30 ՄԱՅԻՍԻ 2020Թ.,
№12 (528)

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԵՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ «ՍՅՈՒՆՅԱՑ ԱՇԽԱՐՀ» ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՄԲ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

www.syuniacyerkir.am

Սյունյաց Երկիր

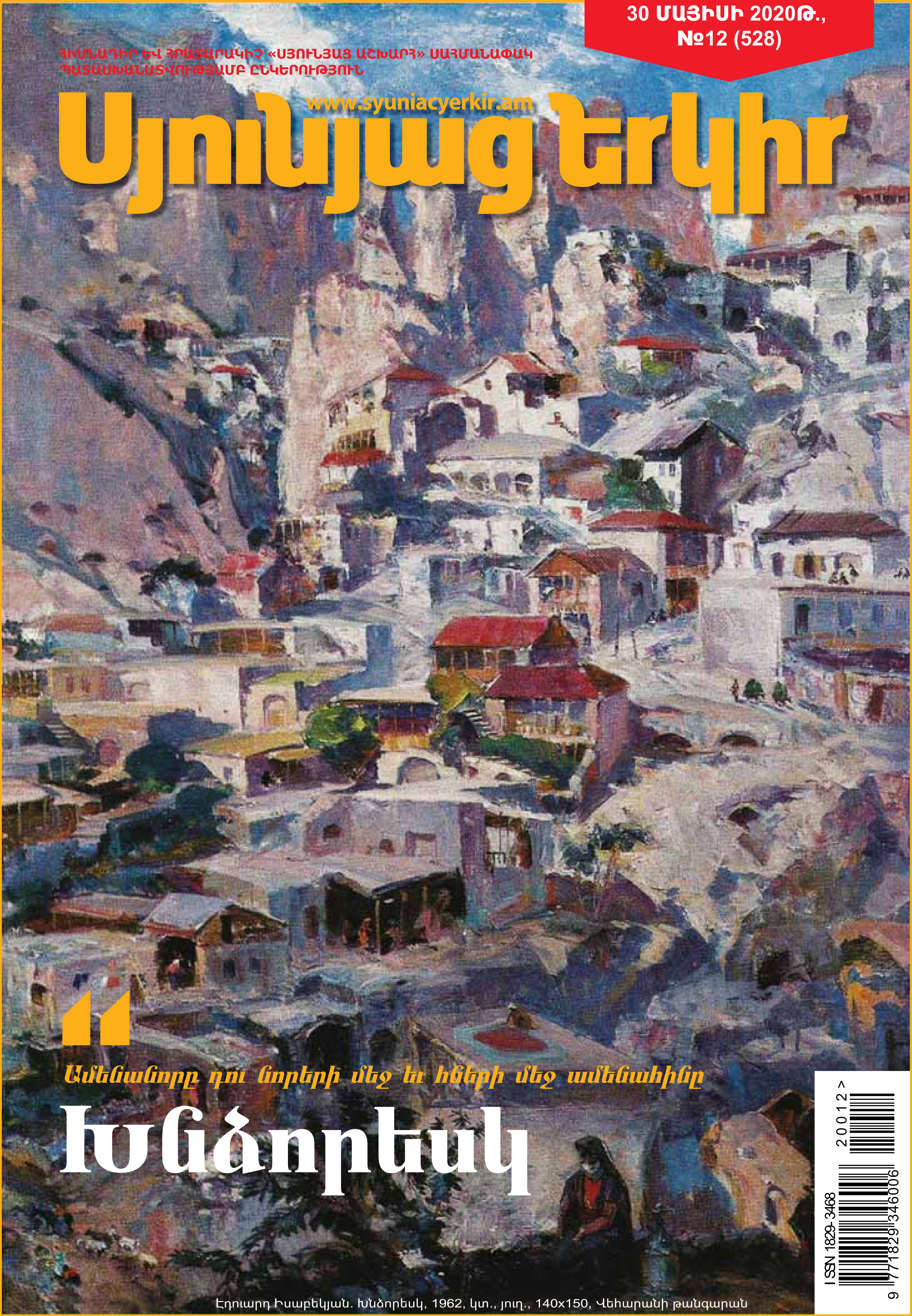

Ամենանորը դու նորերի մեջ եւ հների մեջ ամենահինը

Խնձորեսկ

Էդուարդ Իսաբեկյան. Խնձորեսկ, 1962, կտ., յուղ., 140x150, Վեհարանի թանգարան

ISSN 1829-3468

ՍԵՆԻԿ ՋՈՒԼՀԱԿՅԱՆ.

«Հայը, միայն հայը՝ աշխարհի որ ծայրում էլ լինի, կարող է կորցնել քունն ու հանգստությունը, երբ հիշում է օգնության կարոտ հայրենիքը, նրա եկեղեցու քանդվող պատը»

ՍԵՆԻԿ ՍԼԱՎԻԿԻ ՋՈՒԼՀԱԿՅԱՆ

այցեքարտ

Ծնվել է 1972 թ. ապրիլի 11-ին Խնձորեսկ գյուղում:
Գյուղի միջնակարգ դպրոցը մեդալով ավարտելուց հետո ընդունվել եւ սովորել է Գորիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում, այնուհետ՝ Մոսկվայի Պլեխանովի անվան ժողտնտեսության ինստիտուտում:
Ուսումնառությանը զուգահեռ տեղափոխվել է Ռուսաստանի Սուրգուտ քաղաք, երկար տարիներ աշխատել ու ապրել այնտեղ, նորարարական նախաձեռնություններով զարկ տվել նրա եւ շրջակա քաղաքների տնտեսության զարգացմանը, ստեղծել առեւտրական կապեր Չինաստանի հետ, տարածաշրջանում բացել առաջին կոմպյուտերային հիպերմարկետը:
Հանդիսանալով չեխական բոհեմայի ներկայացուցիչ՝ 1993-97 թթ. գործարարը բացել է չեխական աշխարհահռչակ ընկերության ներկայացուցչություն, որը 1997-ին վերանվանվել է Չեխիայի տուն Սուրգուտում:
Չեխական բոհեմայի ներկայացուցչության ջանքերով գործարարը Սիբիրում ներկայացրել է Չեխիայի տնտեսությունը:
2014 թ. վերադարձել է հայրենիք եւ այստեղ ծավալել ներդրումային մեծ գործունեություն:
2012 թ. «Հայիիդրոէներգոնախագիծ» ընկերության սեփականատերն է:
Անկուսակցական է:
Ամուսնացած է, ունի չորս զավակ:

Շարունակությունը՝ էջ 336

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ամենանորը դու նորերի մեջ եւ հների մեջ ամենահինը

Պատշած ենք համարում նախ մեր գոհությունը հայտնել դիպվածին, որ Սյունյաց աշխարհի գեղատեսիլ բնակավայրերից մեկի՝ Խնձորեսկի մասին շատ թե քիչ ամբողջական խոսք ասելու հնարավորություն ունեցանք:

Մանավանդ որ Խնձորեսկը գյուղ չէ սոսկ, այլ բերդ-ամրոցների, պաշտպանական կառույցների՝ հարավից հյուսիս կիլոմետրերով ձգվող համալիր, ինչպես նաեւ՝ պաշտամունքային բազում վայրերի մի ամբողջություն, միջնադարյան տնտեսական ենթակառուցվածքների հսկայական մշակութային ժառանգություն (քարանձավներ, ճանապարհներ, կամուրջներ, աղբյուրներ, ջրաղացներ, ձիթհանքեր, լեռան ծերպերով անցնող առուներ) եւ, իհարկե, աշխարհին նորովի ներկայանալու ձգտող մարդկանց համայնք:

Շնորհակալություն պիտի ասենք արժանավոր սյունեցի Սենիկ Ջուլհակյանին, ում նախաձեռնությամբ եւ հովանավորությամբ ծնվեց թերթի սույն համարը:

Երախտագիտություն պիտի հայտնենք «Սյունյաց երկրի» խմբագրակազմին, որ կարողացավ ոչ սովորական մեր ժամանակներում կենտրոնանալ եւ ծնունդ տալ լրագրի հերթական հատուկ համարին:

ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ
«Սյունյաց երկիր» թերթի գլխավոր խմբագիր, ՀՀ վաստակավոր լրագրող

Ստեղծագործական այս կոլեկտիվն է, որ թերթի բացառիկ համարներ թողարկելիս առաջնորդվել եւ առաջնորդվում է Սյունյաց տան պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանի հավատամքով՝ իրականությունն անաչառորեն լուսավորելու կամեցողությամբ:

Համարի առջեւ հստակ խնդիրներ էին դրված:

Մեր երկրամասի այս անկյունը նորովի, առավել պատշած ներկայացնել հայ հանրությանը, նաեւ Սյունիքի պատմամշակութային արժեքներով ու պատմությամբ հետաքրքրվող զբոսաշրջիկներին ու հետազոտողներին:

Սյունյաց աշխարհի հրաշագեղ այս վայրն առավել հանգամանալիորեն ճանաչելի դարձնել մեզ եւ այլոց:

Հավելյալ լույս սփռել գյուղի պատմությանն առնչվող հարցերին, հնարավորության սահմաններում կատարել ճշգրտումներ վիճահարույց թեմաների շուրջ:

Իշխանությունների ուշադրությունը հրավիրել լեռնային ու սահմանամերձ գյուղերի վրա, որոնցից յուրաքանչյուրը, առանց բացառության, պետականորեն ծրագրված աջակցության կարիք ունի: Ու երիցս ցուցանել անքննելին, որ Հայաստանը սկսում է գյուղերից, որ Հայաստան պետությունը հզոր կարող է լինել բացառապես լեռնային ու սահմանամերձ գյուղերի անսասանությամբ:

Մեր նպատակն էր նաեւ՝ այս գյուղի օրինակով վերստին ցույց տալ, որ հայ ժողովրդի պատմությունը, հիրավի, արարումի, հերոսացումի, մաքառումի պատմություն է:

Շարունակությունը՝ էջ 320

Սյունյաց երկիր

3301, Սյունիքի մարզ, ք. Կապան, Շահումյան 20/32:

(+374 285) 5 25 63
(+374 91) 45 90 47
(+374 77) 45 90 47

syuniacyerkir@mail.ru
www.syuniacyerkir.am

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԵՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ «ՍՅՈՒՆՅԱՑ ԱՇԽԱՐՀ» ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՄԲ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ: ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է 2003Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1-ԻՑ:

Գլխավոր խմբագիր՝
ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Թղթակցությունները չեն գրախոսվում եւ հեղինակներին չեն վերադարձվում: Խմբագրության եւ հեղինակների կարծիքները կարող են չհամընկնել: Նյութերը ներկայացնել մեքենագիր վիճակում:
Հղումը «Սյունյաց երկրին» պարտադիր է:
Գրանցման վկայականը՝ 01Մ 000231:

Թերթը տպագրվում է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարանում:
Հասցեն՝ ք. Երեւան, Արշակունյաց 2:
Ծավալը՝ 45.5 տպագրական մամուլ:
Տպաքանակը՝ 500:
Ստորագրված է տպագրության 29.05.2020թ.:

ՀԻՆ ԽՆՁՈՐԵՍԿ

Անհիշելի հին է Խնձորեսկը: Այստեղ կրակն անթեղված պահում են Անահիտ աստվածուհու պաշտամունքի օրերից (ըստ Սերո Խանզադյանի):
Համարվել է Արեւելյան Հայաստանի ամենախոշոր բնակավայրը:
1955 թ. գյուղն այնտեղից տեղափոխելու որոշում կայացվեց, որից հետո Հին Խնձորեսկում ամեն ինչ քանդվեց:
Գյուղը վերածվեց համատարած ավերակների, որ գտնվում են չորս-հինգ կմ ձգվող վիթխարի ձորի աջ եւ ձախ լանջերին՝ կտրտված հազարավոր քար ու քարափների անվերջանալի ժայռաշղթաներով:
Հիմա Հին Խնձորեսկը հնությունների վիթխարի թանգարան է բաց երկնքի տակ:

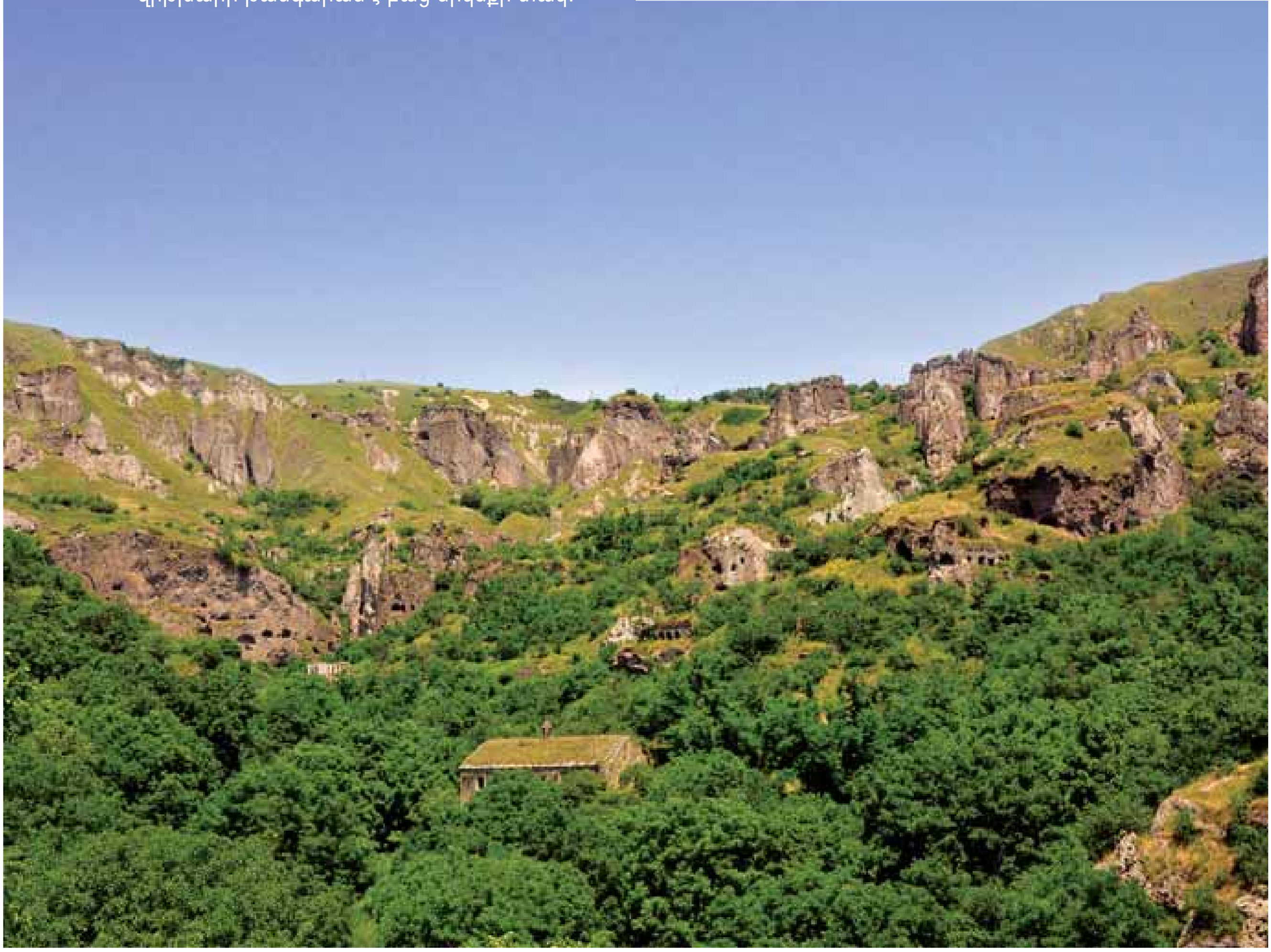

ԽՆՁՈՐԵՍԿ

Պատմական Խնձորեսկն իր բնօրրանից հանելու եւ ուրիշ տեղ (հարթ տեղ) վերաշինելու միտքը հղացել է դեռեւս 1931-ի երկրաշարժից հետո:
Պետությունն իր միջոցներով Կուրաթի գետի ձախ ափին այդ նպատակով մեծ շինություն է սկսել:
Սակայն գյուղի բնակիչներից ոչ ոք չի գնացել այնտեղ ապրելու:
Խնձորեսկը գյուղից տեղափոխելու մասին որոշումը վերջնականապես կայացվել է 1955 թ. աշնանը:
Անմիջապես Փրթոսի տափարակում սկսկել են գյուղի կառուցման աշխատանքները:
Նոր գյուղատեղում առաջին տունը կառուցել է Հայրապետ Իշխանյանը, երկրորդը՝ դպրոցի տնօրեն Ալավերդյանը:
Նոր գյուղատեղ խմելու ջուրը բերվել է գյուղը հիմնելուց մեկուկես տարի հետո՝ 7 կմ հեռվից՝ Խնձորեսկի սարի Յըրղան կոչված տեղանքից:

Այդ գործում մեծ է եղել Վահան Աբրահամյանի ղեկավարած շինարարական բրիգադի դերը:
Նոր գյուղի կառուցման եւ ջրագծի անցկացման գործում նշանակալից է եղել գյուղի կոլտնտեսության ղեկավարներների ներդրումը:

Ըստ Արկադի Ծատուրյանի

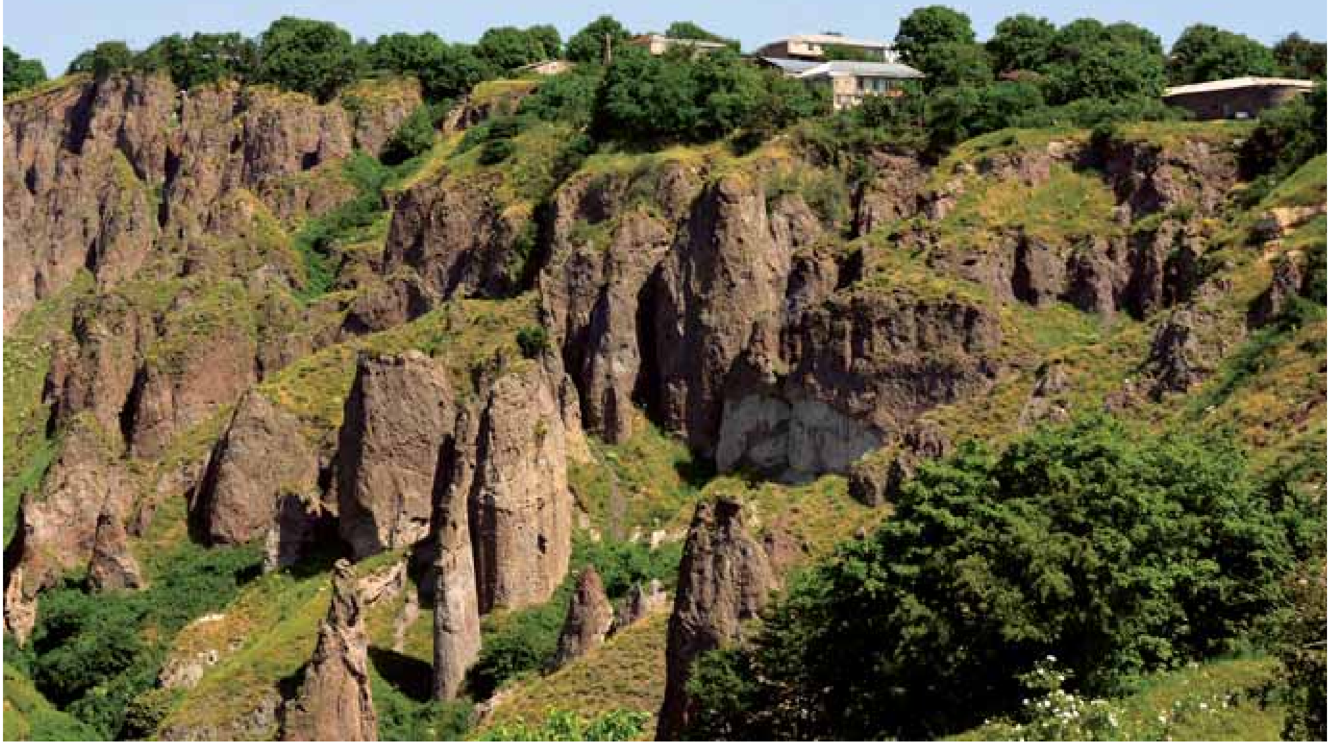

ՆԵՐՔԻՆ ԽՆՁՈՐԵՍԿ

Ներքին Խնձորեսկը Սյունիքի մարզի ամենաերիտասարդ գյուղն է:
Գտնվում է Խնձորեսկ գյուղից հարավ-արեւելք 8 կմ հեռավորության վրա:
Գյուղը հիմնվել, ստեղծվել է պատմական Խնձորեսկի մոտ 600 հա հողատարածքի վրա:
Գյուղը գտնվում է «Ամբարներ» կոչվող տեղանքում՝ «Նիազի տեղ» եւ «Պուլօր ղան» հողատարածքների մեջտեղում:
Գյուղի հիմնումը պայմանավորված էր Գորիսի եւ Կուբաթլիի սահմանագլխին մի նոր գյուղ-ամրոց ունենալու անհրաժեշտությամբ: Դա 1980-ականների սկիզբն էր:
Ահա եւ ՀԿԿ Գորիսի շրջկոմի բյուրոյի եւ Գորիսի շրջանային խորհրդի գործկոմի որոշումն այդ կապակցությամբ. *«Խորհրդային Միության տարբեր վայրերում բնակվող տասնյակ հազարավոր խնձորեսկցիներին հայրենի բնօրրան վերադարձնելու հնարավորություն ստեղծելու եւ Խնձորեսկ գյուղի հողատարածքներն առավել ռացիոնալ ու շահավետ օգտագործելու նպատակով... պատմական Խնձորեսկի հարավ-արեւմտյան մասում հիմնել նոր բնակավայր»:*
1983 թ. ապրիլի 8-ին ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի N 193 որոշմամբ հավանություն տրվեց այդ նախաձեռնությանը եւ ընդունվեց որոշում Խնձորեսկ 2 տնտեսությունը կազմավորելու, դրա հիման վրա նոր գյուղ հիմնելու մասին (նորաստեղծ Խնձորեսկի տնտեսության առաջին տնօրեն նշանակվեց Էդիկ Փանդունցը):

Խնձորեսկը գեղանկարներում

ԷԴՈՒԱՐԴ ԻՍԱԲԵԿՅԱՆ

1914-2007թթ., ՀԽՍՀ ժողովրդական նկարիչ, թեմատիկ կոմպոզիցիոն ժանրի հիմնադիրը Հայաստանում

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, 1961, կտ., յուղ., 139.5 x 150.5, ՀԱՊ, Մարտունու մասնաճյուղ

ԽՆՁՈՐԵՍԿՑԻ ՄԻՆԱ ԲԻԲԻՆ, 1962, կտ., յուղ., 100x70

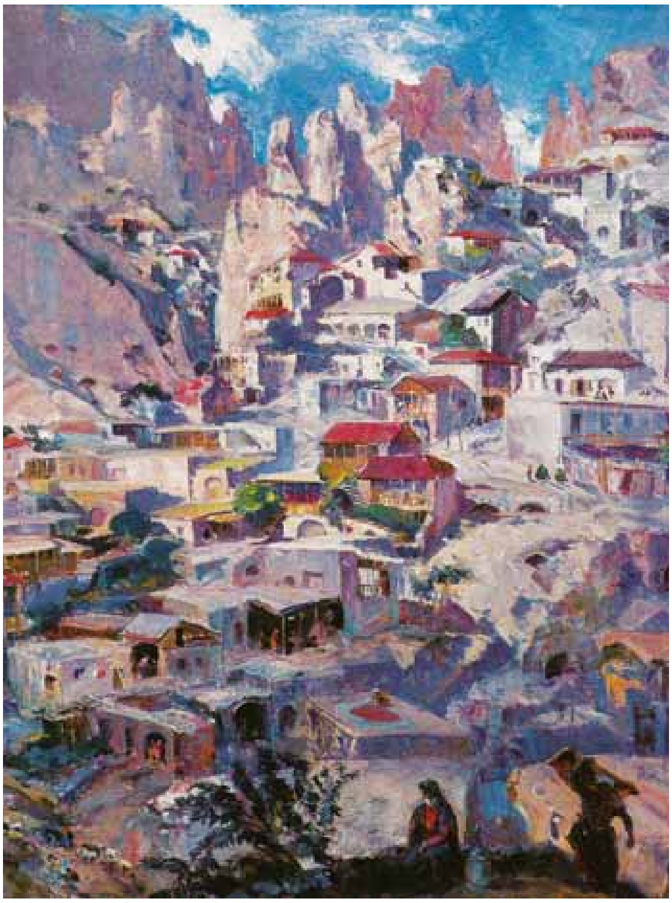

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, 1962, կտ., յուղ., 140x150, Վեհարանի թանգարան

Խնձորեսկը գեղանկարներում

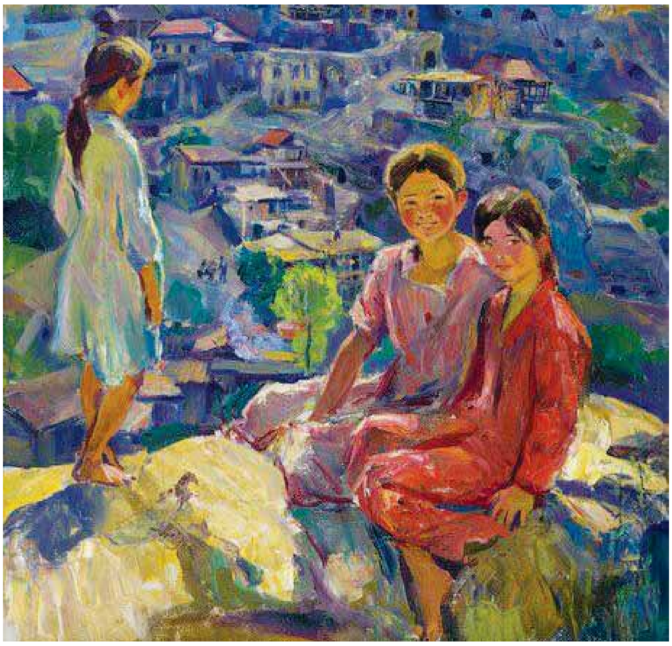

ԽՆՁՈՐԵՍԿԻ ԵՐԵԽԱՆԵՐԸ, 1962, կտ., յուղ, 68x67.5, ՀԱՊ

ԱՐՓԵՆԻԿ ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ

1916-1964, հայ նկարչուհի, ՀԽՍՀ վաստակավոր նկարիչ: ՀՀ, ՌԴ ժողովրդական նկարիչ Դմիտրի Նալբանդյանի քույրն է, Էդուարդ Իսաբեկյանի կինը, ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Արամ Իսաբեկյանի մայրը:

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, 1962, կտ., յուղ, 100x69.5, ՀԱՊ

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, 1962, կտ., յուղ., 80x70, ՀԱՊ

Խնձորեսկը գեղանկարներում

ՀԵՆՐԻԿ
ՍԻՐԱՎՅԱՆ

Ծնվել է 1928 թ. դեկտեմբերի 18-ին Երեւանում, մահացել 2001-ին: Հայաստանի նկարիչների միության անդամ էր:

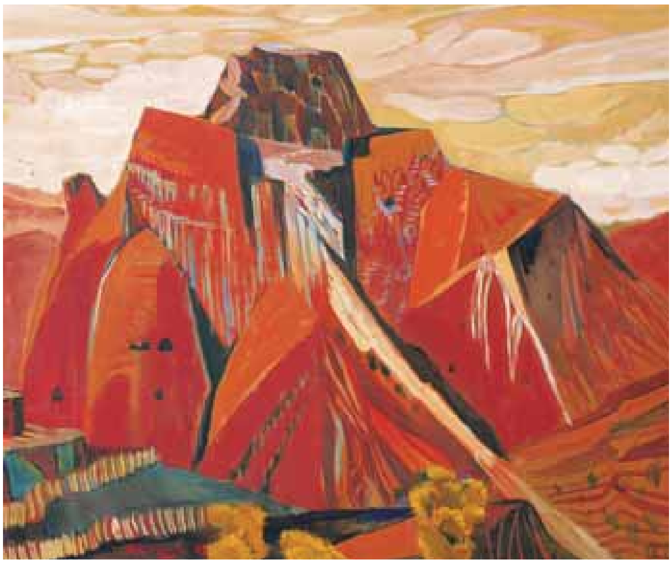

ՄԽԻԹԱՐ ՍՊԱՐԱՊԵՏԻ ԲԵՐԴԸ, 1983թ.

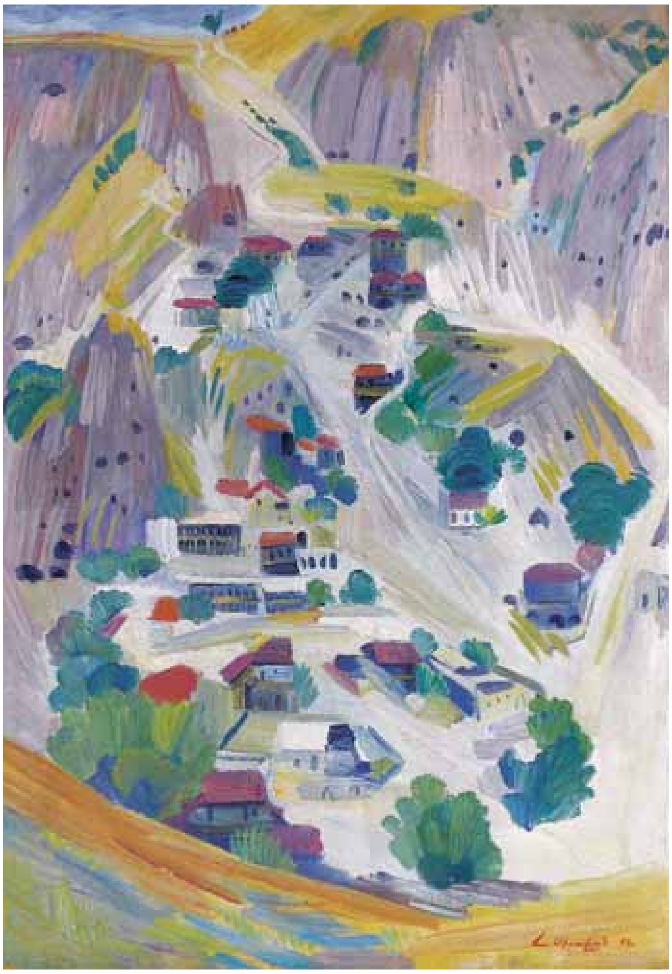

ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻ ԳՅՈՒՂ, 92x65, 1962թ.

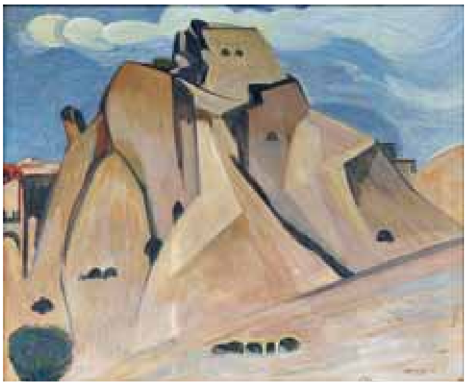

ՄԽԻԹԱՐ ՍՊԱՐԱՊԵՏԻ ԲԵՐԴԸ ԽՆՁՈՐԵՍԿՈՒՄ, 1969թ.

Խնձորեսկը գեղանկարներում

ՊԱՐՍԱՄ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

Արվեստի վաստակավոր գործիչ, նկարիչ (1911-1985 թթ.): Հայրենական մեծ պատերազմի մասնակից, արժանացել է տարբեր շքանշանների՝ «Ստալինգրադի պաշտպանության համար», «Կովկասի պաշտպանության համար», «Քաջության համար»:

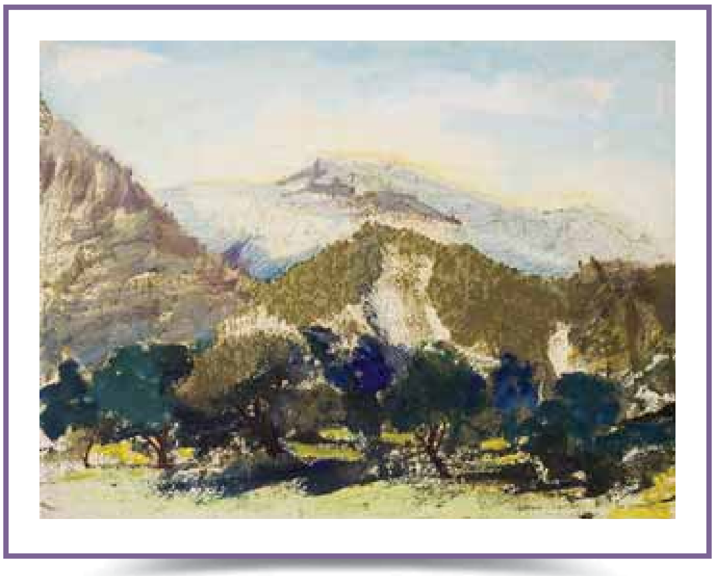

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, 1975, թուղթ, գուաշ, յուղաներկ, 27x37սմ

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, 1975, թուղթ, գուաշ, յուղաներկ, 25.5x33.7սմ

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, երկերես 1975, թուղթ, գուաշ, յուղաներկ 24.5-35.2 սմ

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, թուղթ, գուաշ, յուղաներկ, 26.5x32.5սմ

Խնձորեսկը գեղանկարներում

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, 1974, կտավ, յուղաներկ, 50x64.5, հեղ. հայտնի չէ

ԱՄՐՈՑ ԽՆՁՈՐԵՍ-ԿՈՒՄ. «Իմ Հայաստան» նկարաշարքից, 1973թ., հեղ. հայտնի չէ

ԽՆՁՈՐԵՍԿ, 1980, կտավ, յուղաներկ, 90x70սմ, Միքայել Հովհաննիսյան, 1938

ՃԱՆԳԵ-ՃՈՒՐՑԻ ԿՆՈՋ ՊԱՐԸ. Սուրեն Սաֆարյան, 1983թ., «Армянский костюм» գրքից

Խնձորեսկի բերդ-ամրոցները

Մելիք Բարխուդարի նստավայր բերդը

Դադարունց բերդը. Դավիթ Բեկի, ապա Մխիթար սպարապետի նստավայր-շտաբը

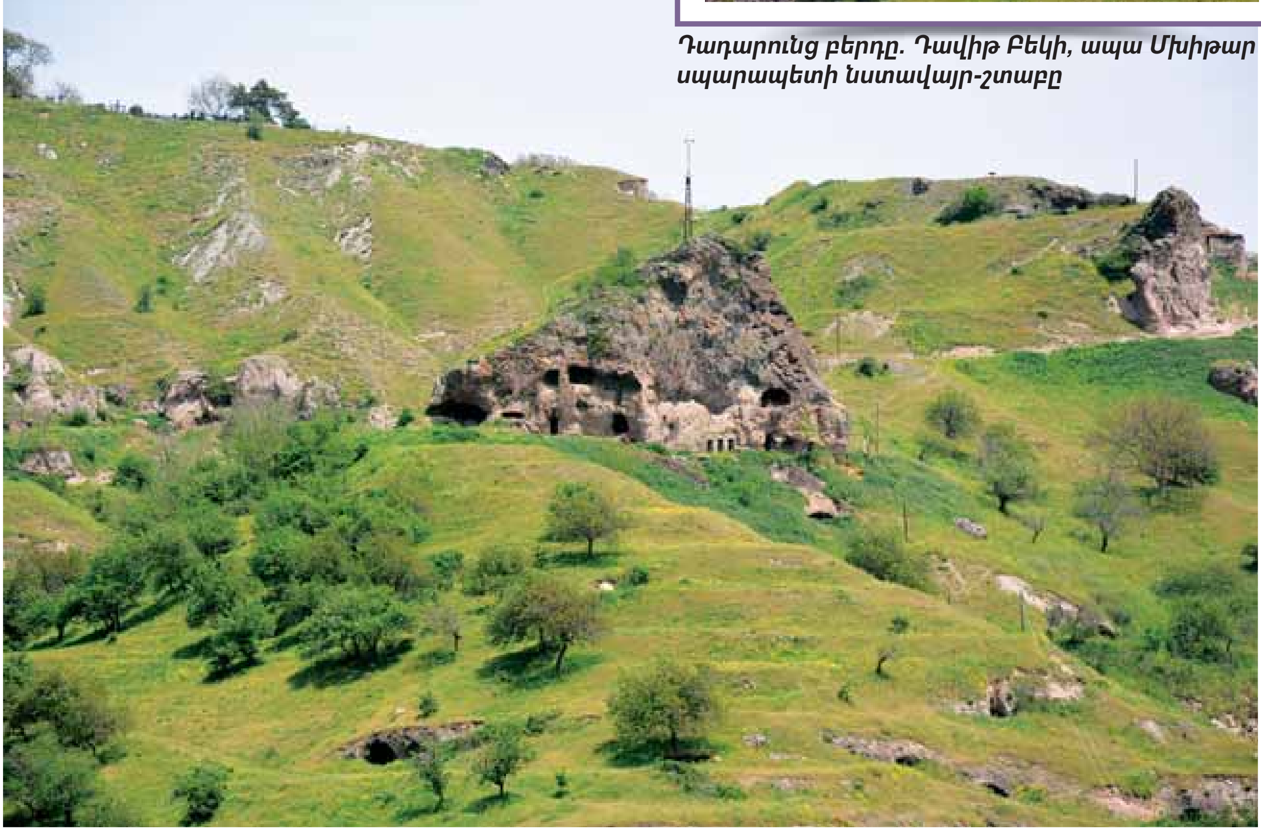

Ջանունց բերդը

Խնձորեսկի բերդ-ամրոցները

Խնձորեսկից մոտ 10 կմ հարավ՝ դեպի Որոտան գետ ձգվող կիրճում է գտնվում Աղջկա բերդը, որը նաեւ Կապույտ բերդ է կոչվում կամ Ղզղալա:

Դա սովորական բերդ չէ, դա բերդ-ամրոցների մի համալիր է, որ դարեր շարունակ հարավ-արեւելքից անխոցելի է պահել Սյունյաց աշխարհի Հաբանդ եւ Ծղուկ գավառները:

Կարելի է ենթադրել, որ Աղջկա բերդն այն ամրոցն է, որի մասին Երվանդ Լալայանը գրել է՝ «*... Քերծերի մի խումբ կղզիանում է Բյուլբյուլաձոր, Քըմըխտաձոր, Չըռչըռոտ, Ճալաչավլուկ, Սըռնոցի ձոր եւ Պըռշնոտ ձորերով, իսկ քերծերի բոլոր լանջերին բնակության համար քարատակներ են փորված... Քերծերի ամենաբարձր գագաթին հնում մի... ամրոց է եղել, որի միայն հետքերն են այժմ մնացել*»:

Աղջկա բերդը

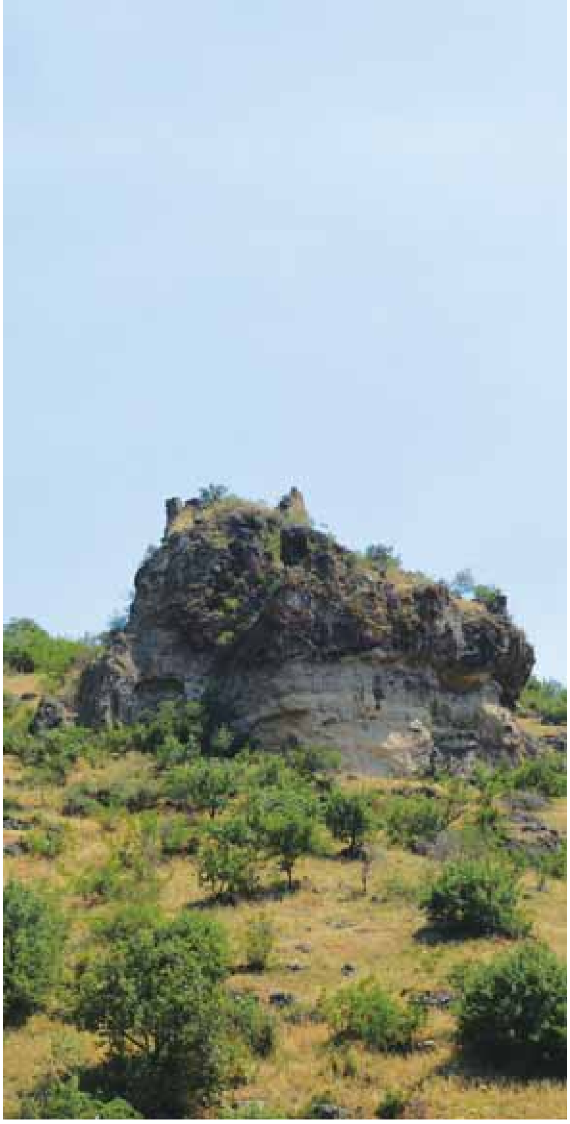

Քերծերի ծոցերքը մտած կամարակապ աղբյուրներ

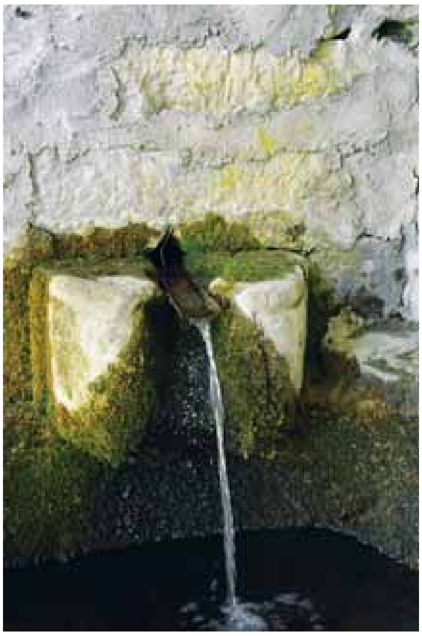

Ղանդունց նով

ԽՆՁՈՐԵՍԿՈՒՄ ԾՆՎԱԾ ՋՐՈՒՅՑՆԵՐ ՈՒ ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ

Ինը մանուկ աղբյուրը

Ծին Խնձորեսկի յուրաքանչյուր թաղամաս ունեցել է իր նշանավոր կենտրոնական աղբյուրը: Այդ աղբյուրներից շատերը, մարդկանց խմելու ջրի պահանջը բավարարելուց բացի, եղել են նաեւ յուրատեսակ հավաքատեղիներ: Այդպիսի հավաքատեղ-կենտրոնատեղ է եղել նաեւ Ներքին թաղի նշանավոր աղբյուրներից մեկը՝ Ինը մանուկը: Ժողովուրդն այսպիսի մի լեգենդանման պատմություն է հորինել այս նշանավոր աղբյուրի մասին:

Ինը մանուկ հուշաղբյուր

Թշնամիները հերթական հարձակումն են գործում Խնձորեսկի վրա: Կանայք ու աղջիկներն էլ տղամարդկանց հետ հավասար կռվում են գյուղի ազատագրման համար:

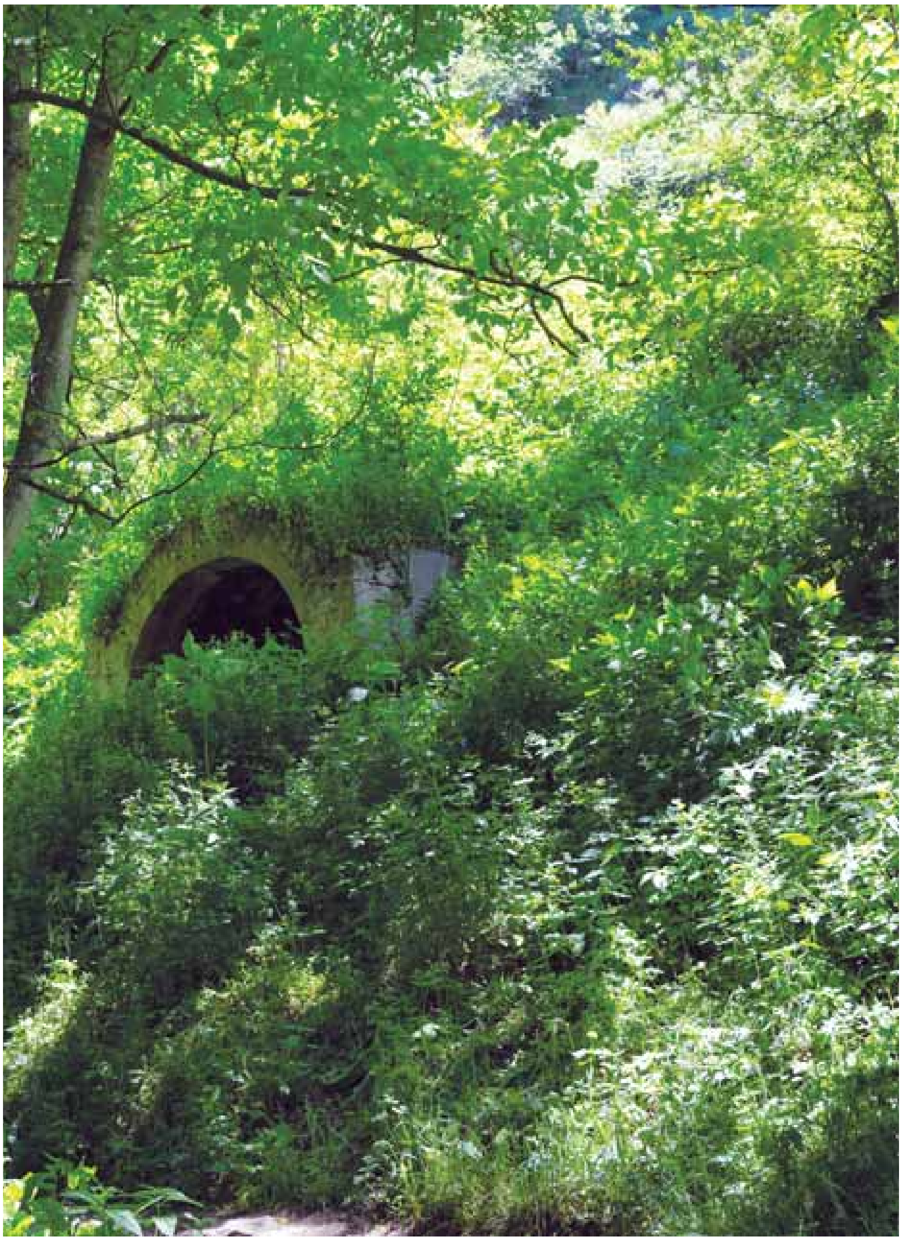

Ինը մանուկ հուշաղբյուր

Մեր աղբյուր-նովերը

Մեր աղբյուրները քարահունչ էին,
մեր աղբյուրները՝ լեռնաշունչ էին,
Սյունյաց աշխարհի բոլոր ջրերի
ամենալավը իրենց մեջ առած՝
ջրափո՜նջ էին:
Նրանցից ամեն մեկը ի՛ր համով,
գլգլոցների իր երգ ու դամով,
շատերը հախուռն ու կարկաչահոս,
շատերն էլ՝ մատաղ նորահարսի պես
լռին ու անխոս,
անմրմունջ էին...

Կար Ինը մանուկ,
եւ կար Բադուն նով,
կար Շռռանի նով
եւ Կլազին նով,
Կար Ծլլոկ, Ակն,
եւ կար Թելունց նով,
եւ կար Ղանդունց նով...

Ու էլի՛ նովեր,
էլի՝ աղբյուրներ...

Քերծերում փորված,
սեփական զով ու ստվերում կորած,
անհայտ է, թե որ դարից մեզ հասած,
յուրաքանչյուրը հայ ճարտար ձեռքի
մի հրաշք կոթող-
հիմա անտերունչ, հիմա՝ բարձիթող...

Շողիկ Սաֆյան

Թելունց նով

Կռվի ընթացքում զոհվում է ինը երեխաների մայր, այրի Սոնան: Նրա հայրը՝ որմնադիր-վարպետ Օհանը, գյուղի նշանավոր թաղամասում՝ Պիծի ծորում, ուր հսկա ընկուզենու ժայռաշաղախ արմատների արանքներից ջուր է ցայտում, զարդանախշ կամարով ու կլոր թասով մի աղբյուր է կառուցում՝ իր աղջկա՝ Սոնայի հիշատակին: Աղբյուրի թասը (գուռը) կնոջ կուրծք է հիշեցնում, որից ջուր խմել հնարավոր է միայն երկու ձեռքով հենվելով գետնին: Ուստա Օհանն ավարտում է աղբյուրի կառուցումը, առաջինն ինքն է խմում աղբյուրից, նայում դեպի երկինք ու դիմում սրբին. **«Այ սուրբ աղբյուր, աղաչանք եմ անում, թող աղբյուրի ջուրը դառնա մեր Սոնայի կրծքի կաթը եւ պահպանի որբացած թոռներիս»:**

ԶՐՈՒՅՑՆԵՐ ՈՒ ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ

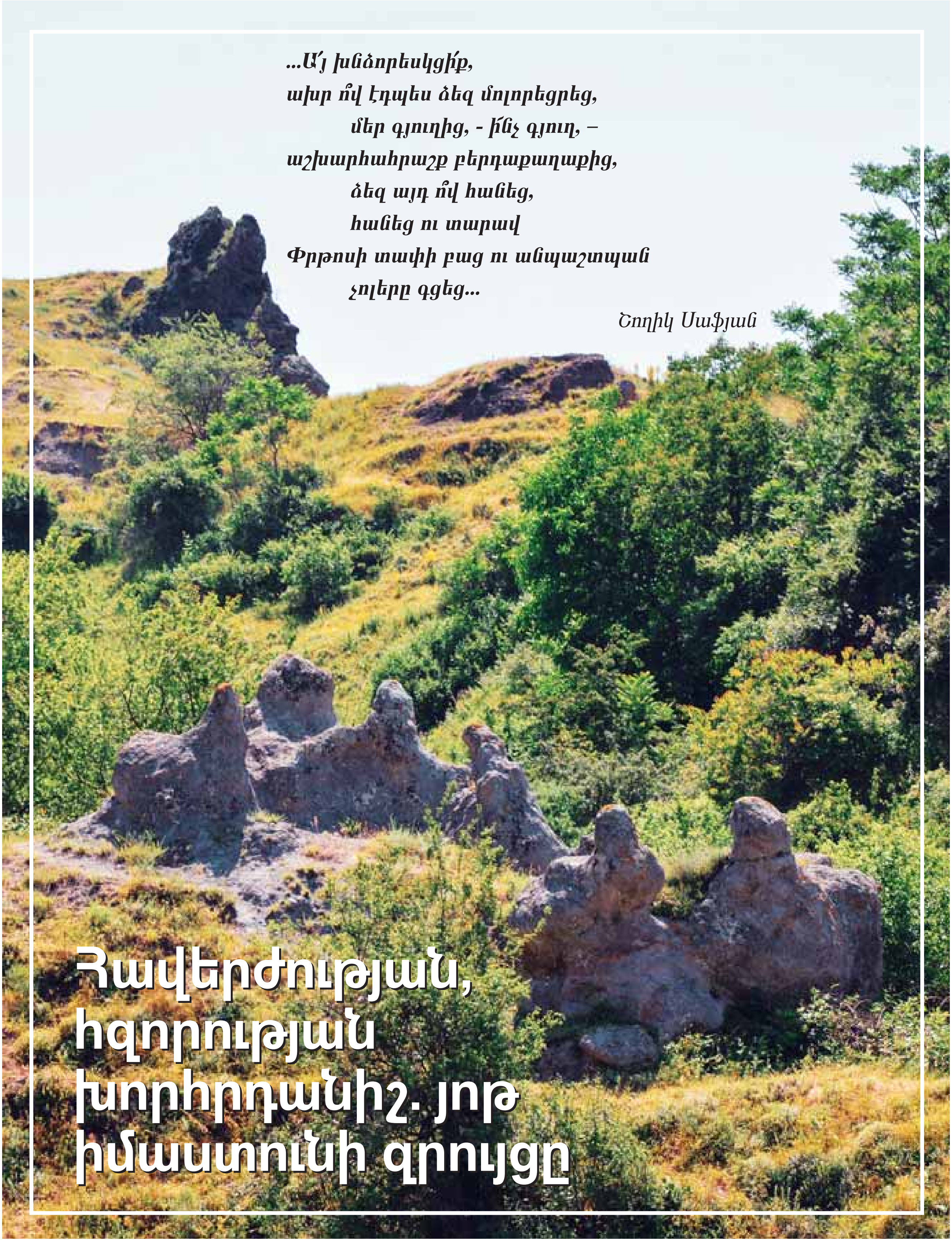

...Ա՛յ խնձորեսկցի՛ք,
ախր ո՞վ էդպես ձեզ մոլորեցրեց,
մեր գյուղից, - ի՜նչ գյուղ, –
աշխարհահռչակ բերդաքաղաքից,
ձեզ այդ ո՞վ հանեց,
հանեց ու տարավ
Փրթոսի տափի բաց ու անպաշտպան
չոլերը գցեց...

Շողիկ Սաֆյան

Հավերժության, հզորության խորհրդանիշ. յոթ իմաստունի զրույցը

ÊÜÒàðºêÎÀ ËàôÊ²ÜÎ²ðÜºðàôØ

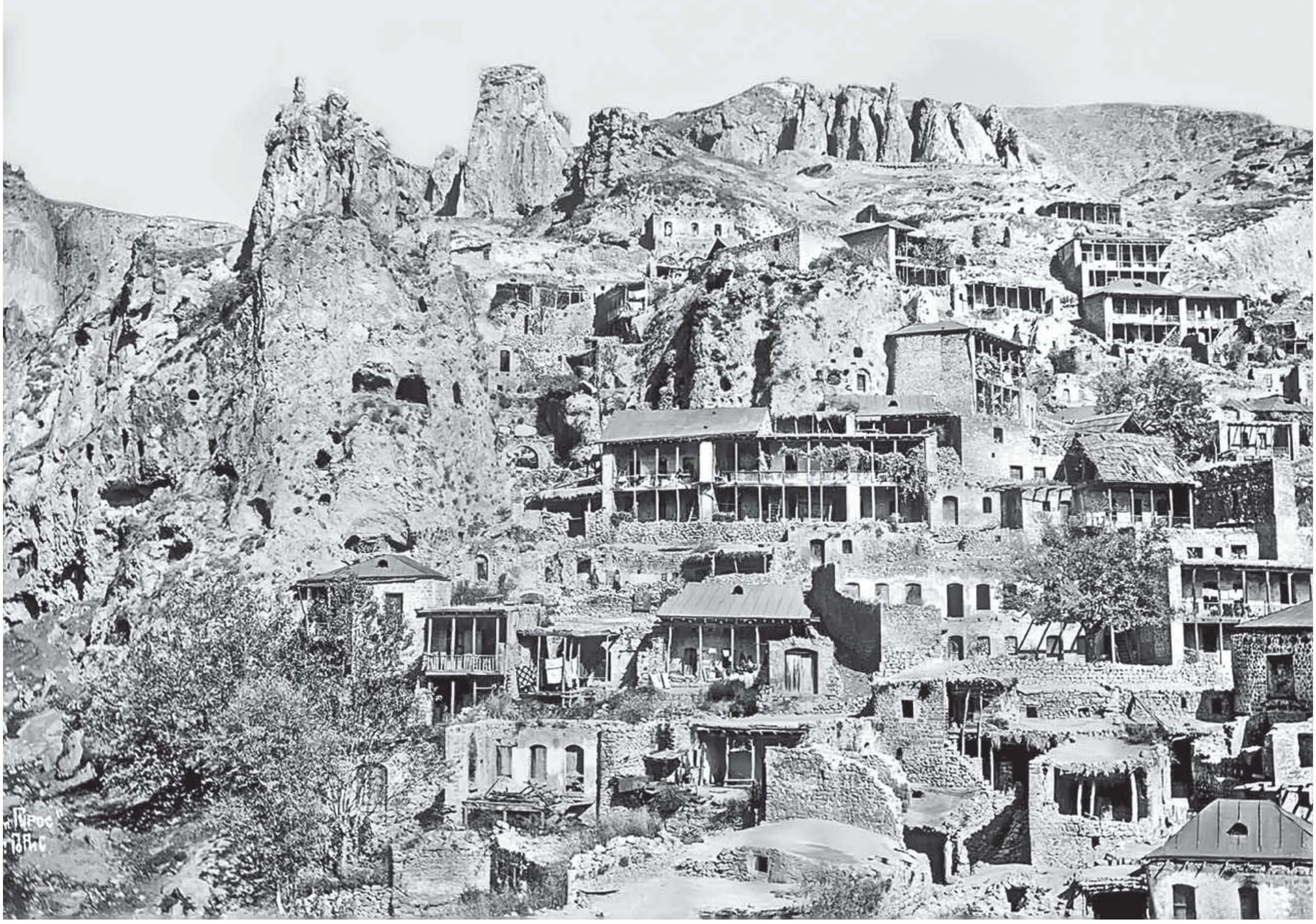

ՀԻՆ ԽՆՁՈՐԵՍԿ.

մինչեւ տեղափոխվելը

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ՝ ԳՈՒՐՈՍԻ

Գուրգեն Գեւորգի Պարոնյան-Հովսեփյան

Ծնվել է 1905 թ. սեպտեմբերի 28-ին, Գորիս քաղաքում: 1920-23 թթ. ծառայել է բանակում, 1927 թ. Գորիսում բացել է գեղարվեստական լուսանկարչության սրահ: Երեսնական թվականների սկզբներին Մոսկվայում բացվել է նրա լուսանկարների ցուցահանդեսը, որը մեծ ճանաչում է բերել արվեստագետին: Այստեղ բարձր գնահատականի է արժանացել «Տաթեւի վանքը» լուսանկարը, որի տակ մակագրել էր «Գուրոս» ծածկանունը: 1939-ին եւ 1956-ին նրա աշխատանքները ցուցադրվել են Մոսկվայում, Հայկական արվեստի տասնօրյակների ցուցահանդեսներում: Գեղանկարչության մեջ մասնագիտացվել է ինքնակրթությամբ՝ Փ. Թերլեմեզյանի խորհրդով: Ստեղծել է 300-ից ավելի կտավներ, որոնց թեման հայրենի

➔

ÊÜÒàðºêÎÀ ÈàÔê²ÜÎ²ðÜºðàÔØ

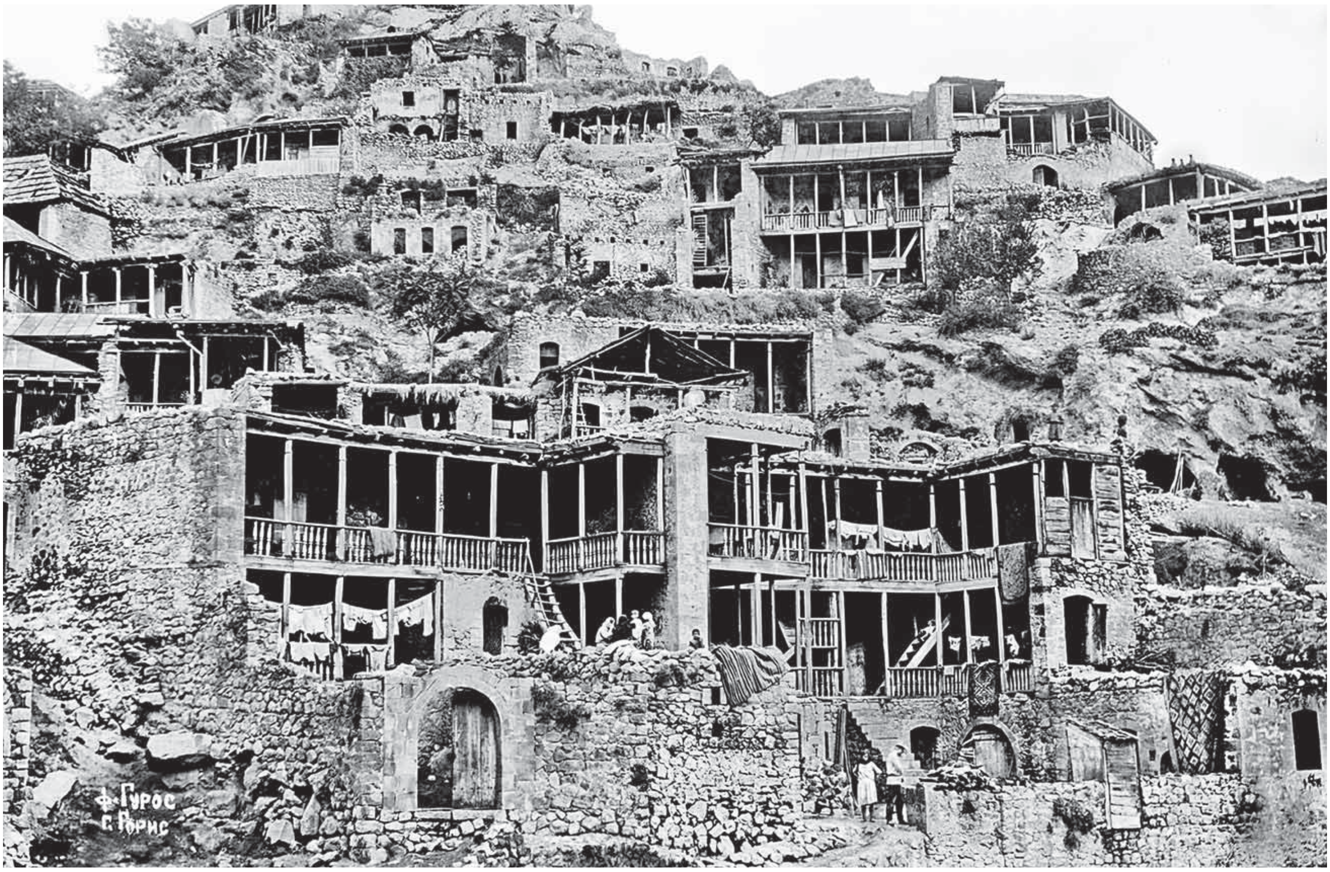

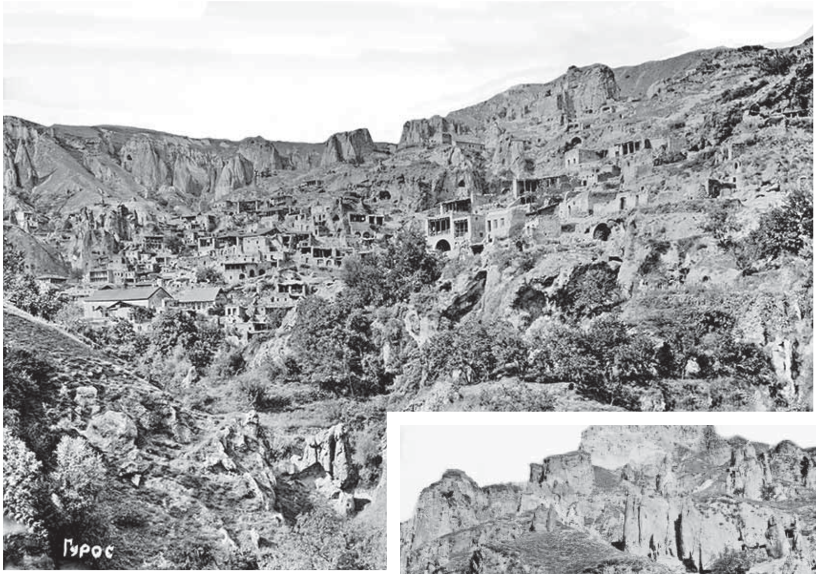

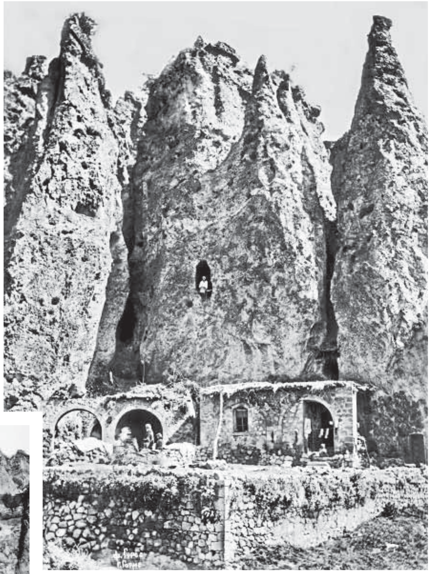

բնության անմիջական վերապատկերումն է: Նրա առավել նշանավոր գործերից են «Աշտարակի հին կամուրջը», «Պարզ առավոտ», «Ախթալա», «Երեւանյան խաղող», «Գորիս», «Զանգեզուր», «Հին Խնձորեսկում», «Վանքաձորի ուռենիները» եւ այլն, ինչպես նաեւ մի շարք նատյուրմորտներ: Ավելի քան չորս տասնամյակ կապված լինելով հայրենի բնության հետ, նկարել է նաեւ մարդկանց աշխատանքային առօրյային նվիրված պատկերներ, կտավին

ÊÜÒàðºêÎÀ Èàôê²ÜÎ²ðÜºðàôØ

ÊÜÒàðºêÎÀ Èàôê²ÜÎ²ðÜºðàôØ

փոխանցել միջնադարյան Հայաստանի գրեթե բոլոր վանքերն ու ճարտարապետական կոթողները: Նրա արվեստը, որ բազմիցս ցուցադրվել է Երեւանում եւ Հայաստանի մի շարք քաղաքներում, իր հաստատուն տեղն ունի հայ կերպարվեստում եւ պատիվ է բերում թե հեղինակին եւ թե հայ գեղանկարչությանը: ՀԽՍՀ վաստակավոր նկարիչ՝ 1965 թվականից: Մահացել է 1981 թ. ապրիլի 30-ին Գորիսում: ■

ÊÜÒàð°êÎÀ Èàôê²ÜÎ²ðÜºðàôØ

ՀԻՆ ԽՆՁՈՐԵՍԿ.

մինչեւ տեղափոխվելը

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ՝ ԽՆՁՈՐԵՍԿԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՑ (ՀԵՂԻՆԱԿԸ ՀԱՅՏՆԻ ՉԷ)

ÊÜÒàðºêÎÀ Èàôê²ÜÎ²ðÜºðàôØ

ՀԱՄԱՐԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Համարի հովանավոր 2

Խմբագրական

Ամենանորը դու նորերի մեջ եւ հների մեջ ամենահինը (Սամվել Ալեքսանյան) 3

Պատկերազարդ էջեր

Հին Խնձորեսկ *4*

Խնձորեսկ *6*

Ներքին Խնձորեսկ *7*

Խնձորեսկը գեղանկարներում

Էդուարդ Իսաբեկյան 8

Արփենիկ Նալբանդյան 9

Հենրիկ Սիրավյան 10

Պարսամ Սիմոնյան 11

Սուրեն Սաֆարյան 12

Միքայել Հովհաննիսյան 12

Խնձորեսկի բերդ-ամրոցները

Մելիք Բարխուդարի նստավայր բերդը 13

Դադարունց բերդը (Դավիթ Բեկի, ապա Մխիթար սպարապետի նստավայր-շտաբը) 13

Ջանունց բերդը 13

Աղջկա բերդը 14

Քերծերի ծոցերքը մտած կամարակապ աղբյուրներ

Ինը մանուկ աղբյուրը 16

Ղանդունց նով 16

Թելունց նով 17

Մեր աղբյուր-նովերը (հատված Շողիկ Սաֆյանի «Հին Խնձորեսկ, իմ Խնձորեսկ» բանաստեղծությունների շարքից) 17

Զրույցներ ու լեգենդներ

Հավերժության, հզորության խորհրդանիշ. յոթ իմաստունի զրույցը 18

Խնձորեսկը լուսանկարներում

Հին Խնձորեսկ. մինչեւ տեղափոխվելը (լուսանկարները՝ Գուրոսի) 19

Հին Խնձորեսկ. մինչեւ տեղափոխվելը (լուսանկարները՝ Խնձորեսկի պատմության թանգարանից) 23

Խնձորեսկի մասին

Մարտիրոս Սարյան 29

Ավետիք Իսահակյանի մտորումները Հայաստանի մասին՝ Խնձորեսկի օրինակով 29

Էդուարդ Իսաբեկյան 30

Սերո Խանզադյան 30

Մորուս Հասրաթյան 30

Իվան Կատաեւ 31

Մարիետա Շահինյան 31

Ընդհանուր տեղեկություններ

Խնձորեսկ գյուղանվան ծագման մասին (Ալեքսանդր Մարգարյան) 32

Խնձորեսկ գյուղանվան ծագումը շարունակում է մնալ բանավեճի առարկա (Արկադի Ծատուրյան) 34

Աշխարհագրական դիրքը, կլիման, կենդանական եւ բուսական աշխարհը (Արկադի Ծատուրյան) 37

Խնձորեսկի ֆիզիկաաշխարհագրական բնութագիրը (Սվետլանա Բաղիրյան) 39

Խնձորեսկը հանրագիտարաններում եւ բառարաններում

Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան (Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան) 42

Վիքիպեդիա (ազատ հանրագիտարան) 43

Պատկերազարդ բնաշխարհիկ բառարան (Սուքիաս Էփրիկյան) 46

Գորիսի հանրագիտարան (Էդուարդ Զոհրաբյան, Համլետ Միրզոյան) 47

Հայկական սովետական հանրագիտարան, 5-րդ հատոր 49

Խնձորեսկը՝ գրչավայր

Հիշատակարան Խնձորեսկում ընդօրինակված ձեռագրերից 51

Խնձորեսկի երկդասյա դպրոցի տեսուչ Ն. Շիրակունու «Ելիզավետպոլի նահանգի Զանգեզուրի գավառը» մենագրությունից (Սուրբ Մինաս ոխտատեղիի լուսանկարով) 53

Ներսես Սազանդարյան (Թառզունի) 54

Հովսեփ Ուսուբ-օղլի (Սարգիս Հովսեփի Պետրոսյանց) 58

Պատկերազարդ էջ

Կուրաթի ձորը, որտեղ հին բնակատեղիի հետքեր կան, որը կարող էր եւ նոր Խնձորեսկի կառուցման վայր դառնալ 60

Միջնադարյան ենթակառուցվածքներ (Մինասենց կամուրջը եւ քերծի ծերպերով անցնող ջրատար) 61

Խնձորեսկը պատմական գրականության մեջ

Հատված Ղեւոնդ Ալիշանի «Սիսական» տեղագրությունից 62

Աբրահամ Կրետացի (հատված *«Պատմագրութիւն անցիցն իւրոց եւ Նատր-Շահին պարսից»*-ից) 63

Ð²Ø²ðÆ ´àì²Ü¸²ÎàôÂÚàôÜÀ

Սերո Խանզադյան (հատված «Հայրենապատում» Ա գրքից) 64

Երվանդ Լալայան (Ազգագրական հանդես պատկերազարդ, հատված Դ գրքից) 69

Հատվածներ գրական երկերից եւ գրողների հուշերից

Բագրատ Ուլուբաբյան, «Սարդարապատ» վեպ 71

Վարդգես Պետրոսյան, Հայկական էսքիզներ 72

Բակուր Կարապետյան, Հարյուր տարվա երկխոսություն 74

Պատկերազարդ էջ

Սյունիքի մարզի քարտեզը 77

Նշանավոր խնձորեսկցիներն իրենց բնօրրանի մասին

Շողիկ Սաֆյան, Փրթոսի ծառը (հատված) 78

Սուրեն Այվազյան, «Խնձորեսկ». առաջաբան 79

Գարեգին Սեւունց, Հիշողություն 79

Գարեգին Սեւունց, Աշուղի աղբյուր 82

Գրական Խնձորեսկ

Գարեգին Սեւունց 84

Սուրեն Այվազյան 85

Փոքր արձակի մեծ վարպետը (Մարտին Գիլավյան) 86

Արկադի Ծատուրյան 88

Հողի արյան դարավոր կանչով (Թեհմինա Մարության) 88

Շողիկ Սաֆյան 92

Շմավոն Հովսեփյան 93

Վլադիմիր Բաղդագյուլյան (Որոտանցի) 93

Խնձորեսկը պարբերական մամուլի էջերում

«Գաւառ» շաբաթաթերթը Խնձորեսկի մասին (Գայանե Շաբունց) 94

«Զանգեզուր» թերթի խնձորեսկյան անդրադարձներ. մի քանի դրվագ (Նաիրա Յուզբաշյան) 100

Խնձորեսկը հայ երգարվեստի եւ կերպարվեստի բնօրրան

Խոսքի եւ երաժշտության վարպետ խնձորեսկցիներ (Արկադի Ծատուրյան) 106

Տաթեւիկ Սազանդարյան 110

Աշոտ Սաթյան 113

Արամ Սաթունց 116

Թամարա Սաթյան 117

Արամ Սաթյան 117

Հենրիկ Սիրավյան 118

Պատկերազարդ էջ

Դրվագներ կինոֆիլմերից, որոնք նկարահանվել են նաեւ Խնձորեսկում 119

Եւս մի քանի դրվագ գյուղի պատմությունից

Թե ինչպես վերածնվեց Խնձորեսկը (ըստ Հակոբ Մանվելյանի «Քաջերի օրրան» գրքի) 120

Երվանդ Լալայան, Գյուղի մելիքները 123

Առաջին աշխարհամարտում զոհված կամ անհայտ կորած խնձորեսկցիները 125

Անդրանիկը (Արկադի Ծատուրյան) 126

Հնչակյանների հայրենիքն ու հենարանը երեք հազար բնակչություն ունեցող Խնձորեսկ գյուղն էր (Արտեմ Խանզադյան (Զանգեզուրցի)) 130

Թե ինչու Դրոն եւ Նժդեհը պաշարեցին Խնձորեսկը (Համլետ Գեւորգյան) 136

Խորհրդային տարիներ

Խնձորեսկի կոմունիստական կուսակցության հիմնումն ու գործունեությունը 1919-21 թթ. (Գրիշա Հարությունյան) 140

...Դու զրկված ես ձայնի իրավունքից (Գրիշա Հարությունյան) 149

Անմեղները չվերադարձան («Նորք» հանդեսի խմբագրության փոստից, Սուրեն Դրդիկյան) 160

ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի խնձորեսկցի պատգամավորներ 164

Խնձորեսկի գյուղխորհրդի գործկոմի նախագահները, ինչպես եւ գյուղապետերը (1933-2018 թթ.) 164

Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության նախագահները 1930 թվականից 165

Խնձորեսկի պետական տնտեսության (սովխոզի) տնօրենները 165

Խնձորեսկից դուրս՝ նախկին ԽՍՀՄ քաղաքներում ապրող խնձորեսկցիների թիվը (1990 թ. դրությամբ) 166

Խորհրդային Միության եւ Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսներ Խնձորեսկից 167

Պետական եւ կուսակցական գործիչներ (խորհրդային տարիներ) 168

Տնտեսության նվաճումները վկայող վավերագրեր 168

Ð²Ø²ðÆ ´àì²Ü¸²ÎàôÂÚàôÜÀ

Հայրենական մեծ պատերազմ (1941-45 թթ.)

Մեծ հայրենականի խաչուղիներում (Գրիշա Հարությունյան)........170

Խնձորեսկի զավակների մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին (Կլիմենտ Հարությունյան)........184

Խնձորեսկն Արցախյան հերոսամարտում

«Խնձորեսկ» ինքնապաշտպանական ջոկատի կազմը (ըստ Վանյա Դանիելյանի «Հոգու կանչը» գրքի)........194

Արցախյան հերոսամարտում նահատակված խնձորեսկցիները........196

Նրանք զոհվեցին Արցախյան պատերազմի ժամանակ........197

Սարիբեկ Սայունց. «Մեր ամենամեծ զենքն ու զինվածությունը միասնական լինելն է» (Սուսաննա Բաբաջանյանի հարցազրույցը Սարիբեկ Սայունցի հետ)........199

Հիմնվեց «Խնձորեսկ» բարեգործական-հայրենակցական միությունը (1990 թ., ըստ մամուլի հրապարակումների)........204

Գորիսի միջշրջանային դատախազությունից եւ ներքին գործերի բաժնից հաղորդում են (1990 թ., ըստ «Զանգեզուր» թերթի)........205

Ոճրագործություն Թալակի ձորում (Սամվել Ալեքսանյան, «Զանգեզուր» թերթ, 27 հոկտեմբերի 1990 թ.)........206

Բռնազաղթ (Սամվել Ալեքսանյան, «Զանգեզուր» թերթ, 19 մայիսի 1991 թ.)........209

Կրակազծում (Սամվել Ալեքսանյան, «Զանգեզուր» թերթ, 19 փետրվարի 1992 թ.)........214

Խնձորեսկցիները մտահոգվում են... եւ կոչ անում («Զանգեզուր» թերթ, 22 ապրիլի 1992 թ.)........216

Խնձորեսկը ենթարկվել է զանգվածային հրետակոծության («Զանգեզուր» թերթ, 22 ապրիլի 1992 թ.)........216

Քաջազուն տղերքը (Սուսաննա Շահնազարյան, «Զանգեզուր» թերթ, 27 մայիսի 1992 թ.)........217

Հանդիպում սահմանագծում («Զանգեզուր» թերթ, 8 հունիսի 1992 թ.)........218

Հինգ զոհ, ութ վիրավոր եւ... ավերածություններ. ահա ինչ է պատճառվել Գորիսի շրջանին օգոստոսի 19-ի հրթիռակոծությամբ («Զանգեզուր» թերթ, 22 օգոստոսի 1992 թ.)........218

8 օգոստոսի. հակառակորդը կործանիչ հրթիռներ է արձակում Գորիսի ուղղությամբ («Զանգեզուր» թերթ, 12 օգոստոսի 1992 թ.)........219

Կուրբան թափայի գրավումը (Ալվարդ Մեսրոպյան, «Զանգեզուր» թերթ, 1994 թ.)........221

Խոսք հիշատակի. Սանասար Խաչատուրի Բեգլարյան........223

Հերոսի մայրը (Վազգեն Սյունեցյան-Բաղդագյուլյանի խոսքը՝ Սանասար Բեգլարյանի հիշատակին)........224

Արցախյան պատերազմ. գեներալը Խնձորեսկից՝ Կամո Քոչունց........225

Մատաղասարի (Կուրբան թափայի) համար ճակատամարտը մղվում էր այստեղ........226

Լաուրա Մանվելյանը բժշկի իր մասնագիտությամբ էր մասնակցում Արցախյան պատերազմին........226

Հայոց բանակի եւ ոստիկանության սպաներ Խնձորեսկից........228

Կրթություն, գիտություն, մշակույթ, սպորտ, արհեստ

Խնձորեսկի դպրոցի տնօրեններ՝ սկսած 1930 թ.........230

Գիտությունների դոկտորներ Խնձորեսկից........231

Խնձորեսկի Գարեգին Սեւունցի անվան միջնակարգ դպրոցը (Վալենտինա Բալայան)........232

Ներքին Խնձորեսկի լուսավոր ապագայի գրավականը (Անուշիկ Գրիգորյան)........234

Խնձորեսկի նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունը (Անետա Հակոբյան)........235

Խնձորեսկի Ա. Սաթունցի անվան երաժշտական դպրոցը (Անահիտ Մովսիսյան)........237

Դրվագներ գյուղի մարզական անցյալից (Վլադիկ Համբարձումյան)........239

Ջիվան Գեւորգյան. «Մշակույթը սահման է պահում» (Ալվարդ Մեսրոպյան)........240

Գորգ «Խնձորեսկ»........244

«Արտավազդ» թատերական մրցանակաբաշխություն-փառատոնը Հին Խնձորեսկում........245

Մխիթար սպարապետի հերոսական կերպարի նորովի ոգեկոչումը՝ գնահատելի երեւույթ (Սամվել Ալեքսանյան)........245

«Սպարապետի օրը» Խնձորեսկում........246

Ակադեմիկոսը՝ Խնձորեսկից. Վահան Ղազարյան........248

«Հայկական Սովետական հանրագիտարանի» գլխավոր խմբագիրը՝ Խնձորեսկից. Աբել Սիմոնյան........248

Բուհական կրթության կազմակերպիչներ........249

Խմբագիրը՝ Խնձորեսկից. Ռուբեն Սաթյան........250

Խնձորեսկի եկեղեցական-ծխական երկդասյա դպրոցը (Գրիշա Հարությունյան)........250

Հների մեջ դու ալեհեր, նորերի մեջ նոր ու ջահել

Քարանձավները բացում են իրենց գաղտնիքները (Էդվարդ Սարգսյան)........268

Հնագիտական ցուցանմուշներ՝ գտնված Խնձորեսկում........272

Ð²Ø²ðÆ ´àì²Ü¸²ÎàôÂÚàôÜÀ

Հին Խնձորեսկ (Արկադի Ծատուրյան)....274

Պատմում են գյուղի տարեցները....278

Նոր կամ որդի Խնձորեսկ (Արկադի Ծատուրյան)....280

Ներքին Խնձորեսկ (Արկադի Ծատուրյան)....285

Բանավիճային հոդվածներ. Թե ինչպես յուրայիններից սպանվեց Մխիթար սպարապետը

Տարբերակ 1. Ղուկաս Սեբաստացի. «Ընտիր պատմութիւն Դաւիթ Բէգին...»....288

Տարբերակ 2. Նույնը՝ թարգմանությամբ Արշակ Մադոյանի....289

Տարբերակ 3. Նույնը՝ թարգմանությամբ Վարագ Առաքելյանի....289

Միքայել Վարդապետ Չամչյան՝ օտար ազգերի դեմ պայքարելու մասին (աշխարհաբարի վերածեց եւ ծանոթագրեց Հակոբ Քյոսեյանը)....290

Երվանդ Լալայան....291

Երկու ավանդազրույց. թե ինչպես են խնձորեսկցիները վրեժ լուծել Մխիթարի դահիճներից 292

Լեո....293

Րաֆֆի....294

Ղեւոնդ Ալիշան....295

Ա. Հովհաննիսյան եւ Հ. Փափազյան....295

Արտեմ Խանզադյան (Զանգեզուրցի)....295

Ժողովրդական հիշողություն՝ ըստ Հակոբ Մանվելյանի....296

Մխիթար սպարապետի գերեզմանի նախնական տեղի հարցը (Արմեն Պողոսյան)....298

Ժողովրդական հիշողություն, որ ներկայացրեց Համլետ Թելունցը....298

Որտեղ է սպանվել Մխիթար սպարապետը 299

Դպրոցականների շարադրություն՝ «Ինչո՞ւ է ինձ համար սիրելի մեր գյուղը»

Շիրակ Արզանյան....301

Սաթենիկ Ավետիսյան....302

Գոռ Ավագիմյան....303

Հարութ Բաղդագյուլյան....303

Մատենագիտություն

Խնձորեսկ. համարի աղբյուրագիտական հենքը (Սամվել Ալեքսանյան)....305

Խնձորեսկն Ազգային արխիվի հավաքածուներում....308

Առաջին հիշատակությունը գրավոր աղբյուրներում....318

Գրքեր Խնձորեսկի մասին....319

«Սյունյաց երկրի» հատուկ համարները՝ նվիրված Խնձորեսկին եւ խնձորեսկցիներին....321

XXI դարասկիզբ եւ ապագային միտված ծրագրեր

Սյունիքը շարունակում է հուսալի թիկունք լինել հերոսական Արցախին....322

Ջուլհակյաններ. մեկը Խնձորեսկի գերդաստաններից (Ալվարդ Մեսրոպյան)....325

Խնձորեսկը նաեւ խնդիրներ ունի (Ալվարդ Մեսրոպյանի հարցազրույցը Սամվել Մաքունցի հետ)....329

Ճոճվող կամուրջը լրացրեց Հին Խնձորեսկի հեքիաթը (Արկադի Ծատուրյան)....331

Հին Խնձորեսկի վերականգնման աննախադեպ ծրագիր (Վահրամ Օրբելյանի հարցազրույցն Արտակ Ղուլյանի հետ)....333

Սենիկ Ջուլհակյան. «Հայը, միայն հայը՝ աշխարհի որ ծայրում էլ լինի, կարող է կորցնել քունն ու հանգստությունը, երբ հիշում է օգնության կարոտ հայրենիքը, նրա եկեղեցու քանդվող պատը» (Սուսաննա Բաբաջանյանի հարցազրույցը Սենիկ Ջուլհակյանի հետ)....336

Ջուլհակյանների գերդաստանն այսօր *347*

Անհիշելի ժամանակներից պահպանված քարանձավ, որտեղ գործել է Հին Խնձորեսկի պանրագործարանը....353

Ճոճվող կամուրջ *354*

Պաշտամունքային վայրեր

XVIII դարասկզբի ազատագրական պատերազմի նահատակների պանթեոնը Խնձորեսկում....355

Մեծ հայրենականում եւ Արցախյան հերոսամարտում նահատակված խնձորեսկցիների հիշատակը՝ հավերժացված....356

Արցախյան պատերազմում զոհված խնձորեսկցիների հիշատակը՝ հավերժացված....357

Միջնադարյան խաչքարեր Կուրաթում՝ Զրնգանի ձորի սկզբնամասում....358

Հին եկեղեցին կամ Քարանձավի եկեղեցին....359

Ուղևցի ձմեռանոցի ժայռափոր եկեղեցին, որ կկոչվի Սուրբ Մարիամ անունով....360

Խնձորեսկի Անապատի եկեղեցին....361

Խնձորեսկի Սուրբ Թադեւոս եկեղեցին....362

Խնձորեսկի Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցին....363

Շապիկը

Էդուարդ Իսաբեկյան, Խնձորեսկ....1

Լալազարի կամուրջ եւ «Հիմն Խնձորեսկի» (Արկադի Ծատուրյան)....364

ÊÜÒàðºêÎÆ Ø²êÆÜ

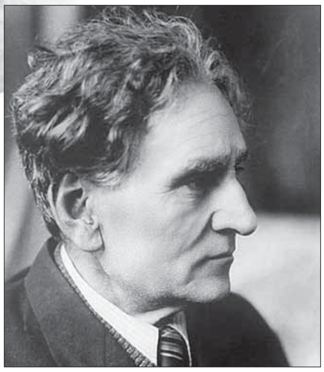

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆ

Ծին Խնձորեսկը պետք է պահպանել եւ պաշտպանել որպես հնությունների խոշոր թանգարան: Այդպիսի հրաշքային տեղ աշխարհում քիչ կա:

Հին Խնձորեսկում հայտնվելով մեկ անգամ եւս զգացի մարդու եւ բնության ներդաշնակ ապրելու գեղեցկությունը, որի հետ անկասկած կհամաձայնվի այստեղ այցելող յուրաքանչյուր ոք: Դեռեւս նախորդ դարի կեսերին անհիշելի ժամանակներից բնակեցված լինելով՝ այս լքված բնակավայրհուշարձանը այսօր հայտնի է իր ժայռափոր քարանձավ-բնակարաններով (քրատակեր), կանգուն եւ կիսավեր եկեղեցիներով, քաղցրահամ աղբյուրներով, հրաշալի բնական տեսարաններով եւ ազգային-ազատագրական պայքարի իր փառավոր անցյալով: Վերջինիս խորհրդանիշն է այստեղ գտնվող Մխիթար սպարապետի գերեզմանը, որը յուրատեսակ ուխտատեղի է այցելուների համար: Բնակավայրը լքվել է բնակիչների զանգվածային դեպի կից տարածքը տեղափոխվելու եւ այժմյան Խնձորեսկ գյուղը կառուցելու հետեւանքով, եւ նրանցից շատերը (հատկապես մեծահասակները) այսօր կարոտով եւ հիացմունքով են հիշում իրենց պապենական բնակավայրի երբեմնի կյանքը, բնական տեսարանները: Ընդամենը մի քանի տասնամյակում՝ կապված նոր գյուղի կառուցման հետ, բնակավայրի շինությունների գերակշիռ մասը քանդվել է շինանյութի համար, իսկ առկա քարանձավային բնակարանների որոշ մասը օգտագործվում են անասնապահական նպատակներով:

Ավետիք Իսահակյանի մտորումները Հայաստանի մասին՝ Խնձորեսկի օրինակով

1948 թվականի հուլիսի 15-24-ը մեծ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանն ուղեւորվեց դեպի Ղարաբաղ: Դժվար է գուշակել, թե ինչը մղեց վարպետին՝ բռնելու Ղարաբաղի ճանապարհը՝ ուր վերջին անգամ եղել էր 1910 թվականին: Նա իր տիկնոջ՝ Սոֆյա Իսահակյանի եւ Միացյալ Նահանգներից ներգաղթած, մասնագիտությամբ գյուղատնտես Զաքարի Սուրավյանի հետ միասին անցնում են Զանգեզուրով: Նրանք լինում են Սիսիանում, Տաթեւի վանքում, Շինուհայրում, ինչպես նաեւ՝ Խնձորեսկում: Այս ճանապարհորդության տպավորության տակ Վարպետը Խնձորեսկի վերաբերյալ կատարել է որոշակի գրառումներ: Այդ գրառումներն իրենց բովանդակությամբ տխուր տպավորությունների արդյունք են եւ, միաժամանակ, որոշակի պատկերացում են տալիս հետպատերազմյան ժամանակաշրջանում Խնձորեսկի վերաբերյալ:

«Խնձորեսկ-հանգած փեթակ»:

«Խնձորեսկը ունի մոտավորապես 3000 բնակիչ, իսկ կռվում զոհ է տվել 575 հոգի:

Սա ինչ տոկոս է, զարհուրելի տոկոս է»:

«Խնձորեսկցիք, ով կարող է՝ փախչում է գյուղից, փախչում են Բագու, այնտեղից էլ Անդրկասպի: Դուրսը ցրված, ավելի քան 30 000 խնձորեսկցիներ կան:

Դժոխք է Հայաստանը, դժոխք»:

«Աղքատություն, հող, քար ու քարափ, անջուր, թուրք եւ այլն... Խեղճ ժողովուրդ, մեռնող ժողովուրդ...»:

«Խնձորեսկ՝ աղքատ, չափազանց մերկ, աղտոտ, ցնցոտիների մեջ, վտիտ, սեւացած, չորացած կանայք, երեխաները կարծես...Աֆրիկայի սեւամորթերի թշվառ խմբեր...

Վայ ես ձեր տիրոջ, ես ձեր պետերի հերն անիծեմ, էս ինչ օրի եք ձգել հայ ժողովրդին, ով թուրք, ով անգլիացի, ով գերմանացի, ով ֆրանսիացի...»:

«Վայ էն տանը, որ տան պստիկը պիտի կառավարե: Վայ էն քաղաքին, որի թագավորը մանուկ է: Վայ քեզ, քաղաք, որ թագավորդ մանուկ է: Վայ քեզ, տուն, որ քո պստիկն է կառավարում»:

«Հուսահատված ժողովուրդ, իսկի չի էլ ուզում դեպի տունը ճամփա շինել, սողալով է տուն մտնում-Խնձորեսկ: Զարհուրելի, չարաշահված... Աստծու, մարդկանց աչքից ընկած մարդիկ՝ հայեր... Սուկին սին, մամաձաղլի, քյոփակ օղլի»:

ԳՐԻՇԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ÊÜÒàðºêÎÆ Ø²êÆÜ

ԷԴՈՒԱՐԴ ԻՍԱԲԵԿՅԱՆ

Օրագրից...

06.09.1959

Êնձորեսկ: Անձրեւը վերջացավ, եւ գնացինք Խնձորեսկ: Մի մեծ կտավ սկսեցի: Բայց նորից չմտածված... Զարմանալի բնություն է, քեզ մոտը զգում ես պիգմեյ: Գերի ես դառնում. եւ՛ մանր է, եւ՛ ընդհանուր, եւ՛ ահռելի է, եւ՛ թեթեւ... եւ բոլոր դեպքերում հոյակապ է: Պիտի գտնել այն տպավորությունը, որ նա թողնում է առաջին պահին, այնինչ, երբ սկսում ես նկարել, մոռանում ես տպավորությունը եւ նկարում հազար ու մի մանրամասնություն: Տարօրինակ է... Այո՛, երկար պիտի նայել, առաջին տպավորությունը չի օգնում, իսկ արտանկարելով չես ընդգրկի բոլորը... պիտի գտնել «մեկը», որ փոխարինի բոլորին (երեք ամիսն էլ շատ չի):

02.08.1961

Եղա Զանգեզուրում մի քանի օր: Նորից նկարեցի Խնձորեսկը եւ երեւի նորից նկարեմ: Ի՜նչ արքայական կոնտուրներ, ի՜նչ նստվածք, ի՜նչ սիլուետներ եւ հատկապես Մխիթարի գերեզմանից:

06.11.1961

Օ՜, երբ պիտի ամառը գա, որ նորից տեսնեմ Զանգեզուրը՝ երկրորդ հայրենիքս: Իսկ ինչի՞ երկրորդ, ամբողջ հոգով (նկարչի) զգում եմ այդ հողի հմայքը եւ գիտեմ, որ վարձահատույց պիտի լինեմ... Միայն Խնձորեսկը բավական է, որ երեք Դելակրուա սնվեն:

Սերո Խանզադյանի նամակը Մորուս Հասրաթյանին

Øորուս Ստեպանովիչ

Խնձորեսկի հարցով ես խոսել եմ Յա. Զարոբյանի հետ: Նա լիովին համաձայն է պահպանել Խնձորեսկը:

Կոնկրետ՝

ա) Ռոբերտ Խաչատրյանին հանձնարարեց (Զարոբյանը) զբաղվել այդ հարցով:

Ասվեց, որ գնահատվեն Խնձորեսկի բոլոր այն շենքերը, որոնք արժեք ունեն եւ դրա դիմաց գյուղացիներին վճարել (շինանյութով, դրամով եւ այլն) համապատասխան հատուցում:

Խնձորեսկը դրվում է կուլտուրայի մինիստրության հոգատարության տակ:

Այնպես որ պետք է նաեւ կապվել Ռ.Խաչատրյանի հետ, որը գործին տեղյակ է: Եթե պետականորեն չարվի այդ լավ գործը, ոչինչ չի ստացվելու:

Ես պատրաստ եմ օգնելու քեզ:

ՍԵՐՈ ԽԱՆԶԱԴՅԱՆ, 14 XII 64, Երեւան

Գորիսի շրջանային սովետի գործադիր կոմիտեի նախագահին. պատճենը՝ Խնձորեսկի գյուղսովետի նախագահին, պատճենը Հայաստանի պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեին:

Ðարգելի ընկերներ. Տասը օր առաջ՝ հուլիսի 6-ին, եղա Խնձորեսկ գյուղում եւ ուրախացա, որ պատմական Խնձորեսկի մեր հայրենակիցները, իրենց ավելի քան 2 հազարամյա այրային բնակավայրից, հետզհետե փոխադրվում են Բերդի ուսի շրջակայքի հարթավայրը՝ կառուցելով նոր կենցաղին վայել բնակարաններ-տներ (թեեւ տակավին պլանի տպավորություն չստացա ոչ մի կետում):

Սակայն, միաժամանակ, տխուր մտորումներ ու հեռանկարներ, զայրույթի հետ համակեցին ինձ եւ որքան փորձում եմ հաշտվել դրա հետ, չի հաջողվում եւ չեմ հանգստանում: Խոսքս վերաբերում է Հին Խնձորեսկի դանդաղ ավերմանը:

Յուրաքանչյուր տնատերգյուղացի, փոխադրվելով վերեւ, իր հին տան փայտային մասերը, տաշած քարերը (անկյունաքար, մանավանդ՝ կամարաքար) քանդում, բարձրացնում են լանջերից ու ձորերից նոր շենքի վրա օգտագործելու նպատակով: Իհարկե, այդ նրա սեփականատիրական իրավունքն է, եւ առաջին հայացքից թվում է, բնական երեւույթ: Բայց չպետք է մոռանալ, որ դրան զուգահեռ կա նաեւ համաժողովրդական, համապետական, այսինքն՝ ընդհանուր կուլտուրայի իրավունք, որին պետք է ստորադասվի անհատական, սեփականատիրական իրավունքը՝ հետեւյալ երեք միջոցներով. քաղաքացիական գիտակցությամբ, պետական-վարչական միջամտությամբ եւ հազվագյուտ ու ծայրահեղ դեպքերում, որեւէ կերպ նյութական փոխհատուցմամբ: Այս վերջինն իրոք կլինի

ÊÜÒàðºÎÆ Ø²êÆÜ

ԻՎԱՆ ԿԱՏԱԵՎ

Ռուս գրող, 1932 թ.

«Պատմական անցյալում Հայաստանի հարեւանների ու անկոչ հյուրերի ազդեցությունները թույլ են եղել այստեղ, նույնիսկ թուրքերի առջեւ անմատչելի է մնացել այս երկիրը՝ այն արյունոտ տարիներին: Հենց ահա դրանից էլ այստեղ տոկացել, կանգուն է մնացել այս բարձրաբերձ ժողովրդական արգելանոցը, որտեղ եւ բնավորություններն են ավելի ուժեղ, եւ ուսերն են ավելի լայն, եւ դիմագծերն են ավելի պայծառ, որտեղ կինը՝ տոհմի ժառանգականության այդ տքնաջան կրողը, լի օրերին եւս գլխին կոբա (զարդարանք) է գցում՝ ճակատից կախված արծաթե թեթեւ դրամներով: Բայց այն ազդեցությունը, որը ամենից թեթեւ քայլում է լեռնաշղթաների, ծովերի ու սահմանների վրայով, չի վախեցել զառիթափ լեռնանցքներից, վաղուց ի վեր ամրապնդվել է այստեղ: Եվ նրա համար միշտ, երբ պետք է, անկաշառ զանգեզուրցին անհապաղ մերկացրել է իր սուրը:

...Բացվեց ամենից առաջ մի լայնահուն վիհ, որի հատակը մեր աչքից ծածկված էր զառիթափի ցցվածքներով, բայց զգացվում էր, որ սարսափելի խոր է: Այդ վիհին էլ հենց չորս հազար բնակիչ ունեցող Խնձորեսկ գյուղն էր, ամենախոշորը Զանգեզուրում եւ Հայաստանում եւ գուցե ամենազարմանալին՝ աշխարհում»:

ՄԱՐԻԵՏԱ ՇԱՀԻՆՅԱՆ

Գրող, բանաստեղծ, հրապարակախոս, թարգմանիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր

...Ծանապարհներից վերջինով բարձրանում ենք դեպի հանրապետության արեւելյան սահմանը, նախ այցելելով աշխարհիս ամենատարօրինակ վայրերից մեկը: Խնձորեսկ գյուղը գտնվում է քարե ծագարի կամ ջրհորի ներսի լանջերին իսկական ամֆիթատրոնի ձեւով տեղավորված քարանձավներում: Հայացքով բռնելով որեւէ շարժվող առարկա՝ կարելի է աստիճանաբար գլուխ հանել այդ քարանձավային լաբիրինթոսից: Կուժը ուսին մի կին է շարժվում: Նա կարծես մի կաթիլ լինի, որ պոկվել է վերեւից եւ ցած է գլորվում մարդկային մեկ քայլի լայնություն ունեցող, հազիվ նկատելի քիվի վրայով: Գլխապտույտ առաջացնող այդ կածանն անդունդի եզրին այստեղի գլխավոր պողոտան է: Աստիճանաբար սկսում ես ջոկել նաեւ նրբանցքները՝ հարյուրավոր կնճիռներ մեկ կացարանից, մեկ քարից դեպի մյուսը՝ կիրճի ատամների վրայով, անդունդի եզրով, իսկ այդ կնճիռներում՝ ոտք դնելու փոսիկներ: Կարծես երազում աչքիդ երեւալով՝ Խնձորեսկի կանայք օրական երկու-երեք անգամ անցնում են այդ ամբողջ տրամագծով դեպի ցած՝ ջրի, դեպի վերեւ՝ աշխատանքի գնալով:

հազվագյուտ, որովհետեւ, ինչպես հայտնի է, այժմ Խնձորեսկում ապրում են բոլոր խնձորեսկցիների (այնտեղ ծնված կամ ծագումի) շուրջ 7-ից 1-ը: Ըստ որում՝ գյուղից հեռացողների լքյալ տները եւ հատկապես այրերը, վերջին հիսնամյակում, մանավանդ երեսնամյակում, մեծ մասամբ մնացել են անտերունչ, դրացիների իրավասության ու «խնամքի» տակ: Փակագծում արձանագրենք, որ հենց այդ հեռացողներից շատերի բնակարանները եղել են ավելի որակավորները, այսինքն՝ ճարտարապետական արժեք ներկայացնողներն ու հին կառույցները: Ուստի եթե գնված չեն, նրանց դրացիների իրավունքները հավասար են զրոյի:

Եթե ավերումները շարունակվեն, ապա Խնձորեսկից կմնա միայն Անապատը՝ հայտնի փոքր գերեզմանատնով, իր ավելի հայտնի, մի քանի պատմական տապանաքարերով, իսկ բերդից մնացել է բնական կմախքի մի մասը միայն: Մինչդեռ Խնձորեսկի բազմահարկ այրատները (քարատակները), հատկապես սրբատաշ կամարամուտքերով եւ ընդհանրապես սովորական տների մուտքերն ու սյունաշար ֆասադները այն բացառիկն ու հազվագյուտն են, որոնք գիտության եւ տուրիստական խմբերի համար այսօր զարմանք են պատճառում օտար դիտողին, իսկ մանավանդ ապագայում ավելի հետաքրքրություն պիտի ներկայացնեն, քան Տաթեւի հռչակված վանքը: Թող զարմանալի չթվա իմ այս համեմատությունը: Տաթեւի նման հնագիտական օբյեկտները Հայաստանում եւ Կովկասում քիչ չեն, իսկ Խնձորեսկ չկա ոչ մի տեղ: Կորնիձորն ու Զագեձորը (Գորիսի դիմացի շենը) ավերված են, թեեւ չավերված էլ չէին կարող փոխարինել Խնձորեսկին: Խանածախն ու Գորուն (Կյորու) չեն կարող փոխարինել, ուստի Խնձորեսկի հիմնական տեսքը (Գորիսի Վերին շենի հետ) պետք է պահպանել, ինչ գնով էլ այդ լինի, իր բացառիկ ազգագրական, հնագիտական ու պատմաճարտարապետական արժեքներով:

Մեր լուսավոր ապագայի նյութատեխնիկական բազայի, հացի ու մսի պրոբլեմի վերջնական լուծումը մեկ-երկու տասնամյակի հարց է, իսկ նրանից հետո ինչ պատասխան պիտի տանք մեր գալիք սերունդներին եւ գիտական աշխարհին՝ այսօր ցուցաբերելով այդքան դատապարտելի անփութություն եւ բարբարոս էգոիզմ: Այսօր շատ բան ենք կառուցել եւ վաղը ամեն ինչ կարող ենք կառուցել: Բայց հազարամյա Խնձորեսկ չենք կարող կառուցել. նրա կորուստը անդարձ ու անկրկնելի է:

Աղերսագին խնդրում եմ՝ նկատի ունենաք իմ այս երկտողը եւ բոլոր հնարավոր միջոցներով փրկեք Խնձորեսկի պատմական տեսքը գալիք հարցասեր սերունդների եւ գիտության համար:

Հարգանքներով՝ Մորուս Հասրաթյան

ÀÜ¸Ð²ÜàõÐ ÎºÔºÎàõÂÚàõÜÜºÐ

Խնձորեսկ գյուղանվան ծագման մասին

Հայաստանի Հանրապետության Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղը, որ նախկին տեղից՝ խոր ձորերից տեղափոխվել է դրանից վեր ձախ կողմում ընկած սարահարթը, Սյունյաց աշխարհի Հաբանդ գավառի հնագույն գյուղերից մեկն է եղել եւ անվիճելիորեն շատ երկար դարերի պատմություն ունի:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

2ն առաջին անգամ հիշատակվում է XIII դարի նշանավոր պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» գրքի՝ Տաթեւի վանքին տրվող հարկի հին ցուցակում Հաբանդ գավառի համար 59 գյուղերի շարքում՝ 10 միավոր հարկաչափով:

Տվյալ դեպքում, սակայն, մեզ ոչ թե դա, այլ հնադարյան գյուղի անվան ծագումն է հետաքրքրում, ինչի՞ց, ինչպե՞ս է առաջ եկել Խնձորեսկ գյուղանունը եւ ի՞նչ է նշանակում:

Մենք, ինչպես հայտնի է, տակավին հայոց տեղանունների լեզվաբանական-ստուգաբանական, նրանց գործածությունները վավերական-բնագրային օրինակներով ցուցադրող բառարան չունենք, եւ առաջին հերթին հենց այդ պատճառով շատ ու շատ տեղանունների ծագումն ու կազմությունը դժբախտաբար մութ, չբացահայտված են մնում:

Ըստ ժողովրդական ստուգաբանության՝ «Խնձորեսկ» անվան արմատը «խնձոր» բառն է: Մեկ այլ ստուգաբանությամբ՝ Խնձորեսկը նախապես անվանվել է Խորձոր կամ Խորձորեսկ, որը հետագայում որոշ հնչյունափոխության ենթարկվելով՝ ընդունել է ներկայիս ձեւը:

Այսպիսի տեղանուններից է նաեւ Խնձորեսկ գյուղանվանումը, որի ծագման մասին էլ այն կարծիքն է հայտնվել, թե *«ըստ ժողովրդական ստուգաբանության, Խնձորեսկ անվան արմատը «խնձոր» բառն է: Մեկ այլ ստուգաբանությամբ՝ Խնձորեսկը նախապես անվանվել է Խորձոր կամ Խորձորեսկ, որը, հետագայում որոշ հնչյունափոխության ենթարկվելով, ընդունել է ներկայիս ձեւը*[551]:

Թվում է, թե Խնձորեսկ գյուղանունը իր ավելի հիմնավոր ստուգաբանական մեկնությունը պետք էր գտներ «Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարանում»[552], բայց իրականում այդտեղ նման չնչին փորձ չի արվել, եւ վերեւում ասվածն էլ պարզապես ներկայացվել է այսպես. *«Խնձորեսկ անունը ստուգաբանվում է որպես «խնձոր», «ես» ()*: Ըստ ավանդության՝ խոր ձորերի մեջ կառուցված լինելու պատճառով, նախապես անվանվել է Խոր ձոր կամ Խորձորսեկ եւ հետագա ձեւափոխությամբ դառել է (=դարձել է Ա.Մ.) Խնձորեսկ»[553]:

Այսպիսով՝ Խնձորեսկ գյուղանունը դեռեւս ճշտորեն չի ստուգաբանվել, եւ հայտնի չէ, թե իրապես ինչից է ծագում: Իսկ դա բոլորովին էլ պատահական չպետք է համարել, որովհետեւ գյուղանվան ծագման հարցը երբեք հատուկ քննության չի արժանացել, եւ որեւէ մեկը իր առջեւ խնդիր չի դրել պարզելու, թե Խնձորեսկ գյուղանունը գրավոր աղբյուրներում նախապես եւ հետագայում ինչպիսի ձեւերով է գործածվել, թե նրա նախավոր ձեւը ժամանակի ընթացքում ինչպիսի ձեւափոխություններ է կրել, եւ վերջապես ինչպես է առաջ եկել այսօրվա Խնձորեսկ ձեւը:

«Տեղանունները, – իրավացիորեն նշում է մեծանուն Հր. Աճառյանը, *– ավելի հարատեւ եւ տեւական բնույթ ունեն, քան անձնանունները: Որեւէ լեռ, լիճ, ծով ու գետ մշտնջենական կյանք ունի, հետեւաբար եւ նրանց անունը ընդհանրապես մնայուն է եւ տեւական (ընդգծումն իմն է - Ա. Մ.)»*[554]:

Խնձորեսկ գյուղանվան հին գրավոր աղբյուրներում ավանդված ձեւերը, հավաստելով ասվածի ճշտությունը, ցույց են տալիս, որ «ընդհանրապես մնայուն եւ տեւական» մնալով՝ այն միաժամանակ կրել է եւ որոշ ձեւափոխություններ:

ÀÜ¸Ð²ÜàõÐ ÎºÔºÎàõÂÚàõÜÜºÐ

Խնձորեսկ գյուղանունը հին ձեռագիր աղբյուրներում հանդիպում է բացառապես Խնձորեսկ ձեւով: Դա այդպես է ներկայացված Ստ. Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» գրքի՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում պահվող գրեթե բոլոր՝ N 6271(XIV դար, էջ 335ա), N 2869 (1846 թ., էջ 325), N 2868 (1854 թ., էջ 269), N-2924 (1864 թ., էջ 151), N 5501(1684 թ., էջ 342) ձեռագրերում, եւ միայն մեկ N 1488 ձեռագիրը (1781 թ., էջ 211) Խնձորեսկ ձեւի փոխարեն ունի Խնձորեա ձեւը, որը գրիչը այդպես՝ առանց կ-ի է գրել վրիպմամբ:

Այսպիսով՝ անժխտելի է, որ Խնձորեսկ գյուղանունը իրոք նախապես միայն Խնձորեսկ ձեւն է ունեցել, որը եւ բոլոր դեպքերում ու պարտադրաբար պետք է հիմք ընդունել նրա ծագումը պարզելու համար: Առաջնորդվելով այդ ուղենշով՝ տեսնում ենք, որ Խնձորեսկ գյուղանվան նախավոր ձեւը այնուհետեւ հանդիպում է համեմատաբար նույնպես ավելի վաղ շրջանի մի քանի գրավոր աղբյուրներում երեք՝ Խնձորեկ, Խնձորէքս եւ Խնձորէսք ձեւերով:

1654 թ. գրված մի հիշատակարանում եւ Աբրահամ Կրետացու «Պատմագրութիւն անցիցն իւրոց եւ Նատր-Շահին Պարսից» գրքում այն ներկայացվում է առաջին Խնձորեկ տեսքով, ինչպես՝ *«Արդ գրեցաւ սբ. Աւետարանս ձեռամբ Մրտիրոս Կղերիկոսի, որ էր նա յերկրէն Ծագաձորոյ, ի գեղջէն Խնձորեկոյ»*[555], *«...Նախ կային ԵԾ (500) տուն ի Խնձորեկ գեղն, բայց այժմ սակաւացեալք էին զի բազումք սպանեալք էին ի թուրքաց»*[556], *«Վասն որոյ աճապարեցի եւ եկի ի Գիւղն ի Ձորգեղն եւ անտի ի Պնաժոր գիւղ, անտի ի Ղռչիպէկի օպայն, որ էր փիսիանացի. եւ անտի ի Խնձորեկ, որ է ի մէջ քարաժեռ լերաց մեծամեծաց, եւ ունի անբաւ բարձրութիւն...»*[557]:

Խնձորեսկ գյուղի նախնական Խնձորեակ անվանումը, ի տարբերություն դրա, երկրորդ՝ Խնձորէքսն ձեւով ներկայացվում է Տաթեւի վանքին տրվող հարկի նոր ցուցակում[558] (գրված 1730 թ.), իսկ Խնձորեսք ձեւով Ստ. Շահումյանի «Ընտիր պատմութիւն Դաւիթ Բէգին» գրքում, ինչպես՝ *«Եւ զաւար բազում յոյժ առեալ ի նոցանէ զհարիւր վաթսուն բեռնիչս ուղտուց, եւ անտի չուեալ երթայր ժամանակ ինչ ի մեծ բերդն Խնձորէսք բնակէր»*[559], *«զի նա յօրէ յորմէ հետէ ի Խնձորէսք բնակէր...»*[560]:

Նույն այդ երեք ձեւերն էլ ակներեւ դարձնելով նախնական Խնձորեակ ձեւի իսկությունը՝ պարզորոշ ուրվագծում են նաեւ նրա հետագա փոփոխության ընթացքը, որ լիովին հիմնավորվում ու հաստատվում է հնչյունաբանորեն. հայերենին հատուկ օրենքներով երբեմնի **եա** երկբարբառը հնչյունափոխվելով տվել է ե, ինչպես, ասենք, համանման կազմություն ունեցող այգեկ («այգեակ «այգի + ակ), գոտեկ («գօտեակ «գօտի + ակ), հմայեկ («հմայեակ), բառերում[561]: Հմմտ. նաեւ՝ աղաւնի-աղաւնեակ-աղավնյակ, կղզի–կղզեակ-կղզյակ, որսի–որդեակ-որդյակ, լուսին–լուսնեակ-լուսնյակ, տասն-տասնեակ-տասնյակ եւ այլն:

Այսպիսով՝ միանգամայն պարզ է, որ նախնական Խնձորեակ անվանաձեւին անմիջապես հաջորդ անվանաձեւը Խնձորեկ-ն է, որում եա > ե հնչյունափոխությունից բացի նաեւ ձայնեղ հնչյունի (ձ>ծ) խլացում է տեղի ունեցել:

Հետագայում դրան ավելացել է նույնպես լեզվաբանորեն արդարացվող երկու նոր փոփոխություն. Խնձորեկ-ը նախ արտասանվել-դարձել է Խնձորէքս, ապա՝ ք, ս հնչյունների դրափոխությամբ Խնձորէսք, որի հիման վրա էլ, անշուշտ, ուշ ժամանակներում առաջ է եկել ներկայիս Խնձորեսկ անվանաձեւը, որ Ստ. Օրբելյանի Պատմության առանձին ձեռագրերում գործածվել է նախնական Խնձորեսկ անվան փոխարեն եւ այդպես էլ արտացոլվել նրա փարիզյան (1859, էջ 267) եւ թիֆլիսյան (1910, էջ 516) հրատարակություններում:

Պատկերը, սակայն, այլ է Ստ. Օրբելյանի Պատմության մոսկովյան հրատարակությունում[562]. այդտեղ, որ, իհարկե, կարեւոր է, գյուղանունը գործածվել է իր նախնական Խնձորեակ եւ ընթերցվածային Խնձորեսկ ձեւով, որը եւ մի անգամ եւս ու իր հերթին առաջինի նախավորությունը եւ երկրորդի նորագոյացությունն է հաստատում:

Շատ ավելի պարզորոշ այդ նույնն են հաստատում նաեւ Խնձորեսկ գյուղանվան բարբառային ձեւերը: Գորիսի բարբառում Խնձորեսկ գյուղանունը մեծ մասամբ գործածվում է նախնական Խնձորեակ (> խնձորյակ)-ից սերող ձեւերով, ինչպես, օրինակ՝ Խունձուրկեցի («Շօն թակօղ խունձուրկեցի») - Խունձուրկէցիք («Խունձուրկէցիք խէլունք մարթիկ էն»), Խունձուրէկան (Խունձուրէկան մեր շէնը հէռու չի»), Խունձուրէկում («Խունձուրէկում լավ իխպիրէք կան»-«Խնձորեսկում լավ աղբյուրներ կան») եւ այլն:

Այս եւ բերված մյուս բոլոր փաստերը պարզորոշ ցույց են տալիս, որ ներկայումս գործածվող Խնձորեսկ գյուղանունը ծագում է իրոք Խնձորեակ (> Խնձորյակ) նախաձեւից, որն էլ պարզապես ածանցավոր բառ է կազմված խնձորի (> խնձոր + ի) ծառանունից եւ ակ փոքրացուցիչ-փաղաքշական նշանակություն արտահայտող ածանցից:

Գյուղի այդ անվանումը եւ դրա այդպիսի կազմությունը լիովին պատճառաբանվում ու հաստատվում են ինչպես իմաստաբանորեն ու արմատաբանորեն, այնպես էլ լեզվաբանորեն ու հնչյունաբանորեն: Հակառակ դրան՝ ոչնչով չի հիմնավորվում եւ հետեւաբար՝ մերժելի է այն ստուգաբանությունը, որով Խնձորեսկ-ը կապվում է Խոր ձոր(եր)ի հետ եւ դրա հնչյունական ձեւափոխությունն է համարվում:

Գորիսի բարբառում եթե խոր բառը ուղիղ ձեւերում չի փոխվում եւ աժելու դեպքում խոր է դառնում, ապա ձոր բառը զգալի փոփոխություն է կրում եւ ծօր կամ ծուր է հնչվում, հմմտ., օրինակ«Խօր խուրանաս տու» - «Խոր խորանասա դու», ծօր (<ձոր) - ծօրէր (<ձորեր), ծօրավը (<ձորովը), ծուրէրումը (<ձորերումը), ըռչածօր (<արջաձոր) եւ այլն[563]:

Խնձորեսկ գյուղանունը ձոր բաղադրիչ ունենալու դեպքում պետք է արտաբերվեր դրան համապատասխան, մինչդեռ գործածվում է այնպիսի ձեւերով, որոնք բացառապես խնձոր, խնձորի բառերին են հատուկ, հմմտ., օրինակ խնձոր-խընծօր II խինձօր II խունձօր. խնձորի-խինձօրի II խընձօրի II խունձօրի, խնձորներ-խինձուրնէ II խունձուրնէ, խնձորեք-խինձօրէք II խունձօրէք եւ խնձորկեցի-խինձուրկեցի II խունձուրկէցի. Խնձորկեցիք-խինձուրկէցիք II խունձուր-կէցիք եւ այլն:

Սրանք փաստեր են, որոնք վկայում են այն մասին, որ ➔

ÀÜ¸Ð²ÜàõÐ ÎºÔºÎàõÂÚàõÜÜºÐ

Խնձորեսկ գյուղանվան ծագումը շարունակում է մնալ բանավեճի առարկա

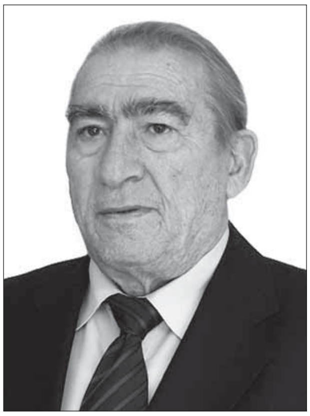

ԱՐԿԱԴԻ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ
Գրող, արձակագիր, բանահավաք, Հայաստանի գրողների միության անդամ

XIII դարի Սյունյաց նշանավոր պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանը Հաբանդ գավառի (Ձագեձորի) գյուղերի շարքում նշել է նաեւ Խնձորեսկ գյուղանունը: Սա նշանակում է, որ ավելի քան յոթ հարյուր տարի առաջ Խնձորեսկը հենց այդ անունով էլ գոյություն է ունեցել: 1682 թվականին հայրենի գյուղում ➔

անցյալում մի շարք գյուղեր կոչվել են ծառերի, բույսերի, պտուղների եւ կամ դրանց հետ կապվող, դրանց վերաբերող անուններով, ինչպես, օրինակ՝ Մորենի, Ցողունի, Եղեգնաձոր, Փշատիք, Վարդենիք, Խնձորուտ, Կեչուտ, Ուռիք, Տանձուտ, Քեղաձոր, Մշենի, Մարգք, Տանձյակ, Խոտ, Մարգաձոր, Տանձավայր, Ճապկուտ, Տեղյակ եւ այլն[564]:

Պետք է ասել, որ գյուղանվանումների այս խմբին են պատկանում նաեւ Խնձորեակ (> խնձորեկ > Խնձորեսկ) գյուղանունը, որը կազմվելով խնձորի (=խնձորենի) ծառանունից եւ - ակ վերջածանցից փոքրացուցիչ-փաղաքշական իմաստի հետ մեկտեղ, անշուշտ, նաեւ խնձորի ծառերի՝ խնձորենիների տեղ է նշանակվել:

Ըստ էության այդ է հաստատում նաեւ Ղ. Ալիշանը, երբ ասում է, թե *«Զարդիկս (իմա այժմ, ներկայումս-Ա. Մ.) Խնձորեսկ կոչի եւ Խնձորիստան (իմա խնձորի ծառի տեղ-Ա. Մ.), եւ ունի 610 երդս Հայոց»*[565]:

Առաջ գնալով նշենք, որ Տաթեւի վանքին տրվող հարկի հին ցուցակում Ստ. Օրբելյանի հիշատակած 667 գյուղանուններից նույն եղանակով ու նշանակությամբ են կազմված նաեւ Տանձյակ (Տանձեակ < տանձի +ակ), Թեղյակ (Թեղեակ < թեղի +ակ), Մայրյակ (Մայրեակ < մայրի +ակ), Սնծընյակ (Սնծընեակ < սնծնի < սնձնի +ակ)[566] գյուղանունները: Հմմտ. նաեւ Հայելյակ-Հայելեակ, որը, սակայն, կազմված է ոչ թե ծառանունից, այլ հայելի բառից՝ -ակ վերջածանցով, եւ, անշուշտ, հայելու՝ նայելու տեղ է նշանակել:

Սրանք իրենց հերթին եւս եթե մի կողմից Խնձորեակ II խնձորյակ նախավոր ձեւի, ապա մյուս կողմից՝ դրանից հենց Խնձորեսկ գյուղանվան ծագումն են ապացուցում, լիակատար իրավունք տալով մեզ՝ այն դասելու ստուգաբանված տեղանունների շարքը:

550 Տե՛ս «Հայկական սովետական հանրագիտարան», հ.5, Երեւան, 1979, էջ 62:
551 Նուն տեղում:
552 Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 5, Երեւան, 1988, էջ 748:
553 Նույն տեղում:
554 Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. 5, Երեւան, 1962, էջ 344:
555 «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԷ դար», հ. գ, Երեւան, 1984, էջ 601:
556 Աբրահամ կաթողիկոս Կրետացւոյ Պատմագրութիւն անցիցն իւրոց եւ Նադրշահին Պարսից, Վաղարշապատ, 1870, էջ 74-75:
557 Նույն տեղում, էջ 74:
558 «Ժամանակագրութիւն Ստեփանոսի Օրբելեանի», Երեւան, 1942, էջ 42, այլեւ՝ ՄՄ, ձեռ. N 6271, էջ 339ա:
559 Ստ.Շահումեան, Ընտիր պատմութիւն Դաւիթ Բէգին, Վաղարշապատ, 1871, էջ 71:
560 Նույն տեղում:
561 Այդ մասին տե՛ս Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Երեւան, 1965:
562 «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Տանն Սիսական», Մոսկվա, 1861, էջ 375:
563 Խ-ի, Ձ-ի եւ խոր ձոր բառերի հնչյունական փոփոխությունների մասին տե՛ս մեր «Գորիսի բարբառը» (Երեւան, 1975, էջ 100, 79-80, 333, 345):
564 Այդ գյուղանունները գրվում են Սյունիքի տասներկու գավառների եկեղեցու այն հարկացուցակից, որը ներկայացրել է Ստ. Օրբելյանը իր Պատմության մեջ:
565 Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 263:
566 Այդ գյուղանունը Ստ. Օրբելյանի Պատմության եւ նրա գրեթե բոլոր ձեռագրերում (N 6271, N 2869, N 2868, N2924... ներկայացված է Սնծնեակ, իսկ մի ձեռագրում (N 1488) սխալ գրչությամբ՝ Անծնեակ ձեւով, որ տեղ է գտել նաեւ արժանահիշատակ լեզվաբան Աշոտ Աբրահամյանի կատարած թարգմանության մեջ (տե՛ս Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Երեւան, 1986, էջ 401):

ÀÜ¸Ð²Üàõð ÎºÔºÎàõÂÚàõÜÜºð

← գրած ձեռագիր հիշատակարանում Գրիչ Մարտիրոսը գրել է. *«Գրեցաւ սա երկիրս Ծագածորու, ի գեւղս որեւ գոչի Խնձօրէք»:*

Դրանով իսկ մատենագիր Մարտիրոսը հաստատում է այն իրողությունը, որ պատմական Խնձորեսկը հետագա դարերի ընթացքում ձեւափոխության է ենթարկվել եւ Խնձորեսկ անվանը զուգահեռ գործածվել է նաեւ «Խնձօրեք» ձեւով, չնայած երկու դեպքում էլ բառարմատը (խնձոր) մնացել է նույնը: Ուշագրավ է նաեւ այն, որ գյուղի շրջակա ազերաթուրքական ցեղերի ներկայացուցիչները գյուղի անունն արտաբերել են «Խնձիրակ» ձեւով:

«Խնձորեսկ» անվան ծագման եւ բացատրության շուրջ կան բազմաթիվ կարծիքներ ու մեկնաբանություններ: Ժամանակի ընթացքում տարբեր մարդիկ տարբեր կարծիքներ են հայտնել, տարբեր բացատրություններ տվել: Սակայն դրանցից շատերը մինչեւ հիմա էլ մնում են սոսկ ենթադրության սահմաններում եւ գիտական հիմնավորումներից բավական հեռու են:

Շատերն են բառի արտաքին նմանության վրա հենվելով՝ կարծիք հայտնել, թե Խնձորեսկ բառի արմատը խնձորն է եւ գյուղի անունը պիտի որ առաջացած լինի հենց «խնձոր» բառից: Այսինքն՝ «խնձորն» է ընկած գյուղի անվան հիմքում: Այս կարծիքի կողմնակիցները հենվում են նաեւ այն բանի վրա, որ գյուղի այգիներում խնձոր շատ է եղել:

Շատերը, այդ թվում նաեւ նշանավոր արձակագիր Սուրեն Այվազյանը, համոզված է, որ Խնձորեսկ անունը բխում է խոր ձոր (խորաձոր) իմաստից:

Խնձորեսկը գտնվել է ժայռաժխոր ու անդնդախոր մի ձորում եւ պետք է որ այդ ձորի խորությունն էլ դրվեր Խնձորեսկ անվան հիմքում: Խոր ձորը հեշտությամբ տառադարձվել, դարձել է Խնձորեսկ (Խորձորեսկ): Արձակագիր Այվազյանը Խնձորեսկի մասին գիրք է գրել հենց այդ վերնագրով՝ «Խորաձորցիք»: Ընդունելով խոր ձորի դոմինանտությունը՝ լեզվաբան Մարգարյանը չի ժխտում նաեւ «խնձոր» բառի արմատից Խնձորեսկ անցման վարկածը: Նա գտնում է, որ երկու տեսակետն էլ ընդունելի են:

Խնձորեսկը հաճախ գնահատվել է որպես բազմաբնակ քարանձավային քաղաք: Գյուղի բնակիչների կացարանները փորված են եղել ժայռերի մեջ: Անլուսամուտ այրեր են եղել դրանք, որոնք նմանվել են ժայռերի կրծքին դաջված ծակերի:

«Խնձորեսկ» անվան ստուգաբանության հետաքրքիր ու համոզիչ տարբերակներից մեկը կապվում է աչքի եւ նրա կենտրոնի՝ խնձորիկի հետ: Հայտնի է, որ մեծ բնակավայր է եղել Խնձորեսկը եւ ամենից առաջ ունեցել է պաշտպանական նշանակություն: Այսինքն՝ Խնձորեսկը եղել է պաշտպանության կենտրոն, աչքի ընկած տեղ: Ժողովուրդը հենց այդպես էլ գյուղն անվանել է՝ այն համեմատելով աչքի կենտրոնի՝ խնձորիկի հետ: Հետեւաբար հենց այս խնձորիկ բառիմաստից էլ, շատ հավանական է, որ ծագած լինի խնձոր-ակն-խնձորեսկ անունը:

Շատերն են կարծում, որ այս վարկածն ավելի ճշմարիտ ու իմաստալից է հնչում:

Խնձորեսկ գյուղի անվանադրման հետ կապված են նաեւ առանձին պատմություններ: Դրանցից մեկը, օրինակ, հավաստում է, որ պարսկական մի հզոր զորաբանակ հարձակվում է Խնձորեսկի վրա: Գյուղը դիմադրում է, եւ ձորը մտած թշնամուն գլխովին ջախջախում: Որոշ ժամանակ անցնելուց հետո պարսիկ խանը որոշում է կրկին հարձակվել գյուղի վրա: Կանգնում է դեպի գյուղը նայող բարձունքի վրա, նայում ամեն ձորում ծվարած մարդկանց անահ շարժ ու ձեւին ու փոխում մտադրությունը. «Չէ, ես այդ «Խընզըրստանը» չեմ մտնի»:

«Խընզըր» պարսկերեն բառ է, որ նշանակում է խոզ: Պարսիկ խանը «խընզըրստան» ասելով հասկանում էր «խոզերի բույն»:

Գտնում են, որ Խնձորեսկ անվան հիմքում ընկած է «խընզըր» բառը:

Մեծ հայագետ Գրիգոր Ղափանցյանը բոլորովին ուրիշ բացատրություն ունի Խնձորեսկ բառի ծագման մասին: Նա կարծում է, որ Խնձորեսկ տեղանվան մեջ ընկած է «խանձ» բառահիմքը;

Ըստ լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանի՝ «Խանձ» (խանձել) նշանակում է այրել, վառել: Այստեղից էլ ենթադրվում են՝ Խնձորեսկի լերկ ժայռերը, քարաքերծերն այնքան շատ են եղել, որ նրան նմանեցրել են բուսազուրկ ամայության հետ: Համատարած այդ ամայությունն էլ նմանեցրել են չորացած, խանձված տեղանքի, որից էլ առաջացել է նրա անունը:

Կա նաեւ ենթադրություն, ըստ որի՝ թշնամին չկարողացավ գրավել գյուղը, այն չորս կողմից վառել է, խանձել:

Ըստ այս ենթադրության՝ գյուղի նախնական անունը եղել է ոչ թե Խնձորեսկ, այլ Խանձորեսկ՝ խանձված տեղ, ձոր նշանակությամբ:

Բավական ուշագրավ են գյուղի թաղամասերին տրված անունները, որոնք մեծ մասամբ տեղագրական իմաստ են պարունակում, նայած որ թաղամաս գյուղի ընդհանուր համայնապատկերի վրա ինչ դիրք է գրավել:

Հին Խնձորեսկը ժամանակին 11-12 բանուկ ու մարդաշատ թաղամաս է ունեցել: Ժայռեղեն պատնեշներով ու խոր ձորերով իրարից բաժանված այդ թաղամասերն առանձին-առանձին իրենց անուններն են ունեցել: Թաղերից ամենամեծը Վերին (Յերին) թաղ է կոչվել: Սա գտնվել է գյուղի կենտրոնական մասում՝ փռված հսկա ձորալանջի համեմատաբար հարթ տեղամասում: Նկատի ունենալով տեղանքի համեմատաբար հարթ դիրքը՝ թաղամասը բաժանել են երկու մասի՝ մեկին տալով «Տափակ (տափլակ) մահլա» անունը, մյուսի ամենակենտրոն մասին՝ «Սպիտակ գոմի դուռ» անունը: →

«Խնձորեսկ» անվան ստուգաբանության հետաքրքիր ու համոզիչ տարբերակներից մեկը կապվում է աչքի եւ նրա կենտրոնի՝ խնձորիկի հետ: Հայտնի է, որ մեծ բնակավայր է եղել Խնձորեսկը եւ ամենից առաջ ունեցել է պաշտպանական նշանակություն:

ÀÜ¸Ð²ÜàõÐ îºÔºÎàõÂÚàõÜÜºÐ

Այս թաղամասում են կենտրոնացված եղել գյուղի ամենանշանավոր եւ հարմարավետ շինությունները, վարչական շենքերը:

Գյուղի կենտրոնը («Սպիտակ գոմի դուռը») եղել է գյուղի ամենամեծ հավաքատեղին, ուր տեղի են ունեցել համայնքի զանգվածային միջոցառումները (հավաքներ, ժողովներ, հանդիսավոր արարողություններ): Թաղամասի եւ ընդհանրապես գյուղի կենտրոնատեղին է կոչվել «Սպիտակ գոմի դուռ»: Թե ինչու՝ «Սպիտակ» եւ ինչու «Գոմի», բացատրվում է հետեւյալ իրողությամբ:

Գյուղի ունեւոր մարդկանցից մեկն այստեղ գոմ է կառուցում, պատերը ներկում սպիտակ գույնով, գոմի դիմաց ստեղծում փոքրիկ հրապարակ: Սրամիտ մարդիկ տեղը հենց այդպես էլ կոչում են «Սպիտակ գոմի դուռ»: Հետագայում գոմն էլ, փոքրիկ հրապարակն էլ վերանում են, իսկ անունը մնում է:

«Վերին» կամ «Տափլակ» թաղից վեր ապառաժներով ու քարակարկառներով կտրտված, առանձնացված թաղը կոչվում էր «Աղի մահլա» կամ «Սպիտակ թաղ»:

Թաղի տները դասավորված էին սպիտակազանգված մի ժայռաստանի զառիթափ լանջին՝ աղի հանք հիշեցնող ճերմակագույն լեռնատարածքում: Այդ պատճառով էլ մարդիկ աշխարհի իրենց քարանկյունը կոչել են «Սպիտակ թաղ» կամ «Աղի մահլա»:

Գյուղի ընդհանուր հյուսվածքում թաղերն ունեին իրենց առանձնահատկությունները, որեւէ բանով աչքի ընկնող իր հպարտությունը:

Գյուղի ներսում յուրաքանչյուր թաղ ուներ իր ուրույն թաղային հպարտությունը: Այստեղ ապրող մարդը դրսում հպարտանում էր, որ ինքը խնձորեսկցի է, իսկ գյուղի ներսում հպարտանում էր, որ ինքն այս կամ այն թաղի բնակիչ է: Այսպես՝ մեկը պարծենում էր, որ եկեղեցին իրենց թաղում է կառուցված, մյուսը պարծենում էր իրենց թաղի աղբյուրների առատությամբ, երրորդը պարծենում էր, թե այսինչ նշանավոր մարդն իրենց թաղում է ծնվել եւ այլն: Ամեն թաղ յուրովի էր նշում իր արժանիքները՝ ցուցադրելով իր առավելությունները մյուս թաղերի նկատմամբ: Չահլուկ կոչվող թաղամասի բնակիչներն էլ պարծենալու շատ բան ունեին: Նախ գիտեին, որ Խնձորեսկում բնակություն հաստատած առաջին մարդը չահլուկեցի է եղել: Իսկ թե ինչ է նշանակում Չահլուկ, դեռեւս մինչեւ վերջ չի պարզաբանված: Կան տարբեր կարծիքներ ու ենթադրություններ: Շատերն այն կարծիքին են, որ «Չահլուկ» բառի հիմքը «Չայել- չայ» բառն է, որ ջուր է նշանակում (գետ), ջրի տեղ, ջրաբերան, ջրի ափ: Օրինակ՝ Արփաչայ նշանակում է Արփա գետ:

Բնակիչները սկզբից եկել, հենց այստեղ՝ ջրի ափին են բնակություն հաստատել եւ իրենց ապրելակերպի անունը դրել Չայլուկ, կամ գոյություն ունի նաեւ այսպիսի բացատրություն:

Գտնում են (ավելի շուտ հնարում), որ Չահլուկ բառահիմքի հիմնական իմաստն արտահայտվում է ահլի-ահել մասը, որ նշանակում է ծեր, հին: Այս ենթադրության կողմնակիցները, ինչպես երեւում է, պարզապես ուզում են ընդգծել թաղամասի հին լինելը, որպես գյուղի ամենահին թաղամասը:

Այս եւ նման ենթադրությունները, որքան շինծու եւ հնարովի լինեն, բոլոր դեպքերում ստիպում են, որ մարդ մտածի հարցի շուրջ: Իսկ այն, որ Չահլուկ թաղամասը գյուղի ամենահին թաղամասն է, դրանում կասկած լինել չի կարող:

Այսպես թե այնպես Չահլուկի մասին որեւէ գրավոր կամ բանավոր հիշատակություն չկա:

Կան թաղամասեր, որոնց անունները չափազանց դյուրին ու հասարակ բացատրություններ ունեն: Օրինակ՝ Ակնի թաղը: Այստեղ է գտնվում գյուղի ամենաբանուկ, կամարակապ (թաղակապ) աղբյուրներից մեկը՝ Ակնաղբյուրը կամ պարզապես Ակնը: Դժվար չէ կռահել, որ թաղամասը Ակնի մահլա է կոչվել Ակնաղբյուրին մոտ լինելու պատճառով:

Ժողովուրդն Ակնաղբյուրի շրջակայքում տեղաբաշխված տուն-կացարանների ամբողջությունն անվանել է Ակնի մահլա: Նման հասարակ բացատրություն ունի Ծտիմահլա կամ Ծտաթաղ թաղամասի անունը:

Սա գյուղի հիմնական բնակատեղից առանձնացված, ձոր ու քերծերով բաժանված փոքրիկ մի թաղ էր՝ 30-40 տներով՝ կոչ եկած մի ժայռաբարձունքի վրա: Այստեղ գտնվող տուն կացարանները, իրոք, նման էին մայր երամից պոկված հավքերի՝ թառած ժայռածերպերին: Ծտերի բների նման տների սակավությունը եւ հիմնական գյուղից նրա տարանջատվածությունը ստեղծագործ խնձորեսկցուն հուշել են այդ թաղամասի անունը դնել Ծտըմահլա:

Իսկ ահա Փրթոս տեղանունը, որը նաեւ Հին Խնձորեսկի թաղամասերից մեկն էր, ունի պատմական ծագում;

Փրթոս անունն ուղղակիորեն կապված է որոշակի պատմական իրադարձության հետ: Ավանդությունն ասում է, որ ինչ-որ ժամանակ (օրը, տարին, նույնիսկ դարը չի նշվում), այն վայրում, որ հիմա Փրթոս է կոչվում, ահեղ կռիվ է տեղի ունեցել թուրքական զորքի եւ գյուղի զորական ուժերի միջեւ: Երկու կողմից էլ զոհեր շատ են եղել: Տեղաբնիկ խնձորեսկցիները պատկերավոր ասել են՝ փրթոց է տեղի ունեցել, այսինքն՝ կոտորած, ջարդ: Վայրը, որտեղ տեղի է ունեցել այդ կոտորածը, կոչվել է փրթոց, որ հետագայում տառադարձվել, դարձել է Փրթոս:

Վերին (Յերի) թաղից հետո իր մեծությամբ եւ նշանակությամբ երկրորդը կոչվել է Ներքին թաղ: Իսկ ձորի լանջերի ժայռաճեղքերի ծակուծուկերը մտած այս թաղը գտնվել է գյուղի ներքին մասում: Այդ պատճառով էլ, ըստ տեղադրության, թաղը կոչվել է Ներքին:

Ներքին թաղը զբաղեցրել է բավական մեծ տարածություն, խիտ բնակեցված այր-քարանձավներով, մեղվափեթակների նմանվող քարե խառնիճաղանջ տների առանձին խմբերով, որոնք ներկայացրել են թաղի առանձին մասերը եւ ունեցել իրենց առանձին անունները:

Ըստ այդմ էլ՝ թաղը բաժանվել է առանձին բաժանմունքների կամ ենթաթաղերի: Այստեղ նշանավոր է եղել կամարակապ, քանդականախշ Ինը մանուկի աղբյուրը: Աղբյուրն իր շրջակա տներով ու կացարաններով ընդհանուր թաղից առանձնացվել է որպես Ինը մանուկի թաղ:

Թաղ կոչվելու իրավունք է ունեցել նաեւ Պիծի ծոր կոչվող տեղանքում տների խումբը:

Խնձորեսկում ձորերն այնքան խոր ու խոշոր են եղել, որ այս մեկը դրանց

ÀÜ¸Ð²ÜÀõÐ ÎºÔºÎÀõÂÚÀõÜÜºÐ

համեմատությամբ Պիծի է եղել, այսինքն՝ փոքր, շատ փոքր:

Ներքին թաղի ընդհանրության մեջ է մտել նաեւ խիտ բնակեցված տուն-խրճիթների մի մեծ զանգված, որով շրջապատվել է սբ Հռիփսիմե եկեղեցին: Տների այս բավական ստվար զանգվածը հաճախ է դիտվել որպես եկեղեցու թաղամաս, ընդ որում՝ եկեղեցու թաղամաս ասելով հասկացվել է ձորի աջ ու ձախ մասերում տեղաբաշխված տների խմբերը միասին վերցրած:

Գյուղի հին թաղամասերից մեկն էլ կոչվել է Խաշխաշ:

Սա Խաշխաշ անունով վիթխարի մի ձոր է, որ բերանը գալիս, հավասարվում է Հին գյուղի ձորի խորությանը, իսկ նեղ ու ոլորուն պոչը վեր բարձրանալով՝ գնում-ծալծլվում է հորիզնամուտ տափարակի կարծր երակներում:

Այստեղ հին ու հնամաշ տների մնացորդներ կան՝ ո՞վ գիտե, որ դարից, որոնք վկայում են, որ ձորը մարդաբնակ է եղել շատ վաղուց: Մի քանի քարատակներում այստեղ, մինչեւ անցյալ դարի 40-ական թվականները, մարդիկ են ապրել եւ իրենց թաղը կոչել Խաշխաշի թաղ: Իսկ թե ձորն ինչու է Խաշխաշի ձոր կոչվել, միայն կարելի է ենթադրություններ անել: Միակ հավանականն այն է, որ այս ձորում խաշխաշ է աճել:

Փրթոսի թաղամասի հարեւանությամբ լերկ քարալանջի կրծքին նկարված մի քանի տուն-ավերակներ կան, որին գյուղացիները Ղըռըճոտ անունն են տվել: Ղըռըճոտը տեղի բնակիչների խոսվածքով պարզապես նշանակում է խճաշատ տեղ, ինչը համապատասխանում է այդ փոքր թաղամասի տեղին ու դիրքին: Շատ հավանական է, որ հին Խնձորեսկն էլ ունեցել է թաղամասեր, որոնց իմաստը մտածվել է կամ ուղղակի մեզ չի հասել:

Եղել են նաեւ հնարովի, առանձին մարդկանց կողմից ստեղծված տեղանուններ, որոնք միայն ծիծաղ են առաջացնում՝ օրինակ բանաստեղծուհի Շողիկ Սաֆյանը Փրթոս տեղանվան բոլորովին ուրիշ վարկած ունի, որը ստեղծվել է կամայական հիմքի վրա, սոսկ բառերի նմանության տրամաբանությամբ: Հայտնի է, որ Ալեքսանդր Դյումայի «Երեք հրացանակիրներ» վեպի աժդահա հերոսներից մեկի անունը Պորտոս է:

Փրթոսի տափարակում մի հսկա ընկուզենի է եղել: Գյուղացիներից մեկն ընկուզենին համեմատել է Պորտոսի հետ՝ «ծառ հո չի, Պորտոս է, Պորտոս»: Այստեղից էլ իբր առաջացել է Փրթոս անունը, Պորտոս-Փրթոս անցումով:

Բացի Սպիտակ գոմի կենտրոնական հավաքատեղից, գյուղի տարբեր թաղամասերում նույնպես եղել են կենտրոն-հավաքատեղիներ:

Նշանավոր հավաքատեղիներ են եղել, օրինակ, Թելունց սեռը, Ղըջանանց կալը, Թիլիբաբուն Սոնուն տուռնը եւ այլն:

Եղել են հատուկ տեղեր, որտեղից գյուղի գզիրը (կատարածուն) հայտնել է ղեկավարության որոշումները կամ առանձին մարդկանց կանչել իշխանության դուռը: Այդպիսի խորհրդանշական տեղեր գյուղում շատ են եղել, ինչպես Խուռուհատը, Կըզկըհատը, Շռռանը, Ջորու ոտատեղը, Կապի գլուխը, Սուրբ Մինասի ծառը, Խուլվանց պաշը, Խլափանց բանդը, Կեռը եւ այլն...

Աշխարհագրական դիրքը, կլիման, կենդանական եւ բուսական աշխարհը

ԱՐԿԱԴԻ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ
Գրող, արձակագիր, բանահավաք, Հայաստանի գրողների միության անդամ

Êնձորեսկը Սյունիքի մարզի գյուղերից մեկն է:

2017 թվականից վարչատարածքային նոր փոփոխություններից՝ խոշորացումից հետո Ներքին Խնձորեսկի, Հարթաշենի, Քարահունջի, Բարձրավանի, Ակների, Վերիշենի, Որոտանի, Շուռնուխի եւ Գորիս քաղաքի հետ մտնում է Գորիս համայնքի մեջ:

Խնձորեսկը գտնվում է Գորիս-Ստեփանակերտ մայրուղուց աջ՝ Հին Խնձորեսկի զառիթափ լանջերին փռված սարահարթի վրա:

Հեռավորությունը մարզկենտրոն Կապանից 82 կիլոմետր է:

Գյուղը Գորիս քաղաքից գտնվում է դեպի հարավ-արեւելք՝ 13 կիլոմետր հեռավորության վրա:

2016թ. մարդահամարի տվյալներով Խնձորեսկի բնակչությունը կազմել է 2260 մարդ

2001 թվականի համեմատությամբ այն որոշակիորեն աճել է:

Բարձրությունը ծովի մակերեւույթից 1580 մետր է:

Զբաղեցրած տարածքը կազմում է 6772.8 հեկտար:

Հին Խնձորեսկը գտնվում է 3 կիլոմետր երկարությամբ ձգվող վիթխարի ձորի աջ եւ ձախ լանջերին: Ձորն իր հերթին կտրտված է ենթաձորերով, որոնց լանջերին վեր են խոյանում 100-ից 120 մետր բարձրությամբ ժայռեր:

19-րդ դարի առաջին քառորդում Հին Խնձորեսկում ապրել է 4200 մարդ, իսկ 20-րդ դարի սկզբներին այդ թիվն աճել է՝ հասնելով 8300 մարդու:

1913 թվականի տվյալներով գյուղն ունեցել է 28 խանութ, երեք ներկատուն, կաշեգործական, մետաղամշակման արհեստանոցներ, գորգագործական, ջուլհակագործական կետեր, ձիթհաններ, ավելի քան 12 ջրաղաց: Գործել է յոթ դպրոց, որոնցից 2-ը՝ ծխական, մյուսները՝ մասնավոր:

Գյուղն ունեցել է չորս եկեղեցի՝ Հին, Անապատի, Սբ Հռիփսիմե, Սբ Թադեոս:

Հայտնի են երկու ամրոց-բերդեր՝ Աղջկա բերդը (կըզ-կալասի) եւ Խնձորեսկի բերդը, որ կոչվում է նաեւ

ÀÜ¸Ð²ÜàõÐ ÎºÔºÎàõÂÚàõÜÜºÐ

Ըստ օդերեւութաբանական դիտարկումների՝ տեղումների քանակը Խնձորեսկում, միջինով վերցրած, կազմում է 700-800 միլիմետր, որը, ինչպես գտնում են գյուղատնտեսները, միանգամայն բավարար է անջրդի պայմաններում հացահատիկի բարձր բերք ստանալու համար...

Սպարապետի բերդ:

2012 թվականին Հին Խնձորեսկում կառուցված ճոճվող կամուրջը մի առանձին տեսարժանություն ու շուք հաղորդեց գյուղին:

Պատմական Խնձորեսկը բաղկացած է եղել 11-12 թաղամասից, որոնք իրարից բաժանվել են խորունկ վիհերով ու ժայռապատնեշներով:

Այդ թաղամասից ամենահինը Չաhլուկն է, որն էլ, ըստ ավանդության, եղել է գյուղի հիմնադրման սկիզբը: Գյուղի հսկա ձորի հատակով միայն մի բարակ ու աննշան առու-գետակ է հոսել: Դրա փոխարեն օգտվել են տարբեր տեղերից՝ քարաժերպերից, ժայռածոցերից բխող սառն աղբյուրներից, որոնց թիվը հասել է վաթսուն-յոթանասունի: Այդ աղբյուրների մի մասը կամարակապ է եղել, որոնցից օգտվել են գյուղի բնակիչները: Աղբյուրներն ունեցել են գուռեր՝ հատակից մոտ մեկ մետր բարձրությամբ ծորակ-թասեր: Այդ ծորակ-թասերից մարդիկ են ջուր խմել, իսկ հատակին հարմարեցված քարե ավազաններից՝ անասունները: Աղբյուրները հիմնականում կոչվել են կառուցողների կամ աղբյուրապետերի անուններով:

Դիտարժան է եղել 1836 թվականին կառուցված Մելիք Քասու ամարաթ-ապարանքը, որ գտնվել է գյուղի բարձրադիր լանջերից մեկի վրա: Այդ շինությունից այսօր հետք անգամ չի մնացել:

Գյուղի յուրատեսակ վայրերից է «Անապատ» եկեղեցու դիմացի պանթեոնը, որտեղ թաղված է Մխիթար սպարապետը:

Գյուղացիներն իրենց փոքրիկ բանջարանոցները ոռոգել են ժայռերի մեջ փորված ջրամբարների ջրերով: Այդպիսի մի խորունկ ջրամբար է Սբ Թադեոս եկեղեցու մոտ գտնվող ջրամբարը, որ փորված է կարծր ժայռի մութ խորշում: Այն մինչեւ հիմա էլ գոյություն ունի իր նախնական տեսքով:

Հին Խնձորեսկը ժայռերի ու ձորերի գյուղ է եղել, բայց ինչպես արդեն նկատեցինք, ունեցել է աջ կողմից ընդարձակ հողատարածքներ, ձախ կողմից՝ լայնարձակ այգիներ ու ծառաստաններ:

Գյուղն իր հողատարածքներով ընկած է Ղարաբաղի բարձրավանդակի լեռնաձյուղերի լանջերին:

Այս հողատարածքներն ունեն մեկ ընդհանուր անուն՝ «Ներքին հանդ»:

Գյուղն ունի նաեւ այսպես կոչված «Վերին հանդ». հողերը սկսվում են գյուղի սահմաններից եւ հասնում մինչեւ Գորիս քաղաքի լեռնաբաշերը՝ ձախ կողմից հարելով հարեւան Հարթաշեն գյուղի հողատարածքները:

1983 թվականին, Ներքին Խնձորեսկի տնտեսության կազմավորումից հետո, Խնձորեսկին պատկանող հողատարածքներից մոտ 600 հեկտար հատկացվել է Ներքին Խնձորեսկին:

Խնձորեսկ եւ Ներքին Խնձորեսկ գյուղերի իրար սահմանակից հողատարածքները, որոնք գտնվում են Տեղի սարահարթում, ունեն լեռնային ռելիեֆ, ընդ որում՝ Ներքին Խնձորեսկի վարելահողերը կազմում են ավելի խոշոր զանգվածներ, քան Խնձորեսկի հողերը, որոնք գտնվում են տեղանքի վերին եւ միջին մասերում:

Զանգեզուրի կլիման բազմազան է եւ խիստ փոփոխական: Կլիմայի վրա, բացի Զանգեզուրի վրա տարածվող շրջակա երկրների համեմատաբար չոր կլիմայի ազդեցությունից, իրենց ազդեցությունն են ունենում նաեւ սեփական լեռնաշղթաները, ձորերն ու ցածրությունները՝ հաճախ ստեղծելով առանձին միկրոկլիմաներ:

Խնձորեսկն՝ ինչպես նաեւ նրա հարակից շատ բնակավայրեր, գտնվում են չոր, լեռնատափաստանային կլիմայի գոտում:

Դիտարկումները ցույց են տվել, որ Գորիսի (Խնձորեսկի, Հարթաշենի, Ներքին Խնձորեսկի) պայմաններում գրանցվել է մինչեւ մինուս 10, առանձին տարիների (կարճատեւ ժամանակով) հասել է 15-16 աստիճանի, բացառիկ դեպքերում՝ մինուս 20 աստիճանի:

Ընդհանրապես կլիմայի տատանումները Խնձորեսկ գյուղի նկատմամբ Ներքին Խնձորեսկում կազմում է 3-4 աստիճան:

Այդ տարբերությունը նկատելի է հատկապես գարնանը, երբ Ներքին Խնձորեսկի ծառերը ծաղկում են 10-15 օր շուտ, քան ծովի մակերեւույթից ավելի բարձր գտնվող Խնձորեսկում: Կլիմայական նույն տարբերությունը նկատելի է նաեւ Նոր Խնձորեսկի եւ Հին Խնձորեսկի միջեւ: Ձորում ծվարած եւ ցածրադիր վայրում գտնվող Հին Խնձորեսկում ծառերն էլի մոտ տասը օր առաջ են ծաղկում: Տարբերությունը տափարակի գյուղի նկատմամբ 4-5 աստիճան է: Ձորի ձմեռներն ավելի տաք են լինում, քան Նոր Խնձորեսկում: Իսկ ժայռափոր կացարաններում ամառները զով են լինում, ձմեռները՝ զգալիորեն տաք:

Մրրիկներն ու փոթորիկները եկել ու անցել են վիթխարի ձորի վրայով: Մառախուղն էլ համեմատաբար քիչ է նստել ձորի գյուղում: Օրինակի համար ասենք, որ Խնձորեսկում առանձին տարիների եղել են ցրտահարության դեպքեր, իսկ այդպիսի դեպք Խնձորեսկի ձորում եւ ոչ մի անգամ չի գրանցվել: Քերծի մառաններում պահպանված մթերքները ցրտահարության չեն ենթարկվել ամենախիստ սառնամանիքներին անգամ: Սառնամանիքները Նոր Խնձորեսկում սկսվում են սովորաբար նոյեմբերի սկզբներից եւ վերջանում ապրիլի կեսերին: Ձորի գյուղում, որ գտնվում է ծովի մակերեւույթից ավելի ցածր տեղանքում, սառնամանիքները սկսվել են 15-20 օր հետո, իսկ գարունը համեմատաբար շուտ է սկսվել:

Ընդհանուր առմամբ ոչ սառնամանիքային շրջանը ձորի Խնձորեսկում ավելի երկար է տեւել:

ÀÜ¸Ð²ÜàõÐ ÎºÔºÎàõÂÚàõÜÜºÐ

Խնձորեսկի ֆիզիկաաշխար-հագրական բնութագիրը

ՍՎԵՏԼԱՆԱ ԲԱՂԻՐՅԱՆ
Գորիսի թիվ 4 ավագ դպրոցի աշխարհագրության ուսուցչուհի

Խնձորեսկը գտնվում է ՀՀ Սյունիքի մարզի հյուսիս-արեւելյան մասում, սահմանակից է Արցախի հանրապետության Քաշաթաղի շրջանին: Գորիս քաղաքից հեռավորությունը 8 կմ է, իսկ մարզկենտրոնից՝ 82 կմ: Գտնվում է Գորիս-Ստեփանակերտ ավտոճանապարհի աջ խոր ձորի զառիթափի լանջերին եւ սարահարթի վրա:

Միլիոնավոր տարիներ առաջ Հայկական լեռնաշխարհը, ինչպես նաեւ գյուղի տարածքը եղել է Թետիս օվկիանոսի հատակ (վկայում են ապարաշերտերում երեւացող գլաքարերը), որը բաժանել է հնագույն մայրցամաքներ՝ Լավրասիան եւ Գոնդվանան: Կայնոզոյան դարաշրջանում երկրակեղեւը կրել է ալպյան հզոր ծալքավորության տարբեր փուլերի ազդեցությունը: Ծալքավորություններն ուղեկցվել են ուժեղ հրաբխականությամբ: Գյուղի տարածքը գտնվում է Ալպ-Հիմալայան գեոսինկլինազում, առաջացել է կայնոզոյան դարաշրջանի նեոգեն (2-26 մլն) ժամանակաշրջանում ալպյան լեռնակազմության հետեւանքով: Ծովի հատակի բարձրացումն ուղեկցվել է հրաբխականությամբ, այնուհետեւ հեշտ լուծվող նստվածքային ապարներն անձրեւաջրերը, ձնհալքի ջրերը քշել, տարել են, մնացել են (որոշ վայրերում) հրաբխածին եւ հրաբխածին բեկորային ապարները: Տարածքը գտնվում է սեյսմիկ մինչեւ 8 բալ չափավոր ուժգնության գոտում:

Գորիսը հայտնի է իր խոնավ ու անձրեւոտ եղանակներով: Մթնոլորտային տեղումների քանակն ամիսներին բաշխվում է խիստ անհավասարաչափ: Տեղանքը որքան բարձր է, այնքան էլ շատ են տեղումները: Օրինակ՝ ձյան շերտը Խնձորեսկում ավելի հաստ է լինում, քան Հին Խնձորեսկի ձորում կամ Ներքին Խնձորեսկում: Ըստ օդերեւութաբանական դիտարկումների՝ տեղումների քանակն այստեղ՝ Խնձորեսկում, միջինով վերցրած, կազմում է 700-800 միլիմետր, որը, ինչպես գտնում են գյուղատնտեսները, միանգամայն բավարար է անջրդի պայմաններում հացահատիկի բարձր բերք ստանալու համար, չնայած առանձին տարիների գրանցվել են անբարենպաստ, խիստ երաշտային վիճակներ, որոնք բավական վնասել են բարձր բերքի ստացմանը:

Ձմեռը Գորիսի ենթամարզում հիմնականում սկսվում է նոյեմբերի վերջից եւ տեւում է մինչեւ մարտ ամսվա վերջը: Սովորաբար ձյունառատ ձմռանը հաջորդում է բերքառատ ամառը: Խնձորեսկը, հիմնականում լինելով բուսազուրկ եւ բավական հեռու անտառներից, գրեթե չի ենթարկվում անտառային կլիմայի մեղմացուցիչ ազդեցությանը:

Մառախուղները Զանգեզուրի գոտում (ամենից շատ՝ Գորիսի ենթամարզում) առավելապես լինում են հոկտեմբերից մարտ ամիսն ընկած շրջանում: Օդի սառը զանգվածների ներխուժումն առաջ է բերում լեռնաիովտային տիպին պատկանող ուժեղ քամիներ, որոնք կրում են սեզոնային բնույթ: Այդ քամիներից հաճախ տուժում են հացահատիկային ցանքերը, որոնք էլ բացասաբար են ազդում բերքատվության վրա: Առանձին տարիների պատահել են դեպքեր, երբ ամբողջ հեկտարներ մնացել են քամուց բերած հող ու փոշու հաստ շերտի տակ: Իսկ բարձրադիր մասերում ցանքսը մերկացել է, զրկվել սերմից ու կանաչ զանգվածից:

Խնձորեսկի մշակման չենթակա հողատարածքներում, արոտավայրերում ու ձորահովիտներում խիտ ու հարուստ է բուսական ծածկույթը: Ամենուր տարածված են փետրախոտը, շյուղախոտը, սեզը, օշինդրը, կարծրածաղիկը, անթառամը, հազարատերեւուկը, կապույտ առվույտը, եղեգնասեզը եւ այլն:

Ձորերում ու ձորաշերտերում տարածված են թփուտների ցածրաբուն ծառատեսակներ: Այգիներում փարթամորեն աճում են կեռասենիները, խնձորենիները, տանձենիները, բալը, սալորը, շլորը, հոնը եւ այլն:

Դաշտահանդակներում, լեռնալանջերին ու ձորակներում առատորեն աճում են մոշը, մասուրը, զկեռը, սեզնը, ալոճը եւ այլն: Կենդանական աշխարհին այնքան էլ հարուստ չէ: Տարածված են լեռնային ու ցամաքային պայմաններին սովոր կենդանիները: Շատ են հատկապես գայլերը, աղվեսներն ու նապաստակները, շնագայլերը (չախկալները): Օձերից հայտնի են մեկ-երկու տեսակ, կան հատկապես գյուրզաներ:

Շատ տարածում ունեն լորտուները, կան զանազան մողեսներ: Պատահում են փորսուղներ, կուղբեր, մացառախոզեր եւ այլն.

Բազմազան են թռչնատեսակները (անգղ, ուրուր, կաչաղակ, ագռավ, լոր, արտույտ, կկու, զանազան ճնճղուկներ եւ այլն):

ÀÜ¸Ð²Üàõð ÎºÔºÎàõÂÚàõÜÜºð

Ռելիեֆը

Գտնվում է ՀՀ հրաբխային լեռների և սարավանդների լեռնագրական մարզի-Արագած-Սյունիք ենթամարզի Գորիսի (Տեղի) սարահարթի վրա, ծովի մակարդակից 1500-1580 մ բարձրության վրա: Գորիսի սարահարթը գտնվում է Հագարու և Որոտան գետահովիտների միջև: Արտածին պրոցեսների ազդեցության պատճառով սարահարթը մասնատված է ձորերով: Ռելիեֆի ձևավորման վրա ազդել են ապարների հողմնահարումը, հողմնահարված նյութի տեղատարումը, հոսող ջրի, քամու աշխատանքը, կարստային երևույթները և մարդու գործունեության (անթրոպոգեն) պատճառով առաջացել են (կարստը դա կարբոնատային և կրաքարային ապարներում ջրի քիմիական ներգործությամբ առաջացած քարանձավները) «բուրգերն» ու քարանձավները:

Հին Խնձորեսկը գտնվում է արևմուտքից արևելք 3 կմ ձգվող ձորահովտի (Ծլանի ձոր) աջ և ձախ լանջերին, որոնք իրենց հերթին կտրտված են խոր ձորահովիտներով, որոնց լանջերին վեր են խոյանում 100-200 մ բարձրության ժայռեր, բազմաթիվ քարանձավներ: Գյուղի տարածքը շրջապատված է ձորերով՝ Ծլանի, Մաշկա, Վարդերի, Հավի, Թալակի և այլն:

Օգտակար հանածո

Գյուղի ջրաղացի, ավելի ճիշտ նախկին էլեկտրաաղացի մոտ (Փրթոսում) պեմզայի հանք է գտնվում, որը հրային կամ մագմատիկ ծագման ապար է, օգտագործվում է պեմզաբլոկներ պատրաստելու համար:

հյս. լայն. 390 30´ 44, արևլ. երկ. 460 26’ 01’
Հեռավորությունը հասարակածից մոտավորապես 4400 կմ
Գրինվիչի միջօրեականից մոտավորապես 3930 կմ
Տարածքը - 67,86 կմ2

Կլիման

Գտնվում է մերձարևադարձային կլիմայական գոտու ցամաքային կլիմայական մարզում, ցածրադիր մասերը չափավոր շոգ, իսկ բարձրադիր մասերը բարեխառն լեռնային կլիմայի տիպերում (ամառը տաք է, իսկ ձմեռը ցուրտ): Տարվա ընթացքում, հատկապես գարնանը և աշնանը, հաճախակի են հարավ-արևմուտքից փչող քամիները:

Ջերմաստիճանը հուլիսին +20-ից բարձր է, հունվարի միջինը -6, -10 աստիճան, տեղումները շատ են թափվում գարնանը և աշնանը: Միջին տարեկան տեղումների քանակը՝ 500-600 մմ:

Հաճախակի են արկտիկական սառն օդի ներխուժումները, որոնք անցնելով Կասպից ծովի, Կուր-Արաքսյան դաշտավայրի վրայով՝ թափանցում են մեր տարածք, իսկ ամռանն Իրանական բարձրավանդակից եկող արևադարձային չոր օդային զանգվածներն առաջացնում են երաշտ:

Հաճախակի են ամպրոպներն ու կարկտահարությունը, մառախլապատվածությունը: Կլիմայի վրա մեծ է Կասպից ծովից եկող օդային հոսանքների, ինչպես նաև Իրանական բարձրավանդակի ազդեցությունը:

Ջրերը

Գյուղի արևելյան մասով՝ հյուսիս-արևմուտքից հարավ-արևելք ուղղությամբ, հոսում է Կուրաթ գետը (հիմա՝ Խնձորեսկ)՝ Քարաշեն վտակով: Սկիզբ է առնում Վերիշեն գյուղի բարձրադիր մասերից և թափվում Հագարու գետի մեջ: Հորդանում է գարնանը, սնվում է ձնհալքից և անձրևաջրերից, օգտագործվում է ոռոգման նպատակով: Եղել են վարարման դեպքեր, երբ վեր է ածվել սելավի և վնաս է հասցրել շրջակա բանջարանոցներին ու այգիներին (1997 թ. հունիսի 22):

Ձորահովիտները հարուստ են սառնորակ աղբյուրներով՝ Ակնա, Ինը մանուկ, Ղանդունց նով, Փանդունց, Կեռ աղբյուր, Թելունց...

Գյուղից արտագաղթ քիչ է կատարվում (համեմատ ՀՀ շատ գյուղական բնակավայրերի), կա ներքին գաղթ, ուսանողներն ավարտելուց հետո չեն վերադառնում մայրաքաղաքից՝ գյուղում աշխատանք չլինելու պատճառով, գյուղում կան միջնակարգ դպրոց, երաժշտական դպրոց, մանկապարտեզ, մշակույթի տուն (սպորտային, պարի խմբակներ), հանդիսությունների սրահ:

Հողերը

Ցածրադիր մասերում գերակշռում են լեռնաշագանակագույն (հումուսի պարունակությունը՝ 4-5%), իսկ բարձրադիր մասերում տարածված են լեռնային սևահողերը (հումուսի պարունակությունը՝ 4-11%):

Բուսականությունը

Խնձորեսկի տարածքը մտնում է

ÀÜ¸Ð²ÜàõÐ ÎºÔºÎàõÂÚàõÜÜºÐ

վերընթաց լանդշաֆտային լեռնատափաստանային գոտում: Այս գոտուն բնորոշ է փետրախոտային, սիզախոտային, իսկ ավելի բարձրադիր մասերում հացազգի-տարախոտային բուսականությունը: Աճում են սիզախոտ, հազարատերեւուկ, ուրց, ոզնաթուփ, փետրախոտ, հացազգի բույսեր, սիբեխ (սագի տոտիկ), ճռճռուկ, բլդրղան, եզան լեզու, ավելուկ, եղինջ, առվույտ, կորնգան, հայկական ժենշեն (ղարավուշ), աստղաշուշան (խնջլոզ), կակաչ, երեքնուկ, երիցուկ, եղերդակ, առյուծագի, թրթնջուկ, հակինթ, թելուկ, ծիասամիթ (բոխի), փիփերթ, դաղձ, մանուշակ, արեւքուրիկ, կարծրախոտ-որոնովի, հիրիկ, գազ-բիլովայի, որցախոտ, ջրկոտեմ, ձնծաղիկ, մատիտեղ, ծնեբեկ, չաման, անթառամ, անմոռուկ, բանգի, խռնդատ, ոզնագլխիկ, տատրակ, պառավի պորտ, շուշան, կատվախոտ, դանդուռ եւ այլն: Թեք լանջերին աճում են թփուտներից՝ մասրենի, մոշենի, կոկռոշենի, չիչխան, ցաքի, ազնի, մռամոշենի: Ձորահովիտներում՝ ընկուզենի, վայրի տանձենի, վայրի խնձորենի, զկեռենի, շլորենի, ալոճենի եւ այլ ծառատեսակներ:

Այս բուսատեսակների մեծ մասն օգտագործում են որպես դեղաբույսեր, դրանք ունեն հակաբորբոքային, ցավազրկող, քնաբեր, հանգստացնող եւ այլ բնույթի բուժիչ ազդեցություն: Բնակիչները սննդի մեջ շատ են օգտագործում ավելուկը, սիբեխը, փիփերթը, ուրցը, եղինջը, ճռճռուկը, խնջլոզը, ղարավաշը, շուշանը, ջրկոտեմը, դաղձը եւ այլն:

Կարմիր գրքում ընդգրկված են սիբեխը, Զանգեզուրյան ազնին, ալոճենին:

Կենդանական աշխարհը

Կենդանական աշխարհը նույնպես բազմազան է, շատ են կրծողներն ու թռչունները: Տարածված են գայլ, աղվես, նապաստակ, չախկալ, օձեր, լորտուներ, ոզնի, խլուրդ, ճագարամուկ, մացառախոզ, մողեսներ, երկկենցաղներ, դաշտամուկ: Թռչուններից՝ կաչաղակ, սարյակ, ճնճղուկ, բազե, արծիվ, կկու, փայտփորիկ, բու, հոպոպ, ծիծեռնակ, լոր, անգղ, չղջիկ եւ այլն:

Ռեսուրսները

Խնձորեսկի տարածքը հարուստ է ռեկրեացիոն ռեսուրսներով, այստեղ կարող են հանգստանալ, իրենց ուժերը եւ առողջությունը վերականգնել ոչ միայն գյուղի բնակչությունը, այլ նաեւ հանրապետության ու արտասահմանից ժամանող զբոսաշրջիկները:

Խնձորեսկը ՀՀ զբոսաշրջության կարեւոր վայրերից մեկն է:

Հին Խնձորեսկում է գտնվում Մխիթար սպարապետի գերեզմանը, իսկ 2012 թ. բացվել է 160 մ երկարությամբ ճոճվող կամուրջը: Էկոլոգիական զբոսաշրջության գլխավոր օբյեկտներ են ծառայում քարանձավները, քարե «բուրգերը», որոնք գտնվում են հատկապես Հին Խնձորեսկի տարածքում, դրանք յուրահատուկ բնության հուշարձաններ են: Մարդիկ իրենց կարճաժամկետ հանգիստն են անցկացնում Ռ.Ղալդունցի կողմից կառուցված՝ զոհված ազատամարտիկներին նվիրված հուշահամալիր զբոսավայրում:

Տնտեսաաշխարհագրական բնութագիրը

Բնակչության թիվը 2018 թ. տվյալներով՝ 2013:

Ծնելիությունը՝ 30, մահացությունը՝ 15, բնական աճը՝ 15:

Գյուղից արտագաղթ քիչ է կատարվում (համեմատ ՀՀ շատ գյուղական բնակավայրերի), կա ներքին գաղթ, ուսանողներն ավարտելուց հետո չեն վերադառնում մայրաքաղաքից՝ գյուղում աշխատանք չլինելու պատճառով, գյուղում կա միջնակարգ դպրոց, երաժշտական դպրոց, մանկապարտեզ, մշակույթի տուն (սպորտային, պարի խմբակներ), հանդիսությունների սրահ:

Բնակչության մեծ մասը զբաղվում է գյուղատնտեսությամբ, մենատնտեսներ են:

Տնտեսությունը

Խնձորեսկի կլիմայական պայմանները նպաստավոր են հացահատիկային մշակաբույսեր՝ ցորեն, գարի, հաճար, եգիպտացորեն, տեխնիկական մշակաբույսեր՝ ծխախոտ, արեւածաղիկ, բանջարաբոստանային՝ կարտոֆիլ, լոբի, լոլիկ, վարունգ, գազար, սեղանի ճակնդեղ, կանաչեղեն, կերային առվույտ, կորնգան, կերի ճակնդեղ աճեցնելու համար:

Խորհրդային տարիներին վարելահողերում եւ խոտհարքներում աճեցնում էին այս մշակաբույսերը: Սեփականաշնորհումից հետո աճեցնում են աշնանացան եւ գարնանացան ցորեն, գարի, հաճար, որոնք ցանքաշրջանառության մեջ են մտնում առվույտի եւ կորնգանի հետ: Գյուղատնտեսական հողահանդակներից 1500 հա վարելահողեր են, 3700 հա՝ արոտավայրեր, 300 հա՝ խոտհարք, տնկարկներ՝ 60 հա (տնամերձ), գետի ափ՝ 7-8 հա: Գյուղից հեռու լինելու պատճառով Այնախլու այգիները չեն օգտագործվում (խորհրդային տարիներին այդտեղ աճեցրել են խաղող, թուզ, դեղձ, ծիրան):

Պտղատու ծառերից աճեցնում են հնդավորներից՝ խնձոր, տանձ, սերկեւիլ, կորիզավորներից՝ սալոր, բալ, կեռաս, ընկուզապտուղներից՝ ընկույզ: Ոռոգման համար ջուր ստանում են Որոտանի ջրանցքից, Կուրաթ գետի հովտում կառուցված ջրհան կայանից պոմպի միջոցով ջուրը մղում են գյուղի տարածք:

Զարգացած է անասնապահությունը, հիմնական ճյուղերն են խոշոր եղջերավոր անասնապահությունը եւ ոչխարաբուծությունը: Ձմռանը ցուրտ սեզոնին պահում են մսուրներում, ամռանը սնվում են արոտային եւ հեռագնա արոտային բնական թարմ խոտով:

Անասնապահության հիման վրա գյուղում զարգացել է սննդի արդյունաբերության ճյուղերից պանրագործությունը: Գյուղում կա տասը պանրի գործարան, երեք հացաթխման արտադրամաս: Մանրածախ առեւտրի տասը խանութ սպասարկում է բնակչությանը:

Խնձորեսկն ունի հարմար տրանսպորտաաշխարհագրական դիրք, մոտ է Գորիսին, Գորիս-Ստեփանակերտ ավտոմայրուղին, գյուղամիջով անցնում է Քաշաթաղի եւ Հադրութի շրջանների հարավային գյուղերը տանող ճանապարհը:

Խորհրդային կարգերի ժամանակ Խնձորեսկում աշխատում էր «Գամմա» գործարանի մասնաճյուղը, տրիկոտաժի ֆաբրիկայի մասնաճյուղը՝ երկու հերթով:

»

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Üð²¶ÆÎ²ð²ÜÜºðàôØ ºì ´²è²ð²ÜÜºðàôØ

Թ.Խ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ, ՍՏ. Տ. ՄԵԼԻՔ-ԲԱԽՇՅԱՆ, Հ. Խ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան

(ՉՈՐՍ ՀԱՏՈՐՈՎ)

Երկրորդ հատոր (Դ-Կ), 1988 թ.

Ê**նձորեսկ,** Хндзореск, **Xnjoresk Խանզիրակ-**Բերդ (ամրոց), Մեծ Հայքի Սյունիք աշխ-ի Հաբանդ գավ-ում: Ավերակները գտնվում են ՀՍՍՀ Գորիսի շրջանում, այժմյան Խնձորեսկ գ-ից հր-արլ, լ-նային, անտառապատ վայրում: Եղել է խիստ անմատչելի ու դժվարամուտ, չորս կողմից ժայռոտ ամրոց: Դավիթ-Բեկի մահից հետո 1728-30 թթ. այստեղ է ամրացել Մխիթար սպարապետը: Այստեղ էլ նա դավադրաբար սպանվել է (1730 թ.) եւ թաղվել հին Խնձորեսկի «Անապատ» եկեղեցու բակում:

Խնձորեսկ, Хндзореск, Xnjoresk, Ինզիրակ, Ինզիրակ, Խինզիրակ, Խինզիրակ, Խինզիրեկ, Խինձորեսկ, Խնձորեսկ, Խնձորակ, Խնձորեք, Խնձորիսկ - գյուղ ՀՍՍՀ Գորիսի շրջ-ում, նրա արլ մասում, Գորիս ք-ից 8 կմ արլ, Գորիս-Ստեփանակերտ խճուղուց աջ, խոր ձորի զառիթափ լանջերին եւ սարահարթի վրա: Կլիման բարեխառն է, հողերը՝ արգավանդ եւ ընդարձակ, բայց չեն ոռոգվում: Անտառներ չունի: Խմելու ջուրը բերվել է 1950-ական թթ. 9 կմ հեռավորությունից, երբ հարթավայրի վրա ըստ գլխավոր հատակագծի կառուցվեց նոր Խ: Հին Խ, որը Մեծ Հայքի Սյունիք աշխ-ի Հաբանդ գավ-ի շեն ու բազմամարդ գ-երից էր, գտնվում է արմ-ից արլ մոտ 3 կմ երկար ձգվող լ-նահովտի աջ ու ձախ լանջերին, որոնք կտրտված են խոր ձորահովիտներով: Խ անունը ստուգաբանվում է որպես «խնձոր»: Ըստ ավանդության՝ խոր ձորերի մեջ կառուցված լինելու պատճառով, նախապես անվանվել է Խոր ձոր կամ Խորձորեսկ եւ հետագա ձեւափոխությամբ դառել է Խ: Նախկին ժամանակներում Խ-ի տների մեծ մասը քարանձավային կամ այրային է եղել, նոր ժամանակներում կային եւ նորակառույց տներ: Այժմ Հին Խ անբնակ գ-ատեղի է: Երբեմնի նոր թաղամասը դարձել է գ-ի բնակելի միակ մասը: Բնակարանները հիմնականում առանձնատներ են, որոնք կառուցված են կրաշաղախ պատերով, ունեն թիթեղյա տանիքներ, փողոցները բարեկարգ են ու ասֆալտապատ: Ունի կառուցապատված կենտրոնական հրապարակ: 1831 թ. ուներ 1342, 1939 թ.՝ 2980, 1959 թ.՝ 1992, 1979 թ.՝ 1820 բնակիչ: Գ-ի պետական տնտեսությունն զբաղվում է անասնապահությամբ, այգեգործությամբ, հացահատիկի, կարտոֆիլի, բանջարեղենի մշակությամբ: Խ-ում գործում են Գ. Սեւունցի անվան միջնակարգ դպրոց, մշակույթի պալատ՝ 400 տեղանոց դահլիճով, երաժշտական դպրոց, գրադարան, հիվանդանոց, ծննդատուն, մշտական կինո, մանկապարտեզ, անասնաբուժարան, փոստի բաժանմունք եւ հեռախոսային ցանց, կենցաղսպասարկման տաղավար, 2 ջրաղաց, էլեկտրաաղաց, բաղնիք, խանութներ եւ սննդի օբյեկտներ:

Խ-ի հին հիշատակությունը Ստ. Օրբելյանինն է: Ըստ հին հարկացուցակի (13-րդ դ.)՝ Տաթեւի վանքին տալիս էր 10 միավոր (դրամ) հարկ:

Այս գ-ը ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Դավիթ-Բեկի ազատագրական շարժմանը: Նրա բերդը 1728-30 թթ. եղել է Մխիթար սպարապետի զորակայանը: Ստ. Շահումյանն իր «Ընտիր պատմություն Դավիթ Բեգին» գրքում գ-ը հիշատակում է Խնձորեսկ գրությամբ:

1735 թ. Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսը եղել է Խ-ում եւ իր «Պատմության» մեջ նկարագրել է գ-ը: Այն ժամանակներում, ինչպես նկարագրում է պատմիչը, անձավային բնակարանները եղել են նաեւ պատսպարաններ: 20-30 մ բարձրության վրա եղած այդ քարայր-բնակարանները բնակիչները բարձրացել են պարաններով: Տեղացիներն այս այր-բնակարաններն անվանում են «քրատակներ»:

Ուշագրավ է հին Խ-ի նկարագիրը: Նրա տները դասավորված էին դարավանդաձեւ՝ խորխորատների զառիթափ լանջով դեպի վեր. մեկ տան կտուրը ծառայում էր իբրեւ բակ մյուս տան համար: Այնպես որ հեռվից գ-ը երեւում էր իբրեւ բազմահարկ հսկայական շենք՝ դասավորված լ-ն ալանջն ի վեր: Խ եղել է Արլ Հայաստանի ամենամեծ գ-ը: 19-րդ դ. վերջին նրա բնակչության թիվը ավելի քան 4200 էր, իսկ 20-րդ դ. սկզբներին՝ 8300. շուրջ 1800 տ.՝ բազմամարդ ընտանիքներով: 1913 թ. ուներ 27 խանութ, երեք ներկատուն եւ շատ կաշվեգործական աղաղներ: Այստեղ գործում էր 7 դպրոց՝ երկու ծխական, մյուսները՝ մասնավոր-տնային: Խ-ի կոմունիստական կուսակցական կազմակերպությունը շրջ-ում առաջինն էր. ստեղծվել է 1919 թ.

ÊÜÒàð²êÎÀ Ð²Üð²¶Æî²ð²ÜÜºðàôØ ºì ´²è²ð²ÜÜºðàôØ

ապրիլին: Հայրենական պատերազմին մասնակցել են շուրջ 1300 խնձորեսկցիներ, որոնցից 480-ը զոհվել են: Գ-ը տվել է 1 գեներալ, 8 գնդապետ, 80 սպա, 200-ից ավելի շքանշանակիր զորականներ: Նա հռչակված է ոչ միայն հողի ազնիվ աշխատավորներով, այլեւ գիտության, գրականության եւ արվեստի իր նշանավոր մարդկանցով: Հին նկարագրություններում (Ս. Էփրիկյան) Խ-ի շրջակա ձորերը անվանված են՝ Բյուլբուլաձոր, Քմըխտաձոր, Չռչըռոտ, Ճալաչավլուկ, Սռնոցի ձոր եւ Պռըշնոտ ձոր: Նրա նշանավոր հնություններից են Խ-ի ԲԵՐԴԸ (տ), հին ժայռափոր անշուք եկեղեցին, ս Թադեւոս, ս Հռիփսիմե եկեղեցիները, «Անապատ» դպրոց-եկեղեցին: Ս. Հռիփսիմեն (1663 թ.) կրաշաղախ պատերով, զանգակատնով, ներսից կամարակապ, թաղակապ կտուրով կանգուն կառույց է: Ս. Թադեւոսը (17-րդ դ) ավելի փոքր, բայց նույն տիպի եկեղեցի է: «Անապատ» դպրոց-եկեղեցու ավերակները գտնվում են գ-ի հր-արմ եզրին, լ-նաբազկի հարթության վրա: Սա եղել է գրչության կենտրոն: Այստեղ է գտնվում Մխիթար սպարապետի գերեզմանը: Խ-ում պահպանվել է 2 միջնադարյան աղբյուր-հուշարձան (17-րդ դ): Խ-ի շրջակայքում կան Չահլուկ, Զրնգանաձոր, Սրանոց ձոր, Կուրաթի ձոր, Խուզեն-չխոր («ծմակ փոս») կոչված գ-ատեղիներ: Այստեղ են ծնվել գուսան Թառայունին՝ Ներսես Սազանդարյանը (1867-1927), ՍՍՀՄ ժող արտիստ Տաթեւիկ Սազանդարյանը (1916), արձակագիր Գարեգին Սեւունցը (1911-1969), արձակագիր Սուրեն Այվազյանը (1915-1981), կոմպոզիտոր Արամ Սաթունցը, կոմպոզիտոր Աշոտ Սաթյանը, գվարդիայի գեներալ-մայոր, Սերգեյ կարապետյանը, Սովետական Միության հերոս Գուրգեն Արզումանյանը (1914-1943), Լենինյան մրցանակի դափնեկիր Հ. Սարկիսովը, սոց. աշխ. հերոս Մելիք Թունյանը (1936-1970), սոց. աշխ. հերոս, գիտ դ-ր Միքայել Գյուլխասյանը (1927), ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Վահան Ղազարյանը (1918), փիլ. գիտ. դ-ր Աշոտ Թելունցը (1914-1973), գրականագետ Բենիկ Յուզբաշյանը (1919-1965), կուսակցական գործիչ, գերմանագետ Յաշա Մարտիրոսյանը (1919-1975), սովետական պետական-կուսակցական գործիչ Մուկուչ Արզանյանը (1886-1937), բժշկ. գիտ. դոկտորներ Աշոտ Գյուլխասյանը, Կարլեն եւ Վարդան Ակունցները, պատմ. գիտ. դ-ր-ներ Աբել Սիմոնյանը, Շահեն Օհանջանյանը:

Խնձորեսկի Անապատ, Хндзорески анапат, Xnjoreski anapat- «Անապատ» (եկեղեցի) ՀՍՍՀ Գորիսի շրջանում, Խնձորեսկ գ-ում (17-րդ դ): Եղել է գրչության կենտրոն-դպրոց: Ավերակները գտնվում են գ-ի հր-արլ լ-ան վրա:

Խնձորեսկի գետակ - Գետակ Արաքսի ավազանում: Որոտան գետի ձախակողմյան վտակը: Անցնելով համանուն գ-ի մոտով, թափվում է մայր գետը: Խ-ի ավազանում կան «բուրգերի» նման բնական գոյացումներ:

Խնձորեսկ Հին - Գյուղ ՀՍՍՀ Գորիսի շրջ-ում: Սա Սյունիքի Հաբանդ գավ-ի Խնձորեսկ գ-ն է, որն ընկած էր ձորալանջերին: Դրանից վեր, սարավանդի վրա կառուցվեց նրա թաղը, որտեղ աստիճանաբար փոխադրվեց ամբողջ գ-ը:

ՎԻՔԻՊԵԴԻԱ
Ազատ հանրագիտարան

Êնձորեսկ, գյուղ Հայաստանի Սյունիքի մարզում: Ըստ Ազգային վիճակագրական ծառայության՝ 2011 թվականին կատարած մարդահամարի տվյալների՝ գյուղի բնակչությունը կազմում է 2260 մարդ, ինչն աճել է համեմատած 2001 թվականի մարդահամարից (1992): Բարձրությունը ծովի մակարդակից կազմում է 1580 մ, զբաղեցրած տարածքը կազմում է 6772, 8 հա: Գտնվում է Գորիս-Ստեփանակերտ մայրուղուց աջ, խոր ձորի զառիթափ լանջերին եւ սարահարթի վրա, որտեղից էլ ստացել է Խնձորեսկ անվանումը: Գտնվում է մարզկենտրոնից 82 կմ հեռավորության վրա:

«Խնձորեսկ» անունով է կոչվում և՛ հին գյուղատեղին, որ տարածված է լեռնահովտում, և՛ նոր գյուղը, որ սփռված է նրանից վեր՝ ձախ կողմում ընկած սարահարթում:

Խնձորեսկը պատմական հուշարձան է համարվել, որը պահպանվել է սովետական պետության կողմից: *«Հին Խնձորեսկը պետք է պահել եւ պաշտպանել որպես հնությունների խոշորագույն թանգարան,– ասել է Մարտիրոս Սարյանը ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի յոթերորդ գումարման հինգերորդ նստաշրջանում,– այդպիսի հրաշքային տեղ աշխարհում քիչ կա»:*

Խնձորեսկի պատմությունը եւ բնությունը արտացոլվել են մի շարք հայ գրողների ու նկարիչների →

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Üð²¶ÆÎ²Ð²ÜÜºðàôØ ºì ´²è²Ð²ÜÜºðàôØ

(Րաֆֆի, Սերո Խանզադյան, Ս. Այվազյան, Մ. Սարյան, Է. Իսաբեկյան, Խ. Եսայան, Հ. Ռուխկյան, Դ. Խանջյան) գործերում, իսկ ժողովրդական մեղեդիների եւ աշուղական երգերի մոտիվները՝ Ա. Սաթյանի ստեղծագործություններում:

Անվան ստուգաբանություն

Ըստ ժողովրդական ստուգաբանության, «Խնձորեսկ» անվան արմատը «խնձոր» բառն է: Մեկ այլ ստուգաբանությամբ՝ Խնձորեսկ նախապես անվանվել է Խորձոր կամ Խորձորեսկ, որը հետագայում որոշ հնչյունափոխության ենթարկվելով՝ ընդունել է ներկայիս ձեւը: Երկու կարծիքներն էլ, անշուշտ, ընդունելի են. այդտեղ եւ ձորերն են խոր, եւ խնձորն է առատ:

Հին Խնձորեսկ

Հին Խնձորեսկը գտնվում է արեւմուտքից արեւելք գրեթե 3 կմ երկարությամբ ձգվող լեռնահովտի աջ եւ ձախ լանջերին, որոնք, իրենց հերթին, կտրտված են խոր ձորահովիտներով: Ձորերը միմյանցից բաժանվում են լեռնաբազուկներով, որոնց լանջերին տեղ-տեղ վեր են խոյանում 100 - 120 մ բարձրության ժայռեր:

Լեռնահովիտների լանջերը, չնչին բացառությամբ, զուրկ են շինարարության համար հարթ տարածություններից: Այդ պատճառով մարդիկ, օգտագործելով տեղանքի ընձեռած հնարավորությունները, կառուցել են դարավանդներ եւ տները դասավորել լանջերն ի վեր այնպես, որ մեկի կտուրը հաճախ բակ է ծառայել նրանից վեր կառուցվածի համար:

Խնձորեսկի մասին ամենահին գրավոր հիշատակությունը պատկանում է 13-րդ դարի Սյունյաց պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանին: Այդքան բնակչության գոյության փաստը վկայում է, որ Խնձորեսկն ամենախոշորներից էր ոչ միայն Սյունյաց աշխարհում, այլ նաեւ Արեւելյան Հայաստանում, XIX դարին գյուղի բնակչությունը կազմել է 4200, իսկ XX դարի սկզբներին՝ 8300 մարդ: 1913 թ. ունեցել է 27 խանութ, 3 ներկատուն, կաշեգործական արհեստանոցներ եւ 7 դպրոց՝ երկուսը ծխական, մյուսները՝ մասնավոր-տնային: Գյուղն ունեցել է 4 եկեղեցի. Սբ Հռիփսիմե, Սբ Թադեւոս, Անապատի եւ Հին:

Պատմություն

Խնձորեսկի պատմությունը հին է եւ հարուստ: Նրա տարածքում եղած մի շարք բնակատեղիներ, որոնք դեռեւս չեն պեղված եւ ուսումնասիրված, գալիս են, հավանաբար, Սյունյաց աշխարհի սկզբնավորման շրջանից: Բուն Խնձորեսկում ամենահինը Չահլուկն է, որի պատմությունը հասնում է դարերի խորքը: Ըստ երեւույթին՝ XIV - XV դդ. է վերաբերում համեմատաբար հարթ ու մատչելի վայրերում գտնվող կենտրոնական թաղերի սկզբնավորումը: Խնձորեսկի բնակիչները դարեր շարունակ հմտորեն օգտագործել են լեռնային բարդ տեղանքը, ինչպես բնակության ու աշխատանքի, այնպես էլ ինքնապաշտպանության համար:

Խնձորեսկը գործուն մասնակցություն է ունեցել ազատագրական այն պայքարին, որ Դավիթ Բեկի գլխավորությամբ ծավալվեց XVIII դարի 1-ին քառորդին Սյունիքում: Գյուղի բերդը 1728-1730 թթ. եղել է Մխիթար սպարապետի զորակայանը: Ազատագրական շարժման պարտությունից օգտվելով՝ պարսիկ եւ օսմանցի բռնակալները սկսեցին հետապնդել ու հալածել հայերին:

Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսը, որ Թահմազ Ղուլի-Նադիրխանին շահ կարգելուց հետո, 1735 թվականին, Մուղանի դաշտավայրից Տաթեւի վրայով Էջմիածին վերադառնալիս կանգ էր առել Խնձորեսկում, իր «Պատմության» մեջ հանգամանորեն նկարագրում է տեսածը: Գիշեր թե ցերեկ, ամեն րոպե, ուժերի անհամեմատ մեծ գերակշռություն ունեցող հրոսակների կողմից հարձակման ենթարկվելու վտանգը խնձորեսկցիներին ստիպել է որպես կացարան հարմարեցնել այն քարանձավները, որոնք փորված էին ժայռի մեջ, հաճախ գետնից 20 - 30 մ բարձրության վրա: Կրետացին զարմանքով է դիտել, թե ինչպես պարանով քարանձավ էին մագլցում նույնիսկ կանայք՝ մեջքին կապած երեխա կամ քթոց:

Հին Խնձորեսկը եղել է Արեւելյան Հայաստանի ամենամեծ գյուղը. 1913 թվականին ունեցել է 1800 տուն, ընդ որում՝ դրանց մեջ կային բազմաթիվ գերդաստաններ, որոնք բաղկացած էին մի քանի տասնյակ մարդուց: Խնձորեսկցիները զբաղվում էին դաշտավարությամբ, անասնապահությամբ, այգեգործությամբ, արհեստներով. Խնձորեսկի դարբինները, ներկարարները, որմնադիրները, զգրարները, դերձակները, հաղթուկները, պայտագործները, գորգագործները, զինագործները, հմուտ վարպետներ էին, որոնք հաճախ սպասարկում էին նաեւ հարեւան գյուղերին: Հռչակված էին Խնձորեսկի աշուղները, երգիչ-սազանդարները, որոնք երբեմն հասնում էին մինչեւ Թավրիզ, որպեսզի մասնակցեն պարսկերենով կատարվող ժողովրդական երգի մրցույթներին: 1913 թվականին Խնձորեսկում կար զանազան տիպի 27 խանութ, մեծ մասը՝ մանրավաճառ:

XIX դարի վերջին - XX դարի սկզբին կապիտալիստական ապրանքային հարաբերությունների ծավալումն իր ազդեցությունը թողեց նաեւ Խնձորեսկի վրա. դասակարգային հակասությունների սրման հետ մեկտեղ առաջացավ գերբնակչություն, որը սկսեց աշխատանք որոնել Անդրկովկասի տարբեր վայրերում, հատկապես Բաքվում, ապա, ինչպես խնձորեսկցիներն էին ասում՝ «ծո-

Նոր Խնձորեսկը կառուցվել է 1950-ական թթ. սկսած, երբ 9 կմ հեռավորությունից անցկացվեց ջրատար դեպի Խնձորեսկի սարահարթը:

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²ÜÐ²¶ÆÎ²Ð²ÜÜºðàôØ ºì ´²è²Ð²ÜÜºðàôØ

Բնակչություն

Խնձորեսկի ազգաբնակչության փոփոխությունը[2].

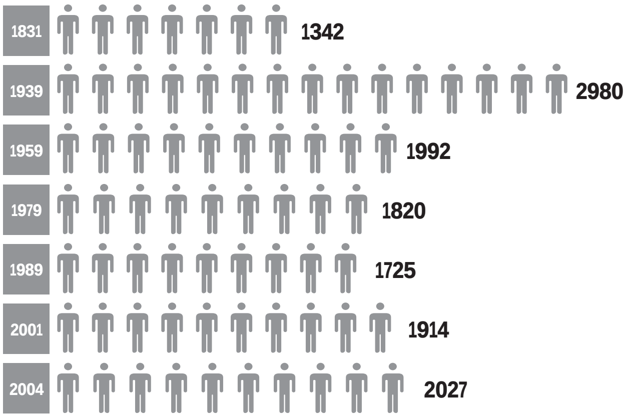

Տնտեսություն

Գյուղացիները զբաղվում էին անասնապահությամբ եւ դաշտավարությամբ: Գյուղում կա 516 գյուղացիական տնտեսություն: 2011 թ. կատարվել է հացահատիկային մշակաբույսերի 960 հա աշնանացան:

խոշոր եղջերավոր անասուններ		3970 գլուխ
մանր եղջերավոր անասուններ		3880 գլուխ
խոզեր		519 գլուխ
մեղվաընտանիքներ		320

1941 - 1945 թվականների Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցել է շուրջ 1300 խնձորեսկցի, որոնցից 480-ը ընկել է մարտի դաշտում:

վի էն կողմը»` Միջին Ասիայում: Բնակչության արտահոսքը շարունակվեց նաեւ հետագայում, եւ Անդրկովկասի ու Միջին Ասիայի մի շարք կենտրոններում բնակություն հաստատեցին հազարավոր խնձորեսկցիներ: Բանվորական կենտրոնների հետ անմիջական կապը խթանել է Խնձորեսկում հեղափոխական տրամադրությունների տարածումը, ապա եւ` շարժման վերելքը: 1919 թվականի ապրիլին ստեղծվել է Խնձորեսկի կոմունիստական կուսակցական կազմակերպությունը` առաջինը շրջանում: 1928 - 1929 թվականներին կազմակերպվել է Խնձորեսկի կոլեկտիվ տնտեսությունը (1976 թ.-ից` սովետական տնտեսություն): Այդ ժամանակ էլ Խնձորեսկն էլեկտրաֆիկացվել է:

1941 - 1945 թվականի Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցել է շուրջ 1300 խնձորեսկցի, որոնցից 480-ը ընկել է մարտի դաշտում: Նրանք ծառայել են զորքի բոլոր տեսակներում` 1100-ը որպես շարքային, մնացածը` սպա: Դիվիզիայի հրամանատարներ գեներալ-մայոր Սերգեյ Կարապետյանի, գնդապետ Ներսես Բալոյանի, Սովետական Միության հերոս Գուրգեն Արզումանյանի եւ բազմաթիվ ուրիշների անունները առհավետ մտել են Հայրենական մեծ պատերազմի տարեգրության մեջ: Գյուղը տվել է մեկ գեներալ (Սերգեյ Կարապետյան), 8 գնդապետ, 80 սպա եւ 200-ից ավելի շքանշանակիր զինվորական:

Նոր Խնձորեսկը կառուցվել է 1950-ական թթ. սկսած, երբ 9 կմ հեռավորությունից անցկացվեց ջրատար դեպի Խնձորեսկի սարահարթը: Նոր գյուղը կառուցապատվել է ըստ գլխավոր հատակագծի: Սովետական տնտեսությունն զբաղվել է անասնապահությամբ, այգեգործությամբ, դաշտավարությամբ: Խնձորեսկում են ծնվել Լենինյան մրցանակի դափնեկիր Հ. Սարկիսովը (Սարգսյան) եւ սոցիալիստական աշխատանքի հերոսներ Մ. Թյունյանն ու Մ. Գյուլխասյանը:

Պատմաճարտարապետական հուշարձաններ

Խնձորեսկն ունի հարյուրավոր բնակելի քարանձավներ, խաչքարեր, մ. թ.ա. 2-րդ հազարամյակի դամբարանատեղի: Համաձայն ՀՀ կառավարության կողմից 2002 թ. հաստատված ցանկի` գյուղում կա 218 հուշարձան:

Նշանավոր շինություններից են.

- Աղջկա բերդ ամրոցը
- Խնձորեսկի բերդը, որը կոչվում է նաեւ Մխիթար սպարապետի ամրոց
- Սուրբ Թադեւոս եկեղեցին
- Անապատի եկեղեցին
- Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցին

Գյուղում է գտնվում Մխիթար սպարապետի գերեզմանը:

Հին Խնձորեսկը եղել է Արեւելյան Հայաստանի ամենամեծ գյուղը

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Üð²¶Æî²ð²ÜÜºðàôØ ºì ´²è²ð²ÜÜºðàôØ

Պատկերազարդ բնաշխարհիկ բառարան

ՍՈՒՔԻԱՍ ԷՖՐԻԿՅԱՆ

Ê**նձորեսկ կամ Խնձորեսկ.** – հայաբնակ գիւղ Սիւնեաց Հաբանդ գաւառի, Գորիսէն 8 հազարամետր հեռու դէպի արեւելք: Ամուր դիրք ունի. Բյուլբյուլաձոր, Քըմըլխտաձոր, Չըռչըռուտ, Ճալաչառլուկ, Սըռնոցի-Ձոր եւ Պըռշնոտ ձորերը զինքը կը կղզացընեն: Հարկատուաց հին ցուցակի համեմատ այնչափ մեծ չէր, բայց երթալով շենցեր է: Ղափանցւոց պատերազմերու ժամանակ, կը յիշուի գիւղիս մեծ բերդը, ուր Դաւիթ բէկի մահէն վերջ կը բնակէր անոր յաջորդը Մխիթար սպարապետը, իսկ տեղւոյս բնակիչները զինքը կը ստիպէին որ երթայ իր սեփական ամրոցը բնակի եւ երբ Մխիթար մտիկ չըրաւ, «անդ յիւրոցն հարեալ թօփով մեռանէր յամի Տեառն 1730, յետ երկուց ամաց իշխելոյն»: Աբրահամ կաթողիկոսը այս տեղէն անցնելով կարեւոր տեղեկութիւններ կու տայ գրելով. *«Է ի մէջ քարաժեռ լերանց մեծամեծաց, որ ունի անբաւ բարձրութիւն. նեղ ու անձուկ ճանապարհաւ իջաք ի մէջ փորոցն, վասն ահի Օսմանեանց եւ Ղարաչօղլու Քրդերոյն. եւ ի բարձրաբերձ տեղիս յայսկոյս եւ յայնկոյս դէմ յանդիման միմեանց՝ փորեալ ապառաժ վէմս քարայր, որ են մաղարայք, իւրաքանչիւր ոք վասն իւրեանցն տուն բնակութեան շինեալ բնակէին. եւ այն էր զարմանք, որ կաշէ փոկովք ելանէին եւ իջանէին կանայք՝ զստանդեայ տղայս կապեալ ի վերայ ողին իւրեանց, նոյնպէս եւ զսափորն ջրոյ եւ հարկաւոր իրաց. այնպէս փոկով ելանէին ի վեր եւ մտանէին ի բարձրագոյն որջս վիմաց, եւ քարշէին զփոկէ առասանն ի վեր. մարդ ոչ կարէր ելանել...: Նախ զոյր 3000 տուն ի Խնձորեսկ գիւղս այս, բայց այժմ սակաւացեալք են. զի բազումք սպանեալք էին ի Թուրքաց... Ի գիւղս այս պատուական շատ Խալի խալիչայ գործէին յառաջ, բայց այժմ նուազեալք են յոյժ, ...»:*

Հին ամրոցը այժմ բոլորովին աւերակ է եւ միայն հետքերը կը տեսնուին: Գիւղիս միջէն կ՚անցնի 16 աղբիւրներէ ձեւացած առուակ մը: Բնակարանները, այժմ եւս, մեծ մասամբ արհեստական այրեր կամ տեղական բարբառով քարատակեր են, եւ հնագոյնները շատ բարձր լինելով եւ բնակութեան անյարմար՝ կը ծառայեն իբրեւ խոտնոցներ: Այժմեան բնակարանները աւելի ցածր փորած են. ոմանք դռներու վերեւ մի մի ծակ ունին իբր լուսամուտ, իսկ շատերը միայն դռնով կը հաղորդակցին լոյս աշխարհի հետ: Բարձրագոյն հին քարայրներու մէջ խոտ դնելու համար մեծ դըժուարութեամբ թոկեր կապելով կ՚ելլեն ու կ՚իջնեն: Այժմ կը շինուին նաեւ երկյարկանի կանոնաւոր տներ: Ձորի մէջ, առուակի վրայ կան գեղեցիկ, կամարակապ ու առջեւը բաց արհեստական այրեր:

Գիւղիս գրեթէ կեդրոնը կայ փոքրիկ գետնափոր եկեղեցի մը, որ այժմ բոլորովին քանդուած է. ուրիշ գետնափոր եկեղեցի մ՚ալ կայ գիւղէս դուրս դէպի արեւելք, ուր կան նաեւ տապանաքարեր՝ առանց արձանագրութեանց: Այժմ Խնձորեսկ ունի երկու եկեղեցի, որոնցմէ հինը, որ բաւական գեղեցիկ եւ կամարակապ է, կը գտնուի կեդրոնը, իսկ նորը կը կտնուի՝ նոր-հիւսիսային մասի մէջ: Հին եկեղեցին կը կոչուի Ս. Հռիփսիմե, եւ դրան կամարակալ քարի արձանագրութեան համեմատ, շինել տուած է ոմն Թութակ որդի Գիչու: Խնձորեսկի հարաւային արեւելեան կողմը, ժայռէն լեզուակ մը կ՚երկըննայ, որուն երեք կողմերէն կը հոսէ Խնձորեսկի առուակը: Այդ լեզուակի հարթ մասի վրայ կայ փոքրիկ եկեղեցւոյ մը աւերակ եւ մօտը խուցերու հետքեր: Եկեղեցւոյ հիւսիսային կողմը կը գտնուի Մխիթար սպարապետի գերեզմանը ՌՃՀԶ (= 1727) թուականաւ արձանագրութեամբ: Մելիք-Բարխուդարի գերեզմանն ալ կից է եկեղեցւոյ հարաւային որմին: 1896 թուին եկեղեցիս քանդելով գաւիթը անոր սրբատաշ քարերով երկու մեծ սենեակներով ծխական դպրոց մը կառուցին, որ այժմ եղած է պետական երկդասեան դպրոց: Գիւղիս մէջ կան նաեւ Ս. Մինաս եւ Ս. Նահատակ անունով փոքրիկ ուխտական մատուռներ:

Խնձորեսկի բնակիչք 4219 հոգի են, բաժնուած 613 տան. կը պարապին երկրագործութեամբ, այգեպանութեամբ, անասնապահութեամբ, եւ մասամբ օղեհանութեամբ: Գիւղացւոց մեծ մասը Բագու կ՚երթայ գործի եւ այդ պատճառաւ քաղաքային զեղծումներ սկսած են մուտ գործել այս տեղ եւ բարոյապէս գիւղս բաւական ողբալի վիճակ մ՚ունի: Խնձորեսկի մէջ կան ոչ սակաւ աշուղներ, որոնցմէ նշանաւոր են աշղ Մարտիրոսը, որուն աշակերտն է Ղարաղշլաղեցի աշղ Հադամը եւ Իւսուփ օղլին՝ որ գրեր է Հզարի քնարը: Նշանաւոր է նաեւ աշղ Ներսես Սազանդարեան Թառսիինի մականուանեալը, որ 1898ին հրատարակեց իր Նոր երգարանը:

– Սիսական, 263: Զանգեզուրի գաւառ, Բ.33-36

Խնձորեսկի բնակիչք 4219 հոգի են, բաժնուած 613 տան. կը պարապին երկրագործութեամբ, այգեպանութեամբ, անասնապահութեամբ եւ մասամբ՝ օղեհանութեամբ:

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Üð²¶Æî²ð²ÜÜºðàôØ ºì ´²è²ð²ÜÜºðàôØ

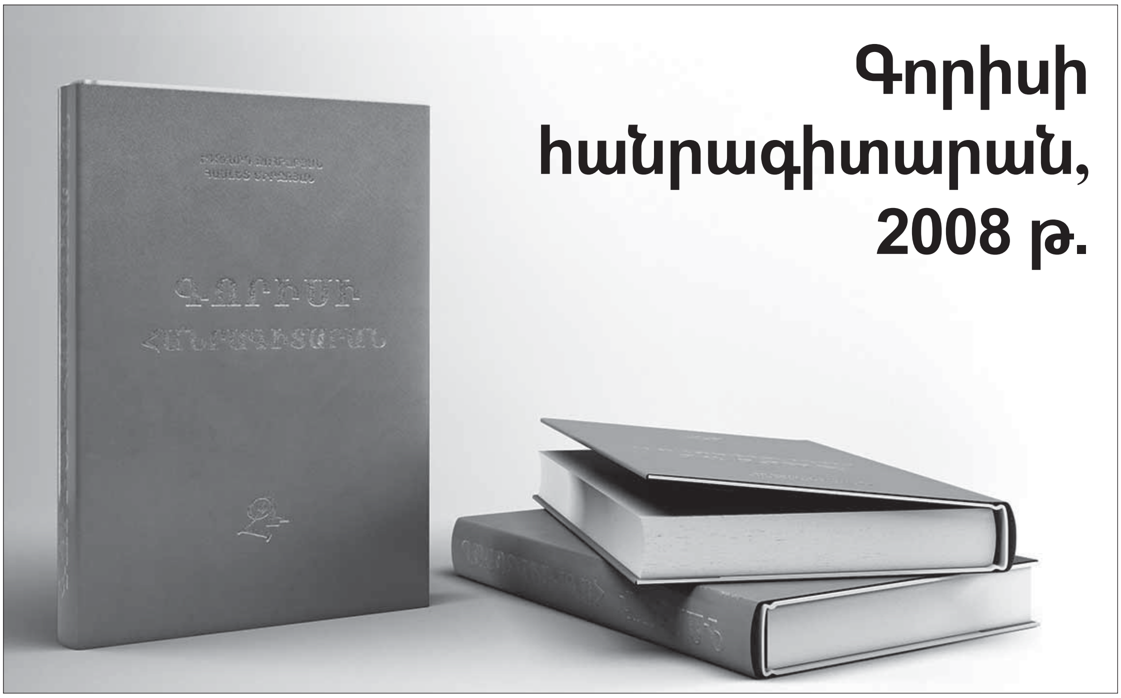

Գորիսի հանրագիտարան, 2008 թ.

Հեղինակներ՝ Էդուարդ Զոհրաբյան, Համլետ Միրզոյան, էջերի քանակը՝ 452

ԷԴՈՒԱՐԴ ԶՈՀՐԱԲՅԱՆ
ՀԱՄԼԵՏ ՄԻՐԶՈՅԱՆ

Ê**նձորեսկ** - Գյուղ ՀՀ Գորիսի շրջանում, Գորիս քաղաքից 8 կմ արեւելք: Շրջանի պատմական այս գյուղը համարվել է Արեւելյան Հայաստանի ամենամեծ գյուղը: Տասներորդ դարում այստեղ, ինչպես նշում է Գրիչ Մարտիրոսը, «գոյ երեք հազար տուն»: Դրանց մեջ կային բազմաթիվ գերդաստաններ, որոնք բաղկացած էին մի քանի տասնյակ մարդուց: Խնձորեսկցիք զբաղվում էին տարբեր արհեստներով: Գյուղի դարբինները, պայտագործները, որմնադիրները, զինագործները, գորգագործները հմուտ վարպետներ էին եւ իրենց արհեստը տանում էին նաեւ ուրիշ աշխարհներ: Այստեղ զբաղվում էին նաեւ այգեգործությամբ, դաշտավարությամբ, անասնապահությամբ:

Աշխարհով մեկ հռչակված էին գյուղի աշուղները, սազանդարները, զուռնաչիները, որոնք երբեմն հասնում էին Պարսկաստան, մասնակցում տեղի լեզվով կատարվող երգի մրցույթներին: Նշանավոր են եղել աշուղներ, Թառ Սյունին, զուռնաչիներ Օհանն ու Ղավալ Բադին, որոնք իրենց երգն ու նվագը, բանահյուսությունը հասցրել են ուրիշ երկրներ:

Քաջերի երկիր է Խնձորեսկը: Պարսիկ ու օսմանցի բռնակալները դարեր շարունակ հետապնդել ու հալածել են հայերին, ցանկացել մտնել ձորի մեջ խճճված գյուղը, հպատակեցնել խնձորեսկցիներին: Սակայն նրանք, հմտորեն օգտագործելով լեռնային բարդ եւ քաջածանոթ տեղանքները, միշտ էլ գլխովին ջախջախել են թվային գերակշռություն ունեցող օտար նվաճողներին:

Որպես կացարան հարմարեցնելով քարանձավները, որոնք քսան-երեսուն եւ նույնիսկ ավելի մետր բարձրությամբ փորված էին ժայռի մեջ եւ չունեին ոչ մի ճանապարհ, խնձորեսկցիք ➔

> *Աշխարհով մեկ հռչակված էին գյուղի աշուղները, սազանդարները, զուռնաչիները, որոնք երբեմն հասնում էին Պարսկաստան, մասնակցում տեղի լեզվով կատարվող երգի մրցույթներին: Նշանավոր են եղել աշուղներ Թառ Սյունին, զուռնաչիներ Օհանն ու Ղավալ Բադին, որոնք իրենց երգն ու նվագը, տարածաշրջանի բանահյուսությունը հասցրել են ուրիշ երկրներ:*

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Üð²¶ÆÎ²ð²ÜÜºðàôØ ºì ´²è²ð²ÜÜºðàôØ

այնտեղ էին բարձրանում այծի մազից հյուսված պարան-սանդուղքի միջոցով, որն ամրացված էր անձավի մուտքին հորիզոնական դիրքով դրված գերանին: Այդ սանդուղքով բարձրանում էին նաեւ կանայք՝ մեջքներին երեխաներ: Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսը, Մուղանի դաշտավայրից Էջմիածին վերադառնալիս, 1735 թ. այցելելով Խնձորեսկ, իր «Պատմություն» աշխատության մեջ գրել է. *«Ի բարձրաբերձ տեղիս՝ այս կողմն եւ այն կողմն ձորոյն՝ դէմ հանդիման միմեանց փորեալ ապառաժ վեմս՝ քարայր, որք են մաղարայք, յուրաքանչյուր ոք վասն յուր տան բնակութեան շինեալ բնակվին, եւ այն իսկ էին զարմանք, որ կաշե փոկով ելանեին եւ իջանեին, կանայք տղայս ստանդիեցս կապեալ ուղին յուրեանց, նոյնպես եւ զսափոր ջրոյ եւ այլոց հարկավոր իրաց, եւ նոյնպես փոկով ելանեին ի վեր եւ մտանեին ի բարձրագոյն որջս վիմաց եւ քաշեին փոկե առաստանն ի վեր, որ այլ մարդ ոչ կարեր մտանել»:*

Ազգային-ազատագրական եւ հեղափոխական շարժումների կենտրոն է Խնձորեսկը: Ազգային-ազատագրական շարժումն սկիզբ առավ դեռեւս 18-րդ դարի առաջին քառորդում: Ժողովրդական մասսաներին իրոսակների դեմ պայքարի տարավ Սյունիքի արժանավոր զավակ Մխիթար սպարապետը:

Հին գյուղը, որը բաղկացած էր յոթ խոշոր թաղամասերից, ունի պատմական մի շարք հուշարձաններ, տարբեր դարերում կառուցված չորս եկեղեցի՝ Սուրբ Հռիփսիմեն, Սուրբ Թադեւոս, Անապատի եւ Հին անուններով: Ամենահինն ու գեղեցիկը Գիշու որդի Թաթուկի կողմից 1666 թ. կառուցված վիմափոր եկեղեցին է:

Ուշագրավ է Անապատի գերեզմանոցը, որտեղ թաղված են հայ ազգային հերոսներ Մխիթար սպարապետը, Մելիք Բարխուդարը, նրանց զինակիցները:

Խնձորեսկն իր արժանի կենսագրությունն է գրել Հայաստանում իր գոյության հետագա եւ Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին: Նրա որդիներից 1250-ը մասնակցել են ֆաշիզմի դեմ մղված պայքարին: Այդ մարտիկներից, ինչպես պատերազմի տարիներին գրել է ռուս նշանավոր գրող Նիկոլայ Տիխոնովը, 450-ը եղել են սպաներ, այդ թվում՝ դիվիզիայի հրամանատարներ: 455 խնձորեսկցի հաղթանակից հետո տուն չվերադարձան, այդ թվում Խորհրդային Միության հերոս Գուրգեն Արզումանյանը: Այժմ նոր գյուղի կենտրոնում նրանց պատվին վեր է խոյացել գրանիտե հուշարձանը՝ երախտապարտ համագյուղացիներից: Նրա վրա կարդում ենք. «Չգիտակցված մահը մահ է, գիտակցված մահը՝ անմահություն»:

Նոր գյուղը ձորից հարթավայր բարձրացավ 1957 թ.: Առաջինը տնտեսությունը վարորդ Հայրապետ Իշխանյանն էր, որ տուն կառուցեց հարթավայրում: Կարճ ժամկետում գյուղը տարածեց իր թեւերը: Այժմ այստեղ կան 500 երկհարկ առանձնատներ՝ տնամերձ այգիներով, որտեղ ապրում է 1919 բնակիչ (2005): Գյուղի մարդիկ զբաղվում են անասնապահությամբ, դաշտավարությամբ:

Գյուղում գործում են մոտ 550 աշակերտական տեղով միջնակարգ դպրոց, մսուր-մանկապարտեզ, կենցաղի, մշակույթի տներ, հիվանդանոց, ծննդատուն, պատմության թանգարան, հացի փուռ, կապի շենք... Բնակիչներն ապահովված են խմելու եւ ոռոգման ջրով:

ԽՆՁՈՐԵՍԿ - Վեպ Խնձորեսկ գյուղի մասին: Հեղինակ՝ Սուրեն Բախշիի Այվազյան: Երեւան, «Խորհրդային գրող», 1982, 492 էջ:

Հայրենի գյուղի ֆոնի վրա հեղինակը նկարագրում է խորհրդային կարգերի հաստատման պատկերը Զանգեզուրում:

Ընթերցողի աչքի առաջ հառնում է հին Խնձորեսկն իր նիստուկացով, սովորույթներով, մարդկային փոխհարաբերություններով, նոր կյանքի կառուցման ճանապարհին ունեցած տվայտանքներով:

ԽՆՁՈՐԵՍԿ - Պատմական ակնարկ հին ու նոր Խնձորեսկի, նրա աշխատավոր մարդկանց առօրյայի, ժողովրդի ծոցից ծնված արժանավոր զավակների, Հայրենական պատերազմում, ազգային-ազատագրական կռիվներում զոհված հերոսների, գիտության, մշակույթի, գրականության, կրթության նշանավոր գործիչների մասին:

Հեղինակ՝ Էդուարդ Զոհրաբյան: Երեւան, «ՎՄՎ-ՊՐԻՆՏ» հրատարակչություն, 2003, 140 էջ: Հովանավոր՝ Ռազմիկ Ռաֆիկի Ղալդունց:

ԽՆՁՈՐԵՍԿ ՆԵՐՔԻՆ - Գորիսի շրջանի ամենաերիտասարդ գյուղն է, հիմնադրվել է 1983 թ. օգոստոսի 18-ին: Գտնվում է պատմական Խնձորեսկից 6 կմ հարավ-արեւելք, ուղիղ հայ-ադրբեջանական սահմանի վրա: Նրա առաջին նախագահը եղել է Էդիկ Փանդունցը, առաջին բնակիչը՝ Շահում Արզանյանը, որը լինելով նախկին խնձորեսկցի, այստեղ բնակվելու էր եկել Աշտարակից:

1989 թ. մարտին հիմնադրվեց նաեւ դպրոցը՝ սկզբում տարրական, ապա՝ յոթնամյա, հետո՝ միջնակարգ: Նրա առաջին տնօրենը եղավ Արկադի Ծատուրյանը: Դպրոցն ունի 48 աշակերտ (2005): Բնակչության թիվը՝ 200 (2005): Գյուղը նախատեսված է 260 ընտանիքի համար: Ունի 600 հա վարելահող: Մարդիկ զբաղվում են դաշտավարությամբ, անասնապահությամբ, մեղվաբուծությամբ:

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Üð²¶ÆÎ²ð²ÜÜºðàôØ ºì ´²è²ð²ÜÜºðàôØ

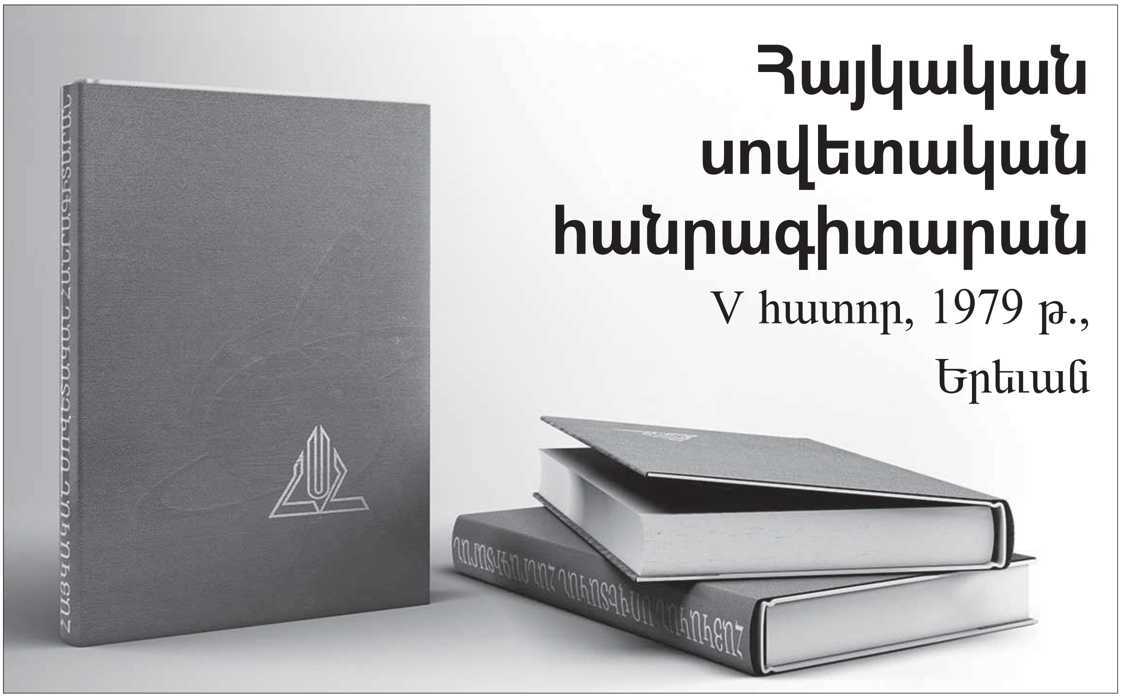

***Հայկական սովետական հանրագիտարան, կրճատ՝ ՀՍՀ,** առաջին բազմակողմանի հանրագիտարանն է հայերենով, որը հրատարակվել է 1974–1987թ թ. եւ բաղկացած է 13 հատորից:*

Êնձորեսկ, գյուղ Հայկական ՍՍՀ Գորիսի շրջանում, շրջկենտրոնից 8 կմ արեւելք: «Խ.» անունով է կոչվում եւ հին գյուղատեղին, որ տարածված է լեռնահովտում, եւ նոր գյուղը, որ սփռված է նրանից վեր՝ ձախ կողմում ընկած սարահարթում: Ըստ ժող. ստուգաբանության՝ «Խ.» անվան արմատը «խնձոր» բառն է: Մեկ այլ ստուգաբանությամբ՝ Խ. նախապես անվանվել է Խորձոր կամ Խորձորեսկ, որը հետագայում որոշ հնչյունափոխության ենթարկվելով՝ ընդունել է ներկայիս ձեւը: Երկու կարծիքներն էլ, անշուշտ, ընդունելի են. այդտեղ եւ ձորերն են խոր, եւ խնձորն է առատ:

Հին Խնձորեսկը գտնվում է արմ.-արլ. գրեթե 3 կմ երկարությամբ ձգվող լեռնահովտի աջ եւ ձախ լանջերին, որոնք, իրենց հերթին, կտրտված են խոր ձորահովիտներում: Ձորերը միմյանցից բաժանվում են լեռնաբազուկներով, որոնց լանջերին տեղ-տեղ վեր են խոյանում 100-120 մ բարձրության ժայռեր: Լեռնահովիտների լանջերը, չնչին բացառությամբ, զուրկ են շինարարության համար հարթ տարածություններից: Այդ պատճառով մարդիկ, օգտագործելով տեղանքի ընձեռած հնարավորությունները, կառուցել են դարավանդներ եւ տները դասավորել լանջերն ի վեր այնպես, որ մեկի կտուրը հաճախ բակ է ծառայել նրանից վեր կառուցվածի համար:

Խ-ի պատմությունը հին է եւ հարուստ: Նրա տարածքում եղած մի շարք բնակատեղիներ, որոնք դեռեւս չեն պեղված եւ ուսումնասիրված, գալիս են, հավանաբար, Սյունյաց աշխարհի սկզբնավորման շրջանից: Բուն Խ-ում ամենահինը Չահլուկն է, որի պատմությունը →

19-րդ դ. վերջին-20-րդ դ. սկզբին կապիտալիստական ապրանքային հարաբերությունների ծավալումն ազդեցություն թողեց նաեւ Խ-ի վրա. դասակարգային հակասությունների սրման հետ մեկտեղ առաջացավ գերբնակչություն, որը սկսեց աշխատանք որոնել Անդրկովկասի տարբեր վայրերում, հատկապես Բաքվում, ապա, ինչպես խնձորեսկցիներն էին ասում՝ «ծովի էն կողմը»՝ Միջին Ասիայում:

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²ÜÐ²¶ÆÎ²ð²ÜÜºðàôØ ºì ´²è²ð²ÜÜºðàôØ

հասնում է դարերի խորքը: Ըստ երեւույթին, 14-15-րդ դդ. է վերաբերում համեմատաբար հարթ ու մատչելի վայրերում գտնվող կենտրոնական թաղերի սկզբնավորումը: Խ-ի բնակիչները դարեր շարունակ հմտորեն օգտագործել են լեռնային բարդ տեղանքը ինչպես բնակության ու աշխատանքի, այնպես էլ ինքնապաշտպանության համար: Խ. գործուն մասնակցություն է ունեցել ազատագրական այն պայքարին, որ Դավիթ Բեկի գլխավորությամբ ծավալվեց 18-րդ դ. 1-ին քառորդին Սյունիքում: Խ-ում՝ Մխիթար սպարապետի գերեզմանը: Ազատագրական շարժման պարտությունից օգտվելով՝ պարսիկ եւ օսմանցի բռնակալները սկսեցին հետապնդել ու հալածել հայերին: Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսը, որ Թահմազ Ղուլի-Նադր խանին շահ կարգելուց հետո, 1735-ին, Մուղանի դաշտից Տաթեւի վրայով Էջմիածին վերադառնալիս կանգ էր առել Խ-ում, իր «Պատմության» մեջ հանգամանորեն նկարագրում է տեսածը: Գիշեր թե ցերեկ, ամեն րոպե, ուժերի անհամեմատ մեծ գերակշռություն ունեցող հրոսակների կողմից հարձակման ենթարկվելու վտանգը խնձորեսկցիներին ստիպել է որպես կացարան հարմարեցնել այն քարանձավները, որոնք փորված էին ժայռի մեջ, հաճախ գետնից 20-30 մ բարձրության վրա: Կրետացին զարմանքով է դիտել, թե ինչպես պարանով քարանձավ էին մագլցում նույնիսկ կանայք՝ մեջքին կապած երեխա կամ քթոց:

Հին Խ. եղել է Արեւելյան Հայաստանի ամենամեծ գյուղը. 1913-ին ունեցել է 1800 տուն, ընդ որում՝ դրանց մեջ կային բազմաթիվ գերդաստաններ, որոնք բաղկացած էին մի քանի տասնյակ մարդուց: Խնձորեսկցիները զբաղվում էին դաշտավարությամբ, անասնապահությամբ, այգեգործությամբ, արհեստներով. Խ-ի դարբինները, ներկարարները, որմնադիրները, գզրարները, դերձակները, հացթուխները, պայտագործները, գորգագործները, զինագործները հմուտ վարպետներ էին, որոնք հաճախ սպասարկում էին նաեւ հարեւան գյուղերին: Հռչակված էին Խ-ի աշուղները, երգիչ-սազանդարները, որոնք երբեմն հասնում էին մինչեւ Թավրիզ, որպեսզի մասնակցեն պարսկերենով կատարվող ժող. երգի մրցույթներին: 1913-ին Խ-ում կար զանազան տիպի 27 խանութ, մեծ մասը՝ մանրավաճառ:

Հին Խ. ուներ 4 եկեղեցի. Ս. Հռիփսիմե, Ս. Թադեւոս, Անապատի եւ Հին: 1913-ին Խ-ում գործում էր 7 դպրոց՝ երկուսը ծխական, մյուսները՝ մասնավոր-տնային:

19-րդ դ. վերջին-20-րդ դ. սկզբին կապիտալիստական ապրանքային հարաբերությունների ծավալումն իր ազդեցությունը թողեց նաեւ Խ-ի վրա. դասակարգային հակասությունների սրման հետ մեկտեղ առաջացավ գերբնակչություն, որը սկսեց աշխատանք որոնել Անդրկովկասի տարբեր վայրերում, հատկապես Բաքվում, ապա, ինչպես խնձորեսկցիներն էին ասում՝ «ծովի էն կողմը»՝ Միջին Ասիայում: Բնակչության արտահոսքը շարունակվեց նաեւ հետագայում, եւ Անդրկովկասի ու Միջին Ասիայի մի շարք կենտրոններում բնակություն հաստատեցին հազարավոր խնձորեսկցիներ: Բանվորական կենտրոնների հետ անմիջական կապը խթանել է Խ-ում հեղափոխական տրամադրությունների տարածումը, ապա եւ՝ շարժման վերելքը: 1919-ի ապրիլին ստեղծվել է Խ-ի կոմունիստական կուսակցական կազմակերպությունը՝ առաջինը շրջանում: 1928-29-ին կազմակերպվել է Խ-ի կոլեկտիվ տնտեսությունը (1976-ից՝ սովետական տնտեսությունը): Այդ ժամանակ էլ Խ. էլեկտրաֆիկացվել է:

1941-45-ի Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցել է շուրջ 1300 խնձորեսկցի, որոնցից 480-ը ընկել է մարտի դաշտում: Նրանք ծառայել են զորքի բոլոր տեսակներում՝ 1100-ը որպես շարքային, մնացածը՝ սպա: Դիվիզիայի հրամանատարներ գեներալ-մայոր Սերգեյ Կարապետյանի, գնդապետ Ներսես Բալոյանի, Սովետական Միության հերոս Գուրգեն Արզումանյանի եւ բազմաթիվ ուրիշների անունները առհավետ մտել են Հայրենական մեծ պատերազմի տարեգրության մեջ:

Նոր Խնձորեսկը կառուցվել է 1950-ական թթ. սկսած, երբ 9 կմ հեռավորությունից անցկացվեց ջրատար դեպի Խ-ի սարահարթը: Նոր գյուղը կառուցապատվել է ըստ գլխավոր հատակագծի: Սովետական տնտեսությունն զբաղվում է անասնապահությամբ, այգեգործությամբ, դաշտավարությամբ: Գործում է Գ. Սեւունցի անվ. գյուղատնտեսական մեքենայացման թեքումով միջնակարգ դպրոցը, ակումբ, գրադարան, կինո, բուժարան: Խ-ում են ծնվել լենինյան մրցանակի դափնեկիր Հ. Սարկիսովը (Սարգսյան) եւ սոցիալիստական աշխատանքի հերոսներ Մ. Թունյանն ու Մ. Գյուլխասյանը:

Խ. պատմական հուշարձան է, որը պահպանվում է սովետական պետության կողմից: *«Հին Խնձորեսկը պետք է պահել եւ պաշտպանել որպես հնությունների խոշորագույն թանգարան, -ասել է Մարտիրոս Սարյանը ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի յոթերորդ գումարման հինգերորդ նստաշրջանում, - այդպիսի հրաշքային տեղ աշխարհում քիչ կա»:* Խ-ի պատմությունը եւ բնությունը արտացոլվել են մի շարք հայ գրողների ու նկարիչների (Րաֆֆի, Ս. Խանզադյան, Ս. Այվազյան, Մ. Սարյան, Է. Իսաբեկյան, Խ. Եսայան, Հ. Ռուխկյան, Գ. Խանջյան) գործերում, իսկ ժողովրդական մեղեդիների ու աշուղական երգերի մոտիվները՝ Ա. Սաթյանի ստեղծագործություններում:

ÊÜÒàðºêÎÀª ¶ðâ²ì²Úð

Հիշատակարան Խնձորեսկում ընդօրինակված ձեռագրերից

Աշխարհաբարի վերածեց եւ ծանոթագրեց
ՀԱԿՈԲ ՔՅՈՍԵՅԱՆԸ

2

ստվածային խնամքի շնորհիվ եւ ողորմությամբ, որ տեսանելիորեն տարածվում է ամենայն ինչի, նաեւ՝ մասնավոր ու մասնակի բաների վրա, հավատն ընդունում է զգալիների հայտնության միջոցով: Հորջորջված մասնիկների մեջ, ըստ հնարավորության, առկա է գլխավորը, իսկ մյուսի մեջ՝ անհրաժեշտը հանում լավագույն, հաստատուն ունակության, եւ այդ պարունակող ընդհանուրն անտրոհելի է այն պտուղներից, որոնցից հոժար կամքով հրաժարվեցի, որոնք սակայն զորավիգ եղան [ինձ] ծուլանալիս՝ օժանդակելով ճշմարտապատում այս սուրբ Ավետարանի [գրչության] ըղձալի ավարտին, որի ճշմարտությունն ընկալելի է զույգ աչքի համար, եթե այն տեսնես ձեռքդ վերցնելով:

> Քրիստոս Աստված,
> Ներիր քո ծառայի՝
> մեղուցյալ
> Մարտիրոս բազմամեղիս
> հանցանքները. ամեն:
> ՌՃԼԱ (1682) թվականին:
> Խրատը պահիր քեզնում,
> ո՜վ իմաստուն,
> Դու նման եղիր
> անհուն ծովի,
> Մի՛ ցույց տուր որդուդ
> Իբրեւ ծանծաղորեն
> աճած մի ճյուղ, այլ՝ միշտ
> վարժ:

Արդ, սրա ավարտը եղավ հայոց ՌՃԼ եւ Բ (1683) թվականին, պարսից Փոքր Շահ-Սիլեյմանի խանության օրոք, տեր տեր Եղիազար Հռոմայեցու հայրապետության (ժամանակ): *Սա գրվեց Ծագածոր երկրում, Խնձորեկ կոչվող գյուղում, սուրբ նահատակ Հռիփսիմեի եկեղեցում սուրբ վանքի եւ սուրբ անապատ Եվստաթեոսի (Տաթեւ) հովանու ներքո՝ անարվեստ եւ անպիտան գրչի, սուտանուն Մարտիրոսի ձեռքով՝* աստվածապաշտ, հեզահոգի եւ հավատարիմ տեր Վարդանի խնդրանքով, որի համար է ասված տերունական խոսքը, որ հրամայում է. *«Երանի՜, ով զավակ ունի Սիոնի վրա եւ տուն՝ Երուսաղեմում»* (Եսայի ԼԱ 39), որը փափագողը լինելով այս սուրբ մատյանի, հոժար կամքով եւ տենչալի սրտով իր հալալ քրտինքով գրել տվեց այս սուրբ Ավետարանն ի հիշատակ իր եւ իր ծնողների՝ հոր՝ Մելքիսեթի, իր մոր՝ Մարգարտի, մյուս մոր՝ Մարինոսի, նրա կենակցի՝ Մարինոսի, իրենց հարազատ որդու՝ Ավետիսի, իր կենակցի՝ Սահիպի, իր որդու՝ Ղուկասի եւ իրենց դուստրերի՝ Զատանի, Նազլուխանի, իր հանգուցյալ եղբոր՝ Հայրապետի, իրենց դստեր՝ հանգուցյալ Մարգարտի, հիշեցեք ի Քրիստոս:

Աստված ողորմի հիշողներին. ամեն:

Դարձյալ հիշեցեք մյուս եղբորը՝ Հակոբջանին, որ գրել տվեց այս սուրբ Ավետարանի կեսն ի հիշատակ իր, իր կենակցի՝ Եվղուտի, իր որդիների՝ Հովհաննեսի, նրա կենակցի՝ Մարիամի, իր որդու Եվազի, Շահնազարի, հանգուցյալ Սահակի, իր մյուս հարազատ որդու՝ տեր Թումայի, նրա կենակցի՝ Հռիփսիմեի, նրա որդու՝ Գրիգորի, Վարդանի. հիշեցեք ի Քրիստոս:

Այլեւ հիշեցեք նրա մյուս եղբորն, ի Քրիստոս հանգչած Մարգարին, կենակցին՝ Սառային, նրա որդուն՝ Բաղդասարին, Հախնազարին. ամեն, Հակոբջանի դստերը՝ Եղիսաբեթին, Սրիթուխտին, Մարգարտին եւ նրանց բոլոր արյունակիցներին, առհասարակ մեծին եւ փոքրին, ողջերին եւ ի Քրիստոս հանգուցյալներին:

Ո՜վ սուրբ քահանաներ եւ առհասարակ արհեստավոր ժողովուրդ, երիտասարդներ, մանուկներ եւ կույսեր, երբ տեսնեք այս սուրբ Ավետարանը կարդալիս, կամ ընդօրինակելիս, կամ այլ կարիքի ժամանակ, հիշեցեք ձեր մաքրափայլ աղոթքներում տեր Վարդանին, եղբորը՝ Հակոբջանին եւ նրա ամբողջ ընտանիքը, որ հիշեցինք նրանց, նաեւ որ չկարողացանք հիշատակել: Լի սրտով եւ ուղիղ մտքով «Աստված ողորմի» ասացեք սրա ստացողին՝ տեր Վարդանին, Հակոբջանին, որի համար ինքը՝ ողորմած Աստուած, որ առատաձեռն է բարի պարգեւների մեջ, ձեզ՝ հիշողներիդ եւ մեզ՝ հուսացողներիս թող ողորմի իր մյուս անգամ գալստյան ժամանակ. ամեն. թող լինի:

Սրանց հետ հիշեցեք (նաեւ) սրա գծողին մեղապարտ Մարտիրոս գրչին, անպիտան եւ անարժան ծառայիս, անմեղադիր եղեք գրիս սխալների եւ խոշորության համար, եւ Քրիստոսի փառք հավիտյանս:

Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռագիր թիվ 252, թերթ 145բ, 247ա 325ա – 327բ.

➔

ÊÜÒàðºêÎÀª ¶ðâ²ì²Úð

Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, հին ձեռագրերի եւ փաստաթղթերի պահպանման եւ ուսումնասիրման կենտրոն, ձեռագրերի պահպանման աշխարհի ամենահարուստ կենտրոններից մեկը

տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, կազմեցին Օ. Եգանեան, Ա. Զեյթունեան, Փ. Անթաբեան, խմբ.՝ Ա. Մնացականյանի եւ Օ. Եգանյանի, Երեւան, 1984, էջ 1081-1083:

* * *

2րդ, սուրբ Ավետարանս գրվեց Մարտիրոս կղերիկոսի ձեռքով. *եւ նա Ծագաձոր երկրից էր, Խնձորեկո գյուղից:* Ցանկացող լինելով այս աստվածաշունչ տառիս եւ այրվելով Սուրբ Հոգով, սիրասունունդ եւ սրբամիտ, ողջամիտ եւ սրբասնյալ տեր Թադեոս նորընծա քահանան, որ եւ հ անձանարարեց գրել այս սուրբ Ավետարանը Մարտիրոս դպրին սեւ գրով: Եվ բերեց ու ինձ՝ անարժան, խեղճ եւ թշուառ, նվաստ անուն Մովսես տրուպ երիցուկիս տվեց: Եվ ես՝ թափուր լինելով բարի գործերից մեղսամած մատերով ծաղկեցի եւ կազմեցի այս սուրբ Ավետարանը եւ փոքրիկ հիշատակարաններ գրեցի: Մի՞թե մարմնիս մեջ լինելով պիտի ներվեն մեղքերս: Նրա հիշատակը թող օրհնությամբ լինի, եւ նրանց աղոթքով Տերը թող ողորմի մեզ: 1653 թ. այս սուրբ Ավետարանը ստացավ հեզահոգի Թադեոս երեցն իր հալալ աշխատանքով՝ բարի հիշատակ թողնելով իր հոգու եւ ծնողների համար: Եվ նա սերում էր Մաղավզա երկրից, Րախիշո գյուղից, որ եւ չարի ազդեցությամբ փախստական եղավ, եւ գալով բնակվեց Ծար երկրի Մոս գյուղում առաջնորդությամբ այս նահանգի տեր Ստեփանոս արքեպիսկոպոսի եւ ժրաջան հովվի: Եվ սուրբ Դադի վանքի եւ Մարդաղավանյաց Սուրբ Նշանի սպասավոր էր: Եվ թե՛ հոգեւոր, թե՛ մարմնավոր երաշխավոր ու հոգացող էր տեր Թադեոսի: Աստված նրան անփորձ եւ անսասան կյանքով պահի իր Աթոռին մինչեւ խոր ծերություն, եւ այս կյանքից հեռանալուց հետո թող դասի սուրբ հայրապետների կարգը. ամէն:

Տե՛ս Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարաններ (1641-1660 թթ.), հտ. Գ, կազմեց Վազգեն Հակոբյան, Երեւան, 1984, էջ 602-603:

ÊÜÒàðºêÎÀª ¶ðâ²ì²Úð

Խնձորեսկի երկդասյա դպրոցի տեսուչ Ն.Շիրակունու «Ելիզավետպոլի նահանգի Զանգեզուրի գավառը» մենագրությունից

Разсказываютъ, что когда-то одинъ молодой человѣкъ, житель селенія Хинзыракъ, для своихъ домашнихъ потребностей хотѣлъ было разбить скалу, находящуюся въ двухъ верстахъ отъ селенія къ сѣверу, на равнинѣ. Когда онъ началъ ее разбивать большимъ молотомъ, то послышался изнутри голосъ, полный упрека: «ослѣпнетъ тотъ, который осмѣлится поднять руку свою на меня». Послѣ этого молодой парень тотчасъ лишился зрѣнія. Съ тѣхъ поръ хинзыракцы въ праздничные дни вокругъ той скалы

ставятъ свѣчи и лучины, называемой «Սուրբ քար» (Сурп-кар)—святой камень. Есть еще такая же скала, недалеко отъ Хинзырака, на равнинѣ, по Герусинской дорогѣ, называемая по-татарски «Кяр-даш»—глухой камень. Объ этомъ камнѣ сохранилось такое преданіе. Два татарскихъ семейства, отправившіяся изъ Герусовъ въ Хинзыракъ, поздно вечеромъ, застигнуты были туманомъ, и потому остановились ночевать у Кяръ-даша. Каждое семейство занимаетъ себѣ мѣсто по противоположнымъ сторонамъ этой скалы, и начинаются разговоры между ними, чтобы какъ-нибудь скоротать ночь; но какъ они ни старались кричать громко, нельзя имъ было услышать другъ друга, несмотря на то что діаметръ основанія этой скалы не болѣе семи аршинъ. Наконецъ, оба эти семейства, сойдясь въ одно мѣсто, обвиняютъ другъ друга въ нежеланіи отвѣчать; но потомъ, когда все выяснилось, они догадались, что причину этого явленія надо искать въ самой скалѣ, у подножья которой они пріютились,—что въ ней скрывается какая-то сверхъестественная сила, заглушавшая ихъ голоса; съ того времени народъ сталъ называть ту скалу «Кяр-даш».

Խնձորեսկի Սուրբ Մինաս ուխտատեղին, որին Ն. Շիրակունին «Սուրբ քար» է անվանում

ÊÜÒàðºêÎÀª ¶ðâ²Ì²Úð

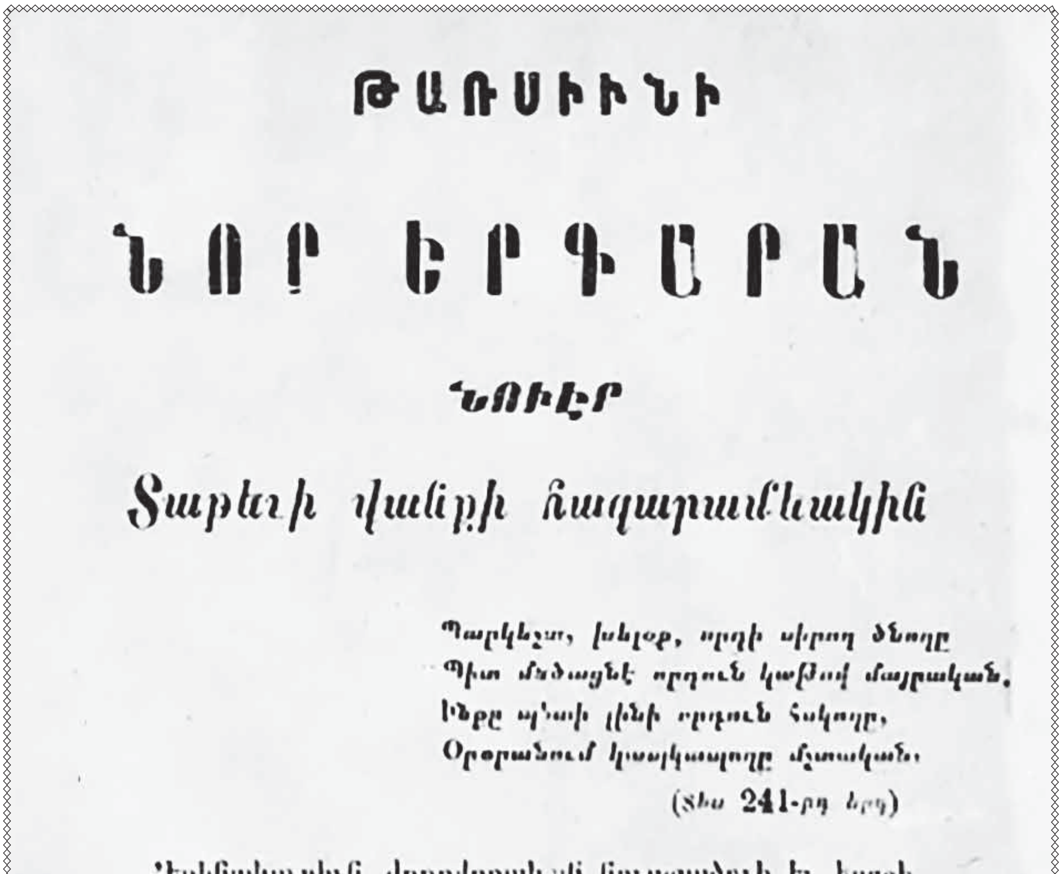

ԹԱՌՍԻՒՆԻ

ՆՈՐ ԵՐԳԱՐԱՆ

՞ՆՈՒԷՐ

Տաթեւի վանքի հազարամեակին

Պարկեշտ, խելօք, որդի սիրող ծնողը
Պիտ մեծացնէ որդուն կաթով մայրական.
Ինքը պիտի լինի որդուն հսկողը,
Օրօրանում կապկապողը միշտական.
(Տես 241-րդ երգ)

Հեղինակութեան ժողովրդական նուագածուի եւ երգչի

ՆԵՐՍԷՍ ՍԱՂԱՆԴԱՐԵԱՆ մականուանեալ ԹԱՌՍԻՒՆԻ

1897 թ. Խնձորէսկ գիւղում, (ոչ հեռու Գորիսից)

1898

Типографія М. Вартанянца, Вельям. ул. № 7
Տպարան Մ. Վարդանեանցի
ՏՓԽԻՍ.

ÊÜÒàðºêÎÀª ¶ðâ²Ì²Úð

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՏԵՂ.

Մի քանի խօսք թառի ընդունակութեան, գործածութեան և Թառսիւնի նոր երգարանի նպատակի մասին։

Թառասէր հայ հասարակութեանը նուիրելով իմ ինքնուրոյն բանաստեղծութիւնները, մեծամասնութիւնը թառի վերայ յարմարեցրած՝ թառի ընդունակութեան, գործածութեան եւ Թառսիւնի նոր երգարանի նպատակի մասին կամենում եմ մի քանի խօսք ասել, նորա հայկական նուագարանների մէջ ամենաընդունակը ճանաչուած լինելու պատճառաւ:

Թառը, իր մեղմ եւ քաղցր հնչիւնների շնորհիւ մինչ օրս պահպանել է իւր գոյութիւնը, մրցելով արեւելեան բոլոր նուագարանների հետ. մրցում է եւ այժմ, չհանդիպելով իրանից ընդունակին: Թառով կարելի է մրցել եւրոպական տնային շատ տեսակ նուագարանների հետ, միայն թէ նրանց նման ընդունակ ձեռքերի գործիք եւ մեծ տների զարդ լինելու բաղդը ունենայ:

Որովհետեւ, մեզանում հակառակ են վարվում՝ թառի ոգուն, քարտաշութիւնից, դարբնութիւնից, դալլաքութիւնից եւ կօշկակարութիւնից խորշած, եւ մեծ հասակում՝ սովրած լինելու պատճառաւ։ Թառը իր նուրբ եւ ազնիւ թելերով չի կարող դիմանալ այդպիսիների թախանձան-

ÊÜÒàðºêÎÀª ¶ðâ²Ì²Úð

— 4 —

քին, ընդունելով իր վերայ յաղթական եւ դղրդացնող ձայներ: Որովհետեւ թատրը սաստիկ փափկութիւն է պահանջում համաձայն իր նուրբ եւ ազնիւ յարերի, ուրեմն թատրով ժողովրդականութիւն վաստակելու եւ ժողովրդի յարգ ու պատիւը վայելելու անկեղծութիւն ունեցողները մանկութեան գեղեցիկ ժամերը պիտի գործ դնեն սովորելու համար, ոչ թէ տարիները վատնած անընդունակ միջոցներ:

Բացի այդ թատրը գիւղ, քաղաք, հարուստ, աղքատ մեծ ու փոքր միակերպ ընդունելու գաղափարը պիտի ունենայ, ոչ թէ մեր համբակ սազանդարների նման այլանդակուած ոչ մի կարիք չզգալով, ոչ մի ցաւի ցաւակից լինելով եւ ոչ մի գաղափարի տէր, շրջելով ժողովրդի առատ վարձատրութիւնները վատնելով:

Իսկ ինչ վերաբերում է Թառախեանի նոր երգարանի նպատակին, վաղուց եմ ուզում այդ նպատակին ծառայել հնարաւոր կերպով: Այս երգարանից գոյացած արդիւնքը պիտի գործադրուի երեք որբ պատանիների դաստիարակութեան համար յատկապէս Զանգեզուր գաւառի բազմամարդ Խնձորէսկ գիւղի համար մի ընտիր աստուածաբան քահանայ պատրաստելու դիտաւորութեամբ, որը մեզանում այժմ անհրաժեշտ պահանջներից մէկն է դարձած:

Բարեգործական այս նպատակը ունենալու առթիւ, մեր բարեմիտ ազգասէրների վերայ ունեցած յատուկ վստահութեամբ գրքիս գինը մէկ րուբլի եմ նշանակում, յուսալով, որ մեր սիրելի ազգայինք սիրով կ՚վերաբերուին մի փոքր գործի հիմնադիր լինելու պարծանք վայելելու, եւ մեր ազգի ցաւով վշտացած սիրտը սփոփելու դիտաւորութեամբ:

ÊÜÒàðºêÎÀª ¶ðâ²Ì²Úð

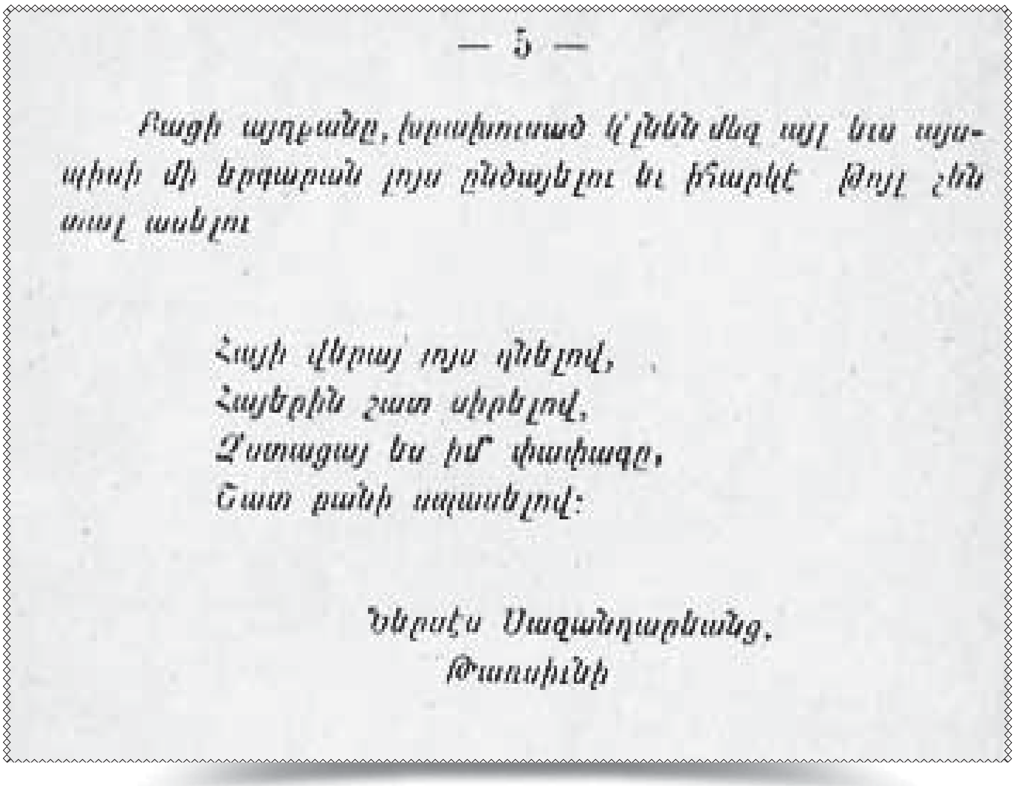

— 5 —

Բացի այդքանը, խոստանամ կ՚ընեմ մեզ այլ եւս այս-
պիսի մի երգարան լոյս ընծայելու եւ ինչպէս թոյլ չեն
տալ տանելու

Հայի վերայ լոյս գնելով,
Հայերին շատ սիրելով,
Զատացայ ես իմ փափագը,
Շատ բանի սպասելով:

Ներսէս Սազանդարեանց.
Թառսիւնի

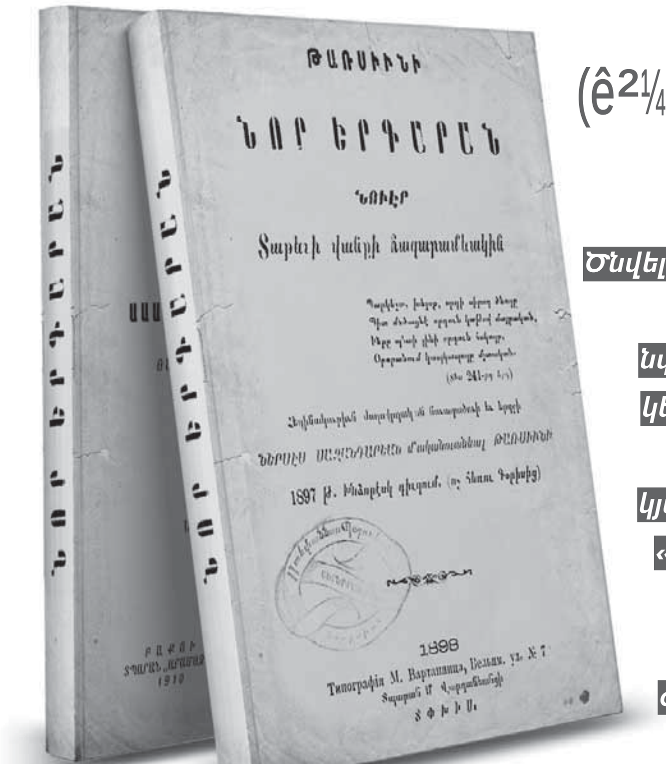

Â²è êÚàôÜÆ (ê²¼²Ü¸²ðÚ²Ü Üºðêºê)

Հայ գուսան, Տաթեւիկ
Սազանդարյանի պապը:
Ծնվել է 1867 թ. Խնձորեսկ գյուղում:
Հորինել եւ կատարել է թառի
նվագակցությամբ (այստեղից էլ
կեղծանունը՝ Թառ եւ Սյունի(ք)):
Հայտնի են նրա «Սյունեցու
կյանքից», «Լսեք, ով սիրելիք»,
«Քյոխվա մեծ խալխին», «Օրը
մեկին» եւ այլ երգեր: 1898 թ.
հրատարակվել է նրա երգերի
ժողովածուն «Նոր երգարան»
վերնագրով:
Մահացել է 1946 թ. Խնձորեսկում:

ÊÜÒàðºêÎÀª ¶ðâ²ì²Úð

ՀՈՎՍԵՓ ՈՒՍՈՒՔ-ՕՂԼԻ (Սարգիս Հովսեփի Պետրոսյանց)

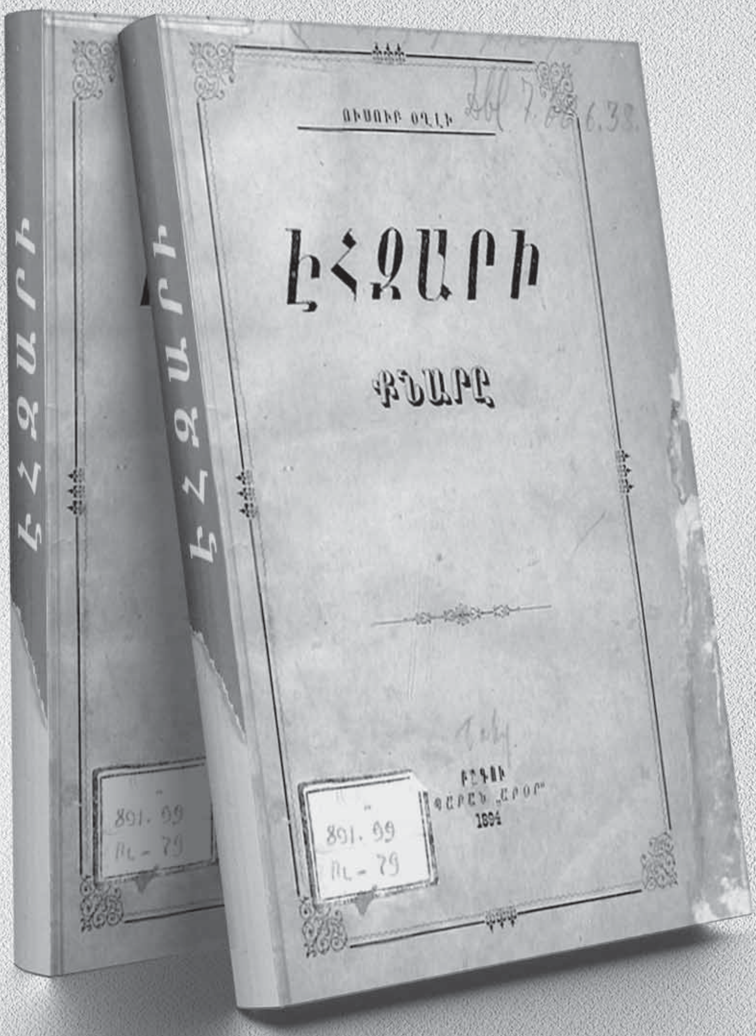

Գրող, գուսան, պատմաբան, բանահավաք:
Ծնվել է 1859 թ. մայիսի 5-ին Խնձորեսկում: Տասնչորս տարեկանում հայրը տարել է Երեւան, որտեղ ծառա է եղել Մահտեսի Աբգար Դադյանի տանը, ապա սովորել գանձակեցի Սարգիս Ղալաբյանի որդու՝ Ալեքսանդրի մոտ, աշխատել նրանց տանը: 1876 թ. պատանին, Եղիազար եպիսկոպոսի եւ Աբգար Պետրոսյանի միջնորդությամբ, ընդունվել է Երեւանի թեմական դպրոցը, սակայն հիվանդության պատճառով չի շարունակել ուսումը, իսկ 1877 թ. սկսած՝ ռուս-թուրքական պատերազմի պատճառով, չի կարողացել սիստեմատիկ կրթություն ստանալ:

➔

ÊÜÒàðºêÎÀª ¶ðâ²ì²Úð

ՀՈՎՍԵՓ ՈՒՍՈՒԲ-ՕՂԼԻ
(Սարգիս Հովսեփի Պետրոսյանց)

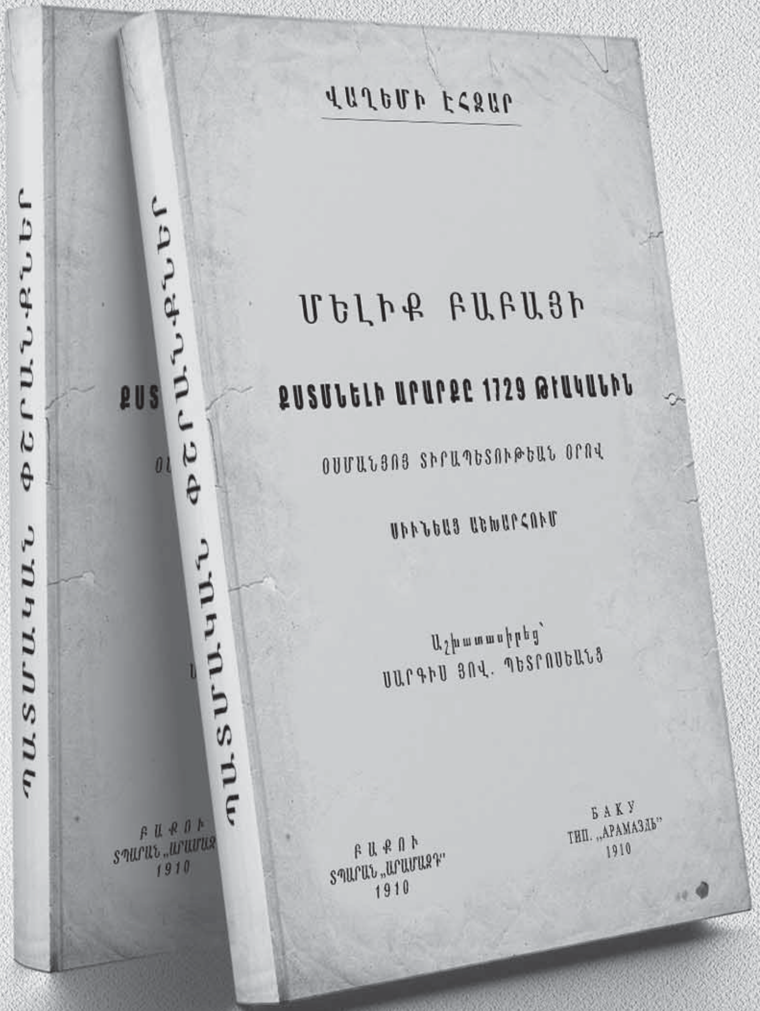

1890-ական թվականներին նա հայտնի է դարձել, «Յզարի քնարը» երգով՝ մինչ այդ աշակերտելով աշուղ Մարտիրոսին:
Գրել է նաեւ մի շարք պատմագեղարվեստական երկեր, որոնց մեծ մասը մնացել է անտիպ:
Տպագրվել է միայն «Պատմական փշրանքներ» պատմագեղարվեստական վիպակը (1913 թ.):
Այնուհետեւ զբաղվել է գրական աշխատանքով:
Մահացել է 1926 թ.:

ä²îÎ°ð²¼²ð¸ ¾æ

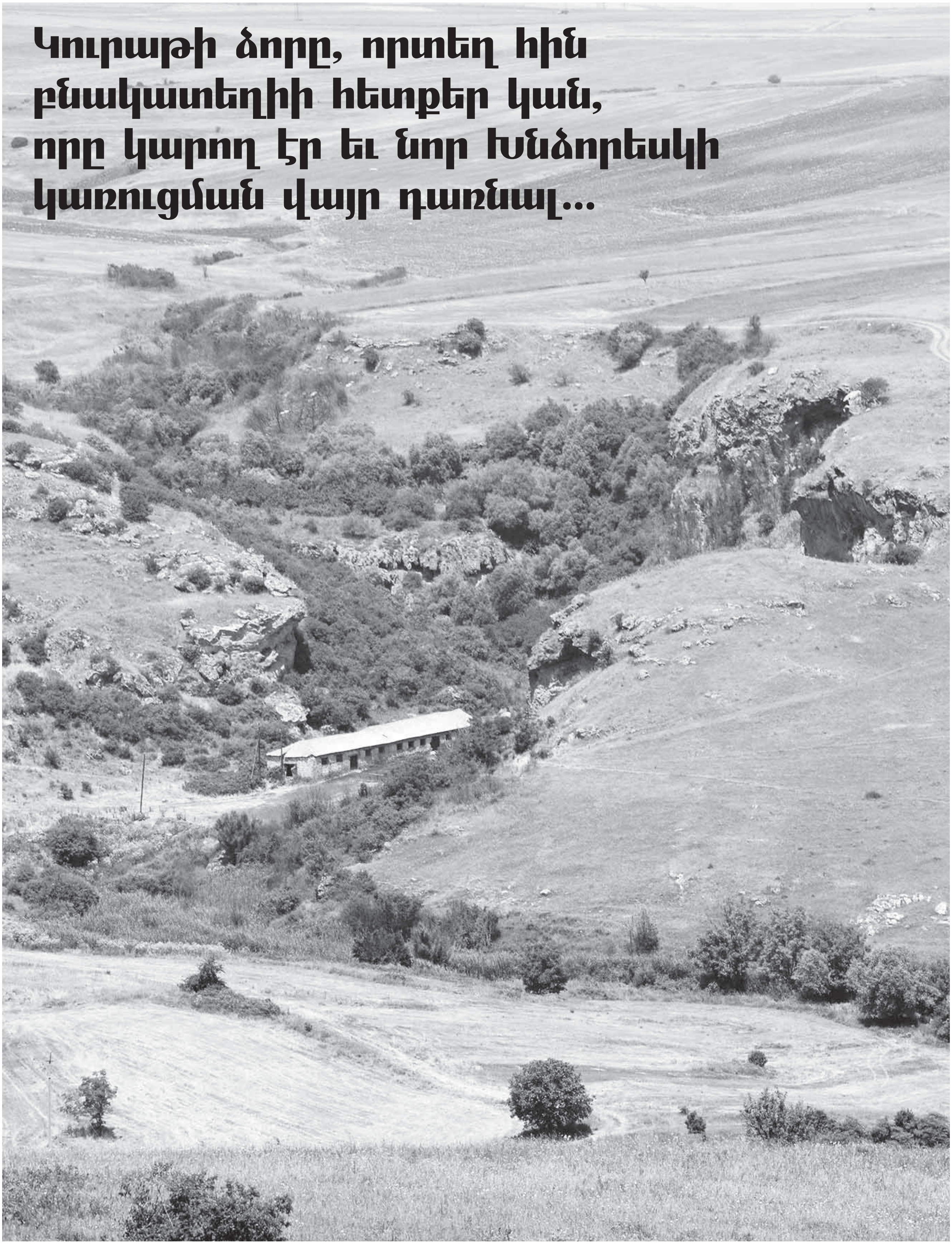

Միջնադարյան ենթակառուցվածքներ

Մինասենց կամուրջը

Քերծի ծերպերով անցնող ջրատար

ÊÜÒàðºêÎÀ ä²îØ²Î²Ü ¶ð²Î²ÜàôÂÚ²Ü Øºæ

Հատված Ղեւոնդ Ալիշանի «Սիսական» տեղագրությունից

Օրրորդ գյուղը՝ երեքի մեջ ամենամեծ եւ գլխավորը, ամենահյուսիսային դիրքով, Ալիղուլի գյուղի հյուսիս-արեւելքից եւ Կորեսի վերջից երեք մղոնով կամ ավելի քիչ [հեռու] Խնձորեսկն է՝ ըստ հին Ցուցակի ոչ մեծ, որովհետեւ հարկը միայն 10 բեռ էր, բայց միջակա դիրքի եւ պտղոտա եղնելու համար շեն է, ունի եւ եկեղեցի: Ղափանցիների պատերազմի օրերին հիշվում է եւ նրա մեծ բերդը, որտեղ Դավիթ Բեկի մահից հետո բնակվեց նրա հաջորդը՝ Մխիթար սպարապետը, իսկ տեղի բնակիչները ստիպում էին նրան գնալ իր սեփական ամրոցը, եւ երբ նա չլսեց, չհնազանդվեց, «այն ժամանակ յուրայիններից խփվելով թոփով [թնդանոթ կամ հրանոթ]՝ մեռնում է 1730 թ.՝ երկու տարի իշխելուց հետո»:

Հինգ տարուց հետո Աբրահամ կաթողիկոսը, որ անցավ նրա [Խնձորեսկի] միջով, երբ Մուղանից գալիս էր Նախիջեւան, Ձորագյուղով եւ Բնածորով անցնելուց հետո (փիսիանցի Ղուռչիբեկի քոչավայրը), որ գրում է կարեւոր գիտելիք Խնձորեսկի մասին.

«Քարաժեռ մեծամեծ լեռների մեջ է, որ ունի անչափ բարձրություն, նեղ ու անձուկ ճանապարհով իջանք ձորի մեջ: Օսմանցիների եւ ղարաչոռլու քրդերի ահի պատճառով բարձրաբերձ տեղերում՝ այս ու այն կողմերում, միմյանց դեմ հանդիման փորելով ապառաժ վեմերը՝ քարայր, որ մարաղներ են կոչվում, յուրաքանչյուր ոք իր [ընտանիքի] համար տուն է շինում, ու բնակվում էին: Եվ այն էր զարամանալի, որ կանայք, ծծկեր տղաները մեջքին կապած, նույնպես եւ՝ սափորով ջուրը եւ հարկավոր իրերը, կաշեփոկերով ելնում եւ իջնում էին. այնպես փոկով ելնում էին վեր եւ մտնում վեմերի ամենաբարձր որջերը ու փոկից պարանները քաշում վեր. մարդ չէր կարող ելնել: Իսկ գյուղերում նրանց տները օսմանցիների զինվորների եւ Ղարաչոռլու ավազակ քրդերի կողմից քանդվել էին:

Նախ այս Խնձորեսկ գյուղում 500 տուն կար, բայց այժմ պակասել են, որովհետեւ շատերը սպանվել են թուրքերից. փաշաները իրենց զորքերով բազմիցս եկել էին սրանց վրա եւ չկարողանալով մուտք գործել, բայց պատերազմելով միմյանց դեմ [թուրքերը] ամոթով հետ դարձան: Սակայն մի կողմում, որ իրենց դիմաց չունեին քարայր, որ միմյանց օգնեին, այդ պատճառով այն կողմն ավերել էին, կանանց, որդիներին եւ տղամարդկանց սրի քաշել: Ովքեր մնացել էին անվնաս մի կեսը կամ մեկ երրորդը [երեք մասից մեկը], նրանք միմյանց հանդեպ ունեին քարայրներ եւ կարողացան հրացանով իրենց պահել թշնամիներից:

Այս պատվական գյուղում առաջ շատ խալի խալիչա էին գործում, բայց այժմ չափազանց նվազել են, եւ հազիվ գործող պառավներ գտնվեն: Եվ այս գյուղացիները, մեզ անցկացնելով թանձր ձյուներից, զենքով ու հրացանով հասցրին Տաթեւի մեծ Անապատը՝ անցնելով Քարահունջով»:

Կաթողիկոսի խոսքերից վկայվում է, որ սահմանների շուրջը Ղարաչոռլու տոհմի քրդերը կամ թուրքերը բնակվել կամ բանակել են, որոնց Դավիթը Երեքգագաթնյան լեռնավայրերում ջարդել է, եւ հետո դրանք այլ այլազգիների հետ միացան, աշխարհազոր կազմեցին՝ Դավիթ Բեկի բերդը պաշարելու համար, բայց շպրտվեցին հայոց քաջերից:

Թվում է՝ սրանք հաստատվել են կամ սրանց անունով Ալիղուլիշենում՝ այս ձորագետի գլխին՝ որպես եւ նրանց ձմեռոց՝ Ալիղուլի-դշլախը՝ ջրի ծայրին կամ խառնուրդների մոտ, որ միանում են Բարկուշատ գետին: Սրանց վերջին կողմից մի քիչ հեռու Հյուսեին-Քոփրիվ [Քյոփրու] կոչված կամուրջն է:

Հիմա Խնձորեսկ է կոչվում եւ Խնձրիստան, ունի հայոց 610 ծուխ, երկու եկեղեցի, որոնցից մեկը Ս.Հռիփսիմեի անունով է: Հետին ժամանակներում գյուղում երեւելի էր *«Մելիք Ֆարամազ Գասպարյանը՝ երկյուղած եւ բարեպաշտ, խոնարհամիտ այր եւ խորհրդական կառավարությունում»*՝ *ըստ Սյունյաց պատմության շարադրողի:*

Խնձորեսկի եւ Կորեսի Ղազի գյուղն ու Չալբուռուն լեռնավայրերի հյուսիսից իջնում է մի գետակ եւ շարժվելով դեպի արեւելք՝ թափվում է Հագարի մեծ գետը:

ÊÜÒàðºêÎÀ ä²îØ²Î²Ü ¶ð²Î²ÜàôÂÚ²Ü Øºæ

Աբրահամ Կրետացի

Աբրահամ Կրետացի, Հայոց կաթողիկոս 1734-1737 թթ.: Նրա *«Պատմագրութիւն անցիցն իւրոց եւ Նատր-Շահին պարսից»* աշխատությունն ընդգրկում է մոտ երկու եւ կես տարվա ժամանակամիջոց (1734-1736): Նկարագրում է 1736 թ. մարտի 10-ին Մուղանի դաշտում Թահմազ Ղուլի խանին Իրանի շահ՝ Նադիր Շահ անվամբ թագադրելու արարողությունը: Աշխատությունը տպագրվել է 1796 թ. Կալկաթայում, 1870 թ.՝ Վաղարշապատում, 1973 թ.՝ Երեւանում: Այն ֆրանսերեն է թարգմանել Բրոսեն եւ հրատարակել 1876 թ.: Ռուսերեն է թարգմանել Ն.Ղորղանյանը (1973 թ.):

Գլուխ 47

Այն մասին, թե ինչ տեղերով եկա Սուրբ աթոռ, վանքերն այցելելու եւ ուխտի համար որտեղ ուղեւորվեցի եւ այն մասին, թե ինչպես տեսա դրանք, զննեցի ու դիտեցի երկիրն ու ժողովրդի վիճակը

Երբ Մուղանից փետրվարի 23-ին ճանապարհվեցի, ժամանեցի Դիզակ՝ Տող գյուղը: Այնտեղ էր եւ Աղվանից կաթողիկոսը՝ Ներսես անվամբ, խոհեմ ու քաղցրաբարո մի այր, որ իմ գալստյանն էր սպասում: Եվ թեպետ սեր էինք տածում միմյանց նկատմամբ, բայց տակավին միմյանց չէինք տեսել: Դրանից զատ Մուղանում լինելուս ժամանակ նրա խնդրանքով դիմեցի Բարեհարին. «Գանձակի, Աղվանից Գանձասարի տան եւ Շամախու, Շիրվանի առաջնորդի կոչմամբ ինձ փոխանորդ եմ կարգել, որպեսզի կառավարի վանքերն ու եկեղեցիները՝ ժողովրդով հանդերձ: Որովհետեւ այս երկիրը հեռու է ինձնից ու ձեռնահաս չեմ, եւ ոչխարն առանց հովվի չի կարող լինել: Եվ Գանձակի խաներն ու այլ պետերը, միշտ աղմուկ ու զրպարտություն անելով, չեն թողնում հանգիստ մնալ, այլ միշտ կեղեքում ու կողոպտում են: Ուստի խնդիրք եմ անում Մեծության դ, որ հետայսու ո՛չ խաները, ո՛չ իշխանները, ո՛չ պետերը նրա հետ գործ չբռնեն, որովհետեւ իմ փոխանորդն ու տեղապահն է: Եթե նրան ասելիք ունենան, թող ինձ հետ տեսակցեն»: Եվ նա ինձ հրովարտակ տվեց, եւ ես այն փոխանցեցի Ներսես կաթողիկոսին: Դրանով հոյժ ուրախանալով՝ մենք Տողում եւ Հադրութում միասին տոնեցինք Մեծ բարեկենդանը: Եվ երկուշաբթի՝ Մեծ պահքի սկզբին, դուրս եկա Հադրութ գյուղից: Եվ թեպետ Խաչենի, Վարանդայի եւ Ավետարանոցի մելիքներն ընծաներով ու պարգեւներով եկել էին ինձ տեսության ու թախանձում էին այցելել իրենց տիրույթները, բայց ես չկամեցա, որովհետեւ տեղում հացի եւ գարու սղություն ու պակաս կար, եւ ինձ հետ մարդն ու անասունը շատ էին: Եվ երկրորդ, անձն իմ տենչում էր շուտ տուն հասնել եւ հանգիստ առնել, որովհետեւ ձանձրացել էի շրջագայելուց ու ցրտից: Մանավանդ՝ հոտոտելիքս ու մի ականջս խափանվել էին, եւ համակվել էի տարակուսանքով: Այդ պատճառով շտապեցի ու եկա Ձորագյուղ եւ այնտեղից՝ Բնաձոր գյուղ, այնտեղից՝ փիսիանցի Ղոռչիբեկի քոչավայրը, այնտեղից էլ՝ Խնձորեսկ, որը հսկա քարաժայռ լեռների մեջ է եւ ունի անբավ բարձրություն: Նեղանցուկ ճանապարհով իջանք ձորը ու հիանալի բան տեսանք. օսմանցիների եւ ղարաչոռլու քրդերի ահից թողել էին ձորում գտնվող գյուղը եւ ձորի այս ու այն կողմերի բարձրաբերձ տեղերում՝ միմյանց հանդիման, ապառաժի մեջ քարայր փորել: Յուրաքանչյուրն իր ընտանիքի համար բնակարան էր շինել ու բնակվում էին: Եվ այն էր զարմանալին, որ կաշվե փոկով էին բարձրանում ու իջնում. կանայք ծծկեր երեխաներին կապում էին մեջքներին, նույն կերպ եւ՝ ջրի սափորն ու այլ պետքական իրերը: Եվ այդպես՝ փոկով ելնում էին վեր ու մտնում բարձրաշեն քարե կացարանը: Եվ ներս էին քաշում փոկե առասանը, որ այլ մեկը չբարձրանա: Իսկ նրանց տները քանդել էին օսմանական զորքերն ու գող-ավազակ քուրդ-ղարաչոռլուները:

Խնձորեսկում նախապես եղել է 500 տուն, բայց այժմ սակավացել էին: Որովհետեւ թուրքերը շատերին էին սպանել, երբ փաշաները իրենց զորքերով մի քանի անգամ եկել էին նրանց վրա ու չէին կարողացել մուտք գործել եւ միմյանց դեմ պատերազմելով, ամոթով վերադարձել էին: Բայց միայն մի կողմը հանդիպակաց քարայրեր չուներ, որ օգնեին միմյանց եւ այդ կողմում ավարառեցին կանանց ու երեխաներին: Տղամարդկանց սրի քաշեցին ու հեռացան: Ողջ մնացածները բնակիչների կեսը կամ երրորդ մասն էին: Փրկվողները միմյանց հանդեպ քարայրեր ունեցողներն էին, որ թշնամուց իրար պաշտպանեցին հրացանով:

Նախկինում այս գյուղում պատվական շատ գորգ ու կարպետ էին գործում, բայց այժմ շատ են քչացրել: Եվ հազիվ մի քանի գործող (ջուլհակ) պառավներ կարելի է գտնել:

Այստեղից գյուղացիները թանձր ձյան միջով, իրենք՝ զենքով ու հրացանով, մեզ ուղեկցեցին ու հասցրին Տաթեւի մեծ անապատը: Ճանապարհին մի ավեր գյուղ կար՝ Քարահունջ անվամբ, որը բանադրել էին Տաթեւի առաջնորդները. խնդրեցին՝ բանադրանքը հանել: Տեղի տալով նրանց՝ ես արձակում տվեցի եւ օրհնեցի գյուղը, որտեղ կար սրբատաշ քարերով շինված մի պատվական եկեղեցի: Անապատում մնացի չորս օր: Քանի որ գտնվում էինք անապատում, մարտի 16-ին՝ երեքշաբթի՝ գիշերվա ժամը 7-ին, եղանակը պարզեց, լիալուսին էր: Երբ անապատ էի եկել, 24 ժամվա ընթացքում ձյուն էր եկել, հետո դարձյալ պարզել էր: Հետո բոլորից գաղտնի ես դուրս եկա խցից, գնացի եկեղեցու բակն ու տեսա, որ լուսինը մասնակի խավարել է: Մինչեւ մայր մտնելը լրիվ խավարեց ու անցավ:

❝

ÊÜÒàðºêÎÀ ä²îØ²Î²Ü ¶ð²Î²ÜàôÂÚ²Ü Øºæ

Անհիշելի հին է Խնձորեսկը

«Հայրենապատում», Գիրք Ա, էջ 349-363

ՍԵՐՈ ԽԱՆԶԱԴՅԱՆ

1936, նոյեմբեր: – Անհիշելի հին է Խնձորեսկը: Այստեղ կրակն անթեղած պահում են Անահիտ աստվածուհու պաշտամունքի օրերից: Կանայք այստեղ հագնում են հայաձեւ զգեստ, ինչպես Փառանձեմ թագուհին, եւ այդ զգեստին ասում են «հայավարի», ինչպես «հայրենը» մեր բանաստեղծության մեջ: Աբրահամ Կրետացին 1735 թ. Խնձորեսկում 500 տուն բնակչություն է տեսել: Դրանից այժմ մնում են 422 տուն: Այդ տարի Կրետացին գրել է. *«Եկի ի գյուղ Խնձորեսկ, որ է ի մեջ քարաժեռ լերանց մեծամեծաց... եւ իջանք ի մեջ ձորոյն եւ տեսանք հիանալի բան... Ի բարձրաբերձ տեղիս՝ այս կողմն եւ այն կողմն ձորոյն՝ դեմ հանդիման միմեանց փորեալ ապառաժ վեմս՝ քարայր, որք են մաղարայք, յուրաքանչյուր ոք վասն յուր տան բնակութեան շինեալ բնակվին, եւ այն իսկ էին զարմանք, որ կաշե փոկով ելանեին եւ իջանեին, կանայք տղայս ստնդիացս կապեալ ողին յուրեանց, նոյնպես եւ զսափոր ջրոց եւ այլոց հարկավոր իրաց, եւ նոյնպես (փոկով) ելանեին ի վեր եւ մտանեին ի բարձրագոյն որջս վիմաց, եւ քաշեին փոկե առաստանն ի վեր, որ այլ մարդ ոչ կարեր մտանել»:*

Աշուն է, բայց հաճելի տաք է ու արեւ Խնձորեսկի կիրճում: Ես Գորիսից այստեղ եմ բերել բանահավաք Գեղամ Թարվերդյանին (Աշուղ Վերդի): Գյուղ ենք իջել Չահլուկ թաղի կողմից՝ Խաչին արահետով:

Ձորում, քարերի վրա նստոտած են քսանքսանհինգ ծերունիներ եւ զրույց են անում: Իմանալով, թե ինչի համար է Աշուղ Վերդին եկել, ծերերն աշխուժանում են:

– Յանի կարա՞ս թուրքավեր ասածներիս գլխի ընկնես:

– Բա որ ֆարսի ասե՞նք:

Եվ սկսվում է: Ծերունիները հերթով հին հայկական, նաեւ հայ աշուղների թուրքերեն հորինած երգեր են ասում՝ երբեմն ձայնավոր, երբեմն՝ ոչ: Մենք սկսում ենք գրի առնել, ո՞վ իմանա, ո՞ր ժամանակներում ստեղծված Սալմաստեցի Ղուլ Հարությունի, ղարաբաղցի աշուղ Հաթամի ու էլի ուրիշների վաղուց մոռացված երգերը:

Գիշերը մնում ենք Խնձորեսկի նոր ստեղծված հյուրանոցում, որ քարեղեն մի սենյակ է: Աշուղ Վերդին ինձ ասում է.

– Այստեղ բանահյուսության անսպառ գանձ կա:

Դարձյալ մեծ գյուղ է Խնձորեսկը՝ երեք հազար բնակիչ ունի, ստույգը՝ 2956:

1953, նոյեմբեր: – Հասնում ես Փրթոսի տախտը, բայց կողքիդ գյուղ լինելու ոչ մի նշան չի երեւում: Մի քանի քայլ եւս, եւ հանկարծ սարսուռով կանգ ես առնում: Քո առաջ բացվել է մի խորաձոր անդունդ: Այդ անդունդի մեջ է Խնձորեսկը: Արտառոց ժայռերը իրար հրմշտող, իրարից կախված ու իրար հենարան դարձած՝ ստեղծել են մի զարմանալի ու զարհուրելի ժայռաժողով: Քերծերը նման են պպզած արջի, չոքած ու կանգնած ուղտի, արծվի, անգղի, ձկան եւ երբեմն մարդու: Մանր-մունր անցքեր են երեւում ժայռերի լանջերին: Երբեմն ժայռի լանջից ծուխ է բարձրանում, ու քեզ թվում է, թե ժայռը մխում է աթարի դեզի նման: Սա է Խնձորեսկ գյուղը:

1919 թ. ապրիլին Խնձորեսկում բոլշեւիկյան բջիջ են ստեղծում Բաքվից այստեղ եկած խնձորեսկցիներ Իվան Բրղանունցը, Աբել Ղավալյանը եւ էլի մի երկու ջահել: Սրանք կապվում են Գորիսի ընդհատակյա գավառային կոմիտեի հետ:

Անգլիացի դեսպան Միկենն Շուշուց Թավրիզ գնալիս անցել է Խնձորեսկով: Սա գրում է, թե ինքը գյուղի շրջակայքում տեսել է թանձր անտառներ եւ «վիթս մեծամեծս, փասիանս գեղեցիկս եւ մեծամեծս»: Հիմա ոչ անտառները կան, ոչ վիթն ու փասիանը: Գյուղս իր ամբողջությամբ անառիկ է, իր միջնաբերդը եւս ունի՝ ահռելի ժայռի վրա: Սա Դադարուց բերդն է, որ դարձավ Մխիթար սպարապետի ռազմական հենակետը (1722-30), ապա հզոր Մելիք Բարխուդարի նստավայրը՝ իր եւ իր 3000 զինվորների համար: Քառասունութ տարի թշնամիների դեմ քաջաբար կռվելուց հետո, այս դյուցազնը սպանվում է պատահական գնդակից: Սա եղել է «թվ. ՌՃՂԷ» (1748). Սյունիքի իշխանությունը քառասունութ տարի անկախ վարել է Մելիք Բարխուդարը: Նրա շքեղ տապանաքարը մնում է Անապատ հանգստարանում՝ Մխիթար սպարապետի գերեզմանի մոտ:

Խնձորեսկում նախապատմական տոհմա-

ÊÜÒàðºêÎÀ ä²îØ²Î²Ü ¶ð²Î²ÜàôÂÚ²Ü Øº×

նուններ կան` կապված տոտեմի հետ, Արջանց, Մոկնանց (մուկ), Թութականց, Քչղականք (կաչաղակ), Ղուշունց (բազե), Գիչունց (կեչի ծառ) եւ այլն: Արջանց տոհմից մի խիզախ կին, իմանալով, որ պարսիկների դեմ Մելիք Բարխուդարի մղած կռվում սպանվել է իր ամուսինը, մեն-մենակ գնում է կռվի դաշտ, գտնում ամուսնու դիակը եւ գիշերները բերելով, ցերեկները թաքնվելով` հասցնում գյուղ ու քահանայով թաղում հին գերեզմանատանը: Մելիք Բարխուդարի նահատակվելուց հետո, նրա որդի Դավիթ-Բեկը (չշփոթել Դավիթ-Բեկ մեծի հետ) տեղափոխվում է Տեղ գյուղ եւ այդտեղ ամրոց կառուցում:

Հին գյուղը վեց մեծ թաղ ունի` Բլբուլաձոր, Քըմխտաձոր, Չռչռոտ, Ճալաչահլուկ, Սրնոցի ձոր եւ Պռշնոտ: Սրանք մեծ բերդագյուղի տարբեր ճյուղերն են` խորունկ ձորերում, երկինք մտած ժայռերի վրա: Գյուղը մի քանի վիմափոր եկեղեցիներ է ունեցել: Գեղեցիկ է Գիչու որդի Թութակի շինած եկեղեցին կառուցված 1666 թվ. (ՌՃԺԵ):

Մխիթար սպարապետին հրացանազարկ են արել գյուղի գերեզմանատան քարերի ետեւում թաքնված դավադիրները, երբ նա ձի հեծած իր շքախմբով գնում էր Ձագեձոր: Գյուղում հիմա էլ մնում են մելիք Փարամազի ապարանքի հետքերը, շինված 1636 թվականին: Գյուղս հիշատակվում է դեռեւս տասներորդ դարում: Երբեմն գրվել է «Խնձօրեք»: Այսպես, 1682 թվին Գրիչ Մարտիրոսը գրում է, «Խնձօրեք, երկիրս Ծագածորու» (Ձագեձորի): Տասնվեցերորդ դարի մի հիշատակարանում գրված է. «Փաշայք զորոք յուրեանց քանիցս անգամ եկեալ էին ի վերա սորա (Խնձորեսկի) եւ ոչ կարեցան մուտս առնել, այլ պատերազմեալ ընդ միմիանս` ետ դարձեալ էին ամոթով»:

Ահա Խնձորեսկի բնակչության թվական պատկերը– 1831 թվականին` 1342 բնակիչ, 1860 թ. «Խնձորեսք, գերդաստանք 310, շունչ` 1825», 1896-ին` 4516, 1905-ին` 5368 (615 տուն), 1926` 2700 շունչ, 1930-ին` 4217 շունչ, 1952` 19101: Հիմա աշխարհի որ ծայրում ասես Խնձորեսկ գյուղացի կգտնես: Առած կա. «Հնդստանում մի ձմերուկ կտրեցին, միջից մի հայ դուրս եկավ. հարցրին որտեղացի՞ ես, ասաց` Խնձորեսկից եմ»: Այսպես, օրինակ, Մերվ քաղաքում ապրում են 463 ընտանիք խնձորեսկցի, Սամարղանդում` 102 ընտանիք, Անդիջանում` 57, Քաջարանում` 22, Ղափանում` 13, Ստեփանակերտում` 15, Կիրովականում` 7, Լենինականում` 1, Դուշանբեում` 8, Տաշքենդում` 13, Թերմեզում` 2, Աշխաբադում` 8, Ղզլարվադում` 15, Չարժոյում` 5, Յոլաթանում` 10, Բաքվում` 261, Երեւանում` 329, Գորիսում` 238, ընդամենը 1588 ընտանիք: Սա դեռ շատ հեռու է լրիվ լինելուց: Այս ծանր արտագաղթի մասին մի տեղեկություն է պահպանվել 1884 թվականից: Այդ տարի Խնձորեսկից օտարության են մեկնել 392 մարդ (Ախլաթյանից` 200, Գորիսից (գյուղից)` 167, Բռնակոթից` 110):

Խնձորեսկից Հայրենական պատերազմին մասնակցել են 1250 մարդ: Սրանցից զոհվել են 455 հոգի: Խնձորեսկի քաջամարտիկներից միայն 700 սպա եւ քաղաքխատող կար ռազմաճակատում: Նշանավոր էին դիվիզիայի հրամանատարներ, գեներալ Սերգեյ Կարապետյանը, գնդապետ Ներսես Բալոյանը եւ այլն:

Խնձորեսկի պատանի հովիվ Մելիք Թունյանը այս տարի մեկ ոչխարից չորս կիլոգրամ բուրդ է խուզել, 100 մորից 116 գառ ստացել, պահել-մեծացրել: Ըստ ինձ հայտնի պաշտոնական թղթերի, Խնձորեսկում դպրոց հիմնվել է 1840 թվականին, որ սակայն շուտով, ցարական արքունիքի հրամանով, փակվել է: Խնձորեսկը 1896 թ. փետրվարին խնդրագիր է ուղարկել կաթողիկոսին` փակված ծխական դպրոցը վերաբացելու վերաբերյալ: *«Սրանով պատիվ ունիմք հայտնելու Ձերդ տեսչութեան, որ սույն թվականի փետրվար ամսի 10-ին պարոն պրիստավը, բարձրագույն հրամանի համաձայն, փակեց մեր եկեղեցական ծխական երկդասյան տղայոց դպրոցը, որը բացվել էր 1893 ամի, շենքը շինված է «Անապատ» կոչվող կիսավեր վանքի բակում, նույն վանքի նյութերով, Երեւանա Հայոց Կոնսիստորիայի կարգադրությամբ, պահվում էր վերոհիշյալ երկու եկեղեցաց եւ «Լաստ» կոչված ուխտատեղի արդյունքներով: Արդ` այս բոլորը հայտնելով Ձերդ տեսչութեան, աղերսանօք խնդրում ենք բարեխոսեք եւ ներկայացնեք մեր խնդիրը ուր հարկն է, որպեսզի նորից բացվի մեր ուսումնարանը: Աղաչում ենք մեզ միք թողնի նորից տգիտության խավարի մեջ ընկնել: Հազիվ մեր երեխաներն սկսել էին ընտելանալ մայրենի եւ ռուսաց լեզուների գրագիտության, հազիվ մեր եկեղեցիներում ժամերգությունը քիչ շնորհք էր ստացել, ահա նորից ստիպված ենք խավարի մեջ ընկնել: Մենք նման ենք այն երեխային, որի ձեռքը խավարի մեջ մի վառած մոմ է տված դեպի լույս առաջնորդելու, սակայն հանկարծ կես ճանապարհին ձեռքի լույսը հանգցնելով, մնում է հուսահատված, լալով ու ողբալով խավարի մեջ: Աղաչում ենք, մեր մեծերիս օրերը համրած են, խղճացեք մեր մատղաշ սերունդին, միք թողնի արցունքոտ աչքերով նորից խավարի մեջ խարխափել»:* (406 ստորագրութուն):

Մի քանի տարի տառապելուց հետո, Խնձորեսկին հաջողվում է վերաբացել իրենց դպրոցը` Անապատի հին շենքերի մեջ` Մխիթար սպարապետի, Մելիք Բարխուդարի եւ այլ նահատակների շիրիմների կողքին: Շենքը կիսավեր վիճակում այժմ էլ կա:

Խնձորեսկը ժայռագյուղ է: Ձորերում խաղողի, թզի, թթենու հետ միասին, նռան այգեստաններ է ունեցել: 1840 թվականին Խնձորեսկ գյուղի երկդասյան վարժարանի ուսուցիչ Շիրակունին գրել է. *«Գյուղի տանուտերը նոր տարվա առթիվ նվեր հավաքեց 10 փութ խնձոր եւ նուռ, 123 ռ. արծաթ փող եւ յոթ դույլ գինի եւ օղի»:*

Սքանչելի են Խնձորեսկի մատուռներն ու եկեղեցիները, մանավանդ կամարակապ քարատները` իրենց ձեւով

> Սքանչելի են Խնձորեսկի մատուռներն ու եկեղեցիները, մանավանդ կամարակապ քարատները` իրենց ձեւով ու ոճով...

ÊÜÒàðºêÎÀ ä²îØ²Î²Ü ¶ð²Î²ÜàôÂÚ²Ü Øºæ

ու ոծով: Գյուղի տասնվեց աղբյուրի վրա աննման կամարներ կան, երբեմն բարձրաքանդակներով: Մեր ճարտարապետությունը կարող է օրինակ վերցնել տեղի խնայողությամբ ավելի շատ հարմարություններ ունեցող բնակարաններ կառուցելու Խնձորեսկի դարավոր փորձից: Այստեղի փողոց-անցքով հազիվ մի բեռնած ձի է անցնում, մի գերեզմանը մյուսի վրա է: Խնայել են ժայռի ամեն մի թիզը, որը թոնիր է, օջախ, հացատուն, գոմ կամ հյուրի համար «օթախ»: Եթե որեւէ մեկը մի մետր ավելի ժայռ է ունեցել, ապա շատ քրտինք թափելով այդտեղ փոս է կտրել, հեռվից հող բերել, լցրել մեջն ու ծառ տնկել: Քիչ դեպքեր չեն եղել, որ մի թիզ ժայռի համար կռվել, նույնիսկ արյուն են թափել երկու հարեւանները:

Այժմ Խնձորեսկն ուզում է ջահելանալ, դուրս գալ երկար ու նեղ հոր հիշեցնող անդունդից, ապրել դաշտ տեղ: Հիմա էլ երիտասարդները տասնյակներով հեռանում են Խնձորեսկից: Ինչո՞ւ:

– Եթե Խնձորեսկը դուրս գա ձորից, հիմնվի Փրթոսի տափտում, գյուղից չենք հեռանա:

Գյուղը տեղափոխելու միտքն առաջին անգամ հղացել է 1931 թվականին, երկրաշարժից հետո: Պետությունը մեծ ծախսեր անելով Կուրատի դաշտում գյուղ է հիմնել՝ Խնձորեսկն այնտեղ տեղափոխելու նպատակով: Բայց մարդավայել բնակարանների փոխարեն կառուցել են հավաբների նմանող նեղխուց փարախներ, իրար կպած, իրար խեղդող, հանրակացարանային մի նոր արատավոր ձեւ: Այդ դեռ հերիք չէ, նոր գյուղատեղը գոնե խմելու ջուր չեն բերել, տնամերձ հողապատառներ չեն տվել մարդկանց, որն այնքան անհրաժեշտ է հայ գյուղացուն: Այդ պատճառով ոչ ոք չի գնացել այնտեղ ապրելու:

Արդեն աշուն է: Դաշտային աշխատանքներն ավարտվում են: Աշնանը եւ ձմռանը խնձորեսկցիները կարող են սկսել նոր գյուղի կառուցումը:

– Ինչ կերպ լինի, – ասում են այստեղ, – պետք է գյուղը տեղափոխել այս ժայռաքարոսից: Խնձորեսկն ուզում է ջահելանալ:

1957, հունիս: – Խնձորեսկում տների հատակը, պատերն ու առաստաղը ժայռեղեն են, պատուհանը՝ դռան վերեւի ժայռեղեն անցքը:

Ոչխար պահելը Խնձորեսկի հինավուրց զբաղմունքն է: Այժմ Խնձորեսկը պահում է տասնմեկ հազար գլուխ կիսանրբագեղմ

> *Գյուղը տեղափոխելու միտքն առաջին անգամ հղացել է 1931 թվականին, երկրաշարժից հետո…*

ոչխար: Ես մոտենում եմ ոչխարի մի հոտի՝ սփռված լեռնալանջի արոտում: Հովիվը ձեռքը ճակատին դրած, զարմացած նայում է ինձ: Ես ճանաչում եմ նրան՝ Վաղարշակ Բալոյանն է: Ես նրան տեսել եմ ձմեռանոցում՝ Արաքսի ափին, Մոսկվայում, Ջերմուկի սարերում: Զրուցում ենք: Վաղարշակը բռնում է մի ոչխար:

– Սրա մեջքին չորս կոստյումի բուրդ կա, տեսնո՞ւմ ես:

Ես հիշում եմ այն կոստյումը, որը հագած նա եկել էր Մոսկվա: Միայն բրդից կոլխոզը մեկ միլիոն 250 հազար ռուբլի եկամուտ է ստացել:

– Էդ գումարով մեր գյուղը ամբողջովին կարող է դուրս գալ քարատակներից ու նոր գյուղ շինել դաշտում, – ասում է Վաղարշակը:

1735 թվ. Խնձորեսկում պարսիկներից անկախ իշխան էր Մելիք Ղուշչի բեկը: Այս Ղուշչի (բազեակիր) Ղուշունց ազգատոհմը հիմա էլ կա Խնձորեսկում: Այստեղ արդեն մոռացել են մի թոկից փախած Հաջի Աղալար բեկ կեղեքիչի, որ 1823 թվականին կեղծ թղթերով կալվածատեր դառավ եւ ամեն տարի Խնձորեսկից վեց արոր էր տանում Կուբաթլուի իր հողերը վարելու համար:

Երկրորդ տարին է, ինչ խնձորեսկցիները սկսել են դուրս գալ կիրծից: Հեռու լեռներից հիմա ջրի ճամփա են բաց անում: Ես հարցնում եմ հովիվ Բալոյանին.

– Դու էլ ես տուն շինո՞ւմ, Վաղարշակ:

– Բա ոնց, – ասում է նա: – Մի անգամ էլ որ գաս, մեր Խնձորեսկը նոր գյուղատեղում կլինի:

Իջնում եմ ձորը՝ Մխիթար սպարապետի գերեզմանը մեկ անգամ եւս տեսնելու: Մի կին կանչում է ինձ.

– Էյ, այ մարդ, ինժենե՞ր ես:

– Չէ:

– Չո՞ռ: Բա էս քերծերից մեզ ե՞րբ պիտի հանեք:

– Ինքներդ դուրս եկեք, – գոչում եմ: – Ինձ ինչի՞ ես «չոռ» ասում:

– Ջուր բերեք, որ դուրս գանք, է՜...

Առաջին «ծիծեռնակը» արդեն բույն է հյուսել Փրթոսի տափտում: Դա տրակտորիստ Սարգիս Բաբալարյանի տունն է, առաջին տունը Փրթոսում, հորիզոն ունեցող առաջին օջախը: Ջրադացպան Թարխան դային հիմա էլեկտրաղաց է պահում:

– Ջուր կա՞ Փրթոսի տափում, որ ջրաղաց լինի:

– Իսկ Սարգիս Բաբալարյանը առանց ջրի՞ է ապրում այստեղ:

– Էշով, շալակով հին գյուղից ջուր են բերում, մի օրվա ճանապարհ, տանջանք:

Ջուր չկա: Կա, հեռու է՝ յոթ կիլոմետրի վրա: Արդեն կես միլիոն ռուբլու ծախս են արել, որ ջուր բերեն: Բայց... խողովակներ չկան, չի հերիքում: Թարխան դային տրտնջում է:

– Է՜, էհ... խողովակն ի՜նչ մեծ բան է, որ չկա: Բա մեր գյուղը «չկա», «չունենք», «չենք տա» ասո՞ւմ է: Չի ասում:

Խնձորեսկը անցյալ տարի միայն քսանյոթ տոննա բուրդ է հանձնել մթերման: Այն էլ ի՜նչ բուրդ՝ մետաքսի պես ճերմակ, խշխշան: Թարխան դային տրտնջում է:

– Իսկ մեզ ասում են խողովա՛կ չկա: Մենք Ղափանի շրջանի չափ հաց ենք հավաքում մեր գյուղի դաշտերից: «Խողովա՛կ չկա»: Մեր գյուղից էս պատերազմին 1250 տղամարդ է մասնակցել, դրանցից 455 հոգի ետ չեն եկել: «Խողովա՜կ չկա»: Ինչո՞ւ չկա: Բա մենք ասո՞ւմ ենք, թե զինվորացու չկա, հաց չկա, միս չկա, բուրդ չկա...

Հիմա գյուղում տարին հարյուր հիսուն երեխա է ծնվում: Միայն այս՝ հունիսին ծննդատանը տասնչորս երեխա է աշխարհ

ÊÜÒàðºêÎÀ ä²îØ²Î²Ü ¶ð²Î²ÜàôÂÚ²Ü Øºæ

եկել, տասը տղա, չորսը՝ աղջիկ:

Ես պտտվում եմ նոր գյուղատեղում: Տրակտորիստ Սարգիս Բաբալարյանի տան առջեւ խնձորենիներ կան: Ջրում են շալակով բերած ջրով: Բոլորի աչքը սարի կողմն է, սպասում են ջրի գալուն:

– Խողովակ չկա...

1961, փետրվար: – Ֆերմայի վարիչ Սամվել Խաչատրյանն իր ողջ կյանքն անց է կացրել հովիվների հետ, բարձրադիր սարերում, Արաքսի ձմեռանոցներում, ամառ-ձմեռ բաց երկնքի տակ:

Պայծառ, պայծա՜ռ օր է: Նույնիսկ մեծ սարերի վրա հազիվ են նշմարվում ձյան շերտեր: Չոր եղանակ է, ոտքդ դրած տեղից փոշի է բարձրանում: Փետրվար է, բայց ձյուն չկա: Իսկ ո՞վ չգիտի, որ ձմեռը գեղեցիկ է ձյունով: Մեր ալեւոր սարերն ամաչում են իրենց մերկությունից:

Մտա Խնձորեսկ: Սակայն մտա ոչ թե հին, ինձ վաղուց ծանոթ Խնձորեսկը, ուր ծիծեռնակի ու արծվի բների նման տները կպած են ժայռերին, ժայռի մեջ են, ժայռերի վրա ու ժայռերի տակ, այլ մտա արդեն նոր Խնձորեսկը, որ տարածվում է լայն հորիզոն ունեցող տափարակի վրա, ուր արդեն հարյուրավոր հիանալի տներ կան, ծառեր կան տների առաջ, եւ ջրեր կան նոր փողոցներում, նոր բանջարանոցներում, ջրեր, որոնք խոր ձորերի մեջ էին եւ ընդամենը մեկ-երկու տարի առաջ են հանել ձորերի իրենց կուսական հունից ու տվել սարահարթին, մարդկանց: Հանդիպեցի Սամվել Խաչատրյանին: Կարճ կիսավերարկու հագին, կիրզե սապոգներով,ականջակալ գլխարկով Սամվելը մեծ, բարի ձեռքը մեկնած՝ մոտենում է ողջույնի:

– Սպիտակե՛լ ես, մեր տղա: Ախր ի՞նչ գործ ունեիր գրողի հոգս ու ցավի հետ: Մնայիր մեր լեռներում, ոչխար պահեիր, որ հավիտյան ջահել մնայիր, էլի՜...

Կանգնած ենք նոր գյուղի կենտրոնական փողոցում: Շուտով շատ մարդիկ են հավաքվում մեր շուրջը՝ կիրզե սապոգներ հագած, կոստյումներով, սափրված, կարմիր երեսներով: Ապա գալիս են ուսուցիչներ, բժիշկներ, գյուղատնտեսներ, թոշակի անցած հին հողագործներ, անասնապահներ, տրակտորիստներ, շոֆերներ: Այստեղ է նաեւ Թարխան դային.

– Ջուրը եկավ, է՜, ջանիդ մատաղ:

Թարխան դային հուզվում է: Հազարամյա Խնձորեսկը ջահելանում է: Եվ երկու-երեք տարի հետո, այլեւս ձորում մարդ չի մնա, բոլորը կապրեն Փրթոսի տախտում, նոր գյուղում, նոր իմաստով ու կենցաղով:

Ես պետք է մեկնեմ Մուղան: Այնտեղ է ձմեռում Խնձորեսկի ոչխարի մեծ մասը: Սամվելն ուրախանում է:

– Գնանք, լավ կլինի: Տա՞ք ես հագնված: Երկու հարյուր հիսուն կիլոմետր ճանապարհ պիտի կտրենք, այն էլ սառը «Վիլիսով»: Չե՞ս մրսի: Հա՞, կդիմանաս: Այդ դեպքում՝ լավ: Բայց մեկնելուց առաջ գնանք գոտիներիս տակը պնդացնենք, հետո:

Գնում ենք Սամվելի տունը: Մեծ տան, մեծ ու շեն գերդաստանի նշանները երեւում են դեռ փողոցից: Սամվելը կատակում է.

– Ես տունս ձորապռնկին եմ շինել, որպեսզի իմ տան պատուհանից էլ տեսնեմ մեր դաշտերը: Տղամարդու ունեցվածքն իր աչքի առաջ պետք է լինի:

Փրթոսում կառուցված առաջին տներն ընդամենը չորս տարեկան են: Պատշգամբների ներկը դեռեւս չի խունացել, փողոցներն ու թաղամասերը դեռեւս անուն չունեն: Այստեղ ամեն ինչ նոր է: Նոր Խնձորեսկում երեկ մանուկ է ծնվել, հին գյուղում երեկ մեռած հարյուրամյա ազիի փոխարեն: Նոր տների պատերի մեջ հին սրբատաշ քարեր կան, դարպասների նախշած կամարներ: Դրանք բերել են հին գյուղից: Բակերում քարե սանդեր կան, քարե երկանքներ ու քարե հավանգներ, որ հին խնձորեսկցիներն են ստեղծել՝ կավե, փայտե, պղնձե եւ արծաթե «սերվիսներից» առաջ: Նորի ու հնի խառնուրդով է շինված նաեւ Սամվելի տունը: Թեք բակ ունի, դեպի ձորը կախված պարտեզ, որտեղ արդեն երեք-չորս տարեկան ծառեր կան, ծառերի տակ հավեր ու գառներ, բակում մանր երեխաներ՝ քիթ-մռութները մաժնոտ, կարմրաթուշ, մարդամոտ, շլյապա դրած ու ակնոց ունեցող մարդկանցից անգամ չվախեցող:

Զարմանալի խոսքաշեն եւ ուրախ մարդ է Սամվելը: Նա արդեն հիսունհինգ տարեկան է եւ շատերը նրան «Սամվել դայի» են ասում:

– Գրիշա, քեզ մատաղ, – ասում է մի հովվի, – էգուց ոչխարը շուտ հանիր փարախից, օրերը երկարել են:

Շեն ու լեն է Սամվելի տունը՝ մեծ, նահապետական գերդաստան: Մեր զրույցը պտտվում է ոչխարի շուրջը, Մոսկովյան եւ Անդրկովկասյան խորհրդակցություններում առաջ քաշված խնդիրների շուրջը: Հիշում ենք Սամվելի ճառը, որ ասել է Թբիլիսիում:

– Ճառ թողեցի՞ք որ, – ինձ է դիմում նա: – Դուք էլ եք խուզելու սովոր: Թերթերում ճառս կրճատ էիք գրել, կեսն էլ չէիք տպել, հովվի համար թերթում տեղ չկա՞ր, ինչ է:

– Հիմնական ասածներդ տպել են, – միջամտում է բրիգադիր Շամխալ Մանվելյանը: – Դու այն ասա, տվածդ խոստումը կատարելո՞ւ ես:

– Եթե չկատարեմ, թող իմ կնիկն ինձ տանից դուրս անի: Էգուց էլ է ժողով: Շրջանից զանգ են տվել: Ախպեր, հերիք է բանից-գործից կտրվենք, ժողովների գնանք: Ժողովում ո՛չ անասնակեր է ստեղծվում, ո՛չ էլ գառ մեծացվում: Առանց այդ էլ մեր հովիվները գիտեն իրենց անելիքը:

Գյուղը տեղափոխելու միտքն առաջին անգամ հղացել է 1931 թվականին, երկրաշարժից հետո: Պետությունը մեծ ծախսեր անելով Կուրատի դաշտում գյուղ է հիմնել՝ Խնձորեսկն այնտեղ տեղափոխելու նպատակով

ÊÜÒàðºêÎÀ ä²îØ²Î²Ü ¶ð²Î²ÜàôÂÚ²Ü Øºæ

Ռուս գրող Իվան Կատաեւը 1932 թվին եղել է այստեղ՝ քայլել իրենից երկու հարյուր տարի առաջ այստեղով անցած Աբրահամ Կրետացի պատմագրի հետքերով, նրա նման տեսել այս գյուղը: Սքանչանալով Խնձորեսկով՝ Կատաեւը նրա մեջ տեսնում է ողջ Հայաստանի էությունը:

Լիքն է այս հովվական գերդաստանի սեղանը՝ ուզածդ բարիքով: Հիշեցի մի երկու դաժան բան:

Առաջին հուշ – 1946, օգոստոս: – Հովիվ Սերգո Այվազյանի տանն էի: Նրա մի փունջ երեխաները մերկ են, բոբիկ, քաղցած: Սերգոն փաթաթվեց ինձ.– Ջանի՛դ մատաղ... – Կամեցավ մորթել միակ այծը: Երեխաները սարսափեցին: Դա նրանց միակ կերակրողն է: Ես բռնեցի Սերգոյի թեւը: – Մի արա, մի մորթի այծը: – Նա նեղվեց, վշտացավ: Ոչինչ չուներ, նույնիսկ հաց, որ դնի իմ առաջ:

Երկրորդ հուշ -1948, փետրվար: - Իմ բարեկամ հովիվ Ալե ապոր եւ նրա կնոջ՝ Աքայի տանն եմ: Ժայռափոր տուն է, խոնավ, մութ: Ցուրտ է, մրսում ենք: Հին պղնձի մեջ Աքան թեյ եփեց: Բայց... բայց շաքար չկար, նաեւ հաց չկար, նաեւ... Չկա, էլի: Բարի, անմեղ մարդ է Ալե ապերը: Հովիվ է, բայց ձեռքերը մաքուր, հագուստը մաքուր, առանց ոչխարի հոտի: - Լավ կլինենք, - պայծառ հույս է տալիս նա: - Գյուղ է՝ էսօր նեղումն ենք, էգուց լենում կլինենք:

Երրորդ հուշ - 1949, օգոստոս: - Շրջգործկոմի նախագահ, խնձորեսկցի հին ընկերս՝ Արմենակ Մայսուրյանն ինձ ասաց.- Գնանք Խնձորեսկ, հացամթերման ընթացքը տես: - Գնացինք: Մայսուրյանը Խնձորեսկի կցվածն է, հացամթերման պատասխանատուն: Քաղաքներից բեռնավտոներ են բերել հացը տանելու: Փրթոսի կալում երեք կալսիչով ցորեն են կալսում: Կալսած հատիկը դեզ-դեզ է: Փռում են, չորացնում, մաքրում եւ տալիս մթերման: Մեքենաներն անվերջ լցվում են ցորենով, գնում: Զտիչ սարքերը չեն հասցնում: Ուստի երեսուն կին, նստած հատիկի դեզերի մոտ, խախալներով ու շատաբարներով մաղում-մաքրում են ցորենը: Բեռնավտոները տանում են:

Չորրորդ հուշ - 1950, սեպտեմբեր: - Լենինգրադից եկել է գրող Դավիթ Դարը՝ մի կին գրողի հետ: Միասին Երեւանից եկել ենք Խնձորեսկ: Հին գյուղը խանձված է: Գյուղխորհրդի նախագահ Ճետանց Ավագն ինձ ասում է: - Երեսս սեւ է, գյուղում հաց չկա, միս չկա, կաթ չկա: Էդ ռուսները սոված կլինեն, բայց բան չկա, որ հյուրասիրեմ: Չկա՜... - Գյուղի գլխին մի հին սենյակ ծննդատուն են դարձրել: Մի ազի աղի արցունք է թափում: - Վա՜յ, տունս քանդվեց, վա՜յ, բալա ջան: - Դավիթ Դարրն ինձ խնդրում է իմանալ, թե ինչու է սգում կինը:

– Բա ի՞նչ սեւը տամ գլխիս, - հարցիս պատասխանում է բոբիկ, շորերը հազար տեղից կարկատած, տառապած, ոսկրացած ազին: - Բա ո՞ր մոխիրը տամ գլխիս: Տղաս չորս աղջիկ ունի, կինը բերել ենք էս քանդվածը, ջուխտակ աղջիկ է բերել... Վա՜յ, իմ խեղճ տղա:

... Բայց ինչո՞ւ այս լիքը սեղանի մոտ հիշեցի այն հացապակաս տարիները: Այսօրվա առատ հացը հիշեցրեց: Գյուղս արիաբար տոկացել է շատ ցավերի ու ահա լիքը լցվել է առատությամբ: Կատարվել է հովիվ Ալե ապոր հուսատվությունը՝ լավ կլինենք:

Գնում ենք ձմեռանոց, հոտերի մոտ: Մեքենայի մեջ Սամվելն անհանգստանում է.

– Երաշտ է: Գոնե մի թիրթեփ ձյուն գար:

Լեռնաշխարհը տխրել է մերկությունից, խոնավության կարոտից:

– Էլի մնացինք աստծո հույսին, - ոչ առանց վրդովմունքի ասում է Սամվելը: - Ախր ինչո՞ւ: Հրեն ձորերում գետերը դատարկ երգ ասելով, մեզ վրա քրքջալով գնում, կորչում են: Ինչո՞ւ այդ ջրերը չեն հանում ձորերից, տալիս մեր հողերին:

Զորալանջն ի վեր ոչխարի հոտ է բարձրանում: Մի բարձրահասակ հովիվ դանդաղ քայլում է նրա ետեւից: Ո՛չ շուն ունի, ո՛չ հրացան: Գրիշա Արզանյանն է:

– Ի՞նչ կա, Գրիշա:

– Հե՛չ:

Գրիշան անցյալ տարվա նոյեմբերին ծնված գառների հոտ է պահում: Բայց գառներն այնպես են խոշորացել, բրդոտվել, այնպես աշխույժ են, որ կարծես մայր ոչխարներ լինեն: Զարմանալի մաքուր են նրանց ոտքերը, գանգուր մեջքերը, սեւ, խոնավ դնչերը:

– Վաղը գառներին մի քիչ ուշ մերը կտաս, - պատվիրում է Սամվելը:

– Լավ: - Գրիշան նորից չի հարցնում՝ ինչու:

– Կինոյից եկել են, որ մեզ նկարեն՝ գառները մերը տալիս:

Նրբագեղմ ոչխարները բարձր ոտքեր ունեն, երկար մարմին ու խոշոր գլուխներ: Նրանց գեղմը գանգուր է: Խնձորեսկցին հովիվ է դառնում մանկությունից:

– Գառը երեխայի նման բան է, - ասում է Սամվելը: - Ինչպես մայրն է իր բալիկին ծնված օրից մինչեւ կատարյալ մարդ դառնալը խնամում, այնպես էլ հովիվը պետք է իր գառնուկին խնամի, մեծացնի, կատարյալ դարձնի:

Հովիվը Խնձորեսկում ամենահարգված մարդն է: Սամվելը բռնեց մի խոշոր ոչխար, բաց արեց մեջքի բուրդը: Կարծես հրաշք եմ տեսնում: Մի թիզ հաստության բրդի միայն երեսն է թեթեւակի մոխրագույն, իսկ խորքը բաց արեւագույն է՝ կարագի շերտի պես, եւ այնպես խիտ է, որ եղունգդ միջով անց չես կացնի:

– Այս ոչխարի մեջքին վեց կիլոգրամ բուրդ կա, - վստահ ասում է Սամվելը:

ÊÜÒàðºêÎÀ ä²îØ²Î²Ü ¶ð²Î²ÜàôÂÚ²Ü Øºæ

Այստեղ լավ աճում է Մերինոս նրբագեղմ ցեղը: Այս նոր ցեղն ստացվել է Մերինոսի ու Ղարաբաղյան ցեղի խաչաձեւումից: Ստացվել է երկար, համառ ջանքերից հետո: Սամվելին հարցնում են, թե իրենց կոլտնտեսությունը որքա՞ն ոչխար կարող է պահել:

– Քսանհինգ հազար գլուխ, դեռ ավելի:

– Հիմա ինչքա՞ն ունեք:

– Դրա կեսը:

– Ուրեմն, ինչո՞ւ չեք ավելացնում:

– Ջուր է հարկավոր, ջո՛ւր: Որոտանի ջրերը բարձրացրեք, տվեք մեր անջուր սարահարթին: Ջուր լինի, մենք կերի պակաս չենք զգա, եւ քսանհինգ չէ, հիսուն հազար գլուխ ոչխար կպահենք:

Միանգամայն արդար պահանջ է սա:

Նոր գյուղը խոր ձորի եզրի տափարակում է, հինը՝ անդունդների մեջ, որ նորից բաժանված է ընդամենը հինգ քայլով: Փրթոսի ծառի տախտում սիրելի, պաշտամունք դարձած գերեզմանախումբ կա՝ քաղաքացիական կռիվներում զոհված կոմունիստների նշխարներով: Դրանց մոտով անցնելիս մարդիկ հանում են գլխարկները: 1920 թվականին Խնձորեսկում 170 կոմունիստ է եղել, դրանցից շատերը տասըտասնհինգ տարվա ստաժով: Դրանց զավակներն ու սաները հիմա նշանավոր գիտնականներ են, զորապետներ, պետական գործիչներ:

Այս գյուղացի է սքանչելի կոմպոզիտոր Աշոտ Սաթյանը, որ մանկությունից ականջի ու սրտի մեջ է առել Խնձորեսկի նշանավոր աշուղների (Էիզար, Թառ Սյունի), զուռնաչիների՝ (Ղավալ Բադի, Ուստա Օհան) ու բանասացների արվեստը, հենց դրանցով էլ դարձել է սիրելի: Իմ ականջի մեջ է Էիզարի մրմունջը:

Էիզար ունեւ դառն ցավ...
Բոլորին զարուն բացվեց,
Մեզ համար ձմեռացավ:

Ռուս գրող Իվան Կատաեւը 1932 թվին եղել է այստեղ՝ քայլել իրենից երկու հարյուր տարի առաջ այստեղով անցած Աբրահամ Կրետացի պատմագրի հետքերով, նրա նման տեսել այս գյուղը: Սքանչանալով Խնձորեսկով, Կատաեւը նրա մեջ տեսնում է ողջ Հայաստանի էությունը: Նա գրել է: – *«Պատմական անցյալում Հայաստանի հարեւանների ու անկոչ հյուրերի ազդեցությունները թույլ են եղել այստեղ, նույնիսկ թուրքերի առջեւ անմատչելի է մնացել այս երկիրը՝ այն արյունոտ տարիներին: Հենց ահա դրանից էլ այստեղ տոկացել, կանգուն է մնացել այս բարձրաբերձ ժողովրդական արգելանոցը, որտեղ եւ բնավորություններն են ավելի ուժեղ, եւ ուսերն են ավելի լայն, եւ դիմագծերն են ավելի պայծառ, որտեղ կինը՝ տոհմի ժառանգականության այդ տքնաջան կրողը, լի օրերին եւս գլխին կոբա (զարդարանք) է գցում՝ ծակատից կախված արծաթե թեթեւ դրամներով: Բայց այն ազդեցությունը, որը ամենից թեթեւ քայլում է լեռնաշղթաների, ծովերի ու սահմանների վրայով, չի վախեցել զառիթափ լեռնանցքներից, վաղուց ի վեր ամրապնդվել է այստեղ: Եվ նրա համար միշտ, երբ պետք է, անկաշառ զանգեզուրցին անհապաղ մերկացրել է իր սուրը:*

...Բացվեց ամենից առաջ մի լայնահուն վիհ, որի հատակը մեր աչքից ծածկված էր զառիթափի ցցվածքներով, բայց զգացվում էր, որ սարսափելի խոր է: Այդ վիհին էլ հենց չորս հազար բնակիչ ունեցող Խնձորեսկ գյուղն էր, ամենախոշորը Զանգեզուրում եւ Հայաստանում եւ գուցե ամենազարմանալին՝ աշխարհում»:

Իվան Կատաեւի այս սքանչելի ասածին ավելացնելու բան չի մնում: Միայն ասեմ, որ Խնձորեսկն այժմ դուրս է եկել խոր վիհից ու ապրում է բուռն, արեւոտ կյանքով: Ասեմ նաեւ, որ կատարվել է Սամվել Խաչատրյանի երազանքը՝ Խնձորեսկի դաշտերին է հասել Որոտանից հանած ջուրը եւ լեռնալանջերն առել են իրենց ծարավը:

Ազգագրական հանդես պատկերազարդ

Երրորդ տարի, Դ. գիրք 1898 - N2

ԵՐՎԱՆԴ ԼԱԼԱՅԱՆ

Խնձորեսկ - Գորիսից մօտ 8 քիլոմետր հեռաւորութեամբ դէպի արեւելք, քիրծերի մի խումբ կզգիանում է Բիլբիլաձոր, Քըմըխտաձոր, Չըռչըռոտ, Ճալաչահւոլյ, Սըռնոցիձոր եւ Պըռշնոտ ձորերով, իսկ քիրծերի բոլոր լանջերին էլ բնակութեան համար «քարատակ»-ներ փորուած եւ այժմ էլ փորւում են: Քիրծերի ամենաբարձր գագաթին հնումը մի փոքրիկ ամրոց է եղել, որի միայն հետքերն են այժմ մնացել: Գիւղի մէջ բաժանուած 16 աղբիւրների ջուրը մի փոքրիկ առուակ կազմելով՝ հոսում է գիւղի միջով: Բնակարանների

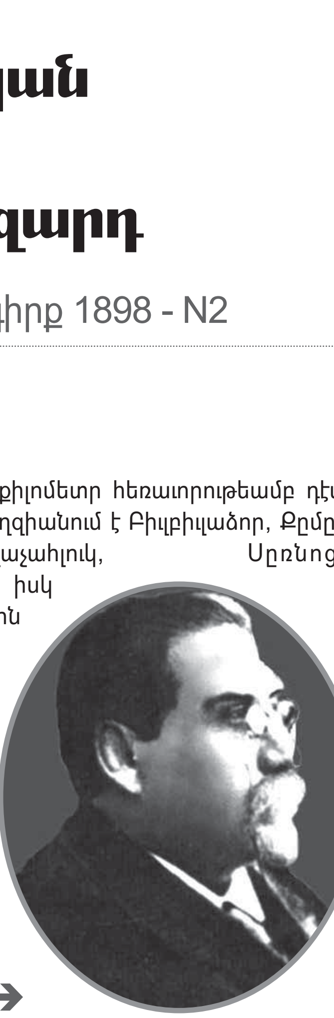

ÊÜÒàðºêÎÀ ä²îØ²Î²Ü ¶ð²Î²ÜàôÂÚ²Ü Øºæ

մեծագոյն մասը, քարատակներ են, որոնցից հնագոյնները շատ բարձր դիրք ունին, այնպէս որ ներկայումս բնակութեան համար անյարմար լինելով՝ ծառայում են որպէս խոտանոցներ: Շատ դժուարութեամբ, թոկեր կապելով կարողանում են բարձրանալ այդ այրերը եւ խոտ դարսել: Այժմեան բնակիչների բնակարանները նոյնպիսի քարատակներ են, միայն աւելի ցած, մատչելի տեղերում փորուած: Ո՛չ մի կանոնաւոր, եւ նոյն իսկ անկանոն փողոց չկայ, այլ նեղ անցքեր տանում են մի բնակարանից միւսը, որոնք, մինը միւսի վրայ, մինը միւսից փոքր ինչ բարձր փորուած քարատակներ են: Սրանցից լաւագոյնները դռների վերեւ մի-մի ծակ ունին, որտեղից արեւի լոյսը աղօտաբար ներս է թափանցում, միւսները միայն մի դռնով են հաղորդակցւում լոյս աշխարհի հետ:

Նորագոյն բնակարանների կէսը քիրծի տակ, իսկ կէսը դուրսն են, կազմելով մի փոքրիկ ղարադամ: Քարատակների մէջ բնականից կտրուած են պահարաններ եւ նստարաններ:

Այժմ շինում են նաեւ երկյարկանի կանոնաւոր տներ:

Ձորի մէջ, որտեղով հոսում է փոքրիկ առուակը՝ կան գեղեցիկ, կամարակապ եւ առջեւը բաց արհեստական այրեր, բաւական բարձր եւ լայն բնական թախտերով, որտեղ երեւի նստելիս զուարճանալիս է եղել նախկին բնակիչները բռնութիւնից շունչ քաշելու համար:

Գիւղի գրեթէ կենդրոնում, նոյնպես քիրծի մէջ, փորուած է եղել մի փոքրիկ եկեղեցի, որ այժմ բոլորովին քանդուած է: Բայց մի այսպիսի գետնավոր եկեղեցի դեռ եւս կանգուն մնացել է գիւղից դուրս, դէպի արեւելք, մի քիրծի մէջ, ուր կան նաեւ գերեզմաններ, առանց տապանագրերի:

Այժմ գիւղն ունի երկու եկեղեցի, որոնցից Հինը, որ բաւական գեղեցիկ եւ կամարակապ է՝ գտնւում է գիւղի կենդրոնում, իսկ միւսը, որ նոր է՝ գիւղի նոր, Հիւսիսային մասում: Առաջին եկեղեցու դռան կամարակալ քարի վրայ գրուած է. թվ. ՌԾԺԵ +ԲԷԹ. Յիշատակ է սուրբ Հռիփսիմայ եկեղեցիս, ես Գիչու որդի՝ Թութակս շինել տուի սուրբ եկեղեցիս ի հալալ արդեանց իմոց յիշեցէք զիս ի Քս:

Գիւղի հարաւ արեւելեան կողմում, քիրծից մի լեզուակ է ձգւում, որի երեք կողմից հոսում է Խնձորեսկի առուակը: Այս լեզուակի հարթ մասի վրայ կայ մի փոքրիկ

Այս գիւղում կան բաւական աշուղներ, որոնցից նշանաւոր են աշղ Մարտիրոսը, որի աշակերտն է ղարաղշլաղեցի աշղ Հաղամը, եւ Իւսուփ օղլին, որ գրել է «Հզարի քնարը»

եկեղեցու աւերակ, մօտը խցերի հետքեր, իսկ լեզուակի շուրջը՝ պարիսպ: Եկեղեցու հիւսիսային կողմում գտնւում է Մխիթար սպարապետի գերեզմանը այս տապանագրով.

Այս է տապանը ի հանգիսեան
Իջեալ մարմնով ի գերեզման,
Սայ Մխիթար մեծ անուանեալ,
Սորա օնէր իշխանութիւն
Սա բեմուրատ գնաց ջիվան
Որ է երկրէն սայ Կեանճուվ էր:
Նահատակուեցաւ ՌՃՀԶ.

Եկեղեցու հարաւային որմին կից է՝ Մելիք-Բարխուդարի գերեզմանը, որ Տեղ գիւղի մելիքն է եղել:

Մինչեւ 1896 թ. այս եկեղեցին բոլորովին կանգուն էր, միայն այդ թուին գիւղացիները քանդեցին եւ նրա սրբատաշ քարերով նրա գաւթում երկու մեծ սենեակներից բաղկացած հայոց եկեղեցական ծխական դպրոցի շէնք կառուցին, ուր այժմ զետեղուած է պետական երկդասեան դպրոցը:

Գիւղում կան նաեւ ս. Մինաս եւ ս. Նահատակ անունով փոքրիկ, հասարակ մատուռները, որ ուխտատեղիներ են համարւում:

Գիւղի բնակիչները բոլորն էլ հայ լուսաւորչականներ են, ընդամենը 613 տուն 2344 ար. 1875 իգական, 4219 հոգիի մասին: Պարապում եմ երկրագործութեամբ, այգեպանութեամբ եւ մասամբ օղեհանութեամբ: Գիւղացիների մեծ մասը գնում է Բագու մշակութիւն անելու: Այստեղ ամենից աւելի զգալի է Բագուի կեղծ լուսաւորութեան ազդեցութիւնը. կան կանանց զգեստների 35 դերձակ, որոնցից շատերը ունին կարի մեքենաներ, թեեւ աշխատում են այրերի մէջ: Կան նաեւ կտորեղէնի 4 խանութ, ուր երեւում են նաեւ թանկագին, արշինը 1-2ր. արժողութեան կտորներ. 7 մանրածախսի խանութ, ուր քաղցրեղէնն ու մրգեղէնը առաջին տեղն է բռնում: Երեք էլ ներկարարի (բոյաճի) գործարան կայ: Գիւղի բարոյական վիճակը բաւական ողբալի է. ինչ որ պակաս է թողնում Բագւում փչացած երիտասարդութիւնը՝ այն լրացնում են հինգ տգէտ քահանաներ, միմեանց դէմ լարած մեքենայութիւններով: Մինչդեռ հին սերունդը շատ գեղեցիկ եւ բարձրահասակ է՝ նորը հիւանդոտ է եւ փոքրահասակ:

Այս գիւղում կան բաւական աշուղներ, որոնցից նշանաւոր են աշղ Մարտիրոսը, որի աշակերտն է ղարաղշլաղեցի աշղ Հաղամը, եւ Իւսուփ օղլին, որ գրել է «Հզարի քնարը»: Նշանաւոր է նաեւ աշղ Ներսէս սազանդարեան Թառսիւնի մականուանեալը, որ մօտ օրերս հրատարակեց իւր «Նոր երգարանը»:

Ð²Îì²ÌÜºÐ ¶Ð²Î²Ü ºÐÎºÐÆò ºì ¶ÐàÔÜºÐÆ ÐàõÞºÐÆò

ԲԱԳՐԱՏ ՈՒԼՈՒԲԱԲՅԱՆ, «Սարդարապատ» վեպ

էջ 425-427

Հրամանատարական դիտակետից պարզ երեւում էր, որ դաշտակտորի վրա տեղացող կրակի ամենավտանգավոր փնջերը գալիս են ձախակողմյան հողապատնեշի թիկունքից: Մի քանի մետր տարածության վրա թուրքերը դասավորել էին իրենց գնդացիրները, հարմար դիրք էին բռնել եւ հնձող կրակի տակ էին առնում դաշտակտորի յուրաքանչյուր մետր տարածությունը: Հրանոթների արկերն ընկնում էին այս ու այնտեղ եւ բարձրացնում փոշու այնպիսի ամպեր, որոնց տակով կարելի էր ամբողջ մի բանակ անցկացնել: Հրացաններն իրենց ընդհատ-ընդհատ հարվածներով չէին կարող դիմադրության պատնեշ ստեղծել: Սակայն գնդացիրները, - անկասկած «Մաքսիմ» սիստեմի այդ հրեշները, - լափում էին դաշտը, թե ուզենային, մահվան շապիկ կկտրեին նրա համար: Սակայն պարզ երեւում էր նաեւ, որ նրանք մի քանի հատ են, դրված մեկ գծի վրա, հողապատնեշի կենտրոնում: Ո՞վ պիտի ոչնչացներ այդ գիծը, ինչո՞վ, ինչպե՞ս: Գնդի հրանոթների միակ մարտկոցն այնքան են մոտեցրել թշնամու դիրքերին, որ այլեւս անհնար է նշանառություն կատարել առաջավոր գծի դեմ: Ձեռքի նռնակներով կարելի էր հողին հավասարեցնել, բայց նռնակներն ինչպես հասցնել այնտեղ: Ո՞ւր են աներեւույթ ոգիները, որ նռնակները տանեն, թափեն հողապատնեշի վրա եւ բացեն գրոհի ճանապարհը: Առաջին գումարտակի երկու զինվոր՝ երկու անվեհեր երիտասարդ, ներկայացան իրենց հրամանատարին եւ նրա միջոցով գնդապետին առաջարկեցին իրենց նախատակությունը: Այո՛, նախատակությունը, որովհետեւ նրանք գիտեին, որ դաշտակտորի պռնկին էլ իրենց կբռնեն այն գնդակները, որոնց ակունքը փակելու համար ուզում են մահվան գոտին կտրել-անցնել:

– Պարոն գնդապետ, մենք ուզում ենք փորձել, - ասաց նրանցից մեկը՝ բարձրահասակ, թխաչ ու նիհար մի երիտասարդ, որի գոտիներից կախված էին նռնակները: Իսկ մյուսը, որ երեւի տարիքով նրանից փոքր էր՝ երեսը դեռ ածելի չառած, գեղեցիկ, հպարտ կանգնել էր՝ ձեռքի գնդացիրը շալակին:

– Քե մատաղ, իսկ դուք գիտե՞ք, թե ուր եք գնում, - հարցրեց գնդի հրամանատարը, որի սիրտն այդ պահին լիքն էր հպարտությամբ ու հայրական գորովանքով:

– Լավ գիտենք, պարոն գնդապետ, - խոսեց մյուս զինվորը: - Ռուսն ասում է՝ փորձը փորձանք չի:

– Ճիշտ խոսք է, տղերք, բայց այս դեպքի համար չի ասվել, – թախծոտ մոտեցավ Պողոսբեկ Փիրումյանը եւ երկուսին էլ իր հաղթական թեւերի մեջ առնելով՝ հարազատի, հոր պես սեղմեց իրեն:

– Որտեղացի՞ եք, ձեզ մատաղ:

– Զանգեզուրից ենք, պարոն գնդապետ: Խնձորեսկ գյուղ կա, լսած կլինեք: Խնձորկեցի ենք, Աթաբեկյան տոհմից: Սովորում էինք Ներսիսյան ճեմարանում... Թե չվերադառնանք, մեր փոխարեն ուրիշ խնձորկեցիներ կլինեն, հենց մեր Աթաբեկյաններից, կգնան-կսովորեն: Ներսիսյանի նստարանները դատարկ չեն մնա...

Առաջին երիտասարդն էր, ասաց անհոգ-աներկյուղ, կարծես խոսքը մի հասարակ երթեւեկի մասին էր: Եվ գնդապետի սիրտը լցվեց, զգաց, որ չի կարողանա խոսել, շուռ եկավ, գնաց դեպի դիտակետի եզրը: Հետո վերադարձավ, հանձնարարություններ տվեց նրանց, ապա առանձին-առանձին սեղմեց կրծքին, ճակատները համբուրեց.

– Գնացեք, աստված ձեզ հետ, - խոնավացած ձայնով մաղթեց նա: - Արկերը կընկնեն, փոշի կբարձրանա, առաջ կգնաք փոշի հագած: Հետո նայեք՝ փոշին ո՛ր ուղղությամբ է նստում...

Խնձորեսկցի տոհմակիցները թուրքերին խաբեցին. ձեւացրին, թե դաշտակտորն են մտնում, անմիջապես էլ ետ փախան: Թնդանոթները մռնչացին, փոշու սյուներ բարձրացան, դաշտակտորը ծածկեցին: Ո՞ւր մնացին նրանք, արդյոք մտա՞ն փոշու տակ: Եթե մտել են, արագ վազքով մի քանի րոպեում կհասնեն հողապատնեշին եւ նրանից հետո... Նրանից հետո արդեն ամեն ինչ կանի հնարամտությունը: Իսկ նրանք խելոք ու հնարամիտ երիտասարդներ էին երեւում:

Երիտասարդ զինվորները չհասան թուրքական հողապատնեշ: Դաշտակտորի ձախ եզրին էին, հանկարծ փոշու ծածկույթն իջավ, նստեց: Թուրք դիպուկահարները նկատեցին նրանց, եւ դա նրանց վերջն էր: Գնդակահար ընկան միաժամանակ, միասին: Թուրք ասկյարները դրանով էլ չբավարարվեցին: Նրանց վրա ուղղեցին գնդացրային մի քանի կրակահերթ: Եվ երբ փոշին իջավ, դաշտում միայն երեւում էին հայ խիզախների քրքրված ու անշունչ մարմինները:

Գնդի հրամանատարը խեղդվում էր ցավից ու ջղայնությունից: Նա սոսկումով մտածում էր, որ ինքն էր երկու երիտասարդների մահվան պատճառը. չհամաձայներ, չէին գնա, եւ չէր կատարվի անմիտ նախատակությունը: Չէ՛ որ ամեն ինչ պարզ էր. բաց դաշտում, թշնամու ամեն տեսակ հրազենների դեմ հրաշքն անգամ չէր կարող փրկել: Բայց ի՞նչ անել: Բլուրը պետք էր գրավել՝ ի՛նչ գնով էլ լինի: Բլուրն էր թուրքերի ամենահզոր պաշտպանական կետը: Այնտեղից նրանք իշխում էին բոլոր չորս կողմերի վրա եւ շարքից կհանեին իրենց դեմ շարժվող բոլոր ուժերը:

Ð²Îì²ÌÜºð ¶ð²Î²Ü ºðÎºðÆò ºì ¶ðàÔÜºðÆ ÐàõÞºðÆò

Հայկական էսքիզներ

ՎԱՐԴԳԵՍ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

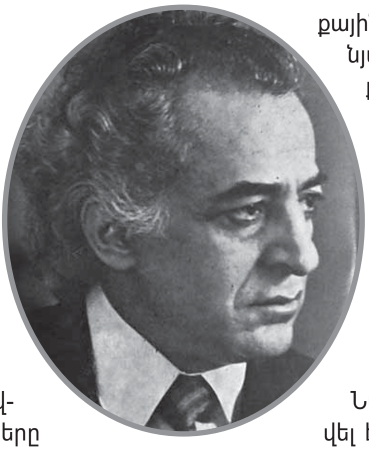

Ես այստեղ եկա հազար տարի ուշացումով կամ տասնհինգ տարի: Եթե գայի հազար կամ տասնհինգ տարի առաջ, այս քարանձավները կլինեին ապրող տներ, բակերը կզրնգային երեխաներով, թոնիրներից հացի բույր կելներ, եւ գետը նման չէր լինի երգեհոնի, որ հնչում է ոչ ոքի համար:

Ուշացա:

Քարանձավների կույր աչքերն են հիմա ինձ նայում, իսկ փողոցներում, բակերի մեջ բարձր խոտ է, տաքացած քարերին՝ մողեսներ: Տխրում եմ: Ես տեսել եմ հանգած գյուղեր, քաղաքներ, տարիներ առաջ, այսպիսի մի օր ես քայլել եմ Պոմպեյի փողոցներով, չեմ տեսել, բայց ինձ նկարագրել են Շուշի քաղաքի մի կեսի կործանումը (որ, իհարկե, երկրաշարժից… չեղավ):

Ես մտնում եմ եկեղեցու բաց դռնով: Ներսում արեւ է, լույսի ժապավենի մեջ միլիարդավոր փոշեհատիկներ են՝ որպես օդը մանրադիտակի տակ: Սալահատակին, դարմանի վրա մի քանի հորթ են մեկնվել, իսկ եկեղեցու պատերին անուններ են, տարեթվեր՝ գրված յուղաներկով, ջրաներկով, մատիտով, փայտածուխով… Քամին փոշի է բարձրացնում, իմ տխրության պես բարակ փոշի, իսկ եկեղեցու զանգերը ոչ մի անգամ այլեւս չեն հնչի: Ոչ մի անգամ:

Ես դուրս եմ գալիս, գտնում Մխիթար սպարապետի գերեզմանը: Եթե հավատանք պատմությանը, այդ քարի տակ զորավարի մարմինն է միայն, որովհետեւ գլուխը թշնամիները տարան: Պառկում եմ դեղնականաչ խոտերի վրա, մեջքս Մխիթարի տապանաքարին: Քարը տաք է, արեւը բարի է տատիս նման, թմրում եմ: Գետը հոսում է մեղմ, վախվորած, օդում միջատների տոնավաճառ է, իսկ մրջյունները, ոչինչ, թող այսօր էլ իմ վրայով տանեն իրենց բեռները:

Տարիներ առաջ, կարծեմ, այս գերեզմանատանն են գտել Խնձորեսկի ամենահին խաչքարը, կարդացել տարեթիվը՝ 544 թվական: Ուրեմն, գյուղն առնվազն հազար հինգ հարյուր տարեկան է:

Տասը-տասնհինգ տարի առաջ գյուղը դուրս եկավ քարանձավներից, թողեց ձորը ու վերեւում կառուցեց նոր Խնձորեսկը: Ես հիմա մտնում եմ այդ լքված քարանձավները: Ահա մեկը, քաղաքային շենքի լեզվով ասած՝ երեք սենյականոց քարանձավ: Քայլում եմ քարե դատարկ սենյակներով, լսում եմ սեփական քայլերիս խուլ տնքոցը: Թոնիրը լցված է հողով, ժայռի մեջ փորված պահարանում ոչինչ չկա, ինձ բացատրում են՝ այստեղ դնելիս են եղել անկողինը՝ ծալքը: Խորքում նորապսակների սենյակն է, այս բացվածքի մեջ վառվելիս է եղել ձեթի կամ նավթի ճրագը: Նաեւ մոմերը, հալված մոմը թափվել է քարին, ես շոշափում եմ, ինչ-որ կենդանի բան կա այդ փափկության մեջ, մոմը դեռ ապրում է: Ամենամեծ սենյակի կենտրոնում թոնիրն է, սրա շուրջն են քուրսի նստել: Թոնիրը բերնեբերան լցված է հող ու մոխրով, քանի՜ հեքիաթ կա խառնված այս մոխրին… Քարանձավների առաջ, տեղ-տեղ փոքրիկ հրապարակներ են, այստեղ խմբվելիս են եղել խնձորեսկցիները՝ ուրախության կամ տագնապի օրերին, խաղացել են երեխաները՝ բոլոր օրերին: Ինձ պատմում են, որ գյուղը բաժանված է եղել մի քանի խոշոր թաղերի: Յուրաքանչյուր թաղ իր աղբյուրն է ունեցել: Աղբյուրները շարունակում են հոսել, բայց նրանց ջուրը հիմա խմում են հորթերը, ոչխարները կամ ինձ նման հազար տարով ուշացած մարդիկ: Ինձ պատմում են՝ գյուղը գզիր ուներ, որ մեր օրերում կատարածու վերանվանվեց, նա կանգնում էր ա՜յ այնտեղ (ցույց են տալիս տեղը), ձեռքերի ափերով սեղմում ականջները ու ձայն տալիս. «Գեղացի՜ք, ա գեղացի՜ք, Թիֆլիզից մեծավոր ա եկել, հավաքվեք ժամի բակը, ժամի բա՜կը…»: Իսկ մեր օրերում. «Այ ժողովուրդ, նախագահը գրասենյակ ա կանչում, կենտրոնից գրողներ են բերել, Հովհաննես Թումանյանն ա եկել, Գեւորգ Մարզպետունին, զրից պիտի անեն ձեզ հետ»: Ձայնը սկզբում մտնում էր ամենամոտիկ քարանձավները, մի քիչ մնում, հետո դուրս գալիս, մտնում կողքի քարանձավը եւ այսպես հերթով… Իսկ երբ ծարաված գզիրը կռանում էր աղբյուրին, նրա ձայնը դեռ մտնում-դուրս էր գալիս քարանձավից քարանձավ: Ես ուզում եմ լսել այդ ձայնը: Չկա: Ո՞ր քարանձավից այլեւս դուրս եկավ վերջին անգամ: Չգիտեմ:

Ձորի գլխին, ամենավերեւում՝ մի քանի տան ապակիներ են պլպլում, պարաններին գույնզգույն լվացք կա, քարերին՝ զոլ-զոլ վերմակներ, շոգ, արեւոտ օր է, երանելի օր՝ զանգեզուրցի տանտիկնոջ համար: Ես նայում եմ վերեւ, մոտիկ քարանձավի մութ խոռոչներին եւ հանկարծ հայտնաբերում, թե իր «Հիրոսիմա» քանդակի ամայի աչքերը այդ որտեղ է տեսել քանդակագործը: Այստե՜ղ… Հետո մեկնվում եմ քարանձավի ներսում փռված հարդին ու փակում եմ աչքերս, ննջում եմ

Ð²Îì²ÌÜºÐ ¶Ð²Î²Ü ºÐÎºÐÆò ºì ¶ÐàÔÜºÐÆ ÐàõÞºÐÆò

ոսկու մեջ, իսկ գլուխս բզզում է՝ որպես մեղվափեթակ:

Ի՞նչ եմ ուզում քեզնից, Խնձորեսկ:

Մի՞թե ուզածս այն է, որ քո զավակները եւս հազար տարի ապրեին այս քարանձավներում: Ո՛չ: Քարանձավներդ գյուտ են բանաստեղծի, բայց ոչ հղի մայրերի համար, երկու-երեք օրվա փրկություն՝ հոգնած քաղաքաբնակի, բայց ամենօրյա տառապանք՝ զավակներիդ համար: Եվ քիչ հետո կբարձրանամ ձորից վերեւ, որտեղ նոր Խնձորեսկն է՝ քարաշեն, պայծառ տներով, եւ կիրծվեմ քո փրկված կենսագրությամբ: Քիչ հետո այդ նոր Խնձորեսկում ինձ կհյուրընկալի հարյուրիննամյա Թեւոս ամին, որ կկենդանացնի քո կյանքի հարյուրամյա դեպքերը՝ ինչպես բրուտն է փչում ու կենդանացնում մեռած կավը, ինչպես, երբ գորգից թափ ես տալիս փոշին, երեւում են հրաշք նախշերը: Իմ հարցին, թե երբ է վերջին անգամ նորոգվել եկեղեցին, նա կասի. «Եկեղեցի՞ն, երեկ-մեկէլ օրը» (այսինքն, վաթսուն տարի առաջ): Նա կվերհիշի խնձորեսկցի դյուցազուն Բաղդասարին, գեղեցկուհի Լալային, որ զանգեզուրցի տաքգլուխ ջահելներից փրկվելու համար ձորի օձերին էր ապավինում, եւ օձերը, պատմում են, գալարվում էին աղջկա ոտքերի տակ, փաթաթվում ուսերին, իրանին: Թեւոս ամին կվերծանի քո դաշտերի ու ժայռերի զարմանալի անունները: Ինչո՞ւ է կոչվում Թագավորի դաշտ, - կհարցնեմ: «... Էդ դաշտում թագավորն էր սիրում ման գալ, - կասի, - քանի որ էդ դաշտից աշխարիքն ա ըրեւում»...

Աշխարհը այդ դաշտից, իրոք, երեւում է, որովհետեւ ամեն մարդու համար աշխարհը՝ աշխարհի ի՛ր տեսած մասն է:

Ես նորից մտնում եմ քարանձավից քարանձավ, եւ թող ներեն ինձ քո որդիները, Խնձորեսկ, որովհետեւ դառնությամբ եմ մտածում նրանց մասին: Տասնհինգ տարի առաջ, երբ որոշում ընդունվեց գյուղը քարանձավներից վեր փոխադրելու մասին, սկսվեց նաեւ Հին Խնձորեսկի կործանումը: Քանդեցին-տարան դռները, լուսամուտները, շենքերի քարերը (քարաշեն տները, հասկանալի է, թալանվեցին ավելի հիմնավոր. բա՛ն կար տանելու): Խնձորեսկը փլատակների փոխվեց: Մեկ-երկու փտած գերանի համար քանդեցին տանիքները, հինգ-վեց սրբատաշ քարի համար՝ կամարները: «Խոստացել էին, թե փող կտան ապրանքի դիմաց, չտվին», բացատրում են: Ո՞վ էր խոստացել: «Պետությունը: Չտվին, դրա համար էլ նեղսրտեցին ու քանդեցին, շատ բան իսկի պետք էլ չեկավ...»: Բայց մտածե՛ց, արդյոք, մեկնումեկը, որ ձորում մնում են իրենց պապերի ու նախապապերի ստվերները (ստվերի ապրելու համար էլ տուն է հարկավոր), մնում են նրանց ձայների արձագանքները (ստվերի ապրելու համար էլ տուն է հարկավոր), մնում են նրանց ձայների արձագանքները (արձագանքների մնալու համար էլ քարանձավներին դռներ են հարկավոր)...

Ներիր մեզ, Խնձորեսկ, իսկ քո անվան բացատրությունը ոչ թե խնձորի գյուղ է, ինչպես թվում էր ինձ, այլ խոր ձոր: Հիմա դու խոր վերքի ես նման: Ներիր մեզ, Մխիթար սպարապետ: Եթե քո գերեզմանը լիներ Արաքսիա՛յն ափին, հայ բոլոր բանաստեղծները սրտակեղեք ողբեր կգրեին, ես ինքս նորից կծախսեի «գերեզմանների հայրենադարձություն» զրնգուն ձեւակերպումը, որ իմ մեջ ծնվեց Փարիզում, Անդրանիկ զորավարի մահարձանի մոտ: Դու Արաքսի մե՛ր ափին ես, Մխիթար սպարապետ, ուրեմն, քեզ կարող ենք լքել, ուրեմն թող հորթեր արածեն քո շուրջը, եւ իրենց ազնիվ դնչիկներով հարյուրամյա մամուռդ համբուրեն: Ոչինչ:

> *Ներիր մեզ, Խնձորեսկ, իսկ քո անվան բացատրությունը ոչ թե խնձորի գյուղ է, ինչպես թվում էր ինձ, այլ խոր ձոր: Հիմա դու խոր վերքի ես նման:*

Խնձորեսկ: Ի՞նչ եմ ուզում քեզնից, ինչո՞ւ մտար իմ էության մեջ, ինչպես հին մեխն է մտնում վազող տղայի բոբիկ կրունկը, ինչպես ծխախոտի մուգ ծուխը՝ երեխայի մաքուր թոքերի մեջ: Ինչո՞ւ...

Խնձորեսկ, իմ ժողովրդի պատմության լքված դասագիրք, մի՞թե մենք քեզ չէինք կարող պահելպահպանել այնպես՝ ինչպես կայիր դարեր եւ մի՞թե դու ճշգրիտ պատկերը չես այն բանի, թե ինչպես մեր ժողովուրդը բարձրացավ իր պատմության քարանձավներից դեպի արձակ դաշտը, որտեղից, իրոք, աշխարհին է երեւում:

Խնձորեսկ, հանկարծ քո ժայռերն ինձ քարակոփ հարսներ են թվում, հանկարծ նրանք շարժվում են, ամֆիթատրոնի բնական աստիճաններով իջնում ներքեւ, ու ես լսում եմ նրանց ազնվական ճակատներին շարած մետաղադրամների արծաթե զրնգունը:

Հնարավո՞ր լիներ...

Հանկարծ վերադառնային բոլոր հազար հինգ հարյուր տարիների քո զավակները, ձորդ լցնեին կյանքով ու կռվով, ուրախությամբ ու բամբասանքով, քաջությամբ ու երգերով, հանկարծ բարձրանար Մխիթար սպարապետը՝ սպիտակ ձիու վրա...

Ð²Îì²ÌÜºð ¶ð²Î²Ü ºðÎºðÆò ºì ¶ðàÔÜºðÆ ÐàõÞºðÆò

Հարյուր տարվա երկխոսություն

ԲԱԿՈՒՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Շարժվում եմ դեպի հռչակավոր գյուղն ու մտովի վիպասանի հետ զրուցում Մխիթար սպարապետի, Խնձորեսկում կատարված դրամատիկ իրադրությունների, հենց իր՝ վիպասանի ազդեցությամբ Սերո Խանզադյանի գրած «Մխիթար սպարապետ» պատմավեպի մասին:

Ինչ խոսք, 1881 թ. ճանապարհորդը չէր կարող տեսնել ժամանակակից Խնձորեսկը՝ այգիների մեջ ընկղմված լուսավոր երկհարկանի առանձնատներով այս գեղեցիկ բնակավայրը, ինչպես եւ այսօրվա ուսումնասիրողը չէր կարող տեսնել անցյալ դարի Խնձորեսկը, որն այնքան խորը տպավորություն էր թողնում ճանապարհորդների վրա: Սակայն այսօր էլ հայացք ձգելով դեպի հինավուրց ու լքված գյուղը, կարծես տեսնում եմ ողջ Սյունիքի պատմությունը:

Դիմեցի առաջին իսկ պատահած մեծահասակ մարդուն՝ «Ո՞վ կարող է պատմել գյուղի հին դեպքերի, պատմական անցքերի, Րաֆֆու այցելության մասին»: Առանց վարանելու ասաց. «Վաղարշակ Դալանչյանը, նրա պես պատմություն իմացող չկա»: Խանութի պատի մոտ ծերունիների հավաքատեղին էր: Նրանք էլ տվեցին նույն Վաղարշակի անունը:

Գյուղի «պատմաբանը» տանը չէր:

– Գնացել է ձորում հորթերին զիրավ անցնի, հեսա կգա, – ասաց աղջիկը, ապա փոքրիկ բարձունքից զիլ ձայնը տարածելով ձորն ի վար՝ կանչեց՝ հե՜ Վաղո՜...հե՜ Վաղո՜... Ձորի կողմից պատասխան չստանալով, շրջվեց իմ կողմն ու ասաց, – գուցե եւ փայտի է գնացել:

Քիչ անց դիմացի լանջին հորթեր տեսա, նրանց մոտ մի մարդ, երեւի մտքերով տարված, անշարժացել էր:

– Հե՜ Վաղարշա՜կ... հյուր ունես, հյո՜ւր, քեզ է հարցնո՜ւմ...

Մարդը շարժվեց, բարձրացավ տեղից, ուղղեց մեջքն ու հանդարտ, առանց ձայնը բարձրացնելու պատասխանեց.

– Հա, կյալիսըմ: – Ապա, քաշելով ավանակի սանձից, դեպի տուն բարձրացավ:

Իմ սպասածին հակառակ 75-ամյա ասացողը իր տարիքի համեմատ բավականին շարժուն էր եւ աշխույժ: Տեղեկանալով այցելությանս նպատակի մասին, ասաց.

– Րաֆֆի՞ն, դե նրա գրվածքները լրիվ կարդացել եմ, բայց այստեղ լինելու մասին քիչ բան է հայտնի: Սպարապետի գերեզմանը տեսնելուց հետո էս ճանապարհով անցնելիս մի մարդու էլ բարեւ է տվել, դա խնձորեսկցի Հայրապետ Գյուլամբարյանն է եղել: Ասում են՝ ով է, ինչ մարդ է, հետո գլխի են ընկնում, որ Րաֆֆին է եղել: Ասում են՝ մենակ է եղել: Իսկ Րաֆֆին իր գրվածքում ասում է, որ Խնձորեսկում կա մի լեզվաձեւ անապատ, որտեղ Մխիթարն է թաղված:

«Լեզվաձեւ լանջ» արտահայտությունը ազգագրագետ Երվանդ Լալայանինն էր:

– Րաֆֆու մասին քիչ բան է հայտնի, բայց ես այնպիսի պատմություններ գիտեմ, որոնց մասին ոչ մի գրքում չես գտնի: Էս իմ փոքրիկ գլխի մեջ պատմություններ շատ կան, – ասաց ու զրնգուն ծիծաղով լցվեց խնձորեսկցու սենյակը: Ապա սկսվում է իր պատմությունը. «1612 թվին Պարսկաստանի Ալլավերդի անունով խանը գալիս է Նախիջեւանի Ջահրի գյուղաքաղաքը պաշարում: Այդտեղ էր ապրում մեծահարուստ մելիք Թավարը: Եղբայրը՝ Ջահանը, առաջարկում է փախչել: Առավոտյան ժամը 6-ին 9 ընտանիք, շուրջ 300 հոգի դուրս են գալիս Ջահրիից ու փախչում: Երբ պարսիկները գրավում են բնակավայրը, խանի ուշադրությունը գրավում է գեղեցիկ ապարանքը:

– Ո՞ւմ է պատկանում այս տունը, – հարցնում է նա:

– Հայ մելիքի տունն է, խան, – պատասխանում են, – 2 ժամ առաջ մեկնեցին:

Աղաբաբա գյուղի մոտ պարսից հեծյալ ջոկատը հասնում է մելիքին:

– Կռվենք, կռվով մեռնենք, -որոշում է մելիքը...»:

Պատերազմներով լեցուն պատմությունը, որը կապվում է Խնձորեսկի հետ, ասացողը հասցնում է մինչեւ 1828 թվականը:

– Այս պատմությունը Սարգիս անունով մի մարդ է գրել, որին Բաքվում Ուսուբօղլի (Հովսեփի տղա) էին կոչում: Ակնոցներով մարդ էր: Նավթահանքերում էր աշխատում: Երբ մարդիկ գրասենյակ էին մտնում, նա հաշվետար էր, իսկույն տետրը ծածկում էր: Ասում էին. «Սարգիս ախպեր, ինչո՞ւ ես գաղտնի գրում», պատասխանում էր՝ «Որ մի գաղտնիք երկու հոգի իմանան, այլեւս գաղտնիք չի լինի»: Նա 1922 թ. Խնձորեսկում մահացավ: Մեր Սուրենը (Ս. Այվազյան) նրա

Ð²îì²ÌÜºð ¶ð²Î²Ü ºðÎºðÆò ºì ¶ðàÔÜºðÆ ÐàõÞºðÆò

գրվածքներից շատ է օգտվել: Սուրենն էլ նրա գերեզմանին մի տապան շինել տվեց ու կանգնեցրեց:

Ե. Լալայանը 19-րդ դարի վերջին նշել է 613 տուն 4219 բնակիչով, 2344` արական, 1875` իգական սեռի: «Այստեղ ամենից զգալի է Բաքվի կերծ լուսավորության ազդեցությունը: Կան 35 դերձակ, կտորեղենի 4 խանութ, 7 մանրածախի խանութ, երեք ներկարարի (բոյածի) գործարան; Գյուղի բարոյական վիճակը բավական ողբալի է, ինչ որ պակաս է թողնում Բաքվում փչացած երիտասարդությունը` այն լրացնում են հինգ տգետ քահանաներ, միմյանց դեմ լարած մեքենայություններով»:

– Քանի՞ ջրաղաց կար գյուղում:

– 25 ջրաղաց: Լրիվ աշխատում էին: 800 տուն կար, բայց 30 թվականին ցրվեցին, փախան: հիմա փախստականները ամաչում են գյուղ գալ: Միայն Թուրքմենիայի Մարի քաղաքում 600 տուն խնձորեսկցիներ կան:

– Ինչքա՞ն թոշակ ես ստանում:

– Կարող էի 20 կով կթել, բայց ինձ միշտ ուրիշ տեղ էին ուղարկում: Հիմա էլ է այդպես, մնին լավ աշխատանք են տալիս, մյուսին վատ...

– Ինձ հետաքրքրում են այն վայրերը, որտեղ այցելել է Րաֆֆին, - ասացի ես:

– Սկզբում Րաֆֆին ընպատումն է եղել, հետո գյուղի եկեղեցում:

Հին Խնձորեսկի ոլորաններով ցած ենք իջնում: Առաջին հայացքից թվում է` այլ մոլորակում ենք հայտնվել: Ձորով մեկ փռված սեւ խոռոչ քարայրերները կարծես անհետացած հին քաղաքակրթության վկաները լինեն: Այնինչ այստեղ մի 30 տարի առաջ էին մարդիկ բնակվել: Ցավոք, հարթավայր բարձրանալիս խնձորեսկցիք հիմնովին քանդել, ավերել են իրենց տները, փայտը, քարը նոր գյուղ տեղափոխել: Միայն քարանձավներն են մնացել:

Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսը, Մուղանի դաշտում Նադիր շահի թագադրությանը մասնակցելուց հետո նկարագրելով Սյունիքի իր ճանապարհորդությունը, գրում է, թե Խնձորեսկում ջուր կամ փայտ բերելու համար բնակիչները ինչպես են թոկերից կախ ընկնելով իրենց բներից ցած իջնում, հետո էլի թոկերով վեր մագլցում:

Ուղեկիցս արագ քայլերով ցած էր իջնում ու անընդհատ պատմություններ անում, որոնք ես չէի հասցնում գրի առնել:

– Սա էլ Սպիտակ կյումին տոնն ա (Սպիտակ գոմի դուռը): Մելիք թե քյոխվա, այստեղ էին դատ անում (դուռը դատարանի իմաստն ունի): 1918 թվականին այստեղ զենք էին վաճառում : Չալունց Հակոբջանը, հրաժարվելով զենք գնել, ասաց, թե ինքը հրացան ունի: Ասացին` բեր ցույց տուր: Հին բերդանկա էր: «Դա մարդ կսպանի՞», -հանդիմանեց առեւտրական Իվան Սելիկյանը: Հակոբջանը հրացանը դեմ է անում Իվանին, թե «հիմա քեզ ապացուցեմ` իմանաս»: Իվանը լեղապատառ փախչում է, – ասացողը զրնգուն ծիծաղում է 70 տարի առաջ տեղի ունեցած պատահարի վրա, – հետո մարդ է ուղարկում` տեսեք` գնացե՞լ է Հակոբջանը, թե դեռ այնտեղ է:

Ուղեկիցս մեկ-մեկ ցույց է տալիս գյուղի 12 թաղերն ու պատմում նրանց մասին:

– Սա ներքին թաղն է, մյուսը` Երի Ծորը, հետո` Թելունց սեռը, Շաբունց Սեռը, Սպիտակ Կյումին Տոռնը, Աղմահլան, Ակնին թաղը, Ծտաթաղը: Այստեղ էր եւ Ուստրօղլունց տունը, Սուրբ Մինասը, Խաչխաչու ծորը, Փթոսին թաղը, Դանան (հորթի) թաղը: Էն ժամանակներում մարդիկ մրցակցում էին` ո՞վ կարող է ավելի լավ հիշատակ թողնել գյուղի համար: Այս աղբյուրն էլ նման մրցակցության արդյունք է:

Խոշոր տերեւներերով, փարթամ բույսերի միջից մեր առջեւ հայտնվեց կամարակապ գեղեցիկ հուշարձան-աղբյուրը, «Հիշատակ է այս աղբյուրը Սալանցին Տեր-Բաղդասարի որդի ուստա Հովհանին 1819 թ. » արձանագրությամբ: Գյուղի 16 աղբյուրները հորդառատ առու են առաջացնում, որը գահավիժելով աշխատեցնում էր ջրաղացների համալիրը: Անցանք Ակնաջուրն ու զառիվերով վեր մագլցեցինք: Լեզվանման լեռնաբազուկը կախվել էր ձորի վրա: Հարթակում էր տեղավորված կիսավեր հինավուրց Անապատը: Րաֆֆու այցելության ժամանակ այն կանգուն էր, որովհետեւ Ե. Լալայանը գրել էր, որ 1896 թվականին գյուղացիք քանդել են եկեղեցին ու նրա քարերով երկդասյան դպրոցի շենք կառուցել:

Անապատի տարածքում էր Դավիթ-Բեկի քաջ զորահրամանատար Մխիթար սպարապետի գերեզմանը: Դավիթ-բեկի մահից հետո անմիաբանություն է սկսվում: Մի մասը Մխիթարի կողմն է բռնում, մյուսը` Տեր-Ավետիքի, մնացածները` այլ: Հակառակորդների մի խումբ Միհրան հարյուրապետի գլխավորությամբ, որը ոխ ուներ Մխիթարի նկատմամբ, հրացանի կրակոցով Խնձորեսկի բերդում դավադրաբար սպանում է Սպարապետին, կտրում գլուխն ու նվեր տանում Դավրիժի պարսից Բղեշխին: Ինչպես Չամչյանն է նկարագրում, Բղեշխը պատժել է «զայսպիսի այր զորավարի կորստյան մասնակիցներին եւ անդեն հրամայեց հատանել զգլուխս նոցա»:

Ջերմուկ առողջարանից այստեղ եկած տուրիստներին Վաղարշակ Դիլանյանը սկսեց ոգեւորած պատմել Մխիթար սպարապետի մասին, ապա վարժ կարդալ տապանաքարի գրքերը. *«Այս է տապան ի հանգիստեան իջեալ մարմնով ի գերեզման, սա է Մխիթար մեծ անուն սորա օներ իշխանութիւն սայ բեմուրատ գնաց ջիվան որ էրկրեն սայ կեանքով էր նախատակվե-* →

> *Դավիթ-բեկի մահից հետո անմիաբանություն է սկսվում: Մի մասը Մխիթարի կողմն է բռնում, մյուսը` Տեր-Ավետիքի, մնացածները` այլ*

Ð²Îì²ÌÜºð ¶ð²Î²Ü ºðÎºðÆò ºì ¶ðàÔÜºðÆ ÐàõÞºðÆò

ցավ թիվ ՌՃՀԶ (1727 թ.):

Տապանաքարի մյուս երեսին երեք հեծյալներ էին պատկերված: Հեծյալներից մեկը, որը մարմնավորում էր Մխիթարին, նիզակը խրել էր վիշապօձի (հավանաբար՝ սուլթանական Թուրքիայի) երախը: Եվս երկու հոգու պատկերներ էին քանդակված, որոնցից մեկի ձեռքին ծաղիկ էր պատկերված, մյուսի ձեռքին՝ կենաց ծառ: Եկեղեցու պատին շատ մոտ մելիք Բարխուդարի եւ նրա դուստր Գայանեի տապանաքարերն են:

– Ուրեմն ինձ Թելունց Ավանեսն է պատմել, – ասաց ուղեկիցս, սկսելով իր նոր պատմությունը, – մի հայ մարդ էր եկել Պետերբուրգից, ռուսերեն էր խոսում, դիմեց գյուղացիներին, թե՝ Խնձորեսկում դպրոց պետք է բացեն, փողը պետությունն է տալիս, իսկ դուք պետք է կառուցեք: Գյուղացիք պատասխանեցին, թե՝ չենք ուզում: Այս մարդը առանձին կանչեց Թելունց Ավանեսին, կնքած մի թուղթ տվեց ու հայերեն ասաց. «Այս թուղթը քեզ եմ հանձնում: Գրած է, որ դպրոց պետք է կառուցեք, փողն էլ, կառուցելն էլ՝ ձեզանից»: Ավանեսը հարցնում է, թե որ գիտեիր հայերեն, ինչո՞ւ էիր ռուսերեն խոսում: Նա պատասխանում է, որ դա մարդկանց վրա տպավորություն թողնելու համար էր, որպեսզի վախենան օրենքից ու կառուցեն: Իրոք, մարդիկ վախից դպրոցի շենք են կառուցում:

– Եկեղեցին քանդում են, նրա քարերով դպրոց կառուցում, – հիշելով Ե. Լալայանի ակնարկը, ասացի ես:

– Հա, ասում են, որ այդպես էր, – մեղավոր տոնով խոստովանեց Վաղարշակը:

Վերադարձին եկեղեցի մտանք: 17 x 11 չափի, երկխորան դահլիճով, եռանավ բազիլիկ կառույց էր: Չորս սյուները կտրվածքում խաչաձեւ էին: Մուտքի բարավորին Վաղարշակի պատմության հերոսներից մեկը՝ Թութակը, թողել էր հետեւյալ արձանագրությունը, «Թիվ ՌՃԺԴ (1665) ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ՅՈՒՓՍԻՄԵ ԵԿԵՂԵՑԻՍ» ԵՍ ԳԻԶՈՒ ՈՐԴԻ ԹՈՒԹԱԿՍ ՇԻՆԵԼ ՏՈՒԻ ՍԲ ԵԿԵՂԵՑԻՍ Ի ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵԱՆՑ ԻՄՈՑ ՅԻՇԵՑԵՔ ԶԻՍ Ի ՔՍ.:

– Բոլշեւիկները որ եկան, – մի նոր պատմություն սկսեց Վաղարշակը, – այս եկեղեցում ժողով արեցին, առաջարկեցին զենքերը հանձնել: Ռուս սպան խոսում էր, Բագրատ Ղարագյոզյանը թարգմանում: Բոզունց Ստեփանը բողոքեց.«Զորքի փոխարեն մեզ համար նավթ բերեիք, մթերք, շաքար բերեիք...», – բոլշեւիկ սպան բորբոքված ասաց. «Էս ինչ տեսակ մարդիկ եք դուք, որ ձեր մեջ այսպիսի վատ մարդ եք պահում»: Ստեփանը վախեցած գնում է Եգորի մոտ, թե՝ էսպես, էսպես բաներ եմ ասել, երեւի սխալ եմ արել: Բայց հետո ռուս սպան դպրոցում հանդիպում է Ստեփանին ու բարեկամաբար ասում. «Այ մարդ, բա մեզ հիմա որտեղի՞ց շաքար, մթերք...»: երբ գյուղում ծխական ժողովի էին կանչում, ոչ ոք չէր մասնակցում, բայց բոլորն էլ պատերի տակ բամբասում էին այդ ժողովի մասին, – եզրափակեց ուղեկիցս:

Մի կիսավեր տան մոտով անցնելիս նա ասաց.

– Այս տանը գյուղի ամենահարուստ մարդը՝ Թելունց Բիյնարն էր ապրում: Մինչեւ հեղափոխությունը 60 հազար ռուբլի ուներ, բայց սովից մահացավ: Փողատերը, հարուստը կորավ, իսկ մի իշատերը ապրեց: Այստեղ էլ մելիք Փարամազի տունն էր: Մի օր գյուղացիք դիմեցին նրան, թե՝ մելիքն ապրած կենա, դուրս արի մեր դատը կտրի: Մելիքը կիսամերկ դուրս է գալիս ու բարկացած ասում. «Հալավս լվացալըն, հալա չուրացալ չի, հինչի՞ք զահլա տանըմ»:

Ե. Լալայանը գրում է, որ մելիք Փարամազի տան դարպասի կամարակալ քարին կարդացել է. «Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՄԵԼԻՔ ՔԱՍՈՒ ՈՐԴԻ ՄԵԼԻՔ ՓԱՐԱՄԱԶԻՆ ԹՎԻՆ ՌՄՁԵ (1836 թ.)»:

– 1918 թվականի, որ գիշերը նայում էիր, էս ձորում ալավը երկինք էր բարձրանում, իսկ ցերեկը ծուխն էր մխում, – մտածկոտ ասաց ուղեկիցս, հայացքով շրջելով ողջ ձորի երկայնքով: -Անդրանիկը երկու թնդանոթ էր թողել այստեղ, որն էլ վճռել է թուրքի հետ կռվի ելքը:

Վաղարշակը նեղ արահետով ճարպկորեն առաջ էր գնում: Մի պահ զարմացած հետ նայեց:

– Ոնց էլ գալիս ես: Չե՞ս հոգնում, - հարցրեց 75-ամյա ուղեկիցս:

– Ոչ, չեմ հոգնում, – թաքցնելով հոգնությունս, ասացի ես:

– Լեռնցի եմ, լեռներ էլ շատ եմ բարձրանում:

– Բա էդպես ասա՝ իմանամ: Ուրեմն, էն կողմում, գյուղից ներքեւ հող ունենք, մի քերծի վրա բերդ կա, Կապույտ բերդ է կոչվում, «Աղջկա բերդ» ենք ասում: Հին ժամանակներում մի աղջիկ է լինում, անունը՝ Սյունիք: Պարսիկները պաշարում են բերդը, աղջկան գերի տանում, ստիպում, որ հավատափոխ լինի: Երբ չի համաձայնվում, պարսիկների շահի հրամանով շիկացած երկաթով կուրացնում են: Նրա անունով էլ երկիրը Սյունիք են կոչում:

ä²ÎÎºð²¼²ð¸ ¾æ. êÚàôÜÆøÆ Ø²ð¼Æ ø²ðÎº¼À

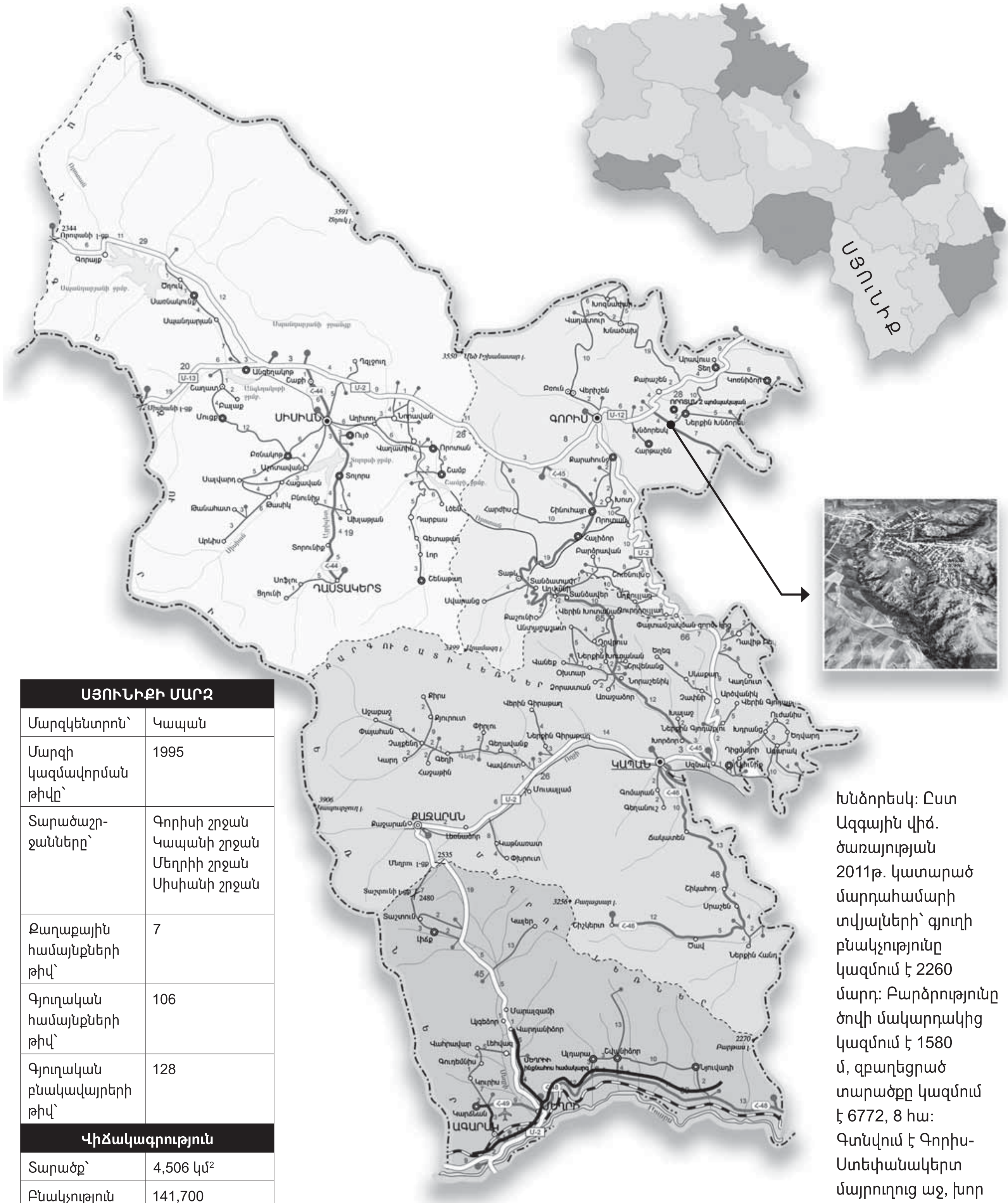

ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՄԱՐԶ	
Մարզկենտրոն՝	Կապան
Մարզի կազմավորման թիվը՝	1995
Տարածաշր-ջանները՝	Գորիսի շրջան Կապանի շրջան Մեղրիի շրջան Սիսիանի շրջան
Քաղաքային համայնքների թիվ՝	7
Գյուղական համայնքների թիվ՝	106
Գյուղական բնակավայրերի թիվ՝	128
Վիճակագրություն	
Տարածք՝	4,506 կմ²
Բնակչություն (01.01.2013)՝	141,700
- խտություն	31.4/կմ²/կմ²

Ծանոթություն. Համայնքների թիվը բնակավայրերի խոշորացումից առաջ եղած թիվն է

Խնձորեսկ: Ըստ Ազգային վիճ. ծառայության 2011թ. կատարած մարդահամարի տվյալների՝ գյուղի բնակչությունը կազմում է 2260 մարդ: Բարձրությունը ծովի մակարդակից կազմում է 1580 մ, զբաղեցրած տարածքը կազմում է 6772, 8 հա: Գտնվում է Գորիս-Ստեփանակերտ մայրուղուց աջ, խոր ձորի զառիթափի լանջերին եւ սարահարթի վրա:

ÜÞ²Ü²ÌàÐ ÊÜÒàÐºêÎòÆÜºÐÜ ÆÐºÜò ´ÜúÐÐ²ÜÆ Ø²êÆÜ

ՇՈՂԻԿ ՍԱՖՅԱՆ

Փրթոսի ծառը

հատված

Ամերիկայում մի ծմերուկ կտրեցին...
միջից խնձորեսկցի դուրս եկավ:
Հին Խնձորեսկի սրամտություններից

Ասում են՝ ինչ-որ եվրոպակրթյալ
մի խնձորեսկցի.
երբ ողջ աշխարհը ոտնատակ տալով,
աշխարհի բոլոր գիր ու գրքերը
թերթել-կարդալով,
վերջապես մի օր գյուղը կարոտած
այստեղ է հասնում,
առաջինն իր մանկության վաղու՜ց,
վաղու՜ց մոռացած
ծառն է տեսնում:

Նայում է վերեւ՝
փարթամ սաղարթին.
նրա յոթնաբուն ու յոթնաբազուկ
ճյուղ ու գագաթին
նայում է ներքեւ
ժայռերը փորած.
ժայռերում կորած,
շուրջը ահռելի պալարներ փռած
հուժկու արմատին
եւ զարմանք կտրած
բացականչում է.
– Պա՜հ, ինչ եմ ասել.
Ճղուպերի չի, է՜,
սա բառբար է,
իսկը Պորթոս է...

Ծանոթ-բարեկամ այդ բառբարը
յուրովի մեկնում,
հարցնում են, թե՝
բա պորթոսն ի՞նչ է:
Եվ իմանում են, որ հաղթամարմին,
պարթեւահասակ,
Ֆրանս երկրի մի մեծ կտրիճ է:
Գյուղացիներին այդ պատմությունը
շատ է դուր գալիս,
եւ իրենց հսկա այդ ընկուզենուն
օտար կտրիճի անունն են տալիս:
Ապա բարբառի քմայքով խառնվում,
Պորթոսը հետո Փրթոս է դառնում:

Երբ խնձորեսկցին գյուղից դուրս գալու,
հանդը գնալու,
ալպինիստական իր դժվարանցք
վերելքն ավարտած,
Փրթոս էր հասնում,
այստեղ էր նստում՝
շունչը մի փոքր տեղը բերելու:
Հանդից եկողը այս ծառի տակ էր
տրեխ-գուլպայի փոշին թափ տալիս.
Իրիկնադեմին Գետերից գալիս,
այստեղ էին միշտ հարս-աղջիկները
փեշերից մաքրում խոտ ու քիստերը,
քանդում ու նորից հյուսում վարսերը,
ապա նոր միայն շենք ու շնորհքով
դեպի գյուղ իջնում...

Գյուղի մեծերը
գյուղացիական իրենց վեճերը
Փրթոս հասցնում,
Փրթոսի ծառի տակ էին լուծում:
Դպրոց գնացող պատանիների
համար նա «լախտի» խաղալու տեղ էր:
Գեղջուկի համար
գյուղի վերեւում
կանաչ կրակով վառվող կանթեղ էր:
Ձմեռվա բուքին Փրթոսի ծառը
պաշտպան քողտիկ էր.
ամառվա շոգին ստվեր. հովիկ էր.
հոգնած ճամփորդին մի փարչ ջուր
մեկնող.
հեռվից տուն կանչող նանի-զովի՜կ էր...
Մի խոսքով բոլոր-բոլորի համար
կարծես ոչ թե ծառ, այլ մի օրհնված,
օծված սրբավայր. մատուռ-կոթող էր...

Հոգիդ լույս դառնա, անմահ Թումանյան,
դու մեր Փրթոսի մասին ես ասել.
«Ի՞նչը կհաղթի կյանքում հերոսին...»,
Ի՞նչը կհաղթեր եւ մեր Փրթոսին...

Փրթոսի ծառը զոհվեց... Ի՞նչ զոհվել,
ուղղակի ասենք, որ նահատակվեց
Հայրենականի ծանր օրերին,
ինչպես վայել էր կտրիճ Պորթոսին...
Ռազմաճակատից անվերջ ստացվող
սեւ-սուգ լուրերի՜ց,
թե՞ նախագահի այն տարիների
ծանրագույն դերից:
Հոգսից ու բեռից ճկված Միրաքը
մի օր տեսնելով ծառի տակ նստած
պատանիներին,
պապ-նանիներին,
նեղսրտած գալիս
ու նրանց վրա մատ է թափ տալիս.
– Ժամանա՞կ գտաք էստեղ նստելու.
բա ձմռան կեսին ի՞նչ եք ուտելու.
էս արտ ու դաշտը ո՞վ պիտի հնձի:
Դե վեր կացեք, շուտ, ու անցեք գործի,
եւ այսուհետեւ թե մեկը փորձի
ծառի տակ նստե՜լ...

Բայց առավոտ վաղ, կիսաքաղց,
հյուծված,
ձորերից մինչեւ Փրթոս բարձրացած
երեխաներին ու պառավ կանանց
եկ ու արգելի՜ր՝ մի փոքր թաքուն
նստել վիթխարի ծառի շվաքում:
դա ամենեւին լինելու բան չէր.
ծեր կամ ուժասպառ ոտքերի համար
ստիպողական, տանջող պահանջ էր...
Իսկ նախագահը դա չհասկացավ.
նորից նկատեց, նորի՜ց զայրացավ.
– Թեկուզ պատռվեք՝
ձեզ ու բանակին հաց է հարկավոր.
ուրեմն՝ տվե՜ք...
Ո՞ւմ մտքով կանցներ
ծառասպանության նման խելահեղ
նենգամիտ աղետ...

Մի քանի օր անց,
երբ վերին հանդը գնալու համար
կոլխոզնիկները վերեւ բարձրացան,
զարմանքից, ցավից սառած՝ քարացան.
էլ չկա՜ր իրենց Փրթոսի ծառը...

Յոթնարմատ բունը հիմքից կտրված,
ճյուղերի կանաչ կանթեղը մարած,
յոթ բազուկները ուժասպառ փռած,
ընկած էր գետնին Փրթոսի ծառը...

Ծերերն ամոթից կախեցին իրենց ծեր
գլուխները,
հարս-աղջիկները լուռ արտասվեցին,
իսկ նանիները... Իսկ նանիները
շիվանը դրին ու... անիծեցին...

ÜÞ²Ü²ÌàÐ ÊÜÒàÐºêÎòÆÜºÐÜ ÆÐºÜò ´ÜúÐÐ²ÜÆ Ø²êÆÜ

«Խնձորեսկ». առաջաբան

ՍՈՒՐԵՆ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Զյս Խնձորեսկը, որ լեռների վրա է, ծնվել է մի ուրիշ Խնձորեսկից, որ լեռների ծոցում, խորախոր ձորերի մեջ է: Նոր Խնձորեսկը ոչ մի բանով նման չէ իր ծնողին: Այլ էին նույնիսկ մայր Խնձորեսկի ամառներն ու ձմեռները, գարուններն ու աշունները: Այլ էին նրա գիշերներն ու ցերեկները: Խնձորեսկի երկնակամարով անցնող արեւը այն արեւը չէր, որ անցնում էր այս կիսագնդով ու ընկնում մյուս կիսագունդ: Ոչ էլ լուսնյակն էր նույնը: Դրանք միայն Խնձորեսկի՛ արեւն ու լուսինն էին, որ, դուրս գալով ձախակողմյան ձորերի խորխորատներից, գնում, աջակողմում մտնում էին Մթնաձորի այրերը: Այլ էին եւ մայր Խնձորեսկի մարդիկ, այնքան այլ, որ եթե այդ հին Խնձորեսկից մեկին, շատ հեռու մի տեղ, ինչ-որ առիթով, ինչ-որ մեկը հարցներ, թե ո՞վ ես, ի՞նչ մարդ ես, նա կպատասխաներ. «Խնձորեսկցի եմ...»: Եվ այդ հեռավոր տեղի մարդը պիտի հասկանար, թե դա ինչ է նշանակում:

Մի խոսքով... ճանապարհը Գորիս քաղաքից տանում է Խնձորեսկ եւ մի տեղ դառնում է երկուսը. մեկը ասֆալտապատ է՝ լայն, ողորկ, մյուսը կանաչ է՝ նեղ, զիգզագ: Մինչեւ ասֆալտապատով նոր Խնձորեսկ մտնելը, եկեք այս մացառների մեջ կորչող ճանապարհով ձեզ տանեմ այն Խնձորեսկը, որ հիմա չկա, բայց դեռ ապրում է իմ հիշողության մեջ: Գնանք, կենդանացնեմ ձեզ համար, որ տեսնեք, դուք էլ ուրիշներին պատմեք, որ նա գոնե հիշողությունների մեջ միշտ կենդանի մնա: Ոչ նրա համար, որ դրա կարիքն զգում է մեռած Խնձորեսկը, այլ որ մենք՝ ապրողներս ենք զգում եւ դա պետք է մեզնից հետո եկողներին: Չէ՞ որ ապրել՝ նշանակում է լրացնելով շարունակել մեռածների կյանքը: Եթե դա այդպես չլիներ, աշխարհում կրակը չէր լինի: Կացինը կմնար ինչպես առաջին անգամ հնարել են՝ քարից, տառապանքը կշարունակեր մնալ միշտ երիտասարդ, եւ նրա սարսափից մարդը ոչ թե վաղաժամ կծերանար, այլ՝ ծեր կծնվեր:

Եկեք տասը դարերի այս ոտնահետքերով, որ մեռնում են լեռնային մանրածաղիկների ու զառ խոտերի մեջ, մտնենք տասը դար ապրած Խնձորեսկ եւ փորձենք կենդանացնել թեկուզ նրա տասը օրը:

Հիշողություն

ԳԱՐԵԳԻՆ ՍԵՎՈՒՆՑ

Գորիսից ելնում ենք վեր:

Մեր ավտոմեքենան օդանավի պես խոյանում է դեպի այգեզարդ քաղաքի երկնակամարը: Հենց այդտեղ, այդ երկնակամարում էլ սկսվում են իմ հայրենի գյուղի՝ Խնձորեսկի դաշտերը:

Երկինքը պարզ է ու կապուտակ:

Ճանապարհի ժապավենը վեր ելնելով, հատվում է սրագագաթ ժայռերի ետեւ: Թվում է, թե հասնելով այդ կետին, մենք պետք է կտրվենք գետնից եւ սավառնենք տիեզերական տարածության մեջ: Էլի թվում է, թե երբ հասնենք հորիզոնին, մեր աչքի առջեւ բացվելու է մի այլ մոլորակ՝ իր ուրույն հողով, արեւով, աստղերով ու մարդկանցով:

Եվ իսկապես, Գորիսից մի քանի հարյուր մետր ձախ թեքվելով, հանկարծ, տեսնում ենք մի նոր աշխարհ, ուր հորիզոնն ընդարձակվում է, հեռանում մեզնից, ուր սեգ լեռներ, լեռնաշղթաներ, դաշտեր կան ու մթին ձորեր:

Սա իմ աշխարհն է, իմ լեռները: Իմն են այստեղի սառնորակ աղբյուրները, երկնքում թռչող հավքերը՝ բազեները, լորերն ու արտույտները:

Գլխումս ծագում են խառն խոհեր ու հիշողություններ:

Այստեղ ամեն քար ամեն մի արահետ ասես լեզու առած պատմում է տխուր անցյալի մասին: Մի պահ թվում է, թե ծանոթ այս ճամփին երեւալու է իմ բարի, իմ աննման տատը՝ կարժ ճիպոտը ձեռքին, ջրին քշելիս: Ինձ տեսնելուն պես գիրկն է առնելու, ապա ձեռքը տանելու է արծաթյա բոժոժներով զարդարված կապայի գրպանը եւ կարմիր խնձոր, տանձ կամ մի բուռ ընկույզ է հանելու, ասելով.

– Ա թուլա, դե խի՞ ես լաց լինում, հեսա եկել եմ էլի...

➔

ÜÞ²Ü²ÌàÐ ÊÜÒàÐºêÎòÆÜºÐÜ ÆÐºÜò ´ÜúÐÐ²ÜÆ Ø²êÆÜ

Իմ չքնաղ, իմ անմոռաց մանկություն...

Իսկ ես, իսկապես լաց էի լինում, երբ տատս այգի կամ դաշտ էր գնում եւ ինձ չէր տանում, երբ նրան տեսնում էի վերադառնալիս...

Հետո լաց էի լինում, երբ տանը հաց չէր լինում ուտելու, երբ տատս արդեն չկար, չկային պապս ու հայրս, եւ ես սրանից, նրանից լսում էի.

– Խեղճ խոխերք, որբ մնացին...

Ինքս էլ չիմացա, թե ինչպես որբացա: Ինչո՞ւ հայրս այդքան շուտ հանկարծ թողեց ու գնաց այս աշխարհից ու ինձ թողեց մորս հետ մեն-մենակ:

Ես չէի ուզում ասել, որ հայրս է մեղավոր, բայց ջղայնանում էի, քիչ էր մնում արցունքախեղդ լինեի: Ախր որբությունը վատ բան է: Երբ դեռ որբ չէի, մայրս լաց չէր լինում: Որբանալուց հետո նրա աչքերի արցունքը չէր ցամաքում: Ես միշտ ձայնակցում էի մորս, սակայն դա ոչ մի օգուտ չէր տալիս: Մեր տանը ոչ հաց էր հայտնվում, ոչ էլ վառելիք: Մենք մրսում էինք, անվերջ մրսում: Եվ ինչո՞ւ ինձ թվում էր, թե մեր այս լեռներում այն ժամանակ արեւ չէր ծագում, միշտ անձրեւ ու ձյուն էր տեղում, միշտ ցուրտ էր լինում: Մրսում էինք, թե մենք եւ թե մեր հարեւանները, երբ ձյունի մեջ ոտաբոբիկ էինք վազվզում:

Ձեզ համար եմ ասում, սիրելի երեխաներ, որ հիմա ձեր տաքուկ տներում ապրում եք ուրախ ու երջանիկ: Եվ գուցե չեք զգում ձեր երջանկությունը: Թող Աստված ձեր կյանքն ավելի ուրախ դարձնի: Թող միշտ ձեր գլխավերեւում խաղաղ լինի երկինքը, եւ դուք մեր մանկության եւ ոչ մի օրը չտեսնեք: Դուք հիմա չեք էլ պատկերացնում, թե մենք ինչ սարսափելի օրեր ենք քաշել եւ ինչքան տխրություն է ամբարված եղել մեր մանկական աշխարհում:

> *Աստված իմ, արարչական, ստեղծագործական ինչ հզոր ուժ ունի այս ամեհի ձորը... Անտեսանելի, անմեկնելի մի ուժ, որով զորանում են մարդիկ, ոգի առնում, մեծանում, սովորական անհատից վերածվում անհատականության:*

Իմ հասակակից երեխաներից քչերն էին տրեխ հագնում: Նրանց ոտքերը միշտ քերծված էին լինում, ճաքճքված կամ արյունոտ: Միայն զարմանալ կարելի էր, թե մենք ոնց էինք դիմանում սովին ու սառնամանիքներին: Ասենք, մեզնից բոլորը չէ, որ դիմանում էին. կրտսեր քույրս չդիմացավ եւ մահացավ: Սովից մահացան եւ մորաքրոջս երեխաները՝ Լուսիկն ու Լեւոնը:

Եվ մեր մասին ոչ ոք, ոչ ոք աշխարհում չէր մտածում, ոչ ոք մեզ օգնության ձեռք չէր մեկնում: Խառն ու խառնակ ժամանակներ էին:

Մենք՝ երեխաներս, շատ բան չէինք հասկանում: Չէինք հասկանում, թե հանուն ինչի՞ են մարդկանց ծեծում, սպանում:

Հասարակական, քաղաքական իրադարձությունների բովանդակությունը հասկանալը մեր խելքի բան չէր: Դե արի ու իմացիր, թե ումի՞ց է տատս եղած մի բուռ գարին տանում, թաքցնում: Ինչու՞ հանկարծ ինչ-որ զինված մարդիկ թողեցին ու արագորեն փախան եւ ինչու՞ մի օր գյուղի հրապարակում կարմիր դրոշ պարզեցին:

Շատ, շատ բաներ եղան: Հազար ճառեր ու խոսքեր ասացին եկող-գնացողներն ու եկող-մնացողները, բայց դրանցից ժողովրդի վիճակը չլավացավ: Շատերն էլի տկլոր ու ոտաբոբիկ մնացին, շատերն էլի մեռան սովից ու սառնամանիքից, շատերը մի կտոր հացի տիրանալու համար բռնեցին հեռավոր քաղաքների ճամփաները:

Քաղաք մեկնող քարավանների խեղճ ու կրակներից մեկն էլ, սիրելի երեխաներ, ես էի, որ մորս ձեռքից բռնած անկախ իմ կամքից մի տխուր օր հայտնվեցի ինձ բոլորովին անծանոթ աշխարհում...

...Քառասուն տարի է անցել այդ օրերից: Այսօր արդեն 1962 թվականի հունիսի 3-ն է: Հազար ջրեր են խառնվել իրար: Ներկան երեկ է դարձել, երեկը դարձել է պատմություն:

Աշխարհի շատ երկրներում եմ եղել, դեգերել եմ բազմաթիվ քաղաքներում, ճանաչել եմ շատ ու շատ ժողովուրդների, հանդիպել շատ նշանավոր մարդկանց ու նորից բռնել իմ ծննդավայրի ճանապարհը:

Եկել եմ իմ հայրենի գյուղը եւ ամեն գյուղը այցելելիս չեմ կարողանում հուզմունքս զսպել: Եկել եմ իմ հայրենի գյուղը եւ ամեն անգամ գյուղ այցելելիս չեմ կարողանում չհիշել իմ մղձավանջային անցյալը: Մանկությունս հարազատի քնքշությամբ գալիս փաթաթվում է ինձ: Այստեղ ես մանկանում եմ, նորից եմ դառնում այն ոտաբոբիկ, որբ երեխան, որ թռչում էր քարերի ու քերծերի վրայով՝ հոգում արեւի լույսն ու ջերմությունը:

Ճիշտ է առաջվա պես չեմ մրսում, բայց առաջվա պես ուզում եմ տաքանալ մեր արեւի տակ, լողանալ մեր ձորի բարակ գետում, խմել Ակնաղբյուրի սառը ջրից, զրուցել մեր իմաստուն բնակիչների հետ:

...Գյուղ գալու ճանապարհին այս անգամ Մոսկվայի իմ ուղեկիցներին ես ասել էի, որ նրանք մեր գյուղը կտեսնեն, երբ գյուղի ու նրանց միջեւ մնա մեկ մետր տարածություն: Այո, միայն այդ վերջին մետրին հասնելուց հետո կարելի էր տեսնել անդնդախոր մի ձոր, ուր ցցուն, տձեւ ու սեպաձեւ քերծեր կան: Հենց այդ ձորում, այդ քերծերի մեջ ու դրանց շուրջն էլ դարեր շարունակ, ինչպես մի անառիկ բերդում ապրել են խնձորեսկցիները: Այս ամենը ես անգիր գիտեի: Իմ մանկության ձորն ու քերծերն էին:

Ինձ համար այստեղ ոչինչ զարմանալի չէր: Բայց ահա ռուսաստանյան հարթություններից եկած իմ հյուրերի համար այս ամենը միայն արարչական սքանչելիքներ էին, աշխարհում հազվագյուտ պատահող գլխապտույտ մի հրաշք:

Հին գյուղի քարափին կանգնած՝ նրանք զմայլված նայում էին բնության անձեռակերտ հրաշքին: Իսկ իմ աչքի առջեւ ինձ ծանոթ համայնապատ-

ÜÞ²Ü²ìàð ÊÜÒàðºêÎòÆÜºðÜ ÆðºÜò ´Üúðð²ÜÆ Ø²êÆÜ

կերն էր: Աչքերս ոչ թե տեսնում, այլ խմում էին այդ պատկերները: Նորից ես տեսնում էի քարածերպերին թառած իմ գյուղի` իրար վրա սանդղաձեւ շարված տները, Կայծակնահարի եւ Կապի գլխի ուսերին թառած գերեզմանները, որ պառկած էին իմ հարազատները... Ինձ թվում էր, որ նրանք լուռ ինձ են հետեւում եւ զգում, որ այցի եմ եկել իրենց: Ուզում եմ կարոտս առնել այն ամենից ինչ շոյում է աչքս, ինչ հոգով եւ մտքով տեսնում էի ես: Ուզում եմ գնալ ու օրերով պառկել հսկա քերծերի տակ հպարտորեն կանգնած կաղնիների ներքո: Ուզում եմ թեւեր առած թռչել դեպի իմ մանկության ձորը, մտնել մթին քարանձավներն ու խորխորատները: Ուզում եմ ուղղակի գլորվել հսկա զառիթափի լանջ ի վար, ուր սառնորակ աղբյուրներ ու քերծերից կախված բուստաններ կան: Ուր հնմենի բերդեր կան, գրված ու չգրված երգեր ու գլխապտույտ հեքիաթներ: Կարոտի իմ ականջներում շների հաչոց է զնգում, եւ լուսածագն ազդարարող աքլորների կանչ, սրտապարար մեղեդիներ կան այս ձորում, հարսանեկան անուշ կանչեր, վառվող ջահերի տարուբերվող լույսեր... Ու երեխաներ` բոբիկ, արեւաչ, ժիր ու առույգ: Չգիտեմ ինչու՞ հիմա նրանք ինձ երեւում են վայրի այծյամների տեսքով, որ վազվզում են աչքիս առաջ` մերթ ընդ մերթ թաքնվելով երկնաքեր ժայռերի հետեւում: Անզուսպ մի պահանջ ես զգում` բռնել նրանց, գուրգուրել ու փաղաքշել, համբուրել նրանց վճիտ աչիկները, կարմիր թթխմոր այտերը...

...Ոլորանն ի վար քայլում եմ դեպի այն խրճիթը, ուր ծնվել եմ ես: Հազիվ եմ զսպում հոգիս պարուրած թրթիռը: Ահա մեր դաբը, մեր քերծի տան սեւացած օճորքը, թոնիրը, ծխապատ երդիկը, տատիս փայփայած թթենու...կոճղը:

Այստեղ մենք ենք ապրել...մեզնից հետո ապրել է հորեղբայրս:

Այստեղ է ծնվել նրա լուսացյա ծոռը:

Իսկ հիմա այստեղ ոչ ոք չի ապրում: Գյուղը գնացել է վերեւ, փռվել տափարակի վրա, հեռացել իր մորից:

Ու ես քայլում եմ կիսավեր տների միջով, մացառներով ու մասրենու թփերով ծածկված արահետներով ու հոգիս տակն ու վրա է լինում:

Մի ամբողջ գյուղ չոքել է ժամանակների զորության առջեւ եւ գնացել վերեւ` նոր զգեստներ հագնելու: Հնությունը մեռել է այս քերծերի ու քարափների խճճվածքում ու ծնվել է նրանցից մի քանի մետր հեռու` դուրս գալով աշխարհի զարմացնող իր ժայռե անկողնուց:

Ես հնության ու անցած-գնացած ժամանակների զավակն եմ, այն երբեմնի ծաղկափթիթ երեխան, որ ինքն էլ իր ծննդավայրի նման ծերացել ու հեռացել է:

Ու ես հին ու զառամած այս ձորի երեխաս, մանուկ հասակիս կախարդանքի ուժով ահա քայլում եմ դեպի հին գյուղի Ներքին թաղը, չգիտեմ ինչու կարծելով, թե ահա ուր որ է կլսեմ երգահան Աշոտ Սաթյանի թովիչ, հոգեզմայլ մեղեդիները, ժողովրդական արտիստուհի Տաթեւիկ Սազանդարյանի անուշ ձայնը: Քայլում եմ դեպի «Ինն մանուկի» աղբյուրը, դեպի «Շռանի գլուխը» եւ թվում է, թե ինչ-որ մեկը կսկսի արտասանել Սուրեն Այվազյանի` մի քիչ թախծոտ, բայց սրտառուչ եւ սրտաբուխ պատմվածքները:

Աստված իմ, արարչական, ստեղծագործական ինչ հզոր ուժ ունի այս ամեհի ձորը... Անտեսանելի, անմեկնելի մի ուժ, որով զորանում են մարդիկ, ոգի առնում, մեծանում, սովորական անհատից վերածվում անհատականության: Ինչ՞ից է դա: Ձորի վրա բացված երկնային աստղերի լույսի՞ց, թթի, կեռասի, խնձորի, խաղողի ու թզի անուշահամ հյութերի՞ց, թե բոցի գույնն առած մեր աննման լավաշից ու բոքոնից:

Սիրելի մանուկներ, ծիծեռնակներ մեր վառ ու պայծառ գալիքի:

Մարդկությունը սերունդ-սերունդ եկել, սերունդ -սերունդ գնում է: Ժամանակները փոխվում են, մարդկությունը առաջ է գնում... ու ոչինչ այլեւս դեպի ետ չի գնում: Դուք մեզնից հետո եք: Մեր գոյությունը դուք եք փառավորելու: Այն, ինչ որ եղել է անցյալում, արդեն պատմություն է:

Պատմություն է նաեւ այս փիթխարի ձորը: Այն հիմա անբնակ ու ամայի մի թանգարան է: Բայց մենք այստեղ ենք ապրել, այնտեղ է անցել իմ մանկությունը: Իսկ մանկությունը կյանքի սկիզբ է, որ երբեք չի վերջանում: Ամեն սերունդ իր քաղաքն ունի, իր գյուղն ունի, իր ձորը ունի: Իմ ձորն ահա այնտեղ է, այս քար ու քերծերի մեջ երակ-երակ մտած այս ծերպերն ու խորխորատները եւ ինձ համար նրանցից թանկ բան աշխարհում չկա: Դուք էլ ձեր ձորն ունեցեք եւ ուրիշ տեղ ուրիշ ձոր մի փնտրեք:

Այս ձորում ապրող մեր նախնիների թոռներն ու ծոռներն իրենց շքեղ բնակարանների լուսավոր պատշգամբներից այս քերծի տներին, ժայռավոր այս այրերին զարմանքով են նայում:

Բայց ամեն մի քերծի տուն մի հատոր պատմություն ունի: Եվ այս քերծերի գյուղը հատորներ ունի իր այրերում թաքցրած:

Այս ձորում ժողովուրդ է ապրել, որ հիմա տեղահան է եղել, որ նոր կյանքով ապրի:

Պատմությունը պիտի հիշել: Ոչինչ չի կարելի մոռացության տալ: Իսկ այդ պատմությունը կերտող մարդկանց շիրիմների առջեւ պետք է խոնարհվել եւ շարունակել նրանց թողած գործը:

Կառուցեք նորը, բայց հինը երբեք մի մոռացեք, սիրելի երեխաներ:

...Հնությունը մեռել է այս քերծերի ու քարափների խճճվածքում ու ծնվել է նրանցից մի քանի մետր հեռու` դուրս գալով աշխարհի զարմացնող իր ժայռե անկողնուց:

ÜÞ²Ü²Ìàð ÊÜÒàðºêÎòÆÜºðÜ ÆðºÜò ´ÜÚðð²ÜÆ Ø²êÆÜ

Աշուղի աղբյուր

ԳԱՐԵԳԻՆ ՍԵՎՈՒՆՑ

äապիս այգին գտնվում էր զուլալ, միալար քչքչացող, արագավազ գետակի ափին: Մենք չգիտենք, թե որտեղից է սկիզբ առնում այդ ուրախ գետակը, որի ջրերը գարնանը մի քանի օրով միայն պղտորվում էին, իսկ հետո նորից պարզվում ու քչքչում, քչքչում անվերջ, անխոնջ: Գետի մեջ մի հատիկ ավազ անգամ չկար, քարեր էին՝ ճերմակ, գորշ, կապտավուն քարեր՝ ոսկրի պես ողորկ, հղկված: Դրանց վրայով, քարից-քար թռչկոտելով՝ վազում էր գետակը, որի ախորժալուր խոխոջյունը մինչեւ օրս էլ ականջումս է: Նրա վրա կամար էին կապել մեր վիթխարի ընկուզենին, ուռենիներն ու տանձենին, եւ ասես խաղում ու զվարճանում էին իրենց ճյուղերի տակով գալարուն վազող այս զուլալ ու խենթուկ գետակով, որ հանդգնել էր մերկացնել ընկուզենու արմատների մի մասը: Իսկ ընկուզենին չէր վախենում դրանից. նրա մյուս արմատները խոր էին թաղված: Մերկ ոտքը ջրում դրած ծերունի պես ընկուզենին հանգիստ սոսափում էր, վերից ներողամտորեն նայելով ոտքի տակ թրթռացող գետակին, որն իր չարաճճի ալիքների վրա տանում էր կաչաղակի կամ սարյակի կտցից ընկած մի տերեւ, մի ծաղիկ կամ մի խոտ: Մենք եւս քիչ բաներ չէինք ձգում մեր գետակի մեջ, որ տանի, տանի, բայց թե ուր՝ ինքներս չգիտեինք: Մեր իմացածը մեր այգին էր, պապիս այգին, որ գետակի ափին «թախտ» ուներ, այսինքն՝ փոքրիկ մի տափարակ, ուր թթենու, խնձորի, տանձի, հոնի ծառեր կային: «Թախտից» հետո գալիս էր վերնալանջը, ուր մինչեւ պապիս ձեռքով բացած առուն աճում էին տարբեր տեսակի կեռասենիներ եւ բալենիներ, իսկ առվից վեր, մինչեւ սարի գլուխը, բավական տեղ անջրդի էր, ուստի աճում էին մասրենու, վայրի հոնի եւ ճապկենու թփեր... Պապս այդ թփերի մի մասը արմատահան էր արել, դարձրել խոտհարքի տեղ:

Առավոտյան, երբ մենք սարնիվար իջնում էինք դեպի այգին, սարալանջի բազմերանգ ծաղիկները, կորագլուխ, կարմրայտ մորենիները կարծես բարի գալուստ էին մաղթում մեզ: Զառիվայրով մենք համարյա գլորվում էինք մինչեւ պապիս առուն՝ մինչեւ այնտեղ, ուր սկսվում էին մրգատու ծառերը: Ելնում էինք առաջին պատահած թթենու կատարը, կուշտ ուտում ու դիտում հեռուները: Մեծ էր մեզ համար այդ այգին, մի ամբողջ աշխարհ, իսկ մենք՝ նրա տերը: Մեր պապն էր ստեղծել մեզ համար այդ աշխարհը: Այնքա՜ն քաղցր հուշեր կան կապված նրա հետ:

Տատիս ասելով, մեր այգու տեղը առաջ քարքարոտ մի խոպան է եղել, եւ այնտեղ վայրի թփեր են միայն աճել: Այգիները գետափին տնկել էր պապս: Նրան հետեւել էին հարեւանները, որոնցից շատերը վաղուց արդեն չկային: Աշխարհից հեռացել էին, հիշատակ թողնելով այգիները: Մշակելով հնամենի հողը, այն ազատելով քարերից՝ նրանք սարալանջերը, դարձրել էին վիթխարի մրգառատ այգիներ:

Ամեն օր, երբ մենք կուշտ, մրգերով լի կողովներն ուսած՝ տուն էինք ճանապարհվում ու հեւալով բարձրանում սարի կատարը, պապս նստում էր մի ժեռ քերծի ստվերում, սրբում կնճռոտ ճակատի քրտինքը եւ արծվենի հայացքով նայում մեր շուրջը բացվող լայն տեսարանին: Հեռվում, արեւի վերջին շողերի տակ, գոհարի ցոլքով պլպլում էր Բարգուշատ գետը: Մեզանից աջ ու ձախ ծնկահաս, դեղնավարս արտերը մեղմ «հերանց էին գնում», ասես խոնարհաբար գլուխ տալիս Սյունյաց աշխարհի զմրուխտապատ, հավերժական լեռներից եկող զեփյուռին: Մեր ոտքերի տակ, լայն ու մի հայացքով անընդգրկելի ձորում, կանաչ այգիներ էին, որոնց վրա միշտ էլ բազմաթիվ թռչուններ էին ճախրում...

Հարեւան այգիներից արահետները գալիս, միանում էին մեր այգուց դեպի սարագագաթը ձգվող արահետին: Դրա համար էլ պապս ելնելով այդտեղ՝ նստում ու սպասում էր հարեւաններին, մինչեւ նրանք էլ գան եւ միասին գյուղ գնանք: Գալիս էին հարեւաններն իրենց երեխաներով: Մեզ պես նստում էին հանգստանալու:

– Է՜, աշուղի, սիրահարի տեղ է սա, ինչքան էլ մարդու սիրտը էրված լինի, էստեղից որ նայի՝ կհովանա:

– Հարյուր տարեկանն է՞լ սիրուց կխոսի. գնալով ջահելանում ես, Հակոբջան ապեր:

Պապս պատասխանում էր.

– Հողը ինչքան էլ արեւի տակ չորանա, էլի մեջը նամություն կունենա: Էդպես է մարդու սիրտը՝ ինչքան ծերանաս, սերը կա ու կա:

Քանի՜- քանի՜ անգամ տատս կատակով կշտամբել է նրան.

– Էլի սարի գլուխը բարձրացար՝ սերդ միտդ ընկա՞վ: Երեխեքը ծարավ են, վեր կաց, գնանք:

Պապս կարոտով նայում էր շուրջը եւ դեռ ինքը նստած՝ մեզ շտապեցնում.

– Դե, որ վռազում եք, վեր կացեք, վեր կացեք, գնանք:

Եվ թափորը շարժվում էր դեպի գյուղ:

ÜÞ²Ü²Ìàð ÊÜÒàðºêÎòÆÜºðÜ ÆðºÜò ´ÜúÐð²ÜÆ Ø²êÆÜ

2. Մի օր էլ այգի գնալիս, պապս ջրորու վրա քլունգ ու բահ դրեց եւ տատիս ասաց.

– Հարությունի աղջիկ, սիրտս ասում է, թե մեր այգու քերծի տակ մեծ աղբյուր պիտի լինի. միայն թե ջուրը հողի տակով գնում, գետին է խառնվում:

– Ասենք թե կա, այ մարդ, – ասաց տատս, – էդ քերծը կապույտ քարից էլ պինդ է, ոնց պիտի փորես:

– Էդ ոչի՜նչ, – պատախանեց նա, – դու ասա՝ ջուր լինի:

Եվ դրանից հետո, չգիտեմ ինչքան ժամանակ, պապս այգու գործը վերջացնելուց հետո բարձրանում էր սարը, քլունգի հարվածներով կտրում կարծր քերծը: Աշխատում էր մինչեւ հոգներ, մինչեւ զառամյալ բազուկներում ցավ զգար: Եվ քչերը չէ, որ անցնելիս հարցնում էին.

– Էդ ի՞նչ գործի ես, Հակոբջան ապեր:

Պապս ուղղում էր մեջքը:

– Աղբյուր եմ շինում, – պատասխանում էր նա: -Էստեղի ջուրը անմահական կլինի:

Շատերը կատակ էին համարում, չէին հավատում պապիս ասածին:

Մի անգամ էլ մեր հարեւան Ենգիբարը հարցրեց.

– Հակոբջան ապեր, կատա՞կ ես անում, թե ուրիշ նպատակ ունես:

Պապս զարմացած նայեց նրան եւ ասաց.

– Աստված վկա, Ենգիբար, ուրիշ նպատակ չունեմ: Ամեն օր մենք հոգնած, ծարավ բարձրանում ենք էս սարն ու վռազում տուն գնալ: Լավ, – մտածում եմ, – մենք վռազում ենք՝ ոչինչ, գուցե մեկի սիրտն ուզեց երկար զմայլվի էս տեսարանով, բա նա ինչի՞ վռազի: Ջրի համար, չէ՞... Ջուր որ լինի՝ չեն վռազի: Ճանապարհի վրա ջուրը լավ բան է: Թող խմեն: Ինձ էլ կիհշե՜ն՝ լավ, չե՜ն հիշի՝ անուշ լինի:

Քերծը դժվարությամբ էր ծակվում: Պապիս քլունգի տակից երբեմն կայծեր էին թռչկոտում, բայց նա աշխատանքը չէր դադարեցնում: Սկզբում նա պատրաստեց մի կամարաձեւ մուտք, հետո գնալով խորացավ, խորացավ կարծր քերծի մեջ: Շուտով երեւաց եւ խոնավությունը, ասես քերծն սկսեց քրտնել պապիս հարվածներից:

Բայց պապս, իննսունամյա պապս, չկարողացավ ավարտել իր աշխատանքը: Մենակ էր: Նա ծանր հիվանդացավ ու պառկեց: Պառկած էր նա մեծ տան երդիկի տակ, թաղիքի վրա փռած անկողնում: Առաջին օրերը եզի ագին ձեռքին ճանձերն էր քշում իրանից, զով անում ժայռակերտ ճակատին: Նրա ճերմակ, միանգամայն ճերմակ մորուքը ծածկում էր ողջ կուրծքը: Հետո այնքան թուլացավ, որ եզան ագին շարժել չէր կարողանում: Ուժասպառ պառկած՝ նայում էր երդիկից դուրս, տեսնում միայն երկնքի մի կտոր, բարձրանում, հոգնում, ափսոսում:

– Է՜, Հարությունի աղջիկ, էս աշխարհում սրտիս ուզածը կատարեցի, ափսոս Աշուղի աղբյուրը կիսատ մնաց:

Իսկ տատս կշտամբում էր:

– Դու քո դարդը քաշիր, այ մարդ:

– Իմ դարդս ի՞նչ, դարդս Աշուղի աղբյուրն էր, բայց ձեռքերումս ուժ չմնաց... Ափսո՜ս...

Վերջին օրը, երբ նա պիտի մեռներ, բայց դեռ գիտակցությունը տեղն էր, պահանջեց, որ ինձ մոտեցնեն իրեն: Ձեռքիցս բռնած մոտ տարան: Պապս խանդաղատանքով նայեց ինձ ու հազիվ շշնջաց.

– Ես մեռնում եմ, բալա, Աշուղի աղբյուրը չմոռանաս:

Ես լաց եղա: Նա աչքերը փակելով ասաց.

– Աղբրի ջուրը... Աշուղի աղբյուրը...

Դա եղավ նրա վերջին խոսքը:

3. Մենք Որբացած՝ դուրս եկանք գյուղից եւ աշխարհի ընկանք: Ես շատ տեղեր եղա, շատ բաներ տեսա, մեծացա՝ կտրված գյուղից, ուր այլեւս ոչ մի բարեկամ չունեի: Բայց ուր էլ գնացի՝ մտքիցս չէր հեռանում իմ սիրելի, իմ անմոռանալի պապի ասածը: Ինքս ինձ մեղադրում էի, որ տարիներն անցնում են, մազերիս մեջ արդեն ճերմակն է հայտնվում, իսկ պապիս ասածը, նրա վերջին ցանկությունը չեմ կատարել:

Եվ ընդամենը երեք տարի առաջ, երկու շաբաթ արձակուրդ վերցնելով, ես վճռեցի գնալ գյուղ՝ պապիս վերջին ցանկությունը կատարելու: Քսանհինգ տարի գյուղում չէի եղել: Շատ լավ ընդունեցին: Երկու օր մնալուց հետո գյուղխորհրդի նախագահ Աբրահամին պատմեցի գնալուս նպատակը: Նա բարձր ծիծաղեց, ու թե՝

– Է, սիրելիս, պապիդ աղբյուրը երեք տարի առաջ մի այնպիսի աղբյուր ենք դարձրել, որի նման շրջանում չես գտնի:

Հենց նույն օրը գնացինք տեսնելու: Վաղեմի կածանի տեղ, աղբյուրի կողքով, այժմ անցնում է լայն ավտոճանապարհ: Ժեռ քերծի առաջ կարծր, կապտավուն քարից աղբյուր-հուշարձան էր կանգնեցված չորս ծորակով: Աղբյուրի ճակատին՝ մեծ քարի վրա, գեղեցիկ տառերով փորագրված էր:

«Աշուղի աղբյուր,

Սիրահարների համար հիմնադրեց համագյուղացի Հակոբջան Էլիզբարյանը 1909 թվին: Լայնացրին, հուշարձան կանգնեցրին՝ «Ազնիվ աշխատանքի» կոլխոզնիկները – 1943 թվին»:

Ես կռացա, ջուր խմեցի ծորակից, համբուրեցի աղբյուրի քարը, հայացքս նետեցի հեռու ու մոտ սարերին, ծով այգիներին, հեռվում պսպղացող Բարգուշատ գետին, եւ ինձ հանկարծ թվաց, թե նորից լսեցի պապիս վերջին խոսքը.

– Աշուղի աղբյո՜ւրը...

❝

¶ð²Î²Ü ÊÜÖàð³êÎ

Գուրգեն Սեւունց

Հայ անվանի գրող, ՀԽՍՀ կուլտուրայի վաստակավոր գործիչ (1967), ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ 1936-ից:

Ծնվել է 1911 թ. փետրվարի 3-ին Խնձորեսկ գյուղում: 1922-ին ընտանիքով փոխադրվել են Բաքու: Այստեղ աշխատել է երկաթուղայինների գրադարանում, «Կոմունիստ» (հայերեն) թերթի խմբագրությունում: Երեսնական թվականների սկզբին ընդունվել է Մոսկվայի համալսարանի կենսաբանության ֆակուլտետը, ապա սովորել Բաքվի մանկավարժական ինստիտուտի բանասիրական բաժնում: Այնուհետեւ սովորել է ռազմաօդաչուական եւ սպայական դասընթացներում: 1935 թվականից նորից աշխատել է «Կոմունիստ» հայերեն թերթի խմբագրությունում, որից հետո եղել է Բաքվում լույս ընծայվող «Խորհրդային գրող» ամսագրի խմբագիրը: Առաջին պատմվածքը՝ «Աիմեղը» լույս է տեսել 1928-ին:

1941-45-ին ծառայել է խորհրդային բանակում:

1946-52 թթ. խմբագրել է «Պիոներ» ամսագիրը:

1952-54 թթ. եղել է արտասահմանյան երկրների հետ բարեկամության եւ մշակութային կապի հայկական ընկերության նախագահ, 1954-59-ին՝ Հայաստանի գրողների միության վարչության քարտուղար: Նրա հանրահայտ գործերից են «Ծովախորշում», «Վիշապասարի աղջիկը», «Թեհրան» (երկհատոր), «Գերիներ», «Պետական գաղտնիք» վեպերը: Տպագրվել է նրա երկերի հինգհատորյակը: Նրա գործերը թարգմանվել են ԽՍՀՄ ժողովուրդների եւ աշխարհի բազմաթիվ լեզուներով: Գ. Սեւունցի ստեղծագործությունների հիմքում իր ժամանակի մարդկանց ստեղծարար աշխատանքը, հոգսերն ու ապրումներն են, հայրենիքի պաշտպանունակության եւ հզորության ամրապնդումը: Ծանոթ լինելով Իրանի ժողովուրդների սոցիալական եւ ազգային ազատագրական պայքարին՝ «Թեհրան» վեպում գեղարվեստորեն նկարագրել է այդ երկրում տեղի ունեցող քաղաքական բուռն իրադարձությունները:

Պարգեւատրվել է Աշխատանքային Կարմիր դրոշի երկու շքանշանով:

Մահացել է 1969 թ. հունվարի 3-ին Երեւանում:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. Դեպի երկիր, Բաքու, Ազերնեշր, 1935, 103 էջ:
2. Ծովախորշում, գիրք Ա, Բաքու, Ազերնեշր, 1938, 420 էջ:
3. Վիշապասարի աղջիկը (վիպակ), Բաքու, Ազերնեշր, 1945, 287 էջ:
4. Առաջին շարք (պատմվածքներ), Երեւան, Հայպետհրատ, 1947, 48 էջ:
5. Ազատության պողոտա, գիրք առաջին, Երեւան, «Սովետական գրող», 1947, 250 էջ:
6. Իրանական նոթեր, Երեւան, Հայպետհրատ, 1949, 380 էջ:
7. Թեհրան (վեպ), գիրք առաջին, Երեւան, Հայպետհրատ, 1952, 468 էջ:
8. Թեհրան (վեպ), գիրք երկրորդ, Երեւան, Հայպետհրատ, 1952, 532 էջ:
9. Թեհրան (վեպ), 2-րդ հրատարակչություն, գիրք առաջին, Երեւան, Հայպետհրատ, 1953, 524 էջ:
10. Թեհրան (վեպ), 2-րդ հրատարակչություն, գիրք երկրորդ, Երեւան, Հայպետհրատ, 1952, 599 էջ:
11. Թեհրան (վեպ), հատոր Ա, Բեյրութ, հրատ. «Արարատ» թերթի, 1954, 661 էջ:
12. Դանուբից Գանգես, Երեւան, Հայպետհրատ, 1957, 319 էջ:
13. Գերիներ (վեպ), Երեւան, Հայպետհրատ, 1958, 632 էջ:
14. Վիետնամի գարունը (ճամփորդական նոթեր), Երեւան, Հայպետհրատ, 1960, 144 էջ:
15. Երկեր 5 հատորով, հատոր 1 («Թեհրան», վեպ, գիրք 1), Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, 535 էջ:
16. Երկեր 5 հատորով, հատոր 2 («Թեհրան», վեպ, գիրք 2), Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, 599 էջ:
17. Երկեր 5 հատորով, հատոր 3 («Գերիներ», վեպ), Երեւան, Հայպետհրատ, 1964, 740 էջ:
18. Երկեր 5 հատորով, հատոր 4 («Ծովախորշում», վեպ), Երեւան, «Հայաստան», 1965, 708 էջ:
19. Երկեր 5 հատորով, հատոր 5 (Հեռավոր ուղիներ), Երեւան, «Հայաստան», 1965, 640 էջ:
20. Պետական գաղտնիք (վեպ), Երեւան, «Հայաստան», 1967, 896 էջ:
21. Չիկա (պատմվածքներ), Երեւան, «Հայաստան», 1968, 92 էջ:
22. Թեհրան, վեպ 2 գրքով, գիրք առաջին, Երեւան, «Հայաստան», 1973, 508 էջ:
23. Թեհրան, վեպ 2 գրքով, գիրք երկրորդ, Երեւան, «Հայաստան», 1973, 560 էջ:
24. Այն օրերին (պատմվածքներ, վիպակ), Երեւան, «Սովետական գրող», 1979, 344 էջ:
25. Կյանքը թեւերի վրա (վեպ), Երեւան, «Սովետական գրող», 1984, 592 էջ:

¶ð²Î²Ü ÊÜÒàðºêÎ

Սուրեն Այվազյան

Հայ նշանավոր արձակագիր Սուրեն Այվազյանը ծնվել է 1915 թվականի հունվարի 9-ին Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղում:

Դեռեւս վաղ մանկությունից ապագա գրողը ճաշակում է որբության բոլոր դառնությունները: Նա չորս տարեկան էլ չկար, երբ 1919 թվականին մեռնում է հայրը:

Ընչազուրկ ընտանիքը պահել-պահպանելու ծանր հոգսերն ամբողջությամբ ծանրանում են այրի Բոխչագյուլի ուսերին: Մայրը գյուղի ունեւորների եւ հարուստների տներում հաց է թխում, լվացք է անում, որ խնամի իր երկու որբին` Սերգոյին, Սուրենին: Դեռ նոր տառաճանաչ ավագ եղբայրը` Սերգոն, շուտով կտրվելով ուսուցումից` գնում է գյուղի տավարը պահելու` դառնալով մոր հույսն ու ապավենը: Ուսումնասեր մայրը, սակայն, հաղթահարելով կյանքի բոլոր դժվարությունները` փոքր որդուն` Սուրենին, չի կտրում ուսումից:

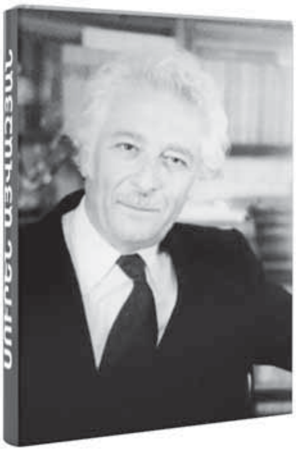

Փոքրիկ Սուրենը, հաղթահարելով որբ երեխային բաժին հասած բոլոր տառապանքները, գերազանց առաջադիմությամբ ավարտում է հայրենի գյուղի յոթնամյա դպրոցը եւ 1930 թվականին ուսումը շարունակում Գորիսի մանկավարժական տեխնիկումում: Ուսումնառության տարիներին Ասուր-Սուրենը փայլում է իր գիտելիքներով` ցուցաբերելով նաեւ իր գրական-ստեղծագործական շնորհները: Նա այս եւ հետագա տարիներին (1930-1940) Գորիսի շրջանային «Կարմիր Զանգեզուր» թերթում տպագրում է մի շարք ոտանավորներ, գրական պատկերներ:

1934-ին ավարտելով մանկավարժական տեխնիկումը` Այվազյանն աշխատում է Գորիսի շրջանի Խանածախ եւ Տեղ գյուղերում հայոց լեզվի եւ գրականության ուսուցիչ:

Հատկանշական է, որ մանկության եւ պատանեկության դժվարին տարիներից ստացած տպավորությունները նրան ուղեկցել են ողջ կյանքի ընթացքում: Այդ դժվարին ու տառապալից ժամանակները միշտ էլ տխուր հիշողություններ են արթնացրել գրողի հոգում:

Այդ տպավորությունների արտահայտություններ են նրա «Տուր ձեռքդ, կյանք», «Ասուր, հեյ, Ասուր», «Խնձորեսկ» ստեղծագործությունները:

1937 թվականին Սուրեն Այվազյանի մի քանի ուշագրավ պատմվածքներ տպագրվում են «Խորհրդային գրող» եւ «Հոկտեմբերիկ» ամսագրերում:

➔

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. Անավարտ գորգը (պատմվածքներ), Բաքու, «Ազերնեշր», 1947, 126 էջ:
2. Խորաձորցիք, Բաքու, «Ազերնեշր», 1951, 246 էջ:
3. Լեռնցիներ (վեպ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1955, 154 էջ:
4. Խիղճը (պատմվածքներ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1957, 267 էջ:
5. Տուր ձեռքդ, կյանք (վիպակ, պատմվածքներ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1959, 278 էջ:
6. Անշեջ կրակների կզզին (վիպակ, պատմվածքներ, զրույցներ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1960, 160 էջ:
7. Տուր ձեռքդ, կյանք, երկրորդ մաս, Երեւան, «Հայպետհրատ», 1961, 280 էջ:
8. Նախագահը, Երեւան, «Հայպետհրատ», 1961, 33 էջ:
9. Տուր ձեռքդ, կյանք (վեպ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1962, 326 էջ:
10. Հովիվը, Երեւան, «Հայպետհրատ», 1960, 40 էջ:
11. Բարի առավոտ (վեպ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1964, 474 էջ:
12. Ջրաղացի ճանապարհին (պատմվածք), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1964, 48 էջ:
13. Ճակատագիրն հայոց (վեպ), Երեւան, «Հայաստան», 1966, 800 էջ:
14. Ճակատագիրն հայոց (վեպ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1967, 793 էջ:
15. Բարձունքի վրա, Երեւան, «Հայաստան», 1969, 24 էջ:
16. Կա եւ հետմահու կյանք (վիպակներ, պատմվածքներ, մանրապատումներ), Երեւան, «Հայաստան», 1971, 372 էջ:
17. Գարունս ձյուների տակ (գրական մանրապատումներ), Երեւան, «Հայաստան», 1972, 98 էջ:
18. Առավոտ լուսո (վեպ), Երեւան, «Հայաստան», 1976, 570 էջ:
19. Խնձորեսկ (վեպ), Երեւան, «Խորհրդային գրող», 1982, 493 էջ:
20. Ասուր, հեյ, Ասուր (վիպակ), Երեւան, «Խորհրդային գրող», 1985, 213 էջ:
21. Ճակատագիրն հայոց (վեպ), Երեւան, «Խորհրդային գրող», 1989, 954 էջ:

¶Ð²Î²Ü ÊÜÒàÐ°êÎ

Փոքր արձակի մեծ վարպետը

ՄԱՐՏԻՆ ԳԻԼԱՎՅԱՆ

«Գրական թերթ», 10 հուլիսի 2015 թ./ N 24 (3257)

Òավալի է, անշուշտ, որ ժամանակի ընթացքում մոռացության են մատնվում մեր գրողներից, արվեստի ու մշակույթի գործիչներից շատերը, ովքեր հարուստ ժառանգություն են թողել, որոշակի դերակատարություն են ունեցել գրական-գեղարվեստական առաջընթացի գործում ու մշակութային կյանքում:

Գլուխգործոցներ չի ստեղծել Սուրեն Այվազյանը, բարձր կոչումների ու պարգեւների չի արժանացել, բայց այն, ինչ ժառանգություն է մնացել նրանից, արժանի է համակողմանի ուսումնասիրության, ինչը մի կողմից կընդլայնի մեր պատկերացումները նախապատերազմական ու հետպատերազմյան տարիների գրական գործընթացների վերաբերյալ, մյուս կողմից՝ նախադեպ կհանդիսանա մոռացությունից փրկելու մեր մի շարք արժանավոր գրողների:

Կյանքի ու գրական գործունեության դժվարին, խոչընդոտներով լի ճանապարհ է անցել Սուրեն Այվազյանը եւ գրականություն է բերել մի ուրույն աշխարհ, որն ինչ-որ չափով շարունակում է Ա.Բակունցի՝ լեռնաշխարհի մարդկանց կենսապատումը, նոր գույներով ու երանգներով հարստացնում զանգեզուրյան բնապատկերները:

Հայրենի եզերքին արմատներով կապված մարդիկ են Ս.Այվազյանի փոքր արձակի հերոսները: Ա.Բակունցի հերոսների շարունակություններն են նրանք՝ նոր ժամանակներում, մարդու ու ժամանակի, մարդու ու հասարակության, բնության վերաբերյալ իրենց ուրույն պատկերացումներով, դրամատիկ ապրումներով, հոգսերով ու մտահոգություններով:

Ծնվել ու մանկության տարիներն անցկացրել է

1937 թվականի աշնանը Սուրեն Այվազյանը մեկնում է Բաքու, ընդունվում Կիրովի անվան պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետը եւ 1942 թվականին ավարտելուց անմիջապես հետո զորակոչվում խորհրդային բանակ, մասնակցում Հայրենական մեծ պատերազմին:

Ծանր վիրավորվելուց հետո Այվազյանը վերադառնում է Բաքու եւ ապաքինվելուց հետո աշխատանքի անցնում Բաքվի՝ հայերեն լույս տեսնող «Կոմունիստ» թերթում: Այստեղ էլ ամբողջությամբ նվիրվում է գրական-ստեղծագործական աշխատանքի: Պատմվածքների առաջին հավաքածուն լույս է տեսնում 1947 թվականին՝ «Անավարտ գորգը» խորագրով: 1950 թվականին գրողը տպագրում է իր «Խորաձորցիք» վիպակը:

1953 թվականից մշտապես տեղափոխվում է Երեւան եւ բուռն թափով նվիրվում ստեղծագործական աշխատանքին:

1955 թվականին լույս տեսած նրա «Լեռնցիներ» վեպն արդեն ուշագրավ երեւույթ էր հայ գրականության մեջ:

Դրանից հետո մեկը մյուսի հետեւից լույս են տեսնում «Խիղճը» (1957), «Տուր ձեռքդ, կյանք» (1961), «Անշեջ կրակների կղզին» (1961), «Բարի առավոտ» (1964) պատմվածքները, վիպակներն ու վեպերը:

1967 թվականին Սուրեն Այվազյանը հրապարակ է հանում իր նշանավոր գործերից մեկը՝ «Ճակատագիրն հայոց» պատմավեպը, որը մեծ հռչակ է բերում հեղինակին: 1971-ին հրատարակվում է «Կա եւ հետմահու կյանք» ինքնատիպ ստեղծագործությունը: 1972 թվականին լույս է տեսնում վարպետ արձակագրի «Գարունս ձյուների տակ» խոհափիլիսոփայական արձակ բանաստեղծությունների ժողովածուն:

1976-ին Այվազյանը հրատարակում է իր նշանավոր «Առավոտ լուսո» վեպը: Հետմահու լույս են տեսնում Այվազյանի «Խնձորեսկ» եւ «Ասուր, հեյ, Ասուր» ինքնակենսագրական գրքերը:

Այվազյանն ամուսնացել է երկու անգամ:

Առաջին կնոջից՝ ծագումով արցախցի Մարգոյից, ունեցել է երեք զավակ՝ երկու աղջիկ, մեկ տղա:

Երկրորդ կնոջից՝ թարգմանչուհի Հռիփսիմե Կարապետյանից, ունեցել է մեկ զավակ՝ Ավետիք Այվազյանը:

Այվազյանի գրքերը թարգմանվել են աշխարհի տարբեր լեզուներով, այդ թվում՝ ռուսերեն, ուկրաիներեն, պարսկերեն, բուլղարերեն:

Նշանավոր գրողը մահացել է 1981 թվականի մայիսի 19-ին: Թաղված է հայրենի գյուղի իր առանձնատունթանգարանի բակում:

Ս.Այվազյանը պատմվածքի դասական կառուցվածքը վարպետորեն հարստացնում է նուրբ ներթափանցումներով, հերոսների ներաշխարհի խորքային բացահայտումներով: Այս տեսանկյունից նրան կարելի է համարել Ակսել Բակունցի ավանդույթների լավագույն շարունակողներից մեկը մեր գրականության մեջ:

¶ð²Î²Ü ÊÜÒàðºêÎ

Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղում՝ ճաշակելով որբության դառնությունները. երեք անչափահասներին կերակրողը դեռատի մայրն էր, ով հաց էր թխում ու լվացք անում գյուղի հարուստների տներում՝ աչքերում միշտ թախիծ ու արցունք, հոգում՝ կարոտի անմոռանալի կսկիծ ու ցավ:

Մանկության օրերի դառը հուշերին ու Վարդանուշ մայրիկին հետագայում բազմիցս է անդրադարձել Ս.Այվազյանը՝ ցավով ու կարոտով, որդիական անպարփակ սիրով. *«Մայր իմ, այս անգամ ես քեզ պետք է զրկեմ ինձ լսելու հաճույքից: Պետք չէ, որ դու նորից վերապրես քո ապրածը, տառապանքը հիշելն էլ տառապանք է: Թող այս իմ գիրքը կարդան քո թոռնիկներն ու իմանան, թե ինչպես դու աշխարհում մնացիր մենակ ու անօգնական եւ քո դեռ չթեւավորված ճուտերն առած թեւերիդ տակ եւ, աչքերիդ մեջ կորած մի հույս՝ սպասեցիր փրկության»:*

Նախնական կրթությունը հայրենի գյուղում ստանալուց հետո Ս.Այվազյանը սովորում է Գորիսի մանկավարժական տեխնիկումում, որն ավարտելուց հետո, որպես հայոց լեզվի եւ գրականության ուսուցիչ, աշխատում է տարածաշրջանի մի շարք գյուղերում:

1942 թ. Ս.Այվազյանն ավարտում է հարեւան հանրապետության մայրաքաղաքի համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետն ու մեկնում ռազմաճակատ: Պատերազմից հետո՝ մինչեւ 1952 թ., աշխատում է այդ հանրապետության «Կոմունիստ» հայերեն թերթում: 1953 թ. վերջնականորեն տեղափոխվում է Երեւան ու մինչեւ կյանքի վերջը (1981 թ. մայիսի 19-ը) զբաղվում է գրական գործունեությամբ: Գրողի աճյունն ամփոփված է հայրենի Խնձորեսկ գյուղի՝ իր ձեռքով տնկած այգում:

Ս.Այվազյանի առաջին պատմվածքները, ակնարկներն ու քնարական մանրապատումները տպագրվել են «Խորհրդային գրող» եւ «Հոկտեմբեր» ամսագրերում: Նրա գրական մուտքը նշանավորվեց «Անավարտ գորգը» (1947) գրքույկով, որին հաջորդեցին «Խորաձորցիք», «Լեռնցիներ» (1955), «Խիղճը» (1955) պատմվածքների ժողովածուները, «Տուր ձեռքդ, կյանք» (1962), «Անշեջ կրակների կզզին» (1966) վիպակները, «Բարի առավոտ» (1964), «Ճակատագիրն հայոց» (1967), «Առավոտ լուսո» (1977) վեպերը: Ս.Այվազյանի պատմվածքների «ավազանը» հայրենի Խնձորեսկ գյուղն է՝ իր նահապետական վարք ու բարքով, սովորություններով ու ավանդույթներով, մարդկային յուրահատուկ հարաբերություններով: Նրա պատմվածքների հերոսները իրական մարդիկ են, որոնցից շատերին գրողը ճանաչում էր մանկության տարիներից: Նրանցից մեկն է Շափաղաթ պապը, ով ռազմաճակատում զոհված յուրաքանչյուր որդու հիշատակը հավերժացնում է աղբյուր-հուշարձանով: Հինգ հուշարձան-աղբյուր է կառուցել Շափաղաթ պապը եւ բոլորի վրա էլ թողել է նույն տապանագիրը՝ «Խմեցիր, հալալ լինի, թե հալալ ես ու պարզ, ինչպես այս աղբյուրը»:

Ժողովրդական իմաստնության մարմնացումն է Շափաղաթ պապը, եւ նրա փիլիսոփայական պարզ ու այդ պարզության մեջ անչափ խորիմաստ մտասեւեռումները՝ մարդու, մարդկայինի, հայրենիքի ու հողի, սիրո ու ատելության վերաբերյալ կյանքի համար անհրաժեշտ դասեր են:

Իրենց լեռների պես հպարտ են խորաձորցիք՝ պատմական Խնձորեսկի մարդիկ՝ Ունանանց Ունանը, Մուսուրանց Խաչի ապերը, Սուկլունց Լեւոնը, Գիլավանց Աթան, Թոփչի Խաչանը («Փրթոսի ընկուզենին»), համանուն պատմվածքի հերոս Լուռ Լալազարը, Շամոն, Թեւոսը, Սաղաթելը («Թխկուտի ձորում»), Մեհրին («Վիշտը»), Վարդազարը, Ջավադը («Գողը»), ծերունի Հակոբջանը («Հերիք»), Օհանը («Մարդը»), ովքեր ընդգծված անհատականություններ են, ապրել են հասարակական-քաղաքական ցնցումների տարբեր ժամանակներում՝ Առաջին համաշխարհային, կոլեկտիվացում, Հայրենական պատերազմ, հետպատերազմյան ծանր տարիներ, ենթարկվել են հալածանքների, բռնությունների, բայց չեն կորցրել մարդկային արժանապատվությունը, *«Կյանքը շատ դառն էր, ամեն օր արյուն, սպանություն, ամեն օր մայրերի սուգ, մայրերի ճիչ» («Իմ մանկությունը»)*, մի կտոր հացի համար տաժանակիր աշխատանք. *«Եղել է, որ իմ տերն ինձ կանչել է. «Այ գյադա, ձին բեր, դե կռացիր» ու ծանր ոտքը դնելով մեջքիս բարձրացել է ձիու վրա: Ոտքի տակ չրթացել է մեջքս, աչքերս մթնել են... Եղել է, որ ես օրն ամբողջ աշխատել եմ իմ փոքրիկ ուժերով, բայց մնացել եմ քաղցած...* («Որդուս»): Հայրենի լեռներն են նեցուկ եղել խորաձորցիներին. *«Հազար լեռներ, քանի-քանի անգամ դուք պահել եք ինձ ձեր մութ ու ապահով գրկի մեջ եւ թույլ չեք տվել, որ մայրս շաղ տա մազերը մի կտոր հացի համար քարկոծ արած իր որդու դիակի վրա: Լեռներ հայրենի, դուք իմ երկրորդ մայրն եք եղել» («Որդուս»):*

Ս.Այվազյանը բնապատկերներ կերտելու մեծ վարպետներից մեկն է մեր գրականության մեջ: Անկրկնելի են նրա խորաձորյան գույները՝ մերթ թանձր ու խիտ, մերթ թռվռուն ու տաք՝ նարնջագույնի եւ կարմիրի նուրբ երանգներով. *«Ձորերից ամպի քուլաներ են ելնում, բարձրանում են, հալվում լեռնալանջերին, դառնում ցողիկներ, որոնք վաղորդյան արեւի տակ շողում են ծաղիկների վրա, ծաղիկների ու արեւի գույներով» («Ձորերի ձայնը»)*: Ձորերից առկայծող գույները ձայնային ելեւէջներ ունեն, համ ու հոտ ու խիստ համահունչ են մայրության թրթիռը կրծքի խորքում առաջին անգամ զգացող Աթագի ապրումներին, Թխկուտի ձորում դարբնի աղջկան սպասող Շամոյի հոգու ելեւէջներին, առաջին համբույրից խենթացած Շուշանի սրտի թրթռոցներին:

Ս.Այվազյանը պատմվածքի դասական կառուցվածքը վարպետորեն հարստացնում է նուրբ ներթափանցումներով, հերոսների ներաշխարհի խորքային բացահայտումներով: Այս տեսանկյունից նրան կարելի է համարել Ակսել Բակունցի ավանդույթների լավագույն շարունակողներից մեկը մեր գրականության մեջ: Կարծում ենք՝ ժամանակն է նրա ժառանգությունը ենթարկելու գրականագիտական հիմնավոր քննության:

“

Ս.Այվազյանը բնապատկերներ կերտելու մեծ վարպետներից մեկն է մեր գրականության մեջ...

¶ð²Î²Ü ÊÜÒàðºêÎ

Արկադի Ծատուրյան.

Հողի արյան դարավոր կանչով

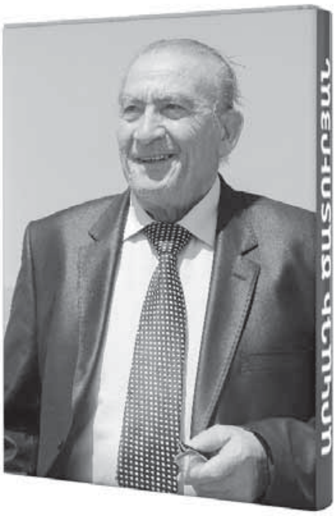

ԹԵՀՄԻՆԱ ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Արկադի Ծատուրյանի բազմաշնորհ ու բազմավաստակ անունը ծանոթ է յուրաքանչյուր գրասեր սյունեցու: Նա վաղուց հեղինակավոր ներկայություն է մեզանում՝ իբրեւ բանաստեղծ, արձակագիր, երկարամյա մանկավարժ, հրապարակախոս, խմբագիր, մշակութային-գրական ձեռնարկների փնտրված բեմախոս: Հեղինակած քանից ավելի գրքերով, կազմած ու խմբագրած մեծաթիվ ժողովածուներով ընթերցասեր հանրությանը ներկայացած գրչի անխոնջ աշխատավորն իսկապես արժանի է սրտառուչ գնահատության:

Կյանքի երկարամյա ճանապարհ անցնելով՝ նա այսօր մեր կողքին է գրական-ստեղծագործական լիության մեջ, երիտասարդական ավյունով, իրավ հայի, գրողի, մտավորականի արժանապատիվ կեցվածքով, մշակութային բարձր գիտակցությամբ, հանրանվեր մարդու հավաքական մտահոգություններով ու հանձնառություններով:

Լավածանոթ լինելով Ա.Ծատուրյանի գրական նախասիրություններին՝ չեմ կարող համարումով ու հարգանքով չխոսել նրա ստեղծած գեղագիտական արժեհամակարգի մասին, որի գլխավոր երակը հուն է առնում հայրենի հողից, ավանդույթից, պատմությունից, աշխարհայացքից, ինքնուրույն իղացումից՝ մարմնավորված առավելապես արձակի փոքր ժանրաձեւերի մեջ:

Գրողի, գրականության մարդու կոչմանը հավատարիմ՝ Ծատուրյանը պատմել, վավերագրել, հուշագրել է այն ամենը, ինչը տվել է նրան կյանքի լայնահուն ճանաչողությունը, կյանքի ճշմարտության անխաբ զգացողությունը: Ապրվածը, անհատական փորձառության բովով անցածը, վավերագրականը, ստուգապատումը արձակագրի ի՛ր մտասեւեռումներն են: Ծատուրյանի արձակը մերթ պատմվածքի կառույց է, մերթ ակնարկի պատում, մերթ տպավորապաշտ նկարագրություն, այդքանով հանդերձ՝ մի գրաշխարհ, որ վաղուց բռնել է ընթերցողի սրտի, ճաշակի հետ հարազատություն պահող երակը:

Կենսական այն ապրումներն ու տպավորությունները, որոնք բանաստեղծությամբ չկարողացավ խտացնել, հանձնեց արձակի թռիչքներին, եւ այդ դաշտում արձանագրեց նվաճումներ: Հայ գեղարվեստական արձակագրության արժանավոր էջերից են Ծատուրյանի «Հողի սիրով», «Մի՛ կրակեք հայերի վրա», «Ապրելու իրավունքով», «Առանց հայրենիք չի կարելի», «Հայրենիքը սկսվում է ծննդավայրից», «Ծուխ ծխանի» ժողովածուները, որոնցում շահեկան արծարծումներ է ստացել արդի հայ արձակում այժմեականություն պահպանող Արցախյան պատերազմի թեման: Որպես արձակագիր՝ Ծատուրյանը ձեւավորվել է հենց պատերազմի նյութի գրականացման փորձով: Արցա-

Տագնապելով իր ժողովրդի ճակատագրի համար՝ Ծատուրյանն այդ տագնապն արտահայտել է ամեն կերպ եւ ամեն առիթով՝ երբեմն հռետորական-քարոզչական զեղումներով խեղդելով ասելիքը նեղ փաստագրության մեջ՝ մի կարեւոր դեպք, կենսադրվագ փրկելու եւ պատմությանը պահ տալու առանջահերթ միտումով:

¶ð²Î²Ü ÊÙÒàð°êÎ

խյան ազատամարտի թեման, առհասարակ, գրողի տարերքն է եւ լայնորեն տողանցում է նրա ստեղծագործությունը:

Ծատուրյանի հիշյալ ժողովածուներում ի մի բերված գրվածքներից շատերը բնույթով փաստավավերագրություններ են, ակնարկներ, հուշագրային, օրագրային նոթեր, քան պատմվածքներ՝ գրական տեսակի հատկականությամբ: Որոշ պատումներ դրվագային բնույթ են կրում կամ հեղինակի զրուցախոսություններն են՝ հաճախ վերամբարձ ոճավորումով: Քարոզչականությունը տեղ-տեղ թուլացրել է դեպքերի կուռ-հետեւողական զարգացումը: Բոլոր դեպքերում հեղինակը պատումի մեջ է ներքաշել իր պատերազմական տպավորությունները եւ պատմաքաղաքական բազմաթիվ տարրերի համադրությամբ իմաստավորել տեսած դեպքերն ու լսած պատմությունները ֆիդայիների կյանքից:

«Ապրելու իրավունքով» ժողովածուի առաջաբանում հեղինակը բնութագրում է նյութի տեսածիրում դիտված իրականությունը. *«Սա մեր տեսած ու ապրած օրերից հյուսված գեղարվեստապատում ասք է՝ ժամանակաշրջանի պատմական անցքերի եւ իրադարձությունների ֆոնի վրա: Իրադարձություններ, որոնք իրոք պատմական են, բայց դեռ չեն հասցրել դառնալ պատմություն»:* Ծատուրյանի հեղինակած գրքերի մեծ մասը թեեւ պատկանում է գեղարվեստական գրականությանը՝ իբրեւ պատմվածքների ժողովածուներ, այնուամենայնիվ իրական կյանքից քաղված լինելու հեղինակային հուշարկումն իսկ շեշտում է դրանց փաստագրական ենթահողը:

Գրողը ոչ մի դեպքում չի հեռանում վավերականությունից, ճանաչելի է թողնում կերպավորված անձանց՝ նշելով նրանց իրական անունները, նույնիսկ՝ մականունները: «Առանց հայրենիք չի կարելի» ժողովածուի պատմվածքներից մեկում հեղինակը գրում է. *«Ուզում եմ բոլորին մեկ-մեկ հիշել: Ամեն մեկի մասին դրվատանքի մի խոսք ասել: Չէ՞ որ նրանք արժանի են մեծարման»:* Տղերք - այսպես է հեղինակն անվանում նախակերպարային հավաստիություն ունեցող հերոսներին, ովքեր մարտնչել են ինքնապաշտպանական տարբեր գծերում: Պատմվածքներից մեկում («Գյուղը ոտքի է կանգնում») գրողն ուղղակի «ցուցակագրել է» նրանց՝ թվարկելով հարյուր չորս անուն-ազգանուն՝ կամովին զինվորագրված ազատագրական պայքարի: «Իրենց լեռների պես կարծր» տղերքի կերպարներն էլ գրական ներշնչումների են տարել գրողին:

Ծննդավայր Խնձորեսկի ինքնապաշտպանական դրվագները՝ ջոկատի հրամանատար Սանոյի գլխավորությամբ, փառազարդում են Ծատուրյանի ռազմաճակատային արձակը: «Առանց հայրենիք չի կարելի» ժողովածուն գրողը նվիրել է ազատամարտում զոհված խնձորեսկցի ազատամարտիկներին եւ առանձնաշեշտել →

“Ծատուրյան անհատի ու ստեղծագործողի ուրույն դիմապատկերն ամբողջացնում են հայրենի եզերքին նվիրված բանահյուսական-ազգագրական բնույթի աշխատությունները

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղինակած գրքերը

1. «Կատակում, զվարճախոսում, սրամտում է Խնձորեսկը» - 1998 թ., 63 էջ
2. «Թուրուսի խութի գրավումը» (վիպակ) - 1998 թ., 82 էջ
3. «Հողի սիրով» (բանաստեղծություններ) - 2001 թ., 280 էջ
4. «Արքաների խիղճը» (առակներ) - 2000 թ., 80 էջ
5. «Զանգեզուրյան տաղեր» (ժողովրդական քառյակներ) - 2001 թ., 62 էջ
6. «Մի կրակեք հայերի վրա» (պատմվածքներ) - 2002 թ., 151 էջ
7. «Ապրելու իրավունքով» (պատմվածքներ) - 2003 թ., 124 էջ
8. «Առանց հայրենիք չի կարելի» (պատմվածքներ) - 2004 թ., 144 էջ
9. «Մարդ էլ կա, մարդ էլ» (արձակ եւ չափածո) - 2004 թ., 248 էջ
10. «Հայրենիքը սկսվում է ծննդավայրից» (պատմվածքներ) - 2005 թ., 145 էջ
11. «Ծիծաղում է Խնձորեսկը» - 2006 թ., 350 էջ
12. «Ծուխ ծխանի» (պատմվածքներ, նովելներ) - 2007 թ., 320 էջ
13. «Գորիսապատում-Ա» (Գորիսի պատմություն) - 2010 թ., 213 էջ
14. «Խոզնավար» (գյուղի պատմություն) - 2010 թ., 160 էջ
15. «Գորիսապատում-Բ» (Գորիսի պատմություն) - 2011 թ., 250 էջ
16. «Մեր Այվազյանը» (գրողի դիմանկար) - 2012 թ., 210 էջ
17. «Սյունիքի գրողները մանուկների համար» (ժողովածու) - 2011 թ., 170 էջ
18. Գորիսապատում-Գ» (Գորիսի պատմություն) - 2012 թ., 270 էջ
19. «Ներքին Խնձորեսկ» (գյուղի պատմություն) - 2012 թ., 218 էջ
20. «Սյունիքի եւ սյունեցու մասին» (մենագրություն) - 2011 թ., 170 էջ
21. «Հույսի ճանապարհ» (չափածո, արձակ, դրամա) - 2013 թ., 296 էջ
22. «Գորիսապատում-Դ» (Գորիսի պատմություն) - 2014 թ., 235 էջ

¶ð²Î²Ü ÊÜÒàð³êÎ

նպատակը՝ պատկերել «լեգենդար Սանոյի ու նրա ջոկատի մարտական ուղին, սխրանքները»:

Գրողի համար դժվարին գործ համարելով ժամանակակցին կերպավորելը՝ Ծատուրյանը մտավախություն է հայտնում մի նուրբ խնդրի շուրջ՝ կկարողանա՞ արդյոք ընթերցողին համոզել, որ հերոս կարող է լինել իր կողքին ապրող, իր հետ առօրեական շփումներ ունեցող մարդը: Մարտական գործողությունների ժամանակ զոհված ազատամարտիկներին ժողովուրդն արժանապես սրբացրել է, հերոսացրել, իսկ ովքեր կռվի դաշտում ճակատագրի բարեհաճությամբ կենդանի են մնացել, այսօր ապրում են մեր կողքին՝ որպես սովորական մարդիկ: Նրանց անունն ու գործը նույնպես արձակագիրն ամենայն վավերականությամբ կյանքից տեղափոխում է գրականություն՝ ժամանակակից ընթերցողին ցույց տալու, որ նրանք երբեւէ զենքը ձեռքին մաքառել են թշնամու դեմ եւ կենդանի հերոսներ են՝ արժանի իր հիշատակող ու մեծարող գրչին:

Տագնապելով իր ժողովրդի ճակատագրի համար՝ Ծատուրյանն այդ տագնապն արտահայտել է ամեն կերպ եւ ամեն առիթով՝ երբեմն հռետորական-քարոզչական զեղումներով խեղդելով ասելիքը նեղ փաստագրության մեջ՝ մի կարեւոր դեպք, կենսադրվագ փրկելու եւ պատմությանը պահ տալու առանձահերթ միտումով:

Ազգային կյանքի այդ ծանր օրերի ականատեսն արձանագրում է փաստը՝ չհետեւելով պատմվածքի զարգացման ներքին տրամաբանությանը՝ ջանալով կորստից փրկել Արցախյան գոյապայքարում իր հայրենակիցների սխրանքների հիշատակները: Հերոսամարտի ուշարժան անցքերը հիշատակելու-վավերագրելու հրատապ մղումով Ծատուրյանը հաճախ զրկել է իրեն գրողական հնարքներից, երեւակայության ընձեռած թռիչքներից, կենսանյութը ստեղծաբանական-գեղագիտական մշակման ենթարկելու գրական ազատությունից, նյութի թելադրած ոճակառուցվածքային յուրատիպ լուծումներից եւ ընտրել է գեղարվեստական խոսքը կաշկանդող առարկայական ճշգրտության «զսպաշապիկը»: Դրանով հանդերձ՝ նա կարողացել է պահպանել գեղարվեստական խոսքի մայր հատկանիշների մեծ մասը՝ անբռնազբոս ոճը, լեզվական դյուրահաղորդությունը, հուզավառ տողանցումները: Տարբեր գործերում նրան հաջողվել է հոգեբանական պահեր եւ ներքին դրամաներ բացահայտել:

Մամուլում լույս տեսած հոդվածները

1. «Սերունդների հետ», «Սովետական դպրոց», 1968 թ., թիվ 32
2. «Մկնդեղային շրմփոց», «Զանգեզուր», 1969 թ., թիվ 27
3. «Բարոյազուրկ փախստականները», «Որոտան», 1972 թ., թիվ 153
4. «Կաբինետային ուսուցումը Խնձորեսկի դպրոցում», «Սովետական դպրոց», 1974 թ., թիվ 48
5. «Կոնյակը» (երգիծանք), «Զանգեզուր», 1974 թ., թիվ 48
6. «Եկեք խորհենք այս մասին», «Զանգեզուր», 1975 թ., թիվ 51
7. «Սուրեն Այվազյանին», «Զանգեզուր», 1975 թ., թիվ 12
8. «Ֆիզկուլտուրան նրա տարերքն է», «Սովետական դպրոց», թիվ 92
9. «Պատումներ նվիրված ամռանը», «Զանգեզուր», 1976 թ., թիվ 104
10. «Սիմոնի ելույթը» (երգիծանք), «Զանգեզուր», 1975 թ., թիվ 74
11. «Ախորժակիդ քացախ», «Զանգեզուր», 1977 թ., թիվ 36
12. «Հրաշալի յոթնյակը», «Զանգեզուր», 1977 թ., թիվ 64
13. «Կինոն արձակուրդում», «Զանգեզուր», 1977 թ., թիվ 92
14. «Շերեփը», «Զանգեզուր», 1978 թ., թիվ 132
15. «Զավարտված զրույց», «Զանգեզուր», 1978 թ., թիվ 91
16. «Հովիվը», «Զանգեզուր», 1978 թ., թիվ 131
17. «Ծխախոտի ֆերմենտացիոն ֆաբրիկայում», «Զանգեզուր», 1978 թ., թիվ 87
18. «Անուրջներ», «Գարուն», 1978 թ., թիվ 6
19. «Դե հրամեցեք», «Սովետական դպրոց», 1978 թ., թիվ 59
20. «Կյանքի պատկերներ», «Զանգեզուր», 1978 թ., թիվ 24
21. «Ո՞վ ծիծաղեց», «Սովետական դպրոց», 1979 թ., թիվ 136
22. «Ամառնապատումներ», «Գարուն», 1979 թ., թիվ 7
23. «Բաց նամակ ընկեր Խալաթյանին», «Սովետական դպրոց», 1979 թ., թիվ 44
24. «Գրողի անմահության նոր հուշակոթողը», «Զանգեզուր», 1982 թ., թիվ 82
25. «Հազարերորդը», «Զանգեզուր», 1983 թ., թիվ 113
26. «Ազնիվ գրողն ու քաղաքացին», «Զանգեզուր», 1985 թ., թիվ 49
27. «Խիղճն աշխարհին պարզած», «Զանգեզուր», 1986 թ., թիվ 113
28. «Հայ մեծ տան դուստրը», «Զանգեզուր», 1988 թ., թիվ 28
29. «Վերակառուցման սանդղակներ», «Զանգեզուր», 1988 թ., թիվ 45
30. «Արժանի նվիրաբերում Յոլյաններին», «Զանգեզուր», 1988 թ., թիվ 152

¶ð²Î²Ü ÊÜÒàðºêÎ

Ծատուրյանի ստեղծագործությունները հատկանշվում են ոչ միայն նյութի հետաքրքրությամբ, այլեւ հաճելի պատմողականության յուրահատուկ ոճով:

Ծատուրյան անհատի ու ստեղծագործողի ուրույն դիմապատկերն ամբողջացնում են հայրենի եզերքին նվիրված բանահյուսական-ազգագրական բնույթի աշխատությունները: Ծատուրյանն առանձնահատուկ, գրեթե առաքելական նվիրվածություն ունի ծննդավայր Խնձորեսկի հանդեպ: Ընթերցողի առջեւ իր գյուղին, իր բնաշխարհին հավերժորեն սիրահարված մարդն է, հողի արյան դարավոր կանչով կրկին հողին միախառնվելու երանավետ զգացողությամբ իր կյանքի ճանապարհին անցնող գրի երդվյալ սպասարկուն, ով նույնանշանակ չափանիշներով էլ ստեղծեց հոգեւոր կյանքի վավերականություն ունեցող իր գեղարվեստական գործերը:

Ծատուրյանը նաեւ հմուտ բանահավաք է եւ ջանք ու մտաեռանդ չի խնայել՝ մոռացումից փրկելու բնօրրանի հոգեւոր հարստությունները եւ դրանք կրող մարդկանց՝ խնձորեսկցիներին: Ծատուրյանի պատմվածքներով, բանահյուսական վկայումներով գրականություն են մտել խնձորեսկցիների ապրելու բարոյականությունը, գունեղ լեզվամտածողությունը, յուրօրինակ աշխարհատեսությունը, հնարմատ սովորություններն ու կենցաղավարությունը:

Ուշադրության են արժանի Ծատուրյանի կազմած ժողովածուներն ու անթոլոգիաները («Սյունիքի գրողները մանուկների մասին», «Գորիսապատում», «Մեր Այվազյանը», «Ստեղծագործում է Սյունիքի երիտասարդությունը» եւ այլն), որոնց շարքում առանձնակի է մեծանուն հայրենակցին՝ Սուրեն Այվազյանին նվիրված հուշագիրքը՝ ծնված գրողի հետ մարդկային ու ստեղծագործական շփումներից, գրական ու բնօրրանային ծագումնաբանության հարազատությունից: Հուշապատումների, գողտրիկ ճեպագրույցների, տպավորիչ ինքնաբնութագրումների ու ձոներգերի այդ անհրաժեշտ ժողովածուն գալիս է լրացնելու ոչ միայն Այվազյան արձակագրի մասին ընթերցողի հոգեդարանում եղած պաշարը, այլեւ նրա առջեւ բացում է Այվազյան մարդու գեղեցկորեն պարզ ու հարազատ հոգեաշխարհը:

Ծատուրյանի «Թուրսի խութի գրավումը» գրքից մինչեւ «Հույսի ճանապարհ» երկարող մայր երակն իրապես կազմում է գրական մի ծրագիր, որի բնութագրումը մեկ բառով ամփոփելու համար կարող ենք դիմել վկայագրություն եզրույթին:

Մեծապես խրախուսելի են նաեւ Ծատուրյանի՝ որպես ՀԳՄ Սյունիքի մասնաճյուղի նախագահի ջանքերը՝ գրական գործի կազմակերպման, ստեղծագործական ծրագրերի իրականացման արդյունավոր փաստերով:

Հուսանք, որ Արկադի Ծատուրյանի միտքն ու գրիչն այսուհետ էլ դալար ու բեղուն կլինեն՝ ստեղծագործական նոր հղացումներով առլեցուն: ❝

31. «Մանրապատումներ», «Զանգեզուր», 1989 թ., թիվ 72
32. «Ազգային դպրոց», «Զանգեզուր», 1990 թ., թիվ 112
33. «Թերթը աղաց չի, որ ցորենը ալյուր դարձնես ու քո օգուտը էն գլխից վերցնես», «Զանգեզուր», 1990 թ., թիվ 57
34. «Ուրեմն՝ ի գործ», «Զանգեզուր», 1991 թ., թիվ 18
35. «Դու իմ լրիվս», «Սյունիք», 1991 թ., թիվ 29
36. «Հայոց անկախության մասին», «Զանգեզուր», 1991 թ., թիվ 49-50
37. «Հայրենի հողի քաջարի զավակը», «Զանգեզուր», 1997 թ., թիվ 11
38. «Մեր Զանգեզուրը», «Զանգեզուր», 2004 թ., թիվ 64
39. «Երեխային բուհական դարձնելու ծնողական պահանջին դպրոցը չի դիմանում», «Ուսուցիչ», 2006 թ., թիվ 11
40. «Ապրիլմեկյան շնչով», «Զանգեզուր», 2008 թ., թիվ 6-7
41. «Քա՞ր եմ շպրտում դեմոկրատիայի դեմ», «Ուսուցիչ», 2007 թ., թիվ 1
42. «Մայրաքաղաքից հեռու մի տեղ», «Զանգեզուր», 2009 թ., թիվ 17
43. «Յոթանասունհինգամյա տարեգիրը», «Զանգեզուր», 2009 թ., թիվ 44
44. «Մեր հին ադաթից ընկել ենք, զրկվել, նորն էլ չգիտենք, թե ինչ է եկել», «Բան ու գործ», 2009 թ., թիվ 19
45. «Այվազյան-95-այվազյանական տարի», «Զանգեզուր», 2010 թ., թիվ 17
46. «Բանիվ ծառայել ժողովրդին», «Գրական Սյունիք», 2010 թ., թիվ 1
47. «Գրականությունը որբի գլուխ չէ, որ ինչպես ուզենաս, այնպես էլ խուզես», «Կրթություն», 2009 թ., թիվ 43
48. «Այս ամանորին», «Սյունյաց երկիր», 2010 թ., թիվ 35
49. «Մարդու գիտակցությունն ազատեք կապանքներից», «Սյունյաց երկիր», 2011 թ., թիվ 19
50. «Նշանավոր գրողը, ազնիվ քաղաքացին եւ հասարակական գործիչը», «Սյունյաց երկիր», 2011 թ., թիվ 2
51. «Գ. Սեւունցի ծննդյան 100-ամյակը», «Զանգեզուր», 2011 թ., թիվ 3
52. «Գորիսի երկրապահների երրորդ գումարտակը ղարաբաղյան ազատամարտի տարիներին», «Սյունյաց երկիր», 2011 թ., թիվ 10
53. «Հայրենիքը սկսվում է ծննդավայրից», «Սյունյաց երկիր», 2012 թ., թիվ 4
54. «Թերթը հասարակական ամբիոն է», «Բան ու գործ», 2012 թ., թիվ 7
55. «Կատուն ու մկները», «Գրական Սյունիք», 2012 թ., թիվ 3
56. «Փոքր գյուղի մեծ հոգսերը», «Բան ու գործ», 2012 թ., թիվ 11-12
57. «Մեր Այվազյանը», «Զանգեզուր», 2012 թ., թիվ 15
58. «Ներքին Խնձորեսկում մանկապարտեզ կա», «Զանգեզուր», 2012 թ., թիվ 7
59. «Վերաօծվեց Գորիսի Սբ. Հռիփսիմե եկեղեցին», «Սյունյաց երկիր», 2013 թ., թիվ 2
60. «Սյունիքի գեղարվեստական ընդերքի նոր ծիլերը», «Սյունյաց երկիր», 2013 թ., թիվ 21
61. «Թող այս նոր տարում», «Սյունյաց երկիր», 2013 թ., թիվ 35
62. «Բնության հավերժահոլով գույների երգիչը», «Սյունյաց երկիր», 2014 թ., թիվ 6 ❝

¶ð²Î²Ü ÊÜÓàðºêÎ

Շողիկ Սաֆյան

Բանաստեղծուհի, արձակագիր, թարգմանչուհի, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ 1944-ից: Կինն է գրող Գարեգին Սեւունցի:

Ծնվել է 1916 թ. օգոստոսի 23-ին Խնձորեսկ գյուղում: 1939-ին ավարտել է Բաքվի մանկավարժական ինստիտուտի պատմության ֆակուլտետը: 1941-45 թթ. աշխատել է Բաքվի «Կոմունիստ» հայերեն թերթի խմբագրությունում որպես արվեստի եւ գրականության բաժնի վարիչ: 1946 թ. փոխադրվել է Երեւան, աշխատել «Ավանգարդ» թերթում որպես արվեստի եւ գրականության բաժնի վարիչ, ապա՝ «Հայպետհրատում» որպես խմբագիր: 1968-75 թթ. Հայաստանի գրողների միությունում եղել է գրական խորհրդատու: Բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն լույս է տեսել 1947 թ. «Կարոտի երգեր» խորագրով: Այնուհետեւ հայերեն եւ ռուսերեն լեզուներով լույս են տեսել բանաստեղծուհու «Ամենալավ նվերը» (1949), «Մեր երգը» (1953), «Մի հին հեքիաթ է սա» (երկու գրքով՝ 1963, 1977): Ռուսերենից եւ այլ լեզուներից թարգմանել է երեք տասնյակից ավելի գրքեր: Մահացել է 1995 թ. օգոստոսի 4-ին Երեւանում:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ. ԵՐԿԵՐ

1. Կարոտի երգեր (բանաստեղծություններ), Երեւան, 1947, 56 էջ:
2. Ամենալավ նվերը (պատմվածքներ), Երեւան, 1949, 32 էջ:
3. Մեր երգը (բանաստեղծություններ), Երեւան, 1953, 64 էջ:
4. Մի հին հեքիաթ է սա (արձակ բանաստեղծություններ), Երեւան, 1963, 160 էջ:
5. Մի հին հեքիաթ է սա, Երեւան, 1977, 276 էջ:
6. Հին Խնձորեսկ, իմ Խնձորեսկ (բանաստեղծություններ), Երեւան, 1998, 96 էջ:
7. Թարգմանություններ (ռուսերենից եւ ադրբեջաներենից)
8. Սամեդխանլի Էնվեր, Բաքվի գիշերները, Ե., Հայպետհրատ, 1951, 197 էջ:
9. Ռահիմ Մահմեդ, Հատընտիր (ժողովածուի մեջ մտնող գործերի մի մասը թարգմանել է Շ. Սաֆյանը), Ե., Հայպետհրատ, 1952:
10. Լագին Լ., Ծերունի Խոտտաբիչը, Ե., Հայպետհրատ, 1953, 344 էջ:
11. Միխալկով Ս., Փոխարինողները, Ե., Հայպետհրատ, 1953, 15 էջ:
12. Մեհթի Հուսեյն, Առավոտ, Ե., Հայպետհրատ, 1960, 762 էջ:
13. Լագին Լ., Ծերունի Խոտտաբիչը, Ե., Հայպետհրատ, 1963, 331 էջ:
14. Խոլոպով Գեորգի, Գրենադա, Ե., «Հայաստան», 1973, 507 էջ:
15. Գուբարեւ Վիտալի, Արտասովոր արկածներ, Ե., «Հայաստան», 1974:
16. Լեբեդեւ Վ., Կակաչի գույնը (գրքի մեջ մտնող գործերի մի մասը թարգմանել է Շ. Սաֆյանը), Ե., «Հայաստան», 1976, 153 էջ:
17. Տամմսարե Անտոն, Կյանք եւ սեր, Ե., «Սովետական գրող», 1978, 414 էջ:
18. Թանգրիկուլիեւ, Դութառը երգում է, Ե., «Սովետական գրող», 1978:
19. Դոստյան Ռիչի, Տագնապ, Ե., «Սովետական գրող», 1979:
20. Ամատունի Պետրոնի, Եթե սֆինքսը խոսեր, Ե., «Սովետական գրող», 1980:
21. Ալեքսեեւ Միխայիլ, Հացը գոյական է, Ե., «Սովետական գրող», 1980:

¶ð²Î²Ü ÊÜÒàðºêÎ

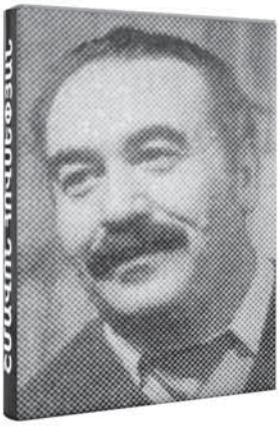

Շմավոն Հովսեփյան

բանաստեղծ, առակագիր-երգիծաբան: Ծնվել է 1926 թ., ՀՀ Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղում: Ավարտել է գյուղի միջնակարգ դպրոցը, ապա վեց տարի ծառայել խորհրդային բանակում, զորացրվելուց հետո ստացել է տնտեսագիտական բարձրագույն կրթություն: Աշխատել է տարբեր բնագավառներում, ականատես եղել մեր առօրյայում հանդիպող բազում բացասական երեւույթների, որոնք Շ. Հովսեփյանին հաջողվել է երգիծել գեղարվեստական խոսքի միջոցով եւ մատուցել ընթերցողին:

ԵՐԿԵՐ

- Առակներ - Երեւան, «Հայաստան», 1975, 63 էջ:
- Մարդու դիմակով - Երեւան, «Հայաստան», 1978, 82 էջ:
- Փեթակի բոռերը - Երեւան, «Հայաստան», 1981, 95 էջ:
- Մի փունջ ժպիտ - Երեւան, 1983, 102 էջ:
- Առանց դիմակի - Երեւան, «Խորհրդային գրող», 1985, 134 էջ:

ԽՈԶԻ ՊԱՀԱՆՋԸ

Տիրոջ գործերին
Ողջ օրը օգնած,
Գոմ մտավ հոգնած
Աշխատող ձին:
Խոզը բողոքեց անկյունից գոմի.
– Չեն թողնում, որ մարդ
Մի հանգիստ քնի:
Գնում շրջում են ցերեկը պարապ,
Իսկ երեկոյան ջղերս են տանջում:
Պորտաբույծներից փրկվելու համար
Ես մեկուսացված գոմ եմ պահանջում:

ՎՃԻՌԸ

Բոռին բաժին է ոչնչացվելը,
Այսպես է կարգը մեղվափեթակում,
Այնտեղ բոռերը երկար չեն ապրում
Եվ ծանոթները դռներ չեն թակում:
Հեռախոսները չեն զանգում այնտեղ,
Բոռերի քեռուն չեն հարգում այնտեղ,
Միջնորդներ չկան մեղուների մեջ,
Այնտեղ վճիռը վճիռ է՝ ու վերջ:

ՈՒՆ Է ԱՐԴԵՆ

Մեկը ճյուղերից հասունաբուն ծառի
Կապում էր քարեր ու կախ էր տալիս,
Ծառը ճկվում էր, թեքվում էր հողին
Եվ ասես թաքուն իր բախտն էր լալիս:
– Այդ ի՞նչ ես անում,– հարցրեց ծերուկին՝
Հարեւան բակից զարմացած մի կին:
– Ծուռ են ճյուղերը, ուղղել եմ ուզում,
Այս տգեղ ծառը այգուս չի սազում:
– Ա՜խ, ուշացել ես, իմ լավ բարեկամ,
Ծառն արդեն մեծ է քսան տարեկան:
Դու փոքրուց պիտի այդ բանն անեիր
Եվ ժամանակին խնամք տանեիր:

ՊԱՏԻԺԸ

Որոշեց գառին մորթել անդանակ,
Նրա արարքը շատ էր անվայել,
Մի օր արոտում վեճի ժամանակ
Նա ավանակին էշ էր անվանել:

ԳԱՅԼԻ ԵՐԱԶԱՆՔԸ

Հոտի ետեւից
Անդադար վազում
Գայլը դմակ էր
Անվերջ երազում:
Թախծոտ նայում էր
Գառներին հաստլիկ,
Բայց գամփռներից
Դողում էր սաստիկ:
Հոտին նա երբեք
Մոտիկ չէր գալիս,
Եվ երանի էր
Շներին տալիս.
– Երնեկ ձեզ, երնեկ:
Օ՜, երանություն
Գիշեր ու ցերեկ
Ոչխար եք ուտում:

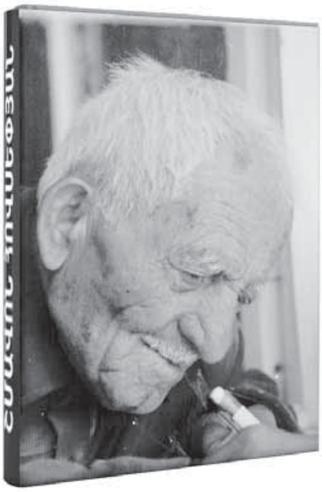

Բաղդագյուլյան (Որոտանցի) Վլադիմիր

Բանաստեղծ: Ծնվել է 1917 թ. Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղում: Աշխատել է մշակույթի օբյեկտներում, գրադարաններում, դասավանդել դպրոցում: Ստեղծագործել սկսել է պատանի հասակում: Տպագրվել է շրջանային եւ հանրապետական մամուլում:

¶ð²Î²Ü ÊÜÒàðºêÎ

ԲԱՂԴԱԳՅՈՒԼՅԱՆ (Որոտանցի) ՎԼԱԴԻՄԻՐ

Հավերժության ուղեւորը

Գուսան Աշոտի հիշատակին

Իմ Սյունիքի բլբուլն ես դու-
Հայրենաշունչ երգ ու տաղով,
Ամեն տեղ է երգդ թնդում
Սիրահարի սրտի դողով...
Սիրուց մերժված մարդուն անգամ
Խինդ ես բերում ամոքումով,
Դրժման ցավից հեք ու անկյալ
Տառապողին՝ տաղեր համով-
Հուշելով սեր նրան դարձյալ-
Սիրամրմունջ, սիրագորով...
Նվիրեցիր սիրտդ մարդկանց
Հարստությամբ թանկ խոհերի...
Ամեն խոհդ՝ խորհուրդ ու գանձ
Նման լույսի անմարելի,
Ամեն երգդ՝ սիրո մրմունջ-
Սիրողներին իրար կանչող,
Հառաչներիդ ամեն մի հունչ-
Կարոտներիդ ցավն էր տանջող...
Ախպեր, եկար, սիրով եկար,
Սիրտդ վառման հրով բորբոք,
Սայաթ-Նովի ճամփով եկար-
Հավերժության կանչով իրոք...
Կանչեց՝ ծոցում հավերժ պահի-
Ուղեկցությամբ քո երգերի,
Քանզի մարդկանց ու աշխարհին
Դու համակ սեր, երգեր տվիր...
Դու երգ դարձած ողողանջեցիր-
Որպես սիրո սրբության ձայն,
Ախպեր, եկար հուզավառված-
Սայաթի՛ եւ Ջիվանու պես,
Կարոտներից կարոտ առած,
Արտերից՝ ծաղկունք պես-պես,
Մեր սարերի աղբյուրների
Վայելումը հեզամրմունջ...
Ախպեր, զուլալ սրտով եկար,
Մաս-մաս տվիր սերդ երգով,
Եվ հուզեցիր ամեն անգամ
Հազար ու մի նոր հնարով,
Ամեն օջախ ու սիրտ մտար
Եվ մնացիր հար հիմնավոր...
Օջախդ թող չենշող մնա,
Կրակներիդ բոցը անմար:

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

«Գաւառ» շաբաթաթերթը Խնձորեսկի մասին

ԳԱՅԱՆԵ ՇԱԲՈՒՆՑ
Գորիսի պետական համալսարանի պատմության եւ իրավագիտության ամբիոնի ասիստենտ

§¶աւառ» թերթի առաջին իսկ համարում նշվում է, որ ամեն թերթ ունի իր հատուկ նշանակությունը տվյալ հասարակության համար: *«Գավառական թերթը, որքան էլ սահմանափակ լինի, իր հատուկ կնիքն է տալիս այն շրջապատին, որի մեջ ապրում է նա եւ որի մեջ գործունեության ասպարեզ է ընտրում»*[1]: Այդպիսին էր եւ «Գաւառ» թերթը, որը Գորիսի ու հարակից գյուղերի կրթական, տնտեսական, հասարակական կյանքի մասին արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում: Նույնիսկ թերթում արծարծված կենցաղային բնույթի հարցերն այժմ ունեն կարեւոր արժեք, քանի որ կարող ենք գաղափար կազմել, օրինակ, տեղի ունեցած երաշտի կամ համաճարակների մասին:

«Գաւառ» շաբաթաթերթի հիմնադիրն ու գլխավոր խմբագիրն է եղել Սիմեոն Տեր-Մինասյանը: Ի դեպ, Սիմեոն Տեր-Մինասյանի գործունեությունը մանրամասն ուսումնասիրել է պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գեւորգ Ստեփանյանը: Սիմեոն Տեր-Մինասյանը ծնվել է 1885 թ. փետրվարի 8-ին՝ Գորիս գյուղի Սբ Հռիփսիմե եկեղեցու տիրացու Սահակ Տեր-Մինասյանի եւ Նանագյուլի (Նանա) ընտանիքում[2]: 1907 թվականին ավարտելով Էջմիածնի Գեւորգյան հոգեւոր ճեմարանի դպրոցական բաժինը՝ Սիմեոնը նվիրվել է մանկավարժական գործունեությանը[3]: Ս. Տեր Մինասյանի՝ Գորիսում հիմնած «Գաւառ» շաբաթաթերթը լույս է տեսել մեկ տարի եւ ունեցել 36 համար: Առաջին տարում՝ 1909 թվականին՝ երկու համար, 1910 թվականին՝ 34 համար:

Հոդվածում անդրադարձել ենք «Գաւառ» շաբաթաթերթում Խնձորեսկ գյուղի մասին հիշատակումներին, մանավանդ գրեթե բոլոր համարներում հիշատակվում է Խնձորեսկը, ինչը պայմանավորված էր «Գաւառ»-ի խմբագրի հետեւյալ

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

«Գաւառ» շաբաթաթերթի հիմնադիրն ու գլխավոր խմբագիրն է եղել Սիմեոն Տեր-Մինասյանը: Ի դեպ, Սիմեոն Տեր-Մինասյանի գործունեությունը մանրամասն ուսումնասիրել է պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գեւորգ Ստեփանյանը:

մտադրույթով. *««Գաւառ»-ն ամենից առաջ լինելու է գաւառական չարքաշ գիւղացիութեան ցաւերի եւ տանջանքների հարազատ թարգմանը, սրտացաւ երիտասարդ եւ մաքուր տարրերի անբաժան ընկերը»*[4]:

Խնձորեսկն ավելի հաճախ հիշատակվում է շաբաթաթերթի «Լրատու» բաժնում, կան նաեւ թղթակցություններ, ընդարձակ հոդվածներ, որոնք առավելապես վերաբերում են ծխական դպրոցին, դատավորների գործունեությանը, գյուղի սանիտարական վիճակին, դեղատուն ունենալու անհրաժեշտությանը եւ այլն:

«Գաւառ» շաբաթաթերթի 36 համարից 23-ում անդրադարձ կա Խնձորեսկին:

Այժմ փորձենք ի մի բերել այդ հիշատակությունները եւ դրանց բովանդակային շերտերը:

«Գաւառ»-ի ուշադրության կենտրոնում նախ եւ առաջ գյուղի ծխական դպրոցն է:

1909 թ. դեկտեմբերի 5-ին լույս տեսած թիվ 1 համարում հաղորդում կա այն մասին, որ հոկտեմբերի 10-ին հրավիրվել էր ծխական դպրոցի ուսուցչական կազմը՝ երկու ուսուցիչ եւ երկու ուսուցչուհի: Քննարկվում է այն հարցը, որ տարվա սկզբին դպրոցն ուներ 100 աշակերտ, իսկ արդեն հոկտեմբերին՝ 40-50 աշակերտ: Հասարակությունը չի աջակցում եւ տրտնջում է, որ ուսուցչական կազմն ուշ է կազմվել եւ կանոնավոր չի պարապում: Նաեւ նշվում է, որ ուսուցիչները ռոճիկ չեն ստացել, իսկ որոշ մարդիկ էլ գտնում են, որ պետք է դպրոցը փոխեն պետականի[5]:

Գյուղի ծխական դպրոցին վերաբերող հաջորդ հիշատակությանը հանդիպում ենք 1910 թ. հունվարի 1-ին լույս տեսած թիվ 1 (3)-ում[6]: Այդ հիշատակության մեջ խոսվում է, որ ծխական ժողովը որոշել է դպրոցին աշակերտ տալ: Խոսվում է նաեւ այն մասին, որ հունվարի 3-ին ուսուցչական կազմը տեղի երիտասարդների մասնակցությամբ հօգուտ դպրոցի ներկայացում կտա[7]: Արդեն 1910 թ. հունվարի 17-ի թիվ 3-ում անդրադարձ կա, որ հունվարի 13-ին գյուղական դպրոցում ուսուցիչ-ուսուցչուհիները երիտասարդների հետ խաղացել են «Կռթ-Կռթ» կատակերգությունը: Ըստ երեւույթին խոսքը 1910 թ. թիվ 1-ում նշված ներկայացման մասին է, որը տեղի է ունեցել ուշացումով: Այդ ներկայացման մասին, որը տեւել է 30 րոպե, սուր քննադատություն է հնչեցվում: Նշվում է, որ ուսուցիչները դեկտեմբերի վերջից էին պատրաստվում եւ կարող էին ավելին անել: Նշվում է, որ բավարար կարելի է համարել միայն ուսուցիչ պ. Զաքարյանի խաղացած Աղամուրադի դերը: Վերջում հոդվածագիրը եզրակացնում է. *«Հասարակութեան առաջ աւելի պատրաստ պետք է դուս գալ: Նա էլ գիտէ պակասութիւնները տեսնել եւ պահանջկոտ լինել»*[8]:

Խնձորեսկի ծխական դպրոցին վերաբերող հաջորդ հիշատակությանը հանդիպում ենք 1910 թ. մարտի 7-ի թիվ 10 համարում[9]: Այստեղ խոսվում է այն մասին, որ, չնայած այդ ուսումնական տարում բացվել է ծխական դպրոց, սակայն *«մի շարք գիւղի բարիքը հասկացող, սրտըհեռիչ ձեւացողներ ցանկանում էին փակել տալ ծխական դպրոցը եւ պետականի վերածել, որը մինչ օրս ձգձգւել էր»*[10]: Հոդվածագիրը նաեւ նշում է, որ Խնձորեսկի դպրոցական շենքը շատերի նախանձն է շարժում, իսկ գյուղացիներն օգտվել չգիտեն, ուստի հոդվածագիրը հույսը դնում է նորընտիր տանուտերի եւ Բաքվում գտնվող խնձորեսկցիների վրա, որոնք պետք է լավ հիմքերի վրա դնեն ծխական դպրոցի ուսուցումը: Նույն հոդվածում նշվում է նաեւ, որ գավառի պետական դպրոցների ինսպեկտոր Զետգինիձեն, գալով Գորիս, ուսուցիչ է ուղարկում ստրաժնիկի մոտ՝ տարիներ առաջ գոյություն ունեցած պետական դպրոցի գրքերը տանելու: Գրքերը Գորիս են հասնում հաջորդ օրը:

Խնձորեսկի ծխական դպրոցի վերաբերյալ հաջորդ ընդարձակ հոդվածի հեղինակ է նշվում Խեչոն: Հոդվածը վերնագրված է «Մեր դպրոցի շուրջը» եւ լույս է տեսել շաբաթաթերթի 1910 թ. թիվ 14 համարում: Հոդվածագիրը նշում է, որ նման հիանալի շենք ունեցող դպրոցը, որն ունի 14 սենյակ, պետք է ունենար 600 աշակերտ, այնինչ աշակերտների թիվը 50-60 է, դրան զուգահեռ՝ փողոցները լիքն են երեխաներով: Ըստ հոդվածագրի՝ մեղավորը հոգաբարձուներն են, որոնք հարգանք չեն վայելում գյուղում, ավելի շատ զբաղված են սեփական գործերով, իսկ հասարակությունը երեխաներին չի ուղարկում՝ կարծելով՝ վնասում է հոգաբարձուներին: Նշվում է նաեւ դպրոցին հատկացված տուրքերի մասին: Հետաքրքիր է, որ հոդվածագիրը միայն հոգաբարձուներին չի մեղադրում, այլեւ գյուղացիներին: Իսկ հոգաբարձուներին համարում է գործից անտեղյակ, որովհետեւ ուսուցիչներին ամռան փոխարեն հրավիրում են հոկտեմբերի վերջին, բացի այդ, երբեք մինչեւ ժամը 12-ը դաս չեն անում, դասերը տեւում են մինչեւ ժամը 10-ը: →

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

Հոդվածի վերջում նշվում է, որ դպրոցի հիանալի շենքը պետք է իր նպատակին ծառայի, քանի որ Խնձորեսկի փրկությունը մատաղ սերնդի կրթությունն ապահովելն է[11]:

Ծխական դպրոցի մասին հաջորդ հոդվածը վերնագրված է «Փչացած բարքեր»: Այն լույս է տեսել 1910 թ. թիվ 24 համարում[12]: Մինչդեռ նոր հոգաբարձուներ պետք է ընտրվեն, ինչը չի հուզում նաեւ աղսախկալաներին եւ գյուղի ունեւորներին: Հոդվածագիրը նրանց հասցեին եւս սուր խոսքեր է հնչեցնում՝ նշելով, որ նրանք ուսման կարիք չեն զգում, ապրում են կողոպտելով ու խաբելով, այնինչ պետք է մտածեն մատաղ սերնդի ուսման կարեւորության մասին: Հոդվածում նշվում է, որ «Աղաջանանց կալի» մոտով անցնելիս կիանդիպես գյուղի կեղծ մուրհակ պատրաստողներին ու «վայ քեզ, եթէ համարձակւեցար դպրոցի մասին բերան բանալու»: Այս դեպքում եւս հոդվածագիրը հույսը դնում է դրսի երիտասարդների օգնության վրա՝ հույս ունենալով, որ նրանք կօժանդակեն կրթական գործին, *«փչացած բարքերի գոյնը փոխեն, շառագունեն մեր շրջապատը: Այլապէս մենք մեր ներկայ կեանքով դէպի կորուստ եւ դէպի փթումն ենք դիմում»*[13]:

«Գաւառ» շաբաթաթերթի տարբեր համարներում կան երեք ընդարձակ թղթակցություններ, որոնց հեղինակը ոմն Յարմելն է: Այդ թղթակցությունները խիստ քննադատական բնույթի են եւ վերնագրված են՝ «Հրատապ հարցեր I», «Հրատապ հարցեր II», «Հրատապ հարցեր III»: Հենց առաջին հրատապ հարցն էլ վերաբերում է գյուղի դպրոցին: Այդ հոդվածը լույս է տեսել 1910 թ. թիվ 26 համարում[14]: Հոդվածագիրը նշում է, որ Խնձորեսկ գյուղի ծխական դպրոցը 5 տարվա պատմություն ունի եւ 1905-1906, 1906-1907 ուսումնական տարիների ուսումնական կյանքն իր թերություններով հանդերձ արժանի է ներողամտության, որովհետեւ ձեւավորման անփորձ տարիներ էին, բայց հաջորդ երեք տարիներին հոգաբարձուները պարտավոր էին լինել հեռատես, պարտաճանաչ: Այնինչ հոգաբարձուները թույլ են տվել մի շարք սխալներ, մասնավորապես չեն կազմել նախահաշիվ, չեն կարողացել որոշել՝ քանի ուսուցիչ եւ ուսուցչուհի է հարկավոր հրավիրել, չեն լսել հրավիրված ուսուցիչների դասերը, հոգաբարձուները ժողովներին չեն մասնակցել, գրատախտակները եւ վառարանները գնել են հունվարին, ինչի պատճառով երեխաները ցրտից նույնիսկ գրիչ բռնել չեն կարողացել, իսկ ծնողները տարվա վերջին ասել են. «ըրախաս երկու խօսք խազել չգիտի» եւ այլն: Այնուհետեւ հոդվածագիրը նշում է, որ հենց հոգաբարձուների եւ ուսուցիչների անփույթ գործունեությունը ծխական դպրոցը հասցրել են նման աննախանձելի վիճակի, իսկ ժողովուրդը բաժանվել է «թայֆաների»: Առաջին խումբը ցանկանում է ծխական դպրոցի վերացում եւ պետականի վերահաստատում, երկրորդ խումբը դեմ է եւ՛ ծխական, եւ՛ պետական դպրոցներին, երրորդ խումբը ցանկալի է համարում եւ՛ ծխականի, եւ՛ պետականի գոյությունը, իսկ չորրորդ խումբն էլ գտնում էր, որ պետք է բոլոր միջոցները ձեռնարկել ծխական դպրոցի համար եւ եթե միջոցները բավարարեն՝ դեմ չեն լինի նաեւ պետականին: Հոդվածագիրը նշում է, որ եթե «թայֆաները» անաչառ միտքը, ազնիվ ու անկեղծ խոսքն ընտրեն որպես զենք, ապա կհաղթանակեն չորրորդ տեսակետի կողմնակիցները: Ինչ վերաբերում է հոգաբարձուներին, ապա ըստ հոդվածագրի՝ քանի որ նրանց եռամյա գործունեության ժամկետը լրացել է, ուստի պետք է հաշվետվություն ներկայացնեն եւ հրաժարվեն պաշտոնից, որպեսզի կարողանան նոր հոգաբարձուներ ընտրեն:

Խնձորեսկի ծխական դպրոցին վերաբերող հաջորդ հոդվածը եւս ստորագրված է Յարմելի անունով: Այն վերաբերում է ծխական դպրոցի շենքի անմխիթար վիճակին, լույս է տեսել 1910 թ. թիվ 28-ում: Այդ հոդվածում նշվում է, որ քսան հազար ռուբլով կառուցված դպրոցը լավ չի պահպանվում, թիթեղյա տանիքը, վառարանները, կարասիները, արդուզարդը համարյա փչացել են, բոլոր սենյակները, պատշգամբը պետք է նորից սվաղել ու ներկել: Խոսվում է նաեւ դպրոցի այգու անմխիթար վիճակի մասին[15]:

Նույն համարում նորից խոսվում է ծխական դպրոցի մասին: Նշված է, որ հասարակության մի մասն անհամբեր սպասում է Փոխթեմակալի այցին՝ այդ «գորդեան հանգոյցը» լուծելու համար[16]:

Արդեն հաջորդ՝ 29-րդ համարում, նշվում է, որ հուլիսի 28-ին Փոխ-թեմակալի ներկայությամբ ծխական ժողովը դպրոցի հոգաբարձությանը հանձնարարել է շտապ հրավիրել բարեխիղճ ուսուցիչ-ուսուցչուհիների, կարգի բերել վերջին տարիներին անխնամ դրության մեջ հայտնված դպրոցը[17]:

Ծխական դպրոցին վերաբերող հաջորդ հոդվածը լույս է տեսել թիվ 33-ում[18]: Հոդվածը ստորագրված է Յարմելի կողմից: Հոդվածագիրը գրում է, որ ամառային աշխատանքներն

«Գաւառ» շաբաթաթերթի տարբեր համարներում կան երեք ընդարձակ թղթակցություններ, որոնց հեղինակը ոմն Յարմելն է: Այդ թղթակցությունները խիստ քննադատական բնույթի են եւ վերնագրված են՝ «Հրատապ հարցեր I», «Հրատապ հարցեր II», «Հրատապ հարցեր III»:

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

ավարտվել են, եւ ինչպես հասուն գյուղացիների մեծ մասը, այնպես էլ հարյուրավոր երեխաներ ընկել են ծուլության գիրկը եւ մինչեւ հաջորդ գարուն նրանց գլխավոր գործը լինելու է «ընտանի անասունների հետ միասին յորանջել եւ յորանջել», մինչդեռ պետք է ծխական դպրոցը սեպտեմբերի 1-ից բացել, հրավիրել անձնվեր ուսուցիչներ: Հոդվածագիրը նշում է, որ այդ գործը ծառացած է Փոխթեմակալ հայր Մուրադբեգյանի վրա, ուստի հիշեցնում է, որ պետք է շուտ ուսուցիչներ ուղարկել:

Ինչպես տեսնում ենք, «Գաւառ» շաբաթաթերթը մեծ ուշադրություն էր դարձնում կրթական գործին, որը պայմանավորված էր նաեւ խմբագրի՝ Սիմեոն Տեր-Մինասյանի գործունեությամբ:

Բացի ծխական դպրոցին առնչվող հարցերից, շաբաթաթերթում կան նաեւ Խնձորեսկին վերաբերող բազմաթիվ այլ հիշատակումներ, մասնավորապես արժեքավոր են Բալախանիում խնձորեսկցիների հիմնած գյուղական Միության մասին հիշատակությունները: Գյուղական Միության մասին տեղեկություններ կան «Գաւառ» շաբաթաթերթի թիվ 15, 20, 25 համարներում:

1910 թ. թիվ 10 համարում «Շարունակեցէք ձեր գործը» հոդվածում[19] նշվում է, որ Խնձորեսկի երիտասարդության մեծամասնությունը գտնվում է Բալախանիում, որտեղ տեսնելով մնացած գավառների բանվորների ուշադրությունն իրենց ծննդավայրի նկատմամբ, իրենք եւս ձեռնարկում են մի լավ գործ՝ 1908 թ. հիմք դնելով Գյուղական Միությանը՝ գյուղը անկումից փրկելու համար: Բայց Միության գլուխ գտնվող պարոնները, ըստ հոդվածագրի, անգործության են մատնվել, ուստի կոչ է անում շարունակել սկսած նվիրական գործը, որով կփրկեն 1200 տուն ունեցող Խնձորեսկը: Այստեղ հոդվածագիրը, որ անանուն է եւ ստորագրել է Խնձորեսկեցի, գրում է, որ գյուղի փրկությունը պետք է փնտրել Գյուղական Միության ծրագրում:

Գյուղական Միությանը վերաբերող հաջորդ հոդվածը, որը լույս է տեսել թիվ 20-ում, վերնագրված է «Դատապարտելի ինքնամոռացութիւն»[20]: Հոդվածի հեղինակ Արմենակը նշում է, որ Խնձորեսկ գյուղի 5-6 հարյուրից ավելի երիտասարդներ գտնվում են օտարության մեջ, որոնց մեծ մասը Բալախանիում է: Հոդվածագիրը հարց է բարձրացնում՝ մի՞թե այդ աշխատավոր երիտասարդներին չի հուզում այն, որ գյուղը զերծ է կրթական ու մշակութային հիմնարկներից, մի՞թե գյուղի «սեւ եւ մռայլ» կյանքը ցավ չի պատճառում նրանց: Հոդվածում երիտասարդներին կոչ է արվում *«թափ տայ իրենց անտարբերութեան փոշին եւ իւր վրայ վերցնի հայրենի գիւղի բարելաւման, կրթական եւ կուլտուրական գործի անկեղծ եւ սրբազան պարտականութիւնը»:*

Գյուղական Միությանն է վերաբերում շաբաթաթերթի թիվ 25-ում լույս տեսած հոդվածը՝ «Աչքաթող է արւում» վերնագրով[21]: Հոդվածագիրը նշում է, որ, ի պատասխան «Գաւառի» թիվ 15-ի «Շարունակեցէք ձեր գործը» հոդվածի, հայտնում է, որ Գյուղական Միության նման կա մի ուրիշ միություն՝ միեւնույն նպատակով, որը սկիզբ է դրվել 1907թվականին՝ Բախշի Ղալեզեանցի եւ մի քանի եռանդուն խնձորեսկցիների նախաձեռնությամբ: Գանձապահ Ղազարյանի մոտ է գտնվում գանձված մի փոքր գումար, բայց

ԳԱՒԱՌ
№ 1
№ 1
ԳԱՒԱՌ
ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

Ինչպես տեսնում ենք, «Գաւառ» շաբաթաթերթը մեծ ուշադրություն էր դարձնում կրթական գործին, որը պայմանավորված էր նաեւ խմբագրի՝ Սիմեոն Տեր-Մինասյանի գործունեությամբ:

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

երիտասարդները եւս իրենց գործը կիսատ են թողել, ուստի կոչ է անում շարունակել աչքաթող արած գործը, քանի որ *«մեր դժբաղդ հայրենիքը դժոխք դարձած Խնձորեսկը, սպասելիքներ ունի»*[22]:

Արդեն նշել էինք, որ թերթում Յարմել ստորագրությամբ երեք թղթակցություն կա՝ վերնագրված «Հրատապ հարցեր»: Դրանցից մեկին մենք արդեն անդրադարձել ենք ծխական դպրոցի մասին հիշատակումները նշելիս, այժմ անդրադառնանք մյուս երկուսին:

«Հրատապ հարցեր II»-ը լույս է տեսել թիվ 29-ում եւ վերաբերում է գյուղական դատարանի խնդրին: Հոդվածագիրը նշում է, որ դատավորները պետք է լինեն անկողմնապահ, անկեղծ, խելացի ու անկաշառ, սակայն Խնձորեսկի դատարանն այդպիսին չէ: Նշվում է, որ դատավորներն ամեն կիրակի պետք է նիստ անեն, բայց եթե ամսվա մեջ երկու անգամ գոնե երեւում են, ապա դա արդեն խրախուսիչ է: Դատավորները մեղավոր ու անմեղ չեն հարցնում, այլ *«ով լաւանով աւելի չաղ թիքայ է մեկնում դէպի դատաւորներն ու գրագիրը, նրա օգտին էլ վճռւում է այս կամ այն գործը»:* Հոդվածագիրը նշում է, որ դատարանի գրագիրը շատ խորամանկ է, բացի այդ դատարանի երկկողպեք պահարանից կարող են անհետանալ կարեւոր գործեր, որոնց բանալիները միայն գրագրի ձեռքին է լինում: Բացի այդ, հոդվածագիրը բողոքում է դատական նիստերի ժամանակ տիրող անկարգությունից: Այնուհետեւ շարունակվում է գրագրի գործունեության քննադատությունը[23]:

Յարմելի հաջորդ թղթակցությունը՝ «Հրատապ հարցեր III»-ը, լույս է տեսել շաբաթաթերթի 31-րդ համարում: Այս հոդվածում նա խոսում է գյուղի սանիտարահիգիենիկ վատ վիճակի մասին, որի հետեւանքով շատ են լինում հիվանդությունները:

Նա սուր քննադատում է գյուղացիներին, որ բժշկի կամ դեղամիջոցների օգնությանը չեն դիմում, այլ ասում են. *«Աստուած տւել է, նա էլ տանելու է. բժիշկ, դեղ, դարման յիմար բաներ են, եթէ հիւանդի ճակտին գրւած է՝ կմեռնի, հակառակ դէպքում՝ կառողջանայ…»:*

Այս հոդվածում սուր քննադատություն է հնչում «դալլաքների» հասցեին, որոնք հիվանդի մոտ են գալիս նշտարով, ածելիով եւ այնքան արյուն են վերցնում հիվանդից, որ վերջինս ուշաթափվում է: Իսկ եթե որեւէ մեկը համարձակվեր քննադատել «դալլաքներին», ապա «լեզուդ հիմքից կկտրեն»: Այդ վիճակից դուրս գալու համար հոդվածագիրն առաջարկում է հեռու մնալ մոլորեցնող նախապաշարումներից, հասարակական միջոցներով բացել դեղատուն, հրավիրել հմուտ ֆելդշերի, որը կհետեւի նաեւ գյուղի մաքրությանը, կայցելի հիվանդներին[24]:

Արդեն հաջորդ՝ 32-րդ համարում, գրված է, որ հաշտարար Միջնորդ պ. Հասանբեկովը թերթի նախորդ համարում լույս տեսած հոդվածից հետո Խնձորեսկի տանուտերին եւ իր իսկ հրամանով ընտրված սանիտարական հանձնաժողովին կարգադրել է աչալուրջ հետեւել գյուղի սանիտարական վիճակին[25]:

«Գաւառ» շաբաթաթերթի տարբեր համարների «Լրատու» բաժնում կան բազմաթիվ տեղեկություններ գյուղի տնտեսության, անասնապահության, կենցաղային եւ այլ հարցերի վերաբերյալ:

Այսպես, շաբաթաթերթի 1909 թ. դեկտեմբերի 20-ի թիվ 2 համարում տեղեկություն է հաղորդվում այն մասին, որ նահանգապետի հրամանով տանուտեր Հովսեփ Յուզբաշյանը հեռացվել է պաշտոնից, իսկ նրա փոխարեն կառավարում է օգնականը: Ի դեպ, նշվում է կենցաղային բնույթի մի հարց եւս, որ շարունակվում է ընտանի կենդանիների եւ նույնիսկ հավերի գողությունը[26]:

Արդեն հաջորդ՝ 1910 թ. հունվարի 17-ի թիվ 3-ում խոսվում է «ռոճիկաւոր» տանուտերի ընտրության մասին: Գրված է, որ տանուտեր է ընտրվել Հարություն Ղրդիլյանը, օգնական՝ Խաչատուր Աւանէսեան Քեագառանին[27]:

Շաբաթաթերթի 11-րդ համարում խոսվում է այն մասին, որ եկեղեցու բակում գյուղացիները ծեծել են համագյուղացի Բախշի Բաղդասարյանին, որովհետեւ նա կեղծ մուրհակ էր հանել նույն գյուղի բնակիչ Աղաբաբ Ասծատուրյանի անունով[28]:

Շաբաթաթերթի 12-րդ համարում, որը գրվել է մարտի 17-ին, նշվում է, որ գյուղացիները երկու շաբաթ է՝ դուրս են եկել հերկելու եւ վարում են նույնիսկ ապառաժոտ վայրերը, սակայն աշնանացանի մեծ մասը կտրվել է, ինչի պատճառով գյուղացիները հուսահատվել են: Նշվում է նաեւ, որ գյուղում տիֆի պատճառով կան 2 զոհ եւ հիվանդներ[29]:

Խնձորեսկի մասին հաջորդ հիշատակությանը հանդիպում ենք թերթի 13-րդ համարում: Այն վերաբերում է գյուղում կատարված գողություններին, մասնավորապես նշվում է, որ Աղաջան Դիլանչյանի մարագից գողացել են կալսելու եւ այգեգործական գործիքներ, իսկ Մ. Բեգլարյանի (բոյախճի) բակից գողացել են 18 ր. արժողությամբ երեք խոզի կաշի[30]:

Հոդվածագիրը սուր քննադատում է աղսախկալներին, նրանց անվանում օխով Խնձորեսկը շահագործողներ, եւ փոխանակ գիտական գյուղատնտեսության միջոցներին դիմեն, դիմում են սնահավատ միջոցների:

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

«Գաւառ» շաբաթաթերթի թիվ 18, 19, 21, 24, 26, 27, 33 համարներում եւս լրատվական տեղեկություններ կան Խնձորեսկի մասին, մասնավորապես ուժեղ կայծակներից Մոլալու հասարակության տանուտերի թուրք օգնականի մահվան[31], Սեւ քաղաքում ատրճանակի երկու հարվածով խնձորեսկցի 29 տարեկան Բոգի Մանասյանի սպանության[32], դպրոցի մոտ գյուղական դատարանի շենքի կառուցման[33], մոտ քսան գառների հեղեղը քշելու[34], հունձը սկսելու[35], խիստ շոգերի, աչքացավի տարածման, մկների կողմից «հունձը հնձելու»[36], ինչ-որ նոր հիվանդությամբ մարդկանց հիվանդանալու, գյուղի անմաքրության[37], գրագրի եւ դատավորների միջեւ կոնֆլիկտի մասին[38]:

Շատ հետաքրքիր է թիվ 18-ում տպագրված հոդվածը՝ «Օխը» վերնագրով[39]: Հոդվածագիրը նշում է, որ երբ գյուղական դատարան է մտել գործով, տեսել է պատից կախված 3 հատ կես արշինաչափ ուռենու փայտի կտորներ՝ ծայրերին երկաթե խողովակներ: Ադսախկալաներն ասել են, որ այդ իրը «օխ» է՝ դաշտամկներին հալածելու համար եւ գնել են Պարսկաստանի Արդաբիլ քաղաքի մոտի սրբավայրից՝ 15 ռուբլով: Ադսախկալները նշել են, որ նախկինում այն ավելի թանկ արժեր, օրինակ, նախկին գյուղապետ Մարտիրոսն այն գնել էր 50 ռուբլով: Երբ հոդվածագիրը հարցնում է, թե ինչպես պետք է այն օգտագործեն մկների դեմ, պատասխանում են, որ պետք է գյուղում գտնել մի անարատ ծերունու, որ իր կյանքում գողություն, բամբասանք, հարբեցողություն արած չլինի, օխը վերցնի, քահանաները, տիրացուները խաչ ու ավետարանով գնան նրա հետեւից այն վայրերը, որտեղ կան դաշտամկներ եւ այդ վայրերում ման ածեն օխը, ինչից մկները կփախչեն: Հոդվածագիրը զարմացած հարցնում է, թե ինչպե՞ս պետք է հասարակ փայտի կտորից մկները փախչեն, ինչին ի պատասխան ասում են, որ ինքը կռապաշտ, անաստված մարդ է: Իսկ երբ հարցնում է, թե ինչու՞ չեն օգտագործում, պատասխանում են, որ չեն գտնում մի մարդ, որ ման ածի օխը: Իսկ երբ հոդվածագիրն առաջարկում է օխը ման ածել, ասում են, որ նա անաստված է, օխին չի հավատում, ուստի չի կարող:

Հոդվածագիրը սուր քննադատում է ադսախկալներին, նրանց անվանում օխով Խնձորեսկը շահագործողներ, եւ փոխանակ գիտական գյուղատնտեսության միջոցներին դիմեն, դիմում են սնահավատ միջոցների: Վերջում էլ ավելացնում են, թե ինչու այդ 15 ռուբլին դպրոցի դատարկ գանձարանին չեն տվել:

Ինչպես տեսնում ենք, «Գաւառ» շաբաթաթերթի մի շարք համարներում տարբեր հոդվածագիրների կողմից բարձրացվել են Խնձորեսկի ծխական դպրոցի, դատարանի, Գյուղական Միության, գյուղատնտեսության, սանիտարական, կենցաղային եւ այլ բնույթի հարցեր, փորձ է արվել հանրային արձագանքի միջոցով այդ հարցերին տալ դրական լուծում:

Շաբաթաթերթի համարների ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմելու 20-րդ դարասկզբի Խնձորեսկի մասին:

Ծանոթություն

1. «Գաւառ», դեկտեմբերի 5, 1909, թիվ 1, էջ 1:
2. Ստեփանյան Գ., Մանկավարժ-հրապարակախոս Սիմեոն Տեր-Մինասյանի գործունեությունը Արցախում, ԱրՊՀ գիտական ընթերցումներ, Ստեփանակերտ, 2017, էջ 97:
3. Նույն տեղում, էջ 97:
4. «Գաւառ», դեկտեմբերի 5, 1909, թիվ 1, էջ 1:
5. «Գաւառ», դեկտեմբերի 5, 1909, թիվ 1, էջ 4:
6. 1910 թ. լույս տեսած համարների համարակալումը սկսված է 1-ից:
7. «Գաւառ», հունվարի 1, 1910, թիվ 1 (3), էջ 4:
8. «Գաւառ», հունվարի 17, 1910, թիվ 3, էջ 4:
9. «Գաւառ», մարտի 7, 1910, թիվ 10, էջ 4:
10. «Գաւառ», մարտի 7, 1910, թիվ 10, էջ 4:
11. «Գաւառ», ապրիլի 4, 1910, թիվ 14, էջ 3:
12. «Գաւառ», հունիսի 27, 1910, թիվ 24, էջ 3:
13. «Գաւառ», հունիսի 27, 1910, թիվ 24, էջ 3:
14. «Գաւառ», հուլիսի 11, 1910, թիվ 26, էջ 3- 4:
15. «Գաւառ», հուլիսի 25, 1910, թիվ 28, էջ 4:
16. «Գաւառ», հուլիսի 25, 1910, թիվ 28, էջ 4:
17. «Գաւառ», օգոստոսի 8, 1910, թիվ 29, էջ 4:
18. «Գաւառ», սեպտեմբերի 5, 1910, թիվ 33, էջ 3-4:
19. «Գաւառ», ապրիլի 11, 1910, թիվ 15, էջ 4:
20. «Գաւառ», մայիսի 23, 1910, թիվ 20, էջ 3:
21. «Գաւառ», հուլիսի 4, 1910, թիվ 25, էջ 4:
22. «Գաւառ», հուլիսի 4, 1910, թիվ 25, էջ 4:
23. «Գաւառ», օգոստոսի 8, 1910, թիվ 29, էջ 3:
24. «Գաւառ», օգոստոսի 22, 1910, թիվ 31, էջ 4:
25. «Գաւառ», օգոստոսի 29, 1910, թիվ 32, էջ 4:
26. «Գաւառ», դեկտեմբերի 20, 1909, թիվ 2, էջ 4:
27. «Գաւառ», հունվարի 17, 1910, թիվ 3, էջ 4:
28. «Գաւառ», մարտի 14, 1910, թիվ 11, էջ 4:
29. «Գաւառ», մարտի 21, 1910, թիվ 12, էջ 4:
30. «Գաւառ», մարտի 28, 1910, թիվ 13, էջ 4:
31. «Գաւառ», մայիսի 9, 1910, թիվ 18, էջ 4:
32. «Գաւառ», մայիսի 16, 1910, թիվ 19 էջ 4:
33. «Գաւառ», մայիսի 16, 1910, թիվ 19 էջ 4:
34. «Գաւառ», մայիսի 30, 1910, թիվ 21, էջ 4:
35. «Գաւառ», հունիսի 27, 1910, թիվ 24, էջ 4:
36. «Գաւառ», հուլիսի 11, 1910, թիվ 26, էջ 4:
37. «Գաւառ», հուլիսի 18, 1910, թիվ 27, էջ 4:
38. «Գաւառ», սեպտեմբերի 5, 1910, թիվ 33, էջ 3-4:
39. «Գաւառ», մայիսի 9, 1910, թիվ 18, էջ 3:

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

«Զանգեզուր» թերթի խնձորեսկյան անդրադարձներ. մի քանի դրվագ

ՆԱԻՐԱ ՅՈՒԶԲԱՇՅԱՆ
Գորիսի պետական համալսարանի դասախոս

§¼անգեզուր» թերթը սկսել է հրատարակվել 1934-1935 թթ.:

Որոշ ժամանակ հանդես է եկել «Որոտան» անունով:

Որպես շրջանային թերթ պարբերաբար անդրադարձել է Գորիսի շրջանի գյուղերի, այդ թվում՝ Խնձորեսկի պատմությանը՝ տալով հետաքրքրող տարբեր հարցերի պատասխանները:

Ներկայացնելով «Զանգեզուր» թերթի՝ Խնձորեսկին վերաբերող հոդվածները, աշխատել ենք հարազատ մնալ բնագրերին եւ նյութերը ներկայացնել այնպես, ինչպես ընդունվել եւ ընկալվել են այն օրերին:

Եվ ուրեմն՝ եկեք միասին թերթենք «Զանգեզուր»-ի՝ Խնձորեսկի, խնձորեսկցու մասին պատմող որոշ էջեր:

«Զանգեզուր» թերթի առաջին համարն անդրադարձել է դաշնակների դեմ Խնձորեսկի գյուղացիության զինված ապստամբությանը:

1920 թ. մայիսին խնձորեսկցիները Զանգեզուրում առաջինը պարզեցին հեղափոխության դրոշը՝ գյուղում հաստատելու խորհրդային կարգեր:

Հայաստանում քաղաքացիական կռիվների ժամանակ խնձորեսկցի ավելի քան 250 պարտիզան մարտնչեց հանուն խորհրդային կարգերի հաղթանակի:

Հոդվածը կրում է «Մայիսյան ապստամբությունը Զանգեզուրում» վերնագիրը:

Ահա, թե ինչ է գրում «Զանգեզուրը»՝ *«1920 թ. մայիսի կեսերին Ադրբեջանի խորհրդայնացումից հետո 11-րդ Կարմիր բանակը շարժվում էր Ղարաբաղի ուղղությամբ: Դաշնակցական խմբապետ Դրոն, նեղվելով Կարմիր բանակի գրոհից, հետ էր նահանջում: Զանգեզուրի բոլշեւիկների ընդհատակյա կոմիտեն Խնձորեսկի Անապատ կոչվող վայրում հրավիրեց ժողով, ուր դրված էր ապստամբություն կազմակերպելու հարցը: Ժողովը նպատակահարմար չհամարեց Դրոյի Զանգեզուր մտնելը, որից հետո խնդիր դրեց տեղական պարտիզանների միջոցով ապստամբել Դրոյի խմբի դեմ եւ 11-րդ Կարմիր բանակի օժանդակությամբ Խնձորեսկում հաստատել խորհրդային իշխանություն:*

Այդ աշխատանքները կազմակերպելու եւ ղեկավարելու համար կազմվեց ռազմահեղափոխական կոմիտե, որի կազմի մեջ մտնում էին Թաթարյանը, Սիլանյանը, Սայիլյանը, Աղաբաբյանը, Ղավալյանը, Ջանունցը եւ Յուզբաշյանը:

Հեղկոմը հատուկ գրությունով հրահանգեց մերձակա գյուղերի կազմակերպություններին, որ նշանակված օրը՝ ժամը 10-ին, զինված ներկայանալ Խնձորեսկ՝ մասնակցելու կազմակերպվող պարտիզանական ջոկատին:

Ռազմական գործողությունները ղեկավարելու համար հրամանատար նշանակվեց Մակար Աղաբաբյանը:

Նշանակված ժամկետին՝ մայիսի 28-ին, ներկայացան միայն Տեղ գյուղի ընդհատակյա կոմունիստներ Հովհաննես Հակոբյանը եւ Սերգեյ Օհանջանյանը:

Չնայած դրան, Խնձորեսկի կուսակցական կազմակերպությունը կազմակերպեց կոմունիստական «օտրյադ» 73 հոգուց:

Կարմիր դրոշը ձեռքերին հարձակվում են Խնձորեսկում գտնվող դաշնակցական շտաբի վրա եւ ձերբակալում Զանգեզուրի ֆրոնտի պետ, կապիտան Ամիրխանյանին եւ նրա օգնականներ պորուչիկ Ղափլանովին եւ Գիլավյանին: Գրավվում է ռազմամթերքի պահեստը եւ վերցվում գնդացիրը: Մեկ օր շտաբը մնում է գրավված, իսկ Խնձորեսկում հայտարարվում է խորհրդային իշխանություն: Սակայն Դրոյի խումբը՝ հասնելով

Այդ աշխատանքները կազմակերպելու եւ ղեկավարելու համար կազմվեց ռազմահեղափոխական կոմիտե, որի կազմի մեջ մտնում էին Թաթարյանը, Սիլանյանը, Սայիլյանը, Աղաբաբյանը, Ղավալյանը, Ջանունցը եւ Յուզբաշյանը:

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

Կորնիձոր, տեղեկանում է Խնձորեսկի շտաբի զինաթափման մասին եւ հրավիրում դաշնակցական զինվորների միտինգ՝ ապստամբությունը ճնշելու համար: Դրոյին միանում է նաեւ Նժդեհը, ու ապստամբություն ճնշվում է: Խնձորեսկի պարտիզանները նահանջում եւ թաքնվում են լեռներում, սակայն դաշնակցականներին հաջողվում է ձերբակալել Եթիբարյանին, Արսեն Խոյլունցին, Մկրտիչ Ղարագյոզյանին (կոմունիստ Արմենակ Ղարագյոզյանի ծեր հորը) եւ մի շարք կոմունիստների ու նրանց ընտանիքների: Դպրոցի պատի տակ գազանաբար գնդակահարում են ընկ. Ղարագյոզյանին եւ կոմունիստ Եթիբարյանին: Սրանով ավարտվում է Խնձորեսկի ապստամբությունը: Բայց այդ ապստամբությունն այն կայծն էր, որը հետագայում բռնկվեց նոյեմբերյան հաղթանակով»:

Խնձորեսկն ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Հայրենական մեծ պատերազմին:

Մեծ հայրենականի տարիներին խնձորեսկցիները ռազմաճակատում եւ աշխատանքային ճակատում ցուցաբերեցին մարտնչելու եւ աշխատելու բացառիկ օրինակներ:

«Զանգեզուր» թերթը 1942-43 թթ. քանիցս անդրադարձել է խնձորեսկցիների՝ ռազմաճակատում ունեցած ակտիվ մասնակցությանը:

Հրապարակումներից մեկում ասվում է՝ *«Խնձորեսկը ռազմաճակատին տվել է 1300 մարտիկ... Դրանց թվում են գվարդիայի գեներալ-մայոր Սերգեյ Կարապետյանը, որը պարգեւատրվել է Սուվորովի 2-րդ, Կուտուզովի 2 -րդ աստիճանի ու Կարմիր դրոշի շքանշաններով ու մեդալներով:*

Գնդապետ Ներսես Բալոյան. մասնակցել է բազմաթիվ ճակատամարտերի. նրա կուրծքը զարդարում են մի քանի շքանշաններ ու մեդալներ:

Բոլորին հայտնի են գնդապետներ Ե. Կարապետյանի, Ս. Սարգսյանի, փոխգնդապետներ Ա. Հայրապետյանի, Ա. Առուշանյանի, Հ. Սիմոնյանի, Խ. Հայրապետյանի, Արմենակ ու Սուրեն Գյուլնազարյանների, Գուրգեն Արզումանյանի եւ այլոց անունները:

Բացի այդ, ռազմաճակատում թշնամու դեմ մարտնչել են խնձորեսկցի 9 մայոր, 29 կապիտան, 44 ավագ լեյտենանտ եւ 68 լեյտենանտ»:

Ահա խնձորեսկցի գնդապետ Երվանդ Կարապետյանի անցած հերոսական ուղին եւ ցուցաբերած խիզախությունը պատմող հոդվածից մի հատված.

«Գնդապետի մղած ճակատամարտը Հաշիմ - Ուչկայ ավանի մոտ՝ չի մոռացվի:

Երվանդ Կարապետյանն իր հայ մարտիկների գլուխ անցած այդ բնագծում անսպասելի հարված հասցրեց թշնամուն, մտավ նրա պաշտպանության խորքը՝ դրանով ապահովելով մեր զորամասերի հետագա լայնամասշտաբ գործողությունների հաջողությունը: Այդ օպերացիայից հետո Կարապետյանի գունդը մարտական նոր խնդիր ստացավ՝ Կերչի հարավ-արեւելքից ճեղքել հակառակորդի խիստ ամրացված պաշտպանության գիծը եւ մտնել Կերչ:

Հիշարժան է նաեւ Կարապետյանի գնդի քաջերի պատմությունը: Այսպես՝ ավագ լեյտենանտ Ղեւոնդ Թունյանը փողոցային թեժ մարտերում ոչնչացրեց 7 հիտլերական: Եռակի շքանշանակիր կապիտան Հովհաննես Միրոյանը խփեց 5 ֆրից: Գնդացրորդ Հակոբը սպանեց 11 գերմանացի: Գորիսեցի Բագրատ Մարտիրոսյանը, անցնելով ջրային բնագիծը, ռռնակներով ոչնչացրեց թշնամու գնդացրային կետը՝ նրա անձնակազմով:

Կարապետյանի գունդն առաջինը մտավ Կերչ քաղաքը: Գերմանացիները քաղաքի տներն ամրոց էին դարձրել ու գնդապետի քաջերն ամեն մի տուն գրավում էին կատաղի ձեռնամարտով: Միայն վերջին մարտում խիզախների այդ գունդը ոչնչացրեց թշնամու ավելի քան 400 զինվոր ու սպա, գերի վերցրեց 49 հիտլերական, գրավեց 5 հրանոթ, 4 ականանետ, 42 գնդացիր, մոտ 5000 արկ եւական, շատ հրացան, ավտոմատ եւ այլ սպառազինություններ, ոչնչացվեց 100-ից ավելի կրակակետ:

Հիշարժան է նաեւ Կարապետյանի գնդի քաջերի պատմությունը: Այսպես՝ ավագ լեյտենանտ Ղեւոնդ Թունյանը փողոցային թեժ մարտերում ոչնչացրեց 7 հիտլերական: Եռակի շքանշանակիր կապիտան Հովհաննես Միրոյանը խփեց 5 ֆրից: Գնդացրորդ Հակոբը սպանեց 11 գերմանացի: Գորիսեցի Բագրատ Մարտիրոսյանը, անցնելով ջրային բնագիծը, ռռնակներով ոչնչացրեց թշնամու գնդացրային կետը՝ նրա անձնակազմով:

Գնդի 96 սպաներ եւ ավելի քան 300 սերժանտներ ու շարքայիններ պարգեւատրվել են մարտական շքանշաններով»:

Ռազմաճակատի հերոսներից հետ չեն մնացել թիկունքի խնձորեսկցիները:

«Զանգեզուր» թերթի 1941 թվականի համարներից մեկում նշվում է հետեւյալը՝ *«Խնձորեսկցիք մեծ օժանդակություն են ցույց տվել Կարմիր բանակին՝ ապահովելով նրանց տաք հանդերձանքով: Նրանք նվիրել են 471 զույգ գուլպա, 162 զույգ ձեռնոց, 14 հատ մորթի եւ այլ հագուստեղեն: Խնձորեսկի կոմերիտականներն ու դպրոցականներն ակտիվ մասնակցություն են ունեցել հայրենիքի պաշտպանության ֆոնդի հզորացմանը: Նրանց ջանքերով միայն սեպտեմբեր ամսում հավաքված է ավելի քան 800 կգ սեւ ու գունա-*

→

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

վոր մետաղ, որը հանձնվել է պետությանը: Բացի այդ, կոմերիտականները պաշտպանության ֆոնդին նվիրել են 5 -10 -ական ռ. դրամ եւ 4-5-ական աշխօր: Այդ գործում աչքի են ընկել Ա. Ջանունցը, Ս. Վարդազարյանը, Մ. Սայունցը, Մ. Հախնազարյանը, Պ. Բաղդասարյանը եւ ուրիշներ»:

«Զանգեզուր» թերթի 1942-43 թթ. համարներից մեկն անդրադարձել է պատերազմի տարիներին Խնձորեսկի կոլեկտիվ տնտեսության հաջողություններին՝ անասնաբուծության զարգացման եւ անասունների մթերատվության բարձրացման ասպարեզում. *«1943 թ. սկզբին կոլխոզն ուներ 7000 գլուխ ոչխար, իսկ տարեվերջին 8500՝ գլուխ: Ֆերմայի առաջավոր հովիվներ Կոստանդ Ղալդունցի, Ավագ Աթաբեկյանի, Ներսես Բեգլարյանի, Արմենակ Կյալունցի եւ շատ ուրիշների բարեխիղճ, անձնվեր աշխատանքի շնորհիվ կոլխոզը ստացավ արտադրական նորմաներով սահմանվածից ավելի շատ պանիր, յուղ, բուրդ եւ այլ մթերքներ: Ռազմաճակատի կարիքների համար հանձնեց ավելի քան 4200 փութ միս, որից 1200 փութը՝ 1944 թ. պետպարտավորության դիմաց:*

Գործարանների համար որպես հումք ուղարկվել է 5760 կգ բուրդ, որից 960 կգ ազատ պետգնման կարգով:

Պետությանը հանձնվել է 120 փութ պանիր եւ 240 փութ յուղ»:

Պատերազմի տարիներին թիկունքի խնձորեսկցիներն իրենց անձնուրաց աշխատանքով անընդհատ բարձրացրել են կոլեկտիվ տնտեսության արտադրական ցուցանիշները բոլոր ճյուղերում եւ ռազմաճակատին ու երկրին տվել պահանջվող քանակությամբ պարեն ու հումք:

Ահա թվերը, որոնք ավելի պերճախոս են «Զանգեզուր» թերթի 1944-1945 թթ. հրապարակումներում.

«Պատերազմի երեք տարում խնձորեսկցիք ռազմաճակատին տվել են ավելի քան 70 000 փութ հաց, 15 000 փութ միս, 1160 փութ յուղ, 1700 փութ բուրդ եւ այլն: Իրենց խնայած միջոցներից ռազմական միջոցառումների ֆինանսավորմանն են հատկացրել մոտ 1 5 000 000 ռուբլի գումար»:

«Զանգեզուր» թերթի հերթական համարը Խնձորեսկի սոցիալ-տնտեսական կյանքն արտացոլող գյուղատնտեսական աշխատանքների կազմակերպման մասին է՝ *«Խնձորեսկի կոլխոզում գարնանացանի գործնական աշխատանքների վճռական շրջանն է»* վերտառությամբ հոդվածում:

«Խնձորեսկի գյուղխորհրդի գործկոմի նախագահ Մխիթար Ասաղյանը հետեւում է կոլխոզի առօրյա աշխատանքներին:

Որպես գյուղգործկոմի նախագահ, նա ամեն օր ստուգման է ենթարկում գարնանացանի նախապատրաստական աշխատանքների ընթացքը կոլխոզում, օգնում եւ օժանդակում է բրիգադիրներին՝ իրենց աշխատանքում նկատվող թերությունները վերացնելու:

Գյուղգործկոմի նախաձեռնությամբ կատարված ստուգումից պարզվեց, որ համար 1 բրիգադում փոկերն ու շղթաները դեռ անպատրաստ են, եզները բաժանված չեն ըստ օղակների: Եզնապահ Հակոբ Սրաբունցն իրեն վերապահված 8 եզներին վատ է խնամում: Նույնպիսի վերաբերմունք է ցուցաբերում համար 2 բրիգադից Մարտիրոս Բալույանը, համար 3 բրիգադից Բ. Էլիզբարյանը, Լ. Բոզունցը, Բ. Բուդաղյանը, համար 4 բրիգադից Լ. Կյալունցը, Ս. Շաբունցը, համար 7 բրիգադից Ա. Ղալլաքյանը, Բ. Նամունցը: Համար 10 բրիգադից Ա. Ղրդիլյանը, Մ. Թաթարյանը եզներին խնամում են անբարեխիղճ կերպով, նրանք չեն հասկանում այն հանգամանքը, որ շատ շուտով սկսվելու է գարնանացանը, ուստի անհրաժեշտ է եզները պահել չաղ ու կայտառ վիճակում:

Պլանով տրված 450 հա հասկավոր կուլտուրաների ցանքից մինչեւ մայիսի 4-ը կոլխոզը կատարել է 398 հա ցանք: Նույն ժամանակամիջոցում ՄՏ կայանի 6 տրակտորները 130 հա դիմաց ցանել են 60 հա հողամաս: Կոլխոզում աշխատող 30 գութաններն օրական վարում ու ցանում են 18-20 հա տարածություն: Աշխատանքի լրիվ թափը հնարավորություն է տալիս կոլխոզին ՝մայիսի 7-8-ին լրիվ ավարտելու հացահատիկի ցանքի պլանը: Այս տարվա գարնանացանի կամպանիայի նորմալ ընթացքը Խնձորեսկի կոլխոզում բացատրվում է կոլխոզնիկների ազնիվ ու անձնվեր աշխատանքով, հայրենիքի ու ռազմաճակատի հանդեպ ունեցած պարտքի խորապես գիտակցմամբ, որոնք պատվով են կատարում իրենց ստանձնած պարտավորությունները՝ 1943 թ. բարձր բերքի ստացման տարի դարձնելու համար: Դաշտավարական 10 բրիգադների 3-ական գութանին տրված է 67,1 հա գարնանացանի առաջադրանք:

Աշխատանքների կազմակերպվածությամբ եւ պլանների արագ կատարմամբ առաջնություն է շահում Հրաչյա Փանդունցի բրիգադան, որը մինչեւ մայիսի 4-ը կատարել է 55 հա ցանք:

2-րդ տեղը գրավում է Հայրուկ Սիլանյանի բրիգադան, որը վարել ու ցանել է 54 հա:

3-րդ տեղը Աթա Գիլավյանի եւ 4-րդ տեղը Հայկ Ավանյանի բրիգադներն են:

Պատերազմի տարիներին թիկունքի խնձորեսկցիներն իրենց անձնուրաց աշխատանքով անընդհատ բարձրացրել են կոլեկտիվ տնտեսության արտադրական ցուցանիշները բոլոր ճյուղերում եւ ռազմաճակատին ու երկրին տվել պահանջվող քանակությամբ պարեն ու հումք:

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

Ալեքսան եւ Ջավադ Բալոյանները, Ալեքսան եւ Արշակ Շահնազարյանները, Արմենակ Քոլունցը, Գյուրջի Ավանյանը, Ջավադ Թովմասյանը եւ ուրիշներ ցանքի օրվա առաջադրանքը բարձր որակով կատարում են 120 տոկոսից ոչ պակաս:

Կոլխոզն առանձնակի ուշադրություն է դարձնում այգիների, բանջարանոցների, ծխախոտի հողամասի մշակմանը:

Արդեն կատարված է 20 հա կարտոֆիլի ցանք, հերկված է ծխախոտի 19 հա հողամասի 70 տոկոսը, լրիվ ավարտված է բանջարաբոստանային կուլտուրաների ցանքը եւ այգիների հիմնական մշակումը»:

Խաղաղ շինարարության ու հետպատերազմյան տարիներին Խնձորեսկը դարձավ Զանգեզուրի հացի շտեմարանը եւ անասնաբուծական ամենամեծ կոլխոզը:

1928-29 թթ. Խնձորեսկն ունեցել է խոշոր կոլեկտիվ տնտեսություն, իսկ 1976 թ.՝ պետական տնտեսություն՝ 10 հազարից ավելի մանր եղջերավոր անասունից եւ մի քանի հազար խոշոր եղջերավոր անասուն: Մշակվել են բազմաբնույթ գյուղատնտեսական կուլտուրաներ:

Խնձորեսկը երկրին տվել է հարյուրավոր կադրեր, որոնք իրենց նվիրումով, անխոնջ աշխատանքով ու անսպառ եռանդով դարձել են աշխատանքային հերոսներ:

Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի կոչման են արժանացել Մելիք Թունյանը, Արամայիս Հայրյանը, Միքայել Գյուլխասյանը, ուրիշներ:

Մելիք Թունյանի մասին «Որոտան» («Զանգեզուր» թերթը) կատարել է հետեւյալ անդրադարձը. *«Տարիներ շարունակ Խնձորեսկ գյուղի կոլեկտիվ տնտեսության ոչխարաբուծական ֆերմայի աշխատողները մեծ ուշադրություն են դարձրել ոչխարների ցեղը բարելավելու գործին: Դեռեւս 1952 թ. Երեւանի անասնաբուժական-անասնաբուծական ինստիտուտի մանր եղջերավոր անասնաբուծության ամբիոնի կոլեկտիվը սկսեց ոչխարների ցեղի ուսումնասիրությունը: Այդ ժամանակից սկսած կոլտնտեսությունում մայր ոչխարները տրամախաչվում են մսաբրդատու նրբագեղմ ցեղի խոյերով: Այժմ կոլտնտեսության ամբողջ հոտի 80 տոկոսը նրբագեղմ ու կիսանրբագեղմ ոչխարներն են, իսկ 20 տոկոսը՝ կիսակոշտաբուրդ: Ֆերման ունի 10 250 ոչխար, որից 4700-ը՝ մայրեր: Կոլտնտեսությունը 850- ով գերակատարել է ոչխարների գլխաքանակի ավելացման այս տարվա պլանը: Մեծ են նվաճումները հատկապես բրդի արտադրության ավելացման բնագավառում: Այս տարի յուրաքանչյուր ոչխարից ստացվել է 4,8 կգ բուրդ՝ նախատեսված 3,5-ի դիմաց: Պետությանն է հանձնված 30,5 տոննա բուրդ՝ 23,6 տոննայի փոխարեն: 100 մայր ոչխարից ստացվել է 102*

Անշուշտ, Խնձորեսկի կոլեկտիվ եւ պետական տնտեսությունների զարգացման մեջ իրենց մեծ ներդրումն են ունեցել նրա վաստակաշատ ղեկավարները՝ ՀԽՍՀ Գխ մի շարք գումարումների պատգամավոր Միրաք Համբարձումյանը (Թելունցը), Հայկ Ալեքսանյանը, Վազգեն Բաղդագյուլյանը, Շամխալ Մանվելյանը, Միշա Ղալդունցը եւ մյուսները:

գառ: Ոչխարաբուծությունից ստացված դրամական եկամուտը կկազմի մեկ միլիոն 800 հազար ռուբլի, որից մեկ միլիոն ռուբլի՝ բրդի վաճառքից:

Վերջերս հրավիրվեց կոլտնտեսության ոչխարաբույծների խորհրդակցություն: Վարչության նախագահ Հայրապետ Գրիգորյանը զեկուցեց ոչխարաբույծների աշխատանքի ու նրանց ստանձնած պարտավորությունների կատարման արդյունքների մասին: Նա նշեց, որ մրցությունից հաղթող է դուրս եկել Մելիք Թունյանը, ով իր խոստումը կատարել է փայլուն կերպով: Նա յուրաքանչյուր ոչխարից ստացել է 5,4 կգ բուրդ՝ խոստացածից 1,4 կգ-ով ավելի, իսկ 100 մայր ոչխարից ստացել է 107 գառ:

Իր աշխատանքի համար Թունյանը լավ վարձատրվում է: Միայն իր վաստակած 820 աշխօրի դիմաց ստացել է 2,1 տոննա հացահատիկ, 105 կգ պանիր, 2500 ռուբլի դրամ»:

«Զանգեզուր» թերթի մեկ այլ հրապարակման մեջ Վլ. Բաղդագյուլյանը կատարել է հետեւյալ անդրադարձը Նարիման Բոզունցի գործունեությանը.

«15 տարի է, ինչ Նարիման Բոզունցն աշխատում է Խնձորեսկի կոլտնտեսությունում՝ դաշտավարական բրիգադիր: Այդ տարիների ընթացքում նա ձեռք է բերել աշխատանքային հարուստ փորձ:

Երբ ցրվում է գիշերային աղջամուղջը, եւ արեգակն իր առաջին շողերով ոսկեզօծում է գյուղի հանդիպակաց լեռների սրածայր գագաթները, նորակառույց գյուղի հրապարակում երեւում է բրիգադիր Նարիման Բոզունցը: Հոգսն է նրան ստիպում տնից վաղ դուրս գալ, հանրային բարիքների բազմապատկման հոգսը: Պետք է բրիգադի բոլոր անդամներին տանել դաշտ: Այդ նպատակով էլ շրջում է թաղից թաղ, զրուցում մարդկանց հետ, քաջալերում: Հոգսերի բեռը միշտ այդպես ուսերին՝ նա տոկացել է մերթ ծխախոտի պլանտացիայում, մերթ խոտհարքներում, մերթ հացահատիկի հանձնման տեղում եւ այդպես մինչեւ ձմեռնամուտ, մինչեւ հաշվապահական ամփոփագրի կազմումը: Իսկ եթե այդ ամփոփագրի հրապարակային ցուցադրման անհրաժեշտություն լինի, Նարիմանի գլխավորած բրի-

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

գադի արդյունքներն առաջինը կլինեն:

«Հողն է ամեն մի հարստության մայրը, իսկ հայրը աշխատանքն է», - ինքն իրեն հաճախ խորհում էր Նարիմանը:

Հետո հերոսական կինոնկարի գործող անձերի պատկերներով իր աչքերի առաջ երեւում են իր բրիգադի ամեն տարվա առաջավորները՝ անվանի ծխախոտագործուհի Արեւիատ Սրաբունցը, մեխանիզատորներ Գրիշա Քոչունցը, Մարտիրոս եւ Հրաչիկ Գյուլնազարյանները, դաշտավարներ Գարեգին Բադալյանը, Սաշիկ Բալոյանը, Հովիկ Հակոբջանյանը, ավտովարորդներ Միշա Շահնուբարյանը, Վոլոդյա Ավագյանը, Գանո Փանդունցը եւ ուրիշներ:

Բավական է նշել, որ Բոզունցի ղեկավարած բրիգադն ամեն տարի կատարում է պլանային առաջադրանքը:

1966 թ. բրիգադը հացահատիկի ցանքատարածությունների հեկտարի միջին բերքատվությունը հասցրեց 15 ցենտների, իսկ ծխախոտի բերքատվությունը՝ 24 ցենտների: Բրիգադն այս տարի եւս ագրոկանոններով մշակելով 320 հա աշնանացան եւ գարնանացան կուլտուրաներ, աճեցրեց հարուստ բերք: Հեկտարից ստացվել է 20,2 ցենտ. հացահատիկ:

Համար 3 բրիգադը 4500 ցենտների դիմաց պահեստ է հանձնել 5300 ցենտներ հացահատիկ, 100 հազար թելամետրի դիմաց քաղել 115 հազար թելամետր ծխախոտ»:

Անշուշտ, Խնձորեսկի կոլեկտիվ եւ պետական տնտեսությունների զարգացման մեջ իրենց մեծ ներդրումն են ունեցել նրա վաստակաշատ ղեկավարները՝ ՀԽՍՀ Գխ մի շարք գումարումների պատգամավոր Միրաք Համբարձումյանը (Թելունցը), Հայկ Ալեքսանյանը, Վազգեն Բաղդագյուլյանը, Շամխալ Մանվելյանը, Միշա Ղալդունցը եւ մյուսները:

«Զանգեզուր» թերթը ներկայացրել է Միրաք Թելունցի Անցած ճանապարհը.

«Միրաք Բունիաթի Համբարձումյանը ծնվել է Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղում 1902 թ.՝ հողագործի ընտանիքում: 13 տարեկան հասակում ավարտում է գյուղի դպրոցի 3-րդ դասարանը: Առաջին համաշխարհային պատերազմն ընդհատում է նրա ուսումը: Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո ընտրվում է գյուղի

կոմերիտական կազմակերպության քարտուղար: 1924 թ. մեկնում է Կարմիր բանակ: Վերադառնալով բանակից՝ աշխատում է Ղափանի պղնձահանքերում՝ բանվոր: Իսկ երբ գյուղում կոլխոզ է կազմակերպվում, նա առաջին անդամն է գրվում:

1932 թ. Համբարձումյանն ընտրվում է գյուղի սկզբնական պարտիական կազմակերպության քարտուղար, որը ղեկավարում է մինչեւ 1936 թ.: 1936 թ. աշխատում է որպես Տեղի, իսկ 1936-1938 թթ.՝Խնձորեսկի գյուղսովետի գործկոմի նախագահ:

Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին Մ. Համբարձումյանն աշխատում է որպես Խնձորեսկ գյուղի կոլխոզի վարչության նախագահ:

Պատերազմի դժվարին օրերին հմտորեն ղեկավարում է կոլխոզի աշխատանքները՝ բռնելով վերելքի ուղին: 1941-1945 թթ. ընթացքում կոլխոզում ցանքատարածությունն ընդարձակվեց 500 հա-ով եւ զգալի չափով բարձրացվեց բերքատվու-

“

Խնձորեսկը տարբեր տասնամյակներում ունեցել է աշխատանքին եւ գյուղի բարեկեցությանը նվիրված ղեկավարներ, որոնց գործունեությունը չի ավարտվել իրենց պաշտոնավարման տարիներով, այլ շարունակվել է հետագայում:

ÊÜÒàðºêÎÀª ä²ð´ºð²Î²Ü Ø²ØàôÈÆ ¾æºðàôØ

Այնախլու. Խնձորեսկի ամենախոշոր այգի-շտեմարանը

թյունը, խոշոր եղջերավոր անասունների գլխաքանակն ավելացավ 300-ով, ձիերինը՝ 40-ով, մանր եղջերավորներինը՝ կրկնակի չափով: 1941-1946 թթ. կոլխոզը պետությանը հանձնեց 90.000 փութ հաց, 17.500 փութ միս, 1640 փութ յուղ, 612 փութ պանիր եւ այլ մթերքներ: Որպես կոլխոզի մարտական նախագահ, նա պարգեւատրված է 3 մեդալով:

1947 թ. հունվարին, նրա մտահղացմամբ եւ նախաձեռնությամբ, գյուղում սկսվեց մի նոր ճանապարհի շինարարություն: Ճանապարհին անցնում էր իրար հաջորդող հսկայական ժայռերի եւ քարոտ տարածությունների միջով: Մեկ ամիս անընդհատ, գիշեր ու ցերեկ, տղամարդ, կին, մեծ ու փոքր քլունգներ առած աշխատեցին խանդավառ ավյունով: Հսկայական ժայռերը խոնարհվեցին նրանց հարվածների տակ: Վերջապես՝ փետրվարի 9 - ին, Միրաք Համբարձումյանի ընտրության օրը, ավարտվեց 1,5 կմ երկարությամբ լայն ու գեղեցիկ ավտոճանապարհի կառուցումը, որով գյուղի կենտրոնը միանում է պետական խճուղու, այնտեղից էլ բոլոր դաշտամասերի հետ»:

Խնձորեսկը տարբեր տասնամյակներում ունեցել է աշխատանքին եւ գյուղի բարեկեցությանը նվիրված ղեկավարներ, որոնց գործունեությունը չի ավարտվել իրենց պաշտոնավարման տարիներով, այլ շարունակվել է հետագայում...

Խնձորեսկն այն գյուղն է, որի մասին խոսել, խոսում եւ միշտ խոսելու են տարբեր լրատվամիջոցներ, բացահայտելու են այդ հնամենի, պատմական վայրում ապրող խնձորեսկցու աննահանջ ոգու գաղտնիքները, նրա չկրկնվող տեսակը, արարելու, երկիրը շենացնելու ձգտումը:

Խնձորեսկի առեղծվածային բնությունը՝ ձուլված խնձորեսկցու նույնքան խորհրդավոր, յուրահատուկ էությանը, դեպի իրեն է ձգելու թե՛ հային, թե՛ օտարին՝ միշտ մնալով, սակայն, մինչեւ վերջ չբացահայտված...

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºðÐ²ðÌºÊÆ ºÌ ÎºðäÐ²ðÌºÊÆ ´ÜúðÐ²Ü

Խոսքի եւ երաժշտության վարպետ խնձորեսկցիներ

Աշուղ Մադի

2շուղ Մադին (Մարտիրոսը) Խնձորեսկի ծնունդ է:

Նա եղել է մեծ աշուղ-խաղասաց: Ունեցել է աշուղական դպրոց: Նվագել ու երգեր է սովորեցրել շատերին: Նրա աշակերտն է եղել Ղարաբաղի Ղարաղշլաղ գյուղացի հայտնի աշուղ Հաթամը: Աշուղ Մադուց իր ժամանակին շատ բան են սովորել Քարաշենցի աշուղ Աթան եւ վարպետ խաղասաց Սուլթանը:

Աշուղ Մադին գրագետ չի եղել, ոչինչ գրի չի առել: Երգերն ստեղծել է բանավոր, հիշողությամբ: Այդ պատճառով էլ նրա հորինած երգերը մեզ չեն հասել, ժամանակի ընթացքում մոռացվել են:

Գիր չիմացող այս աշուղն աչքի է ընկել բնական շնորհներով, երաժշտական արտակարգ ունակությամբ ու սրամտությամբ:

Սա այն աշուղն է, որ աշուղական ոչ մի մրցության ժամանակ պարտություն չի կրել:

Գյուղում ապրող Մարտիրոսյանների ազգատոհմն աշուղի անունով Խնձորեսկում հայտնի է Աշըղմադունց ընդհանուր անունով:

Մադու խաղերից (երգերից) գյուղի տարեցներն այսպիսի տողեր են հիշում:

Իմ գինու թասը դարձել է դառը,
Աչքիս բլուր է դարձել մեծ սարը,
Չարիքի դեմ մենք անզոր ու անճար
Չկա Մխիթար, որ զարկի թուրը...

Կապին Շափաղաթը

Æուսական ազգանունը Մուրադյան է. «Կապին» մականունը ստացել է Ակնաղբյուրից վեր գտնվող զառիթափ տարածքի անունով, որը կոչվել է «Կապ» եւ որտեղ ապրել են աշուղն ու նրա ընտանիքը: Շափաղաթն էլ կիսագրագետ, բայց շատ օժտված աշուղ-բանաստեղծ է եղել: Նրա ոտանավորները (երգերը) տպագրվել են «Կարմիր Զանգեզուր» թերթում, դժբախտ ճակատագիր է բաժին հասել աշուղին: Նրա հինգ որդին զոհվել են Հայրենական մեծ պատերազմում: Չնայած անձնական կյանքի վիշտ ու ցավին՝ նրա երգերը զարմանալի լավատեսական են հնչում: Դրանցից շատերը խորհրդային իրականության գովերգեր են եւ Ստալինի փառաբանությամբ ողողված երգեր:

Մի պարծենա դու երկնքում
Կամար կապող արեգակ,
Մեզնից պայծառ լույս է տալիս
Ստալինը շարունակ...

> *Ուսուբօղլու մասին հիշատակություններ ունի արձակագիր Սուրեն Այվազյանը, ով մտադիր էր Ուսուբօղլու կիսանդրին կանգնեցնել հին եւ նոր գյուղերի սահմանագծում:*

Ուսուբօղլի

(Սարգիս Հովսեփի Պետրոսյան)

Ðայտնի է եղել նաեւ Էիզար գրական անունով: Գրել է բանաստեղծություններ (ոտանավորներ) եւ արձակ.

Բանաստեղծ է, բանասաց, պատմագիր:

Ծնվել է 1859 թվականին Խնձորեսկ գյուղում: Աշակերտել է աշուղ Մարտիրոսին (Մադուն):

14 տարեկանում հայրը նրան տանում է Երեւան՝ ծառա տալիս Մահտեսի Աբգար Դադայանի տանը:

1876 թվականին Սարգիս Պետրոսյանը սովորում է Երեւանի թեմական դպրոցում, բայց սկսած ռուս-թուրքական պատերազմի պատճառով չի կարողանում ուսումը շարունակել:

Բավական հասուն տարիքում վերադառնում է գյուղ, ամուսնանում Թալիշ անունով մի հասակն առած աղջկա հետ: Ապրել է գյուղի «Ծտիմահլա» թաղամասում՝ Ծլանի ձորի պռնկին թառած մի ժայռավոր տան մեջ:

Ժողովրդի հանգանակությամբ Թիֆլիսում հրատարակում են «Էիզարի քնարը» եւ «Պատմական փշրանքներ» գրքերը՝ Բաքվում: Վերջինս արձակ ստեղծագործություն է, որտեղ նա անդրադարձել է հայրենի գյուղի հիմնադրման պատմությանը, ինչպես նաեւ Մխիթար սպարապետին հաջորդած ժամանակներում տեղի ունեցած անցքերին ու իրադարձություններին: Ստեղծագործել է գիշերները, ձեթի ճրագի տակ, հաճախ կնոջից թաքուն: Ասում են կինը

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðìºêÎÆ ºì Îºðä²ðìºêÎÆ ´ÜúÐð²Ü

նրա «թղթերի» մի մասը վառել է, ոչնչացրել, որ ամուսինը «կարգին» գործով զբաղվի: Ապրել է ծայր աղքատության պայմաններում: Գրքերը հրատարակել է Խնձորեսկի եւ շրջակա գյուղերի բնակիչներից հանգանակած գումարներով: Մահացել է 1926 թվականին: Թաղված է «Խաչի գլխի» գերեզմանատանը: Անունը հայտնի է, իսկ գերեզմանը հայտնի չէ: Գյուղում նրան շատերը գիտեն, մանավանդ ավագ սերնդի ներկայացուցիչները:

Ուսուբօղլու մասին հիշատակություններ ունի արձակագիր Սուրեն Այվազյանը, ով մտադիր էր Ուսուբօղլու կիսանդրին կանգնեցնել հին եւ նոր գյուղերի սահմանագծում:

Ուսուբօղլու մասին «Բանաստեղծը» վերնագրով պատմվածք ունի Արկադի Ծատուրյանը:

Մոսի ապեր

Ìնվել է 1879 թվականին Խնձորեսկ գյուղում: Զբաղվել է ինքնակրթությամբ, հաճախել է Մանգուն Մանուչարի մասնավոր դպրոցը: Երաժշտական դասեր է առել Ղավալ Բադու (զուռնաչի վարպետ Բաղդասարի) մոտ:

Սովորել է թառ, այնուհետեւ հարմոն նվագել: Անցյալ դարի սկզբներին, ինչպես շատ խնձորեսկցիներ, Մոսին (Մովսեսը) էլ է ընտանիքով մեկնել Միջին Ասիա, ապրել Թուրքմենիայի Մարի քաղաքում: Այստեղ նա տասը-տասնհինգ տարի կառապանություն է արել (կառք- ֆուրգոն է քշել): Միեւնույն ժամանակ երգել ու նվագել հայ ընտանիքների քեֆերում եւ հարսանիքներում:

Այստեղ՝ Մարի քաղաքում են ծնվել նրա երկու նշանավոր որդին՝ Աշոտը եւ Արամը:

1920 թվականին Մովսես Սաթունցը վերադառնում է հայրենի գյուղ, որտեղ ծնվում է նրա դուստրը՝ Թամարան, ով հետագայում դառնում է հայտնի նկարչուհի:

Շատ քչերին է հայտնի, որ Մոսին (Մովսես Սաթունցը) նվագելուց բացի նաեւ ստեղծագործել է, գրել ոտանավորներ, ստեղծագործել երգեր: Նրա երգերից հայտնի է «Խնջույքի երգը», որը գրել է Խնձորեսկում՝ բավական հասուն տարիքում:

Մոսի ապերը թառը սազ անի,
Տուք էլ ժողովուրդ, երգեք ու պարեք,
Կյանքում ցավը կա, մարդը հի՞նչ անի,
Խնջույքն է փրկիչ՝ երգեք ու պարեք:

Մոսի ապերը թառը սազ կանի,
Թեկուզ նա լինի հիվանդ ու տկար,
Ծեր միչանն ցավ ու դարդը կհանի,
Իր երգով ուրախ, նվագով հազար:
Հըրսանիք ըրեք, սեր ու խաղ ըրեք,
Էս կյանքը մինն է, հազարը չի մեզ,
Մոսի ապորը լավ ականջ ըրեք,
Աստված է տվել էս շնորհքը մեզ:

Մոսի ապերն ունեցել է նաեւ կենցաղային, աշխատանքային երգեր: Երգել է գյուղացու հոգս ու ցավերի մասին.

Թոխպերը կանգնեն, արեւ տուս կըկյա,
Հարամի դուզում արտը կըտողնի.
Քաշի կյութանը, քարին տեմ չի կյա,
Հո հա, հո եզո, քեզ մատաղ, քաշի:

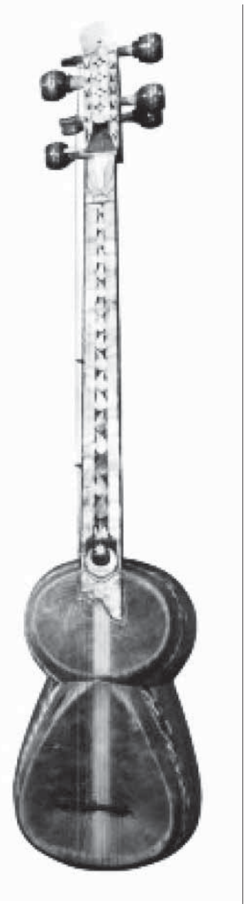

> **Շատ քչերին է հայտնի, որ Մոսին (Մովսես Սաթունցը) նվագելուց բացի նաեւ ստեղծագործել է, գրել ոտանավորներ, ստեղծագործել երգեր**

Ռուշան

àւսուբօղլու եւ Մոսու ժամանակակիցն է եղել խնձորեսկցի աշուղ Ռուշանը, ով հետագա տարիներին համարյա մոռացվել է, եւ այժմ շատ քչերը գիտեն նրա մասին:

Ռուշանի կյանքի եւ գործունեության մասին քիչ բան է հայտնի: Ժողովրդի միջից դուրս եկած կենսուրախ, ռանչպար մարդ է եղել: Իր համար երգել է, խոսքեր է հորինել, հանդես եկել ժողովրդի առաջ:

Նրա երգերից ու հորինվածքներից փշրանքներ են հասել մեզ:

Պահպանվել է մի քանի նմուշ:

Աղջի, անունդ Շուշան,
Իմ անունն ալ Ռուշան,
Իրեսըդ պեր տեմ ըրա
Մըն կօշտ պաչեմ քո թոշան:

Սազիս լարը չի ածում
Լեզուն լալկվալ պըրծալա,
Սերըտ նազ-նազ ա անում,
Հոգիս հանգվալ պըրծալա:

Արի բաղս, այ Շուշան,
Սազիս ձենը թող լսվի
Մին տու ինէս, մին Ռուշան
Առնեմ -պաչեմ քո թոշան:

Հատկանշական է Ռուշանի ստեղծած խաղը (երգը) Մինքենդի կոտորածների մասին.

Թօրքը մտալ ու Միքանըը հայոց,
Ասես մորեխ ա, արտեր ա հնձում:
Ծորերում հարայ-հրոց, կրակոց,
Արնախում թօրքը հայեր ա հնձում,
Դարդս մինը չի, ցավեր ա հազար,
Երգիս պոռշը տառալ ա արնոտ,
Յարաս ո՞վ բուժի էս թուրքից, ամա՜ն,
Հոգուս լարերը տառալ արնոտ:
Յէր կենամ սազս գյուլլ-թօփ անեմ,

➔

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðÌºêÎÆ ºì ÎºðÄ²ðÌºêÎÆ ´ÜúÐð²Ü

Թօրքին դադարգյուն, չոլերը անեմ,
Էսա փրկության վիճակը, Ռուշան՝
Թօրքը չքանա Միքանդի փեշան:

Թառ-Սյունին աշխարհահռչակ երգչուհի Տաթեւիկ Սազանդարյանի պապն է: Եղել է հայտնի մանկավարժ, հասարակական գործիչ, բանաստեղծ-գուսան

Ղավալ Բադի

Êնձորեսկում եւ ամբողջ Սյունիքում հայտնի անուն է եղել զուռնաչի-սազանդար Ղավալ Բադին (ուստա Բաղդասարը): Բադին բազմաթիվ մրցումների է մասնակցել եւ համարյա բոլորում էլ հաղթել: Գյուղում եւ նրա սահմաններից դուրս բազմաթիվ ուրախություններ ու հարսանիքներ է անցկացրել: Երգին եւ երաժշտությանը նվիրված շատ աշակերտներ է ունեցել, որոնցից շատերը նշանավոր երաժիշտներ են դարձել: Նրա սաներից են եղել Կյուրըվեցի հայտնի զուռնաչի Մելիքը, փառաբանված զուռնաչի վարպետ Օհանը: Մեծ ու փոքր Բադուն վարպետ են ասել:

Բադու կյանքի եւ գործունեության մանրամասները հայտնի չեն: Միայն հայտնի են, որ նա ապրել է 19-րդ դարի կեսերից մինչեւ 1900-ական թվականները:

Ղավալ Բադուց հետո նրա գործը շարունակել է զուռնաչի, հանրահռչակ վարպետ Օհանը:

Թառ-Սյունի

Æսկական անուն-ազգանունն է Ներսես Սազանդարյան:

Աշխարհահռչակ երգչուհի Տաթեւիկ Սազանդարյանի պապն է: Եղել է հայտնի մանկավարժ, հասարակական գործիչ, բանաստեղծ-գուսան, գրել է բանաստեղծություններ, հորինել է երգեր եւ դրանք նվագել թառով:

Այստեղից էլ ստացել է Թառ-Սյունի գրական անունը՝ այսինքն՝ թառ նվագող Սյունեցի:

Գրել է խրատական, սիրային, աշխատանքային եւ այլ մոտիվներով երգ-ոտանավորներ:

Ծնվել է 1867 թվականին Խնձորեսկ գյուղում: Ստացել է հիմնավոր կրթություն: Եղել է իր ժամանակի կրթված գրագետներից մեկը:

1898 թ. Թիֆլիսում հրատարակել է «Նոր երգարան» ոտանավոր-երգերի ժողովածուն:

Մահացել է 1927 թվականին հայրենի գյուղում:

Տիգրան Սազանդարյան

Îաթեւիկ Սազանդարյանի հայրն է, Ներսես Սազանդարյանի որդին: Ծնվել է 1881 թվականին Խնձորեսկ գյուղում:

1903 թվականին ավարտել է Էջմիածնի Գեւորգյան ճեմարանը: Զբաղվել է մանկավարժական գործունեությամբ: Դասավանդել է Տաթեւ գյուղում, Գորիս քաղաքի հայկական դպրոցում: Եղել է դաշնակցական կուսակցության անդամ:

1921 թվականին Գորիսի «Սասուն» տպարանում հրատարակել է «Նոր Քնար» երգարան-ժողովածուն:

«Ինքնավար Սյունիքի քայլերգի» հեղինակն է, որը դարձել է Նժդեհյան Լեռնահայաստանի օրհներգը:

Ահա՝

Մեր սարերը անառիկ ու հպարտ,
Մեր որդիք կորովի ու անպարտ,
Խոր ձորերը Սյունիքի ահավոր՝
Շիրիմ են թշնամու դարավոր:
Թշնամին հազարով միշտ մեր դեմ,
Կուրծք-կրծքի մենք կանգնած նրա դեմ:
Չենք դողում, չենք սարսում մենք մահից,
Մեր մահը թեթեւ թիթեռի թեւից:
Ինքնավար Սյունիքին ցանկանք
Միշտ լինել թշնամու սպառնանք,
Շատ ապրի մեզ համար այսուհետ,
Քաջ հերոս Նժդեհ Սպարապետ:

Վարպետ Օհանին ճանաչել են հանրապետության շատ նշանավոր արվեստագետներ: Նա երկար տարիներ մտերիմ կապերի մեջ է եղել դուդուկահար Լեւոն Մադոյանի եւ թառահար Սողոմոն Սեյրանյանի հետ

Վարպետ Օհանը

Êնձորեսկում Գեւորգյանների ազգ ու տոհմի ամենահայտնին եղել է Օհանը: Սրամիտ, բանասաց այս մարդը նախ եւ առաջ զուռնաչի-վարպետ է եղել, որի անունը հայտնի է եղել ողջ Հայաստանում: Բոլորը նրան մեծ վարպետ են ասել՝ համարելով, որ նա բոլոր զուռնաչիների վարպետն է:

1947 թվականին նա մասնակցում է ժողովրդական ստեղծագործությունների հանրապետական օլիմպիադային, որը տեղի է ունեցել Երեւանի Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի եւ բալետի պետական թատրոնի շենքում:

Այստեղ կայացած զուռնաչիների մրցույթում վարպետ Օհանն արժանանում է առաջին մրցանակի:

Վարպետ Օհանին ճանաչել են հանրապետության շատ նշանավոր արվեստագետներ: Նա երկար տարիներ մտերիմ կապերի մեջ է եղել դուդուկահար Լեւոն Մադոյանի եւ թառա-

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðÌºêÎÆ ºì Îºðä²ðÌºêÎÆ ´ÜúðÐ²Ü

հար Սողոմոն Սեյրանյանի հետ:

Սուկլուն Լեւոն

Æսկական ազգանունը գյուղացիներին հայտնի չի եղել: Նրան պարզապես Սուկլուն Լեւոն են ասել:

Սա ոչ աշուղ է եղել, ոչ էլ բանաստեղծ: Նա եղել է խաղասաց դհոլչի-դափ խփող: Նրա արհեստին շատերն են եղել, բայց նրանց միջից Լեւոնն է հիշվել, որպես զվարճասեր, կենսուրախ, արտակարգ աշխույժ մարդ:

Լեւոնն ու վարպետ Օհանը հաճախ են միասին եկել ժողովրդի առջեւ՝ մեկը մյուսին լրացնելով: Օհանը զուռնա է նվագել, Լեւոնը երգել է ու դափ խփել:

Ասում են Լեւոնը վիրտուոզ դափ խփող է եղել: Աճպարարի ճարպկությամբ նվագելու ընթացքում դափը թռցրել է օդ՝ մինչեւ առաստաղը, եւ նորից բռնել ու նվագել: Լեւոնը երգել է աշխույժ, արագ թափի երգել, այնպես զվարճացրել հանդիսատեսներին, որ ոչ ոք անտարբեր չի մնացել:

«Կարմիր Զանգեզուր» թերթը տեղեկացնում է, որ վարպետ Օհանն ու Սուկլուն Լեւոնը հաճախ են հանդես եկել Գորիսի շրջանի գյուղերում եւ արժանացել հանդիսականների որոտընդոստ ծափահարություններին:

Ասում են, որ Սուկլուն Լեւոնն ինքն իրենով մի ամբողջ հարսանիք է եղել: Լեւոնը պահանջված մարդ է եղել Սյունիքի շատ ու շատ գյուղերում: Նա տաղանդաշատ դերասան է եղել առանց դերասանություն անելու:

Արջունց Գառնիկ

Ìնվել է 1938 թվականին, Խնձորեսկում: Ավարտել է հայրենի գյուղի դպրոցը: Երգել է մանկությունից սկսած:

Սովորել է Երեւանի մանկավարժական համալսարանի գեղարվեստական ֆակուլտետի երաժշտության բաժնում:

Երեւանի դպրոցներում երաժշտություն է դասավանդել:

Երգել է Հայաստանի երգչախմբային ընկերությունում: Երգել է Հայաստանի ռադիոյի եւ հեռուստատեսության կամերային երգչախմբում որպես մեներգիչ:

Ունի բազմաթիվ ձայնագրություններ:

1994-ից երգել է ֆիլհարմոնիկ երգչախմբում, եղել է Երեւանի Սբ Հովհաննես եկեղեցու մեներգիչ:

Խնձորեսկը հպարտանում է, որ Գառնիկի

2017 թվականին արդեն ճանաչված երգչուհի՝ բարեգործական մեծ համերգով հանդես եկավ հայրենի գյուղի հանդիսականների առաջ: Արփինեն այդ օրը համարում է իր կյանքի հիշարժան օրերից մեկը:

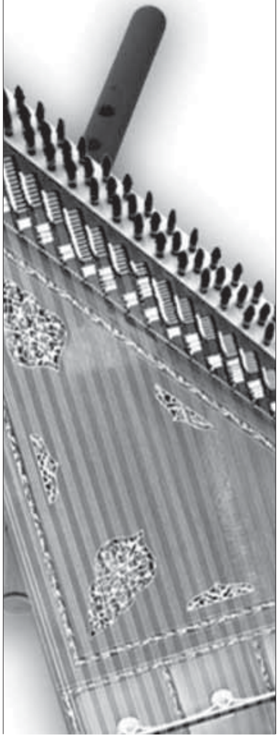

նման ճանաչված երգիչ ունի Հայոց մայրաքաղաքում:

Արփի (Արփինե Շահնուբարյան)

2րփին մեր օրերի երգչուհի է: Նա երաժշտական կրթություն չի ստացել:

Ավարտել է օտար լեզուների ինստիտուտը: Կոնսերվատորիա չի ավարտել: Ինչի որ հասել է, հասել է իր բնատուր շնորհների հետեւանքով: Երգը նրանից անպակաս է եղել, միշտ էլ երգել է: Սկզբնական շրջանում ճանաչվել է ուսանողության մեջ: Երգին սիրահարված Արփին շուտով ստեղծել է երգչախումբ, որի մեներգիչը հենց ինքն է: Շրջագայել եւ շարունակում է շրջագայել աշխարհի շատ երկրներում, հատկապես հայաշատ վայրերում: Ֆրանսիայի տիրապետում է անգլերենին: Դա հնարավորություն է տալիս նրան շփվել անգլիախոս հասարակության հետ: հաճախակի է հանդես գալիս «Երգ երգոց» հաղորդաշարում:

Վաչե Մանվելյան

Úժտված երիտասարդ է: Ունի նշանավոր դառնալու բոլոր նախադրյալները: Նա իր հյութեղ ու քաղցր ձայնով հաճախ է հանդես եկել դեռեւս դպրոցական ամբիոն-բեմերից:

Մասնակցել է «Շանթ» հեռուստաընկերության կողմից կազմակերպված «Ժողովրդական երգիչ» միջոցառմանը: Այս մրցությունում նա եղել է հաղթողների շարքում:

Երգել է նաեւ «Սայաթ-Նովա» երգչախմբում, արժանացել Թովմաս Պողոսյանի բարձր գնահատանքին:

Նա առայժմ հանդես է եկել ժողովրդական-գուսանական երգի ոճի մեջ, բայց նա բոլոր տվյալներն ունի ձայնը փորձել նաեւ ուրիշ ոճերում:

Նա արդեն սիրված երգիչ է իր հայրենի գյուղում, ողջ Զանգեզուրում:

Պատրաստեց
ԱՐԿԱԴԻ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆԸ

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðìºêÎÆ ºì Îºðä²ðìºêÎÆ ´Üúðð²Ü

Տաթեւիկ Սազանդարյան

ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստուհի (1956), երգչուհի, մեցցո-սոպրանո: ԽՍՀՄ պետական մրցանակի դափնեկիր (1951), պրոֆեսոր (1970):

Ծնվել է 1916 թ. սեպտեմբերի 2-ին Խնձորեսկ գյուղում՝ ուսուցչի ընտանիքում:

Երգել սկսել է տասը տարեկանից՝ Անտոն Մայիլյանի եւ Ստեփան Դեմուրյանի ղեկավարած երգչախմբերում: 1933-ին սկսել է համերգային գործունեությունը: 1937-ին ավարտել է Մոսկվայի հայ մշակույթի տանը կից վոկալ դրամատիկ ստուդիան՝ Սարգիս Բարխուդարյանի եւ Ռուբեն Սիմոնովի ղեկավարությամբ: Այդ թվականից էլ Երեւանի Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի եւ թատրոնի մեներգչուհին էր: 1960-ին էքստեռն ավարտել է Երեւանի պետական կոնսերվատորիան:

1939 թ. մասնակցել է Մոսկվայում առաջին անգամ կայացած հայ մշակույթի տասնօրյակին, ուր փայլուն կերպով կատարել է Ալմաստի դերերգը Ալ. Սպենդիարյանի համանուն օպերայում:

Իր բեմական գործունեության ընթացքում տաղանդավոր արտիստուհին հանդես է եկել հայ, ռուս, արեւմտաեւրոպական կոմպոզիտորների տարբեր օպերաների, այդ թվում Վերդիի «Աիդա», Բիզեի «Կարմեն», Ստրավինսկու «Էդիպ Արքա», Բորոդինի «Իշխան Իգոր», Սեն-Սանսի «Սամսոն եւ Դալիլա», Ա. Տիգրանյանի, Հ. Ստեփանյանի, Գ. Արմենյանի, Ա. Բաբաեւի, Է. Հովհաննիսյանի եւ այլոց ստեղծագործությունների բեմականացումներով:

Կամերային երգեցողությունը Սազանդարյանի ստեղծագործության երկրորդ նշանակալից բնագավառն է: Այդ տեսակետից նրա խաղացանկը մեծ է եւ ընդգրկում է մոտ 500 անուն, ուր կան հայ, ռուս, արեւմտաեւրոպական երգահանների ստեղծագործություններ: Նա դարձավ հայ կոմպոզիտորների վոկալ շատ ստեղծագործությունների առաջին կատարողը: Այդպես է եղել Ա. Սաթյանի, Ալ. Հարությունյանի, Է. Միրզոյանի, Կ. Զաքարյանի, Ղ. Սարյանի, Ա. Դոլուխանյանի, Ս. Ջրբաշյանի, Վ. Կոտոյանի եւ շատ ուրիշների մի շարք ստեղծագործությունների հետ: Իսկ Կոմիտասի սազանդարյանական կատարումն աչքի է ընկնում վերին աստիճանի պարզությամբ եւ յուրահատկությամբ:

Նամականիշ՝ նվիրված Տաթեւիկ Սազանդարյանի 100-ամյակին

Երգչուհուն հարազատ է եւ աշուղների ստեղծագործությունը: Նա հիասքանչ է կատարում Սայաթ-Նովայի, Շերամի երգերը:

Սազանդարյանի արվեստը լայն ճանաչում է ստացել ոչ միայն Հայաստանում, այլեւ նախկին Խորհրդային Միության քաղաքներում, արտասահմանյան երկրներում:

1961 թվականից Տաթեւիկ Սազանդարյանը մանկավարժական աշխատանք է կատարել Երեւանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայում: Հետագա տարիներին նրա դասարանն ավարտել են 50-ից ավելի մասնագետներ: 1972-77 թթ. եղել

Սազանդարյանի արվեստը լայն ճանաչում է ստացել ոչ միայն Հայաստանում, այլեւ նախկին Խորհրդային Միության քաղաքներում, արտասահմանյան երկրներում:

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðÌºêÎÆ ºÌ Îºðä²ðÌºêÎÆ ´ÜúðÐ²Ü

Կամերային երգեցողությունը Սազանդարյանի ստեղծագործության երկրորդ նշանակալից բնագավառն է: Այդ տեսակետից նրա խաղացանկը մեծ է եւ ընդգրկում է մոտ 500 անուն, ուր կան հայ, ռուս, արեւմտաեւրոպական երգահանների ստեղծագործություններ

“

է Երեւանի գեղարվեստաթատերական ինստիտուտի, 1977-ից՝ կոնսերվատորիայի մեներգեցողության ամբիոնի վարիչ:

Հսկայական է այն ներդրումը, որ ունի Տաթեւիկ Սազանդարյանը հայրենական մշակույթի, մասնավորապես՝ օպերայի եւ ժողովրդական երգարվեստի զարգացման գործում: Բեմական վառ տաղանդը, հնչեղ ու արտահայտիչ ձայնը, կերպարանափոխման ձիրքն ու երաժշտականությունը նրա մարմնավորած կերպարներին հաղորդել են դրամատիկական հնչեղություն, արտիստուհուն դարձրել հայ ազգային օպերայի առաջին մեծության աստղ: Հյուրախաղերով հանդես է եկել աշխարհի բազմաթիվ երկրներում:

Եղել է ԽՍՀՄ 5-րդ գումարման Գերագույն խորհրդի պատգամավոր: Պարգեւատրվել է Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով: Ականավոր երգչուհու կյանքի ու բեմական գործունեության մասին է պատմում Կ. Սիմոնյանի եւ Վ. Հարությունյանի «Տաթեւիկ Սազանդարյան» գիրքը(1959):

Մահացել է 1999 թ. Երեւանում:

Տաթեւիկ Սազանդարյանի որդին՝ Դավիթ Խանջյանը (1940-1981) տաղանդավոր դիրիժոր էր, ՀԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, իսկ ամուսինը՝ Հակոբ Խանջյանը՝ ջութակահար եւ երաժշտագետ:

“

ÊÜÒàðºÊÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðÌºêÎÆ ºì ÎºðÄ²ðÌºêÎÆ ´ÜúÐð²Ü

Տաթեւիկ Սազանդարյան

Արամ Խաչատրյան

Թանկագին Տաթեւիկ

Ինչո՞ւ եմ ես քեզ այդքան սիրում:

Քո մեծ տաղանդի, համակրելի անձ լինելու, արվեստում շատ բան արած լինելու համար:

Մարտիրոս Սարյան

Տաթեւիկ Սազանդարյանը հայ օպերայի բեմի զարդերից է: Ձայնական ու դերասանական հիանալի տվյալները, բեմական գերազանց կուլտուրան ու ճաշակը, բարձր պրոֆեսիոնալիզմն իրավունք են տալիս նրան կոչել Վարպետ՝ բառի իսկական իմաստով:

Իմ հիշողության մեջ մինչեւ այսօր անմոռանալի են նրա մարմնավորած Ալմաստն ու Փառանձեմը: Դրանք օպերային, բեմական կատարողական արվեստի իսկական գլուխգործոցներ են, կերպավորման ամբողջական արտահայտություններ:

Տաթեւիկ Սազանդարյանի փայլուն արվեստը վաղուց արդեն դարձել է մեր մշակույթի տարեգրության գեղեցիկ էջերից մեկը:

Սիլվա Կապուտիկյան

Անուններ կան, որոնց հիշելիս՝ մեջդ վերակենդանանում է ամբողջ մի ժամանակահատված, ապրածդ կյանքի ամբողջ մի շրջան: Այդ անուններից է Տաթեւիկ Սազանդարյանը, հայ նորաբաց օպերայի գարունն իրենով ազդարարող առաջին սոխակներից մեկը: Ասպարեզ գալով օպերային երգեցողության անզուգական դասական Հայկանուշ Դանիելյանի օրոք ու նրա հովանավոր շնչի տակ, Տաթեւիկ Սազանդարյանը կարողացավ արագորեն գրավել իր տեղը՝ իր թանձր ու զարմանալի առողջ ձայնով, իր խորն անհատականությամբ, արտիստականությամբ, իր ձայնին ներդաշնակ, ձայնն առավել հնչեցնող արտաքինով: Մի ուրիշ երջանիկ շնորհ էլ ունի Սազանդարյանը, դա դրամատիկ դերասանուհու տաղանդն է, որը մինչեւ օրս էլ մեր օպերային արվեստում մնացել է անգերազանցելի: Նրա՝ համամարդկային հնչեղության հասցրած Ալմաստը եւ այնքան կենդանիորեն հայացրած Կարմենը մեր բազմադարյան բեմի շքեղ ու մնայուն կերպարներից են:

Այդ տարիներին ուրիշ շատ աստղեր փայլատակեցին եւ կփայլատակեն մեր երգի երկնակամարում: Տաթեւիկ Սազանդարյանը սոսկ փայլատակում չէ, նա լրջախոհ, մոնումենտալ, իր շունչն ու ոտնահետքերը հայոց հողին թողած արվեստագետուհի է, իր ազգանվան պես զրնգուն ու գունագեղ, իր անվան պես խոսուն ու հայրենանուն:

Գեղամ Սարյան

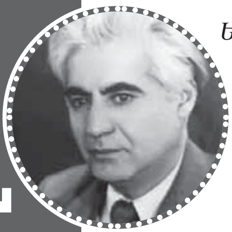

Երգիր, Տաթեւիկ, քո երգը բարի,
Երգով մոռանանք
վիշտը աշխարհի,
Քեզ՝ երկար արեւ, քեզ՝
անսպառ ձայն,
Երգդ լսի թող աշխարհը համայն:

Երգիր բեմերից, երգիր եթերում,
Թող հավերժ հնչի քո երգը բարի,
Քո երգը դառնա երգը աշխարհի,
Երգդ արձագանք գտնի սրտերում:

Համո Սահյան

Հնչել է ձայնը հայոց լեռներում,
Ինչպես Տաթեւի
Տաճարի զանգը անդունդներն ի
վար
Ու բարձունքն ի վեր:
Հնչել է ձայնը,
Ու ոլորվել է ղողանջը նրա,
Հասել է բոլոր ծագերն աշխարհի
Եվ մեր բեկված ու շոկված սրտի
Թրթիռը տարել ու շաղ է տվել
Աշխարհի բոլոր ծարավ սրտերի,
Ցամաքների եւ ծովերի վրա:
Լռել է ձայնը
Ինչպես Տաթեւի զանգերն են լռում,
Որոնցից պոկված ղողանջները դեռ
Արձագանքում են հայոց լեռներում,
Անդունդներն ի վար եւ բարձունքն ի վեր:
Եվ իմ այս երգն էլ
Փոքրիկ մասունքն է այդ արձագանքի...
Եվ խոնարհում եմ գլուխս ու քնար
Լռության առջեւ
Տաթեւից առաջ Տաթեւիկ-վանքի:

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðì ºêÎÆ ºì Îºðä²ðìºêÎÆ ´Üúðð²Ü

Աշոտ Սաթյան

ÇÝùÝ³Ï»Ýë³·ñáõÃÛáõÝ

Ծնվել եմ 1907 թ. Մարի (Մերվ) քաղաքում (Թուրքմենստան)՝ Խնձորեսկից այնտեղ վերաբնակեցված գյուղացու ընտանիքում:

Երաժշտությամբ սկսել եմ զբաղվել դեռ ռեալական ուսումնարանում սովորելիս: 1920 թ., քանի որ տեղում երաժշտական դպրոց չկար, ուշադրություն չդարձնելով հորս արգելքներին, որոշեցի ընդունվել փողային նվագախումբ, որտեղ կապելմեյստեր Ի. Ս. Չերնյաեւը ստուգելով իմ երաժշտական ընդունակությունները՝ խորհուրդ տվեց սովորել տրուբայի (փողի) վրա (trombe in es): Շատ շուտ տիրապետելով այդ գործիքի տեխնիկային, հաջորդ տարի սկսեցի հաճախել նվագախմբի փորձերին եւ նվագել թեթեւ պարտիաներ: Չբավականանալով դրանով՝ սկսեցի պարապել այլ տրուբայի վրա (trombe in B): Այդ տարի թողնելով պարզունակ ակումբային նվագախումբը, աշխատանքի անցա զինվորական նվագախմբում (2-րդ հետեւակային-հրաձգային գունդ), որը հայտնի էր որպես լավ կազմակերպված եւ գովասանքի արժանացած կոլեկտիվ (կապելմեյստեր՝ Նիկոլայ Շումախեր):

1921-24 թթ. աշխատելով գնդում որպես փողհար, ցուցաբերեցի բարձր որակ, եւ 1925 թ. ինձ տեղափոխեցին ուրիշ գունդ (1-ին թուրքմենական հրաձգային գունդ)՝ որպես նվագախմբի ղեկավար: Միաժամանակ տեղի մանկավարժական տեխնիկումում կազմակերպեցի նվագախումբ՝ միայն թուրքմեններից կազմված, որը առաջին ազգային նվագախումբն էր: Այդ ժամանակ էլ ես կատարեցի ստեղծագործական իմ առաջին քայլերը: Եվ քանի որ փողային նվագախումբը չէր կարող համապատասխան գործնական եւ մասնագիտական գիտելիքներ տալ, ես դիմեցի քաղաքում ճանաչված դաշնակահար Նիկոլայ Արտամոնովին, որպեսզի ինձ հետ պարապի դաշնամուր եւ հարմոնիա:

1926 թ. փողային նվագախմբի համար գրել եմ վալս, ֆանտազիա, երկու քայլերգ եւ դաշնամուրի համար մի շարք մանր պիեսներ: Սակայն դրանք չէին կարող որակ ստեղծել իմ գործերում, նաեւ հայկական չէին: Այդ պատճառով որոշեցի անպայման տեղափոխվել Հայաստան եւ սովորել պետական կոնսերվատորիայում: Այդ ժամանակ ես Գորիսից հրավեր ստացա՝ կազմակերպելու փողային նվագախումբ եւ որպես դաշնակահար աշխատելու կինոյում: Ի դեպ, դաշնամուր նվագում էի առանց նոտաների, իմպրովիզացիաներով:

Շատ էի փափագում Հայաստան գալ, թեկուզ եւ Գորիս կամ այլ տեղ: 1927 թ. Գորիսում նվագախումբ կազմակերպելուց հետո, դիմեցի տեղական իշխանություններին, որպեսզի ինձ գործուղեն Երեւան սովորելու, սակայն մերժեցին, պատճառաբանելով, թե այլ մասնագետ չունեն: Մինչդեռ ես պետք է անպայման կրթություն ստանայի: Բայց քանի որ հայրս միջոցներ չուներ ինձ Երեւան կրթության ուղարկելու, ստիպված գնացի Բաքու: Այնտեղ դիմեցի կոմպոզիտոր Անտոն Մայիլյանին, որը «Հայարտան» տնօրենն էր: Նա, քննելով իմ երաժշտական ունակությունները, սիրով ընդունեց, միաժամանակ փորձեց հնարավորություններ ստեղծել, որպեսզի մնայի քաղաքում եւ սովորեի կոնսերվատորիայում: Սակայն այդ նրան չհաջողվեց, ուստի ես ստիպված եղա այլ կերպ վարվել: Նորից գնացի Մերվ քաղաք, ըստ «Հայարտան» ծրագրի սկսեցի պարապել նրանց մոտ, միաժամանակ աշխատելով նվագախմբում: Տարվա վերջին գալիս էի Բաքու, քննություններ հանձնելու:

1930 թ. գարնանը, երբ եկա հերթական քննություններ հանձնելու, իմ դասատուները գտան, որ Մերվի գավառական ուսուցիչները ինձ միանգամայն այլ ճանապարհով են տանում: Անտոն Մայիլյանը անհանգստանալով, մտածում էր ինձ անպայման Երեւան ուղարկել: Ուստի նա նամակ գրեց կոմպոզիտոր Անուշավան Տեր-Ղեւոնդյանին, ով այն ժամանակ Երեւանի կոնսերվատորիայի ռեկտորն էր, խնդրելով ընդառաջել ինձ: Նա նամակներ հղեց

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðÌºêÎÆ ºì Îºðä²ðÌºêÎÆ ´ÜúÐð²Ü

նաեւ կոմպոզիտորներ Սպիրիդոն Մելիքյանին եւ Մ. Միրզոյանին: 1930 թ. աշնանը ընդունվեցի Երեւանի կոնսերվատորիայի ստեղծագործական դասարանը, որն այդ տարի բացվել էր կոմպոզիտոր Հարո Ստեփանյանի ղեկավարությամբ:

Առաջին խնդիրն այն էր, որպեսզի ծանոթանայի եւ լրջորեն ուսումնասիրեի հայկական ժողովրդական երաժշտությունը, որն ինձ համար թեեւ նորություն էր, սակայն անսահման հետաքրքրական: 1930-31 ուսումնական տարում արդեն գրեցի մեկ պիես թավջութակի համար եւ մեկ պիես դաշնամուրի համար եւ մեկ մեներգ (ակադեմիկական աշխատանք), որոնք կատարվեցին կոնսերվատորիայի դահլիճում ուսումնական տարվա ավարտին կայացած՝ ստեղծագործական դասարանի ցուցադրական համերգում: Այդ ընթացքում Թուրքմենստանի պետթատրոնի համար գրեցի «Հաջի Ղարա» բեմադրության երաժշտությունը:

1930 թ. սեպտեմբերին հրավիրվեցի նաեւ Գ. Սունդուկյանի անվան թատրոն՝ որպես դիրիժոր - դաշնակահար: 1932 թ., երբ կոնսերվատորիայում բացվեց դիրիժորական բաժին, դարձա այդ բաժնի ուսանող՝ Գ. Բուդաղյանի ղեկավարությամբ: Այդ տարվանից, ավելի խոր ընկալելով հայկական ժողովրդական երաժշտությունը եւ ըմբռնելով ժամանակի պահանջները, որոշեցի գրել մասսայական երգեր, հանգամանք, որ մեծ չափով օգնեց ինձ հետագայում լայն կտավի գործերով զբաղվելու:

> *Շատ էի փափագում Հայաստան գալ, թեկուզ եւ Գորիս կամ այլ տեղ: 1927 թ. Գորիսում նվագախումբ կազմակերպելուց հետո, դիմեցի տեղական իշխանություններին, որպեսզի ինձ գործուղեն Երեւան սովորելու, սակայն մերժեցին...*

Գրածս երգերն են.

1. «Անմար մնա», - նվիրված Հոկտեմբերյան հեղափոխության 15-ամյակին (հրատարակվել է «ԽՍՀՄ ազգությունների երգեր» ժողովածուում)
2. «Օրերի երգը»:
3. «Կոլխոզային պարերգ»:

Նույն թվականին Գ. Սունդուկյանի անվան թատրոնի տասնամյակի առթիվ գրեցի «Հոբելյանական քայլերգ» սիմֆոնիկ նվագախմբի համար, որն առաջին անգամ կատարվեց դիրիժոր Գ. Բուդաղյանի ղեկավարությամբ:

Ավելի ուշ գրել եմ հետեւյալ երգերը.

1. «Մայիսյան քայլերգ» (տպագրված):
2. «Գարուն» (անտիպ):
3. «Իմ կյանքը քարոտ ճամփա» (տպագրված):
4. «Նոր Զանգեզուր» (տպագրվում է ՀԽՍՀ 15-ամյակի առթիվ հրատարակվող ժողովածուում):

Որպես ակադեմիական աշխատանքներ գրում եմ մի շարք փոքր ստեղծագործություններ:

Այժմ իմ նպատակն է ավելի խորն ուսումնասիրել հայկական ժողովրդական երգը, նրա ոճը, կարողանալ նրանից վերցնել այն, ինչ պետք է մեր նոր թեմատիկային եւ աշխատել մեծ գործերի վրա՝ այն էլ գործիքային երաժշտությամբ, որովհետեւ իմ ամբողջ ճանապարհը անցել է գործիքային երաժշտության ասպարեզում:

1930-35 թվականներին գրել եմ մի շարք թատրոնների որոշ պիեսների երաժշտությունը, օրինակ.

1. «Հաջի Ղարա» (Թուրքմենստանի պետթատրոն-օրիգինալ-1931 թ.):
2. «Նավթ» (Թուրքմենստանի պետթատրոն-օրիգինալ-1932 թ.):
3. «Ալմաստ» (Գ. Սունդուկյանի անվան թատրոն-օրիգինալ-1932 թ.):
4. «Դուստր Հնդկաստանի» (Թուրքմենստանի պետթատրոն-օրիգինալ-1933):
5. «Զարդ» (Լենինականի պետթատրոն-օրիգինալ-1933 թ.):
6. «Կրակն օղակում» (ՊՀՊԹ-մշակում-1933 թ.):
7. «Ֆիգարոյի ամուսնությունը» (Գ. Սունդուկյա-

Արամ Խաչատրյանի նամակը Աշոտ Սաթյանին

Սիրելի Աշոտ.

Շնորհակալություն Ստալինյան մրցանակ ստանալու առթիվ շնորհավորանքների համար:

Իմ այդ մրցանակը (չորրորդ) ինձ ուրախացնում է, որովհետեւ այն ինչ-որ չափով ինձ համար առաջինն է: Ես մեկեւկես ժամից ավելի երաժշտություն եմ գրել կինոյի համար եւ արդեն կազմել եմ 25 րոպեանոց սյուիտ: Այդ սյուիտը պիտի նվագեմ իմ համերգների ժամանակ:

Քո շնորհավորանքը Հայաստանից միակ երաժշտի շնորհավորանքն է, չհաշված Արտաշես Խաչատրյանինը: Ես հարյուրից ավելի հեռագրեր եմ ստացել, եւ բազմաթիվ հեռախոսազանգեր, բայց Հայաստանից ստացել եմ միայն Մարտիրոս Սարյանից, Գոլպակյանից, Մալյանից, Յոլյանից, Արտաշեսից եւ քեզնից: Ես այդ մասին ասում եմ, որովհետեւ իսկական ընկերները իրապես ուրախացել են, քանի որ իմ աշխատանքը կինոյում ճանաչվել է իրատեսական, եւ կառավարությունը անհրաժեշտ է համարել այն նշելու:

Քեզ՝ որպես հայկական միության նախագահի, հայտնում եմ, որ ես գրում եմ հայկական մասսայական երգերի շարքը:

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðÎºêÎÆ ºì ÎºðÄ²ðÎºêÎÆ ´ÜúðÐ²Ü

ni անվան պետթատրոն-մշակում-գործիքա-վորում-1933 թ.):
8. «Ռեփզոր» (Գ. Սունդուկյանի անվան պետ-թատրոն-օրիգինալ-1933 թ.):
9. «Ինտերվենցիա» (Գ.Սունդուկյանի անվան պետթատրոն-օրիգինալ-1933 թ.):
10. «Քաջ նազար» (ՊՀՊԹ-մշակում հայ ժողովր-դական երգերից):
11. «Նապոլեոն Կորկոտյան» (Գ. Սունդուկյանի անվան պետթատրոն-մշակում հայ ժողովր-դական երգերից):
12. «Պեպո» (Գ. Սունդուկյանի անվան պետ-թատրոն-մշակում հայ ժողովրդական երգե-րից):
13. «Կրակի մեջ» (Թուրքմենստանի-պետթատ-րոն-օրիգինալ):
14. «Ատամնաբույժ արեւելյան» (Կիրովականի թատրոն-օրիգինալ):
15. «Շեյխ Սանան» (Թուրքմենստանի պետ-թատրոն-օրիգինալ):

Այժմ սովորում եմ Երեւանի կոնսերվատորիա-յի ստեղծագործական ֆակուլտետում՝ պրոֆեսոր Սարգիս Բարխուդարյանի ղեկավարությամբ եւ դիրիժորական ֆակուլտետում՝ պրոֆեսոր Կոնս-տանտին Սարաջյանի ղեկավարությամբ:

Լուսժողկոմատի պայմանագրով գրել եմ երեք երգ.
1. «Քայլերգ»,
2. «Ծիլ» (դպրոցական երգ),
3. «Պարերգ»:

Համաձայն կոմպոզիտորների միության կնքված պայմանագրի՝ ավարտում եմ «Սյուիտա» (լարային կվարտետի համար), որից հետո կսկսեմ աշխատել «Գյուլնարա» պոեմի վրա՝ ըստ Գեղամ Սարյանի:

15/ix35 թ.

Ես ցանկանում եմ կատարել իմ խոստու-մը ժողովրդին (երբ ճանապարհորդում էի Հայաստանում), որ այնպիսի երգեր գրեմ, որպեսզի դրանք հասնեն նրանց: Ես կցանկանայի, որպեսզի դու իմ այդ երգերի մասին պատկերա-ցում ունենայիր:

Այստեղ հասարակության, ըստ որում միության քար-տուղարության մոտ առայժմ (պատրաստի) իմ երգերը բարձր գնահատականի են արժանացել:

Ստամոքսի խոցի պատճառով չի ստացվում, որպեսզի մայիսին Երեւան գամ, բայց աշնանը ցանկանում եմ գալ եւ ստեղծագործական հաշվետվություն տալ ժողովրդին: Ես հույս եմ փայփայում, որ Հայաստանի կոմպոզիտորների միու-թյունը այդ գործում եռանդուն մասնակցու-թյուն կցուցաբերի եւ կօգնի ինձ այդ հա-մերգի կազմակերպման գործում:

Եթե դու իմ Հայաստան գալը անհրա-ժեշտություն ես համարում, ապա խնդրում եմ այդ մասին ինձ գրավոր տեղեկացնել:

Ես ցանկանում եմ նաեւ կինոնկարնե-րի համար երաժշտություն գրել: Սեւագիր գրել եմ մեծ սիմֆոնիկ ստեղծագործու-թյուն, որը պիտի կատարեմ Հայաստանի 30-ամյակի առթիվ:

Մեկ անգամ եւս ընդունիր իմ երախտագիտությունը եւ ամենաբարի ցանկությունները:

1 ապրիլ 1950 թ., Մոսկվա

Սաթյանի ազնվական մեղեդին

Տիգրան Մանսուրյան

Ìերջիններից մեկը եղավ Աշոտ Սաթյանը: Վերջիններից մեկը մի ժամանակաշր-ջանի, երբ երգի ժանրը այսպիսի տա-րատեսակների բաժանված չէր, դեռ չկային «Էստրադային երգ», «հեղինակային երգ», «քաղաքային երգ», «ռաբիս երգ», «մասսա-յական երգ» ըմբռնումներով:

Հայ կոմպոզիտորի ստեղծած երգը կարող էր իր մեջ ներառել ժողովրդական, աշուղական, երբեմն էլ հոգեւոր երգի այլեւայլ հատկություններ:

Երգերը միաժամանակ եւ՛ հեղինակային էին (որով-հետեւ հեղինակ ունեին), եւ՛ էստրադային, քանի որ ինչում էին համերգասրահում, «էստրադա» կոչված բե-մահարթակից, եւ՛ մասսայական էին, որովհետեւ դրան-ցից լավագույններն ընդունված էին հանուրի կողմից: Այդ «մեկ ընդհանրական երգ» ըմբռնման մեջ տեղ ունեին նաեւ քայլերգը, պարերգը, ծոներգը, մնացյալը...

Աշոտ Սաթյանը, հայտնի է, նվիրվեց երգ ստեղծե-լուն:Նրա երգերը մեղեդայի՛ն-մեղեդային էին ծնվում, նրանց կոմպոզիտորական հյուսվածքի բաղադրամա-սերի մեջ ամենաընդգծվածն ու տարողունակը մեղեդա-յին գիծն է: Հարմոնիական գունախաղեր չհետապնդեց, բազմաձայնության երկրորդ, երրորդ շերտեր չփնտրեց: Նրա գործերում նվագակցությունը եղավ երգին հլու՝ առանց շեշտված ներկայության: Երգին ուղեկցող նվա-գախումբը եղավ թափանցիկ, ջրաներկի պես բարալիկ: Զայնային իր հյուսվածքի պսակը մեղեդին էր:

Իր ստեղծած երգը, ծնվելուց կարճ ժամանակ անց, բոլորի շուրթերին էր: Ոչ այն պատճառով, →

Առաջին խնդիրն այն էր, որ ծանո-թանայի եւ լրջորեն ու-սումնասիրեի հայկական ժողովրդա-կան երաժշ-տությունը, որն ինձ համար թեեւ նորություն էր, սակայն անսահման հետաքրքրա-կան:

ÊÜÒàðºêÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðìºêÎÆ ºì Îºðä²ðìºêÎÆ ´Üúðð²Ü

որ պարզունակ էր, «բամբակի պես էժան», այլ նախեւառաջ գեղեցիկ էր, սրտալի եւ արմատներ ուներ հայ մարդու հոգում:

Աշոտ Սաթյանը իր երգարվեստում հայ մելոսի տարբեր շերտերից էր գալիս՝ այնպես վարպետորեն «սեփականելով» աշուղական, գեղջկական, նաեւ հոգեւոր երաժշտության յուրահատկությունները:

Աննշան միջամտությամբ ինքնատիպ սաթյանական ոճի էր բերում ամենուր հայաստանյան հովի հետ թեւածող, առօրեական կյանքով ապրող, երբեմն էլ ներշնչանքից գրեթե զուրկ ելեւէջը, ռիթմախաղը...

Իր բոլոր երգերում ներկա է այդ ինքնատիպությունը: Նրա երգը երբեք չես շփոթի ոչ Ռոմանոս Մելիքյանի՝ այս բնագավառում իր մեծ նախորդի երգի հետ, ոչ Առնո Բաբաջանյանի՝ նույնպես այս բնագավառում իրենից հետո եկած - սիրված երգի հետ: Երգել է սեր, հայրենիք, աշխատանք, բնություն... Հայրենական պատերազմի տարիների իր քայլերգերն ապրում էին թե ռազմաճակատում, եւ թե թիկունքում: Թեեւ համեմատաբար մեծ ժառանգություն չի թողել՝ այս ոչ մեծ քանակությունն էլ բազմազան ու բազմագույն է: Հայերեն լեզուն, նրա շեշտադրական, առոգանական հատկությունները լավ գիտեր, եւ եթե բանաստեղծական տեքստը, ասենք, պահանջում էր աշուղական արտասանաերգեցողական մտածողություն, հմտորեն կիրառում էր հայոց լեզուն հնչեցնելու աշուղների փորձը: Գիտեր կիրառել նրանց կոտրակվող ռիթմերի խաղը, ռիթմեր, որոնք պարերգ չեն գոյացնելու, այլ հուշելու են երգող մարդու մարմնի շարժումների կոտրատվել – ցնծալը, ներշնչվելը: Ռիթմական այս խաղերի կյանքը սկիզբ է առնում հայերենի հնչյունաբանության շեշտադրությունից, արտասանական արվեստից, մարմնի՝ դեռ պար չդարձած նազանք-ճկումից:

Մեզանում կոմպոզիտորական երգի մեջ հաճախ փոխառության նյութը մակերեսի վրա է, որ ճանաչելի է դարձնում նրա ազգակցական կապը մինչ այդ եղած ժողովրդական երգի հետ, որեւէ ելեւէջի հետ, որեւէ նախշազարդի հետ: Ելեւէջների շարքեր կան, որ, երգից երգ անցնելով, մի տեսակ դարձել են բանաձեւի պես հաճախակի գործածվող:

Աշոտ Սաթյանը միջամտության աննշան միջոցներով հաճախ իրենը եւ միայն տվյալ երգինն էր դարձնում մեր երաժշտալեզվական ամենասովորական տարրերը, եւ սա էլ ոչ միայն երգի այս կամ այն հատվածի ծառայեցնելու, այս կամ այն հատվածի զարդարանք դարձնելու համար: Սրանք թե այդպիսին են, թե ուղղված են երգի ամբողջական ձեւի կայացմանը:

Սաթյանի երգերը պատմական կարճ ժամանակահատվածի համար չեն եկել: Այդ երգերից շատերը, եթե այսօր լռել են՝ նրանից չէ, որ սպառել են իրենց: Այսօր շատ արժեքներ կան, որ կիսամոռացության անկյուն են քշված:

Քանի ինքներս մեր թշնամին, ինքներս մեզ արհամարհողը չենք, իհարկե իրենց երաժշտությամբ կվերադառնան եւ Ալեքսանդր Սպենդիարյանը, եւ Ալան Հովհաննեսը, եւ Գրիգոր Եղիազարյանը, եւ Հարո Ստեփանյանը: Իհարկե, կվերադառնա հայ ազնվական երգին իր շունչն ու հոգին տված Աշոտ Սաթյանը:

Գրի առավ
Հովհաննես Այվազյանը

Արամ Սաթունց

Զնվանի կոմպոզիտոր: ՀԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ (1975): Աշոտ Սաթյանի եղբայրը:

Ծնվել է 1913 թ. փետրվարի 5-ին՝ Թուրքմենստանի Մարի քաղաքում: 1941-44-ին մասնակցել է Հայրենական պատերազմին: 1938-41-ին սովորել է Բաքվի, 1944-47-ին՝ Երեւանի պետական կոնսերվատորիաներում: 1945-ից աշխատել «Հայֆիլմ» կինոստուդիայում որպես երաժշտական բաժնի վարիչ: 1949-74-ին ղեկավարել է Հայաստանի ռադիոյի եւ հեռուստատեսության երաժշտական խմբագրությունը որպես գլխավոր խմբագիր, ապա՝ երաժշտական ձեւավորումների խմբագրության պատասխանատու խմբագիր:

Ա. Սաթունցը ստեղծել է սիրո, աշխատանքային, հայրենասիրության, զինվորական ու մանկական ավելի քան 200 երգեր, ռոմանսներ, քայլերգեր, պարեր, երաժշտություն գրել թատերական բազմաթիվ ներկայացումների, կինոնկարների համար: Մոսկվայի օլիմպիական խաղերի ժամանակ (1980) հնչեց նրա լարային սյուիտը համամիութենական ռադիոյի եւ հեռուստատեսության սիմֆոնիկ նվագախմբի կատարմամբ՝ գրված հենց այդ խոշոր միջոցառման համար: Երեք տասնամյակ շարունակ նրա «Գարնանային վալս» երգի մեղեդին որպես հայկական հեռուստատեսության նախանվագ եւ վերջաբան է հնչել:

Նրա գրչին են պատկանում նաեւ «Ատամնաբույժն արեւելյան» երաժշտական կատակերգությունը (ըստ Հ. Պարոնյանի, 1938), «Զանգեզուր սիմֆոնիկ պոեմը (1947), «Վերածնված Նաիրյան երկրի երգերը» վոկալ-սիմֆոնիկ շարքը (1979), «Ժողովրդի սխրանքն անմահ է» կանտատը (1980),

ÊÜÒàðºÊÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðÌºêÎÆ ºì Îºðä²ðÌºêÎÆ ´Üúðð²Ü

Թամարա Սաթյան

Նկարիչ, մանկավարժ:

Ծնվել է 1920 թ. ` Խնձորեսկ գյուղում: Քույրն է Աշոտ Սաթյանի եւ Արամ Սաթունցի: Ավարտել է Թուրքմենստանի Մարի քաղաքի մանկավարժական ինստիտուտի գեղագիտության բաժինը, մասնակցել Հայրենական մեծ պատերազմին: Այնուհետեւ ապրել է Բաքվում եւ 25 տարի աշխատել տեղի N 56 դպրոցում որպես նկարչության եւ գծագրության ուսուցչուհի: Ստեղծել է նկարչական ստուդիա, որի սաները մասնակցել են աշխարհի 28 երկրներում կայացած ցուցահանդեսներին (ԱՄՆ, Նոր Զելանդիա, Բուլղարիա, Կիպրոս, Պորտուգալիա, Ֆրանսիա, Ճապոնիա, Մեքսիկա, Նիդեռլանդներ եւ այլն): Կյանքի վերջին տարիներին ապրել է Երեւանում, ստեղծել մի շարք ուշագրավ գործեր, այդ թվում` Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի դիմանկարը:

«Տոնական պարային սյուիտ» փողային նվագախմբի համար եւ այլ ստեղծագործություններ:

Արամ Սաթունցը հրատարակել է ստեղծագործությունների հինգ ժողովածու, ուր ամփոփված են նրա լավագույն երգերը, ռոմանսները, քայլերգերը, երաժշտական այլ գործեր, որոնք վկայում են հայ երաժշտական արվեստում նրա տաղանդի ու անմնացորդ նվիրվածության մասին:

Մահացել է 1990 թ. հունիսի 6-ին Երեւանում:

Արամ Սաթյան

Կոմպոզիտոր, ԽՍՀՄ կոմպոզիտորների միության անդամ (1970), պրոֆեսոր, Հայաստանի կոմերիտմության մրցանակի դափնեկիր (1981), հանրապետական մրցանակների բազմակի դափնեկիր: Հայաստանի կոմպոզիտորների միության նախագահ: Որդին է կոմպոզիտոր Արամ Սաթունցի:

Ծնվել է 1947 թ. մայիսի 23-ին Երեւանում: Սովորել է Ռ. Մելիքյանի անվան երաժշտական ուսումնարանում, ավարտել Ա. Սպենդիարյանի անվան երաժշտական դպրոցը (1961), 1970 թ. ` Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի ստեղծագործական բաժինը (ԽՍՀՄ ժող. արտիստ Ալ. Հարությունյանի դասարան): 1973-80 թթ. աշխատել է ՀՀ հեռուստապետկոմում որպես երաժշտական խմբագիր, 1980-86 թթ.` Ա. Բաբաջանյանի անվան երաժշտական ուսումնարանի երաժշտության տեսության բաժնի վարիչ: 1984-ին ավարտել է Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի ասպիրանտուրան եւ դասավանդել այնտեղ: 1990-94 թթ. եղել Երեւանի կամերային նվագախմբի գեղարվեստական ղեկավար,1994-97-ին` Հայաստանի հեռուստապետվարչության երաժշտական ծրագրերի եւ երաժշտական խմբերի տնօրեն եւ գեղարվեստական ղեկավար: Այժմ Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր է:

Առաջին մրցանակը ստացել է երիտասարդ կոմպոզիտորների համամիութենական ստուգատեսում (1969-Մոսկվա)` «Սիմֆոնիկ վարիացիաներ» ստեղծագործության համար: Այնուհետեւ տարվա լավագույն երգերի են արժանացել «Առաջին սիրո հեքիաթ իմ» (1976), «Արդյո՞ք հիշում ես» (1985), «Հուսո աղոթք» (1991) ստեղծագործությունները: Առաջին մրցանակի են արժանացել նաեւ «Սերն անցավ» եւ «Գարնան խոստում» երգերը Յուրմալայի համամիութենական մրցույթում (1986-մենակատար` Նարինե Հարությունյան): Գրել է «Լիլիթ» փոփ-օպերան, երեք սիմֆոնիա, կոնցերտներ ջութակի եւ սիմֆոնիկ նվագախմբի, թավջութակի եւ սիմֆոնիկ նվագախմբի համար, ավելի քան 200 երգեր ու ռոմանսներ եւ այլն: Նրա ձայնապնակները եւ ձայներիզները թողարկվել են նաեւ Ռուսաստանում, ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում, Արգենտինայում եւ այլ երկրներում:

ÊÜÒàðºÊÎÀ Ð²Ú ºð¶²ðì»êÎÆ ºì ÎºðÄ²ðì»êÎÆ ´ÜúðÐ²Ü

Հենրիկ Սիրավյան

Ծնվել է 1928 թ. դեկտեմբերի 18-ին, Երեւանում:

Սովորել է Փ. Թերլեմեզյանի անվան գեղարվեստի ուսումնարանում, Երեւանի գեղարվեստաթատերական ինստիտուտի գեղանկարչության բաժնում:

50-ական թվականներին Լ. Ա. Դուրնովոյի ղեկավարությամբ մասնակցել է Էջմիածնի Մայր տաճարի որմնանկարների վերականգնման աշխատանքներին:

Շուրջ ութ տարի՝ 1958-1966 թթ., աշխատել է Մ. Սարյանի արվեստանոցում: Վարպետի ղեկավարությամբ իրականացրել է «Հայաստան» եռապատկեր որմնանկարը Սունդուկյանի անվան պետական թատրոնի ճեմասրահում եւ «Հայաստան» եռապատկեր ապակենկարը Հայֆիլհարմոնիայի փոքր դահլիճի ճեմասրահում:

1962 թ. մասնակցել է մեծ աղմուկ բարձրացրած «Հինգի ցուցահանդեսին» (Ա. Ղափանցյան, Լ. Բաժբեուկ-Մելիքյան, Ալ. Գրիգորյան, Մ. Ավետիսյան, Հ. Սիրավյան):

Վաթսունական թվականներին իրականացրել է մի շարք հայտնի պաննոներ, այդ թվում՝ Հակոբ Հակոբյանի հետ ստեղծած «Հայաստան» պաննոն՝ Դամասկոսի միջազգային տոնավաճառի Հայաստանի տաղավարի համար, Բրազիլիայի հանրահայտ տոնավաճառի Հայաստանի տաղավարի պաննոն:

1969 թ. նկարիչներ Հ. Հակոբյանի եւ Ա. Մելքոնյանի հետ իրականացրել է Էջմիածնի Կոմիտասի թանգարանի (Գեւորգյան ճեմարան) գմբեթի նկարչական ձեւավորումը՝ կազմված 8 մասից:

Յոթանասնական-ութսունական թվականներին ստեղծել է մի շարք նշանավոր որմնանկարներ՝ Քաղսի գյուղի մշակույթի տան «Աղբյուրի մոտ» եւ «Որս» որմնանկարները, «Հայաստան» եռապատկեր որմնանկարը՝ Հայաստանի գրողների միության նախագահության ճեմասրահում, «Բջնիի անցյալը եւ ներկան» որմնանկարը՝ Բջնիի մշակույթի ակումբում, «Հայկական երգ» որմնանկարը՝ Հայաստանի երգչախմբային ընկերության ճեմասրահում եւ այլն:

Նույն տարիներին իրականացրել է ԽՍՀՄ ազգային ցուցահանդեսների հայկական բաժինների ձեւավորումը Նիգերիայի, Արգենտինայի, ԱՄՆ-ի, Հարավսլավիայի, Իսպանիայի, Ֆրանսիայի միջազգային տոնավաճառներում, Հայաստանի տաղավարի ձեւավորումը Կանադայի «Էքսպո-81» եւ Հնդկաստանի միջազգային ցուցահանդեսներում, եւ արժանացել բարձր գնահատականի եւ պարգեւների, մասնավորապես Ոսկե մեդալ, Գրան Պրի, Գեղեցկության Աստվածուհի եւ այլ մրցանակների՝ լավագույն ձեւավորման համար:

1981 թ. Ալ. Սպենդիարյանի անվան Երեւանի օպերայի եւ բալետի պետական թատրոնի նորաբաց եռամաս բեմում «Դավիթ Բեկ» օպերան բացվել է Հենրիկ Սիրավյանի նկարչական ձեւավորմամբ:

Հենրիկ Սիրավյանը պարգեւատրվել է ԽՍՀՄ եւ միջազգային բազմաթիվ մեդալներով, շքանշաններով, պատվոգրերով, ամենատարբեր պետական պարգեւներով:

1993 թ. Երեւանի Նկարչի տանը կայացել է Հենրիկ Սիրավյանի առաջին անհատական ցուցահանդեսը:

Վարպետը բազմաթիվ ցուցահանդեսների է մասնակցել Պորտուգալիայում, Դանիայում, Արգենտինայում, Ֆրանսիայում, Ավստրիայում, Իտալիայում եւ այլուր:

Հենրիկ Սիրավյանի ստեղծագործությունները պահվում են Երեւանի, Մոսկվայի, Սանկտ-Պետերբուրգի, Կիեւի, աշխարհի տարբեր քաղաքների թանգարաններում, պատկերասրահներում, մասնավոր հավաքածուներում:

Հենրիկ Սիրավյանը կյանքին հրաժեշտ է տվել 2001 թվականին:

2003, 2009 թվականներին Երեւանի Նկարչի տանը կազմակերպվել են նրա անհատական ցուցահանդեսները:

2013 թ. Հենրիկ Սիրավյանի անհատական ցուցահանդեսը բացվել է Հայաստանի ազգային պատկերասրահում եւ 2016 թ. Սարգիս Մուրադյան պատկերասրահում:

2018 թ. Հենրիկ Սիրավյանի անհատական ցուցահանդեսը բացվել է Մարտիրոս Սարյանի տուն-թանգարանում:

❝

ä²îÎºð²¼²ð¸ ¾æ

Դրվագներ կինոֆիլմերից, որոնք նկարահանվել են նաեւ Խնձորեսկում

§¼³Ý·»½áõñ¦

1938 թ. նկարահանված գեղարվեստական կինոնկար, որը պատմում է 1920-ական թվականների սկզբին Հայաստանում ընթացող քաղաքացիական պատերազմի եւ խորհրդային կարգերի հաստատման մասին:
Ռեժիսոր՝ Համո Բեկնազարյան:
Սցենարի հեղինակ՝ 1-ին տարբերակ՝ Ակսել Բակունց, 2-րդ տարբերակ՝ Համո Բեկնազարյան, Յակով Դուկոր, Վլադիմիր Սոլովյով:
Նկարահանող ընկերությունը՝ Երեւանի ֆիլմերի ստուդիա:
Երաժշտությունը՝ Արամ Խաչատրյանի:
Դերերում՝ Հրաչյա Ներսիսյան, Ավետ Ավետիսյան, Դավիթ Մալյան, Գուրգեն Ջանիբեկյան եւ ուրիշներ:

§ÐÛáõëÇë³ÛÇÝ ÍÇ³Í³Ý¦

1960 թվականին «Հայֆիլմ» կինոստուդիայի նկարահանած ֆիլմ:
Բեմադրող ռեժիսոր՝ Արտաշես Հայ-Արտյան, Ա. Սամվելյան, Գ. Մուշեղյան:
Սցենարի հեղինակ՝ Հրաչյա Քոչար:
19-րդ դարասկզբի ռուս-պարսկական պատերազմի տարիներ:
Ֆիլմում հնչում են Գեղամ Սարյանի, Խաչատուր Աբովյանի, Ալեքսանդր Գրիբոյեդովի բանաստեղծությունները:
Դերերում՝ Հրաչյա Ներսիսյան, Բաբկեն Ներսիսյան, Գուրգեն Ջանիբեկյան, Վարդուհի Վարդերեսյան եւ ուրիշներ:
Կոմպոզիտոր՝ Էդգար Հովհաննիսյան:

§Èàôê²´²òò ²è²æ¦

1961 թվականին «Հայֆիլմ» կինոստուդիայի նկարահանած ֆիլմ:
Նկարահանվել է ըստ Ակսել Բակունցի «Խոնարհ աղջիկը», «Նամակ ռուսաց թագավորին», «Օրանջիա», «Սպիտակ ձին» նովելների:
Ռեժիսոր՝ Գրիգոր Մելիք-Ավագյան:
Սցենարի հեղինակ՝ Ստեփան Հարությունյան, Սուրեն Աղաբաբյան:
Կոմպոզիտոր՝ Արտեմի Այվազյան:
Ֆիլմը պատմում է, թե ինչպես հայկական հեռավոր գյուղ գալով՝ երիտասարդ ուսուցիչ Ալեքսանդրն անցնում է դասակարգային պայքարի ելած հեղափոխականների կողմը:
Դերերում՝ Հրաչյա Ներսիսյան, Գուրգեն Ջանիբեկյան, Խորեն Աբրահամյան, Արմեն Ջիգարխանյան, Սոս Սարգսյան եւ ուրիշներ:

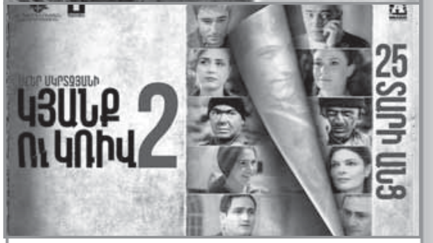

§ÎÚ²Üø àõ ÎèÆì¦

Ֆիլմը նվիրված է Արցախի հերոսներին եւ ՀՀ անկախության 25-ամյակին:
Ռեժիսոր եւ սցենարի հեղինակ՝ Միհեր Մկրտչյան:
Նկարահանվել է 2016-ին:
Կոմպոզիտոր՝ Արմեն Մարտիրոսյան:
Դերերում՝ Սամվել Թադեւոսյան, Անի Խաչիկյան, Հայկ Պետրոսյան, Սամվել Թոփալյան եւ ուրիշներ:
Ֆիլմը 2016-ին ճանաչվել է «Տարվա լավագույն ֆիլմ»:

§Ðàôêà ²êîÔ¦

Լայնակտավ կինովեպ Դավիթ Բեկի եւ Մխիթար սպարապետի առաջնորդությամբ Սյունիքի ազգային-ազատագրական պայքարի մասին (18-րդ դար), բաղկացած է երկու սերիայից:
Նկարահանվել է 1978-ին:
Ռեժիսոր՝ Էդմոնդ Քեոսայան:
Սցենարի հեղինակ՝ Կ. Իսաեւ, Սերո Խանզադյան:
Երաժշտությունը՝ Էդգար Հովհաննիսյանի:
Կինոընկերությունը՝ «Հայֆիլմ» եւ «Մոսֆիլմ»:
Դերերում՝ Արմեն Ջիգարխանյան, Էդիշեր Մագալաշվիլի, Սոս Սարգսյան, Խորեն Աբրահամյան, Գուժ Մանուկյան, Վլադիմիր Աբաջյան, Ազատ Գասպարյան եւ ուրիշներ:

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

Թե ինչպես վերածնվեց Խնձորեսկը

...Պարսկաստանի Շահ Աբաս մեծը զորքերի մեծ բազմությամբ 1603 թվականին հարձակվեց Արեւելյան Հայաստանի վրա եւ իր խաներին ու զորապետերին հրամայեց զորքերը սփռել ամենուր եւ զենքի ու մահվան սպառնալիքի տակ հայաբնակ քաղաքների ու գյուղերի բնակիչներին քշել դեպի Արարատյան դաշտ, այնտեղից էլ՝ Պարսկաստան՝ դրանով իսկ իրականացնել ըմբոստ հայերի բռնի տեղահանումը:

Այդ վայրագ ու տագնապալից գործողությունների ժամանակ Նախիջեւանի Ալավերդի խանի հրամանով Ալիզավար զորապետը երեք հարյուր հոգանոց հեծելազորով հարձակվում է Ջահուկ գյուղաքաղաքի վրա եւ սկսում գազանությունները հայ բնակիչների նկատմամբ: Սկսվում է դժոխային իրարանցում: Հայերը չեն ենթարկվում խանի հրամանին եւ սկսում են կատաղի դիմադրությունը: Զոհվում են շատ հայեր, գյուղաքաղաքի մելիք Թավար անունով քաջ իշխանը եւ իր եղբայր Ջանաղան, ով նույնպես մի քաջ տղամարդ էր, մինչեւ Ալիզավար խանի՝ իրենց վրա հարձակվելը, գիշերը վերցնում են իրենց գերդաստանի ութ ընտանիքը, անասունները, կայքն ու գույքը եւ փախչում դեպի Սյունյաց աշխարհը:

Հայերի մեջ, ինչպես միշտ, այս անգամ էլ գտնվում են մատնիչ-դավաճաններ, ովքեր գնում հայտնում են Ալիզավարին, որ քաղաքի հոյակապ ապարանքը պատկանում է այն հայ իշխանին, ով երկու ժամ առաջ, իր գերդաստանը վերցրած՝ փախել է դեպի Սյունյաց աշխարհ: Ալիզավարն իսկույն զինված մի զորաջոկատ է վերցնում եւ հետապնդում փախստականներին եւ Ղարաբաբա գյուղի մոտ հասնում հայերին: Թավարը, Ջանաղան եւ մյուսները, տեսնելով մոտեցող աղետը, ուխտում են մինչեւ վերջ կռվել թշնամու դեմ, քան ենթարկվել նրան: Եվ Թավարն իր փոքրաթիվ խմբով երեսը շրջում է դեպի թշնամին ու աղմուկ-աղաղակով հարձակվում Ալիզավարի գազանաբարո զորաջոկատի վրա եւ սկսում կատաղի առյուծի նման հարվածներ հասցնել թշնամուն: Կռվի միջոցին քաջ Թավարը հասնում է Ալիզավարին եւ թուրը շողացնում նրա գլխին: Թավարի հարվածից Ալիզավարի գլուխը կիսվում է երկու մասի: Երկու կողմից էլ սպանվում են շատերը:

Հայերի մեջ, ինչպես միշտ, այս անգամ էլ գտնվում են մատնիչ-դավաճաններ...

Պարսից զորախմբից նրանք, ովքեր կենդանի էին մնացել, տեսնելով հայերի քաջությունը, թողնում-փախչում են եւ լուրը հասցնում Ալլահվերդի խանին: Սակայն արդեն ուշ էր: Կատաղած խանը ոչինչ այլեւս չի կարողանում անել: Թավարն ու Ջանաղան իրենց մարդկանցով եւ ընտանիքներով կարճ ճանապարհով անցնում են Սիսական աշխարհը եւ թաքնվում Սիսիանի խուլ ձորերից մեկում: Երեք օրից հետո, առանց որեւէ պատահարի, նրանք արդեն գտնվում էին Որոտնաձորում, Տաթեւի մթին ծմակների մեջ, մի խուլ ու խավար քարանձավում: Այդտեղ փախստականների սնվելու միակ միջոցը մնում է որսորդությունը: Հրազեն չեն օգտագործում, դարանամուտ թշնամուն իրենց տեղը չմատնելու համար:

Ալլահվերդի խանը մի քանի անգամ զինված զորախմբեր է ուղարկում փախստականների հետեւից, բայց այդպես էլ Թավարի ու Ջանաղայի տեղը հայտնաբերել չեն կարողանում:

Մի երեկո, երբ տղամարդիկ որսորդության տեղից գալիս ու հավաքվում են քարանձավում, Թավարն ասում է.

– Մեզ հազիվհազ հաջողվել է խուսափել թշնամուց, բայց մինչեւ ե՞րբ մենք պետք է այսպես աստանդական կյանք վարենք, մինչեւ ե՞րբ պետք է մենք որսորդությամբ ապրենք: Մեզ հարկավոր է մի տեղ, որ համ ամուր լինի, համ էլ վար ու ցանք անելու հնարավորություն լինի, պիտի հաց աշխատենք, որ ապրենք: Լավ չի՞ լինի, որ էգուցվանից գնանք ու մեզ համար ապրելու հարմար տեղ գտնենք: Ես անպայման պիտի գնամ, ման գամ, մի հավանելի տեղ գտնեմ, գամ ձեզ հավաքեմ, միայն թալակներով (թակարդներով) որս անելը շատ դժվար է:

– Շատ բարի ու ցանկալի բան ասաց Թավարը, - ասում է Թավարի եղբայր Ջանաղան, - վաղը ես էլ կմիանամ նրան, կգնանք Ծակածորի կողմերը, համ նրա անտառներում որս կանենք, համ էլ ապրելու հարմար տեղ ման կգանք:

Հաջորդ օրը մելիք Թավարը եւ նրա եղբայր Ջանաղան գնացին դեպի Ձագեձորի կողմերը: Տեսարանը շատ տխուր էր: Շահ Աբասի զորքերը ասպատակել են երկիրը: Շուրջը ոչ մի մարդ չէր երեւում:

Երբեմնի շեն երկիրն ավերակ էր դարձել:

Այդ օրը որսորդները շատ տեղեր շրջելուց հետո երեկոյան հանգիստ առան Ձագեձորի անտառի գլխին ու հենց այդտեղ էլ քնեցին: Հետո գնացին դեպի գետի եզերքը: Երբ հասան գետի ափին, քիչ հեռվում տեսան եղջերուների մի խումբ, որոնք արածում էին մոտակա կանաչներում: Միանգամից որոտացին երկու եղբայրների հրացանները: Եղջերուներից ամենամեծն

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

ընկավ, բայց նորից տեղից վեր կացավ ու սկսեց փախչել: Եղջերուն կաղում էր, բայց արագ էր փախչում: Որսորդներն ընկան եղջերուի հետեւից: Որսորդները գնում էին եղջերուի արյան հետքերով, որը երկար վազեց ու գնաց մտավ Խնձորեսկի անտառոտ, խուլ ու խոլ ձորի մեջ: Որսորդներն ընդհուպ հասան ձորաբերան ու կանգ առան: Մթնում էր, իսկ ձորը մութ էր ու խավար: Որսորդները գիշերը մնացին Չահլուկ անունով բնական մի քարայրի գլխին բուսած հսկա կաղնու տակ: Լուսացավ, եւ որսորդներն իրենց առջեւ տեսան մի ահռելի ձոր՝ խեղդված ժայռերի ու քարակույտերի մեջ: մտածեցին՝ այ թե ապահով տեղ է: Եվ իսկապես, նրանց ոտքերի տակ խոր ձոր էր, ահռելի մի խորություն, մի պատսպարան, որտեղ միայն վայրի կենդանիներ էին վխտում: Դա մի տեղ էր, որտեղ ոչ միայն թշնամին չէր կարող մտնել, այլեւ պաշտպանված էր նաեւ բոլոր տեսակի քամիներից ու փոթորիկներից: Եղբայրները զգացին, որ իրենց համար դրանից լավ տեղ լինել չի կարող: Նրանց ուրախությանը չափ չկար...

Ահարկու ձորը շրջապատի բարձր ժայռերի գահավիժումներով, արեւելյան կողմից անտառոտ մի զառիթափ էր, որ շարունակում էր մինչեւ ձորալանջի հյուսիս եւ արեւմտյան մասերը: Այստեղ աճել էին փշոտ ալոճենիներ, զկեռենի եւ սզնի, ցրթնի, մասրենի, իրիջահռի, ցաքի, կռզնի ծառերը: Այնպես որ ծառերի այդ ցանկապատների միջով անհնարին էր մարդու մուտքն այստեղ: Ձորի բոլոր տեղերը լավ դիտելուց հետո որսորդները մտադրվեցին մտնել այնտեղ, սակայն մի բան ետ էր պահում նրանց՝ գիշատիչներին հանդիպելու վտանգը: Բայց որոշեցին ինչ էլ լինի, մտնեն ձորը, որովհետեւ վիրավոր եղջերուն մտել էր այնտեղ: Ուստի երեսներին խաչ հանելով նրանք իջան ձորը, նայեցին չորս կողմը, արեւմտյան կողմում տեսան մի ահագին բնական քարանձավ, որի ամուր դիրքը հուշում էր, որ այնտեղ կարելի էր ապրել: Երկու եղբայրները որոշեցին գիշերն անցկացնել հենց այդ քարանձավում: (Ժողովուրդն այդ քարանձավին «Չահլուկ» անունն է տվել):

Լուսանում է: Արեգակը կամաց բարձրանում է դիմացի լեռան բաշից: Ամենուր թռչունների անուշ ծլվլոց էր: Ձորը կարծես ուռել էր փարթամ թփերից ու վայրի ծառերի խտությունից: Քարանձավի ամուր դիրքը եւ այնտեղ ապրե- →

Երբ մելիք Թավարը եւ նրա եղբայրը Ջանաղան՝ բնակություն հաստատեցին Խնձորեսկի ձորում, տարբեր տեղերից հայեր եկան Խնձորեսկում մշտապես բնակություն հաստատելու համար:

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

լու ապահովությունն ուսումնասիրելուց հետո որսորդները գնացին ձորն ի վեր եւ նրանց առջեւ բացվեցին նոր ու հիանալի տեսարաններ: Փոքրիկ գետափի երկու ափերին հողակտորներ կային, որտեղ կարելի էր բանջարանոցներ հիմնել, վար ու ցանք անել: Կարծես բնությունն ինքն էր ապրուստի միջոցներ ստեղծել այստեղ: Վայրի կենդանիներ ձորում լիքն էին՝ ինչքան կուզես որս արա: Ոչ ոք չէր կարող մտնել այստեղ: Ձորը հիանալի պաշտպանված էր, դիրքը բոլորովին անմատչելի:

– Ջանաղա, հավանու՞մ ես այս ձորը, – հարցրեց Թավարը,– ինչքան տեսնում եմ մեզ համար սրանից ապահով տեղ չկա, մնում է գնանք վերցնենք մեր ընտանիքները, գանք ու անվտանգ մեզ համար ապրենք այստեղ:

Ջանաղան ոչինչ չասաց: Նա դեռ հիացած էր ձորի բնական հարմարություններով, երբ հանկարծ խիտ թփերի մեջ նկատեց իրենց խփած վիրավոր եղջերուին: Եղջերուն պառկած, գլուխը առջեւի ոտքերի վրա դրած՝ ծանր տնքում էր: Ջանաղան ձեռքով հրավիրեց Թավարին, որ մոտենա: Թավարը գալիս ու տեսնում է, որ խեղճ կենդանին արդեն հոգեվարքի մեջ է:

– Ուզու՞մ ես, խփեմ, որ ավելորդ չտանջվի, - ասում է Ջանաղան:

– Ո՛չ, մի խփիր, թող ինքն իրեն ինչ ուզում է դառնա, – ասում է Թավարը, - ճիշտն ասած ես էլ խղճում եմ նրան, բայց եթե նա չլիներ, մենք չէինք գտնի այս հրաշք տեղը: Այսօրվանից երդվում եմ, որ այլեւս հրացան չեմ վերցնելու, այստեղ բնակվելուց հետո միայն վար ու ցանքով եմ զբաղվելու: Այժմ ասա՝ հավանու՞մ ես եւ համաձա՞յն ես, որ Տաթեւի ձորից գանք ու բնակվենք այստեղ:

– Սիրելի եղբայր, դու չգիտես ես որքան եմ հավանում այս ամուր, դրախտային ձորը, ոչ մի թշնամի չի կարող մտնել այս ձորը, իհարկե, համաձայն եմ: Տաթեւի ձորից տեղափոխվում ենք եւ մշտական բնակություն հաստատում այստեղ:

Այս խոսակցությունից հետո նրանք հետ դարձան ու գնացին դեպի քարանձավը եւ հանկարծ իրենցից ոչ հեռու հանդիպեցին մի արջի, որը բարձրացել էր մի կաղնի ծառի վրա եւ փորձում էր պոկել ծառի կեղեւը: Միաժամանակ որոտացին երկու որսորդների հրացանները, արջը վիրավորվեց, արագ իջավ ծառից ու փախավ: Որսորդները չհետապնդեցին արջին, այլ գնացին դեպի ծառը եւ տեսան, որ նրա ահագին փչակի մեջ լիքը մեղր կա:

– Մեղրով լիքը այս ծառի տեղը ես պետք է եկեղեցի կառուցեմ, եթե Աստված ինձ մի քանի տարի կյանք տա, - ասաց Թավարը:

– Լավ միտք է, - ասաց Ջանաղան, - ինչ որ ծրագրել ես, Աստված անպայման կիրագործացնի, անհոգ եղիր:

Եղբայրներն այնուհետեւ գնացին քարանձավ, այնտեղից հազիվ նշմարվող մի կածանով բարձրացան վերեւ եւ նստեցին մի բարձր ժայռի գլխի: Այնտեղից նորից ուշադրությամբ զննեցին տեղանքը եւ ձորում բնակվելու վերջնական որոշում կայացրին...

Այսպիսով՝ Տաթեւի ձորում ինը տարի ապրելուց հետո միակամ համաձայնությամբ, որսորդներն իրենց ընտանիքներով 1612 թվականին դուրս եկան իրենց թաքստոցից, գնացին ու բնակություն հաստատեցին Խնձորեսկ ձորում ու բոլորը միասին սկսեցին ապրել ձորի բաշին թառած բնական քարանձավներում:

Թավարը եւ Ջանաղան իրենց մարդկանցով գնացին փչակը մեղրով լիքը ծառի մոտ: Ծառից քիչ այն կողմ տեսան եղջերուին, որը վիրավոր ընկած էր գետնին եւ հազիվ էր շնչում: Այցելուներին թվաց, թե եղջերուն դեմքը դեպի աղոթարան, աղոթում է ու սպասում, որ մեկը գա ու իրեն մորթի: Թավարը դա հասկացավ, բոլորի ներկայությամբ դանակը հանեց, ասելով.

«Թող հաճելի լինի Աստծո առաջ այս զոհի արյունը, որպես Աբրահամու մատաղը: Ուխտ եմ դնում միջնորդությամբ ամենակարողի, մեղրով լիքը այս ծառի եւ այս եղջերուի արյունը թափած տեղը մեկ եկեղեցի կառուցել»: Այս խոսքերից հետո Թավարը եղջերուի վիզը կտրեց, ապա դանակը տվեց Ջանաղային, որ սա եղջերուի միսը կտրտի, իսկ մյուս մարդկանց հանձնարարեց քթոցներ պատրաստեն մեղուները բռնելու եւ ամաններ՝ մեղրը մեջը լցնելու համար:

Խնձորեսկ գյուղի հիմնաքարը դնելուց եւ մի քանի տարի ապրելուց հետո Թավարը կատարեց իր խոստումը: Ծերության օրոք նա եղջերուն մորթած տեղը եւ մեղրով լիքը ծառի տեղը շինել տվեց մեկ փայտաշեն եկեղեցի Սբ Հռիփսիմե անունով:

Թավարի մահից 30 տարի հետո նրա թոռը՝ Գիշու որդի Թութակը 1665 թվականին քանդեց պապի կառուցած փայտաշեն եկեղեցին եւ նրա տեղը կառուցեց քարե հոյակապ մի եկեղեցի, որ կանգուն է մինչեւ հիմա: Երբ մելիք Թավարը եւ նրա եղբայրը Ջանաղան բնակություն հաստատեցին Խնձորեսկի ձորում, տարբեր տեղերից հայեր եկան Խնձորեսկում մշտապես բնակություն հաստատելու համար, համոզված լինելով, որ գյուղը ամուր պաշտպանված է թշնամիներից...

Եվ այսպես դրսից անընդհատ մարդիկ էին գալիս եւ գյուղը մեծանում էր...

– Թավարը ժողովրդի միահամուռ ցանկությամբ կարգեցավ Խնձորեսկի մելիք եւ սկսեց թե իր քաջությամբ եւ թե իր նվիրական բարեխղճությամբ կառավարել համայքի գործերը: Թավարի տոհմի ներկայացուցիչները Խնձորեսկում ղեկավար պաշտոններ էին վարում մինչեւ 1728 թվականը: Թավարի գերդաստանի վերջին մելիքն էր Էդիլշենը, որն էլ սպանվեց զգիր Բաղդասարի ձեռքով:

Մելիք Թավարը թողեց երեք որդի՝ Կիչի, Աթաբեկ, Սարգիս: Կիչին թողեց հինգ որդի՝ Թաթում, Ուլու, Մանգասար, Բալում եւ Թամամ: Թաթումը թողեց երեք որդի՝ Դադայ, Նասիր եւ Միրաք: Դադայը թողեց երեք որդի՝ Բաբայ, Էդիլշեյ եւ Մայիս: Էդիլշեյի մահից հետո Խնձորեսկի մելիքությունն ընկնում է Ուլուի տոհմի ժառանգների ձեռքը: Ուլուն թողեց մեկ որդի՝ Ղազում: Ղազումը թողեց մեկ որդի՝ Գալուստ, Գալուստը թողեց երեք որդի՝ Քաթան քյոխվա, Բյունի յուզբաշի եւ Սայի բեկ: Քաթան քյոխվան թողեց հինգ որդի՝ Հակոբջան բեկ եւ Շահգելդի: Այս Շահգելդին թուրքացավ, գնաց Օրդուբադ եւ այնտեղ էլ մեռավ:

Ուլուի տոհմի վերջին ներկայացուցիչը մելիք Փարամազն է եղել: Նրա մելիքության օրոք ռուսները տիրում են Արեւելյան Հայաստանին եւ 1828 թվից սկսած գյուղերը կառավարում են քյոխվաները:

Ըստ Հակոբ Մանվելյանի «Քաջերի օրրան» գրքի

ºÌê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðÌ²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

ԵՐՎԱՆԴ ԼԱԼԱՅԱՆ

Գյուղի մելիքները

ՄԵԼԻՔ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆՆԵՐ

Øելիք-Բարխուդարեանների նախահայր Մելիք-Բարխուդար Ա. գաղթել է Լոռուց Զանգեզուրի նախ Կոռնձոր եւ ապա Տեղ գիւղը, բայց որովհետեւ Տեղն ամրոց չէ ունեցել՝ ուստի եւ կարճ միջոցից տեղափոխուել է Խնձորեսկ գիւղը. միանգամայն իշխելով ինչպէս Տեղի, Խնձորեսկի՝ այնպէս եւ սրա շրջակայ գիւղերի վրայ.

Մելիք-Բարխուդար Ա. շատ քաջ մարդ է եղել եւ իւր քաջերի գլուխն անցած՝ շատ անգամ հալածել է Նախիջեւանի խանի ասպատակ զինուորներին:

Մի անգամ էլ Նախիջեւանի խանը երեք մարդ է ուղարկում Տեղ գիւղը՝ գինի բերելու, պարզ է, որ առանց վարձատրութեան: Մելիք-Բարխուդարը բռնում է այդ երեք մարդկանց, սպանում, քթերն ու շրթունքները կտրում, անցընում մի թելի վերայ, եւ տալով ջորեպանին, որի ականջները նոյնպէս կտրում է եւ անցընում թելին՝ յետ է ուղարկում, պատուիրելով ասել խանին, թէ Տեղն այժմ իւր մելիքն ունի-Շահ Բարխուդար, որ ոչ մի խանի հարկ չի ուզում տալ:

Նախիջեւանի խանը զայրանալով զօրք է ուղարկում, պատուիրելով կենդանի բերել այդ անձնավստահ մելիքին: Կռիւն սկսւում է Սատու-դալի մօտ եւ տեւում վեց օր շարունակ: Վերջին օրը մելիքի վառօդն ու գնդակը վերջանում են: Այս ժամանակ Քեալբաջարցի մի թուրք, մելիքի զինուորներից մին, յայտնում է մելիքին, թուրքերէն լեզուով, թե «վառօդը» վերջացած է, այդ բառի փոխարեն հայերէն «սաավողը» (սեւահող) խօսքը գործածելով, որպէսզի խանի զինուորները չհասկանան: Սակայն մինը հասկանում է եւ յայտնում իրենց մեծին: Եւ սա, որ յոգնած ուզում էր դադար տալ՝ կրկին յարձակւում է մելիքի վրայ: Կռիւը նորից տաքանում է, եւ մելիքը ստիպւում է սրով կռուել: Կարճ միջոցում մելիքի բոլոր զինուորները, մօտ 600 հոգի, ընկնում են եւ մնում են միայն Մելիք Բարխուդարը եւ եղբայրը՝ Ղարա բէյը: Սրանք հերոսաբար շարունակում են կռուել, սակայն շուտով վիրաւորւում է Ղարա-բէյի ձին: Իսկոյն Մելիք Բարխուդարն առնում է Ղարա-բէյին իւր գաւակը եւ շարունակում կռուել: Շուտով մութ գիշերը վրայ է հասնում եւ կռիւը դադարում է: Միւս օրը, վաղ, խանի զինուորները նորից ընկնում են կտրիճ մելիք-Բարխուդարի վրայ, որ Ղարա-բէյին գաւակն առած՝ սկսում է թուր խաղացնել: Սակայն գնդակը վայր է գլորում եւ սրա ձին: Երկու քաջերը մի քիչ էլ կռուելուց յետոյ ուժասպառ անձնատուր են լինում եւ նստելով երկու քարի վրայ, որ մինչեւ այժմ էլ «Մելիք-Բարխուդարի քարեր» են կոչւում՝ առաջարկում են թուրքերին վերցնել մելիքական սուրը եւ նրանով կտրել իրենց գլուխները, որովհետեւ պատճառաբանում են նրանք, մենք այնպիսի յուռութներ ունենք, որ ուրիշ սուր չէ կարող մեր պարանոցը կտրի: Այն-ինչ նրանց ցանկութիւնն այն էր, որ անօրէնի սրով չընկնեն: Թուրքերը հաւատում են, վերցնում են մելիքական սուրը եւ կտրում երկուսի էլ պարանոցները եւ գլուխներն առած՝ վերադառնում Նախիջեւան: Երբ ներկայացնում են գլուխները խանին՝ սա բարկանում է, որ իւր հրամանը չեն կատարել-մելիքին կենդանի բերել, եւ հրամայում է բերողներին գլխատել:

Մի քանի օրից հայերը խնդրում են խանից մելիքի եւ Ղարա-բէյի գլուխները եւ ստանալով՝ Ղարա-բէյինը տանում թաղում են Երեւանի ս. Յոփսիմեանց եկեղեցում, իսկ մելիք Բարխուդարինը՝ ս. Էջմիածին: Իսկ սրանց մարմինը խնձորեսկցիները տանում են Խնձորեսկ եւ թաղում Անապատում, ուր մինչեւ այժմ մնում է գերեզմանաքարը հետեւյալ տապանագրով.

Այս է տապան ի հանգստեան
Իջեալ մարմնով ի գերեզման
Մելիք-Բարխուդար եւ մեծ իշխան
Նահատակեալ օրն Համբարձման,
Որ է ի գեղջէն Տեղոյ այն.
Ով ոք առնէ զսա յիշման,
Արքայութեան լինի արժան:

Թվ. ՌԾՂԷ.

Յոր Մելիք Բարխուդարի աղետալի մահուան վրէժխնդիր՝ պատանի Դաւիթ բեկը 300 ձիաւորներով յարձակւում է Նախիջեւանի վրայ եւ անակնկալ կերպով ընկնելով խանի վրայ՝ սպանում է նրան, եւ փախչում: Խանի ժառանգները հետամուտ են լինում նրան, եւ նա ստիպւում է տեղից տեղ փոխուել, գլուխն ազատելու համար:

Այս միջոցին գալիս է նրա մօտ ջառջի Փանահը եւ համոզում՝ մի առ ժամանակ ➔

Զանգեզուրի բոլոր մելիքների տները միմեանց նման են, բոլորն էլ բաղկացած են մի քանի թաղակապ մեծ դարադամներից, որոնց երեւացող առաջի մասերը սրբատաշ քարից են շինուած

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

իրեն յանձնել երկրի կառաւարութիւնը, մինչեւ որ խանի մարդիկ դադարեն նրան հալածելուց եւ ինքն էլ չափահաս դառնայ: Դաւիթ բէկը համաձայնում է, խփել է տալիս իւր հօր վրանը Խնձորեսկի մօտ, Հարամի ծառի տակ, Փանահին նստեցնում թախտի վրայ, մելիք-Բարխուդարի տեղը, գլգլակը (դայլանը) տալիս է նրա ձեռը եւ ապա մելիքի սուրը իւր ձեռին բռնած, «խան ես ու խան» («խան սան քի խան սան») խօսքերը երեք անգամ կրկնելով՝ երեք քայլ է անում եւ սուրը յանձնում Փանահին: Սա համբուրում է Դաւիթ-բեկի ճակատը եւ ընդունում սուրը: Այնուհետեւ մի առ ժամանակ Փանահ-խանը կառավարում է Խնձորեսկն իւր շրջականերով եւ յետոյ անցնում գնում Ղարաբաղ՝ մելիք Շահնազարի մօտ:

Փանահ-խանի հեռանալուց յետոյ Դաւիթ բեկը վերստին ստանձնում է երկրի կառավարութիւնը, եւ կամենալով մելիք տիտողոսը կրել՝ գնում է Թէհրան, շահից հրովարտակ ստանալու: Սակայն այստեղ էլ Նախիջեւանի խանի մարդիկը հետամուտ են լինում եւ կամենում են սպանել, այնպէս որ ստիպւում է վերադառնալ՝ առանց հրովարտակ ստանալու: Այնուհետեւ պարապում է շինութիւններով, շինում է իւր համար մի գեղեցիկ ապարանք, բաղկացած մի քանի բարձր եւ գեղեցիկ դարադամներից, որոնցից առաջինի դռան վերայ մինչեւ այժմ էլ մնում է հետեւեալ արձանագրութիւնը. ԹՎ.ՌՄԼԹ. ի վայելումն Մելիք Բարխուդարի որդի Դաւիթ բեկս շինեցի այս ամարաթս Իբրայիմ խանի ժամանակ:

Այս ժամանակներում արդէն, ինչպես տեսնում ենք, Փանահ-խանին յաջորդած էր Իբրահիմ խանը, որի հետ Դաւիթ բէկի յարաբերութիւնները հետզհետէ լարւում են: Այնպէս որ երբ վերջինի ծառայ Ղասումը մելիք Բարխուդարի ստացած հրովարտակը եւ այլ թղթեր գողանալով փախչում է Իբրահիմ խանի մօտ՝ սա սիրով ընդունում է. եւ Տեղ գիւղը նրան նուիրում: Այս բանի վրայ զայրացած՝ Դաւիթ բէկի որդին, մելիք Բարխուդար բ. գնում է Թէհրան, թէ մելիքութեան մէջ հաստատուելու եւ թէ Իբրահիմ խանի անիրաւութեան դէմ բողոքելու, սակայն այնտեղ վախճանւում է, թողնելով իշխանութիւնը որդուն, Միրզա-բէկին, որի ժամանակ արդէն վերջանում է մելիքութիւնը:

2. Մելիք Փարամազը իշխել է Խնձորեսկ գիւղում: Սրա մասին ոչինչ չի պատմւում, բացի հետեւեալ անեկդոտային դէպքից.

Մի կիրակի օր գիւղացիները հաւաքվում են Մելիք Փարամազի դռան առաջ եւ խնդրում են Մելիքին, որ դուրս գայ իրենց դատերը կտրելու: Մելիքը չէ կամենում դուրս գալ եւ պատուիրում է միւս կիրակի գալ: Երբ գիւղացիները շատ թախանձում են՝ Մելիքը մերկ դուրս է գալիս եւ բարկանում, թե «հալավս (շապիկը) լուացալ էն, հալա չորացալ չի, հինչ ըք զահլա տանըմ»:

ՄԵԼԻՔՆԵՐԻ ՏՈՒՆԸ

Զանգեզուրի բոլոր մելիքների տները միմեանց նման են, բոլորն էլ բաղկացած են մի քանի թաղակապ մեծ դարադամներից, որոնց երեւացող առաջի մասերը սրբատաշ քարից են շինուած.

Մելիքները հագնում էին պարսկական ճաշակով, կարմիր ալըշի (մետաքսի) անդրավարդիկ, բաց կրծքով արխալուղ վերայից՝ դոն:

Գլխներին ծածկում էին բուխարայի երկար փափաղ: Ոտներին գուլպայ, որի բկի մէջ դնելով վարտիքի ծայրերը՝ տոլաղով ամրացնում էին: Սա մօտ 71 սանդիմետր (մի արշին) երկարութեան եւ 41/2 սանտ. (մի վերշոկ) լայնութեան կտոր է, մի ծայրին ղայթան կապած, որ փաթաթում են գուլպայի բկին եւ ղայթանով ամրացնում, եւ ապա հագնում չմոշկ: Իսկ ձի հեծնելիս՝ հագնում կարմիր չեաքմայ:

Մելիքները ձգում էին ուսից մի կեռ թուր, իսկ հրացանը կրում էր նրանց հետեւող հրացանակիրը:

Մելիքների սովորական կեանքը մօտաւորապէս այսպէս էր ընթանում: Առաւօտները շատ վաղ վեր էին կենում, մի բաժակ օղի խմում, մի քիչ նախաճաշիկ անում, յետոյ դուրս գալիս իրենց տների առաջ զբօսնում եւ գանգատաւորների դատը կտրում: Կէս օրին մի քանի հիւրերով վերադառնալով տուն՝ ճաշում էին, ուտելով սովորաբար երկու տեսակ կերակուր եւ խմելով առատութեամբ գինի: Շատ յաճախ սեղանակից էր լինում նրանց ծխական քահանան: Ճաշից յետոյ մի քիչ քնում էին եւ ապա նորից դուրս ելնելով՝ դատ կտրում, կամ շինամիջում նստած գիւղի առաջաւորների հետ զրոյց անում: Երեկոյեան եկեղեցի էին գնում, ուր իրենց պատուաւոր տեղն ունէին: Եկեղեցուց դուրս գալով՝ մելիքներն իրենց սիրելիների հետ գալիս էին տուն ընթրելու: Ընթրիքը աւելի ճոխ էր լինում եւ աւելի երկար տեւում: Ընթրիքից յետոյ նարդի եւ այլ խաղեր էին խաղում եւ շատ կանուխ քնում:

Վերոյիշեալ մելիքներն ենթարկուած են եղել սկզբներում Նախիջեւանի, եւ յետոյ Շուշու խաներին: Եղել են մելիքներ էլ, ինչպէս Մելիք Հայկազը, որ բոլորովին ինքնագլուխ են իշխել:

Մելիքների պարտականութիւնը դէպի խաները եղել է. 1) Շահի կամ խանի պատերազմ գնացած միջոցին, օգնութեան գնալ, զինելով իրենց վիճակի իւրաքանչիւր տնից մի մարդ եւ 2) Իւրաքանչիւր տնից մի ոսկի (երեք րուբլի) առնելով՝ ուղարկել խանին, որպէս շահին հասանելի հարկ:

Մելիքները իրենեց վիճակների իւրաքանչիւր գիւղում տանուտէր էին նշանակում, որ օգնէր իրենց հարկ հաւաքելիս եւ կատարէր իրենց հրամանները: Գիւղացիների փոքրիկ վէճերը այս տանուտէրների մօտ էին վերջանում, իսկ փոքր ի շատէ լուրջ գործի ժամանակ դիմում էին մելիքին, գալով նրա մօտ առաւելապէս կիրակի օրերը: Մելիքը մեղաւորին թակում էր, իւր գոմում բանտարկում, իւր օգտին տուգանք առնում:

Գիւղացիները պարտաւոր էին մելիքին վճարել, բացի տուն գլուխ մի ոսկուց, որ խանին էր ուղարկում՝ նաեւ մի մի սոմառ ցորեն՝ իրեն մելիքի համար: Նաեւ տասանորդ հացահատիկներից եւ խոտից:

Բացի սրանցից բոլոր գութանները մելիքի համար մի օր վար պիտի անէին, տնից մի մարդ գալով՝ արտերը պիտի հնձէն, խոտերը հարէին, ձմեռուայ համար վառելիք բերէին: Գիւղի հաշւով էլ մի ռանչպար, մի զզիր, մի ձիապան, մի իշապան եւ մի քանի ծառաներ էին տրւում: Հիւրեր գալիս՝ գիւղը հաւ, գառ եւ այլն էր տալիս, առանց որեւէ վարձատրութեան: Նաւասարդին ամէն մի տանտէր 20-50 կոպէկ մի խնձորի մէջ խրած տանում էին մելիքին, նրա նոր տարին շնորհաւորելու: Նա էլ հիւրասիրում էր բոլորին, ճաշ տալով: ❝

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

Առաջին աշխարհամարտում զոհված կամ անհայտ կորած խնձորեսկցիները

Անուն, ազգանուն, հայրանուն	Զոհվելու կամ անհայտ կորչելու տարեթիվը
1. Բաղդասարյան Բախշի Ավագի	1920
2. Դալաքյան Նիկոլայ Հովհաննեսի	1916
3. Նադանյան Խաչատուր	1920
4. Մադատյան Տիգրան	1920
5. Ջանունց Աբուլի Մանուչարի	1920
6. Սաֆյան Ներսես Բոզիի	1921
7. Գյուլնազարյան Հարություն	1920
8. Իշխանյան Կարապետ Աղասի	1917
9. Իշխանյան Խաչատուր Հայրապետի	1916
10. Շահնազարյան Ջավադ	1915
11. Ղրդիլյան Միրզա Ավանեսի	1916
12. Ամայան Միրզա Գրիգորի	1916
13. Առուստամյան Հազարի Սյուքիազի	1917
14. Շահնազարյան Սահակ	1915
15. Գասպարյան Սահակ Կոստանդի	1916
16. Ղեչունց Աղալո Միրզայի	1917
17. Աբրահամյան Հարություն Սարգսի	1915
18. Թելունց Թադեւոս	1920
19. Շահնազարյան Սեփ	1921
20. Ավագյան Ստեփան	1920
21. Թաթարյան Սռնա	1920
22. Աղիխանյան Ներսես	1921
23. Թութխանյան Մխիթար	1919
24. Իքտիբարյան Ասկանդար	1920
25. Հախնազարյան Գրիգոր	1919
26. Գիլանյան Լեւոն Բոզիի	1919
27. ԱթաբեկյանՍրապիոն	1916
28. Բուդաղյան Մակիչ Միրզայի	1919
29. Գյուլխանյան Առաքել	1917

Անուն, ազգանուն, հայրանուն	Զոհվելու կամ անհայտ կորչելու տարեթիվը
30. Շահզադյան Հակոբ Մինասի	1917
31. Գյուլումբարյան Գարեգին	1916
32. Ակունց Առաքել Միրզայի	1919
33. Բրդանունց Հարություն	1915
34. Հումունց Մինաս	1917
35. Թելունց Լեւոն	1915
36. Սարգիսջանյան Վարազդատ	1920
37. Խոյլինյան Մարտիրոս Ալումի	1919
38. Ջուլհակյան Խիկար Մանասի	1918
39. Արզունց Միխայիլ Համբարձումի	1916
40. Ալալավերդյան Արամ Բախշիի	1919
41. Գյուզանյան Խաչատուր Ակոյի	1920
42. Ջահավիրյան Դանիել	1919
43. Սիմոնյան Բաբա Ալիշի	1916
44. Արզունց Մակիչ	1917
45. Դադունց Ծատուր	1918
46. Խալափյան Հայկ Սարգսի	1918
47. Աբարանդյան Հայկ Սահակի	1918
48. Խոտունց Աղաջան Իվանի	1916
49. Թոխսունց Բախշի Դավիդի	1914
50. Մարտիրոսյան Հարություն Հակոբի	1918
51. Շահզադյան Կոստանդ Միրզայի	1916
52. Գյուզալյան Գարեգին	1918
53. Գյուզալյան Սմբատ Բաբայի	1918

Ֆ.132, ց.1, գ.184, «Զանգեզուրի գավառից Առաջին աշխարհամարտում եւ քաղաքացիական կռիվներում զոհվածների եւ հաշմանդամների ցուցակները ըստ գյուղերի», էջ 95-102, 8 թերթ:

«Սյունյաց երկիր»
22 ԱՊՐԻԼԻ 2014Թ., N8 (316)

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

Անդրանիկը

– Անդրանիկին տեսե՞լ ես, Վաղե՛ր քեռի:

Քեռի Վաղերը ձեռքի ափը հովանի է անում ականջին, կռանում դեպի հարց տվողը (ծանր է լսում):

– Ասում եմ՝ զորավարին՝ Անդրանիկին, տեսե՞լ ես:

– Տեսել եմ, ո՞նց չեմ տեսել: Բայց այդ ժամանակ շատ փոքր եմ եղել՝ ընդամենը տասը տարեկան:

– Հիշո՞ւմ ես:

– Հա՛, մատա՛ղս, որոշ բաներ հիշում եմ, ո՞նց չեմ հիշում:

– Խնդրում եմ, ինչ-որ հիշում ես, պատմի՛ր, Վաղե՛ր քեռի:

– Հո հետս գերեզման չե՞մ տանելու, պատմեմ, բայց քիչ բան եմ հիշում:

– Փոքր երեխաներ էինք, չարքաշ գյուղացու զավակներ, ոտաբոբիկ, քամակներս ծակ: Ես մի շոր ունեի հագս, գույնը չէր ջոկվում, այնքան կարկատան կար վրան:

Ինչքան հիշում եմ, տասնութ թիվն էր: Ես այդ ժամանակ տասը տարեկան էի, ութ թվի ծնունդ եմ:

Լսեցինք, որ զորք է գալու: Դե Խնձորեսկն էլ էն ժամանակ ի՜նչ Խնձորեսկ էր՝ ճանճի փեթակ: Ձորից ձոր, քերծից քերծ մարդիկ կանչեցին իրար:

Ջրի գնացող կանայք ու աղջիկներ աղբյուրի ճանապարհից ետ դարձան: Բաղ ու բոստանի գործը թողած՝ տղամարդիկ շտապեցին գյուղի կենտրոն: Հովիվ ու գառնարած, մաճկալ ու հոտաղ, տավար ու ոչխար հանդում թողած, իջան գյուղամեջ: Սուրբ Հռիփսիմեի տերտերը եկավ, արհեստավոր, չարչի ու վաճառական եկան, տանուտեր ու քյոխվա եկան, հավաքվեցին իրար գլխի: Շատերը կտուրներին կանգնած էին նայում, շատերը քերծերի ու քարափների վրայից: Մենք՝ երեխաներս, ծառերն էինք բարձրացել, անգղների նման կանգնել քարերի ծերպերին, գլխապտույտ վիհերի բաշերին: Հեծյալ մի քանի տղամարդիկ բարձրացել էին գյուղից վեր, կանգնել գյուղ մտնող նեղ ճանապարհի եզրին՝ կեռմանների վրա, եւ սպասում էին առաջինը դիմավորելու զորքին ու նրա զինվորներին:

Ականջից ականջ մի խորհրդավոր շշուկ է անցնում.

– Անդրանիկ փաշան գալի՛ս է:

Մարդիկ հազար ու մի առասպել ու զրույց էին լսել մեծ զորավարի մասին, բայց չէին տեսել:

Բոլորն անհամբեր սպասում էին այն երանավետ պահին, երբ գյուղի բարձունքին կերեւա նա: Մեզ՝ երեխաներիս համար Անդրանիկ փաշան հրաշքի նման բան էր: Մեր պատկերացումներում զորավարը սովորական մարդու չափերում չէր տեղավորվում: Նրա տակի ձին մենք թեւավոր էինք պատկերացնում, իսկ իրեն իրեղեն աժդահա՝ ժայռի պես մեծ ու ամուր, սարի նման վեհ ու աննված:

Աշնանամուտ էր: Արեւի մեջ դեռ բավականաչափ տաքություն կար: Հանդ ու դաշտ ոսկեդեղձան հագուստ էին հագել, ձորերը լցվել էին դեղնականաչ սաղարթների խիտ շերտով: Ճանապարհներին հարդի ու ծղոտի մղեղոտ փոշի էր, մերձակա կալերում կալսելու պատրաստ ցորենի ու գարու խրձեր էին:

Գյուղի կենտրոնում՝ Սպիտակ գոմ կոչված թաղամասի ու Ակնի ձորի վրա, սանդղաձեւ շարված տների ու դիք ժայռերի ստվերներ էին: Արեւի շողեր էին խաղում ժայռերին հենված քարաշեն տների տանիքներին ու քարափներից կախված ծառերի կատարներին: Ամենօրյա ծանր ու հոգեմաշ աշխատանքից խոնջացած գյուղն անհանգիստ ու անհամբեր սպասում է մեծ զորավարի ու նրա զինվորների ժամանմանը:

Եվ ահա տներից վեր՝ գյուղի զառիթափ լանջի վրա, երեւաց առաջին ձիավորը: Հետո ձիերի սանձերից բռնած էլի ձիավորներ երեւացին: Զառիթափի վրա բոլորը իջել էին ձիուց ու ոտքով էին գնում: Բարձունքը շրջանցող արահետի մի ոլորանի վրա ձիավորներից մեկը կանգ առավ եւ ձեռքը աչքերին հովանի արած՝ նայեց դեպի ներքեւ, ուր լուռ ու հանդիսավոր սպասում

էր ժողովուրդը:

Մարդիկ ձիավորի հաղթ ուսերից, կրակոտ աչքերից, թավ ու ազդեցիկ բեղերից ճանաչեցին զորավարին:

– Հայոց զորավարը գալիս է, - ժողովրդի միջից ծղրտաց մեկը: Մեծ ու փոքր դարձան դեպի զորավարը: Ժողովուրդն իսկույն տեղ բաց արեց սազանդարների համար: Ուստա Բաղդասարը զուռնան զլեց: Դրնգացին ձոր ու քարափ: Ջահել ու ահել շուրջպար բռնեցին Սպիտակ գոմի փոքրիկ հրապարակում: Զուռնայի ախորժալուր հնչյունների ներքո զորավարն իր մի խումբ զինվորների հետ դանդաղ իջնում էր եւ հաճախ կանգ առնում՝ հայացքը ձորի լանջերին ծվարած տներին, ժայռափոր այրերին:

Ուստա Բաղդասարը շարունակում է նվագել, հայտնի դհոլչի Սուկլուն Լեւոնը դրնգացնում էր Ակնի ձորը: Ծափահարությունների եւ ուրախ բացականչությունների ներքո խնձորեսկցի երկու քաջ զինվոր աղ ու հաց են տանում զորավարին:

Զորավարը գալիս խոնարհվում է ժողովրդի առջեւ: Ժողովուրդը հրապարակի կենտրոնում տեղ է բացում զորավարի համար: Մեկը խալի է փռում նրա ոտքերի տակ: Զորավարը խալուն չի էլ նայում, կանգնում է մի հարմար բարձր տեղ, ձեռքը բարձրացնում ու գոչում.

– Ողջո՜ւյն, Զանգեզուր աշխարհի քաջարի ժողովրդին:

– Երկա՜ր կյանք ու արեւ մեր ազատարար զորավարին, - բացականչում է ժողովուրդը:

Զորավարը նայում է հորիզոնը ծածկող լեռներին, ձգվում, ձեռքը դնում է սրտին՝ հասկացնելով, որ խոսք ունի ասելու:

Ժողովուրդը միանգամից լռում, համրանում է:

– Իմ քաջարի՛ ժողովուրդ, - ձորն իր վեր ղողանջում է զորավարի հուժկու ձայնը եւ դիպչելով ժայռազանգվածներին՝ հետ վերադառնում բազմերանգ արձագանքներով, - եղեռն տեսած մեր ազգը շարունակում է ապրել: Այսօր էլ դրված է մեր լինել-չլինելու հարցը: Որպեսզի միասին լինենք, պիտի համախմբենք մեր ազգի բոլոր ուժերը: Մեզ ոչ մի թշնամի հաղթել չի կարող, եթե բոլորս միասին լինենք: Գալիք հաղթանակների հավատով եկել եմ

Անդրանիկ Օզանյանի լուսանկարը ֆրանսիական L'Image ամսագրի շապիկին, 1919 թ.

այստեղ ձեզ ասելու, որ աջակից լինեք հայոց զինական ուժերին եւ ցույց տաք ձեր աջակցությունն այս վճռական օրերին: Հիմա դիմում եմ ձեզ եւ հատկապես երիտասարդներին՝ ո՞վ է ուզում միանալ մեզ եւ դառնալ հայրենիքի զինվոր:

Մի պահ տիրում է քար լռություն: Մարդիկ տարակուսական հայացքներ են փոխանակում, հարցական նայում իրար: Հեշտ չէր միանգամից այդպիսի որոշում կայացնելը: Որ զորավարին, այսինքն՝ հայրենիքին զինվոր է հարկավոր, դա ճի՜շտ է, անառարկելի: Բայց չէ՞ որ զինվորը մեր մաճկալն է ու մեր հոտաղը, մեր մինուճարն է, մեր տան ճրագը: Զինվորը

➔

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

խրամատ է, զինվորը կռիվ է, զինվորը նաեւ մահ է: Զինվորը ժողովրդի խիզախ զավակն է, քաջ ու անվեհեր որդին: Մարդիկ իրար են նայում, խելք խելքի տալիս, մտածում, կարծիքներ հայտնում եւ գյուղի ամենատարեց մարդուն՝ Թեւոսին, հրում առաջ, դեպի զորավարը: Վերջինս, մահակին հենված, ծանրաքայլ մոտենում է զորավարին, ալեհեր գլուխը տմբտմբացնելով՝ քիթը տնկում վեր ու ասում.

– Զորավա՛ր, մենք ժողովուրդ ենք, դու՝ բանակ: Առանց ժողովրդի բանակ չի լինում: Մենք կանք, քանի որ բանակը կա: Ժողովուրդն ապրում է, քանի դեռ բանակը պաշտպանում է նրան: Հանուն մեր գոյության, հանուն մեր վար ու ցանքի, հանուն մեր կնունքների եւ ծնունդների մենք պատրաստ ենք դառնալու քո զինվորը: Մենք կջոկենք մեր խիզախ երիտասարդներին, հայրենիքին նվիրյալ մարդկանց: Վաղը արեւածագին հիսուն ձիավոր իրենց ձիերով կազմ ու պատրաստ կգան ու կմտնեն քո դրոշի տակ՝ կռվելու զազրելի թշնամու դեմ:

Զորավարի թավ ու խոժոռ ունքերը հետ են գնում, դեմքը պայծառանում է, ժպտահայաց նայում է ծերունուն, մտերմիկ հարցնում:

– Քանի՞ տարեկան ես, պապի՛կ:

– Չգիտեմ, զորավա՛ր, բայց երբ գեներալ Պասկեւիչը գրավել է Երեւանի բերդը, ես հրացանավոր եմ եղել ռուսական բանակում:

Զորավարը երկու ձեռքով գրկում է ծերունի Թեւոսի նիհար ուսերը: Վերջինս ճպռոտ, նվաղած աչքերը հառում է հայոց փրկարարին:

– Ժողովրդի կողմից մի խնդրանք էլ կա, զորավա՛ր:

– Ես միշտ ունկնդիր եմ ժողովրդի ձայնի, ի՞նչ է եղել, բարեկամ՛ս:

– Զորավա՛ր, թուրքի կողմից մեզ վրա հաճախակի հարձակումներ են լինում, իսկ մեր փամփուշտը եւ հրազենը քիչ է, եթե հնարավոր է, օգնեիք մեզ այս հարցում:

Զորավարը լայն ժպտում է, ծնոտն առնում ափի մեջ.

– Մենք էլ այստեղ՝ կռվի դաշտում, դրանց կարիքը շատ ենք զգում, հարգելիներ՛ս, բայց խոստանում եմ փամփուշտ ու մի քանի հրացան ավելացնել ձեր եղածին, - հետո հարցնում է հենց այսպես, - դուք երեւի կրակողնե՛ր ունեք:

– Գյուղի պաշտպանությունն էդ ջահելների հույսին է զորավա՛ր, - խոսակցությունը խառնվում է երգիչ Վարդազարը, - դրանց արեւը կճեմ, մեր փրկիչներն են:

Ու պատմում է այն մասին, թե ինչպես է Ներսեսը, թուրքական դրոշը բռնած, ելուզակին կիլոմետր հեռվից տապալել գետնին:

– Այդ Ներսեսին ես կարո՞ղ եմ տեսնել, - հետաքրքրվում է զորավարը:

Հաղթ ուսերով, լայնաձակատ մի երիտասարդ գալիս, զգաստ ու ձիգ կանգնում է զորավարի առաջ:

– Ես եմ Ներսեսը:

Զորավարը խուզարկու հայացքով նայում է դիմացը կանգնած լայնալանջ ու ամուր երիտասարդին, կռանի նման ծանր ձեռքը դնում նրա ուսին:

– Ներսե՛ս, - կանչում, բացականչում են այս ու այն կողմերից, - հայոց զորավարին ցո՛ւյց տուր, թե ինչի ես դու ընդունակ:

– Ներսե՛ս, զորավարը թող տեսնի շնորհքդ:

Իսկույն երկարափող մի հրացան են բերում, խցկում Ներսեսի ձեռքը: Ներսեսը սեղմում է հրացանի խզակոթը, նայում զորավարին: Զորավարը հավանության նշան է անում:

– Արա՛, Քնդատա՛նց Ներսես, - ժողովրդի միջից ծկլթում է մեկը, - տեսնո՞ւմ ես Դադալունց քերծի վրա կանգնած դուշին, ոնց որ արծիվ է, տղա՛ ես՝ դրա վրա կրակի՛ր:

Բոլորի հայացքներն ուղղվում են դեպի Դադալունց քերծը:

Իրո՛ք, ժայռի քիվին թռչուն է կանգնած: Արծիվ է կամ անգղ: Այնքան հեռու է, որ լավ չի երեւում:

Զորավարի փորձված աչքն անգամ այդ հեռավորության վրա չի տարբերում թռչունի տեսակը: Այդ պատճառով էլ կասկածում է կրակողի հաջողության վրա: Ուզում է մի քիչ ավելի մոտ ու հարմար թիրախ փնտրել, բայց տեսնում է, որ Ներսեսն արդեն նշան է բռնել, լռում է:

Բոլորը քար կտրած, ականջները սրած, աչքերը չռած սպասում են. զորավարն էլ է սպասում: Պայթում է կրակոցը, ժայռի ծերպից թռչունը քարի նման ընկնում է ցած:

Թնդում է «ուռա» - ների ու բացականչությունների որոտը:

Զորավարի սպասողական լարվածությունն անցնում է, եւ նա հանգիստ շունչ է քաշում:

– Հալա՛լ է քեզ, Ներսե՛ս, որ հայոց զորավարի մոտ մեր փափախները գետնովը չտվիր, - կուրծքներն առաջ ցցած, հպարտ ու ինքնագոհ խոսեցին գյուղի տարեցները:

– Էդ արծվի աչքիդ ու անվրեպ ձեռքիդ մատաղ, Ներսե՛ս, - գոչեց գյուղի բանաստեղծ Սարգիսը եւ շարունակեց իր հանգավոր խոսքը.

– Էդ ի՛նչ դիպուկ ձեռք ունես,
Սրտի կրակ, եռք ունես,
Թշնամուն դեռ չենք քշել,
Հազար խոց ու վերք ունես:

Ուրախությամբ են վարակվում բոլորը: Ծտի նման վերցնում, թռցնում են դիպուկահար Ներսեսին իրենց գլխներից վեր: Ուստա Բաղդասարը նորից է քոքում զուռնան, Սուկլուն Լեւոնը ինքնամոռաց դափ է զարկում:

Այնուհետեւ մեկը մյուսի հետեւից հանդես են

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

գալիս ժողովրդական երգ ու նվագի վարպետները:

Մովսես Սաթունցը կրծքին է սեղմում Ռուսաստանից բերած սադափանախշ հարմոնը եւ մատները հանդիսավոր շարում ստեղների վրա: Ակնի ձորը լցվում է տխրաթախիծ մեղեդիներով: Հարմոնի նվագակցությամբ ծլնգում է աշուղ-երգահան Թառսյոնու թառի հոգեպարար նվագը:

Ժողովուրդը ծափ է զարկում, ուրախանում: Ուրախությունը հասնում է գագաթնակետին, երբ ասպարեզ է մտնում Արցախում, Կովսականում եւ Զանգեզուրում հայտնի աշուղ Մադին:

Հարյուրավոր մրցույթների մասնակցած ու հաղթանակներ տարած հռչակավոր աշուղը վերցնում է սազը եւ հայացքը դեպի զորավար Անդրանիկը, ամբողջ ձայնով երգում է իր ինքնահնար երգը.

Բարով ես եկել, Անդրանի՛կ,
Հազա՛ր-հազա՛ր բարով,
Մեր սարերը քեզ ապավեն,
Հազա՛ր-հազա՛ր տարով:
Հայոց անվերջ ցավի միջից
Դու դուրս ելած բալասան,
Հայոց դարդ ու դավի միջից
Ծնված փրկիչ, պահապան:
Սուրդ կտրուկ միշտ քո ձեռքին,
Դու դյուցազուն, քաջ ու անվախ.
Փոթորկի պես քշի՛ր քո ձին,
Վահագնի պես վիշապաքաղ:
Մեր ձորերը քեզ պահապան
Մեր լեռները քեզ զորավիգ
Մենք կհաղթենք չար թշնամու,
Քանի դու կաս, քա՛ջ Անդրանիկ:
Գովքդ երգեց աշուղ Մադին,
Ինչպես մայրն իր հարազատին
Կռվով կգա օր փրկության,
Հայացքներս Արարատին:

Ժողովուրդը լսում էր իր սիրելի աշուղին, լսում ու համակվում գալիք օրերի պայծառ հավատով: Հավատ, որ ծագում էր հայրենիքի քաջարի զավակների նվիրական պայքարի միջից, լեգենդար զորավարի պայծառ հայացքի ու հզոր հայրենասիրության միջից:

Շուտով աշնանամուտ միջօրեն աննկատելի ավարտում է իր շքեղ գահակալությունը: Արեւը կամաց-կամաց հավաքում է իր ոսկեծոպ փեշերը

Անդրանիկ Օզանյանը Գրիգոր Լուսավորիչ շքանշանով

եւ հեռանում դեպի բարձունքները: Ակնի ձորը լցվում է ժայռերի ու քարափների ստվերներով: Անհանգիստ երազներով լեցուն զով երեկո է իջնում հսկա ձորի վրա:

Զորավարի զինավառ ասպախումբը թողնում է գյուղը եւ ստվերների միջով բարձրանում դեպի բարձունքներում շողշողացող արեւը:

Ժողովուրդը ողջույններով եւ ծափահարություններով հրաժեշտ է տալիս սիրելի զորավարին: Շուտով Ակնի ձորի ու մյուս ձորերի վրա ճառագում է աստղաշատ երկինքը, եւ գյուղը քուն է մտնում հանգիստ ու անվրդով:

ԱՐԿԱԴԻ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ

«Ծուխ ծխանի», Երեւան 2007

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÜÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

Հնչակյանների հայրենիքն ու հենարանը երեք հազար բնակչություն ունեցող Խնձորեսկ գյուղն էր

ԱՐՏԵՄ ԽԱՆԶԱԴՅԱՆ
(Զանգեզուրցի)

Թուրքերն ու քրդերը հղփացած երազներով սկսել էին նեղել հայ գյուղերին, թե՛ Սիսիանի եւ թե՛ Խոզնավարի շրջաններից հայկական զինված խմբերը առաջները կտրում էին, կռվելով քշում սահմանից դուրս ու կրակի բաժին դարձնում սահմաններին կպած թրքական գյուղերը:

Êնձորեսկում չնչին տոկոսով դաշնակցականներ կային, մնացածն ամբողջովին հնչակյաններ էին: Այդպես էլ մնացին մինչեւ բոլշեւիկների մուտքը Զանգեզուր: Համարյա բոլորն էլ բոլշեւիկ դարձան, շատերն էլ խիղճն ու ղեյրաթը մոռացած՝ չեկիստ դարձան:

Հնչակյաններին գլխավորող Համբարձումը բոլշեւիկների օրոք Պապաշա անունը վաստակեց: Հետագայում էլ, Համբարձում-Պապաշային, 1925 թե 1926 թվին, գորիսեցի զինվորական Արմենակ Պարոնյանի հետ տանում են Երեւան, երկուսին էլ գնդակահարում են ու գցում են մի անհայտ փոսի մեջ:

Պատճառը հետեւյալն էր: Գորիս քաղաքում, բոլշեւիկների օրոք Համբարձումի հետ միասին ղեկավար ուժ է լինում Մինքենդի շրջանի Մոլլահմաթտու գյուղացի Օջախկուլին: Այս թուրքը Համբարձումենց տանը աշխատանքների պահին, սկսում է ձեռք մեկնել մեկ հայ ընտանիքի:

Արմենակ Պարոնյանը մոտիկ լինելով այդ ընտանիքին, նկատում է վավաշոտ թուրքի միտքը եւ դեպքը չխորանալու համար, որոշում է վերջ տալ Մոլլահմաթտու գյուղացի թուրքի կյանքին:

Օրերից մեկում թուրք Օջախկուլին եւ Համբարձումը գնում են կուսակցական ժողովի: Մութը ընկնելուց, երբ գիշերվա քողը տիրում է երկրին, Արմենակը զենքը ձեռքին դուրս է գալիս տնից ու գնում պահվում է Կարաեւ փողոցի վրայի Յաղշուն Գեւոն տան մոտիկ աղբյուրի մոտ:

Ուշ գիշերին, Օջախկուլին մեն-մենակ ժողովից դուրս է գալիս եւ քայլերն ուղղում դեպի տուն: Աղբյուրի մոտով անցնելու պահին, Արմենակը առաջը կտրում եւ ատրճանակի գնդակները շարում թուրքի մարմնի մեջ: Թուրք Օջախկուլին, զենքը ձեռքին փռվում է գետին: Արմենակը անհայտանում է:

Որոշ ժամանակ փնտրտուքներից հետո պարզվում է, որ տեռորը կատարել է Արմենակ Պարոնյանը: Նրան ձերբակալում են, ձերբակալում են նաեւ բոլշեւիկ դարձած Համբարձում-Պապաշային: Նրան մեղսակից են համարում, որ ժամանակին կուսակցությանը տեղյակ պահած չի լինում: Երկուսին տանում են Երեւան, միատեղ գնդակահարում եւ գցում են անհայտ փոսի մեջ, մեկ անբարո թուրքի պատճառով:

Թուրքերն ու քրդերը հղփացած երազներով սկսել էին նեղել հայ գյուղերին, թե՛ Սիսիանի եւ թե՛ Խոզնավարի շրջաններից հայկական զինված խմբերը առաջները կտրում են, կռվելով քշում են սահմանից դուրս ու կրակի բաժին դարձնում սահմաններին կպած թրքական գյուղերը:

Սիսիանի շրջանի Շխլար ձորերի թուրքերը ջիգար չունենալով կռվով դիմադրելու, տուն տեղ թողնելով փախչում են դեպի Նախիջեւան նայող սարերը:

Նիկոլայ Հովսեփյանն ու Ճապոնացին նոր ուժերով հարձակվում են Կոռնիձորի շրջանի թուրք գյուղերի վրա եւ բնակիչներին քշում ու թափում ձորերը: Շիրինյանն ու Ստեփանյանը զինված ուժերի գլուխն անցած՝ պատնեշում են սահմանի զանազան տեղերով հարձակվող թուրք ու քուրդ ուժերին եւ դուրս վռնդում սահմաններից ու թափում Նա-

ºÌê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðÌ²¶ ¶ÚÀôÔÆ ä²ÎØàôÂÚàôÜÆò

խիջեւանի եւ Ղուրչչիբլակի շրջանները:

Թուրքերը ետ են քաշվում ու այս անգամ թուրք ու քրդական խառն ուժերով հարձակվում են Գորիսից դեպի հյուսիս արեւելք ընկած Մինքենդի շրջանի գյուղերի վրա:

Այդ օրերին Զանգեզուրի գավառապետի պաշտոնը վարում էր Ավալիանին: Ազգությամբ վրացի Ավալիանին Զանգեզուր մտած օրից սկսած հայերի հանդեպ վատ վերաբերմունք է ունենում:

Հաջի Սամլուի քրդերն ու զանազան շրջաններից հավաքված թուրք ուժերը միացած, ոստիկանապետ թուրք Սադեղ բեկի քթի տակ սկսում են նեղել Մինքենդի շրջանի հայերին: Գավառապետ Ավալիանին իմանում ու լռում է:

Մինքենդը Գորիսից 25 կիլոմետր հեռու է ընկած: Հարուստ պատմություններով օժտված քաղաք է: Այդ քաղաքի աչքի ընկնող ընտանիքներից են լինում Առուշանյան եղբայրները, որոնք պորտուպորտ անբաժան լինելով իրարից, ապրում են միատեղ, մեկ հարկի տակ:

Որքան հիշում եմ, 1905 թվի մայիս ամսին էր, Խոզնավարի գյուղի վրայով իրար կրնկակոխ լուրեր եկան, որ քրդերն ու թուրքերը միացած ուժերով, ոստիկանապետ թուրք Սադեղ բեկի քթի տակ հարձակում են սկսել Մինքենդի վրա ու քար ու քանդ անում այդ շրջանները:

Հայերը հանկարծակիի են գալիս, որը պատրաստ, որը քնաթաթախ զենքերն առած խմբերով դուրս գալիս թուրքերի դեմ: Երկու օր հարայ-հրոց գցելով, կռվելով պաշտպանվում են: Երրորդ օրը լույսը բացվելուն, թուրքերը մեծ ուժերով երկու կողմից պաշարում են եւ մեկ կողմից ուժ բերելով մտնում են քաղաքի դարպասից ու կրակ ձգում տները:

Հայերը կռվելով ետ են նահանջում դեպի Գորիս քաղաքը, թողնելով տուն ու տեղ, շարժական ունեցվածք: Մինքենդի ժողովրդի մեծ մասը կոտորվում է, վիրավորներն էլ արնաքամ լինելով՝ մնում են դաշտերի ու ճանապարհի վրա: Կռվողների մեկ խումբ միայն, մի քանի ընտանիքներ հետն առած, քեռի Մինաս Առուշանյանի գլխավորությամբ ազատվում են: Քեռի Մինաս Առուշանյանի տղան, փոքրիկ Շմավոնը, այն ժամանակ 4-5 տարեկան էր, որը 50-60 թվականին Հայաստանի վարչապետ դարձավ:

Քեռի Մինասը խմբի գլուխն անցած, կռվելով ետ է քաշվում եւ Գորիսի սարերին հասնելու պահին վիրավորվում է կրծքից: Գնդակը մտնում է մարմնի մեջ, բայց ֆիզիկապես ուժեղ լինելու պատճառով իրեն չի կորցնում: Բավական արյուն կորցնելով, խմբի հետ միասին մտնում է քաղաք եւ ընտանյոք գալիս է քրոջ ամուսնու՝ Ղազար ապոր, իմ հոր՝ Խանզատյանի տունը:

Ղազար ապերը, իմ հայրը, ձիավոր մարդ է ուղարկում Գորիսից տասը կիլոմետր հեռու ընկած Կոռնիձոր գյուղը եւ բերել է տալիս բժշկական տաժարի երես չտեսած ջառռահ Գալուստին: Ջառռահը, կրթական տաժարի երես չտեսած բժիշկը, մեր տունը ժամանելով, սալորից պատրաստած թթուն մի քիչ ալյուրի հետ խառնեց, խմոր շինեց ու կրակի վրա տաքացրեց, քեռի Մինասին պառկեցրեց երեսի վրա, թթուն տաք տաք ձգեց մեջքին, ժամացույցին նայեց: Որքան ժամանակ քաշեց, չեմ հիշում, թթուն մեջքինը մաքրելուց տեղը երեւաց կապույտ կլոր գիծ: Կլոր գիծը դանակով ճղեց եւ գնդակը հանեց, որից հետո քեռի Մինասը բժշկվելով՝ առողջացավ:

Մինքենդի կոտորածը ծանր հարված եղավ հայերի գլխին: Քաղաքի ժողովուրդն իրար էր անցել ու սպասում էր թե ի՞նչ դիրք կբռնի Զանգեզուրում հիմք դրած Դաշնակցական կոմիտեն:

Դաշնակցության հավաքույթի տեղը Կարճիկ Գեւորգ բեկի տունն էր, Պատգորնի փողոցի վրա: Մինքենդի կոտորածի մասին ի՞նչ էին որոշել, ոչ ոք չգիտեր: Քաղաքի ժողովուրդը գավառապետական շենքի առաջն ընկած լայն հրապարակի վրա խոսում, վիճում ու հայհոյում էր անցնող պետական պաշտոնյաներին:

Ընկերոջս հետը աշխարհի վատն ու լավը դեռ չճաշակած, մոտենում ենք հրապարակի վրա հավաքված խմբերին եւ լսում ու հետաքրքրվում, թե ի՞նչ են ասում կամ խորհում:

Կեսօրին մոտ էր, մեկ էլ տեսանք փողոցի գլխից կողք կողքի գալիս են Արշակ Շիրինյանը եւ Ստեփան Ստեփանյանը (մկրտության անունը Հարություն Պետրոսյան):

Արշակ Շիրինյանը տասնոցը կողքից կախած ուներ, իսկ Ստեփան Ստեփանյանը կարճ Բուրսկին հինգ հարվածանի հրացանը կրծքին կախած: Ստեփանյանը հրացանը միշտ միշտ դոշից էր կախում: Շիրինյանի եւ Ստեփանյանի հետեւից գալիս էին տեռորիստ Յապոնացին (նկատի ունի Սարգիսջանյան Սաքո Յապոնին Հ.Գ.) ու երեք երիտասարդներ, մաուզերներով զինված: Հրապարակին մոտենալով, որտեղ ժողովուրդն էր հավաքվել, թեքվեցին դեպի պետական շենքը: Վեց հոգով մտնում են պետական շենքի հայաթը եւ լուր տալիս, թե ուզում ենք տեսնվել գավառապետի հետ:

Գավառապետը լուրը առնելուց դուրս է գալիս երկրորդ հարկի պատշգամբը:

Առաջ խոսում է Շիրինյանը, նրանից հետո Ստեփանյանը եւ վերջում սպառնում ու պահանջում, իսկույն եւեթ Զանգեզուրի շրջանից դուրս շպրտել ոստիկանապետ Սադեղ բեկին, որը պատճառ եղավ Մինքենդի կոտորածին:

Երկրորդ, եթե Մինքենդի կոտորածի նմանը ձեր գավառապետական պաշտոնյաներից որեւէ մեկի քթի տակ կրկնվի, հայտարարում ենք, գավառապետական բոլոր պաշտոնյաները 24 ժամվա մեջ Զանգեզուրի սար ու ձորերի վրա փրթվեն, թուրք ազգաբնակչության հետ միասին:

Նազին կատաղում է եւ լուրն ուղարկում Խնածախ գյուղացի Փարունց Սայադին ու ազդարարում, որ եթե ուզում ես կենդանի մնալ, ձեռք →

ºÌê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðÌ²¶ ¶ÚàôÂÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

քաշիր իմ թուրք ցեղակիցներին ձեռք տալուց:

Սայադը լուրն առնում է, բայց միայն չի գցում, շարունակում է իր գործը եւ պատահած թուրքին գլորում է գետին:

Նազին երկրորդ անգամը լուր է ուղարկում Սայադին, այս անգամ սպառնում է թե ձեռք քաշիր իմ ցեղակիցներին կոտորելուց, կամ գաս իմ ոտքին, քեզ ներեմ, թե չէ գալու եմ տունդ քանդեմ ու Խնածախ գյուղն էլ ավերեմ:

Սայադը թուրք Նազլու վերջին լուրն առնելուց արյունը խփում է գլուխը, լուրը բերողի միջոցով հայտնում է նրան. «Իմ նախկին ընկեր, այժմ թշնամի, զգուշացիր եւ արթուն մնա, որոշել եմ գալ ու կնոջդ ծոցին գլուխդ կտրել»...Լուր բերողը թողնում գնում է:

Օրերից մեկում, մութն ընկնելիս, Սայադը, այդ արյունախում հայը, զենքն ու սուրը վերցրած, մեկ կապ թոկ էլ ձեռքն առած, մեն մենակ, Խնածախ գյուղից ճանապարհվում է հինգ-վեց կիլոմետր հեռու ընկած, խոր ձորերի մեջ գտնվող Մալիբայլու գյուղը:

Թուրք գյուղացիք քնի մեջ կորած պահին, ծուռ ու մուռ ճանապարհները կտրելեն մոտենում է Նազլու տան դռանը: Դուռը փակ է գտնում: Պատի վրայով բարձրանում է տան կտուրը, երդիկից նայելուց տեսնում է ճրագի մի կողմը դրած վառ է: Կարծում է, որ Նազին տանը չէ կամ թե արթուն է: Ականջը մոտեցնում է երդիկին, խռմփոցի ձայն է լսում: Մտերիմ ընկեր լինելով՝ իմանում է, որ խռմփացնողը Նազին է:

Թոկի մի ծայրը կապում է չորս սյունանի տան երդիկի կլոր փայտից եւ թոկը բռնած՝ կախվում, իջնում է տան մեջ: Չրխկոցից թե շարժումներից Նազին արթնանում է: Սայադը բռնում է Նազուն, գցում վերմակի վրա եւ գլուխը կտրում ու կնոջը սպառնում՝ «Ձայն չհանես, եթե չես ուզում սրախողխող լինել»:

Այ քեզ ջիգար, են էլ հայ մարդու առնական ջիգար:

Նազլու գլուխը գցում է քսակի մեջ, տանից դուրս է գալիս եւ մութի մեջ շտապում է դեպի Խնածախ գյուղը:

Մյուս օրը թուրք Նազլու գլուխը քսակի մեջ գցած՝ Սայադը բերել էր Գորիս, գլուխը դրել էր մեծ հրապարակի վրա, ճիշտ գավառապետական շենքի դիմացը: Ժողովուրդը գալիս ու թամաշա էր անում:

Թուրք Նազլու սպանության լուրը տարածվելով թուրքերի վրա ջուր մաղվեց, սուգի մեջ մտան, որովհետեւ կորցրել էին իրենց գլխավոր ուժերից լավագույնին:

Հայ-թրքական կռիվները վերջանալու օրերին, հայերի աչքին թոզ փչելու համար Գորիս եկան ռուս գեներալ Շատելորդի զորքերը եւ մեկ բատալյոն (գումարտակ), կարծեմ երեք հազար հոգուց էր բաղկացած:

Ռուս զորքերը եկել էին ցույց տալու, հավանորեն ասելու թե եկել ենք բարեկամացնելու հային ու թուրքին, մինչդեռ իրենք էին հրահրողները ու կրակի վրա նավթ լցնողները:

Զորքը քաղաք մտնելուց, Դաշնակցական կոմիտեն շարքայիններին զինեց, եւ մեկ էլ Սմիտվիլսոն ատրճանակ տվեց, յոթը նոմերի, փոքրիկ:

Կազմված խմբերին սաստել էր հանգիստ վերաբերմունք ունենալ հանդեպ զորքի, եթե զինվորները որեւէ՝ շենքի դռանը ձեռք չեն մեկնի: Եւ իրոք, զորքը իրեն լավ պահեց, եւ որեւէ վնաս չհասցրեց մեր ժողովրդին:

Ձմռանը հաճախակի բուք ու բորանը իր անախորժ ոռնոցներով տիրում էր մեր երկրին, պարզ եղանակին էլ արեգակն էր ճառագայթները սփռում, բայց ուժը պակասում էր տաքացնելու եւ հալեցնելու ձյան հաստ շերտը:

Այդ օրերին էր, որ իրիկնադեմին քաղաքը դղդաց, հարայ հրոցներն ընկան եւ մարդիկ իրար անցան: Լսեցինք որ Սիմոն Խանզադյանը, հորեղբորս տղան, մեկ օֆիցերի(սպա) վրա հայհոյանքի պատճառով ձեռքի մի հարվածով այնպես է խփում, որ ռուս սպան ընկնում է գետին: Սիմոնը սուրը հանում է գլուխը կտրելու, հարեւանները վրա են թափվում ու ձեռքից խլում են ռուս սպային:

Դեպքը տեղի է ունենում կենտրոնում, Մանուչարյան փողոցի, բժ. Պարոնյանի տան դիմաց: Լուրը հասնում է ռուս գեներալին: Գեներալը դեպքի մանրամասները իմանալով՝ հրամայում է ծեծ կերած օֆիցերի ուսադիրները պոկել եւ իրեն էլ ետ է ուղարկում Ռուսաստան:

Սիմոնին ոչինչ չարին:

Ռուսական զորքերը մի քանի ամիս մնալուց հետո, թողեցին Զանգեզուրը եւ Ղարաբաղի վրայով գնացին դեպի Ռուսաստանի խորքերը:

Դաշնակցականների ղեկավարությամբ մեր երկրի սահմաններին ընկած հարեւան ազգերը խելքի եկան, իրարից խռոված եղբայրների նման հաշտվեցին, իրար ձեռք մեկնելով բարեկամացան:

Հայ-թրքական կռիվներին, սկզբից մինչեւ վերջ, հնչակյանների հայրենիք Խնձորեսկ գյուղացիների այն հոսանքը, որ հնչակյան գաղափարներով էր հարբած, մատը մատին չխփեց ու ոչ մի տեսակի էլ օգնություն չբերեց զանազան շրջաններում տեղի ունեցած կռիվներին:

Որքան ժամանակ էր անցել, չեմ հիշում, քաղաքում շշուկներ շրջան առան, թե Դաշնակցության կոմիտեն մտադրություն ունի պատժելու Խնձորեսկի գյուղացիներին: Բայց ինչ ձեւով, կամ ո՞ւմ միջոցով, ոչ ոք չգիտեր:

Աշնան օրերից մեկում, ընկերներիս հետ նստած քաղաքի զբոսավայրի նստարաններից մեկի վրա ասում, խոսում, զրուցում էինք, մեկ էլ տեսնեմ զբոսավայրի դռնից ներս մտավ եւ դեպի մեզ է գալիս Գորիսի գյուղացի, դաշնակցական Ափոնց Առաքելը՝ մտրակը ձեռքին:

Այդ խղճուկ վրացի Ավալյանին մի քանի փաղաքշական խոսքեր ասելուց հետո խոստանում է միանգամայն վերջ կռիվներին եւ թողնում է բալկոնն ու մտնում է կաբինետը:

Շենքի շուրջը հավաքված ժողովուրդը ծափահարություններով իրենց մեջ առան Շիրինյանին ու Ստեփանյանին, ձեռների վրա բարձրացած տարան մինչեւ Մելքումյանց Հայրապետի տան անկյունը, Կարաեւ փողոցի բերանը:

Չանցած երկու օր, լսեցինք, Մինքենդի կոտորածին մասնակից թուրք Սադեղ բեկին հեռացրել են եւ քշել Զանգեզուրի սահմաններից դուրս:

Ոստիկանապետ Սադեղ բեկի տեղը նշանակվում է Բագրատ բեկը եւ ճանապարհվում Մինքենդի շրջանը:

Բագրատ բեկը ծառայության ընթացքում ամուսնանում է Լազարենց Սիմոնի աղջկա, գեղեցկուհի, քսան գարուններ չբոլորած Աշխենի հետ: Նա իր պաշտոնի վրա մնում է տարիներ շարունակ, հսկելով Մինքենդի շրջանը:

Մինքենդի կոտորածը թուրքերին

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

հղփացրել էր: Մաղավուզի թուրքերն ու քրդերը ավելի էին կատաղել եւ երազում էին լափել հայերին:

Ծիծեռնավանքի մոտիկ Խնածախ գյուղում որպես քաջ, կտրուկ եւ անվախ հայտնի էր դարձել, հայերի շրջանում, Փարունց Սայադը:

Փարունց Սայադը Մինքենդի շրջանի կոտորածից շատ ազդվելով, զենքը վերցնում, անցնում է թուրքերի եւ պատահած թուրքին կամ քրդին խփում է գետին, թողնելով սար ու ձորերի վրա:

Սայադի՝ թուրքերին սպանելու լուրը հասնում է Մալիբայլու գյուղի Իգիթ անունը վաստակած, թուրք ուժերին ղեկավարող Նազուն:

Այն ժամանակ սուրհանդակները միշտ մտրակով էին շրջում, ձեռին առած կամ գոտին խրած, իրենց անբաժան ընկերն էր մտրակը, ինչպես որոշ տարիքն առած մարդիկ ձեռնափայտով են շրջում, կամ էլ «տեր ողորմեայի» հատիկներով խաղում են:

Առաքելը մոտեցավ մեզ, բարեւեց եւ ասաց. «Խոխերք (պատանիներ) առավոտյան լուսաբացին պատրաստ եղեք գյուղի սրանոցի (ձիթհանքի) կտուրը, որ գնալու եք կռվի»:

Ո՞րտեղ, ո՞ւմ դեմ, չասաց ու թողեց գնաց:

Նստած տեղներս եփ եկանք, որքան դես ու դեն ընկանք, չկարողացանք իմանալ թե մեզ ո՞ւր են տանելու, կամ թե ո՞ր կռվին: Մութն ընկնելիս թողինք զբոսավայրի դռները եւ գնացինք մեր տները:

Երբ դպրոցը թողել եւ սկսել էի հեղափոխականների շուրջը պտտել, հայրս մոտիկ բարեկամը լինելով պետական պաշտոնյա գլխավոր անտառապետի հետ, նրա միջոցով բերել էր տվել մեկ հատ կարճ, հինգ հարվածի Բուրսկի հրացան եւ նվիրել ինձ: Մայրս էլ իր հերթին զարդար Գերասիմից մեկ փոքրիկ սուր էր գնել ու նվիրել ինձ:

Զբոսավայրից գնացի մեր տունը, երեկոյան ընթրիքի պահին անհանգիստ էի, հա մտնում էի սենյակը, հրացանը վերցնում, խաղում եւ նորից կախում էի տեղը:

Մայրս, իմ աննման մայրս, որ քայլերիս հետեւում էր, դարձավ ինձ՝ «Իմ անուշ տղաս, քեզ ի՞նչ է պատահել, որ հա խաղում ես հրացանիդ հետը»:Ասացի «Նա՛նի, վաղը ուզում եմ գնալ որսի դեպի Սունդարի ձորերը»...

Գիշերը համարյա քուն չունեցա, դեռ չլուսացած, կամացուկ, որ հայրս եւ եղբայրս չիմանան, շորերս հագած, տեղաշորիս վրա թիկն տվի, արեւելքից լույսի ցոլքը նշմարելով սուրս կապեցի, նույնպես Սմիտվիլսոն փոքրիկ ատրճանակս, հրացանս վերցրի եւ կամացուկ դուրս եկա փողոց ու շտապեցի դեպի գյուղի սրանոցի կտուրը:

Բավական զինված մարդիկ էին հավաքվել, եւ ահա գալիս էին սրանոցի մոտիկ մեյդանը: Ընկերներիցս եկան Արամ Պարոնյանը, Գալուստ Մալինցյանը, Գարեգին Մելիք Քարամյանը, Պետրոս Բատիրյանը եւ Գարեգին Ադոնցը (պրոֆ. Ադոնցի եղբայրը), Սիսիանի Բռնակոթ գյուղացի: Լույսը լրիվ բացվելուն 150 հոգուց բաղկացած ձիավոր խումբը պատրաստ էր:

Նիկոլայ Հովսեփյանը փոքրիկ ճառ ասելուց հետո, զինավառ խումբը ճանապարհ ընկավ դեպի 4-5 կիլոմետր հեռու ընկած Ուրդունի շենը:

Բրխաջին ձորի միջով կածան քարքարոտ ճանապարհով դեպի Խաչին աղբյուրը գնացինք, եւ երբ բարձրացանք Խուռուհատի սարը, որ այնտեղից իջնենք Ուրդունի շենը, միտք եկավ նոր ստացած Սմիտվիլսոն ատրճանակս փորձեմ: Ատրճանակը հանեցի եւ դեպի վեր բարձրացած՝ կրակեցի. Փոխանակ գոռալու, փստաց, նայեցի ու տեսա գնդակը մնացել է խողովակի մեջը...ատրճանակը դարձավ անգործածելի:

Ձիավոր խումբը հասավ Ուրդունի շենը: Ընկերներիս հետ միասին գնացինք ու ներկայացանք խմբապետ Իսակ Ղիզիկյանին:

Խմբապետը միջահասակ, կլոր երեսով, սեւ աչք-ունքով մոտ 35 տարեկան մարդ էր, շատ կտրուկ ու հանդուգն: Զբաղմունքով խանութպան էր, կարիք եղած դեպքում փակում էր քաղաքի խանութը եւ իրեն տրամադրում էր կուսակցության՝ որեւէ դեպքի առաջն առնելու, խաղաղեցնելու կամ կռվով վերջ տալու:

Ուրդունի շենը ընկած էր խոր ձորի արեւելյան սարի փեշին: Տները իրար վրա շինած էին դեպի սարի դոշերը: Սարի գլխին հին դարերում կառուցած մնացած է Լաստ անունով սրբատեղին: Ամեն տարի, ամառվա սեզոնին շրջակա գյուղերից մեծ բազմություն, ժողովուրդ էր գնում ուխտի՝ սրբատեղի:

Ոչխարներ էին մորթում, զուռնադհոլով քեֆեր էին անում, մեկ օր մնում ու վերադառնում էին իրենց տները:

Խնձորեսկի գյուղացիներին կարգի կամ դարձի բերելը հանձնված էր խմբապետ Իսակ Ղիզիկյանին:

Ընկերներիս հետ ներս մտանք խմբապետի տունը, քառակուսի չորս սյուների վրա սարքված տուն էր: Մեջտեղից բացված էր երդիկը, միակ անցքը լույս թափանցելու համար: Տան մեջ, հաստ գույնզգույն դոշակի վրա ծալապատիկ նստած էր խմբապետը եւ խաղում, ոլորում էր սեւ ու երկար, սուր բեխերը:

Մեր բարեւն առնելով շատ սիրով դարձավ եւ մեզ. «Խոխերք, դուք կատարելու եք երգեցիկ խմբի դերը, պարտականությունը, եւ զորքի շարքերում երգելով պիտի գնանք չորացնելու, ծունկի բերելու խնձորեսկցիներին, այդ անհաշտ աշուղներին»:

Խնձորեսկցիներին «աշուղ» են ասում, որովհետեւ ամեն մի տուն մտնելուց, պատից կամ փայտա սյունից կախված կտեսնեք սազ կամ փոքրիկ չունգուր: Սազ կամ չունգուր նվագողին մեր ժողովուրդը «աշուղ» է ասում:

Խմբապետի մոտից դուրս եկանք հայաթ, աչքս ընկավ կարմիր գույնի մեծ դրոշակին, որի վրա սպիտակ տառերով գրված էր՝ «Մահ կամ ազատություն»:

Կարդալով՝ ինձ մի քիչ հավաքեցի, առաջին անգամն էի տեսնում այդ գույնի դրոշակ: Մտածում եմ, այդ ո՞ւմ համար է գրված, որո՞նց պիտի կոտորենք, լամ ո՞ւմից պիտի ազատվենք, գլխի չէի ընկնում:

Քիչ հետո գյուղի ձորի բերանին, ճանապարհի վրա շարքերով կանգնած 150 հոգուց բաղկացած ձիավոր խմբի մեջ սպասում էինք խմբապետին:

Օրը ամպամած էր, գյուղի երկու կողմն ընկած բարձր լեռն ու սարերը կորած էին թուխպի մեջ:

Խմբի առաջին, սպիտակ ձիու վրա նստած էր Գորիսի գյուղացի, Ուհանին Մագու տղան, թիկնեղ ու լայն կրծքով Զաքոն, կարմիր դրոշակը ձեռքին: Ձորի հյուսիսային կողմից եկող քամու հոսանքից հա ֆռում էր մեր դրոշակը:

➔

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

Հայաթից դուրս գալուց երեւաց խմբապետը, կապտավուն ձիու վրա նստած, տասնոց ատրճանակը կողքից կախ, ձախ կողմից՝ երկար կեռ սուրը: Ձին արագ քշելեն առաջ անցնելիս կեցցե՜ բացականչություններով եւ ուռաներով մեծարելով ընդունեցինք խմբապետին:

Ուռաները շարքերով անցան եւ մոտենալիս խմբապետը ձիու գլուխը դարձրեց դեպի խումբը եւ հետեւյալ պատգամը տվեց. «Իմ քաջ զինվորներ, եւ ազգական բարեկամներ, ձեզանից շատերը տեղյակ են, որ Խնձորեսկի աշուղները մեր կռիվներին, կամ լավ ու վատ ժամանակներին ոչ մասնակցություն ունեցան, ոչ էլ օգնություն հասան, այժմ մենք գնում ենք այդ խնձորեսկցիներին կարգի բերելու, եւ այն մի խումբ մարդկանց պատժելու, որոնք այդ գյուղացիների շլինքին նստած՝ իրենց ուզածի պես քշում են: Ո՞վ գիտե, եթե մեզ հակառակեցին, կամ վատ ընթացք տեղի ունեցավ, վա՜յ ձեզանից նրան, որի հրացանից գնդակ դուրս թռավ: Իմացեք, որ ձեր խորթացած եղբայրների մոտ ենք գնում, իրար հասկացողություն տալու»: Խոսքը վերջացնելով ձիու վրա գլուխը շուռ տվեց ու հրամայեց շարժվել «Զեյթուն»-ի մարշով:

Մեր շուրջը հավաքված եւ կտուրների վրա նստոտած թամաշաչի գյուղացիների ուռաների եւ դհոլ-զուռնայի նվագակցության տակ շարժվեցինք առաջ: Ձայները իրար խառնելով՝ դղրդացնում էին ետ ու առաջ ընկած խոր-խոր ձորերը եւ արձագանքում հեռուներում:

Երգելեն ու ծիծաղելեն ձորերն ի վեր գնացինք, Ուրղունի շենի սահմանն անցանք եւ թեքվեցինք կածան ճանապարհով դեպի վեր ու հասանք հարավ արեւմտյան կողմին ընկած Խնձորեսկին նայող սարի գլուխը:

Եղանակը ամպամած լինելու պատճառով, թեթեւ մաղում էր անձրեւը, որը թացացնում էր հագուստներս:

Գյուղը իջնող նեղլիկ ճանապարհի ձախ կողմի սարի դոշին խնձորեսկցիների մեկ մահալի (թաղի) գերեզմանոցն էր, որտեղ հավիտենական քնի մեջ էր Մխիթար սպարապետը:

Կիսահղկված մեծ քար էր, վրան քանդակած՝ Մխիթար սպարապետ:

Միջանկյալ պատմեմ պապերիցս լսածը, որը հին մարդկանցից պորտապորտ փոխանցվելով հասել է մեզ: Պապերս ասում էին Մխիթարը մեծատան զավակ էր, կռիվներ մղելով մեծ անուն էր հանում: Հայ-տաճկական կռիվներից հաղթական վերադառնալով, Խնձորեսկում հրավիրում է Մելիքի տունը խնջույքի, քեֆը վերջանում է, հանգստանալու պահին, երբ խորը քնի մեջ էր, մի խումբ խնձորեսկցիներ Մելիքից կաշառված լինելով, Մելիքի տղայի հետ միասին մտնում են Մխիթար սպարապետի տունը եւ գլուխը կտրում...

Գլուխը տանում են Թավրիզ եւ ցույց տալիս Շահին, իրենց հավատարմությունը հաստատելու համար: Պարսից Շահը այդ առնական տղամարդու՝ Մխիթարի գլուխը տեսնելով՝ ափսոսում է եւ հրամայում է Մխիթարի գլուխը կտրողներին մորթել:

Շարունակեմ պատմությունս:

Մեր խումբը թեթեւ մաղվող անձրեւի տակ, սարի գլխից իջնում է գյուղի բերանը: Ծուռ ու մուռ, նեղլիկ ճանապարհով իջնելիս առաջներս բացվեց մի քանի թաղերից բաղկացած Խնձորեսկ գյուղը: Հենց այդ վայրկյանին երգեցինք՝ «Դաշնակցական խումբ, գնա՛նք մենք Սասուն» երգը: Ընկերս, Արամը դարձավ մեզ՝ «Արա, տղերք, Սասունը որտեղ, Խնձորեսկը որտեղ, էս ո՞ւմ հարային ենք գնում»:

Սարն ի վար իջնելիս, հազիվ երկու ձիավոր կողք-կողքի գնալով թամաշա էի անում լայն տարածություն բռնող Խնձորեսկին, որն ընկած էր լեռան գլխից մինչեւ ձորի բերանը:

Գյուղը բաժանված էր մի քանի թաղերի: Ձորերի բերանից սկսած տները շինված էին համարյա թե մոտիկ-մոտիկ եւ իրար վրա, մինչեւ լեռան գլուխը: Գյուղի գլխին, մոտիկ ժայռերից գոյացած լեռան մեջ փորված էին քարանձավներ, նեղլիկ ու ծուռ ճանապարհներով միացած:

Դեպի գյուղի բերանը իջնելիս, որի միջով անցնում էր աղբյուրներից առաջացած ջուրը, տեսա գյուղացիք իրար են խառնվում, բաժանվում են խմբերի ու խմբերով իջնում են մեր դեմ: Բայց ձորի բերանին մոտենալիս, տեսնեմ ձեռներին առած էին սրեր ու հրացաններ, որոնք ձեռքերի շարժումից շողշողում էին: Հավաքված մարդիկ էլ իրար քաշքշում էին եւ հայհոյանքների ձայները դղրդացնում էր ձորը: Այդ րոպեներին զգացի, որ մեր բանը բուրդ է:

Դեռ Ուրղունի շենում էինք, որ խմբապետը խստիվ կերպով արգելել էր Խնձորեսկ գյուղի վրա ոչ մի դեպքում հրացան չկրակենք առանց իր հրամանի:

Խմբերով դեպի ձորն իջնող գյուղացիներին խառնված գալիս էին կանայք, փայտերով զինված: Չգիտեմ՝ ինչպես եղավ, որ մեր երգեցողությունը բղավոցների ու հայհոյանքների պահին հանկարծ կտրվեց: Բավական մոտեցել էինք, իրար հետեւից շարված դեպի ձորը, երբ աչքս ընկավ գյուղացիներից մեկին, որը ձորի բերանին գույնզգույն շորեր հագած կանանց մեջ, երկար թուրը, հավանորեն Լենկ Թեմուրի ժամանակից մնացած, ոտքերի արանքը դրած՝ կոթից բռնած քաշում էր, քաշում, բայց թուրը պատյանից դուրս չէր գալիս: Երեւում էր, որ երկար տարիներ մութ ու խոնավ տեղ մնացել ու չգործածվելուց ժանգոտվել էր: Հայհոյանքների ու հարայ-հրոցների ժամանակ, մեկ էլ տեսնեմ բերանը փրփրած, հայհոյանքներ տալով, ձին թողած վազելեն իջնում է դեպի ձորը, մեր խմբի տասնապետ Գորիսի գյուղացի Տոլունց Դավիթը:

Դավիթը շատ ուժեղ էր, մեր մոտով անցնելուց ասաց. «Խոխեք, էս խնձորեսկցի աշուղները փետով մեզ գնելու են, շատվոր են, պինդ ու դոչաղ կացեք»:Ձորի բերանին խնձորեսկցիները կտրեցին մեր ձիավոր խմբի առաջ, ղալմաղալը, հարայ-հրոցներն ու հայհոյանքները շատացան: Մեկ էլ տեսնեմ փայտերն իջնում են մերոնց գլխին, մերոնք էլ մտրակներով ու հրացանի կոթերով են խփում: Խմբապետին ձիուց իջեցրին ցած, փայտերը շրխկալեն իջնում էին սրա-նրա գլխին: Սիրուն, ջահել-ջիվան կանայք խառնված տղամարդկանց շարքերը, փայտերը ձեռքներին օգնում էին իրենց մարդոց:

Միջանկյալ ասեմ՝ Զանգեզուրի Խնձորեսկ եւ Խնածախ գյուղերի ժողովուրդը արտակարգ գեղեցիկ է, երեւի ջրից կամ հողից է:

Ահագին բազմությունն էր հավաքվել ձորի բերանին: Փայտերի շրխկոցը, մերոնց մտրակներից նրանց լացն ու կանչերը հայհոյանքներին խառնված՝ ժխոր էր առաջացրել եւ բռնել նեղլիկ ձորը:

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

Կովի տաք պահին կանանցից մեկը գոռաց՝ «Ա՜ մարդիկ, ձեզ մատաղ, էն կարմիր բայրաղը (դրոշակ) խլեցեք»: Մյուսը կանչում էր՝ «Ա՜ մարդիկ ձիաներն էլ խլեցեք եւ բոլորին էլ լավ թակեցեք (ծեծեք), որ քթները դաղվի, որ մեր գյուղը ոտք չդնեն»:

Կանանց բղավոցների վրա մի քանի հոգի վազեցին դեպի մեր «Մահ կամ ազատություն» գրված հարային: Զաքոն վայրկենապես կարմիր կտորը փայտից հանեց, ձիուց թռավ գետին եւ առաջին մոտեցողին այնպիսի հարված հասցրեց, որ գյուղացին «Վա՜յ նանի, վա՜յ ապեր» գոռալով փռվեց գետին: Խնձորեսկցին աժդահա Զաքոյի մեկ հարվածից որ փռվեց գետին, խնձորեսկցիք հայհոյելեն բղավեցին՝ «Արա՛, էդ շան տղին բռնեցեք եւ կախելեն սպանեցեք»:

Կանայք մի խումբ մարդկանց խառնված՝ վազեցին դեպի Զաքոն: Զաքոն ձին թողեց, ձորն ի վար, դրոշակը ձեռքին փախավ դեպի այգիները: Գյուղացիներն էլ ետեւից ընկան քար ու փայտերով նրան բռնելու:

Մերոնք մտրակներով, խնձորեսկցիները փայտերով իրար դնում էին, այնպես էին իրար խառնվել, որ շունը տիրոջ չէր ճանաչում: Մեկը լացում էր, մեկը բղավելով «վա՜յ նանի» էր կանչում ցավերը մեղմացնելու համար: Քանի հոգի էլ մերոնց ղոնդաղի(հրացանի խզակոթ) հարվածից՝ լացում էին: Կանայք փայտերը ճոճելեն հա՛ կանչում էին՝ «Ա՜ մարդիկ, ձեզ մատաղ, թակեք էդ շան տղոցը, հրացաններն էլ խլեցեք, որ մեր գյուղը ոտք չդնեն»:

Ղալմաղալները, հարայ-հրոցները արձագանքում էին հեռուներում:

Բարեբախտաբար մեզ՝ երգիչներիս, փայտերից բաժին չհասավ, մեր ետեւի շարքերը կռվի պահին թափել էին ձորերը եւ բռնել նեղլիկ ճանապարհի բերանը:

Գյուղի թաղերից մեզ վախեցնելու համար քանի անգամ կրակեցին մեր ձախ կողմին ընկած ժայռերին, որոնց հողն ու մանր քարերը սուրալեն թափվեցին մեր գլխին:

Գյուղում եղած դաշնակցականները, թվով քիչ լինելու պատճառով, չէին կարողացել փայտերով զինված խմբերի առաջն առնել:

Երկու կողմերը բավական ծեծվելուց ու կանանց հրահիրոցները մեղմանալուց հետո, կռիվը մեղմացավ:

Գույնզգույն շորեր հագած, շատերն էլ ոտաբոբիկ սիրուն-սիրուն կանայք խմբերով ղրաղ քաշվեցին եւ ձեռքների փայտերը մերոնց վրա ճոճելեն, մրթմրթալեն հայհոյում էին:

Խմբապետը հրաման տվեց վերադառնալ Ուրղունի շենը: Վերադառնալուց, սարի գլխին չհասած, գերեզմանոցի մոտիկ ճանապարհի վրա, գյուղից հրացան արձակողի գնդակից քարաշենացի մի զինվոր ձիուց գլորվեց գետին:

Զինվորը գետին ընկնելուց ջղայնացանք եւ հրացանների բերանները դարձրինք դեպի գյուղը: Խմբապետը դեռ գյուղի բերանին մեծ մարդկանց հետ խոսում էր, մեկ անգամ զալպ տվինք գյուղի թաղերի վրա, գնդակները ի՞նչ ավերում գործեցին՝ չիմացանք:

Սոսկալի ծեծ էին կերել թե՛ մերոնք եւ թե՛ խնձորեսկցիները: Իրիկնադեմին մեր խումբը հասավ Ուրղունի շենին: Գյուղը դեռ չհասած, զուռնա-դհոլը ճարահատյալ նվագեց, խումբը կանգ առավ ձորի բերանին, խմբապետի տան դիմացը: Հայաթի մեկ անկյունում կանգնած էր դրոշակակիր Զաքոն, կարմիր դրոշակը ձեռքին, առանց փայտի, խեղճը մեջքից նեղվում էր, հաճախակի մեջքը աջ ու ձախ էր քաշում, վախտվախտ էլ մեջքից էլ ծռվում, երեւում էր փայտի հարվածներ էր կերել այդ սարի պես կայուն երիտասարդ Զաքոն:

Խմբապետ Ղիզիկյանը, որ բավական փայտի հարվածներ էր կերել ու տնքացել, հայաթ մտնելիս ձիուց իջնելուն պես մոտեցավ ու պինդ համբուրեց մեր դրոշակակիր Զաքոյի ճակատը:

Խնձորեսկի կռվի լուրը Գորիս հասնելով քաղաքացիք եւ գյուղացիք իրար են անցնում, առանց ժամանակ կորցնելու, ով ինչով կարողանում է զինվում է եւ խմբերով ձիաները նստած՝ ճանապարհվում են դեպի Խնձորեսկ, գյուղը քարուքանդ անելու համար: Խմբերը եկան այն ժամանակ, երբ դեռ մենք շարքերով կանգնած էինք խմբապետի տան դիմացը:

Եկած խմբերը, որոնց գլուխն էր անցել Ղազար ապերը, ջղային վիճակ էին ապրում, հայհոյանքներ էին թափում խնձորեսկցիների հասցեին եւ ուզում էին գնալ Խնձորեսկ գյուղը քար ու քանդ անել: Խմբապետ Ղիզիկյանը առաջները բռնեց, խոսքերով համոզում էր ետ կանգնելու համար, ի վերջո շատ խնդրելուց հետո կանգնեցրեց դեպի Խնձորեսկ արշավանքը:

Արդեն մութն էր, որ խմբապետի ետեւից ձիավոր խմբերը շարան-շարան ընկած վերադարձանք Գորիս քաղաքը ու ամեն մեկս գնացինք մեր տները:

Երկու խումբ դհոլ-զուռնաները խռոված մարդու նման, առանց ձայն ու ծպտունի, քաղաքին չհասան եւ մնացին Գորիս գյուղում:

Քաղաքի փողոցները կտրելով, երբ մոտենում էի մեր տանը, տեսնեմ մայրս դռան մուտքին կանգնած՝ ինձ էր սպասում: Ձիուց թռա եւ ընկա գիրկը: Ուրախությունից լացելով, համբույրներով դրոշմեց երեսս ու միասին մտանք մեր տունը:

Իսկապես ի՞նչ կա ավելի քաղցր, վսեմ այս անիմաստ աշխարհի մեջ, մարդու համար, քան մայրը, որի խնամքի ու քաղցր եւ անուշ բառերի տակ բոյ ես քաշում, մեծանում ու հարյուրավոր երազներ հյուսում::

Քաղաքի ամենօրյա զրույցները Խնձորեսկի ձորերում ծեծ կերածների շուրջն էր, շատերը գովաբանեցին մեր խմբապետին, որ եղբայրական արյուն թափելու տեղիք չէր տվել:

Մի քանի օր անց Խնձորեսկից ներկայացուցիչներ եկան Գորիս, հաշտվելու համար: Արշակ Շիրինյանի կարգադրությամբ եկողներին որպես պատանդ պահեցին, մինչեւ որ գային կռվի գլխավորներից քսան հոգի: Եկողներին տարան գյուղի դատարանի շենքի մեջ պահեցին, մեկ օր միայն հարցաքննելուց հետո գցեցին դատարանին կից սենյակի մեջ, սուրհանդակ Առաքելի թաքցրած մտրակի համով ճաշ տալու:

Առաքելը փափախը մինչեւ ունքերը խրած, մտրակը ձեռն առած՝ խփում էր: Խնձորեսկցին բղավում էր՝ «Քե՛ մատաղ, Առաքե՛լ, հերիք է, քո շունը դառնամ, հերիք է»: Առաքելը լսում էր, բայց մտրակը իջնում էր խնձորեսկցու մեջքին, փայտերի հարվածների տակ տնքացող ընկերների վրեժն էր լուծում:

Ի վերջո հաշտություն կայացավ, բանտարկվածներին բաց թողին, որոնք ոխը սրտներում պահած, գնացին իրենց տները:

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

Թե ինչու Դրոն եւ Նժդեհը պաշարեցին Խնձորեսկը

ՀԱՄԼԵՏ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

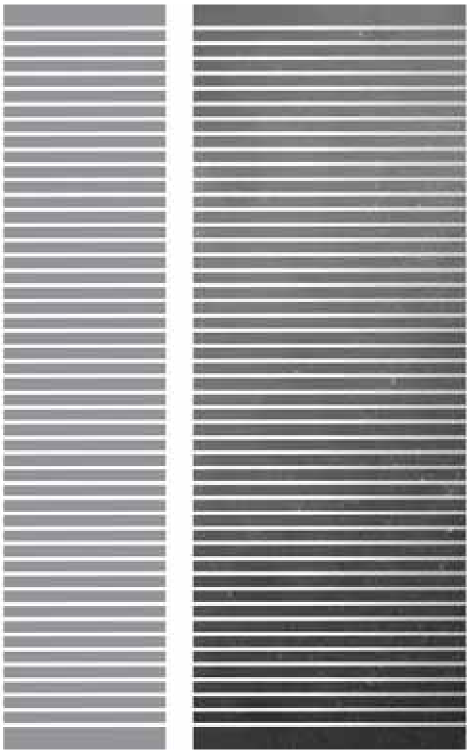

Դրո

2

րցախը «խորհրդայնացման» ճանապարհով նվաճելուց՝ Կարմիր բանակի զորամասերն աստիճանաբար ներխուժում են նաեւ Զանգեզուր, եւ այնտեղ հանգրվանած Դրոյի զորամասը դարձյալ հայտնվում է դժվարին իրավիճակում:

Այդ օրերին հայկական զորաբանակի թիկունքում՝ Կարմիր բանակին օգնելու նպատակով, հայ բոլշեւիկները գործուն աշխատանք էին ծավալել ոչ միայն Արցախում, այլ նաեւ Զանգեզուրում: Հետագայում խորհրդահայ որոշ պատմաբաններ հայ բոլշեւիկների կողմից Զանգեզուրում ծավալած գործունեությունն արդարացնելու դիտավորությամբ իրենց աշխատություններում փորձել են Հայաստանի Հանրապետության զորամասի դեմ Զանգեզուրում այդ օրերին ձեռնարկած գործողությունները որակել որպես համաժողովրդական շարժում, եւ այդ հողի վրա անարգանքի սյունին գամել Դրոյին ու նրա զինակիցներին:

«ՌԿ (բ) Կ Կենտկոմը եւ սովետական կառավարությունը, - գրում է Ք. Ա. Խուդավերդյանը «Զանգեզուր» գրքում, - ընդառաջելով տեղական բնակչության ցանկությանը, նպատակահարմար գտան ազատագրել Լեռնային Արցախի, Զանգեզուրի եւ Նախիջեւանի երկրամասերը»:

Ծանոթանալով այս տողերին՝ կարելի է մտածել, որ այդ օրերին հիշյալ երկրամասերի բնակչության շրջանում հանրաքվե է անցկացվել, որի արդյունքում ժողովուրդը միանշանակ պահանջել է հրավիրել Կարմիր բանակին՝ «ազատագրելու» իրեն Հայաստանի Հանրապետության իշխանությունների լծից:

Իրականում բոլշեւիկյան իշխանությունը իր երկրամասում տեսնելու ժողովրդի պահանջն ու ցանկությունը արտահայտող որեւէ փաստաթուղթ գոյություն չունի, չհաշված բոլշեւիկյան տեղական կազմակերպությունների կողմից գաղտնաբար տարածվող թռուցիկների, որոնց միջոցով աշխատում էին կեղծ քարոզչությամբ խաբել գյուղացիներին եւ ապակայունացնելով իրավիճակը՝ հեշտացնել խորհրդային զորքերի առաջխաղացումը:

Դրոյի զորաբանակի դեմ զանգեզուրցիներին տրամադրելու նպատակով Զանգեզուրի բոլշեւիկյան գավառային կոմիտեն տարածում է հե-

Խնձորեսկ գյուղում կեղծ խոստումներով ու ստերով մոլորեցնելով տեղի բնակիչներին՝ բոլշեւիկները կազմում են մի քանի խմբեր եւ դիրքեր գրավելով գյուղի շրջակա բլուրների հետեւում՝ նպատակադրվում են անակնկալ հարձակումով զինաթափել ու ձերբակալել Դրոյին, Նժդեհին ու մյուս հրամանատարներին:

ºìê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðì²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

տեսյալ կոչը.

«Ժողովրդական ապստամբությունը Զանգեզուրում եւ նրա շրջակա գյուղերում արդեն սկսված է: Շարժումը ուղղված է Արցախից դարձող հրոսակապետեր Դրոյի եւ Նժդեհի բանակների դեմ...

Խնձորեսկն արդեն ապստամբել է եւ խորհրդային իշխանություն հաստատել, նույնը պատրաստվում են անել շրջակա մի քանի գյուղերը... Ապստամբությունը ընդհանուր դարձնելու համար Սիսիանի բոլոր ընկերներն ու ամբողջ մասսաները պետք է ապստամբության դրոշ պարզեն եւ պատկառելի ուժերով շարժվեն դեպի Գորիս՝ մեզ օգնության հասնելու, որպեսզի գազանը հենց ճանապարհին (իսկ այժմ Կոռնիձոր է հաստատված, ուզում է ամրանալ Տեղ գյուղում) սպանվի...»:

Այս կարգի իմաստազուրկ, կեղծ ու մտացածին կոչերով չափազանց դժվար էր ապակողմնորոշել ու մոլորեցնել զանգեզուրցիներին, որոնք քաջատեղյակ էին, որ բոլշեւիկների կողմից «հրոսակապետեր», «գազան» հորջորջվողը հենց Դրոն եւ Նժդեհն էին, որոնք ընդամենը մի քանի ամիս առաջ կազմակերպեցին եւ ղեկավարեցին Զանգեզուրն իրենց դարավոր թշնամուց մաքրելու անգնահատելի գործողությունները:

Այնուամենայնիվ, դյուրահավատներ եւ մոլորվածներ միշտ էլ գտնվում են: Արցախից Զանգեզուր ձգվող ճանապարհին հայկական զորագնդին հարկ է լինում հաղթահարել մի չսպասված խոչընդոտ:

Խնձորեսկ գյուղում կեղծ խոստումներով ու ստերով մոլորեցնելով տեղի բնակիչներին՝ բոլշեւիկները կազմում են մի քանի խմբեր եւ դիրքեր գրավելով գյուղի շրջակա բլուրների հետեւում՝ նպատակադրվում են անակնկալ հարձակումով զինաթափել ու ձերբակալել Դրոյին, Նժդեհին ու մյուս հրամանատարներին:

Զանգեզուրի բոլշեւիկյան գավառային կոմիտեի անդամ Նիկոլայ Արզումանյանի «Հիշողություններ Զանգեզուրի քաղաքացիական կռիվների...» խորագիրը կրող գրառումներից պարզվում է, որ Խնձորեսկի բոլշեւիկները մինչեւ առավել մեծ ծավալի գործողություններ ձեռնարկելը, մայիսի 28-ին ձերբակալում են դաշնակցության ներկայացուցիչներին, գրավում նրանց շտաբը եւ ոգեւորված ձեռք բերած ➔

Դրաստամատ Մարտիրոսի Կանայան (Դրո). *(մայիսի 31, 1883, - մարտի 5, 1956: Հայաստանի առաջին հանրապետության զորավար (գեներալ), ֆիդայի, վրիժառու, Ազատագրական շարժման գործիչ, Առաջին հանրապետության ռազմական նախարար (1920 թվական), Առաջին հանրապետության հիմնադիրներից: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին Դրոն, նպատակ դնելով վերականգնել Հայաստանի անկախությունը Խորհրդային Միությունից, դարձավ նացիստական Գերմանիայի զինված ուժերի կազմում ստեղծված Հայկական լեգեոնի հրամանատար:*

ºÌê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðÌ²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

«հաջողությունից», զենքերը ցած դնելու, այսինքն՝ զինաթափվելու ու հանձնվելու պահանջով վերջնագիր են ներկայացնում Արցախից նոր-նոր վերադարձած Դրոյին եւ Նժդեհին:

Միանգամայն պարզ եւ հասկանալի է Խնձորեսկում բույն դրած մի քանի բոլշեւիկների զավեշտալի ու ամոթալի վերջնագրի նկատմամբ Դրոյի եւ Նժդեհի դրսեւորած վերաբերմունքը: Բնականաբար, չստանալով որեւէ պատասխան, հայ բոլշեւիկները փորձում են ծուղակ պատրաստել: Խնձորեսկին մոտենալու պահին հայկական զորագնդի վրա է թափվում նրանց զինախմբերի մրրկային կրակը: Դրոն եւ Նժդեհը, ակնթարթորեն կողմնորոշվելով, շրջանցում են բլուրներն ու կարճատեւ հարվածներից հետո փախուստի են մատնում Ղարագյոզյանի խմբերին եւ ապա առանց որեւէ դիմադրության մուտք գործում Խնձորեսկ:

«Դրոն եւ Նժդեհը, - գրում է Արտեմ Խանզատյանը, – իրենց ուժերով պաշարում են Խնձորեսկ գիւղը եւ պահանջում ապստամբների ղեկավարներին, սպառնալով գիւղը աւերակի վերածել:

Միւս առաւօտեան, խնձորեսկցիները բերում են Մկրտիչ Ղարագյոզեանին, եւ երկու ուրիշներին, որոնք գնդակահարուեցան»:

Ն. Արզումանյանը խտացնելով ու գունազարդելով Խնձորեսկում կազմակերպած իրենց թոյլ ձեռնարկումները եւ այն արդարացնելու միտումով նշում է. «...Խնձորեսկի բոլշեւիկները, իհարկե, խիզախ եւ անձնազոհ քայլի դիմեցին: Բայց նրանք մնացին միայնակ, չստացան պատշաճ ղեկավարություն, չկարողացան համախմբել բոլոր ուժերը: Դաշնակցության մեծաթիվ զորքերի դեմ հանդիման միայնակ մնալով, Խնձորեսկի բոլշեւիկները ստիպված եղան նահանջել, ընդհատակ անցնել կամ Ադրբեջան գնալ: Մայիսի 29-ին Խնձորեսկում արդեն դաշնակներն էին իշխում:

Այդ ապստամբության հիմնական պատճառն այն էր, որ Խնձորեսկը մնաց միայնակ, օգնություն չստացավ»:

Զանգեզուրի գավառային կոմիտեի անդամի խոստովանությունը լավագույն ապացույցն է այն իրողության, որ այդ ժամանակահատվածում բոլշեւիկյան կառույցները Զանգեզուրում դեռեւս չէին հասցրել տարածվել ու արմատավորվել եւ շատ թույլ էին: Եւ հենց դա էր այն հիմնական պատճառը, որ, համաձայն Ն. Արզումանյանի բնորոշման՝ «Խնձորեսկը մնաց միայնակ ու օգնություն չստացավ»:

Խորհրդահայ պատմաբան Ս. Վարդապետյանը, առավելագույնս ուռճացնելով այդ իրողությունը եւ Դրոյին վարկաբեկելու եւ նրա գործունեությունը հանիրավի խեղաթյուրելու նպատակով, գրում է. «Մայիսի 27-28-ին դաշնակցական զինված բանդաները Դրոյի հրամանատարությամբ մտան Խնձորեսկ: Թեպետեւ Ռազմա-ռեւոլյուցիոն կոմիտեի ջոկատները ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեցին թշնամուն, բայց ուժերը անհավասար էին, եւ, ի վերջո, ապստամբները թողեցին գյուղն ու հեռացան: Դաշնակ Դրոն իր ջոկատներով շտապեց դեպի Սիսիան, ճնշեց այնտեղի ապստամբությունը եւ տանջամահ արեց գյուղացիներին, հատկապես ձերբակալեց կոմունիստներին»:

Խնձորեսկի դեպքերին իր հեղինակած «Զանգեզուրյան դրվագները 1917-1921 թթ.» գրքույկում անդրադարձել է նաեւ Ա. Լալայանը: Համաձայն նրա տվյալների, Խնձորեսկի ռազմահեղափոխական կոմիտեի վերջնագիրը Կոռնիձոր-Խնձորեսկ ճանապարհին, Կուրաթի գետի մոտ Դրոյին հանձնել է Բախշի Առուշանյանը: Ստանալով վերջնագիրը՝ ըստ Ա. Լալայանի «Նա կատաղում է: Նրա հրամանով գնդապետ Թարխանովի գլխավորած հեծելազորը սրընթաց հարձակվում է գյուղի վրա...

Խմբապետ Դրոյի հրոսակները մայիսի 28-ին առանց որեւէ դիմադրության մտնում են Խնձորեսկ եւ հրապարակորեն գնդակահարում ռազմա-հեղափոխական կոմիտեի անդամ Իսկանդար Էքտիբարյանին ու Արմենակ Ղարագյոզյանի հորը՝ անկուսակցական Մակիչ Ղարագյոզյանին»:

Ըստ Ա. Լալայանի հեղինակած վերոհիշյալ գրքույկում տեղ գտած շինծու տվյալների՝ բոլշեւիկյան շարժումը ծավալվել է նաեւ Սիսիանի շրջանում, որտեղ կոմունիստների զինված խմբերը կարողանում են ձերբակալել Հ.Յ.Դաշնակցության տեղական իշխանության ներկայացուցիչներին, որոնց թվում նաեւ Սիսիանի մարտական ուժերի հրամանատար Պողոս Տեր-Դավթյանին: Ա. Լալայանի պնդմամբ՝ հեղափոխական կոմիտեի հրավերով բանակցություններ վարելու նպատակով, Դրոն ընդամենը յոթ զինվորների ուղեկցությամբ մեկնում է Բռնակոթ: Ա. Լալայանի գնահատմամբ՝ ընդամենը յոթ զինվորի ուղեկցությամբ Բռնակոթ մեկնելը Դրոյի կողմից մտածված խորամանկ քայլ էր: Իսկ ապստամբության զինված ջոկատների ընդհանուր հրամանատար Եղո Իսկանդարյանն՝ անտեղյակ Բռնակոթում կատարվող դեպքերից, իր գլխավորած մարտիկներով դարանակալած սպասում էր հեղափոխական կոմիտեի կարգադրությանը՝ սկսելու մարտական գործողությունը:

«Բանակցությունները վերջանալուց հետո, - գրում է Ա. Լալայանը, – խմբապետ Դրոյին հաջողվում է ապստամբության զինված ջոկատների ընդհանուր հրամանատար Եղո Իսկանդարյանին հանձնարարությամբ ուղարկել Երեւան, որտեղ1920 թվականի օգոստոսի 18-ին դաշնակցականները գնդակահարում են նրան...»:

Ն. Արզումանյանը իր գրառումներում նույն-

ºÌê ØÆ ø²ÜÆ ¸ðÌ²¶ ¶ÚàôÔÆ ä²îØàôÂÚàôÜÆò

Գարեգին Նժդեհ (ի ծնե՝ Գարեգին Տեր-Հարությունյան (դաս. ուղղ.՝ Գարեգին Տէր-Յարութիւնեան կամ՝ Գարեգին Առաքել Եղիշեի Տեր-Հարությունյան, հունվարի 1, 1886 - դեկտեմբերի 21, 1955): Հայազգի ռազմաքաղաքական, պետական գործիչ, փիլիսոփա, «Ցեղակրոն» ազգային գաղափարախոսության հիմնադիր: Հայաստանի առաջին հանրապետության ռազմական եւ պետական գործիչ, Լեռնահայաստանի հանրապետության առաջնորդ, թուրքական եւ ռուսական զինված ուժերի դեմ տեղի ունեցած մի շարք պատերազմների ակտիվ մասնակից:

պես նշում է, որ Դրոն գլուխ բարձրացրած բոլշեւիկյան շարժումը ճնշելու նպատակով արշավել է մյուս շրջաններ, այդ թվում՝ նաեւ Սիսիան: Թեպետ նա խիստ ուռճացած է ներկայացնում Դրոյի գլխավորած զորամասի զինվորների քանակը՝ 1500-2000, բայց ի տարբերություն իրենց թույլ ձեռնարկումների եւ դրանք արդարացնելու միտումով նշում է. «... Խնձորեսկի բոլշեւիկներն, իհարկե, խիզախ ու անձնազոհ քայլի դիմեցին: Բայց նրանք մնացին միայնակ, չստացան պատշաճ ղեկավարություն, չկարողացան համախմբել բոլոր ուժերը: Դաշնակցութեան մեծաթիվ զորքերին դեմ հանդիպման միայնակ մնալով, Խնձորեսկի բոլշեւիկները ստիպված եղան նահանջել, ընդհատակ անցնել կամ Ադրբեջան գնալ: Մայիսի 29-ին Խնձորեսկում նա խիստ ուռճացած է ներկայացնում Դրոյի գլխավորած զորամասի զինվորների քանակը՝ 1500-2000, բայց ի տարբերություն Ս. Վարդապետյանի, չի նշում Սիսիանի հայ գյուղացիների նկատմամբ «Դաշնակ Դրո»-ի գործած բռնությունները: Եթե իրականում նրա եւ Նժդեհի զորամասերի մարտիկները Զանգեզուրում եւ Սիսիանում փոքր-ինչ բռնություններ գործադրեին հայ գյուղացիների նկատմամբ, ապա բոլշեւիկյան գավառային կոմիտեի անդամը՝ Ն. Արզումանյանը, երբեք չէր զլանա ու ձեռքից բաց թողներ նրանց գործած «մեղսագործություններն ու բռնությունները» բազմապատիկ անգամ առավել գունազարդված ներկայացնելու պատեհ հնարավորությունը:

Շարունակելով ոչ մի սկզբնաղբյուրով չփաստարկված մտացածին պատմությունը՝ Ա. Վարդապետյանը գրում է. «Մայիսի 28-ին զինված ապստամբություն բռնկվեց Խնձորեսկում: Ապստամբությունը հաջող ավարտելու համար Զանգեզուրի գավառային կոմիտեն հատուկ նամակով դիմեց Ադրբեջանում գտնվող 11-րդ բանակի շտաբին, խնդրելով օգնություն»:

Դժվար չէ հասկանալ, որ խորհրդահայ պատմաբանների այս կարգի դատողությունների բուն միտումն ու նպատակը հայ բոլշեւիկների կողմից Խորհրդային Ռուսաստանի Կարմիր բանակի զորամասերին աջակցելու, հանրապետության դեմ պայքարելու իրողության արդարացումն է: Իրականում Խնձորեսկի միջադեպն իր ընդգրկումներով այնքան էլ ծավալուն չի եղել, այն բոլշեւիկների համար պարզապես հարմար առիթ էր կարմիր բանակի զորամասերին Հայաստան «հրավիրելու» եւ նրանց զինու աջակցությամբ իշխանությունը նվաճելու համար:

Խնձորեսկի միջադեպն արագորեն հարթելուց հետո Դրոն իր զորամասով գալիս է Գորիս, ապա մի փոքր անց տեղափոխվում Դարալագյազ, իսկ Նժդեհը՝ Ղափան:

Êàðàð¸²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

Խնձորեսկի կոմունիստական կուսակցության հիմնումն ու գործունեությունը 1919-1921 թթ.

ԳՐԻՇԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Գորիսի պետական համալսարանի դասախոս

Քաղաքակրթության պատմությունը մակընթացությունների ու տեղատվությունների ընթացք է: Անկախ քաղաքական ուժի կամ ուժերի ու գաղափարախոսությունների պատմական բացասական գնահատականից, անհնար է պատմական իրադարձությունները ջնջել կամ հանձնել մոռացության անդաստանին: Պատմական հիշողությունը բարոյական արժեք է եւ վեր է ցանկացած քաղաքական ու գաղափարական համոզմունքից: Անցյալում տեղի ունեցած բոլոր իրադարձությունները` իրենց դրական ու բացասական հետեւանքներով, մերն են, ու մենք ենք մեր անցյալի տերը:

Øեր պատմության խորհրդային շրջանը, անշուշտ, հակասական ժամանակաշրջան է, որի ընթացքում ձեւավորված քաղաքական համակարգն իր բովանդակությամբ հաճախ չի տեղավորվում պատմական տրամաբանության մեջ: Բայց, սոցիալ-քաղաքական հակասություններով հանդերձ, չենք կարող ժխտել, որ կոմունիստական գաղափարաբանության սկզբունքներով ձեւավորված քաղաքական համակարգի մեջ է ընթացել մեր ժողովրդի պատմության մի հետաքրքիր ու հակասական ժամանակաշրջան:

Խնձորեսկում առաջիններից մեկը ձեւավորվեց կոմունիստական կազմակերպություն, որը, մեր երկրամասում ամենամեծը լինելով հանդերձ, էական դեր խաղաց տարածաշրջանում խորհրդային իշխանության հաստատման գործում:

Իսկ ինչ պատմական հանգամանքներով էր պայմանավորված, ինչ գործոնների ազդեցությամբ 1919 թվականին Խնձորեսկում ձեւավորվեց տարածաշրջանի ամենախոշոր ու ազդեցիկ կոմունիստական կազմակերպությունը:

XX դարի առաջին երկու տասնամյակի ընթացքում հայ իրականության մեջ ազգային, հեղափոխական գաղափարաքաղաքական հորձանքն իր մեջ առավ նաեւ` արտաքինից աշխարհի քաղաքական անցուդարձից հեռու, անդնդախոր այս կիրճի մեջ ծվարած, բայց իրականում Անդրկովկասի արդյունաբերական կենտրոնների հետ անմիջական շփումների մեջ գտնվող Խնձորեսկն իր ողջ հասարակական կյանքով:

Ակտիվ հասարակական կյանքով ապրող այս գյուղը չէր կարող անմասն մնալ XIX դարի վերջերին եւ XX դարի սկզբի ազգային քաղաքական գործընթացներից:

Հայ ազգային-քաղաքական կուսակցությունների երեւան գալուց հետո` XX դարի սկզբին, այստեղ ձեւավորվեցին ազգային քաղաքական կուսակցությունների տեղական կազմակերպություններ, որոնք անհաշտ պայքար էին մղում միմյանց դեմ` դրանով իսկ խաթարելով գյուղի բարոյահոգեբանական ներդաշնակությունը: Կու-

ÊàðÐð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

սակցությունների միջեւ պայքարի արդյունքում Հայ հեղափոխական դաշնակցությունն ու Ռամկավար-ազատական կուսակցությունն իրենց դիրքերն աստիճանաբար զիջեցին Հնչակյան կուսակցությանը: Այս կուսակցությունը գյուղում իր քաղաքական ազդեցիկ դիրքը պահպանեց ընդհուպ մինչեւ 1919 թվականի ապրիլը, երբ գյուղի քաղաքական միջավայր իջավ բոլշեւիկյան կուսակցությունը:

Ադրբեջանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո, երբ Ղարաբաղում ու Զանգեզուրում ակտիվացան ընդհատակյա բոլշեւիկյան կազմակերպությունները, Խնձորեսկում Հնչակյան կուսակցության բոլոր անդամները մտան բոլշեւիկյան կուսակցության մեջ [1]:

Բացի ազգային, քաղաքական կուսակցական գաղափարախոսություններից, խնձորեսկյան իրականության մեջ աստիճանաբար լուրջ ազդեցություն ձեռք բերեց կոմունիստական- հեղափոխական գաղափարախոսությունը: Այդ գործընթացն իր գագաթնակետին հասավ 1919 թվականի գարնանը, երբ ապրիլի 5-ին հիմնվեց Խնձորեսկի կոմունիստական կազմակերպությունը, եւ նրա ազդեցությունն այս փոքրիկ միջավայրում, պայմանավորված նաեւ արտաքին ազդակներով, այլեւս դարձավ անկասելի:

Գյուղական բնակավայր լինելը եւ հասարակության քաղաքական ակտիվության բարձր աստիճանը կարծես թե անհամատեղելի երեւույթներ են: Սակայն այս պարագայում համատեղվեցին՝ պայմանավորված որոշակի պատմական հանգամանքներով:

XIX դարի վերջերին եւ XX դարի սկզբին Անդրկովկասում կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման արդյունքում սոցիալ-տնտեսական ավանդական հարաբերություններն աստիճանաբար իրենց տեղը զիջեցին բովանդակությամբ բոլորովին նոր հարաբերությունների: Հայ գյուղական հասարակության ավանդական սոցիալական կառուցվածքն ամբողջությամբ քայքայվեց: Սոցիալական շերտավորման խորացումը հանգեցրեց հասարակական հակասությունների աննախադեպ սրմանը: Գյուղական հասարակության քայքայման, հողազուրկ մասսայի առաջացման արդյունքում XIX դարի վերջերից Զանգեզուրի գյուղերից մեծ քանակությամբ արտագաղթ տեղի ունեցավ դեպի Անդրկովկասի ու Միջին Ասիայի արդյունաբերական կենտրոններ, մասնավորապես դեպի Բաքու: Բաքուն անվիճելիորեն Անդրկովկասի ամենախոշոր արդյունաբերական կենտրոնն էր, որն աչքի էր ընկնում նաեւ բանվորական ուժի համակենտրոնացման աստիճանով: Լինելով բանվորական հզոր կենտրոն՝ Բաքուն նաեւ վերածվեց ազգային, հեղափոխական գաղափարների դարբնոցի:

Զանգեզուրի թե քաղաքային եւ թե գյուղական բնակավայրերից ոչ մի տեղ արտագաղթն այնպիսի մեծ չափերի չհասավ, որքան որ Խնձորեսկում:

Արտագնա աշխատանքի մեկնելն այստեղ տարածված էր դեռեւս 19-րդ դարի 80-ական թվականներից, իսկ դարասկզբին այն ողբալի չափերի հասավ: Այս կապակցությամբ վճռական դեր խաղաց երեք առանցքային գործոն. ավանդական սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների քայքայումը, հոծ բնակչության առկայությունը[2] եւ բնական հնարավորությունների սահմանափակությունը: Արտագնա աշխատանքի մեկնողներն իրենց հետ գյուղական միջավայր բերեցին քաղաքային բարքերը եւ սա այնքան ակնհայտ է եղել, որ նույնիսկ Ե. Լալայանին առիթ է տվել գրելու, որ «Խնձորեսկ գիւղը փոքրիկ Փարիզ է դարձած»[3]: Հեռացողների ավելի քան 60-70 տոկոսը կուտակվում էր Բաքվում:

Զանգեզուրի թե քաղաքային եւ թե գյուղական բնակավայրերից ոչ մի տեղ արտագաղթն այնպիսի մեծ չափերի չհասավ, որքան որ Խնձորեսկում:

Արդյունաբերական Բաքվի քաղաքական անցուդարձերը, բանվորական հուզումները, գործադուլներն ու ցույցերն աստիճանաբար իրենց հոսանքի մեջ են առնում նաեւ Բաքվի պրոլետարիատի շարքերը ժամանակի ընթացքում համալրած խնձորեսկցիներին: Նրանցից շատ-շատերը դարձան Բաքվի հեղափոխական շարժումների ակտիվ մասնակիցներ:

1905 թվականին ռուսական կայսրության տարածքում բռնկված հեղափոխական փոթորիկն իր հորձանուտի մեջ առավ նաեւ Բաքուն, որն այդ ժամանակ ոչ միայն Անդրկովկասի, այլեւ կայսրության ամենապրոլետարական քաղաքներից էր: Տասնյակ խնձորեսկցիներ, որոնք հիմնականում կուտակված էին Մանթաշովի նավթարդյունահանման եւ վերամշակման գործարաններում, ակտիվ մասնակցություն ունեցան Բաքվի բանվորական ելույթներին: Հեղափոխական այս իրադարձություններին խնձորեսկցի բանվորներից ակտիվ մասնակցություն ունեցան Մակիչ Արզանյանը, Միրզա Համբարձումյանը (Խանուն Միրզան), Միրզա Մանվելյանը, Հովսեփ Խոյլունցը, Սաշա Բաղդասարյանը, Հարություն Բոզունցը, Անդրիաս Ապիրյանը (Ապրունց), Հակոբ Սայիլյանը, Իսկանդար Էքտիբարյանը եւ ուրիշներ: Նրանք ակտիվ մասնակցություն ունեցան նաեւ 1914 թվականի օգոստոսին Բաքվի Բալախանի նավթահանքերի բանվորների համընդհանուր գործադուլին: Սա Բաքվի պրոլետարիատի ամենախոշոր գործադուլներից մեկն էր, որին մասնակցում էր ավելի քան 20000 մարդ: Գործադուլավորները պահանջում էին աշխատանքային օրվա կրճատում, աշխատավարձի բարձրացում, աշխատանքի պայմանների բարելավում եւ այլն: Ոստիկանական ուժերի կողմից բանվորներին մտրակելուն ի պատասխան՝ բանվորները քարերով ու փայտերով խփելով սպանեցին հրամանա- →

Êàðëð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

տարին: Միայն օգնության եկած կազակական ջոկատների կողմից, զենքի գործադրումով, հնարավոր եղավ ցրել ցույցը: Այնուհետեւ սկսվեցին շարժման ակտիվիստների ձերբակալությունները: Ձերբակալվածների թվում էին նաեւ խնձորեսկցի Հարություն Բոզունցը, Միրզա Մանվելյանը, Հովսեփ Խոյլունցը, որոնց երեք ամսյա բանտարկությունից հետո, Մանթաշովի միջնորդությամբ, ազատ են արձակում: Նշենք նաեւ, որ այդ, իսկ հետագայում նաեւ կոմունայի օրերին Ստ. Շահումյանի թիկնապահներից էր նաեւ խնձորեսկցի Անդրիաս Ապիրյանը:

Բաքվում ձեւավորված բանվորական առաջին խոհուրդների մեջ եւս ընդգրկվեցին խնձորեսկցի բանվորներ: Այսպես, հիմնականում ակտիվ բանվորներից կազմված Բաքվի համաքաղաքային խորհրդի կազմում ընտրվել էին Հայկ Սիլանյանը, Անդրիաս Ապիրյանը, Մաթեւոս Ասատրյանը եւ Հարություն Բոզունցը:

Բազմաթիվ խնձորեսկցիներ ակտիվ մասնակցություն ունեցան Բաքվի կոմունային, որոնք Կոմունայի պարտությունից հետո՝ 1918 թվականի վերջերին, վերադարձան գյուղ եւ այստեղ ծավալեցին հեղափոխական գործունեություն: Հենց այս երեւույթով էր պայմանավորված, որ Խնձորեսկը դարձավ Զանգեզուրի հեղափոխական շարժումների յուրօրինակ կենտրոններից մեկը:

Այս երեւույթը հատուկ էր նաեւ Զանգեզուրի մյուս գյուղերին: Պատահական չէ, որ Զանգեզուրում կոմունիստական շարժման ակտիվացումն առավել նկատելի դարձավ Բաքվի կոմունայի պարտությանը հաջորդող ժամանակաշրջանում[4]:

1918 թվականի վերջերին Բաքվից Խնձորեսկ վերադարձածների թվում էին Հայկ Սիլանյանը, Անդրեաս Ապիրյանը, Աբել Ղավալյանը, Հարություն Թաթարյանը, Իվան Բրղանունցը, Տիգրան Միրզոյանը, Իսկանդար Էքտիբարյանը եւ այլն: Նրանք էլ դարձան Խնձորեսկի բոլշեւիկյան կազմակերպության հիմնադրման նախաձեռնողները, ովքեր արդեն Բաքվում հեղափոխական գործունեության համար քաղաքական փորձ էին կուտակել:

Գյուղում բոլշեւիկները մեծ թիվ էին կազմում, բայց գործում էին միմյանցից անջատ, անկազմակերպ, ուստի եւ անհրաժեշտություն առաջացավ ձեւավորել կազմակերպություն:

1919 թվականի ապրիլի 5-ի երեկոյան Ինը մանուկի աղբյուրի ուղիղ դիմաց ձորի հանդիպակաց կողմում գտնվող Աբել Շահզադյանի տանը, տեղի է ունենում գաղտնի ժողով, որին մասնակցում էին հիմնականում Բաքվից վերադարձած տասնմեկ հոգի: Սա Խնձորեսկի կոմունիստական կազմակերպության անդրանիկ ժողովն էր, որը ըստ էության, հիմնադիր ժողով էր: Արձանագրության մեջ ասվում է, որ տեղի ունեցավ *«Խնձորեսկ գյուղի մեծամասնական կուսակցությանը պատկանող ամենավստահելի եւ գիտակից ընկերների առաջին ժողովը»*[5]: Ժողովում ընտրվում է ընդհատակյա բոլշեւիկյան կոմիտե, որը պետք է համակարգեր գյուղի բոլշեւիկների գործունեությունը: Կոմիտեի կազմի մեջ ընտրվում են Իվան Բրղանունցը, Հայկ Սիլանյանը, Աբել Ղավալյանը, Տիգրան Միրզոյանը, Հարություն Թաթարյանը, Արսեն Մայսուրյանը, Ավագ Ջանունցը, Մակար Աղաբաբյանը, Անդրեաս Ապիրյանը: Կոմիտեի նախագահ է ընտրվում Իվան Բրղանունցը:

Կազմակերպության ձեւավորումից հետո, ինչպես երեւում է բոլշեւիկ Մաթեւոս Ասատրյանի հուշագրությունից, այն հիմնականում զբաղվել է քարոզչական գործունեությամբ: Լինելով ընդհատակյա կազմակերպություն, գաղտնի կապերի լայն ցանց էր ստեղծել Ղարաբաղի եւ հարեւան գյուղերի համապատասխան կազմակերպությունների հետ: Օրինակ, Շուշիի բոլշեւիկյան կազմակերպության հետ կապ ստեղծելու գործում կարեւոր դեր խաղաց խնձորեսկցի ուսանող Յաշա Մարտիրոսյանը, ով այդ ժամանակ ուսանում էր Շուշիում: Բացի նրանից, Ղարաբաղի կազմակերպությունների եւ Գորիսի գավառային կոմիտեի միջեւ գաղտնի նամակագրությունն իրականացվում էր մեկ այլ խնձորեսկցու՝ Արշակ Բալյանի միջոցով[6]:

Ակնհայտ է, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում բոլշեւիկների գործունեությունն ազգային միասնության տեսակետից քայքայիչ բնույթ ուներ: Գայթակղված պրոլետարական հեղափոխության ռոմանտիկայով, նրանք կտրվել էին իրականության ըմբռնումից եւ իրենց գործունեությամբ ծանր հարված էին հասցնում հանրապետական իշխանությունների գործունեությանը, որոնք ուղղված էին ազգային համախմբմանն ու անվտանգության ապահովմանը: Ավելին, նրանք այդպես էլ չգիտակցեցին, որ Ադրբեջանը Զանգեզուրի նկատմամբ իր հավակնությունների իրականացման համար օգտագործում էր հեղափոխության այն հեղեղը, որ գալիս էր Ռուսաստանից: Հենց այս վտանգը նկատի ուներ Նժդեհը, ով Դրոյի՝ Ղարաբաղից անսպասելի նահանջի հետեւանքով Զանգեզուրի շուրջ ստեղծված վիճակի քննարկման նպատակով Գորիսում հրավիրված ժողովում նշեց. *«Հայրենիքը ոչ ոք իրավունք չունի առանց կռվի զիջելու սովետներին, որոնց միացած է Ադրբեջանը: Սուտ են նրանց շռայլած խոստումները, սուտ են նրանց ուժի մասին չափազանցված լուրերը: Նրանք մեզ կպարտադրեն ընդունել Ադրբեջանի գերիշխանությունը, նրանք Զանգեզուրը կմատնեն սովի ու տեռորի, մասսայական կոտորածի: Հայակեր մուսավաթական ղեկավարները, մեկ օրում ղեկավար բոլշեւիկներ դարձած, եկել են ռուսական զորքի հետ...»*[7]:

> *Ակնհայտ է, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում բոլշեւիկների գործունեությունն ազգային միասնության տեսակետից քայքայիչ բնույթ ուներ:*

ÊàðÐð¸ ²ÚÆÜ î²ðÆÜºð

Նույն ժողովում «ներքին թշնամիների» վերաբերյալ, նկատի ունենալով բոլշեւիկներին, ժողովը որոշեց. *«Այդ դավաճանների հետ վարվել ամենախիստ միջոցներով»՝ պատերազմական ժամանակաշրջանի արտակարգ օրենքներին համապատասխան*[8]:

Սակայն խորհրդային զորքերի կողմից Զանգեզուրին սահմանակից Ղարաբաղի գրավումը ոգեւորություն առաջ բերեց Զանգեզուրի բոլշեւիկյան կազմակերպությունների՝ այդ թվում եւ Խնձորեսկի կազմակերպության շարքերում:

Դեռեւս մինչեւ Ղարաբաղից հայկական ուժերի նահանջը, Ադրբեջանի կոմկուսի Ղարաբաղի կոմիտեն գաղթականի անվան տակ Զանգեզուր ուղարկեց Շմավոն Շահնազարյանին՝ նրան հանձնարարելով Զանգեզուրի գավառային կոմիտեին հայտնել, որ շուտով կարմիր բանակի զորամասերը շարժվելու են դեպի Զանգեզուր, ուստի անհրաժեշտ է նախապատրաստվել զինված ապստամբության: Չնայած իշխանություններին հայտնի դարձավ Շ. Շահնազարյանի գաղտնի մուտքը եւ քայլեր կատարեցին նրան հայտնաբերելու ուղղությամբ, բայց նա հասցրեց տեղեկությունը հաղորդել Ալիղուլիքենդ (հետագայում՝ Ազատաշեն, այժմ՝ Հարթաշեն) գյուղում, ընդհատակում գտնվող Գավառային կոմիտեին:

Զանգեզուրի բոլշեւիկյան կազմակերպությունների ղեկավարներն այն կարծիքին էին, որ պահը լիովին բարենպաստ է զինված ապստամբության համար եւ բացահայտ ձեռնոց նետեցին տեղական իշխանությանը: Նրանք համոզված էին, որ ապստամբություն բարձրացնելու դեպքում Ղարաբաղից օգնության կգան Կարմիր բանակի զորամասերը: Բացի դրանից, նրանք ոգեւորված էին նաեւ այն փաստից, որ մայիսին Հայաստանի տարբեր շրջաններում տեղի ունեցան բոլշեւիկյան զինված ելույթներ եւ այդ կապակցությամբ նրանց շրջանում տիրում էր այն կարծիքը՝ իբր հանրապետության իշխանություններն այլեւս կորցրել են վերահսկողությունը եւ կենսունակ չեն զինված միջամտությամբ ճնշել որեւէ բոլշեւիկյան ընդվզում:

Ապստամբության նախապատրաստման գործի ղեկավարումն իր վրա վերցրեց 1920 թվականի մայիսի 5-ին կազմակերպված ՌԿ(բ)Կ Զանգեզուրի ժամանակավոր Կենտրոնական կոմիտեն: Այդ ղեկավար մարմինը գլխավորում էր Հակոբ Կամարին, իսկ Խնձորեսկից նրա կազմի մեջ ընդգրկված էր Հայկ Սիլանյանը: Կոմիտեն կարողացել էր կարճ ժամանակաընթացքում իր շուրջը համախմբել գավառի բոլոր կազմակերպություններին եւ նախատեսում էր Կարմիր բանակի զորամասերի՝ Ղարաբաղից Զանգեզուրի սահմաններին մոտենալուն պես ընդհանուր ապստամբություն բարձրացնել: Նման բովանդակության հանձնարարականներ ուղարկվեցին բոլոր կազմակերպություններին:

Մինչդեռ ապստամբության նախապատրաստությունը դեռ չավարտված, ձերբակալվեց Կոմիտեի նախագահի Հակոբ Կամարին, որին զինվորների ուղեկցությամբ Գորիսից ուղարկեցին Ղարաբաղ՝ Դրոյին հանձնելու: Սակայն Կենտրոնական կոմիտեի անդամ Քրիստափոր Մկրտչյանին հաջողվում է կազմակերպել նրա ազատման գործողությունը: Շրջանի ոստիկանության ղեկավար Ասատուր Ղարիբյանի միջոցով, ով նրա քրոջ ամուսինն էր, Քրիստափորը ճշտում է Կամարու տեղափոխման մանրամասները եւ գալով Խնձորեսկ՝ նրա ազատման գործողության իրականացումը դնում Խնձորեսկի բոլշեւիկյան կազմակերպության վրա: Գործողության իրականացման մանրամասները Ք. Մկրտչյանը քննարկում է Խնձորեսկի կազմակերպության ղեկավարության՝ Հայկ Սիլանյանի, Հարություն Թաթարյանի եւ Աբել Ղավալյանի հետ:

Պայմանավորվածության համաձայն՝ Աս. Ղարիբյանը հայտնում է, որ մայիսի 20-ի գիշերը Կամարուն ոստիկանների ուղեկցությամբ տեղափոխելու են Ղարաբաղ: Անմիջապես Խնձորեսկի բոլշեւիկներից ձեւավորվում է մի խումբ՝ Արշակ Բալյանի գլխավորությամբ, որի կազմի մեջ մտնում են Անտոն Շահնազարյանը, Արամ Փաթունցը, Ղուկաս Յուզբաշյանը, Ստեփան Հովհաննիսյանը, Դանիել Թելունցը, Դավիթ Սաթունցը եւ Կարապետ Մալունցը, ովքեր էլ պետք է իրականացնեին Հ. Կամարու ազատման գործողությունը: Խումբը գիշերվա ընթացքում անցնելով Կուրաթի գետը՝ դարան է մտնում Տեղ գյուղից Կոռնիձոր տանող ճանապարհի Ղոշաթափա կոչվող հատվածում: Երբ լուսաբացին Կամարին երկու ոստիկանի ուղեկցությամբ հասնում է նշված վայր, խումբը շրջապատում եւ զենքի սպառնալիքով ազատում է նրան: Երկու ոստիկանից հայտնի է միայն մեկի ինքնությունը՝ Նիկոլայ Հայրապետյանը՝ Քարաշենից, իսկ մյուսի վերաբերյալ որեւէ վկայություն չհաջողվեց գտնել: Հ. Կամարուն թաքցնում են Կուրաթի գետի այգիներում եւ մութն ընկնելուն պես տեղափոխում Ալիղուլիշեն (Ազատաշեն)՝ թաքցնում Տիգրան Դավթյանի տանը: Մի քանի օր այդտեղ մնալուց հետո նրան տեղափոխում են Քարահունջ, ուր եւ մնում է մինչեւ 11-րդ բանակի զորամասերի մուտքը Զանգեզուր:

Ապստամբության նախօրեին ՌԿ(բ)Կ Զանգեզուրի Կենտրոնական կոմիտեի հանձնարարությամբ նրա անդամները եւ հայտնի բոլշեւիկներ Յաշա Մարտիրոսյանը, Գաբրիել Սեյյանը, Բագրատ Ղարագյոզյանը, Գարեգին Մայիլյանը, Սողոմոն Կարապետյանը, Գառնիկ Ղազարյանը եւ ուրիշներ բնակչության շրջանում ակտիվ քարոզչություն էին տանում ապստամբություն բարձրացնելու ուղղությամբ: Արդյունքում →

Ապստամբության նախապատրաստման գործի ղեկավարումն իր վրա վերցրեց 1920 թվականի մայիսի 5-ին կազմակերպված ՌԿ(բ)Կ Զանգեզուրի ժամանակավոր Կենտրոնական Կոմիտեն:

Êàðôð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

խմորումներ սկսվեցին Զանգեզուրի մի շարք բնակավայրերում, որոնք աստիճանաբար վերածվեցին բացահայտ ընդվզումների: Սակայն ապստամբությունն առավել համառ բնույթ ընդունեց Խնձորեսկում[9]:

Չնայած նրան, որ Զանգեզուրի Կենտրոնական կոմիտեն, ելնելով իրադրության որոշակի փոփոխություններից, հրաժարվեց ապստամբության գաղափարից, բայց Խնձորեսկում ընթացքն այլեւս անվերահսկելի էր:

Ապստամբության նախօրյակին Խնձորեսկի բոլշեւիկյան կազմակերպության անդամների թիվը հասնում էր 75-ի, ինչը գյուղական միջավայրի համար պատկառելի ուժ էր՝ բնակչության մեծ մասին իրենց հետեւից տանելու իմաստով:

Ապստամբության հետ կապված կոնկրետ քայլերը մշակելու համար մայիսի 27-ին Ղուկաս Յուզբաշյանի տանը տեղի ունեցավ կազմակերպության ընդհանուր ժողով, որը ղեկավարում էր Հայկ Սիլանյանը: Ժողովում Գավառային կոմիտեն ներկայացնում էր Գորիսից ժամանած Մուշեղ Մկրտչյանը:

Ժողովը վարող Հ. Սիլանյանն իր տեսակետով հիմնավորելով ապստամբության անհրաժեշտությունը, միաժամանակ հայտարարում է, որ իրադրությունը բարդ է ու վտանգավոր: *«Դժվարությունները մեզ չպետք է վախեցնեն: Վաղը՝ լուսաբացին, ապստամբություն սկսելով, առաջին հերթին պետք է գրավենք գյուղում գտնվող զորամասի շտաբը, ապա զինանոցը»*, – ասաց նա: Այնուհետեւ, վստահաբար պնդեց. *«Մեզ օգնության կգան հարեւան գյուղերից, որոնք եւս պետք է ապստամբեն: Միասնական ուժերով մենք պետք է զինաթափ անենք Ղարաբաղից նահանջող Դրոյին եւ Նժդեհին: Կարմիր բանակը մեկ-երկու օրից պետք է, որ հասնի: Մեր գործի հաջողությունն իրապես մեզնից է կախված»:*

Ապստամբությունը սկսվեց մայիսի 28-ի առավոտյան, որին մասնակցում էին միայն բոլշեւիկյան կազմակերպության անդամները եւ մի քանի ոչ բոլշեւիկներ:

Ժողովում ելույթ է ունեցել նաեւ Իսկանդար Իկտիբարյանը, ով հռետորական շնորհքով օժտված մարդ էր, մասնակցել էր Առաջին համաշխարհային պատերազմին եւ թրծվել ռուսական բոլշեւիկների միջավայրում: Նա եւս պնդեց, որ պետք է ապստամբել, նշելով, որ իշխանությունն «այլեւս ոտքի տակ հող չունի»[10]:

Նույն ժողովում ապստամբություն բարձրացնելու պնդումները դիմադրության հանդիպեցին: Գավառային կոմիտեն ներկայացնող Մուշեղ Մկրտչյանը դեմ արտահայտվեց ապստամբության գաղափարին եւ ներկայացրեց, որ տարածաշրջանի մյուս գյուղերը դեռեւս պատրաստ չեն դրան եւ չեն կարող օգնության հասնել Խնձորեսկին:

Ապստամբությանը դեմ էր նաեւ Հ. Կամարին: Նա Հ. Սիլանյանին մի լակոնիկ նամակ ուղարկեց, որում ընդամենը երեք բառ էր. *«Ոչ մի քայլ»*: Սակայն ապստամբության գաղափարով ոգեւորված Հ. Սիլանյանը, ժողովականների ներկայությամբ, ցուցադրաբար պատռում է Հ. Կամարու նամակը:

Կեսգիշերին, Գավառային կոմիտեի հանձնարարությամբ, Խնձորեսկ եկավ Ալեքսանդր Դադայանը: Նա ժողովականներին ներկայացրեց, որ Գավառային կոմիտեն դեմ է ապստամբությանը, քանի որ մնացած բնակավայրերում բոլշեւիկյան կազմակերպությունները պատրաստ չեն դրան:

Լարված քննարկումներից հետո ապստամբություն սկսելու հարցը դրվեց քվեարկության: Եվ չնայած Գավառային կոմիտեի գործադրած ջանքերին, ժողովը ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ որոշեց մայիսի 28-ի առավոտյան սկսել ապստամբությունը: Դրանից հետո ժողովն ընտրեց ռազմահեղափոխական կոմիտե, որը պետք է ղեկավարեր գործողությունը: Կոմիտեի կազմի մեջ ընդգրկվեցին Հայկ Սիլանյանը, Աբել Ղավալյանը, Հարություն Թաթարյանը, Գարեգին Սայիլյանը, Իսկանդար Իկտիբարյանը եւ Արսեն Մայսուրյանը: Հաջորդ օրը՝ կեսօրին, ռազմահեղափոխական կոմիտեի կազմի մեջ մտավ նաեւ ուսուցիչ Բագրատ Ղարագյոզյանը[11]:

Ռազմահեղափոխական կոմիտեն անցավ տենդագին նախապատրաստության: Կազմավորվեցին զինված ջոկատներ, որոնց տրվեցին կոնկրետ հանձնարարականներ: Մարտիրոս Բարաթյանին եւ Գարեգին Սայիլյանին հանձնարարվեց պաստառներ պատրաստել՝ գրելով ապստամբների պահանջները: Պաստառների համար անհրաժեշտ կարմիր գույնի կտոր գտնելու նպատակով դիմեցին զավեշտալի արկածախնդրության: Գիշերը գողանում են լվացքի պարաններից կախված մի քանի կանանց «հալավները», որոնք զանգեզուրյան տարազում կարմիր գույն ունեին եւ դրանցից պատրաստում պաստառներ՝ *«Կորչի դաշնակցական կառավարությունը»*, *«Իշխանությունը խորհուրդներին»*, *«Կեցցե սոցիալիստական Խնձորեսկը»* կարգախոսներով:

Ապստամբությունը սկսվեց մայիսի 28-ի առավոտյան, որին մասնակցում էին միայն բոլշեւիկյան կազմակերպության անդամները եւ մի քանի ոչ բոլշեւիկներ: Զինված մի ջոկատ անմիջապես Հ. Սիլանյանի գլխավորությամբ գրավեց Խնձորեսկում տեղակայված զինվորական շտաբը եւ ձերբակալեց շտաբի ղեկավարությանը: Զուգահեռ՝ ապստամբների ձեռքն ընկավ նաեւ զինապահեստը: Ձերբակալվածների թվում էին շտաբի պետ Գարեգին Ամիրխանյանը եւ կոմիսար Հայրապետ Առուշանյանը[12]: Հետաքրքիր է, որ Հայրապետ Առուշանյանը, լինելով խնձորեսկցի, մտերմաբար խորհուրդ է տալիս Հ. Սիլանյանին՝ հրաժարվել ձեռնարկած արկածախնդրությունից: Բայց իր համառությամբ հայտնի Սիլանյանը շարունակում

ÊàðÐð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

է գործել: Հայրապետը ոչ մի դիմադրություն ցույց չի տալիս եւ նույնիսկ հրամայում է կրակ չբացել այդ արկածախնդիրների վրա: Ապստամբները կտրեցին նաեւ Գորիսի հետ կապող հեռախոսալարերը, այն դեպքում, երբ դրա անհրաժեշտությունն ընդհանրապես չկար, քանի որ շտաբում եղած մի քանի հոգին արդեն ձերբակալված էին:

Գյուղում գտնվող ռազմամթերքի պահեստի գրավման արդյունքում հսկայական քանակությամբ զենք եւ ռազմամթերք ընկավ ապստամբների ձեռքը: Շտաբի վրա բարձրացվեց կարմիր դրոշ՝ որպես գյուղում խորհրդային իշխանության հաստատման խորհրդանիշ:

Այս արկածախնդրության գագաթնակետը դարձավ Ղարաբաղից նահանջող Դրոյի դեմ ռազմական դիմադրության կազմակերպումը: Դրոն Ղարաբաղից նահանջելով՝ այդ ժամանակ գտնվում էր Կոռնիձորում եւ պետք է Խնձորեսկի տարածքով անցնող խճուղիով շարժվեր Գորիս: Գյուղի ռազմահեղափոխական կոմիտեն որոշեց արգելել Դրոյին իր զորախմբով անցնել Խնձորեսկի տարածքով: Սակայն ապստամբության լուրն առնելուն պես Զորավարը զորախումբը Կոռնիձորից շարժեց Խնձորեսկի վրա: Հեղափոխական կոմիտեն դիմեց նոր արկածախնդրության՝ փորձելով արգելել նրա մուտքը Խնձորեսկ: Զեւավորված զինված խմբերը կոնկրետ հանձնարարականներով գրավեցին իրենց դիրքերը: Կազմավորվեց նաեւ մեկ գնդացրային դասակ՝ Մաթեւոս Ասատրյանի գլխավորությամբ, որին հանձնարարվեց դիրքեր գրավել Կալի գլուխ կոչվող բարձունքում՝ նպատակ ունենալով փակել Կուրաթի գետից եկող ճանապարհը, որտեղից սպասվում էր Դրոյի մուտքը: Միաժամանակ, ապստամբների ղեկավարները, իբր արյունահեղությունից խուսափելու նպատակով, որոշեցին վերջնագիր ներկայացնել Դրոյին՝ պահանջելով Խնձորեսկ չմտնել եւ (ոչ ավել, ոչ պակաս) հանձնել զենքը, արձակել հեծելազոր զորակոչված զանգեզուրցիներին եւ հեռանալ Զանգեզուրից[13]: Վերջնագիրը Դրոյին հանձնելու վտանգավոր պարտականությունն իր վրա է վերցնում Բախշի Առուշանյանը: Վերջինս վերջնագրով ընդառաջ է գնում Կոռնիձորից Խնձորեսկի վրա շարժվող Դրոյին եւ հանդիպում Կուրաթի գետ կոչվող վայրում:

Ժամանակակիցների հիշողությամբ Բախշին ներկայանում է որպես Խնձորեսկի ռազմա-հեղափոխական կոմիտեի անդամ եւ նրան է հանձնում վերջնագիրը: Իր սպաներով շրջապատված Դրոն այն կարդում է բարձրաձայն: Սպաներից Թարխանովը ձեռքը տանում է դեպի «մաուզերը», բայց Դրոն արգելում է.

– Դու գիտե՞ս այս վերջնագիրն ում ես հանձնելու, - զարմանալի հանգստությամբ հարցնում է Զորավարը նամակատարին:

Զանգեզուրի Գավառային կոմիտեն, չկարողանալով Խնձորեսկի բոլշեւիկյան կազմակերպությանը հետ պահել ապստամբելու մտադրությունից, ստիպված, գյուղի պաշտպանությունը կազմակերպելու նպատակով, այնտեղ ուղարկեց ռազմական խորհրդատու Միկիտ Դոնդարովին:

– Այո, պարոն Դրո, - վստահությամբ պատասխանում է Բախշին:

– Իսկ չե՞ս վախենում, որ կգնդակահարվես:

– Մտածում էի, բայց վախենալս որն է, պարոն Դրո: Մեզանից մեկը պիտի վերջնագիրը հանձներ, ու այդ ես էի:

Դրոն մի պահ լռում է, ոտքից գլուխ չափում իր դիմաց կանգնած երիտասարդին եւ ձեռքը թափ տալիս.

– Քեզ արժե գնդակահարել, բայց երեւում է՝ քաջ տղաս ես: Գնա եւ խելքդ հավաքիր ու քաջությունդ հայոց ազգին ծառայեցրու, ոչ թե այս արկածախնդիրներին:

Զորավարը շրջվում ու հեռանում է:

Այն պահին, երբ Բախշի Առուշանյանը վերջնագիրը հանձնում էր Դրոյին, ռազմահեղափոխական կոմիտեի կարգադրությամբ Կալի գլուխ կոչվող հանդամասում դիրքավորված գնդացրային դասակը, որոշակի նկատառումներից ելնելով, նահանջում եւ նոր դիրքեր է գրավում Սալ քար ու Էջանի խաչ կոչվող տեղանքներում, որոնք համեմատաբար ավելի նպաստավոր բարձունքներ էին:

Զանգեզուրի Գավառային կոմիտեն, չկարողանալով Խնձորեսկի բոլշեւիկյան կազմակերպությանը հետ պահել ապստամբելու մտադրությունից, ստիպված, գյուղի պաշտպանությունը կազմակերպելու նպատակով, այնտեղ ուղարկեց ռազմական խորհրդատու Միկիտ Դոնդարովին: Վերջինս գալով Խնձորեսկ, զննում է պաշտպանական դիրքերը եւ անմիջապես առաջարկում փոխել այն, հակառակ դեպքում հեշտությամբ կհայտնվեն շրջափակման մեջ: Սակայն դասակի հրամանատար Մ. Ասատրյանը հրաժարվում է ենթարկվել նրան՝ պատճառաբանելով, որ կատարում է միայն ռազմահեղափոխական կոմիտեի հրամանները: Շուտով Դոնդարովը վերադառնում է ռազմահեղափոխական կոմիտեի անդամ Արսեն Մայսուրյանի հետ, ով հաղորդում է ռազմահեղափոխական կոմիտեի առաջարկը՝ նահանջել եւ դիրքեր գրավել գյուղի դպրոցի մոտ գտնվող Սուրբ Մինաս կոչվող բարձունքում:

Ապստամբների այն հույսերը, թե ապստամբության դեպքում օգնության կգան նաեւ →

Êàðøð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

շրջակա գյուղերից, չարդարացան: Միայն Տեղ եւ Ալիղուլիշեն (Ազատաշեն) գյուղերից օգնության եկան հինգական հոգի: Տեղ գյուղից ապստամբությանը միացան Հայկ Մելիք-Բարխուդարյանի գլխավորությամբ Լեւոն Ափունցը, Հովհաննես Հակոբյանը, Սերգո եւ Գուրգեն Օհանջանյանները, իսկ Ալիղուլիշենից (Ազատաշեն)՝ Գրիգոր Ավագյանը, Տիգրան Դավթյանը, Հովակիմ Շահնազարյանը, Խաչատուր Ղազարյանն ու Եվակսի Սարգսյանը:

Նոր դիրքերում ամրանալը եւս չօգնեց ապստամբներին: Այստեղ գնդացրային դասակի դիմադրությունը տեւեց մի քանի րոպե՝ արձակելով ընդամենը մի անորոշ կրակահերթ: Հեծելազորը Թարխանովի հրամանատարությամբ դուրս գալով Տախտին հող կոչվող բարձունքը, սրընթաց գրոհեց նրանց դիրքերի վրա: Գնդացրային դասակն անգամ չհասցրեց իր հետ տանել գնդացիրները: Մարտական փորձի բացակայությունը, անշուշտ, վճռական նշանակություն ունեցավ, չնայած բոլշեւիկ Մ. Ասատրյանը, ով այս իրադարձությունների անմիջական մասնակիցն էր եւ գնդացրային դասակի հրամանատարը, իր հուշագրության մեջ բոլշեւիկների խուճապահար փախուստը մեկնաբանում է հետեւյալ կերպ. *«Արյունահեղությունից եւ գյուղի ոչնչացումից խուսափելու համար Ռազմահեղափոխական կոմիտեն հրաման տվեց զենքի չդիմել, կրակ չբացել: Երբ գյուղը ծածկվեց խավարի մեջ, մենք հրաման ստացանք ետ քաշվել դեպի այգիները»*[14]: Սակայն նման մեկնաբանությունը, մեղմ ասած, հեռու է իրականությունից: Ընդամենը մեկ կրակահերթ արձակելով՝ ապստամբները թողեցին գնդացիներն ու զենքը եւ Ջրաղացների ձորով հեռացան գյուղից՝ իրենց հարազատներին թողնելով բախտի քմահաճույքին: Խնձորեսկում այսպես ավարտվեց մայիսյան արկածախնդրությունը:

Մայիսի 28-ի երեկոյան գնդապետ Թարխանովի հեծելազորը շրջապատեց գյուղը: Դրոն իր շտաբով տեղավորվեց Հին Խնձորեսկից վերեւ՝ այժմ նոր գյուղի մեջ գտնվող իջեւանատանը: Ժողովուրդը հայտնվեց ծանր ու անելանելի իրավիճակում: Մտնելով գյուղ, գիշերվա ընթացքում տեղի ունեցան ձերբակալություններ, իսկ առավոտյան սկիզբ առավ պատժիչ գործողությունների մի շարան, որը մռայլ տպավորություն թողեց չարքաշ, հազար ու մի հոգս ու ցավի տակ կքած գյուղացիության վրա, որոնց մեծ մասը նույնիսկ գաղափար չուներ, թե ինչ է կատարվում իրենց շուրջը: Երկու օր շարունակ տեղի էին ունենում հարցաքննություններ, ծեծ, գնդակահարություններ: Ընդ որում՝ այդ ամենն իրականացվում էին բնակչության աչքի առջեւ: Պատժիչ գործողությունների հիմնական վայրը դարձել էր գյուղից վերեւ գտնվող դպրոցի բակը, իսկ գնդակահարություններն իրականացնում էր դպրոցի շենքից ոչ հեռու՝ Սուրբ Մինաս սրբավայր-մատուռի մոտ:

Ծնշելով ապստամբությունը՝ Դրոն երկու վճռական պահանջ ներկայացրեց իր հետ հանդիպման եկած գյուղի ազդեցիկ ծերերի խմբին. նախ կերակրել իր զորախմբին եւ հանձնել ապստամբության բոլոր մասնակիցներին: Ծերերի խմբին հանձնվեց նաեւ ձերբակալության ենթակա անձանց ցուցակը, որում ընդգրկված էին Հայկ Սիլանյանի, Գարեգին Սայիլյանի, Հարություն Թաթարյանի, Արսեն Մայսուրյանի, Աբել Ղավալյանի, Ղուկաս Յուզբաշյանի, Բագրատ Ղարագյոզյանի, Մաթեւոս Ասատրյանի, Արշակ Բալյանի, Տիգրան Բեգլարյանի, Միկիտ Դոնդարովի, Հովհաննես Հայրապետյանի, Իսկանդար Էքտիբարյանի եւ այլոց անունները: Ներողամտություն հայցելու համար նրանք Դրոյին խոստացան կերակրել զորախումբը, բայց հայտնեցին, որ ապստամբներին հանձնել չեն կարող, որովհետեւ բոլորը հեռացել են գյուղից:

Նշենք, որ ապստամբության մասնակիցներից ձերբակալվեցին միայն գյուղի բոլշեւիկյան կազմակերպության անդամներ Իսկանդար Իքտիբարյանը, Արսեն Խոյլունցը եւ Բախշի Առուշանյանը, իսկ մնացածը հասցրին Խնձորեսկի ձորի շարունակություն հանդիսացող Ջրաղացների ձորով հեռանալ եւ թաքնվել գյուղից հեռու այգիներում:

Արսեն Խոյլունցին եւ Բախշի Առուշանյանին ուղարկեցին Գորիսի բանտ, իսկ Ի. Իքտիբարյանին գնդակահարեցին վերը նշված վայրում՝ գյուղի ազգաբնակչության աչքի առջեւ, եւ որ ամենասարսափելին էր, նրա ծնողների ու քույրերի ներկայությամբ, որոնց թույլ չէին տալիս հեռանալ՝ մինչեւ ի կատար ածվեր մահապատիժը: Ականատեսներից պատմում էին (Վաղարշակ Դիլանչյան, Սերոբ Դադունց), որ Իքտիբարյանը ծեծված ու ջարդված, արյան մեջ շաղախված, հազիվ ոտքի կանգնելով դիմում է ծնողներին.

– Գլուխներդ բարձր պահեք, ինձ համար ամաչելու առիթ չկա:

Հենց այս խոսքերի վրա էլ գնդկահարվեց Բաքվի բանվորական շարժումների, կոմունայի ակտիվ մասնակից, կոմունայի զինված ուժերի տասնապետ, Բաքվի հայերի ինքնապաշտպանական մարտերի մասնակից Ի. Իքտիբարյանը:

Երկու օր շարունակ խուզարկվեցին բոլոր տները: Կատարվում էին նորանոր ձերբակալություններ: Եվ քանի որ ապստամբության մասնակիցները հեռացել էին գյուղից, թիրախում հայտնվեցին նրանց հարազատները: Ձերբակալեցին բոլշեւիկ Արմենակ Ղարագյոզյանի հորը՝ Մկրտիչ Ղարագյոզյանին, Արշակ Բալյանի կնոջը՝ Մարգարիտա Բալյանին, Թադեւոս Շահնազարյանի հորը՝ Սեփ Շահնազարյանին, Հարություն Թաթարյանի կնոջը՝ Սոնա Թաթարյանին եւ ապստամբության

Ճնշելով ապստամբությունը՝ Դրոն երկու վճռական պահանջ ներկայացրեց իր հետ հանդիպման եկած գյուղի ազդեցիկ ծերերի խմբին. նախ կերակրել իր զորախմբին եւ հանձնել ապստամբության բոլոր մասնակիցներին

Êàðþð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

մասնակիցների այլ հարազատների: Դպրոցի հրապարակում, հենց ժողովրդի ներկայությամբ, ծեծի ենթարկեցին բոլորին: Ձերբակալվածներից նույն տեղում գնդակահարվեց Ա. Ղարագյոզյանի հայրը՝ Մկրտիչ Ղարագյոզյանը, Թադեւոս Շահնազարյանի հայրը՝ Սեփ Շահնազարյանը: Մնացածը ծեծված, արյունլվա, կիսամերկ մի քանի ժամ ընկած մնացին դպրոցի բակում՝ մինչեւ մի քանի ծերունիներ համարձակվեցին մոտենալ եւ նրանց տեղափոխել գյուղ:

Խնձորեսկցի տաղանդավոր բանասաց, լուսահոգի Վաղարշակ Դիլանչյանի պատմելով, ապստամբության պարտությունից հետո պատժիչ գործողություններն ավելի սարսափելի կլինեին, եթե գործին չմիջամտեին հանրապետության բանակի խնձորեսկցի սպաները՝ Ասատուր Գիլավյանը, Սերյոժա Շաբունցը, գյուղի կոմիսար Հայրապետ Առուշանյանը, ինքնապաշտպանության կոմիտեի նախագահ Ալեքսան Գյուլամբարյանը, Խաչատուր Բեգլարյանը: Նրանք հանդիպում են Դրոյին, խնդրում ներել, խոստանում, որ իրենք կկարգավորեն ամեն ինչ: Բայց Դրոն մերժում է նրանց եւ նույնիսկ սպառնում, որ իրենք եւս կգնդակահարվեն: Սակայն իրադարձությունների հետագա ընթացքը ցույց տվեց, որ նրանց խնդրանքը որոշակի դեր ու նշանակություն է ունեցել: Գյուղից հեռանալու ժամանակ նա ինքն է իր մոտ կանչում խնձորեսկցի վերոհիշյալ սպաներին եւ ասում.

– Ես հեռանում եմ: Ինչ որ այստեղ կատարվել է, սարսափելի դավաճանություն է: Բոլշեւիկները մեր թշնամու գործակալներն են, եւ նրանց հետ պետք է վարվել այնպես, ինչպես մեր թշնամիների հետ: Ձեր խնդրանքը հաշվի առնելով, ես ներողամիտ եղա: Մնացածը թողնում եմ ձեզ, դուք պատասխանատվություն եք կրելու գյուղիս հետագա իրավիճակի համար: Վայ ձեզ, եթե նման բան կրկնվեց, կգնդակահարվեք:

Երկու օր անց Դրոյի զորամասը Խնձորեսկից շտապ հեռացավ եւ շարժվեց դեպի Բռնակոթ, որտեղ բռնկված ապստամբությունն ավելի համառ բնույթ կրեց, քանի որ նրան էին միացել շրջակա գյուղերի բոլշեւիկյան կազմակերպությունները:

Սակայն Դրոյի հեռանալուց հետո պատժիչ գործողությունները չդադարեցին: Մայիսյան իրադարձություններին հաջորդած ժամանակաշրջանում բոլշեւիկյան գործունեություն ծավալելու կամ բոլշեւիկների հետ համագործակցելու մեղադրանքով Խնձորեսկում գնդակահարվեց ավելի քան տասնչորս հոգի:

Խնձորեսկցի բոլշեւիկներն իրենց հուշագրություններում պնդում են, որ Խնձորեսկը պատժիչ գործողություններից ու ավերածություններից իբր փրկվեց Սիսիանում բռնկված ապստամբության շնորհիվ: Խնձորեսկի զինված ապստամբության մասնակից Մաթեւոս Ասատրյանն իր հուշագրության մեջ ուղղակի պնդում է. «*Այսպիսով, Սիսիանի բոլշեւիկների կազմակերպած ապստամբությունը խնձորեսկցիներին փրկեց դաշնակցության վերահաս վրեժխնդրությունից... Պետք է ասեմ, որ Սիսիանում ապստամբություն բարձրացվեց Գավառային կոմիտեի հանձնարարությամբ: Գավառային կոմիտեն նպատակ ուներ հենց դրանով փրկել Խնձորեսկը, որը մնացել էր անօգնական*»[15]: Նման պնդումներն իհարկե չափազանցություն են, քանի որ Դրոն գյուղից վրեժխնդիր լինելու խնդիր չէր դրել: Զորավարն ընդամենը պահանջել էր կերակրել զորախմբին եւ իրեն հանձնել ապստամբության մասնակիցներին: Դժվար թե հայոց Գարիբալդին, ինչպես նրան անվանել էր Նժդեհը, չհասկանար, որ ստեղծված իրավիճակում բնակչության նկատմամբ ծայրահեղ դաժանությունները կարող էին հակառակ ազդեցությունն ունենալ: Իսկ ինչ վերաբերում է նրան, թե իբր Գավառային կոմիտեի ցուցումով է ապստամբել Բռնակոթն իր շրջակա գյուղերով, որպեսզի փրկեր Խնձորեսկը, անընդունելի պնդում է: Փաստերը ցույց են տալիս, որ ապստամբության օրերին Գավառային կոմիտեն չէր տիրապետում իրավիճակին եւ դեպքերն ու իրադարձություններն ընթանում էին նրա վերահսկողությունից դուրս: Ինքը՝ հուշագիրը, հակասելով իրեն, գրում է. «*...Զանգեզուրի բոլշեւիկյան կազմակերպությունները գործում էին անջատ-անջատ ...Գավառային կոմիտեն չկարողացավ ապահովել այդ կազմակերպությունների համագործակցությունն ու ղեկավարությունը մայիսյան ապստամբության պատասխանատու օրերին*»[16]:

Այսպիսով Մայիսյան ապստամբությունը պարտվեց, որի հիմնական պատճառն այն էր, որ ապստամբած բոլշեւիկները ժողովրդի կողմից աջակցություն չստացան: Այս երեւույթն ընդհանրական էր բոլոր այն շրջանների համար, որտեղ տեղի ունեցան զինված ելույթներ: Հայ բոլշեւիկներն իրենց հիմնական հույսը դրել էին Ադրբեջանից դեպի Հայաստանի Հանրապետության սահմանները շարժվող խորհրդային բանակի օգնության վրա, ինչը տեղի չունեցավ:

Այդուհանդերձ, Մայիսյան ապստամբությունն իր բնույթով արկածախնդիր քայլ էր հայ բոլշեւիկների կողմից եւ դրա համար որեւէ լուրջ պատմական նախադրյալ կամ նախադրյալներ չկային: Այն ավելի շատ իրենից ներկայացնում էր մի դավադրություն Հայաստանի Հանրապետության թիկունքում, որը նախապատրաստվել կամ խթանվել էր Խորհրդային Ադրբեջանի կողմից՝ հայկական տարածքների նկատմամբ հավակնությունները կյանքի կոչելու նպատակով:

Անկախ ծախողումից, Մայիսյան ապստամբությունը սասանեց հանրապետու- →

Խնձորեսկցի բոլշեւիկներն իրենց հուշագրություններում պնդում են, որ Խնձորեսկը պատժիչ գործողություններից ու ավերածություններից իբր փրկվեց Սիսիանում բռնկված ապստամբության շնորհիվ:

Êàðèð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

թյան քաղաքական իշխանության հիմքերը եւ թուլացրեց հայկական բանակի մարտունակությունը: Ապստամբության ճնշումը եւ դրա ընթացքում կիրառվող պատժիչ գործողություններն ավելի խորացրին երկփեղկումը հայ հասարակության մեջ:

Մայիսյան իրադարձություններից հետո Զանգեզուրում բոլշեւիկյան կազմակերպությունների գործունեությունն ավելի ակտիվացավ ու ընդլայնվեց: Չնայած հանրապետության իշխանությունների գործադրած ջանքերին, խորհրդայնացման գործընթացը դարձել էր անկասելի: Այդ կապակցությամբ առավել ամբողջական ու դիպուկ է ժամանակաշրջանի պատմական իրադարձությունների լավագույն գիտակ, պրոֆեսոր Ա. Սիմոնյանի հետեւյալ պնդումը. *«Թեեւ Մայիսյան ապստամբությունը Զանգեզուրում ճնշվել էր, բայց Ադրբեջանի խորհրդայնացումն անշրջելի էր դարձրել բոլշեւիզմի արմատավորումը գավառում: Ադրբեջանի խորհրդայնացումը եւ այնտեղ կարմիր բանակի ներկայությունը մշտապես ոգեշնչել էին Զանգեզուրի, հատկապես՝ Սիսիանի եւ Գորիսի շրջանների բոլշեւիկներին՝ կյանքի կոչելով նորանոր կազմակերպություններ կամ բազմամարդ դարձնելով եղածները»*[17]:

Խնձորեսկի կոմունիստական կուսակցության անդամները հետագայում ակտիվ մասնակցություն ունեցան Սյունիքում խորհրդային իշխանության հաստատման գործընթացին: 1920 թվականի գարնան վերջերին Արցախից Սյունիք ներխուժած խորհրդային բանակի զորամասերի ժամանակավոր հաջողության արդյունքում ժամանակավորապես Խորհրդային իշխանություն հաստատվեց Գորիսի ու Սիսիանի տարածաշրջաններում: Քաղաքական իրավիճակը նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց բոլշեւիկյան կազմակերպությունների գործունեության, ինչպես նաեւ նոր կազմակերպությունների ձեւավորման համար:

Խնձորեսկի բոլշեւիկյան կազմակերպությունը, որն ամենամեծն էր եւ մայիսյան իրադարձություններից հետո գտնվում էր ընդհատակում, նորից ակտիվ գործունեություն ծավալեց: Առաջին քայլն այն էր, որ գյուղում Հայկ Սիլանյանի գլխավորությամբ վերականգնվեց հեղկոմը, իսկ հեղկոմին կից ստեղծվեց նաեւ պարենավորման կոմիտե՝ Մաթեւոս Ասատրյանի նախագահությամբ:

Զանգեզուր ներխուժած խորհրդային զորամասերին կից Գորիսի շրջանում իր գործունեությունը սկսեց նաեւ արտակարգ հանձնաժողովը, որի հիմնական խնդիրներից մեկն էլ պարտիզանական ջոկատի կազմակերպումն էր՝ Զանգեզուրի լեռներում խորհրդային բանակի զորամասերին ուղեկցելու համար: Ջոկատը պետք է համալրվեր հիմնականում տեղացի բոլշեւիկներից: Գորիսում ձեւավորված պարտիզանական ջոկատի հրամանատար նշանակվեց Մակիչ Մաշուրյանը: Ջոկատի շարքերը համալրեցին նաեւ խնձորեսկցի երկու տասնյակից ավելի բոլշեւիկներ՝ Գարեգին Սայիլյանի եւ Աբել Ղավալյանի գլխավորությամբ: Նրանց մեջ էին Դանիել Թելունցը, Անտոն Շահնազարյանը, Սահակ Սայնումարանցը, Խաչատուր Շաբունցը, Թեւոս Շահնազարյանը, Կոստանդ Միրզոյանը, Միխայել Թրվանցը, Դավիթ Սաթունցը, Հարություն Գյուլնազարյանը, Ստեփան Հովհաննիսյանը, Մաթեւոս Ասատրյանը, Իսակ Բրղանունցը, Արամ Փաթունցը եւ շատ ուրիշներ: Պարտիզանական ջոկատում դասակի հրամանատարներ էին Տիգրան Մայսուրյանը, Հովսեփ Ջուլհակյանը, Գարեգին Սայիլյանը եւ Աբել Ղավալյանը:

Սակայն ինքնապաշտպանական ուժերն արժանի հակահարված են տալիս խորհրդային ուժերին եւ հետ շպրտում: Կապանի տարածաշրջանի Վաչագան գյուղում գերի են ընկնում խնձորեսկցիների դասակի հրամանատարներ Հովսեփ Ջուլհակյանը, Տիգրան Մայսուրյանը: Նրանց գերի են վերցնում Վաչագան գյուղի հին դպրոցի շենքում՝ ռռնակի պայթյունից վիրավորված վիճակում: Հովսեփ Ջուլհակյանին հաջողվում է փախչել, իսկ Արսեն Մայսուրյանին մի քանի օր անց գնդակահարում են Կապանի հանքերում:

Պատերազմներից ամենասարսափելին քաղաքացիական պատերազմն է, երբ քաղաքական երկճեղքվածության հետեւանքով ազգի տարբեր հատվածներ հայտնվում են թշնամական ճամբարում եւ պայքարում միմյանց դեմ: Զանգեզուրում կարմիր բանակի այս զորաշարժը, որին մասնակցում էին նաեւ խնձորեսկցիներ, ստիպված էին բախվել Սյունիքի ինքնապաշտպանական ուժերի շարքերում մարտնչող խնձորեսկցիների հետ: Հենց դեպի Կապան շարժվող կարմիր զորամիավորման դեմ մարտնչում էին խնձորեսկցիներից կազմված ջոկատներն ու դասակները՝ Հայրապետ Առուշանյանի, Ալեքսան Գյուլամբարյանի, Սերյոժա Շաբունցի, Ասատուր Գիլավյանի հրամանատարությամբ:

Պատմական հիշողությունը դաժան երեւույթ է, մանավանդ այնպիսի մի հակասական ժամանակաշրջանի վերաբերյալ, ինչպիսին խորհրդային ժամանակաշրջանն է: Ինձ իրավունք չեմ վերապահում ժամանակային հեռավորությունից քաղաքական գունաբաժանում կատարել կամ այս կամ այն քաղաքական ուժին ու անհատին մեղավորի վեղար հագցնել ու հանձնել պատմական հիշողությանը: Առաջնորդվել եմ մեկ սկզբունքով՝ պատմական հիշողությունը բարոյական արժեք է, ուստի եւ պատմական դրական կամ բացասական գնահատականները չպետք է մթագնեն այդ հիշողությունը եւ ինչպես չինական առածն է ասում. *«Անցյալը ապագայի ուսուցիչն է»:*

«

Պատերազմներից ամենասարսափելին քաղաքացիական պատերազմն է, երբ քաղաքական երկճեղքվածության հետեւանքով ազգի տարբեր հատվածներ հայտնվում են թշնամական ճամբարում եւ պայքարում միմյանց դեմ:

Êàðøð¸²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

Ծանոթություն

1. Սիմոնյան - Զանգեզուրի գոյամարտը, Երեւան 2000, էջ 85:
2. 1904 թ. տվյալով գյուղի բնակչությունը հասնում էր 5367 մարդու: Տես՝ ՀԱԱ Ֆ. 56, ց. 1, գ. 10276, թ. 42-43:
3. Ազգագրական հանդես, Գիրք Դ, Էջ 54, 1898 թ.:
4. Տես՝ Ք.Ա. Խուդավերդյան-Զանգեզուր (1917-1921), Երեւան, 1988, էջ 29:
5. Նույն տեղը՝ էջ 30:
6. Մ. Ասատրյան-Հուշեր Խնձորեսկի բոլշեւիկների հեղափոխական գործունեությունից, էջ 24, Խնձորեսկի երկրագիտական թանգարան:
7. «Նժդեհ: Կյանքն ու գործունեությունը, նշխարներ, վկայություններ», էջ 490-491:
8. Ա. Սիմոնյան, Զանգեզուրի գոյամարտը, Ե. 2000, էջ 83:
9. Սիմոնյան, նշված աշխատությունը, էջ 85:
10. Մ. Ասատրյան-Հուշեր Խնձորեսկի բոլշեւիկների հեղափոխական գործունեությունից, էջ 29, Խնձորեսկի երկրագիտական թանգարան:
11. Բագրատ Ղարագյոզյանը եղել է Խնձորեսկի եկեղեցական-ծխական դպրոցի ավագ ուսուցիչը: Ակտիվ մասնակցություն է ունեցել ցարիզմի հակահայ քաղաքականության դեմ մղվող պայքարին: Նախաձեռնել ու առաջնորդել է 1903 թվականի տխրահռչակ օրենքի դեմ Խնձորեսկում տեղի ունեցած ընդվզումները: 1911թվականին, երբ նահանգային իշխանությունները փորձեցին Խնձորեսկում պետական դպրոց բացելով՝ փակել ծխական դպրոցը, Բ. Ղարագյոզյանը նորից պայքարի մեջ մտավ: Պահպանվել են բազմաթիվ արխիվային փաստաթղթեր, նամակներ ու դիմումներ՝ ուղղված նահանգապետին, Հայոց կաթողիկոսին, թեմի առաջնորդին ու փոխթեմակալին, որոնք հեղինակել է հենց ինքը:
12. Սիմոնյան, Զանգեզուրի գոյամարտը 1920-1921 թթ, Ե. 2000, էջ 86
13. Սիմոնյան, նույն տեղը, էջ 88:
14. Նույն տեղը, էջ 33:
15. Մ. Ասատրյան, Հուշեր Խնձորեսկի բոլշեւիկների հեղափոխական գործունեությունից, էջ 34:
16. Նույն տեղը՝ էջ 34:
17. Ա. Սիմոնյան, Զանգեզուրի գոյամարտը 1920-1921 թթ, Երեւան, 2000, էջ 88:

…¸àô

գրկված ես ձայնի իրավունքից

ԳՐԻՇԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Գորիսի պետական համալսարանի դասախոս

Ê

որհրդային կարգերի հաստատումից անմիջապես հետո բոլշեւիկյան ղեկավարությունը ձեռնամուխ եղավ իր գաղափարական սկզբունքներով սահմանված չափանիշների կիրառմանը: Դասակարգային պայքարի տեսական դրույթների կիրառման արդյունքում սկիզբ առավ քաղաքական բռնությունների մի շղթա, որը տարբեր ձեւերով ու դրսեւորումներով շարունակվեց մի քանի տասնամյակ: Հասարակությունը բաժանելով «յուրայինների» եւ «օտարների», խորհրդային իշխանությունը սկսեց ամենուրեք փնտրել «դասակարգային թշնամիներ», որոնք ենթակա էին ոչնչացման, հասարակությունից դուրս մղման կամ վերադաստիարակման:

Դասակարգային «հակառակորդների» դեմ «անողոք ու անզիջում պայքարի» սկզբնական ձեւերից էր մարդուն ձայնի իրավունքից զրկելը, որը խորհրդային քաղաքական համակարգի ամենագռեհիկ ու զավեշտի հասնող հայտնագործություններից էր եւ, ըստ էության, դասակարգային պայքարի տեսական դրույթների գործնական կիրառման դրսեւորում: Հայ պատմագրության մեջ 20-րդ դարի 20-

Êàðáð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

30-ական թվականներին խորհրդային իշխանությունների կողմից իրականացրած քաղաքական բռնությունների վերաբերյալ ուսումնասիրություններում կարծես անտեսված են ձայնի իրավունքից զրկելու քաղաքական գործընթացները եւ այնպիսի տպավորություն է, որ դրանք չեն դիտարկվում նույն համատեքստի մեջ: Մի դեպքում՝ մարդուն ընտրելու եւ ընտրվելու, ժողովներին մասնակցության իրավունքից եւ տնտեսական ու սոցիալական բոլոր հնարավորություններից զրկում, իսկ մյուս դեպքում՝ ձերբակալությունների, բանտարկության, աքսորի, գնդակահարության դատապարտում: Երկու դեպքում էլ քաղաքական բռնաճնշումն ակնհայտ է եւ գտնվում են նույն տրամաբանական հարթության մեջ: Պարզապես մի դեպքում տեղի է ունենում «փափուկ», մյուս դեպքում՝ «կոշտ» բռնաճնշում, ինչպես տարբերակում են պատմական գրականության մեջ: Միանգամայն ճիշտ պնդում է, որ «ձայնազրկումը» տեղի էր ունենում բոլշեւիկյան սկզբունքներով սահմանված չափանիշներով, որով, ըստ էության, իշխանությունը մարդկանց բաժանում էր «յուրայինների» եւ «օտարների», փաստացի՝ իրավատերերի եւ իրավազուրկների, որով արդեն իսկ սեպ էր խրվում չբարձրաձայնվող հասարակական համախմբման «ինքնապաշտպանական համաձայնության» կայացման մեջ»: Միաժամանակ կարող ենք պնդել, որ 20-30-ականների «կոշտ» բռնությունները ձայնի իրավունքից զրկելու գործընթացի տրամաբանական շարունակությունն էին եւ պատահական չէր, որ ձայնի իրավունքից զրկվածների մեծ մասը հետագայում զոհ դարձան 1937-38 թվականների «կոշտ բռնություններին»: Ամեն դեպքում եւ ձայնի իրավունքից զրկելը՝ որպես «փափուկ բռնաճնշում», եւ դատապարտումներն ու գնդակահարությունները համապատասխանում էին բոլշեւիկյան քաղաքական սկզբունքներով սահմանված չափանիշներին:

Խորհրդային իշխանությունը հատկապես անողոք ու անզիջում էր բոլոր նրանց հանդեպ, ովքեր այս կամ այն կերպ առնչվել էին նախկին իշխանությունների հետ: Խնդիր ունենալով բոլշեւիկյան գաղափարախոսության գերակայության հաստատումը, հայ իրականության մեջ իշխանություններն այդ ճանապարհին գլխավոր հակառակորդ ու խոչընդոտ էին դիտարկում դաշնակցությանն ու նրա գաղափարախոսությունը: 20-ական թվականների սկզբին անընդհատ թմբկահարվող «դաշնակցական վտանգի գոյությունը» ընդամենը պատրվակ էր արդարացնելու կամ հիմնավորելու խորհրդայնացումից հետո իրականացվող բոլշեւիկյան «կարմիր տեռորը»:

Ձայնի իրավունքից զրկելու գործնական կիրառման թիրախում առաջինը հայտնվեցին Զանգեզուրի ազատագրական պայքարի մասնակիցները, մասնավորապես՝ սպաները, այնուհետեւ առեւտրական խավի ներկայացուցիչները եւ վերջապես՝ համեմատաբար ունեւոր ընտանիքների անդամները: Սակայն նման շերտերի կամ խավերի առանձնացումը հարաբերական բնույթ ուներ, քանի որ մնացած շերտերն ու խավերը որեւէ իրավական նորմով ապահովագրված չէին ձայնի իրավունքից զրկվելու հարցում: Ձայնի իրավունքից զրկելու գործընթացն առավել զանգվածային բնույթ ընդունեց գյուղատնտեսության կոլեկտիվացման ժամանակաշրջանում: Շատ դեպքերում ձայնի իրավունքից զրկվում էին նաեւ նրանք, ովքեր քաղաքական գործընթացներին որեւէ մասնակցություն չունեին: Պարզ տեսանելի է, որ առանձին դեպքերում գյուղական իշխանությունը սուբյեկտիվ, կամայական մոտեցում էր ցուցաբերում այս կամ այն ընտանիքի նկատմամբ եւ առանց խղճի խայթի զրկում նրանց ձայնի իրավունքից:

Խնձորեսկը, բնականաբար, դուրս չմնաց համապետական նման քաղաքական մակընթացությունների ու տեղատվությունների շրջանակներից: Ծայր առավ դասակարգային թշնամիների փնտրտուքը, որի ընթացքում ոտնահարվեցին դարերի ընթացքում ձեւավորված մարդկային հարաբերությունների բարոյական չափանիշները՝ հասարակությունը բաժանելով «յուրայինների» եւ «օտարների» կամ, ավելի խորքային իմաստով, այն դարձնելով «դատողների», «մատնիչների» եւ «մատնվողների» ամբողջություն:

Մի պահ պատկերացնենք հայկական գյուղական միջավայրը՝ ավանդական, միամտության աստիճանի ազնիվ, պարզ մարդկային հարաբերություններով, պատվի ու արժանապատվության անխախտելի ընկալումներով: Եվ հանկարծ նման միջավայրում հաստատվում է մի քաղաքական իշխանություն, որի դավանած գաղափարախոսության առանցքային դրույթներից էր «դասակարգային պայքարը»՝ իր ծանր հետեւանքներով: Ամենասկզբից մարդկանց համար նույնիսկ անհասկանալի էր, թե ինչ է կատարվում իրենց շրջապատում կամ որն է իրենց մեղքն ու հանցանքը: Մարդու մի անմեղ նախաձեռնությունը, կարծիքն անգամ կարող էին ճակատագրական դառնալ եւ այդ մարդը հայտնվեր դժոխային իրավիճակում: Քաղաքական այս գործընթացի անհեթեթությունն ուղիղ համեմատական է այն մեղադրանքներին, որոնք հիմք են հանդիսացել մարդկանց ձայնի իրավունքից զրկելու համար:

20-ական թվականներին Խնձորեսկում ձայնի իրավունքից զրկվեց 90 հոգի: Ինչպես եւ սպասելի էր, առաջինը ձայնի իրավունքից զրկելու քաղաքականության թիրախում հայտնվեցին Զանգեզուրի ազատագրական պայքարի մասնակիցները,

> *Խորհրդային իշխանությունը հատկապես անողոք ու անզիջում էր բոլոր նրանց հանդեպ, ովքեր այս կամ այն կերպ առնչվել էին նախկին իշխանությունների հետ*

Êàðïð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

մասնավորապես սպաները եւ նրանց ընտանիքի անդամները:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո քաղաքական հալածանքների թիրախում հայտնվեց հանրապետության բանակի սպա Սերյոժա Շաբունցը: 1929 թվականին ձայնի իրավունքի վերականգնման նպատակով Խնձորեսկի ընտրական հանձնաժողովին ուղղված դիմումբողոքներից մեկում, ինքնարդարացման նպատակով, նա ներկայացնում է կենսագրական որոշակի մանրամասներ: 1916 թվականին նա զորակոչվել է բանակ, ծառայել 218-րդ հետեւակային գնդում: 1917 թվականի վերջերին գալիս է Երեւան եւ ծառայության անցնում հայկական հրաձգային գնդի շարքերում, որը պետք է շարժվեր դեպի Արեւմտյան Հայաստան: Բայց, իր իսկ վկայությամբ, *«լուր առնելով, որ Զանկիզուրում կռիվներեն»*, մի քանի զանգեզուրցի տղաների հետ վերադառնում են տուն: 1918 թվականի սկզբներին Զանգեզուրի շուրջ իրադրության բարդացման հետ կապված՝ խնձորեսկցի բազմաթիվ երիտասարդներ մեկնում են Երեւան՝ զենք ձեռք բերելու նպատակով: Նա եւս միանում է այդ երիտասարդների խմբին ու, ինչպես ինքն է վկայում, մի ծանոթ սպայի *«աջակցութեամբ կարողացի, թի ինձ համար եւ թի ինծ հիտ մնացող ընգիրնիրիս համար զինք ստանալ ու վիրատառնալ»:* 1921 թվականին Զանգեզուրի ազատագրական ուժերի հետ հեռացել է Պարսկաստան, այնուհետեւ՝ 1922 թվականին, վերադարձել է Երեւան ու հանձնվել խորհրդային իշխանությանը: 1922-1924 թթ. Երեւանի բանտում երկար հարցաքննություններից հետո նրան ազատ են արձակում[1]: 1924 թվականից հաստատվում է գյուղում, անցնում խաղաղ աշխատանքի: Սակայն գյուղի իշխանություններն ամեն ինչ անում էին նրան մեկուսացնելու համար: 1925 թվականին նրան զրկում են ձայնի իրավունքից եւ, որպես հետեւանք, նաեւ հող ստանալու իրավունքից: Բայց այս անկոտրում ու հպարտ մարդը երբեք էլ չգնաց ինքնարդարացնող դիմումներ հղելու եւ ավելորդ վկայակոչումների ճանապարհով: Ավելին, նա միշտ հավատարիմ մնաց իր ազգային գաղափարներին եւ երբեք էլ չդարձավ ոչ մի զղջողական փաստաթղթի հեղինակ: Չորս տարի շարունակ լուռ համբերությամբ, առանց մանրանալու, ընդամենը հետեւում էր իրականացվող գործընթացներին: Բայց երբ ուղղակի հալածանքներից հետո նրան զրկում են նաեւ ձայնի իրավունքից, արժանապատիվ զինվորականն արդեն ըմբոստանում է եւ 1929 թ. հունվարի 2-ին դիմում հղում ընտրական հանձնաժողովին, որը ոչ թե պարզունակ ու միամիտ խնդրագիր էր, ինչպես բոլշեւիկյան մամլիչի տակ հայտնված շատերինը, այլ ավելի շատ բարոյախրատական խոսք էր, ավելին՝ քաղաքական մեղադրանք հենց հանձնաժողովին ու նրա անդամներին:

Հարյուրապետը նախ ընտրական հանձնաժողովից պահանջում էր վերջ տալ ձայնից զրկելու խայտառակ գործընթացներին եւ *«մատի արանքով չնայիլ անմեղ մարդկանց, քանի որ ծիր այդ անտարբերությունը շատերին է քցում խորը ծովի անտունտը մի թե ծիզ համար հաճելի է, որ ուտնահարումիք անմեղ անձնավորությանց»*: Նա ահավոր վիրավորված է հատկապես այն հանգամանքից, որ իրեն զրկել են ձայնի իրավունքից եւ այն համարում է ավելի «ծանր շալակ» իր արհամարհված անձի համար: Հատկապես նրան զայրացնում է այն, որ իրեն ձայնից զրկելու պատճառը մաուզերիստ լինելն է: *«Ինձ անվանիլով մաուզիրիստ, ես խնդրումիմ աբացուցիլ թե ինչ է մաուզիրիստը ոչ թե մաուզիր այլ կնտացիր (պլիմյոտ) էլ իմ ունիցիլ, ում իմ վնասիլ, ինչու պիտի այտ պատճառով ձայնից զրկվիմ: Խնդրումիմ ինձ ու իմ մաուզիրին արդար ճանաչեք ինչ որ տուք գործիլիք ու գործումիք»*: Այնուհետեւ հայրուրապետը պահանջում է, որ իր դիմումը քննարկեն իր ներկայությամբ, քանի որ *«յոյս ունիմ որ չորս տարին բավական կհամարիք, ոչ մի բան չորս տարի չին փորձում, ինչ որ տուք ինձ չորս երգար ու ծիգ տարի փորձեցիք, բավական համարիլ Խնդրատու Սերյոժա Շաբունց, 02.01.1929* [2]: Այս դիմումը քննարկվեց Խնձորեսկի ընտրական հանձնաժողովի նիստում եւ մերժվեց: Սակայն նույն թվականի հունվարի 18-ին կրկին մի ընդարձակ բողոք-դիմում ներկայացրեց, որտեղ արդեն որոշակի ինքնարդարացնող փաստեր էր թվարկում: Ներկայացնում է, թե ինչպես է փրկել բոլշեւիկ համագյուղացի Մակար Առստամյանցին ձերբակալությունից, ավելին, պնդում է, որ հատ-հատ գիտեր, թե ովքեր են Խնձորեսկում կոմունիստական գործունեություն ծավալում, բայց երբեք նրանց չի մատնել[3]: Նա մեկնում է Գորիս՝ իր դիմումի քննարկմանը մասնակցելու հույսով: Փետրվարի 1-ին գավառային կոմիտեն քննարկում է նրա դիմումը եւ մերժում, որպես «մաուզերիստի եւ խմբապետի»[4]: Ավելին, նա ձերբակալվում է եւ նետվում Գորիսի բանտ: Սկսվում է հարցաքննությունների մի նոր շարան: Ոչ մի կոնկրետ հանցանք չհայտնաբերելով, նորից նրան ազատում են: 1937 թվականին Սերյոժան կրկին ձերբակալվում է՝ բնակչության շրջանում հակախորհրդային քարոզչություն անելու մեղադրանքով եւ ազատազրկվում տասը տարով, բայց բանտերում մնում է մինչեւ 1955 թվականը: Այնուհետեւ՝ ազատվելով բանտից, բնակություն է հաստատում Քաջարան քաղաքում, որտեղ եւ կնքում է իր մահկանացուն:

Հայրապետ Առուշանյանը եղել է Հայ հեղափոխական դաշնակցության անդամ, ունեցել է սպայական աստիճան, ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Զանգեզուրի ինքնապաշտ-

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո, հասարակությունը «յուրայինների» եւ «թշնամիների» բաժանելու հետեւանքով ավերվեցին շատ բարոյական չափանիշներ:

“

Êàðîð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

պանական մարտերին։ 1920 թվականին եղել է գյուղի կոմիսարը։ Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո, քաղաքական բռնաճնշումներից խուսափելու նպատակով, նա հեռանում է Անդրկասպյան երկրներ եւ այլեւս չի վերադառնում։ Նրա հեռանալուց հետո բոլշեւիկյան խտրական քաղաքականության թիրախում հայտնվում են ընտանիքի անդամները՝ կինը՝ Սոֆյա Առուշանյանը եւ չափահաս որդին՝ Անուշավան Առուշանյանը։

Ծայրահեղ չքավորության մեջ գտնվող ընտանիքի մայրը՝ Սոֆյա Առուշանյանը, դիմումով խնդրում է վերականգնել իր եւ որդու ձայնի իրավունքը, որովհետեւ ամուսնու հեռանալուց հետո այլեւս կապ չունեն նրա հետ, առավել եւս, որ նա ամուսնացել է եւ ունի իր նոր ընտանիքը[5]։ Հուզական է հատկապես նրա որդու՝ Անուշավան Առուշանյանի նամակը։ Գորիսի գավառային կոմիտեին նա գրում է. *«29 թվականի խորհուրդնիրի ընտրության ժամանակ ինձ եւ մայրիկիս ձայնից զրկիլին, ի պատասխան նա վոր հայրս 20 թվին գյուղում յեղիլա կամիսար ու իր աշխատանքի ժամանակ հասարակության հետ լավ չի վիրաբիրվել եւ այն ժամանակին յիս յիղելիմ փոքրահասակ, յիս չիմ իմանում ինչ միղավուրիմ յիս, վոր նրա պատճառով ինձ եւ մայրիկիս ձայնից զրկիլին»։* Գավկոմը մարտի 3-ին մերժում է մոր եւ որդու դիմումը։ Նրանց դիմումը նույն թվականի ապրիլի 12-ին նորից քննարկվեց Խնձորեսկի ընտրական հանձնաժողովի կողմից, որն ընդունեց հետեւյալ որոշումը *«Դիմումը չի հարգվում ի նկատի ունենալով այն, վոր Առուշանյանի հայրը յեղել է մաուզերիստ եւ յեղելե գյուղումս կոմիսար, այժմել նա հակաե խորհրդային իշխանությանը եւ իրենքել ապրում են նրա խնամքի տակ»։* Միայն 1934 թ. հոկտեմբերի 26-ին վերականգնեցին նրանց ձայնի իրավունքը[6]։ Մեկնաբանություններն ավելորդ են, պարզապես զսպված ցասումով պետք է բացականչել՝ *«Օ՜ ժամանակներ, օ՜ մարդիկ»։*

1918-21 թթ. Խնձորեսկի ուղղությամբ մղվող մարտերի ակտիվ մասնակիցներից էր Խաչատուր Բեգլարյանը։ Եղել է Խնձորեսկի ինքնապաշտպանության կոմիտեի անդամ։ Ծառայության ընթացքում արժանանում է հարյուրապետի աստիճանի։ Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո, հավատալով իշխանությունների խոստումներին, չի հեռանում հայրենի գյուղից։ Ժամանակակիցները հիշում են, որ այդ կապակցությամբ նա ասում էր, թե *«թշնամու դեմ կռվելուց բացի, այս գյուղում ում եմ ինչ արել»։* Բայց շուտով Խաչատուրը հայտարարվում է «անհուսալի տարր» եւ նրա ընտանիքի անդամները զրկվում են ձայնի իրավունքից։ Իր ձայնի իրավունքը վերականգնելու համար Խաչատուրը 1928-29 թվականների ընթացքում դիմում է գյուղական խորհրդին։ Երկու դիմումներում էլ խնդրում է, որ *«նգատի առնեք իմ չքավորությունը եւ «լավ քննեք իմ դիմումըս»*։ Բայց ապարդյուն։ Խնձորեսկի ընտրական հանձնաժողովը, քննելով Խաչատուրի դիմումը, եզրակացնում է. *«Միրժիլ դիմումը ինկատի ունինալ, վոր դաշնակցական կառավարության ժամանակ յիղիլի խմբապետ»*[7]։ Նույն պատճառաբանությամբ 1929 թ. փետրվարի 13-ին դիմումը մերժում է նաեւ գավառային ընտրական հանձնաժողովը[8]։ Ավելին, նրա ընտանիքի անդամներին համոզում են, որ նրանց նկատմամբ կիրառվող անբարյացակամության պատճառն ընտանիքի հայրն է եւ միայն նրանից բաժանվելու դեպքում է հնարավոր վերականգնել ձայնի իրավունքը։ Անելանելի վիճակում հայտնված նրա ավագ որդին՝ Արմենակ Բեկլարյանը, բաժանվում է հորից եւ ընտանիքով ապրում առանձին։ Այսքանից հետո նորից մերժում են նրա դիմումը, ուր հայտնում էր, թե ինքը կապ չունի հոր հետ եւ նրանից բաժանվելով, ապրում է առանձին տեղ[9]։ Պատկերացրեք մարդու հոգեկան դրամատիկ վիճակը, երբ ընտանիքի անդամները երես են թեքում իրենից՝ հասարակության լիիրավ անդամ դառնալու համար։

Երկար քաշքշուկներից հետո՝ 1930 թ. նոյեմբերի 17-ին, տեղի ունեցած գյուղական խորհրդի նիստը վերականգնեց Խաչատուրի ձայնի իրավունքը [(10)]։

Զանգեզուրի ազատագրական շարժումներին ակտիվ մասնակցություն ունեցած խնձորեսկցիներից է Խաչատուր Աթաբեկյանը՝ սպայական կոչումով։ Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո Խաչատուրը հրաժարվեց հեռանալ հայրենի գյուղից եւ լծվեց խաղաղ աշխատանքի։ Պատմում են, թե երբ Խաչատուրին խորհրդային հետապնդումներից խուսափելու համար առաջարկել են հեռանալ գյուղից, ազատագրական շարժումների անվեհեր մարտիկը պատասխանել է. *«Կա էս գյուղում մի մարդ, որ կվկայի իմ որեւէ վատ արարքի համար։ Իսկ եթե ինձ բռնելու են նրա համար, որ կռվել եմ թուրքի դեմ, կամավոր եմ գնում բանտ»*։

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո նրան ձերբակալում են եւ մեկուսացնում Գորիսի բանտում։ Այնուհետեւ տեղափոխում են Երեւանի բանտ, որտեղ երկու տարի շարունակ անվերջ հարցաքննություններից հետո ազատում

Խնձորեսկցի նշված սպաները՝ Հայրապետ Առուշանյանը, Սերյոժա Շաբունցը, Խաչատուր Աթաբեկյանը, Ալեքսան Գյուլամբարյանը, Հովսեփ Զուլհակյանն արժանանալու էին այն ողբերգական ճակատագրին, ինչին արժանացան առաջին հանրապետության բանակի սպաները։

են: Ձայնի իրավունքից Խաչատուրին զրկում են 1925 թվականին: Երկար ժամանակ նա մեկուսացած ապրում էր գյուղում՝ առանց խառնվելու ներքին տնտեսական ու քաղաքական գործընթացներին: 1929 թվականին դիմում է հղում գյուղի ընտրական հանձնաժողովին՝ ձայնի իրավունքը վերականգնելու հույսով: Բայց 1929 թ. հունվարի 1-ին տեղի ունեցած հանձնաժողովի N 6 նիստը, քննարկելով Խաչատուրի դիմումը, կայացրեց հետեւյալ որոշումը՝ *«Միրժիլ դիմումը ի նկատի ունինալով, վոր դաշնակցական կառավարության ժամանակ յիղիլի խմբապիտ եւ ընգնումի 14-րդ կիտի մեջ»*[11]: Միայն 1930 թ. դեկտեմբերին վերականգնվեց նրա ձայնի իրավունքը[12]:

Ալեքսան Գյուլամբարյանը 1920 թվականին եղել է Խնձորեսկի ինքնապաշտպանական կոմիտեի նախագահը եւ գործուն կազմակերպական մասնակցություն ունեցել Խնձորեսկի ուղղությամբ ինքնապաշտպանության կազմակերպման գործում: Բնականաբար, Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո Ալեքսանն առաջիններից էր, որ լրացրեց ձայնի իրավունքից զրկվածների ցուցակը: 1925 թվականին զրկվելով ձայնի իրավունքից, այս հեղինակավոր մարդը հայտնվում է բացարձակ մեկուսացման մեջ: Նրա մարդկային կերպարի, ազգին ու հայրենի գյուղին նվիրվածության մասին շատ փաստեր ու կենդանի վկայություններ են պահպանվել: 1918 թվականի սկզբից գլխավորել է Խնձորեսկի ինքնապաշտպանական կոմիտեն, կազմակերպել գյուղի ինքնապաշտպանությունը: Նրա գործունեությունից երեւում է, որ կուսակցական պատկանելությունը նրա համար մղված է եղել երկրորդական պլան: Մասնակցել է Խնձորեսկ եւ Տեղ գյուղերի ուղղությամբ տեղի ունեցած բոլոր կռիվներին: 1920-21 թվականներին, երբ Զանգեզուրի շուրջ բոլշեւիկամուսավաթական օղակն ավելի էր սեղմվում, Խնձորեսկի ուղղությամբ մարտերն ավելի թեժացան: Հենց այս ծանր պայմաններում Ալեքսանը, գլխավորելով ինքնապաշտպանական կոմիտեն, կարողացավ պատվով կատարել իր խնդիրը: Մեծ հեղինակություն է վայելել գյուղի հասարակ ժողովրդի շրջանում: Բազմաթիվ անգամ ընդդիմացել է դաշնակցական իշխանություններին, երբ վերջիններս հեղափոխական շարժման մասնակիցներին կամ նրանց հարազատներին ձերբակալում էին, ենթարկում զանազան պատիժների, նույնիսկ գնդակահարում: Նրա համար հատկապես անընդունելին կուսակցական պատկանելության հիմքի վրա գնդակահարությունն էր: 1920 թվականի մայիսյան ապստամբությունից հետո դաշնակցական իշխանությունը Խնձորեսկում ձերբակալեց մի քանի հեղափոխականների եւ նրանց հարազատների: Ալեքսանը միջամտեց՝ փորձելով ազատել նրանց պատժից:

1927 թ. հունվարի 31-ին նա դիմում է գյուղի ընտրական հանձնաժողովին՝ ձայնի իրավունքի վերականգնման խնդրանքով: Դիմումն ինքնարդարացման բովանդակություն ուներ: Նա ամեն կերպ փորձում է ցույց տալ, որ ինքը հենց քաղաքացիական պատերազմի տարիներին միշտ էլ օգնել է խորհրդային ուժերին: Օրինակ, նշում է, որ ժամանակին ինը կոմունիստների, ովքեր գործում էին ընդհատակում, օգնել է խուսափել ձերբակալությունից: Եվ երբ դաշնակցական իշխանությունը նրան հանձնարարել է գյուղից հավաքել պարեն՝ *«մօտ 1800 փութ միս, միրժիլիմ, պաճառապանիլօվ չքաւորինք չինք տալ: 1500 փութ հացահատիկը նույնպէս միրժիլիմ»:* Դիմումատուն նշում է նաեւ, որ իր օգնությամբ են «Կարալկինի» զորագնդերը Խնձորեսկով անցել դեպի Զաբուղ: Նա վստահորեն հայտարարում է, որ ամբողջ գյուղը կարող է վկայել իր կատարած վերոհիշյալ գործերի մասին: Բայց այս հիմնավորումները ոչ մի նշանակություն չունեցան «բոլշեւիկյան վճռականությամբ» գործող գյուղի ընտրական հանձնաժողովի անդամների համար: Դիմում-փաստաթղթի ձախ անկյունում ավելացվում է հետեւյալը *«Դիմումը միրժիլ, չի վիրականգնիլ ձայնի իրավունքը*[13]:

Նշեմ, որ խնձորեսկցի նշված սպաները՝ Հայրապետ Առուշանյանը, Սերյոժա Շաբունցը, Խաչատուր Աթաբեկյանը, Ալեքսան Գյուլամբարյանը, Հովսեփ Ջուլհակյանն արժանանալու էին այն ողբերգական ճակատագրին, ինչին արժանացան առաջին հանրապետության բանակի սպաները: Բայց նրանք այդ ճակատագրին չարժանացան, քանի որ խնձորեսկցի բոլշեւիկները միասնական կերպով պաշտպանեցին նրանց՝ տալով արդարացնող վկայություններ: Այս կապակցությամբ, մասնավորապես, առանցքային դեր են խաղում Խնձորեսկում կոմունիստական շարժման հիմնադիր անդամներ Ղազար Ջանունցը, Մակար Աղաբաբյանը եւ Արշակ Բալյանը: Ղազար Ջանունցը, ով այդ ժամանակ բարձր պաշտոն էր զբաղեցնում Խորհրդային Հայաստանի ԿԳԿ-ում, անձամբ մասնակցում է նրանց հարցաքննություններին, ներկայացնում նրանց գործունեությունը եւ վկայում, որ նրանց շնորհիվ ինքն անձամբ մի քանի անգամ կարողացել է խուսափել ձերբակալություններից: Մեկ անգամ եւս կարող ենք պնդել՝ Խնձորեսկում կուսակցական պատկանելությունը երբեք վճռական գործոն չէր: Դարերի ընթացքում ձեւավորված մարդկային, բարոյական չափանիշները միշտ էլ տիրապետող են եղել այս հինավուրց ձորում: Բայց խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո հասարակությունը «յուրայինների» եւ «թշնամիների» բաժանելու արդյունքում ավերվեցին շատ բարոյական չափանիշներ:

1923 թվականին գավառային կոմիտեի համապատասխան հանձնարարականով →

1923 թվականին գավառային կոմիտեի համապատասխան հանձնարարականով եւ գյուղական խորհրդի որոշումով դադարեցվում է Խնձորեսկի սբ Հռիփսիմե եկեղեցու գործունեությունը:

“

Êàðéð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

եւ գյուղական խորհրդի որոշումով դադարեցվում է Խնձորեսկի սբ Հռիփսիմե եկեղեցու գործունեությունը: Եկեղեցու ամբողջ գույքը, քահանայի նախաձեռնությամբ, համայնքի անդամների ստորագրությամբ, հանձնվում է եկեղեցու գանձապահ Լեւոն Սափյանին՝ պահպանելու նպատակով: Դրանից հետո Լեւոնը մի քանի անգամ դիմում է գյուղխորհրդի նախագահին՝ նախկինում եկեղեցուն պատկանող գույքն իշխանություններին հանձնելու համար: Սակայն գյուղական խորհուրդը կարծես թե այդ հարցում չէր շտապում: 1927 թվականի սկզբներին նրան հրավիրում են գյուղխորհուրդ՝ պահանջելով եկեղեցու գույքը: Սակայն Լեւոնը գյուղական պարզ անմիջականությամբ ասում է, որ բանալին գտնվում է մոր մոտ եւ կգնա ու կբերի: Սա բավական էր, որ նրան մեղադրեին անպատասխանատվության, խորհրդային իշխանության սեփականությունը հանդիսացող եկեղեցու գույքի նկատմամբ անտարբեր վերաբերմունքի, իշխանության ցուցումը չկատարելու մեջ[14]: Նա զրկվում է ձայնի իրավունքից եւ հայտնվում անորոշ կացության մեջ: Գյուղական պարզ հարբերությունների միջավայրում դաստիարակված այս մարդը, համոզված լինելով, որ եկեղեցու գույքը հանձնելու դեպքում կվերականգնվի ձայնի իրավունքը, այդ հարցով անընդհատ դիմում է գյուղական խորհրդին, բայց մնում անարձագանք: 1929 թ. հունվարի 1-ին Լեւոնը մեկ ամգամ եւս դիմում է գույքը հանձնելու եւ իր ձայնի իրավունքը վերականգնելու համար: 1929 թ. հունվարի 5-ին Խնձորեսկի գյուղական խորհուրդը վերջապես որոշում է ընդունում եկեղեցու գույքի բռնագրավման մասին եւ Լեւոնից պահանջում այն հանձնել ըստ գույքացուցակի: Գույքն, իհարկե, հանձնվեց: Լեւոնը, հույս ունենալով, որ դրանից հետո հնարավորություն կունենա վերականգնել ձայնի իրավունքը, նույն թվականի փետրվարի 1-ին դիմում է գյուղխորհրդին, բայց ձայնի իրավունք եկեղեցու սպասավորն, այդպես էլ չստացավ: Մերժումը հիմնավորեցին, իբր գույքը հանձնելու ընթացքում պակասել է մեկ թեյնիկ (փաստաթղթում՝ «չայդան»): Լեւոնը փորձում է ապացուցել, որ ինքը հանձնել է ցուցակով իր պահպանությանը հանձնված ամբողջ գույքը, բայց գյուղխորհուրդը մնաց անդրդվելի ու շարունակ պնդում էր «չայդանի» պակասը՝ այն վերածելով քաղաքական մեղադրանքի[15]: Քաղաքական հարցերից անտեղյակ, անօգնական ու անորոշության մեջ հայտնված Լեւոնն այս անգամ դիմում է Զանգեզուրի գավառի ընտրական հանձնաժողովին, բայց փետրվարի 17-ին տեղի ունեցած նիստում այն եւս մերժեց դիմումը՝ հիմք ընդունելով Խնձորեսկի գյուղական խորհրդի հիմնավորումը: 1930 թ. փետրվարի 18-ին նա մեկ անգամ եւս դիմում է ձայնի իրավունքը վերականգնելու համար, այս անգամ՝ Գորիսի գավառային կոմիտեին: Լեւոնն առաջարկում է իր հինգ շնչից բաղկացած ընտանիքի հույսը հանդիսացող երկու կովն ու մեկ ավանակը հանձնել խորհրդային իշխանությանը, միայն թե վերականգնեն ձայնի իրավունքը: Բայց նույն թվականի ապրիլի 5-ին տեղի ունեցած գավկոմի նիստը մերժում է դիմումը[16]:

1926 թվականի ձայնազուրկների ցուցակում է նաեւ Վանի Բոզունցը (Ծղիկին, Ծաղիկին): Նրան մեղադրում էին, որ 1926 թվականին գյուղում բացել է, խանութ եւ զբաղվել առեւտրով, ինչը պատճառ է դարձել, որ նրանց ընտանիքը դարձել է անհուսալի խորհրդային իշխանության համար: 1929 թ. հունվարի 5-ին Վանին դիմում է գրում գավկոմին՝ արդարացման նպատակով: Նա գրում է, որ *«միր խանութը բացվիլա իմ հոր յիղբայր Սմբաթ Բոզունցի ղեկավարությամբ 1926 թվականին վորը մինք միանքամայն կողմնակից չինք յիղիլ մի տարի խանութը գործիլուց հետով փակումինք եւի հորյիղբայրս գնումի կասպիսի կրայ վորը նիրկայումս բատրակի արաբաի քշում միր գյուղացու համար»*[17]:

Այս ինքնարդարացումը հավանաբար դեր խաղում է եւ հունվարի 10-ին գավկոմը քննարկման է դնում Վանիի դիմումը եւ, զարմանալիորեն, վերականգնում նրա ձայնի իրավունքը[18]: Վանին ապրել է մինչեւ 90-ական թվականների սկիզբը եւ հաճելի զրուցակից էր իր վառ հիշողության շնորհիվ: Եվ երբ հարցնում էինք այդ իրադարձությունների մասին, նա ցավով ասում էր, թե մեկ ոչխար տվեցի, տարան կերան եւ ես ու մեր ընտանիքի անդամները դարձանք *«իշխանության համար ընդունելի մարդիկ»:*

Խնձորեսկի ընտրական հանձնաժողովը չի շրջանցում նաեւ «գյուղական առեւտրական բուրժուազիայի ներկայացուցիչ» Մակիչ Սիմոնցին: 1928 թ. դեկտեմբերի 24-ի որոշմամբ «ամենատես» հանձնաժողովը որոշում է ընդունում նրան զրկել ձայնի իրավունքից: Բանն այն է, որ Մակիչը «պատենդովնի» բացօթյա մսավաճառ էր եւ ժամանակի քաղաքական չափանիշներով հանդիսանում էր «անաշխատ եկամուտով ապրող» տարր: 1929 թվականի գարնանը, հողաբաժանման ժամանակ, գյուղական խորհուրդը նրան առաջարկում է թողնել մսավաճառությունը եւ ընդհանուր հիմունքներով հող ստանալ, հակառակ դեպքում կզրկվի հողից: Մակիչը նախընտրում է իր տարիների զբաղմունքը եւ հրաժարվում հողից[19]: Այս դեպքից հետո գյուղական խորհուրդն ամեն ինչ անում է՝ նրան արգելելու մսավաճառությունը շարունակել: Վերջինս հայտնվում է ծայր չքավորության մեջ եւ ստիպված 1930 թ. փետրվարի 7-ին մեղայականով դիմում է գյուղխորհրդին՝ ձայնի իրավունքը վերականգնելու խնդրանքով: Նրան տրվում է վկայական հետեւյալի մասին.

Խնձորեսկի ընտրական հանձնաժողովը չի շրջանցում նաեւ «գյուղական առեւտրական բուրժուազիայի ներկայացուցիչ» Մակիչ Սիմոնցին:

ÊàðÐð¸²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

«Տրվում է սույնը Խնձորեսկ գյուղացի Մակիչ Սիմոնյցին առ այն վոր գյուղում ունի սեփական մեկ ավանակ, շնչերի թիվը 6 հոգի, վարող ձեռք 1 հոգի»[20]: Այս վկայականը դիմումի հետ պետք է հիմք ընդունվեր եւ հարցը քննարկվեր գավառային կոմիտեում: Դիմումում Մակիչը գրում է, որ թողնում է մսագործությունը, որով զբաղվել է չքավոր ընտանիքի գոյությունը պահպանելու համար: Համապատասխան վկայականը փետրվարի մեկից հանձնում է ֆինբաժնին եւ խնդրում վերականգնել ձայնը՝ կոլեկտիվ մտնելու համար: Գավառային կոմիտեն որոշում է հարցի քննարկումը թողնել գյուղի ընտրական հանձնաժողովի վերաքննարկմանը: Փետրվարի 25-ին գյուղի ընտրական հանձնաժողովը վերաքննարկում է հարցը եւ մերժում՝ պատճառաբանելով, որ *«...հրաժարվել է հող ստանալուց եւ շարունակել առեւտուրը: Հիմա տեսնելով, որ գյուղը համատարած կոլեկտիվացման է ենթարկվում, նա հետ է տվել պատժենները»:* Այս եզրակացությունը հիմք է հանդիսանում, որպեսզի, երկար քաշքշուկից հետո, նորից ընտրական հանձնաժողովը մերժի Մակիչի ձայնի իրավունքի վերականգնման խնդրանքը: Այս դեպքում, փաստորեն, նրան մերժում են ոչ թե որպես «անկայուն տարր», այլ՝ որպես պատիժ:

Խնձորեսկցի Զիլֆուղար Ջավահիրյանցը 19-րդ դարի 80-ական թվականներին տեղափոխվել է Բաքու, որտեղ 20 տարուց ավելի աշխատել է նավթահորերում, այնուհետեւ տեղափոխվել Խնձորեսկ եւ զբաղվել առեւտրական գործունեությամբ: Հաշվի առնելով, որ նա զբաղվում էր առեւտրով, ինչը ժամանակի չափանիշներով նշանակում էր անաշխատ եկամուտ, 1928 թ. դեկտեմբերի 24-ին նրան զրկում են ընտրական ձայնի իրավունքից: Նրա հարցաթերթիկում տնտեսական դրության մասին ներկայացված էին հետեւյալ տվյալները՝ ունի 2 կով, 2 եզ, 1 ձի, 1 ջորի, 2 «դանա», իսկ համապատասխան հարցման դիմաց գրված է. *«վոչ մի հասարակական աշխատանք չի տարել եւ միշտել դեմե յիղել խորհրների իշխանությանը»*[21]: Նման ձեւակերպումն, անշուշտ, ճակատագրական հետեւանքներ ունեցավ Զիլֆուղարի համար: Այնուհետեւ ներկայացված է, որ նախկինում հիմնականում զբաղված է եղել առեւտրով, հիմա եւս զբաղվում է դրանով, բայց «ծածուկ»: Յուրօրինակ հնարամտությամբ շարադրված ու շրջահայաց դիմում էր Զիլֆուղարի դիմումը՝ ուղղված Գորիսի գավառային կոմիտեին: Այն, որպես ժամանակաշրջանի իրական պատկերն արտահայտող, կեղծ բարեպաշտությամբ համեմված հետաքրքիր փաստաթուղթ, նպատակահարմար է ներկայացնել ամբողջությամբ: Այսպես, նա գրում է *«Սույնով յայտնումիմ Գորիս գավ. կոմիտեյին, որ իմ տարիքս յոթանասուն եւ յիս քսան տարի Բաքւայ նավթահանքում յիղելիմ բանւոր, եւ որից աչքիցս էլ վնասվալ յիմ եւ որի մասին էլ ունիմ մոտս ֆիրմից տակումենտ յիս իմ կէնսակրության միջ չիմ ունիցիլ բատրակ եւ չին արել շահակոտութուն: Այժմ էլ ջրաղացբան իմ վորբես բանվոր եւ աբրումիմ իմ քրտնենքով եւ իմ խնամքի տակ. իսկ իմ վորդիքը Տիկրանը եւ Կարակինը սկզբից յիղիլին հողակորց վորբես գյուղացի: Ես վերջի յերկու տարիների ընթացքում առիվտուր արիլիմ Ինկատի ուռնիլով այն հանկամանքը, որ միր կառավարության սկզբնական լոզունկնիրը ասումէյին կարելիյե ազատ առեւտուր անիլ ազատ յերկրում, վերջնականաբես իմ վորդիքը ըմբռնիլով տասակարկային շահը եւ անհատական առեւտրի այն վնասնիրը, որը հասցնուե միր խորհրդային ընդհանուր շինարարությանը, կոմունիստական կուսակցության հիտակա հզոր նբատակին: Այդքանը իմ վորդիքը ըմբռնիլով չին ուզում հիշյալ հիմքերին վնաս հասցնիլ, քանի վոր գիտակցելեն տասակարկային շահի նշանակությունը: Ուստի խնդրումինք խորհրթային շինարարությանը ինձ ու իմ վորթիներին մասնակից անինք, մինք ձայնազուրկ լինելով չենք կարող սոցիալիզմի կառուցման կորցում աջակցութիւն ցույց տանք, քանի վոր միր նպատակնի ցառայել կոմունիստական կուսակցության հետակա հզոր նբատակին: Յես եւ իմ վորդիքը ցանկանալով այտ նբատակի ծառայությունը: Ուստի խնդրումինք միր ձայնը վիրականկնացնիլ, որբես միզ տեղ տան կոլիկտիւ մտնիլու, վոր եւ ստորագրուենք խորհուրթային նբատակի առաջ»:*

Հավանաբար Զիլֆուղարն ինքն էլ իրեն չէր հավատում, բայց պետական մեքենայի ճնշումն այնքան նպատակասլաց էր, որ այդ շրջահայաց մարդը գրում է այս «հանճարեղ» խնդրագիրը: Շարադրանքի այս ոճը եւս չփրկեց ծարպիկ առեւտրականին. 1930 թ. ապրիլի 5-ին կայացած Շրջգործկոմի նիստը մերժում է նրա խնդրանքը, եւ Զիլֆուղարը դուրս է մնում «սոցիալիզմի շինարարության սրբազան գործից»: Նրա դիմումի մերժման մասին որոշումը ձեւակերպված էր այսպես. *«Չի հարգի դիմումը, վորովհետիվ յիղիլի առեւտրական եւ այժմսիլ պարապվումի ծածուկ առեվտրով եւ բռնվածի ուղղակի հարկային տիսչության կողմից եւ տուգանվածա»*[22]: Այս մերժումից հետո հաստատված, անորոշության մեջ հայտնված նրա որդիները՝ Գարեգինը եւ Տիգրանն անվերադարձ հեռանում են Պարսկաստան[23]:

Թեւոս Ճատոնցին գյուղի ընտրական հանձնաժողովը ձայնի իրավունքից զրկել է 1927 թվականին: 1929 թվականին տեղի ունենալիք գյուղական խորհրդի ընտրություններին մասնակցելու նպատակով Թեւոսը դիմում է գյուղի ընտրական հանձնաժողովին՝ ձայնի իրավունքը վերականգնելու համար: Բայց նույն թվականի ապրիլի 5-ին տեղի ունեցած հանձնաժողովի նիստը →

Հաշվի առնելով, որ Զիլֆուղար Ջավահիրյանցը զբաղվում էր առեւտրով, ինչը ժամանակի չափանիշներով նշանակում էր անաշխատ եկամուտ, 1928 թ. դեկտեմբերի 24-ին նրան զրկում են ընտրական ձայնի իրավունքից:

ÊàðÐð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

մերժում է նրա դիմումը: Մերժման մասին ընդունված որոշումը ձեւակերպվում է հետեւյալ կերպ. *«Միրժիլ դիմումը, վորովհիտիվ Ճատունցը պահումի բատրակ եւ շահագործումի»*: Հավանաբար այս որոշումից հետո Թեւոսը դիմել է նաեւ գավառային ընտրական հանձնաժողովին, ձայնի վերականգնման նպատակով, որովհետեւ մեկ այլ փաստաթղթում գյուղխորհուրդը տեղեկանք է ներկայացնում գավառային հանձնաժողովի՝ հիմնավորելու համար իր որոշումը: Տեղեկանքում նշված է, որ Թեւոսի ընտանիքը բաղկացած է 10 շնչից, *«ընտանի գինդանի ունի 8 կով եւ յիրինջ, 4 հատ յիզներ, վոչխար 80, ջորի 1 հատ, էշ մեկ հատ եւ մեկ հատ սիփական գութան»:* Այս ամենը հիմք են հանդիսացել, որպեսզի նրան դիտեին որպես հակախորհրդային տարր[24]:

Բաբա, Բաղդասար, Կոստանդ Ղրդիլյաններին ձայնի իրավունքից զրկել են 1927 թվականին՝ իբր բատրակ պահելու եւ շահագործելու համար: Իրականում, ինչպես երեւում է ընտրական հանձնաժողովին ուղղված Բաբա Ղրդիլյանի դիմումից, այն բատրակները, որ հաշվել են, եղել են իր եղբայրների երեխաները, քանի որ իրենք տնտեսությունը վարել են միասնաբար եւ, ինչպես նամակում են գրում, «համգալա»: Ըստ դիմումի հեղինակի՝ բատրակներից մեկն էլ եղել է Միշա Յուզբաշյանի որդին, ով նույնպես *«15 ապրանք ունի միրի հետ պահումի»:* Սակայն այս հիմնավորումը ոչ մի դեր չի խաղում[25]: Ասենք, որ ձայնի իրավունքից զրկված Ղրդիլյանների համար չափազանց հավասարակշիռ պայքար էր մղում Հովսեփ Ղրդիլյանը, ով ավարտել էր Երեւանի թեմական դպրոցը եւ որպես ուսուցիչ աշխատում էր Խնձորեսկի դպրոցում:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո ծանր վիճակի մեջ են հայտնվում գյուղի աշխատավոր ընտանիքներից հատկապես Թունյանները: Լինելով ունեւոր, նրանք խորհրդային իշխանության կողմից որակվեցին ոչ ավել, ոչ պակաս՝ որպես «գյուղական բուրժուազիայի ներկայացուցիչներ» եւ հայտնվեցին հալածանքների թիրախում: Այս տոհմի բոլոր անդամները 1924 թվականին զրկվեցին ձայնի իրավունքից այն պատճառաբանությամբ, որ իրենց տնտեսությունը վարելու ընթացքում օգտագործել են բատրակներ եւ «ապրիլ են անաշխատ յիկամուտով»: Խնձորեսկի ընտրական հանձնաժողովին ուղղված իր դիմումում Գալուստ Թունյանը գրում է. *«Նույնով հայտնում եմ հանձնաժողովիտ որ մեր ըստ ծեր կախված ցուցակի ձայնազուրկե արված տասն մեկ հոգի աշխատավոր ձեռք թե ինչ պատճառով մեզ հայտնի չե միայն այնեք իմանում որպես ունեվոր ձայնազուրկ արված ոչինչ դեմ չեք ըստ մեր շնչերի մենք միջակ տնտեսություն եք, իսկ որ ունեվորեք հաշվում ծեր կամքնե: Հանձնաժողովը կիտե որ մեր տնտեսության աշխատավոր շնչերը յերղան-տոշակի յերես չեն տեսնում…»[26]:*

Գալուստն անդրադառնում է նաեւ բատրակ ունենալու՝ ժամանակի չափանիշներով առանցքային հարցին, քանի որ դրանից էր կախված շահագործողների դասին պատկանելու հարցը: Նա պնդում է, որ Ավագ Աթաբեկյանը ոչ թե իրենց բատրակն է, այլ միասին են ոչխար պահում եւ *«պատրակումի կողմից քանի ժամանակ առաջ քննութեան է ենթարկված»:* Հեռու լինելով քաղաքական գործընթացներից, նա գեղջկական պարզամտությամբ գրում է. *«Յեթե այս ութ տարվայ մեջ մեր տնտեսութիինից հակախորուրտային մի քայլե արված կամ կարող է սպասվի որպես հագայ քայլելի պտասխանատու ենք»*[27]: Սակայն այս վկայակոչումները ոչ մի էական նշանակություն չունեցան ընտրական հանձնաժողովի համար: 1929 թ. հունվարի 5-ին կայացած նիստում այս դիմումը մերժվեց հետեւյալ պատճառաբանությամբ՝ *«հանձնաժողովի կողմից դիմումը չի հարգվում, վորովհետեւ դրա տնտիսությունը պահվում է շահագործման միջոցներով եւ որը ունի 2 բատրակ»*[28]:

Գալուստ Թունյանի դիմումը փետրվարի 1-ին քննարկվում է գավառային ընտրական հանձնաժողովի նիստում եւ մերժվում, որպես «վարձու աշխատանք շահագործող»(29):

Միրզա Թունյանը երեք անգամ դիմում է ընտրական հանձնաժողովին՝ ձայնի իրավունքը վերականգնելու նպատակով, բայց երեք անգամ էլ մերժվում է[30]: Նրա վերաբերյալ լրացված հարցաթերթիկում ձայնազուրկի տնտեսական ներկա դրության մասին հարցին ի պատասխան լրացված են հետեւյալ տեղեկությունները *«2 կով, 2 յեզ, 70 ոչխար, 1 ջորի, 1 ավանակ, 2 մոզի, 1 գոմեշ»*: Ահա «գյուղական շահագործող բուրժուազիայի» դեմքերից մեկի տնտեսական կարողությունը:

Գերդաստանի առաջնորդը դիմումում խոստանում է, որ նախկինում իրոք բատրակ ունեցել են, բայց խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո իրենք են աշխատում իրենց տնտեսության մեջ, որպես շարքային գյուղացիներ: Բայց այս հիմնավորումները, չնայած Միրզան անընդհատ վկայակոչում էր ամբողջ գյուղը, ոչ մի նշանակություն չեն ունենում ընտրական հանձնաժողովի անդամների համար եւ 1930 թ. փետրվարի 14-ին գրված նրա երրորդ դիմումը եւս մերժվում է:

Միաժամանակ գյուղական խորհուրդը հորդորում է այս ընտանիքի երիտասարդ անդամներին՝ բաժանվել հարազատ ընտանիքից, որպեսզի վերականգնվի նրանց ձայնի իրավունքը: Անելանելի վիճակում հայտնված ընտանիքի զավակները՝ Լեւոն եւ Սմբատ Թունյանները, ստիպված բաժանվում են եւ դիմում ձայնի իրավունքը վերականգնելու համար:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո ծանր վիճակի մեջ են հայտնվում գյուղի աշխատավոր ընտանիքներից հատկապես Թունյանները:

ÊàðÐð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

Սմբատ Թունյանը գրում է, որ ինքը, ծնված 1903 թվականին, զորակոչվել է մշտական բանակ, որտեղ երկու տարի ծառայելուց հետո , 1927 թվականից դարբնի մոտ արհեստ է սովորում: Քանի որ նրա ծնողները զրկված էին ձայնի իրավունքից, ուստի Սմբատը եւս, որպես խնամքի տակ գտնվող, մեխանիկորեն զրկվել էր ձայնի իրավունքից: Նա արդարացիորեն պահանջում է վերականգնել ձայնի իրավունքը, քանի որ *«2 տարի բանակում ծառայելուց հետո եւ բանակից վերադառնալուց մինչ օրս դարբնի մոտ արհեստ սովորելով յես ձայնազուրկների դասին չպիտի դասվեմ եւ բացի այս հանգանանքները վոր յես մոտ 1 ամսից ավել է վոր բաժանվել եմ մեր տնտեսությունից»*[31]:

Նույն բովանդակությամբ բողոքով հանդես է գալիս նրա եղբայրը՝ Լեւոն Թունյանը: Ընտրական հանձնաժողովին ուղղված դիմումում նա գրում է՝ *«Յես վորպես հարազատ տնտեսության անդամ ծառայելեմ մշտական Կ. բանակում 2 տ. 6 ամիս: Մեր որենքի սահմանդրության կանոնների համաձայն յես դասվում եմ հարազատների շարքին: Յես հիմնականում հանցավոր չեմ, վոր ինձ ձայնազուրկ են արել:*

Ամբողջ գյուղի հասարակությունը կարող է հաստատել վոր յես անպետք կամ ներկա հասարակակգին անհարազատ անձնավորություն լինել չեմ կարող: Ճիշտ է, յես այնպիսի տնտեսության անդամ եմ վոր իրոք նրանք ձայնազրկել են: Բայց յես սույն դիմումով գալիս եմ ասելու վոր յես նրանցից տնտեսապես բաժանված եւ գյուղի մեջ առանձին ծուխ եմ հաշվում: Չի կարող պատահի վոր յես վորպես ապագա հասարակարգի անդամ իմ տնտեսությանը անհարազատ լինելով հանդերձ նրանց շարքին պատկանամ:

Խնդրում եմ ինձ հաշվի առնել վորպես առանձին տնտեսություն եւ ինձ չդասել իմ տնտեսության անդամների շարքին վորպես յես հարազատի եւ իմ ձայնի իրավունքը վերականգնացնելով, ինձ դասել հարազատների շարքին»[32]:

Այս դիմումի բովանդակությունը ձայնազրկության սկզբունքի կիրառման բարոյական հետեւանքների վառ արտահայտություն է:

Ձայնի իրավունքից զրկեցին նաեւ 94-ամյա Բադամ Սաթունցին եւ նրա 84-ամյա կնոջը՝ մեղադրելով ոչ ավել, ոչ պակաս՝ վաշխառության մեջ: Իրականում ի՞նչ էր եղել: Ծերացած եւ կենսունակությունը կորցրած Բադամը, «պահող չլինիլու պատճառով», իրեն պատկանող 20 ոչխարը 1927 թվականին վաճառում է համագյուղացի Ջավադ Թումասյանին եւ «զրկված լինելով վար ու ցանից», այդ փողով գնում է ցորեն, իր եւ կնոջ գոյությունը ապահովելու համար: Այնուհետեւ, ինչպես գրում է Բադամը, *«միր ուտիլիքը կիրիլենք, իսկ մի քանի փութ տվիլիմ միր գյուղացի չքավոր Յիրվանդին, որպեսզի կալին փութը չորս ռուբլի ինձ տան, տրա պատճառով ինձ ծայնից զրկիլին»*[33]: Դիմումով Բադամը խնդրում է վերականգնել իր ձայնի իրավունքը եւ 1929 թ. հունվարի 5-ին հանձնաժողովը քննարկում է նրա դիմումը եւ մերժում հետեւյալ պատճառաբանությամբ՝ *«պարզվեց, որ Սաթունցը իր վոչխարը ծախիլի եւ տվիլ ցորնի, նույն ցորինը տվիլ շահով, գյուղացիների տոկոսով, ուստի միրժվումի դիմում»*[34]:

Սակայն Բադամ Սաթունցի ոչխարների պատմությունը դրանով չավարտվեց: Նրա որդին՝ Հայրապետ Սաթունցը, ով ապրում էր Բաքվում, 1928 թվականին վերադառնում է գյուղ՝ ծերացած ծնողներին խնամելու համար: Բայց հանձնաժողովը ձայնի իրավունքից զրկում է նաեւ նրան: Նույն նիստում քննարկվում է նաեւ Հայրապետի դիմումը՝ արդեն իր ձայնի իրավունքի վերականգնման վերաբերյալ: Այս կապակցությամբ կայացվեց հետեւյալ որոշումը *«ի նկատի ունինալով վոր Սաթունցը ապրումի հոր հիտ եւ խնամումի նրանց եւ վորպես հայրը ստրակցուցիչ պայմանիրովի զբաղվում, ուստի միրժիլ դիմումը, իսկ ի նկատի ունինալ յիթի հորից բաժանվումի ու խնամք չի տանի, այն ժամանակ ծայնը կվերագանգնվի»*[35]: Այսինքն, եթե որդին դադարեցնի ծերացած, անօգնական ծնողների խնամքը, այդ ժամանակ կվերականգնվի ձայնի իրավունքը:

Որքան որ անհեթեթ էին մարդկանց ձայնի իրավունքից զրկելու պատճառները, նույնքան էլ անհասկանալի էին ձայնի իրավունքը վերականգնելու շարժառիթները, որովհետեւ այս կապակցությամբ որեւէ հիմնավորում չէր տրվում, պարզապես դիմումատուի մի քանի դիմումներից հետո հանկարծ որոշվում էր՝ «Վիրականգնիլ ձայնի իրավունքը»: Առանձին դեպքերում ձայնի իրավունքի վերականգնման հիմնավորումն ակնհայտ հակասական բնույթ ուներ: Օրինակ՝ Խաչատուր Բեգլարյանի ձայնի իրավունքի վերականգնումը գյուղական խորհուրդը հիմնավորում է այսպես՝ *«Խորհրդային իշխանությունը Զանգեզուր մտցնելուց յետո քաղաքացուց վոչ մի հակա քայլ չի նատվել եւ միշտ պարապվելե հողագործությամբ»*[36]: Այդ դեպքում նա ինչու 1928 թվականին զրկվեց ձայնի իրավունքից, ինչ փոխվեց այդ մարդու մեջ, որ երկու տարի հետո խորհրդային իշխանության համար «օտարից» վերածվեց «յուրայինի»: Նույնը վերաբերվում է նաեւ Սմբատ Թունյանին, ում ձայնի իրավունքի վերականգնման մասին գյուղական խորհրդի որոշման քաղվածքի մեջ, որպես հիմնավորում, գրված է՝ *«նրանից հակա քայլ չի նկատվել»*[37]: Իսկ մինչ այդ ի՞նչ էր արել Սմբատ Թունյանը, որ անընդունելի էր խորհրդային իշխանության համար:

1928 թ. դեկտեմբերի 31-ի գավառային ընտրական հանձնաժողովի նիստում, →

Որքան որ անհեթեթ էին մարդկանց ձայնի իրավունքից զրկելու պատճառները, նույնքան էլ անհասկանալի էին ձայնի իրավունքը վերականգնելու շարժառիթները...

“

Êàðð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

քննարկելով ձայնազուրկների ընտրական իրավունքի վերականգնման հարցը, որոշեցին վերականգնել Ալեքսան Գյուլամբարյանի, Ներսես Կյալունցի եւ Մուրադ Մալյանի ու նրանց ընտանիքի անդամների ձայնի իրավունքը: 1929 թ. հունվարի 18-ին ներկայացված ցուցակից վերականգնվեց միայն Վանի Բոզունցի ձայնի իրավունքը: 1930 թ. մայիսի 3-ին գավառի ձայնազուրկների ցուցակը վերանայող հանձնաժողովի նիստում որոշվեց վերականգնել Սոֆյա Առուշանյանի, Լեւոն Սաֆյանի, Մակիչ Սիմոնյանի, Արմենակ Բեգլարյանի ձայնի իրավունքը[38]:

Ժամանակի հեռավորությունից քննելով փաստաթղթերը, առաջին իսկ պահին հառնում է բնական հարց՝ ո՞վ էր մեղավոր, ի՞նչ իրավունքով էին մարդիկ այդքան հեշտությամբ բարոյական խեղման ենթարկվում: Ո՞վ կամ ովքե՞ր էին մեղավոր տեղի ունեցածի համար: Դատողնե՞րը, թե՞ դատվողները: Պատմությունը վաղեմության ժամկետներ չի հանդուրժում եւ ժամանակի ամենամեծ հեռավորությունն անգամ խոչընդոտ չէ անարգանքի սյունի համար: Բայց ժամանակային հեռավորությունից՝ իրականության ճիշտ ընկալման դեպքում, «Ո՞վ է մեղավոր» հարցը կորցնում է իր իմաստը եւ առավել խորքային ու տարողունակ է դառնում հետեւյալ ձեւակերպումը՝ *մարդիկ էին մեղավոր, թե՞ ժամանակաշրջանը: Որքան էլ տարօրինակ թվա, մարդիկ մեղավոր չէին, մեղավորն այդ ժամանակաշրջանում հաստատված քաղաքական համակարգն էր, որ մարդկանց դարձրեց «անմեղ մեղավորներ»:*

Անվանացուցակ ընտրական իրավունքից զրկված անձանց [39]

Ազգանուն, անուն, հայրանուն	1.Անաշխատ հասույթով ապրող անձինք 2.հոգեւորականներ, 3. նախկին ժանդարմերիայի եւ ոստիկանության գործակալներ ու բոլոր նրանք, որոնք նախատիսված են ՀՍԽՀ Կենտգործկոմի հրահանգով, 4. Դատական կարգով դատապարտվածներ, 5. Խելագար ճանաչված ու խնամակալության տակ գտնվողներ, 6. Ձայնազուրկների ընտանիքների անդամներ, որոնք գտնվում են ձայնազուրկների խնամքի տակ
Բուշտունց Արսեն Օհանի	շրջիկ առեւտրական
իր կին Հայկանուշ	ջիկամուտով ապրող
յիղբոր կին Հերիքնազ	ջիկամուտով ապրող
Բոզունց Սմբաթ Առստամի	վորպիս առեւտրական
մայր Ծաղիկ	ջիկամուտով ապրող
իր կին Արփինիկ	առեւտրի ջիկամուտով
յիղբոր տղա Վանի	
Բոզունց Ավանիս Դատաշի	առեւտրական
մայրը Անուշ	նրա ջիկամուտով ապրող
Սիրունց Ասկանդար Գալուստի	շրջիկ առեւտրական
իր կին Զառի	առեւտրի ջիկամուտով ապրող
իր որդին Բուղդան	նույնը
հարսը Շուշանիկ	նույնը
Ելիզբարյան Բախշի Մաթեւոսի	շրջիկ առեւտրական
իր կին Շանի	առեւտրի ջիկամուտով ապրող
Գալունց Գրիքոր Մանուչարի	եկեղեցու սպասավոր
կինը Անուշ	ջիկամուտով ապրող
Թոխսանց Հակոբ Գալուստի	դատարանի միջոցով դատապարտված
Ղրդիլանց Կոստանդ Բադիի	որպես շահագործող
հայրը Բադի	նույնպիս շահագործող
Բադու հորյիղբարը	նույնը
մայրը Շուղիրը	շահագործողի ջիկամուտով ապրող
հորյիղբոր կին Դանա	նույնը
իր կինը Սահրնազ	նույնը
յիղբոր կինը Արփինիկ	նույնը
Շաբունց Սիրոժա Աղաջանի	վորպիս մաուզերիստ
իր կինը Համազ	նույնի ջիկամուտով ապրող
Սիմունց Մակիչ Խաչատուրի	վորպիս առեւտրական
Ջավահիրյան Գարիգին Չիլֆուղարի	առեւտրական
յիղբայր Տիկրան	նույնը առեւտրական
հայրը Չիլֆուղար	առեւտրի ջիկամուտով ապրող
յիղբոր կինը Հազարավարդ	նույնը
իր կինը Վարսենիկ	նույնը
Թաթարյան Միրզա Հայրապիտի	որպես ստրկացուցիչ պայմանով վարկ տվող
Բոզունց Արտոշ Իսայի	առեւտրական
Բոզունց Սմբատ	առեւտրական
կինը՝ Սառան	խնամքի տակ
մայրը՝ Ոսկին	խնամքի տակ
կինը՝ Սաթենիկ	խնամքի տակ
Ջավահիրյան Յիղիշե Մաթեւոսի	առեւտրական
Գիլավյան Սիրգիլ Խաչատուրի	շրջիկ առեւտրական
իր կինը Անինկա	առեւտրի ջիկամուտով ապրող
Գիլաբունց Ալիքսան Հաբիթի	ինքնապաշտպանության կոմիտեի նախագահ
Գյուլամբարյան Անուշ	խնամքի տակ
վորդին Մեսրոբ	խնամքի տակ

Êàðêð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

հարսը՝ Շուշան	խնամքի տակ
Ֆարամազյան Գարիկին Խաչատուրի	առեւտրական
Խաֆյան Լիվոն Նիկոլայի	ջիկիդիցու սպասավոր
Բիգլարյան Խաչատուր	որպիս խմբապիտ
Թինյան Գալուստ	ստրակցուցիչ պայմանով վարկ տվող
իր վորթի Գրիքոր	նույնի ջիկամուտով
վորդի Միրզա	նույնի ջիկամուտով
թոռը Խաչատուր	խնամքի տակ
թոռը Լեւոն	խնամքի տակ
թոռը՝ Սմբատ	խնամքի տակ
հարսը Ջանին	խնամքի տակ
հարսը Արյուսակ	խնամքի տակ
հարսը Աստղիկ	խնամքի տակ
հարսը Աստղիկ	խնամքի տակ
փոքր հարս Վարսին	ջիկամուտով ապրող
Թիլունց Ավանիս Աբրահամի	վորպիս վաշխառու
իր կինը Նազանը	վաշխառուի ջիկամուտով ապրող
Աթաբեկյան Խաչատուր	խմբապետ
կինը Սահարնազ	խնամքի տակ
Ճատունց Թեւոս	շահագործող
Ճատունց Անդրիաս	շահագործող
կինը՝ Անուշ	խնամքի տակ
կինը՝ Վարսին	խնամքի տակ
Ղրդիլյան Բաղդասար	շահագործող
կինը՝ Շուշին	խնամքի տակ
Ղրդիլյան Կոստանդ Բաղդասարի	շահագործող
կինը՝ Սահրնազ	խնամքի տակ
Ածատրյան Վարդան	դատապարտված
Մինասյան Խաչատուր	դատապարտված
Առուշանյան Հայրապետ	մաուզերիստ
կինը՝ Սոֆի	խնամքի տակ
որդին՝ Անուշավանը	խնամքի տակ
Բրդանունց Արամ	վարձու ածխատանքի հասույթվ ապրող
Խաթունց Հայրապետ	շահագործող
Խաթունց Բադամ	շահագործող
Կյալունց Ներսես	
կինը Գյոզալ	
Մալյան Մուրադ	
վորդին՝ Գարեգին	
Մալյան Սառա	
Մալյան Սոնա	
Ասրյան Լեւոն	
Սաթունց Բադամ	որպես ստրկացուցիչ պայմանով վարկ տվող
իւր կինը Շուշան	վաշխառուի ջիկամուտով ապրող
վորդին Հայրապետ	վաշխառուի ջիկամուտով ապրող

1. Ֆ 132, ց 2,գգ 24, թգ 34-35
2. ֆ 132, ց 2, գ 23, թ 58
3. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 24, թգ 34-35
4. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 15, թգ 8
5. Ֆ 132, ց 2, գ 4, թ 47
6. Ֆգ 739, ցգ 1, գգ 9, թգ 47
7. ֆ132, ց 2, գ 5, թ 99
8. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 15, թգ 16
9. ֆգ132, ց 2, գ 18, թգ թգ 168,169
10. Ֆգ 739, ցգ 1, գգ 5, թգ 31
11. Ֆ 132, ց 2, գ 8, թթ19-20
12. Ֆգ 739, ցգ 1, գգ 9, թգ 47
13. ֆ 132, ց 2, գ 5, թ 7
14. ֆ 132, ց 2, գ 18, թթ 46
15. ֆ 132, ց 2, գ 18, թթ 46-48
16. ֆ132, ց 2, գ 10, թգ 12
17. ֆ 132, ց 2, գ 43 թ 31
18. ֆ 132, ց 2, գ 11, թգ 31
19. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ18, թգ 40
20. Ֆգ739,ցգ 1, գգ 2, թգ 39
21. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 18, թգ 35
22. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 18, թգ 35
23. Ֆգ 739, ցգ 1, գգ 9, թգ 47
24. ֆ 132, ց 2, գ 8, թ 13-14
25. ֆ 132, ց 2, գ 5, թ 35: Ֆգ 739,ցգ 1, գգ 2, թգ 84
26. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 24, թգ 49 եւ հակգ
27. Նույն տ»ղը:
28. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 24, թգ 50
29. Ֆգ 2, ցգ 2, գգ 15, թգ 8
30. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 43, թգ 23 «ւ հակգ
31. Ֆգ 739, ցգ 1, գգ 7, թգ 21
32. Ֆ 132, ց 2, գ 42 «ւ հակգ
33. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 24, թգ 2 «ւ հակգ
34. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 24, թգ 1
35. Ֆգ 132, ցգ 2, գգ 24, թգ 2
36. Ֆգ 739, ցգ 1, գգ 5, թգ 32
37. Ֆգ 739, ցգ 1, գգ 7, թգ 19
38. Ֆգ 739, ցգ 1, գգ 7, թգ 44, 41
39. ֆ 132, ց2, գ2, թթ 28-29

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ

Êàðâð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

Անմեղները չվերադարձան

1937

ՍՈՒՐԵՆ ՂՐԴԻԼՅԱՆ

«Նորք» հանդես, N 5, 1989 թ.

«Նորք»
Հատված խմբագրության փոստից

Կարդում ես այս նամակն ու մտապատկերիդ մեջ կողք-կողքի շարվում են պարզ ու աշխատավոր հայ գյուղացիների տասնյակ գերդաստաններ՝ խոշտանգված ու բզկտված ստալինիզմի մարդատյաց սիստեմ-մեքենայի ատամնանիվների տակ: Անպաճույճ ու կցկտուր տողերի արանքից անողոք մերկությամբ գծագրվում են թե դահիճները եւ թե զոհերը ամենայն մանրամասնությամբ, անուն առ անուն, այլեւս չմոռանալու համար՝ առաջիններին-հավիտյանս անեծքով, մյուսներին՝ սիրով, կարեկցանքով, թեեւ մեծ ռիսկ է մարդկանց սեւ-սպիտակ գույներով իրարից զատելը, թերություններից զուրկ չեն եղել զոհերից ոմանք, եւ ինչքան էլ տարօրինակ է, մարդկային գծեր են ունեցել ձերբակալողներից, քննիչներից մի քանիսը... Եվ դեռ քանի այսպիսի նամակներ են հարկավոր այդ ահռելի ողբերգության իրական պատկերը տեսնելու, հասկանալու, եւ դեռ քանի ու քանի մարդկային փշրված կենսագրություններ, հուսահատ, դառը պատմություններ կան թաղված անարդար մոռացության փոշիներում...

Այս նամակը ընթերցողների ուշադրությանն ենք հանձնում չնչին խմբագրումներով, զուտ քերականական բնույթի ուղղումներով, այնպես որ կարելի է ասել՝ գրեթե նույնությամբ: Հասկանալով, որ նրա հուզական ներգործության ուժը ոչ թե գեղարվեստական մշակվածության, բառապաշարի հարստության ու անթերի ոճի մեջ է, որքան անողոք, դաժան ու ճշմարտացի փաստերի անպաճույճ ու բնական շարադրանքի...

թիվն էր, գարնան սեւ-սեւ ամպերը կուտակվել էին պատմական Խնձորեսկի, Զանգեզուրի բոլշեւիկյան գյուղի վրա, ամպերի հետ կուտակվել էին չարագուշակ կռկռան ագռավները, շները ոռնում էին գիշեր ու զօր: Ծերունիները ասում էին, որ վատ բան է սպասվում գյուղին:

Եվ պատահեց, ամեն գիշեր շրջանային ՆԳԺԿ-ի մարդիկ, հավ գողացող աղվեսների նման մտնում էին գյուղի բնակարանները, կապոտելով տան տղամարդու ձեռքերը, ձերբակալում եւ քշում էին Գորիսի բանտ, թողնելով ընտանիքին, կնոջն ու երեխաներին լացուկոծի մեջ, սպառնալով նրանց՝ այդ մասին ոչ ոքի չպատմել, այլապես նրանց նույնպես կձերբակալեն եւ կքշեն այնտեղ, որտեղ աքլորի ձայն չես լսի:

Եվ այսպես մեկ օր չէր, երկու օր չէր, ամեն գիշեր տանում էին երկու, երեք, չորս, նույնիսկ տասը անմեղ մարդու: Այդ մասին ոչ ոք ռիսկ չէր անում որեւէ մեկին պատմել, նույնիսկ ամենամոտիկ հարազատին, չէ՞ որ զգուշացրել էին, սպառնացել: Առավոտյան, դաշտային աշխատանքների ժամանակ իրար երեսի նայելով զգում էին ում հետ ինչ է կատարվել, սակայն հարցնելու կամ տեղի ունեցածի մասին պատմելու իրավունք չունեին: Երեկոյան գյուղխորհրդի գրասենյակում նիստ էր կայանում եւ նախագահը կատարելով շրջանային ներքին գործերի պետ Ս.Հարությունյանի հրամանը, հայտարարում էր, որ անցած գիշեր գյուղում բացահայտվել են ժողովրդի «թշնամիներ» այսինչ այսինչյաններն ու ձերբակալվել, որ նրանք կստանան իրենց արժանի պատիժը, մահ ժողովրդի թշնամիներին, այնուհետեւ հաջորդում էին միահամուռ ծափահարությունները: Հաջորդ օրը նորից նիստ, սակայն այս անգամ ոչ լրիվ կազմով՝ մի քանիսին գիշերն արդեն տարել էին, որպես ժողովրդի «թշնամի»... Շատ դեպքերում հենց գյուղամիջին գիշերով վերցնում էին պատահած մարդուն, իսկ առավոտյան որեւէ մեկն իրավունք անգամ չուներ հարցնելու, թե իր հարազատն ուր է անհայտացել:

Մի օր էլ մի այդպիսի նիստում, գյուղի դարբին Արսեն Քելունցը չի համբերում, կանգնում է ոտի, բարձրա-

Êàðóð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

ձայն ասում, թե այ մարդիկ, էլ ինչի՞ եք սպասում, այդ գյադան՝ Սենիկը, վաղն էլ մեզ բոլորիս պիտի տանի, եկեք միանգամից, մեր կամքով մեր ոտով գնանք, հանձնվեք, ախր, ժողովուրդը մենք ենք, ո՞նց կարող ենք ինքներս մեր թշնամին լինել:

Խեղճ դարբին, դեռ խոսքը չավարտած, ձեռքերը ոլորեցին, կապեցին ու որպես ժողովրդի «թշնամի» քշեցին, գնաց:

Երկար, շատ երկար ժամանակ քաղցած աղվեսները ձեռք չքաշեցին գյուղից, ձերբակալում էին նրանց, ովքեր շատ թե քիչ գրագետ էին, ում բերանում լեզու կար, ով կարող էր նախագահի, թեկուզ որեւէ չնչին պահանջը չկատարել, կրկնում եմ՝ պահանջը, հանձնարարությունը չկատարելու մասին խոսք անգամ լինել չէր կարող:

Որոշ մարդիկ կարողացան փախչել գյուղից միլիպետի ճանկը չընկնելու համար եւ փրկվեցին, այո փրկվեցին եւ հետագայում կամավոր զինվորագրվելով, մեկնեցին ռազմաճակատ՝ մեդալների ու շքանշանների արժանացան, դարձան հերոսներ: Մի մասն էլ զոհվեց հերոսի մահով:

Բոլշեւիկների գյուղ եւ այսքան ժողովրդի «թշնամի»: Ս.Հարությունյանը դարձել էր Գորիսի շրջանի Ստալինը: Նրա ահից 1936-37-38 թթ. նորածին տղաներին կնքում էին նրա անունով: Ձերբակալությունները շատ անգամ իրականացնում էր ինքը, շրջելով գյուղերը: Միլիպետի տեղակալ Հայկ Դանիելյանը ավելի կատաղած ժանդարմ էր, քան իր պետը: Լինելով խնձորեսկցի, ճանաչում էր բոլորին եւ հենց ինքն էլ գլխավորում էր ձերբակալությունները: Իր տեղն ամրացնելու, ավելի մեծ վստահություն ձեռք բերելու համար նա նույնիսկ ձերբակալեց իր ամենամոտիկ հարազատներին: Ձերբակալվածների լրիվ ցուցակը ներկայացնում եմ ձեզ, դրա մի զգալի մասը Հայկ Դանիելյանի հարազատներից են, եւ նրանց բոլորի ձերբակալման կազմակերպիչն ու մասնակիցը եղել է հենց ինքը՝ Հայկ Դանիելյանը: Այդ սողունը մահացավ վերջերս, թաղմանը գրեթե մարդ չկար, իսկ գիշերով գերեզմանն այնպես էին աղտոտել, որ մոտենալ չէր լինում:

Ահա Խնձորեսկ գյուղի ժողովրդի «թշնամիների» ցուցակը.

Ազգանուն, անուն, հայրանուն	կուսակցական, թե ոչ	ձերբակալման տարեթվերը
Բազունց Արտուշ Իսայի	անկուսակցական	1931 եւ 1937 թթ.
Բազունց Սմբատ Իսայի	»	»
Բազունց Ստեփան Խաչատուրի	»	»
Բազունց Միրզա Խաչատուրի	»	»
Դիլանյան Աստվածատուր Հովակիմի	կուսակցական	1937 թ.
Ղրդիլյան Գարեգին Ալումի	»	»
Ղրդիլյան Կոստանդ Բաղդասարի	հին կուսակցական	»
Ղրդիլյան Սուրեն Բաբայի	կոմերիտական	»
Ջավահիրյան Տիգրան Ջիլֆուղարի	անկուսակցական	1931 թ. բանտից փախել է
Ջավահիրյան Ստեփան Ջիլֆուղարի	»	»
Թունյան Խաչատուր Միրզայի	»	1931 եւ 1937 թթ.
Թունյան Գուրգեն Միրզայի	»	1937 թ.
Գրիգորյան Երմոնյա Եգորի	»	1937 թ.
Հովսեփյան Հուսիկ Հարությունի	կոմերիտական	1937 թ.
Հովսեփյան Լեւոն Հարությունի	»	1937 թ.
Նուբարյան Սուքիաս Մինասի	կուսակցական	1937 թ.
Թաթարյան Շամխալ Միրզայի	անկուսակցական	1937 թ.
Թելունց Մխիթար Շափաղաթի	»	1937 թ.
Արչունց Կարապետ Միրզայի	»	1931 թ.
Արչունց Երվանդ Ալեքսանի	»	1937 թ.
Կյալունց Ներսես Գրիգորի	»	1931 թ.
Շահնազարյան Անտոն Ալումի	կուսակցական	1931 եւ 1937 թթ.
Ալլահվերդյան Իսա Բադամի	»	1937 թ.
Արաբունց Բախշի	»	1937 թ.
Գյուլամբարյան Յաշա Հարությունի	»	1937 թ.
Սիլանյան Հայկ Խաչատուրի	»	1937 թ.
Թաթարյան Հարություն Սահակի	»	1937 թ.
Թաթարյան Ժենյա Կարապետի	»	1937 թ.
Միրզոյան Հայկ Աղաջանի	»	1937 թ.
Ակլունց Ներսես Ալումի	կուսակցական	1937 թ.
Շաբունց Սերյոժա Աղաջանի	հին կուսակցական	1931 եւ 1937 թթ.
Սափյան Աշոտ	կուսակցական	1937 թ.
Մալունց Կարապետ Իվանի	»	1931 եւ 1937 թթ.
Սիլիկյան Ղեւոնդ Մանուչարի	»	1937 թ.
Մալունց Մուրադ Աղաբեկի	անկուսակցական	1931 եւ 1937 թթ.
Սահլյան Գարեգին Իսայի	կուսակցական	1937 թ.
Սահլյան Սերոբ Թեւոսի	կոմերիտական	1937 թ.
Ղարագյոզյան Արմենակ Մակիչի	կուսակցական	1937 թ.
Արզանյան Մակիչ	»	1937 թ.
Բալունց Արսեն Հայրապետի	անկուսակցական	1937 թ.
Բալայան Եգոր Հովսեփի	»	1931 թ.
Խոյլունց Ստեփան Ալումի	»	1937 թ.
Բեգլարյան Խաչատուր Իսկանդարի	»	1937 թ.
Թարխանյան Բաբկեն Սիմոնի	կուսակցական	1937 թ.
Աթունց Հայրապետ Բադամի	անկուսակցական	1937 թ.

Այս ցուցակի մեջ նշված բոլոր Ղրդիլյանները վերոհիշյալ Հայկ Դանիելյանի

Êàðêð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

բարեկամներն էին: Իսկ Ներսեսն եւ Արամ Ղրդիլյանները հասցրեցին փախչել, հետագայում կամավոր մեկնեցին ռազմաճակատ:

Ներսեսը հասավ մինչեւ գնդապետի կոչման, արժանացավ բազմաթիվ շքանշանների եւ մեդալների, դարձավ կուսակցության անդամ (1942 թ.), մահացավ Տուլայում 1988 թ.: Արամը, որ Հայկ Դանիելյանի քրոջ ամուսինն էր, անհայտ կորածների մեջ է: Մեր ազգից փաստորեն ոչ ոք չմնաց, բացի հորիցս բոլորին ձերբակալեցին: Հորեղբայրս՝ Բաղդասար Ղրդիլյանը, որին տարիներ առաջ մի քանի կով ու ոչխար ունենալու համար կուլակաթափ էին արել եւ վերջին ջորին վերցրել ութ կիլոգրամ յուղահարկի փոխարեն, ձերբակալության գիշերը կուրանում է ու չդիմանալով տանջանքներին, մի քանի օր հետո ինքնասպան է լինում՝ 74 տարեկան հասակում:

Հայրս իր ունեցվածքը համատարած կոլեկտիվացման ժամանակ կամավոր հանձնելով փրկվում է ձերբակալությունից, անշուշտ ոչ միայն դրա համար: Նա շատ լավ արհեստավոր էր, կարողանում էր գութանի փոկ, լուծ, արոր, սայլի անիվ պատրաստել, մի խոսքով ձեռքից ամեն ինչ գալիս էր, երբ գյուղն առաջին անգամ կալսիչ մեքենա ստացավ, մասնագետ չկար, եւ նա վերցնելով մեքենայի անձնագիրը (հազվագյուտ գրագետներից էր), մանրամասն ուսումնասիրում է, 15 օր չարչարվելուց հետո, Հայրապետ Իշխանյանի օգնությամբ, աշխատեցնում է մեքենա եւ ահա այսպիսի գործերի համար էլ նրան մինչեւ 1937 թ. ձեռք չեն տալիս: Սակայն, 1937-ի օգոստոսին, ինձ ձերբակալելուց հետո, Ս.Հարությունյանն ուղարկում է իր աշխատակիցներից երկուսին՝ հորս ձերբակալելու: Առաջին անգամն էր փորձված աղվեսը սխալվում ու փորձում ցերեկով իր սեւ գործն անել: Հայրս կալսիչ մեքենայի մոտ նստած, մեքենայի կտրված գոտին էր կարում՝ դա երկրորդ գոտին էր, առաջինով մեքենան աշխատում էր, աշխատող տղամարդ չկար, բոլորը կանայք էին, տղամարդիկ դաշտային աշխատանքի էին: Երկու զինված մարդ մոտենում են հորս, հրամայում ոտի կանգնել ու ձեռքերը բարձրացնել: Աշխատող կանայք մնում են քարացած: Զինվորները հորս գրպանները ստուգելուց հետո հայտնում են, որ նա ձերբակալված է, եւ հենց այդ պահին կատարվում է անհավատալին՝ կանայք թափվում են զինվորների վրա եւ եղաններով այնպես են ծեծում, որ նրանք հազիվ են կարողանում քայլել: *«Բավական չեղա՞վ, – գոռգոռացել են կանայք, – գյուղի կեսին տարաք, հիմա էլ մեր ձեռի հացն եք խլում, ախր այդ մարդն է մեքենան աշխատացնողը, առանց նրա ոչ միայն այս մեքենան, այլեւ մեր գութանները, մեր սայլերը կկանգնեն, ինչո՞ւ եք ժողովրդի տունը քանդում, առանց այդ էլ շատերի տունը քանդել եք, ի՞նչ եք ուզում այդ խեղճ, ծեր մարդուց, երկու տղաներին տարաք, եղբոր տղաներին տարաք, եղբորը կուրացրիք, ինքնասպան եղավ, ի՞նչ եք ուզում, հիմա մենք ձեզ գոմի մեջ կբանտարկենք, թող ձեր պետն ինքը գա ու ձեզ ազատի»:* 62 տարեկան հայրս հուզմունքից լաց է լինում եւ դառնալով կանանց՝ ասում է. *«Գնացեք ձեր գործին, շնորհակալ եմ ձեզանից, ձուկը գլխից է հոտած, այս խեղճ զինվորները ինչ մեղք ունեն, նրանք հրաման են կատարում»:*

Հայրս իր ունեցվածքը համատարած կոլեկտիվացման ժամանակ կամավոր հանձնելով փրկվում է ձերբակալությունից...

Դե, ինչպես ասում են, գյուղն առանց շուն չի լինում, եւ մի շուն կարողանում է լուրը հասցնել միլիպետին, եւ վերջինս Հայկ Դանիելյանի հետ հայտնվում է կալսիչ մեքենայի մոտ: Կանայք ճանաչում են նրանց, ուզում են նորից հարձակվել, սակայն հայրս խնդրում է՝ հանգիստ մնալ եւ շարունակել աշխատանքը: Միլիպետն իր երեք կամակատարների հետ վերադառնում է Գորիս՝ առանց հորս ձերբակալելու. Պարզվում է, որ միլիպետը լուրն առնելու պես կապվել է շրջգտախազի հետ, հայտնել եղելությունը եւ ստացել հետեւյալ պատասխանը. «Նախ, դուք սխալվել եք, որ ցերեկով եք գործը ձեռնարկել, երկրորդ, ժողովուրդը ճիշտ է վարվել, մենք ենք հիմար՝ գյուղի համար այդ մարդու կարեւորությունը չենք իմացել, գնացեք եւ կանանց առաջ այդ մարդուց ներողություն խնդրեք, ասացեք, որ թյուրիմացություն է պատահել»: Հայրս մնում է մինչեւ 1940 թիվը եւ 69 տարեկան հասակում մահանում: Նրա թաղմանը իր 27 տղամարդ ազգականներից ոչ ոք չկար...

Վերոհիշյալ ցուցակից 45 հոգուց վերադարձան միայն երեքը. 1941-ին վերադարձավ Լեւոն Հովսեփյանը, որպես

Վերոհիշյալ ցուցակից 45 հոգուց վերադարձան միայն երեքը. 1941-ին վերադարձավ Լեւոն Հովսեփյանը, որպես հաշմանդամ, 1947-ին Սերոբ Սահլյանը՝ 10 տարի կալանք կրելուց հետո, այժմ ողջ է եւ աշխատում է հայրենի գյուղում, ես վերադարձա 1957-ին եւ ինչպես տեսնում եք, դեռ ոտի վրա եմ:

Êàðæð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

հաշմանդամ, 1947-ին Սերոբ Սահլյանը՝ 10 տարի կալանք կրելուց հետո, այժմ ողջ է եւ աշխատում է հայրենի գյուղում, ես վերադարձա 1957-ին եւ ինչպես տեսնում եք, դեռ ոտի վրա եմ: Լեւոն Հովսեփյանը մահացավ Երեւանում, 1975-ին, մնացած 45 հոգուց ոչ մի լուր չստացվեց: Ցուցակի 45 հոգուց միայն չորսին դատապարտեցին դատական նիստով, մնացածի բախտը երկու-երեք րոպեում վճռում էր դատական եռյակը. հարցնում էին անուն-ազգանունը, հայրանունը, ծննդյան թիվն ու վայրը եւ հայտնում՝ տասը տարի, գնացեք... Ահա եւ այսքանով դատական նիստն ավարտվեց:

Իսկ թե ինչպիսի տանջանքների ու խոշտանգումների ենթարկեցին չորսին՝ Հ. Հովսեփյանին, Լ. Հովսեփյանին, Ե. Գրիգորյանին եւ ինձ, ուղիղ 16 ամիս Գորիսի բանտում՝ 1937-ի օգոստոսի մեկից մինչեւ 1938-ի նոյեմբերի 14-ը, հնարավոր չէ պատմել ոչ իմ այս նամակում, ոչ էլ բազմահազար էջեր ունեցող վեպում, եթե գրել կարողանայի:

Իսկ ընդհանրապես, գուցե այս բոլորը չգրեի, եթե մի քանի օր առաջ «Արգումենտ ի ֆակտի» թերթում չկարդայի Մեդվեդեւի պատասխանը այն հարցին, թե քանի մարդ է ճնշման ենթարկվել 1937 թ. եւ հետագա տարիներին: Կարդացի եւ որոշեցի գրել իմ հայրենի գյուղի տխուր պատմությունը:

Ցուցակը, որը մեջբերեցի, պահել եմ հիշողությանս մեջ շատ վաղուց, դեռեւս բանտարկվածս տարիներին: 1962 թ. արդարանալուցս անմիջապես հետո գրի եմ առել այն, ճշտել եւ այսօր հանձնում եմ տպագրության, որպեսզի մեր ժողովուրդը իմանա, թե բռնապետ Ստալինի ժամանակաշրջանում ինչեր եկան մեր գյուղի գլխին: Գյուղը վաթսունական թվերից հետո տեղափոխեցին ավելի հարմար տեղ, դա լավ է, սակայն, մյուս կողմից, գալիք սերունդներն ի՞նչ իմանան, թե հին Խնձորեսկում ինչպես եւ ինչ պայմաններում են ապրել այդ քարայրներում: Ինչո՞ւ կարգի չեն բերվում այդ հին ամրոց-բնակարանները, ինչն այնքան էլ մեծ ծախս չի պահանջում, չէ՞ որ այդ ամրակուռ կացարանների շնորհիվ է գյուղը փրկվել թուրք շնագայլերից, չէ՞ որ այնտեղ է ննջում հայոց մեծ Սպարապետ Մխիթարի աճյունը եւ վերջապես՝ չէ՞ որ այն կարող է դառնալ տուրիստական վայր եւ առանց ծուխ ու մուր արտադրելու օգուտ տալ հանրապետությանը... Այժմ էլ քիչ տուրիստներ չեն այցելում Խնձորեսկ, գալիս են ու հիասթափվում: Ի՞նչ է մտածում Հայաստանի հուշարձանների վերականգնման ու պահպանման կոմիտեն, մի՞թե չէր կարելի թեկուզ եւ գյուղացիների օժանդակությունով ու միջոցներով ձեռնարկել այդ կարեւոր գործը:

Հայրս մնում է մինչեւ 1940 թիվը եւ 69 տարեկան հասակում մահանում: Նրա թաղմանը իր 27 տղամարդ ազգականներից ոչ ոք չկար...

Ցուցակը, որը մեջբերեցի, պահել եմ հիշողությանս մեջ շատ վաղուց, դեռեւս բանտարկվածս տարիներին: 1962 թ. արդարանալուցս անմիջապես հետո գրի եմ առել այն, ճշտել եւ այսօր հանձնում եմ տպագրության, որպեսզի մեր ժողովուրդը իմանա, թե բռնապետ Ստալինի ժամանակաշրջանում ինչեր եկան մեր գյուղի գլխին:

Հուսով եմ, որ վերադասը այդ մասին կմտածի եւ միաժամանակ հետո գյուղն ու շրջակայքը կդառնան Հայաստանի արժեքավոր ու հետաքրքիր զբոսավայրերից մեկը:

Դե ինչ, սպասենք, հուսանք:

Վերջերս եղա Խնձորեսկում. բնակիչները ցանկություն հայտնեցին իրենց համագյուղացիների ուժերով հուշարձան կոթող կառուցել ստալինյան բռնապետության բոլոր անմեղ բանտարկյալների, աքսորյալների, զոհերի հիշատակին: Կարծում եմ՝ այս գործը նույնպես կարելի է կազմակերպել:

Êàðöð¸ ²ÚÆÜ î²ðÆÜºð

ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի խնձորեսկցի պատգամավորներ

ԹԵԼՈՒՆՑ ՄԻՐԱՔ ԲՈՒՆԻԱԹԻ (ՀՍՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր, Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության նախագահ 1938-1949 թթ.)

ՆՈՒԲԱՐՅԱՆ ԼՈՒՍԻԿ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ (ՀՍՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր, Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության ծխախոտագործուհի)

ԱՍԱԴՅԱՆ ՀԵՐՍԻԼԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻ (ՀՍՍՀ Գերագույն խորհրդի 4-րդ գումարման պատգամավոր, 1955 թ., Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության ծխախոտագործուհի)

ԱԹԱԲԵԿՅԱՆ ԱՎԱԳ ԽՈՍՐՈՎԻ (ՀՍՍՀ Գերագույն խորհրդի 5-րդ գումարման պատգամավոր, 1959 թ., 1932 թվականից Խնձորեսկ գյուղից կոլտնտեսության հովիվ)

ԱՐՋԱՆՅԱՆ ԳՐԻՇԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ (ՀՍՍՀ Գերագույն խորհրդի 6-րդ գումարման պատգամավոր, 1963 թ., 1944 թվականից Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության հովիվ)

ԲԱԼՈՒՅԱՆ ՎԱՂԱՐՇԱԿ ՀՈՎՍԵՓԻ (ՀՍՍՀ Գերագույն խորհրդի 7-րդ գումարման պատգամավոր, 1967 թ., 1930 թվականից Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության հովիվ)

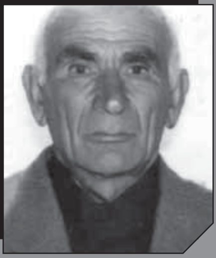

ՄԱՔՈՒՆՑ ՍՄԲԱՏ ԻՍԿԱՆԴԱՐԻ (ՀՍՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր, Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության հովիվ)

ՃԱՏՈՒՆՑ ԳԱՌՆԻԿ ՄԽԻԹԱՐԻ (ՀՍՍՀ Գերագույն խորհրդի 9-րդ գումարման պատգամավոր, 1975 թ., 1955 թվականից Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության հովիվ)

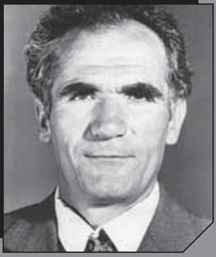

ՀԱՅՐՅԱՆ ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՀՈՎՍԵՓԻ (ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս)

Խնձորեսկի գյուղխորհրդի գործկոմի նախագահները, ինչպես եւ գյուղապետերը (1933-2018)

Վերջին գյուղապետը

Հայրապետյան Սերյոժա (1999-2018թթ)

1 Սահլյան Աշոտ (1996-99 թթ.)
2 Գալստյան Գրիշա (1990-96 թթ.)
3 Մաքունց Սամվել (1948-90 թթ.)
Թոխսանց Վազգեն (1977-84թթ)
4 Մանվելյան Շամխալ (1976-77 թթ.)
5 Թոխսանց Ալեքսանդր (Սաշիկ)
6 Յուզբաշյան Քնարիկ ()
7 Իշխանյան Պավել (1954-56 թթ.)
Բեգլարյան Արամ (1949-54 թթ.)
Մարտիրոսյան Արամ (1947-49 թթ.)
Սիմոնյան Պողոս (1939-47 թթ.)
Ասադյան Մխիթար (1935-39 թթ.)
Փանդունց Ավագ (1934 թ.)
Սաթունց Դավիթ (1933 թ.)

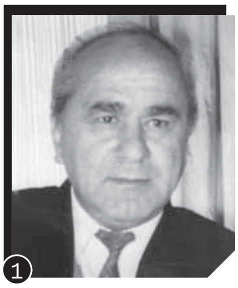
1

ÊàðÐð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

2

3

4

5

6

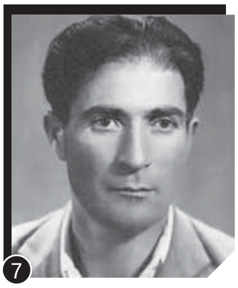
7

Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության նախագահները 1930 թվականից

1

2

3

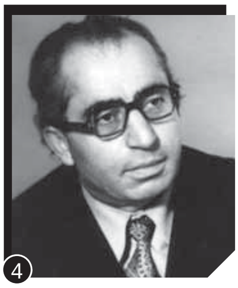
4

5

- Գաբրայել -1930 թ. (ոչ Խնձորեսկից)
- Թելունց Խաչան - 1931 թ. (Խնձորեսկից)
- Սահլյան Թադեւոս -1933 թ. (Խնձորեսկից)
- Գիլավյան Աթա - 1934 թ. (Խնձորեսկից)
- Ղարագյոզյան Լեւոն
- Մարտիրոսյան Մելիք - 1934 թ. 6 ամիս (Խնձորեսկից)
- Փանդունց Ավագ (Գարեգին) - 1935 թ. (Խնձորեսկից)
- Մինասյան Երվանդ - 1936 թ. (Գորիսից)
- Բաղդասարյան Արամ - 1937-39 թթ. (Գորիս)
- 1 Թելունց Միրաք - 1939-49 թթ. (Խնձորեսկից)
- Բաղդասարյան Արամ - 1949-54 թթ. (Գորիսից)
- Գրիգորյան Հայրապետ - 1955-59 թթ. (Գորիսից)
- 2 Ալեքսանյան Հայկ - 1959-64 թթ. (Խնձորեսկից)
- 3 Թոխսանց Ալեքսանդր (Սաշիկ) - 1964-68 թթ. (Խնձորեսկից)
- 4 Բաղդագյուլյան Վազգեն - 1968-71 թթ. (Խնձորեսկից)
- 5 Մանվելյան Շամխալ - 1971-76 թթ. (Խնձորեսկից)

Խնձորեսկի պետական տնտեսության (սովխոզի) տնօրենները

1

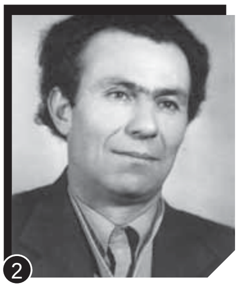
2

3

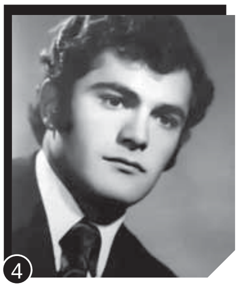
4

- 1 Բաղդասարյան Միխայել - 1980-81 թթ. (Խնձորեսկից)
- 2 Ղալդունց Միշա - 1981-86 թթ. (Խնձորեսկից)
- 3 Խաչատրյան Սեյրան - 1986-90 թթ. (Խնձորեսկից)
- 4 Ղաղունց Սասուն - 1990 թ. (Խնձորեսկից)

Ծանոթություն ◀◀ Խնձորեսկի տնտեսության ղեկավարների ցուցակը կազմել էին Միշա Ղալդունցը եւ Ժորա Շահնուբարյանը. դրանց հիման վրա էլ կազմվել է սույն փաստաթուղթը, սակայն նրանց ներկայացրած ցուցակների միջեւ որոշակի հակասություններ կան, որոնք միգուցե տեղ են գտել նաեւ ներկայացվող ցուցակում:

Êàðøð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

Խնձորեսկից դուրս՝

նախկին ԽՍՀՄ քաղաքներում ապրող խնձորեսկցիների թիվը (1990 թ. դրությամբ)

Հ/հ	Բնակության վայրը	Ընտա-նիքների թիվը
1	**ՄԵՐՎ** Թուրքմենստան	463
2	**ՍԱՄԱՐՂԱՆԴ** Ուզբեկստան	102
3	**ԱՆԴԻՋԱՆ** Ուզբեկստան	57
4	**ԴՈՒՇԱՆԲԵ** Տաջիկստան	8
5	**ՏԱՇՔԵՆԴ** Ուզբեկստան	12
6	**ԹԵՐՄԵԶ** Ուզբեկստան	2
7	**ԱՇԽԱԲԱԴ** Թուրքմենստան	8
8	**ՂԶԼԱՐՎԱԴ**	15
9	**ՉԱՐԺՈ**	5
10	**ՅՈԼԱԹԱՆ**	10
11	**ԲԱՔՈՒ (ԵՂԵԼ ԵՆ)** Ադրբեջան	261
12	**ՍՈՒՐԳՈՒՏ** Ռուսաստան	14
13	**ԵՐԵՎԱՆ** Հայաստան	329
14	**ՔԱՋԱՐԱՆ** Հայաստան	28
15	**ՂԱՓԱՆ** Հայաստան	13
16	**ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ** Լեռնային Ղարաբաղ	15
17	**ԿԻՐՈՎԱԿԱՆ** Հայաստան	7
18	**ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ** Հայաստան	4
19	**ԳՈՐԻՍ** Հայաստան	239

Երեւան

Սամարղանդ՝ աշխարհի հնագույն քաղաքներից մեկը: Ուզբեկստանի երկրորդ մեծությամբ քաղաքն է:

Գորիս

Մերվ, Միջին Ասիայի հնագույն քաղաքներից:

Անդիջան

Êàðøð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

Խորհրդային Միության եւ Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսներ Խնձորեսկից

ԳՈՒՐԳԵՆ ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ
Խորհրդային Միության հերոս

ՄԻՔԱՅԵԼ ԳՅՈՒԼԽԱՍՅԱՆ
Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս

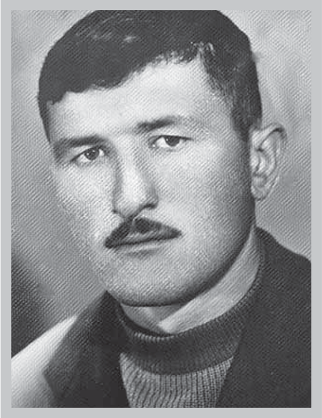

ՄԵԼԻՔ ԹՈՒՆՅԱՆ
Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս

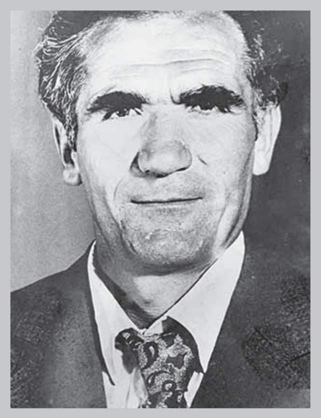

ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՀԱՅՐՅԱՆ
Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս

ՀԱՍՄԻԿ ԲԱԲԱՅԱՆ
Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս

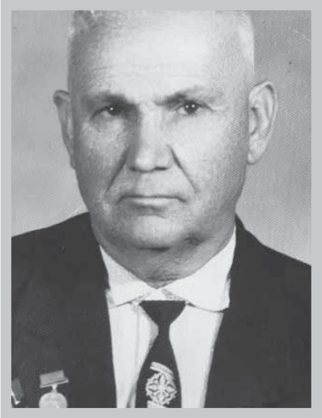

ՄԱՐԳԱՐ ՍԱՅՈՒՆՑ
Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս

ՍԵՐԳԵՅ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս

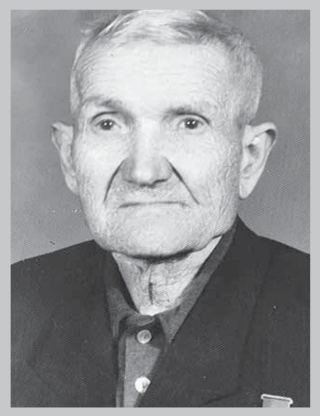

ՀԱԿՈԲ ՍԱՅՈՒՆՑ
Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս

Êàðéð¸ ²ÚÆÜ î²ðÆÜºð

Պետական եւ կուսակցական գործիչներ

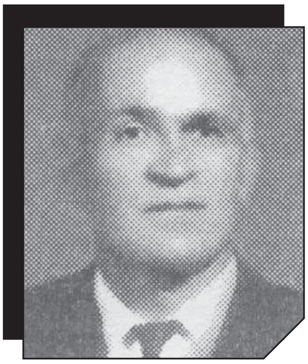

- **ԼԵՒՈՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ**
  Գորիսի կուսշրջկոմի 1-ին քարտուղար 1939-48թթ.

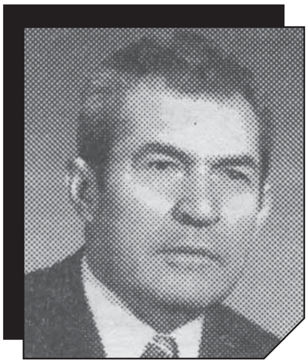

- **ԱՇՈՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ**
  Հրազդանի եւ Թալինի կուսշրջկոմի 1-ին քարտուղար

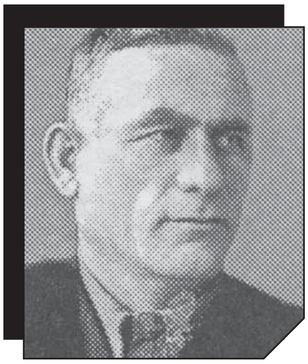

- **ՍԵՐԳԵՅ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ**
  Կրասնոսելսկի կուսշրջկոմի 1-ին քարտուղար1944-50թթ.

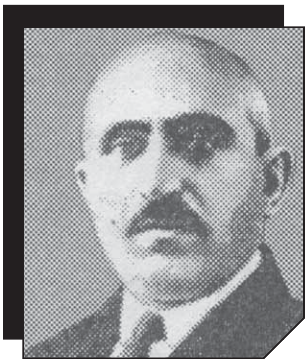

- **ՄՈՒԿՈՒՉ ԱՐՉԱՆՅԱՆ**
  ԼՂԻՄ հողագործության ժողկոմ, 1923-28թթ., ԼՂԻՄ մարզխորհրդի գործկոմի նախագահ 1935-37թթ.

Տնտեսության նվաճումները վկայող վավերագրեր

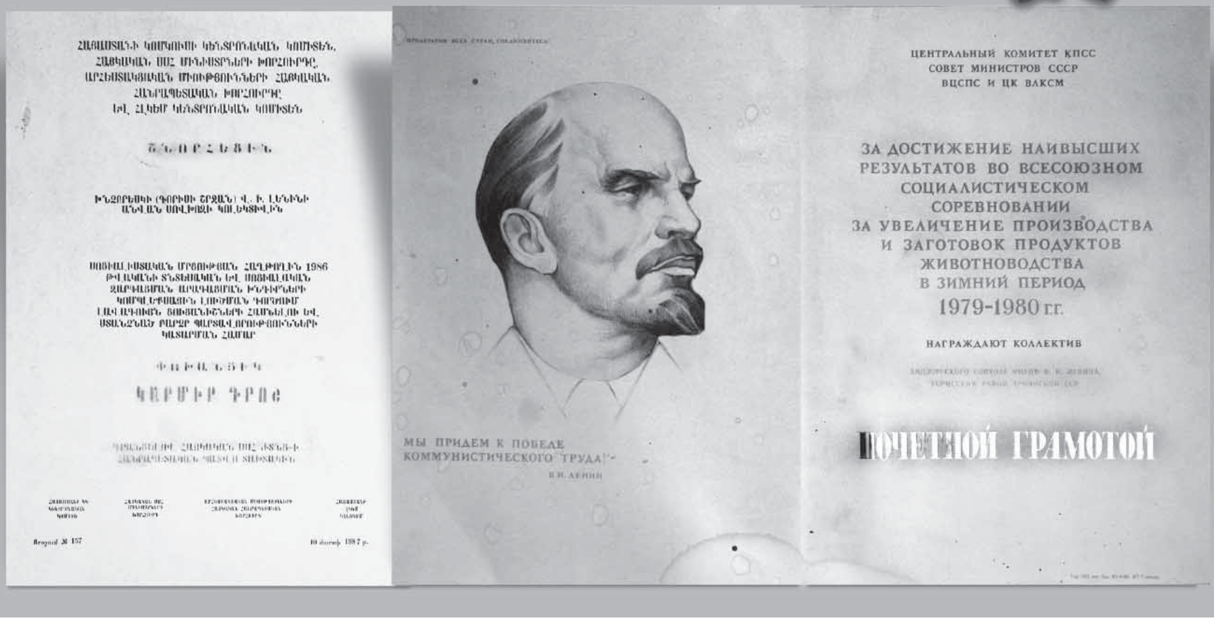

Êàðéð¸ ²ÚÆÜ Î²ðÆÜºð

(խորհրդային տարիներ)

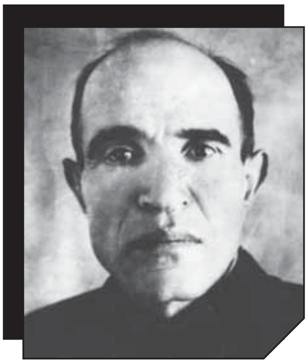

■ **ԱՐՄԵՆԱԿ ՄԱՅՍՈՒՐՅԱՆ**
Գորիսի շրջխորհրդի գործկոմի նախագահ, 1952-55թթ.

■ **ԱՆԺԵԼԱ ԲՈՒԴԱՂՅԱՆ**
Գորիսի շրջխորհրդի գործկոմի նախագահ, 1982-90թթ.

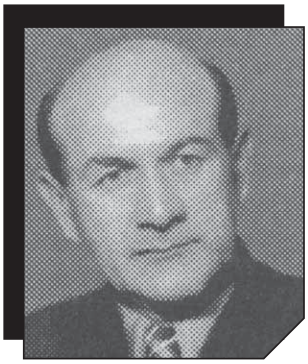

■ **ՀԱԿՈԲ ՍԱՐԿԻՍՈՎ**
Ուզբեկական ԽՍՀ 4-7-րդ գումարումների ԳԽ պատգամավոր

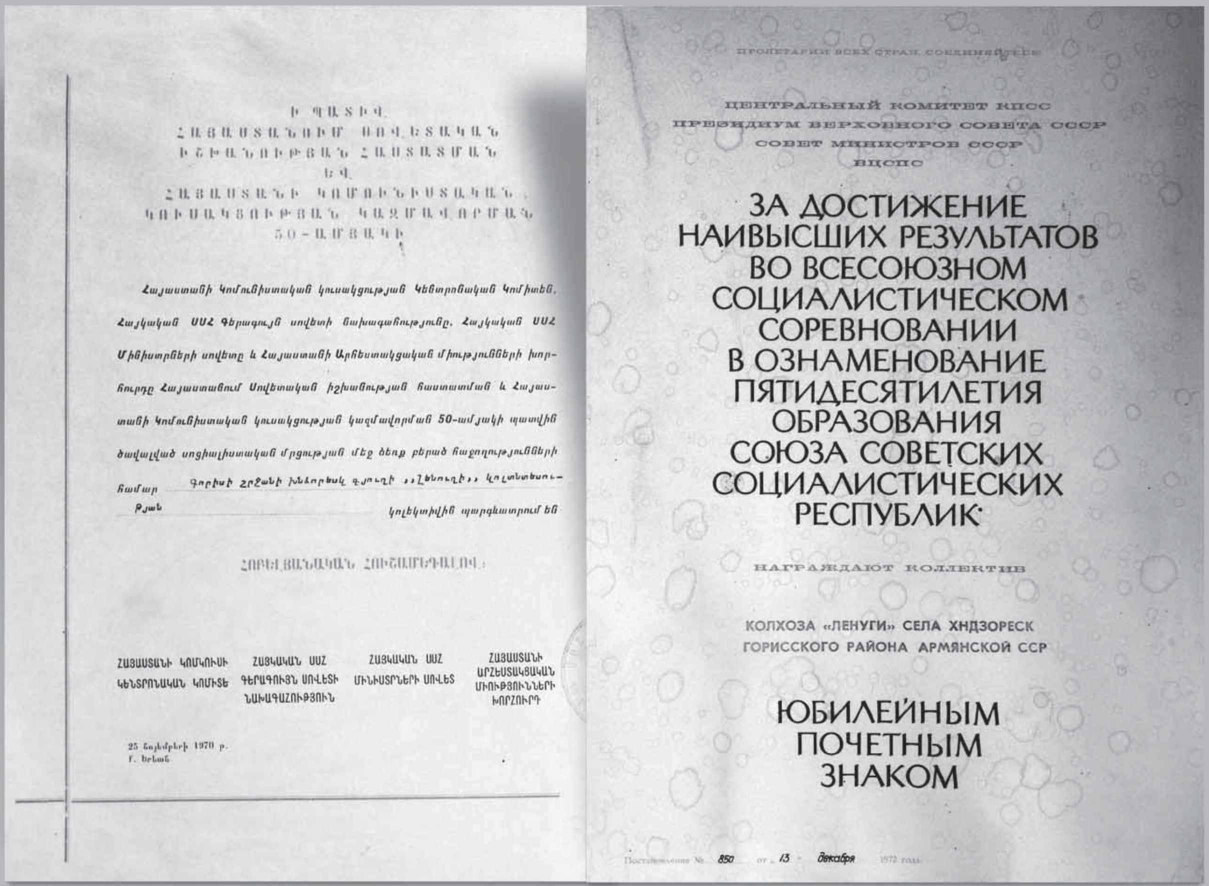

Ի ՊԱՏԻՎ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ
ԵՎ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ
50-ԱՄՅԱԿԻ

Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեն, Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահությունը, Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների սովետը և Հայաստանի Արհեստակցական միությունների խորհուրդը Հայաստանում Սովետական իշխանության հաստատման և Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցության կազմավորման 50-ամյակի պատվին ծավալված սոցիալիստական մրցության մեջ ձեռք բերած հաջողությունների համար Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղի ,,Լենուղի,, կոլտնտեսության կոլեկտիվին պարգևատրում են

ՀՈԲԵԼՅԱՆԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՄԵԴԱԼՈՎ։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՍԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ | ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ | ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏ | ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՀԵՍՏԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

25 նոյեմբերի 1970 թ.
Ք. Երևան

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КПСС
ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР
ВЦСПС

ЗА ДОСТИЖЕНИЕ НАИВЫСШИХ РЕЗУЛЬТАТОВ ВО ВСЕСОЮЗНОМ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ СОРЕВНОВАНИИ В ОЗНАМЕНОВАНИЕ ПЯТИДЕСЯТИЛЕТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

НАГРАЖДАЮТ КОЛЛЕКТИВ

КОЛХОЗА «ЛЕНУГИ» СЕЛА ХНДЗОРЕСК ГОРИССКОГО РАЙОНА АРМЯНСКОЙ ССР

ЮБИЛЕЙНЫМ ПОЧЕТНЫМ ЗНАКОМ

Постановление № 850 от 13 декабря 1972 года.

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü Øºì ä²îºð²¼Ø (1941—1945ÂÂ.)

Մեծ հայրենականի խաչուղիներում

ԳՐԻՇԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Գորիսի պետական համալսարանի դասախոս

Հայրենական մեծ պատերազմը՝ քաղաքակրթության պատմության մեջ իր ընդգրկմամբ, ընթացքով եւ հետեւանքներով աննախադեպ այդ ռազմական բախումը, չշրջանցեց նաեւ Խնձորեսկը: Պատերազմի մոխիրն ու ծուխն իր ողջ ծանրությամբ թանձրացան նաեւ Խնձորեսկի ձորում: Դարերի ընթացքում գոյության, արժանապատվության, ազգային ինքնության համար պայքարը կենսաձեւ դարձրած խնձորեսկցին նորից հայտնվեց պատերազմի փոթորիկների մեջ:

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²ÎºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

äատերազմի բոթը Խնձորեսկ հասավ հունիսի 22-ին՝ ժամը 12.00-ին, երբ գյուղի միակ ռադիոն սփռեց Խորհրդային Միության վրա Գերմանիայի հարձակման մասին պաշտոնական հաղորդագրությունը:

Պատերազմի առաջին իսկ օրերին Խորհրդային Միության կենտրոնական մարմինների կողմից կիրառվող արտակարգ միջոցառումների պահանջներին համապատասխան՝ շրջանային խորհրդի գործադիր կոմիտեն եւ շրջանային զինկոմիսարիատն անցան լարված աշխատանքի: Հասարակական բոլոր ոլորտների կենսագործունեությունն ուղղվեց պատերազմի պահանջների բավարարմանը:

Ժամանակակիցները հիշում են, որ կեսօրին դաշտերից հետ բերեցին զորակոչի ենթակա աշխատավորներին, ովքեր գերանդիներն ուսերին իջան ձոր՝ պատրաստվելով ճակատ մեկնելուն:

Առաջին զորակոչը տեղի ունեցավ հունիսի 24-ին: Գյուղի կենտրոնական հատվածում՝ Սպիտակ գոմ կոչվող հավաքատեղիում, տեղի ունեցավ փոքրիկ միտինգ, եւ առաջին 50 հոգին մեկնեց ռազմաճակատ: Ընդհանուր առմամբ՝ 1941 թվականի հունիսից մինչեւ 1945 թվականի ապրիլն ընկած ժամանակահատվածում Գորիսի շրջանից զորակոչվեց 9146 հոգի, որից՝ Խնձորեսկից՝ 1250 հոգի: Իսկ եթե հաշվի մեջ առնենք նաեւ Գորիսում, Երեւանում, Բաքվում եւ Թուրքմենստանի Մերվ քաղաքում հաստատված խնձորեսկցիներից զորակոչվածներին, ապա այդ թիվը գերազանցում է երեք հազարը:

Նշված 1250 հոգուց պատերազմում զոհվել է 445 հոգի:

1948 թվականի հուլիսի 18-ին բանաստեղծ Ա. Իսահակյանը դեպի Ղարաբաղ ճանապարհորդելիս լինում է նաեւ Խնձորեսկում եւ այս փաստի կապակցությամբ իր օրագրում կատարում հետեւյալ դառը գրառումը. *«Խնձորեսկն ունի մոտավորապես 3000 բնակիչ, իսկ կռվում զոհ է տվել 575 հոգի: Սա ինչ տոկոս է, զարհուրելի տոկոս է»*[1]: Իրականում զարհուրելի տոկոս է:

Ժամանակակիցները պատմում են, որ սարսափելի տեսարան էր փոստատարի գյուղ մտնելը: Նա Գորիսից ձիով տեղափոխում էր փոստը եւ գյուղ մտնելուց անմիջապես հետո որեւէ թաղամասից լսվում էր մայրերի ծկլթոցը, իսկ օրեր էին լինում՝ միանգամից մի քանի թաղամասերից: Փոստատարն Ուլվանց Քոթին էր՝ մի խեղճ, բարի ու ավանդույթներին գերի մարդ: Քոթու տեսքից անմիջապես կարելի էր կռահել՝ սեւ թուղթ կա՞, թե՞ չկա: Սովորաբար, երբ Գորիսից հասնում էր գյուղի մատույցներ, իջնում էր ձիուց: Սովորություն չուներ ձիով մտնել գյուղ: Ոտքով ձիու սանձը բռնած Խաչի գլխի ժայռակերտ արահետով իջնում էր ձոր: Եթե փոստային պայուսակի մեջ սեւ թուղթ էր լինում, նա քայլում էր մի տեսակ կռացած, գլուխը կախ, ոտքերը հազիվ քարշ տալով, իսկ եթե չէր լինում, նա մի տեսակ վստահ ու գլուխը բարձր քայլում էր ձիու առջեւից ու դեռ հավաքատեղի չհասած՝ հեռվից բարեւում էր հավաքվածներին:

Քոթին լալիս էր ամեն սեւ թղթի հետ, լալիս էր թաքուն, մարդկանցից հեռու: Մի քանի անգամ փորձել է դուրս գալ այդ աշխատանքից, բայց գյուղսովետի նախագահ Պողոս Սիմոնյանը հանդիմանել է.

– Էս գյուղում ամենքս մեր գործն ենք անում, Քոթի, գնա գործիդ կաց:

– Բա ես էս գյուղում բայղուշ եմ, - հանդգնել է այդ հեզ մարդը:

➔

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²ÎºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

– Պատերազմ է, Քոթի, հիմա բոլորս ենք բայդուշ:

Քոթին խեղճացած հեռացել է, կոտրված, գլուխը կախ, աշխարհի անարդարության դեմ ուղղված մի ցասում մեջը խեղդած: Իսկ երբ եկել է Ջանդունց Շափաղաթի հինգերորդ որդու՝ Հաբուդի սեւ թուղթը, Քոթին նույնիսկ մի քանի օրով կորել է՝ մարդկանց հետ հանդիպումից խուսափելու համար:

Պատերազմին խնձորեսկցու ակտիվ մասնակցությունն արտահայտվեց ոչ միայն թիկունքում բնակչության ծայրահեղ զրկանքների հաղթահարման գնով, աշխատանքային մաքառումների ու ռազմական գործողություններին ուղղակի մասնակիցների թվով, այլ նաեւ տարբեր ռազմաճակատներում նրա բազմաթիվ զավակների զորավարական տաղանդով ու մարտական սխրանքներով՝ հավատարիմ իրենց ծննդավայրի մարտական ավանդույթներին:

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1944 թ. հունվարի 10-ի հրամանագրով Խորհրդային Միության հերոսի կոչում շնորհվեց Կենտրոնական ռազմաճակատի 61-րդ բանակի 14-րդ գվարդիական հեծյալ դիվիզիայի 54-րդ էսկադրոնի հրամանատար, գվարդիայի լեյտենանտ Գուրգեն Արզումանյանին[2]:

Նա ծնվել է 1914 թ. մարտի 10-ին, Խնձորեսկ գյուղում: Այնուհետեւ ընտանիքով տեղափոխվել են Միջին Ասիա, սկզբում հաստատվել Թուրքմենստանի Կուշկա քաղաքում, այնուհետեւ՝ Սամարղանդում: 1936 թ. Սամարղանդի շրջանային զինկոմիսարիատի կողմից զորակոչվել է բանակ: 1939 թվականին ավարտել է կրտսեր լեյտենանտների դասընթացը: Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակցել է հենց առաջին օրերից: Կռվել է Արեւմտյան, Ստալինգրադյան, Հարավարեւմտյան եւ Կենտրոնական ռազմաճակատների կազմում[3]:

Հերոս խնձորեսկցին Խորհրդային Միության բարձրագույն կոչմանն արժանացավ Դեսնայի վտակ Սնովի գետանցման ժամանակ ցուցաբերած խիզախության համար: Կոչումը նրան շնորհվեց հետմահու: Գուրգեն Արզումանյանի պարգեւատրման թերթիկում, որի տակ ստորագրել են գնդի հրամանատար, գվարդիայի փոխգնդապետ Ռոմանենկոն, դիվիզիայի հրամանատար, գվարդիայի գնդապետ Ֆիկսելը եւ Կենտրոնական ռազմաճակատի հրամանատար, բանակի գեներալ Կ.Ռոկոսովսկին, գրված է. *«1943 թվականի սեպտեմբերի 21-ին գվարդիայի լեյտենանտ Գ.Մ. Արզումանովի սուսերակիրների հեծելավաշտը 54-րդ հեծյալ գնդի կազմում առաջինն անցավ Սնով գետը (Դեսնա գետի աջ վտակը): Հակառակորդը համառ դիմադրություն ցույց տվեց՝ ուժեղ հրետանային, ականանետային եւ գնդացրային կրակ բացելով: Գնահատելով իրադրությունը, ընկեր Արզումանովը խելացի որոշում ընդունեց՝ թեւերից անցումային զորաշարժով հեծելազորային շարքով գրոհելով թշնամու վրա: Հեծելավաշտի առջեւում գվարդիայի լեյտենանտ Արզումանովն անձնական սխրանքով ոգեւորեց մարտիկներին եւ հրամանատարներին: Հակառակորդը խուճապի մատնվելով փախավ: Ընկեր Արզումանովը հանուն իր զոհված մարտական հրամանատարի, անձամբ սրախողխող արեց երկու ֆաշիստի եւ մեկին գերեց՝ գրավելով 3 հաստոցային, 2 ձեռքի գնդացիրներ եւ այլ ռազմական գույք: 1943 թվականի սեպտեմբերի 22-ին Կուլիկովկա (Չեռնիգովի մարզ) բնակավայրի համար մղվող դժվարին մարտերում, որի մատույցներում հակառակորդը նախօրոք պաշտպանական սահմանագիծ էր զբաղեցրել եւ անընդհատ տանկերի ու «Ֆերդինանդ» համակարգի ինքնագնաց հրանոթների աջակցությամբ հակահարձակումներ էր գործում գրոհողների վրա, ընկեր Արզումանովը, գտնվելով անմիջապես նշանառության տակ, իր անձնական օրինակով ոգեւորել է անձնակազմին: Օրվա ընթացքում ընկ. Արզումանովի հեծելավաշտը թշնամու երեք գրոհ հետ մղեց: Այդ համառ մարտերում ընկ. Արզումանովը գլխից վիրավորվեց, բայց հրաժարվելով հոսպիտալ տեղափոխվելուց, հաղթահարելով ցավը, շարունակեց հրամանատարությունը: Նորից մի կատաղի գրոհ հետ մղվեց: Ընկ. Արզումանովը, տեսնելով թշնամու ուժերի թուլությունը, կանգնեց ամբողջ վիթխարի հասակով, որպեսզի հեծելավաշտը գրոհի տանի: Թշնամական ականի բեկորը երկրորդ անգամ վիրավորեց հերոսին: Նրա վերջին խոսքն էր. «Առաջ ընկերներ, թշնամին պետք է ոչնչացվի»: Ահա այսպես թշնամու դեմ մարտում զոհվեց հայ ժողովրդի զավակ, գվարդիայի լեյտենանտ Արզումանովը: Մարտիկներն ու սպաները՝ ոգեւորված սիրելի հրամանատարի արիությամբ ու սխրանքով, համառ մարտից հետո գրավեցին Կուլիկովկա գյուղը: Արիության, անձնական խիզախության եւ հմուտ հրամանատարության համար ընկ. Արզումանովն արժանանում է Խորհրդային Միության հերոսի կոչման»*[4]:

Նրա աճյունն ամփոփված է Ուկրաինայում, Չեռնիգովի մարզի Գորոդնյայա շրջանի Մակիշին գյուղում: Գերեզմանի վրա դրված է բրոնզե կիսանդրի:

Արեւելյան Եվրոպայում մղվող մարտերում Փառքի երեք՝ 1-ին, 2-րդ, 3-րդ աստիճանի շքանշանով է պարգեւատրվում Գրիգորի Ավանեսի Գրիգորյանը[5]: Նշենք, որ հայորդիներից այդ շքանշանի երեք աստիճաններով պարգեւատրվել են

Ð²ÚÐºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²ÖºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

ընդամենը 26 հոգի, որոնցից մեկը՝ խնձորեսկցի: 1967 թ. ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի հրամանագրով Փառքի երեք աստիճաններով պարգեւատրվածների իրավունքներն ու արտոնությունները հավասարեցվեցին Խորհրդային Միության հերոսի կոչման իրավունքներին ու արտոնություններին, այլ խոսքով՝ նրանց եւս դիտեցին հերոսների շարքում: Գվարդիայի ավագ սերժանտ, Ուկրաինական 3-րդ ռազմաճակատի 4-րդ բանակի 69-րդ գվարդիական հրաձգային դիվիզիայի 204-րդ հրաձգային գնդի ականանետային վաշտի հրամանատար Գրիգորի Գրիգորյանն այդ շքանշանի երրորդ աստիճանին արժանացել է 1944 թ. սեպտեմբերի 18-ին՝ Ռումինիայի Յասսի քաղաքի, երկրորդ աստիճանին՝ 1944 թ. դեկտեմբերի 28-ին՝ Հունգարիայի Կոմար քաղաքի, առաջին աստիճանին՝ 1945 թ. մայիսի 15-ին՝ Ավստրիայի Հեստլեն բնակավայրի համար մղված մարտերում ցուցաբերած խիզախության համար[6]: Մինչ այդ նա աչքի էր ընկել Դնեպրի գետանցման ժամանակ՝ պարգեւատրվելով «Արիության համար» մեդալով, իսկ երկրորդ անգամ՝ Դնեստրի գետանցման ժամանակ՝ պարգեւատրվելով «Մարտական ծառայության համար» մեդալով:

Նա ծնվել է Թուրքմենստանի Մերվ քաղաքում՝ այդտեղ տեղափոխված խնձորեսկցիների ընտանիքում: Զորացրվելուց հետո ապրել է Սամարղանդում, այնուհետեւ՝ Դուշանբեում: 1995 թ. մայիսի 9-ին մասնակցել է Մոսկվայի Կարմիր հրապարակում կազմակերպված հաղթանակի զորահանդեսին:

Պատերազմի ընթացքում զինվորական տարբեր աստիճաններով բազմաթիվ խնձորեսկցիներ, այդ թվում՝ մեկ գեներալ, գնդապետներ, փոխգնդապետներ, գլխավորում էին խորհրդային բանակի տարբեր ստորաբաժանումներ եւ պատվով կատարեցին հրամանատարական պարտականությունները:

Փառահեղ մարտական ուղի է անցել խնձորեսկցի Սերգեյ Կարապետյանը, ով Հայրենական մեծ պատերազմի փոթորիկների մեջ հասավ գեներալ-մայորի աստիճանի: Նա ծնվել է 1899 թ. նոյեմբերի 25-ին Թուրքմենստանի Կիզիլ Արվատ քաղաքում՝ Խնձորեսկից այդտեղ բնակություն հաստատած Եսայի Կարապետյանի ընտանիքում: 1919 թվականին՝ քսան տարեկան հասակում, համալրել է Կարմիր բանակի շարքերը՝ ծառայելով Մոսկովյան քաղաքային շրջանի 44-րդ պահեստային գնդում: 1920 թվականին, որպես 49-րդ հրաձգային դիվիզիայի էսկադրոնի հրամանատարի օգնական, մասնակցել է քաղաքացիական պատերազմի Արեւելյան ռազմաճակատի ռազմական գործողություններին: 1921 թվականին

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1944 թ. հունվարի 10-ի հրամանագրով Խորհրդային Միության հերոսի կոչում շնորհվեց Կենտրոնական ռազմաճակատի 61-րդ բանակի 14-րդ գվարդիական հեծյալ դիվիզիայի 54-րդ էսկադրոնի հրամանատար, գվարդիայի լեյտենանտ Գուրգեն Արզումանյանին[2]:

հաջողությամբ ավարտել է Օրենբուրգի հեծելազորային դասընթացները եւ ծառայության անցել հայկական հեծյալ գնդում՝ դասակի հրամանատար: Երկու տարի անց, ավարտելով Անդրկովկասյան ռազմական օկրուգին կից դասընթացները, նշանակվեց հայկական հեծյալ գնդի էսկադրոնի հրամանատար: 1925 թվականին ավարտում է Լենինգրադի (Սանկտ Պետերբուրգի) հեծելազորային դասընթացը եւ նորից ծառայության անցնում հայկական գնդում: Այնուհետեւ զբաղեցնում է գնդի շտաբի պետի օգնականի պաշտոն- ➔

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü Øºì ä²Îºð²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

Գնդապետ Էդվարդ Կարապետյան

Գնդապետ Ներսես Բալոյան

նը: 1934 թվականին ավարտում է Ֆրունզեի անվան Ռազմական ակադեմիան եւ զբաղեցնում 12-րդ հրաձգային կորպուսի շտաբի բաժնի պետի, այնուհետեւ Անդրկովկասյան ռազմական օկրուգի շտաբի բաժնի պետի օգնականի պաշտոնները: 1936 թվականին Սերգեյ Կարապետյանը դառնում է Անդրկովկասյան ռազմական օկրուգի 2-րդ հեծելազորային դիվիզիայի 22-րդ հայկական հեծյալ գնդի հրամանատար:

1938-1940 թվականների ընթացքում նա իր ծառայությունն իրականացնում է Բելոռուսիայի հատուկ ռազմական օկրուգում՝ որպես 11-րդ հեծյալ դիվիզիայի 45-րդ հեծյալ գնդի հրամանատար: 1940-ի վերջերին նա հրաժեշտ է տալիս հեծելազորային զորատեսակին եւ նշանակվում Մերձբալթյան հատուկ ռազմական օկրուգի 5-րդ տանկային դիվիզիայի 5-րդ մոտոհրաձգային գնդի հրամանատար: Կարճ ժամանակահատվածում կարողանում է յուրացնել զրահատանկային եւ մեխանիզացված զորամիավորումների մարտավարության նրբությունները:

Պատերազմի նախօրյակին՝ հունիսի 19-ին, Ս. Կարապետյանը նշանակվեց 183-րդ հրաձգային դիվիզիայի հրամանատարի տեղակալ եւ այս զորամիավորման կազմում էլ դիմավորեց պատերազմը: Մինչեւ 1941 թվականի վերջերը նա մնաց այս դիվիզիայում, որն արդեն մտնում էր Հյուսիս-Արեւմտյան ռազմաճակատի կազմի մեջ ու ակտիվ մասնակցություն ունեցավ այդ ժամանակաընթացքում տեղի ունեցած պաշտպանական մարտերին: Պսկովի մարզի Օստրով քաղաքի շրջանում մղած համառ մարտերի ընթացքում զոհվում է դիվիզիայի հրամանատարը՝ գնդապետ Տուպիկովը: Նրան անմիջապես փոխարինում է Ս. Կարապետյանը, ով կարողանում է վերախմբավորել ուժերն ու շարունակել մարտը՝ դուրս գալով Պսկով քաղաքի շրջան: Այնուհետեւ դիվիզիան դիրքավորվում է նույն մարզի Դնո քաղաքի մերձակայքում, դիմակայում Լենինգրադի ուղղությամբ շարժվող գերմանական ուժերին եւ մի քանի ծանր հարված հասցնում՝ դանդաղեցնելով նրանց ընթացքը[7]: Հուլիսի վերջերին դիվիզիան տեղափոխվեց Նովգորոդի մարզ եւ մարտերի մեջ մտավ Ստարա Ռուսսա քաղաքի շրջանում: Այդ մարտերի ընթացքում էլ ծանր վիրավորվեց դիվիզիայի հրամանատարը:

Ապաքինվելուց հետո մասնակցեց եւ 1942 թվականի ապրիլին ավարտեց Կարմիր բանակի Գլխավոր շտաբի Ռազմական ակադեմիային կից հրամանատարական կազմի կատարելագործման կարճաժամկետ դասընթացները եւ մայիսի 4-ին

> *Ստալինգրադի ճակատամարտում զոհվածների տվյալներն ամփոփող Հուշամատյանի չորս հատորներում տեղ են գտել նաեւ խնձորեսկցիների անուններ: Այսպես՝ այդ ճակատամարտում են զոհվել Խաչատուր Գրիգորի Անդրյանը, Նիկոլայ Հայկի Քոչունցը, Շաբո Հովսեփի Քոչունցը, Վահան Կարապետի Շահնազարյանը, Մարտիրոս Կարապետի Շահնազարյանը:*

Ð²ÚÐºÜ²Î²Ü ØºÌ Ä²ÎºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

Գեներալ-մայոր Սերգեյ Կարապետյան

Բրեստի հերոսական ճակատամարտի ակտիվ մասնակիցներից էր նաեւ մեկ այլ խնձորեսկցի՝ Աբել Պողոսի Սիմոնյանը:

նշանակվեց 174-րդ հրաձգային դիվիզիայի (2-րդ վերակազմավորում) հրամանատար: Դիվիզիան 1942 թվականի հուլիսից Վորոնեժի ռազմաճակատի կազմում արյունահեղ մարտերի մեջ մտավ Դոնում: Օգոստոսի 5-ին խնձորեսկցի աննկուն զավակի հրամանատարությամբ դիվիզիան կործանիչ հարված հասցրեց այդ շրջանում գտնվող գերմանական եւ հունգարական զորքերին, գետանցեց Դոնը եւ գրավեց Վորոնեժից հարավ-արեւմուտք, Կորոտոյակ քաղաքի մերձակայքում գտնվող Ստորոժեւսկյան ամրացված հենակետը: Հուլիսից մինչեւ սեպտեմբեր ընկած ժամանակահատվածում Կորոտոյակ եւ Պետրոպավլովկա քաղաքների համար մղվող մարտերում հրաձգային դիվիզիան ջախջախեց գերմանական 75-րդ եւ 336-րդ, հունգարական հետեւակային 4-րդ եւ 12-րդ դիվիզիաները, գերմանական 685-րդ եւ 686-րդ եւ հունգարական 337-րդ առանձին գնդերը: Այդ մարտերի ընթացքում հրամանատարի ցուցաբերած հմուտ մարտավարության, անձնակազմի կարգապահության, կազմակերպվածության եւ բազմաթիվ սխրանքների համար Ի. Ստալինի հոկտեմբերի 10-ի N308 հրամանով գնդապետ Ս. Կարապետյանն արժանացավ գեներալ-մայորի կոչման, իսկ 174-րդ դիվիզիան վերանվանվեց 46-րդ գվարդիական դիվիզիա եւ մտավ ԳԳՀ Ռազմակայանի 5-րդ Ռեզերվային կորպուսի կազմի մեջ:

1942 թ. նոյեմբերին դիվիզիան կորպուսի հետ միասին ընդգրկվեց Կալինինի ռազմաճակատի 3-րդ հարվածային բանակի կազմի մեջ եւ մասնակցեց Վելիկի-Լուկի եւ Նեվելի շրջանների համար մղվող մարտերին:

1943 թ. հոկտեմբերի 20-ից դիվիզիան 3-րդ հարվածային բանակի կազմում ընդգրկվեց Մերձբալթյան 2-րդ ռազմաճակատի մեջ եւ ակտիվ մասնակցություն ունեցավ Վելիկայա գետի վրա կառուցված գերմանական պաշտպանական գծի կարեւոր ռազմավարական նշանակության Օստրով, Տարտու, Ռիգա քաղաքների ազատագրմանը, որի համար էլ դիվիզիային շնորհվեց «Օստրովյան» անունը[8]:

Պատերազմի ավարտական փուլում գեներալ-մայոր Ս. Կարապետյանը գլխավորել է 1-ին բելոռուսական ռազմաճակատի 146-րդ հրաձգային դիվիզիան, որն իրեն փառքով պսակեց Վիսլայի վրա մղվող մարտերի ընթացքում: Հմուտ հրամանատարի գլխավորությամբ դիվիզիան ճեղքեց հակառակորդի ուժեղացված պաշտպանությունը եւ մասնակցեց Լեհաստանի մայրաքաղաք Վարշավայի ազատագրմանը:

1945 թ. փետրվարի 19-21-ն ընկած ժամանակահատվածում 146-րդ դիվիզիան երկար ու ծանր առաջխաղացումից հետո Պոմերանիայի Պանտիկովո բնակավայրի մոտ անցավ ռազմավարական պաշտպանության: Հակառակորդն իրավիճակը նպաստավոր համարեց եւ տարատեսակ տեխնիկայի աջակցությամբ հարձակման անցավ: Սակայն աննկուն խնձորեսկցին, սառնասրտորեն վարելով մարտը, հետ մղեց հակառակորդի բոլոր գրոհները. մարտի 1-ին դիվիզիան անցավ հակահարձակման, ճեղքեց հակառակորդի պաշտպանությունը եւ գետանցեց Դրագան՝ գրավելով կարեւոր ռազմավարական նշանակություն ունեցող Դրամբուրգ քաղաքը: 1945 թ. մարտի 4-ին ԽՍՀՄ Գերագույն գլխավոր հրամանատարությունը լեհական Դրավսկա-Պոմորսկ քաղաքի ազատագրման համար հատուկ շնորհակալություն հայտնեց 146-րդ հրաձգային դիվիզիայի անձնակազմին՝ ցուցաբերած անօրինակ խիզախության համար[9]:

Դիվիզիան մասնակցեց նաեւ Օդերի գետանցմանը, որը հակառակորդը փորձում էր վերածել անանցանելի պատնեշի: Հաջողությամբ հաղթահարելով նաեւ այս խոչընդոտը, 146-րդ դիվիզիան մասնակցեց նաեւ ապրիլի 16-ին սկսված Բեռլինի գրոհին: 1945 թ. մայիսի 29-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության հրամանագրով գեներալը պար- →

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²îºð²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

գեւատրվեց Սուվորովի 1-ին աստիճանի շքանշանով[10]:

Իրենց հուշագրություններում գեներալ-մայոր Ս. Կարապետյանի մասին հիացմունքով են խոսում խորհրդային տաղանդավոր զորահրամանատարներ Գալիցկին, Չիբիսովը, Բելոբորոդովը:

Պատերազմից հետո տաղանդավոր խնձորեսկցին ծառայությունը շարունակել է Անդրկովկասյան ռազմական օկրուգում: Եղել է 7-րդ գվարդիական բանակի մարտական պատրաստության վարչության պետը: Մահացել է 1956 թվականին՝ ծանր հիվանդության հետեւանքով:

Պատերազմի սկզբում՝ Խորհրդային բանակի համար ամենածանր օրերին, Մոսկվայի համար մղվող ռազմական գործողությունների ընթացքում հրամանատարական տաղանդով աչքի ընկավ 1-ին գվարդիական մոտոհրաձգային դիվիզիայի 6-րդ գնդի հրամանատար, փոխգնդապետ Ներսես Բալոյանը: Ծնվել է 1901 թ. մայիսի 1-ին Գորիսի տարածաշրջանի Խնձորեսկ գյուղում: Կամավոր մեկնել է հայկական բանակ, ծառայել հրետանային գնդում: 1926 թվականին ավարտել է Ա. Մյասնիկյանի անվան միացյալ ռազմական դպրոցը, այնուհետեւ ծառայությունը շարունակել հայկական դիվիզիայի հեծյալ գնդում՝ դասակի հրամանատար: 1928 թվականին գործուղվել է Թիֆլիսի ռազմաքաղաքական դպրոց, որն ավարտելուց հետո ծառայությունը շարունակել է հեծելազորային գնդի հետեւակային վաշտի հրամանատարի պաշտոնում՝ մինչեւ 1934 թվականը: Այդտեղից էլ, որպես հեռանկարային սպա, նրան գործուղում են սովորելու Կարմիր բանակի զրահատանկային եւ մեքենայացված զորքերի ռազմական ակադեմիայում, որն ավարտելուց հետո՝ 1939 թվականին, ստանում է մայորի կոչում եւ նշանակվում գնդի շտաբի պետ՝ Իրկուտսկում: 1940 թ. հոկտեմբերին Ն. Բալոյանը գործուղվել է մերձմոսկովյան Նարո-Ֆոմինսկ՝ ստանձնելով 27-րդ տանկային գնդի շտաբի պետի պաշտոնը: Այդ գնդի կազմում էլ նա դիմավորեց Հայրենական մեծ պատերազմը: 1941 թ. օգոստոսին Ն. Բալոյանն արդեն մոսկովյան 1-ին մոտոհրաձգային դիվիզիայի հետախուզության պետն էր, որը մտնում էր Արեւմտյան ռազմաճակատի 16-րդ բանակի կազմի մեջ: Դիվիզիան մարտեր էր մղում Ելնյայի ելուստում: Հակառակորդը մեծ ուժեր էր նետում այդ ռազմավարական կարեւոր ուղղությամբ՝ ճակատը ճեղքելու նպատակով, իսկ խորհրդային ստորաբաժանումները հաջողությամբ հետ էին մղում: Պաշտպանական մարտերի ամենավճռական պահին զոհվեցին 175-րդ եւ 6-րդ գնդի հրամանատարները: Դիվիզիայի հրամանատարությունը, հաշվի առնելով երկու գնդի ծանր կորուստները եւ պահի լրջությունը, միավորում է երկու գունդը եւ ձեւավորում 6-րդ Համահավաք մոտոհրաձգային գունդը: Հոկտեմբերի 23-ին գնդի հրամանատար է նշանակվում Ն. Բալոյանը՝ արդեն փոխգնդապետի աստիճանով: Նա հրամանատարությունը ստանձնեց այն պահին, երբ միավորված գնդերի պաշտպանական հատվածում՝ Խոլմ-Նովոսելեի շրջանի Յարցեւո բնակավայրից հյուսիս, թշնամին կարողացել էր ճեղքել եւ շրջափակման սպառնալիք ստեղծել մարտնչող մյուս զորամիավորումների համար: Ն. Բալոյանի հմուտ մարտավարության եւ իսկական հրամանատարին վայել անձնական խիզախության շնորհիվ նորաստեղծ Հավաքական գունդը կարողացավ կանգնեցնել թշնամու առաջխաղացումը եւ շտկել պաշտպանական գիծը: Մոսկվայի պաշտպանության ամբողջ ընթացքում խնձորեսկցի հմուտ զորականը պատվով կատարեց իր մարտական խնդիրները: Նա իր մարտավարական մանեւրներով հայտնի դարձավ ամբողջ արեւմտյան ռազմաճակատում: Ստալինն անձամբ է նրան անվանել «Կարմիր բանակի Բագրատիոն»:

1941 թ. սեպտեմբերի 21-ին դիվիզիան վերակազմավորվեց 1-ին գվարդիականի, իսկ Ն. Բալոյանը պարգեւատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով: Նա դարձավ նաեւ Խորհրդային բանակի առաջին գվարդիականներից մեկը:

1941 թ. հոկտեմբերի 21-ին 1-ին գվարդիական դիվիզիան փակում է Նարո-Ֆոմինսկ քաղաքի ուղղությունը: Ն. Բալոյանի գլխավորած գունդը պաշտպանում էր քաղաքի արեւելյան հատվածը եւ զինվորական ավանը: Այս ուղղությամբ ծավալվեցին հիրավի դրամատիկ իրադարձություններ: Հակառակորդը նորանոր թարմ ուժեր էր նետում ճակատ՝ ամեն գնով ճեղքելու նպատակով: Հսկայական կորուստներով գնդին հաջողվեց հետ մղել թշնամու գրոհները: Մի պահ գունդը հայտնվեց շրջապատման մեջ: Հմուտ զորապետն այդ ծանր օրերին կիրառեց անսպասելի ու աննախադեպ մարտավարություն, ինչը մեծ տպավորություն թողեց Մոսկվայի պաշտպանների վրա: Խիզախ խնձորեսկցին հրամայում է կռվել մինչեւ վերջ՝ իր վրա գամելով թշնամու հսկայական ուժեր: Վճռական պահին, երբ թշնամական օղակը սեղմվում էր, նա ռադիոկապով գնդի հրետանավորներին հրամայում է կրակ բացել իր վրա: Անգամ դիվիզիայի հրամանատար Յա. Նովիկովը զարմանում

Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակից նշանավոր խնձորեսկցիներից է գնդապետ Երվանդ Աղաջանի Կարապետյանը:

Ð²ÚÐºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²ÎºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

է գնդի հրամանատարի տարօրինակ հրամանի վրա եւ օգնություն առաջարկում: Բայց Բալոյանը պատասխանում է, որ «դա ուշ կլինի»: Այսպես նա կարողանում է ճեղքել շրջափակումն ու դուրս գալով շարունակել պաշտպանական մարտը: Նա դառնում է «Կրակն ընդունում եմ ինձ վրա» մարտավարական սկզբունքի հեղինակը: Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին այդ մարտավարությունը կիրառվել է շատերի կողմից, բայց առաջինը մնում է խնձորեսկցի Ներսես Բալոյանը: Դեկտեմբերի 6-ին Մոսկվայի մատույցներում Խորհրդային զորքերի հակահարձակման ընթացքում Արեւմտյան ռազմաճակատի կազմում գլխավոր հարվածի ուղղությամբ հարձակման անցավ նաեւ Ն. Բալոյանի հրամանատարությամբ գործող գունդը, որն ակտիվ մասնակցություն ունեցավ մի շարք բնակավայրերի ազատագրմանը[11]: Գնդի գործողությունները հմուտ կերպով ղեկավարելու համար պարգեւատրվեց Կարմիր Աստղի շքանշանով եւ արժանացավ գնդապետի կոչման[12]:

1942 թվականի հունիսի 15-ից մինչեւ նույն թվականի դեկտեմբերը նա գլխավորել է 1-ին գվարդիական մոտոհրաձգային դիվիզիայի 1-ին մոտոհրաձգային գունդը: Այնուհետեւ եղել է նույն դիվիզիայի հրամանատարի տեղակալ: Իսկ երբ 1943 թ. հունիսին ծանր կորուստներ կրած 146-րդ դիվիզիան երկրորդ անգամ համալրվեց, նրա հրամանատար նշանակվեց գնդապետ Ն. Բալոյանը: Դիվիզիան Արեւմտյան ռազմաճակատի կազմում մասնակցեց ռազմական գործողություններին եւ ազատագրեց Սպաս-Դեմյանսկ, Ռոսլավլ, Խիսլավիչի, իսկ 1-ին Մերձբալթյան ռազմաճակատի կազմում՝ Վելիկիե Լուկի, Նեւել քաղաքները: 1943 թ. դեկտեմբերին Ն. Բալոյանը գործուղվում է Հայաստան եւ գլխավորում այստեղ տեղաբաշխված 261-րդ դիվիզիան: Միաժամանակ, նա այստեղ ռազմական ու քաղաքական կազմակերպչական լուրջ գործունեություն է ծավալում այն հաշվով, որ պատերազմի ավարտից հետո պետք է ազատագրվեր նաեւ Արեւմտյան Հայաստանը: Այդտեղ նրա խնդիրներից էր նաեւ երթային գումարտակներ ու վաշտեր նախապատրաստելը ռազմաճակատի համար: Ներսես Բալոյանն իր մահկանացուն կնքեց է 1998 թվականին՝ Երեւանում: Այդպես էլ այս տաղանդավոր հայորդուն մի անտեսանելի, ոչ մաքուր ձեռք անընդհատ խոչընդոտել է առաջընթացի ճանապարհին:

Ներսես Բալոյանի մասին գրվել են շատ գրքեր, որոնցից, հատկապես, հայտնի են Գ.Խ. Հովհանեսյանի «Гвардии полковник», Ն. Կիրսանովի, Զ. Գիլմանովի «Шла дивизия вперед», Վ. Մինկեւիչի, Յու. Պլոտնիկովի «Московская пролетарская» աշխատությունները:

Լենինգրադի շրջափակման ճեղքման համար մղվող ահեղ մարտերում աչքի ընկավ 63-րդ գվարդիական դիվիզիայի 188-րդ գվարդիական հրաձգային գնդի հրամանատարի քաղգծով տեղակալ մայոր Արամ Սիլանյանը: Ծնվել է Բաքվում՝ այնտեղ տեղափոխված խնձորեսկցիների ընտանիքում(20):

Հայրենական մեծ պատերազմին մասնակից նշանավոր խնձորեսկցիներից է գնդապետ Երվանդ Աղաջանի Կարապետյանը: Ծնվել է 1904 թվականին Խնձորեսկ գյուղում: 1925 թվականին ծառայության է անցել Կարմիր բանակի շարքերում՝ ծառայելով 76-րդ հայկական լեռնահրաձգային դիվիզիայում: 1931 թվականին ավարտել է Թբիլիսիի 26 կոմիսարների անվան ռազմական ուսումնարանը եւ լեյտենանտի աստիճանով ծառայության անցել Ադրբեջանի տարածքում տեղաբաշխված 77-րդ դիվիզիայում՝ դասակի հրամանատար: 1937 թվականին կապիտանի աստիճանով նշանակվել է Ուկրաինայի Սլավյանսկ քաղաքում գտնվող կրտսեր հրամանատարների պատրաստման ռազմական դպրոցի պետ: 1940 թվականին մասնակցեց խորհրդաֆիննական պատերազմին, ինչից հետո արդեն մայորի աստիճանով նշանակվեց 141-րդ հրաձգային դիվիզիայի 796-րդ գնդի հրամանատարի տեղակալ: 1941 թվականի մայիսից գլխավորեց 141-րդ հրաձգային դիվիզիայի համախմբված գունդը, որը մասնակցեց արեւմտյան պետական սահմանին պաշտպանական ամրությունների կառուցմանը: 1941 թ. հունիսի 22-ին այս գունդն առաջիններից մեկն էր, որ իր վրա վերցրեց ֆաշիստական զորքերի հարվածը: Ծանր կորուստներ կրելով, գունդն անհավասար մարտերով սկսեց նահանջել դեպի արեւելք՝ խուսափելով հակառակորդի շրջապատման փորձերից եւ, Խորհրդային Միության հին սահմանին միանալով հիմնական ուժերին, սկսեց նահանջել Վոլոչիսկ, Պրոսկուրով, Ստարոկոնստանտինով բնակավայրերի ուղղությամբ:

Հաշվի առնելով Հայրենական մեծ պատերազմի առաջին օրերին արեւմտյան սահմանին խորհրդային բանակի համար ստեղծված բարդ իրադրությունը, ցանկացած աստիճանի զորամիավորման հրամանատարից մեծ տաղանդ էր պահանջվում կազմակերպված նահանջի համար: Ե. Կարապետյանն այն ➔

Ð²Úð°Ü²Î²Ü ØºÌ ä²Îºð²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

եզակիներից էր, որ կարողացավ կազմակերպված նահանջել, իսկ առանձին դեպքերում նաեւ հակահարվածներ հասցնել հակառակորդի գերակշիռ ուժերին: Հիմնական ուժերին միանալուց հետո նա նշանակվեց 796-րդ հրաձգային գնդի հրամանատար եւ այդ պաշտոնում էլ 1941 թ. օգոստոսին ծանր վիրավորվեց: Բուժվելուց հետո Ե. Կարապետյանը նշանակվում է Բույնակսկ քաղաքի հրամանատարական կազմի նախապատրաստական դպրոցի պետի տեղակալ, իսկ 1942 թ. դեկտեմբերին՝ 89-րդ Թամանյան լեգենդար դիվիզիայի 390-րդ գնդի հրամանատար: Հենց այդ գնդի հրամանատարության ժամանակ էլ դրսեւորվեց խիզախ խնձորեսկցու զորավարական տաղանդը: 1943 թ. սեպտեմբերի 16-ին մղվող մարտերի ժամանակ վիրավորվեց նաեւ գնդի հրամանատարը, բայց չլքեց եւ շարունակեց ղեկավարել մարտը: Նույն թվականի հոկտեմբերին 390-րդ գունդն արդեն փոխգնդապետ Ե. Կարապետյանի հրամանատարությամբ ծանր մարտեր էր մղում Նովոռոսիյսկի շրջանում՝ Դոլգայա բարձունքի համար, որը կարեւոր ռազմավարական դիրք ուներ շրջակայքի նկատմամբ եւ լուրջ խոչընդոտ էր գնդի առաջխաղացման ճանապարհին: Բարձունքում հակառակորդը ստեղծել էր հզոր պաշտպանական կառույցներ եւ համառորեն պաշտպանվում էր, բայց գունդը մարտական առաջադրանք ուներ՝ ամեն գնով գրավել այն: Հրամանատարի հմուտ գործողությունների շնորհիվ գունդը, չնայած կրած կորուստներին, գրավեց բարձունքը: Մարտական առաջադրանքը հաջող իրականացնելու համար գնդի հրամանատար Ե. Կարապետյանը պարգեւատրվեց «Կարմիր աստղ» շքանշանով: Սա նրա առաջին պարգեւն էր: Հենց այդ մարտերի ընթացքում իր անմահ սխրագործությունը կատարեց գնդի մարտիկ Հունան Ավետիսյանը՝ արժանանալով Խորհրդային Միության հերոսի կոչման:

Թամանյան դիվիզիայի կազմում գունդը 1944 թ. հունվարից հարձակողական գործողություններ ծավալեց Կերչ թերակղզու ազատագրման համար: Հմուտ խնձորեսկցին, ճիշտ կազմակերպելով գործողությունների ռազմավարությունը, ճեղքեց հակառակորդի պաշտպանությունը, նրանց դուրս մղեց երկաթգծի շրջանից, գետանցում կատարեց եւ մտավ Կերչ քաղաքը: 1944 թվականին նա երկու անգամ վիրավորվեց, բայց շարունակեց գլխավորել գունդը: 1944 թ. մայիսին Ե. Կարապետյանի գլխավորած գունդը մեծ ներդրում ունեցավ Սեւաստոպոլի ազատագրման գործում: Հենց այդ գործողությունների ընթացքում գունդն արժանացավ «Սեւաստոպոլյան» պատվավոր անվանը: 1945 թ. հունվարի 17-19-ին Ռուսկի Բրոդ քաղաքի շրջանում ընթացող ծանր մարտերի ժամանակ Ե. Կարապետյանն անձամբ գլխավորեց գնդի 3-րդ գումարտակի հարձակողական գործողությունները, որի մասին վկայում է Թամանյան դիվիզիայի հրամանատար Ն. Սաֆարյանը՝ Կարմիր դրոշի շքանշանով նրա պարգեւատրման թերթիկում: Այդ մարտերի ընթացքում էլ խնձորեսկցի հրամանատարը ծանր վիրավորվեց ու տեղափոխվեց թիկունք: Պատերազմի ավարտից հետո Ե. Կարապետյանը բուժվեց եւ շարունակեց ծառայությունը բանակում: 1946 թ. հունիսից սկսած նա տասը տարի շարունակ, մինչեւ ազգային զորակազմավորումների կազմալուծումը, գլխավորեց իր հարազատ 390-րդ հրաձգային գունդը:

Բացի նշվածներից՝ մեր հայրենակից հարյուրավոր կրտսեր սպաներ, շարքային զինվորներ աչքի ընկան տարբեր ուղղություններով մղվող մարտական գործողությունների ընթացքում: Պատերազմի առաջին իսկ օրերից դրամատիկ իրադարձություններ էին ծավալվել Բրեստ ամրոցում:

Բրեստի հերոսական պաշտպանների թվում էր Աշոտ Բաբալարյանը, որի մասին իր հուշագրության մեջ անդրադառնում է ամրոցի պաշտպանության մասնակից Սոս Նուրիջանյանը[13]: Մոսկվայի պաշտպանության ու դեկտեմբերյան հակահարձակողական գործողությունների ընթացքում քաջի մահով ընկավ 353-րդ հրաձգային դիվիզիայի 1145-րդ հրաձգային գնդի 1-ին վաշտի հրամանատար, լեյտենանտ Միքայել Արտեմի Ղազարյանը[14]:

Այդ ճակատամարտի ակտիվ մասնակիցներից է նաեւ մեկ այլ խնձորեսկցի՝ Աբել Պողոսի Սիմոնյանը: Պատերազմի նախօրյակին նա սովորում էր ռազմատանկային քաղաքական ուսումնարանում: 1941 թ. հոկտեմբերին նշանակվում է 166-րդ տանկային գումարտակի տանկային վաշտի կոմիսար: Այդ գումարտակն իրականացնում էր Մոժայսկ-Մոսկվա խճուղու մի հատվածի պաշտպանությունը: Մասնակցել է 1941 թ. նոյեմբերի 7-ին Մոսկվայում տեղի ունեցած զորահանդեսին:

Մինչեւ 1941 թ. դեկտեմբերի 5-ը կոմիսար Սիմոնյանի տանկային վաշտը փակել էր հակառակորդի առաջխաղացման ճանապարհը Իստրայի ուղղությամբ, իսկ դեկտեմբերյան հակահարձակ-

Բրեստի հերոսական պաշտպանների թվում էր Աշոտ Բաբալարյանը, որի մասին իր հուշագրության մեջ անդրադառնում է ամրոցի պաշտպանության մասնակից Սոս Նուրիջանյանը [13]

Ð²ÚÐºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²ÎºÐ²¼Ø (1941—1945ÂÂ.)

ման ընթացքում ակտիվ մասնակցություն ունեցավ մի շարք բնակավայրերի ազատագրման գործողություններին[15]: Այնուհետեւ տեղափոխվեց Հարավարեւմտյան ռազմաճակատի կազմ եւ մասնակցեց Խարկովի շրջանում ընթացող մարտական գործողություններին: Սովորելով զրահատանկային զորքերի սպայական դասընթացներում՝ Աբել Սիմոնյանը շուտով նշանակվեց տանկային վաշտի հրամանատար 15-րդ գվարդիական տանկային գնդում: Գունդը մարտեր էր մղում Մերձբալթիկայում: Հենց այդ մարտերի ընթացքում 51-րդ տանկային բանակի առանձին ծանր տանկային 15-րդ գնդի 1-ին վաշտի հրամանատար, կապիտան Աբել Սիմոնյանը 1944 թ. սեպտեմբերի 20-ին բանակի հրամանատարի կողմից պարգեւատրվեց Կարմիր դրոշի շքանշանով[16]: Պատերազմից հետո վերադարձել է Հայաստան եւ իրեն նվիրել պատմագիտությանը, հեղինակել բազմաթիվ պատմագիտական ուսումնասիրություններ, հիմնադրել Խորհրդային Հայաստանի հանրագիտարանը եւ այն խմբագրել մինչեւ չորրորդ հատորը: Կուսակցական վերնախավի հետ ունեցած տարաձայնությունների պատճառով հեռացավ հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրի պաշտոնից:

Տասնյակ խնձորեսկցիներ ակտիվ մասնակցություն են ունեցել նաեւ 1941 թվականի հոկտեմբերի 30-ից մինչեւ 1942 թվականի հուլիսի 3-ը տեղի ունեցած Ղրիմի եւ Կերչի պաշտպանական աննախադեպ ծանր մարտերին: Նրանցից մեկն է լեյտենանտ Վահան Հովսեփի Ղազարյանը, ապագա ակադեմիկոս, կենսաբանական գիտությունների դոկտոր: Լեյտենանտ Վ. Ղազարյանը ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Կերչ-Թեոդոսյան դեսանտային գործողությանը: Խիզախ խնձորեսկցու մասին ակնարկ տպագրվեց «Боевая Крымыская» ռազմաճակատային թերթում: Այդ մարտական գործողությունների ընթացքում նա պարգեւատրվեց «Արիության համար» մեդալով: Կերչի թերակղզում մղված մարտերից մեկում լեյտենանտ Վ. Ղազարյանը ծանր վիրավորվում է եւ զորացրվում:

1944 թ. հունվարի 25-ին Կերչ քաղաքի մատույցներում՝ Կատերլեզ գետի հաղթահարման համար մղվող մարտերում ցուցաբերած խիզախության համար հետմահու Հայրենական մեծ պատերազմի 1-ին աստիճանի շքանշանով պարգեւատրվեց Թամանյան դիվիզիայի 390-րդ հրաձգային գնդի (որի հրամանատարը եւս խնձորեսկցի Ե. Կարապետյանն էր) 6-րդ հրաձգային վաշտի հրամանատար, կապիտան Սուրեն Կարապետի Շահնազարյանը (1910 թ., Խնձորեսկ): Պարգեւատրման հրամանը ստորագրել է Առանձին մերձծովյան բանակի հրամանատար, բանակի գեներալ Ա. Երյոմենկոն 1944 թ. մարտի 14-ին: Ս. Շահնազարյանի պարգեւատրման թերթիկում նշված է. *«1944 թվականի հունվարի 25-ին Կերչ քաղաքի սահմաններում՝ Կատերլեզ գետի հաղթահարման ժամանակ, ընկ. Շահնազարյանը դրսեւորել է անձնազոհություն եւ, արհամարհելով կյանքին սպառնացող վտանգը, վճռական գործողություններով գրոհի է տարել իր վաշտը, հաջողությամբ հաղթահարել գե-*

➔

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²Îºð²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

տը եւ հետապնդելով նահանջող հակառակորդին՝ գրավել նրա ուժեղ ամրացված դիրքը: ...»[17]:

Ստալինգրադի ճակատամարտում զոհվածների տվյալներն ամփոփող Հուշամատյանի չորս հատորում տեղ են գտել նաեւ խնձորեսկցիների անուններ: Այսպես՝ այդ ճակատամարտում են զոհվել Խաչատուր Գրիգորի Անդրյանը, Նիկոլայ Հայկի Քոչունցը, Շաբո Հովսեփի Քոչունցը, Վահան Կարապետի Շահնազարյանը, Մարտիրոս Կարապետի Շահնազարյանը: Ըստ այդ Հուշամատյանի՝ Ստալինգրադի ճակատամարտում զոհվել է 626 հայ, որից 284-ը զորակոչված է եղել Գորիսից:

Հայկական 76-րդ դիվիզիայի հրամանատարի 1943 թ. օգոստոսի 20-ի թիվ 029 հրամանով Կարմիր աստղի շքանշանով պարգեւատրվեց ավտովաշտի ավտովարորդ Զաքար Ավետիսի Գուլամբարյանը[18]:

1944 թ. հոկտեմբերի 13-ին Բելոռուսական երկրորդ ռազմաճակատի հրամանատար, գեներալ-գնդապետ Գ. Զախարովի հրամանով նույն շքանշանով պարգեւատրվեց 174-րդ հրաձգային դիվիզիայի 499-րդ հրաձգային գնդի դասակի հրամանատար, լեյտենանտ Ալեքսանդր Ալումի Թելունցը՝ Բելոռուսիայի Օրշա քաղաքի ուղղությամբ ծավալված մարտական գործողությունների ընթացքում ցուցաբերած խիզախության համար:

Առաջին Մերձբալթյան ռազմաճակատի 35-րդ տանկային բրիգադի 3-րդ տանկային գումարտակի կազմում էր մարտնչում «Т-34» տանկի գնդացրորդ-ռադիստ Միքայել Հովհաննեսի Յուզբաշյանը: Նա աչքի է ընկել Բելոռուսիայի եւ Լիտվայի սահմանամերձ Սմորգոն քաղաքի ազատագրման մարտերում եւ պարգեւատրվել Կարմիր աստղի շքանշանով: Խիզախ խնձորեսկցին զոհվել է Լիտվայի Գաուդիկյա բնակավայրի մատույցներում: Նրա զոհվելու մանրամասներին անդրադառնում է համաժառայակից Ա. Սամսոնովն իր հուշագրության մեջ: Մ. Յուզբաշյանի տանկը պայքարում է գերակշիռ ուժերի դեմ, մինչեւ վերջանում են արկերը: Նա կապվում է հրամանատարի հետ. *«Մոտենում է երկրորդ «Վագրը», ընդունում ենք մարտը»:* Սա նրա վերջին զեկույցն էր: Նրա ընկերները զոհվում են, իսկ Միխայիլը վիրավոր վիճակում դուրս է գալիս տանկից: Գերմանացիները բենզին են լցնում նրա վրա եւ այրում: Սամսոնովը հիշում է, որ երբ մոտեցել են, հազիվ են կարողացել ճանաչել նրա դիակը[19]:

Լենինգրադի շրջափակման ճեղքման համար մղվող ահեղ մարտերում աչքի ընկավ 63-րդ գվարդիական դիվիզիայի 188-րդ գվարդիական հրաձգային գնդի հրամանատարի քաղգծով տեղակալ մայոր Արամ Սիլանյանը: Ծնվել է Բաքվում՝ այնտեղ տեղափոխված խնձորեսկցիների ընտանիքում[20]:

Բազմաթիվ խնձորեսկցիներ ակտիվ մասնակցություն են ունեցել պարտիզանական շարժումներին եւ Եվրոպայի տարբեր երկրներում ծավալված դիմադրական շարժումներին:

Իտալիայի Կունեո քաղաքի շրջանում գործող Ջ. Գարիբալդիի անվան պարտիզանական բրիգադի շարքերում մարտնչում էր խնձորեսկցի կապիտան Մխիթար Գալուստի Գրիգորյանը: Նա վաշտի հրամանատար էր եւ ակտիվ մասնակցություն է ունեցել ֆաշիստական զորքերի կայազորների ոչնչացման, համակենտրոնացման ճամբարներից ռազմագերիների ազատագրման գործողություններին: Նշեմ, որ նա է Իտալիայում գտնվող ռազմագերիների ճամբարից ազատում մեկ այլ խնձորեսկցու՝ Մարտիրոս Գրիգորի Շահնուբարյանին: Մ. Գրիգորյանը պարգեւատրվել է իտալական «Մարտական արիության համար» մեդալով: Նա ուներ Իտալիայում դաշնակից զորքերի գլխավոր հրամանատար, գեներալ Ալեքսանդրի կողմից տրված «Հայրենասերների վկայական», որում նշված էր. *«Միացյալ ազգերի կառավարությունների ու ժողովուրդների անունից շնորհակալություն ենք հայտնում Միքայել (Միշել) Գրիգորյանին, որ զենքը ձեռքին հայրենասերների շարքերում մարտնչել է թշնամու դեմ՝ հանուն ազատության: ...»*[21]:

Նա ծնվել է 1909 թվականին, Խնձորեսկում, այնուհետեւ ընտանիքի հետ տեղափոխվել են Բաքու: Հոր մահից հետո մի որոշ ժամանակ ապրել է մանկատանը: Հետո վերադարձել է հայրենի գյուղ: 1929 թվականին տեղափոխվել է Կապան: 1941 թ. սեպտեմբերին բանակ է զորակոչվել Կապանից: Կերչի համար մղվող մարտերի ընթացքում գերվել է, իսկ 1944 թվականին տեղափոխվել Իտալիա: Այդտեղ էլ փախել է ճամբարից եւ միա-

Պատերազմի արհավիրքները ռազմի փոթորիկներում այնպես սարսափելի չեն արտահայտվում, ինչպես թիկունքում, քանի որ ճակատում կրած կորուստների ողբերգական հետեւանքներն առավել տեսանելի են թիկունքում: Մի կողմից՝ կիսաքաղց, անտանելի աշխատանքային պայմաններ՝ զորանոցային ռեժիմով, մյուս կողմից՝ մարդկային հսկայական կորուստներ եւ, որպես հետեւանք, որդեկորույս մայրեր, այրիացած երիտասարդ կանայք, որբացած երեխաներ, փշրված սերեր...

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü Øºì ä²îºð²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

ցել իտալացի պարտիզաններին: Պատերազմից հետո վերադարձել է Կապան: 1959-1969 թվականներին Մ. Գրիգորյանը եղել է Կապանի հարստացուցիչ ֆաբրիկայի տնօրեն: Մահացել է Կապանում, 2002 թվականին:

Արեւելյան Եվրոպայի ազատագրական մարտերում սխրանքներով աչքի ընկավ Արկադիա Հարությունյանը՝ Թունյան (1918 թ., Խնձորեսկ): Ավարտելով Օռլովի զրահատանկային ռազմական ուսումնարանը, այնուհետեւ որպես տանկային դասակի հրամանատար, մարտերի մեջ է մտնում Կուրսկի աղեղում: 1943 թ. հունիսի 12-ին մասնակցել է Պրոխորովկայի շրջանում՝ մարդկության պատմության մեջ երբեւէ տեղի ունեցած ամենախոշոր տանկային ճակատամարտին: Նա ակտիվ մասնակցություն ունեցավ հատկապես Լեհաստանի ազատագրման համար մղվող ահեղ մարտերին: Լեհական կառավարությունը, բարձր գնահատելով Ա. Հարությունյանի մատուցած ծառայությունները, նրան պարգեւատրել է «Վերետուրի Վերետարի» (Փառքի խաչ) 1-ին, 2-րդ, 3-րդ աստիճանի շքանշաններով եւ շնորհել Լեհաստանի պատվավոր քաղաքացիություն: Պարգեւատրվել է նաեւ Խորհրդային Միության մի շարք շքանշաններով:

Լեհաստանի ազատագրության համար մղվող մարտերում աչքի ընկավ նաեւ Անտոն Իսայի Հախնազարյանը (1923 թ., Խնձորեսկ): Նրա մարտական սխրանքների մասին դեռեւս պատերազմի տարիներին գրվել է հանրապետական մամուլում: Լեհական կառավարությունը, բարձր գնահատելով Ա.Հախնազարյանի մարտական սխրանքները, նրան հետմահու պարգեւատրեց «Վերետուրի Վերետարի» (Փառքի խաչ) շքանշանով:

1942-1944 թթ. «Խորհրդային Մոլդովա» պարտիզանական ջոկատի շարքերում մարտնչել է նույն ջոկատի կոմիսար Ավետիք Անտոնի Բուդաղյանը: Ծնվել է Խնձորեսկում, ավարտել տեղի դպրոցը եւ զորակոչվել բանակ: Մասնակցել է խորհրդաֆիննական պատերազմին: Հայրենական մեծ պատերազմը դիմավորել է խորհրդառումինական սահմանին: Զորամասն ընկավ շրջապատման մեջ: Համառ մարտերի եւ ծանր կորուստների գնով դուրս գալով շրջապատման օղակից, կենդանի մնացած մարտիկները, այդ թվում՝ Ավետիք Բուդաղյանը, միանում են «Խորհրդային Մոլդովա» պարտիզանական ջոկատին: Շուտով Ա. Բուդաղյանը դառնում է այդ ջոկատի կոմիսարը, ասել է թե՝ ջոկատի մարտական ոգին: 1944 թվականի սկզբներին ջոկատը միանում է Ուկրաինայում գործող «Հանուն հայրենիքի» պարտիզանական միավորմանը եւ նրա կազմում մասնակցում բազմաթիվ մարտերի: 1944 թ. մարտ ամսին

Հայրենական մեծ պատերազմում տարած հաղթանակը հայ ժողովրդի մարտական ոգու վերականգնման, մարտական ավանդույթների վերաիմաստավորման դրսեւորում էր: Հենց Հայրենական մեծ պատերազմի սերնդի մարտական ոգու ազդեցությամբ կերտվեց Արցախյան ազատամարտում ձեռք բերված հաղթանակը:

մարտական մի քանի ընկերների հետ միասին հերթական առաջադրանքի կատարման ժամանակ մատնվում է դավաճանի կողմից եւ զոհվում ուկրաինական Նագորնոյե գյուղի մատույցներում: 1983 թ. մայիսի 9-ին Ռենի քաղաքի փողոցներից մեկը կոչվեց կոմիսար Ավետիք Բուդաղյանի անունով[22]:

Պատերազմին մասնակից մեր շատ հայրենակիցներ, աչքի են ընկել ռազմաճակատի տարբեր հատվածներում, հետագայում դարձան գիտության ու մշակույթի նշանավոր ներկայացուցիչներ:

Հայրենական մեծ պատերազմի փոթորիկներով են անցել հետագայում ականավոր գրողներ Սուրեն Այվազյանը, Գարեգին Սեւունցը: Իսկ բազմաթիվ տաղանդավոր երիտասարդներ, ովքեր գրական առաջին քայլերն էին կատարում եւ արդեն արժանացել էին գրական ավագանու գնահատականին, իրենց անունը փառքով պսակեցին պատերազմի տարբեր ռազմաճակատներում եւ որպես ցավի ու ափսոսանքի խորան՝ թողեցին մի «անավարտ քնար»:

Բագրատ Միրզոյանը (1924 թ., Խնձորեսկ) պատերազմի նախօրյակին աշխատում էր «Ստալինյան դրոշով» շրջանային թերթում: Հայրենական մեծ պատերազմի հենց առաջին օրերից մեկնել է ռազմաճակատ եւ զոհվել 1942 թ. Կովկասի համար մղվող մարտերի ընթացքում: Գրական լուրջ ապագա խոստացող բանաստեղծի՝ մամուլում տպագրված ստեղծագործություններն ամբողջացվեցին եւ 1995 թ. լույս տեսան «Ընդհատված քնար» վերնագրով:

Հանրապետական գրական մամուլում գրական ավագանու կողմից գնահատված եւ խոստումնալից արձակագիր էր Ռուբեն Միրզոյանը (1915 թ., Խնձորեսկ): Նա պատմվածքներով հանդես է եկել Բաքվում լույս տեսնող «Խորհրդային գրող» ամսագրի էջերում՝ Գ.Սեւունցի, Հ.Սահյանի, Ս.Այվազյանի, Թ.Հուրյանի հետ միասին: Պատերազմի առաջին օրերից կամավոր մեկնել է ռազմաճակատ, մասնակցել Ուկրաինայի համար մղվող մարտերին եւ զոհվել 1942 թ.

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²ÎºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

փետրվարին: 1960 թ. անվանի գրող Ս.Այվազյանը, հավաքելով նրա՝ տարբեր տարիներին մամուլում տպագրված պատմվածքները, ամբողջացրեց եւ հրատարակեց «Աղբյուրի մոտ» վերնագրով:

Պատերազմի բովով են անցել մեր հայրենակից բազմաթիվ տաղանդաշատ գիտնականներ՝ կենսաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ակադեմիկոս Վահան Ղազարյանը (1918 թ., Խնձորեսկ), պատմական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր Աբել Սիմոնյանը, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Աշոտ Գյուլխասյանը (1915 թ., Խնձորեսկ), ճարտարագիտության թեկնածու Շմավոն Գյուլխասյանը (1925 թ., Խնձորեսկ), իրավաբանական գիտությունների դոկտոր Արմենակ Դանիելյանը (1912 թ., Խնձորեսկ), փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Աշոտ Թելունցը, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Բենիկ Յուզբաշյանը (1919 թ., Խնձորեսկ) եւ ուրիշներ, ովքեր ուրույն տեղ ունեն գիտության տարբեր բնագավառներում:

Պատերազմը ռազմի փոթորիկների մեջ ընդգրկեց հասարակության տարբեր խավերի: Նրա կրակների միջով անցան տասնյակ բժիշկներ, ուսուցիչներ եւ այլ մասնագիտության մարդիկ, ովքեր պարգեւատրվեցին տարբեր շքանշաններով ու մեդալներով:

Մեր ժողովրդի համար Հայրենական մեծ պատերազմը ծանր փորձություն էր, որ գումարվեց 20-րդ դարի 20-30-ական թթ. քաղաքական բռնությունների արդյունքում ձեւավորված վախի ու սարսափի մթնոլորտին, բռնի կոլեկտիվացման հետեւանքով առաջ եկած սովին ու զրկանքներին:

Պատերազմի արհավիրքները ռազմի փոթորիկներում այնպես սարսափելի չեն արտահայտվում, ինչպես թիկունքում, քանի որ ճակատում կրած կորուստների ողբերգական հետեւանքներն առավել տեսանելի են թիկունքում: Մի կողմից՝ կիսաքաղց, անտանելի աշխատանքային պայմաններ՝ զորանոցային ռեժիմով, մյուս կողմից՝ մարդկային հսկայական կորուստներ եւ, որպես հետեւանք, որդեկորույս մայրեր, այրիացած երիտասարդ կանայք, որբացած երեխաներ, փշրված սերեր...

Տարածաշրջանը հիմնականում գյուղատնտեսական էր, եւ բնակչության մեծ մասը զբաղված էր այդ ոլորտում: Ռազմաճակատ մեկնած տղամարդկանց աշխատանքային ասպարեզում փոխարինեցին ծերերը, կանայք ու երեխաները:

Գորիս քաղաքում 1941 թ. սեպտեմբերից սկսեցին կիրառել հացի մատակարարման քարտային համակարգ՝ երեխաների համար սահմանելով 450, իսկ չափահասների համար՝ 500 գրամ հաց: Ընդ որում՝ քարտային համակարգը վերաբերում էր միայն բանվոր-ծառայողներին: Գյուղացիությունը, որ բնակչության հիմնական զանգվածն էր, զրկված էր քարտային համակարգից օգտվելու հնարավորությունից: Հացի խնդիրն առավել բարդացավ, երբ Գորիսն ընդունեց ԽՍՀՄ արեւմտյան շրջաններից էվակուացված ավելի քան 800 ընտանիք: Վերացվեցին աշխատանքային օրվա տեւողության բոլոր սահմանափակումները, ինչպես նաեւ աշխատողների արձակուրդի եւ հանգստի իրավունքները: Հասարակական կյանքն ամբողջությամբ համապատասխանեցվեց «Ամեն ինչ ռազմաճակատի համար, ամեն ինչ հաղթանակի համար» կարգախոսի պահանջներին[23]: Չնայած զրկանքներին ու «սեւ թղթերի» մեծաքանակ հոսքին՝ խնձորեսկցին «խանդավառ հայրենասիրությամբ տոգորված», կարողացավ հաղթահարել պատերազմի արհավիրքները: «Ստալինյան ուղիով» շրջանային թերթի 1941-1945 թթ. համարները լի են աշխատավորների ու ռազմաճակատային զինվորների հայրենասիրական կոչերով, աշխատանքային ու մարտական սխրանքների մասին պատմող նյութերով: Զանազան ձեւեր էին ընդունում բանակին ուղղակի օգնության եւ պաշտպանության հիմնադրամին կանխիկ վճարումներ կատարելու նպատակով իրականացվող տեղական նախաձեռնությունները: Մարդիկ պաշտպանության հիմնադրամին էին տրամադրում իրենց վերջին խնայողությունները՝ դրանց մեջ տեսնելով հաղթանակի հույսը: Նյութական օգնությունները հիմնականում իրականացվում էին տաք հագուստեղենի եւ բնամթերքի ձեւով[24]: Խնձորեսկի աշխատավորությունն իր նյութական միջոցներով ու կանխիկ վճարումներով ակտիվ մասնակցություն ունեցավ «Հայաստանի կոլտնտեսական», «Զանգեզուրի լեռնագործ», «Խորհրդային ուսուցչություն», «Հայաստանի ֆիզկուլտուրնիկ», «Հայաստանի կոմերիտական», «Երկաթուղային», «Հայաստանի պիոներիա» տանկային շարասյուների եւ «Սովետական Հայաստան» զրահագնացի, ինչպես նաեւ «Հաղթանակ», «Երիտասարդ գվարդիա», «Սովետական արտիստ» ավիաէսկադրիլիաների ստեղծմանը:

Մեր ժողովրդի համար Հայրենական մեծ պատերազմը ծանր փորձություն էր, որ գումարվեց 20-րդ դարի 20-30-ական թթ. քաղաքական բռնությունների արդյունքում ձեւավորված վախի ու սարսափի մթնոլորտին, բռնի կոլեկտիվացման հետեւանքով առաջ եկած սովին ու զրկանքներին:

Ð²ÚÐºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²îºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

Պաշտպանության պետական կոմիտեի նախագահ Ի.Ստալինը հատուկ շնորհակալություն հայտնեց Գորիսի շրջանի աշխատավորությանը՝ պաշտպանության հիմնադրամին ներդրման համար[25]:

Պատերազմի հետեւանքներն իսկապես ծանր էին գյուղի համար:

Ա.Իսահակյանը 1948 թ. հունիսին լինում է Գորիսում եւ այցելում Խնձորեսկ: Մեծ բանաստեղծն այդ կապակցությամբ գրառումներ է կատարել իր օրագրում, որոնք հետպատերազմյան հայ գյուղի տխուր պատկերներն են. *«Խնձորեսկը ունի մոտավորապես 3000 բնակիչ, իսկ կռվում զոհ է տվել 575 հոգի: Սա ինչ տոկոս է, զարհուրելի տոկոս է»: «Դժոխք է Հայաստանը, դժոխք»: «Աղքատություն, հող, քար ու քարափ, անջուր, թուրք եւ այլն...»: «Խնձորեսկ՝ աղքատ, չափազանց մերկ, աղտոտ, ցնցոտիների մեջ...»: «Վայ ես ձեր տիրոջ, ես ձեր պետերի հերն անիծեմ, էս ինչ օրի եք ձգել հայ ժողովրդին, ով թուրք, ով անգլիացի, ով գերմանացի, ով ֆրանսիացի...»: «Վայ էն տանը, որ տան պստիկը պիտի կառավարե: Վայ էն քաղաքին, որի թագավորը մանուկ է: Վայ քեզ, քաղաք, որ թագավորդ մանուկ է: Վայ քեզ տուն, որ քո պստիկն է կառավարում»: «Հուսահատված ժողովուրդ, իսկի չի էլ ուզում դեպի տունը ճամփա շինել, սողալով է տուն մտնում- Խնձորեսկ: Զարհուրելի, չարաշահված... Աստծու, մարդկանց աչքից ընկած մարդիկ՝ հայեր... Սուկին սին, մամաձաղլի, քյոփակ օղլի»:*

Անշուշտ, սարսափելի բնութագրություններ ու նկարագրություններ են: Բայց, այնուամենայնիվ, Հայրենական մեծ պատերազմում տարած հաղթանակը հայ ժողովրդի մարտական ոգու վերականգնման, մարտական ավանդույթների վերաիմաստավորման դրսեւորում էր: Հենց Հայրենական մեծ պատերազմի սերնդի մարտական ոգու ազդեցությամբ կերտվեց Արցախյան ազատամարտում ձեռք բերված հաղթանակը:

Ծանոթություն

1. Ա. Իսահակյանի մոտ նշված է այս թիվը՝ 445-ի փոխարեն:
2. К. А. Арутюнян участие Армянского народа в Великой отечественной войне Советского Союза (1941_1945), Ереван, 2004, стр. 369
3. https: //ru.wikipedia.org/wiki/ Арзуманов Гурген Мерзаевич
4. К.А. Арутюнян, Участие Армянского народа в Великой отечественной войне Советского Союза (1941-1945), Ереван, 2004, .370-371.
5. Նույն տեղը, էջ 842
6. К.А. Арутюнян, Участие Армянского народа в Великой отечественной войне Советского Союза (1941-1945), Ереван, 2004, стр 843.
7. Վ. Վարդանյան, Գվարդիայի գեներալ-մայոր Սերգեյ Իսաեւիչ Կարապետյան, Ե. 1956, էջ 16-18
8. Î ñâî áî æäåíèå ãîðîäîâ, стр. 237
9. Освобождение городов, стр. 355
10. К.А. Арутюнян, Участие Армянского народа в Великой отечественной войне Советского Союза (1941-1945), Ереван, 2004, стр. 686
11. Այս մասին առավել մանրամասն տես՝ Освобождение городов, стр. 164: :
12. Ա.Ղազարյան, Պատերազմ, մարդիկ, ճակատագրեր, հ.1, Երեւան, 1975, էջ 247:
13. Ս. Նուրիջանյան, Արյունով ներկված լուսաբաց, 1968 թ., 80 էջ
14. Կ. Հարությունյան, Սյունիքի զավակների մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-1945), Ե. 2017, էջ 86
15. Ա. Սիմոնյան, Ռազմի ճամփաներով, Ե., 1981, էջ 68
16. Ա. Սիմոնյանի մասին մանրամասն տես՝ К.А. Арутюнян, М. Саакян, участие сотрудников национальной академи наук Республики Армении в Великой отечественной войне (1941- 1945), стр.149-151.
17. Կ. Հարությունյան, Սյունիքի զավակների մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-1945), Ե. 2017, էջ 182
18. Կ. Հարությունյան, Սյունիքի զավակների մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-1945), Ե. 2017, էջ 162
19. А. Самсонов, От Волги до Балтики 1942-1945 гг, М., 1963, стр. 354
20. К.А. Арутюнян, Участие Армянского народа в Великой отечественной войне Советского Союза (1941-1945), Ереван, 2004, стр. 369
21. Կ. Հարությունյան, Սյունիքի զավակների մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-1945), Ե. 2017, էջ 407
22. Ե. Խալեյան, Թշնամու թիկունքում, Ե., 1990, էջ 139-140
23. Սերգեյ Հախվերդյան, Գորիսի ամփոփ պատմություն, Երեւան, 2005 թ., էջ 330
24. «Ստալինյան դրոշով», 1942 թ., №14
25. «Ստալինյան դրոշով» 1944 թ. N 12

Ð²ÚÐºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²ÎºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

Խնձորեսկի զավակների մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին

ԿԼԻՄԵՆՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
պատմական գիտությունների դոկտոր

Հայրենական մեծ պատերազմում զոհված խնձորեսկցիները

1. Աբրահամյան Սուրեն Ղեւոնդի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Մոլդավիայում:
2. Աբրահամյան Վահան Ղեւոնդի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ.:
3. Աթաբեկյան Բագրատ Մինասի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
4. Աթաբեկյան Մարտիրոս Ներսեսի, 1905 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ.:
5. Աթաբեկյան Սերյոժա Ասատուրի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
6. Աթալունց Սերյոժա Իվանի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Լենինգրադում:
7. Աթալունց Սերյոժա Ծատուրի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կուրսկում:
8. Ալավերդյան Գառնիկ Սմբատի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
9. Ալեքսանյան Արամայիս Զիլֆուգարի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ. Բեռլինում:
10. Ալեքսանյան Արմենակ Դադաշի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ուկրաինայում:
11. Ալեքսանյան Արմենակ Զիլֆուգարի, 1911 թ., Խնձորեսկ, լեյտենանտ, ԱԿ 1944 թ. Մինսկում:
12. Ալեքսանյան Մեսրոպ Դադաշի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ուկրաինայում:
13. Ալեքսանյան Մուշեղ Ջավադի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
14. Ալեքսանյան Սեդրակ Զիլֆուգարի, 1902 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ռոստովում:
15. Ալեքսանյան Սերյոժա Կոստանդինի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Ղրիմում:
16. Ալեքսանյան Վոլոդյա Ալումի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կրասնոդարում:
17. Ալեքսանյան Սմբատ Արշակի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կրասնոդարում:
18. Ալեքսանյան Սուրեն Պողոսի, 1922 թ., Խնձորեսկ, ավագ սերժանտ, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
19. Ակլունց Անդրանիկ Առաքելի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Ստալինգրադում:
20. Ակլունց Բագրատ Առաքելի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Կերչում:
21. Ակլունց Լեւոն Հովսեփի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կրասնոդարում:
22. Ակլունց Սամվել Միքայելի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
23. Աղաբեկյան Գարեգին Բոգիի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
24. Աղաբեկյան Մարտիրոս Ներսեսի,

Ð²ÚÐºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²ÎºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

1907 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Սևաստոպոլում:
25. Աղաջանյան Մելիք Արշակի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ուկրաինայում:
26. Աղաջանյան Վոլոդյա Բոզիի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ղրիմում:
27. Անանյան Ալյոշա Համբարձումի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Սևաստոպոլում:
28. Անանյան Մարտիրոս Հակոբի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.Կրասնոդարում:
29. Անդրյան Խաչատուր Գրիգորի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ստալինգրադում:
30. Անտոնյան Բագրատ Ալեքսանի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
31. Անտոնյան Վարդան Հարությունի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Մինսկում:
32. Անտոնյան Փաշի Մուխանի, 1922 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
33. Աշիրյան Գառնիկ Գրիգորի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ.Ղրիմում:
34. Ապրունց Գարեգին Հովսեփի, 1902 թ., Խնձորեսկ, շարքային, 1943 թ.Բելոռուսիայում:
35. Առաքելյան Արտաշ Մանասի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Հյուսիս. Կովկասում:
36. Առաքելյան Գենադի Միքայելի, 1921 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, Զ 1943 թ. Կրասնոդարում:
37. Առաքելյան Լեւոն Գրիգորի, 1903 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կրասնոդարում:
38. Առաքելյան Համազասպ Արշակի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ.Կերչում:
39. Առուշանյան Աբել Համբարձումի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Մոզդոկում:
40. Առուշանյան Մարտուն Ալեքսանի, 1924 թ., Խնձորեսկ, ավագ լեյտենանտ, Զ 1943 թ. Կերչում:
41. Առուշանյան Մխիթար Տիգրանի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ուկրաինայում:
42. Առուստամյան Հուսիկ Հայրապետի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Օդեսայում:
43. Առուստամայն Սմբատ Գրիգորի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ.Բելոռուսիայում:
44. Ասատրյան Արմենակ Սեփի, 1904 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Օրյոլում:
45. Ասատրյան Արշամ Աղայի, 1922 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
46. Ասատրյան Արտաշ Աղայի, 1900 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Կրասնոդարում:
47. Ասատրյան Գարեգին Աղայի, 1917 թ., Խնձորեսկ, լեյտենանտ, Զ 1943 թ. Կրասնոդարում:
48. Ասատրյան Մաքսիմ Ասատուրի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Կերչում:
49. Ասատրյան Սերժիկ Աղայի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
50. Ասակյան Մարտիրոս Ծատուրի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1941 թ. Բելոռուսիայում:
51. Ասակյան Մխիթար Ծատուրի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1941 թ. Օդեսայում:
52. Ասակյան Մխիթար Զանգիրի, 1911 թ., Խնձորեսկ, ավագ սերժանտ, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
53. Ավանեսյան Աբել Ավետիքի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կրասնոդարում:
54. Ավանյան Գրիգոր Թեւոսի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Մոզդոկում:
55. Ավանյան Նիկոլայ Սարգսի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ռոստովում:
56. Ավանյան Սուրեն Արամի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ղրիմում:
57. Ավետիսյան Աբել Ալեքսանի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ուկրաինայում:
58. Արջանյան Արմենակ Արամի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Բելոռուսիայում:
59. Արջանյան Գուրգեն Միրզայի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Խարկովում:
60. Արջանյան Ռաֆիկ Եփրեմի, 1911 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Ռոստովում:
61. Արզումանյան Գուրգեն Միրզայի, 1914 թ., Խնձորեսկ, լեյտենանտ, Զ 1943 թ. Ուկրաինայում (Խորհրդային Միության հերոս):
62. Արզումանյան Ղեւոնդ Ավետի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Մինսկում:
63. Արջունց Գրիգոր Սերգեյի, 1922 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Օդեսայում:
64. Բաբալարյան Ալեքսան Սամսոնի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ուկրաինայում:
65. Բաբալարյան Աշոտ Սամսոնի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Զապորոժիեում:
66. Բաբալարյան Արտեմ Հակոբի, 1907 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
67. Բաբալարյան Գուրգեն Եփրեմի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Ակ 1941 թ. Ռոստովում:
68. Բաբալարյան Հարություն Հակոբի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Խարկովում:
69. Բաբալարյան Նիկոլայ Հովհաննեսի, 1922 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Օրյոլի մարզում:
70. Բաբալարյան Վլադիմիր Ասատուրի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ.Օդեսայում:
71. Բաբայան Սուրեն Աղաջանի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Հյուսիս. Կովկասում:
72. Բալայան Մարտիրոս Բոզիի, Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Սևաստոպոլում:
73. Բալյան Մարտիրոս Գրիգորի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1945 թ.:
74. Բալոյան Ալեքսան Օհանջանի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կիեւում:
75. Բալոյան Արշակ Թեւոսի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
76. Բալոյան Բագրատ Աղաջանի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:

➔

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²Îºð²¼Ø (1941—1945ÂÂ.)

77. Բալոյան Գրիշա Աղաջանի,, 1909 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.:
78. Բալոյան Գրիշա Ալեքսանի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
79. Բալոյան Գուրգեն Բաղդասարի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.Ղրիմում:
80. Բալոյան Գուրգեն Գրիգորի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ.Կրասնոդարում:
81. Բալոյան Լևոն Ստեփանի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1941 թ. Օդեսայում:
82. Բալոյան Միքայել Արմենակի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
83. Բալումյան Աթա Բադալի, Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Զապորոժիեում:
84. Բալումյան Գարեգին Անտոնի, 1907 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Սարատովում:
85. Բալումյան Ղևոնդ Ալեքսանի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Մոզդոկում:
86. Բալումյան Նիկոլայ Բաղդասարի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
87. Բասլունց Գրիգոր Ռուբենի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
88. Բախշյան Մելիք Վաղարշակի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ.:
89. Բաղդասարյան Արտավազդ Արշակի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
90. Բաղդասարյան Բագրատ Հովսեփի, 1919 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ.:
91. Բաղդասարյան Գարեգին Մուշեղի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Մոզդոկում:
92. Բաղդասարյան Գուրգեն Մամ, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ.:
93. Բաղդասարյան Երվանդ Հայրապետի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
94. Բաղդասարյան Լևոն Աղաջանի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
95. Բաղդասարյան Խաչատուր Բախշու, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ռոստովի մարզում:
96. Բաղդասարյան Խորեն Մուշեղի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1945 թ.:
97. Բաղդասարյան Մարտիրոս Ստեփանի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կրասնոդարում:
98. Բաղդասարյան Սերգեյ Աղալոյի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Ռոստովի մարզում:
99. Բարաթյան Աբել Արտեմի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Խարկովում:
100. Բարաթյան Աթա Գրիգորի, 1923 թ., Խնձորեսկ, ավագ լեյտենանտ, ԱԿ 1945 թ.:
101. Բարաթյան Արտեմ Աբլի, 1919 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կրասնոդարում:
102. Բարխուդարյան Ալեքսանդր Իվանի, 1900 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Սևաստոպոլում:
103. Բեգլարյան Այդին Աբելի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կիևի մարզում:
104. Բեգլարյան Արշակ Թևոսի, 1908 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1941 թ. Սարատովում:
105. Բեգլարյան Բաբկեն Ալեքսանի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
106. Բեգլարյան Հայդուկ Աբելի, 1921 թ., Խնձորեսկ, լեյտենանտ, ԱԿ 1945 թ.:
107. Բեգլարյան Մելիք Սողոմոնի, 1911 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Օրյոլի մարզում:
108. Բեգլարյան Մեսրոպ Սողոմոնի, 1913 թ. Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944թ:
109. Բեգլարյան Ներսես Սողոմոնի, 1922 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ.:
110. Բոզունց Գրիգոր Ռուբենի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Սարատովում:
111. Բոզունց Հմայակ Արամի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ռոստովի մարզում:
112. Բոզունց Արսեն Հարությունի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942թ:
113. Բոզունց Մարտիրոս Գրիգորի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
114. Բոզունց Շաբո Հովսեփի, 1941 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Օրյոլի մարզում:
115. Բրղանանց Գրիշա Իսայու, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
116. Բրղանանց Միշա Իսայու, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Վիտեբսկում:
117. Բուդաղյան Ավետիք Անտոնի, 1918 թ., Խնձորեսկ, ավագ սերժանտ, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
118. Բուդաղյան Արտեմ Դանիելի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Կերչում:
119. Բուդաղյան Հայրապետ Մեսրոպի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
120. Բուդաղյան Մարտիրոս Գրիգորի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1941 թ. Մոզդոկում:
121. Բուդաղյան Մխիթար Գասպարի, 1915 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Օրյոլի մարզում:
122. Բուդաղյան Ռուբեն Բախշու, 1900 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ.:
123. Բունիաթյան Լևոն Աղաջանի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Զապորոժիեում:
124. Բունիաթյան Մաթևոս Աղաջանի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.:
125. Բուշտունց Գուրգեն Խաչատուրի, 1913 թ.,

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²îºð²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Հյուսիս. Կովկասում:
126. Բուշտունց Սուրեն Բախշու, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կրասնոդարում:
127. Բուշտունց Վաղարշակ Խաչատուրի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ստավրոպոլում:
128. Գալստյան Անդրանիկ Տիգրանի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
129. Գալստյան Ավագ Սեփի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1945 թ.:
130. Գալստյան Արտակ Գրիգորի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ.Կերչում:
131. Գալստյան Բոգդան Իսկանդարի, 1900 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ. Գերմանիայում:
132. Գալստյան Գուրգեն Իսկանդարի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ռոստովում:
133. Գալստյան Մարտիրոս Մինասի, 1904 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
134. Գասպարյան Աշոտ Մաթեւոսի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Կերչում:
135. Գասպարյան Գարեգին Աղայի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Օդեսայում:
136. Գասպարյան Գրիգոր Գրիգորի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ. Բեռլինում:
137. Գասպարյան Գուրգեն Գրիգորի, 1903 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.:
138. Գեւորգյան Բագրատ Բախշու, 1920 թ., Խնձորեսկ, կրտսեր լեյտենանտ, ԱԿ 1942 թ. Կրասնոդարում:
139. Գեւորգյան Ներսես Հայրապետի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
140. Գեւորգյան Պողոս Ալոյի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
141. Գերդիլյան Արսեն Արշակի, 1907 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1945 թ. Բեռլինում:
142. Գիլավյան Աշոտ Համբարձումի, 1915 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ.Կուրգանում:
143. Գիլավյան Երվանդ Համբարձումի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ.:
144. Գիլավյան Հակոբ Համբարձումի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Կերչում:
145. Գիլավյան Մաղաքիա Սերգեյի, 1907 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ստավրոպոլում:
146. Գիլավյան Մխիթար Վարդանի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
147. Գիչունց Միքայել Օհանջանի, 1901 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
148. Գյաղունց Երվանդ Հարությունի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԶ 1943 թ. Կերչում:
149. Գյուլամբարյան Գուրգեն Գրիգորի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Օդեսայում:
150. Գյուլամբարյան Մարտիրոս Գրիգորի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կրասնոդարում:
151. Գյուլամբարյան Սուրեն Մինասի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.Սարատովում:
152. Գյուլամբարյան Վազգեն Բախշու, 1900 թ., Խնձորեսկ, լեյտենանտ, Զ 1944 թ.:
153. Գյուլխասյան Արա Գրիգորի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Կերչում:
154. Գյուլխասյան Գարեգին Գրիգորի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
155. Գյուլխասյան Սուրեն Բաղդասարի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
156. Գյուլխասյան Տիգրան Մարտիրոսի, 1915 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ. Ստալինգրադում:
157. Գյուլնազարյան Արմենակ Նեյրիմանի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Մոզդոկում:
158. Գյուլնազարյան Արշակ Համբարձումի, 1911 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Կուրսկում:
159. Գյուլնազարյան Սուրեն Աբրահամի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կուրսկում:
160. Գյուլնազարյան Սուրեն Ջահանգիրի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Օրյոլում:
161. Գյուրջյան Գրիգոր Հարությունի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Կերչում:
162. Գյուրջյան Դանիել Ներսեսի, 1908 թ., Խնձորեսկ, փոխգնդապետ, ԱԿ 1943թ, Ղրիմում:
163. Գյուրջյան Լեւոն Աղաջանի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Օդեսայում:
164. Գյուրջյան Հովհաննես Խաչատուրի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Կերչում:
165. Գրիգորյան Արամ Բունիաթի, 1903 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943թ, Կերչում:
166. Գրիգորյան Արմենակ Սեփի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
167. Գրիգորյան Գուրգեն Ալեքսանի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Մոզդոկում:
168. Գրիգորյան Ղեւոնդ Բոգիի, 1900 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
169. Գրիգորյան Մեսրոպ Նիկոլայի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Հյուսիս. Կովկասում:
170. Գրիգորյան Մուշեղ Սամսոնի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942թ Կրասնոդարում:
171. Գրիգորյան Մուշեղ Սիմոնի, 1905 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Զապորոժիեում:
172. Գրիգորյան Սամսոն Բունիաթի, 1919 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Մինսկում:
173. Գրիգորյան Սերյոժա Արսենի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Հյուսիս. Կովկասում:
174. Գրիգորյան Սմբատ Առաքելի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Օրյոլում:
175. Գրիգորյան Վաղարշակ Հարությունի, Խնձորեսկ, կրտսեր լեյտենանտ, Զ 1942 թ. Կալինինում:
176. Գրիգորյան Տիգրան Գալուստի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ.Կրասնոդարում:
177. Դադալյան Գուրգեն Արսենի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
178. Դանիելյան Աշոտ Համբար- ➔

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²Îºð²¼Ø (1941—1945ÂÂ.)

ձումի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
179. Դանիելյան Արշակ Ալեքսանի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Սեւաստոպոլում:
180. Դանիելյան Երվանդ Համբարձումի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Կերչում:
181. Դավթյան Վաղարշակ Խաչատուրի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Բելոռուսիայում:
182. Դիլանյան Գարեգին Բուլոյի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Մինսկում:
183. Դիլանյան Ծատուր Բախշու, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Սիմֆերոպոլում:
184. Դիլանյան Հայկ Աղաջանի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ստալինգրադում:
185. Դինգիզյան Հակոբ Ալումի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ.:
186. Դիչունց Անդրանիկ Գալուստի, 1919 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ռոստովի մարզում:
187. Դոլունց Նավասարդ Արսենի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ.:
188. Դուլակյան Աշոտ Մանասի, Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Չեխոսլովակիայում:
189. Զաքարյան Գարեգին Ղարագյոզի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ռոստովի մարզում:
190. Զիլֆուղարյան Բագրատ Գեւորգի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.:
191. Զորունց Վաղարշակ Ալեքսանի, 1922 թ., Խնձորեսկ, ավագ սերժանտ, ԱԿ 1941 թ. Կերչում:
192. Էլիզբարյան Գեւորգ Աղայի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Օդեսայում:
193. Էլիզբարյան Կոստան Բունիաթի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ղրիմում;
194. Էլիզբարյան Ղեւոնդ Բոզիի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ռոստովում:
195. Էքտիբարյան Անդրանիկ Համբարձումի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Կրասնոդարում:
196. Էքտիբարյան Արմենակ Իսկանդարի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
197. Էքտիբարյան Լեւոն Շամխալի, 1907 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Կերչում:
198. Թաթարյան Արամ Կոստանդի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.Սեւաստոպոլում:
199. Թաթարյան Արամ Թադեւոսի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 Տուլայում:
200. Թաթարյան Արամ Սողոմոնի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Ղրիմում:
201. Թաթարյան Եղիշ Բոզիի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
202. Թաթարյան Երվանդ Իվանի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Կրասնոդարում:
203. Թաթարյան Խիկար Կոստանդի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
204. Թաթարյան Փաշի Մուխանի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ., Բելոռուսիայում:
205. Թամրազյան Արմենակ Հայրապետի, 1903 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
206. Թարխանյան Աբել Ալումի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ստալինգրադում:
207. Թելոշյան Մկրտիչ Սմբատի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Բելոռուսիայում:
208. Թելունց Անդրանիկ Բոզիի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
209. Թելունց Գրիգոր Արմենակի, 1900 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ:
210. Թելունց Լեւոն Մարտիրոսի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
211. Թելունց Հայկ Մաթեւոսի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1921 թ. Օրյոլում:
212. Թելունց Հրաչիկ Ավագի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
213. Թելունց Հովսեփ Խաչատուրի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Օրյոլում:
214. Թիխյան Հովսեփ Խաչատուրի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Օրյոլում:
215. Թոխսանց Եղիշ Խաչատուրի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Օրյոլում:
216. Թոխսանց Հակոբ Ներսեսի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Նովոռոսիյսկում:
217. Թոխսանց Ռուբեն Սարգսի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Կրեմենչուգում:
218. Թոխունց Դանիել Բոզիի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Ռոստովում:
219. Թոխունց Եղիշ Խոսրովի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Սեւաստոպոլում:
220. Թոխունց Հակոբ Ներսեսի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
221. Իսախանյան Ռուբեն Պողոսի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Զապորոժիեում:
222. Իսկանդարյան Բագրատ Վարդազարի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կրասնոդարում:
223. Իսկանդարյան Մելիք Վարդազարի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
224. Իսրայելյան Գրիգոր Խաչատուրի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Օդեսա-

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²îºð²¼Ø (1941—1945ÂÂ.)

յում:
225. Խալաֆյան Բագրատ Բաբայի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
226. Խաչատրյան Արմենակ Միրզոյի, 1906 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, Զ 1944 թ.Զապորոժիեում:
227. Խաչատրյան Պարգեւ Մալխասի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1941 թ. Ղրիմում:
228. Խաչատրյան Ռուբեն Իսայու, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
229. Խաչատրյան Սահակ Իվանի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Մոզդոկում:
230. Խաչատրյան Վաղարշակ Աղայի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Բելոռուսիայում:
231. Խաչատրյան Վլադիկ Ջավադի, 1919 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.Դնեպրի ափին:
232. Խաչունց Ավագ Շափաղաթի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
233. Խաչունց Արշակ Հարությունի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
234. Խաչունց Ռուբեն Խաչատուրի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Հյուսիս. Կովկասում:
235. Խաչունց Ռուբեն Շափաղաթի, 1922 թ. Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
236. Խաչունց Սմբատ Հովսեփի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
237. Խաչունց Վաղարշակ Բախշու, 1888 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ռոստովում:
238. Ծատուրյան Գրիշա Հարությունի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1941 թ. Ռոստովում:
239. Կարագյոզյան Հրաչիկ Լեւոնի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
240. Կարագյոզյան Վազգեն Լեւոնի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Սարատովում:
241. Կարապետյան Աշոտ Արսենի, 1922 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Դնեպրոպետրովսկում:
242. Կարապետյան Մարտիրոս Հայրապետի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ:
243. Կարապետյան Վոլոդյա Բարխուդարի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.Սեւաստոպոլում:
244. Կարունց Գուրգեն Մկրտչի, 1911 թ., Խնձորեսկ, կրտսեր լեյտենանտ, Զ 1941 թ. Սարատովի մարզում:
245. Կաֆյան Գուրգեն Աբգարի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
246. Կիլունց Սերգեյ Հովսեփի, 1903 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942թ, Ռոստովի մարզում:
247. Կլագանց Մուշեղ Զիլֆուգարի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Բելոռուսիայում:
248. Կոլունց Լեւոն Սիմոնի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կոստրոմայում:
249. Կոլունց Միքայել Խաչատուրի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Իվանովոյի մարզում:
250. Կոլունց Միքայել Սիմոնի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Սեւաստոպոլում:
251. Կոլունց Սաշա Գրիգորի, 1910 թ., Տեղ, Խնձորեսկ, Շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ստալինգրադում:
252. Կոմունց Ավանես Ալեքսանդրի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ստալինգրադում:
253. Հախնազարյան Անտոն Առաքելի, 1923 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1944 թ. Կերչում:
254. Հախնազարյան Բագրատ Սիմոնի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
255. Հախնազարյան Մարտիրոս Սիմոնի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Սարատովում:
256. Հախնազարյան Մուշեղ Սիմոնի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Զապորոժիեում:
257. Հախնազարյան Սմբատ Վաղարշակի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945թ:
258. Հախնազարյան Վաղարշակ Սիմոնի, 1900 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
259. Հախնազարյան Վոլոդյա Բախշու, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Սումիի մարզում:
260. Հակոբյան Անդրանիկ Նիկոլայի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կուրսկում:
261. Հակոբյան Անուշավան Պետրոսի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ղրիմում:
262. Հակոբյան Անուշավան, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Սմոլենսկում:
263. Հակոբյան Ռուբեն Հաթամի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կիեւում:
264. Հակոբջանյան Մարտիրոս Մինասի, 1900 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կրասնոդարում:
265. Հակոբջանյան Միսակ Միքայելի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Վիտեբսկում:
266. Հակոբջանյան Նիկոլայ Բոզիի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
267. Հակոբջանյան Սմբատ Բագրատի, 1920 թ., Խնձորեսկ, կրտսեր սերժանտ, Զ 1944 թ. Կերչում:
268. Հայրապետյան Արմենակ Հայրապետի, 1902 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
269. Հայրապետյան Արմենակ Սողոմոնի, 1902 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Ղրիմում:
270. Հայրապետյան Երվանդ Կոստանդի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
271. Հայրապետյան Երվանդ Հարությունի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Կերչում:
272. Հայրապետյան Հայկ Ավանեսի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
273. Հարությունյան Ալբերտ Մարտիրոսի, 1925 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ ԱԿ 1944 թ. Ղրիմում:
274. Հարությունյան Ալեքսանդր Հովսեփի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Ղրիմում:
275. Հարությունյան Գրիգոր Իսայու, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Սեւաստոպոլում:
276. Հարությունյան Լեւոն Մարտիրոսի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
277. Հարությունյան Հակոբ Նի-

➔

Þ²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²îºð²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

կոլայի, Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ.:
278. Հարությունյան Միշա Իսայու, 1924., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Օրյոլում:
279. Հարությունյան Մխիթար Տիգրանի, 1912 թ. Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Սարատովում:
280. Հարությունյան Սիմոն Մարտիրոսի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Մինսկում:
281. Հարությունյան Վարդան Հարությունի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Չեչենո-Ինգուշիայում:
282. Հարյան Գուրգեն Հարությունի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
283. Հովակիմյան Արամ Վարազդատի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Բելոռուսիայում:
284. Հովակիմյան Մովսես Համբարձումի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
285. Հովհաննիսյան Աբել Պետրոսի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Օրյոլում:
286. Հովհաննիսյան Վաղարշակ Աղայի, 1911 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Զապորոժիեում:
287. Հովսեփյան Ալեքսանդր Խորենի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ղրիմում:
288. Հովսեփյան Գուրգեն Բալասանի, 1901 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1941 թ. Կերչում:
289. Ղազարյան Միքայել Արտեմի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Կերչում:
290. Ղալդունց Երվանդ Հարությունի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ղրիմում:
291. Ղալավյան Դրաստամատ Աբելի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Նովոռոսիյսկում:
292. Ղարագյոզյան Արամ Բաղդասարի, 1900 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կոստրոմայում:
293. Ղարագյոզյան Դավիթ Հայրապետի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943թ, Կուրսկի մարզում:
294. Ղարագյոզյան Ժորա Հարությունի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
295. Ղարագյոզյան Հրաչիկ Լեւոնի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
296. Ղարագյոզյան Ղեւոնդ Հայրապետի, 1911 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ.:
297. Ղարագյոզյան Մարտիրոս Հայրապետի, 1918 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, Զ 1942 թ. Սեւաստոպոլում:
298. Ղարագյոզյան Սերյոժա Աբրահամի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Սիմֆերոպոլում:
299. Ղարագյոզյան Սերյոժա Արենի, 1921 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ռոստովի մարզում:
300. Ղարագյոզյան Վազգեն Լեւոնի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կուրսկում:
301. Ղարագյոզյան Վահան Լեւոնի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Սարատովում:
302. Ղլեչունց Հայկ Հովհաննեսի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ղրիմում:
303. Ղլեչունց Միքայել Օհանջանի, 1903 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Բելոռուսիայում:
304. Ղլեչունց Սահակ Հովհաննեսի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ղրիմում:
305. Ղրդիլյան Արսեն Արշակի, 1924 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, Զ 1944 թ. Ղրիմում:
306. Ղրդիլյան Հակոբ Խաչատուրի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ղրիմում:
307. Ղրդիլյան Մարտիրոս Խաչատուրի, 1915 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
308. Ղրդիլյան Միքայել Հովսեփի, 1910 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1944 թ. Ղրիմում:
309. Ղրդիլյան Սմբատ Արշակի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1945 թ.:
310. Ճատունց Արսեն Մանասի, 1901 թ., Խնձորեսկ, ԱԿ 1942թ:
311. Ճատունց Գուրգեն Արսենի, 1922 թ., Խնձորեսկ, Զ 1942 թ. Ղրիմում:
312. Մալինցյան Գրիգոր Ասատուրի, 1905 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
313. Մալունց Գարեգին Բոզիի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Վիտեբսկում:
314. Մակունց Արսեն Բոզիի, 1903 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ստալինգրադում:
315. Մակունց Ռուբեն Գարեգինի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ստալինգրադում:
316. Մայսուրյան Արսեն Հարությունի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1945 թ. Գերմանիայում:
317. Մայսուրյան Գարեգին Միրզաջանի, 1901 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Սիմֆերոպոլում:
318. Մայսուրյան Գարեգին Սահակի, 1948 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943թ:
319. Մայսուրյան Գուրգեն Աղաջանի, 1901 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Կերչում:
320. Մայսուրյան Գուրգեն Ալեքսանի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Ղրիմում:
321. Մայսուրյան Գուրգեն Խաչատուրի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ:
322. Մայսուրյան Լեւոն Խաչատուրի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
323. Մայսուրյան Նիկոլայ Միրզայի, 1898 թ.,

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²îºð²¼Ø (1941—1945ÂÂ.)

Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
324. Մայսուրյան Վաղարշակ Խաչատուրի, 1911 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Վիտեբսկում:
325. Մանգասարյան Մարտիրոս Սեւրիի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
326. Մանգասարյան Սերգեյ Թեւոսի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1945 թ.:
327. Մանուչարյան Բագրատ Սիմոնի, 1915 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, Զ 1943 թ. Լենինգրադում:
328. Մանուչարյան Գարեգին Հովսեփի, 1902 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Օրյոլի մարզում:
329. Մանուչարյան Վաղարշակ Ջավադի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Օմսկի մարզում:
330. Մանուչարյան Տիգրան Գալուստի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
331. Մանուցյան Ռուբեն Գարեգինի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
332. Մանուցյան Սեդրակ Իսկանդարի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Կերչում:
333. Մաշուրյան Նիկոլայ Միրզաջանի, 1898 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Բելոռուսիայում:
334. Մարգարյան Անդրանիկ Հայրապետի, 1919 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
335. Մարտիրոսյան Լեւոն Պողոսի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Բելոռուսիայում:
336. Մարտիրոսյան Մանվել Բուդաղի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ.:
337. Մարտիրոսյան Մուշեղ Մելիքի 1919 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ., Դնեպրի ափին:
338. Մարտիրոսյան Սամվել Բուդաղի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Սիմֆերոպոլում:
339. Մարտիրոսյան Տիգրան Բարխուդարի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ստալինգրադում:
340. Մաքունց Ռուբեն Գարեգինի, 1923 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ռոստովի մարզում:
341. Մաքունց Սեդրակ Իսկանդարի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Սարատովում:
342. Մեժլումյան Մեսրոպ Միքայելի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
343. Մինասյան Հովակիմ Սեդրակի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Կրեմենչուգում:
344. Մինասյան Նիկոլայ Սեդրակի, 1918 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1943 թ. Ստալինգրադում:
345. Մինասյան Ռուբեն Շափաղաթի, 1915 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Կերչում:
346. Մինասյան Սեդրակ Նիկոլայի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Սեւաստոպոլում:
347. Միրզախանյան Մխիթար Համբարձումի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944թ Վիտեբսկի մարզում:
348. Միրզոյան Արամայիս Սերոբի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
349. Միրզոյան Արշավիր Սերոբի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ստալինգրադում:
350. Միրզոյան Բագրատ Հարությունի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ստալինգրադում:
351. Միրզոյան Կոլյա Սողոմոնի, 1915 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.:
352. Միրզոյան Ռուբեն Տիգրանի, 1915 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
353. Միրզոյան Սմբատ Իսայու, 1910 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1943 թ. Կուրսկում:
354. Միրզոյան Սուրեն Ալումի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1945 թ.:
355. Միրզոյան Սուրեն Հայկի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ Վիտեբսկում:
356. Միրզոյան Սուրեն Սողոմոնի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, 1942 թ. Մոզդոկում:
357. Մկրտչյան Մեսրոպ Սողոմոնի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943թ, Բելոռուսիայում:
358. Մկրտչյան Սերոբ Սողոմոնի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Վիտեբսկում:
359. Մուսայելյան Սամսոն Ղուկասի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Վորոնեժում:
360. Մուսայելյան Սուրեն Աղալոյի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
361. Մուսայելյան Վահան Արտեմի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, 1943 թ. Սեւաստոպոլում:
362. Մուրադյան Բագրատ Ավետիսի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Բելոռուսիայում:
363. Մուրադյան Մանվել Շափաղաթի, 1916 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ստալինգրադում:
364. Մուրադյան Մարտիրոս Վարազդատի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ռոստովի մարզում:
365. Մուրադյան Մեսրոպ Շափաղաթի, 1912 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ստալինգրադում:
366. Մուրադյան Մխիթար Ղահրամանի, 1911 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Օդեսայի մարզում:
367. Մուրադյան Մուշեղ Շափաղաթի, 1922 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Բելոռուսիայում:
368. Մուրադյան Սմբատ Սահակի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Բելոռուսիայում:
369. Յուզբաշյան Գառնիկ Ղուկասի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ստալինգրադում:
370. Յուզբաշյան Խաչատուր Հովհաննեսի, 1916 թ., Խնձորեսկ, եֆրեյտոր, Զ 1944 թ. Զամոշիցայում:
371. Յուզբաշյան Խաչիկ Արսենի, 1912 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1942 թ.:
372. Յուզբաշյան Միքայել Հովհաննեսի, 1922 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Լիտվայում:
373. Յուզբաշյան Միքայել Վարազդատի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կերչում:
374. Յուզբաշյան Վաղարշակ Վարազդատի, 1916 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1944 թ. Լեհաստանում:
375. Նամունց Բագրատ Ավետիսի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ստալինգրադում:
376. Նամունց Մխիթար Ղահրա- ➔

Ð²ÚðºÜ²Î²Ü ØºÌ ä²Îºð²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

մանի, 1909 թ., խնձորեսկ, լեյտենանտ, ԱԿ 1944 թ. Ղրիմում:
377. Նամունց Տիգրան Բաղդասարի, 1909 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Մոզդոկում:
378. Ներսիսյան Մուշեղ Իսրայելի, 1920 թ., խնձորեսկ, ավագ լեյտենանտ, Ջ 1944 թ. Ստալինգրադում:
379. Շաբունց Գեւորգ Բաղդասարի, 1906 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1942 թ. Ստալինգրադում:
380. Շալունց Հակոբ Ներսեսի, 1924 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
381. Շալունց Ռուբեն Հարությունի, 1917 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.Ղրիմում:
382. Շալունց Սուրեն Բախշու, 1919 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.:
383. Շահզադյան Արամ Բոզիի, 1920 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Բելոռուսիայում:
384. Շահզադյան Մուշեղ Բոզիի, 1910 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
385. Շահնազարյան Անդրանիկ Առաքելի, 1923 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1943 թ. Ստալինգրադում:
386. Շահնազարյան Արամ Բոզիի, 1910 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ.Կրասնոդարում:
387. Շահնազարյան Արամ Հովսեփի, 1918 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1944 թ. Վիտեբսկում:
388. Շահնազարյան Բագրատ Հովսեփի, 1900 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
389. Շահնազարյան Բենիամին Հայրապետի, 1920 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1942 թ. Ստալինգրադում:
390. Շահնազարյան Հայկ Թեւոսի, 1900 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
391. Շահնազարյան Հովհաննես Կարապետի, 1903 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Վիտեբսկում:
392. Շահնազարյան Մարտիրոս Կարապետի, 1913 թթ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1942 թ. Ստալինգրադում:
393. Շահնազարյան Միշա Թեւոսի, 1922 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
394. Շահնազարյան Մուշեղ Բոզիի, 1910 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
395. Շահնազարյան Սերոբ Բաբայի, 1917 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
396. Շահնազարյան Սուրեն Կարապետի, 1908 թ., խնձորեսկ, կապիտան, ԱԿ 1944 թ. Ղրիմում:
397. Շահնազարյան Սուրեն Սեփի, 1918 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
398. Շահնազարյան Վահան Կարապետի, 1920 թ., խնձորեսկ, սերժանտ, Ջ 1942 թ. Ստալինգրադում:
399. Շահնուբարյան Ահարոն Ավանեսի, 1908 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Օրյոլի մարզում:
400. Շահրադյան Բագրատ Թեւոսի, 1908 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1943 թ. Ղրիմում:
401. Շանդունց Աշոտ Գալուստի, 1920 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1942 թ. Ղրիմում:
402. Շանդունց Մարտիրոս Գալուստի, 1905 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
403. Շանդունց Սմբատ Սահակի, 1920 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Բրեստում:
404. Շաքարյան Դրաստամատ Դանիելի, 1919 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1942 թ. Ստալինգրադում:
405. Չալունց Մարտիրոս Աղալոյի, 1906 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
406. Չալունց Սահակ Աղալոյի, 1918 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
407. Չատունց Արսեն Մանասի, 1910 թ., խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1942 թ. Մոզդոկում:
408. Չատունց Գուրգեն Արսենի, 1908 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:
409. Չատունց Մելիք Սողոմոնի, 1911 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1943 թ. Մոգիլեւում:
410. Չատունց Շուրիկ Արսենի, 1908 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կրասնոդարում:
411. Պետունց Վոլոդյա Գրիգորի, 1920 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
412. Ջանունց Արշակ Մանուչարի, 1897 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
413. Ջանունց Դանիել Սարգսի, 1920 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Մոզդոկում:
414. Ջավահիրյան Սաղաթել Գարեգինի, 1923 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
415. Ջովլյան Աշոտ Մանասի, 1922 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1944 թ. Չեխոսլովակիայում:
416. Ջուլհակյան Գարեգին Ալավերդու, 1921 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
417. Սաթյան Ժորա Գրիգորի, 1921 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1943 թ. Կերչում:
418. Սաթունց Արամ Հովհաննեսի, 1912 թ., խնձորեսկ, շարքային, Ջ 1944 թ. Ղրիմում:
419. Սաթունց Վլադիմիր Վարազդատի, 1923 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Բելոռուսիայում:
420. Սահակյան Անդրանիկ Ալեքսանի, 1920 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Կուրսկում:
421. Սահակյան Արամայիս Խաչատուրի, 1922 թ., խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Սարատովում:

Ð²ÚÐºÜ²Î²Ü ØºÌ å²ÎºÐ²¼Ø (1941–1945ÂÂ.)

422. Սահակյան Լալազար Բալասանի, 1920 թ., խնձորեսկ, լեյտենանտ, ԱԿ 1942 թ. Վիտեբսկում:
423. Սահակյան Սեյրան Ալեքսանի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
424. Սահակյան Սերոբ Ներսեսի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ.:
425. Սայունց Խաչատուր Համբարձումի, 1916 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1942 թ. Մոզդոկում:
426. Սայունց Վարդազար Միրզայի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ստալինգրադում:
427. Սարգսյան Արտաշ Ստեփանի, Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կիեւի մարզում:
428. Սարգսյան Արտավազդ Ծատուրի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
429. Սարգսյան Տիգրան Ալեքսանի, 1905 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ստալինգրադում:
430. Սարգսյան Սուրեն Միքայելի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Սարատովի մարզում:
431. Սարդարյան Անդրանիկ Հայրապետի, 1919 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ռոստովի մարզում:
432. Սարվանյան Լեւոն Սուրենի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Ուկրաինայում:
433. Սաֆյան Հաբեթնակ Բոզիի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Գոմելում:
434. Սեփիլյան Խաչատուր Բադամի, 1912 թ., Խնձորեսկ, ավագ սերժանտ, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
435. Սեփիկյան Հակոբ Արշակի, 1913 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Կրասնոդարում:
436. Սեփիկյան Նահապետ Մինասի, 1909 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Տալլինում:
437. Սեփիկյան Վանի Իվանի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Բելոռուսիայում:
438. Սիլանյան Արամ Արշակի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Ղրիմում:
439. Սիրակյան Արամ Արշակի, 1917 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Օրյոլի մարզում:
440. Սիրավյան Հովսեփ Լալազարի, 1906 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1945 թ.:
441. Սիրունց Ավանես Ալեքսանի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Զապորոժիեում:
442. Սիրունց Բոգդան Իսկանդարի, 1902 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
443. Սիմոնյան Գարեգին Վարդազարի, 1914 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
444. Սիմոնյան Սմբատ Պողոսի, 1924 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, Զ 1944 թ. Կուրսկի մարզում:
445. Սողոմոնյան Արամ Մաթեւոսի, 1915 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Ղրիմում:
446. Սողոմոնյան Սերոբ Մաթեւոսի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Մոզդոկում:
447. Ստեփանյան Ռուբեն Շափաղաթի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Սարատովի մարզում:
448. Սրաբունց Արմենակ Սողոմոնի, 1922 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կուրսկում:
449. Սրաբունց Մարտիրոս Բախշու, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
450. Սրաբունց Սերգեյ Բոզիի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
451. Սրոցանց Արկադի Ջավադի, 1924 թ., Խնձորեսկ, սերժանտ, ԱԿ 1942 թ.:
452. Սրոցանց Սուրեն Սողոմոնի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Ղրիմում:
453. Սուգոնյան Արամ Կոստանդի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կրասնոդարում:
454. Վալդունց Շահեն Հարությունի, 1916 թ., Խնձորեսկ, մայոր, Զ 1942 թ. Ղրիմում:
455. Վարդազարյան Գրիշա Աբելի, 1918 թ., Խնձորեսկ, մայոր, Զ 1942 թ. Ղրիմում:
456. Վարդազարյան Մանյա Տիգրանի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կերչում:
457. Փանդունց Արտաշ Բոզիի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1945 թ.:
458. Փանդունց Գրիշա Հարությունի, 1908 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Կիեւում:
459. Փանդունց Երվանդ Հարությունի, 1901 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944թ Օրյոլի մարզում:
460. Փանդունց Սաշիկ Հակոբի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Ղրիմում:
461. Փարամազյան Գարեգին Խաչատուրի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1942 թ. Կերչում:
462. Քալանց Լեւոն Գրիգորի, 1906 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Օրյոլի մարզում:
463. Քարամյան Վաղարշակ Ջավադի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ. Սարատովում:
464. Քարամյան Վլադիմիր Վարդազարի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1943 թ.:
465. Քյարունց Մուշեղ Միրզոյի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Սարատովում:
466. Քնդածանց Սերյոժա Սարգսի, 1924 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1942 թ. Ղրիմում:
467. Քոլունց Աշոտ Միքայելի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ.:
468. Քոլունց Միքայել Խաչատուրի, 1915 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1941 թ. Ղրիմում:
469. Քոլունց Սերյոժա Հովսեփի, 1925 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1945 թ. Կերչում:
470. Քոլունց Հայկ Նիկոլայի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Ստալինգրադում:
471. Քոլունց Շաբո Հովսեփի, 1910 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1944 թ. Ստալինգրադում:
472. Օհանջանյան Մարտիրոս Խաչատուրի, 1918 թ., Խնձորեսկ, շարքային, Զ 1944 թ. Կալինինում:
473. Օհանջանյան Մելիք Արմենակի, 1920 թ., Խնձորեսկ, շարքային, ԱԿ 1943 թ. Կերչում:

«Խնձորեսկ» ինքնապաշտպանական ջոկատի կազմը

- **Բեգլարյան Սանասար** - ջոկատի հրամանատար, զոհվեց 1993 թ. սեպտեմբերի 9-ին՝ շրջափակման ժամանակ 🎗
- **Ավանյան Հենրիկ** - տանկիստ
- **Արջունց Սուրիկ** - ազատամարտիկ
- **Ապրունց Ալբերտ** - կապավոր
- **Ապրունց Անդրանիկ (Փաշա)** - ազատամարտիկ
- **Արզանյան Արտուշ** - ազատամարտիկ
- **Արզանյան Արմեն (Բոզի դայի)** - զոհվեց 1997 թվականին թշնամու կրակակետից: Նրա դիակը մեզ հանձնեցին վեց ամիս հետո 🎗
- **Ալեքսանյան Աշոտ** - ազատամարտիկ
- **Արտաշ Ղարաբաղցի** - ազատամարտիկ
- **Արզանյան Շահում** - ազատամարտիկ, մահացած
- **Առաքելյան Արտուշ** - ազատամարտիկ
- **Ակլունց Սասուն** - ազատամարտիկ
- **Անդրյան Սարո** - ազատամարտիկ Խանածախ գյուղից
- **Արզանյան Արտուշ** - հրետանավոր
- **Առուշանյան Արտուշ** - ազատամարտիկ
- **Աթասունց Արտուշ** - ազատամարտիկ
- **Բութունց Վահրամ** - ԲՄՊ-2-ի հրամանատար
- **Բեգլարյան Վարդան** - ազատամարտիկ
- **Բեգլարյան Ռաֆիկ** - ազատամարտիկ
- **Բաբալարյան Անդրանիկ** - ազատամարտիկ

- **Բաղդագյուլյան Վահան** - ազատամարտիկ
- **Բեգլարյան Սուրիկ (Բլոխին) -** ազատամարտիկ
- **Բեգլարյան Հրաչիկ** - ազատամարտիկ
- **Բալոյան Սամվել (Կուկլիկ)** - ազատամարտիկ
- **Գյուլնազարյան Սենիկ** - ազատամարտիկ
- **Գեւորգյան Կարեն** - հրետանավոր
- **Դանիելյան Ռազմիկ** - կապավոր
- **Դալլաքյան Ռաֆիկ** - ջոկատի հրամանատար
- **Դանիելյան Զավեն** - թիկունքային
- **Դիլանչյան Աշոտ** - ազատամարտիկ
- **Մինասյան Գարիկ** - մահացած
- **Մինասյան Գագիկ**
- **Հովհաննիսյան Գագիկ**
- **Թելունց Գագիկ**
- **Հայրապետյան Սերոժ**
- **Սայունց Սարիբեկ**
- **Դլեչունց Արմեն (Պուղի)** - 🎗
- **Հայրյան (Ջուլհակյան) Սեյրան** - 🎗
- **Յուզբաշյան Կամո** - 🎗
- **Նամունց Աշոտ**
- **Սարդարյան Էդիկ**
- **Դուլյան Սենիկ**
- **Էլիզբարյան Ռուբիկ** (Իբիշ)
- **Արզանյան Սեւադա**
- **Մաքունց Սերոժ**
- **Միեր**
- **Կյալունց Արթուր**
- **Հովհաննիսյան Վահիկ**
- **Արզանյան Մարտուն**
- **Օհանջանյան Սենիկ**
- **Արզանյան Արթուր**
- **Ղուլյան Զավեն**
- **Մալունց Արթուր**
- **Սարդարյան Սուրիկ**
- **Թունյան Վահիկ**
- **Մեժլումյան Սարգիս (Սաքո)** - վիրավոր
- **Բաբալարյան Արտուշ (Քոսի)** - մահացած
- **Թելունց Կոլյա (Ափկան)** - 🎗
- **Փանդունց Նորայր** - մահացած
- **Սայունց Արարատ**
- **Սարդարյան Յուրիկ**
- **Քոչունց Արթուր**
- **Միրզոյան Սամվել**
- **Բուդաղյան Մարտուն**
- **Մուրադյան Աշոտ** - մահացած
- **Հովհաննիսյան Հրաչիկ** - մահացած
- **Սեփիկյան Գառնիկ** - մահացած
- **Հարությունյան Գրիշա**
- **Ծատրյան Անդրանիկ**
- **Անդրյան Սարո**
- **Մալինցյան Գագիկ**
- **Ղուկասյան Գագիկ**
- **Մալունց Ալեքսանդր**
- **Ճատունց Կոլյա**
- **Ավանյան Տիգրան**
- **Սայունց Գուրգեն** - վիրավոր
- **Բաբալարյան Ռուբիկ** - վիրավոր
- **Թունյան Յուրիկ** - վիրավոր
- **Փանդունց Արմիկ**
- **Կարապետյան Համլետ**
- **Մինասյան Էդիկ**
- **Ղրդիլյան Մայիս**
- **Չալունց Արթուր**
- **Մանգասարյան Հրաչիկ**
- **Բալոյան Հրաչիկ**
- **Ջուլհակյան Արթուր**
- **Գալստյան Արմիկ**
- **Կյալունց Վահան**
- **Ջուլհակյան Սերժիկ**
- **Սայունց Սուրիկ**
- **Մալունց Արթուրիկ** - անհայտ կորած
- **Ասատրյան Արմեն** - 🎗
- **Նազարյան Սուրիկ** - 🎗
- **Բաբալարյան Հրանտիկ** - վիրավոր
- **Ալեքսանյան Գարեգին** - 🎗

Հիմքը՝ Վանյա Դանիելյան
«Հոգու կանչը», Երեւան-2009

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

Արցախյան հերոսամարտում նահատակված խնձորեսկցիները

ՍԱՆԱՍԱՐ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ
1959-1993թթ.

ԳԱՐԻԿ ՄԻՆԱՍՅԱՆ
1968-1993թթ.

ՍԵՅՐԱՆ ՀԱՅՐՅԱՆ
1968-1993թթ.

ԿԱՄՈ ՅՈՒԶԲԱՇՅԱՆ
1968-1993թթ.

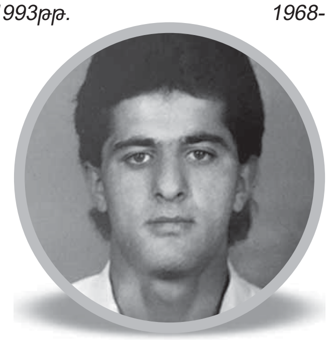

ԱՐՄԵՆ ԴԼԵՋՈՒՆՑ
1968-1993թթ.

ՍՈՒՐԻԿ ՆԱԶԱՐՅԱՆ
1968-1993թթ.

ԱՐՄԵՆ ԱՐՁԱՆՅԱՆ
1959-1993թթ.

Մատաղասարի գրավման ժամանակ, Կամո Յուզբաշյանից բացի, նահատակվեցին երկու ժամկետային զինծառայող եւս, որոնց լուսանկարները չհաջողվեց գտնել՝ Ռոբերտ Խուդավերդյան (Արարատի շրջանի Այգեւան գյուղից, տանկի նշանառու), Լեւոն Խաչատրյան (Երեւանից, տանկի հրամանատար):

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

Նրանք զոհվեցին
Արցախյան պատերազմի ժամանակ

ՄԱՐՏԻՆ ԲՈՒԴԱՂՅԱՆ
1989-1996թթ.

ԳԱԳԻԿ ԽԱՉՈՒՆՑ
1961-1992թթ.

ՍԱՄՍՈՆ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ
1945-1990թթ.

ՄԻՇԱ ԳԱԼՍՏՅԱՆ
1939-1990թթ.

ՄԱՐՏՈՒՆ ՍԱԹՈՒՆՑ
1933-1993թթ.

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ
1932-1992թթ.

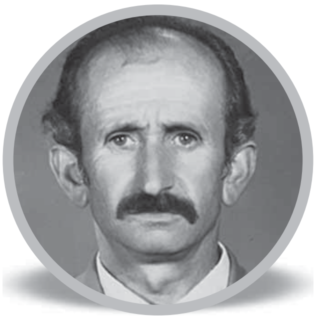

ՀՐԱՉԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
1938-1992թթ.

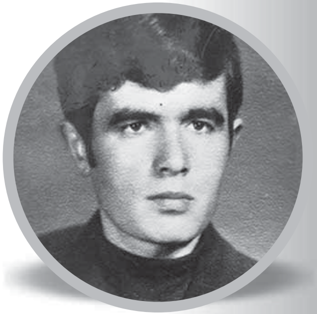

ՍՊԱՐՏԱԿ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ
1956-1990թթ.

ԿԱՄՈ ՓԱՆԴՈՒՆՑ
տտտտ-տտտտթթ.

ԱՇՈՏ ՓԱՆԴՈՒՆՑ
1932-1990թթ.

ՎԱՐԴԱՆ ԱՌՈՒՇԱՆՅԱՆ
1962-1992թթ.

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ð°ðàê²Ø²ðÎàõØ

Նրանք զոհվեցին Արցախյան պատերազմի ժամանակ

ԱՇՈՏ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ
1967-1992թթ.

ԼՈՒՍԻՆԵ ԲԱԼԱՍԱՆՅԱՆ
1989-1992թթ.

ԱՐՏԱՎԱԶԴ ՂԱԼԴՈՒՆՑ
1935-1996թթ.

ՍԼԱՎԻԿ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ
1952-1993թթ.

ՍԱԹԵՆԻԿ ԱՍԱՏՐՅԱՆ
1924-1992թթ.

ԱՐՄԵՆ ԱՍԱՏՐՅԱՆ
(ժամկետային զինծառայող)
1976-1996թթ.

ԱՐԹՈՒՐ ՄԱԼՈՒՆՑ
(ժամկետային զինծառայող,
անհայտ կորած)
1974-1994թթ.

ԳԱՌՆԻԿ ՍԵՎԼԻԿՅԱՆ
1932-1992թթ.

ՍԱՄՎԵԼ ԳՈՒԼԱՆՅԱՆ (ՍԵՎԱՆԻՑ) *1965-1989թթ.*

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ (ՍԱՇԻԿ) ԳՅԱԳՈՒՆՑ *1973-1992թթ.*

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

ՍԱՐԻԲԵԿ ՍԱՅՈՒՆՑ. «Մեր ամենամեծ զենքն ու զինվածությունը միասնական լինելն է»

–Սարիբեկ, սկսենք սկզբից. ե՞րբ մտաք Խնձորեսկի կամավորական ջոկատի մեջ, ի՞նչը պատճառ հանդիսացավ զինվորագրվել նրան՝ լավ իմանալով, որ դա գրեթե մահապարտ լինել էր նշանակում:

– Ջոկատն արդեն կազմավորված էր, երբ ես անդամագրվեցի: Ճիշտ է՝ քիչ թվով մարդիկ կային, բայց ջոկատն արդեն ինքնապաշտպանական կարեւոր գործողություններ էր կատարում, սահմաններն էր պաշտպանում, հսկում էր գյուղացիների վարուցանքի աշխատանքները, ձեռքի հետ էլ՝ զենք էինք հայթայթում՝ գուշակելով ադրբեջանցիների հետագա քայլերը:

1990 թվականի սեպտեմբերի 27-ին գյուղի Թալակի ձոր կոչվող տարածքում մի ողբերգություն տեղի ունեցավ, ադրբեջանցիները մտել ու սպանել էին մեր չորս հովվին:

Երբ Սանոյի հետ եկա ու աչքովս տեսա կատարվածը, որոշումս վերջնական կայացրի՝ պետք է զինվորագրվեմ գյուղի կամավորական ջոկատին, պաշտպանեմ գյուղը:

Ջոկատ մտնելուս առաջին պատճառը համագյուղացիներիս խաթարված անվտանգությունն էր, դրանից հետո քանի գնաց՝ պատճառները շատացան, էլ հետդարձ ➔

ՍԱՐԻԲԵԿ ՍԱՅՈՒՆՑ

Խնձորեսկի կամավորական ջոկատի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ:

Ծնվել է 1966 թվականին, Խնձորեսկում:

Հոր մասին խոսելիս՝ սարի պես մարդը հանկարծ հուզվեց... Լռեցինք. որբությամբ է մեծացել, երեք տարեկանում կորցրել է հորը:

Ավարտելով գյուղի միջնակարգ դպրոցը՝ զորակոչվել, ծառայել է խորհրդային բանակում:

Հետո էլ աշխատել է, ձեռքն այստեղ-այնտեղ է նետել, մեկ՝ գարեջրի գործարանում, մեկ էլ՝ Սանոյի հետ Այնախլուում հող են վերցրել- մշակել, առեւտուր են արել ադրբեջանցիների հետ:

1988-ից այս կողմ սկսել է կազմավորվել գյուղի կամավորական ջոկատը, բայց Սարիբեկը դեռ չէր շտապում անդամագրվել, նոր-նոր՝ ամուսնացել էր:

1990-ին անդամագրվեց:

1993 թվականի վերջերին՝ ջոկատի հրամանատար Սանասար Բեգլարյանի զոհվելուց հետո, ինքնապաշտպանական ջոկատի անդամների կողմից ընտրվել է հրամանատար:

Մասնակցել է Արցախյան պատերազմի բազմաթիվ մարտերի:

Նրա հրամանատարության ժամանակ խայտառակ պարտությամբ ընկան չարաբաստիկ Կուբաթլին, մինչ այդ՝ Մատաղասարը՝ Կուբան թափան, որտեղից հրետակոծվում էին Խնձորեսկն ու Գորիսը, Ներքին Խնձորեսկը, Տեղը, Կոռնիձորը, Հարթաշենը:

Ամուսնացած է, ունի երեք զավակ՝ Հարությունը, Լիանան, Լիլիթը:

Որդին պայմանագրային զինծառայող է Խնձորեսկի տանկային գումարտակում:

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðÎàõØ

չկար:

Հնարավոր չէ մոռանալ, օրինակ, 1992-ի փետրվարին գյուղի ռմբակոծումը:

Հերթական հրետակոծումից փլվեց համագյուղացի «գազի» Սաշիկի տունը, նրա երկու տարեկան դուստրը՝ Լուսինեն, զոհվեց:

Լսելով այդ մասին՝ Սանոյի հետ եկանք դեպքի վայր: Թե ինչ կատարվեց Սանոյի հետ, դժվար է բառերով նկարագրել:

Սաշիկի տնից դուրս գալիս Սանոն հրամայեց հետեւել իրեն: Եկանք հայ-ադրբեջանական սահմանի զինվորական պահակակետ, որտեղ խորհրդային 7-րդ բանակն էր կանգնած, կարծեմ՝ 4-րդն էլ՝ հակառակորդի տարածքն էր հսկում:

Երբեք չեմ մոռանա, Սանոն մոտեցավ Ալիկ անունով մի ռուս զինվորի, պատմեց իրավիճակն ու նրանից մի «ԲՏՌ» ուզեց:

Ռուսը մի ակնթարթ էլ չտատանվեց, երեւի սպա էր, մեքենա տրամադրեց մեզ:

Ավելի ուշ ջոկատի 15 անդամով, այդ «ԲՏՌ»-ի օգնությամբ, շարժվեցինք դեպի կրակագիծ...

Պատերազմը շարունակվում էր, ջոկատն արդեն 105 անդամ ուներ, որոշ փորձ ու մարտավարություն: Գործողություններով եւ ընդհանուր նպատակով կապված էինք հարեւան գյուղերի ջոկատների հետ, ընթացքում էլ, ռազմավարական նշանակության խոշոր մարտերի ժամանակ, Հայաստանի բոլոր վայրերի ջոկատներով մի բռունցք էինք, գործում էինք միասնական:

Այնուհետ, վերեւից եկած հրամանով, ջոկատի առջեւ ծառացան Կուբաթլիի օպերացիային մասնակցելու խնդիրը, մինչ այդ՝ Կուրբան թափայի գրավումն ու վերացումը, որտեղից Խնձորեսկն ու շրջակա գյուղերը, Գորիսը պարբերաբար հրետակոծվում էին:

Ավելի վաղ՝ 1992-ի մայիսին, Լաչինն ազատագրելուց հետո, հրատապ խնդիր էր Կոբրայի դիրքերի գրավումը:

Հայկական բանակն արդեն կազմավորվել էր, կամավորական ջոկատները կամաց-կամաց մարտական կանոնավոր հունի մեջ էին մտնում: Նշված տեղերում արդեն կանգնած էին Գորիսի 60369 մոտոհրաձգային բրիգադի՝ Եղյանի եւ «Ստալիչնի» Գագոյի զորամասերը:

Կոբրայի դիրքերը, որ զբաղեցնում էր Լաչինից մինչեւ Արա լեռ (Դաղթումաս), գրավեցինք լուսաբացին, երբ հակառակորդը դեռ չէր հասցրել արթնանալ: Ջոկատով մտանք նրանց խրամատները, ժամանակ չունեցան նույնիսկ դիմադրելու...

Դիրքերը հերթով գրավելով՝ եկանք Սաֆյան, Խանլը (Իշխանաձոր) մեծ գյուղերը. գիծը ղեկավարում էին «Ստալիչնի» գնդից Գագիկ Մելքոնյանն ու Հայկ Բաբայանը:

Ամենամեծ մարտական գործողությունը, որ մեր առջեւ դրված էր, Կուրբան թափայի կամ Մատաղասարի դիրքերի գրավումն էր: Մենք պետք է գրավեինք այդ բարձունքն ու ոչնչացնեինք, որից հետո մեր առջեւ Կուբաթլին էր:

– Սարիբեկ, ընդմիջելով՝ հարցնեմ, ինչպե՞ս էիք զենքի կողմից... Ունեի՞ք բավարար զինատեսակ, քանի որ արդեն կանոնավոր բանակի ստեղծման հիմքերը դրվում էին:

– Ռռնակի եւ փամփուշտի կարիք չունեինք, մյուս զինատեսակները հիմնականում առգրավում էինք հակառակորդից, մինչեւ անգամ՝ «ԲՏՌ»-ներ, հավաքած, քշած բերում էինք՝ նրանց ջախջախելուց հետո:

– Սարիբեկ ջան, կներես, նորից ընդմիջեմ... Մի փայլուն, սփոփիչ միտք եկավ. ստացվում է, որ՝ ինչքան հակառակորդը հարստանար, այնքան մե՛ր օգուտն էր, մե՛զ համար էր հարստանում...(խորհրդավոր ժպտում է, ծիծաղում ենք):

– Այդպես է ստացվում...

Ի՞նչ էի ասում՝ ռազմական խոշոր տեխնիկայի պակաս կար, օրինակ՝ տանկերի: Եթե այդ հարցն էլ լուծված լիներ, մենք այդքան զոհ չէինք տա պատերազմում, հատկապես՝ Հորադիզում, որտեղ ամենաարյունալի կռիվներից մեկը տվեցինք:

– Անցնենք Մատաղասարի կամ ինչպես հակառակորդն էր անվանում Կուրբան թափայի դիրքերի գրավմանն ու Կուբաթլիի մարտերին, խնդրեմ:

– Կուրբան թափայի դիրքերի գրավումը, կարելի է ասել, շրջադարձային եղավ ոչ միայն Կուբաթլիի գրավման համար, նաեւ վճռեց Գորիսի ու Խնձորեսկի անվտանգության հարցը:

Արդեն ասացի՝ այդտեղից էր հիմնականում իրականացվում մեր շրջանի խաղաղ բնակավայրերի հրետակոծումը, համարյա ամեն օր խաղաղ բնակիչներից զոհեր էինք տալիս, տներ էին վառվում-մոխրանում, ռազմավարական նշանակության կառույցներ էին փլվում:

Սկզբից ասեմ. մի քանի անգամ ջոկատով փորձել ենք գրավել այդ դիրքերը, բայց՝ անհաջող: Նույնիսկ հետախուզում ենք անցկացրել, մարտի բռնվել, դարձյալ ձախողվել է:

Հետդարձին տարածքն ականապատել ենք, որից էլ հակառակորդը զոհեր տվեց:

Այնպես որ՝ չափազանց կարեւոր էր Կուրբան թափայի օպերացիան:

Դա 1993 թ. օգոստոսի 28-ն էր:

Որոշումն ընդունված էր, պետք էր ոչնչացնել

> *Վախ ու կասկած չկար, տղերքը սարի պես կողքիս էին, շրջապատում էին ինձ՝ Հայրապետյան Սերյոժան, Բեգլարյան Ռաֆիկը, Արզանյան Արտուշը, Զուլհակյան Արթուրը, բոլորը...*

թշնամու այդ կրակակետը:

Լուրջ մարտեր ծավալվեցին, գրավեցինք այն ու հողին հավասարեցրինք:

Այդ ճակատամարտում երեք զոհ տվեցինք՝ Կամո Յուզբաշյանն ու Ռոբերտ Խուդավերդյան, Լեւոն Խաչատրյան տանկիստները, վերջին երկուսը՝ ժամկետային զինծառայող (Լեւոնը մահացավ Երեւան փոխադրելիս): Վեց հոգի վիրավորվեց, ինքնս էլ այնտեղ վիրավորվեցի:

Առաջին անգամ այդտեղ է Սանոն ճակատից վիրավորվել, բայց հիվանդանոցում չի մնացել, նորից եկել, միացել է մեզ:

Մատաղասարից բերեցինք զենք ու զինամթերք, չորս «ԲՏՌ» մեքենա, ինչի կարիքը ջոկատը շատ ուներ:

Հաջորդ օպերացիան Կուբաթլին էր, որը Կուբան թափայի ուղիղ շարունակությունը եղավ. օգոստոսի վերջին օրերին Կուբաթլին ընկավ...

Մենք առաջ շարժվեցինք...

Տեղի ունեցան մարտական գործողություններ, որոնք, ցավոք, ճակատագրական եղան մեր հրամանատարի, էլի քաջ տղաների համար:

Չմանրամասնելով ասեմ, որ Զաբուղ գետի հակառակ կողմով մենք արդեն եկել, հասել էինք Կուբաթլիի մերձակայքում գտնվող բարձունքներին: Այդտեղ էին նաեւ «Տիգրան Մեծ» ջոկատի տղերքը: Նրանցից Վարդանը, Գուսանը Սանոյի կողքին էին, միասին էին կռվում:

Մեր ջոկատը երկու մասի էինք բաժանել, իմ գիծը գալիս էր հակառակորդի դիրքերի ուղղությամբ, Սանոն՝ հակառակ թեւից, բայց արդյունքում պետք է հանդիպեինք նույն վայրում:

1993-ի սեպտեմբերի 9-ին Սանոն արդեն մտել էր Կուբաթլիի մերձակայքում գտնվող Հալ գյուղը: Հենց այդտեղ էլ հակառակորդը թիկունքից, դարանակալ կրակ է բացել: Սանոն ու էլի չորս հոգի ծանր վիրավորվեցին:

Սանոն վիրավորվեց որովայնից: Նա տեսնում էր, թե ինչպես է հակառակորդը գերեվարում «Տիգրան Մեծ» ջոկատի վիրավորներին, իր տեղակալ, ծանր վիրավոր Գարիկ Մինասյանին... Մի ազիզ տղա, մի սար՝ Սանոյի ու ջոկատի մեջքին...

Նա չէր կարող այլեւս կռվել, ոչ էլ պաշտպանել ընկերներին: Հենց սա էլ գիտակցելով, չուզենալով բաց աչքով գերեվարվել՝ նա ինքնասպանություն գործեց՝ իր իսկ ճակատին կրակելով:

Սանոն լավ գիտեր, որ վիրավորներին գերի տանելիս՝ տանջամահ անելով սպանում էին:

Այդպես վարվեցին բոլոր վիրավոր գերիների, նաեւ Սանոյի տեղակալ Գարիկի հետ:

Ասացի՝ խուսափելով, գերեվարվելուց՝ նա ինքն իրեն ճակատին կրակել է, ինչը նույնպես տվյալ պարագայում հերոսություն էր:

Ողջ գիշեր մարտ է եղել, միայն հաջորդ օրն է հաջողվել Սանոյին ու չորս վիրավորին մարտի

Մեր ամենամեծ զենքն ու զինվածությունը միասնական լինելն է, հերոսությունն էլ է այդտեղից գալիս:

դաշտից հանել՝ արդեն մահացած...

Օրեր անց՝ սեպտեմբերի 17-ին, Գուսանի եւ Գարիկի դիակները բերեցինք Զանգելանից. նրանց դիակները փոխանակվել էին:

Սկզբնական շրջանում ասես ջոկատի վրա ջուր էր մաղված, միանգամից կորցրել էինք եւ հրամանատարին եւ տեղակալին:

– Սարիբեկ, այդ իրավիճակը խուճապ կամ հուսալքում չառաջացրե՞ց ձեր շարքերում:

Ինչպե՞ս կարողացաք հաղթահարել այն եւ գոտեպնդված առաջ շարժվել, չէ՞ որ պատերազմը դեռ առջեւում էր:

– Խուճապ կամ դասալքություն չենք ունեցել երբեք, ոչ մի պարագայում, բայց տղերքը կարծես մի պահ հոգնեցին, անորոշության մեջ հայտնվեցին:

Եթե Սանոյի եղբայրը՝ Սուրիկը, կողքիս չլիներ, դժվար կլիներ էդ վիճակը հաղթահարել: Միասին սկսեցինք համակարգել...

Աջ ու ձախ արդեն մերոնք էին, միայն մի «մոստ» կար, որտեղից շարունակում էին կրակել, առաջնահերթը դրա գրավումն էր:

Ժամանակ չկար այլեւս, Սանոյի զոհվելու հաջորդ օրերին եկանք ու գրավեցինք էդ բոլոր դիրքերը, որտեղ Սանոն ու մեր տղերքն էին զոհվել:

Մեզ վրա հակառակորդն ուղղաթիռներ էր հանել, մեծ մարտ է գնացել, տղերքը մի ուղղաթիռ վայր գցեցին:

Պարտված թշնամու զենքն ու զինամթերքն առգրավելով՝ բերեցինք մեր դիրքեր:

Դրանից հետո տղերքը երեւի տեսնելով, որ կարող եմ իրենց ղեկավարել, որոշում են ինձ ընտրել հրամանատար: Այդպես էլ անում են, դա արդեն նոյեմբեր ամիսն էր: Ինձ համար էլ անակնկալ էր, որովհետեւ տարիներ շարունակ շարքային զինվոր էի, հանկարծ դարձա հրամանատար:

Վախ ու կասկած չկար, տղերքը սարի պես կողքիս էին, շրջապատում էին ինձ՝ Հայրապետյան Սերյոժան, Բեգլարյան Ռաֆիկը, Արզանյան Արտուշը, Ջուլհակյան Արթուրը, բոլորը...

– Սարիբեկ, Ձեր հրամանատարության ժամանակ, կոնկրետ, ի՞նչ մարտեր մղեց ջոկատը եւ փառավոր հաղթանակներ տարավ, թեեւ արդեն մի քանիսը թվարկեցիք:

– Մի քանի խոշոր մարտական գործողություններ դեռ մնում էին. դա Զանգելանն էր, Մինջեւանը... Սրանց էլ իրար հետեւից պարտության մատնելով՝ եկանք-հասանք Հորադիզի կողմերը:

Ամիսներ շարունակ Հորադիզի գյուղերում ինքնապաշտպանական մարտեր մղելով եկանք ու միացանք բուն Հորադիզում կռվող →

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü ÐºðàêÐ²Ø²ðÎàôØ

հայկական բանակին, այդտեղ էլ միավորվեցինք, դարձանք կանոնավոր բանակ ու ենթարկվեցինք Գորիսի բրիգադին՝ յուրաքանչյուրս իմանալով մեր անելիքը, մինչեւ վերջ՝ 1994-ի մայիսի 12-ը:

Այդտեղ արդեն մեծ պատերազմ էր սպասվում (1993 թ. դեկտեմբերից մինչեւ 1994 թ. ապրիլ-մայիս): Հորադիզը, փաստորեն, դարձավ պատերազմի մսաղացը, որտեղ միայն Եղյանի զորամասի 350 զինվորի ուղիղ կեսը զոհ տվեցինք:

Իմ ջոկատն էլ կորցրեց չորս հերոս տղաների:

Թշնամին զգում էր, որ արդեն իր վերջը եկել է, տանուլ է տվել պատերազմը, կորցրել է բոլոր դիրքերն ու մեծ ու փոքր բնակավայրերը, չորս կողմից հայկական բանակն ու կամավորական ջոկատները միասին՝ խեղդում են իրեն: Նա ողջ ուժերն ու ռազմական խոշոր տեխնիկան կենտրոնացրել էր Հորադիզում: Վերեւից ռմբակոծող ուղղաթիռներ էր հանում, ներքեւից՝ տանկերը քշած՝ «ատակա» անելով, մտնում էր մեր խրամատները, տասնյակ զինվորների ու հրամանատարների ջնջխելով՝ անցնում...

Նորից ասեմ՝ մենք ավտոմատների, ռնակների ու փամփուշտների կարիք չունեինք, ամեն մարտից՝ լիքն առգրավում էինք: Մեր խնդիրը բավարար չափով խոշոր տեխնիկա չունենալն էր:

Թշնամու այդպիսի տեխնիկական հսկա առավելության կողքին՝ հաղթեցինք:

Հորադիզը պատերազմի մեր ոսկե էջն է... Թշնամին ստիպված էր հրադադար խնդրել:

Իհարկե, մեկ հարցազրույցում հնարավոր չէ խոսել ջոկատի մարտական բոլոր գործողությունների մասին, որոնցից յուրաքանչյուրը մի հերոսական պատմություն է:

Բայց, այդուհանդերձ, կուզենայի հիշատակել Ջիջիմլուի, Մազմազակի (Գյուլիբերդի) ազատագրումը 1992-ի ամռանը. վերջինս Խնձորեսկ, Կորնիձոր, Ներքին Խնձորեսկ գյուղերի սահմանի վրա գտնվող ամենախոշոր ադրբեջանական գյուղն էր, որի բնակիչները շատ էին անհանգստացնում մեր գյուղերին:

Կուզենայի հիշատակել նաեւ այն մարտական գործողությունները, որ մղում էինք Լաչինն ազատագրելուց հետո (1992-ի ամռանը). թուրքերն այդ ժամանակ ամեն ինչ անում էին կորցրած դիրքերը վերականգնելու համար:

– Սարիբեկ, մինչ Դուք խոսում էիք՝ իմ մոտ շատ ու շատ հարցեր, «ինչուներ» ծնվեցին...

Խնդրեմ, Ձեր մտքերն ու ապրածի շուրջ՝ մտորումները կիսեք մեզ հետ:

Ովքե՞ր են այսօր մնացել 105 հոգուց բաղկացած ջոկատից, որտե՞ղ են նրանք, ինչպե՞ս են ապրում:

Արդյո՞ք պետական մակարդակով որեւէ օգնություն ցուցաբերվում է կարիքավոր ազատամարտիկների ընտանիքներին:

Ջոկատն ունեցե՞լ է անհայտ կորած:

Ի՞նչն էր, ի վերջո, ձեզ բոլորիդ մղում մարտի դաշտ՝ բացարձակ անվճար, առանց կոչում ստանալու ակնկալիքի՝ լավ իմանալով, որ կարող եք զոհվել, կարող է դա ձեզ համար վերջին մարտը լինել...

Դա ի՞նչ զգացողություն էր, որը միայն ընտրյալներն են զգացել:

Ինչո՞վ զբաղվեցիք պատերազմից հետո, ինչու՞ Ձեզ պես արժանավոր հրամանատարը, հայրենիքի իսկական նվիրյալ զինվորն այսօր հայոց բանակի շարքերում չէ:

Ինչու՞ մնացիք անգործ, գուցե՝ միտումնավոր դուրս թողնված, մոռացության մատնված:

Պատմեք նաեւ, խնդրեմ, Ապրիլյան քառօրյային՝ ջոկատի վետերան ազատամարտիկների մասնակցության մասին, մինչեւ՝ մեր օրերը, այսօր...

– Ես այդքան երկար չեմ կարող հիշել ու հատկապես խոսել. գլխի լուրջ վնասվածք ունեմ, բայց կփորձեմ հերթով անդրադառնալ:

Ո՞րն էր առաջին հարցը, հերթով գամ:

105 հոգուց բաղկացած ջոկատից, ասացի, յոթ հոգին զոհվել են, ունենք հաշմանդամներ, ութ հոգի մահացել են հետագայում, մեկ-երկու հոգի՝ դրսերում են, մյուսներս՝ հիմնական կորիզը, գյուղում ենք:

Փառք Աստծո, ապրում ենք, կանք...

Մեկ հոգի անհայտ կորած ենք ունեցել՝ Մալունց Արթուրը: Ջահել, խիզախ, ազիզ տղա էր...

Ինչպե՞ս ենք ապրում. ընդհանուր՝ բոլորն էլ վատ են ապրում, մի մասն էլ՝ միջակ, որոշները ծայրահեղ աղքատ կարող էին լինել, բայց գյուղի Ջուլհակյան գործարար, պատերազմի մասնակիցներ, զոհ տված գերդաստանն օգնում է՝ ինչով կարող է, չի թողնում մնալ կարիքի մեջ:

Մարտերի, դիրքերի գրավման տարեդարձները նույնպես Սլավիկը նշում է, հիշում մեզ, առանձին օրեր էլ...Գոհ ենք, գնահատելի վերաբերմունք է:

Մեր հողն ու այգին, մեր անասուններն ու թռչուններն ենք խնամում, պարապ չենք, մենք էլ ենք ստեղծում, ընտանիք պահում, պետք եղած տեղը՝ իրար օգնում:

Բա էլ ընկերը ո՞ր օրվա համար է, մանավանդ՝ մի գյուղի, միասին կռված ընկերները:

Պետության կողմից որեւէ օգնություն կամ նման բան՝ չեմ հիշում, գուցե հիշողությունս վատացե՞լ է...

Հարցնում եք՝ ի՞նչն էր տանում մեզ կռվի դաշտ,

105 հոգուց բաղկացած ջոկատից յոթ հոգին զոհվել է, ութ հոգի մահացել է հետագայում:

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

որտեղից կարող էինք չվերադառնալ:

Տանում էր մեր հայրենասիրությունը, թասիբը, մեր կյանքը մեր աչքին էդ պահին չէր գալիս, չէինք էլ մտածում, որ կարող է սա վերջին մարտը լինի, կարող է՝ զոհվենք:

Մեր աչքով էինք տեսնում՝ թուրքն արդեն հասել էր մեր տները, ավերում էր, ամեն օր գյուղը հրետակոծվում, խաղաղ մարդիկ էին զոհվում, մենք ինչպե՞ս կարող էինք ձեռքներս ծալած նստել:

Դա լինելու բան չէր, 15 թվի մեր պատմությունը մեզ դաս էր:

Դե, կամավորական ջոկատ է, կռվել ենք, էսօր էլ, որ պետք լինի՝ էլի կկռվենք, ոնց՝ Ապրիլյանին գնացինք ու էլի՝ սրտի ձայնով:

Ապրիլյան պատերազմի հաջորդ օրն առավոտյան՝ Ստեփանակերտում էինք:

Ապրիլի 3-ի առավոտից հավաքվեցինք, եկանք շտաբ, Սյունիքի կամավորականների գումարտակ կազմեցինք, հրամանատարն էլ Սուրիկ Խաչատրյանն էր:

Առաջինը Սյունիքյան գումարտակն է հասել Ստեփանակերտ՝ Ազգային ժողովի հրապարակ, որտեղից եկանք «Եղնիկների» զորամաս, այդտեղից էլ բաժանվեցինք՝ ըստ հենակետերի, վեցական հոգով կանգնեցինք Պաշտպանության բանակի զինվորների կողքին, ուժեղացրինք նրանց՝ մեր փորձով, ուժով ու ներկայությամբ:

Սկսեցինք մարտական հերթապահություն իրականացնել զինվորների հետ:

– Սարիբեկ, գիտեմ, որ շատ հոգնեցրի իմ հարցերով, բայց եթե թույլ տաք՝ մի հարց էլ կուղղեմ ու՝ վերջ:

Ցավոք, բացառված չէ ամեն րոպե նոր պատերազմի վտանգը, մենք համարյա կանգնած ենք նրա շեմին:

Աստված մի արասցե, եթե նորից հակառակորդը պատերազմ սկսի, ինչպե՞ս կարձագանքի գյուղի հերոսական ջոկատը, Դուք՝ անձամբ՝ այդքան երկարատեւ զրկանքներից, առողջական վաղաժամ խնդիրներից հետո:

Եվ ընդհանրապես, մեզ պե՞տք է նոր պատերազմ, թե՞ կառաջարկեիք միջազգային կառույցների առաջարկած տարբերակի քննարկում եւ բանակցություններ:

Ի՞նչ եք կարծում, այսօր ունե՞նք բավարար զինվածություն՝ Ապրիլյանի համեմատ:

– Առաջին հարցին միանգամից կպատասխանեմ. կարձագանքենք նախկին ոգով ու նույն կերպ, ինչպես արձագանքել ենք 90-ականներին, Ապրիլյանին:

Դուրս կգանք միասնական՝ մեր հայրենիքը, մեր տներն ու ընտանիքները պաշտպանելու: Սազաչափ չկասկածեք:

Ճիշտ է՝ նախկին քսան տարեկանը չեմ, վազելիս էլ կարող է շնչակտուր լինեմ, բայց ավելի լավ

Սահման ու դիրքեր պահող զորքը պետք է միշտ պատրաստ լինի պատերազմի՝ զինվածությամբ էլ, հոգով էլ: Հրամանատարներն էլ իրենց մեղքն ունեին դրանում:

է մարտի դաշտում շունչս կտրվի, քան՝ անկողնում պառկած: Այդպես՝ գոնե կհասցնեմ ձեռքից եկածն անել, կիմանամ՝ ինչի համար եմ մեռնում:

Մի բանում համոզված եմ, հաստատ թշնամու հետեւից ենք վազելու, ոչ՝ առջեւից: Նրա վախկոտությանը, փախչելուն ծանոթ ենք...

Իսկ պատերազմը, իրոք, վատ բան է, եթե հնարավոր լիներ բանակցել մեզ ձեռնտու պայմաններով՝ հաստատ բանակցելն է ճիշտ:

Չգիտեմ ո՞վ, բայց մեզ շատ վատ, համարյա անելանելի դրության մեջ են դրել տարիներ շարունակ: Ժողովուրդն ասում է՝ թքում ես վերեւ՝ ունքդ է, թքում ես ներքեւ՝ մորուքդ է:

Մի տեղ Արցախն է՝ մեր հայրենիքը, մյուս տեղը՝ արյունով ազատագրված տարածքները: Վերջիններս, ճիշտ է, Արցախի մեկ տոկոս արժեքն էլ չունեն՝ իրենց կարեւորությամբ, բայց, եթե նրանցից թեկուզ մեկը զիջենք, սեպի պես գալու են, ներխուժեն, սեղմեն կոկորդներս:

Շատ նուրբ, զգուշավոր դիվանագիտություն է պետք, չգիտեմ:

Ո՞րն է ճիշտ, երեւի հակառակորդը ստիպված է համակերպվել իրավիճակի հետ, այլապես՝ պատերա՞զմ է ուզում, ուրեմն՝ պատերազմ...

Հիմա՝ զինվածության մասին. Ապրիլյանին էլ վատ չէր մեր զինվածությունը, համեմատելի չէր 90-ականների հետ, ուղղակի հարձակումը հանկարծակի էր, զորքը չէր սպասում, նրա մեջ խուճապ եւ անկանոնություն էր մտել սկզբից, ինչը հենց անկարգապահությունն է:

Շատ կարճ տեւեց դա, հետո կազմակերպվեց զորքը, բայց արդեն ուշ էր՝ հարյուր եւ ավելի զոհ էինք տվել:

Սահման ու դիրքեր պահող զորքը պետք է միշտ պատրաստ լինի պատերազմի՝ զինվածությամբ էլ, հոգով էլ: Հրամանատարներն էլ իրենց մեղքն ունեին դրանում:

Կարդում եմ, հետեւում եմ, գիտեմ՝ Ապրիլյանի համեմատ հիմա մի քանի տասնյակ անգամ մեր զինվածությունն ու տեխնիկան ավելի են նորացվել ու հզորացել:

Բայց, ինչ էլ լինի, մեր ամենամեծ զենքն ու զինվածությունը միասնական լինելն է, հերոսությունն էլ է այդտեղից գալիս:

Արցախյան պատերազմի ժամանակ միասնական էինք, ամենաշատը դրանով հաղթեցինք:

Հարցազրույցը՝
ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԲԱԲԱՋԱՆՅԱՆԻ

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîÀàôØ

Հիմնվեց «Խնձորեսկ» բարեգործական-հայրենակցական միությունը

ԷԴՈՒԱՐԴ ՄԱՅՍՈՒՐՅԱՆ

«Խնձորեսկ» բարեգործական հայրենակցական միության խորհրդի նախագահ

Այս պահին, երբ մեր ժողովուրդն ապրում է պայքարի, տառապանքի, ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքի, կորուստների եւ հոգեւոր վերածննդի հուզախռով օրեր, յուրաքանչյուրս եւ բոլորս ազգովին նորից կանգնած ենք պատմական մի հարցի լուծման առջեւ. *«Ո՞վ ենք, որտեղի՞ց ենք գալիս եւ ո՞ւր ենք գնում»*:

Յուրաքանչյուրս պիտի գտնենք այս հանրահայտ եւ ելակետային հարցի պատասխանը, որպեսզի ճանաչենք մեզ, մեր պատմությունը, կարողանանք գնահատել այն ամենը, ինչ հասել է մեզ, եւ մեր երակներում նիրհից արթնացած արյան սրբազան եռքը հաղորդենք սերունդներին՝ հանուն հարատեւման:

Յուրաքանչյուրս պիտի գտնենք այս հարցի պատասխանը, որ շարունակենք մեր կիսատ թողածը, որ վերականգնենք ժամանակի ու թշնամիների կողմից ավերվածը, որ շենացնենք մեր հողն ու աջակից լինենք հայրենի եզերքի նվիրյալներին, պաշտպանենք մեր պապերի բնօրրանը:

Ահա այս նպատակով է կազմավորվել «Խնձորեսկ» բարեգործական-հայրենակցական միությունը, որի հիմնադիր հանրաժողովը կայացավ օրերս:

Երեւանում եւ հարակից բնակավայրերում ապրող հարյուրավոր խնձորեսկցիներ էին հավաքվել այդ հանրաժողովին, որին մասնակցում էին նաեւ խորհրդային սփյուռքից հրավիրված ներկայացուցիչներ:

«Խնձորեսկ» բարեգործական-հայրենակցական միության նպատակն է միավորել ծննդավայրից դուրս՝ Խորհրդային Հայաստանում եւ երկրի մյուս վայրերում ապրող խնձորեսկցիների մտավոր եւ նյութական կարողությունններն ու հնարավորությունները եւ դրանք ի սպաս դնել երկու Խնձորեսկ գյուղերի բնակչության առջեւ ծառացած սոցիալ-տնտեսական եւ մշակութային խնդիրների հաջող լուծմանը, ստեղծել «Խնձորեսկ» պատմամշակութային կենտրոն:

Խնձորեսկի պատմությունը հին է ու հարուստ, հասնում է մինչեւ Սյունյաց աշխարհի սկզբնավորման շրջանը: Խնձորեսկի բնակիչները դարեր շարունակ հմտորեն օգտագործել են լեռնային բարդ տեղանքը թե բնակության, թե ինքնապաշտպանության համար:

Հրոսակների հարձակումներից պաշտպանվելու համար խնձորեսկցիները շատ հաճախ որպես բնակարան հարմարացրել են ժայռափոր կացարանները՝ գետնից 20-30 մ բարձրության վրա:

Դավիթ Բեկի օրոք Խնձորեսկը դարձել է ազատագրական պայքարի կենտրոններից մեկը: Այստեղ է գտնվում Մխիթար սպարապետի գերեզմանը:

Հին Խնձորեսկը եղել է Արեւելյան Հայաստանի ամենամեծ գյուղը: Հայտնի է եղել իր արհեստներով, վարպետներով, ունեցել է անվանի զինագործներ: Հռչակված էին Խնձորեսկի աշուղները, երգիչ-սազանդարները, որոնք հասնում էին մինչեւ Թավրիզ՝ երկրի մեջլիսներ:

Հին Խնձորեսկն ուներ չորս եկեղեցի՝ ս. Հռիփսիմեն, ս, Թադեւոսը, Անապատի եւ Հին:

«Հին Խնձորեսկը պետք է պահել եւ պաշտպանել որպես հնությունների խոշորագույն թանգարան, այդպիսի հրաշքային տեղ աշխարհում քիչ կա», – ասել է Մարտիրոս Սարյանը:

Այս ամենը ենթադրում է, որ Խնձորեսկը կարող է դառնալ Հայաստանում զբոսաշրջության զարգացման կենտրոններից մեկը՝ իր չքնաղ, անկրկնելի բնությամբ, պատմական հուշարձաններով, կենցաղով: Մի ապրող, շնչող թանգարան, որն իրեն կձգի հազարավոր զբոսաշրջիկների, իսկ ստացված եկամուտը կօգտագործվի գյուղի զարգացման, հուշարձանների վերականգնման, բնության պահպանության եւ կենսոլորտի մաքրության ապահովման նպատակներով:

Եթե մենք Խնձորեսկը դարձնենք զարգացած, բարգավաճող մի գյուղ, բացառված չէ, որ մեզանից շատերը կվերադառնան դեպի իրենց արմատները, կվերադառնան հայրենի եզերք, մեր գերծանրաբեռնված քաղաքամայր Երեւանից, Միության, այնուամենայնիվ, օտար ու ժամանակավոր հանգրվաններից:

«Խնձորեսկ» բարեգործական-հայրենակցական միությունը կոչ է անում բոլոր խնձորեսկցիներին՝ դառնալ միության անդամ, աջակցել մեր ծրագրերի իրագործմանը, հրավիրում ենք բոլորին, ովքեր ունեն մտահղացումներ, ցանկություն, ում համար թանկ է հայրենի գյուղի ճակատագիրը՝ ներկան եւ ապագան:

Այդ նպատակի համար բացված է բանկային հաշիվ՝ Երեւանի քաղաքային վարչության բնակսոցբանկի N 700331 հաշվով, «Խնձորեսկ» բարեգործական-հայրենակցական միություն:

Լրացուցիչ տեղեկություններ կարող եք ստանալ 42-12-73, 52-45-41 հեռախոսահամարներով:

«Խորհրդային Հայաստան» թերթ, 1990 թ., N51, «Զանգեզուր» թերթ, N29(6823), 8 մարտի 1990 թ.

Դավիթ Բեկի օրոք Խնձորեսկը դարձել է ազատագրական պայքարի կենտրոններից մեկը: Այստեղ է գտնվում Մխիթար սպարապետի գերեզմանը:

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

Գորիսի միջշրջանային դատախազությունից եւ ներքին գործերի բաժնից հաղորդում են

Ապրիլի 6-ին առավոտյան ժամը 5-ին Ադրբեջանական ԽՍՀ Կուբաթլիի շրջանի վարչական տարածքից, առանց Գորիսի շրջանի կուսակցական, խորհրդային, իրավապահ մարմինների, պարետատան գիտության եւ թույլտվության, Խնձորեսկ գյուղի ուղղությամբ Գորիսի շրջանի տարածք են մտել երեք զրահամեքենա եւ 10 բեռնատար ավտոմեքենա, որոնց թափքում տեղավորված են եղել ԽՍՀՄ ՆԳՄ-ի ներքին զորքերի Կուբաթլիում տեղաբաշխված ստորաբաժանումների զինվորներ: Ներխուժելով Խնձորեսկի հսկիչ կետ, նրանք ֆիզիկական ուժ եւ զենք գործադրելու սպառնալիքով զինաթափել են այնտեղ ծառայություն իրականացնող Գորիսի շրջանի ՆԳ բաժնի աշխատակիցներին: Մեկ զրահամեքենա եւ 10 զինվոր հսկիչ կետում թողնելուց հետո Խնձորեսկ գյուղով նրանք ճանապարհվել են Հարթաշեն: Զինաթափ անելով գյուղում հերթապահող միլիցիայի աշխատակիցներին, առգրավելով անձը հաստատող փաստաթղթեր, Կուբաթլիի շրջան տեղափոխելու ակնհայտ մտադրությամբ քաղաքացիական 4 անձի նստեցրել են զրահամեքենա: Այնուհետեւ գյուղում կատարվել է խուզարկություն եւ խուզարկվել են գյուղի գրեթե բոլոր տները, զենքով սպառնացել բնակիչներին:

Սակայն տեղի բնակչությունը, զայրացած լինելով զինվորականների կամայականությունից, շրջափակել է զինվորական շարասյունը, պահանջել կատարածի պարզաբանում եւ զրահամեքենայում արգելափակված մարդկանց արձակում: Այդ ընթացքում Հարթաշեն է հրավիրվել զինվորական լրացուցիչ անձնակազմ եւ տեխնիկա, որոնք ծեծի են ենթարկել Խնձորեսկ-Հարթաշեն ճանապարհի խաչմերուկում հավաքված մարդկանց, ավտոմատային կրակահերթով ահաբեկել հավաքվածներին:

Շրջանի կուսակցական, խորհրդային, իրավապահ մարմինների, հասարակական ուժերի եւ զինվորականների միջեւ տեղի ունեցած բանակցությունից հետո կասեցվել են օգնության եկած զինվորական խմբի առաջընթացը դեպի գյուղ, քաղաքացիական անձանց Կուբաթլի տանելու փորձերը: Վերադարձվել են առգրավված զենքն ու փաստաթղթերը:

Զինվորների գործունեության հետեւանքով հասցվել է նյութական վնաս: Կան վիրավորներ:

1990 թ. ապրիլի 6-ին, առավոտյան ժամը 7-ին Ադրբեջանական ԽՍՀ Կուբաթլիի շրջանում տեղաբաշխված ՆԳՄ-ի ներքին զորքերի ստորաբաժանումների մի խումբ ԽՍՀՄ ՆԳ մինիստրության քրեական հետախուզության եւ քննչական գլխավոր վարչությունների աշխատակիցների մասնակցությամբ, առանց շրջանային իշխանությունների թույլտվության, ներ են խուժել Շուռնուխ գյուղ եւ կատարել անօրեն խուզարկություն անհատական բնակշենքերում: Այնուհետեւ ձերբակալվել են գյուղում գործուղման մեջ գտնվող շեֆ կազմակերպության՝ Երեւանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտի 21 աշխատակից եւ տեղափոխվել Ադրբեջանական ԽՍՀ Կուբաթլիի արտակարգ դրության շրջանի պարետություն:

Երկարատեւ բանակցություններից հետո, հանրապետական, միութենական մարմինների միջամտությամբ, նույն օրը նրանք ազատ են արձակվել եւ վերադարձվել շրջան:

Վերջին երկու օրվա ընթացքում տեղի ունեցած դեպքերն ու խաղաղ բնակչության նկատմամբ կատարված անօրինականություններն առաջացնում են բնակչության զայրույթը, սրում ռեգիոնի քաղաքական եւ օպերատիվ վիճակը:

Շրջանի կուսակցական եւ խորհրդային, իրավապահ մարմինները ձեռնարկում են անհրաժեշտ միջոցառումներ հնարավոր այդպիսի դեպքերի կրկնությունը բացառելու, շրջանում, մասնավորապես սահմանամերձ գոտում կայուն վիճակ ապահովելու համար:

«Զանգեզուր» թերթ,
N43(6837),
10 ապրիլի 1990 թ.

“

Վերջին երկու օրվա ընթացքում տեղի ունեցած դեպքերն ու խաղաղ բնակչության նկատմամբ կատարված անօրինականություններն առաջացնում են բնակչության զայրույթը, սրում ռեգիոնի քաղաքական եւ օպերատիվ վիճակը:

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ð°ðàê²Ø²ðÎàõØ

Ոճրագործություն Թալակի ձորում

§Îա աստված, որ վերջին անգամ ողբանք մեր հայրենակիցների կորուստը, որ վերջին եղեռնագործությանն ականատես լինենք»:

Այդպես ենք մտորել բոլոր այն դեպքերում, երբ վերջին երեք տարում սահմանագծում ոճրագործություն է կատարվել, արյուն թափվել: Այդպես մտմտացինք նաեւ հոկտեմբերի 15-ին, երբ Խանածախում հուղարկավորեցինք թուրք հրոսակների զոհը դարձած Այնշա Հակոբյանին եւ Յուրիկ Միրզոյանին: Սակայն մեր մտորումներն ի չիք դառան: Մեկ-երկու օր տեւած հարաբերական անդորրը, ինչպես նախկինում, նաեւ այս անգամ կարողացել էր ամենքիս ներարկել ինքնահանգստության, թվացյալ ինքնապահովման թմբիր եւ անվտանգության ցցուն պրոբլեմները հեռացնել մեր տեսադաշտից:

Այն, ինչ տեղի էր ունեցել հոկտեմբերի լույս 27-ի գիշերը Խնձորեսկի Թալակի ձոր անվանյալ վայրում, ոչ ոք չգիտեր 27-ի առավոտյան: Շրջանի իրավապահներն արդեն ամփոփել էին անցած գիշերվա արդյունքները եւ արձանագրել՝ ոչ մի պատահար տեղի չի ունեցել: Սահմանված ժամին գյուղ էին վերադարձել նախորդ երեկոյան անիծյալ այդ ձորի ձմեռանոց հերթապահության մեկնած երիտասարդները, հանձնել գիշերային հսկողության համար ստացած զենքը, զեկուցել գիշերային «ծառայությունը» ավարտելու մասին:

Մինչդեռ ավարտված գիշերը խաղաղ չէր եղել Խնձորեսկի մատույցներում, ինչպես թվում էր արտաքուստ խաղաղ այդ առավոտյան, արյունոտ է եղել աացած գիշերը, արյուն էր թափվել, մարդկային արյուն: Ոչ ոք չի կարող ասել որ ժամին, երբ: Ավազակային հարձակում էր կատարվել ձորում հանգրվանած ոչխարաբուծական ֆերմայի վրա: Իրենց խաղաղ աշխատանքով զբաղված չորս անասնապահ, մեզ արդեն ծանոթ մեթոդներով խոշտանգվելուց հետո, սպանվել էին գիշերային կացարանում. *Սամսոն Անդրեասի Բեգլարյան, Սպարտակ Մուշեղի Բաղդասարյան, Աշոտ Գրիգորի Փանդունց, Գառնիկ Գուրգենի Գալստյան*: Վերջին երկուսը ֆերմայում աշխատում էին ժամանակավորապես, տնտեսության մեխանիզատորներից էին: Գարնան գյուղատնտեսական աշխատանքները սկսվելուց պետք է վերադառնային իրենց հիմնական զբաղմունքին:

Խնձորեսկում պատահարի մասին իմացան ուշացումով՝ ժամը 11-ի սահմաններում: Կուբաթլիի շրջան քշվող հափշտակված ոչխարի հոտը, ամենայն հավանականությամբ, դժվարությամբ է հաղթահարել գիշերային ճանապարհի արգելքները: Մի մասն առանձնացել կամ հետ էր մնացել ընդհանուրից եւ առավոտյան ցրվել դաշտով մեկ: Դաշտում անսովոր կերպով փռված ոչխարի հոտը յուրօրինակ նախանշան էր հովիվների վրա կատարված հարձակման:

Միայն այդքանից հետո, կասկածներով ու ենթադրություններով, համագյուղացիներն իջել են ձմեռանոց եւ տեսել ամենասարսափելին. գիշերային իրենց կացարանում, մահճակալների վրա անշունչ, արյունլվա, խոշտանգված վիճակում «պառկած» են հովիվները:

Թալակի ձորը՝ ժողովուրդն այդպես է անվանում, գտնվում է Խնձորեսկից մոտ 8 կմ հեռավորության վրա՝ հարավ-արեւելք: Ավելի մոտիկ է գտնվում ադրբեջանական սահմանին՝ 1-2 կմ: Դիմացը՝ բարձունքի հետեւում, Կուբաթլիի շրջանի Ալիղուլի գյուղն է: Ձորն իր ռելիեֆով, սովորական չէ: Իզուր չէ, որ նախորդ սերունդները Թալակ (թակարդ) անվանում են տվել տեղանքին: Այն ավելի շատ մի քանի ձորերի ու ձորակների միարար է՝ շրջապատված մեծ ու փոքր, իրար հաջորդող բարձունքներով:

Ձորի արեւմտյան եւ հարավային կողմերն ավելի շատ ծածկված են մացառուտներով, անտառաշերտերով: Մի խոսքով գողության, ավազակային հարձակում նախապատրաստելու համար բնական բոլոր պայմանները կային: Ձորի արեւմտյան բարձունքին բազմած է ձմեռանոցը, որի աջ թեւում կառուցված է կից շինություն՝ անասնապահի տուն, որտեղ եւ գիշերում էին անասնապահները: Հենց այդ սենյակում էլ կատարվել էր ոճիրը: Ձմեռանոցն էլեկտրաֆիկացված է, կա հեռախոսային կապ: Սակայն մանրամասն պլանավորված հարձակումը հնարավորություն չէր տվել անասնապահներին օգտվել հեռախոսից, որսորդական հրացաններից:

Ժամը երեքն անց էր, երբ մենք Ներքին Խնձորեսկի խաչմերուկում կարգված հսկիչ կետից իջանք դեպքի վայր: Թեեւ բավականին ժամանակ էր անցել, բայց տեղազննությունը շարունակվում էր: Ննջեցյալները գտնվում էին նույն դիրքում: Անհրաժեշտ էր նաեւ նկարահանել ցնցող տեսարանը, ստեղծել կատարվածի վավերագիր, թե չէ հակառակ կողմը, իր հղկված ցինիզմով, կարող էր եւ չհամաձայնվել կատարվածին:

Այդտեղ մարդկային հոծ խումբ էր հավաքվել: Հերթական եղեռնագործության բոթը կայծակնային արագությամբ հասել էր շրջանի բոլոր գյուղեր, իր վրա սեւեռել ազգաբնակչության ուշադրությունը:

Դեպքի վայր էր ժամանել նաեւ Կուբաթլիի արտակարգ դրության շրջանի պարետ, փոխգնդապետ Ա. Կալինինը: Մարդիկ արդարացիորեն նրան մեղադրում էին անգործության մեջ, հարցեր առաջադրում: Զինվորականների նախիվ (գուցե թվացյալ), ինչ-որ տեղ երեխայական պատասխանները ցույց էին տալիս նրանց ոչնչությունն ու անճարակությունը մի ամբողջ տարածքում իրականացվող քաղաքական խաղերի մեջ: Պարետի հայտարարությամբ Կուբաթլիում պատահարի մասին իմացել են ժամը 13-ին: Մեր զրույցի պահին արդեն ժամը 16-ն էր: Ու մենք իրավունք ունեինք հարցնելու պարետության ղեկավարին, թե ի՞նչ է ձեռնարկվել իրենց կողմից՝ հանցագործների հետքերով

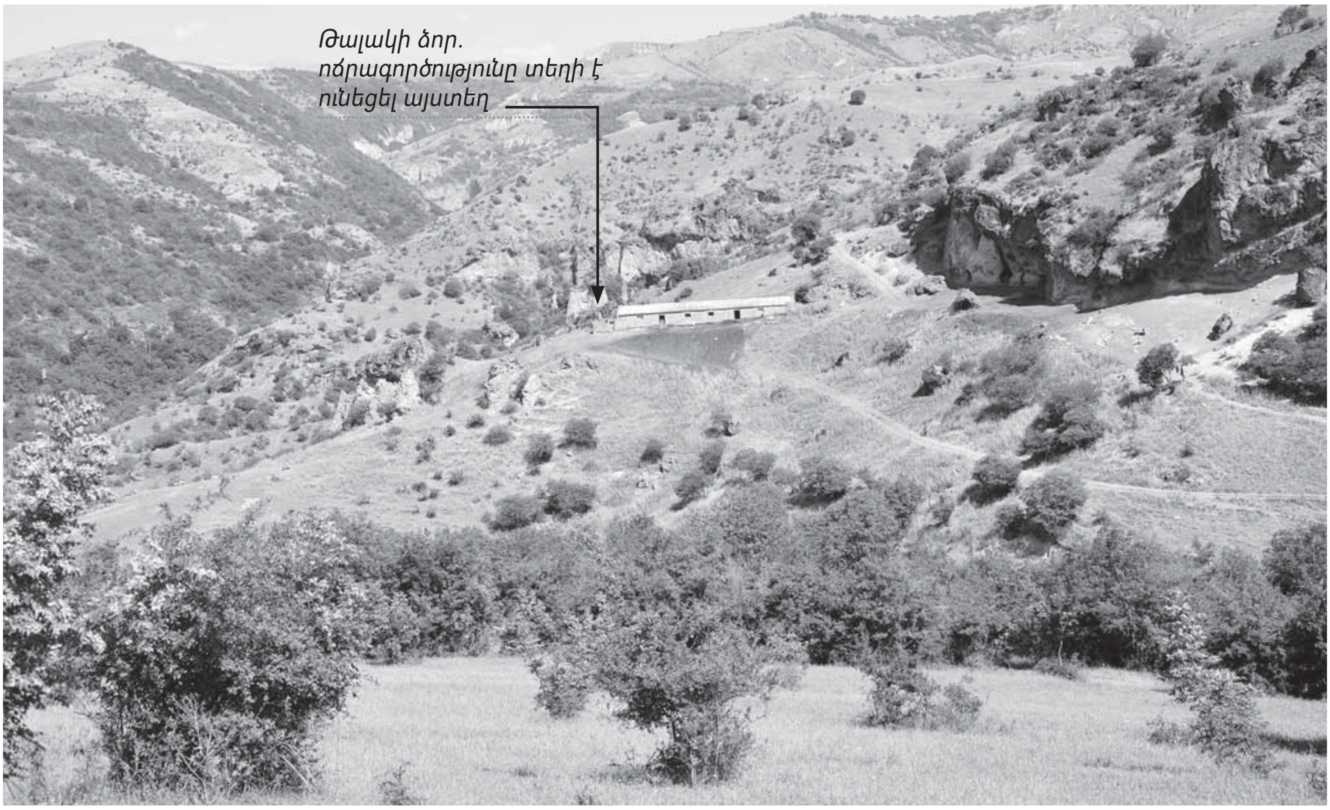

գնալու համար, մանավանդ որ ոչխարի հետքերը դեռեւս նկատելի էին: Եվ հետո. օպերատիվության տեսակետից այդ ժամերի կորուստը եւ պարապ կանգնելը մարում էր հանցագործներին հետապնդելու վերջին հույսերը:

– *Տեղեկացրել ենք գեներալ Սաֆոնովին,* – ասաց փոխգնդապետը: - *Միջոցներ են ձեռնարկվում: Մենք պատրաստակամ ենք ձեր միլիցիոներների, պարետության ներկայացուցիչների հետ միասին գնալ հափշտակված ոչխարի երեւացող հետքերով: Ինձ վրա եմ վերցնում եկող մարդկանց անձեռնմխելիությունը:*

Նման համատեղ ձեռնարկումը դժվար թե որեւէ արդյունք տար: Դրա համար էլ պարետի առաջարկությունը չէր կարող ընդունվել, եւ չընդունվեց: Նա, ինչքան էլ տարօրինակ էր, չհամոզվեց նույնիսկ, որ ինքը, իբրեւ արտակարգ դրության ռեժիմի ղեկավար, պետք է սկսեր գործել ժամը 13-ին՝ լսելուց անմիջապես հետո, առանց հապաղելու: Պարետը խնդրում էր միաժամանակ ապացույցներ, որ գողացված ոչխարի, ուրեմն եւ մարդասպանների հետքերը տանում են Կուբաթլիի շրջան եւ ոչ ուրիշ տեղ: Այդ ամենը ճշտելու, նաեւ հնարավոր ասեկոսեները կանխելու համար Գորիսի ՆԳ բաժնի պետ Մ. Խաչատրյանը կազմեց օպերատիվ խումբ՝ հոտի հետքերով գնալու համար:

Ժամը 17-ին, երբ անասնապահի կացարանից դուրս էին բերում անկենդան հովիվների մարմինները, տեսանք գազանային խոշտանգումների ողբալի պատկերը: Դժվար է բառերով արտաբերել այն վիճակը, որում հայտնվել էին անմեղ մարդիկ: Նայում էինք ու մտածում. մի՞թե մարդ արարածն ընդունակ է իր նմանին հասցնելու այդ վիճակին: Մի՞թե վայրենաբարո մեր սահմանակիցներն իրենց դաժանությամբ գերազանցում են գազաններին: Սահմռկեցուցիչ տեսարանը հավաքվածներին ավելորդ անգամ համոզում էր, որ սահմանագծում գործ ունենք մարդակերպ գազանների հետ, նրանց հետ, ովքեր իրենց մերօրյա եղեռնագործությունն անթաքույց միահյուսում են գազանների գործելակերպին: Այդ ամենը միայն ցասում, զայրույթ, վրդովմունք, հատուցման զգացում էր առաջ բերում հավաքվածների մոտ: Դա ոչ թե սովորական կրքերի, հույզերի պոռթկում էր, այլ մեր խոշտանգվող արժանապատվության ճիչը. մի՞թե ի վիճակի չենք փրկելու մեր պատիվը, չէ՞ որ պետությունը, այստեղայնտեղ տեղաբաշխված զորաստորաբաժանումները չեն պաշտպանում սահմանային գոտու բնակչության անվտանգությունը: Այդքանից հետո, գոնե, ժողովուրդն իրավունք ունի՞ ինքնապաշտպանվելու, թե՞ ոչ: Սակայն ավելի ազդու հնչեցին փործառու, կյանքով իմաստնացած մարդկանց խոսքերը, ովքեր կոչեցին արյան դեմ արյուն չթափել, ավելի խոհեմ գտնվել եւ չկշռադատված որեւէ քայլ չձեռնարկել: Եվ դա ճիշտ էր, հակառակ դեպքում կարող էին ծավալվել անկանխատեսելի հետեւանքներով իրադարձություններ:

Ողբերգական միջադեպի մանրամասներն ամփոփելուց մեր առջեւ ծառացան շատ հարցեր, որոնց կողքով լռելյայն հնարավոր չէ անցնել:

Միանգամից ասեմ:

Այդքան ավեր ու ոճիրներ տեսնելուց հետո մենք գործնական հետեւություններ չենք հանգում բնակչության անվտանգության ապահովման սկզբունքային հարցում:

Անփութությունը, գուցե եւ հուսահատությունը, բայց նաեւ անպատասխանատվությունը բոլոր դեպքերում ապահովում են իրենց գերակայությունը սթափ մտածելակերպի եւ գործելակերպի նկատմամբ:

Խանածախի դեպքից հետո ժողովրդական պատգամավորների շրջանային եւ քաղաքային խորհուրդների գործկոմներում տեղի ունեցան խորհրդակցություններ, որոնց մասնակցում էին բնակչության անվտանգության ապահովմանն առնչվող մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ: Երկու դեպքում էլ լուրջ, մտահոգ, սկզբունքային խոսակցություն էր ծավալվել: Որերորդ անգամ փործ

➔

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

էր արվում ելք որոնել եւ դուրս գալ ծանր կացությունից: Երկու դեպքում էլ ճիշտ եւ գործնական որոշումներ կայացվեցին: Ցավոք, այդ լուծումներն այդպես էլ գործի չվերածվեցին: Եվ գիտե՞ք ինչու: Մեր համոզմամբ՝ իշխանության գործադիր մարմիններին չհերիքեցին վճռականությունը, հաստատակամությունը: Հասարակական կազմակերպությունների լիդերները համառորեն ձգտեցին ցույց տալ, որ, միեւնույն է, ոչինչ դուրս չի գա դրանից, որ ներկայիս իշխանություններն ընդունակ չեն ճգնաժամը հաղթահարելու, որ եթե իրենք լինեն իշխանության ղեկին՝ ավելի խոհեմ կգործեն: Պակաս բացասական դեր չխաղացին երկրապահների անմիաբանությունը, սպառազեն, սեփական ջոկատներ ունենալու առանձին մարդկանց կրքոտ ձգտումը եւ ինքնագործունեությամբ տարվելը:

Այս պահին, երբ շրջանը սգում է անմեղ չորս զոհի կորուստը, թվում է՝ ավելի նշանակություն են ստանում տեղական խորհուրդների վաղը կայանալիք ընտրությունները: Հիրավի, այդ ընտրությունները, ինչպիսի արդյունքներ էլ ունենան, վերջ կտան այս ցաք ու ցրիվ գործելակերպին, իշխանության համար մղվող աննախադեպ եւ թեժ պայքարին, ավելի մեծ հնարավորություններ կընձեռնեն՝ սթափորեն գնահատելու իրավիճակը, կայացնելու պահի թելադրանքից բխող վճիռներ: Այնպես որ՝ բնակչության անվտանգության պրոբլեմն ուղղակիորեն փոխկապակցված է իշխանությունների ձեւավորմանը, ինչը պետք է գիտակցել եւ որին պետք է ամենքս աջակցենք:

Մեր ինքնագոհությունը շատ հաճախ անցնում է թույլատրելիի բոլոր սահմանները: Խնձորեսկցիներ Վանիկ Այվազյանի, Յուրիկ Թունյանի վկայությամբ անցած շաբաթվա ընթացքում, երկու օր անընդհատ, Ալիղուլի գյուղի կողմից մի ուղղաթիռ զննել է Խնձորեսկի մերձակա տարածքները եւ հատկապես Թալակի ձորը: Այդ մասին իրազեկվել է նաեւ շրջանի պարետությունը:

– *Այո, ինձ ահազանգել են այդ թռիչքների մասին,* – ասաց Գորիսի արտակարգ դրության շրջանի պարետ, գնդապետ Ա. Տերնոն: – *Այցելել եմ Կուբաթլիի զինվորական պարետին: Այդ շրջանի գյուղերից մեկում գտել ենք թռիչքադաշտը, որտեղից ուղղաթիռը թռիչքներ է կատարել: Գյուղացիները դա հաստատել են: Սակայն ինքներս ուղղաթիռ չենք տեսել եւ գյուղաբնակների վկայությամբ դա զինվորական ուղղաթիռ է եղել: Թռիչքների նպատակն է եղել հսկիչ զինվորական կետերի ստուգումը:*

Թուրքերնը, ինչ խոսք, չէին կարող ժխտել ուղղաթիռային թռիչքների փաստը: Բայց այն պնդումը, որ դա զինվորական է եւ ծառայողական նպատակներ է հետապնդել, ակնհայտ կեղծիք է, այլապես զինվորական պարետին կհաջողվեր ճշտել ուղղաթիռի տիրոջն ու թռիչքի նպատակները: Դրանում համոզված է նաեւ ինքը՝ պարետը:

Ստացվում է, որ ավազակային հարձակման նախօրյակին հետախուզվել է սահմանամերձ գոտին, իսկ մենք, ինչքան էլ դառը լինի ճշմարտությունը, նշանակություն չենք տվել դրան: Սա հարցի մեկ եւ գլխավոր կողմն է: Անչափ պարզունակ կլիներ, եթե զարմանայինք, թե ինչ անհայտ ուղղաթիռներ են պտտվում մեր գլխավերեւում: Ուրեմն, եթե ուղղաթիռն անհայտ է, եթե ոչ ոք նրա գործունեության համար պատասխանատու չէ, ինչո՞ւ նրա հետ չվարվել նույն օրինազանց կանոններով: Իսկ հարգարժան պարետը թող զարմանա, թե ինչու իր շրջանի օդային տարածքը «զինվորական» ուղղաթիռ է մտնում եւ իրեն տեղյակ չեն պահում: Ա՜յ քեզ արտակարգ դրություն:

Եվ վերջին հարցադրումը: Մինչ այդ Թալակի ձորում սահմանված էր գիշերային հերթապահություն: Օրական 3-4 մարդ էր մեկնում այնտեղ: Այդ գիշեր, սակայն, հերթապահողները նշանակված վայր չեն հասել եւ հիմնականում մնացել են Ներքին Խնձորեսկի խաչմերուկի հսկիչ կետում: Թող այն տպավորությունը չստացվի, որ մենք հակված ենք մեղավորներ փնտրելու ընդհանուր այդ քաոսում: Ոչ, հազար անգամ ոչ: Բանն այն է, որ պատասխանատու այդ գործին երբեմն իմիջիայլոց վերաբերմունք ենք ցույց տալիս, հանդես բերում ոչնչով չհիմնավորված ինքնավստահություն: Այդ կերպ կարելի է բացատրել նույն գիշերը նշված հսկիչ կետում հերթապահ միլիցիոներների բացակայությունը, գիշերն իրենց տեղում չգտնվելը, ինչը վկայում են իրենք՝ հասարակական հերթապահները:

Օրվա վերջին իմացանք, որ ոչխարի հոտի հետքերը ձգվում են դեպի Կուբաթլիի շրջան: Այդպիսի կարծիքի էր հանգել վերոհիշյալ օպերատիվ խումբը: Այդուհանդերձ, ոչ մի հույս չենք փայփայում, որ երբեւիցե կգտնվեն ոճրագործների հետքերը...

Ի՞նչ անել: Հարցադրումն այս ոչ մի անգամ այդչափ ծանր չի թվացել, ոչ մի անգամ չեմ մտածել, որ նման հարցը երբեւիցե պատասխան չի ունենա: Իսկ հիմա այդպիսի մտավախություն ունեմ: Մանավանդ որ մեր նորակազմ պառլամենտը, ինչքան էլ չիմանալու տանք, չի փորձում մոտենալ այս տարածքի լարված կացությանը: Երկու ամսում 9 զոհ տվինք, մեկը չէ, 9-ը: Մի՞թե պետականորեն հնարավոր չէ սահմանագծում բռնկված հրդեհը մարել: Չեմ ուզում հավատալ դրան: Իսկ եթե այդպե՞ս է: Այդ դեպքում գուցե ինքներս՝ գորիսեցիներս, միասին խորհենք, իրավիճակից դուրս գալու ելք փնտրենք, գուցե մեր հույսն ամբողջովին մեզ վրա դնենք:

Երբ վերադառնում էինք պատահարի վայրից, Խնձորեսկ գյուղում իր դանդաղ ընթացքով մեր դիմացից դուրս եկավ զինվորական զրահամեքենան: Դա ժամը 17-ն անց 30-ին էր: Իսկ նրան պատահարի վայր գալու համար «տագնապ» էին բարձրացրել մոտավորապես ժամը 15-ին, մեր ներկայությամբ: Պատահական այս հանդիպումը կարծեք հուսահատության եւս մեկ երակ ավելացրեց խռոված մեր հոգում: Ժամեր հետո պատահարի վայր մեկնող զրահամեքենան նաեւ մի տեսակ կոչ էր՝ ուղղված ապրողներիս, սթափության կոչ, հույսներս մեզ վրա դնելու կոչ, ինքներս մեզ ապավինելու կոչ:

Գլուխ խոնարհելով թուրք ոճրագործների զոհը դարձած մեր չորս հայրենակցի թարմ հիշատակի առջեւ, մեր պարտքը պետք է լինի ոչ թե ողբալով, այլ իրադրությունը սթափ գնահատելով, մեր միասնությունն ամրապնդելով, մեր համերաշխությամբ ու խոհեմ ձեռնարկումներով հարգել նրանց հիշատակը: Դրանում եմ տեսնում պահի հրամայականը, կատարված ոճրագործության գլխավոր դասը:

ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

գ. Խնձորեսկ, 27.10.1990 թ.

«Զանգեզուր» թերթ, N130(6924)

Բռնագաղթ

ՆԱԽՕՐՅԱԿԻՆ

Մայիսի 7-8-ին Գորիսի շրջանի սահմանամերձ գյուղեր կատարած զինված ասպատակություններն ավելի խոր բովանդակություն եւ հեռագնա նպատակներ ունեին, քան կարելի էր ենթադրել:

«Խ*ՍՀՄ օրենսդրությամբ չնախատեսված զինված կազմավորումների ստեղծումն արգելելու եւ անօրինական զենք պահելու դեպքում այն առգրավելու մասին»* երկրի պրեզիդենտի հրամանագրի կատարումը կեղծ պատրվակ էր հայ ժողովրդի նկատմամբ նոր դավադրությունը կյանքի կոչելու, խաղաղ, ստեղծագործ աշխատանքով զբաղված մարդկանց ահ ու սարսափի մեջ դնելու, ԼՂԻՄ-ի հարավային բնակավայրերում իրագործվելիք ոճրագործությունների ընթացքում իրենց իսկ լեզվով ասած «Զանգեզուրյան սեպը» չեզոքացնելու համար:

Դրան հաջորդած երեք օրվա թվացյալ անդորրը՝ սահմանագծում, չուշացրեց իր պտուղները տալ: Մայիսի 11-12-ին հայ-ադրբեջանական սահմանի Գորիս-Լաչին, Գորիս-Կուբաթլի սահմանագծում բանակային ստորաբաժանումների վերադասավորում էր կատարվում: Դրանք, ինչպես մեկնաբանում էին, գեներալ Շատալինի հայտարարությամբ նախատեսված զորային տեղաշարժերն են, որի նպատակն իբր հայ-ադրբեջանական սահմանում խաղաղության վերահսկումն է: Ավելի հեռատես էր ՀՀ ՆԳ նախարարի խորհրդական, գնդապետ Գրիգոր Գրիգորյանը: Մայիսի 13-ին մեզ հետ ունեցած հարցազրույցի ժամանակ նա առաջ էր քաշում Ադրբեջանի տարածքից շրջանի մատույցներում զորային կուտակումների, նոր տեղաբաշխումների վերաբերյալ իր ենթադրությունները: Դա, նրա կարծիքով, մարզն օղակելու, ներսում գործողություններ ծավալելու դեպքում դրսից հնարավոր միջամտությունները կասեցնելու նպատակ կարող էր հետապնդել: Կարծեք թե այդպես էլ եղավ...

Մայիսի 13-ին՝ երկուշաբթի օրը, ինչպես ավելի ուշ իմացանք հաղորդումներից, սկսվեց Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության նկատմամբ իրականացվող ռազմաքաղաքական ճնշման նոր փուլ՝ իրենց դարավոր բնօրրանից հայ բնակիչներին բռնությամբ, ուժով տեղահան անելու գործողությունը: Երկու-երեք օր լիարժեք տեղեկություններ չէին ստացվում ծավալվող իրադարձությունների մասին: Իսկ ստացվող արձագանքները մեզ մոտ որակվում էին իբրեւ անձնագրային ռեժիմի ստուգում, «հայ բայեվիկների» փնտրտուք, այդ ընթացքում զինվորականների եւ օմօնականների կողմից իրենց իրավասությունների գերազանցում:

Մայիսի 16-ին՝ ցերեկով, պատգամավորների Գորիսի շրջանային, քաղաքային խորհուրդների գործադիր կոմիտեներն իրազեկվեցին պաշտոնապես՝ Հադրութի շրջանում իրականացվող բռնությունների մասին, ինչպես եւ բռնագաղթվածների մի մասը Գորիս տեղափոխելու հնարավորության մասին: Նույն օրը երեկոյան շրջխորհրդի գործկոմում արտակարգ իրավիճակ էր հայտարարված: Ավելի ուշ՝ ժամը 23-ի սահմաններում, ամփոփվում էր նախապատրաստական աշխատանքների ընթացքը: Մարդկանց սահմանագծում ընդունելու եւ ըստ նշանակված վայրեր տեղափոխելու համար պատրաստ էր ավտոբուսների շարասյունը: Ինստիտուտի, գյուղտեխնիկումի, պրոֆտեխուսումնարանի, գիշերօթիկ դպրոցի հանրակացարանները պատրաստ էին ժամանակավորապես հյուրընկալելու մարդկանց: Միջոցառումներ էին մշակվել նաեւ բռնագաղթվածների բժշկական սպասարկման, սննդապահովման համար:

Թեեւ նախապատրաստական աշխատանքներն ակտիվությամբ էին առաջ տարվում, այնուամենայնիվ, շարունակում էր իշխել անորոշությունը. Երեւանը լրացուցիչ տեղեկություններ չուներ՝ իրո՞ք մարդիկ տեղահանվում են մարզի տարածքից, իրո՞ք Գորիս են տեղափոխվում: Հադրութի հետ կապ չկար: Ստեփանակերտի մարզգործկոմի հերթապահությունը նույնպես սպառիչ տեղեկություններ չուներ: Միայն Հադրութ զանգահարելուց հետո Ստեփանակերտը հաղորդեց՝ շրջկենտրոնի եւ գյուղերի միջեւ գրեթե կապ չկա, ըստ շրջկենտրոնից ստացված հաղորդման՝ տեղահանվել են մի քանի գյուղի բնակիչներ եւ նրանց տեղափոխող ավտոշարասյունն ուղղվել է դեպի Կապան: Ճշտում ենք. Կապանի շրջանային-քաղաքային խորհուրդների գործկոմներում տեղյակ չեն, գաղթականների չեն սպասում:

➔

Այդ ընթացքում Ներքին Խնձորեսկի մերձակայքի պահակակետից հաղորդում են՝ Կուբաթլիի պահակակետին մոտենում է մեքենաների շարասյուն: Ավելի ուշ գործկոմի հերթապահությունում սահմանագծից նոր հաղորդում է ստացվում՝ շարասյունը կանգ է առել պահակակետում: Մեքենաները հանգցրել են լույսերը:

Լարված րոպեները, ժամերը հաջորդում են միմյանց...

ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐՆ ԻՋԵՑՎՈՒՄ ԵՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՊԱՀԱԿԱԿԵՏՈՒՄ

Մայիսի 17-ին՝ լուսաբացից առաջ, ժամը 4-ին, Կուբաթլիի սահմանամերձ պահակակետում մարդիկ են իջնում ավտոբուսներից: Հադրութցի գաղթականներն են... Դատարկվում են բեռնատարները: Դրանցում մարդիկ իրենց այն իրերն են տեղավորել, որոնք չէին արժանացել օմոնական անվանվող թուրք հրոսակների ուշադրությանը եւ «մեծահոգաբար» թողնվել էին տերերին:

Ներքին Խնձորեսկի խաչմերուկի պահակակետից մինչեւ սահման մոտ մեկ կիլոմետր կլինի, սահմանից նույնքան հեռավորության վրա է գտնվում նաեւ Կուբաթլիի պահակակետը: Հենց այդտեղ էլ ճամբար էին դրել գաղթականները:

Առավոտյան ժամը 5-ին զինվորական ուղեկցողների եւ օմոնականների թույլտվությամբ նրանցից երկու մարդ անցնում են սահմանը՝ իրենց գալու մասին տեղեկացնելու գիշերային հերթապահներին: Հետդարձից հետո թույլտվություն է ստացվում երկու հոգով մոտենալ գաղթականներին: Սենիկ Հովհաննիսյանն ու Աշոտ Սաֆյանը մոտենում են գաղթականներին, առաջին տեղեկությունները ստանում նրանցից, զինվորական ներկայացուցչի հետ պայմանավորվում հետագա գործողությունների մասին:

Սկսվում է մարդկանց օգնելու, սնելու, բնակեցնելու, նրանց հետագա ճակատագիրը որոշելու պատասխանատու եւ վճռական ժամանակաշրջանը:

ԱՌԱՋԻՆ ՃԱՄԲԱՐԻ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԸ

Կուբաթլիի պահակակետում սփռված մարդկանց մոտ առաջին անգամ գտնվող ամեն ոք դժվար էր ուշքի գալիս սոսկալի տեսարանից: Երեխաների վախվորած աչքերն ու պահվածքը, կանանց, ծերերի հոգնատանջ տեսքը, խոսելու ընդունակ մարդկանց պատմությունները շատ ծնշող էին, ծանր: Գաղթականների իրավիճակին ծանոթանալուց, ընդհանուր առմամբ նրանց կրած զրկանքներին տեղեկանալուց հետո հարկավոր էր, գոնե մոտավորապես, ճշտել նրանց թիվը: Բռնագաղթն ինքը տարերայնություն է՝ բռնագաղթվածների համար, ուստի դժվար էր ճշտել մարդկանց քանակը, մանավանդ որ պարզ չէր պատանդների, առեւանգվածների, փախուստի դիմածների թիվը: Հետեւապես, առաջին իսկ օրը շրջանառության մեջ դրված 1000 թիվը ճշտորեն չէր կարող արտացոլել մարդկանց քանակը: Առաջին հաղորդագրություններում տեղ չէին գտել նաեւ Բանաձոր, Խանձաձոր գյուղերի անվանումները, որոնց բնակիչները նույնպես այստեղ էին՝ ճամբարում:

Մայիսի 18-ին երկրորդ անգամ ճամբարում լինելուց հետո որոշակիություն մտցվեց այդ հարցում:

Ստորեւ ներկայացնում ենք մարդկանց կամ ընտանիքների թիվը՝ ըստ գյուղերի, նշելով նաեւ այդ գյուղերի բնակիչների (ընտանիքների) թիվը մինչեւ բռնագաղթ:

Գյուղերի անվանումը	Մինչեւ գաղթ		Ճամբարում գտնվող	
	բնակիչների թիվը	ընտանիքների թիվը	մարդկանց թիվը	ընտանիքների թիվը
Առաքյուլ	260		73	
Ջիլան	19		12	
Բինիաթլու	6		5	
Քարագլուխ	90		42	
Դոլանլար	250		210	
Բանաձոր	325	90		11
Խանձաձոր	150	39		6

Մոտ 400 ընտանիք՝ 1100 բնակիչ: Մյուս ընտանիքների եւ բնակիչների մասին գաղթականները տեղյակ չէին: Հայտնի էր միայն, որ երիտասարդների մի մասը պատսպարվել է: Երեխաները հիմնականում, նախօրյակին, տեղափոխվել են Հադրութ շրջկենտրոն:

ԻՍԿ ՈՎՔԵ՞Ր ԵՆ ՀԱՆԳՐՎԱՆԵԼ ՆԵՐՔԻՆ ԽՆՁՈՐԵՍԿԻ ՄԵՐՁԱԿԱՅՔՈՒՄ

Մայիսի 17-ին Ներքին Խնձորեսկի «Ռուսի ձոր» անվանյալ դաշտամասում, որը սահմանակից է Կուբաթլիի շրջանին, գաղթականներ չկային: Օրվա վերջին՝ ժամը 24-ի սահմաններում, Ներքին Խնձորեսկում նկատվել էր գյուղի ուղղությամբ ձգվող ավտոշարասյունը: Գյուղացիները փորձել են մոտենալ: Շարասյան առջեւից ընթացող զրահամեքենան գնդակոծել է գյուղի մատույցները՝ անհնարին դարձրել խնձորեսկցիների

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

առաջխաղացումը: Զորում կանգ առնելուց հետո, կես ժամ անց, զրահամեքենան եւ ավտոմեքենան հեռացել են Կուբաթլիի պահակակետ:

Այդ ձորում նրանք իջեցրել էին բռնագաղթվածների նոր խումբ:

Ի տարբերություն առաջին խմբի, դեպքերն այդտեղ զարգացել էին այլ կերպ: Ուղեկցող օմօնականները չբավարարվելով մարդկանց նկատմամբ ճանապարհին կատարված բռնություններով, տեղում նոր ծեծ ու ջարդ են կազմակերպել: Թալանել են այն, ինչ գյուղում չէին հասցրել գողանալ: Բեռնատարների մի մասը, փաստորեն, հետ է վերադարձել առանց իրերը բեռնաթափելու:

Գաղթականներին անմիջապես հասել են խնձորեսկցիները եւ շրջապատել հոգատարությամբ: Ամբողջ գիշեր Ներքին Խնձորեսկի տղաները հսկում էին հալածված հայրենակիցներին:

Իսկ ովքե՞ր էին նոր գաղթականները: Խանձաձորից` 5, Ջրաբերդից` 50, Բանաձորից` 38, Դոլանլարից` 45 մարդ: Ընդամենը` 138 մարդ:

Այդտեղից մինչեւ գաղթականների առաջին կայան մոտ 3 կմ էր: Բայց նրանք, թեեւ շատերը միմյանց փնտրում էին, գտնվում էին սահմանի տարբեր կողմերում:

ՎԿԱՅՈՒՄ ԵՆ ԱԿԱՆԱՏԵՍՆԵՐԸ

Իրենց դարավոր տներից հայ բնակիչների տեղահանությունն ուղեկցվում էր թուրք ելուզակների ջարդարարությամբ եւ արյունահեղությամբ, մարդկանց արժանապատվությունը տրորելով: Թուրքերի գործունեության մռայլ իմաստը հաստատվում է այն վկայություններով, որոնք տալիս էին հադրութցիները, ավելի ուշ` բերդաձորցիները: Ահա նրանցից մի քանիսի խոսքը:

ԱՐՏԱՇԵՍ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Բերդաձոր գյուղ (դեմքի վերքերը դեռ չեն սպիացել)

Վերքերս առաջացել են օմօնականների ծեծի հետեւանքով: Պահանջում էին ստորագրել ներկայացված փաստաթուղթը, որի բովանդակության մասին պատկերացում չունեի:

– Սա ադրբեջանական հող է, դուք պետք է հեռանաք այստեղից, – անընդհատ ասում էին նրանք:

ԱՇՈՏ ՍԵՎՅԱՆ, Հադրութի շրջան, Ջրաբերդ գյուղ

Ոչ մի վայրենության առաջ նրանք կանգ չէին առնում: Ամուսնու աչքի առաջ անարգում էին կնոջը:

Ողջ կյանքում վաստակած ունեցվածքս թալանեցին:

ՄԻԽԱՅԵԼ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ, Հադրութի շրջան, Խանձաձոր գյուղ

Մայիսի 15-ին, 16-ին թուրքերի ոհմակն անարգել վխտում էր գյուղերում: Թալանում էին այն, ինչ ցանկանում էին: Տներում դատարկություն է, ավերածություն: 65 տարեկան մարդ եմ, չբավարարվեցին ճանապարհին ծեծելուց, այստեղ էլ իջեցնելուց խմբովին հարձակվեցին ինձ վրա:

ՄԱԴԱԹ ՕՀԱՆՅԱՆ, Ջրաբերդ

Ջեբրաիլի շրջանի տարածքում մեզ տեղափոխող մեքենան կանգնեցվել է: Ավտոմատի հետնամասով հարվածելով վզիս` ձեռքիցս բռնած թուղթ են ստորագրել տվել:

ԷԴԻԿ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ, Ջրաբերդ

15 տարեկան աղջկաս փրկությունն ինձ մեծ դժվարությամբ է հաջողվել: Մի տեղ կաշառք եմ տվել, մի ուրիշ տեղ թաքցրել իրերիս մեջ:

ՎԱԼԵՐԻԿ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ, Ջրաբերդ

Տեսնեիք, թե ինչպես են վերաբերում 80 տարեկան կնոջս: Լեզուս չի պտտվում:

– Կամ դու պետք է ինձ հետ իջնես ներքնահարկ կամ թոռնիկդ, – ասում էին օմօնականները:

Իսկ թոռնիկը 13 տարեկան էր:

Այսպես կարելի է լսել յուրաքանչյուրի ցնցող տպավորությունները, վկայությունները: Յուրաքանչյուրի լեզվի վրա անեծք, մեղադրականներ կան: Բայց, հավատացեք, դրանցից մեր ցավը դույզն-ինչ չի թեթեւանա:

ԳԻՇԵՐԸ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԻ ՃԱՄԲԱՐՈՒՄ

Մայիսի 17-ի, լույս 18-ի գիշերը Կուբաթլիի կայանում հարաբերական անդորր էր:

18-ի առավոտյան այնտեղ կանգնած էին 4 զրահամեքենա, 2 տանկ, զինվորական բեռնատարներ: Ավելի շատ էին զինվորականները, քան նախորդ օրը: Թուրք միլիցիոներները հետ էին քաշվել: Սակայն նախօրյակին` մայիսի 17-ի իրիկնամուտին, քաղաքացիական հագուստով ադրբեջանցիներ էին հայտնվել գաղթականների մոտ` ներկայացրել զբաղեցրած տարածքից անհապաղ հեռանալու վերջնագիր: Հրաժարվելու դեպքում սպառնացել են բռնություններ կիրառել: Զինվորականների միջամտությունից հետո նրանք հեռացել են: Մինչ այդ շրջանի ներկայացուցիչների եւ զինվորականների միջեւ համաձայնություն է կայացվել Կուբաթլիի պահակակետում մարդկանց անվտանգությունն ապահովելու վերաբերյալ:

Ներքին Խնձորեսկում գաղթականների գիշերային անվտանգությունն ապահովում էին տեղի երիտասարդները:

ՄԱՅԻՍԻ 18, ԺԱՄԸ 16.00... ԳՈՐԻՍ-ԼԱՉԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳԻԾ Է ՀԱՍՆՈՒՄ ԲԵՐԴԱՁՈՐՑԻՆԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԽՈՒՄԲԸ

Մինչեւ մայիսի 15-ը Բերդաձորն անառիկ մի ամրոց էր Շուշվա շրջանում: Թուրքն իր օրում ոտք չէր դրել ռազմավարական անփոխարինելի նշանակության այդ կղզում: Երեք գյուղ այստեղ` Մեծ գյուղ (165 մարդ), Հին շեն (290 մարդ), Եղծահող (135 մարդ)` շրջապատված ադրբեջանաբնակ գյուղերով, հեշտությամբ չէին հարատեւում: Լինում էին ավազակային հարձակումներ, գնդացրային կրակահերթեր, բայց միշտ էլ արժանանում էին պատշաճ դիմադրության: Մայիսի առաջին տասնօրյակից հետո բանակային ստորաբաժանումների, օմօնականների կողմից իրականացվող ահաբեկումների ալիքը հասավ նաեւ Բերդաձոր: Գյուղից 39 երիտասարդի պատանդ վերցրին: Տղաները, հավանաբար, գտնվում են Լաչինի մեկուսարանում եւ Շուշիի բերդում: Պատանդների թվում են նաեւ տնտեսությունների, գյուղխորհուրդների ղեկավարներ Գրիշա Սարգսյանը, Էդիկ Սաֆարյանը, Հենրիկ Հովակիմյանը:

Մայիսի 15-16-ին Շուշիի ղեկավարներն այդ գյուղերում կազ-

➔

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ð²ðàê²Ø²ðÎàõØ

մակերպեցին համայնքների ժողովներ: Թաթարական նոյինները մեկ պահանջ էին դնում՝ մեր հողն ազատեք:

Կանխազգալով վերահաս վտանգը, 17-ի երեկոյան զինվորականների օգնությամբ երեխաներն ուղարկվեցին Ստեփանակերտ:

Տեղահանությանը նախորդած երեք օրը բերդաձորցիների մոտ ցնցող հուշեր թողեց:

Մայիսի 15-ի վաղ առավոտյան գյուղը շրջապատել էին տանկերով, զրահամեքենաներով, մինչեւ ատամները զինված բանակայիններով: Օղակված գյուղեր են մտել միլիցիայի հագուստով ադրբեջանցիներ: Պահանջում էին հանել զենքերը, «բայեվիկների» տեղն ասել: Իրենց ուզածն ամեն գնով գտնելու համար տակնուվրա էին անում տները, կից կառույցները: Կանգ չէին առնում մարդկանց ահաբեկելու ոչ մի միջոցի առջեւ: Նրանք չերկնչեցին նույնիսկ հղի կնոջ վրա հարձակվելուց: Բայց Անուշավան Գրիգորյանը չէր կարող հանդուրժել կնոջը հասցվող վիրավորանքը եւ փորձեց պաշտպանել նրան: Մի քանի ակնթարթ հետո ավտոմատային կրակահերթերը նրան գլորեցին ցած: Անուշավանին բերդաձորցիները հուղարկավորեցին մայիսի 18-ի առավոտյան ժամը 7-ին՝ տեղահանվելուց մի քանի ժամ առաջ:

Բռնությունները, ինչպես տեսնում եք, այդտեղ էլ իրականացվում էին նույն սցենարով: Ստիպում էին մարդկանց ստորագրել ինչ-որ փաստաթղթեր:

Մարդիկ ստորագրում են այդ թղթերը, որոնց մեջ «խնդրանք» է պարունակում՝ իրենց Հայաստան տեղափոխելու համար: Այդ եղանակով, ինչպես հաստատեց Հին գյուղի եւ Մեծ գյուղի պատգամավորների խորհրդի նախագահ Սուրեն Դավթյանը, բոլորը ստորագրել են դիմումները: Առավել խարդախ էր բանակայինների գործելակերպը: Արտաքուստ ոչինչ չէին անում: Մինչդեռ հենց նրանք էին օղակի մեջ առել գյուղերը, արձակել թուրքերի արյունոտ ձեռքերը: Իրենց դավանանքին զինվորականները հավատարիմ մնացին մինչեւ վերջին րոպեն: Գյուղի մուտքի մոտ կարգված պահակակետում նրանք հավաստիացրին, թե իբր մարդկանց Ստեփանակերտ են տանում: Սակայն շուտով ավտոշարասյունը թեքվեց դեպի Լաչին: Մարդիկ չգիտեին, թե ուր են տանում իրենց:

Մայիսի 18: Երեկոյան ժամը 8-ն է: Տեղ գյուղի սահմանամերձ դաշտում՝ խճուղու երկարությամբ, շարունակում էին ընդունվել նոր բեռներ, նոր ընտանիքներ: Սահմանագծից սկսած, ճանապարհի աջ եւ ձախ կողմերին, մոտ մեկ կմ երկարությամբ դասավորվում էին բնավեր բերդաձորցիների իրերը: 600-ի հասնող բերդաձորցիներից 350-ն արդեն այստեղ էր:

Սահմանագծից այն կողմ խմբված էր թուրք միլիցիոներների զինված մի բազմություն: Սահմանի երկու կողմում սպասում էին տեղահանվածների մնացած խմբին: Վերջին մեքենաները հասնելուց հետո, Տեղ գյուղի ղեկավարների անմիջական ղեկավարությամբ եւ օգնությամբ, կազմակերպվեց գաղթականների տեղափոխումը գյուղ: Հաշվարկը պարզ էր՝ այդ վայրում, որտեղ իջել էին մարդիկ, անվտանգության երաշխիքներ չկային: Բարեգութ տեղցիները ոչ միայն կազմակերպեցին գաղթականների տեղափոխումը, այլ նրանց ցույց տվեցին անհրաժեշտ օգնություն, աջակցություն, ջերմություն:

Բերդաձորցիների մի մասը հյուրընկալվեց տեղցիների օջախում: 20 ընտանիք ժամանակավորապես օթեւանեց Կոռնիձորում: Առանձին ընտանիքներ տեղափոխվեցին շրջանի այլ գյուղեր՝ բարեկամների, հարազատների մոտ: Այդուհանդերձ, գաղթականների հիմնական մասը շարունակում է մնալ Տեղ գյուղում՝ սպասելով իր ճակատագրի որոշմանը:

Ո՞ՐՆ Է ԵԼՔԸ

Ահա այն խնդիրը, որն ըստ էության, միանգամայն իրավացիորեն, համարվում է կենտրոնահարցը պատմական, ճակատագրական այս պահին:

Գործեցին գաղթականներ ընդունելու, մարդկանց տնավորելու փորձ ունի՝ դժբախտաբար: Սակայն հարցն այս անգամ ավելի խորը եւ պատասխանատու է, քան կարելի է պատկերացնել առաջին հայացքից: Խոսքը, ուրեմն, սոսկ գաղթականներ ընդունելու մասին չէ: Խոսքը հայաթափվող Ղարաբաղի բնակչությանը կիսաճանապարհից հետ տալու, մարզի հայաթափմանը դիմակայելու մասին է:

Հարցի նրբությունը հասկանալու համար, ավելի լավ է լսենք իրենց՝ գաղթականների կարծիքը, պրոբլեմի լուծման հնարավոր տարբերակների մասին: Իսկ եզրակացությունները՝ մի քիչ ավելի ուշ:

Առաջին կարծիքը կրողներն աներկբայորեն մերժում են վերադառնալու ամեն մի առաջարկություն:

– Խնդրում ենք, փրկեք մեզ թուրքերից:

– Լավ է մեռնենք, քան վերադառնանք:

– Ո՞ւր գնանք, տուն տեղ չկա:

Ի՞նչ են առաջարկում հարցի լուծման երկրորդ տարբերակի կողմնակիցները:

– Թող վերադարձնեն մեզ մեր տները՝ կյանքի ու կայքի անվտանգության երաշխիքներ ապահովելով:

– Հենց հիմա էլ պատրաստ ենք հետ գնալ, չնայած անվնաս տուն չկա:

Նորից կհիմնենք մեր տունը, մեր հողն անտեր

չենք թողնի, բայց պետք է ապահովել մեր անվտանգությունը:

– Մենք պատրաստ ենք մինչեւ արյան վերջին կաթիլը կռվել: Բայց ո՞ւմ դեմ՝ Խորհրդային բանակի՞:

Ուրեմն առաջին հերթին՝ անվտանգություն:

Երրորդ տարբերակը:

– Ծերերը, հաշմանդամները, երեխաները մնան Հայաստանում, ժամանակավորապես ապաստան գտնեն, իսկ տղամարդիկ կանանց հետ վերադառնան:

Եվս մեկ առաջարկ:

– Թող հենց այստեղ՝ ժամբարում, ժամանակավորապես ապրելու պայմաններ տրվեն, քանի դեռ պրոբլեմը հիմնավորապես չի լուծվել:

Բոլորովին հակառակ ուղղությամբ է մտածում գաղթականների մի այլ խումբ, որին հարողների թիվը ժամանակ առ ժամանակ մեծանում է՝ իր մեջ ընդունում մինչ այդ տատանվողներին, թերահավատներին: Այդ խմբի տրամադրությունն ավելի ամբողջական տեսքով արտահայտեց Հադրութի շրջանի Ջրաձատ գյուղի բնակիչ Սոկրատ Սարգսյանը:

– Հադրութը մեր պապական տունն է, մեր գերեզմաններն այնտեղ են, – ասաց նա: - Հադրութը մեզ համար կորած չէ: Ինչպե՞ս կարելի է երեխան մորից կտրել: Ես անպայման կվերադառնամ մեր գյուղ: Երեք-չորս օր է՝ իմ տանը չեմ: Ոչինչ իմ ապուպապերի հող չի դառնա: Հավատում եմ՝ նորից իմ տանն եմ լինելու:

Ինչ խոսք, յուրաքանչյուր կարծիք իր հիմնավորումն ունի, իր պատճառաբանությունները: Բոլորին պետք է հասկանալ: Մարդիկ, մասնավորապես կանայք, երեխաները, ծերերը լարված վիճակում են:

Սակայն, այդքանով հանդերձ, կան բաներ, որոնք առավել եղերական են, քան ջարդն ու արյունահեղությունը: Դա դարավոր բնօրրանից հային տեղահանելն է, Ղարաբաղը՝ առանց հայերի հրեշավոր ծրագրի իրականացումը, Ղարաբաղում առաջացած ազգային հարցը բռնագաղթով լուծելու թուրքական մարմանջը: Ուրեմն, թեեւ պրոբլեմի լուծման վերաբերյալ անթիվ, անհամար կարծիքներ կան, բայց ելքը մեկն է՝ մարդիկ պետք է վերադառնան իրենց օջախները, տեր կանգնեն իրենց տանը: Ինչ խոսք, որ գաղթականների կարծիքները, նրանց փաստարկները պետք է ամենայն լրջությամբ հաշվի առնվեն եւ նրանց հայտարարությունները չպետք է թողնել ձայն բարբառո հանապատի: Ինչ խոսք, որ վերադառնալու դեպքում պետք է ապահովվեն անվտանգության հուսալի երաշխիքներ, բացառվի նոր արյունահեղության վտանգը:

Թե ինչու պրոբլեմի լուծման ճանապարհը մեկն է, կարծում եմ, անհարկի չեն լրացուցիչ փաստարկները:

Եթե Գետաշենից, Մարտունաշենից հետո թուրքն իր հովանավորի հետ միասին կուլ տա նաեւ այս պատառը, ուրեմն ինքնըստինքյան բացվում է ղարաբաղցիների արտագաղթի ճանապարհը, իրականացվող ցեղասպանությանը կանաչ լույս վառում: Հասկանալով, թե ինչ հետեւանքներ կարող է ունենալ մարդկանց այս տեղահանումը, մենք պարտավոր ենք ճիշտ կողմնորոշվել: Սա այն հարցը չէ, որ կարելի է սխալվել: Հադրութը, Բերդաձորը պետք է մնան Մութալիբովի բկում:

Երկրորդ ճանապարհ չկա:

ԿԵՆՏՐՈՆԸ ԱՆՀՈՂԴՈՂԴ Է... ԿԱՄ՝ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՄՊՈՏԵՆՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ով շատ թե քիչ ծանոթ է Ղարաբաղի պատմությանը, տեղյակ է, անշուշտ, որ երբեք եւ ոչ մի ուժի առաջ Ղարաբաղը չի ընկրկել: Տապալվել են թագավորներ, նախարարներ, մելիքներ, բայց Ղարաբաղը կանգուն է մնացել, հայ մնացել: Այն, ինչ հազարամյակների ընթացքում չի հաջողվել մոնղոլին, սելջուկին, օսմանցուն, պարսիկին, հաջողվում է «վերակառուցման առաջնորդներին»: Ճիշտ է ասել՝ չլիներ կայսրությունը, չլիներ խորհրդային մերօրյա «սահմանադրությունը», գյուղեր չէին տեղահանվի: Առանց տանկի, առանց զրահամեքենայի, առանց ռուսի հետ դաշինքի թուրքը չէր մտնի Հադրութ, Բերդաձոր: Այնպես որ՝ Ղարաբաղն անհավասար մարտի մեջ է:

Այսքանից հետո, առաջին օրվանից, Գորիսում հավաստիացումներ են ստացվում, որ երկրի իշխանությունների ուշադրությունը սեւեռված է այս հարցին, ասում են անվտանգության խորհուրդը քննարկել ու դատապարտել է, որոշել է կասեցնել գաղթը, մարդկանց վերադարձնել: Մենք էլ, ինչ արած, հավատում ենք: Բայց... Այսօր մայիսի 19-ն է, եւ ոչ մի տեղաշարժ: ԼՂԻՄ-ի պարետ Ժուկովն իր ավտոբուսներով չեկավ գաղթականների հետեւից, որ խոստանում էին, Պուգոյի առաջին տեղակալ Շիլովը Ստեփանակերտից չեկավ գաղթականների ճամբար, որ խոստանում էին: Հիմա էլ Վարեննիկովի եւ Կրյուչկովի ուղղաթիռներին ենք սպասում՝ խոստացել են:

19-Ը ՄԱՅԻՍԻ. ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԸ ՀԱՆԳՐՎԱՆՈՒՄ ԵՆ ԽՆՁՈՐԵՍԿՈՒՄ

Եթե բերդաձորցիները նույն օրը ժամանակավոր ապաստան գտան Տեղ գյուղում, ապա հադրութցիները երեք օր շարունակ մնացել էին բաց երկնքի տակ:

18-ի երեկոյան Կուբաթլիի պահակակետից, խնձորեսկցիների օգնությամբ, գաղթականները տեղափոխվեցին սահմանի այս կողմը՝ Խնձորեսկի տարածք:

19-ի առավոտյան ՀՀ ԳԽ պատգամավորական խումբը, որ մայիսի 17-ից Գորիսում է, որոշում ընդունեց երկու ճամբարի գաղթականներին տեղափոխել Խնձորեսկ՝ կուլտուրայի տուն:

Ժամը 15-ին վերջին գաղթականները Խնձորեսկում էին:

Մարդիկ սպասում են ուղղաթիռների, որոնք պետք է իրենց հարազատ օջախներ վերադարձնեն:

Օրվա երկրորդ կեսին գաղթականներին այցելեցին հանրապետության դատախազության քննչական խմբի անդամները: Բռնագաղթման հրեշավոր փաստի առթիվ քրեական գործ է հարուցվել: Մարդիկ բացատրություններ են տալիս թալանված կայքի, իրենց նկատմամբ կիրառված վայրագությունների, ուժի օգնությամբ գրված դիմումների՝ «խնդրագրերի» մասին:

ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

19 մայիսի 1991 թ.

«Զանգեզուր» թերթ, N 56(7002)

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðÎàõØ

Կրակագծում

Փետրվարի 18-19-ին ադրբեջանցիները հրետակոծել են Խնձորեսկ գյուղը: Մոտ 15 արկ է երկու օրվա ընթացքում ընկել գյուղի վրա: Դժբախտաբար կա մարդկային զոհ: Խնձորեսկցի մարտիկներն արժանապատվորեն են դիմագրավել թշնամու սանձարձակությանը: Սանասար Բեգլարյանի դասակը հաջողությամբ գրոհել է Կուբաթլիի շրջանի սահմանապահ ուղեկալի վրա, փախուստի մատնել օմոնականներին, վնասազերծել ադրբեջանցիների կրակակետը, բռնագրավել հրոսակների ռազմական տեխնիկան: Գորիսի տարածքում տեղաբաշխված սահմանապահ ուղեկալներին, հատուկ գնդի Գորիսի վաշտի ստորաբաժանումներին տրված է մարտական պատրաստականության հրաման: Սիսիանի, Եղեգնաձորի միլիցիայի բաժինների անձնակազմերը պատրաստ են առաջին անհրաժեշտության դեպքում օգնության հասնել գորիսցիներին:

Խնձորեսկցիները դեռ չէին հասցրել մոռանալ փետրվարի 11-ի գնդակոծությունը, երբ գյուղը կրկին՝ փետրվարի 18-ին, դարձավ հրետակոծության թիրախ: Երեկոյան՝ ժամը 21-ի սահմաններում՝ Կուբաթլիի շրջանի Նոմլու, Ալիղուլիշեն գյուղերի մերձակայքից եւ սահմանամերձ պահակակետից կարկտահար հրանոթներով, մարտական մեքենաներով կրակ բացվեց Խնձորեսկի ուղղությամբ: Արկերի առաջին պայթյունին հաջորդեցին նոր կրակոցներ: Վեցն անմիջապես պայթեց գյուղում: Երջանիկ պատահականությամբ առաջին այդ պայթյուններն էական վնասներ չպատճառեցին գյուղին:

ՀՀ ներքին գործերի նախարարության հատուկ գնդի Գորիսի ստորաբաժանման Խնձորեսկի դասակի մարտիկները, հրամանատարությամբ Սանասար Բեգլարյանի, որոնք ոտքի էին առաջին կրակոցներից անմիջապես հետո, փոխադարձ կրակահերթեր ուղղեցին հակառակորդի կրակակետերին: Սակայն ծավալուն հակագրոհը սկսվեց միայն փետրվարի 19-ի առավոտյան, մոտ ժամը 7-ին...

Խնձորեսկցի մարտիկներին նախորդ օրվանից օժանդակության էր եկել հատուկ գնդի ստորաբաժանման Գորիս քաղաքում տեղաբաշխված ջոկատը:

Ամբողջ գիշեր կրակագծում էր նաեւ ներքին գործերի բաժնի օպերատիվ խումբը:

...Լուսադեմին ձեռնարկված լայնածավալ հակագրոհին հաջորդեց ժամանակավոր հրադադար: Լռել էին հակառակորդի կրակակետերը եւս:

Ցավալիորեն մարտական գործողությունների այդ օրվա խրոնիկան չամփոփվեց դրանով: Ցերեկը՝ ժամը 13.30-ի սահմաններում, Խնձորեսկը եւ գյուղի մերձակայքը ենթարկվեցին ինտենսիվ հրետակոծման: 9 արկ, նախնական տվյալներով, ընկավ գյուղի վրա՝ տարբեր տեղերում: Արկերից մեկը պայթեց Անդրանիկ Բալասանի Դադալյանի տան վրա, որի հետեւանքով մահացու վիրավորվեց չորսամյա Լուսինե Բալասանյանը: Վիրավորվեցին տան հարսը՝ Ալվարդ Դադալյանը եւ տանտերը՝ Անդրանիկ Դադալյանը: Արկի հարվածն այնչափ դիպուկ էր, եւ անմիջապես հրդեհ բռնկվեց տանը, փլուզվեց պատը: Մեր աչքի առաջ հրկիզվող, կիսափլված տան իրերը, հագուստ-կապուստը փորձում էին փրկել համագյուղացիները, տեղ հասած հրշեջները՝ ծառայության ղեկավար Սուրիկ Հակոբջանյանի գլխավորությամբ, թեեւ դժվար չէր համոզվել րոպե առ րոպե մոխրացող տնից ինչոր բան փրկելու անհնարինության մեջ:

Սաշիկ Փանդունցի, Արմեն Մուրադյանի, Մխիթար Իդլունցի, Սերյոժա Ճատունցի, Վազգանուշ Բաղդագյուլյանի տնամերձերում կամ տան բակերում պայթած արկերը նույնպես նյութական վնաս պատճառեցին բնակարաններին, տնտեսություններին: Վիրավորվել էր տասներեքամյա Գայանե Սինունցը:

Ադրբեջանցիների ցերեկային վերահարձակումը, որի ողբերգական հետեւանքները չէին կարող չկանխատեսել դրա ձեռնարկիչները, արժանի էր հաշվեհարդարի:

...Վճիռը կայացված էր. գրոհով վնասազերծել, շարքից դուրս բերել Կուբաթլիի սահմանային պահակակետը: Ի դեպ, այս կետը, որտեղ ավելի վաղ տեղաբաշխված էր 4-րդ բանակի ուղեկալը, քիչ անգամ չէր հենադաշտ հանդիսացել թշնամական, արյունալի ձեռնարկումների համար:

Գրոհին նախորդեց ադրբեջանական կրակակետի հրետակոծումը: Հրետանավորներին անձամբ գլխավորում էր շրջանի զինվորական պարետ, մայոր Ս. Գրիգորյանը: Կեսժամյա հրետանային պատրաստությունից հետո, ժամը 15-ին Սանասար Բեգլարյանի դասակն անցավ գրոհի: Մեկ ժամ տեւած մարտը թուրք օմոնականներին ստիպեց փախուստի դիմել:

Կրակակետը շարքից հանված էր դասակի հմուտ, համարձակ, անվախ

Ներքին խնձորեսկցիների մարտական ոգին բարձր են պահում Սենիկ Ղուլյանի ջոկատի տղաները:

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàôØ

գործողությունների շնորհիվ: Այնտեղ գտնվող ռազմական տեխնիկան հիմնականում ոչնչացվեց, երկու հակատանկային հրանոթ, 50 արկղ արկ, մարտական երկու մեքենա բռնագրավվեցին:

Կարող եմ հաստատել, որ 7-րդ բանակի օպերատիվ խմբի ուղեկալի զինվորականները հայ մարտիկների հետ գործում էին խիստ համագործակցված եւ իրենց հնարավորությունները լիովին ծառայեցրին ագրեսորեն հակահարված տալուն:

Ժամը 18-ի սահմաններում, ինչպես նկատեցին ուղեկալի դիտորդները, ադրբեջանցի բանակայինները կրկին մոտենում էին ավերված ուղեկալին:

Քիչ անց հրետանային փոխհրաձգությունը վերսկսվեց...

Անքուն, տագնապալի երկու օրն իր դրոշմն էր թողել Ներքին Խնձորեսկի վրա: Անմիջապես սահմանագծում գտնվող գյուղը, որ յուրօրինակ մի ամրոց է այսօր գորիսեցիներիս համար, արհաբար դիմակայում էր պարտադրված սադրանքին: Գյուղի վիճակը հեռու էր խուճապային լինելուց, թեեւ անկարելի էր նաեւ այն սովորական համարել:

Ներքին խնձորեսկցիների մարտական ոգին բարձր են պահում Սենիկ Ղուլյանի ջոկատի տղաները:

Խնձորեսկ մտնելուց տեսանք, թե ինչպես ավտոբուսներով, մարդատար տարբեր մեքենաներով երեխաները տեղափոխվում են գյուղից: Առաջին հայացքից էվակուացիայի ծանր տպավորություն թողնող երեւույթին լույս սփռեց ԲՈւԱՏԶ-ի տնօրեն Ռաֆիկ Բաղդասարյանը. - Ավտոբուսները մենք ենք հատկացրել, իշխանությունների հանձնարարությամբ, - ասաց նա: - Թեեւ ոչ ոք, անգամ փոքրերը, չեն ցանկանում այս պահին լքել հայրենի տունը, գյուղը, այնուամենայնիվ, դա անհրաժեշտ է՝ հանուն մանկահասակների, ծերերի անվտանգության:

Այդուհանդերձ, քչերը համաձայնվեցին թեկուզեւ մի քանի ժամով օթեւանել գյուղից դուրս: Եվ, ի պատիվ խնձորեսկցիների, օրվա վերջին երեխաները գյուղում անսասան ունկնդրում էին արկերի սղոցը:

Ուշ երեկոյան հանդիպեցինք ՆԳ բաժնի պետի տեղակալ Սեւադա Առաքելյանին: Նա իրազեկեց, որ Գորիսի տարածքում տեղաբաշխված սահմանամերձ ուղեկալներին, հատուկ գնդի Գորիսի վաշտի ստորաբաժանումներին տրված է մարտական պատրաստության հրաման, որ Սիսիանի, Եղեգնաձորի միլիցիայի բաժինների անձնակազմերը պատրաստ են առաջին անհրաժեշտության դեպքում օգնության հասնել գորիսեցիներին:

Իսկ թե ինչպես է վիրավորների առողջական վիճակը, իմացանք շրջանային հիվանդանոցի

Կրակակետը շարքից հանված էր դասակի հմուտ, համարձակ, անվախ գործողությունների շնորհիվ: Այնտեղ գտնվող ռազմական տեխնիկան հիմնականում ոչնչացվեց:

վիրաբուժական բաժնում՝ վիրաբույժ Վիտալի Խուրշուդյանից, ով Հմայակ Գրիգորյանի եւ Վլադիկ Հայրապետյանի հետ իրականացրել էր բուժօգնությունը: Ահա թե ինչ ասաց նա. *«Լուսինեի կյանքն անհնարին էր փրկել: Լուրջ վիրավորված է նրա մայրը՝ Ալվարդը: Արկի մետաղական բեկորը մտել էր հարողնաշարային շրջան եւ դուրս եկել անոթային շրջանից: Վնասվել էր թոքի բիլթը եւ հարողնաշարային շրջանի մկանը, մեծ քանակությամբ արյուն է կորցրել: Վիրահատությունը հաջող է անցել: Ամեն ինչ արվում է նրա կյանքը փրկելու համար:*

Գայանե Վալերիկի Սինունցը, որի ծնկահոդը վիրավորվել էր արկի բեկորից. նույնպես վիրավորվել էր արկի բեկորից. նույնպես վիրահատվել է, վերականգնվել են կապանները: Նրա վիճակը կլավանա՝ անշուշտ»:

Ահա ինչ է տեղի ունեցել Խնձորեսկում փետրվարի 18-19-ին: Իսկ թե ինչու հենց այս օրերին՝ կանխատեսումներ անելու հարկ չկա: Սակայն, հանուն մեր պաշտպանական շարժման ապագայի, անօգուտ չէր լինի վերհիշել օրինաչափության աստիճանի հասած մեկ-երկու ճշմարտություն: Լեռնային Ղարաբաղում իրավիճակի սրումը բոլոր դեպքերում եւ անպայմանորեն տեղայնացվում է մեր սահմանագծում, ինչը, կարծեք, մեր ուշադրությունը շեղելու նպատակ է հետապնդում: Այնուհետեւ՝ չպետք է մոռանալ, որ Եվրախորհրդարանի դիտորդները գտնվում էին տարածաշրջանում: Խորշելով ճշմարտությունը ցուցադրելուց, նրանց թյուրիմացության մեջ գցելու համար Ադրբեջանը պետք է որ ջանար ցույց տալ հայերի «ագրեսիվությունը»: Իսկ նման հեղինակավոր դիտորդներ էլի կգան...

Հ.Գ. Հոդվածը պատրաստ էր տպագրության, երբ ՆԳ բաժնից հաղորդեցին. փետրվարի 19-ի լույս 20-ի գիշերն ու ցերեկը սահմանագծում զինված միջադեպեր չեն արձանագրվել: Չնայած դրան՝ հայ մարտիկները պատրաստ են ամեն մի անակնկալի: Խնձորեսկից, Ներքին Խնձորեսկից տեղեկացնում են, որ գյուղերում կյանքը վերադառնում է բնականոն հուն:

ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ
«Զանգեզուր» թերթ, N15 (7083),
19 փետրվարի 1992 թ.

Խնձորեսկցիները մտահոգվում են... եվ կոչ անում

2 զերինների հարձակումից անմասն չի մնացել նաեւ Խնձորեսկ գյուղը: Վերջին ամսում այն գրեթե պարբերաբար գնդակոծվում է ադրբեջանական Կուբաթլիի տարածքից: Այս պայմաններում գյուղի ինքնապաշտպանության խնդրի կազմակերպումը մնում է հույժ կարեւոր խնդիր: Վերջերս մի խումբ խնձորեսկցիներ՝ թվով 15 հոգի, այդ նպատակով մեկնեցին Երեւան, եղան ՀՀ նախարարների խորհրդում, պաշտպանության նախարարությունում: Խնձորեսկցիները հանդիպումներ ունեցան ՀՀ պետական նախարար Հ. Հակոբյանի, ՀՀ պաշտպանության նախարարի տեղակալ, սահմանային զորքերի վարչության պետ, գնդապետ Գ. Գրիգորյանի եւ ՀՀ արեւելյան սահմանային տարածքի հրամանատար, փոխգնդապետ Ա. Բաբայանի հետ:

Առանձնապես վերջին ժամանակներս ադրբեջանական գրոհայինների կողմից հաճախակի են դարձել Խնձորեսկի վրա կատարվող գնդակոծումները, հարձակումները, որոնց հետեւանքով զոհվում, վիրավորվում են անմեղ մարդիկ, գյուղին պատճառվում է հսկայական նյութական վնաս: Մինչդեռ գաղտնիք չէ, որ գյուղի պաշտպանությունն ամրապնդելու, բնակիչների կյանքն ու աշխատանքն անվտանգ դարձնելու նպատակով զգալի միջոցներ են պետք: Խնձորեսկի պաշտպանության խորհուրդն այդ նպատակով Գորիսի խնայբանկի գյուղի մասնաճյուղում բացել է թիվ 5771 հաշիվը, որին կարող են դրամական մուծումներ կատարել ոչ միայն խնձորեսկցիները (գյուղում, շրջկենտրոնում եւ այլ վայրերում բնակվող), այլեւ շրջանի, Գորիս քաղաքի հիմնարկ-ձեռնարկությունները, կազմակերպությունները, կոոպերատիվները, դրանց աշխատավորական կոլեկտիվները, ինչպես նաեւ անհատ քաղաքացիները՝ կանխիկ եւ անկանխիկ ձեւով: Ուստի դիմում ենք բոլորին՝ հուսալով, որ նրանք, ում համար թանկ է Խնձորեսկի պատիվն ու արժանապատվությունը, եւ ովքեր գիտակցում են խնդրի ողջ կարեւորությունը, մեծ ըմբռնումով եւ իրենց քաղաքացիական պարտքի խոր գիտակցմամբ ակտիվորեն կմասնակցեն հանգանակությանը, ուժերի ներածին չափով դրամական մուծումներ կկատարեն նշված հաշվին:

ԽՆՁՈՐԵՍԿԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

«Զանգեզուր» թերթ, N30(7098), 22 ապրիլի 1992 թ.

Խնձորեսկը ենթարկվել է զանգվածային հրետակոծության

2 պրիլի լույս 21-ի գիշերը, ժամը 4-ից Կուբաթլիի տարածքից հեռահար հրանոթներով զանգվածային հրետակոծության է ենթարկվել Խնձորեսկը: Գյուղի վրա եւ մերձակայքում ընկել է ավելի քան 100 արկ: Խնձորեսկի սահմանային ուղեկալից բացվել է պատասխան կրակ, ինչից հետո լռել է ադրբեջանական կրակակետերից մեկը:

Մոտ 4 ժամ տեւած ռմբակոծության հետեւանքով ավերվել է Հրաչիկ Գյուլամբարյանի բնակարանը, ջարդվել, փչացել տան կայքը: Մասնակիորեն վնասվել են Կարեն Շահնուբարյանի, Գագիկ Թելունցի, Ռուբեն Բաբալարյանի, Սուրեն Թելունցի, Գրիշա Բեգլարյանի, Սեբոբ Նադանյանի, Մուշեղ Հարությունյանի, Սեւադա Շահնազարյանի, Սաշիկ Մինասյանի, Սերյոժա Առուշանյանի, Վազգեն Թոխսանցի անհատական բնակշենքերը: Վադարշակ Հովսեփյանի անասնաշենքում բռնկվել է հրդեհ, ինչը մարվել է Գորիսի հրշեջ ծառայության աշխատակիցների օպերատիվ գործունեության շնորհիվ: Փլվել է գյուղի երկրորդ խանութի շենքի պատը, վնասվել են ներքին գազատար ցանցը, հեռախոսային եւ էլեկտրական լարերը, դրանց հենասյուները: Պատճառվել է նաեւ նյութական այլ վնաս:

Այս անգամ, բարեբախտաբար, զոհեր չկան: Կա երկու վիրավոր: Ստեղծված ծանր ու անորոշ կացությունը ստիպել է ազգաբնակչությանը՝ ապրիլի 21-ի առավոտյան գյուղից ժամանակավորապես տեղահանել մանկահասակ երեխաներին, ծերերին:

Այդուհանդերձ, գյուղում չկա խուճապային տրամադրություն, մարդիկ լի են հայրենի ոստանը մինչեւ վերջ պաշտպանելու վճռականությամբ: Միեւնույն ժամանակ գյուղաբնակները պահանջում են իշխանություններից՝ իրական միջոցառումներ ձեռնարկել գյուղի պաշտպանությունն ամրապնդելու, ադրբեջանական կրակակետերը լռեցնելու ուղղությամբ:

Գյուղում աշխատանքներ են կատարվում ավերածությունների հետքերը վերացնելու, հասցված վնասը վերականգնելու ուղղությամբ: Սակայն, դատելով ավերածությունների ծավալից, դժվար է ենթադրել, որ միայն ու միայն խնձորեսկցիները կկարողանան սեփական ուժերով վերականգնել կորցրածը:

ՍԵՓ. ԼՐԱՏՎ.

«Զանգեզուր» թերթ, N 30, 22 ապրիլի 1992 թ.

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

Քաջազուն տղերքը

Խնձորեսկի լուսաբացն էլ աքլորի կանչով չի սկսվում: Տագնապը, անհանգստությունը խառնել են գիշերվա ու ցերեկվա սահմանները, եւ բարի լույս ասելու էլ սիրտ չկա:

Տախտի հողից սրընթաց արագությամբ դեպի Փրթոս վազող փոքրիկ տղա չկա:

Ծկանանց աղբյուրում ջրի հերթի համար լեզվակռիվ տվող ջահել հարսներ չկան:

Դպրոց չկա: Հարսանիքի հրավեր չկա: Աչքալուսանք չկա: Կռվող տղերք կան: Գյուղի քաջազուն որդիները: Երիտասարդ են, ջահել այնքան, որ երեւի նոր-նոր են մոռացել, թե ոնց էին կռիվ-կռիվ խաղում: Բոլորիս նման նրանց էլ դաստիարակել էին այն ոգով, որ անծայրածիր ու բազմազգ երկրում պատերազմ կարելի է տեսնել միայն ֆիլմերում: Ոմանք անգամ զինվորական ծառայության ժամանակ զենքից չեն օգտվել: Բայց հիմա կռվում են: Պաշտպանում են գյուղը, հակահարված տալիս երեկվա «քիրվաներին»: Երբեք նախաձեռնող չեն լինում, բայց ինչպես լռել, երբ շարունակվող գնդակոծումները տներ են ավերում՝ համատարած սարսափ սփռելով գյուղի վրա:

Ճակատագրի թելադրանքով չէ, որ նրանք մարտի են եկել, այլ հայրենին պահելու պարտքի գիտակցմամբ:

Կռվողների հրամանատարը Սանոն է՝ Սանասար Բեգլարյանը: Հասակակիցներ ենք ես եւ Սանոն: Դպրոցում առանձնապես աչքի չէր ընկնում: Դաս սովորելու հետ հավես չուներ: Երկչոտ էր, լռակյաց: Տասը հարցից մի պատասխան կտար: Զգայուն էր շատ: Ու ոչ ոք երբեք չէր կարող երեւակայել, որ նա իր մեջ կարող է հոգեկան ու ֆիզիկական այնքան մեծ ուժ ներառել, որ այսօր թուրքերը սարսափեն անգամ Սանոյի անունը լսելուց: Հիմա էլ, թեպետ նրա քաջությունների, սխրանքների մասին լեգենդներ են պատմում, ինքն էլ նույն լուռ ու մունջ տղան է: Դեմքի որեւէ մկան անգամ չի շարժվում, երբ գովեստի խոսք է լսում իր եւ ջոկատի մասին: Դպրոցում էլ ժպիտի մեջ շռայլ չէր, բայց հիմա կարծես ավելի լրջախոհ ու մռայլ է: Խաժ աչքերի մեջ ծվարած թախիծ կա եւ անհանգստություն. էլ ի՞նչ կարող է անել ջոկատն իր, որ գյուղը վերսկսի ապրել երբեմնի խաղաղ ու երջանիկ կյանքով: Եթե փորձես նրան հարցուփորձ անել ջոկատի ռազմական գործողությունների մասին, անպատասխան կմնաս, որովհետեւ, ըստ նրա, դա մի առանձնահատուկ շնորհք, արարք չի, այլ ընդամենը հայրենի տունը պահելու խնձորեսկցու պարտք: Այսպես են մտածում նաեւ Սանոյի ջոկատի բոլոր տղաները: Դժվար է նրանցից որեւէ մեկին առանձնացնել: Տղաներն արդեն քանի-քանի ամիս արթուն հսկում են գյուղի սահմանը: Անգամ հերթապահություն չեն սահմանում: Հերթ պահելու ժամանակ չկա: Ամենածանրն այն է, երբ ազերիները սկսում են գնդակոծել գյուղը, եւ աչքիդ առջեւ փլվում են համագյուղացիներիդ տները:

Գյուղից երբեմն-երբեմն միայն Սանոն ու Արմիկն են բացակայում՝ անհրաժեշտությունից ելնելով:

Արմիկը՝ Փանդունց Աշոտի որդին, որին երեք խնձորեսկցիների հետ գազանաբար սպանեցին թուրքերը: Արմիկը, որ Գորկու գյուղատնտեսական ակադեմիայում էր սովորում, թողեց, եկավ Խնձորեսկ: Հոր վրեժ ուներ առնելու, խնձորեսկցու խաղաղ օրերը խաթարող, նրա մանուկների անհոգությունը խլող անօրենների վրեժ: Հրետանավորների ջոկատի հրամանատարն է Արմիկը: Ամիսներ առաջ հրետանավոր բառը միայն զարմանք կհարուցեր: Այսօր արդեն, շնորհիվ գնդապետ Դնեպրիկ Բաղդասարյանի, կազմավորվել է հրետանավորների հիմուտ մի ջոկատ, որի անդամներից յուրաքանչյուրը նշանառությամբ չի զիջում մյուսներին:

Տարբեր մասնագիտություններ ունեն տղաները, որը՝ վարորդ, որը՝ մեխանիկ, հաշվապահ, որը՝ անասնաբույժ: Խաղաղ աշխատանքի սովոր մարդիկ են, երազկոտ տղաներ: Ուրիշի հողի վրա էլ աչք չունեն, բայց եթե շարունակեն ավերել իրենց գյուղը, էլ զիջում ու փափկասրտություն խաղալու ժամանակը չէ: Մի ողջ գյուղի հույսն են նրանք, վաղվա օրվա նկատմամբ ունեցած հավատը:

Յոթ-ութ օրվա մեջ այդպես էլ չկարողացա հանդիպել Սանոյին: Անպատասխան էին մնում նաեւ հեռախոսազանգերս: Դատարկ զրույցի ժամանակ չուներ, եւ նաեւ համոզված եմ՝ խուսափում էր: Չի ուզում, որ իրեն ու իր ջոկատին առանձնացնեն հարյուրավոր այն հայ երիտասարդներից, որոնք արդեն չորրորդ տարին է՝ կենաց մահու կռիվ են մղում Արցախ աշխարհում, Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում:

Ճակատագրի թելադրանքով չէ, որ նրանք մարտի են եկել, այլ հայրենին պահելու պարտքի գիտակցմամբ: Եվ նաեւ այն հավատով, որ կրկին աշխույժով կլցվի Խնձորեսկը: Ժամանակավորապես հարազատ գյուղը լքած մանուկները կրկին կվազվզեն Խնձորեսկի թաղերում, ու գյուղից անվերադարձ կարտաքսվեն անհանգստությունն ու տագնապը:

Ժամանակը դեռ կմեծարի այսօրվա Հերոսներին, տղաներին այն, ովքեր թքած ունեն մահի վրա: Ժամանակը նաեւ կհանդիմանի նրանց, ովքեր պարտավոր են գոնե հեռախոսակապ ստեղծել հսկիչ կետերի հետ, ովքեր պիտի մտահոգվեն մարտիկների սննդի, ավտոմեքենայի ապահովման խնդրով: Թե չէ ստացվում է այնպես, որ ազգապահպան այս թոհուբոհի մեջ ավելի շատ դիտորդի դերում ենք հանդես գալիս:

... Ավտոկայանից Խնձորեսկ մեկնող ավտոբուսի ուղեւորների մեծ մասը ջահել աղջիկներ են: Գյուղ են գնում: Մի քանի օր է պատսպարվել էին Գորիսում, հիմա տուն են գնում: Դժվար է առանց գյուղի: Տղերքը մենակ են: Կյանքը պիտի շարունակվի: Գնում են այն լուսավոր հավատով, որ Սանոյի տղերքն ամուր են պահում գյուղի դարպասները:

Աստված պահապան քաջազուն խնձորեսկցիներին:

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ

«Զանգեզուր» թերթ, N40(7108), 27 մայիսի 1992 թ.

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü ÐºðàÊ²Ø²ðîÀàôØ

Հանդիպում սահմանագծում

ê. թ. հունիսի 8-ին Խնձորեսկ գյուղի սահմանագլխին տեղի ունեցած հանդիպմանը մասնակցում էին Կուբաթլիի շրջանի նոր նշանակված ղեկավարության եւ իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչներ, Գորիսի շրջանից՝ շրջխորհրդի գործկոմի նախագահ Ռ. Ալեքսանյանը, ՆԳ բաժնի պետ Մ. Խոյլունցը, շրջդատախազ Հ. Հակոբյանը, ազգային անվտանգության Զանգեզուրի բաժնի պետ Խ. Հարությունյանը: Հանդիպման ընթացքում շոշափվեցին կարեւոր բազմաթիվ հարցեր: Շեշտը հիմնականում դրվեց զինադադարի ապահովման վրա, որից էլ ուղղակիորեն բխում են մյուս հարցերը՝ սահմանամերձ գյուղերի բնակիչների կյանքի անվտանգությունը, նրանց նորմալ կենսագործունեության ապահովումը, ինչպես նաեւ ամառային դաշտային աշխատանքների կատարման համար անհրաժեշտ երաշխիքների ստեղծումը: Կուբաթլիի շրջանի նոր ղեկավարները հավաստեցին, որ իրենք կողմ են նորմալ փոխհարաբերությունների պահպանմանը եւ խոստովանեցին, որ դրան հասնելու համար հիմնականում խոչընդոտում են Կուբաթլիում տեղական իշխանությունների կողմից չկառավարվող զինված խմբավորումները:

«Զանգեզուր» թերթ,
N44(7112), 1992 թ.

Հինգ զոհ, ութ վիրավոր եւ... ավերածություններ.
աhա ինչ է պատճառվել Գորիսի շրջանին օգոստոսի 19-ի հրթիռակոծությամբ

Ú գոստոսի լույս 19-ի գիշերն ադրբեջանցիները հրետակոծության են ենթարկել Կոռնիձոր եւ Տեղ գյուղերը:

Կարճատեւ հրադադարից հետո լուսադեմին հրետակոծությունը վերսկսվել է: Սահմանային գյուղերի գնդակոծումը նոր ուժգնությամբ շարունակվել է ժամը 12-ից: Կոռնիձորում հրդեհից ոչնչացվել է մոտ 200 հա արտ, լրջորեն վնասվել են մանկապարտեզի շենքը եւ 2 բնակարան, վիրավորվել է մեկ մարդ:

Հակառակորդի հրկիզագունդն առավել շեշտված էր կախվել Տեղ գյուղի՝ գորիսյան ռազմաճակատի այդ օրվա առաջակետի վրա: Հրետակոծության զոհ են դարձել գյուղի բնակիչներ Պարգեւ Միսակի Խաչունցը, Վոլոդյա Միքայելի Պողոսյանը, Սուլթան Խաչատուրի Ջհանգիրյանը, կոռնիձորցի Լեւիկ Գալուստի Առաքելյանը եւ Մարտակերտի շրջանի Չափար գյուղից բռնագաղթված Գառնիկ Յուրայի Սարգսյանը: Կան վիրավորներ: Ամբողջովին կամ մասամբ վնասվել են 4 տուն, թիվ 1 դպրոցի շենքը, հրի ճարակ է դարձել 20 հա արտ:

Ժամը 13-ի սահմաններում հայ-ադրբեջանական հակամարտության ամբողջ ընթացքում երկրորդ անգամ հրթիռակոծվել է Շինուհայրը: Մոտ 30 հրթիռ եւ արկ է պայթել գյուղի հյուսիսային թաղամասում եւ մերձակայքում: Ջարդվել են մի քանի տների ապակիներ, հրկիզվել է գյուղամերձ արտը: Առավել տուժել են Վոլոդյա Սարգսյանի եւ Ռուբիկ Բալյանի տները:

Ժամը 15-ից 16-ը մոտ երկու տասնյակ հրթիռ է պայթել քաղաքի Վանքի Տափ թաղամասի մերձակայքում: Վիրավորվել է մեկ մարդ: Վնասվել են ինժեներական կոմունիկացիաներ: Մինչեւ ժամը 18-ը քաղաքում լսվում էր մերձակայքում ժամանակ առ ժամանակ պայթող հրթիռների որոտը:

Մոտավորապես ժամը 16-ին հրթիռակոծվել է Հարթաշեն գյուղը: Յոթ հրթիռից երեքն ընկել է անմիջապես գյուղի վրա: Յուրիկ Հարությունյանի, Մուշեղ Մկրտչյանի բնակարաններն ավերվել են, փչացել է նրանց ինչքը: Մասնակիորեն վնասվել է եւս մեկ տուն, կա մեկ վիրավոր: Այդ բնակարաններում եւ գյուղամերձ արոտներում բռնկվել է հրդեհ:

Ժամը 12-ից ուժգին հրետակոծության է ենթարկվել Խնձորեսկ գյուղը: Գյուղի մերձակայքում եւ գյուղամիջին, գյուղխորհրդի նախագահ Գ. Գալստյանի վկայությամբ, հարյուրից ավելի հրթիռ է պայթել: Կիսաքանդ վիճակում են հայտնվել Մարտուն Սաթունցի, Գոհարիկ Թունյանի, Սերյոժա Սարդարյանի եւ Միշա Մինասյանի տները: Վնասվել են եւս 4 տուն, գյուղի ջրաղացը, «Խնձորեսկ» ԳԿՏ-ի պահեստը, էլցանցի ենթակայանը, կապը: Էլցանցի օպերատիվ խումբը (պետ՝ Յուրա Հակոբջանյան) ավերածությունից անմիջապես հետո սկսել են վերականգնողական աշխատանքները: Օրվա վերջին ենթակայանը կրկին լարման տակ է դրված: Ժամը 18-ի սահմաններում հրդեհ է բռնկվել սահմանային Ցաքուտ դաշտամասի 40 հա ցորենի արտում:

Հակառակորդը ռմբակոծության է ենթարկել նաեւ Արավուս, Ներքին Խնձորեսկ գյուղերը: Վերջինում վնասվել է 3 տուն, վիրավորվել՝ մեկ մարդ:

Շրջանում այդ օրն ընդհանուր թվով 15 տեղ հրդեհ է բռնկվել: Գորիսի մասնագիտացված հրշեջ ծառայությանը, հրդեհաշիջման աշխատանքներ կատարելիս, օգնում էին Շինուհայրի ռետինե կոշիկների գործարանի հրշեջ խումբը, Սիսիանի հրշեջները:

Ականատեսների վկայությամբ՝ շրջանի վրա օգոստոսի 19-ին կրակում էին Կուբաթլիի շրջանի տարբեր կրակակետերից, գործադրվում էին «Գրադ» կայանքներ, հաուբիցներ:

«Զանգեզուր» թերթ, N64(7132),
22 օգոստոսի 1992 թ.

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

Հայ-ադրբեջանական հակամարտության մեջ առաջին անգամ շրջանի սահմանային գյուղերի նկատմամբ՝ Ստրոյկա-Կոռնիձոր-Ներքին Խնձորեսկ հատվածում գործարկվեց ՍՈՒ-24 ինքնաթիռ:

8 օգոստոսի. հակառակորդը կործանիչ հրթիռներ է արձակում Գորիսի ուղղությամբ

Øաղաքի եւ սահմանային գյուղերի վրա արձակվել են հարյուրավոր մահասփյուռ հրթիռներ:

– Հայ-ադրբեջանական հակամարտության մեջ Գորիսի սահմանային գյուղերի նկատմամբ առաջին անգամ գործադրվել է օդուժ:

– Բարձրավանի կրակակետից, որն իշխող դիրք ունի ադրբեջանական կրակակետերի նկատմամբ, պատասխան կրակ են բացել մոտ մեկ ժամ ուշացումով: Ինչո՞ւ:

Չորս տարի շարունակ պտտվող ռազմական բռնության ուրվականն օրեցօր իրական կերպարանք է ստանում նաեւ Գորիսում: Պատերազմը երբեք այսքան մոտ չի գտնվել մեր տանը, ինչքան այսօր: Եվ պատերազմում են մեր դեմ ոչ թե ինքնաձիգային, գնդացրային զենքով, ոչ թե հրասայլերով եւ զրահամեքենաներով, այլ համաշխարհային հանրության կողմից վաղուց արգելված հրթիռամիջոցներով՝ «Գրադ», «Ուրագան» կայանքներով: Շրջանի մեծ մասը փաստորեն վերածվել է ռազմական գործողությունների թատերաբեմի: Կրակագիծը ոչ թե անցնում է Արավուս- Տեղ- Կոռնիձոր- Ներքին Խնձորեսկ- Խնձորեսկ- Հարթաշեն գծով, ինչպես անցած տարիներին, այլ Ակներ-Վերիշեն-Գորիս քաղաք-Քարահունջ-Որոտան-Բարձրավան ուղղությամբ: Եվ դա իրողություն է, դաժան իրողություն: Այնուհանդերձ, պատերազմական ժամանակներ ապրող Գորիսում լինում են օրեր, որոնք թշնամու գազանություններով, մարտական գործողությունների ծավալներով եւ սաստկությամբ, դրանց զարհուրելի հետեւանքներով յուրովի են նշվում ռազմական գործողությունների ամփոփագրերում: Այդպիսի օր դարձավ նաեւ օգոստոսի 8-ը, օգոստոս ամսվա երկրորդ շաբաթ օրը:

Այգաբացն այդ օրը խաղաղ էր, թեեւ նախօրյակին Լաչինի միջանցքի հարավային թեւը շատ անհանգիստ էր: Հայկական ինքնապաշտպանական ուժերը ծանր մարտեր են մղել Կուբաթլիի տարածքից ձեռնարկված գրոհը կասեցնելու համար: Հաջողվել էր: Կան վիրավորներ եւ մեկ զոհի:

Հարաբերական անդորրը, սակայն, շատ կարճ տեւեց: Օրվա երկրորդ կեսին Կուբաթլիի շրջանի վարչական տարածքի կրակակետերը զանգվածային հրետակոծություն եւ հրթիռակոծություն սկսեցին սահմանի ամբողջ երկարությամբ եւ Լաչինի հարավային սահմանի հայկական պահակակետերի վրա: Չնայած ➔

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàôØ

հայկական ուժերը փորձում էին լռեցնել թշնամու կրակակետերը, բայց ադրբեջանցիների բռնությունները չդադարեցին մինչեւ օրվա վերջ: *Հայ-ադրբեջանական հակամարտության մեջ առաջին անգամ շրջանի սահմանային գյուղերի նկատմամբ՝ Ստրոյկա-Կոռնիձոր-Ներքին Խնձորեսկ հատվածում գործադրվեց ՍՈՒ-24 ինքնաթիռ:*

Խնձորեսկում ավերվել կամ մասնակի վնասներ է ստացել 30 բնակարան: Արկի բեկորից մահացել է Սաթենիկ Ասատրյանը, վիրավորվել է երկու մարդ: Գյուղը նյութական վնասներ է կրել:

Ընդհանուր կրակագծից այս անգամ եւս դուրս չէր մնացել Ներքին Խնձորեսկը: Այդտեղ նյութական վնասները զգալի են. ավելի քան 100 հա ցանքատարածություն հրկիզվել է:

Ժամը 15-ի սահմաններում հակառակորդի նույն կրակակետերից հեռահար հրանոթներով, «Գրադ» կայանքներով հրետակոծման ու հրթիռակոծման է ենթարկվել Գորիս քաղաքը: Արկերի եւ հրթիռների մեծ մասն ընկել են քաղաքի հարավային եւ արեւելյան մատույցներում: Ժամը 15-ն անց 30-ին «Գրադի» մեկ հրթիռ ընկել է կապի շրջանային հանգույցի բակ եւ պայթել: Հրթիռի բեկորներից տեղում մահացել են հանգույցի գլխավոր գանձապահ Շահում Օհանյանը, պահակ Գրիգոր Առաքելյանը, վիրավորվել է մեկ ուրիշ աշխատակից: Կապի համակարգը չի վնասվել, սակայն լուրջ վնասներ են կրել բաժանմունքի վարչական եւ տեխնիկական շենքերը, բակում կանգնած մոտ 10 ավտոմեքենա, պահեստային շինությունը: Նախնական տվյալներով կազմակերպությանը հասած վնասն անցնում է կես միլիոնից: Նույն պայթյունի հետեւանքով ջարդվել են մերձակա տների, շինությունների ապակիները:

Ցերեկվա ժամը 3-ից 8-ը զանգվածային հրետակոծության է ենթարկվել Կոռնիձորը՝ «Գրադ» կայանքով եւ ՍՈւ-24 ռմբակոծիչով: Երկու արկ անմիջապես ընկել է գյուղի վրա: Փլվել է մեկ տուն: Վիրավորվել է Վոլոդյա Սայիլյանը: Գյուղից ներքեւ «Ծըղպարան» անվանյալ դաշտում ընկել է 16 արկ: Բռնկվել է հրդեհ, հրկիզվել մոտ 8 հա արտ:

Մեծ վնաս է պատճառվել սեփականաշնորհված այգիներին. շարքից հանվել է գյուղամուտի այգին:

Ժամը 21-ին ուժգին հրետակոծության են ենթարկվել Գորիս քաղաքի հյուսիսային թաղամասն ու Վերիշեն գյուղը: Վերիշեններիս վրա ընկել է 15 հրթիռ: Վնասվել է դպրոցի շենքը, ուր պայթյունի պահին հանդիսույթի էին դպրոցի 1971-72 ուսումնական տարվա շրջանավարտները: *Ծանր մարմնական վնասվածք են ստացել Սպարտակ Բակունցը, 9-ամյա դպրոցական Արման Թորոսյանը: Հրթիռակոծման հետեւանքով ավերվել կամ մասնակի վնասներ են կրել 7 տուն: Կա եւս 5 վիրավոր, որոնց առողջությանը վտանգ չի սպառնում: Գյուղը զգալի վնաս է կրել:*

Շրջանը հրետակոծելուց առանձնապես վնաս է կրել Տեղ գյուղը, որին բաժին է հասել մոտ չորս տասնյակ արկ: Արկերից մեկը պայթել է գյուղի N2 միջնակարգ դպրոցի բակում, վնասվել է դպրոցական շենքը, փլվածքներ է ստացել 6, ավերվել՝ մեկ շենք: Կա 6 վիրավոր:

Հրետակոծվել եւ հրթիռակոծվել են նաեւ Արավուս, Հարթաշեն գյուղերը, վնասվել են ցանքատարածությունները:

Գյուղերից, ներքին գործերի բաժնից եւ սահմանապահ պարետատնից ստացած տվյալների համաձայն՝ ինքնապաշտպանության հայկական ուժերը թշնամու կրակակետերը լռեցնելու համար բոլոր ուղղություններով անցել են հակահարձակման՝ հակառակորդին պատճառելով մարդկային ուժի եւ տեխնիկայի կորուստ:

Այս անգամ, առավել, քան երբեւէ, ավելի շատ էր զգացվում հրշեջների կարիքը: Եվ ինչպես միշտ, կազմակերպված ու օպերատիվ գործեց Գորիսի մասնագիտացված հրշեջ մասը: Հրդեհաշիջման աշխատանքներին Տեղ, Կոռնիձոր, Արավուս, Խնձորեսկ, Ներքին Խնձորեսկ գյուղերում մասնակցում էր գյուղական բնակչությունը:

Օգոստոսի 8-ի լույս 9-ի գիշերը հայկական դիրքերում լարված վիճակ էր, սպասողական դրություն: Ըստ երեւույթին հակահարվածն այնչափ ուժգին եւ դիպուկ էր, որ հակառակորդը չփորձեց հրետանային մարտը շարունակել գիշերային խավարում:

Այսպես 1992 թ. օգոստոսի 8-ը մտավ ռազմական գործողությունների ամփոփագրերի մեջ: Սակայն ավելորդ կլիներ մեր զոհերի արյունը, եթե չկարողանայինք դասեր քաղել այդ օրվա մարտերից: Բարձրավանի կրակակետից, որն իշխող դիրք ունի ադրբեջանականի նկատմամբ, պատասխան կրակ բացվեց մոտ մեկ ժամ ուշացումով, ինչն ազատ գործողության հնարավորություն տվեց հակառակորդին: Իսկ թե ինչու է այդպես եղել, հույս ունենք լսել նրանց ձայնը, ովքեր տնօրինում են շրջանի պաշտպանությունը:

Հ.Գ. Թերթը պատրաստ էր տպագրության, երբ ստացվեց Վերիշենում վիրավորված Սպարտակ Բակունցի եւ Արման Թորոսյանի մահվան բոթը:

ՍԵՓ. ԼՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ
«Զանգեզուր» թերթ, N61(7129),
12 օգոստոս 1992 թ.

Խնձորեսկում ավերվել կամ մասնակի վնասներ է ստացել 30 բնակարան: Արկի բեկորից մահացել է Սաթենիկ Ասատրյանը, վիրավորվել է երկու մարդ: Գյուղը նյութական վնասներ է կրել:

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

Կուրբան թափայի գրավումը

Թշնամու անընդմեջ կրակահերթից գետինը ծակծկվում է մաղի նման, ճարճատում են գնդացիրները, պայթում-դժժում են ռնականետնե-րը, որոտում արկերը, վայրի շաչյունով իրար են բախվում զենք ու զրահներ, սակայն տղաները դարձյալ ինքնամոռաց ու անահ գլորվում են առաջ ու մխրճվում թշնամու խրամատների մեջ:

Մեծ ու փոքր, ահել ու ջահել հավաքվել էին Հայրենական մեծ պատերազմում զոհված խնձորեսկցիների հիշատակը հավերժացնող հուշարձանի մոտ: Եկել էին հենց այդ օրը՝ մեծով ու փոքրով, արժանապատիվ կեցվածքով նշելու գյուղի տղաների փառավոր հաղթանակի առաջին տարեդարձը, հաղթանակ, որ խնձորեսկցիների կենսագրության մեջ ոսկե տառերով կգրվի, ու գալիք սերունդը երախտագիտությամբ կհիշի տղաներից յուրաքանչյուրին, որ Խնձորեսկը պահեցին անառիկ: Իսկ Խնձորեսկը սոսկ գյուղ չէ, սոսկ տարածք չէ, այլ՝ հայոց հարավային դարպասը:

Եվ Սանասար Բեգլարյանի ջոկատի մարտիկները ոչ միայն անառիկ պահեցին հայոց սահմանները, այլեւ գրավեցին այն հզոր կրակակետը, որտեղից թշնամին գործուսեցիների հետ խոսում էր «գրադի» լեզվով, որտեղից թշնամին գորիսեցիների վրա հռհռում էր հրթիռների ու արկերի լեզվով: Դա Մատաղասարն էր...

Եվ պատգամավորների Գորիսի շրջխորհրդի նախագահ Ռոբերտ Ալեքսանյանը միջոցառման բացման ժամանակ իր խոսքում հակիրճ ներկայացրեց Խնձորեսկի պատմությունը: Նշեց, որ այսօրվա հերոսների մեջ նախնյաց ոգին է խոսում: Ուստի օրինաչափ պետք է համարել նրանց հաղթանակները, նրանց պատրաստակամությունն ու զոհողությունը:

Այնուհետեւ ձայնը տրվում է Ներքին Խնձորեսկի մանկապարտեզ-դպրոցի տնօրեն Արկադի Ծատուրյանին: Նա մասնավորապես ասաց, – *Այսօր մեր տների վրա չեն որոտում*

➔

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàôØ

թշնամու թնդանոթները, մեր գլխավերեւում չեն սուլում արկերը, «գրադները» չեն ոռնում: Դառն ու դաժան պատերազմը հեռացել է մեր սահմաններից, ու չնայած անարգ թշնամին դեռ չի ուզում կռվ տալ իր պարտությունը, միեւնույն է, այսօր տոնական հրավառություն է մարդկանց սրտերում, համաժողովրդական տոն է ու պայծառ ուրախություն: Իսկ այդ ուրախությունը հենց այնպես չի մտել մեր տները: Այս ուրախությունը նվաճվել է շատ անմահների կյանքի գնով, թշնամու տանկերին ու թնդանոթներին դիմագրավելով, շատերի հաշմված կյանքի, խեղանդամված մարմինների գնով, հայոց քաջազուն ջահելների անվեհեր պայքարով, ճակատամարտերի ու թեժ կռիվների միջով:

Մեր ժողովուրդն ապրել է դառն ու դաժան օրեր, անցել հազար հրի ու սրի միջով, ճակատամարտել արհավիրքների դեմ, սակայն Զանգեզուրի եւ Խնձորեսկի վերջին տարիների պատմության մեջ նշանավորը Կուրբան թափայի ճակատամարտն էր, որին մասնակից մեր տղաներից յուրաքանչյուրը հերոսի կերպարանքով դաջվելու է ժամանակի ճակատին:

Փառք ու պատիվ Կուրբան թափայի բարձունքը գրաված մեր հերոսներին, ճակատամարտ, որտեղ չափ ու կշեռքի մեջ դրվեցին մեր ժողովրդի հերոս զավակների հայրենասիրության սահմանները...

Ժողովուրդնականատեսի թարմությամբ հիշում է 1993-ի օգոստոսի 28-ը: Երկու Խնձորեսկների հարավում այդ օրը կարծես հորիզոնը ճեղքված լիներ, եւ ամպերի լուսանցքերից արեւի վախվորած ճառագայթները թափանցիկ շղարշով ծածկել էին Կուրբան թափայի լանջերը, ու փոսորակների երկարությամբ ամուր դիրքավորվել էր թշնամին, զրահափողերն ուղղել դեպի գյուղ...

Դարանակալ ոսոխն ամբողջովին խրամատավորվել էր ու մտել իր երկաթբետոնե խեցու մեջ...

Խնձորեսկի սահմանների շարունակության վրա փռված սարալանջը գյուղից երեւում էր ինչպես ափի մեջ...

Մարդիկ անզեն աչքով տեսնում էին բլրալանջն ու այնտեղ ծավալված իրադարձությունները...

«Թագավորի կալից» մինչեւ «Վարդերի ձորը» կանայք ու աղջիկներ, ծեր ու մանուկ տագնապով սպասում էին կռվի ելքին...

Երեխաներից շատերը նույնիսկ բարձրացել էին ծառերի վրա, եւ մարդիկ դուրս էին եկել իրենց թաքստոցներից ու ձեռքերը հովանի արած դեմքերին՝ դիտում էին ճակատամարտը...

Մայրեր ու հայրեր, քույրեր ու եղբայրներ, հարսներ ու հարսնացուներ՝ կանգնած պատշգամբներում ու բակերում, իրենց դիմաց տեսնում էին անօրինական մի կռիվ, լինել-չլինելու մի դժվարին հանդես...

Հարյուրավոր մայրեր, ձեռքները սրտներին դրած, թաշկինակները սեղմած աչքերին, դիտում էին իրենց զավակների խոյական կռիվը...

... Ահա մեր տանկերը սլանում են առաջ՝ դեպի կրակե երախները պարզած թշնամին: Ահա մեր տանկերի հետեւից, գնդացիրների եւ ավտոմատների կոթերից ամուր բռնած, դիմահար կրակահերթով Սանոյի տղերքը սուրում են առաջ:

Մեր եւ թշնամու արկերն ու գնդակները խաչաձեւում են շիկացած օդի մեջ. դաշտը լցվում է ծուխ ու մրով:

Եվ հանկարծ բարձունքի վրա, լանջն ի վար խոյահարելով, հռնդում են թշնամու ուղղաթիռները, որոնց որովայնից կրակի մահաբեր շիթեր են թափվում մեր դիրքերի վրա:

Տղաները պառկում են գետնին, ձուլվում հողին, լռում-քարանում: Շուտով ուղղաթիռները կարճ շրջագծով գնում-կորչում են տեսադաշտից եւ մեր տանկերից մեկը-երկուսը բոցավառվում է: Սակայն կարծես նորեն հարություն առած՝ տղերքը ելնում են իրենց հողե հատակից, նոր թափով խոյանում դեպի թշնամին:

Թշնամու անընդմեջ կրակահերթից գետինը ծակծկվում է մաղի նման, ճարճատում են գնդացիրները, պայթում-դժժում են ռռնականետները, որոտում արկերը, վայրի շաչյունով իրար են բախվում զենք ու զրահներ, սակայն տղաները դարձյալ ինքնամոռաց ու անահ գլորվում են առաջ ու մխրճվում թշնամու խրամատների մեջ:

Զայրացած ու զարմացած թշնամին այլեւս չդիմանալով մեր տղաների ահեղ ճնշմանը, գլխապատառ ճողոպրում է՝ կռվի դաշտում թողնելով տասնյակ սպանվածներ ու զրահատեխնիկա...

«Կուրբան թափան» գրավված է...

Թշնամու որջը, որտեղից նա օրեր շարունակ կրակ էր թափում գյուղի ու Գորիսի վրա, այլեւս չկա:

Հոգնած ու փոշեկոլոլ տղաները տխուր ու գլխահակ հաշվում են իրենց կորուստները, որոնում բացակա մարդկանց...

Թշնամու ոչնչացված հրակնատի մոտ գետնահար ընկած է խիզախներից մեկը՝ Խնձորեսկի հայրենասեր գերդաստաններից մեկի զավակ Կամո Յուզբաշյանը՝ իր ռռնականետի կոթն

Հայրենյաց փրկության ճանապարհին իրենց անմահությունը կնքեցին աննման Սանոն, սիրելի Գարիկը, քաջազուն Սուրիկը, անվեհեր Սեյրանը: Զոհեր, որ հավերժական փառքով պսակեցին իրենց անուններն ու իրենց հավերժական անմահությամբ դարձան պաշտելի ու սուրբ:

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîàõØ

Փառք ու պատիվ մեր ազատամարտիկներին, թող աստված տա, որ նրանք դառնան հայոց սահմանները զգաստ պաշտպանող խաղաղության մարտիկներ:

ամուր գրկած:

Չկա նաեւ խիզախ տակիստներից մեկը՝ բոլորի կողմից սիրելի Ռուբոն:

Գալիս է Գարիկը՝ հրամանատար Սանոյի տեղապահը, եւ հեռագրակապը մոտեցնելով ցամաքած շրթունքներին, հազիվ կարողանում է զեկուցել.

– Կապ 2-ն է, – այստեղ հերոսի մահով զոհվեց Կամո Յուզբաշյանը: Կռիվն ավարտված է: Զոհվել է նաեւ մեր տանկիստ Ռուբոն:

... Կուրբան թափայի ճակատամարտը վերջացավ, սակայն Սանոյի տղերքը չվերադարձան տուն, նրանց նոր ու հերոսական օրեր էին սպասվում...

Հերոսական օրեր, որ նոր զոհեր տարան իրենց հետ, նոր տագնապներ եւ ողբերգություններ:

Հայրենյաց փրկության ճանապարհին իրենց անմահությունը կնքեցին աննման Սանոն, սիրելի Գարիկը, քաջազուն Սուրիկը, անվեհեր Սեյրանը: Զոհեր, որ հավերժական փառքով պսակեցին իրենց անուններն ու իրենց հավերժական անմահությամբ դարձան պաշտելի ու սուրբ:

Երիցս թող փառավորվի այն ժողովուրդը, որ ծնել է այնպիսի հերոսներ, պատիվ ու մեծարում այն ծնողներին, ովքեր հեղինակ են այսպիսի զավակների:

Հիմա հանգիստ է մերականջներում, բայց կռիվը դեռ չի վերջացել, դեռ Սանոյի գործը շարունակվում է...

Դեռ տղերքը, Սանոյի սիրելի տղերքը, աներեր կանգնած են շարքում:

Փառք ու պատիվ մեր ազատամարտիկներին, թող աստված տա, որ նրանք դառնան հայոց սահմանները զգաստ պաշտպանող խաղաղության մարտիկներ:

Միջոցառմանը ելույթ ունեցան անվանի գրողներ Սիլվա Կապուտիկյանը, Սերո Խանզադյանը:

Ելույթ ունեցավ նաեւ զոհված ազատամարտիկի հայր Սուրեն Յուզբաշյանը: Իսկ ազատամարտիկ Հենրիկ Ավագյանը ելույթից հետո Խնձորեսկի պատմության թանգարանին հանձնեց այն ականանետը, որ նրանք առգրավել էին թշնամուց:

Այնուհետեւ իրար են հաջորդում երգը, պարը, ասմունքը: Եվ հիշողության անդրադարձի վավերագիր դարձած այս միջոցառումը հայոց ազատամարտիկներին հիշելու ու մեծարելու առիթ հանդիսացավ՝ վկայելով, որ հարաբերական անդորրի ընձեռած բոլոր հնարավորությունները պետք է օգտագործել ազգի նահատակված տղաներին հիշելու: Որովհետեւ հիշելով ու մեծարելով պետք է շարունակենք մեր երթը դեպի վերջնական հաղթանակ, դեպ գալիքը լուսե:

ԱԼՎԱՐԴ ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ
«Զանգեզուր» թերթ, N28(7237), 1994 թ.

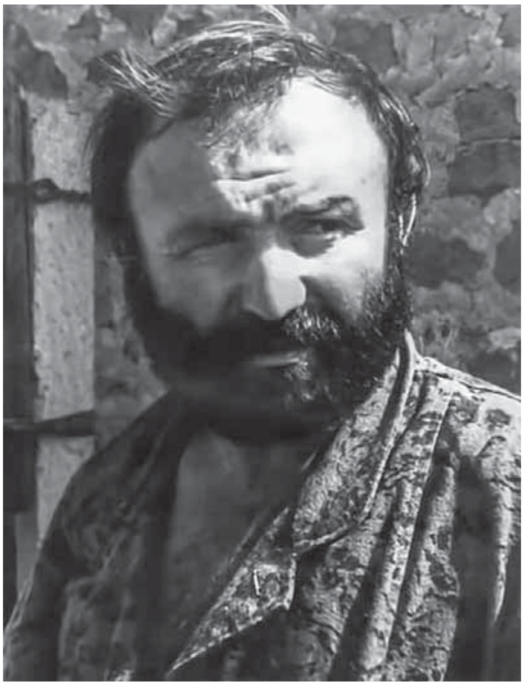

Խոսք հիշատակի. Սանասար Խաչատուրի Բեգլարյան

Խնձորեսկի հասարակությունը, Գորիսի ազգաբնակչությունը, Զանգեզուրի զինվորականությունը մեծ կորուստ կրեցին: 1993 թ. սեպտեմբերի 9-ին, իր ծառայողական պարտականությունները կատարելիս, կյանքի 34-րդ տարում զոհվեց Գորիսի պայմանագրային 3-րդ գումարտակի Խնձորեսկի առաջին դասակի հրամանատար, Զանգեզուր աշխարհի քաջազուն զավակ, մեր հերոսական նախնիների ավանդույթների արժանապատիվ շարունակող Սանասար Խաչատուրի Բեգլարյանը:

Ս. Բեգլարյանը, որ ժողովրդի հիշողության մեջ եղել, կա եւ կմնա Խնձորեսկի հրամանատար Սանո, որպես զինվոր սկզբնավորվում է 1988-ից, երբ վերջին անգամ

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü ÐºðàêÂ²Ø²ðîÀàõØ

Հերոսի մայրը

Զոհված ազատամարտիկ Սանասար Բեգլարյանի հիշատակին

ՎԱԶԳԵՆ ՍՅՈՒՆԵՑՅԱՆ
(ԲԱՂԴԱԳՅՈՒԼՅԱՆ)

Արեւի հուրհեր ցոլքերն ստվերող,
Լայնշի թեւերով գիշանգղի նման,
Հասավ ու խոցեց սրտերը մարդկանց
Չարագույժ բոթը հերոսի մահվան...
Մարդիկ վշտամած նայեցին միմյանց,
Միաձուլելով կսկիծներն իրենց
Մի համընդհանուր ափսոսանքի մեջ...
Եվ միայն մայրը, մայրը զինվորի,
Չհավատալով դավող ունկերին,
Ձեռքերն ազազուն կարկառեց ի վեր
Ու սրտակեղեք բարբառեց կոծով.
– Ոչ, ոչ, չէր կարող այդքան անարդար,
Անողոք լինել Տերը երկնային,
Որին աղոթքով պաղատել էի,
Որ պատերազմի այս թոհուբոհում
Որդուս խնայի...
Մայրն ինչ իմանար,
Որ աստվածակարգ՝ որդու պահապան
սուրբ հրեշտակին
Դավով պատել է անարգ թշնամու
Պաշտեցյալ նեռի նսեմ գործակից
Սադայելը չար
Եվ մահապարտել սիրասուն որդուն...
Մայրն ինչ իմանար, որ մահից զորեղ
Այլ ճշմարտություն չկա աշխարհում,
Որ որդու հոգին աստղացել արդեն
Ու հար կշողա պարզկա երկնքում...
Մայրն ինչ իմանար...

** * **

– Հերոս էր որդիդ, –
ասում են մարդիկ, –
Հերոսի համար վայել չէ վայել-
Սգում է նրան հայրենիքը ողջ.
Անլուր ողբում են բյուրավոր մայրեր.
Այրերի տամուկ աչքերից թախիծ
ու վիշտ է ծորում,
Մանուկները պերճ ծաղկեփնջեր են
հյուսում ինքնաբար
Որդուդ շիրիմին փռելու համար...
Որդիդ հերոս էր, իսկ հերոսները
Անմահանում են մահվամբ սխրական,
Ու տեղ գրավում հար անմահների
լուսե տաճարում...
Մայր, ցամաքել են շիթերն արցունքիդ,
Ախ, մի քրքրիր տառապած հոգիդ,
Էլ մի մղկտա...
Վիշտդ ամոքիր որդուդ սխրանքի
Այն հիշողությամբ, որ ժողովուրդն է
Սահմանում արդար...
Օ, մայր հերոսի,
Սրտեր մորմոքող ողբասացությամբ
Մի արգելակիր հանուն հայրենի
հողի փրկության
Քո զոհված որդու հոգու ճախրանքը...
Կոչիր ապրողած, որ հերոսներին
Պահապան լինեն հավերժի դուռը
բացելուց առաջ...
Կոչիր ապրողաց...
– Լսում ես, որդիս,
Ասում են, որ դու սնվել ես մանկուց
առյուծի կաթով,
Որ արծվի հանգույն սուրացել օդում
Ու տապալվել են մեկեն թեւաբեկ,
Ողջակիզվել ես մեծ նվիրումի
Ու ատելության բոցերում հրկեզ...
Ասում են, որ դու մահն ընդունել ես
հերոսին վայել...
Ասում են խոսքեր մխիթարանքի
ու հպարտության...
Լսում ես, որդիս, դու հերոսացար
գործով ու մահվամբ,
Բայց ոչինչ, ոչինչ չի ընդհատում իմ
մայրական սրտից
Ցավով ծորացող շիթերը արյան...

Խնձորեսկ, 19.09.1993 թ.
«Զանգեզուր» թերթ, N38-39(7203), 1993 թ.

ճչաց Արցախը, երբ ալեկոծվեց հայոց տունը: Շատերը հոգով նվիրաբերվեցին հայրենյաց հողի ազատագրմանն ու պաշտպանությանը, շատերն ապրեցին չհայտարարված պատերազմի ողջ սարսափները: Սակայն քչերին էր վիճակված հերոսանալ, իրենց կյանքը մարտիրոսաբար զոհաբերել հայրենիքին եւ հավերժի ճամփա բռնել: Այդ քչերը մեր ազգի նվիրյալներն էին, Աստծո եւ ժողովրդի կամոք մեր ընտրյալները: Նրանցից էր նաեւ Սանոն:

Հայ-ադրբեջանական հակամարտության առաջին օրվանից շրջանի սահմանային բոլոր գյուղերում անպակաս էին ողբերգական դեպքերը. ադրբեջանցիներն անասուններ էին գողանում, բեռներ թալանում, շինություններ հրկիզում, առեւանգում եւ գազանաբար մորթում հովիվների: Այդպես էր նաեւ Խնձորեսկում: Եվ երեկվա կթվորն ու դաշտավարը, հովիվն ու մեխանիզատորը հարկադրված էին զենք վերցնել: Այնախլուի այգեպան, Թալակի ձորի հովիվ Սանոն, որդին խնձորեսկցի Խաչատուրի, յոթ համագյուղացիների հետ կամավորաբար ստանձնեցին սահմանային արոտների, ֆերմաների, այգիների պաշտպանությունը, սահմաններում աշխատող մարդկանց անվտանգության ապահովման առաքելությունը:

Անցած 4-5 տարում Խնձորեսկի երկրապահները, Սանոյի գլխավորությամբ, գրել են հարազատ եզերքի պաշտպանության մի իսկական լեգենդ: Լաչինի միջանցքում, շրջանի հարավային սահմաններում չի եղել մարտական մի գործողություն, որին մասնակցած չլիներ ջոկատը: Խնձորեսկցի զինյալների անցած տարիների տարեգրության մեջ հատկապես չեն ջնջվի այն էջերը,

Մարտական վերջին խնդիրը Սանասար Բեգլարյանը կատարում է Արցախ-Հայաստան միջանցքի հարավային թեւում..

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðÎàõØ

Սանասար Բեգլարյանի՝ հայրենասեր մարդու, քաջարի հրամանատարի, իր ժողովրդին անմնացորդ նվիրված երիտասարդի անունը հավերժ է, քանի ապրում ենք, քանի դեռ հավերժ է հայոց հողը:

որոնք առնչվում են 1992 թ. Հոչազի գրավմանը, այդ տարվա դեկտեմբերին Լաչինի միջանցքի Ստրոյկա, Սաֆյան, Մալախալափ, Գյուլաբերդ գյուղերում տեղակայված ադրբեջանական ռազմական հենակետերի ոչնչացմանը, Կուբաթլիի տարածքից Գորիսի նկատմամբ շարունակաբար կատարվող ոտնձգությունների դիմագրավմանը, այս տարվա օգոստոսին եւ սեպտեմբերի սկզբին Կուբաթլիի տարածքում հակառակորդի խոշոր կազմավորման ջախջախմանը:

Մարտական վերջին խնդիրը Սանասար Բեգլարյանը կատարում է Արցախ-Հայաստան միջանցքի հարավային թեւում: Սակայն նա մարտական ընկերներով ընկավ ծուղակ: Մարտն անհավասար էր: Անհնարին համարելով ելքն այդ վիճակից, նա, ինչպես նման պահերին վայել է զինվորին, գերադասեց վերջ տալ իր կյանքին:

Սանոն վայելում էր իր ժողովրդի անսահման սերն ու վստահությունը: Նրան հրամանատար էր օծել ինքը՝ ժողովուրդը: Աչքի էր ընկնում կազմակերպչական լայն կարողություններով, խոհեմությամբ, ազնվությամբ ու անաչառությամբ: Անչափ ուշադիր էր մարտական ընկերների, համագյուղացիների նկատմամբ: Խնձորեսկցի զինվորների քաջագործությունները նա մի առանձնահատուկ շնորհք չէր համարում, այլ, ընդամենը, հայրենի տունը պահելու հայ մարդու սովորական արարք:

Սանասար Բեգլարյանի լուսավոր կերպարը, հիրավի, արժանի է միայն հիացմունքի: Ճշմարիտ է ասել՝ մեր լինելիության ակունքը, ուժը նրա նմանների մեջ է: Նման երիտասարդների շնորհիվ է նաեւ, որ դարակազմիկ իրադարձությունների փոթորկի մեջ ոչ միայն շնչահեղձ չեղանք, այլեւ կարողացանք մեր պատմության մեջ երկար, շատ երկար ընդմիջումից հետո մեծ հաղթանակներ տանել: Նրա նմանների շնորհիվ է նաեւ, որ սերունդներին ենք ժառանգում պինդ ու անկախ պետություն:

Սանասար Բեգլարյանի՝ հայրենասեր մարդու, քաջարի հրամանատարի, իր ժողովրդին անմնացորդ նվիրված երիտասարդի անունը հավերժ է, քանի ապրում ենք, քանի դեռ հավերժ է հայոց հողը:

ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐՆԵՐԻ ԳՈՐԻՍԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԿՈՄԻՏԵ
«Զանգեզուր» թերթ, N 35(7199), 1993 թ.

Արցախյան պատերազմ. գեներալը Խնձորեսկից՝
Կամո Քոչունց

Ծնվել է 1963 թ. հունվարի 28-ին Խնձորեսկ գյուղում:

1980 թ. ընդունվել է Բաքվի բարձրագույն հրամանատարական համազորային ուսումնարան: Վերջինս ավարտելով՝ 1984 թ. ուղարկվել է Անդրկովկասյան զինվորական օկրուգ՝ նշանակվելով դասակի հրամանատար:

1985-1987 թթ. գործուղվել է Աֆղանստան եւ մասնակցել մարտական գործողությունների:

ՀՀ ԶՈւ-ի կազմավորման ակունքներից՝ 1992 թվականից, նշանակվել է ՀՀ զինված ուժերի սահմանապահ զորքերի երկրորդ սահմանապահ ջոկատի Գորիսի պարետատան պարետ:

1993 թ. հունվարին նշանակվել է մոտոհրաձգային գնդի շտաբի պետ, իսկ 1993 թ. փետրվարին՝ մոտոհրաձգային բրիգադի օպերատիվ բաժնի պետ - շտաբի պետի տեղակալ:

1995 թ. նշանակվել է Հարավային ուղղության պետի տեղակալ:

1996 թ. նշանակվել է 1-ին բանակային կորպուսի շտաբի պետ – հրամանատարի տեղակալ:

2000 թ. հունիսին նշանակվել է ԶՈւ գլխավոր շտաբի պետի տեղակալ:

2000–2001 թթ. ուսանել է Ռուսաստանի Դաշնության գլխավոր շտաբի ռազմական ակադեմիայում, որն ավարտելուց հետո նշանակվել է ՀՀ ԶՈւ գլխավոր շտաբի օպերատիվ վարչության պետի առաջին տեղակալ:

➔

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü Ðºðàê²Ø²ðîÀõØ

2002 թ. նշանակվել է ԶՈւ գլխավոր շտաբի օպերատիվ վարչության պետ - գլխավոր շտաբի պետի տեղակալ:

2007 թ. ՀՀ նախագահի հրամանագրով նշանակվել է ՀՀ զինվորական կոմիսար:

2009 թ. հունվարին նշանակվել է ԶՈւ 4 – րդ բանակային կորպուսի հրամանատար, իսկ 2010 թ. օգոստոսին՝ ԶՈւ 5 – րդ բանակային կորպուսի հրամանատար:

2013 թ. ՀՀ նախագահի հրամանագրով նշանակվել է ԶՈւ ԳՇ կազմզորահավաքային վարչության պետ:

2018 թ. ՀՀ վարչապետի որոշումով նշանակվել է ՀՀ ռազմական գլխավոր տեսուչի առաջին տեղակալ:

2003 թ. ՀՀ նախագահի հրամանագրով շնորհվել է գեներալ-մայորի զինվորական կոչում:

Մասնակցել է ՀՀ ու ԼՂՀ սահմանամերձ, Լաչինի, Կուբաթլիի, Հորադիզի մարտական գործողություններին:

Ծառայության ընթացքում պարգեւատրվել է Հայաստանի Հանրապետության «Մարտական խաչ» երկրորդ աստիճանի, «Վարդան Մամիկոնյան», Հայ առաքելական եկեղեցու «Սուրբ Ներսես Շնորհալի» շքանշաններով, «Արիության համար» ու «Մարտական ծառայության », «Հայրենիքին մատուցած ծառայության համար» առաջին եւ երկրորդ աստիճանի պետական, ՀՀ ՊՆ գերատեսչական «Մարշալ Բաղրամյան», «Գարեգին Նժդեհ», «Դրաստամատ Կանայան», «Վազգեն Սարգսյան», «Անդրանիկ Օզանյան», «Անբասիր ծառայության համար» առաջին, երկրորդ, երրորդ եւ չորրորդ աստիճանի, «ՀՀ ԶՈւ 20 տարի» հոբելյանական, ՀՀ ոստիկանության «Համագործակցության ամրապնդման համար», «Մարտական զորակցության», ՌԴ «Մարտական համագործակցության», «Զինվորական սխրագործության առաջին աստիճանի» մեդալներով, ՀՀ երկրապահ կամավորական միության «Վազգեն Սարգսյան» շքանշանով, ԽՍՀՄ «Կարմիր աստղ» շքանշանով, ԽՍՀՄ պաշտպանության նախարարի «Գերազանց ծառայության համար» առաջին աստիճանի մեդալով:

Ամուսնացած է, ունի երկու դուստր, մեկ որդի:

Մատաղասարի ճակատամարտը

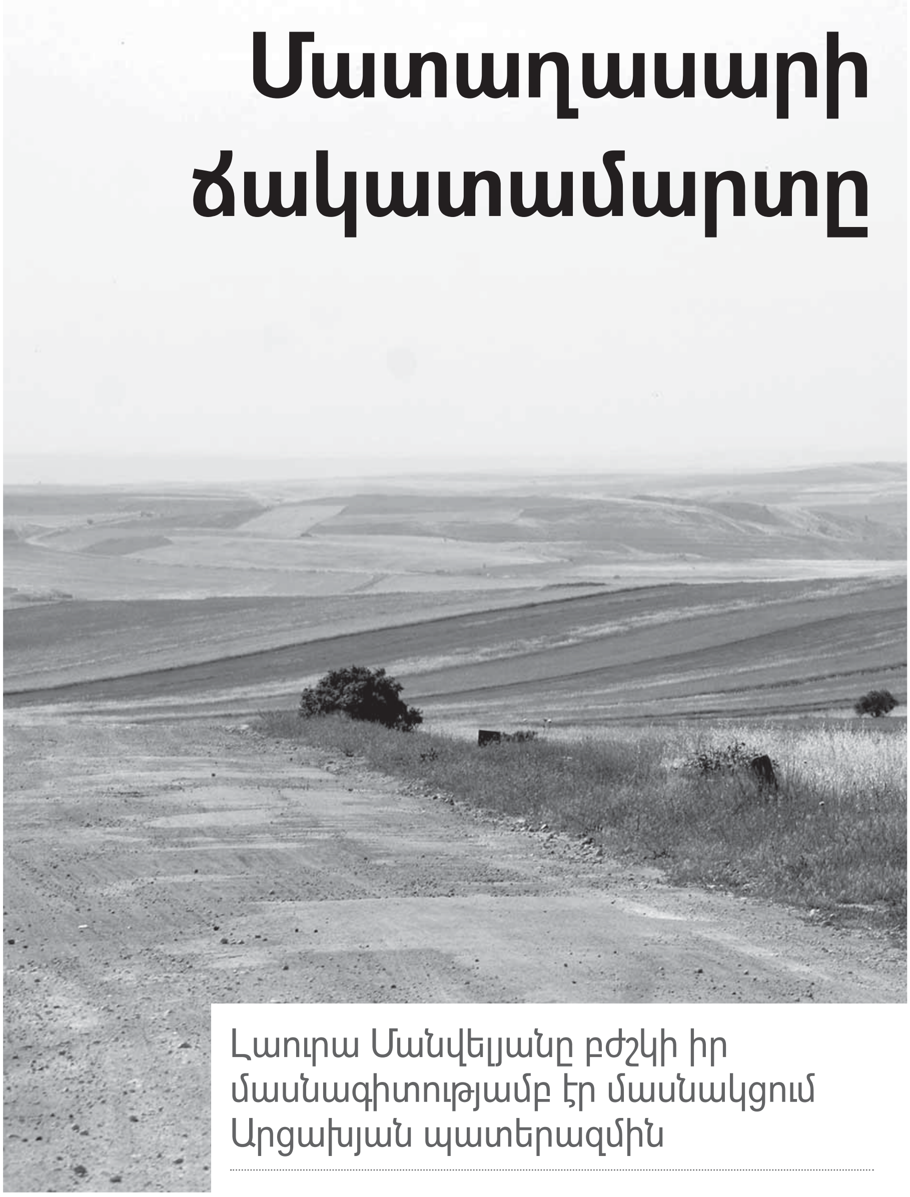

Լաուրա Մանվելյանը բժշկի իր մասնագիտությամբ էր մասնակցում Արցախյան պատերազմին

Լաուրա Մանվելյան. ծնվել է 1938թ. օգոստոսի 24-ին Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղում: Ավարտել է Խնձորեսկի միջնակարգ դպրոցը, այնուհետեւ ուսումը շարունակել Երեւանի ատամնաբուժական տեխնիկումում, որպես բուժքույր աշխատել մայրաքաղաքի 6-րդ հիվանդանոցում: 1963 թվականին ընդունվել է Երեւանի բժշկական ինստիտուտի ստոմատոլոգիական ֆակուլտետը: 1968թ. ավարտել է վերոնշյալ ֆակուլտետը, որից հետո աշխատել Մալաթիա կլինիկական հիվանդանոցի դիմածնոտային վիրաբուժության բաժանմունքում:

1971թ. պաշտպանել է բժշկական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան, որից հետո համա-

(Կուրբան թափայի) համար մղվում էր այստեղ...

տեղությամբ աշխատել բժշկական ինստիտուտում՝ ասիստենտ:

Երբ սկսվեց Արցախյան պատերազմը, 1992թ. վերադարձավ Գորիս, աշխատեց Գորիսի հիվանդանոցում, որից հետո մասնակցեց Արցախյան պատերազմին, եղավ զորամասի բուժծառայության պետ:

Պատերազմը վերջանալուց հետ տեղափոխվել է Խնձորեսկի բժշկական կենտրոն եւ աշխատել որպես ատամնաբույժ:

Ներկայումս 2-րդ խմբի զինվորական հաշմանդամ է, բնակվում է Խնձորեսկ գյուղում:

ÊÜÒàðºêÎÜ ²ðò²ÊÚ²Ü ÐºðàÊ²Ø²ðÎàõØ

Հայոց բանակի եւ ոստիկանության սպաներ Խնձորեսկից

ՍԱՐԻԲԵԿ ՍԱՅՈՒՆՑ
★ ավագ լեյտենանտ ★

ԱՐԹՈՒՐ ՋՈՒԼՀԱԿՅԱՆ
★ փոխգնդապետ ★

ՄԻՔԱՅԵԼ ԽՈՅԼՈՒՆՑ
★ գնդապետ ★

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱԼՈՒՆՑ
★ փոխգնդապետ ★

ԺԻՐԱՅՐ ԽՈՅԼՈՒՆՑ
★ փոխգնդապետ ★

ԱՐՏԱԿ ԲՈՒԴԱՂՅԱՆ
★ գնդապետ ★

ԱՍԱՏՈՒՐ ՔՈՉՈՒՆՑ
★ փոխգնդապետ ★

ԱՐԱՄ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ
★ գնդապետ ★

ԿԱՐԵՆ ԴԱԴԱԼՅԱՆ
★ գնդապետ ★

ՆԱԻՐԻ ՄԱՆՎԵԼՅԱՆ
★ փոխգնդապետ ★

ՌԱՖԻԿ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ
★ գնդապետ ★

ԱԼԻԿ ՄԱԼՈՒՆՑ
★ փոխգնդապետ ★

ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
ՍՊՈՐՏ ԱՐՀԵՍՏ

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Խնձորեսկի դպրոցի տնօրեններ՝ սկսած 1930 թ.

ՇԻՐԱԿՈՒՆԻ
գյումրեցի

ՂԱՐԱԳՅՈԶՅԱՆ ԲԱԳՐԱՏ
Խնձորեսկից

ԱԿՈՒՆՑ ՆԵՐՍԵՍ
Խնձորեսկից

ՍԵԻԼԻԿՅԱՆ ՂԵՒՈՆԴ
Խնձորեսկից

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՍԵԹ
Խնձորեսկից

ԱԴՈՒՆՑ ՄՈՒՇԵՂ
Բռնակոթից

ՍԱՀԱԿՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ
Տեղ գյուղից

ԱՍՐՅԱՆ ԱՇՈՏ
Քարահունջից

ԱՍԱՏՐՅԱՆ ԵՆՈՔ
Կապանից

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԳԱՐԵԳԻՆ
Կապանից

ԱՂԱԲԵԿՅԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ
Կապանից

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՎԱՂԱՐՇԱԿ
Ղարաբաղից

ԿԱՐՃԻԿՅԱՆ ՄԿՐՏԻՉ
Երեւանից

ՂԱԶԱՐՅԱՆ ԿՈԼՅԱ
Խնձորեսկից

ՂԱՐԻԲՅԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ
Խնձորեսկից

ԱՌՍՏԱՄՅԱՆ ՎԱՂԱՐՇԱԿ
Տեղ գյուղից

ՏԱՏԻՆՑՅԱՆ ՀԱՅԿ
Գորիսից

ԲԱԲԱՅԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ
Գորիսից

ԱՂԱՅԱՆ ԱՍԼԱՆ
Հարթաշենից

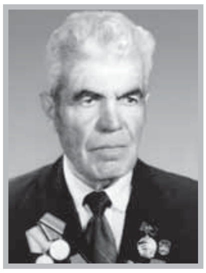

ԱԼԱՎԵՐԴՅԱՆ ՄԵՍՐՈՊ
Խնձորեսկից

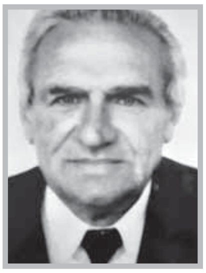

ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ ՀՈՎԻԿ
Խնձորեսկից

ԲԱԼԱՅԱՆ ՎԱԼԵՆՏԻՆԱ
Խնձորեսկից

ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ ԱՐԿԱԴԻԱ
Խնձորեսկից

ԱԹԱՍՈՒՆՑ ԱՇՈՏ
Խնձորեսկից

ԲԱԼԱՅԱՆ ՎԱԼԵՆՏԻՆԱ (2-ՐԴ ԱՆԳԱՄ) *Խնձորեսկից*

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Գիտությունների դոկտորներ Խնձորեսկից

ԲԱԳՐԱՏ ԱԿՈՒՆՑ
բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՎԱՐԴԱՆ ԱԿՈՒՆՑ
բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՄԱՐՏԻՆ ԳԻԼԱՎՅԱՆ
բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

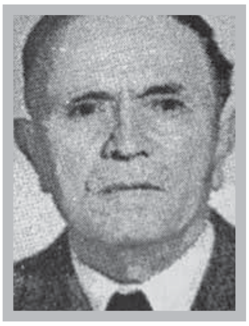

ԱՇՈՏ ԳՅՈՒԼԽԱՍՅԱՆ
բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՄԻՔԱՅԵԼ ԳՅՈՒԼԽԱՍՅԱՆ
գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

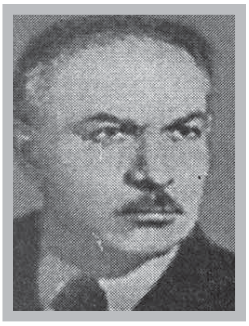

ԱՐՄԵՆԱԿ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

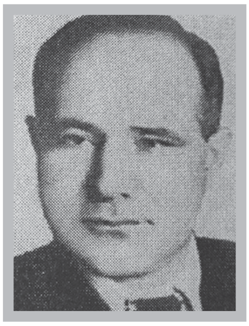

ԱՇՈՏ ԹԵԼՈՒՆՑ
փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԲԵՆԻԿ ՅՈՒԶԲԱՇՅԱՆ
բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

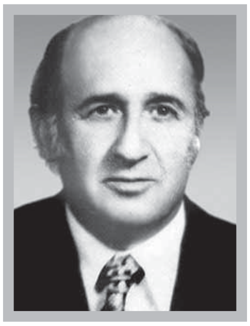

ԱԲԵԼ ՍԻՄՈՆՅԱՆ
պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

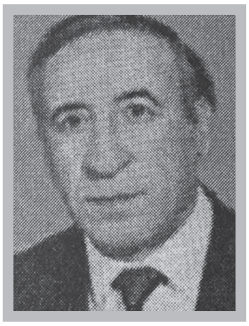

ԳԱՌՆԻԿ ՍԻՄՈՆՅԱՆ
երկրաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՇԱՀԵՆ ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆ
պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՄԱՌԼԵՆ ՄԱՅՍՈՒՐՅԱՆ
մանկավարժական գիտությունների դոկտոր

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Խնձորեսկի Գարեգին Սեւունցի անվան միջնակարգ դպրոցը

ՎԱԼԵՆՏԻՆԱ ԲԱԼԱՅԱՆ
Խնձորեսկի Գարեգին Սեւունցի անվան միջնակարգ դպրոցի տնօրեն

Խնձորեսկի դպրոցն ավելի քան 150 տարվա պատմություն ունի: Ըստ պատմական աղբյուրների՝ Խնձորեսկի դպրոցի առաջին տնօրենը եղել է Շիրակունին, ով ժամանակի գիտնական այրերից էր:

Գյուղի հպարտությունը Գ. Սեւունցի անվան միջնակարգ դպրոցն է: Այս տուֆակերտ, եռահարկ, գեղեցիկ կրթօջախը Սյունիքի լավագույն դպրոցներից է:

Դպրոցը մինչ 2001 թ. ունեցել է մոտ 20 ղեկավար այր, եւ բոլոր տնօրենների օրոք էլ դպրոցը տարածաշրջանում իր կշիռն է ունեցել:

2001 թվականին ինձ վստահվեց դպրոցի ղեկը: Լինելով դպրոցի պատմության մեջ միակ կին ղեկավարը եւ հաջորդելով իր գործի մեջ հմուտ ու համբավաշատ Հովիկ Սուրենի Շահնազարյանին, ես, մեղմ ասած, մտավախություն ունեի՝ կկարողանա՞մ արդարացնել ինձ վստահված մի ողջ կոլեկտիվի հույսերը. չէ՞ որ ես հաշվետու էի ոչ միայն պահանջկոտ կոլեկտիվի, այլեւ ողջ գյուղի ու աշխարհով մեկ ցրված խնձորեսկցիների առջեւ:

Մինչ այդ աշխատել էի նույն դպրոցում՝ մաթեմատիկայի ուսուցչուհի եւ դաստիարակության գծով փոխտնօրեն: Արդեն սիրված ու հարգված լինելով հասարակության կողմից եւ մեջքիս ունենալով կայացած ու հզոր կոլեկտիվ, ստանձնեցի այդ ծանր բեռը եւ ստանձնեցի սիրով, պատասխանատվությամբ, ամբողջովին նվիրվելով:

Պետք էր ոչ միայն շարունակել լավագույն ավանդույթները, այլեւ Արցախյան ազատամարտի տարիներին զգալիորեն տուժած ու վիրավոր դպրոցը կրկին աշխուժացնել. նորը խառնել հինին ու շաղախել խնձորեսկցուն քիմքին հարիր մի խմոր:

Մեր առջեւ դրեցինք գերխնդիր՝ հասնել ուսուցման բարձր որակի եւ միեւնույն ժամանակ աշխուժացնել աշակերտների առօրյան:

Եվ ավանդականն ու արդիականը համատեղելով՝ մեր կոլեկտիվն ուղի հարթեց դեպի այդ գերխնդիրը: Գուցե դա է պատճառը, որ վերջին տարիներին տարբեր թեմաներով շարադրությունների մրցույթների, ասմունքի փառատոների, բազմաբովանդակ միջոցառումների ու առարկայական օլիմպիադաների մասնակցությունը սովորական է դարձել դպրոցի աշակերտների համար: Մեկը մյուսի հետեւից գրանցում ենք հաղթանակներ եւ «Հպարտանում ենք ձեզնով» վահանակը ծանրաբեռնում նորանոր գովասանագրերով, պատվոգրերով ու շնորհակալագրերով:

Մեր մաշկի վրա զգալով պատերազմի ահավորությունն ու զարհուրանքը, կարեւորեցինք ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը եւ ձեռնամուխ եղանք Արցախյան ազատամարտի քաջարի հերոսներին նվիրված «Փառքի սրահի» բացմանը: Հենց 2001 թվականից ծնունդ առավ ու ավանդույթ դարձավ «Արիության դաս» միջոցառումը, որը նվիրվում է դպրոցի փառապանծ սաներին, զոհված հերոսներին, կենդանի լեգենդներին. նպատակը կրկին հայրենասիրություն ու արիություն սերմանելն է:

Խնձորեսկցիները դեռ երկար կհիշեն այն «Արիության դասերը», որոնք նվիրված են եղել դպրոցի նախկին սաներ, գեներալ-մայոր Կամո Քոչունցին, քաջարի ազատամարտիկներ Սերյոժա Հայրապետյանին, Սարիբեկ Սայունցին, խնձորեսկցի գրող-արձակագիր Արկադի Ծատուրյանին:

Վերջինս բազմիցս է անդրադարձել Արցախյան ազատամարտին. գրել է ռազմաժակատային պատմվածքներ, որոնց հերոսները, իրենց կամքին հակառակ, զինվոր են դարձել:

Մեծ շուքով նշվեց խորհրդային բանակի գնդապետ, դիվիզիայի հրամանատար, բազում սխրանքների հեղինակ, Խնձորեսկի փառապանծ զավակ Ներսես Բալոյանի ծննդյան 110-ամյակը:

Իսկ գրող, արձակագիր Սուրեն Այվազյանի ծննդյան 100-ամյակը դարձավ ոչ միայն գյուղի, այլեւ մարզի գրական իրադարձություններից:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðÎ, ²ðÐºêÎ

Խնձորեսկցու արյան մեջ մտած հայրենասիրական դաստիարակությունը, նրա պրպտուն միտքը, անչափ հետաքրքրասիրությունը տվեցին իրենց արժանի արդյունքը:

Մեր դպրոցի սաները երկու անգամ մասնակցեցին «Հայ ասպետ» հեռուստամրցույթին: 2013 թ. մեր թիմը փայլուն հաղթանակ տարավ: Նվաճելով ոսկե մեդալներ՝ թիմի բոլոր անդամները մեծ արժանապատվությամբ ճանապարհորդեցին նախնյաց հայրենիք՝ վերադառնալով այնտեղից անմոռանալի տպավորություններով:

Վերջին տարիներին մեր ստեղծագործող աշակերտները մարզային եւ հանրապետական մրցույթներում հաղթանակներ են գրանցել «Իմ համայնքը», «Հավատում եմ քեզ, զինվոր», «Միգրացիան փոխեց իմ կյանքը», «Արցախ, իմ սեր, իմ հպարտություն», «100 տարվա ցավի գույնը», «Մենք ենք տերը մեր անկախության» թեմաներով շարադրությունների մրցույթներում:

Հովհաննես Շիրազի ծննդյան 96-ամյակին նվիրված ասմունքի հանրապետական մրցույթ- փառատոնին մեր աշակերտը գրավեց առաջին տեղը:

Մեր աշակերտների համար սովորական են դարձել «Կենգուրու» միջազգային մաթեմատիկական եւ «Մեղու» համահայկական խաղ մրցույթներին մասնակցելը եւ «Լավագույն» ու «Հատուկ» մրցանակներին արժանանալը:

«Դիպուկ հրաձիգ», «Կորյուն» եւ «Ռազմամարզական խաղեր»-ի դափնին վերջին տարիներին մարզում Խնձորեսկինն է:

Ունեցել ենք նաեւ հանրապետական հաղթանակներ: «Ֆլեքս» ծրագրով երեք աշակերտ իրենց կրթությունն են շարունակել ԱՄՆ-ում: 2011-2014 թթ. Խնձորեսկի միջնակարգ դպրոցը դպրոցականների առարկայական օլիմպիադաներում եւ մարզային ու հանրապետական փուլերում ունեցած հաջողությունների քանակով Սյունիքի մարզի միջնակարգ դպրոցների մեջ եղել է առաջատարը:

Մեր շրջանավարտները սովորում են հանրապետության լավագույն բուհերում եւ ոչ միայն: Այս պահի դրությամբ երկու շրջանավարտ սովորում է Օմսկի ռազմական տանկային համալսարանում, երեքը՝ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարանում, երեքը՝ ռազմաբժշկական համալսարանում, երկուսը սովորում են «Պատիվ ունեմ» ծրագրով, երկուսը՝ սովորում են ԵՊՀ-ում:

Դպրոցի շենքը կառուցվել է 1960-ական թթ.: Այդ տարիներին դպրոցն ունեցել է 700-ից ավելի աշակերտ:Վերջին մի քանի տասնամյակում դպրոցը տվել է 50-ից ավելի մեդալակիրներ, գիտական այրեր:

Մեր «Արիության դասեր» անցած շրջանավարտները սխրանքներ են գործում կյանքում: Դրա վառ ապացույցն Ապրիլյան քառօրյային մեր վերջին տարիների շրջանավարտներից երկու սպայի կատարած հերոսությունն էր, որոնցից մեկը ՀՀ նախագահի կողմից արժանացավ Արիության մեդալի, մյուսը՝ Արցախի նախագահի կողմից արժանացավ Արիության մեդալի ու պաշտպանության նախարարի կողմից՝ Մարշալ Բաղրամյանի անվան մեդալի:

2010 թվականին՝ Հայոց մեծ եղեռնի 95-րդ տարելիցին, բարեկարգվել է դպրոցամերձ մի տարածք եւ խնձորի այգի է հիմնվել: Այգու պտուղներն այժմ օգտագործվում է փոքրիկների համար «Տաք ճաշ»-ի ժամանակ:

Ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին նորատունկ այգու հարեւանությամբ կանգնեցվել է մի հոյակապ խաչքար, եւ այգին լրացվել է եւս 100 նոր ծառով, իսկ հաջորդ գարնանը՝ եւս 55 նոր խնձորենիով:

2016 թ. հունիսի 7-ը մեր կրտսեր դպրոցականների համար իսկապես տոն էր: Նրանք նվեր ստացան մանկական խաղահրապարակ, որը կյանքի կոչվեց «Խաղաղության կորպուսի» եւ համագյուղացի բարերարների օգնությամբ:

«Փարոս» ընկերության եւ արմատներով խնձորեսկցի ամերիկահայ Աննա Աստվածատուրյանի կողմից ամբողջովին վերանորոգվել են դպրոցի սանհանգույցները:

Դպրոցում այժմ ընթանում են վերանորոգման աշխատանքներ: Վերանորոգվում է տանիքը, որի համար շնորհակալ ենք կառավարությանը:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Ներքին Խնձորեսկի լուսավոր ապագայի գրավականը

ԱՆՈՒՇԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ
Ներքին Խնձորեսկի միջնակարգ դպրոցի տնօրեն

Ներքին Խնձորեսկ բնակավայրի հիմնումը 1983 թվականի կարեւորագույն իրադարձությունն է:

1983 թվականի հոկտեմբերին ՀԿԿ Գորիսի շրջկոմն ու շրջանային սովետը համատեղ որոշեցին Խնձորեսկ գյուղից 8 կմ հարավ-արեւելք՝ Ադրբեջանական ԽՍՀ Կուբաթլիի շրջանին սահմանակից մասում, նոր գյուղ հիմնել, որը հետո պարիսպ հանդիսացավ ադրբեջանցիների հարձակումներից:

Ի սկզբանե այն ստեղծվել է Խնձորեսկ գյուղի հողատարածքները ռացիոնալ ու շահավետ օգտագործելու, գյուղի տնտեսական ծանրաբեռնվածությունը թեթեւացնելու նպատակով, եւ Խնձորեսկին պատկանող հողատարածքներից 600 հա տրամադրվել է նոր ստեղծվող գյուղին:

«Ես ողջունում եմ Գորիսի շրջկոմի իրոք պատմական որոշումը՝ հայոց հողի վրա նոր բնակավայր ստեղծելու մասին, մանավանդ որ այդ բնակավայրը պետք է հիմնվի Ջանգեզուրում, Խնձորեսկից հարավ:

Դա չափազանց խրախուսելի ու խելացի քայլ է Միության մեջ ցրված խնձորեսկցիներին մի տեղ հավաքելու, հողը շենացնելու տեսակետից:

Կանցնեն տարիներ, եւ հայ աշխարհի քարտեզի վրա կնշվի նոր բնակավայրի ծնունդը:

Ամեն կերպ կձգտեմ օգտակար լինել այդ մեծ ու սուրբ գործի համար» - այսպես է արձագանքել Ներքին Խնձորեսկի հիմնադրմանը Սերո Խանզադյանը:

Գյուղի ստեղծմանը սկզբում թերահավատ էին շատերը: Ոմանք կարծում էին, թե այստեղ գյուղ հնարավոր չէ կառուցել, իսկ շատերը մինչեւ հիմա էլ այն կարծիքին են, որ, միեւնույն է, այս գյուղը հեռանկար չունի: Բայց եւ այնպես՝ աստիճանաբար գյուղը նմանվեց գյուղի, փայտաշեն տնակների կողքին կառուցվեցին քարե շենքեր: Անհրաժեշտություն առաջացավ նաեւ նորաստեղծ գյուղում հիմնել կրթօջախ:

1989 թվականի մարտի 10-ին բացվեց գյուղի «Դպրոց-մանկապարտեզը»:

ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ, հայ գրողների միության Սյունիքի մասնաճյուղի քարտուղար Էդուարդ Զոհրաբյանն այսպես է արտահայտվել դպրոցի ստեղծման մասին. *«Հավատում եմ Խնձորեսկ-2 գյուղի լուսավոր ապագային եւ անհամբերությամբ սպասում այդ օրվան: Ուրախ եմ, որ դպրության օջախ է ստեղծվել եւ այն կհամալրվի նոր սաներով եւ մանկավարժներով, կդառնա շրջանի լավագույն դպրոցներից մեկը:*

Հաջողություններ եմ ցանկանում դպրոցի մեծ ու փոքրին, գյուղի ողջ ժողովրդին, մեզ համար տագնապալի այս օրերին

իրենց հուզող հարցերի լուծման ճանապարհին»:

Ի սկզբանե ինչպես գյուղը, այնպես էլ դպրոց-մանկապարտեզը տեղավորված էր փայտե տնակներում:

Դպրոցի առաջին տնօրենն Արկադի Ծատուրյանն էր, ով միշտ գեղեցիկ ծրագրեր էր կապում գյուղի հետ: Առաջին ուսուցիչներից էին Անուշիկ Գրիգորյանը եւ Վալյա Բաղդագուլյանը:

Նորաստեղծ դպրոցում սովորում էր 12 աշակերտ, ովքեր տարրական դպրոցում էին սովորում: Աշակերտների թվի մեծացմանը զուգընթաց դպրոցը վերակազմավորվեց միջնակարգի:

2004 թ. կառուցվեց քարաշեն դպրոց:

2004 թ. դպրոցի տնօրեն նշանակվեց առաջին ուսուցչուհի Անուշիկ Գրիգորյանը:

2004-2016 թթ. դպրոցի շրջանավարտներից բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում իրենց ուսումը շարունակել է 10 աշակերտ:

Այսօր դպրոցում սովորում է 21 աշակերտ՝ 10 տղա եւ 11 աղջիկ:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Խնձորեսկի նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունը

ԱՆԵՏԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ
Խնձորեսկի նախադպրոցական ուսումնական հաստատության տնօրեն

...1950-ական թթ. վերակառուցված Նոր Խնձորեսկում կյանքն այլ ընթացք ստացավ՝ մանկապարտեզ, դպրոց, գրադարան, բուժարան... 1956 թվականից Խնձորեսկում գործել է մեկ խումբ ունեցող մանկապարտեզ, ուր հաճախում էր տարբեր տարիքի 40 երեխա: Այդ մանկապարտեզի սաներից այսօր կենդանի են շատերը: Մանկապարտեզի տնօրենը եղել է Ջուլիետա Սահակյանը, ով Երեւանի մանկավարժական ինստիտուտի նախադպրոցական բաժինն ավարտելուց հետո գործուղվել է Խնձորեսկ՝ աշխատելու: Ջուլիետա Սահակյանին տնօրենի պաշտոնում փոխարինել է Արաքսյա Ակունցը, ով իր գործի նվիրյալն էր: Այլ աշխատանքի անցնելու պատճառով Արաքսյա Ակունցը 1972 թ. ազատվել է աշխատանքից: Եվ ժողկրթբաժնի վարիչի հրամանով Խնձորեսկի մանկապարտեզի տնօրենի պաշտոնում նշանակվեց մինչ այդ որպես դաստիարակչուհի աշխատող տիկին Թամարա Փանդունցը, ով այժմ հիացմունքով հիշում է մանկապարտեզում աշխատած իր ամեն օրը: Երեխաների թվի աճին զուգընթաց մանկապարտեզի խմբերը դարձան վեցը. մանկապարտեզ էր հաճախում շուրջ 180 երեխա: Մանկապարտեզում յուրաքանչյուր ոք աշխատում էր մեծ եռանդով ու անմնացորդ նվիրումով, ինը ժամյա աշխատանքային ռեժիմով: 1983 թ. շահագործման հանձնվեց Խնձորեսկի մանկապարտեզի նոր շենքը: Տիպային շենքն իր պայմաններով չէր զիջում շրջանի մանկապարտեզներին: Մանկապարտեզն առանձնանում էր իր գույքով եւ երեխաների համար նախատեսված խաղալիքներով ու այլ պարագաներով: Դաստիարակների մասնագիտական որակն ավելի բարձրացնելու նպատակով ուսուցիչների կատարելագործման ինստիտուտում կազմակերպվում էին դասընթացներ, որոնց ակտիվ մասնակցում էին Խնձորեսկի մանկապարտեզի դաստիարակները: Գորիսի Քարահունջ գյուղում կազմակերպվում էր դաստիարակների ձեռքի աշխատանքների ցուցահանդես, եւ ինչպես ուրախությամբ նշում է նախկին տնօրեն, տիկին Թամարան, պատվոգիրը միշտ նվաճում էր Խնձորեսկի մանկապարտեզը:

Տիկին Թամարայի կենսաթոշակի անցնելուց հետո՝ 1991 թվականից, մանկապարտեզը ղեկավարել է Հասմիկ Մալինցյանը: Մանկաշխարհի սիրահար տիկին Հասմիկի ղեկավարման տարիներին մանկապարտեզը դարձել էր մտավոր, հոգեւոր ու մարմնական զարգացման իսկական օջախ: Հմուտ դաստիարակների բարեխղճության շնորհիվ երեխաները զարգացնում էին իրենց հմտությունները, հագեցնում հետաքրքրություններն ու բավարարում կարիքները: Շենքային ոչ բարվոք պայմաններին հակառակ՝ բավական բարձր էր կրթադաստիարակչական աշխատանքների կազմակերպման որակը: Մանկապարտեզում կազմակերպվող բոլոր միջոցառումները վերածվում էին տոնի, ուրախության, իսկ երեխաներն ակտիվ մասնակիցներ էին ու կատարողներ:

1992-1993 թթ. ահուսարսափի մեջ էր սահմանամերձ Խնձորեսկը: Գյուղը հրետակոծության տակ էր: Ծեր ու մանուկ ակամա մասնակից էին դառնում այդ դժվարին օրերի անցուդարձին: Այդ օրերին երեխաների առջեւ բաց են եղել Խնձորեսկի մանկապարտեզի դռները: Մանկապարտեզի նվիրյալ աշխատողները, ովքեր իրենց սրտում թաքցրել են ահուսարսափը, պատերազմական օրերին ջերմորեն էին ընդունում երեխաներին եւ կազմակերպում կրթադաստիարակչական գործընթացը: Մինչ այժմ աշխատող բուժքույր Սուսան Դիլանյանը հուզմունքով հիշում է, թե ինչպես են մանկապարտեզի սաներին պաշտպանել թուրքի գնդակներից:

Տարիների ընթացքում նվազեց մանկապարտեզ հաճախող երեխաների թիվը, խմբերը դարձան երեքը, եւ աշխատանքից շատերն ազատվեցին:

1992-1993 թթ. ահուսարսափի մեջ էր սահմանամերձ Խնձորեսկը: Գյուղը հրետակոծության տակ էր: Ծեր ու մանուկ ակամա մասնակից էին դառնում այդ դժվարին օրերի անցուդարձին: Այդ օրերին երեխաների առջեւ բաց են եղել Խնձորեսկի մանկապարտեզի դռները:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðÎ, ²ðÐºêÎ

1983 թ. շահագործման հանձնվեց Խնձորեսկի մանկապարտեզի նոր շենքը: Տիպային շենքն իր պայմաններով չէր զիջում շրջանի մանկապարտեզներին: Մանկապարտեզն առանձնանում էր իր գույքով եւ երեխաների համար նախատեսված խաղալիքներով ու այլ պարագաներով:

Խնձորեսկի մանկապարտեզում աշխատել են մի շարք վաստակաշատ դաստիարակներ, երաժիշտ դաստիարակներ, դաստիարակի օգնականներ, ովքեր անձնվիրաբար են կատարել իրենց առջեւ դրված սուրբ եւ միեւնույն ժամանակ պատասխանատու գործը՝ Լիդա Ալավերդյան, Օլյա Ակունց, Սոֆյա Դանիելյան, Օֆելյա Համբարձումյան, Սիրվարդ Բալոյան, Ասյա Դաղունց, Ալվարդ Բեգլարյան, Արաքսյա Սայիլյան, Ալվարդ Հակոբջանյան, Անահիտ Բաբալարյան, Վարդուշ Սրաբունց, Թամարա Գյուլամբարյան, Անահիտ Գյուլնազարյան, Սուսաննա Մաղաքյան, Արեգա Հարությունյան, Հասմիկ Աքունց, Անահիտ Բալոյան, Սիրվարդ Ակլունց, Լարիսա Գեւորգյան, Գարնանուշ Մինասյան, Ռայա Ղլեչունց, Ալվարդ Ջուլհակյան. Հայկուշ Դանիելյան, Սվետլանա Արզանյան, Գայանե Ապրունց...

Հովանավորչական ծրագրերի միջոցով վերանորոգվել են մանկապարտեզի խոհանոցն ու դահլիճը, երկու խմբասենյակը, իսկ բակում կառուցվել է խաղահրապարակ, որը երեխաների ժամանցը դրսում ավելի հետաքրքիր է դարձրել:

Համաձայն Խնձորեսկ համայնքի ավագանու որոշման՝ 2006 թ. Խնձորեսկի մսուր-մանկապարտեզ բյուջետային կազմակերպությունը վերակազմավորվել է որպես «Խնձորեսկի նախադպրոցական հաստատություն» ՀՈԱԿ:

2014 թ. սեպտեմբերի 9-ին կյանքից հեռացել է Խնձորեսկի ՆՀ տնօրեն Հ. Մալինցյանը՝ գործընկերների եւ ընդհանրապես խնձորեսկցիների սրտում ցավ ու ափսոսանք թողնելով:

Համաձայն Խնձորեսկի գյուղապետ Սերյոժա Հայրապետյանի եւ գյուղի ավագանու որոշման՝ 2014 թ. նոյեմբերի 1-ից Խնձորեսկի ՆՀ -ը ղեկավարում է Անետա Հակոբյանը:

2016 թ. նոյեմբերին Խնձորեսկ գյուղը մտել է Գորիս համայնքի կազմի մեջ: Լինելով Գորիս համայնքի ենթակայության տակ գործող նախադպրոցական հաստատություն, շարունակվում է ամենօրյա կրթադաստիարակչական աշխատանքը նոր թափով ու նոր ոգեւորությամբ:

Գորիս համայնքի ավագանու 2018 թ. դեկտեմբերի 26-ի թիվ 109-Ա եւ համայնքի ղեկավարի որոշմամբ «Խնձորեսկի նախադպրոցական հաստատություն» ՀՈԱԿ-ը վերանվանվել է «Խնձորեսկի նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն» ՀՈԱԿ:

ՆՈՒՀ-ում նոր շունչ ստացան կրթադաստիարակչական գործընթացը, բազմաբովանդակ միջոցառումները:

Հմուտ դաստիարակների ձեռքի աշխատանքների շնորհիվ օր օրի գեղեցկանում եւ նոր տեսքի է բերվում Խնձորեսկի ՆՈՒՀ-ը:

Հովանավորչական ծրագրերի միջոցով վերանորոգվել են մանկապարտեզի խոհանոցն ու դահլիճը, երկու խմբասենյակը, իսկ բակում կառուցվել է խաղահրապարակ

Խնձորեսկի Ա. Սաթունցի անվան երաժշտական դպրոցը

ԱՆԱՀԻՏ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ
Խնձորեսկի Ա. Սաթունցի անվան երաժշտական դպրոցի տնօրեն

Սյունիքի տարածաշրջանում, թերեւս ողջ Հայաստանում, դժվար կգտնվի մի գյուղ, որ հայ ազգին պարգեւած լինի մշակույթի այնպիսի տաղանդաշատ գործիչներ, ինչպիսին Խնձորեսկն է: Գիտության ու մշակույթի հայրենիք է հայոց աշխարհի այս գեղատեսիլ, հեքիաթային գյուղը: Ժամանակի հրամայականով արվեստածին այս հողում մշակույթի օջախ ունենալն անհրաժեշտություն էր, եւ 1981 թ. սեպտեմբերին հիմնադրվեց Խնձորեսկի երաժշտական դպրոցը:

Այս կարեւորագույն գործին իրենց ներդրումն ունեցան Գորիսի շրջանային կուլտուրայի բաժնի վարիչ Հենրիկ Շահնազարյանը, Խնձորեսկի գյուղսովետի նախագահ Վազգեն Թոխսանցը եւ գյուղսովետի քարտուղար Ռայա Աքունցը:

Տոն էր Խնձորեսկում, հազարամյակների պատմություն ունեցող գյուղը երիտասարդացել էր, ցնծում էր, աշխույժ եռուզեռ էր սկսել, բոլորն ուզում էին իրենց երեխաներին երաժշտական դպրոց ուղարկել: Թվում էր՝ երաժշտական դպրոցը բոլորի վաղեմի երազանքն էր, եւ այն իրականացնելու համար տարիքը հաշվի չէին առնում: Եվ առաջին տարին դպրոց ընդունվեց 110 աշակերտ, ովքեր պետք է սովորեին դաշնամուրի, ջութակի, քանոնի, ակորդեոնի եւ ֆլեյտայի դասարաններում: Սկզբնական շրջանում դպրոցը տեղակայված էր գյուղի մշակույթի տանը: Պայմանները բավարար չէին, բայց պարապմունքներն անցնում էին ոգեւորությամբ եւ մեծ նվիրումով: Նորաբաց դպրոցում աշխատելու էին գործուղվել Կապանի երաժշտական ուսումնարանի շրջանավարտներ Թամարա Ադունցը (դաշնամուր), Անահիտ Մովսիսյանը (ջութակ), Սահդա Ալեքսանյանը (ֆլեյտա): Առաջին տարին աշխատող դասատուներից էին նաեւ Նարինե Ափյանը (դաշնամուր), Օֆելյա Սարդարյանը (սոլֆեջո), Վալերիկ Առաքելյանը (ակորդեոն), Անժելա Անտոնյանը (քանոն):

Դպրոցի տնօրեն նշանակվեց փորձառու մանկավարժ Ռոլանդ Առաքելյանը: Եռանդուն եւ խստապահանջ ղեկավարի աշխատանքն իր պտուղները տվեց: Դպրոցը շատ կարճ ժամանակահատվածում իր ակտիվ գործունեությամբ մշակույթի օջախ դարձավ ինչպես Խնձորեսկի, այնպես էլ հարեւան գյուղերի համար: 1983 թ. դպրոցը տեղափոխվեց նախկին գյուղսովետի շենքը, որը վերանորոգվեց եւ տրամադրվեց երաժշտական դպրոցին:

1984 թ. Ռ. Առաքելյանն այլ աշխատանքի տեղափոխվեց եւ տնօրենի պաշտոնը ժամանակավոր զբաղեցրեց Արմեն Գրիգորյանը, ով այդ ժամանակ ակորդեոն էր դասավանդում: 1986 թ. տնօրեն նշանակվեց Ռադիկ Խառատյանը՝ հանրաճանաչ բալետմայստեր Ռուդոլֆ Խառատյանի եղբայրը, ով էլ աշխատեց մինչեւ 1990 թ.: Այդ տարիներին դպրոցը համալրվեց նոր դասատուներով՝ Էլադա Աբրահամյան, Կարինե Գրիգորյան, Անահիտ Ադունց, Հասմիկ Աղաբեկյան, Նելլի Հովհաննիսյան:

Արցախյան ազատամարտի տարիներին Խնձորեսկը, սահմանամերձ լինելով, մշտապես գնդակոծությունների թիրախ էր թշնամու համար: Այդ դժվարին տարիներին դպրոցը շարունակում էր իր գործունեությունը: Երեւանաբնակ տնօրենը տեղափոխվեց մայրաքաղաք: Եվ տնօրեն նշանակվեց դպրոցի դաշնամուրային բաժնի վարիչ Անուշ Տատինցյանը: Այդ տարիների աշխատանքը հերոսական կարելի է համարել: Մշտական վախն ու վտանգն անտեսելով՝ Գորիսից գյուղ էին հասնում պատահական մեքենաներով, երբեմն ճանապարհի կեսը ոտքով էին հաղթահարում: Տատինցյանի հետ այդ տարիներին աշխատել են Նունե Նազարյանը, Անահիտ Խանզադյանը, Նարինե Միրումյանը, Նելլի Մանուչարյանը (մինչեւ այժմ աշխատում է): Չեմ կարող չներկայացնել վաստակաշատ եւ փորձառու մանկավարժ Զուբեյդա Ասլոյանի աշխատանքային կարճ, բայց արգասաբեր աշխատանքը:

Անուշ Տատինցյանն աշխատեց մինչեւ 2010 թ.: Անժամանակ մահը նրա նվիրական աշխատանքային գործունեության ավարտը հանդիսացավ:

2010 թվականից մինչեւ այժմ տնօրենի պաշտոնը զբաղեցնում է ջութակի դասատու Անահիտ Մովսիսյանը:

2001 թվականին՝ դպրոցի 20-ամյակին, երաժշտական դպրոցն անվանակոչվեց այս հող ու ջրի ծնունդ՝ Սաթյան կոմպոզիտորա- →

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

1981 թ. սեպտեմբերին հիմնադրվեց Խնձորեսկի երաժշտական դպրոցը: Այս կարեւորագույն գործին իրենց ներդրումն ունեցան Գորիսի շրջանային կուլտուրայի բաժնի վարիչ Հենրիկ Շահնազարյանը, Խնձորեսկի գյուղսովետի նախագահ Վազգեն Թոխսանցը եւ գյուղսովետի քարտուղար Ռայա Աքունցը:

կան մեծ տոհմի զավակ Արամ Սաթունցի անունով:

Խնձորեսկում նորից տոն էր: Ներկա էր Սաթյան գերդաստանը՝ Արամ Սաթյանի գլխավորությամբ, եւ մայրաքաղաքից, մարզկենտրոնից ժամանել էին երաժիշտներ, մշակույթի գործիչներ: Համերգային մեծ ծրագրով ելույթ ունեցան դպրոցի աշակերտները եւ Կապանի երաժշտական քոլեջի ուսանողները: Ելույթներ, մեծարման խոսքեր, գովասանքներ, այս ամենն ուղեկցվում էր երաժշտական ելույթներով, մի խոսքով՝ համագյուղական մեծ տոնակատարություն էր Խնձորեսկում:

Մեծ է Սաթյանների կոմպոզիտորական տոհմը, որը շատ հայտնի է թե Հայաստանում եւ թե Հայաստանից դուրս: Մենք հպարտ ենք, որ այդ տաղանդավոր տոհմի ժառագորդներն ենք: Դպրոցի համար անգնահատելի մեծ նվեր են Ա. Սաթյանի ուղարկած երաժշտական գրականությունը, դաշնամուրը եւ դպրոցի համար վաղուց երազանք դարձած ռոյալը, որը որակական մեծ փոփոխություն մտցրեց մեր համերգային ծրագրերի մեջ: Համերգային այդ գործիքը զարդարում է դահլիճը: Եվ մեզ պարտավորեցնում ու ոգեւորում են Արամ Սաթյանի նվիրվածությունը եւ այն մեծ ուշադրությունը, որ ցուցաբերում է դպրոցին, ինչի համար շատ շնորհակալ ենք:

> **Դպրոցի համար անգնահատելի մեծ նվեր են Ա. Սաթյանի ուղարկած երաժշտական գրականությունը, դաշնամուրը եւ դպրոցի համար վաղուց երազանք դարձած ռոյալը...**

Մեզ համար մեծ նվեր էր նաեւ 2018 թ. հուլիսի 27-ի դպրոցի դահլիճում տեղի ունեցած համերգային այն յուրօրինակ ծրագիրը, որն իրականացրեց Ա. Սաթյանը: Մեծ կոմպոզիտորը՝ Հայաստանի կոմպոզիտորների միության նախագահը, նվագում էր աշակերտների եւ իր համագյուղացիների համար, մտերմիկ զրուցում եւ օգտակար խորհուրդներ տալիս: Շատ հիշարժան օր էր, երբեք չենք մոռանա այդ հանդիպումը;

38-ամյա պատմություն ունեցող դպրոցը 400-ից ավելի շրջանավարտ է տվել, որոնցից շատերն են քայլել երաժշտության դժվարին արահետներով եւ իրենց ապագան արվեստին ու գեղեցիկին ծառայեցրել:

Եվ դպրոցի շրջանավարտներից շատերը շարունակելով երաժշտական ուսումը, վերադարձան ու սկսեցին աշխատել նույն դպրոցում. Նաիրա Մեժլումյան, Անժելա Ջուլհակյան, Արմենուհի Թելունց, Գայանե Գրիգորյան, Անդրանիկ Շահնուբարյան, Լուսինե Շահնուբարյան:

Երաժշտական տարբեր կրթօջախներում են սովորել դպրոցի շրջանավարտները. Գեւորգյան Եվգենյան՝ Երեւանի մանկավարժական ինստիտուտի երաժշտության բաժին, Կապանի արվեստի քոլեջում են սովորել Լուսինե Գեւորգյանը (ջութակ), Աննա Հովհաննիսյանը (դաշնամուր, այժմ աշխատում է հարազատ դպրոցում), Աշխեն Բաբալարյանը (քոլեջն ավարտելուց հետո ուսումը շարունակել է Երեւանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի դաշնամուրի բաժնում): Երեւանի Ռ. Մելիքյանի անվան քոլեջում են սովորել Վաչե Մանվելյանը (ժող. երգեցողություն) եւ Սոնա Մանվելյանը (խմբավարություն), ովքեր գյուղ են վերադարձել եւ աշխատում են մեր դպրոցում: Խաչատուր Արզանյանը սովորում է նույն քոլեջի դուդուկի բաժնում: Վոլոդյա Բալոյանն ուսումը շարունակել է Եղեգնաձորի աշուղական դպրոցում: Նշված շրջանավարտները բարձր առաջադիմությամբ են սովորել, հաճախակի մասնակցել փառատոների եւ մրցույթների: Հպարտությամբ կարող եմ նշել, որ Վաչե Մանվելյանը մասնակցել է ժողովրդական երգիչ նախագծին՝ ընդգրկվելով լավագույն հնգյակում:

Դպրոցի շրջանավարտներից է նաեւ էստրադային ջազ երգչուհի Արփի Շահնուբարյանը, ով իր թավշյա ձայնով հիացնում է հայ խստապա-

ÎðÂàÔÂÚàÔÜ, ¶ÆÎàÔÂÚàÔÜ, ØÞ²ÎàÔÚÂ, êäàðÎ, ²ðÐºêÎ

հանջ հանդիսատեսին: Դպրոցի սաներից են Վահե Սրաբունցը, ով ակտիվ երաժշտական գործունեությամբ է զբաղվում ՌԴ-ում, Ջիվան Գեւորգյանը, ով Խնձորեսկի մշակույթի տան տնօրենն է եւ ակտիվ մասնակցում է համայնքային միջոցառումներին ու համերգներին:

Այժմ դպրոցում սովորում է 70 աշակերտ՝ դաշնամուրի, ջութակի, քանոնի, շվիի, դուդուկի եւ երգեցողության դասարաններում: Ունենք երգչախումբ, ժող. գործիքների, քանոնահարների, ջութակահարների անսամբլներ: Այս տարվա 8 շրջանավարտից Մերի Առուստամյանը (Երեւանի պետական մանկավարժական համալսարան՝ վոկալ բաժին) եւ Մանուշ Գյուլխասյանը (Ա. Բաբաջանյանի անվան երաժշտական քոլեջի ջութակի բաժին) ուսումը շարունակելու են երաժշտական կրթօջախներում:

Դպրոցում հաճախակի կազմակերպվում են համերգներ, երաժշտական, ուսուցողական միջոցառումներ եւ վիկտորինաներ:

Առավել մեծ ուշադրությամբ հիշում եւ մեծարում ենք մեր երախտավորներին: Համերգային մեծ ծրագրով նշել ենք Տ. Սազանդարյանի 100-ամյակը, Ա. Սաթունցի 100-ամյակը, Արամ Սաթյանի 70-ամյակը:

2019 թվականն ամբողջությամբ նվիրված է Կոմիտասին:

Դպրոցի աշակերտները երաժշտական կատարումներով ակտիվ մասնակցում են համայնքում կազմակերպվող միջոցառումներին:

Դպրոցում աշխատող մանկավարժները հիմնականում խնձորեսկցիներ են. Անահիտ Մովսիսյան, Անժելա Զուլիակյան, Նաիրա Հովհաննիսյան, Վարդուհի Պետրոսյան, Քնարիկ Միրումյան, Սաթենիկ Պատվականյան, Աննա Հովհաննիսյան, Վաչե եւ Սոնա Մանվելյաններ: Նելլի Մանուչարյանը եւ Վլադիմիր Տոռոզյանը Գորիսից են գալիս:

Մանկավարժական կոլեկտիվը համախմբված, շարունակելով դպրոցի լավագույն ավանդույթները, մեծ պատասխանատվությամբ եւ նվիրումով աշխատում է, որ գյուղում Սաթյաններին եւ Սազանդարյաններին արժանի սերունդ աճեցնի: ❝

Դրվագներ գյուղի մարզական անցյալից

ՎԼԱԴԻԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ
Խնձորեսկի միջն. դպրոցի ֆիզկուլտուրայի ուսուցիչ

1969 թ. աշխատանքային մկրտությունս ստացել եմ Խնձորեսկի միջնակարգ դպրոցում, որից հետո զորակոչվել եմ սովետական բանակ: Զորացրվելուց հետո աշխատել եմ Գորիսի շրջժողկրթբաժնում՝ ֆիզկուլտուրայի մեթոդիստ, այնուհետեւ՝ 1972 թվականից, անցել եմ մանկավարժական աշխատանքի Խնձորեսկի միջնակարգ դպրոցում՝ ֆիզկուլտուրայի ուսուցիչ: Գիտակցելով, որ առողջության հիմքը դրվում է վաղ տարիքում եւ որի վրա է կառուցվում պետության վաղվա օրը, հենց աշխատանքային գործունեության սկզբից նվիրվեցի իմ սիրած գործին, որի արդյունքում հասել եմ մի շարք հաջողությունների:

1992 թ. 7-րդ դասարանը ստուգարք մրցումներում հանրապետությունում գրավեց առաջին տեղը, իսկ բասկետբոլի տղաների թիմը Զանգեզուրյան փնջում գրավեց առաջին տեղը եւ դուրս եկավ եզրափակիչ

Աշխատանքային օրս սկսել եմ նախապարապմունքային՝ առավոտյան լիցքային վարժություններով: Դասերն անցկացրել եմ դրական էմոցիաներով ու հուզականությամբ՝ լիցք հաղորդելով մատաղ սերնդի ֆիզիկական դաստիարակության վեհ գործին:

Դպրոցի հավաքական թիմերը (վոլեյբոլ, բասկետբոլ, ֆուտբոլ) մասնակցել են շրջանային եւ փնջային մրցումներին՝ գրավելով մրցանակային տեղեր՝ արժանանալով մի շարք պատվոգրերի ու մրցանակների: Դպրոցի թիմերը՝ համապատասխան տարիքային խմբերում՝ «Սպիտակ նավակ», «Կաշվե գնդակ» հանրապետական մրցումներին:

Սկսած 80-ական թվականների սկզբից լուսավորության մինիստրության կողմից կազմակերպվում եւ անց էր կացվում ֆիզիկական կուլտուրայի ծրագրային մրցումներ՝ բասկետբոլ, թեթեւ աթլետիկա, մարմնամարզություն, շարային պատրաստություն ձեւերից: Խնձորեսկի միջնակարգ դպրոցի 5-7-9-րդ դասարանների դասարան-թիմերը մեծ պատասխանատվությամբ են մասնակցել այդ մրցումներին: 5-րդ, 7-րդ դասարան-թիմերը շրջանային եւ փնջային մրցումներում հաղթելուց հետո մասնակցել են հանրապետական եզրափակիչ մրցումներին եւ գրավել առաջին տեղերը, իսկ 9-րդ դասարանը՝ երրորդ մրցանակային տեղ: Արժանի է նշել դպրոցի տղաների եւ աղջիկների թիմերի հաջողությունները, որոնք տարիներ շարունակ Գորիսի շրջա- ➔

նում եւ Զանգեզուրյան փնջում եղել են ուժեղագույնների շարքում:

Դպրոցի ֆիզկուլտուրայի միջոցառումներով հագեցած առօրյան ընդհատվեց 1992 թվականից:

1992 թ. 7-րդ դասարանը ստուգարք մրցումներում հանրապետությունում գրավեց առաջին տեղը, իսկ բասկետբոլի տղաների թիմը Զանգեզուրյան փնջում գրավեց առաջին տեղը եւ դուրս եկավ եզրափակիչ: Ղարաբաղյան շարժումից հետո հանրակրթական դպրոցներում ֆիզկուլտուրա առարկան մատնված էր անուշադրության: Չկար ֆիզկուլտուրայի անհրաժեշտ գույք, գնդակ առնելու համար աշակերտներից էինք փող հավաքում:

Չմոռանամ նշել, որ իսկայական ծավալի աշխատանք էր կատարվում ՊԱՊ-ի նորմաների հանձնման եւ ընդունման գործընթացում: Հենց այստեղ էր, որ երեխաները դառնում էին ավելի դիմացկուն, ամրակազմ, համարձակ, ուժեղ, ճարպիկ, ճկուն եւ դառնում պատրաստ հայրենիքի պաշտպանությանն ու աշխատանքին:

Պետության եւ կառավարության այս անտարբերությունն իր բացասական ազդեցությունը թողեց ֆիզկուլտուրայի շարժման գործընթացի վրա, այն մղվեց հետին պլան:

Երկու-երեք տարի է, ինչ կրթության եւ գիտության նախարարությունը սկսել է ուշադրություն դարձնել դպրոցներում ֆիզկուլտ-մասսայական միջոցառումների անցկացմանը: Վերջերս Գորիսում անցկացված հանրապետական 4-րդ մարզական խաղերում դպրոցի վոլեյբոլի, բասկետբոլի, ֆուտբոլի թիմերն ընդհանուր հաշվարկային միավորների գումարով գրավեցին 2-րդ տեղը:

Այժմ մեծ ուշադրություն է դարձվում աշակերտների ռազմահայրենասիրական դաստիարակությանը:

Ամեն տարի անցկացվում են օլիմպիադաներ եւ «Կորյուն» ռազմամարզական խաղեր, որին Խնձորեսկի միջնակարգ դպրոցը կազմակերպված է մասնակցում եւ գրավում մրցանակային տեղեր թե՛ մարզում եւ թե՛ հանրապետությունում:

Գյուղի կուլտուրայի տանը կից կա մարզադահլիճ՝ վոլեյբոլի, բասկետբոլի խաղեր անցկացնելու համար:

Կա նաեւ սեղանի թենիս, շաշկու եւ շախմատի պարագաներ՝ ժամանց կազմակերպելու համար:

«Պետության եւ կառավարության այս անտարբերությունն իր բացասական ազդեցությունն թողեց ֆիզկուլտուրայի շարժման գործընթացի վրա, այն մղվեց հետին պլան:»

ԶԻՎԱՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ. «Մշակույթը սահման է պահում...»

Կոմիտասն է մարգարեաբար ասում՝ «Ամեն մի ժողովուրդ խոսակցական լեզվից բացի ունի նաեւ երաժշտական լեզու»:

Այս ընտանիքն էլ հայերեն-խնձորեսկերեն լեզվից բացի ունի նաեւ երաժշտական լեզու: Այս գերդաստանին հատուկ է ժամանակի հետ երաժշտական լեզվով խոսելու, երաժշտական լեզվով հարաբերվելու բնատուր շնորհը եւ... Երաժշտությունը նրանց համար հոգեւոր սնունդ է, հոգեւոր կենսակերպ ու նրանք երաժշտական լեզվով էլ գրում են իրենց գերդաստանի կենսագրությունը եւ երաժշտության միջոցով ունենում իրենց ընտանեկան ուրույն ձեռագիրը:

Ծուտը ձվում է երեւում. ժողովրդական ասացվածքը հենց այս ընտանիքին է վերաբերում: Այս ը ն տ ա ն ի ք ո ւ մ երեխան հենց ծնվում է, մոր կաթի հետ երաժշտության հնչյուններով է սնվում-մեծանում...

«Այս ընտանիքում երեխան հենց ծնվում է, մոր կաթի հետ երաժշտության հնչյուններով է սնվում-մեծանում...»

Նանեն տասը տարեկան է: Բայց արդեն հաստատ որոշել է՝ օպերային երգչուհի պիտի դառնա: Ու մեզ համար երգում է Կոմիտասի «Ախ, Մարալ ջան» երգը: Եվ՝ հիանալիորեն, ու մեզ թվում է, թե որեւէ երաժշտանոցում ուսած-սովորած, իր տեղն արդեն գտած երգչուհու ենք լսում: Ու չենք կարողանում զսպել մեզ, ինքնամոռաց ծափահարում ենք:

Նանեի ավագ քույրը՝ Սյունեն, ջու-

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Զիվանի հայրը՝ Կարենը, ով ժամանակին Խնձորեսկի մշակույթի տան տնօրենն էր, նույնպես նվագում է՝ երաժշտական տարբեր գործիքներով

Նանեն տասը տարեկան է: Բայց արդեն հաստատ որոշել է՝ օպերային երգչուհի պիտի դառնա: Ու մեզ համար երգում է Կոմիտասի «Ախ, Մարալ ջան» երգը

թակ է նվագում եւ նվագում է Կոմիտասի «Ալ, այլուղս» ստեղծագործությունը: Ու մենք ծափահարում ենք նաեւ Սյունեին՝ լավ կատարման համար:

Չէ, հայ երգը, հայ ազգը հավերժի այցեքարտ ունի, մտածում եմ ես, եթե մի մատ երեխան, այն էլ գյուղի երեխան, ուր անհրաժեշտ պայմաններ չկան, Կոմիտասի ստեղծագործություններից է երգում, նվագում, ապա թուրքն ում շունն է, որ վերջակետ դնի հայոց հավերժական երթին:

Այս ընտանիքը Խնձորեսկի մշակույթի տան տնօրեն Զիվան Գեւորգյանի ընտանիքն է : Զիվանը դպրոցն ավարտելուց հետո սովորել է Կապանի Ռ. Մելիքյանի անվան երաժշտական ուսումնարանում: Զիվանի հայրը՝ Կարենը, ով ժամանակին Խնձորեսկի մշակույթի տան տնօրենն էր, նույնպես նվագում է՝ երաժշտական տարբեր գործիքներով: Զիվանի պապիկը, իր հոր պապիկը նույնպես հանրահայտ երաժիշտներ են եղել: Անցյալ դարի 40-ական թվականներին վարպետ Օհանը՝ Զիվանի հոր պապը, Հայաստանում կազմակերպված զուռնաչիների մրցույթում առաջին տեղն է գրավել: Ի դեպ, երբ գնացել է մրցույթի, նրա գործիքներն ինչ-որ մեկը գողացել է: Ուստի Օհանը գնացել է շուկա՝ նորը գնելու: Ու հանկարծ երաժշտական գործիքների մեջ նա նկատում է իր զուռնան: Վաճառողին հարցնում է՝ կարելի՞ է նվագել: Ստանալով դրական պատասխան՝ սկսում է նվագել: Զուռնայի ձայնից յուրօրինակ աշխուժություն է սկսվում շուկայում. ստվար բազմություն է հավաքվում, մարդիկ ուրախ եւ բարձր բացականչություններով ավելի են ոգեւորում Օհանին: Եվ հանկարծ հայտնվում է միլիցիոները:

– Հարգելի քաղաքացի, սա շուկա է եւ ոչ թե հարսանքատուն կամ բանակի քեֆ-ուրախություն, շուտ հեռացեք այստեղից, հասարակական կարգը մի խախտեք:

Վարպետ Օհանն էլ թե.

– Ես չեմ հասարակական կարգը խախտել, այլ՝ այս մարդը, ով վաճառքի է հանել իմ զուռնան:

Միլիցիոները վաճառողից զուռնան վերցնում է եւ տալիս →

Նանեի ավագ քույրը՝ Սյունեն, ջութակ է նվագում եւ նվագում է Կոմիտասի «Ալ, այլուղս» ստեղծագործությունը: Ու մենք ծափահարում ենք նաեւ Սյունեին՝ լավ կատարման համար:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Օհանին: Եվ Օհանը շտապում է մրցույթի:

Այդպիսի մրցույթների ժամանակ ժյուրի չէր լինում: «Ժյուրին» այն կինն էր, ով պարում էր զուռնայի հնչյունների տակ: Իսկ նա ամեն նվագողի երաժշտության տակ չէր պարում, ժողովրդի լեզվով ասած` նվագը պիտի նրա ուսերն ընկներ: Ու երբ նվագեց Օհանը, կինը սկսեց պարել. դա նշանակում է, որ Օհանն է հաղթողը:

Մի դեպք էլ վարպետ Օհանի կյանքից: Հարեւան ադրբեջանական գյուղում պիտի հարսանիք լիներ: Այդ ընտանիքի անդամներից երկուսը, անկախ իրարից, տարբեր նվագախմբեր են հրավիրում:

Ինչ անել, ինչպես դուրս գալ ստեղծված իրավիճակից, որպեսզի ոչ մի նվագախումբ մերժումից չվիրավորվեր:

Տան մեծն ասաց` մրցույթ եմ հայտարարում, ով ավելի լավ կնվագի, նա էլ կմնա: Մրցում են: Վարպետ Օհանը հաղթում է: Մյուս նվագախումբը, որ ադրբեջանական էր, սուս ու փուս թողնում-հեռանում է` առանց վիրավորվելու:

Մի անգամ էլ նվագելու ժամանակ ներս է մտնում բարձրաստիճան պաշտոնյա: Օհանը վեր է կենում տեղից, ձեռքով բարեւում նրան. բոլորը մնում են զարմացած` ախր ինչպե՞ս կարողացավ. նա նվագը չէր ընդհատել: Իսկ դա շատ հազվադեպ զուռնաչիների կարող էր հաջողվել:

Այնպես որ, Ջիվան Գեւորգյանի ընտանիքը հենց էն գլխից է «որդեգրել» երաժշտությունը, գնացել երաժշտության ճանապարհով, եւ այդ գերդաստանի գեներն են այսօր խոսում Սյունեի ու Նանեի մեջ: Եվ հետաքրքիրը նաեւ այն է, որ այս ընտանիքից Ջիվանի մայրը` տիկին Երջանիկը, նույնպես երաժշտությանը մոտ անձնավորություն է: Ընտանեկան հավաքույթների ժամանակ, երբ երգում կամ նվագում են ընտանիքի անդամները, նա դիրիժորություն է անում:

– Երաժշտական կրթություն ունե՞ք, - հարցնում եմ տիկին Երջանիկին:

– Ոչ, բուժքրոջ դիպլոմ ունեմ, սակայն ամուսինս չի թողել, որ այդ մասնագիտությամբ աշխատեմ, ես էլ մանկապարտեզում երաժշտություն եմ ուսուցանել երեխաներին:

Փաստորեն, այս ընտանիքի համար երաժշտությունը հոգու ամրոց է: Դրա համար էլ Ջիվանը մեն-մենակ հնարավորինս ամեն ինչ գործադրում է Խնձորեսկում մշակութային կյանքը վառ պահելու համար: Մեն-մենակ, որովհետեւ, համայնքների խոշորացման հետեւանքով մշակույթի բնագավառում եւս բազմաթիվ հաստիքներ են կրճատվել: Նա եւ թանգարանի, եւ ակումբի, եւ գրադարանի ղեկավարն է: Ու միաժամանակ, այո, մի զարմացեք, հավաքարարը: Ժողովրդական ասացվածքն է ասում` մի ձեռքը ծափ չի տալիս, երկու ձեռքն էլ երես է լվանում: Սակայն Ջիվանն իր գործունեությամբ ապացուցում է, որ մի ձեռքն էլ կարող է ծափ տալ, մի ձեռքով էլ կարելի երեսը լվանալ: Ու լավ էլ մի ձեռքով ծափ է տալիս. շաբաթ-կիրակի օրերին Խնձորեսկում ֆիլմեր են ցուցադրում, Ջիվանը հաճախակի կազմակերպում է համերգներ` օգտագործելով Խնձորեսկի կարող ուժերին (երկու տարվա մեջ 50 համերգ է կազմակերպել), գրադարանի դուռն է բաց պահում` սպասարկում գրքասերներին, հաճախակի թանգարանի դուռն է բաց թողնում:

Մեր այցելության օրը հենց որ Ջիվանը բացեց թանգարանի դուռը, Խնձորեսկի հրապարակի բարեկարգման գործում ընդգրկված վարպետ Նիկոլն անմիջապես «ներխուժեց» թանգարան:

Նիկոլի համար այդտեղ ամեն ինչ հետաքրքիր էր, զարմանահրաշ, այդտեղ գյուղի պատմությունն էր, գյուղի մարդկանց ապրելակերպը, զբաղմունքը` հնուց ի վեր, մշակույթը, պատերազմի ժամանակ հայրենիքին տված բարձրաստիճան զինվորականների պատմությունն է ու նաեւ այն, թե Հայրենական մեծ պատերազմի ժամանակ Խնձորեսկն ինչքան փող, սննդամթերք է տվել կարմիր բանակին:

Իսկ հաջորդ անկյունն Արցախյան պատերազմի ժամանակ Խնձորեսկի ջոկատի պատմությունն է:

Առանձին տեղ` ցուցափեղկերում են գյուղի գրողների գրքերը:

Թանգարանի ցուցանմուշները պատմում են նաեւ Խնձորեսկում ծնված երգարվեստի մեծերի մասին` Տաթեւիկ Սազանդարյան, Սաթունցներ...

Խորհրդային տարիներին Խնձորեսկն ունեցել է կոլեկտիվ տնտեսություն` կոլխոզ, ապա` սովխոզ: Տնտեսության նվաճումների մասին են վկայում ստացած պարգեւները, որոնք նույնպես պահպանվում են ցուցափեղկերում:

Խնձորեսկը հարուստ պատմություն ունի, եւ այդ վկայող արխիվային նյութերը շատ են: Սակայն թանգարանի վիճակն ուրախացուցիչ չէ: Ջիվանը հազար կտոր էլ դառնա, չի կարող խնամքով պահել եւ հարստացնել թանգարանի ցուցանմուշները, քանի որ թանգարանի տանիքը կաթում է, շենքի մի անկյունն արդեն խոնավացել է, եւ այդտեղ խոնավությունն ու բորբոսն են ասես կռվում

“

Համայնքների խոշորացման հետեւանքով մշակույթի բնագավառում եւս բազմաթիվ հաստիքներ են կրճատվել: Ջիվանը եւ թանգարանի, եւ ակումբի, եւ գրադարանի ղեկավարն է: Ու միաժամանակ, այո, մի զարմացեք, հավաքարարը:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Խնձորեսկը հարուստ պատմություն ունի, եւ այդ վկայող արխիվային նյութերը շատ են: Սակայն թանգարանի վիճակն ուրախացուցիչ չէ: Ջիվանը հազար կտոր էլ դառնա, չի կարող խնամքով պահել եւ հարստացնել թանգարանի ցուցանմուշները

իրար հետ: Եվ... Հնության հոտը «պարտվում» է: Իսկ հնությունն այստեղ սրբություն է, ամեն մի ցուցանմուշ խնձորեսկցու արմատների վկայագիրն է, յուրաքանչյուր գերդաստանի, սերնդի ու ժամանակի պատմությունը, նաեւ՝ այցեքարտը, ինքնությունը: Իսկ խոնավությունից ու բորբոսից կարող են շարքից դուրս գալ ցուցանմուշները...

Չեմ համբերում, Ջիվանին հարցնում եմ՝ Խնձորեսկը շատ գործարարներ ունի, մի՞թե նրանք չեն կարող հովանավորել թանգարանին, իրենց միջոցներով մի հաստիք տրամադրել թանգարանին: Ինձ թվում է՝ անհնարին ոչինչ չկա, գուցե գործարարների մտքով չի անցել, գուցե նրանց հուշել է պետք՝ ամսական ասենք 50 հազար դրամ վճարեն՝ այդտեղ աշխատող պահելու համար:

– Մարդիկ 30 հազարով էլ կաշխատեն, - ասում է Ջիվանը:

Խնձորեսկի մշակույթի տանը եւս խնդիրներ կան. համերգների ժամանակ դահլիճն արձագանքում է եւ ազդում համերգի, միջոցառման որակի վրա:

Խնձորեսկն ունի պարի, երգի, ստեղնաշարային գործիքների խմբակներ: Նաեւ՝ կարատեի, շուտով կունենա սամբոյի խմբակ եւս:

Խնձորեսկն ունի երաժշտական դպրոց, որը գործում է 1981 թվականից:

Կան նաեւ շրջանավարտներ, ովքեր իրենց ուսումը շարունակել են Երեւանի պետական կոնսերվատորիայում, երաժշտական քոլեջներում:

Ու չես զարմանում, որ Խնձորեսկը տվել է Սաթունցներ, Տաթեւիկ Սազանդարյան: Ու քանի որ տասը տարեկան Նանեն Կոմիտաս է երգում, Սյունեն էլ Կոմիտաս նվագում, ապա Խնձորեսկում նոր Տաթեւիկ Սազանդարյաններ, Սաթյաններ կծնվեն:

– Ի՞նչ ես կարծում, երբ երկիրը պատերազմի մեջ է, մշակույթին հիմա պե՞տք է մեծ ուշադրություն դարձնել, - հարցնում եմ Ջիվանին:

– Իհարկե, - անմիջապես պատասխանում է նա, - մշակույթը սահման է պահում:

Եվ սա ասում է պատերազմ տեսած Խնձորեսկի զավակը: Եթե ասում է, ուրեմն ճիշտ է ասում:

– Երգը սահմանում կանգնածի մարտական ոգին բարձրացնում է, զինվորը գիտակցում է, թե ինչի համար է կռվում եւ դրանից նա իրեն ավելի պարտավորված է զգում:

Մշակույթն ազգի պահապան հրեշտակն է, նրա ապրելու թալիսմանը, աշխարհի ժողովուրդներին ներկայանալու յուրօրինակ այցեքարտ: Ես դա կարդացի Ջիվանի ու նրա ընտանիքի անդամների հայացքներում, նրանց չասած խոսքերի մեջ զգացի: Ու հպարտություն ապրեցի...

ԱԼՎԱՐԴ ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ

Մշակույթն ազգի պահապան հրեշտակն է, նրա ապրելու թալիսմանը, աշխարհի ժողովուրդներին ներկայանալու յուրօրինակ այցեքարտ: Ես դա կարդացի Ջիվանի ու նրա ընտանիքի անդամների հայացքներում, նրանց չասած խոսքերի մեջ զգացի: Ու հպարտություն ապրեցի...

Գորգ «Խնձորեսկ»

Հայկական ազգային գորգարվեստի պատմության ուսումնասիրողները գորգերի գիտական դասակարգման մեջ առանձնացնում են «Խնձորեսկ» տեսակի գորգը, որն իր դասական հատկանիշներով հանդերձ, կազմում է վիշապագորգերի առանձին ենթախումբ, հենց «Խնձորեսկ» անունով:

Վիշապի պաշտամունքի հետքերը հասնում են հայոց պատմության ակունքներին: Համապատասխան մասնագետների կարծիքով՝ վիշապագորգերի գեղազարդման հիմքում ընկած են հնդեվրոպական հիմնական առասպելի՝ «վիշապի եւ վիշապամարտի» հնագույն ավանդույթները: Նշենք, որ հայոց հեթանոսական Վահագն աստվածությանը եւս անվանում էին Վիշապաքաղ, այսինքն՝ Վիշապ սպանող:

Հնագույն վիշապագորգերի եզրագոտիները, ուսումնասիրողների կարծիքով, կրկնում են XI-XIII դարերում ստեղծված մանրանկարների եզրագոտիները, ինչը թույլ է տալիս պնդել, որ վիշապագորգերի ավանդույթն այդ ժամանակաշրջանում արդեն ձեւավորված երեւույթ էր:

Խնձորեսկը՝ լինելով միջնադարի գորգագործության խոշոր կենտրոններից մեկը, այս ավանդույթների հիմնական կրողներից էր: Պատահական չէ, որ վիշապագորգերի խմբավորման ընթացքում՝ մասնագետներն առանձնացնում են «Խնձորեսկ» ենթախումբը, որը բնորոշվում է հավերժության խորհրդանիշ զարդով (կեռխաչ, աստղազարդ եւ այլն) եւ այն պարփակող վիշապի ութ ոճավորված պատկերով: Բնորոշ է Արցախի ու Սյունիքի գորգագործական կենտրոններին: Ներառված են «Խնձորեսկ», «Վայք», «Գետաշեն» տիպերը: Խնձորեսկ անվանումն էլ կապված է հայոց գորգագործության նշանավոր կենտրոն, դեռեւս միջնադարից հայտնի համանուն գյուղի հետ: Իսկ հայտնի «Խնձորեսկ» գորգը բնորոշվում է քառակուսի զարդի մեջ ամփոփված արեւի ու հավերժության որեւէ խորհրդանշանից եւ այն բոլորող վիշապի ութ ոճավորումներից կազմված հորինվածքով: Հորինվածքի բաղկացուցիչ մաս են նաեւ զարդի անկյուններից սկզբնավորված նախշերը: Զարդի ուղղաձիգ առանցքի ուղղությամբ լինում է մեկական «Կենաց ծառ»: Ներկայացվում է բազմանիստ վանդակում կամ առանց դրան, պատկերվում մեկ կամ երկու շարքով: Կան նաեւ մեկ հորինվածքով գեղազարդվածներ: «Խնձորեսկ» տերմինը միջազգայնացված եւ ընդունված է ուսումնասիրողների գերակշիռ մասի կողմից: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը, եւ Խնձորեսկ գյուղը գորգագործության, եւ մասնավորապես, գորգերի այս տիպի ավանդական կենտրոն լինելու փաստը, միանգամայն հիմնավորված ու նպատակահարմար ենք համարում տերմինի հետագա կիրարկումը: Հիմնականում բնորոշ է Արցախի, Սյունիքի, Գուգարքի գորգագործական կենտրոններին:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

«Արտավազդ» թատերական մրցանակաբաշխություն-փառատոնը Հին Խնձորեսկում

Հայաստանի թատերական գործիչների միությունը (ՀՀ մշակույթի նախարարության աջակցությամբ) 2018 թ. մարտի 27-29-ին կազմակերպեց «Արտավազդ» թատերական ամենամյա մրցանակաբաշխություն-փառատոն:
Մրցանակաբաշխություն-փառատոնը մեկնարկեց մայրա-

քաղաքի Գ. Սունդուկյանի անվան ազգային ակադեմիական թատրոնում:
Մարտի 29-ին մրցանակաբաշխություն-փառատոնը եզրափակվեց Գորիսի Վաղարշ Վաղարշյանի անվան պետական դրամատիկական թատրոնում:
Իսկ մինչ այդ՝ մարտի 28-ին, մրցանակաբաշխություն-փառատոնն անցկացվեց Հին Խնձորեսկում:
Օրվա վերջին՝ ժամը 19:00-ին, կազմակերպված միջոցառման մասին են պատմում էջի նկարները:

Մխիթար սպարապետի հերոսական կերպարի նորովի ոգեկոչումը՝ գնահատելի երեւույթ

2017 թ. հոկտեմբերի 7-ի խնձորեսկյան տոնախմբությունը, առանց չափազանցության, հանրապետության մասշտաբի համաժողովրդական իրադարձություն եղավ:

Գլխավոր նպատակը մեկն էր՝ ոգեկոչել հայոց պատմության ամենահերոսական դեմքերից մեկի՝ Մխիթար սպարապետի հիշատակը:

Մեր լեռնաշխարհի մարդկանց համար երեք դար շարունակ ոգեշնչման ու հերոսականության անսպառ աղբյուր եղավ Մխիթար սպարապետի կերպարը, ում նորովի ոգեկոչումը պետական մակարդակով, Սյունիքում գնահատանքի հավելյալ զգացում առաջացրեց:

18-րդ դարասկզբի հայ ազատագրական պայքարի կազմակերպիչներից մեկը՝ Մխիթար սպարապետը, ով 1730-ին մեր իսկ հայրենակիցների ձեռքով Խնձորեսկում հրացանազարկ եղավ, ապա եւ գլխատվեց, երկու հարյուր տարուց ավելի ժամանակ գրեթե մոռացության էր մատնված (չհաշված պատմագիտական որոշ ուսումնասիրություններ):

Սերո Խանզադյան մեծ արձակագիրն էր, ով «Մխիթար սպարապետ» պատմավեպով (1962 թ.) խախտեց դարերի լռությունը եւ սերունդներին ներկայացրեց դավիթբեկյան հերոսամարտի անպարտելի Սպարապետին:

Պատմավեպի լույս աշխարհ գալուց հետո «Մխիթար սպա- ➔

րապետ» ներկայացումը դարձավ հայաստանյան թատերախմբերի մեծ մասի խաղացանկի պարտադիր բաղկացուցիչը:

1978 թվականին Հայաստանի այդ օրերի առաջնորդ, երջանկահիշատակ Կարեն Դեմիրճյանի նախաձեռնությամբ, պատմավեպի հիմքի վրա նկարահանվեց «Հուսո աստղ» ֆիլմը, (երկու մաս, ռեժիսոր՝ Էդմոնդ Քյոսայան, սցենարի հեղինակ՝ Կոնստանտին Իսաեւ), որը «Հայֆիլմ» ստուդիայի պատմության մեջ աննախադեպ մասշտաբի գործ էր, որը գեղարվեստական բացառիկ ներշնչանքով ներկայացրեց Սպարապետի կերպարը:

1980-ականներին նոր քայլ կատարվեց Մխիթար սպարապետի հիշատակը հավերժացնելու ուղղությամբ՝ Գորիս քաղաքի կենտրոնական հրապարակը կոչվեց նրա անունով. նախաձեռնությունը կոմունիստական կուսակցության Գորիսի շրջկոմի առաջին քարտուղար Ռոբերտ Ալեքսանյանինն էր:

Այդ ժամանակ փորձ արվեց հայադրբեջանական սահմանագլխին հիմնադրվող գյուղը նույնպես կոչել սպարապետի անունով՝ Մխիթարաշեն, բայց խնձորեսկցիները նախապատվությունը տվեցին Ներքին Խնձորեսկ անվանումին:

1988-ին սկիզբ առած համազգային շարժման օրերին եւ հայ-ադրբեջանական հակամարտության ընթացքում Գորիսի հերոսական ինքնապաշտպանական ջոկատներն առաջնագիծ էին մեկնում Մխիթար սպարապետի գերեզմանի առաջ երդվելուց հետո:

2017 թ. հոկտեմբերի 7-ի տոնակատարությունը հավաստեց, որ Մխիթար սպարապետի անունն ու գործն անկախ Հայաստանի արժեհամակարգում պատշաճ տեղ են զբաղեցնում ի վերջո, իսկ նրա քաղեն վերադարձը Գորիսի՝ իր իսկ անունը կրող հրապարակ, դառնում է անհրաժեշտություն:

«Սպարապետի օրը» տոնախմբությունը 2-րդ անգամ կազմակերպվեց 2019 թ. օգոստոսի 5-ին:

ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

«Սպարապետի օրը» Խնձորեսկում

2019թ. օգոստոսի 5-ին Խնձորեսկում հերթական անգամ տեղի ունեցավ «Սպարապետի օրը» համաժողովրդական տոնախմբությունը:

Վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանը մասնակցեց օրվա առթիվ կազմակերպված տոնական միջոցառումներին:

Նիկոլ Փաշինյանի այցը մեկնարկեց Մխիթար սպարապետի գերեզման այցելությամբ. նա ծաղկեպսակ դրեց Սպարապետի շիրիմին եւ հարգանքի տուրք մատուցեց նրա հիշատակին: Այնուհետեւ տեղի է ունեցել առանձին զրահատան-

կային գումարտակի 15 զինծառայողի զինվորական երդման արարողություն, ընթերցվել է Սպարապետի խոսքը, հնչել է Հայաստանի Հանրապետության պետական օրհներգը:

«Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի զորակոչիկներ, շնորհավորում եմ ձեզ զինվորական երդումն ընդունելու կապակցությամբ», - ողջույնի խոսքում նշել է վարչապետը, ապա անհատապես շնորհավորել զինծառայողներին, բարեմաղթանքներ հղել նրանց ծնողներին:

Վարչապետը նաեւ քայլել է Խնձորեսկի ճոճվող կամրջով եւ դիտել կամրջի հարակից տարածքում «Սպարապետի օրվա» առթիվ պատրաստված երաժշտական ցուցադրական ելույթները:

Նիկոլ Փաշինյանի հաջորդ կանգառը Խնձորեսկի գյուղապետարանն էր, որտեղ նրան ջերմ ծափողջույններով դիմավորել են խնձորեսկցիները: Վարչապետը զրուցել է բնակիչների հետ, շնորհավորել նրանց «Սպարապետի օրվա» առթիվ: Ապա գյուղապետարանի բակում տեղի է ունեցել «Կինը կժով» շատրվանի բացման հանդիսավոր արարողությունը, ներկայացվել են ցուցադրական ելույթներ:

Վարչապետը ծաղիկներ է դրել Արցախյան պատերազմի նահատակների հուշակոթողին եւ Հայրենական մեծ պատերազմում զոհված խնձորեսկցիների հիշատակին նվիրված հուշակոթողին:

Վարչապետ Փաշինյանը նաեւ այցելել է «Սպարապետի օրվա» տոնական միջոցառումների շրջանակում անցկացվող էքսպո-ցուցահանդես, ծանոթացել ներկայացված արտադրանքին:

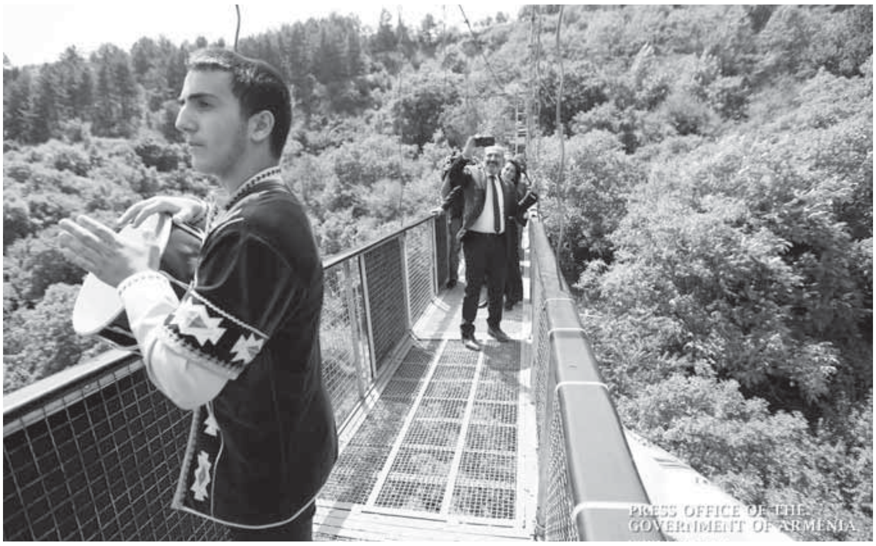

«Սպարապետի օրը» տոնախմբությունը 1-ին անգամ կազմակերպվեց 2017 թ. հոկտեմբերի 7-ին

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Ակադեմիկոսը՝ Խնձորեսկից. ***Վահան Հովսեփի Ղազարյան***

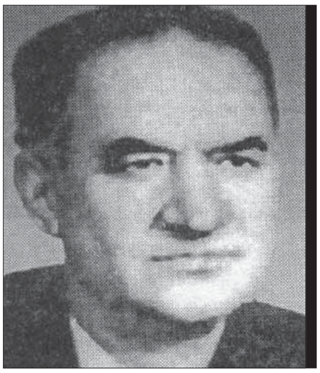

Îենսաբանական գիտությունների դոկտոր (1951), պրոֆեսոր (1952), ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս (1974):

Ծնվել է 1918 թ. հունվարի 1-ին Խնձորեսկ գյուղում: Ավարտել է Երեւանի պետական համալսարանի կենսաբանության ֆակուլտետը: Մասնակցել է Հայրենական մեծ պատերազմին: 1945-48-ին դասախոսել է Երեւանի Խ.Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտում: 1948-68-ին եղել է Երեւանի համալսարանի կենսաբանության ֆակուլտետի՝ բույսերի ֆիզիոլոգիայի եւ անատոմիայի ամբիոնի վարիչ, ՀԽՍՀ ԳԱ բուսաբանության ինստիտուտի բույսերի ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիայի վարիչ (1946-ից), 1949-88 թթ.՝ նույն ինստիտուտի տնօրեն, 1946-70-ին՝ ՀԽՍՀ ԳԱ կենսաբանական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղարի տեղակալ, 1970-92 թթ.՝ ակադեմիկոս քարտուղար եւ ԳԱ նախագահության անդամ:

Վ. Ղազարյանի գիտական աշխատանքները վերաբերում են բարձրակարգ բույսերի անհատական զարգացման պրոբլեմներին: Նրա նախաձեռնությամբ ու ղեկավարությամբ մշակվել են ՀԽՍՀ անտառապատման եւ կանաչապատման գիտական հիմունքները: Վ. Ղազարյանը եղել է Հայաստանի բուսաբանների ընկերության նախագահ (1953), Հայաստանի բնության պահպանության ընկերության նախագահության նախագահ (1974), համամիութենական բուսաբանական ընկերության (1972-ից), բույսերի կենսաքիմիայի եւ ֆիզիոլոգիայի (1971-ից) խորհուրդների անդամ, Հայաստանի ֆլորայի, բուսականության եւ բուսական պաշարների պահպանության ու ռացիոնալ օգտագործման կոորդինացման խորհրդի նախագահ:

Վ. Ղազարյանի հրատարակած բազմաթիվ գիտական աշխատություններից առանձնանում են «Երկամյա բույսերի զարգացման ֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունները» (1954), «Բույսերի օնթոգենեզի ֆիզիոլոգիական հիմունքները» (1959), «Բարձրակարգ բույսերի ծերացումը (1969), «ՀԽՍՀ անտառապատման եւ կանաչապատման գիտական հիմունքները» (1974) գրքերը:

Վ. Ղազարյանի գիտական աշխատանքները վերաբերում են բարձրակարգ բույսերի անհատական զարգացման պրոբլեմներին:

«Հայկական Սովետական հանրագիտարանի» գլխավոր խմբագիրը՝ Խնձորեսկից. ***Աբել Պողոսի Սիմոնյան***

äատմական գիտությունների դոկտոր (1966), պրոֆեսոր (1972):

Ծնվել է 1920 թ. հունիսի 17-ին՝ Խնձորեսկ գյուղում: 1939 թ. ավարտել է Գորիսի մանկավարժական ուսումնարանը, աշխատել ուսուցիչ եւ դպրոցի տնօրեն: Մասնակցել է Հայրենական պատերազմին, եղել տանկային գումարտակի հրամանատար եւ փոխգնդապետի կոչումով զորացրվել 1946-ին: 1950 թ. ավարտել է Երեւանի պետհամալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետը, 1953-ին պաշտպանել թեկնածուական դիսերտացիա: Ավելի քան 40 տարի աշխատել է Երեւանի համալսարանում՝ ամբիոնի վարիչ, գիտնական քարտուղար, կուսկազմակերպության քարտուղար:

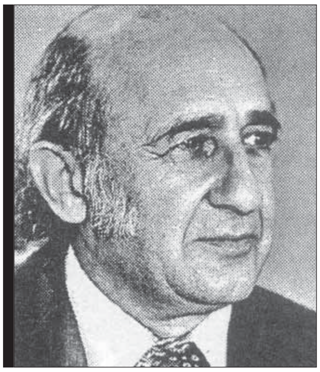

Հեղինակ է 5 մենագրության եւ ավելի քան 100 գիտական հոդվածների: Նա մեծ ավանդ ունի «Հայաստանի խորհրդային հանրագիտարանի» ստեղծման գործում, որի առաջին չորս հատորները հրատարակվել են նրա ստորագրությամբ:

Նա մեծ ընդգրկումների տեր գիտնական էր, կազմակերպչական հսկայական ունակություններով օժտված աշխատող: Առանձնահատուկ սիրով էր կապված հայրենի գյուղի եւ շրջանի հետ, որոնց պատմության մասին ունի մի շարք գիտական հրապարակումներ, այդ թվում՝ «Հայաստանի խորհրդային հանրագիտարան»-ում: Մեծ վաստակ ունի նաեւ կադրերի պատրաստման, Երեւանի համալսարանի գիտական, մանկավարժական եւ հասարակական մտքի ձեւավորման ասպարեզում:

1973-83 թթ. եղել է ՀՀ ԳԱ ակադեմիկոս-քարտուղարի տեղակալ, իսկ 1983-ից մինչեւ կյանքի վերջը՝ ՀՀ ԳԱԱ-ի պատմության ինստիտուտի բաժնի վարիչ:

Մահացել է 1994 թ. Երեւանում:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Բուհական կրթության կազմակերպիչներ

Միքայել Ասատուրի Գյուլխասյան

¶յուղատնտեսական գիտությունների դոկտոր (1976), պրոֆեսոր (1978), սոցիալիստական աշխատանքի հերոս (1950):

Ծնվել է 1927 թ. սեպտեմբերի 15-ին Խնձորեսկ գյուղում: 1948-ին ավարտել է հայկական գյուղատնտեսական ինստիտուտը: 1948-51-ին աշխատել է Եղեգնաձորի շրջանի Արենի գյուղի կոլտնտեսությունում որպես գյուղատնտես: 1955-ից աշխատում է Հայկական գյուղատնտեսական ինստիտուտի բուսաբուծության ամբիոնում (1979-ից՝ վարիչ): 1967-ից նույն ինստիտուտի գիտական աշխատանքների գծով պրոռեկտոր, 1978-1994 թթ.՝ ռեկտոր: 1978-94 թթ. եղել է ինստիտուտի գիտական աստիճաններ շնորհող խորհրդի նախագահ: 1995-ից գյուղակադեմիայի ագրոնոմիկայի մասնագիտությունների գծով դիսերտացիաների պաշտպանության խորհրդի նախագահն է: Հեղինակ է 80 գիտական, ուսումնական, գիտամեթոդական եւ գիտահանրամատչելի աշխատանքների, այդ թվում՝ երեք մենագրության եւ երեք ուսումնական ձեռնարկի:

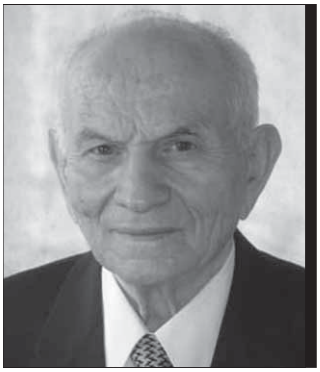

Աշխատությունները նվիրված են ՀԽՍՀ էկոլոգիական տարբեր պայմաններում ծխախոտի կենսաբանական եւ մշակութային առանձնահատկությունների ուսումնասիրությանը, ինչպես նաեւ հումքի որակի լավացման, ծխախոտագործության մեջ աժման խթանիչների կիրառման հարցերին, ծխախոտի մշակման, պարարտացման ձեւերին:

Նա մեծ վաստակ ունի Հայկական գյուղատնտեսական ինստիտուտի կազմակերպական ամրապնդման, գիտական բազայի ստեղծման, ուսուցման եւ արտադրության մերձեցման բնագավառներում:

Համեստագույն անձնավորություն է, անմնացորդ նվիրյալ իր կոչմանը եւ գործին:

Շահեն Բագրատի Օհանջանյան

äատմական գիտությունների դոկտոր (1978), պրոֆեսոր:

Ծնվել է 1928 թ. Խնձորեսկ գյուղում: Ավարտել է Երեւանի Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի պատմության ֆակուլտետը, ուսուցիչ եւ դպրոցի տնօրեն աշխատել Եղեգնաձոր շրջկենտրոնում: 1953-56 թթ. կուսակցական աշխատանք է կատարել Արարատի շրջանում: 1956-65 թթ. եղել է Երեւանի հ. 24 եւ հատուկ գիշերօթիկ դպրոցների տնօրեն, այնուհետեւ դասախոսական աշխատանք կատարել Երեւանի Վ. Բրյուսովի անվան ռուսաց եւ օտար լեզուների, ապա՝ գյուղատնտեսական ինստիտուտներում: 1971-78 թթ. ավագ գիտաշխատող է եղել ՄԼԻ հայկական մասնաճյուղում: 1978-82 թթ. աշխատել է Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի Գորիսի մասնաճյուղի տնօրեն: 1982-ից մինչեւ կյանքի վերջը եղել է վերոհիշյալ ինստիտուտի գիտական կոմունիզմի ամբիոնի պրոֆեսոր, կադրերի որակավորման բարձրացման ֆակուլտետի դեկան: Հեղինակ է մի շարք պատմագիտական հոդվածների եւ մենագրությունների: Դոկտորական թեման շոշափում է կոմերիտմիության եւ կուսակցության պատմության մի քանի արմատական հարցեր:

Մահացել է 1988 թ. ապրիլի 4-ին Երեւանում:

Վազգեն Հովհաննեսի Բաղդագյուլյան

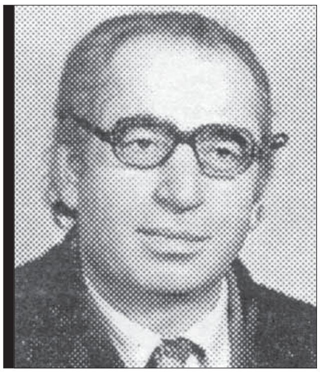

äատմական գիտությունների թեկնածու, բանաստեղծ, գրաքննադատ, տնտեսական աշխատող:

Ծնվել է 1926 թ. նոյեմբերի 11-ին Խնձորեսկ գյուղում: Ավարտել է Գորիսի գյուղտեխնիկումը, 13 տարի ծառայել բանակում, զորացրվել մայորի կոչումով: Ավարտել է Երեւանի եռամյա կուսդպրոցը, աշխատել է Նոր Արեշի խորհտնտեսության տնօրեն: Ավարտել է նաեւ Վ. Բրյուսովի անվան ռուսաց եւ օտար լեզուների ինստիտու-

տը: Դասախոս է աշխատել Երեւանի պետհամալսարանում, Խնձորեսկում եղել խորհտնտեսության տնօրեն: Ապա դասախոսական աշխատանքի է անցել Հայկական մանկավարժական ինստիտուտի Գորիսի մասնաճյուղում, 1982-84 թթ. եղել մասնաճյուղի տնօրեն: Գրել է բանաստեղծություններ, գիտական հոդվածներ, ինչպես նաեւ «Ալեքսանդր Գերցեն», «Գերցենի գյուղացիական սոցիալիզմը» գրքերը:

Մահացել է 1994 թ. հունվարի 15-ին Գորիսում:

Խմբագիրը՝
Խնձորեսկից. Ռուբեն Արամի Սաթյան

Էրագրող, պետական աշխատող:

Ծնվել է 1948 թ.՝ Երեւանում: Որդին է կոմպոզիտոր Արամ Սաթունցի: Ավարտել է Երեւանի պետհամալսարանի բանասիրական ֆակուլտետը: 15 տարի աշխատել է «Կոմունիստ» թերթի խմբագրությունում՝ ֆելիետոնիստ, բաժնի վարիչ, պատասխանատու քարտուղար: Եղել է ՀԿԿ Կենտկոմի կուլտուրայի բաժնի հրահանգիչ, ՀՀ կուլտուրայի փոխնախարար:

1992 թ. հիմնել է «Վրեմյա» թերթը: 1997 թ. թերթը վերանվանվել է «Նովոյե վրեմյա», որի հիմնադիրը, հրատարակիչը եւ գլխավոր խմբագիրն է մինչեւ այժմ: Նրա խմբագրած թերթն առանձնանում է բարձր լրագրային կուլտուրայով, ասելիքի թարմությամբ եւ հրատապությամբ, ազգային ուղղվածությամբ եւ բազմաթեմայնությամբ:

Խնձորեսկի եկեղեցական-ծխական երկդասյա դպրոցը

ԳՐԻՇԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Գորիսի պետական համալսարանի դասախոս

Խնձորեսկի եկեղեցական ծխական դպրոցի հիմնման եւ նրա ուսումնական գործունեության ուսումնասիրումն ուշագրավ է այն իմաստով, որ այն, ըստ էության, XIX դարավերջի եւ XX դարի սկզբին հայկական դպրոցների պահպանման համար ռուսական գաղութային իշխանությունների դեմ հայ ժողովրդի մղած պայքարի գողտրիկ էջերից մեկն է: Ամբողջական պատկերացման համար անհրաժեշտ ենք համարում մի քանի խոսքով անդրադառնալ պատմական ժամանակաշրջանի այն իրադարձություններին, որոնք այս կամ այն կերպ առնչվում են մեզ հետաքրքրող հարցին:

XIX դարի 70-ական թվականներից սկսած հայ իրականության մեջ որոշակի աշխուժություն ապրեց ազգային դպրոցը, ինչը, անկասկած, կապված էր դարի 50-60-ական թվականների ազգային զարթոնքի եւ սոցիալ-տնտեսական տեղաշարժերի հետ: Չնայած դպրոցական գործը շարունակում էր մնալ եկեղեցու ձեռքում, բայց հասարակական նախաձեռնություններն արդեն սկսում էին կարեւոր դեր խաղալ[1]:

Ընդհանրապես, հայկական մշակույթի պատմության մեջ այս ժամանակաշրջանի հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ հայ դպրոցը զարգանում էր ոչ թե միայն հայկական գաղթօջախներում, ինչպես նկատելի էր նախկինում, այլ նաեւ բուն Հայաստանում: Սակայն, ինչպես երեւում է ժամանակի պատմական փաստաթղթերից ու մամուլի տեղեկություններից, պետական աջակցության բացակայությունը եւ ժողովրդի կենսամակարդակի ցածր աստիճանը բացասաբար էին անդրադառնում դպրոցական կյանքի կանոնավոր ու արդյունավետ զարգացման վրա:

Լինելով ռուսական կայսրության կազմում՝ Արեւելյան

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

Անապատի դպրոցի ավերակները՝ հիմնված 1896-ին՝ Անապատի եկեղեցու քարերով:

Խնձորեսկում առաջին դպրոցի հիմնադրման տարեթիվ է ընդունված 1885 թվականը: Եվ նույնիսկ 1985 թվականին գյուղում շուքով նշվեց դպրոցի հիմնադրման 100-ամյակը: Իրականում չկա արխիվային մի ամբողջական փաստաթուղթ, որը վկայեր 1885 թվականին ծխական դպրոց հիմնելու մասին:

Հայաստանը չէր կարող դուրս մնալ այն ընդհանուր գործընթացներից, որոնք տեղի էին ունենում ռուսական իրականության մեջ: XIX դարի 60-ական թվականների բարեփոխումներն իրենց բարերար ազդեցությունն ունեցան նաեւ դպրոցական ասպարեզի զարգացման վրա: 70-80-ական թվականներին իրականացված մի շարք նախաձեռնությունների շնորհիվ դպրոցական գործը որոշակի զարգացում ապրեց ռուսական կայսրության ողջ տարածքում, այդ թվում եւ Անդրկովկասում: 1864,1871,1872,1888 թվականներին ընդունված որոշումներով ու կանոնադրություններով լուրջ փոփոխություններ կրեց հանրակրթական գործը՝ թե՛ բովանդակությամբ եւ թե՛ կառուցվածքի իմաստով:

1867 թվականին ուսումնական գործի կանոններ հաստատվեցին նաեւ Անդրկովկասի համար: Դրանց հիմնական նպատակն էր կովկասյան դպրոցը, անկախ ազգային էությունից, համապատասխանեցնել կայսրության ընդհանուր դպրոցական համակարգին եւ, որ ամենակարեւորն էր, դասավանդման հիմնական լեզուն դարձնել ռուսերենը: Կրթական բնագավառն ընդգրկող բարեփոխումներն Անդրկովկասում իրենցից ներկայացնում էին գաղութային յուրացման յուրօրինակ տարբերակ: Ստեղծված Կովկասյան ուսումնական շրջանի հոգաբարձության ենթակայության տակ էին անցնում բոլոր պետական դպրոցները, բացի հայկական եւ ուղղափառ եկեղեցիների տրամադրության տակ եղած դպրոցներից:

Այս կանոնների ընդունումից հետո իրական հնարավորություններ ստեղծվեցին ազգային դպրոցների ցանցի ընդլայնման համար: Հատկապես հրատապ դարձան նոր դպրոցական կանոնների մշակումն ու ընդունումը, քանի որ հայ դպրոցն առանց կանոնադրության թողնել, հատկապես Կովկասի ուսումնական մասի նոր կանոնների ընդունումից հետո, կնշանակեր հնարավորություն տալ իշխանություններին՝ անցանկալի միջամտությունների համար[2]:

Այս տեսակետից վճռական քայլեր ձեռնարկեց Գեւորգ V կաթողիկոսը: Երբ 1866 թվականի սեպտեմբերին նա ընտրվեց հայոց

կաթողիկոս[3], առաջին քայլերից մեկը եղավ հայ իրականության մեջ դպրոցական գործի կարգավորումը: 1867 թ. հունիսի 14-ին նրա նախաձեռնությամբ Էջմիածնի միաբաններից ձեւավորվում է ուսումնական խորհուրդ` դպրոցական կանոնադրության մշակման նպատակով:

1868 թ. հուլիսին հրապարակվում են հայկական ծխական դպրոցների առաջին ընդհանուր կանոնները: Ըստ այս կանոնների` յուրաքանչյուր գյուղում պետք է բացել եկեղեցական ծխական դպրոց: Այդ կապակցությամբ կանոններում ուղղակի ասվում է. *«Ամենայն եկեղեցիք, որ ի քաղաքս եւ ի գիւղօրէս, պարտին ունիլ ի սրաhի իւրեանց զմի ծխական դպրոց»[4]:* Իսկ եկեղեցական ծխական դպրոցի հիմնական նպատակ է հռչակվում. «Նպատակ ծխական դպրոցաց է կրթել զամենայն հայազգի մանկունս ի սկզբնական գիտութիւնս հայացի դպրութեան, յորոց ցանկացօղք կարեն մտանել ի թեմական դպրոցս»[5]: Այս դպրոցների գոյության միջոցների աղբյուրն են. «ա. սահմանեալ տուրք ծնողաց աշակերտաց, բ. նվիրատուութիւնք բարեպաշտ անձանց, գ. տոկոսիք եկեղեցական դրամագլխոց անտի ըստ կարգադրութեան թեմական Առաջնորդին եւ ըստ կանխագոյն գիտութեան Վեհափառ Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց»[6]:

Կանոնադրության կարեւոր կետերից էր հոգաբարձության ստեղծումը: Փաստացի, եկեղեցական ծխական դպրոցները պետք է կառավարվեին ժողովրդի կողմից ընտրված եւ թեմական խորհրդի կողմից հաստատված հոգաբարձուների միջոցով: Երեք հոգուց բաղկացած հոգաբարձուների խորհրդի կազմում պետք է լինեին մեկ հոգեւորական եւ երկու աշխարհական:

Եկեղեցական-ծխական դպրոցներն իրենց էությամբ կրթության զարգացման նոր աստիճան նշանավորեցին: Այս դեպքում, նախ, դպրոցը հանձնվում էր որոշակի մասնագիտական մակարդակ ունեցող ուսուցիչների, այնուհետեւ ձեւավորվում է դաս-դասարանային համակարգը: Իսկ եթե հաշվի առնենք ռուսական կայսրության ողջ տարածքում ընթացող համընդհանուր ռուսականացման գործընթացը, ապա ծխական դպրոցների նշանակությունը հայապահպանման գործում անուրանալի է:

Կովկասի ռուսական իշխանություններին հատկապես անհանգստացնում էր հայկական դպրոցների բացման անսպասելի տեմպը: 1873 թվականի Կովկասի ուսումնական մասի նոր կանոններով երկրամասի բոլոր դպրոցները (պետական, մասնավոր, հասարակական) ենթարկվեցին ուսումնական շրջանի հոգաբարձության տնօրինությանը, իսկ ոչ ուղղափառ եկեղեցական դպրոցները՝ նույն հոգաբարձության հսկողությանը: Այս կանոնների անորոշությունը հանգեցրեց նոր կանոնների ընդունման անհրաժեշտության եւ 1874 թ. հուլիսի 19-ին ընդունվեցին լրացուցիչ կանոններ հայկական դպրոցների համար: Ըստ այդ կանոնների` հայկական դպրոցները մնում էին հայոց եկեղեցու տնօրինության տակ, իսկ պետական վերատեսուչները պետք է միայն վերահսկեին, որպեսզի այդ դպրոցներում դասավանդեին ռուսաց լեզուն[7]:

Պատմական այս անդրադարձը պայմանավորված է նրանով, որ ճիշտ պատկերացում կազմվի պատմական այն իրավիճակի մասին, որում հիմնվել ու գործել է Խնձորեսկի եկեղեցական-ծխական դպրոցը:

Արխիվային վավերագրերը որոշակի վկայություններ են պարունակում Խնձորեսկի ծխական-եկեղեցական դպրոցի բացման եւ կենսագործունեության մասին, որն իր գոյության ընթացքում հաղթահարել է օբյեկտիվ եւ սուբյեկտիվ հանգամանքներով պայմանավորված նույն խոչընդոտներն ու դժվարությունները, ինչ մյուս հայկական դպրոցները:

Խնձորեսկում առաջին դպրոցի հիմնադրման տարեթիվ է ընդունված 1885 թվականը: Եվ նույնիսկ 1985 թվականին գյուղում շուքով նշվեց դպրոցի հիմնադրման 100-ամյակը: Իրականում չկա արխիվային մի ամբողջական փաստաթուղթ, որը վկայեր 1885 թվականին ծխական դպրոց հիմնելու մասին: 1885 թվականը, որպես Խնձորեսկի եկեղեցական-ծխական դպրոցի հիմնադրման թիվ, արխիվային փաստաթղթերում հանդիպում ենք 1911-1912 թթ. ուսումնական տարվա համար կազմված մի տեղեկագրում, որտեղ «Ե՞րբ է հիմնվել դպրոցը» սյունակում գրված է 1885 թվականը[8]: Սակայն այս տվյալը բավարար չէ պնդելու, որ Խնձորեսկում դպրոց հիմնվել է 1885 թվականին: Նույն կարծիքին է նաեւ Ս. Խուդոյանը` արեւելահայ դպրոցի պատմությանը նվիրված իր ուսումնասիրության մեջ[9]: Նա պնդում է. «...1911-1912 ուս. տարվա տեղեկագրում նրա հիմնադրման տարեթիվը ցույց է տրված 1885-ը, որն, իհարկե, սխալ է»[10]:

Երբ 1868 թվականին հայոց եկեղեցին, օգտվելով 1867 թվականին Կովկասում դպրոցական գործի կարգավորման նպատակով ռուսական

1871 թվականին ռուսերեն լեզվով կազմված տեղեկանքի մեջ մի շարք դպրոցների շարքում ներկայացված են նաեւ Խնձորեսկի դպրոցի մասին տեղեկություններ: Այդ տեղեկանքի համաձայն` 1871 թվականին Խնձորեսկ գյուղում գործում էր մեկ դպրոց, դասավանդում էր մեկ ուսուցիչ, իսկ դպրոցում սովորում էր 41 աշակերտ:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

իշխանությունների կողմից ընդունված մի շարք կանոնադրությունների ընձեռնած հնարավորություններից, իր տրամադրության տակ վերցրեց հայկական դպրոցների բացման գործը եւ կաթողիկոսի կողմից ստեղծված տեսչական հանձնաժողովը որոշում ընդունեց հայկական բնակավայրերում դպրոցների բացման մասին, դպրոց ստեղծվեց նաեւ Խնձորեսկում: Այս գործընթացը կարգավորելու, իրավիճակի մասին հստակ պատկերացում ունենալու նպատակով եւ ռուսական իշխանությունները, եւ հայոց եկեղեցին, իհարկե երկու տարբեր նպատակներով, սկսեցին հաշվառել հայկական բնակավայրերում գործող դպրոցները եւ այդ կապակցությամբ կազմվեցին համապատասխան տեղեկանքներ, որոնք պարունակում են գործող դպրոցների մասին անհրաժեշտ տեղեկություններ: Այսպես, 1871 թվականին ռուսերեն լեզվով կազմված տեղեկանքի մեջ մի շարք դպրոցների շարքում ներկայացված են նաեւ Խնձորեսկի դպրոցի մասին տեղեկություններ: Այդ տեղեկանքի համաձայն՝ 1871 թվականին Խնձորեսկ գյուղում գործում էր մեկ դպրոց, դասավանդում էր մեկ ուսուցիչ, իսկ դպրոցում սովորում էր 41 աշակերտ: Տեղեկանքի վերջին սյունակում նշվում է, թե տվյալ դպրոցում ռուսերեն լեզուն դասավանդվում էր, թե՝ ոչ[11]:

Ակնհայտ երեւում է, որ տեղեկանքը կազմված է ռուսական իշխանությունների պահանջով, որովհետեւ կայսրության ազգային շրջաններում դպրոցների գոյությունը մեծապես պայմանավորված էր այն հանգամանքով, թե ռուսերեն լեզու ուսումնասիրվում է արդյոք այդ դպրոցներում, թե ոչ: Այս պահանջը նախատեսված էր դարի 60-ական թվականներին Անդրկովկասում կրթության բարեփոխումների վերաբերյալ ընդունված կանոններով: Կանոնների հատկապես այս պահանջը, կենսագործվում էր ամենայն խստությամբ:

1872 թվականին Կոնսիստորիայի երեք անդամի ստորագրությամբ Երեւանաց վիճակի թեմակալի փոխանորդին ուղարկված տեղեկանքում նորից ներկայացված է, որ Խնձորեսկում գործում է մեկ դպրոց, որտեղ սովորում են 24 աշակերտ եւ դասավանդում է մեկ ուսուցիչ[12]:

Իսկ 1875 թվականին կազմված գործող դպրոցների ցուցակում նշված է, որ Խնձորեսկի դպրոցում սովորում է 26 աշակերտ, իսկ դպրոցում դասավանդում է քարատակցի Գաբրիել Վարդունին: Վերջինս ավարտել էր Շուշի քաղաքի «արքունի ուսումնարանը»[13]:

Այս ամենը վկայում է, որ Խնձորեսկում դպրոց հիմնվել է ոչ թե 1885 թվականին, ինչպես սովորաբար նշվում է, այլ արխիվային նյութերի վկայությամբ՝ 1871 թվականին: Պարզապես՝ վերոհիշյալ տեղեկագրում հիշատակվող 1871 թվականին գործող դպրոցը եղել է մեկդասյա, իսկ 1885 թվականին այն հավանաբար վերածվել է երկդասյա եկեղեցական-ծխական դպրոցի:

Խնձորեսկի ծխական դպրոցն իր գոյությունն ընդհատումներով շարունակեց մինչեւ 1890 թվականը: Ցրվում է հոգաբարձուների խորհուրդը: Ծխական-եկեղեցական դպրոցի փակվելուց հետո բացվել են մասնավոր քաղաքացիական դպրոցներ:

Ռուսական գաղութային իշխանություններն ամեն պատրվակ օգտագործում էին խոչընդոտելու հայկական դպրոցների գործունեությունը: Նրանց հատկապես անհանգստացնում էին հայկական դպրոցների աճը եւ հասարակության ակտիվ աջակցությունը տեղերում բացված դպրոցներին: Մի կողմից՝ ռուսական իշխանություններն ուժեղացնում էին վերահսկողությունը, մյուս կողմից՝ արհեստական խոչընդոտներ ստեղծում նրանց գործունեության համար:

Խնձորեսկի ծխական դպրոցն իր գոյությունն ընդհատումներով շարունակեց մինչեւ 1890 թվականը: Ցրվում է հոգաբարձուների խորհուրդը: Ծխական-եկեղեցական դպրոցի փակվելուց հետո բացվել են մասնավոր քաղաքացիական դպրոցներ: 1893 թվականին Սյունյաց հոտի փոխանորդ Հովհաննես վարդապետ Շիրակունու կողմից կազմված «Ուսումնական հիմնարկութիւնք» ամփոփ տեղեկանքում փաստվում է, որ Խնձորեսկում գործում էր երկու «շտատնի» (քաղաքացիական) դպրոց եւ երեք քահանա[14]:

Տեղեկանքը հետաքրքիր է նաեւ այն իմաստով, որ հստակ թվերով ներկայացնում է Խնձորեսկի բնակչության թիվը: Ըստ այդ փաստաթղթի՝ 1893 թվականին գյուղում կար 2510 արական սեռի եւ 1919 իգական սեռի բնակչություն[15]:

Սակայն գյուղի հասարակությունը չհաշտվեց այդ մտքի հետ եւ հանուն դպրոցի վերաբացման սկիզբ առավ մի պայքար, որն ընդհատումներով շարունակվեց եկեղեցական ծխական դպրոցի ամբողջ գոյության ընթացքում: 1891 թվականին գյուղում այդ նպատակով ակտիվ գործունեություն են ծավալում ուսումնարանի վերաբացման գործով տեղի գործակալ, քահանա Գարեգին Տեր-Մինասյանը եւ Խնձորեսկի տանուտեր Աղաջան Բաղդասարյանը: Նրանք նախ եւ առաջ նախապատրաստում են գյուղի հասարակությանն ուսումնարանի բացման առիթով եւ կազմակերպում որոշակի հանգանակություն՝ ապագա դպրոցի ծախսերը հոգալու համար: Նախապատրաստական աշխատանքների ավարտից հետո գյուղ է հրավիրվում Երեւանի թեմի եկեղեցական-ծխական ուսումնարան- →

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

ների տեսչության ներկայացուցիչը՝ «բարիկրոն Մեսրոփ քահանայ Միլիքյանցը», որի «իրավիրանօք» էլ գումարվում է «Խնձորիսկ գիւղի հայ հասարակութիան» ժողովը»: Ժողովի իրավիրման ու կայացման գործում, անշուշտ, վճռական էր տանուտեր Աղաջան Բաղդասարյանի դերը: Բայց վերջինս դիտավորյալ իրեն պահում էր ստվերում՝ զգուշանալով ռուսական տեղական իշխանություններից:

1891 թ. հունիսի 24-ին տեղի ունեցավ գյուղի հասարակության ժողով, որի նպատակն էր քննարկել ուսումնարանի վերաբացման խնդիրը[16]: Այդ նպատակի իրականացման համար անհրաժեշտ էր նախ եւ առաջ ընտրել ուսումնարանի հոգաբարձության խորհուրդ, որն էլ պետք է ավարտին հասցներ ուսումնարանի վերաբացումը: Ժողովում քննարկվեց հանգանակված 1800 ռուբլու ծախսերի բաշխման հարցը: Որոշվել է այդ գումարից 1200 ռուբլին հատկացնել, որպես «թոշակատրամ աշակիրտնիրի», իսկ 600 ռուբլին՝ հատկացնել դպրոցին՝ գույք ձեռք բերելու համար: Որոշվեց նաեւ՝ ուսումնարանի պահպանման համար ամեն տարի կատարել նման հանգանակություն: Իսկ դպրոցի տնտեսական գործերը հոգալու համար, ինչպես նշված է ժողովի արձանագրության մեջ. *«ընտրիցինք միր մէջից պարոն Խաչատուր Տանիէլյանին, Իվան Ստիփանյանին»*[17]:

Ընտրված հոգաբարձության խորհրդի կազմի մեջ ընդգրկվեցին Մահտեսի Ավանես Սարգսյանցը, Ասկանդար Սարգիսյանցը եւ Սբ Հռիփսիմե եկեղեցու ծխատար քահանա Մարտիրոս Տեր Սարգսյանցը: Հոգաբարձության խորհրդի նախագահն էր Տեր Մարտիրոս քահանան: Ժողովը նրանց տվեց հասարակության *«կողմից լիազօր նիրկայացուցիչնիրի կարգավիճակ, որոնք պետք է կատարին Հոգէբարձական բոլոր պարտաւորութիւնիրն, առանց շիղվիլու հոգւոր իշխանութեան սահմանաց տպրոցական կարգ ու կանոնիրիցն»*[18]:

Ժողովում ընդունվեց նաեւ համախոսական-միջնորդագիր՝ ուղղված թեմական ուսումնարանների տեսչությանը: Համախոսականում ներկայացվող խնդրանքն ավելի հիմնավոր լինելու համար՝ ստորագրել են 400-ից ավելի խնձորեսկցիներ եւ, որ հետաքրքիր է, բոլորն էլ սեփական ձեռագրով էին գրել իրենց անուն-ազգանունը[19]:

...Ըստ վիճակագրական տեղեկագրի՝ դպրոցը բացվել է 1893 թվականին եւ երկդասյա է: Ունի երեք բաժանմունք, իսկ առաջիկա տարին կունենա նաեւ չորրորդ բաժանմունք: Երկդասյա այս ուսումնարանը եղել է, ինչպես տեղեկանքում է ներկայացված. «տղայոց»:

Այս փաստը մեկ անգամ եւս հաստատում է այն պնդումը, որ Խնձորեսկում դպրոցի գոյության փաստը ոչ թե պետք է փնտրել դարի 70-80-ական թվականներին, այլ անցյալի առավել հեռավոր խորքերում:

Չնայած այս նախաձեռնությանը, կարճ ժամանակ հետո ստեղծված հոգաբարձուների խորհուրդը ցրվում է, ինչի արդյունքում դադարում է գործել նաեւ նորաբաց ուսումնարանը: Կայսերական իշխանությունները բոլոր հնարավոր միջոցներով խոչընդոտեցին նրա գործունեությունը, ինչի արդյունքում վերաբացված ծխական դպրոցը գործեց ընդամենը մեկ տարի: Պաշտոնից հեռացվեց տանուտեր Աղաջան Բաղդասարյանը եւ նրան փոխարինեց Հովակիմ Գյուլնազարյանը (Գյուլուզարանց Ակեմը): Հոգաբարձության խորհրդից հեռացան նաեւ Մահտեսի Ավանես Սարգսյանցը եւ Ասկանդար Սարգիսյանցը: Միայնակ մնացած ծխատար քահանա Մարտիրոս տեր Սարգսյանցը, որքան էլ փորձեց վերականգնել Հոգաբարձության գործունեությունը, ոչ մի արդյունք չտվեց:

Սակայն դպրոցի վերաբացմանն ուղղված ջանքերը չդադարեցին: Այս տեսակետից հետաքրքիր է խնձորեսկցի Իվան Սեպիկյանի բաց նամակը՝ ուղարկված Թիֆլիսում ականավոր հրապարակախոս Գրիգոր Արծրունու խմբագրությամբ լույս տեսնող «Մշակ» պարբերականին[20]: Բաց նամակը կրում է «Դպրոցը փակվում է» վերնագիրը եւ բովանդակության մեջ որոշակի պատկերացում է տալիս գյուղում դպրոցի շուրջ ծավալվող հասարակական տրամադրությունների մասին: Նամակը գրված է դպրոցի փակման կապակցությամբ խորը հիասթափությամբ, ինչը հեղինակին շատ դեպքերում հասցնում է ծայրահեղության: Հեղինակը ցավով գրում է. *«Խնձորիսկ գիւղի ուսումնարանի տռնիրը փոխանակ աւելի լայն բացիլու, այլ սկսիլին պինդ կերպօք փակում, թողում ուսման ծարաւ իրախաներին տուրսը: Ցավալի է, բայց ցավացող ու հոգացող չկա»*[21]: Նա դժգոհում է, որ գյուղում չկան այնպիսի մարդիկ, որոնք կարողանային *«խնտրելով, յորտորիլով ու աղաչիլով» խելքի բերեին խավարում խարխափող «ասախկալներին», որպեսզի վերջիններս «չհակառակվեին ուսումնարանի տռնիրը պացվիլուն»: Եվ քանի որ գյուղում չկան նման մարդիկ, ուստի «ասպարիզը բաշիբոզուկ աղսախկալնիրին է (նկատի ունի գյուղի ղեկավարությանը). տորենց էլ հիարկի ինչինք հարկաւոր ուսումն եւ ուսումնարանը: Քանի որ գողին մութն է հարկաւոր»*[22]: Հեղինակը նպատակ ուներ օգտագործել «Մշակ»-ի հնարավորությունները եւ խնդրի լուծման համար կոչով դիմել գյուղից հեռացած մեծ քանակությամբ երիտասարդությանը, որոնք հիմնականում կենտրոնացված էին «Բալախանիում» (նկատի ուներ Բաքվի համանուն թաղամասը,

Գ.Յ.) եւ «Անդրկասպիի երկիր Մերվ քաղաքում»: *«Աղաչանոք-պաղատանոք ծիզ խնդրում իմ, հայրենակից եղբայրք իրիտասարդնիր, գոնե մի հայիրին տաս աւանտող ուսուցիչ լինի, ուղարկիցեք գիւղը հավաքի փողոցնիրում թափառող ծիր իրախանիրին հինց միմիան նամակ գրիլը լինի սովորեցնի, որպիսիզի ծիր տիկար հայրիրը եւ մայրիրը մի կտոր թուղթ չփիրցնեն տուսն գնալ, որ ծիզ վիրել նամակ գրիլտեն. իյարկե այն ժամանակ ծիր իրախաները ծիր նամակնիրը գըգրին»*[23]: Այս նամակ-հոդվածը, որն իր բովանդակությամբ, էությամբ հիասթափություն ապրած մարդու մենախոսություն է հիշեցնում, գրվել է սեպտեմբերի 10-ին: Նույն հեղինակի սեպտեմբերի 16-ին գրված մեկ այլ թղթակցությունում տեղեկացվում է, որ *«Վիրջապիս իրկար խրատիլուց ու յորտորիլուց յիտո լսիցի, որ ամսոյ 10-ին գիւղումս իլիլի ծխական դպրոցի հոգիբարձութիան ընտրութիուն, բայց չիմացա որ թաղում եւ ում տան միջ»*[24]:

1893 թ. սեպտեմբերի 10-ին տեղի ունեցած ժողովում ձեւավորվում է հոգաբարձուների խորհուրդը: Մինչ այդ գյուղի հասարակության ժողովը դիմել էր թեմի ուսումնարանական տեսչությանը՝ գյուղի դպրոցը վերաբացելու խնդրով: Եվ ահա 1893 թ. սեպտեմբերի 10-ին Երեւանից դուրս են գալիս եւ հոկտեմբերի 1-ին Խնձորեսկ են հասնում երկու ուսուցիչ՝ Արշակ Նավասարդյանը եւ Աստվածատուր Յասրաթյանցը՝ վերաբացված դպրոցում աշխատելու համար: Նույն օրն ուսուցիչները ներկայանում են հոգաբարձուների խորհրդին: Ինչպես երեւում է ուսուցիչների նամակներից, հոգաբարձուների խորհուրդը, մինչեւ ուսուցիչների ժամանումը, փաստացի ոչ մի քայլ չէր ձեռնարկել դպրոցի կազմակերպման համար: Միայն նրանց ժամանումից հետո *«հոգաբարձությունը փայտիղինը ժողովուրդից հավաքիցին եւ գյուղի արհեստավորների միջոցով պատրաստեցին տասերեք նստարան, երկու սեղան, մեկ գրատախտակ եւ երեք աթոռ»*[25]:

Սկզբնական շրջանում հոգաբարձության եւ ուսուցիչների միջեւ անհամաձայնություն է ծագում դպրոցական սենյակների շուրջ: Ուսուցիչները գտնում են, որ անհրաժեշտ է դպրոցը տեղափոխել առավել բարվոք տեղ, քանի որ Անապատի ուսումարանի շենքը նպատահարմար չէ: Ուսուցիչները դժգոհում են նաեւ, որ հոգաբարձությունը չի հոգացել դպրոցի եւ իրենց համար վառարանի ու վառելափայտի հարցը: Ավելին, հոգաբարձության խորհրդի անդամներից մեկը *«գնացիլէ Էրիվանու կողմըիր առեւտուրին, միուսը (գիւղական ուսուցիչ) ոչ թէ մոգինում է գործիրին, այլեւ տիղը ընկած ժամանակը ժողովրդին գայթակղիցնում է, իսկ միզ մօտ կիղծաւորում է»*: Իսկ խորհրդի նախագահը, ինչպես երեւում է ուսուցիչների նամակից, բացարձակապես ուշադրություն չի դարձնում իրենց խնդրանքներին:

Չնայած հոգաբարձության անտարբերությանը, գյուղի բնակչությունը ոգեւորությամբ է ընդունում ուսուցիչների ժամանումն ու դպրոցի վերաբացման փաստը: Այդ մասին վկայում են հենց ուսուցիչները՝ գրելով. *«Ժողովուրդը չէ խնայում, օգնում է մեզ ինչով կարող է, միայն հոգաբարձությունը եւ տանուտիրը ջանք չին դնում»*[26]:

Այդ գործում ռուսական իշխանությունների հետ համագործակցում էին գյուղի տանուտերերը, որոնք իրենց անձնական հետաքրքրությունները բավարարելու համար դառնում էին ռուսական իշխանությունների կամակատարները: Ժամանակի արխիվային փաստաթղթերն այդ կապակցությամբ հստակ վկայություններ են պարունակում, թե ինչպես է տանուտերն իր ազդեցության տակ վերցնում դպրոցի հոգաբարձուների խորհրդի անդամներին եւ այդպես խոչընդոտում դպրոցի գործունեությանը:

Խնձորեսկի ծխական դպրոցի հնարավորությունների ու նրա կենսագործունեության մասին ամբողջական պատկերացում է տալիս արխիվային մի փաստաթուղթ, որն իր բովանդակությամբ պարունակում է վիճակագրական տեղեկություններ 1894/95 ուսումնական տարվա Խնձորեսկի ուսումնարանի վերաբերյալ: Ըստ այդ փաստաթղթի՝ Խնձորեսկի ծխական ուսումնարանը բացվել է 1893 թվականին[27]: Իրականում, ինչպես երեւում է արխիվային փաստաթղթերից, նշված թվականին այն ոչ թե բացվել, այլ վերաբացվել է:

Բայց, անկախ այս փաստարկից, վիճակագրական տեղեկագիրն ամբողջական պատկերացում է տալիս նրա կենսագործունեության վերաբերյալ: Ըստ այդ տեղեկանքի՝ դպրոցը բացվել է 1893 թվականին եւ երկդասյա է: Ունի երեք բաժանմունք, իսկ առաջիկա տարին կունենա նաեւ չորրորդ բաժանմունք: Երկդասյա այս ուսումնարանը եղել է, ինչպես տեղեկանքում է ներկայացված. «տղայոց»: Նշված ուսումնական տարում սովորել է 57 աշակերտ, որոնք, ըստ դասարանների (բաժանմունք), բախշված են եղել հետեւյալ կերպ. Ա բաժանմունքում՝ 19, Բ բաժանմունքում՝ 24, Գ բաժանմունքում՝ 14: Իսկ աշակերտների սոցիալական կազմն ունի հետեւյալ պատկերը. չորս աշակերտ քահանայի որդիներ են, 2-ը՝ հոգեւոր ազնվականի, 8-ը՝ արհեստավորի, 17-ը՝ Բաքվի նավթագործարանի ծառայողների, 22-ը՝ հողագործ-խաշնարածի եւ 4-ը՝ «այրի կնոջ որդիք»: Աշակերտներից ամենամեծը 16 տարեկան էր[28]:

Նշված ուսումնական տարում դասարանից դասարան փոխադրումները կատարվել են հետեւյալ կերպ. Ա բաժանմունքից՝ 10, Բ բաժանմունքից՝ 11, Գ բաժանմունքից՝ 8: Ավարտող չի եղել, իսկ 14 աշակերտ փոխադրվել են վերաքննությամբ: Նշված ուսումնական տարում նույն →

Ինչպես երեւում է տեղեկագրից, դպրոցի գույքային հնարավորությունները եւ չափազանց խղճուկ էին:

Ծխական դպրոցն իր աշակերտներին միայն տառաճանաչություն չի սովորեցրել եւ ոչ էլ պատահական գիտելիքներ: Այստեղ ուսունասիրվել են կրոն, հայոց լեզու, ռուսաց լեզու, երգ եւ թվաբանություն:

դասարանում մնացած աշակերտների մասին կա հետեւյալ տեղեկությունը. Ա բաժանմունքում նույն դասարանում են մնացել 3 աշակերտ, Բ բաժանմունքում՝ 7, Գ բաժանմունքում՝ 3 աշակերտ: Այս փաստը հետաքրքրական է այն իմաստով, որ դպրոցում ուսուցման ընթացքը դրված է եղել հետեւողականության սկզբունքի վրա:

Աշակերտներից մեկը, որի անուն-ազգանունը չի նշվում, կամավոր հեռացել է դպրոցից: Փաստաթղթում պատճառաբանված է, որ նրա հայրը մահացել է «մրսածությունից եւ ականջացավից» եւ ընտանիքի կարիքը նրան ստիպել է ընտրել այդ ճանապարհը:

Ուսումնական տարում դպրոցի ուսուցիչներ են եղել 23 տարեկան Արշակ Նավասարդյանցը եւ 22 տարեկան Աստվածատուր Հարությունյանցը: Նավասարդյանցն ավարտել էր Երեւանի Հայոց թեմի հոգեւոր դպրանոցը, իսկ Ա. Հարությունյանցը՝ Երեւանի Ռուսաց Ուսուցչական սեմինարիան: Ուսուցիչներից՝ Ա. Նավասարդյանն ավանդել է կրոն, հայոց լեզու, երգ եւ հայոց գեղագրություն, իսկ Հարությանցը՝ Ռուսաց լեզու, ռուս. գեղագրություն եւ «գծագրություն 23 դասով»[29]:

Ըստ ավագ ուսուցչի՝ դպրոցի ուսուցման ընթացքի վրա բացասական ազդեցություն է ունեցել շենքի անբարվոք վիճակը, ուսուցման պարագաների պակասը եւ ավագ ուսուցչի՝ Արշակ Նավասարդյանցի հիվանդությունը: Միաժամանակ նշվում է, որ դպրոցական բակի բացակայության պատճառով մարմնամարզական դասեր չեն կազմակերպվել: Դրան խանգարել են նաեւ մարմնամարզական գույքի բացակայությունը:

Ինչպես երեւում է տեղեկագրից, դպրոցի գույքային հնարավորությունները եւս չափազանց խղճուկ էին: Դպրոցն ուներ ընդամենը 16 նստարան, երեք սեղան, վեց աթոռ, երկու գրատախտակ, երեք վառարան, մեկ թեյնիկ, ութ թեյի բաժակ՝ իրենց տակդիրով, հինգ հողե ափսե, երկու կուժ, երկու թեյի գդալ, երկու լապտեր, մեկ թիթեղի գոնք եւ երկու հասարակ մահճակալ: Սա էր գույքի ընդհանուր ցուցակը:

Դպրոցն ունեցել է նաեւ գրադարան՝ հարյուր կտոր գրականությամբ: Այս գրքերի ցանկի մասին մեզ պատկերացում է տալիս 1895 թվականի մի հաշվետվություն, որտեղ նշված է աշակերտների կողմից կարդացված գրքերի ցանկը: Նայելով նշված գրքերի ցանկին՝ անկեղծորեն զարմանում ես, թե առաջին հայացքից աշխարհից կտրված այս ձորում, մեծ ճիգերով գործող դպրոցի աշակերտներն ինչ գրքեր էին կարդում եւ պատկերացում կազմում նրանց հետաքրքրությունների շրջանակի մասին:

Ծխական դպրոցն իր աշակերտներին միայն տառաճանաչություն չի սովորեցրել եւ ոչ էլ պատահական գիտելիքներ: Այստեղ ուսումնասիրվել են կրոն, հայոց լեզու, ռուսաց լեզու, երգ եւ թվաբանություն: Այս առարկաները խորությամբ չեն ուսումնասիրվել, պարզապես դրանց վերաբերյալ ուսուցանվել են տարրական գիտելիքներ: Ուսումնարանն ուսումնական տարիների ընթացքում առաջնորդվել է նախօրոք կազմված ուսումնական ծրագրով, իսկ տարեվերջին առանձին ներկայացվել է, թե ինչ դասեր են անցել ու ինչն է մնացել կիսատ: Այսպես, պահպանվել է 1894/95 ուսումնական տարում անցած դասերի ցանկը, որը վերնագրված է այսպես. *«Խնձորեսքի Հայոց Եկ. ծխական ուսումնարանի անցած դասիրի յընթացս 1894/95 ուսումնական տարուայ»* եւ որն իր բովանդակությամբ հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմելու ուսումնարանի ուսուցման բովանդակության մասին[30]: Այսպես, առանձնացված են հիմնական առարկաները: Դրանք են՝ Կրոն, Հայոց լեզու, Երգ, Ռուսաց լեզու, Թվաբանություն: Նշված ուսումնական տարում Կրոնից Ս. քահանա Սահակյանն ըստ տարիքային խմբի մատուցել ու սովորեցրել է հետեւյալ նյութը. առաջին նախակրթարանում՝ բոլոր պատմությունները եւ չորս շարական, Բ նախակրթարանում՝ բոլոր պատմությունները, յոթ շարական եւ Հայաստանեաց եկեղեցու Հնգանակը, Գ տարում՝ բոլոր շարականները եւ տասնմեկ շարականներ[31]:

Հայոց լեզվից առաջին նախակրթարանում ուսուցանվել են Մայրենի լեզվի դասագրքի նյութերը, բացի տասը հոդվածներից, որոնք չեն հասցրել յուրացնել եւ այդ մասին տեղեկացվում է տեսչությանը: Բ նախակրթարանում ուսուցանվել են հիսունհինգ հոդվածներ, որոնք աշակերտները սովորել են կարդալ եւ պատմել, իսկ տասնյոթ հոդվածներ անգիր սովորել: Միաժամանակ, սովորել են խոնարհել եւ հոլովել նախադասության որոշիչն ու նրա անդամները: Գ տարվա նախակրթարանում կարդալ ու պատմել են սովորել 102 հոդվածները, իսկ 13 ոտանավոր սովորել են անգիր: Միաժամանակ, ուսուցանվել է նաեւ «կանոնաւոր խոնարհիլ, հոլովիլ, վիրլուծիլ նախադասութինիրը եւ նոցա անդամները»[32]:

Երգ առարկայից Ա նախակրթարանում սովորեցրել են ութ ազգային երգ եւ հինգ պատարագի երգ, Բ նախակրթարանում 13 ազգային եւ յոթ պատարագի երգ, իսկ Գ նախակրթարանում՝ 18 ազգային-ժողովրդական եւ ամբողջ պատարագի երգեցողությունը:

Թվաբանությունից սովորել են՝ Ա նախակրթարանում՝ բանավոր ու գրավոր մինչեւ հարյուրը հաշվելը, ժամանակի եւ ծանրության չափերը եւ բազմապատկման աղյուսակի կեսը, Բ նախակրթարանում յուրացրել են բազմապատկման աղյուսակն ամբողջությամբ, թվաբանական չորս գործողությունը գրավոր, գումարի, տարբերության, քանորդի փոփոխությունները, փակագծերը, ինչ-

պես նաեւ երկարության չափերը: Գ տարում սովորել են քառակուսին եւ խորանարդը, անվանական թվերի հետ գործողությունները, ժամանակի չափերով կազմված խնդիրների լուծում, թվերի բաժանման հատկությունները եւ պատկերացում կոտորակների մասին:

Դպրոցում ուսումնասիրվել է նաեւ Ռուսաց լեզուն, որը պարտադիր էր հատկապես Ռուսահայաստանում եւ այդ առարկայի ուսուցումը գտնվում էր կայսերական իշխանության ներկայացուցիչների վերահսկողության տակ: Այս առարկայի ուսուցումով էր պայմանավորված տվյալ դպրոցի գոյության հարցը[33]:

Ծխական դպրոցի ուսուցման ընթացքի մասին դրական է արտահայտվում նաեւ Գորիսի ծխական դպրոցի ավագ ուսուցիչ Գեղեոն Տեր-Մինասյանը՝ 1995 թ. հունիսի 12-ին տեսուչին ուղարկած իր վերլուծականի մեջ: Նա գրում է. *«Խնձորեսկում քննութիւները նշանակած էր ամսի 5-ին եւ 6-ին: «Քննութեանց արտաքինին նայիլով՝ կարիլի է ասիլ ընդհանրապէս լավին պարապիլ ուսուցիչները: Եթե ի նկատի ունինանք տիղական պայմանները..., պէտք է խոստովանիլ, որ գոհացուցիչ է»*:

Խնձորեսկի ծխական ուսումնարանում դասավանդել են մասնագիտական պատրաստվածություն ունեցող ուսուցիչներ, որոնց, որպես ընթերականներ, կցվել են այլ դպրոցների տարեկան քննություններն անցկացնելու համար: Դա երեւում է դպրոցի ավագ ուսուցիչ Արշակ Նավասարդյանի նամակից, որ գրվել է 1895 թ. հունիսի 9-ին՝ ուղղված թեմի ծխական ուսումնարանաց տեսչին: Այդ նամակով ուսուցիչը տեղեկացնում է տեսչին, որ նրա N 2225 կարգադրության համապատասխան՝ ինքը տեղեկացրել է Տաթեւի, Ախլաթինի (Ախլաթյան) եւ Բռնակոթի ուսումնարանների եւ հոգաբարձուներին եւ ուսուցիչներին, տարեկան քննություններին իրեն ընթերակա նշանակվելու մասին: Միաժամանակ ուսուցիչը տեղյակ է պահում, որ մայիսի 20-ին ինքն իմացել է, որ Ախլաթում աշակերտների քչության եւ ուսուցչի հիվանդության պատճառով ուսումնարանը մայիսի 28-ին «արձակիլուի» եւ ուսուցիչն անմիջապես հեռանալու է: Իսկ Տաթեւի կապակցությամբ նա հայտնում է, որ «լսիլինք, որ ուսուցիչը ուզում է շտապով հիռանալ: Տաթեւու քննութիունը նշանակիլինք յունիսի 8-ին եւ 9-ին, բայց մինչեւ այսօր նոքա ձիիր չին ուղարկիլ, ուստի մինք էլ միր այստիղի պարտքը կատարիլուս յիտոյ վաղը միկնիլուինք դէպի Էրեւան»:

Խնձորեսկի դպրոցում՝ հատկապես նրա պահանջները հոգացող հոգաբարձուների խորհրդի գործունեությունն այնքան էլ ներդաշնակ չի եղել: Այդ մասին վկայություններ են պարունակում արխիվային փաստաթղթերը: 1895 թ. հունիսի 14-ին Հայոց եկեղեցու թեմական եւ ուսումնարանաց տեսչին ուղղված Խնձորեսկի դպրոցի հոգաբարձուների խորհրդի նախագահ Մարտիրոս քահանա Տեր-Սարգսյանը նամակով բողոքում է, որ տեղի ժողովուրդն անգոհունակ է իր պաշտոնավարությունից, իսկ ինքը մենակ չի հասցնում վերահասու լինել գործերին: Այնուհետեւ քահանան բողոքում է, որ իր ընկերները, այսինքն հոգաբարձուների խորհրդի մյուս անդամները՝ Իվան Ղրիտիրյանը եւ Բագրատ Ղարագյոզյանն, առանց իրեն *«իմացնիլու անորոշ ժամանակով հիռացիլին դէպի Անդրկասպիա երկիրները իրվանց սիպական գործիրով եւ իրիանց արած ծախքիրն ու մուտքիրն ուսումնարանի վիրաբերիալ գործիրում իրիանց մոտ պահիլով»*[34]: Այնուհետեւ քահանան «ամինախոնարհաբար» խնդրում է, որպեսզի տեսուչն ընդունի իր հրաժարականը եւ այդ պաշտոնում նշանակի մեկ այլ քահանայի[35]:

1906 թ. փետրվարի 10-ին տեղի գերագույն «պրիստավի» կարգադրությամբ փակվեց ծխական դպրոցը: Ծխական դպրոցի տեսուչին ուղղված խնդրագրում ս. Հռիփսիմե եւ ս. Թաթեւոս եկեղեցիների քահանաները հավաստիացնում են, որ պահպանվում է «Անապատի» ավերակների մոտ գտնվող շենքը եւ «աղաչումինք միզ միք թողնի նորից տգիտութեան խաւարի մեջ ընկնիլ: ...Մինք նման ինք այն իրիխային, որի ձեռքը խաւարի մեջ վառած մի մոմ է տւած նրան դէպի լույսը առաջնորդիլու, սակայն յանկարծ կես ճանապարհին ձիռքի լույսը հանգչիլով մնում է յուսահատ, լալով ու ողբալով խաւարի մեջ»:

Խնձորեսկի եկեղեցական-ծխական երկդասյա դպրոցի գործունեության խոչընդոտելուն ուղղված ցարական իշխանությունների իրավաչափ եւ ոչ իրավաչափ քայլերը շարունակվեցին նաեւ հետագայում:

Դեռեւս 1891 թ. փետրվարի 12-ին ցարական կառավարության խորհրդակցությունը որոշեց եկեղեցական-ծխական դպրոցները տեղափոխել նահանգային ուսումնական վարչությունների ենթակայության տակ: Սա հայկական միջավայրի համատարած ռուսականացման՝ հեռուն գնացող քաղաքական քայլ էր:

Դեռեւս 1891 թ. փետրվարի 12-ին ցարական կառավարության խորհրդակցությունը որոշեց եկեղեցական-ծխական դպրոցները տեղափոխել նահանգային ուսումնական վարչությունների ենթակայության տակ: Սա հայկական միջավայրի համատարած ռուսականացման՝ հեռուն գնացող քաղաքական քայլ էր: Այս որոշմանը հաջորդեց հայ ուսուցիչներին պետական վկայական տրամադրելու գործընթացի համար արհես- →

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

տական խոչընդոտներ ստեղծելը: Մկրտիչ կաթողիկոսը փորձեց հանդիպել Պետերբուրգի կառավարության հետ՝ կարգավորելու այս գործընթացը: Այս անգամ կառավարական շրջանակներն առաջ քաշեցին դպրոցների պահպանման միջոցների հարցը՝ պատճառաբանելով՝ քանի որ դպրոցների մեծ մասը պահպանվում են ժողովրդից հավաքած միջոցներով, ուստի իրավունք չունի եկեղեցական կոչվելու եւ պահանջեցին այդ դպրոցները հանձնել պետական գերատեսչությանը: 1897 թվականին կայսերական Պետական խորհրդի որոշմամբ հայկական եկեղեցական-ծխական բոլոր դպրոցները ենթարկվեցին լուսավորության նախարարությանը, անկախ պահպանման միջոցներից[36]: Սա ենթադրում էր, որ աշակերտությունը զրկվելու էր ազգային լեզվով կրթություն ստանալու հնարավորությունից: Սակայն դպրոցները, այդ թվում՝ Խնձորեսկի ծխական դպրոցը, հրաժարվեցին ենթարկվել այդ որոշմանը եւ փակվեցին:

1898 թվականի մարտին Նախարարների կոմիտեն որոշում կայացրեց հայկական դպրոցներին պատկանող գույքը պետական իշխանությունների տնօրինությանը հանձնելու մասին՝ մյուս կողմին իրավունք վերապահելով դիմելու դատարան:

Այս ընթացքում Խնձորեսկի եկեղեցական-ծխական դպրոցը գործում էր ընդհատումներով: 1893 թվականին բացվելով՝ փակվեց 1896 թվականին: Դպրոցը մի կարճ ժամանակահատված գործեց եւ փակվեց 1898 թվականին: Մինչեւ 1901 թվականը դպրոցը չգործեց եւ նույն թվականին վերաբացվեց, բայց դարձյալ երկար չգործեց:

Կովկասի կառավարչապետ իշխան Գոլիցինը, ով հայտնի էր իր հակահայ, կայսերապաշտական հայացքներով, պահանջեց բռնագրավել հայ եկեղեցու գույքը: Այդ պահանջին համապատասխան՝ 1903 թ. հունիսի 12-ին ցարը ստորագրեց հայտնի տխրահռչակ օրենքը, որն իր բովանդակությամբ ուղղված էր հայկական մշակույթի ու կրթության դեմ: Օրենքը հանգեցրեց հայ ժողովրդի արդարացի ընդվզմանը:

Այդ օրենքի դեմ ընդվզեց նաեւ Խնձորեսկը: Ծխական դպրոցի հոգաբարձուների եւ ծխատար քահանայի նախաձեռնությամբ հրավիրված ծխականների ընդհանուր ժողովը որոշեց բոլոր հնարավոր միջոցներով պահպանել դպրոցը եւ բողոքի նամակ ուղղեցին փոխարքային:

Կովկասի նոր փոխարքա Վորոնցով - Դաշկովը, զգալով հնարավոր մասսայական ընդվզումների վտանգը, կառավարությանն առաջարկեց թուլացնել սեղմվող կապանքները: 1905 թ. օգոստոսի 1-ին Նիկոլայ II-ը նոր հրամանագրով հայ եկեղեցուն վերադարձրեց նրան պատկանող ունեցվածքը եւ կրթական գործերով զբաղվելու իրավունքը: 1906 թվականին հայկական ծխական դպրոցները, այդ թվում եւ Խնձորեսկի ծխական դպրոցը, նորից վերաբացվեցին: 1907 թվականին դպրոցն Անապատից տեղափոխվեց գյուղից վերեւ նոր կառուցված շենքը, եւ թվում էր, թե բնականոն հունով կշարունակի իր առաքելությունը: Նոր վերաբացված դպրոց սկսեց հաճախել 75 աշակերտ, իսկ ուսուցիչներն էին՝ Բագրատ Ղարագյոզյան, Տիգրան Սազանդարյան, Հովսեփ Աղասյան[37]: Բայց համատարած ռուսականացման քաղաքականություն որդեգրած կայսերական իշխանությունները ժամանակ առ ժամանակ բոլոր հնարավոր միջոցներով խոչընդոտում էին եկեղեցական-ծխական դպրոցների գործունեությանը:

1909 թվականին դպրոցը նորից հայտնվեց դժվարին դրության մեջ: Դպրոցի նյութական ծանր դրության արդյունքում կազմալուծվեց ուսուցչական կազմը եւ դպրոցը հայտնվեց փակման եզրին: 152 աշակերտ կանգնեց ուսում ստանալու հնարավորությունը կորցնելու փաստի առջեւ: Դպրոցում դասավանդող ուսուցիչներն էին Ներսիսյան դպրոցի շրջանավարտ Սեդրակ Եդիգարյանը, Գեւորգյան ճեմարանի շրջանավարտ Գրիգոր Պալյանը, Շուշիի թեմական դպրոցի շրջանավարտներ Գրիգոր Մարտիրոսյանը, Հովսեփ Տեր-Հովսեփյանը[38]:

Խնձորեսկի ծխական-եկեղեցական երկդասյա դպրոցի համար նոր լուրջ փորձություն դարձավ պետական դպրոցի բացումը, որն ըստ էության սքողված քայլ էր՝ ուղղված ծխական դպրոցի դեմ: 1912 թ. հուլիսի 24-ին թվագրված պետական դպրոցի տեսուչի՝ ժողովրդական ուսումնարանների նահանգային «դիրեկտորին» ուղղված բողոք-զեկուցագրից երեւում է, որ պետական դպրոց Խնձորեսկում հիմնվել է 1898 թվականին եւ փակվել 1906 թվականին, բայց դրան զուգահեռ, ընդհատումներով, գործել է նաեւ եկեղեցական-ծխական դպրոցը՝ յուրօրինակ պայքար մղելով իր գոյության համար:

Չնայած պետական դպրոցի փակմանը, ժամանակ առ ժամանակ իշխանություններն առաջ էին քաշում նորից վերաբացելու հարցը՝ այն հակադրելով ծխական դպրոցներին: Որպեսզի հիմնավորեին պետական դպրոց բացելու անհրաժեշտությունը, իշխանությունն ամեն կերպ փորձում էր խոչընդոտել ծխականի գործունեությանը: Քանի որ ծխական դպրոցները պահպանվում էին հոգաբարձուների պատասխանատվությամբ ժողովրդական միջոցների հաշվին, ուստի գավառային իշխանությունը տանուտիրոջ միջոցով կարողանում էր ներգործել հոգաբարձուների վրա կամ հասարակությանը տրամադրել ծխական դպրոցների դեմ:

Գորիսում լույս տեսնող «Գավառ» թերթի մի լրատվության համաձայն՝ 1909 թվականին՝ ու-

> **“**
>
> ***1909 թվականին դպրոցը նորից հայտնվեց դժվարին դրության մեջ: Դպրոցի նյութական ծանր դրության արդյունքում կազմալուծվեց ուսուցչական կազմը, եւ դպրոցը հայտնվեց փակման եզրին:***

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

սումնական տարվա սկզբին, Խնձորեսկի ծխական դպրոց էր հաճախում 100 աշակերտ, իսկ նույն թվականի դեկտեմբերին այդ թիվը նվազել ու հասել էր 40-50-ի, քանի որ *«հասարակությունը չի աջակցում եւ տրտնջում է»*: Այնուհետեւ, լրատվության մեջ նշված է, որ *«մի շարք մարդիկ համախոսական են կազմում դպրոցը պետականի փոխելու»*[39]:

«Չնայած ներկայ ուսում. տարում բացված է ծխական դպրոցը, – գրում է «Գավառ» պարբերականը, – *սակայն մի շարք գիւղի բարիքը հասկացող, սրտըհեռիչ ծեւացնողներ ցանկանում էին փակել տալ ծխական դպրոցը եւ պետականի վերածել, որը մինչեւ օրս ծգծգւել էր»*[40]:

1910 թվականին գավառի պետական դպրոցի տեսուչ Զետգինիձեն ժամանելով Գորիս, մի ուսուցչի՝ «ստրաժնիկի» հետ, ուղարկում է Խնձորեսկ՝ տարիներ առաջ փակված դպրոցի գրքերը ետ բերելու նպատակով[41]: Նման փոքրոգի քայլերով գավառային իշխանությունները փորձում էին խոչընդոտել ծխականի բնականոն ընթացքը եւ հասարակության տրամադրությունը շրջել դեպի պետական դպրոց բացելու անհրաժեշտությունը:

Սպառելով ծխական դպրոցի գործունեությունը խոչընդոտելուն ուղղված բոլոր արհեստական արգելքները, գաղութային իշխանությունն անցավ ծխականի դեմ ուղղված բացահայտ գործողությունների:

Շենքը, որտեղ գործում էր ծխական երկդասյա դպրոցը, կառուցվել էր 1902-1903 թվականների ընթացքում՝ բացառապես ծխականների միջոցներով: 1912 թ. փետրվարի 20-ին հոգաբարձության փոխթեմակալին ուղղված գրությունից երեւում է, որ այդ շենքը 1906 թ. մարտի 14-ին համայնքային ժողովի կողմից պաշտոնապես հաստատված մի համախոսականով հանձնվել է Հոգեւոր իշխանությանը: Գաղութային իշխանությունները, հավանաբար հաշվի առնելով այս փաստը, 1911 թ. սեպտեմբերի 20-ին հաշտարար միջնորդի եւ ուտիկանական վերակացուի մասնակցությամբ, ոչ առանց ճնշումների, գյուղի իջեւանատանը հրավիրում են ժողով եւ կազմում մի համախոսական՝ իբր հասարակությունը նախկին ծխական դպրոցի շենքը կամավոր հանձնում է պետական դպրոցին:

Իսկ 1911 թ. դեկտեմբերի 11-ին թվագրված եւ փոխթեմակալին ուղղված գրության մեջ նշվում է, որ հոգաբարձությանն ընդդիմանալու դեպքում *«ոստիկանութիւնը իր դիրքը կհաստատի ծխականին պատկանիալ շէնքում»*: Միաժամանակ նշվում է, որ հավաստի աղբյուրներից հոգաբարձությունը տեղեկացված է նահանգային «դիրեկցիայի» կողմից պետական դպրոցի ուսուցիչների նշանակման մասին, եւ որ վերջիններս հաջորդ տարվա հունվարին պետք է ժամանեն Խնձորեսկ ու սկսեն պարապմունքները:

Ծխական դպրոցի ուսուցիչներն ու հոգաբարձուները վճռական էին տրամադրված՝ «պաշտպանելու» դպրոցի շենքը եւ այդ կապակցությամբ ակնհայտ նշում են. *«Մինք իրբեք խաղաղ միջոցով չինք զիջանի միր խնամքին յանձնուած ծխ. դպրոցի շինքը պիտականին: Միզ տանջումէ այն միտքը, որ անկարողինք առանց տարակուսիլու կտրականապիս ճանաչիլ դպրոցիս շինքը՝ որպէս Հոգեւոր իշխանութեանը պատկանող անխախտ սիպականութիւն»*: Հոգաբարձուներն «աղաչումին» հոգեւոր իշխանությանը՝ լուծել ծխական դպրոցի կնիքի հարցը եւ ցուցում կամ ուղղություն տալ հետագա քայլերի համար, հակառակ դեպքում անդարձ կկորցնենք այն:

Հունվարին, ինչպես նախատեսված էր, պետական դպրոցը չի կարողացել սկսել պարապմունքները, քանի որ հոգաբարձությունը եւ ուսուցիչներն իրենց սատարող հասարակության հետ միասին կարողացան դիմադրել: Խնձորեսկ ժամանած պետական դպրոցի ուսուցիչները ձեռնունայն հետ են վերադառնում:

Նահանգային իշխանությունը, հաշվի առնելով լարվածության հնարավոր խորացման վտանգը, մի որոշ ժամանակ խուսափեց վճռական գործողություններից: Իսկ ծխական դպրոցում տեղի ունեցած «խառն ժողովի» մասին հոգաբարձության՝ Տաթեւի հոգեւոր կառավարությանն ուղղված զեկույցում նշվում է, որ չնայած հասարակությունը համախոսականով խոստացել է պետական դպրոցին հանձնել ծխական դպրոցի շենքը, բայց նախկինում էլ նման փորձեր եղել են եւ որեւէ դրական արդյունքի չեն հասել:

Չնայած ծխական դպրոցի ճակատագրով մտահոգ մարդկանց դիմադրությանը, այնուամենայնիվ, նրանք եւս տարակուսանքի մեջ էին, թե իրականում ու՞մ է պատկանում այդ շենքը, որովհետեւ, ինչպես երեւում է հոգեւոր իշխանությանն ուղղված մի քանի գրություններից, նրանք իրենց ձեռքի տակ չունեին բավարար փաստաթղթեր՝ շենքի պատկանելիության հարցն իրավական ճանապարհով հիմնավորելու համար: Նրանք ունեին ընդամենը մեկ փաստաթուղթ ի դեմս ծխական «մատյանի», որտեղ նշված էր, որ ծխական դպրոցի շենքը 1906 թվականին, որպես սեփականություն, հանձնվել էր հոգեւոր իշխանությանը: Իսկ այս փաստը, ըստ հոգաբարձուների, բավարար չէր հարցը դատական կարգով լուծելու համար:

Սակայն հոգեւոր իշխանությունը մի որոշակի ժամանակահատված չէր շտապում պատասխանել ծխական-եկեղեցական դպրոցի շուրջ ծավալվող դեպքերի կապակցությամբ Խնձորեսկից ուղարկված բողոք-գրություններին, ինչն առանձին դեպքերում արդարացիորեն հարուցում էր դպրոցի ուսուցիչների եւ հոգաբարձուների →

Սպառելով ծխական դպրոցի գործունեությունը խոչընդոտելուն ուղղված բոլոր արհեստական արգելքները, գաղութային իշխանությունն անցավ ծխականի դեմ ուղղված բացահայտ գործողությունների:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðÎ, ²ðÐºêÎ

դժգոհությունը, ովքեր չէին կողմնորոշվում ստեղծված իրավիճակում: 1912 թ. փետրվարի 20-ին փոխթեմակալին ուղղված գրության մեջ նրանք դժգոհում են. *«Հոգաբարձությունը բախտ չէ ունեցել իր դիմումներից մեկին գոնէ մի պատասխան ստանալու: Չգիտենք, իսկապէս, ինչով բացատրել Ձեր այսօրինակ անփոյթ վերաբերմունքը: Հոգաբարձութիւնս Ձեզ միայն յոյս ու ապաւէն ունէր այս տարտամ ու տարաբախտ հանգամանքներում: Սակայն նրա երազները երազ մնացին, նրա յոյսերն ի դերեւ ելան»:*

Նոյն Բ. Ղարագյոզյանն իր գրության մեջ անթաքույց նշում է. *«... տարակույս չունիմ, որ դպրոցիս ղեկավար մարմնի կողմից Տաթեւի Յոգեւոր կառավարութիւնից մինչեւ Նորին Ս. Օծութեանն ուղղված բազմաթիւ դիմումնիրն ու զիկուցումնիրը (փրկիլու 1500 ծուխ ընդգրկող հայ գյուղի ծխ. դպրոցն իր շենքով անհետ կորչիլու վտանգից) դժբախտաբար մնացիլին «ձայն բարբառոյ յանապատի»*, այդ եւս մազաչափ կասկածից անգամ դուրսէ»:

Խորեն եպիսկոպոսին ուղղված հոգաբարձության մարտի 18-ի խնդրագրի մեջ նշվում է, որ դպրոցը կնիք չունի եւ առանց դրա դժվար է լինելու իրավական պայքար մղել շենքի պատկանելիության հարցում: Նույն բովանդակությամբ մի գրություն եպիսկոպոսին ուղարկվել է նոյեմբերի 10-ին:

Իրականում այնպես չէր, որ հոգեւոր իշխանությունն անտարբեր էր ծխական դպրոցի եւ ուսումնական շենքի ճակատագրի հարցում: Ըստ էության՝ ծխական դպրոցի հոգաբարձությանը հուզում էր երկու առանցքային հարց. շենքի պատկանելիության վերաբերյալ համապատասխան փաստաթղթերը եւ կնիք ունենալու իրավունքը: Նրանց պնդմամբ՝ միայն այդ դեպքում հնարավոր կլիներ դատական կարգով լուծել շենքի խնդիրը: Սակայն հոգեւոր իշխանությունը ոչ թե չէր արձագանքում նրանց գրություններին, ինչը նման հիասթափությունների առիթ է հանդիսացել, այլ պարբերաբար այդ հարցը քննարկում էր Տաթեւի հոգեւոր կառավարության հետ: Հոգեւոր իշխանությունը փորձում էր հավասարակշռված, զգուշավոր քայլերով լուծել դպրոցի շենքի խնդիրը, որովհետեւ գաղութային իշխանությունը հայկական եւ ընդհանրապես ազգային դպրոցներին վերաբերվում էր որպես կայսրության դեմ ուղղված մարտահրավերներ պարունակող երեւույթի: Հենց դրանով էր պայմանավորված նաեւ Խնձորեսկի ծխական դպրոցի «գողգոթան» իր ձեւավորման պահից սկսած:

«Գավառ» պարբերականում հրապարակված մի թղթակցության մեջ Խնձորեսկի ծխական դպրոցի հոգաբարձության անդամներին մեղադրում էին, որ նրանց պատճառով հասարակությունը հրաժարվում է երեխաներին ուղարկել դպրոց:

1912 թ. մարտի 14-ին Վեհափառ Կաթողիկոսի դիվանը Երեւանի փոխթեմակալ Խորեն եպիսկոպոսին է ուղարկում ծխական դպրոցի հոգաբարձության զեկուցումը՝ պահանջելով ուսումնասիրել այնտեղ ներկայացված բոլոր կետերը եւ պատասխանել:

Դիվանը սեպտեմբերի 13-ին նորից է պահանջում Խորեն եպիսկոպոսից՝ տեղեկություն տալ Խնձորեսկի ծխական դպրոցի շենքի կապակցությամբ:

Նույն թվականի նոյեմբերի 10-ին փոխթեմակալին ուղղված գրությամբ Դիվանը պահանջում է ներկայացնել, թե Խնձորեսկի ծխական դպրոցի շենքի հարցն ինչ ընթացք է ունեցել: Դեկտեմբերի 28-ի Դիվանը մեկ անգամ եւս պահանջում է եպիսկոպոսից՝ տեղեկություն տալ, թե ինչ քայլեր են կատարված, արդյո՞ք ծխական դպրոցների տեսուչը ժամանել է այնտեղ, թե՞ ոչ:

1912 թվականի հուլիսին հոգեւոր իշխանությունը դիմում է Ելիզավետպոլի նահանգի «ժողովրդական ուսումնարանների դիրեկտորին»: Վերջինս թեմակալին ուղղված 1912 թ. օգոստոսի 3-ի գրությամբ խնդրում է համապատասխան կարգադրություն անել՝ շենքը նահանգային ժողովրդական ուսումնարանների վարչության տնօրինությանը հանձնելու համար, իսկ տնօրենը հավաստիացնում է, որ *«ինքն իր կողմից դեմ չէ, որ նույն շենքում գործի նաեւ ծխական դպրոցը»*: Ստացվում է այնպես, որ ճնշումներով ու սպառնալիքներով համարյա թե խլում են ծխական դպրոցին պատկանող շենքը եւ հետո հավաստիացնում, որ իրենք դեմ չեն նույն շենքում պետական դպրոցի հետ ծխական դպրոցի համատեղ գործունեությանը:

Վերոհիշյալ գրության բովանդակությունից նաեւ երեւում է, որ շենքի հարցում անզիջում դիրքորոշում են ունեցել դպրոցի հոգաբարձությունը, ուսուցիչները եւ գյուղի հասարակության այն մասը, որը գիտակցում էր հիշյալ քայլերի իրական նպատակը: Հակառակ դեպքում «դիրեկտորը» թեմակալին չէր խնդրի միջամտել շենքն իրենց վարչական լիազորության մեջ ընդգրկելու համար:

Շենքի պատկանելիության հարցն իր տեսանկյունից է ներկայացրել պետական դպրոցների տեսուչը՝ նահանգային ժողովրդական ուսումնարանների դիրեկցիային ուղղված 1912 թ. հուլիսի 24-ին թվագրված զեկուցագրում: Տեսուչը փորձում է ապացուցել, որ շենքը, չնայած կառուցվել է ծխականների միջոցներով, բայց գանձարանը եւս ներդրում ունի դրանում: Նա պնդում է, որ այդ շենքը

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

կառուցվելուց անմիջապես հետո հանձնվել է Պետական գույքի նահանգային վարչության կառավարմանը: Այնուհետեւ նշում է, թե իբր 1906 թվականին, պետական դպրոցը փակվելուց հետո, այդ շենքը ժամանակավորապես է հանձնվել ծխական դպրոցին: Տեսուչն իր զեկուցագրում ակնհայտ ստում է: Եթե իրականում դպրոցի շենքը շինարարության ավարտից հետո գտնվել է պետական գույքի կառավարման նահանգային վարչության տնօրինության տակ, այդ դեպքում ի՞նչ անհրաժեշտություն կար 1911 թ. սեպտեմբերի 19-ին հրավիրել ծխականների ժողով՝ շենքը պետական դպրոցին հանձնելու վերաբերյալ որոշում կայացնելու համար: Տեսուչը նշում է նաեւ մեկ այլ նման որոշման մասին՝ թվագրված 1912 թ. մայիսի 24-ին: Ընդ որում՝ այս ոչ առանց հարկադրանքի հրավիրված ժողովների որոշումները նա ներկայացնում է որպես հաշտարար վճիռներ:

Իրականությունն այն է, որ գործող ծխական դպրոցի շենքը, ինչպես երեւում է 1906 թվականի մարտի 8-ի հաշտարար վճռից, ծխականների ընդհանուր ժողովի կողմից 1906 թվականին հանձնվել է հոգեւոր իշխանության կառավարմանը[42], ոչ թե պետական դպրոցը փակվելուց հետո է այն ժամանակավորապես հանձնվել ծխական դպրոցին,

Հոկտեմբերի 4-ին Խնձորեսկ է ժամանում պետական դպրոցների տեսուչը՝ ծխական դպրոցի շենքը բռնագրավելու նպատակով: Ինքնուրույն նախաձեռնությամբ նրան ընդդիմանում են ուսուցիչներն ու հոգաբարձուները:

ինչպես փորձում է ներկայացնել տեսուչը:

Ծխական դպրոցի շենքի նկատմամբ գաղութային իշխանությունների քայլի ոչ իրավական լինելն այնքան ակնհայտ էր, որ հոգեւոր իշխանությունն անցավ վճռական գործողությունների: 1912 թվականի սեպտեմբերի 19-ին փոխթեմակալը հրահանգում է Տաթեւի հոգեւոր կառավարությանը՝ «արքունական կնիքով» կնքել Խնձորեսկի ծխական դպրոցի դռները եւ թույլ չտալ բացվելիք պետական դպրոցի տեսչին մուտք գործել շենք: Հոկտեմբերի 4-ին Խնձորեսկ է ժամանում պետական դպրոցների տեսուչը՝ ծխական դպրոցի շենքը բռնագրավելու նպատակով: Ինքնուրույն նախաձեռնությամբ նրան ընդդիմանում են ուսուցիչներն ու հոգաբարձուները: Հաջորդ օրը՝ հոկտեմբերի 5-ին, Խնձորեսկի դպրոց են այցելում Տաթեւի հոգեւոր կառավարության նախանդամ Գարեգին քահանա Տեր-Մինասյանցը, քարտուղար Տեր-Հարությունյանցը եւ ծխական →

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðÎ, ²ðÐºêÎ

դպրոցի հոգաբարձուների խորհրդի նախագահ Դավիթ քահանա Տեր-Հարությունյանցի, անդամ Հովհաննես Սեւլիկյանի, ավագ ուսուցիչ Բագրատ Ղարագյոզյանի, ուսուցիչներ Գ. Աֆրիկյանի, Թեոդորոս Մայսուրյանի ներկայությամբ փակում ու կնքում դպրոցի բոլոր դռները (բացի ուսուցիչներին հատկացված սենյակից եւ «պահապան ծառայի» սենյակից): Տեսուչին բացատրում են, որ դպրոցի շենքը պետական դպրոցին կհանձնվի միայն դատական համապատասխան վճռից հետո: Այնուհետեւ կազմվում է արձանագրություն եւ ուղարկվում փոխթեմակալ Խորեն եպիսկոպոսին: Միաժամանակ խնդրում են փոխ-թեմակալին՝ արագ հրահանգելու, թե դպրոցի դռները կնքելուց հետո ինչ քայլեր պետք է ձեռնարկեն 150 աշակերտ-աշակերտուհիների ուսումը կիսատ չթողնելու համար: Արձանագրության մեջ ուշագրավ է նաեւ փաստը, որ փաստաթուղթը չեն ստորագրել հոգաբարձության մյուս երեք անդամը՝ հավանաբար խուսափելով իշխանությունների հետ հակադրվելուց:

Չնայած հոգեւոր իշխանության այս վճռական քայլին, գաղութային իշխանությունները նահանջելու մտադրություն չունեին: Հոկտեմբերի 6-ին պետական դպրոցը փորձում է սկսել պարապմունքները, բայց հոգաբարձությունը եւ ուսուցիչներն ընդդիմանում են: Հաջորդ օրը դպրոցի հոգաբարձության նախագահ քահանա Գարեգին Տեր-Մինասյանցը եւ անդամ Ներսես քահանա Տեր-Մինասյանցը դիմում են Հայոց Երեւանից փոխթեմակալ Խորեն եպիսկոպոսին՝ ներկայացնելով իրավիճակը: Միաժամանակ գրության հեղինակները զգուշացնում են հոգեւոր իշխանությանը, *«...որ դպրոցի գրաւման առթիւ տատ յարուցանիլու դէպքում պակասիլու ին փաստաթղթիր դպրոցական շինութիւնը հոգեւոր իշխանութեան պատկանլուն վիրաբիրմամբ, սակայն փաստ է, որ 1906 թուից մինչեւ այժմ այդ շինութիւնը գտնուիլ է Հոգեւոր իշխանութեան փաստացի տիրապիտութեան տակ եւ որ այդ մասին ամինքը կվկային»:*

Պետական դպրոցի տեսուչը, ով ժամանել էր Խնձորեսկ ծխական դպրոցի շենքը բացվելիք պետական դպրոցին հանձնելու առաքելությամբ, դիմում է ոստիկանությանը:

Նոյեմբերի 5-ին Զանգեզուրի գավառի II մասի ոստիկանության վերակացու պր-ն Կինսկին մի քանի ոստիկանների հետ գալով Խնձորեսկ, առանց խորհրդակցելու որեւէ մեկի հետ, բռնությամբ, իր հայեցողությամբ եկեղեցական-ծխական դպրոցի շենքը կիսում է եւ մեծ մասը հանձնում «մինիստիրական դպրոցին» (նկատի ունեն պետական դպրոցը)՝ հարցականի տակ դնելով ծխական դպրոցի գոյությունը, որովհետեւ բաժանման արդյունքում ծխականի համար առանձնացված հատվածն այնքան փոքր էր ու անբարվոք, որ ուսումնական պարապմունքների իրականացումը դառնալու էր անհնար:

Դպրոցի շենքի շուրջ կրքերն ավելի են բորբոքվում: Հոգաբարձությունը եւ ուսուցիչները հայտնվում են թե՛ գաղութային իշխանության եւ թե՛ նրանց կամակատար՝ գյուղի իշխանության ճնշումների տակ, որոնք ամեն ինչ անում էին հասարակությանը հակադրել ծխական դպրոցին: 1912 թ. օգոստոսի 30-ին Հոգաբարձության՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին հասցեագրված խնդրագրում ասվում է. *«գիւղում հեշտութեամբ գտնիւցին ազգադաւ եւ դժոխածին «մարդիկ», որոնք չզլացան ճիգ ու ջանք գործ դնէլ ինչպէս դպրոցը հիմնայատակ կործանելու եւ հոգաբարձութեանս ուժերը ջլատիլու, նոյնպէս եւ դպրոցիս «կռւախնձոր» դարձած փառահեղ շէնքն օտարացնելու համար»*: Դպրոցի ավագ ուսուցիչ Բագրատ Ղարագյոզյանը Երեւանի փոխթեմակալին ուղղված 1913 թ. փետրվարի 21-ին թվագրված գրության մեջ ուղղակի գրում է. *«Ազգադաւ եւ մոլեգին հրեշ մարդկանց կործանարար քայլն էր անտարակոյս, որ իր նորմալ հունին մեջ ընթացող ներկայիս տարաբախտ եւ դժոխածին Խնձորեսկու առաջաւորնիրու աչքի փուշ ծխական դպրոցն իւր շինքով հասցրւից իր անկման օրհասական ժամին»*:

Ժամանակի հեռավորությունից միակողմանի մեղադրել գյուղական իշխանությանը՝ նման պահվածքի համար, կարծում եմ օբյեկտիվության մեջ չի տեղավորվում: Ի՞նչ կարող էր անել գյուղական իշխանությունը՝ տվյալ դեպքում տանուտերը, ընդհանուր կայսերական քաղաքականության դեմ, երբ ամենափոքր կասկածելի պահվածքի համար կարող էր ճակատագրով պատասխան տալ: Նրանք պարտավոր էին հլու-հնազանդ կատարել գաղութային իշխանությունների պահանջները՝ տվյալ դեպքում ծխական դպրոցի հաշվին լուծել պետական դպրոցի խնդիրը:

Իշխանությունների անբարեհաճ վերաբերմունքի պայմաններում դպրոցի հոգաբարձությունը եւս հայտնվում է անորոշության հորձանուտի մեջ: Այս կապակցությամբ արխիվային փաստաթղթերը հակասական տեղեկություններ են պարունակում: Դպրոցի ավագ ուսուցիչ Բագրատ Ղարագյոզյանի՝ փոխթեմակալին ուղղված նամակում հոգաբարձության անդամները, բացի Հովհաննես Սեւլիկյանից, մեղադրվում են «դավաճանութեան եւ ստորաքարշութեան մեջ»: Միաժամանակ մի քանի օրվա տարբերությամբ, հոգաբարձությունը խնդրագրով դիմում է փոխթեմակալ Խորեն եպիսկոպոս Մուրադբեկյանին՝ բողոքելով «պրիստավի» անօրինական գործողություններից եւ դպրոցական շենքի խնդիրը լուծելու հարցով: Հոգաբարձությունը խնդրում է հոգեւոր իշխանության ցուցումը, եւ իրենք պատրաստ են *«այնժամ անշիղ կիրպով շարունակիլ մեր մատաղ*

Եղել են պահեր, երբ հենց հոգաբարձության անդամների անտարբերության հետեւանքով ծխական դպրոցը հայտնվել է լուրջ փորձության մեջ:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

սիրունդի գործը»: Գրության մեջ Հոգաբարձությունն ուղղակի գրում է. *«... յալակին աղիրսում ինք լուծիլ շինքի խնդիրը»*: Ենթադրում եմ՝ ուսուցիչն ինչ-ինչ նպատակներով ծայրահեղություն է դրսեւորում հոգաբարձությանն ուղղված նման բնութագրությունների հարցում:

Յուրօրինակ թիրախ հանդիսանալով գաղութային իշխանությունների համար, շատ հաճախ, ուղղակի հասարակությանը տրամադրում էին նրանց դեմ կամ ենթարկում անհատական ճնշումների՝ նպատակ ունենալով այդպես կազմալուծել ծխական դպրոցը: Հակված չեմ պնդել, որ հոգաբարձությունը միշտ գործում էր անթերի եւ նրա նկատմամբ անարդար էին: Եղել են պահեր, որ հենց հոգաբարձության անդամների անտարբերության արդյունքում ծխական դպրոցը հայտնվել է լուրջ փորձության մեջ:

«Գավառ» պարբերականում հրապարակված մի թղթակցության մեջ Խնձորեսկի ծխական դպրոցի հոգաբարձության անդամներին մեղադրում էին, որ նրանց պատճառով հասարակությունը հրաժարվում է երեխաներին ուղարկել դպրոց: *«Այդ էլ իր յատուկ պատճառն ունի (նկատի ունենալով հասարակության երեխաներին դպրոց ուղարկելուց հրաժարվելու հանգամանքը)*, – գրում է թղթակիցը, – *հոգաբարձու են ընտրել այնպիսի մարդկանց, որոնք հազիւ կարողանում են իրանց սեփհական գործերը վարել, այնպիսի մարդկանց, որոնց դիրքը եւ յարգը ընկած է գիւղումս ոչ միայն դպրոցի, այլ եւ հասարակական զանազան գործերի վերաբերմամբ: Եվ հասարակութիւնը իր կուժն ու կուլեն բերում եւ դպրոցի գլխին է կոտրում եւ երեխայ չի ուղարկում, կարծելով թե դրանով վնասում է հոգաբարձությանը»*[43]:

Մեկ այլ թղթակցության մեջ նշվում է, որ հոգաբարձուների անփութության պատճառով գյուղի հասարակությունը դպրոցի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի հարցում բաժանվել է մի քանի խմբերի: *«Հոգաբարձական կազմի դատապարտելի եւ ուսուցչական խմբերի որոշ չափով անփոյթ գործունէութեանց պատճառ է, որ Խնձորեսկի ծխակ. դպրոցը ներկայումս խիստ աննախանձելի վիճակի մէջ է գտնւում. ժողովուրդը բաժանւած է թայֆաների: Մի թայֆան ցանկանում է վերացումն ծխակ. դպրոցի եւ վերահաստատութիւն պետականի: Երկրորդ թայֆան ոչ մի դպրոց չէ ուզում, երկուսից էլ յուսախաբւած է, երկուսն էլ ոչինչ չեն տալիս մատաղ սերնդին (ըստ իրանց): Երրորդ թայֆան ցանկալի է համարում թէ ծխականի եւ թէ պետականի գոյութիւնը. երկուսն էլ լինեն, ասում են III-ականները, գիւղացին որին հաւանութիւն կտայ այնտեղ էլ կուղարկէ իր զաւակին: Չորրորդ թայֆայի էլ պահանջն է՝ ըստ ամենայնի ապահով եւ նախանձելի պայմանների մէջ դնել ծխական դպրոցը եւ ըստ այն, եթէ կարիք կզգացւի եւ միջոցներ էլ կլինեն՝ պետականին էլ հակառակ չէ: Խոստովանելու է, որ վերջիններս կշեռքի աւելի ծանր կողմն են ներկայացնում»*[44]:

1911 թվականին ընտրվում է նոր հոգաբարձություն, որին բաժին հասավ ծխական դպրոցի համար դժվարին մի ժամանակաշրջան, երբ գաղութային իշխանությունների կողմից նորից առաջ քաշվեց պետական դպրոց բացելու խնդիրը: Բայց շատ շուտով այս հոգաբարձությունը եւս հայտնվեց քննադատության թիրախում ու նորից հասարակությունը հակադրվեց նրան: Պարզ երեւում է, որ մի անտեսանելի ձեռք անընդհատ գործում էր հոգաբարձության եւ հասարակության միջեւ: 1912 թ. փետրվարի 1-ին փոխթեմակալին ուղղված հերթական գրության մեջ պնդում է. *«պատիւ ունիմ ցաւոք սրտի յայտնիլու որ դպրոցիս հոգաբարձութիւնը (բացառութեամբ պ. Սեւլիկյանի) իր կոչման բարձրութիան նույնիսկ ամենաստոր աստիճանին վրայ անգամ չէ կանգնած. ամեն ինչ անհոգութեան դատապարտած...»*:

Հոգաբարձության մեկ այլ գրության մեջ (1912 թ. փետրվարի 20) պահանջում են կազմի մեջ մտցնել Դավիթ Տեր-Հարությունյանց քահանային, ով վայելում էր հասարակության վստահությունը եւ կարող էր բնականոն հունի մեջ դնել հոգաբարձության գործունեությունը:

Հոգաբարձությունը՝ Խորեն Եպիսկոպոսին ուղղված մեկ այլ գրության մեջ դժգոհում է, որ 1911 թ. նոյեմբերի 17-ին ընտրվելով այդ պաշտոնում, պարտավորվել են գործել ի օգուտ դպրոցի, *«Բայց որովհիտեւ միզ ընտրող համայնքը տրժիլով իր գրաւոր որոշումները տատարիցրիլին դպրոցին հատկացւած տուրքիրը վճարելուց...»*: Նշենք, որ Խնձորեսկում ծխական դպրոցի պահպանման համար հատկացվում էին ձմեռային եւ ամառային արոտների համար գանձվող հարկերը:

1912 թ. սեպտեմբերի 2-ին Խորեն եպիսկոպոսին ուղղված գրության մեջ հոգաբարձության անդամ Հ. Սեւլիկյանը բողոքում է հոգաբարձության գործունեությունից՝ գրելով, որ կամ ինձ *«ազատ համարիցիք կամ պատվիրիցիք իմ անգործունյա ինկիրներին գործի անցնելու կամ վիրջապիս պատվիրիցիք նոր հոգաբարձության ընտրութիւն կատարի»:*

Սեւլիկյանի այս բողոքը զրպարտություն չէր: 1912 թ. սեպտեմբերի 22-ին Խորեն եպիսկոպոսի հանձնարարությամբ Տաթեւի հոգեւոր կառավարությունը Խնձորեսկ է ուղարկում տեր Գարեգին քահանայի եւ քարտուղար Տեր-Հարությունյանցին, դպրոցի եւ հոգաբարձության հետ կապված խնդիրները լուծելու համար: Հրավիրված հոգաբարձության ժողովում հոգաբարձությունն ընդունում է իր հասցեին ուղղված քննադատությունները եւ պարտավորվում պատշաճ ➔

Փաստացի շենքը կիսելով, ծխական դպրոցի վրա կախվում է փակվելու վտանգը, ինչին եւ հետամուտ էին իշխանությունները:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

կերպով իրականացնել իր վրա դրված պարտավորությունները:

Ստեղծված իրավիճակում հոգաբարձության հետ կապված խնդիրը կարող էր ծանր հետեւանքներ ունենալ ծխական դպրոցի հետագա գոյության իմաստով, երբ առաջ էր քաշված պետական դպրոց բացելու խնդիրը ծխական դպրոցի շենքի հաշվին:

Ծխական դպրոցի շենքի համար պայքարն ըստ էության արդյունք չտվեց: Պետական դպրոց բացելու գաղութային իշխանության դիրքորոշումը մնաց անփոփոխ: Պարզապես՝ նահանգային ժողովրդական ուսումնարանների «դիրեկցիան» համաձայնվեց, որ շենքի մի մասում իր գործունեությունը շարունակի նաեւ ծխական դպրոցը: Հոգաբարձությունն ու ուսուցիչները ստիպված էին հաշտվել այս մտքի հետ եւ համաձայնվեցին գործել մինչեւ դատական հայցի բավարարումը: Բայց դատական հայց այդպես էլ ոչ հարուցվեց եւ ոչ էլ բավարարվեց: Իսկ Խնձորեսկից շարունակվում էր բողոքների տարափն՝ ուղղված հոգեւոր իշխանությանը՝ ծխական դպրոցի միակ նեցուկին:

1912 թ. դեկտեմբերի 17-ին դպրոցի հոգաբարձության Հայրապետական թեմի փոխթեմակալ գերապատիվ Խորեն եպիսկոպոս Մուրադբեկյանին հասցեագրած խնդրագրում տեղեկացվում է, որ Հոգաբարձությունը դժգոհում է, թե մի ընդարձակ ու մանրամասն գրությամբ այս ամենի մասին տեղյակ է պահվել նաեւ Վեհափառին, բայց *«չգիտինք թե ինչու մինչեւ օրըս միզ հոգաբարձութիանս ոչ մի լուր ոչ մի տիղիկութիւն չի յաղորդւից, որպեզի իմանանք եւ տիսնիք իրիրի տրութիւնը ինչ տրութիան հասաւ եւ ինչ լուծում ստացաւ»*: Շենքը կիսելով՝ փաստացի ծխական դպրոցի վրա կախվում է փակվելու վտանգը, ինչին եւ հետամուտ էին իշխանությունները: *«Ոէ միզ հոգաբարձութեանս թէ ուսուցչական կազմի թէ աշակիրտութեան համար ստիծւիլ է մի շարք աննկարագրիլի ու մի չտիսնւած անհարմարութիւնիր, այնպիս որ՝ ոչ ուսուցչանոց ունինք, ոչ բաւարար դասրանիր, ոչ դահլիճ, ոչ խոհանոց եւ այդպիս մի շարք ոչիր...»*: Այնուհետեւ ցավով տեղեկացվում է, որ եթե առաջիկայում միջոցներ չձեռնարկվեն, ապա դպրոցը կդադարի գոյություն ունենալուց: Այս փաստաթղթում միաժամանակ նշվում է, որ մենք (նկատի ունի Հոգաբարձությանը) եւ գյուղի հասարակությունը պատրաստ ենք ամեն քայլի, միայն թե հոգեւոր իշխանությունը հուշի:

Սակայն շենքի կես մասում անգամ գործող ծխական դպրոցի նկատմամբ գաղութային եւ գյուղական իշխանությունների կողմից անընդհատ խոչընդոտներ հարուցելը շարունակում էր մնալ առօրեական քաղաքականություն:

Տաթեւի հոգեւոր կառավարության՝ Խորեն եպիսկոպոսին ուղղված գրությունից երեւում է, որ այս դեպքերից հետո փոխթեմակալ Խորեն եպիսկոպոսը դիմում է Զանգեզուրի գավառապետին՝ ծխական դպրոցի բնականոն գործունեությունն ապահովելու եւ դպրոցի շենքն արտաքին «ոտնձգություններից» պաշտպանելու խնդրով: Գավառապետը հանձնարարում է Բ մասի «պրիստավին»՝ դպրոցը պաշտպանել «տիղացիների եւ այլոց միջամտութիւնից» մինչեւ դատավճռի կայացումը: Միաժամանակ հանձնարարվում է Խնձորեսկի տանուտերին՝ անձամբ հսկելու այդ կարգադրության իրականացումը:

Անորոշության մեջ հայտնված դպրոցի Հոգաբարձությունը ստիպված 1912 թ. դեկտեմբերի 9-ին հրավիրում է «խառն արտակարգ» ժողով, որի նպատակն էր ընտրել «մի հանգանակիչ յանձնախումբ»՝ Ջրօրհնեքի տոներին այցելելու թե՛ Գերապատվությանը եւ թե՛ Նորին Ս. Օծությանը՝ դպրոցի հարցը քննարկելու համար:

1912 թ. հոկտեմբերի 6-ից պետական դպրոցը սկսում է պարապմունքները, իսկ ծխական դպրոցը շարունակում էր դեգերումները: Նշված գրության հեղինակը կասկածանք է հայտնում, *«թէ առաջիկայ 13/14 ուս. տարում ծխական դպրոցիս կը թողնին արդիոք գոնէ կես մասում շարունակե իր դասընթացը»*: Խնդիրն ավելի էր բարդանում, քանի որ դպրոցական շենքի այն մասը, որն իբր թողնվել էր ծխական դպրոցին, գտնվում էր անմխիթար վիճակում եւ առանց վերանորոգման հնարավոր չէր շահագործել: Իրավիճակը հաղթահարելու նպատակով նշված հանձնախումբը ժողովի կողմից հանձնարարություն ստացավ՝ նաեւ այցելելու Կովկասի տարբեր կենտրոններ՝ «հրապարակական հանգանակութիւն կազմիլու՝ «դպրոցիս գիրազանցորեն անմխիթար դրութիւնը բաւարարիլու»: Ժողովի կողմից հանձնախմբի մեջ ընդգրկվեցին ուսուցիչներ Բագրատ Ղարագյոզյանը, Թեոդորոս Մայսուրյանը եւ Հոգաբարձության անդամ Հովհաննես Սեյլիկյանը: Սակայն *«առանց պատշաճաւոր իշխանութեան թոյլտուութիան անկարիլի էր նման հրապարակական բնույթ տալ միր հանգանակութիանը»*: Ուստի այս նպատակով Բագրատ Ղարագյոզյանը մեկնում է Գորիս՝ խորհրդակցելու Տաթեւի հոգեւոր կառավարության հետ: Պարզվում է՝ Տաթեւի հոգեւոր կառավարությունն այդ հարցում որեւէ իրավասություն չուներ եւ նրան խորհուրդ են տալիս դիմել Երեւանի թեմին: Հենց 1913 թվականի փետրվարին Երեւանի փոխթեմակալին ուղղված գրության մեջ խնդրում են *«խառն ժողուի կողմից միջնորդիլ Ն. Կայս. Մեծ. Կովկասի փոխարքայից ձեռք բիրիլու հրապարակական հանգանակութեան համար պատշաճաւոր թոյլտւիթիւն»*:

Հանգանակությունն այդպես էլ չի կայանում, եւ ծխական դպրոցն իր գոյությունը շարունակում է պահպանել նյութական ծանր վիճակում: Մի

> ***Գյուղում գործող մասնավոր դպրոցների դեմ անզիջում պայքար սկսեցին՝ ներգրավելով նաեւ թեմական տեսուչին:***

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆÎàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

կողմից շենքի՝ ծխականին հատկացված մասը գտնվում էր անբարվոք վիճակում, իսկ մյուս կողմից՝ խիստ սահմանափակ էին այն պահպանելու նյութական միջոցները:

Դպրոցական շենքի վերանորոգման եւ ուսուցիչների աշխատավարձերի պարտքերի մարման հարցում միակ հույսը մնում է ծխական տուրքը: 1913 թ. հունիսի 26-ին Հոգեւոր իշխանության Զանգեզուրի գործակալ Գարեգին քահանա Տեր-Մինասյանը դիմում է I մասի հաշտարար միջնորդ Վոսկրեսենսկուն եւ խնդրում, որպեսզի վերջինս *«հրաման արձակի Խնձորեսկի տանուտիրին անարգիլ ժողու կայացնիլու... դպրոցի առաջիկայ ուսումնական տարվայ նյութականը ապահովիլու...»*: Սակայն հաշտարար-միջնորդը պատասխանում է, որ արգելել է առանց իր ներկայությամբ ժողով գումարել, մանավանդ, եթե հարցը վերաբերվում է եկեղեցական-ծխական դպրոցին: Վոսկրեսենսկին այս մերժումը հիմնավորել է, թե իբր Խնձորեսկը նախկինում մի քանի անգամ հրաժարվել է ծխական տուրքից եւ որ նորից այդ կապակցությամբ համախոսական կազմելն արգելում է: Միաժամանակ, Վոսկրեսենսկին պատասխանում է, որ ինչ վերաբերում է ուսուցիչների աշխատավարձերի պարտքը փոխհատուցվելուն, ապա ինքը պատրաստ է աջակցելու ապառիկների հավաքմանը:

Ակնհայտ երեւում է, որ հաշտարար-միջնորդի համար գյուղի հասարակության ծխատուրքից հրաժարվելն ընդամենը առիթ էր: Իրականում ոչ թե հասարակությունը հրաժարվում էր դպրոցի համար ծխատուրք հավաքելուց, այլ չէր վստահում դպրոցի հոգաբարձությանը: Իսկ թե ինչքանով էր արդարացված այդ անվստահությունը, դժվար է ասել:

Երեւանի փոխթեմակալին ուղղված Հայտարարության մեջ դպրոցի հոգաբարձությունը գրում է, որ 1911 թ. նոյեմբերի 17-ից ընտրվել են Հոգաբարձության անդամներ եւ ամեն գնով փորձել են ապահովել ծխական դպրոցի տնտեսական կարիքները: Եվ չնայած ժողովի կողմից կայացրած համապատասխան որոշմանը, գյուղի ժողովուրդը «տրժիլով իր գրաւոր որոշումնիրը», հրաժարվում է ծխատուրք վճարելուց, իսկ ուսուցիչները դիմել են դատարան՝ աշխատավարձերի հարցով: Հոգաբարձությունն առաջարկում է հրավիրել նոր ժողով, նոր հոգաբարձության «իսկական ընտրութիւն» կատարելու, դպրոցի կարիքները հոգալու եւ դատարանում հանդես գալու նպատակով:

1913 թ. հուլիսի 12-ին Հոգաբարձության փոխթեմակալ եպիսկոպոս Խորեն Մուրադբեկյանին ուղղված գրությունից երեւում է, որ տեղի է ունեցել դատավարություն եւ բավարարվել է ուսուցիչների հայցը: Արդյունքում՝ Հոգաբարձությունը հայտնվել է ցայտնոտային իրավիճակում, քանի որ ուսուցիչներին վճարվող աշխատավարձի ընդհանուր գումարից պակասում է 350 ռուբլի, որը Հոգաբարձությունը, իր իսկ պնդելով, նախկինում ծախսել է դպրոցի կարիքները հոգալու նպատակով:

Ծխականը կարծես ճակատագրով էր դատապարտված գտնվել անվերջ գոյապայքարի մեջ: 1915 թ. հունվարի 20-ին Տաթեւի վիճակի թեմ. տեսուչ Հ. Գեւորգբեկյանի զեկուցումից երեւում է, որ դպրոցը գտնվում էր խղճուկ ու անբարվոք վիճակում եւ պարապմունքներն իրականացնում էր «իրեք նեղածք սինիակներում»[45]: Տեսուչը ցավով նշում է, որ մյուս դասարանները, որոնք ավելի մեծ էին, կնքված էին ոստիկանության կարգադրությամբ: Կնքման պատճառ է հանդիսացել, ինչպես գրավոր պատճառաբանել է տանուտերը, պատերի ճաքը, որը վտանգավոր է երեխաների համար: Տեսուչը տեղեկացնում է, որ տնտեսական ծանր վիճակում գտնվող գյուղում չկան անհրաժեշտ միջոցներ դրանք վերանորոգելու համար: Միակ ելքը, ինչպես հայտնում է տեսուչը, ավագ ուսուցիչ Բագրատ Ղարագյոզյանին Բաքու ուղարկելն է՝ տեղի խնձորեսկցիներից միջոցներ հայթայթելու նպատակով: Միաժամանակ նա նշում է, որ եթե կնիքված դասարաններն օգտագործվեն, «աշակերտաց թիւը 300-ից կանցնէր»[46]:

Տեսուչը բնութագրում է նաեւ դասավանդող ուսուցիչներին՝ Հարություն Տեր-Իսրայելյանին, Ալեքսանդր Մելքոնյանին եւ Բագրատ Ղարագյոզյանին: Բարձր գնահատելով Բագրատ Ղարագյոզյանի, որպես ուսուցչի, մասնագիտական որակները: Տեսուչը գրում է. *«այս գիւղի ծխական դպրոցը չտապալից, այդ միայն շնորհիւ ուսուցիչ Ղարագյոզյանի անձնազոհության»*[47]:

Բագրատ Ղարագյոզյանը, ինչպես երեւում է փաստաթղթից, մեկնել է Բաքու եւ այնտեղ ձեւավորել խնձորեսկցիների «համագիւղացիական միութիւն[48]» բարեգործական նպատակներով: Նրա վկայությամբ ստեղծվել է մի փոքրիկ ձեռնարկություն, որը կարող էր ապահովել տարեկան 1000 ռուբլի, ինչը լուրջ միջոց է հոգալու դպրոցի հոգսերը:

1916 թվականին ավագ ուսուցիչ Բագրատ Ղարագյոզյանի կազմած 1915/16 ուս. տարվա միամյա տեղեկագիրը որոշակի պատկերացում է տալիս ծխական դպրոցի գործունեության ու ծառացած խնդիրների մասին: Անցած հինգ տարիների ընթացքում ծխական դպրոց է հաճախել յուրաքանչյուր տարի միջինը 143 աշակերտ-աշակերտուհի, իսկ անցած տարվա վերջին աշակերտների թիվը հասել է 155-ի: Նշված ուսումնական տարում թիվը նվազել է՝ հասնելով 92-ի: Աշակերտների թվաքանակի նվազումը բացատրում է անցյալ տարվա երաշտի ծանր հետեւանքներով, արտագաղթով, դասարանների նեղվածությամբ, ➔

Ինչպես ցույց են տալիս վավերագրերը, Խնձորեսկի եկեղեցական-ծխական դպրոցի ճանապարհը հարթ չի ընթացել, այլ իր գոյության ամբողջ ընթացքում ստիպված է եղել հաղթահարել բազմաթիվ խոչընդոտներ:

ÎðÂàôÂÚàôÜ, ¶ÆîàôÂÚàôÜ, ØÞ²ÎàôÚÂ, êäàðî, ²ðÐºêî

ինչպես նաեւ պետական դպրոցի առկայությամբ: *«Եթե մի թեթեւ ակնարկ ձգելու լինինք պետականի վրայ,* – գրում է տեղեկագրի հեղինակը, – *այնտեղի 90 աշակերտից 70-ը մերոնցից են»*:

Բացի ծխական ու պետական դպրոցներից, Խնձորեսկում գործել են նաեւ մասնավոր դպրոցներ: Հավանաբար այս դպրոցներն իրենց գոյությամբ կարողացել են իրենց շուրջը համախմբել որոշակի քանակությամբ աշակերտների, հակառակ դեպքում ավագ ուսուցիչը չէր բողոքի դրանց դեմ՝ գրելով. *«Մասնաւոր դպրոցների գոյութիւնը, որոնք միշտ էլ շարունակել են իրենց շուրջը համախըմբել ահագին աշակերտութիւն տգետ, հնազանդ ծնողների եւ անպէտք տանուտէրների անտարբեր վերաբերմունքի եւ այսպիսով ոչ աննշան կերպով նպաստել դպրոցիս անհաջողութութիւնը»:*

Գյուղում գործող մասնավոր դպրոցների դեմ անզիջում պայքար սկսեցին՝ ներգրավելով նաեւ թեմական տեսուչին: 1916 թ. հունվարի 13-ին թեմական տեսուչը գալիս է Խնձորեսկ եւ *«օրինաւոր միջոցներով արմատախիլ արեցին վերջնականապէս այդ խալիֆայական որջերն ու տանջարանները»:*

Չնայած այս գողգոթային, ծխական դպրոցը շարունակեց իր առաքելությունը՝ գյուղում գործող պետական դպրոցին զուգահեռ:

1912-1913 թթ. դպրոց հաճախել է 140 աշակերտ, իսկ ուսուցիչներն էին Բագրատ Ղարագյոզյանը, Թեոդորոս Մայսուրյանը եւ Գեւորգ Աֆրիկյանը[49], 1913-1914 թթ. ուսումնական տարում՝ 145, իսկ ուսուցիչներն էին Բագրատ Ղարագյոզյանը եւ Արամ Տեր-Հարությունյանը[50], 1915-1916 թթ.՝ 93 աշակերտ, դասավանդել են երեք ուսուցիչ՝ Բագրատ Ղարագյոզյան, Ալեքսանդր Մելքումյան, Արամ Տեր-Հարությունյանը[51], 1916-1917 թթ՝ 122, դասավանդել են Բագրատ Ղարագյոզյանը եւ Ալեքսանդր Մելքումյանը[52]:

Ինչպես ցույց են տալիս վավերագրերը, Խնձորեսկի եկեղեցական-ծխական դպրոցի ճանապարհը հարթ չի ընթացել, այլ իր գոյության ամբողջ ընթացքում ստիպված է եղել հաղթահարել բազմաթիվ խոչընդոտներ՝ այդպես ապացուցելով դեպի կրթական լույսն ունեցած հայ ժողովրդի յուրօրինակ պաշտամունքը:

Ծանոթագրություն

1. Հայ ժողովրդի պատմություն, ԳԱ, հ. VI, էջ 179
2. Ա. Ավանեսյան, Գ. Հարությունյան, Արցախի կրթական համակարգը, Հատոր առաջին, Ստեփանակերտ, 2014 թ., էջ106
3. Մ. Աբեղյան, Գեւորգ Դ. Մեծագործ կաթողիկոս ամենայն հայոց, Վաղարշապատ, 1899, էջ 29:
4. http://tert.nla.am/mamul/Ararat_2/Table.html «Արարատ», 1868, հ. Զ, էջ 70
5. Նույն տեղը:
6. Նույն տեղը:
7. Հայ ժողովրդի պատմություն, ԳԱ, հ. VI, էջ 159
8. ՖՊ 7, ց 1, գ 157, թ. 19-20
9. Ս. Խուդոյան, Արեւելահայ դպրոցները 1830-1920թթ, Ե. 1987 թ. էջ 124.
10. Նույն տեղը, էջ 124
11. ՀԱԱ, ՖՊ 56, ց 15, գ 32, թ 4
12. ՀԱԱ ՖՊ 56, ց 15, գ 40, թ 69
13. ՀԱԱ ՖՊ 56, ց 15, գ 40, թ 36
14. ՀԱԱ ՖՊ-56, ց 15, գ 300, թ 80
15. Նույն տեղը
16. ՀԱԱ ՖՊ-56, ց 15, գ. 235, թ 28
17. ՀԱԱ ՖՊ-56, ց 15, գ. 235, թ 28
18. ՀԱԱ ՖՊ-56, ց 15, գ. 235, թ 28
19. ՀԱԱ ՖՊ-56, ց 15, գ. 235, թ 29-30
20. ՀԱԱ, ՖՊ-227, ց 1, գ 130, թթ 36-38
21. Նույն տեղը
22. Նույն տեղը:
23. Նույն տեղը:
24. Նույն տեղը:
25. ՀԱԱ ՖՊ-7, ց1, գ 88, թ 1-4
26. ՀԱԱ ՖՊ-7, ց1, գ 88, թ 1-4
27. ՀԱԱ, ՖՊ-7, ց 1, գ 113, թ 14
28. Նույն տեղը
29. ՀԱԱ, ՖՊ-7, ց 1, գ 113, թ 14
30. ՀԱԱ, ՖՊ 7, ց1, գ 113, թ 12
31. Նույն տեղը
32. Նույն տեղը
33. ՀԱԱ, ՖՊ 7, ց1, գ 113, թ 12
34. ՀԱԱ, ՖՊ 7, ց 1, գ 113, թ 10
35. Նույն տեղը
36. Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՀ ԳԱ, Հ. VI, Ե. 1981, էջ 762
37. ՀԱԱ, Ֆ.Պ. 56, ց. 15, գ. 265, թ. 29
38. ՀԱԱ, Ֆ.Պ. 56, ց. 15, գ. 544, թ. 12-13
39. «Գավառ», 1909 թ., N 1, էջ 4
40. «Գավառ», 1910 թ., N 10, էջ 4
41. Նույն տեղը
42. ՀԱԱ, Ֆ.Պ. 56, Ց., 16, Գ. 470, էջ1
43. «Գաւառ», 1910 թ., N 14, էջ 3
44. Գաւառ, հուլիսի 11, 1910, N 26, էջ 3- 4:
45. ՀԱԱ, Ֆ.Պ.- 56, ց. 15, գ. 724, էջ 8,
46. Նույն տեղը
47. Նույն տեղը, էջ 9
48. Նույն տեղը, էջ 10
49. ՀԱԱ, Ֆ.Պ. 56, ց. 15, գ. 627, թ. 29-30
50. ՀԱԱ, ֆ.պ. 7, ց. 1, գ. 162, թ. 28-29
51. ՀԱԱ, ֆ.պ. 7, ց. 1, գ. 165, թ. 25-26
52. ՀԱԱ, ֆ.պ. 7, ց. 1, գ. 167, թ. 27-28:

ՀՆԵՐԻ ՄԵՋ ԴՈՒ ԱԼԵՀԵՐ, ՆՈՐԵՐԻ ՄԵՋ ՆՈՐ ՈՒ ՋԱՀԵԼ...

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºÐÆ Øºæ Üàð àô æ²Ðºè...

Քարանձավները բացում են իրենց գաղտնիքները

Խնձորեսկ... Հայաստանի ամենաառասպելական վայրը:

1958 թվից գյուղացիները սկսեցին նոր գյուղ կառուցել Խնձորեսկի սարահարթում: Հին գյուղի քարերով բարձրացավ նոր Խնձորեսկը: Չկարողացանք մարդկանց ապահովել շինանյութով, որպեսզի նրանք ճարահատյալ չքանդեն այն տները, որոնք հարկ առ հարկ դարսված էին իրար գլխի՝ գետակի ափից մինչեւ ձորակի գլուխը: Այլեւս չկա Մարիետա Շահինյանի նկարագրած Հին Խնձորեսկը: 1978 թվին, երբ ես առաջին անգամ այցելեցի հին Խնձորեսկ, այնտեղ մնացել էր ընդամենը մի ծեր ընտանիք:

Հին Խնձորեսկը անհետացավ հօգուտ անձավային Խնձորեսկի, որովհետեւ տները քանդելուց հետո ի լույս բացվեցին այն անհամար քարանձավները, որոնք վերջին դարերում քողարկվել էին տներով:

Անձավային Խնձորեսկը երբեք չես կարող միանգամից ընդգրկել. շուրթը պոկված վիթխարի ամֆիթատրոն է, որ հիշեցնում է Արագածի խառնարանը: Եվ այդ վիթխարի ամֆիթատրոնի լանջերն այնպես են փորփրած անհամար քարանձավներով, որ բառացիորեն ամեն քայլափոխի պետք է զգույշ լինել, որպեսզի չգլորվես ոտքիդ տակ հանկարծակի բացվող անձավները: Վաղնջական ժամանակների շունչ կա այդ անձավներում:

Խնձորեսկի անձավները բաժանվում են երկու խմբի. մատչելի անձավներ, ուր մարդիկ բնակվել են եւ անմատչելիներ, որոնք խաղաղ ժամանակներում օգտագործվել են որպես խոտանոցներ, իսկ վտանգի ժամանակ՝ որպես ապաստարաններ: Սա դասական անձավային բնակավայր է, ինչպես Զանգեզուրի մյուս անձավային բնակավայրերը՝ Ողջաբերդը, Գեղարդաձորի Չիթոյի տները կամ Սաղմոսավանքի ձորի Կարմիր վանքը:

Խնձորեսկի առանձնահատկությունը նրա հարկերի թիվն է: Եթե Վարձիայում դրանք տասներեքն են, ապա Խնձորեսկում այն հասնում է ուղղակի անհավատալի թվի, համարյա հարյուրի:

Խնձորեսկը մի տեսակ ուրիշ մոլորակ է: Նա էլ ունի իր հետաքրքրության կիզակետը: Դա Մխիթար սպարապետի գերեզմանն է Անապատ եկեղեցու բակում: Նրանից քիչ հեռու թաղված է Մելիք Բարխուդարը... Վերջինիս կողքին կա մի մեծ շիրմաքար, որի վրա տղամարդու անուն է փորագրված, բայց տեղացիները ասում են, որ դա Բարխուդարի աղջկա՝ Գոհարի գերեզմանն է: Մխիթարի տապանաքարի մի երեսին ազատագրական կռիվներից մի դրվագ է պատկերված, իսկ մյուսին՝ անպաճույճ բառեր քանդակված:

Այս է տապան ի հանգստյան,
Իջած մարմնով ի գերեզման,
Սա Մխիթարն էր մեծ անվան,
Մուրազն էր իշխանության,
Սա բեհուրազ գնաց ջիվան,
Որ է երկրեն սա Գյանջու էր:
Նահատակվեց ՌՃՀԶ (1727)

Մխիթարը թաղված է եղել զառիթափի եզրին եւ օրեցօր հողմահարվող լանջը սպառնում էր մի օր ոչնչացնել գերեզմանը: Դրա համար էլ դարասկզբին գյուղացիները գերեզմանը տեղափոխում են մի քանի մետր արեւելք: Հին գերեզմանափոսը դեռ նշմարվում է:

Այն քարանձավային ամրոցը, ուր սպանվել է Մխիթարը, փորված է մի մեծ ժայռի մեջ: Մեր դարի երեսնական թվականներին նրա մի մասը փլվելով լցվել է Խաշխաշի ձորը, իսկ դրանից երեսուն տարի անց նոր փլուզումը ծածկել է մի տուն, ուր երեք կին հաց էին թխում: Այնպես որ քարանձավային բերդը կորցրել է իր նախկին տեսքը: Չնայած դրան, կառուցվածքը դեռ զգացվում է. հսկա ժայռի ամբողջ պարագծով անձավներ են փորվել գետնից մինչեւ ժայռի գագաթը: Ներքեւինները՝ ապրելու, վերեւինները՝ կռվելու համար: Այս կարգի քարանձավների պարագծային դասավորությունը պայմանավորված է ժայռերի բրգաձեւությամբ, որոնցից չեն հանդիպում Խորհրդային Միության այլ վայրերում:

Ընդհանրապես գյուղն ավելի շատ ամրոցի, քան սովորական բնակավայրի տպավորություն է թողնում: Սա մի անձավային ամրոց է, որը սակայն զերծ է քարանձավային ամրոցների ամենամեծ թերությունից՝ ջրի պակասությունից. տասնվեց աղբյուր կա այդ անձավային գյուղում, եւ նրանց մեջ նշանավորը Ակն աղբյուրն է:

Գյուղը միայն երկու ճանապարհ ունի, որոնցով կարելի է մտնել բնության ու մարդկանց համատեղ ջանքերով ամրոցի վերածված այդ անառիկ գյուղը:

– Մեր գյուղը հազար հինգ հարյուր տարեկան

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« Üàðºðæ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

է, ու ոչ մի անգամ թշնամին ոտք չի դրել այստեղ, – ասում էին գյուղացիները, եւ դա ճշմարտությունից այնքան էլ հեռու չէ:

Իսկ հայոց կաթողիկոս Աբրահամ Կրետացին, որը 1735 թվին այցելել է այս գյուղը, հիացական խոսքեր է ասել, որը կրկնակի արժեքավոր է նրանով, որ Կապադովկիայի քարանձավային բնակավայրերին քաջածանոթ Կրետացին զարմանում է Խնձորեսկի վրա: Սա կարեւոր փաստ է, որը պետք է հիմք ընդունել Խնձորեսկի եւ Գորեմի հովտի՝ Կապադովկիայի քարանձավային բնակավայրերը համեմատելիս:

Խնձորեսկը կարելի է համեմատել աշխարհի մեծագույն անձավաքաղաքների հետ: Ես այնտեղ հաշվեցի մոտ երկու հազար քարանձավ, ապա համոզվեցի, որ հազիվ թե երբեւէ ճշգրիտ իմացվի այդ անձավների ստույգ թիվը:

Խնձորեսկի առանձնահատկությունը նրա հարկերի թիվն է: Եթե Վարձիայում դրանք տասներեքն են, ապա Խնձորեսկում այն հասնում է ուղղակի անհավատալի թվի, համարյա հարյուրի: Ուստի ինձ համար բոլորովին զարմանալի չէր այն պատմությունը, որ պատմեց մի ծեր գյուղացի. «Բանակում մեր քաղդեկը մի օր հարցրեց.

– Ձեր տունը քանի՞ հարկանի է:

– Յոթանասուներկու, – պատասխանեցի ես:

– Ամերիկան որ Ամերիկա է, էլի յոթանասուներկու հարկանի շենք չունի:

Ես նրան բացատրեցի, որ ձորի միջից մինչեւ մեր տունը յոթանասուներկու տուն կար իրար վրա: Մայրս ամեն օր այդքան իջնում էր, որ գնա Ակնա աղբյուրից ջուր բերի»:

Ահա թե ինչպիսին է աշխարհի ամենամեծ անձավային բնակավայրերից մեկը: Հետաքրքիր է, որ նրա անվանումը ոչ մի կերպ չես կապի քարանձավների հետ: Գիտնականները ենթադրում են, որ այդ անվան արմատը «խնձոր» բառն է, բայց գյուղացիները ժխտում են այդ ենթադրությունը, իրավացիորեն նկատելով, որ իրենց գյուղը հարուստ չէ խնձորով (առավել եւս հին գյուղը, որը համարյա ծառազուրկ էր): Նրանք ավելի հավանական են համարում նախնական Խորձոր կամ Խորձորեսկ անվանումը, որովհետեւ գյուղն իսկապես խոր ձորի մեջ էր: Ոմանք էլ ասում են, թե սկզբում եղել է Խնդի ձոր, որովհետեւ թշնամու երես չի տեսել:

Պատմական գրականության մեջ ակնարկ անգամ չկա այս գյուղի հիմնադրման մասին, բայց ավանդույթները գյուղի հիմնադրումը կապում են որսորդների կողմից անտառի խորքերում Խնձորեսկի ձորը հայտնաբերելու եւ այնտեղ՝ Չահուկում գյուղ հիմնադրելու հետ: Այդ ավանդույթներից ամենակարեւորը պատմում է հետեւյալը:

Մոտ 1500 տարի առաջ, պարսկական տիրապետության ժամանակ, երկու հայեր փախչում են բանտից եւ բնակություն հաստատում գյուղից արեւելք ընկած Ներքեւի կոչվող հանդամասում: Այստեղ նրանք մի եղջերու են վիրավորում ու արյան հետքով գալիս տեսնում, որ եղջերուն ընկել է այժմյան եկեղեցու տեղում: Փախստականները որոշում են այդտեղ գյուղ հիմնել եւ մի փայտե մատուռ են կանգնեցնում եկեղեցու տեղում: Հետո աստիճանաբար մարդիկ շատանում են եւ գյուղ է դառնում:

➔

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

Այս ավանդության մեջ ուշագրավ երկու հանգամանք կա. նախ ապագա եկեղեցու տեղում փայտե մատուռ սարքելը, որը իսկապես բնորոշ էր այն դարաշրջանին եւ երկրորդ՝ գյուղի հիմնադրումը կապվում է պարսկական հալածանքից փախած հայերի հետ: Եղիշեն հայտնում է, որ Ավարայրի ճակատամարտից հետո շատերը փախան անմատչելի լեռներն ու թավուտները:

Ուստի ես հավաստի եմ համարում այն պատմությունը, որը պատմեց գյուղի բանիմաց ծերունիներից մեկը:

– Երբ երեսուն տարի առաջ ակադեմիկոս Բորիս Պիատրովսկին եկել էր մեր գյուղը, ես էի նրան ուղեկցում: Նա Չահլուկում մի գերեզմանաքարի վրա կարդաց 461 թիվը, հետո ուրիշ քարի վրա էլ մոտիկ թվեր կարդաց ու ասաց, որ սրանք հին գյուղատեղի քարերն են:

Իսկապես, տեղացիների միահամուռ պնդումով Չահլուկը գյուղի ամենահին մասն է, որ գտնվում է ձորի հարավ-արեւմտյան պռնկին: Ես որոշեցի զննել այդ տեղանքը, հուսալով, թե հին քարանձավներն իրենց տեսքով կտարբերվեն հետագայում փորվածներից:

Երբ բարձրացա ու շրջեցի խոտերի մեջ, իմ ուրախությանը չափ չկար. թեք լանջին երեւում էին կիսով չափ հողով լցված երկու տասնյակ անցքեր: Ես իջա նրանցից մի քանիսի մեջ եւ իմ վերջին կասկածները փարատվեցին. ես հայտնվել էի հնագույն քարանձավային բնակավայրում: Քարանձավները գլխովին տարբերվում էին Խնձորեսկի մնացած թաղամասերի քարանձավներից: Դրանք երեք մետր խորությամբ եւ հիմքում մինչեւ չորս-հինգ մետր լայնությամբ կլոր անձավներ էին, որոնց մուտքը առաստաղի մեջտեղում էր: Հայաստանում այդ ձեւի հնագույն կացարանների գոյության մասին հայտնում է նաեւ Քսենոֆոնը:

Ավանդությունները չեն խաբում, Չահլուկը իսկապես Խնձորեսկի ամենահին հատվածն է: Կարծում եմ՝ սխալ է այն տարածված կարծիքը, թե Խնձորեսկի, համեմատաբար մատչելի տեղամասի անձավները փորվել են ավելի ուշ ժամանակներում, 13-14-րդ դարերում: Չահլուկի դիրքը ժխտում է այդ տեսակետը: Ընդհակառակը, մարդիկ սկզբից յուրացրել են ամֆիթատրոնի մատչելի մասը, իսկ հետագայում, ժողովրդի շատանալու հետ, աստիճանաբար հաջողվել է ձորը դուրս կորզել անտառի տիրապետությունից եւ անձավներ փորել: Այդպես է եղել նաեւ Գորիսի շրջանի մյուս անձավային գյուղերում:

Պարզվեց, որ ԽՍՀՄ-ում քարանձավները կենտրոնացված են հիմնականում Ղրիմում, Վրաստանում եւ Հայաստանում:

Հետաքրքիր են քարանձավ-տների անվանումները: Վրացիները անվանում են կլդիս սախլի՝ ժայռային տուն: Գորիսում անվանում են քարատակ, ժայռատուն, քարանձավ, քերծատուն, իսկ Խնձորեսկում՝ քարանձողի տուն եւ քերծի տուն: «Քարատակ» նշանակում է ժայռի տակի տուն: Դրա փոխարեն «քերծի տուն» կամ «քերծատուն» անվանումը տվել են քերծերին՝ այսինքն անմատչելի ժայռերի մեջ փորած ապաստարաններին: Այժմ այդ անվանումները կորցրել են իրենց սկզբնական իմաստը եւ նշանակում են քարանձավ-կացարան: Հետաքրքիր է, որ նույնպիսի անվանումներ են ունեցել նաեւ Հայաստանի մյուս շրջանների անձավային տները: Օրինակ, Աքորի գյուղի Ձորի տունը Լոռիում: Սակայն ավելի տիպական է անձավային Անիի օրինակը: Սրանց մասին վրաց անանուն ժամանակագիրը, նկարագրելով 1211 թվի զատկի գիշերով Արդեբիլի սուլթանի հանկարծակի ներխուժումը, գրում է. «Հանկարծակի սուլթանի հեծյալ զորքերը նետվեցին դեպի քաղաքի պարիսպները եւ սուրացին ներս: Անեցիները չհասցրին փակել դարպասները եւ սրանք մտան քաղաք, սկսեցին սպանել, ծեծկռտել եւ գերեվարել ժողովրդին: Ժողովրդի մեծ մասն այն ժամանակ եկեղեցիներում էր՝ ինչպես վայել է քրիստոնյաներին: Ոմանք փախան ամրոց՝ Պալատական թաղամասը եւ ամրացան այնտեղ, ուրիշները՝ Քարտուն անվանվող քարանձավային թաղամասը, որպեսզի փրկվեն: Սուլթանը չգնաց ամրոց կամ էլ Քարտուն, որովհետեւ երեք կողմից ժայռոտ ձոր էր՝ քարանձավներով:

Հավանաբար «քարտունը» եղել է ընդհանուր անվանում եւ գործ է ածվել նաեւ Գորիսում:

Ահա ինձ ինչ պատմեց Վրաստանի անձավների հետազոտող Գ. Գափրինդաշվիլին.

– Ինձ շատ էր հետաքրքրում, թե արդյո՞ք գործեցիների մոտ չի պահպանվել այդ անվանումը եւ ես մի ծեր կնոջ դիմելով՝ ձեռքս մեկնեցի դեպի քարատակերը:

– Քարտուն, քարտուն, – ասաց նա՝ կռահելով իմ հարցը:

Սա կարեւոր փաստ է, որովհետեւ Մառի կարծիքով այդ բառը կենդանի հայերենում չի հանդիպում: Քարտուն տերմինը գալիս է Ուրարտական ժամանակներից: Ուրարտական սեպագրերում քարանձավ-դամբարանները անվանում են «շիր սինի», որը թարգմանվում է որպես «քարե տուն» (այստեղից նաեւ հայերեն «շիրիմ» բառը):

Հավանաբար «քարտուն» կամ նման մի այլ տերմին է ընկած նաեւ Գորիս տեղանվան հիմքում: Դրա ապացույցը Գորի-Գորեմ-Գորիս անվանումների զուգադիպությունն է: Դրանցից առաջինը քաղաք է Ուփլիս Ցիխե քարանձավային քաղաքի մոտակայքում, իսկ Գորեմը անձավային բնակավայր է Թուրքիայում:

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

Անկեղծ ասած՝ մինչեւ Գորիսի շրջանի անձավային բնակավայրերին ծանոթանալը, ես քարատակերը պատկերացնում էի մռայլ եւ անհրապույր: Ուստի չափ չկար իմ զարմանքին, երբ հանդիպեցի ընդարձակ ստորերկրյա բնակարանների, որոնցից շատերի չափսերը մեր օրերի մարդկանց նախանձը կշարժեին: Եվ ոչ միայն չափսերը: Ես զրուցեցի բազմաթիվ մարդկանց հետ, որոնք մեծացել էին այդ քարանձավներում եւ նրանք բոլորն էլ պնդում էին, թե քանի որ քարատակերում ջերմաստիճանի ու խոնավության մեծ փոփոխություններ չեն լինում, ուստի մթերքները պահում էին քարատակերի մեջ եւ նույնիսկ մեր օրերում էլ երբեմն փորում են դրանցից: Հաճախ քարատակերում են պահում նաեւ նորածին գառներն ու հորթերը (հավանաբար մի ժամանակ նաեւ նորածին մանուկներին): Հովիվները հավատացնում էին, որ քարատակերի մեջ պահած անասունը տարբերվում է գոմում պահածից եւ որ քարատակերում նրանց «գլուխն ու թոքերը լավ են մնում», այսինքն չեն հիվանդանում:

Այսպիսով, արմատացած այն կարծիքը, թե անձավները վատառողջ կացարաններ էին, իրականությանը չի համապատասխանում: Համենայն դեպս, դրանցում նախամարդու «գլուխն ու թոքերը» լավ էին մնում:

Մի կարեւոր հանգամանք եւս. Գորիսի քարանձավներում «գլուխն ու թոքերը լավ մնալու» փաստը հուշում է, որ դրանք շնչարգելությամբ տառապողների համար կարող են ծառայել որպես անփոխարինելի բնակարաններ:

Այն փաստը, որ Զանգեզուրում քարատակեր փորում են նույնիսկ մեր օրերում, դժվարացնում է այս կամ այն անձավի տարիքի գնահատումը: Որոշ վերապահումներով կարելի է խոսել միայն առանձին անձավախմբի հարաբերական տարիքի մասին, հիմք ընդունելով այն քարանձավները, որոնց ժամանակաշրջանը մոտավորապես հայտնի է: Այսպես՝ Վանի ուրարտական անձավները եւ Ուփլիս Ցիխեի անտիկ շրջանի հունա-հռոմեական քարանձավները բավականին նման են միմյանց: Նրանց առանձնահատկությունները փայտե ծածկեր հիշեցնող առաստաղն է: Մյուս կողմից Անիի միջնադարյան անձավները եւ Վարձիան, որոնք վերջնականապես ձեւավորվել են միջնադարում՝ հայ-վրացական մշակութային մերձեցման ժամանակներում, ունեն թաղածեւ առաստաղ:

Խորհրդային Հայաստանի տարածքում տափակ առաստաղով քարայրերը հատուկենտ են եւ հավանաբար դրանք վերաբերվում են նույնպես վաղ շրջանին: Դրանցից է, օրինակ, Գեղարդաձորի Գրիգոր Լուսավորչի այրը: Այդպիսին են նաեւ Խնձորեսկում Ակն աղբյուրի մոտի անձավները, որոնք փորվել են Չահուկի բնակիչների կողմից՝ պաշտպանական նպատակներով:

Բոլոր հուշարձանների նման Զանգեզուրի քարանձավներն էլ աստիճանաբար հողմահարվում են:

Իսկ քարատակերի մեծ մասը թաղածեւ առաստաղներ ունեն եւ հավանաբար ստեղծվել են ավելի ուշ ժամանակներում:

Օրինական հարց կարող է ծագել. քանի՞ արհեստական քարանձավ կա Գորիսի շրջանում: Այս հարցի պատասխանը հազիվ թե երբեւէ ստույգ լինի, իսկ մոտավոր թվով տասից մինչեւ տասնհինգ հազար: Սա մեծ թիվ է, բայց նրա իրական մեծությունը մենք հասկացանք 1982 թվի աշնանը, երբ Երեւանում հրավիրվեց արհեստական քարանձավներին նվիրված առաջին համաշխարհային գիտաժողովը: Պարզվեց, որ ԽՍՀՄ-ում քարանձավները կենտրոնացված են հիմնականում Ղրիմում, Վրաստանում եւ Հայաստանում: Ղրիմում դրանց թիվը հասնում է մոտ հազարի, Վրաստանում մի քանի հազարի, այդ թվում Վարձիայում 242, Ուփլիս Ցիխեում՝ մի քանի տասնյակ, Դավիթ Գարեջեցու անապատում՝ մի քանի հարյուր: Այս թվերի կողքին Գորիսի շրջանի արհեստական անձավների թիվը ուղղակի աստղաբաշխական մեծության է հասնում: Ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել. Հայաստանը քարերի ու քարանձավների երկիր է: Դեռ մի քանի տասնյակ տարի առաջ հազարավոր մարդիկ քարանձավներում էին ապրում:

Բոլոր հուշարձանների նման Զանգեզուրի քարանձավներն էլ աստիճանաբար հողմահարվում են: Մեր ձեռքի տակ տվյալներ չկան այդ հողմահարման արագությունը գնահատելու համար, սակայն կարող ենք օգտվել Ուփլիս Ցիխեի եւ Վարձիայի համար ստացած տվյալներից: Ուփլիս Ցիխեում անձավների հողմահարման միջին արագությունը կազմում է տարեկան չորս միլիմետր: Մի քանի տասնյակ տարի առաջ հողի շերտից մաքրած անձավները ուղղակի հալչում են աչքի առաջ, եւ դիպուկ է վրացի գիտնականներից մեկի խոսքը. «Հուշարձանը մահանում է, թողեք որ հանգիստ մեռնի»:

Վարձիայում հողմահարման արագությունը կազմում է տարեկան կես միլիմետր, այսինքն անցած հազար տարում նա մաշվել է մոտ կես մետր: Զանգեզուրի ժայռերը մի քանի անգամ կարծր են Վարձիայի ժայռերից եւ հույս կա, որ շատ հազարամյակներ հետո մարդիկ հնարավորություն կունենան սքանչանալու անանուն վարպետների կերտած անձավներով:

ԷԴՎԱՐԴ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

«Քարանձավները բացում են իրենց գաղտնիքները»

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

Հնագիտական ցուցանմուշներ՝ գտնված Խնձորեսկում

1. Գութան
2. Կուլա (կերամիկական)
3. Խոփ
4. Կամ (հացահատիկ կալսելու գործիք)
5. Լագան
6. Կուժ
7. Շաքարի կտորը կոտրելու (ջարդելու) գործիք
8. Սկուտեղ (մեծ ափսե)
9. Կուժ
10. Փայտյա անիվ (սայլի)
11. Կավի աման
12. Ինքնաեռ
13. Թավա (կոթավոր տապակ)
14. Շերեփ
15. Քթոց
16. Կաթսա
17. Պարան (նաեւ գութանի համար)
18. Սանդերք
19. Կարպետ գործելու սարք
20. Սայլի փայտյա անիվ եւ քթոց

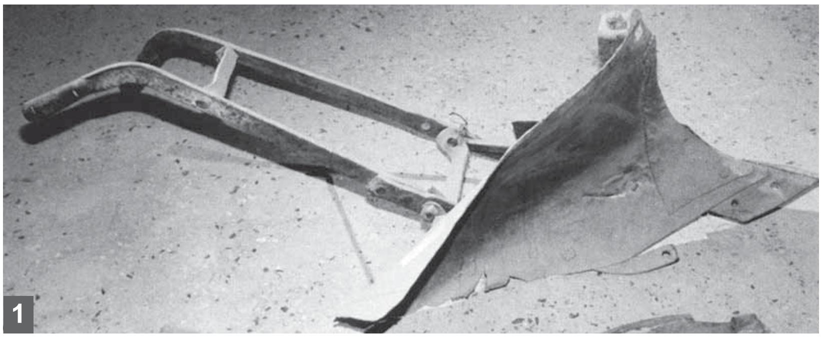
1

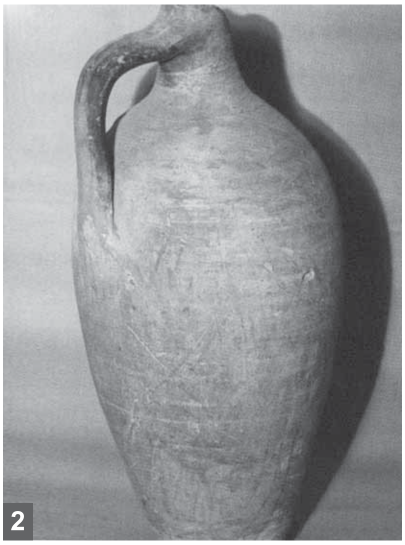
2

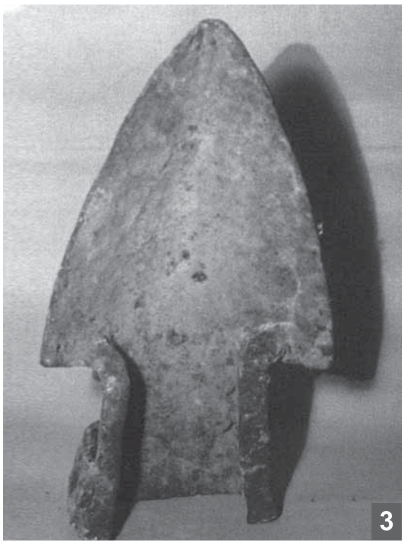
3

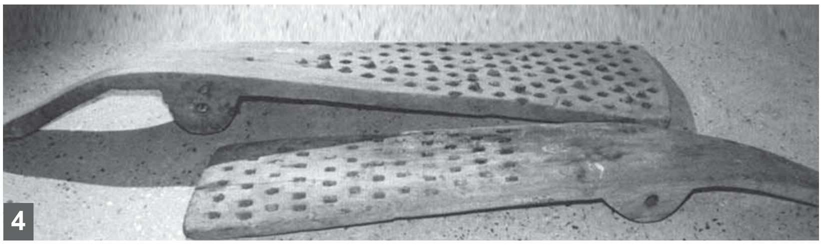
4

5

6

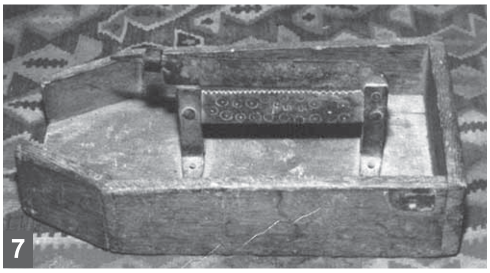
7

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ…

8

9

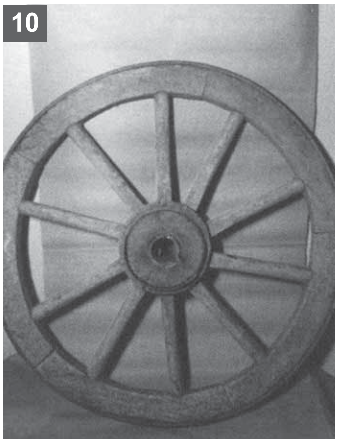
10

11

12

13

14

15

16

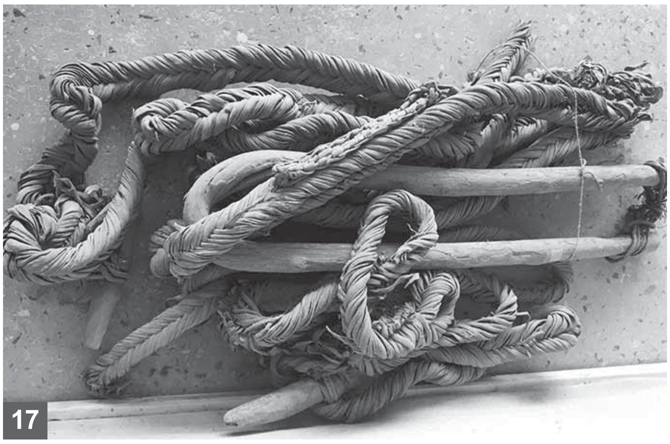
17

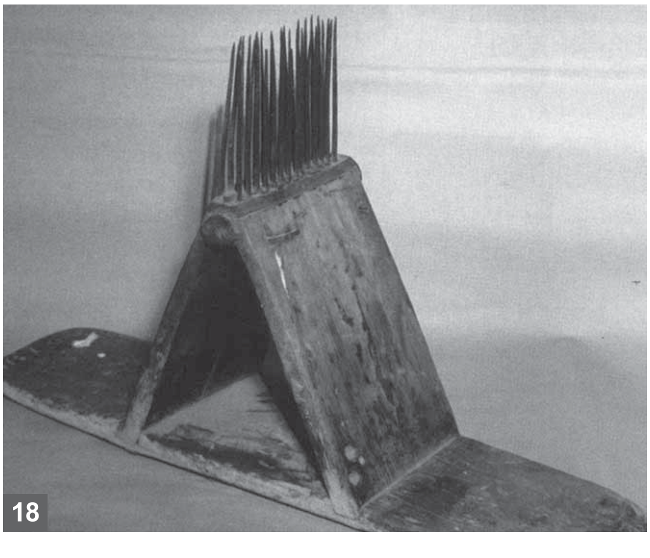
18

19

20

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« Üàðºð Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

Հին Խնձորեսկ

Խնձորեսկի պատմությունը հին է ու հարուստ: Նրա տարածքում եղած մի շարք բնակավայրերի հետքերը վկայում են, որ այստեղ մարդն ապրել է դեռեւս հեթանոսության ժամանակներից:

Խնձորեսկի մասին իր «Հայրենապատում» գրքի մեջ ականավոր գրող Սերո Խանզադյանը գրել է. *«Անհիշելի հին է Խնձորեսկը: Այստեղ կրակն անթեղած պահում են Անահիտ աստվածուհու պաշտամունքի ժամանակներից»:*

Պատմական Խնձորեսկը համարվել է Արեւելյան Հայաստանի ամենամեծ բնակավայրը:

Աբրահամ Կրետացի կաթողիկոսը, 1735 թվականին լինելով Խնձորեսկում, իր «Պատմության» մեջ գրում է, որ այստեղ հինգ հարյուր տուն բնակչություն կա: Օտար հրոսակների կողմից հարձակումների ենթարկվելու վտանգը խնձորեսկցիներին ստիպել է որպես կացարաններ հարմարեցնել քարանձավները, որոնք փորված են եղել ժայռերի մեջ` հաճախ գետնից 20-30 մետր բարձրության վրա: Կրետացին զարմանքով գրում է այն մասին, թե ինչպես պարանով (ճոպանով) քարանձավ էին մագլցում նաեւ կանայք` մեջքներին կապած երեխաներ, քթոցներ: Ժայռափոր այրերի կառուցվածքը` տարբեր մուտքերով ու մասնատներով, վկայում են այն մասին, եզրակացնում է Կրետացին, որ սկզբնապես մարդիկ ապրել են մեծ գերդաստաններով կամ ազգակից մարդկանց խմբերով, հետո բաժանվել իրարից եւ ստեղծել իրենց առանձին ընտանիքները: Այս հիմքի վրա էլ առաջացել են առանձին թաղեր ու թաղամասեր:

Հին Խնձորեսկում ժայռերով ու ձորերով իրարից բաժան այս թաղամասերի թիվը հասել է 14-15-ի:

Ըստ էության այդ թաղամասերից յուրաքանչյուրը մի գյուղ է եղել` ընդգրկված մի մեծ գյուղի

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

մեջ:

Երբեմնի կենդանի, եռուզեռով ապրող ժայռաժխոր Խնձորեսկից հիմա ավերակներ են մնացել: Այդ ավերակները գտնվում են 4-5 կիլոմետր ձգվող վիթխարի ձորի աջ եւ ձախ լանջերին՝ կտրտված հազարավոր քար ու քարափների ցցվածքներով եւ համատարած ժայռաշղթաներով: Հին Խնձորեսկը հնությունների վիթխարի թանգարան է բաց երկնքի տակ: Խնձորեսկի ձորը շինարարության համար հարմար չի եղել: Այդ պատճառով էլ բնակիչները ձորն ի վեր դարավանդեր են սարքել, քարանձավ-տներն իրար վրա ու իրար կողք այնպես դասավորել, որ մեկի կտուրը բակ է ծառայել մյուսի համար: Այնպես որ՝ գյուղը նմանվել է հսկայական մի ամֆիթատրոնի՝ գլուխը հենած սարահարթի ժայռե բարձունքներին, ոտքերը մեկնած մինչեւ ձորի հատակը: Խնձորեսկը եղել է ժայռատանիք այրերի, դարադամ-քարատակների դաք-պնդոցների, բերդամրոցների, քարափներից կախված բոստան-բանջարանոցների, գլխապտույտ վիհ-անդունդների, քերծերի ծոցերքը մտած կամարակապ աղբյուրների, կապ ու կապանքների, սահք ու սահանքների, թաղից թաղ անցնող նեղլիկ, օձագալար ճամփաների, իրար մեջ մճճված ձոր ու ձորակների մի ուրույն աշխարհ:

Այդ զարմանահրաշ աշխարհում հիմա միայն ավերակներ են մնացել, համատարած լքված տնատեղեր, մրածեփ օճորքներով այրեր, մութ ու մռայլ խոռոչներ, քանդված պատեր, անտերանտիրական քարատակներ՝ հող ու ավազով ծածկված թոնիր-բուխարիներով, փլվածքների տակ մնացած ջրատարներ, անհետ կորած-ցամաքած աղբյուրներ ու հետքեր, հետքեր, որոնք հիշեցնում են, որ այստեղ բնակավայր է եղել, որ այստեղ մարդ է ապրել:

Խնձորեսկը որպես բնակավայր հատկապես աչքի է ընկել իր հզոր պաշտպանությամբ: Ժայռերն ու վիհերը, կապ-կապանքներն անառիկ են դարձրել գյուղը: Այստեղ բնակվելու են եկել շրջակա շատ գյուղերից: Օտար հարձակումներից պաշտպանված լինելը շատերին է քաշել-բերել այստեղ:

Հին խնձորեսկցիները զբաղվել են տարբեր արհեստներով: Գյուղի արհեստավորները հայտնի են եղել ողջ երկրամասում: Գյուղի դարբինների, պատշար-որմնադիրների, զինագործների, գործագործ-կարպետագործների, թաղիքագործների, ջուլհակագործների համբավը տարածված է եղել ամենուր:

Աշխարհով մեկ հռչակված են եղել գյուղի աշուղները, սազանդարները, զուռնաչիները, բանասացները:

Գյուղն ունեցել է տարբեր դարերում կառուցված չորս եկեղեցի, որոնցից երկուսը կանգուն են: Գյուղն ունեցել է մինեւ 60-ի հասնող աղբյուր, որոնցից շատերը՝ կամարակապ:

Քաջերի գյուղ է եղել Խնձորեսկը:

Պարսիկ եւ օսմանցի բռնակալները դարեր շարունակ հետապնդել են հայերին, ցանկացել մտնել ձորի մեջ խճճված ձորը եւ հպատակեցնել խնձորեսկցիներին: Սակայն գյուղի պաշտպանները հմտորեն օգտագործելով լեռնային բարդ տեղանքի առավելությունները, միշտ էլ գլխովին ջախջախել են թշնամիներին: Պատսպարվելով իրենց անձավներում՝ ձորը թողնելով գրեթե լքված, թողնում էին, որ թշնամին ազատ մտնի հսկա ձորի երախի մեջ: Այնուհետեւ երկու կողմերից փակելով ձորը, գյուղի երիտասարդները թշնամու գլխին կրակ էին թափում իրենց ժայռ-ամրոցներից:

Այդպես է եղել բազում անգամ: Այդպես է եղել նաեւ տասնութերորդ դարում, երբ ժողովրդական զանգվածներին ազատագրական պայքարի են տարել Դավիթ-Բեկը, Մխիթար սպարապետը, Մելիք Բարխուդարը:

Խնձորեսկն այդ ժամանակներում Սյունյաց երկիրը պաշտպանող հզոր ամրոցներից մեկն է եղել:

Խնձորեսկն իր արժանի կենսագրությունն է գրել Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին: Գյուղի որդիներից՝ 1250 խիզախներից 450-ը եղել են սպաներ, այդ թվում՝ դիվիզիայի հրամանատար, գեներալ-մայոր Սերգեյ Կարապետյանը, դիվիզիայի հրամանատար, գնդապետ Ներսես Բալայանը, «Խորհրդային Մոլդովա» պարտիզանական ջոկատի կոմիսար Ավետիք Բուդաղյանը, Բրեստի պաշտպանության հերոսներ Աշոտ եւ Սաշիկ Բաբալարյան եղբայրները, կրտսեր լեյտենանտներ, բուժքույր Մարիա Վարդազարյանը, Խորհրդային ➔

455 խնձորեսկցի հաղթանակից հետո տուն չեն վերադարձել: Նրանք փառքով են պսակել իրենց անունները եւ զոհվել հանուն հայրենիքի:

Խնձորեսկն այդ ժամանակներում Սյունյաց երկիրը պաշտպանող հզոր ամրոցներից մեկն է եղել:

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

Միության հերոս Գուրգեն Արզումանյանը ու շատ ուրիշներ:

455 խնձորեսկցի հաղթանակից հետո տուն չեն վերադարձել: Նրանք փառքով են պսակել իրենց անունները եւ զոհվել հանուն հայրենիքի:

Խնձորեսկը հանրապետությունում հայտնի է որպես գիտության, արվեստի, գրականության նշանավոր գործիչներով: Նախկին Խորհրդային Միության մաս կազմող Հայաստանի բուհերում եւ գիտական տարբեր հիմնարկներում. աշխատել է խնձորեսկցի շուրջ 60 գիտնական: Նրանցից են ակադեմիկոս Վահան Ղազարյանը, գիտությունների դոկտորներ Աբել Սիմոնյանը, Աշոտ եւ Միքայել Գյուլխասյանները, Կառլեն եւ Վահան Ակունցները, Բենիկ Յուզբաշյանը, Արմենակ Դանիելյանը, Աշոտ Թելունցը, Մարտին Գիլավյանը, Շահեն Օհանջանյանը, Աիդա Անտոնյանը, Գառնիկ Սիմոնյանը եւ այլն:

Խնձորեսկի զավակներ են գեղանկարիչ Հենրիկ Սիրավյանը, արձակագիրներ Գարեգին Սեւունցը, Սուրեն Այվազյանը, բանաստեղծուհի Շողիկ Սաֆյանը, գյուղի պատմագիր-բանաստեղծ Սարգիս Պետրոսյանը (Ոււոսւ օղլի), առակագիր Շմավոն Հովսեփյանը, արձակագիր, բանահավաք Արկադի Ծատուրյանը եւ ուրիշներ:

Խնձորեսկն արժանիորեն հպարտանում է իր տաղանդավոր արվեստագետներով՝ աշխարհահռչակ Տաթեւիկ Սազանդարյանով, երգահաններ Աշոտ եւ Արամ Սաթյաններով, նվագող սազանդարներով, աշուղներով:

Գյուղն ունի Խորհրդային Միության Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսներ՝ Միքայել Գյուլխասյան, Մելիք Թունյան, Արամայիս Հայրյան...

Խոսքաշեն, իմաստասեր մարդիկ են խնձորեսկցիները՝ աչքի ընկնող իրենց դիպուկ խոսքով, թեւավոր, իմաստալից արտահայտություններով, հակիրճ բնութագրումներով:

Եթե որեւէ օտարական կամ անծանոթ մարդ է մտել գյուղ, անպայման որեւէ նոր անուն են կպցրել նրան՝ հաճախ զարմանալի դիպուկ ու ճշմարիտ: Այդ պատճառով էլ Խնձորեսկ մտնողը շատ զգույշ է եղել եւ ձգտել է իրեն պահել պատշաճության սահմաններում:

Գյուղը մեծ անուն է ունեցել ողջ հանրապետությունում՝ ունենալով տնտեսական մեծ կշիռ:

Այսօրվա խնձորեսկցիների պապերը ծոր ու այրերում ապրած մարդիկ են եղել:

Աշխարհագրական տեղանքի անհարմարությունները ստիպել են, որ նրանք հաղթահարեն բազմաթիվ դժվարություններ: Այդ դժվարությունների հաղթահարումը նաեւ դրական ազդեցություն է ունեցել բնակիչների կենսակերպի վրա: Նրանք իրենց բարօրությունը ստեղծել են ծանր ու դժվարին աշխատանքով, թրծվել ու կոփվել առօրյա գործերում, հանդես եկել ճարպկությամբ, դժվարությունները հաղթահարելու համառությամբ: Այդ հատկանիշները, որ հատուկ են լեռնային պայմաններում ապրող մարդկանց, առավել եւս հատուկ են խնձորեսկցիներին: Խնձորեսկցիներն իրենց նախորդներից ձեռք են բերել կենսագործունեության համար ամենագլխավորը՝ աշխատասիրությունը: Հենց այդ մարդկանց մասին են ասել՝ քարից հաց են քամում:

Այսօր Խնձորեսկը շարունակում է իր նախնիների հնադարյան ավանդույթներից շատերը: Դա մի բառով կոչվում է հայրենասիրություն, իր հողն ու օջախը սիրելու հատկություն:

Շրջանցելով հնադարից մնացած շատ ավանդույթներ, անդրադառնանք մի շատ հետաքրքիր հարցի:

Գյուղում հիմա էլ հայտնի են ազգակցական կապերով իրար հետ կապված մարդկանց դինաստիաներ (հարստություններ), որոնք կրում են միեւնույն արմատից սերված նույն ազգանունները, այսպես կոչված դինաստիական անվանումները:

Համեմատության համար ասենք, ինչպես պատմական Հայաստանում գոյություն են ունեցել նշանավոր տոհմեր (դինաստիաներ), օրինակ՝ Մամիկոնյաններ, Արծրունիներ, Բագրատունիներ եւ այլն, այդպես էլ Խնձորեսկում այսօր այդպիսի տասնյակ գերդաստաններ կան, որոնք կրում են նույն տոհմական ազգանունները:

Ինչպես օրինակ՝ Փանդունցներ, Ակլունցներ, Սաքունցներ, Դաղունցներ...

Ազգանուններ էլ կան, որոնց միջոցով միանգամից արտահայտվում է մարդու ընտանեկան շղթան՝ օջախի մարդկանց հաջորդականությունը պապից մինչեւ ծոռ:

Օրինակները շատ են, բերենք միայն մի օրինակ:

Ասում են՝ Ալուն Խաչուն Կարուն Էդիկը: Սա նշանակում է Էդիկի պապն Ալին է եղել, նրա որդին՝ Խաչին, թոռը՝ Կարին, ծոռը՝ Էդիկը:

Ժողովրդի կողմից տրված ու հաստատված այդպիսի անուններ էլի կան, որոնք գոյություն ունեն մինչեւ այժմ (Խաչուն Բախշուն Սերոժ, Լալու Մադուն Հրաչիկ):

Քանդվել է Հին Խնձորեսկը: Խնձորեսկի վիթխարի ձորը կորցրել է շատ բան, բայց որպես զարմանահրաշ վայր ու բնակատեղի, իր տեսքն ու հմայքը չի կորցրել: Այն հարյուր հազարավոր

Գյուղում հիմա էլ հայտնի են ազգակցական կապերով իրար հետ կապված մարդկանց դինաստիաներ (հարստություններ), որոնք կրում են միեւնույն արմատից սերված նույն ազգանունները, այսպես կոչված դինաստիական անվանումները:

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

զբոսաշրջիկներ է ընդունում իր գիրկը, եւ տարեցտարի դրանց թիվն ավելանում է:

Զանգեզուրի չքնաղ բնությունը, նրա առինքնող տեսարանները ձեռակերտ ու անձեռակերտ քանդակները մագնիսի պես դեպի իրենց են ձգում բազմահազար զբոսաշրջիկների:

Հին Խնձորեսկն իր տեսարժանությամբ զբաղեցնում է առաջին տեղերից մեկը եւ հավակնում է դառնալ Սյունյաց աշխարհի զբոսաշրջության կենտրոններից մեկը:

Իր նեղլիկ բավիղներում ապրում ու գոյատեւում է Հին Խնձորեսկը՝ իր պատմությունը հարստացնելով առանձին նվիրյալների հայրենանվեր գործերով:

150 տարի առաջ Փանդունց Լալազարը (Հովակիմ Լալազարյան) Խնձորեսկից հարավ՝ Որոտան գետի վրա կամուրջ է կառուցել, որ գյուղը ճանապարհ ունենա դեպի հարեւան Պարսկաստան, կամրջի կողապատի վերին մասում Լալազարի պատվերով շինարար վարպետը գրել է. *«Ես Խնձորեսկ գյուղացի Լալազար Փանդունցս շինեցի երկթեւ կամուրջս ի վերայ Որոտանայ, որ բարին անցնի վրայով, զի միայն բարին է, որ անխախտ է պահելու կամուրջս, որ իմ հիշատակն է: Բարի եղեք»:*

Խնձորեսկի ժայռազանգված թեքություններ ու ձորալանջերի վրա հայտնի ու անհայտ վարպետները տասնյակ կամարակապ աղբյուրներ են շինել, որ անցնող-դարձողները ջուր խմեն եւ օրհնեն կառուցող վարպետների ծնողը:

1666 թվականին կառուցված Սբ Հռիփսիմե եկեղեցու մուտքի հորիզոնական քարի վրա կա այսպիսի հիշատակություն. *«Ես՝ Գիշու որդի Թութակս շինել տվի զայս եկեղեցին իմ հալալ արդյունանց. հիշեցեք զիս»:*

«Ղանդունց նով» կոչվող աղբյուրի սրբատաշ կամարի մեջտեղում գրված է . *«Հիշատակ է աղբյուրս Մալունց տեր Բաղդասարի որդի ուստա Օհանի»:* Կա նաեւ հիշատակություն այն մասին, որ աղբյուրը երկու անգամ վերանորոգվել է, մեկ՝ 1819 թվականին՝ ուստա Օհանի թոռան կողմից, մեկ էլ 1961 թվականին՝ հայտնի բժիշկ Աշոտ Գյուլխասյանի կողմից:

Հին Խնձորեսկում այսպիսի աղբյուրների թիվը մի քանի տասնամյակի է հասնում: Մարդիկ կառուցել են հանուրի համար, իրենց միջոցներն ու հնարավորությունները չեն խնայել, որ իրենց գործով անմոռաց մնան, որ իրենց լուսահոգի անցավորների շիրիմներին սերունդները մոմ վառեն:

Կա նաեւ հիշողություն Հին Խնձորեսկի ամենահայտնի աղբյուրի՝ Ակնաղբյուրի մասին. *«Ես Ռանչպար Ռեւու որդիս՝ որմնահյուս Պատվականս, որոնեցի ու գտա ջուրն Ակն աղբյուրիս, քաշեցի ի մեջն փողրակաց եւ շինեցի չորս նով, երկու թաս եւ սալարկեցի եւ կամար կապեցի, ծառազարդեցի եւ աղբյուրաբեր ճանապարհները բարեկարգեցի հանուն արդար անվան իմ եւ ծնողաց իմոց»:*

Ներկայումս գործող աղբյուրներից է Թելունց կամարակապ աղբյուրը: Այն կառուցել է Թելունց հայտնի տոհմի մի վարպետը, որի անունը հայտնի չէ: Աղբյուրը վերականգնել է Բունիաթի թոռ Համոն:

Հետաքրքիր է նաեւ այս հիշատակությունը Կապի ճանապարհի մասին, որ Ակնի ձորից տանում է դեպի «Խաչի գլխի» գերեզմանատունը: Սա նաեւ հիշատակություն է, այսպես կոչված քերծ քանդողների մասին, որ այն ժամանակներում հատուկ մասնագիտություն էր պահանջում:

«Այս ճանապարհը, որ կոչվեց կապ, ես Աղբակի որդի Անանիաս իմ վեց եղբայրներով, գիշեր-ցերեկ աշխատեցինք եւ մաշելով տասնյոթ քլունգ եւ մեր կյանքը, հատեցինք ժայռը կարծրակարծր, այնպես, որ գյուղը մեր կապենք աշխարհին ու փակենք չարի առաջը: Կաղաչենք հիշել մեզ»:

Նոր Խնձորեսկի թանգարանում պղնձե մի աման կա, նրա վրա արված է հետեւյալ մակագրությունը *«Այս սառինգը շինեց վարպետ Հարությունը, եթե վայելուչ է, ասենք՝ ողորմի հոգուն»:* Այսպես, Հին Խնձորեսկի մարդիկ կերտել են, ստեղծել նյութական հրաշքներ եւ բարի հիշատակներ թողել իրենց մասին. Հին Խնձորեսկը հանուն նորի քանդվել է, բայց չի մոռացվել: Շինարարական զանազան աշխատանքներ են կատարել այստեղ՝ Հին խնձորեսկի այօրվա որդիները:

Հայրենի գյուղի հարազատ զավակ Ռազմիկ Ղալդունցը դեպի Հին գյուղը հայող Կայծակնահատի բարձունքի վրա հրաշք համալիր կառուցեց՝ նվիրված Արցախյան պատերազմում զոհված խնձորեսկցիներին. Հին Խնձորեսկը նոր բովանդակություն ստացավ, շատացան Խնձորեսկ այցելողների թիվը:

Ժորա Ալեքսանյանն անհավատալի սխրանք գործեց՝ Հին Խնձորեսկի ահռելի ձորի երկու ափն իրար կապող կամուրջ կառուցեց, դեպի կամուրջը տանող զառիթափ լանջերն ի վար աստիճաններ քաշեց: Հին Խնձորեսկի ձորը նոր շունչ ու բովանդակություն ստացավ, շարժեց աշխարհի զբոսաշրջիկների հետաքրքրությունը: Հին Խնձորեսկի «ճոճվող կամուրջը» ճանաչվեց որպես բացառիկ կառույց:

Դարեր շարունակ այդպես է եղել: Խնձորեսկցու ձեռքն ու միտքը միշտ էլ արարել, ստեղծագործել են:

Հին Խնձորեսկում շատ հայտնի են եղել քարտաշ-որմնադիրներ Ջուլհականց Ալավերդին, Օսեփը, Մանասը, Դնելանց Կեփին: Մեզ ավելի մոտ ժամանակներում՝ Սայունց Սերոբը, Միսակը, Ջուլհակյան Շմավոնը, Մեժլումանց Արոն եւ այլն:

Այս մարդկանց ձեռքով են կառուցվել հարյուրավոր քարե տներ, կամարներ, դաբեր, աղբյուրներ:

Տարածաշրջանում հայտնի դարբին-պղնձագործներ են եղել Քյաշունց Հայրապետը, Արսենը, Սիրավունց Խաչին, Բագունց Սիմոնը, Արջունց Ալեքսանը, Զավադը, Մարդին Աթունը եւ այլն: Մեծ համբավ են ունեցել զինագործներ Մելիք Փարամազյանը, Փարամազանց Մոսին, Շեգունց Ասատուրը, ոսկերիչներ Բուշտունց Խաչատուրն ու Ռաֆայելը: Հայտնի են եղել Բրոտ Քոչունց Բախշին, դերձակներ Ալեքսանը, Բալասանը, ժողովրդական բժիշկ Սրբոնանց Ավետիսը, Թոխսանց Համբարձումը (Փարսին), բժիշկ Փանդունց Մուխանը:

Հին Խնձորեսկը մեր պապերի ու ապուպապերի, տատերի ու տատուտատերի գյուղն է: Մեր կարոտը դեռ չի մարել նրա նկատմամբ:

Մեծագործություն է նոր կյանքով ապրեցնել մեր նախնիների բնակավայրը...

ԱՐԿԱԴԻ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

Պատմում են գյուղի տարեցները

Խնձորեսկ գյուղի անցյալն ու ներկան արտացոլող այս բացառիկ համարը լիարժեք չէր լինի, եթե նրանում տեղ չգտնեին գյուղի տարեցները, վաստակ ունեցող մարդիկ:
Ընտրությունն ընկավ երեքի վրա՝ 86-ամյա Վաչագան Թելունց, 88-ամյա Միշա Հակոբջանյան, 92-ամյա Ժորա Շահնուբարյան:
Մ. Հակոբջանյանի տկարության պատճառով մեր զրույցը չկայացավ, մյուս երկուսի հետ երկխոսությունը որոշակի լույս է սփռում Խնձորեսկի ոչ հեռու անցյալի վրա:

Վաչագան Թելունցն ապրած 86 տարուց 38-ը դարբնություն է արել՝ քուրայի ջերմությունը սրտում: *«Ես որ գնացի դարբնոցը, ութ աշակերտ է եղել, բոլորն էլ փախել են, չեն դիմացել առաջին օրերի դժվարություններին, չկարողանալով տիրապետել դարբնի մասնագիտությանը: Մի փորձառու դարբին կար, իմ վերաբերմամբ ասել է՝ էս խոխան մի պան տառնալու ա:* Վարպետիս անունը Մարտիրոս էր»: Կինն էլ կողքից հուշում է, որ էլ աշխարհում մի բան չկա, որ չսարքի ամուսինը՝ ցաքատ, կացին, մուրճ ու մանգաղ, ի՞նչ ձեռքի գործիքներ, որ կան: Վաչագան պապն էլ հիշում է, որ նախկինում գյուղում մի ավտոմեքենա կար, մնացածները սայլեր էին, եւ դրանց պահեստամասերն ինքն էր պատրաստում: Նաեւ ավելացնում է, որ ուսումնասիրելով կարի մեքենայի մեխանիզմը՝ իր համար հաստոցանման մի հարմարանք էր ստեղծել:

Խնդրում եմ պատմել Հին Խնձորեսկի մասին. *«Հին գյուղի մասին հի՞նչ պատմեմ: Հիմա հին գյուղը կա՞, լրիվ քանդված է, ծառերով պատված»: Հետո էլ՝ հե՜յ, գիդի Խնձորեսկ»:* Հին Խնձորեսկից ներկայիս գյուղատեղ են տեղափոխվել 1961-ին: Իր ու կնոջ ուժերով են տան պատերը վեր բարձրացել: *«Տան ուստան Վաչագանն է եղել, այնքան արհեստ սիրող է եղել, որ հոգնություն չուներ, տան հիմքերից մինչեւ տանիքը սարքել է, վարպետի կարիք չի զգացվել, այն ժամանակ էլ պետությունը թիկունք էր կանգնել Նոր Խնձորեսկ կառուցողներին»,* – վերհիշում տիկին Լուսյան: Ամուսինն էլ առիթը բաց չի թողնում կնոջը փառաբանելու. «Կնիկ չէր, է՜, տղամարդ ընկեր էր»: Կինն էլ, թե՝ ես իրա աշակերտն եմ եղել, մեր ձեռքերով ենք շինել մեր տունը:

Փորձում եմ տեղեկանալ, թե ի՞նչ կրթություն է ստացել, հետաքրքրական պատասխան է տալիս «Ճպուռ եւ մրջյուն», այսինքն՝ տարրական կրթությունից վեր չի բարձրացել: Ժամանակներն էին այդպիսին:

Այր ու կին այժմ մենակ են բնակվում: *«Մեր գերդաստանը հենց այս ենք»,* – ցույց է տալիս իրեն ու կնոջը: Երկու որդին, երկու դուստրն ամուսնացել են (տղաներից մեկը՝ Մոսկվայում, մյուսը՝ Երեւանում, դուստրերից մեկը եւս մայրաքաղաքում է տնավորվել, մյուսը Գորիսում բուժքույր է աշխատում: Վատ չեն ապրում զավակները, բայց այն համոզումն ունի, որ նրանք իրենց ծննդավայրում պիտի ապրեին: Իսկ այն մարդկանց, ովքեր տրտնջում են վատ ապրուստից, փոխանցում է. *«Էն, որ հիմա ասում են լավ չենք ապրում, վատ ապրելը չեն տեսել, կարտոֆիլ չկար, որ ուտենք: Հիմա լիություն է: Աշխատող մարդու համար հիմա լիքը գործ կա, աշխատիր, ապրուստ հայթայթիր»:* Նաեւ դատապարտում է մերօրյա բարքերը, մանավանդ սգո արարողությունների ժամանակ արմատավորված հացկերույթները. *«Մեր ժամանակներում, երբ տխրություն էր լինում, մեկ-մեկ բաժակ լցրել են, ողորմի տվել հանգուցյալին, մի պատառ հաց դրել բերանները: Այսքանը: Իսկ հիմա ճոխությամբ մրցում են միմյանց հետ»:*

Խնձորեսկը մեծապես տուժել է 1937-ի բռնաճնշումներից: Ձեր ազգից բռնադատվածներ եղե՞լ են,- հարցնում եմ: *«Է՜, այդ մասին մի ասա, հորս 1937-ին տարան, էլ չտեսանք»,* – ասում է կինը: Մեր ազգից էլ մեկը բոլշեւիկ է եղել, անունը՝ Թադեւոս, դաշնակցականներն են սպանել: Սպիտակ գոմի դռանը երեք հոգու կանգնեցրել են պատի տակ, գնդակահարել, մեկը Թադեւոսն է եղել,- ավելացնում է Վաչագան պապը:

Ժորա Շահնուբարյանին գյուղի մտավորականության ներկայացուցիչ կարելի է համարել. Գորիսի գյուղատնտեսական տեխնիկումի անասնաբուժական բաժինն ավարտելուց հետո աշխատանքային ուղին որպես անասնաբույժ - տեխնիկ սկսել է Հալիձոր գյուղից, մեկ տարի հետո հայրենի Խնձորեսկում էր: Բանակում ծառայելուց հետո Խնձորեսկում ակումբի վարիչ էր եւ կոմերիտմիության քարտուղար: 1959-1996 թթ. Խնձորեսկի անասնաբուժական տեղամասում էր, նախ՝ անասնաբույժ – տեխնիկ, 1964-ից՝ տեղամասի վարիչ: Աշխատանքին զուգահեռ ավարտել է Երեւանի անասնաբուժական - անասնաբուծական ինստիտուտը: 1988-ից անցել է վաստակած հանգստի, բայց դարձյալ տասը տարի աշխատել է մասնագիտությամբ:

Պատմում է, որ ժամանակին Խնձորեսկի տնտեսությունն ունեցել է տասը հազար ոչխար, երեք հազար խոշոր եղջերավոր անասուն, 18-20 հազար թեւ թռչուն, նաեւ հավելում է, որ գյուղում հավասարապես զարգացած էին թե

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

անասնապահությունը, թե դաշտավարությունը: Հետպատերազմյան տարիներին կոլտնտեսային համակարգը զգալիորեն թեթեւացրեց ժողովրդի վիճակը:

«Երբեք քաղաքում ապրելու ձգտում չի եղել. ամեն ինչից գերադասել եմ գյուղական ապրելակերպը, այն էլ ասեմ, որ օրերից մի օր միտքս ծռվեց քաղաքում բնակվելու, կրտսեր եղբայրս ասաց՝ եթե քաղաք գաս, ես գյուղ եմ վերադառնալու, մենք գյուղում ծխացող օջախ պիտի ունենանք: Ով որտեղ էլ ապրում է, միեւնույն է, հայրական օջախն անընդհատ ձգում է: Մշտապես գյուղում եմ բնակվել, ուստի երկար եմ ապրել, – զրույցի վերջում եզրակացնում է զրուցակիցս եւ ասում, – *այսօր շրջապատված եմ զավակներով,թոռներով, ծոռներով եւ վայելում եմ երջանիկ ծերությունը: Ուրախ եմ:*

Իսկական եւ զտարյուն խնձորեսկցի եմ»:

Անասնաբույժի մասնագիտությամբ մոտ կես դար աշխատելով Խնձորեսկում, մոտիկից ճանաչել է խնձորեսկցիներին՝ իր համագյուղացիներին, դրվատանքի խոսք ասել այն մարդկանց հասցեին, ովքեր ինչ-որ չափով հարստացրել են իրենց բնօրրանի պատմությունը: Մտնելով գրական դաշտ՝ մեծ հավակնություններ չի ունեցել, այլ իր ծննդավայրի երեւելի մարդկանց սերունդներին ճանաչելի դարձնելու ազնիվ մղումով, այն գիտակցությամբ, որ գրքին հավաստիություն են հաղորդում ճշմարտությունը, արդարությունը, իրական փաստերի պարզ նկարագրությունը:

Նախ փորձ է արել ժողովել, հավաքել գյուղական թեմաներով զրույցներ, զավեշտալի դիպվածներ, զվարճալի պատմություններ ու պատկերներ, ժողովրդական բանահյուսության նմուշներ՝ առածներ, ասացվածքներ, նաեւ կազմել է Շահնուբարյանների տոհմածառը: Միով բանիվ, առաջացած տարիքում առօրյա պարապությունը իմաստավորել է հայրենի եզերքի բանավոր մասունքները փրկելու առաքելությամբ: Թեպետ սիրողական մակարդակով շարադրված՝ 2018 թվականին ընթերցողի սեղանին է դրել «Խնձորեսկ՝ մեր օջախ» գիրքը, որում շատ են իմաստախոսությունները, ահավասիկ՝. *«Տրեխ*

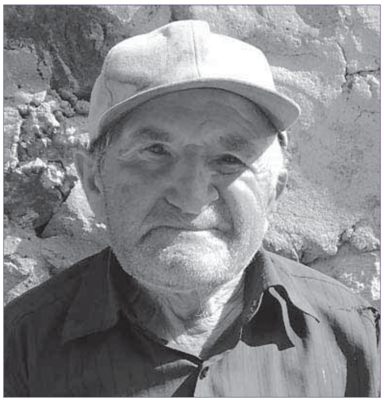

Վաչագան Թելունց

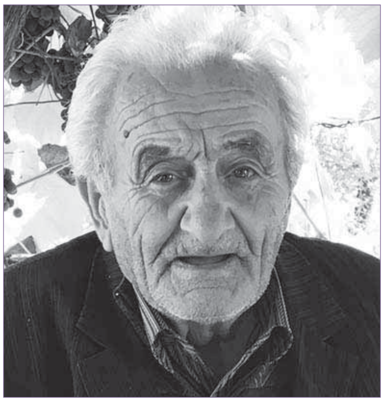

Ժորա Շահնուբարյան

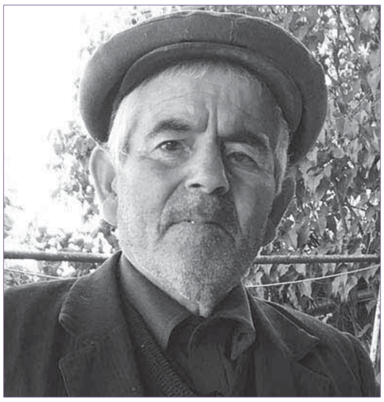

Միշա Հակոբջանյան

հագած մարդուց վտանգ չսպասեք, դրանց կռիվը, ղալմաղալը, վեճերը կլինեն արտի, բոստանի, չափարի համար, եւ իրար հետ շուտ կհաշտվեն: Իսկ մունդիր հագած մարդկանց կռիվը, վեճերը կհասնեն արյունահեղության, անգամ, մարդկային զոհերի»:

Իսկ ի՞նչ մղումով է ծնվել գիրքը, որ մի բաց է լրացնում մինչ այդ Խնձորեսկի մասին գրվածների շարքում. «Չորս տարի առաջ որոշել էի Խնձորեսկի մասին գիրք գրել, կհարցնեք. ինչպե՞ս ծնվեց գաղափարը: *«Գորիսի հանրագիտարան» ծավալուն գիրքը կա. մի անգամ՝ թերթելով՝ նկատեցի որ մեծ թվով խնձորեսկցիներ տեղ չեն գտել այդ հանրագիտարանում: Հայաստանի գրողների միության Սյունիքի մասնաճյուղի նախագահ Արկադի Ծատուրյանին ասացի, որ սա վիրավորանք է խնձորեսկցիներին: Հակադարձեց, թե ես էլ եմ վիրավորված, բայց ի՞նչ կարող եմ անել: Ասացի՝ մեր գյուղն առանձնացնենք, պատասխանեց՝ թե ողջունելի քայլ է, բայց ծանր պարտականություն է: Հուսադրեցի՝ ասելով, մեկ-երկու տարում այդ գործը կանեմ, բայց չորս տարի տեւեց նախաձեռնած ձեռնարկս: Գիրքը միայն Խնձորեսկին եւ նրա նշանավոր մարդկանց է վերաբերում»:*

Ինչ խոսք, որ Խնձորեսկը երեւելի մարդիկ շատ ունի: Հանդիպե՞լ է գյուղի մեծերին. *«Գարեգին Սեւունցի հետ մեր տան այս սրահում նստել ենք հացի: Այդ հանդիպման մասին գրքում գրել եմ՝ «Հանդիպում համագյուղացի գրողների հետ» ենթավերնագրի տակ: Առիթ ենք ստեղծել հանդիպելու: Սեւունցի նման գրող չի եղել: Մի քանի անգամ փորձել են նեղել, չի հաջողվել: Սեւունցն ինձ ու ընկերոջս խրատներ է տվել՝ մասնավորապես ասելով, որ կյանքում քծնանքից հեռու մնանք՝ մեզ համոզելով, որ այն տղամարդու համար մեծ ստորություն է»:*

Վերջում հարց եմ ուղղում՝ Խնձորեսկի ապագային առնչվող: Մի քիչ մտածելուց հետո հարցնում է. *«Որ ճշմարտությունն ասեմ, գրելո՞ ես: Եթե այսպես շարունակվի, գյուղի ապագան կործանված է: Օրեցօր գյուղի երիտասարդությունը գյուղից հեռանում է, մեծերն էլ մահանում են: Էլ ի՞նչ ապագա սպասես գյուղից: Որ ասեմ՝ հինգ տարուց հետո ավելի լավ է լինելու, կհավատա՞ս: Գյուղերը գարնան ձյան պես հալվում-անհետանում են: Գյուղատնտեսությունը վերադասի կողմից անտեսված է, սեփականաշնորհման քողի տակ Հայաստանը քանդվեց»:*

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« Üàðºð Æ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

Նոր կամ որդի Խնձորեսկ

Հին Խնձորեսկի կենդանությունը տեւել է մինչեւ 1956-57 թվականները: 1956 թվականից սկսել է այն թափուրվել, սկզբում՝ դանդաղ, հետո՝ շատ արագ...

Նոր գյուղը կառուցվել է հին գյուղի հաշվին: Հին գյուղում ամեն ինչ քանդվել է: Բնակիչները, ինչ հնարավոր է եղել՝ շինաքար, շինափայտ, թիթեղ, քաշել- տարել են իրենց նոր տները կառուցելու համար:

Այն ժամանակվա իշխանությունների թույլտվությամբ հին ու պատմական Խնձորեսկը մի քանի տարում վերածվել է համատարած ավերակների:

Քանդվել են բոլոր տները, ճարտարապետական նշանակության շինությունները, սյունազարդ կառույցները, դաբերն ու դարադամները:

Հին գյուղի շինանյութը դարձել է նոր կառուցվող գյուղի հիմնական հումքը: Պետության կողմից դրամական փոխհատուցման մասին խոսք անգամ չի եղել:

Գյուղը ձորից հանելու եւ հարթության վրա նոր գյուղ կառուցելու գաղափարը, ծրագիրը բարձրացվել է դեռեւս Մեծ հայրենականից առաջ՝ 1931 թվականին: Գյուղը հարթություն տեղափոխելու պահանջն էլ ավելի է մեծացել 1931 թվականին տեղի ունեցած երկրաշարժից հետո: Այդ մասին իր «Խնձորեսկ» վեպում փոքրիկ անդրադարձ ունի արձակագիր Սուրեն Այվազյանը:

Ահա թե ինչ է գրում նա. *«Համատարած կոլեկտիվացումից հետո՝ սով, աղքատություն եւ հանկարծ երկրաշարժ...*

Խնձորեսկում երկրաշարժը մի ժայռ է շուռ տալիս, ձորի մեջ երեք տուն է լինում փորած եւ 17 շնչից հնարավոր է լինում փրկել մի ծծկեր երեխայի»:

Դրանից հետո շատերի մոտ մտավախություն է առաջանում, որ էլի երկրաշարժ կարող է լինել, ու նորից ժայռեր կփլվեն, եւ նոր տներ կմնան փլվածքների տակ: Օրվա խնդիր է դառնում գյուղը ձորից հանելը եւ նոր գյուղ կառուցելը հարթության վրա: Այն ժամանակվա գյուղխորհուրդը, ինչպես վկայում է Այվազյանը, ընդհանուր ժողով է հրավի-

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºÐÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

րում այդ հարցը քննելու օրակարգով: Նոր ստեղծված կոլտնտեսության ղեկավար Յասոնը եւ բջջի քարտուղար Ռուբեն Բեգլարյանը բացում են ժողովը: Ժողովին մասնակցում է շրջկոմի երրորդ քարտուղար, համագյուղացի Սամսոն Թաթարյանը: Գյուղխորհրդի նախագահը խոսում է գյուղի տեղափոխման անհրաժեշտության մասին: Նա ասում է. *«Դժվար է բաժանվել այս ձորերից, տներից, բայց դե անիծված երկրաշարժը ցույց տվեց, որ գյուղի տեղափոխումն անհրաժեշտ է: Ուրեմն՝ եթե դեմ չեք, Խնձորեսկի հազար տունը պետք է թողնենք անտեր եւ նորից հազար տուն պիտի շինենք, ասենք, Փըրթոսի հարթությունում եւ կամ Կուրաթի մյուս կողմում»:*

Լինում են թեր եւ դեմ կարծիքներ: Շատերը լռում են: Եւ հանկարծ, լռությունը խախտում է Ճատունց Սուղին, որ ղեկավարներին հակառակ խոսք է ասում: Ահա թե մասնավորապես ինչ է ասում նա. *«Վերստուգիչ հանձնաժողովի նախագահ ընկեր Բագրատը երիտասարդ է, կարող է լավ չի հասկանում, թե ինչ ասել է Խնձորեսկ: Խնձորեսկը սար է: Սարը տեղահան չեն անում: Խնձորեսկը պատմություն է՝ առաջ ու ետ չեն գցում: Հանում եք Խնձորեսկը , լավ, բա չե՞ն նեղանա մեր հինգ գերեզմանատների հանգուցյալները, իսկ չե՞ն տխրի մեր եկեղեցիները, մեր սրտերը չե՞ն ճաքի անտեր թողած տների կարոտից: Մենք, ընկերներ, ձորից չպիտի դուրս գանք: Ես՝ մեռած, դուք՝ սաղ, ձորերից դուրս չգաք: Ձորերը մեր կյանքը երկարացնում են: Մեր քերծերը արեւ ու կյանք են: Խնձորեսկը մեր հայրենիքն է: Հայրենիքը չեն փոխում»:* Սակայն շատերի լուռ համաձայնությամբ որոշվում է գյուղը տեղափոխել Կուրաթ գետի ձախ ափը:

Պետական միջոցներով բուռն թափով սկսվում է նոր գյուղի շինարարությունը: Կուրաթ գետի ձախ ափի ընդարձակ հարթությունը վերածվում է շինհրապարակի:

Տեղական քարով ու ավազով կառուցվում են նոր ու ժամանակակից տներ, օժանդակ շինություններ, ձեւավորվում են փողոցներ: Բայց դեռ գյուղացիներից ոչ ոք այնտեղ չտեղափոխված՝ պետական հրահանգավորումով դադարեցվում է նոր գյուղի շինարարությունը: Եվ բոլորովին անսպասելի այս անգամ այլ որոշում է կայացվում: Ըստ այդ նոր ու տարօրինակ որոշման՝ գյուղի բնակչությունը պիտի տեղափոխվեր Արարատյան դաշտ: Այդպիսի որոշում կայացվում է նաեւ շրջանի բոլոր գյուղերի համար: Ըստ այդ ծրագրի՝ Գորիսի շրջանի բնակավայրերը պիտի տեղահան արվեին եւ բնակեցվեին Արարատյան դաշտի աղուտներում:

Ողջ գյուղն ըմբոստանում է այդ որոշման դեմ: Ոչ ոք չի ուզում իր տուն ու տեղը լքել եւ գնալ այդ մոծակների աշխարհը:

Շրջանի բնակչության տեղափոխման ծրագիրը ձախողվում է: Ձախողվում է նաեւ Խնձորեսկի բնակչության տեղափոխման ծրագիրը: Արդյունքը լինում է այն, որ դադարեցվում է Կուրաթ գետի հովտում Նոր Խնձորեսկի կառուցման շինարարությունը:

Միայն հետագա տարիներին է պարզվում, թե «Վերեւներում» ինչո՞ւ են այդքան շահագրգռված եղել, որ գյուղը տեղափոխվի Արարատյան դաշտ: Մինչեւ հիմա էլ ժողովրդի մեջ պտտվում է այն կարծիքը, որ այդպիսի որոշում կայացվել է հայ-ադրբեջանական (իհարկե, Մոսկվայի համաձայնությամբ ու հորդորով) ինտերնացիոնալիստ կոմունիստ ղեկավարության դավադիր համաձայնության պայմաններում: Ըստ այդ ծրագրի՝ ամբողջ Զանգեզուրը պետք է հայաթափվեր եւ բնակեցվեր ադրբեջանցիներով: Այլ կերպ ասած՝ Զանգեզուրն էլ պիտի արժանանար Ղարաբաղի ճակատագրին, Զանգեզուրն էլ պիտի բռնակցվեր Խորհրդային Ադրբեջանին: Սա նշանակում էր՝ այն ծրագիրը, որ ազերի մուսաֆաթները փորձել էին տարիներ շարունակ բոլոր միջոցներով ու հատկապես պատերազմով իրականության դարձնել եւ չէին կարողացել Նժդեհականների հայրենանվեր պայքարի հետեւանքով, այժմ արդեն խաղաղ պայմաններում, դյուրին ճանապարհով ուզում էին իրականություն դարձնել:

Բայց հեռուն գնացող այս դիվային ծրագրից միանգամայն անտեղյակ ժողովրդին այնքան էլ հեշտ չէր պոկել իր պապական հողից: Եվ ոչ մի զանգեզուրցի հեռավոր կերպով անգամ չէր մտածում տեղահան լինել եւ դրանով իսկ այս անգամ էլ ձախող- →

“

Միայն հետագա տարիներին է պարզվում, թե «Վերեւներում» ի՞նչու են այդքան շահագրգռված եղել, որ գյուղը տեղափոխվի Արարատյան դաշտ:

Գյուղը ձորից հանելու եւ հարթության վրա նոր գյուղ կառուցելու գաղափարը, ծրագիրը բարձրացվել է դեռեւս Մեծ հայրենականից առաջ՝ 1931 թվականին:

“

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

վում են Զանգեզուրն ակամա ազերի բռնակալներին հանձնելու ծրագիրը:

Գալիս են ուրիշ ժամանակներ: Ինչպես ամենուրեք ողջ Հայաստանում, այնպես էլ Զանգեզուրի վրա կախված է 37-ի բռնադատումների ահավոր մղձավանջը, որից հետո էլ սկսվում է Հայրենական մեծ պատերազմը:

Ողջ երկիրը ելնում է ֆաշիզմի դեմ կենաց ու մահվան պայքարի: Մոռացվում են Կուրաթի հովտի շինարարությունն էլ, Արարատյան դաշտ տեղափոխվելու հարցերն էլ:

Հետպատերազմյան տարիներին մարդիկ հազիվ պատերազմի վերքերն էին բուժում: Անտղամարդ մնացած գյուղը սգում էր իր անդառնալի կորուստները:

Խնձորեսկի վիթխարի ձորում թագավորում էին սովն ու աղքատությունը:

Պատերազմից հետո վերադարձած հատ ու կենտ տղամարդիկ, կանայք ու երեխաներ, գիշեր-ցերեկ աշխատում էին՝ վարում, ցանում, հնձում, կալսում, եւ պետությունն ամեն ինչ գալիս հավաքում-տանում էր: Գյուղացին մնում էր թշվառ ու տկլոր վիճակում:

Աշխատավոր մարդիկ ենթարկվում էին դաժան հալածանքների: Ահ ու սարսափ էր ամենուր: Գյուղի ղեկավարությանը թույլատրված էր ծեծի ենթարկել մարդկանց: Մի փոքրիկ զանցանքի դեպքում մարդը ենթարկվում էր խոշտանգումների: Մի բուռ ցորեն դաշտից վերցնելու համար մարդկանց բանտարկում, ուղարկում էին Սիբիր:

50-ական թվականներից սկսած կյանքը մի քիչ բարելավվում է: Վերանում են սովն ու թշվառությունը: Կամաց-կամաց ձեռքի աշխատանքներին փոխարինելու է գալիս տեխնիկան: Կենցաղ է մտնում ավտոմեքենան: Արտ ու հանդում հռնդում են կոմբայններն ու տրակտորները: Գրաստները դուրս են գալիս շրջանառությունից: Հանգիստ ու կուլտուրական ապրելու պահանջը մեծանում է: Քարատակներում, ժայռե նեղվածքներում ապրող մարդիկ ուզում են նոր կյանքով ապրել: Բացի դրանից ձորագյուղի պայմաններում ապրող մարդկանց համար դժվար էր օգտագործել տեխնիկական շատ միջոցներ: Ժամանակի հետ տիրապետող է դառնում ձորից դուրս գալու պահանջը: Բնակչության մեծ մասի ցանկությունը՝ դուրս գալ ձորի նեղվածքներից, ապրել հարթավայրում, դառնում է կենսական պահանջ:

1955 թվականին տեղի է ունենում կոլտնտեսականների ընդհանուր ժողով, որտեղ որոշվում է գյուղը ձորից հանել:

Այդ ժամանակ կոլտնտեսության նախագահին էր Հայրապետ Գրիգորյանը (Շորուն Հաբեդը):

Իրար են բախվում երկու հակառակ կարծիքներ: Գյուղացիների մի մասը (ասում են մեծ մասը) գտնում է, որ գյուղը պետք է տեղափոխել Կուրաթի գետի ձախափնյա հովիտը, որտեղ դեռեւս պատերազմից առաջ տներ էին կառուցվել:

Շինություններ էին ստեղծվել, տեղում բավական շինաքար էր պահպանվել: Հաշվի առնելով գյուղի զարգացման հեռանկարը՝ մարդիկ պատճառաբանում էին, որ Կուրաթի ձորի տեղանքը հարմարավետ է, տեղը հարթ է, ջուրն առատ է, հումուսառատ է: Երկրորդ կարծիքի կողմնակիցները գտել են, որ գյուղի տեղափոխման ամենահարմար վայրը՝ Փրթոսը՝ նախ մոտ է հին գյուղին, եւ հետո այդտեղ են գտնվում գյուղի դպրոցը, մի շարք տնտեսական օբյեկտներ՝ պահեստներ, չորանոցներ, ավտոգարաժ եւ այլն: Որպես առավելություն նշում են այն հանգամանքը, որ այդտեղից աչքիդ առջեւ երեւում է հին գյուղը: Ինչ վերաբերում է խմելու ջրի հարցին, ապա Փրթոս թաղամասի փեշերին շատ սառն աղբյուրներ կան, որոնցից կօգտվի ժողովուրդը, մինչեւ նոր ջրագծի անցկացումը: Որքան էլ տարօրինակ է, անցնում է երկրորդ առաջարկությունը, այսինքն նոր Խնձրեսկը Փրթոսի տափարակում կառուցելու առաջարկը: Սակայն նոր գյուղի տեղանքային պայմանները, մինչեւ հիմա էլ գտնում են, որ թույլ է տրվել ճակատագրական սխալ. գյուղը պետք է տեղափոխվեր Կուրաթի գետի հովիտը, բայց այդպես չարվեց մի քանի ղեկավարների քմահաճությամբ:

Այն ժամանակ շատերն էին կարծում, որ պետությունը փոքր ի շատե նյութական օժանդակություն ցույց կտա, որով գյուղացիները ձեռք կբերեին անհրաժեշտ շինանյութեր եւ իրենց տները (հին գյուղի տները) չեն քանդի: Բայց այդպես չեղավ: Մարդիկ իրենց տները կառուցեցին սեփական միջոցներով ու հնարավորություններով: Մեծ ափսոսանքով, բայց գյուղացիները ստիպված էին իրենց տները քանդել եւ եղած շինանյութերը բարձրացնել վեր՝ նոր գյուղատեղ:

Վերին եւ ներքին ղեկավարության աչքի առաջ քանդվեց մի հին ու պատմական գյուղ, եւ նրանցից ոչ ոք չմտածեց անգամ, որ կործանվում է հնությունների մի զարմանահրաշ թանգարան:

Տնտեսությունը կարողանում է միայն տուն կառուցողներին օգնել տրանսպորտային միջոցներով: Սկզբում դանդաղ, բայց հետո արագ թափով կառուցվում է նոր Խնձրեսկը: Մարդկանց մի մասը դեռեւս չէր ուզում դուրս գա ձորից: Մի մասն էլ ոչ մի հեռանկար չէր կապում Փրթոսում կառուց-

Վերին եւ ներքին ղեկավարության աչքի առաջ քանդվեց մի հին ու պատմական գյուղ, եւ նրանցից ոչ ոք չմտածեց անգամ, որ կործանվում է հնությունների մի զարմանահրաշ թանգարան:

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

վող գյուղի հետ:

Տնտեսության ղեկավարությունը (սկզբում Հայրապետ Գրիգորյան, հետո՝ Հայկ Ալեքսանյան) ամեն կերպ օգնում, օժանդակում է մարդկանց, որ գյուղն արագ կառուցվի:

Հին Խնձորեսկի (ձորի Խնձորեսկի) պռնկին ձգված սարահարթում, որ Փրթոս էր կոչվում, վաղուց իրենց տներն ունեին Փանդուցները՝ Արամը, Հրաչյան, Լեւոնը: Այդ տներից ոչ հեռու առաջինն իրենց տներն են սկսել կառուցել ավտովարորդ Հայրապետ Իշխանյանը, դպրոցի տնօրեն Մեսրոպ Ալավերդյանը, Սարգիս Բաբալարյանը: Հայրապետն իր կառուցվելիք տան քարերը կրում էր հին գյուղից՝ իր փոքրիկ բեռնատարով՝ օր օրի բարձրացնելով իր տան պատերը: Շատերն իրենց քանդած տների շինանյութը գրաստներով էին բարձրացնում նոր գյուղատեղ: Կային թերահավատներ, որոնք չէին համոզվում, որ Փրթոսի սարահարթում գյուղ կստեղծվի եւ կասկածամտորեն սպասում էին դեպքերի հետագա ընթացքին: Չնայած դրան, դանդաղ, բայց հաստատուն կերպով ձեւավորվում էր նոր Խնձորեսկը: Հայրապետ Իշխանյանի օրինակին հետեւեցին Սամվել Ակլունցը, Վոլոդյա Սարդարյանը, Սմբատ Ավետիսյանը...

Նոր գյուղի կառուցման հատակագծի եւ ճարտարապետական ձեւավորման պատասխանատուն ինժեներ Մուկուչն էր, ով ուներ ընդամենը շինարարական միջնակարգ կրթություն:

Մուկուչն էր, իր ընկերոջ՝ Սայունց Միսակի հետ, որոշում, թե որ տունը որտեղ ու ինչպես պիտի կառուցվի:

Գյուղում հայտնի որմնադիրներ Հովսեփ Ջուլհակյանի, Սերոբ Սայունցի, Միսաք Սայունցի, Արտավազդ Մեժլումյանի, Շմավոն Ջուլհակյանի համար աշխատանքային լայն ճակատ է բացվում: Նրանց՝ այդ վարպետների ձեռքերով են կառուցվում գյուղի երկհարկանի տները՝ լուսավոր պատշգամբներով, բարեկարգ բակերով:

Գյուղում այդ ժամանակներում գործում էր այսպես կոչված շինարարական բրիգադ՝ Վահան Աբրահամյանի գլխավորությամբ, որը հիմնականում զբաղվում էր օժանդակ կառուցապատումներով, տնտեսության համար կարեւոր նշանակություն ունեցող շինարարական կառույցներով:

Մեծ ծավալի գործեր էին կատարում ավտովարորդներ Բադունց Վալոդը, Սարդարյան Վոլոդյան, Արամ Բալոյանը (Ցկանանց), Գառնիկ Աղաբեկյանը, որոնք ձորից կրում էին քանդված շենքի քարերը եւ այլ շինատեսակներ:

Բոլորը գիտեին, որ հինը քանդել չէր կարելի, բայց ստիպված քանդում էին, քանի որ այդպես ավելի էժան էր նստում:

Վերեւներում էլ տեղյակ էին Մարտիրոս Սարյանի խոսքին. «Հին Խնձորեսկը պետք է պահել ու պահպանել որպես հնությունների խոշոր թանգարան: Այդպիսի հրաշքային տեղ աշխարհում քիչ կա»: Գիտեին, բայց չպահպանեցին...

Բոլորը գիտեին, որ հինը քանդել չէր կարելի, բայց ստիպված քանդում էին, քանի որ այդպես ավելի էժան էր նստում:

Հետաքրքիրն այն էր, որ գյուղացիներից շատերը ձգտում էին իրենց առանձնատները կառուցել Փրթոսի սարահարթի թեքությունների վրա, որ դեպի ձորերն ազատ հողատարածք ունենան՝ իրենց անասունները պահելու, արածեցնելու համար:

Շատերը դուրս էին գալիս վերեւ, սարալանջի բաշերին նոր քերծի տներ փորում, քարատակներ փորում, քարատակներ կտրում, ժայռերի մեջ՝ որպես կենցաղային օժանդակ հարմարություններ, որպես մառաններ, խոտ ու ծղոտի ծածկարաններ, որպես անասնագոմեր:

Գյուղի հնաբնակներից երկուսը, օրինակ, Արտեմ Սաթունցը եւ Սիրավանց Արամը, Վարդերի ձորի բաշերին ժայռերի ծոցում մեծ քարատակներ փորեցին՝ իբրեւ կացարաններ:

Նոր Խնձորեսկի կառուցման հիմնական հոգսերից մեկը գյուղատեղ խմելու եւ ոռոգման ջուր հասցնելու խնդիրն էր: Որոշվում է գյուղին մոտիկ սարից, Ցըրըղանի ձոր կոչված տեղանքից բխող տասնյակ աղբյուրների ջրերը հավաքել եւ 7 կմ հեռավորությունից ինքնահոս ջրագիծ անցկացնել եւ բերել հասցնել գյուղ: Այս կենսական հարցով շահագրգիռ էր ամբողջ գյուղը: Եվ ահա միահամուռ ուժերով մեծ ու փոքր ձեռնամուխ են լինում այս գործին: Մեծ դժվարությամբ ջրատար խողովակներ են ձեռք բերվում եւ տասնյակ ձոր ու քարափի վրայով ջուրը հասցվում է գյուղ: Գյուղը նոր տեսք է ստանում: Ամրապնդվում է մարդկանց հավատը գյուղի ապագայի նկատմամբ: Տնամերձերը դառնում են կանաչ պարտեզներ: Հիմնվում են այգիներ, ծառաստաններ: Արժե այստեղ մեջբերել համագյուղացի նշանավոր արձակագիր Սուրեն Այվազյանի խոսքը, որտեղ հեղինակն ուզում է հատկապես ընդգծել հին ու նոր գյուղերի տարբերությունը. *«Տափակ, մաքուր ավլած կտուր: Մի անկյունում կարմիր, կիսած կճուճ, որից պալան-պալան ծուխ է ելնում, կապույտ ծուխ: Եվ ծխի բույր, եւ չոր խոտի, վառվող աթարի բույր եւ տաք լավաշի:*

Կովերի բառաչը, ոչխարների մայուն, աքաղաղների ձիգ ձգվող կանչ եւ ձիերի վրնջոց, որից օդն ալիքվում է: Մարդիկ տան գործած, չուխաներով՝ կարված այնպես, որ ավելի ընդգծվի թիկունքի լայնությունն ու մեջքի բարակու- →

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

թյունը, ոչխարենու սեւ ու դիք փափախներով, որ ավելի մեծ երեւան իրենք իրենց աչքում եւ իրենց կանանց: Եվ անպայման բեղեր, որքան երկար, այնքան լավ:

Սա մեր հին գյուղն էր:

Հիմա՝ նոր գյուղի մասին.

Տներ երկհարկանի, իրար նման չափած-ձեւած հողակտորներով:

Դեմը գոմեր՝ իրար նման, դեզեր՝ իրար նման, հնձիչներ, այլ մեքենաներ: Դենը կանաչ բլուրներ, դենը տրակտորով վարած հողեր, հնձած արտեր ու չհնձած, դենը՝ սարեր՝ երկինքը քաշած գլուխներին...

Սա մեր նոր գյուղն է. Հին գյուղում»:

Նոր Խնձորեսկի կառուցման տարիները նշանավորվեցին Տաթեւիէկի հզոր շինարարության, Խոտ-Կոռնիձոր ջրանցքի անցկացման իրողություններով: Դա Զանգեզուր աշխարհի տնտեսության եւ սոցիալական կյանքում տեղի ունեցած ամենախոշոր իրադարձություններից մեկն էր: Դրանք Որոտան գետի խելահեղ ընթացքը կասեցնելու, լույս արարելու եւ հողային հսկայական տարածություններ ոռոգելի դարձնելու ժամանակներ էին:

Տաթեւիէկի եւ ջրանցքի շինանարարության աշխատանքների մասնակցեցին նաեւ խնձորեսկցի տասնյակ երիտասարդներ:

Խնձորեսկցիներից շատերն իրենց մասնակցությունը բերեցին հատկապես Վարդերի ձորից մինչեւ Կուրաթի ձոր ձգվող երկու կիլոմետրանոց թունելի փորման աշխատանքներին:

Այս աշխատանքները կատարելու համար խնձորեսկցի Էմիլ Բուդաղյանի գլխավորությամբ խնձորեսկցի երիտասարդներից ստեղծվեց աշխատանքային բրիգադ: Կապանի հանքաշխարհից հայրենի գյուղ վերադարձավ անվանի հորատող Գառնիկ Կլազանցը: Հորատողների հատուկ բրիգադում ընդգրկվեցին Սաշիկ (Հայդուկ) Սիրավյանը, Յուրիկ Շահնազարյանը, Միշա Առուշանյանը: Թունելի փորման ինժեներական գործերին մեծապես օգնում էր Հրաչիկ Աբրահամյանը:

Դեպի Կուրաթի ձոր տանող թունելի կառուցապատման աշխատանքներում անգնահատելի էր հատկապես հորատող եւ պայթեցնող Սաշիկ Սիրավյանի դերը: Ջրանցքի անցկացման վիթխարի շինարարության գործում իրենց հերոսական գործերով աչքի ընկան խնձորեսկցի բուլդոզերավարներ Վաղարշակ եւ Վոլոդյա Թունյանները:

Եվ ջուրը հասավ (Որոտան գետի ջուրը) Խնձորեսկ, հասավ Տեղ գյուղ, հասավ Կոռնիձոր:

Ջրի կենարար ու կապույտ երակների ցանցով պատվեցին դաշտերը: Խնձորեսկի 1200 հեկտար հողատարածություն դարձավ ոռոգելի: Ցավոք, հետագայում գյուղատնտեսության վարման համայնավարման եղանակի վերացումից հետո (Ղարաբաղյան շարժման եւ սեփականաշնորհման խառն ժամանակներում), դաշտերում տարածված ոռոգման ջրատարները շարքից դուրս եկան, խողովակները թալանի մատնվեցին, ջրագծերը ոչնչացան...

Անցնում են տարիները տարիների հետեւից, հին Խնձորեսկը չի մոռացվում: Ընդհակառակը, այն օրեցօր զգեստափոխվում է, ստանում նոր իմաստ ու բովանդակություն՝ դառնալով նոր սերունդների ուսումնասիրության վայր ու վիթխարի հիշատակարան, դառնում թանկ ու երանելի, անփոխարինելի հանգստավայր:

Մի անգամ եւս անդրադառնանք արձակագիր Սուրեն Այվազյանի պատգամախոսությանը: Ահա ինչպես է նա որդիական սիրով ու հուզմունքով, նաեւ ափսոսանքով ու կարոտով խոսում իր հարազատ գյուղի՝ հին Խնձորեսկի մասին:

«Մինչ ասֆալտապատ ճանապարհով Նոր Խնձորեսկ մտնելը եկեք ես ձեզ տանեմ այն Խնձորեսկը, որ հիմա չկա, բայց դեռ ապրում է մեր հիշողություններում:

Գնամ, կենդանացնեմ ձեզ համար, որ տեսնենք, դուք էլ ուրիշներին պատմեք, որ նա գոնե հիշողությունների մեջ կենդանի կմնա, ոչ նրա համար, որ դրա կարիքն զգում է մեռած Խնձորեսկը, այլ որ մենք՝ ապրողներս, ենք զգում, եւ դա պետք է մեզնից հետո եկողներին...

Եկեք տասը դարերի այս ոտնահետքերով, որ մեռնում են լեռնային մանրածաղիկների ու զառ խոտերի մեջ, մտնենք տասը դար ապրած Խնձորեսկ եւ փորձենք կենդանացնել թեկուզ նրա տասը օրը»:

Գյուղի մեկ այլ որդի՝ արձակագիր Գարեգին Սեւունցը «Խնձորեսկ» ակնարկում գրել է.

«Քայլում եմ դեպի Ներքին թաղը, չգիտեմ ինչու կարծելով, թե ահա ուր որ է կլսեմ գյուղի ծնունդ կոմպոզիտոր Աշոտ Սաթյանի թովիչ, հոգեզմայլ մեղեդիները, Խորհրդային Միության ժողովրդական արտիստուհի Տաթեւիկ Սազանդարյանի անուշ ձայնը:

Քայլում եմ դեպի Ինը մանուկի աղբյուրը, դեպի Շռանի գլուխը, եւ թվում է , թե ինչ-որ մեկը կարտասանի ընկերոջս՝ այս նույն գյուղի ծնունդ Սուրեն Այվազյանի գյուղի մասին գրած մի քիչ թախծոտ, բայց սրտառուչ ու սրտաբուխ պատմվածքները:

Այս ձորում կա անտեսանելի ուժ, որը ստեղծագործ աշխատանքի լիցք է տալիս իր զավակներին:

Արդյո՞ք մեր երկնքի վառ աստղերի լույսից է այն իմ շուրջը տարածված խոտի ու աթարի խառը հոտից, մեր ձորի անուշահամ մրգերի թթի, կեռասի, խնձորի, տանձի, խաղողի ու թզի հյութից, թե՞ մեր աննման լավաշից ու բոքոնից»:

ԱՐԿԱԴԻ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« Üàðºðæ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

Ներքին Խնձորեսկ

Կարեն Դեմիրճյանն այդ տարիներին Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտկոմի առաջին քարտուղարն էր, ով հավանություն տվեց Գորիսի շրջկոմի նախաձեռնությանը՝ սահմանագլխին կառուցելու նոր բնակավայր:

Ռոբերտ Ալեքսանյան, ով այդ տարիներին Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Գորիսի կուսշրջկոմի առաջին քարտուղարն էր եւ Ներքին Խնձորեսկի հիմնադրման նախաձեռնողներից մեկը:

Ընթերցողն արդեն Ներքին Խնձորեսկի մասին գիրք ունի:

Հանգամանալից գրված է գյուղի պատմությունը, ներկայացված են այն հիմնական շարժառիթները, որոնք կապված են նոր գյուղի հիմնադրման, ստեղծման հետ:

Բավարարվենք միայն մի քանի կարճառոտ տեղեկություններով:

Ադրբեջանի սահմանագլխին գյուղ հիմնելու գաղափարը ծագել է դեռեւս անցյալ դարի յոթանասունական թվականներից:

Այն ժամանակներում դա ուներ ինչպես տնտեսական, քաղաքական, այնպես էլ բարոյական մեծ նշանակություն:

Ոչ այնքան բացահայտ, որքան ներքին կարգով գործը գլուխ բերելու համար մտածում էին ինչպես վերին, այնպես էլ իշխանության ստորին էշելոններում:

1981-82 թվականների բավական կարճ ժամանակի ընթացքում Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղար Կարեն Սերոբի Դեմիրճյանը երկու անգամ ժամանում է Գորիս եւ երկու անգամ էլ լինում Խնձորեսկում եւ, գյուղի աշխատավորության հետ հանդիպելու պատրվակով, շրջանի ղեկավարության հետ շրջագայում գյուղի հանդերում, լինում ճիշտ այն հանդամասում, ուր հիմա գտնվում է Ներքին Խնձորեսկը: Շատ հավանական է, որ հանրապետության առաջին դեմքը հայոց հողի վրա՝ Ադրբեջանի սահմանագլխին բնակավայր հիմնելու նպատակով է եղել Խնձորեսկում, եւ հենց ինքն է որոշել ապագա բնակավայրի տեղը:

Խորհրդային ժամանակների գաղտնիության պայմաններում, իհարկե, մարդիկ այդ մասին իմանալ չէին կարող: Մի կողմից էլ դա այն ժամանակներն էին, երբ Ադրբեջանը հրաժարվել էր Խնձորեսկի (եւ առհասարակ ոչխարաբույծներին) ոչխարաբուծական ֆերմային արոտատեղ տրամադրելուց:

Դա պարզապես նշանակում էր, որ ժողովրդից գաղտնի ներքին հակասություններ էին առաջացել Խորհրդային Ադրբեջանի եւ Խորհրդային Հայաստանի միջեւ:

Այդ մասին ոչ ոք բարձրաձայն ասել չէր կարող, բայց ամեն ինչից երեւում էր, որ դա հենց այդպես էլ կա:

Այդ տարիներին ժողովրդի մեջ շշուկներ էին տարածվել, թե Հեյդար Ալիեւը եւ Կարեն Դեմիրճյանը Մոսկվայում վիճել են իրար հետ եւ իբր Դեմիրճյանը, հայ ժողովրդին վիրավորելու համար, ապտակել է Ալիեւին: Գուցե այդպես չի եղել, բայց որ նման մի բան, այնուամենայնիվ, եղել է, դրանում երկու կարծիք լինել չի կարող:

Այդ տարիներին ինչպես Ղարաբաղի, այնպես էլ Հայաստանի մտավորականներից ու անվանի մարդկանցից շատերը նամակներ էին հղում Բրեժնեւին՝ Ղարաբաղն Ադրբեջանի կազմից հանելու եւ այն օրինական տիրոջ վերադարձնելու պահանջով: Հայտնի է, օրինակ, ականավոր գրող Սերո Խանզադյանի շատ համարձակ նամակը՝ ուղղված Բրեժնեւին՝ Ղարաբաղի հարցում պատմական արդարությունը վերականգնելու բովանդակությամբ:

Այնպես որ սահմանագլխին նոր գյուղ ստեղծելու խնդիրը նախ եւ առաջ պայմանավորված է հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների վատթարացմամբ:

Մի կողմից էլ՝ պետական մակարդակի հասնող այն վայրենի քաղաքականությամբ, որ վարում էր Ադրբեջանն իր խաղաղ հարեւանի նկատմամբ:

Պատմական Խնձորեսկը հսկայական չափերի հասնող հողատարածություններ ուներ, որոնց ընդհանուր մակերեսը հասնում էր տասնմեկ հազար հեկտարի:

Խնձորեսկին պատկանող հողը հարավ-արեւելքից սահմանակից էր Ադրբեջանին: Խնձորեսկից մինչեւ Ադրբեջանին կից սահմանները եղել են մոտ 13-14 կիլո-

ÐÜºðÆ Øºæ ¸àô ²ÈºÐºð« ÜàðºðÆ Øºæ Üàð àô æ²ÐºÈ...

մետր հեռավորության վրա: Այդ հեռավորության վրա դժվար է եղել ապահովել գյուղերի հանդերի անձեռնմխելիությունը: Ազերի հրոսակները (շատ դեպքերում՝ զինված խմբերով) հաճախ հարձակումներ են գործել տնտեսության ոչխարանոցների վրա, թալանել-տարել են անասուններ, հայոց հողում անարգել- արածեցրել են իրենց անասունները: Քիչ չեն եղել դեպքերը, երբ հայ հովիվներ ու անասնապահներ են սպանել: Պետք էր ամեն գնով պահպանել ունեցվածքը, պետք էր պաշտպանել հայրենի հողի սահմանները: Հուսալի փրկությունն Ադրբեջանի սահմանագլխին նոր բնակավայրի առկայությունն էր: Սա համար առաջին խնդիր էր հայկական կողմի համար: Կար նաեւ նոր բնակավայր հիմնելու երկրորդ նպատակը: Հայտնի է, որ Խնձորեսկի բնակչության զգալի մասը (հատկապես՝ երիտասարդ մարդիկ) ցրվելգնացել ու բնակություն են հաստատել Բաքվում, Միջին Ասիայի տարբեր հանրապետություններում, Հյուսիսային Կովկասում եւ այլուր:

Խնձորեսկի բնակչության թվաքանակի եւ տարագրության մասին բերենք մի քանի օրինակ միայն.

1896 թվականին (մարդահամարի տվյալներով) Խնձորեսկն ունեցել է 4515 բնակիչ: 1905 թ. տվյալներով գյուղի բնակչությունը զգալիորեն ավելացել է՝ հասնելով 5368 մարդու: Հետագա տարիներին Խնձորեսկի բնակչության թիվն անհամեմատ պակասել է:

Ժամանակաշրջանի հասարակական հեղաբեկումները, բնակիչների ապրելակերպի վատթարացումը, սովն ու աղքատությունը ստիպել են, որ խնձորեսկցիներից շատերը բռնեն գաղթի ճանապարհը: Բնակություն հաստատելով այլ երկրներում՝ խնձորեսկցիները հիմնել են իրենց նոր օջախները եւ նույնիսկ ստեղծել հայկական առանձին թաղամասեր:

Միայն Միջին Ասիայի Մարի, Տաշքենդ, Թերմեզ, Աշխաբադ, Սամարղանդ, Դուշանբե, Չարժոու, Անդիջան քաղաքներում 1980-ական թվականներին ապրում էր խնձորեսկցիների 658 ընտանիք:

Երեւան քաղաքում բնակվում էր 330 ընտանիք:

Խնձորեսկցիները ցրված են նաեւ երկրագնդի տարբեր վայրերում, եւ զարմանալի չէ, որ նրանց մասին կա ժողովրդական այսպիսի զրույց.

««Հնդկաստանում մի ձմերուկ են կտրում, միջից մի մարդ է դուրս գալիս՝ ինքն էլ խնձորեսկցի: Երբ տեսել են, որ այդ խնձորեսկցին է, բացականչել են. «Կաղը, որ հասել է այստեղ, բա սաղը որտե՞ղ հասած կլինի»»:

Նոր գյուղի հիմնումը նպատակ ուներ նաեւ գյուղից տարագրված բնակիչներին տուն հրավիրել եւ հավաքել նրանց նոր գյուղատեղում ու մարդկանց կապել հայրենի հողի հետ: Սա նշանակում է, որ Ներքին Խնձորեսկի ստեղծման նշանակությունը դուրս է գալիս տեղական սահմաններից եւ կրում էր համաժողովրդական, հայրենասիրական բնույթ:

Այնպես որ՝ հայրենի հողից խռոված, իրենց տուն ու տեղից հեռացած մարդկանց համար փորձ էր արվում ստեղծել բարեկեցիկ ապրելու հնարավորություններ ու պայմաններ: Դրա համար հարկավոր էր նախկին խնձորեսկցիներին հավաքել մեկ հարկի տակ՝ իրենց նախնիների հողում:

Այդ հայրենի հողն ու հայրենի օջախը պիտի լիներ նոր կառուցվող գյուղը՝ Ներքին Խնձորեսկը՝ իր բարեբեր հողերով:

Կար նաեւ նոր բնակավայրի հիմնադրման երրորդ եւ բավական հիմնավոր նպատակը:

Խնձորեսկ գյուղին պատկանող հսկայական հողատարածքների վրա երկու բնակավայր ունենալը տնտեսապես խիստ շահավետ կլիներ, գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության գործընթացն ավելի ինտենսիվ կկազմակերպվեր:

Կար նաեւ այսպես կոչված հարցի բարոյական կողմը: Ցուցադրական ֆոնի վրա ներկայացնել գյուղի կառուցումը որպես համայնավարության ժամանակների առավելություններից մեկը, որպես օրինակ կոմունիստական կուսակցության եւ խորհրդային կառավարության ուշադրության ու հոգատարության՝ գյուղի մարդկանց նկատմամբ: Մանավանդ դա այն ժամանակներն էին, երբ միգրացիայի եւ արտագաղթի հետեւանքով շրջանի որոշ գյուղեր զրկվել էին երիտասարդներից ու ծերացել, իսկ որոշ գյուղեր ուղղակի վերացել էին քարտեզի վրայից:

Իսկ Ներքին Խնձորեսկի կառուցումը նշանակում էր՝ նոր գյուղ է ավելանում աշխարհագրական քարտեզի վրա: Իսկ դա այն ժամանակների համար շատ բան էր նշանակում:

Ութսունական թվականներին Նոր գյուղի՝ Ներքին Խնձորեսկի կառուցման հարցն այնքան է հասունանում, որ ժամանակի իշխանություններն անցնում են գործնական քայլերի:

Կառավարական մակարդակով թե ներքեւից եւ թե վերեւից որոշումներ են կայացվում: Գյուղի կառուցումը դառնում է իրականություն:

Ներքին Խնձորեսկը քայլ առ քայլ կառուցվում է...

ԱՐԿԱԴԻ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ

Խնձորեսկ գյուղին պատկանող հսկայական հողատարածքների վրա երկու բնակավայր ունենալը տնտեսապես խիստ շահավետ կլիներ

ԲԱՆԱՎԻՃԱՅԻՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

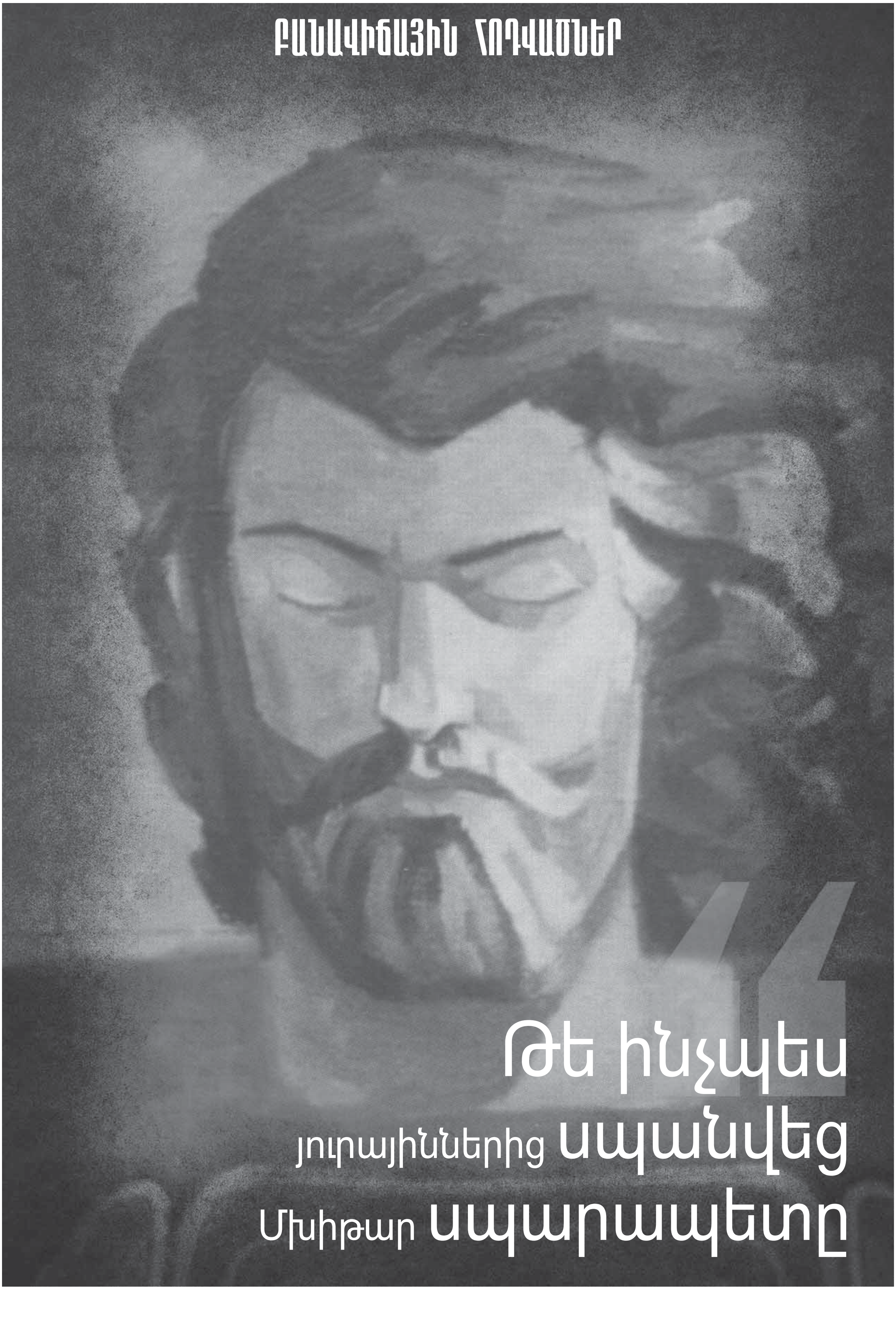

Թե ինչպես յուրայիններից սպանվեց Մխիթար սպարապետը

´²Ü²ìÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸ì²ÌÜºð

ՏԱՐԵՐԱԿ 1

ՂՈւԿԱՍ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ. «Ընտիր պատմութիւնը

Վենետիկ. Սուրբ Ղազար կղզի, Մխիթարյան միաբանություն

60. Արդ, երբ վախճանվեց Դավիթ Բեկը, զորականները միաբանվելով, իրենց վրա իշխան եւ գլուխ կարգեցին Դավթի սպարապետ Մխիթարին:

61. Բայց որովհետեւ հետո անմիաբան եւ տարաձայն գտնվեցին (ինչը ամեն տեսակ հասարակությանը քայքայողն ու ապականողն է), նրանց վրա զորացան օսմանցիները եւ մեկ տարի անց բազում զորքերով հասան եւ պաշարեցին Դավթի ամրոցը: Եվ Մխիթարի հետ ամրոցում գտնվող զորականների մեջ խռովություն առաջացավ: Եվ Տեր Ավետիսի հետ երկու հոգու ուղարկեցին օսմանցիների փաշայի մոտ՝ բանակցելու խաղաղության համար: Եվ երբ գնացին նրանց մոտ, նրանք հոժարեցին ու երդվեցին ուխտը չդրժել եւ իրենց մոտ պահեցին Տեր Ավետիսին, եւ սրանք էլ հանձն առան շուտով նրանց առջեւ բանալ ամրոց դարպասը: Եվ նույն գիշեր Մխիթարը փախավ ամրոցի պարսպով:

62. Եվ երբ լուսացավ, նրանք բացեցին դարպասը, բայց օսմանցիների անօրեն զորքը երբ ներս մտավ, մերժեց եւ անարգեց իր երդումն ու փաշայի դաշինքը, եւ բոլոր զորեղ ու կանանց կոտորեցին, մանուկներին գերեցին, մտան կույսերի մենաստան ու բոլորին գերեվարեցին, հետո ամրոցի պարիսպները քանդեցին, հողին հավասարեցրին եւ, առնելով Մխիթարի կնոջն ու երեխաներին ու ամեն բան, ինչ կար այնտեղ, հեռացան:

63. Սակայն փաշան Տեր Ավետիսին թողեց Ղալիձորում: Եվ երբ նրանք հեռացան այնտեղից, օսմանցիների մի այլ զորք հասավ այնտեղ ու երբ նրանք ուզեցին բռնել նրան ու սպանել, նա փախչելով նրանցից ապաստանեց փաշայի մոտ, որի հրամանով վերցնելով ընտանիքը, գնաց բնակվեց Երուսաղեմում, եւ բազում ապաշխարանքից հետո ներումն ստացավ հայոց սրբազան պատրիարքից՝ ունենալով Ամենայն Հայոց Տեր Աբրահամ սրբազնագույն կաթողիկոսի համաձայնությունը:

64. Բայց Մխիթարը, նրանցից փախչելով, գնաց նորից զորք հավաքեց, խորտակեց օսմանցիների զորքերին ու նրանցից վրեժխնդիր եղավ, ազատեց բազում ամրոցներ, քաղաքներ եւ հետո գնաց պաշարեց Օրդուվար քաղաքը: Ու երբ նվաճեց այն, բոլորին սրի քաշեց եւ, նրանցից շատ ավար առնելով՝ հարյուր վաթսուն ուխտաբեռ, մի որոշ ժամանակ անց գնաց Խնձորեսկի մեծ ամրոցը:

65. Եվ այնտեղ յուրայինների կողմից հրացանով սպանվեց Տիրոջ 1730 թվականին, երկու տարի իշխելուց հետո, որովհետեւ նա այն օրից, որ բնակվում էր Խնձորեսկում, հայ բնակիչներն ասում էին, թե՝ այստեղից հեռացիր, բայց նա չէր լսում նրանց:

66. Ուստի մի օր նրան կրակեցին ու սպանեցին եւ, նրա գլուխը կտրելով, տարան Թավրիզ՝ Օսմանցիների փաշային: Իսկ նա (փաշան) երբ տեսավ, շատ զարմացավ եւ սկսեց բարկանալ նրանց այս անօրենության համար եւ ասաց. Ո՛վ անօրեններ եւ ամբարիշտներ, ինչպե՞ս համարձակվեցիք հանիրավի սպանել ձեր տիրոջը, այդպիսի քաջ մարդու: Ու հրամայեց կտրել նրանց բոլորի գլուխները, ովքեր տարել էին, եւ ըստ արժանվույն հատուցեց նրանց այս արարքը:

67. Արդ, նրանք այսպիսի մեծ անօրենություն արեցին, որպեսզի թերեւս այդ պատճառով իրենց չվիճակվի օսմանցիներից կրել հալիձորցիներին վիճակվածը, ինչպես եւ նրանք կրեցին այդ ամենը Մխիթարի՝ այնտեղ արգելափակված լինելու պատճառով: Իսկ ամբողջ զորքը ցրվեց. նրանցից ոմանք գնացին գուգարացիների Հովհաննես իշխանի մոտ, իսկ մյուսները՝ տարբեր վայրեր:

«Դաւիթ Բէգ. Ընտիր պատմութիւն Դաւիթ Բէգին, եւ պատերազմ Հայոցն Խափանու, որք եղեն ընդդէմ թուրքաց իր մերում ժամանակի, այն է յամի Տեառն 1722, եւ Հայոց 1171: Հրատարակութեամբ ի լոյս ընծայեաց հանդերձ յաւելուածովք Աբգար Ստեփաննոսեան Գուլամիրեանց», Վաղարշապատ, 1871, էջ 68-72:

´²Ü²ìÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸ì²ìÜºð

Դաւիթ Բէգին...»

ՏԱՐԲԵՐԱԿ 2

Թարգմանությունը՝ Արշակ Մադոյանի

2րդ, Դավիթ-Բեկի վախճանվելուց հետո զորականները միաբանեցին, իշխանաց իշխան եւ գլխավոր կարգեցին Դավթի սպարապետ Մխիթարին: Բայց քանի որ հետո անմիաբան եւ տարաձայն եղան (որ ամեն մի հասարակության քակտիչ ու ապականող է), ուստի օսմանցիներն ուժեղացան նրանցից եւ մեկ տարի անց մեծաթիվ զորքով հասան պաշարեցին Դավթի բերդը: Եվ մեծ խռովություն ընկավ (այն) զորականների մեջ, որ Մխիթարի հետ էին՝ ամրոցում, եւ տեր Ավետիսին եւս երկու հոգու հետ ուղարկեցին օսմանցոց փաշայի մոտ՝ նրանց հետ խաղաղության բանակցություններ վարելու: Եվ երբ գնացին նրանց մոտ՝ նրանք հաճեցին-հավանեցին, երդվեցին բնավ չմեղանչել նրանց դեմ, եւ իրենց մոտ պահեցին տեր Ավետիսին: Սրանք նույնպես պարտավորվեցին հաջորդ օրը նրանց առջեւ բանալ բերդի դուռը, եւ այն գիշեր Մխիթարը փախավ բերդի պարսպից: Երբ լուսացավ՝ դուռը բացին նրանց առջեւ: Բայց օսմանցոց անօրեն զորքերը երբ ներս մտան՝ մերժելով անարգեցին փաշաների երդումներն ու դաշինքը եւ բոլոր զորավոր մարդկանց կոտորեցին, իսկ կանանց ու մանուկներին գերեվարեցին, մտան կուսակրոնների մենարանները եւ բոլորին գերեցին: Ապա բերդի պարիսպները քանդեցին-ավերեցին, դարձրին հողին հավասար եւ առան Մխիթարի կնոջն ու որդիներին եւ ամեն ինչ, որ կար այնտեղ, եւ թողին հեռացան:

Բայց փաշան տեր Ավետիսին թողեց Ղալիձորում: Եվ երբ նրանք գնացին այնտեղից, օսմանցոց ուրիշ զորքեր հասան այնտեղ, որոնք երբ կամեցան բռնել եւ սպանել նրան՝ նա փախավ նրանցից, գնաց փաշայի մոտ, որի հրամանով վերցնելով իր ընտանիքը՝ գնաց բնակվեց Գաղատիայում: Եվ Հռոմի սրբազան հայրապետից ներումն ստացավ:

Իսկ Մխիթարը փախչելով նրանցից, գնաց վերստին զորք հավաքեց հայերից ու թուրքերից, օսմանցոց զորքերը խորտակեց եւ նրանցից վրեժ լուծեց, բազում ամրոցներ ու քաղաքներ նրանցից ազատեց եւ գնաց Ուրդուար քաղաքը պաշարեց, եւ ում որ նրանցից բռնում էր՝ բոլորին սուր ու սուսերով սատակում էր եւ նրանցից առնում շատ ավար՝ հարյուր վաթսուն ուղտաբեռ: Այնտեղից դարձավ գնաց որոշ ժամանակ բնակվեց Խնձորեսքում, եւ այնտեղ յուրայինները խփեցին թնդանոթով, եւ մեռավ Տիրոջ 1730 թվականին, երկու տարի իշխելուց հետո: Որովհետեւ որ օրվանից որ Խնձորեսքում էր բնակվում, հայ բնակիչները նրան ասում էին. «Այստեղից էլ գնա քո ամրոցը», – եւ նա չէր լսում նրանց: Ուստի մի օր խփեցին նրան պարսպից ու սպանեցին եւ, կտրելով նրա գլուխը՝ վերցրին գնացին Թավրիզ՝ օսմանցոց փաշայի մոտ: Իսկ նա այդ տեսնելով՝ շատ զարմացավ եւ խիստ զայրացավ նրանց այդպիսի անզգամության պատճառով եւ ասաց. *«Ո՜վ անօրեններ ու ամբարիշտներ, ինչպե՞ս համարձակվեցիք բոլորովին անտեղի սպանել ձեր տիրոջը եւ այդպիսի քաջ մարդուն»:* Եվ հրամայեց կտրել բոլոր նրանց գլուխները, ովքեր տարել էին գլուխը, եւ ըստ արժանավույն նրանց հատուցեց:

Արդ, նրանք այսպիսի մեծ չարիք գործեցին, թերեւս այն բանի համար, որ օսմանցիներից Ղալիձորին եկած պատուհասն իրենք եւս չկրեն Մխիթարի՝ այնտեղ հանգրվանելու պատճառով: Իսկ բոլոր զորականները ցրվելով գնացին, նրանցից ոմանք՝ գուգարաց իշխանի մոտ, մյուսներն այլուր:

ՏԱՐԲԵՐԱԿ 3

Թարգմանությունը՝ Վարագ Առաքելյանի

Ä Դ. Երբ Դավիթ - Բեկը վախճանվեց, բոլոր զորականները միաբանված իրենց վրա իշխան նշանակեցին Մխիթար զորապետին: Բայց մի տարի հետո, որովհետեւ զորականները միմյանց չհպատակվեցին, ուստի օսմանցիք եկան, գրավեցին Դավթի բերդը[1] եւ նրա բոլոր բնակիչներին գերեվարեցին: Իսկ Մխիթարը նրանցից փախավ, գնաց վերստին հայերից ու թուրքերից զորք հավաքեց, կրկին խորտակեց օսմանցիներին եւ նրանցից ետ խլեց քաղաքներն ու ամրությունները, գրավեց նաեւ Ուրդուվար քաղաքը եւ կոտորեց բոլորին, այնտեղ էին: Գրավեց չափազանց շատ ավար՝ հարյուր վաթսուն ուղտի բեռ: Ինքն այնտեղից վերադարձավ, եկավ միաժամանակ բնակվեց Խնձորեսկ ամրությունում: Այստեղ իր զորքերը հրանոթով խփեցին, սպանեցին: Շտապ հայերը կտրեցին նրա գլուխը եւ տարան Թավրիզի փաշային: Իսկ նա ըստ արժանվույն հատուցեց նրանց. կտրեց սրիկաների գլուխները՝ ասելով. *«Ինչպե՞ս համարձակվեցիք այդպիսի քաջ մարդուն անտեղի սպանել»:* Իսկ Տեր-Ավետիսը այդ ժամանակ փախչելով գալիս է Գաղաթիա[2], այնտեղից գնում է Հռոմի սրբազան հայրապետի մոտ ու ներում ստանում:

1.Դավթի բերդը Կապանի Ղալիձորն է:

2.Գաղաթիան էնկյուրին է:

Տեր - Ավետիք քահանայի պատումը (թարգմանությունը՝ Վարագ Առաքելյանի), էջ 33

´²Ü²ÌÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸Ì²ÌÜºð

Միքայել Վարդապետ Չամչյան՝
Օտար ազգերի դեմ պայքարելու մասին

Օ. Այն ժամանակ Դավթի զորքերն ու զորավարները հավաքվելով միակամ հավանությամբ Դավթի փոխարեն իրենց համար իշխան կարգեցին նրա Մխիթար սպարապետին, բայց նրան ցույց չտվեցին այն հպատակությունը, որ ունեին Դավթի հանդեպ, որի հետեւանքով սկսեցին օրըստօրե թուլանալ. նրանց մեջ մտավ անմիաբանությունը, քանզի ոմանք Մխիթարի կողմից էին, ոմանք՝ Տեր Ավետիքի, ոմանք՝ այլոց, ու դարձան մեկմեկու մատնիչ: Այս պատճառով մոտ մեկ տարի հետո (1729) այլազգիները զորանալով եկան ու շատ բազմանալով պաշարեցին Հալիձորում Դավթի կառուցած ամրոցը, ու ներսում մեծ խռովություն եղավ: Մխիթարը մտքում վարանում էր, թե ինչպես վարվի: Ապա Ավետիքի եւ այլոց հետ եղողները Մխիթարից գաղտնի խորհուրդ արեցին եւ առաքեցին իրեն Տեր Ավետիքին եւ երկու մարդկանց նրա հետ այլազգիների իշխանների մոտ՝ նրանց հետ խոսելու հաշտության նպատակով: Նրանք հավանություն տալով սրան՝ խոստացան ու երդվեցին ոչ մի վնաս չտալ նրանց, եթե խաղաղությամբ ամրոցը հանձնեն, եւ իրենց մոտ պահելով Տեր Ավետիքին՝ ետ ուղարկեցին (նրա հետ եկած) երկու մարդկանց, եւ ովքեր ներսում էին հանձն առան առավոտյան բացել ամրոցը: Այս իմանալով Մխիթարն այդ գիշեր պարսպից իջավ ու գաղտնի փախավ: Երբ լույսը բացվեց, հայերը բացեցին ամրոցի դուռը, եւ այլազգիները ներս հորդեցին ու սրի քաշեցին բոլոր զորավոր մարդկանց, գերեցին կանանց, մանուկներին, նրանց հետ նաեւ վանքի կույսերին: Գտան նաեւ Մխիթարի կնոջն ու որդիներին, գերի վերցրին նրանց, քանդեցին ամրոցը, հողին հավասարեցրին այդ վայրը ու գնացին այնտեղից: Եվ այլազգիների սպարապետը Տեր Ավետիքին թողեց Հալիձորում:

Իսկ Մխիթարը վերստին իր շուրջը համախմբելով խրոխտ ու զորավոր մարդկանց՝ հարձակվեց իր թշնամիների քաղաքների վրա եւ նրանցից վրեժխնդիր լինելով կնոջ ու որդիների համար՝ խորտակեց նրանց զորությունը եւ նրանցից խլեց բազում ամրոցներ ու քաղաքներ, որ ժամանակին նվաճված էին Դավթի կողմից: Եվ պաշարելով Որդուվար քաղաքը՝ նվաճեց եւ այն, կոտորեց մեծից փոքր բոլորին, առավ ամբողջ ավարը: Եվ հասնելով մի բերդի, որի անունն էր Խնձորեսկ, այնտեղ բնակվեց մի քանի օր: Իսկ հայերից ոմանք, ոխ ունենալով նրա հանդեպ, հրացանով սպանեցին նրան ու նրա գլուխը կտրելով տարան Դավրիժի բդեշխին : Երբ բդեշխն այս տեսավ բարկությամբ բորբոքվեց այդ մարդկանց վրա, եւ ասաց. *Անօրեն մարդիկ, կորստյան որդիներ, ինչպե՞ս հանդգնեցիք հանիրավի սպանել ձեր իշխանին, եւ կորուստի մատնել այդպիսի զորավոր մարդու:* Եվ անմիջապես հրամայեց կտրել նրանց գլուխները: Եվ այնուհետեւ Մխիթարի մարդիկ ցրվեցին իրենց տեղերը, եւ ովքեր Դավթի իշխաններն էին, տարբեր տեղերում անգլուխ մնալով՝ գնացին Պարսկաստան, ու նրանց մեջ եղած զորավորները կարգվեցին Պարսից զորքի զորավարներ: Եվ շատերը գնացին ուտեացիների եւ գուգարացիների աշխարհը եւ միացան մեծ իշխան Հովհաննեսին: Եվ այս Հովհաննեսն ինքը բազում պատերազմներ մղելով այլազգիների դեմ հետո իր քաղաքը հանձնեց նրանց ձեռքը, եւ ինքը մի քանի ընկերներով, ճանապարհորդելով դեպի Կասպից ծով՝ գնաց Աստրախան, եւ այնտեղ մեծարվելով տեղի իշխանի կողմից՝ նրանից պատվի արժանացավ:

Իսկ Տեր Ավետիքը վերցնելով իր ընտանիքը մեկնեց Գաղատիա եւ այնտեղից գնալով արեւմուտք՝ ներումն ստացավ Հռոմի ծայրագույն քահանայապետից՝ նրա քահանայության օրոք այդքան պատերազմներ մղելու պատճառով. ըստ այդմ ազգի համար սա մի սովորություն էր այսպիսի մեծամեծ իրադարձությունների դեպքում դիմել Հռոմի աթոռին: Եվ այդ կողմերում մի որոշ ժամանակ մնալուց հետո այնտեղից վերադարձավ արեւելք, եւ այնտեղ վախճանվեց:

Աշխարհաբարի վերածեց եւ ծանոթագրեց ՀԱԿՈԲ ՔՅՈՍԵՅԱՆ

Ծանոթագրություն

1. հ.Միքայել վրդ. Չամչյանի Հայոց պատմության ներկայացվող երկու դրվագները (ԽԸ, ԽԹ գլուխներ) հիմնված են հ. Ղուկաս Սեբաստացու «Դաւիթ բէկ . ընտիր պատմութիւն» երկի վրա. տե՛ս Դաւիթ բէկ, Ընտիր պատմութիւն (1722-1729 թթ.). գրառութեամբ հ. Ղուկաս Սեբաստացու. քննական բնագիրը եւ աշխարհաբար թարգմանութիւնը՝ ներածական ուսումնասիրութեամբ եւ ծանօթագրութիւններով հանդերձ՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, փրոֆէսէոր Լ.Գ. Խաչերեանի, Լոս Անճելըս, 1988 (այսուհետեւ՝ Ընտիր պատմութիւն), նաեւ՝ «Դաւիթ Բէգ». հրատարակութեամբ ի լոյս ընծայեաց հանդերձ յաւելուածովք Աբգար Ստեփաննոսեան Գուլամիրեանց, Վաղարշապատ, 1871: Հրապարակմանս ծանոթագրությունները հիմնված են գերազանցապես 1988 թվականի հրատարակության վրա:

´²Ü²ìÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸ì²ÌÜºð

Երվանդ Լալայան

Դաւիթ-բէկի մահից յետոյ իշխաններն ու Տաթեւի եպիսկոպոսները հաւաքւում են Հալիձոր խորհրդի, եւ Մխիթար սպարապետին ընտրում Դաւթին յաջորդ, որովհետեւ վերջինս չէր ամուսնացել եւ ժառանգ չունէր: Հալիձորցի Եղին, նա, որ Ստեփան-իշխանի կեղծած նամակը տարել էր վրաց թագաւորին եւ Դաւիթ-բէկին առաջնորդել էր վերադառնալու Ղարաբաղ, շատ աշխատում է ինքն ընտրուել, եւ երբ չի կարողանում յաջողացնել, սաստիկ ոխակալւում է, եւ որոշում է վրէժ լուծել: Այս նպատակով մարդիկ է ուղարկում Ֆաթալի-խանի մօտ եւ համոզում նրան յարձակուելու Հալիձորի վրայ, խոստանալով ամէն կերպ օգնել նրան: Ֆաթալի-խանն էլ փորձով գիտենալով, որ երբ գողը տանիցն է, եզը հերթիկից կարելի է հանել, միանում է Չալար-եանլուի խանի հետ եւ յարձակւում Հալիձորի վրայ: Եղին անմիջապէս միանում է թուրքերի հետ, պաշարում բերդը եւ կտրել տալիս բերդի միակ աղբիւրի գաղտնի պահուած ակը: Մխիթար-սպարապետը տեսնելով, որ Եղին է թուրքերին առաջնորդում, եւ որ աղբիւրի ակը արդէն կտրուած է, եւ ժողովուրդը յուսահատութեան մէջ է ընկել, ծածուկ փախչում է Խնձորեսկ: Ժողովուրդը իմանալով սրա փախուստը՝ պատարագ է մատուցանել տալիս, հաղորդւում եւ անձնատուր լինում: Թուրքերը տիրում են բերդին, շատ շատերին կոտորում եւ Մխիթարի երկու որդոցն էլ գերում: Սակայն կարճ միջոցից Մխիթարը 1500 մարդ վարձելով օգնութեան է հասնում, թուրքերից շատ շատերին ջարդում, Չալար-եանլուի խանին սպանում եւ իւր որդիներին էլ գերութիւնից ազատում: Եղին փախչում է Շնտռէն գիւղը, սակայն ճանապարհին Մխիթարի զինուորները բռնում են նրան բերում Հալիձոր: Ժողովուրդը թափւում է սրա վրայ եւ ասելով թէ դու սուրբ մարդ ես, պէտք է քո առաջդ մոմ վառենք, մերկացնում են, եւ ուսերին, կրծքին, ոտներին մոմեր կպցնում ու վառում սատկեցնում նրան):

Այս փառաւոր յաղթութիւնից յետոյ Մխիթարն սպասում էր, որ իրեն կընդունեն հայերը եւ կը յարգեն ինչպէս յարգում էին Դաւիթ-բէկին, սակայն տեսնելով որ հալիձորցիներն իրեն չեն լսում, թողնում հեռանում է Խնձորեսկ գիւղը: Սակայն այստեղ եւս ժողովուրդը սիրով չի ընդունում նրան, որովհետեւ պետք է պաշտպանէր նրան պարսից հալածանքից: Պարսիկները շարունակ հետեւում էին նրան, նոյն իսկ Պարսից շահը մեծ գումար է խոստանում այն մարդին, որ կը ներկայացնէր իրեն Մխիթարի գլուխը:

Եւ յիրավի, հէնց որ Մխիթարը գալիս է Խնձորեսկ, Պարսից մի գունտ հետեւում է նրան եւ պաշարում է այս գիւղը: Գիւղացիներն ապաստանում են քարատակերում, որ քերծի մէջ շինուած փոքրիկ սենեակներ են, նախկին, անապահով ժամանակների բնակարաններ: Այս քարատակների մէջ բարձրանալու կամ այդտեղից իջնելու համար հաստ թոկեր էին կապում մէջքին, եւ կամաց կամաց վեր էին քաշում կամ ներքեւ թողնում: Ահա այս քարատակների մէջ ամրացած Մխիթար-սպարապետը գիւղացիների հետ կռւում է թուրքերի դէմ: *Մի գնդակ դիպչում է Սէյրանանց Մարգարիտի որդու կրծքին, որ հրացաններ ճեռին կռւում էր թշնամու դէմ: Խեղճը վայր է գլորւում, սակայն նրա արի մայր Մարգարիտը վերցնում է նրա հրացանը եւ ինքն է շարունակում արձակել: Ի վերջոյ Մխիթարը յաղթում է պարսիկներին եւ դուրս քշում Խնձորեսկից:*

Սակայն վեց անպիտան հայեր գրաւուած Մխիթարի գլխի համար խոստացուած վարձատրութիւնից, դաւադրութիւն են կազմում, սպանում Մխիթարին եւ գլուխը կտրում, տանում մատուցանում են շահին: Սակայն սա տեսնելով այդ վիթխարի, գեղեցիկ գլուխը՝ զայրանում է սրանց վերայ, թե ի՞նչպես համարձակուեցան ձեռք բարձրացնել մի այսպիսի քաջ մարդու վրայ եւ փոխանակ խոստացած գլխագինը տալու, հրամայում է բոլորին էլ գլխատել: Ապա Մխիթարի գլուխը յետ է ուղարկում Խնձորեսկ, որ մարմնի հետ միասին պատուով թաղեն:

Նրա անշուք գերեզմանն այժմ էլ գտնւում է գիւղի հարաւ արեւելեան կողմում գտնուած աւերակ անապատում, եկեղեցու հիւսիսային կողմում եւ կրում է հետեւյալ տապանագիրը.

Այս է տապան ի հանգստեան.
Իջեալ մարմնով ի գերեզման,
Սայ Մխիթար մեծ անուանեալ,
Սորա օնէր իշխանութիւն,
Սայ բեմուրատ գնաց ջիվան,
Որ է երկրէն սայ Կեանճուվ էր
Նահատակուեցաւ ՌՃՀԹ.2

Մխիթարի մահից յետոյ Հալիձորի պաշտպանութիւնը իրենց վրայ վերցրին Մելիք Փարսադանի թոռ (Սաֆրազի որդի) Այվազբէկը եւ Ստեփան-իշխանի որդի Մելիք Ղուկասը:

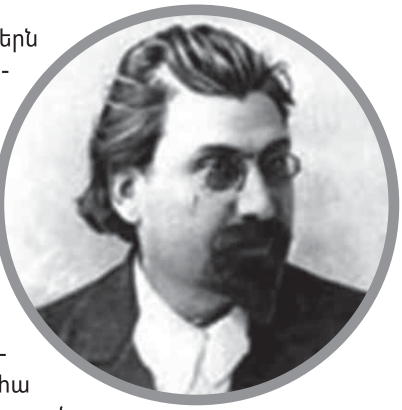

1. Մինչեւ հիմա էլ այս կողմերում մատնիչներին Եղի են անուանում:
2. Կարճեւան գիւղի հանդէպ, Արաքսի աջ ափին, մի քաղաք էր, Քիւրդաշտ քաղաքի մօտ:

Ազգագրական հանդես,
XII գիրք, 1904, Թիֆլիս, էջ 195-197

´²Ü²ìÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸ì²ìÜºð

Արցախը և Իրանը դարեր շարունակ կապվել են Խոդաֆերինի կամրջով՝ կառուցված 14-րդ դարում:

ԵՐԿՈՒ ԱՎԱՆԴԱԶՐՈՒՅՑ. թե ինչպես են խնձորեսկցիները վրեժ լուծել Մխիթարի դահիճներից

Արկադի Ծատուրյանը, ով վերջին տասնամյակներում անգերազանցելի բանահավաք էր Գորիսի տարածաշրջանում, Խնձորեսկում երկու դար շարունակվող զրույցներ փոխանցեց «Սյունյաց երկրին», որոնք առնչվում են Մխիթար սպարապետի դահիճներին:

Ըստ առաջին զրույցի՝ Գոհար իշխանուհին Մխիթարի դահիճներին Պարսկաստանից (շղթայված) բերել է Խնձորեսկ եւ հանձնել ժողովրդի դատին:

Խնձորեսկցիները նրանց, Միհրան հարյուրապետի գլխավորությամբ, ավանակների վրա (թարս նստած) պտտել են գյուղի բոլոր թաղամասերով:

Մարդիկ այնքան են հարվածել ու թքել նրանց երեսին, որ անճանաչելի են դարձել:

Դրանից հետո միայն դահիճներին գլխատում են այն վայրում, որտեղ սպանել էին Մխիթարին:

Ըստ երկրորդ զրույցի՝ Գոհար իշխանուհին դավաճաններին չի սպանել Պարսկաստանում, այլ շղթայակապ փորձել է բերել Խնձորեսկ:

Խնձորեսկցիներն ընդառաջ են գնացել Գոհարին եւ դիմավորել նրան Խուդափերինի կամրջում:

Այդտեղ էլ խնձորեսկցիները դավաճանների պարանոցից քարեր են կապել եւ կամրջից ցած նետել:

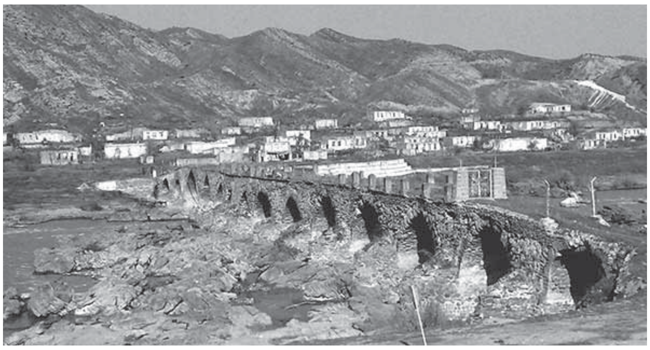

´²Ü²ÌÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸Ì²ÌÜºð

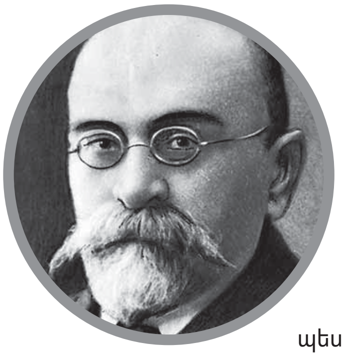

Լեո

Դավիթ բեկին հաջորդեց նրա պատերազմական ընկեր Մխիթար սպարապետը: Սա կատարելապես արժանավոր ժառանգ էր զինվորական տեսակետից - քաջ, գործին նվիրված մինչեւ ինքնամոռացություն, հաղթող ու հզոր: *«Յաջորդեաց,* – ասում է Շահումյանը, – *Մխիթարն, վերջին մխիթարիչն Հայոց, որ իբրեւ կորիւն առիւծու գոչեաց ի լերանցն Սիւնեաց եւ ի նմանէ սասանեցան ամենայն գազանք ի մորիս իւրեանց»*[1]: Բայց Սյունիքում, ինչպես տեսնում ենք շատ օրինակներից, միայն քաջ զինվոր չէր հարկավոր, այլեւ երկաթե ձեռք, նվաճող, հպատակեցնող խստություն: Այսպիսի ձեռք չուներ Մխիթարը: Գոնե նա ոչինչ չկարողացավ անել, երբ Դավիթ բեկի մահից հետո նրա շուրջը բորբոքվեցին ընտանի խռովությունները: Նրա անկարողությունն, անշուշտ, առաջանում էր այն հանգամանքից, որ այդ ներքին համերաշխության մեջ քայքայում մտցնողն այնպիսի մի հուժկու գործիչ էր, ինչպիսին էր Տեր Ավետիսը: Պատմությունը մեզ ոչ մի դրական ցուցում չի տալիս հասկանալու համար, թե ինչպես էր, որ ռազմական նախկին քաջարի ընկերները, որոնք մի աննման զույգ էին կազմում ազատագրական ամբողջ շարժման մեջ, այժմ, երբ երկիրը զրկվել էր Դավիթ բեկից, իրար թշնամի դարձան: Բայց հեշտ կարելի է գուշակել, որ մեջտեղ գործում էին փառասիրական հաշիվները, եւ այս կողմից՝ քահանան ավելի շուտ պատասխանատուի դերում է երեւան գալիս: Մի անպարտելի հերոս, նա, անշուշտ, իրեն ոչնչով պակաս չէր համարում Մխիթարից եւ ոչ էլ պակաս արժանի՝ Դավիթ բեկի ժառանգությունն ամբողջովին ստանալու, մանավանդ որ Հալիձորն իր աներոջն էր պատկանում, իսկ Դավիթ բեկը, ավանդությունների վկայությամբ, նույն աներոջ տոհմից էր, մինչդեռ Մխիթարը, ինչպես իմանում ենք նրա գերեզմանաքարի արձանագրությունից, տեղացի էլ չէր, Գանձակից էր: Մի տարի միայն շարունակվեց Մխիթարի իշխանությունը Հալիձորում: Այդքան ժամանակն էլ բավական եղավ, որ հերոս քահանան ստորանար մինչ այն աստիճան, որ իր նախկին ռազմական ընկերներին վատություն անելու համար՝ վատություն աներ իր ամբողջ հայրենիքին, թեքվելով օսմանցիների կողմը: Անձնականության այսքան հրեշավոր աղճատումները հայոց պատմությունն, ինչպես գիտենք, շատ ու շատ անգամ է ցուցադրել: Ջեվայի, Մեղրիի եւ այլ տեղերի փառավոր հերոսը վերջացնում էր իր գործունեությունը դավաճանի դերով: Օսմանացիները, հենվելով նրա վրա, նորից իրենց ուժեղ զգացին Ղափան խուժելու համար: Չկար Դավիթ բեկը, եւ նրա մահից մի տարի անց՝ Հալիձորը նորից պաշարված էր: Եվ ահա, մինչդեռ դրսից թշնամին կրակ էր տեղում, ներսում, բերդի մեջ, տեղի ունեին խռովություններ: Տեր Ավետիսը, վերցնելով իր հետ երկու մարդ, գնաց օսմանյան բանակը՝ անձնատուր լինելու պայմանների մասին խոսելու համար, Մխիթար սպարապետը, չկարողանալով տանել այդ դրությունը, որ ստեղծվում էր Տեր Ավետիսի դավաճանությամբ, գիշերը մենակ իջավ բերդի պարսպից եւ հեռացավ, թողնելով այնտեղ իր կնոջն ու երեխաներին: Տեր Ավետիսին օսմանցի փաշան ընդունում է պատվով, խոսք է տալիս նրան, որ զորքը, Հալիձոր մտնելուց հետո, բնակիչներին չի վնասի, բայց եւ այնպես, քահանային թողնում է իր մոտ արգելված: Մյուս օրը Հալիձորը հիմն ի վեր քարուքանդ դարձավ, եւ ինքը՝ քահանան, այժմ արդեն անփառունակ մի գերի, ականատես եղավ մի սոսկալի կոտորածի, որի ժամանակ Հալիձորում ո՛չ հասակ խնայվեց, ո՛չ սեռ: Մխիթար սպարապետի կինն ու երեխաները գերի տարվեցան: Այս սարսափների ազդեցության տակ Տեր Ավետիսի մեջ վառվում է կրոնական ջերմեռանդությունը: Նա նոր միայն զգում է, որ քահանա է, իսկ քահանային վայել չի այդքան արյուն թափելը: Նա դառնում է ինքն իրեն դատապարտող մի ողորմելի հանցավոր. թողնում է այն երկիրը, ուր այնքան մեծ գործեր էր կատարել, վերցնում է օսմանցիներից ծանր գնով առած իր կայքը եւ ճանապարհվում է Երուսաղեմ՝ այնտեղ իր մեղքերը քավելու համար: Եվ մեր աղբյուրն ասում է, թե նա «յետ բազում ապաշխարանց էառ զներումն ի Սրբազան Պատրիարքէն Հայոց, հաճութեամբ եւ համաձայնութեամբ Տէր Աբրահամ սրբազնագոյն կաթողիկոսի ամենայն Հայոց»: Սակայն ոչ մի պատրիարքի եւ ոչ մի կաթողիկոսի աղոթքներն ու ներումը չեն կարող մոռացնել այն սեւ գործը, որի մեջ թաթախեց իր անունն ու ամբողջ հռչակը ղափանցի մեծանուն հերոսը, իր ձեռքով անողորմ թշնամու ձեռքը տալով Հալիձորը, Դավիթ բեկի հյուսած արծվի բույնը, որ մինչեւ այդ չէր տեսել իր ներսում եւ ոչ մի թշնամի զինվոր: *Պատմությունը գիտե դափնիներով զարդարել իր հերոսներին, բայց գիտե եւ մարդկանց արհամարհանքին մատնել նրանց:* Մինչդեռ Տեր Ավետիսը շտապում էր հոգու փրկության համար ճանապարհներ հարթել, նրա պատերազմական ընկերն ամեն եռանդ գործադրում էր Ղափանի լեռներում վառ ու կենդանի պահելու Դավիթ բեկի սկսած գործը: Առանց հուսահատվելու, Մխիթար սպարապետը զարմանալի թափով կազմակերպում էր նոր հայկական զինվորություն, հարձակումներ էր գործում զանազան ուղղություններով եւ միշտ հաղ- →

´²Ü²ÌÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸Ì²ÌÜºð

թանակներ տանում: Օսմանացիները տեսնում էին իրենց առջեւ այս նոր վերածնված ուժի աստիճանաբար զարգացումն ու մեծացումը, լարում էին իրենց ռազմական կարողությունը՝ նրան ոչնչացնելու համար, բայց հաջողություն չէին գտնում: Մխիթարը գյուղեր, նույնիսկ քաղաքներ էր խլում նրանցից: Հարձակվեց Օրդուբաթ քաղաքի վրա, վերցրեց նրան, մեծ կոտորած արավ եւ հարուստ ավարը, հարյուր վաթսուն ուղտերի վրա բարձած, տարավ Խնձորեսկ անունով բերդը, ուր ժամանակավոր կայան էր հաստատել իր համար: Սակայն այստեղի հայերն այնպիսի մի ստրկություն ցույց տվին, որի նմանը շատ չի կարելի գտնել ազգերի տարեգրությունների մեջ: Հաղթական զորապետին ուրախությամբ չընդունեցին այդ ծորաբերդում: Թշնամությունը բորբոքվեց նրա դեմ, մի զգացմունք, որ բխում էր անասնական երկյուղից: Խնձորեսքը սարսափի մեջ ընկավ. ամենքը վախենում էին օսմանցիներից. վախենում էին թե կգան նրանք եւ իրենց էլ այնպես կկոտորեն, ինչպես կոտորեցին հալիծորցիներին: Եվ այդ երեւակայական վտանգից ազատվելու համար նրանք հրացանով խփում սպանում են Մխիթարին(1730): Սակայն այսքանը չի հանգստացնում ստրուկներին, եւ նրանք ավելի եւս պժգալի գործ են կատարում. կտրում են հերոս սպարապետի գլուխը եւ տանում են Թավրիզի փաշային՝ նրանից գովասանք լսելու եւ պարգեւ ստանալու համար: Սակայն ահա ինչ ընդունելություն են գտնում՝ ըստ ավանդության Շահումյանի. *«Իսկ նա իբրեւ ետես՝ զարմացաւ յոյժ, եւ սկսաւ սրտմտիլ յոյժ ի վերայ այնպիսւոյ անօրէնութեան նոցա. եւ ասէ, ո՜վ անօրէնք եւ անբարիշտք, զիա՞րգ իշխեցիք իզուր տարապարտուց սպանանել զտէրն ձեր, եւ զայսպիսի քաջ այր. եւ հրամայեաց հատանել զգլուխս ամենեցուն նոցա, որք տարան զայն, ըստ արժանեացն հատույց նոցա զհատուցումն»*[2]:

Այսպիսի վախճան էր գտնում այն մարդը, որ երբեք հաղթված չէր թշնամուց: Հայ ազատագրական շարժման զինվորների մեջ նա, անկասկած, ամենախոշոր դեմքն էր Դավիթ բեկից հետո, որը փայլուն ընդունակությունները միացնում էր անբիծ բարքի հետ: Իսկ իր ողբերգական վախճանով նույնիսկ գերազանցեց ամենքին՝ իբրեւ գործի նահատակ, ընկած հենց իր տգետ ու ստրկամիտ ժողովրդի ձեռքից: *«Եհար, – ասում է Շահումյանը, – խորտակեաց զեղջիւր հպարտաց, հատոյց զհատուցումն եօթնապատիկ ի գլուխս թշնամեաց եւ յամօթ արար զմեծամեծս հեթանոսաց, եւ յաւար էառ զփառս նոցա առ ի մխիթարել զազգն Հայոց ողջոյն: Այլ գտան անօրէնք ի մեջ ժողովրդեանն, որք ախտացեալ իսկ էին այսու ժանտ ախտիւ անմիաբանութեան, վասն որոյ անօրէն խորհրդովք ընդունայն, եւ սնոտի պատճառանօք իշխեցին սպանանել զառաջնորդն իւրեանց, եւ մերժել զպարգեւսն, եւ զողորմութիւնս Աստուծոյ ի հասարակութենէ իւրեանց, եւ եղեն կամաւ ստրուկ օտարաց, որպէս եւ յառաջն»*[3]: Հերոս սպարապետի զորքը մասամբ ցրվեց, մասամբ էլ գնաց հայոց Սղնախները, որոնք հենց այդ միջոցին, ինչպես գիտենք, ապրում էին իրենց վերջին օրերը:

Հայ ամբոխի այդ պատմական ոճրագործության վայրում, Խնձորեսք գյուղի հարավ-արեւելյան կողմում՝ ժայռերից մի լեզվակ է բաժանվում, որի երեք կողմից հոսում է գյուղի գետակը: Այժմ այդ քարային լեզվակի հարթ մասի վրա երեւում է մի փոքրիկ ավերակ եկեղեցի՝ պարսպով շրջապատված: Եկեղեցու հյուսիսային կողմում, մի հասարակ տապանաքարի վրա, կարելի է կարդալ հետեւյալ անգրագետ տողերը.

Այս է տապան ի հանգիսեան
Իջեալ մարմնով ի գերեզման,
Սայ Մխիթար մեծ անուանեալ
Սորա օնէր իշխանութիւն
Սա բէմուրատ գնաց ջիվան
Որ է երկրէն սայ Կեանծով էր
Նահատակացեւաւ ՌՃՀԶ[4]:

1.«Դավիթ բեգ», եր. 74:
2. «Դավիթ բեգ», եր. 71-72:
3. «Դավիթ բեգ», եր.75:
4.Թվականը սխալ է, պիտի լինի ՌՃՀԶ: Տես Ե. Լալայան, «Զանգեզուրի գավառ», Թիֆլիս, 1899, եր. 35: 27:

Երկերի ժողովածու տասը հատորով, երրորդ հատոր, գիրք երկրորդ, էջ 206-209

Րաֆֆի

Մխիթարը որքան եւ քաջ էր ու գործագետ, այսուամենայնիվ, այն բախտը չունեցավ, որպես իր նախորդը: Մի կողմից հայոց զորապետների մեջ ծագեց անմիաբանություն, մյուս կողմից զորքը, վեց տարվա անընդհատ կռիվների մեջ, համարյա հոգնել եւ թուլացել էր սրտով: Այս պատճառով, երբ մի տարուց հետո օսմանցիք կրկին պաշարեցին Դավթի բերդը, հայերը ավելի հարմար համարեցին հաշտության դաշն կապել, քան թե պատերազմել: Նրանք Տեր Ավետիքի ձեռքով հաշտության դաշն կապեցին փաշայի հետ եւ անձնատուր եղան: Բայց ուխտազանց օսմանցիք, երբ իրանց առաջ բացված տեսան բերդի դռները, ներս մտան եւ վայրենի անգթությամբ սկսեցին կոտորել նրա մեջ եղողներին: Նրանք մինչեւ անգամ չխնայեցին քառասուն միանձնուհիներին, որոնք նույն ամրոցում մենարան ունեին, բոլորը զոհվեցան տաճկական սրին: Մխիթար սպարապետը՝ բերդի պարսպից վայր իջնելով, ազատեց իր անձը:

Իսկ նա այնուհետեւ հանգիստ չմնաց: Վերստին զորք հավաքելով, քանիցս անգամ հարձակվեցավ օսմանցիների վրա, վրեժխնդիր եղավ նրանց ուխտազանցության համար. թափեց նրանցից շատ ամրոցներ եւ քաղաքներ եւ 150 ուղտի բեռն ավարով վերադարձավ իր տեղը: Նա բնակվում էր Խնձորեսք կոչված մեծ բերդում:

Մխիթարի իշխանությունը երկար չտեւեց, որովհետեւ 1730 թվին նույնիսկ հայերից հրացանազարկ լինելով մեռավ՝ երկու տարի միայն իշխելով: Սպարապետի գլուխը իր թշնամիքը կտրելով, որպես ընծա, նվիրեցին օսմանցոց փաշային: Բայց փաշան՝ Մխիթարի ոխերիմը, ավելի մեծահոգի գտնվեցավ, քան թե այն վատ հայերը, որ թափեցին մի անմեղ արյուն: Նա

´²Ü²ÌÆÖ²ÚÆÜ ÐàÀÌ²ÌÜºð

Ղեւոնդ Ալիշան

Êնձորեսկը... Ղափանցիների պատերազմի օրերին հիշվում է եւ նրա մեծ բերդը, որտեղ Դավիթ Բեկի մահից հետո բնակվեց նրա հաջորդը՝ Մխիթար սպարապետը, իսկ տեղի բնակիչները ստիպում էին նրան գնալ իր սեփական ամրոցը, եւ երբ նա չլսեց, չհնազանդվեց, «այն ժամանակ յուրայիններից խփվելով թոփով [թնդանոթ կամ հրանոթ] ՝ մեռնում է 1730 թ.՝ երկու տարի իշխելուց հետո»:

«Սիսական»

հրամայեց կտրել բոլորի գլուխները...

Մխիթարի մահից հետո հայոց միաբանության կապը իսպառ քակտվեցավ: Ամեն մի իշխան, ամեն մի մելիք սկսեց ինքնագլուխ տիրել երկրի այս եւ այն մասին, կրելով իր վրա պարսից կամ օսմանցոց լուծը եւ հարկատու լինելով նրանց: Իսկ նրանք, որ հավատարիմ մնացին Դավթի գաղափարին, ցրվեցան դեպի զանազան կողմեր՝ ավելի լավ համարելով չծծել այն հայրենիքի օդը, որ թունավորված էր բռնակալի շնչով...

Տեր Ավետիքը՝ այդ անպարտելի հերոսը, տեսնելով հայոց անմիաբանությունը, թողեց Հայաստանը եւ դիմեց Երուսաղեմ: Այնտեղ նա Աբրահամ կաթողիկոսի հաճությամբ ներումն ստացավ պատրիարքից այն բոլոր արյունների համար, որ նա թափել էր: Կրոնական մոլեռանդությունը վերջապես տիրում է այդ քաջի սրտին, նա սկսում է ապաշխարել...

Դավթի գործակից մյուս քաջերի մասին լռում է պատմությունը. հայտնի չէ՝ նրանք ուր գնացին, ինչ եղան:

Երկերի ժողովածու 12 հատորով, հատոր 7-րդ, Երեւան, 1985 թ., էջ 519-520

Արտեմ Խանզադյան (Զանգեզուրցի)

Օրգելեն ու ծիծաղելեն ձորերն ի վեր գնացինք, Ուրղունի շենի սահմանն անցանք եւ թեքվեցինք կածան ճանապարհով դեպի վեր ու հասանք հարավ արեւմտյան կողմին ընկած Խնձորեսկին նայող սարի գլուխը:

Եղանակը ամպամած լինելու պատճառով, թեթեւ մաղում էր անձրեւը, որը թացացնում էր հագուստներս:

Գյուղը իջնող նեղլիկ ճանապարհի ձախ կողմի սարի դոշին խնձորեսկցիների մեկ մահալի (թաղի) գերեզմանոցն էր, որտեղ հավիտենական քնի մեջ էր Մխիթար սպարապետը:

Կիսահողկված մեծ քար էր, վրան քանդակած՝ «Մխիթար սպարապետ»:

Միջանկյալ պատմեմ պապերիցս լսածը, որը հին մարդկանցից պորտապորտ փոխանցվելով հասել է մեզ: Պապերս ասում էին՝ Մխիթար մեծատան զավակ էր, կռիվներ մղելով մեծ անուն էր հանում: Հայտաճկական կռիվներից հաղթական վերադառնալով, Խնձորեսկում հրավիրում է Մելիքի տունը խնջույքի, քեֆը վերջանում է, հանգստանալու պահին, երբ խորը քնի մեջ էր, մի խումբ խնձորեսկցիներ, Մելիքից կաշառված լինելով, Մելիքի տղայի հետ միասին մտնում են Մխիթար սպարապետի տունը, եւ գլուխը կտրում...

Գլուխը տանում են Թավրիզ եւ ցույց տալիս Շահին՝ իրենց հավատարմությունը հաստատելու համար: Պարսից Շահը այդ առնական տղամարդու՝ Մխիթարի գլուխը տեսնելով՝ ափսոսում է եւ հրամայում է՝ Մխիթարի գլուխը կտրողներին մորթել:

Ա. Հովհաննիսյան եւ Հ. Փափազյան

...Âովմա առաքյալի վանքում ամրացած Դավիթ-Բեկի, Մխիթար բեկի եւ նրանց զինակիցների համար շուտով ստեղծվում է վտանգավոր վիճակ: Մելիք-Մուսին իր համախոհներով բացահայտ անցնում է թուրքերի կողմը եւ հարձակում է գործում ղափանցի մարտիկների վրա: Ագուլեցիք սպանում են նաեւ իրենց մոտ բանագնաց եկած Մելիք-Փարսադանին: Խուսափելով եղբայրասպան կռիվներից, Դավիթ-Բեկն ու իր զինակիցները քանդում են վանքի պարիսպը, ճեղքում պաշարման շղթան ու հեռանում դեպի Ղափան:

1728 թ. սկսվում է թուրքական զորքերի ընդհանուր հարձակումը, որի նպատակն էր ծնկի բերել Սյունյաց ու Արցախի զինված հայությանը եւ այդ շրջանները եւս ենթարկել օսմանյան զինվորական իշխանությանը: Ղափանի հայ զինվորության համար սկսվում է ծանր ու անհավասար պայքարի մի ժամանակաշրջան:

Դավիթ-Բեկի մահից հետո կամ թերեւս ավելի վաղ, վերջինիս հիվանդության ժամանակ, իր ձեռքը վերցնելով հայկական զինված ուժերի ընդհանուր հրամանա-

´²Ü²ìÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸ì²ÌÜºð

տարությունը, Մխիթար բեկը շարունակում է հավատարիմ մնալ ազատագրական շարժման մեծ ղեկավարի մարտական ավանդներին:

Երբ Տեր-Ավետիսի դավաճանության հետեւանքով թուրքերը խաբեությամբ կարողացան մուտք գործել Հալիձորի բերդը եւ դրժելով տված խոստումը կոտորեցին ու գերեցին բերդի բնակիչներին, Մխիթար բեկին հաջողվեց գիշերով դուրս գալ բերդից եւ նոր զորքեր հավաքելով հաղթական մարտեր մղել թշնամու կանոնավոր զորքերի ու նրանց միացած տեղական ֆեոդալների դեմ: Ամբողջ Ղափանում թնդում էր Մխիթար բեկի հանկարծահաս հարձակումների ու տարած հաղթանակների համբավը: Ղափանի ապստամբ գյուղացիությունը շարունակում էր ազատագրական պայքարը թուրքական զավթիչների դեմ՝ խմբվելով Մխիթար բեկի դրոշի ներքո:

Կռիվները մեծ մասամբ պարտիզանական բնույթ էին կրում եւ ահաբեկում էին նվաճողներին, մեծ կորուստներ պատճառելով նրանց: «Ընտիր պատմության» չափազանց սեղմ տողերում խոսվում է հայ զինվորության տարած նորանոր հաղթանակների, բազում ամրությունների, գյուղերի ու ավանների ազատագրման, Օրդուբադի պաշարման ու գրավման, օսմանյան զինվորների մեծ կոտորածի եւ մեծաքանակ ռազմական ավարի ձեռք բերման մասին1:

Այսուհանդերձ դրությունը շարունակում է մնալ օրհասական: Հալիձորը գրավված էր ու ավերված: Թշնամին նորանոր ռազմական համալրումներ էր ստանում, իսկ ամենից սարսափելին այն էր, որ երկրի ներսում խորանում էին տարաձայնությունները Մխիթար բեկի եւ նրա մերձավոր զինակիցների միջեւ: Չկար այլեւս միասնական հրամանատարական կենտրոն, թեեւ ժողովրդական զինված ջոկատները, ապավինած լեռնային անմատչելի վայրերին, շարունակում էին դիմադրություն ցույց տալ:

Այս անկազմակերպ իրադրության մեջ, երբ յուրաքանչյուր շրջան ու ավան մտահոգված էր միայն իր համայնքի անվտանգությունն ապահովելու գործով, Խնձորեսկի բերդում իր իսկ հայրենակիցների դավադրության զոհ է դառնում Ղափանի ազատագրական կռիվների անվանի զորավար ու փառաբանված հերոս Մխիթար բեկը:

Ժողովրդական զրույցներն ու բանավոր ավանդությունները պատմում են այն մասին, որ Ղափանի հայության ազատագրական պայքարը շարունակվել է նաեւ հետագայում: Նվաճողների դեմ կռիվները ղեկավարվել են Մելիք-Փարսադանի թոռ Այվազ բեկն ու Ստեփան իշխանի որդի Մելիք-Դուկասը: Միավորելով Քաջարանց, Փուխրուտ, Փիր-Մազրա, Քրդիկանց ու Հանդ գյուղերի ապստամբ գյուղացիներին, Կալեր գյուղի մոտ տեղի ունեցած մեծ ճակատամարտում նրանք պարտության են մատնել թուրքական զորքերին եւ սրանց միացած տեղական ֆեոդալներին2:

Այս եւ բազմաթիվ այլ զրույցների ու ավանդությունների պահպանումը ժողովրդի մոտ, վկայում են, որ Ղափանի ժողովրդական զանգվածների դիմադրությունն օսմանյան ռազմակալման դեմ շարունակվել է մինչեւ 1730-ական թվականները, երբ Թավրիզն ու Արդաբիլը վերագրավելուց հետո, պարսկական զորաբանակները Նադիրի հրամանատարությամբ անցան Շիրվան եւ պաշարելով Գանձակը, կապ հաստատեցին Արցախի ու Սյունյաց հայ մելիքների եւ հավանաբար նաեւ Ղափանում դիմադրությունը շարունակող հայկական զինված ուժերի հետ:

1. «Ընտիր պատմություն», էջ 71
2. «Ազգագրական հանդես»: 1904, XII էջ 197-198

«Հայ ժողովրդի պատմություն», բազմահատորյակ, IV հատոր, Երեւան-1972 էջ 174-175

Ժողովրդական հիշողություն՝ ըստ Հակոբ Մանվելյանի

Դավիթ Բեկը, կարճատեւ հիվանդությունից հետո, Հալիձորի իր բնակարանում 1728 թվականին մահացավ՝ չթողնելով ժառանգ: Գուցեեւ ամուսնացած էլ չի եղել: Դրա համար էլ ավագանին նրանից հետո երկրի ղեկավարման գործը հանձնում է Մխիթար սպարապետին: Նա ծագումով շարքային գյուղացու որդի էր, բայց հայրենիքի պաշտպանության համար մղված կռիվներում ցուցաբերած իր ռազմավարական ընդունակությունների եւ գործած քաջագործությունների համար Դավիթ Բեկը զորքերի սպարապետությունը վստահում է նրան եւ չէր սխալվել: Չէր սխալվել, որովհետեւ Դավիթ Բեկի մահից հետո էլ ժողովուրդը նրան վստահեց նաեւ անկախացած եւ ինքնուրույն տնտեսություն դարձած Սյունիքի ղեկավարման գործը: Բայց Մխիթարի սպարապետությունը նախանձի եւ վրեժխնդրության թույնով էր լցրել Մելիք Բարխուդարի որդի, զորքերի մեջ հարյուրապետի պաշտոն վարող Միրանի սիրտը: Նա կարծում էր, որ սպարապետությունը պետք է վստահել իրեն, որպես Մելիքի որդի եւ ոչ թե ռամիկ գյուղացու զավակ Մխիթարին: Եվ ահա նա միջոցներ է որոնում Մխիթարին սպանելու եւ իր վրեժը նրանից հանելու համար:

Սկզբից եւեթ Մխիթար սպարապետի ոտքը, ինչպես ասում են, կպնում է քարին: զորքերի մեջ դժգոհությունը սաստկանում է, եւ շատերն ինքնակամ թողնում են զինվորական ծառայությունը եւ քաշվում իրենց բնակավայրերը: Թուրքերը, օգտվելով ստեղծված այդ անկայուն դրությունից, նոր արշավանք սկսեցին անկախ Սյունիքի դեմ: Թշնամու մի քանի անգամ գերազանց զորքերի հարվածներին չդիմանալով հայկական զորքը սկսեց նահանջել: Մի քանի

´²Ü²ÎÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸Ì²ÌÜºð

դավաճաններ էլ բացեցին բերդի գլխավոր դարբասը: Թշնամին հորձանք տվեց, մտավ բերդը եւ սկսվեց կոտորածը: Թուրքերը չխնայեցին խաղաղ բնակչությանը, անգամ կանանց, երեխաներին, ծերերին:

Թալանեցին հայերի տները, սպանեցին նույնիսկ այնտեղ ապաստանած կուսանոցի 40 կույս միանձնուհիներին: Թուրքերը շատերի հետ միասին գերեցին նաեւ Մխիթար սպարապետի կնոջը՝ Սաթենիկին ու փոքր որդուն՝ Դավիթին եւ տարան Թավրիզ՝ Աբդուլլահ փաշային նվեր: Փաշան ցնծության մեջ էր: Նա համոզված էր, որ Մխիթարը կխեղճանա, կգա իր ոտքը եւ այդ ժամանակ ինքը իր կամքը կթելադրի նրան:

Սակայն Սպարապետը չգնաց՝ համոզված լինելով, որ դրանից ոչինչ չի ստացվի: Նա հավատարիմ մի խումբ զինվորների հետ մեծ դժվարությամբ իջավ բերդի հյուսիսային պարսպից եւ կարողացավ փրկել իր կյանքը: Հալիձորն ընկավ վերջնականապես:

Այս անգամ Մխիթար սպարապետը իր հավատարիմ մարդկանցով գնաց հանգրվանեց Խնձորեսկ գյուղի Մելիք Բարխուդարի ամրոց-բնակարանում (Դադարունց բերդում): Սպարապետը կոչ-հրովարտակ գրեց՝ ուղղված Արցախի ժողովրդին՝ համախմբվել իր դրոշի տակ եւ գնալ սրբազան պատերազմի Հալիձորը՝ թուրքերից ազատագրելու համար: Կոչն Արցախ է տանում հարյուրապետ Ծատուրը: Այն մեծ արձագանք գտավ արցախահայության մեջ եւ մեկ շաբաթվա ընթացքում Սպարապետի դրոշի տակ էին ավելի քան 8 հազար արցախցի կամավորներ:

Աբդուլլահ փաշան մի անգամ իր մոտ կանչեց Սպարապետի կնոջը՝ Սաթենիկին եւ ասաց.

– Եթե ուզում ես դու եւ որդիդ ապրեք, ապա ուրացեք քրիստոնեությունը եւ ընդունեցեք մահմեդականությունը, այն ժամանակ դուք ազատ, ապահով կլինեք այսուհետեւ:

Սաթենիկը հեգնանքով պատասխանեց.

– Ես իմ ձեռքով ազատություն եմ տվել որդուս՝ Դավիթին: Երկու արծաթով կաշառելով ձեր ասկյարներից մեկին ու նրա ձեռքով խեղդամահ արել որդուս: Նա այժմ ազատ է, եւ նրա հոգին ճախրում է երկնքում, իսկ ես ահա կանգնած եմ քո առաջ, իմ հավատս երբեք չեմ ուրանա, դու էլ ինչպես ցանկանում ես, այնպես էլ վարվիր իմ դեմ:

Փաշան Սաթենիկի այս հանդուգն պատասխանից սարսռաց եւ անմիջապես հրամայեց դահիճին՝ տանել այդ կնոջը եւ ոչնչացնել:

Դահիճը դրսում իր մարդկանց միջոցով մի խոր փոս փորել տվեց, փոսի մեջ կանգնեցրին Սաթենիկին ու սկսեցին հողով լցնել փոսը, ասել է թե սաղսաղ թաղել: Երբ հողի շերտը հասավ պարանոցին՝ նա կորցրեց գիտակցությունը եւ այդպես էլ գնաց դեպի հավիտենություն...

Սաթենիկի եւ նրա որդի Դավիթի նահատակության բոթը գուսան Հեթումն էր բերել, որին սպարապետն ուղարկել էր Թավրիզ՝ տեղեկություն իմանալու կնոջ եւ երեխայի մասին:

Մխիթար սպարապետի դավադիր սպանությունը

Մխիթար սպարապետն սպասում էր Մելիք Բարխուդարի ապարանքում՝ անհանգիստ, աչքը, ուշքն ու միտքը Արցախի ճանապարհին, որ նոր հավաքագրած զորքը ուր որ է կգա, եւ ինքը նրա գլուխն անցած՝ կգնա ազատագրելու Հալիձորը թուրքերից:

Բայց ուշանում էին արցախցիները: Այս անգամ նա որոշեց իր ջոկատով գնալ Արցախ եւ այնտեղ արագացնել զորքի տեղաշարժերը դեպի Սյունիք:

Պառկեցին քնելու՝ առավոտյան շուտ Արցախ գնալու մտադրությամբ: Իր ննջարանի անկողնում պառկեց Սպարապետը ու դեռ չքնած՝ դուռը հակարծակի բացվեց, ներս մտավ Մելիք Բարխուդարի որդի Միհրանն իր մարդկանցով ու հարձակվեց Մխիթարի վրա: Մխիթարն անմիջապես ձեռքն առավ պատից կախված թուրը, ցատկեց թախտի վրա ու սկսեց պաշտպանվել: Երկուսին սրախողխող արեց եւ տապալեց հատակին, կտրեց երրորդի աջ թեւը, սակայն դավադիրների հարվածներից մի քանի վերք ստանալով՝ Մխիթարն ընկավ սպանված: Ախոյաններն իսկույն կտրեցին նրա գլուխը եւ շտապ տարան Թավրիզում նստած Աբդուլլահ փաշային նվեր: Այդ քստմնելի ոճրագործությունից ցնորվեց նույնիսկ փաշան: Բայց միաժամանակ կարգադրեց վեզիրին ընծայաբեր այդ դավաճաններին տանել, պահել առանձին տեղ ու սպասել իր հետագա կարգադրությանը: Ինչպես Ղուկաս Սեբաստացին է իր «Դավիթ Բեկ կամ պատմություն կապանցիների» երկում գրել. «Ով անօրեններ ու անհավատներ, ինչպես հանդգնեցիք իզուր եւ անտեղի սպանել ձեր տիրոջը եւ այդպիսի մի քաջ մարդու»:

Մելիք Բարխուդարի ամրոցը սուգ ու շիվանի մեջ էր: Մխիթար սպարապետի դիակը դրված էր սեղանին ծածկված իր թիկնոցով, իսկ նրա շուրջը նստած կանայք ողբում էին աղիողորմ, ծվատում երեսները, անիծում չարագործներին:

Ծատուր հարյուրապետը, իր ջոկատով Խնձորեսկի խոր ձորից գալով ամրոց, հրամայեց շրջապատել ամրոցը եւ թույլ չտալ դավաճաններին փախչելու, իսկ ինքը նետվեց առաջ մտավ այն սենյակը, որտեղ դրված էր Սպարապետի դիակը, չոքելով մոտեցավ ու ահավոր վշտից մռնչաց.

– Ինչու՞ մորթեցիր մեր հույսը, Աստված, – ու ողբաց աղիողորմ անհույս, կործանված ձայնով:

Այդ պահին Խնձորեսկին էր մոտենում ձիավորների մի խումբ: Լսելով ամրոցի աղաղակները՝ նրանք արագացրին ձիերի ընթացքը: Ամրոցի բաց դարբասների մոտ խառնվել էին զորքն ու ժողովուրդը: Նրանք ճանաչեցին ձիավորների խմբի գլուխն անցած Մելիք Բարխուդարի դուստր Գոհարին:

– Սպանե՛լ են, մորթել են, գլուխն էլ տարել, աղաղակեցին նրանք ու ճանապարհի տվին ձիավորներին:

Մելիք Բարխուդարի ամրոցը սուգ ու շիվանի մեջ էր: Մխիթար սպարապետի դիակը դրված էր սեղանին՝ ծածկված իր թիկնոցով, իսկ նրա շուրջը նստած կանայք ողբում էին աղիողորմ, ծվատում երեսները, անիծում չարագործներին:

➔

´²Ü²ÌÆÖ²ÚÆÜ Ðà¸Ì²ÌÜºð

Մխիթար սպարապետի գերեզմանի նախնական տեղի հարցը

ԱՐՄԵՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
ԳՊՀ ուսանող

Հին Խնձորեսկում են գտնվում 18-րդ դարի հայ ազատագրական շարժման ջատագով եւ Հայոց Սպարապետ Մխիթարի, նրա զինակիցների գերեզմանները:

Մխիթար սպարապետի տապանաքարի առնչությամբ կա մի վարկած, ըստ որի՝ որոշ հետազոտողներ կարծում են, թե Մեծն Սպարապետի տապանաքարը (նաեւ գերեզմանը) տեղաշարժված են եւ չեն գտնվում նախնական տեղում:

Այդ իսկ պատճառով կատարվեցին որոշ հետազոտական աշխատանքներ, որի արդյունքները՝ ստորեւ:

Հավաքած նյութերի գերակշիռ մասը կազմում են ականատեսի վկայություններ՝ հին Խնձորեսկի բնակիչների հիշողություններից:

Համաձայն վարկածի՝ Մխիթար սպարապետի գերեզմանը գտնվել է ձորի պռնկին: Սակայն զրուցելով գյուղի տարեց բնակիչներից մի քանիսի հետ, նրանք հավաստիացրին, որ Սպարապետի գերեզմանը գտնվել է ներկայիս տեղում, սակայն տապանաքարն ունեցել է թեքվածք:

Ըստ հին գյուղի բնակիչներից մեկի վկայության՝ 1954 թվականին գյուղի 12-13 տարեկան մի խումբ տղաներ փորձել են ուղղել տապանաքարը, սակայն այն կողաշրջվել է: Նրանք չեն կարողացել բարձրացնել տապանաքարը՝ ծանր լինելու պատճառով: Տապանաքարն այդպես կողաշրջված է մնացել մոտ երկու տասնամյակ՝ մինչեւ 20-րդ դարի յոթանասունական թվականները: Մի խումբ գյուղացիներ, գյուղի պատմության ուսուցիչ Յուրա Թունյանի գլխավորությամբ, ուղղեցին տապանաքարը, եւ հողով ու մանր քարերով կատարեցին ամրացման աշխատանքներ:

Դրանից հետո տապանաքարը ստացավ այն դիրքը, ինչ դիրքով ներկայումս կա:

Այսպիսով՝ վարկածը, թե Սպարապետի տապանաքարը (ինչպես եւ գերեզմանը) գտնվել են ձորի պռնկին ու հետագայում տեղափոխվել են ներկայիս տեղը, իրականությանը չի համապատասխանում:

– Ո՞ւմ են սպանել, – սարսափեց Գոհարը:

– Մխիթար սպարապետին...գնա ու տես՝ ի՞նչ է արել Միհրան եղբայրդ:

Երկինքն ասես փուլ եկավ Գոհարի գլխին: Մի զարհուրելի ճիչ դուրս թռավ նրա կրծքից ու ուշաթափված ընկավ ծիուց...Գոհարին ուշքի բերին եւ նա խորտակված սրտով նետվեց այն սենյակը, որտեղից լսվում էր մոր, տատի եւ Խնձորեսկի կանանց կականը...

Գոհարը մի երկվայրկյան կանգնած, մնաց շեմին, ապա ծղրտաց, նետվեց առաջ, բայց դեռ սիրելիի դիակին չհասած՝ ընկավ: Ապա իրեն հավաքեց, չոքեչոք մոտեցավ սեղանին ու տարածվեց Մխիթարի վրա:

Կանայք սաստկացրին ողբը... Ապա Գոհարը ետ տարավ դիակի ծածկոցը եւ զարհուրեց:

– Ո՞ւր է Մխիթարի գլուխը: Մի՞թե ես չպիտի տեսնեմ գոնե նրա մեռած երեսը:

– Տարել են, – պատասխանեց գուսան Հեթումը, – թուրքացած, ուրացած Միհրան եղբայրդ տարել է Թավրիզ՝ Աբդուլլահ փաշային նվեր:

Գոհարը մի կերպ իրեն զսպեց ու վեր կացավ: Ապա դիմելով ներկաներին՝ տիրական ձայնով ասաց.

– Լո՛ւր տարեք ամբողջ հայ ժողովրդին, որ չկա այլեւս իր փրկիչը, իր Մխիթարը:

«Քաջերի օրրան Խնձորեսկ», Գորիս-2013

Ժողովրդական հիշողություն, որ ներկայացրեց Համլետ Թելունցը

ՀԱՄԼԵՏ ԹԵԼՈՒՆՑ

Ըստ Համլետ Թելունցի՝ ջրաղացպան Դադունց Սերոբ դային (ծնվ. 1880-ականներին) պատմել է հետեւյալը. *«Մխիթարին սպանել են ոչ խնձորեսկցիները: Նրան խաբեությամբ բերդից դուրս են հանել (որտեղ հյուրասիրության էր կանչվել) եւ հարձակվել...*

Դուրս հրավիրողը մի կին է եղել՝ մանկահասակ երեխան գրկին, ինչն առաջին հայացքից խղճմտանք է առաջացրել սպարապետի մեջ:

Եվ երբ սպարապետը դուրս է եկել բերդից ու ընդառաջ գնացել տիկնոջը, ապա դարանակալ մարդիկ սրերով հարձակվել են նրա վրա»:

Որտեղ է սպանվել Մխիթար սպարապետը

Մեծամասամբ իշխում է տեսակետը, որ Մխիթար սպարապետը սպանվել է Դադարունց բերդում ❶, որ Դավիթ Բեկի, ապա Մխիթարի նստավայր-շտաբն էր:

Սակայն կա մեկ այլ տեսակետ եւս, որի համաձայն՝ սպանվել է Մելիք Բարխուդարի նստավայր բերդում ❷, որտեղ հյուրասիրության էր կանչվել: Այդ ամրոցը գտնվում է Դավիթ Բեկի (Մխիթար սպարապետի) նստավայրից հյուսիս արեւելք:

Իսկ Սերո Խանզադյանի կարծիքով՝ «... *Մխիթար սպարապետին հրացանազարկ են արել գյուղի գերեզմանատան քարերի ետեւում* ❸ *թաքնված դավադիրները, երբ նա ծի հեծած իր շքախմբով գնում էր Զագեձոր»:*

ՄԵԼԻՔ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԻ ՆՍՏԱՎԱՅՐ-ԲԵՐԴԸ

ԴԱԴԱՐՈՒՆՑ ԲԵՐԴԸ (ԴԱՎԻԹ ԲԵԿԻ ԵՎ ՄԽԻԹԱՐ ՍՊԱՐԱՊԵՏԻ ՆՍՏԱՎԱՅՐԸ)

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՇԱՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ինչո՞ւ է ինձ համար սիրելի մեր գյուղը

¸äðàò²Î²ÜÜºðÆ Þ²ð²¸ðàôÂÚàôÜ

ՇԻՐԱԿ ԱՐԶԱՆՅԱՆ
Ներքին Խնձորեսկի միջն. դպրոց,
12-րդ դասարանի աշակերտ

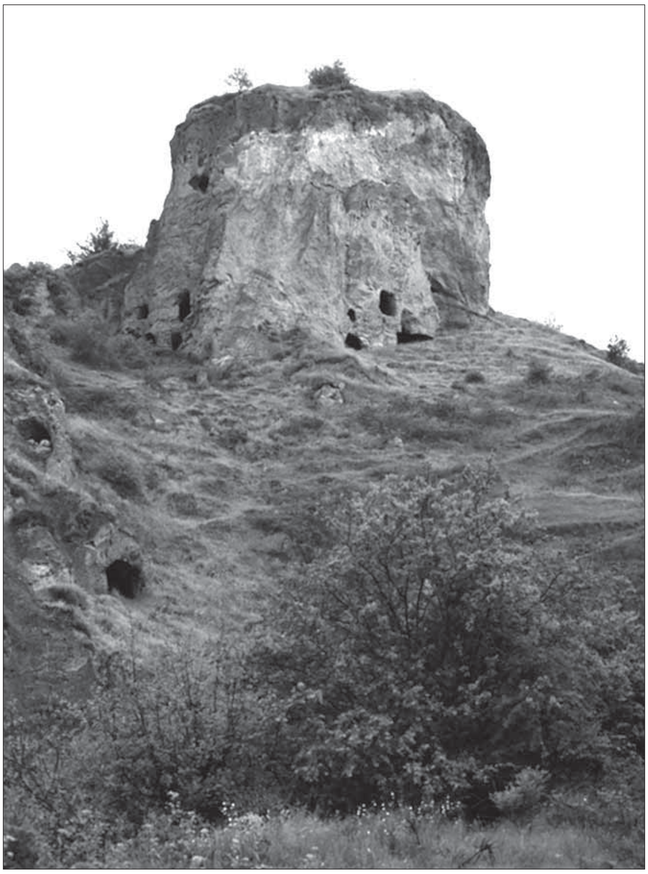

Մարդկային կյանքն այնքա՜ն կարճ է: Մի ակնթարթ, որը չի հասցնում բաղձանքներն ու իղձերը լիովին կատարել: Ֆիզիկապես անմահ լինել հնարավոր չէ, բայց կան անմահ գործեր, որոնք կյանքի հավերժությունն են գծանշում:

Իմ կյանքը դեռ առջեւում է՝ վերելքներով ու վայրէջքներով, հիացմունքներով ու հիասթափություններով, երազանքներով ու մղձավանջներով: Անտեսանելի տարիները թռչում են թռչունների երամի պես՝ իրենց հետեւից թողնելով հուշերի ծիր: Երազների ոսկեշող գալիքի հեքիաթը, որ այնքա՜ն թովիչ է երեւում, ժամանակի անիվը դեպի առաջ կգլորի, ու կջնջվեն երազի ու իրականության սահմանները: Սակայն իրականության սահմաններում միշտ կմնա հայրենի բնաշխարհը՝ մեր գյուղը, ուր գարունը բազմաթերթ վարդի է նման, ծաղկող ծաղիկները՝ ժպտացող աչքերի, այգաբացը կյանքը նորովի է իմաստավորում եւ ավելի հաճելի ու գեղեցիկ դարձնում աշխարհը: Ինչու՞ է ինձ համար այսքան սիրելի մեր գյուղը: Մեր մանուկ ազատությունը ծնվել է այդ փոքրիկ աշխարհում: Իսկ ազատությունը սրբության պես մի բան է:

Ինքնամոռացության մեջ ընկնելիս երբեմն թվում է, թե այգու ցանկապատի երկարությամբ բուսած մասրենու փշերի ծակոցներն անհունության մեջ է քեզ գցել: Սակայն հայրենիքի նկատմամբ սերը, կամքն ու հպարտությունը սթափեցնում, եւ մասրենու փշերը երանություն են թվում: Այո՛, ինչպես ասում են, հայրենիքն ապրում է հայրենասիրությամբ եւ իր զավակների սիրով: Իմ փոքրիկ գյուղում մեծագույն նվաճումներ, օրեցօր փոփոխություններ չկան: Շենացող տեսքն էլ ժողովրդի համար դարձել է վարդագույն երազների մարմնացում: Սակայն գտնվում է պայծառության գրկում եւ իր գեղատեսիլ, լայն հարթությամբ ընդառաջում է ապագային: Եվ մեզ՝ սերունդներիս, կամքի մեծ ուժ է հարկավոր, որպեսզի շենացնենք մեր հույսերի օրրանը: Ինձ ուժ են տալիս ու թեւավորում ամեն մի խրախուսանք ու ամեն մի հաջողություն:

Կյանքի նոր փուլի շեմին հետադարձ հայացք եմ նետում իմ ապրած տարիներին ու համարձակ շարժվում առաջ: Տեսնում եմ իմ հայրենիքի թռիչքը, զգում նրա բաբախող սրտի զարկերը եւ գիտակցում, որ, իրոք, կդառնա բոլորիս երազած երկիրը: Իմ սերը գյուղի հանդեպ ազգային գեն է. չէ՞ որ ամեն օրս մանկանում ու գեղեցկանում է մեր գյուղում՝ ինձ կյանք տված հողում, մեր բակում: Մարդկային բարոյական հատկությունն իր մեջ միացնողն ազգային գոյության անհրաժեշտություն է: Իմ փոքրիկ, հեռու ու լքված գյուղը թռիչքի հզոր թեւեր է՝ հորիզոններ նվաճելու համար:

Իմ սերը գյուղի հանդեպ ազգային գեն է...

¸äðàò²Î²ÜÜºðÆ Þ²ð²¸ðàôÂÚàôÜ

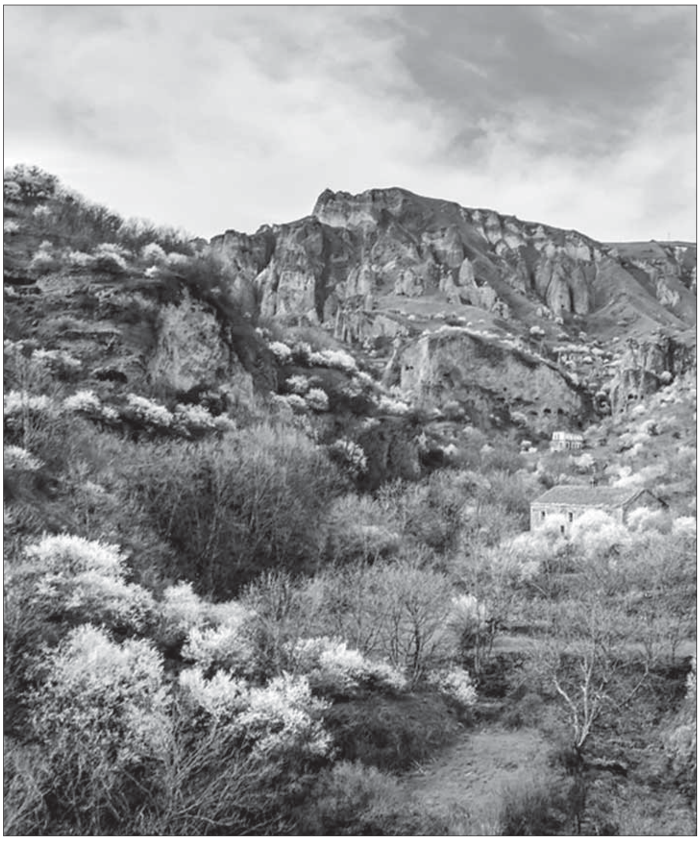

ՍԱԹԵՆԻԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ
Խնձորեսկի Գ.Սեւունցի անվան միջն. դպրոցի 10-րդ դասարանի աշակերտուհի

2 շխարհում ամեն ինչ իր սկիզբն ունի: Մարդու սկիզբն իր ծննդավայրն է, իր փոքրիկ գյուղը (կամ քաղաքը): Աշխարհում յուրաքանչյուր մարդ ունի իր ծննդավայրը: Սակայն ոմանք, չգիտես ինչու, թողնում են իրենց ծննդավայրը: Բայց չէ՞ որ հայրենիքը սկսվում է ծննդավայրից: Միայն ծննդավայրը սիրելով կարելի է դառնալ իսկական հայրենասեր:

Թողնելով իրենց ծննդավայրը՝ նրանք թողնում են նաեւ իրենց ակունքները, իրենց հարազատներին: Չէ՞ որ հայրենիքը հենց մեր հայրերն են, մեր պապերը, մե՛նք ենք:

Հայրենիքը սկսվում է ծննդավայրից, եւ յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է սիրել իր ծննդավայրը եւ շենացնել այն:

Իմ ծննդավայրը Խնձորեսկն է՝ Սյունիքի զարդը: Առհասարակ ինչպե՞ս կարելի է անտարբեր անցնել բնության այդ գողտրիկ շքեղության կողքով: Գողտրիկ շքեղություն, որտեղ ժայռերը մխրճվել են երկնքի մեջ: Աչքիդ լույսը որքան հերիքում է, ժայռեր են՝ հենված անդունդներին: Այնքա՜ն հին են ժայռերը, որ նրանց դեմքն արդեն կնճռոտվել է: Սակայն նրանք, ամուր հենված հողին, շարունակում են պահել մեր պապերի հիշատակը: Նրանք կարծես միաչքանի կիկլոպների նման հսկում են գյուղի վերագտած անդորրը...

Նույնիսկ հայտնի չէ, թե երբ է մարդը հաստատվել ժայռեղեն այդ բարձունքներին: Հայտնի է միայն, որ նա ինքն է փորել ժայռերի սիրտը եւ իր համար կացարաններ կառուցել: Եվ տարիների ընթացքում ձորի լռությանը փոխարինելու են եկել ժխորը, աշխատանքային աղմուկն ու աղաղակը: Մարդիկ ժայռերի նման իրար թեւ-թիկունք են դարձել՝ հիմնելով Հին Խնձորեսկը:

Հայրենիքը սկսվում է ծննդավայրից, եւ յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է սիրել իր ծննդավայրը եւ շենացնել այն:

Հին եւ հարուստ է մեր Խնձորեսկի պատմությունը: Մեր պապերի արյունն է հեղվել այս փոքրիկ հողակտորը՝ Հայաստանի հարավային դարպասները պաշտպանելու համար: Կին եւ տղամարդ կանգնել են իրար թիկունքի, օգնել միմյանց: Նրանց հերոսական ոգով տոգորված՝ ժայռերն իրենք էլ զենք են վերցրել եւ իրենց ոտքերի տակ ոչնչացրել սպառնացող վտանգը: Եվ երբ գյուղին սպառնացող վտանգն անհետացել է, նրանք վերադարձել են իրենց սովորական կյանքին:

Սակայն կարծես ձորում ծվարած գյուղն ինքն էլ հոգնել էր մարդկանց այդ եռուզեռից: Եվ մի որոշ ժամանակ անց ոչ մի երդիկից այլեւս ծուխ չէր բարձրանում: Հանգել էին բոլոր օջախները, որովհետեւ մարդը հեռացել էր իր բնակավայրից: Նա բնակություն էր հաստատել այն վայրում, որտեղ հիմա ապրում եմ ես...

Նոր Խնձորեսկը տարբերվում է հնից: Ժայռափոր տներին փոխարինելու են եկել երկհարկանի տները, խոր անդունդներին՝ հարթավայրերը, իսկ քարքարոտ ճանապարհներին՝ ասֆալտապատ ճանապարհները: Տարբեր եւ միաժամանակ նույնն են մնացել խնձորեսկյան գիշերները, ցերեկները, երկնակամարը, օդը, մարդիկ:

Ես ինձ համարում եմ ամենաերջանիկ մարդկանցից մեկը, որովհետեւ ծնվել եւ ապրում եմ Խնձորեսկում: Հպարտ եմ, որ ինձ բախտ է վիճակվել լինել ժայռերի զավակը: Եվ ինձ համար Երկրագունդ կոչված մոլորակի կենտրոնը հենց իմ ծննդավայրն է, որտեղից էլ սկսվում են աշխարհի կենտրոնները տանող բոլոր ճանապարհները:

¸äðàò²Î²ÜÜºðÆ Þ²ð²¸ðàôÂÚàôÜ

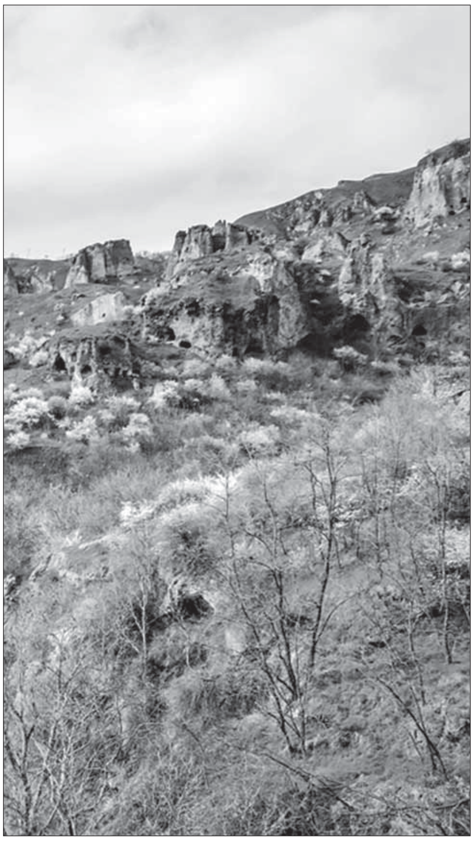

ԳՈՌ ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ

Խնձորեսկի Գ.Սեւունցի անվան միջն. դպրոցի 8-րդ դասարանի աշակերտ

Â ե ինչու եմ սիրում իմ գյուղը, նույնիսկ ես բուն պատճառը չգիտեմ: Սակայն կան մի քանի պատճառներ, որոնք ինձ միշտ կպահեն իմ գյուղում:

Առաջին պատճառը մեր գյուղի արեւն է: Այո՛, հենց մե՛ր գյուղի արեւը: Սա այն արեւն է, որն առավոտ ծեգին իր առաջին շողերը նվիրում է մեր գյուղին, այն արեւը, որ հերթով ծեծում է բոլոր տանիքները, թողնում իր ընծան պատուհանի մոտ ու հապճեպ քայլերն ուղղում դեպի հաջորդ տանիքը: Ու, չգիտեմ ինչու, կարծում եմ, որ իմ սենյակն առաջինն է ընդունում ջերմ արեգակի ընծան: Բայց ինչու՞ միայն արեւածագին. արփին իր գեղեցկությունը ցուցադրում է նաեւ մայրամուտին: Երեկոյան նա մի գեղեցկատես նկարչուհի է, որը ներկում է բոլոր ամպերը, հորիզոնը: Երկնակամարի բոլոր ամպերն այնքա՜ն գեղեցիկ են լինում, որ նայելուց չես հոգնում: Սակայն ամառն ունի անտանելի բնավորություն, որը կորչում է աշնան քաղցր մրգերի համի մեջ:

Իմ գյուղի արեւն ամենագեղեցիկն է:

Երկրորդ պատճառն իմ դպրոցն է, որտեղ սովորում եմ: Մեր ուսուցիչներն այնքան լավն են, այնքան խելացի ու բարի, որ պատրաստ եմ ամբողջ կյանքս նրանց հետ դաս անել, ամեն ինչ նորից սովորել, միայն թե նրանց հետ լինեմ: Շատ դպրոցների աշակերտների հետ եմ խոսել իրենց դպրոցի մասին եւ հասկացել, որ մեր դպրոցն ամենալավն է:

Իմ ուսուցիչներն ամենախելացին են:

Երրորդ պատճառն իմ մանկությունն ու իմ հիշողություններն են, որոնք կապված են իմ տան ու իմ բակի հետ: Իմ տանն են տեղի ունեցել ինձ հետ կապված ծիծաղաշարժ դեպքերը, իմ տանն են նշվել իմ բոլոր ծննդյան օրերը: Իսկ բակում խաղացել եմ ընկերներիս հետ, ընկել եմ իմ բակում:

Եվ եթե այս բոլորը միասին վերցնենք, ապա դրախտը ոչինչ է մեր գյուղի համեմատ...

Խնձորեսկի տաղանդները հպարտություն են դարձել յուրաքանչյուր խնձորեսկցու համար: Ու ամեն անգամ, երբ դուրս եմ գալիս Խնձորեսկի սահմաններից, բոլորը վերհիշում են մեր գյուղի հանճարներին:

Իսկ Հին Խնձորեսկը...Այն կրկնակի գեղեցիկ է: Երկնամուխ ժայռերը, կանաչ տարածքները, խորհրդավոր քարանձավները, ծառերը եւ այն ամենը, ինչ ունի Խնձորեսկը, անփոխարինելի է:

Ու թե մի օր բախտն ինձ ընդմիշտ հեռու տանի իմ ծննդավայրից, անպայման գրող կդառնամ ու իմ ստեղծագործություններում կհիշատակեմ Խնձորեսկը՝թե՛ Հին, թե՛ Նոր:

ՀԱՐՈՒԹ ԲԱՂԴԱԳՅՈՒԼՅԱՆ

Խնձորեսկի Գ. Սեւունցի անվան միջն. դպրոցի12-րդ դասարանի աշակերտ

¼ անգեզուրի սիրտն է Խնձորեսկը: Այն հին, շա՜տ հին բնակավայր է...

Խնձորեսկն առեղծվածային բնություն ունի: Նրա ահռելի ժայռերն ու քերծերն արվեստի անձեռակերտ կոթողներ են: Խնձորեսկցին այդ վայրի քերծերի առինքնող սլացքից է ժառանգել իր մտքի թռիչքը, ցից ժայռերի գլխին նստած թեժ արեւից է վերցրել իր հոգու անսպառ ջերմությունը, երկնի կապույտում արքայավայել ճախրող արծիվներն են նրա երակներում հպարտություն ու վեհանձնություն ներարկել...

Շնչող-խոսող-երգող ժայռերը, ձորում ծվարած վանքերն են, հավանաբար, ձեւավորել խնձորեսկցու հոգեւոր աշխարհը, գեղագիտական ճաշակը:

Եվ բնության ամեն ձայն, ամեն պատկեր դարձել է երգ, բանաստեղծություն, հեքիաթ-առասպել, դարձել կտավ, երգվել-արտասանվել-պատմվել է սերնդեսերունդ:

Պատահական չէ, որ Խնձորեսկում համարյա ամեն տուն իր երգիչը, երաժիշտը կամ աշուղն է ունեցել: Խնձորեսկը հայ բեմին խոշոր երգիչներ, երաժիշտներ, կոմպոզիտորներ է տվել (Աշոտ Սաթյան, Արամ Սաթունց, Տաթեւիկ Սազանդարյան): Տվել է հանրաճանաչ գրողներ, բանաստեղծներ (Գարեգին Սեւունց, Սուրեն Այվազյան...):

Իսկ եթե խառը, պատերազմական իրադրություն է եղել, խնձորեսկցին տանը չի նստել եւ սպասել,

→

¸äðàò²Î²ÜÜºðÆ Þ²ð² ¸ðàôÂÚàôÜ

մինչեւ վտանգն անցնի: Խնձորեսկցին ինքն է վաստակել իր ազատություն-խաղաղությունը: Եթե խաղաղություն է շնչում երկիրը, ապա նա արարել գիտի գեղեցիկը, վեհը, անօրինակը…

Իմ ծննդավայրը Խնձորեսկ գյուղն է, որտեղ ապրում են իմ ընկերները, հարազատներն ու բոլոր համագյուղացիներս՝ ամենօրյա իրենց հոգսերով, լուսաբացից մինչեւ ուշ երեկո անխոնջ աշխատանքով, հարեւանի ուրախությամբ ուրախացող, ծանոթ - անծանոթի տխրությունից մի տեսակ խեղճացող, ապագայի ծրագրերով մտազբաղ…

Իմ Խնձորեսկ… Դու ամենալուսավոր փարոսն ու աշխարհի ամենատաք անկյունն ես ինձ համար: Ես թեեւ այնքան էլ երկար չեմ ապրել այս մեծ ու մեղքերով լի աշխարհում, սակայն գիտակցում եմ ու հստակ գիտեմ, որ մարդն իր ծննդավայրով է բախտավոր, եւ ծննդավայրն է մարդուն ուժ տալիս: Երբ ուրիշ շրջապատում եմ լինում, ու ինձ հարցնում են, թե որտեղացի՞ եմ, հպարտությամբ եմ պատասխանում՝ խնձորեսկցի: Քաղաքում էլ լինեմ՝ չեմ ամաչում գյուղացի լինելուս համար, քանի որ գյուղն էլ, քաղաքն էլ բնակիչն է իմաստավորում, արժեւորում: Կարծում եմ՝ անհամեստություն չի լինի, եթե ասեմ, որ խնձորեսկցի լինելը պատիվ է, եւ ես այնպե՛ս կապրեմ, որ արժանի լինեմ Խնձորեսկի հող ու ջրին, Խնձորեսկի հարուստ պատմությանը, խնձորեսկցի բարձր կոչմանը…

Իմ Խնձորեսկ… Ես սիրում եմ քո լուսաբացն ու քո մայրամուտը: Սիրում եմ լուսաբացին դեմքս շոյող քո արեւային ժպիտը, երկնքիդ անթերի կապույտն ու կեսգիշերին երկնքից ծիկրակող աստղերը, ծաղիկներիդ ամոթխած հայացքներն ու քերծերիդ ժայռեղեն սլացքը:

Զբոսաշրջիկները հաճախ են դժգոհում, որ իմ գյուղում «տարին բոլոր» մառախուղ է լինում: Ամպը գալիս եւ տիրոջ իրավունքով նստում է գյուղում՝ մոռանալով հեռանալու մասին: Գուցե տարօրինակ թվա, բայց եթե մի կարճատեւ ժամանակահատված ամպը բացակայում է, ես անհանգստանում եմ. տեսնես ինչի՞ց է նեղացել, որ…Ու կարոտում եմ: Կարոտում եմ ամպի եւ արեւի խաղ- կռիվը, երբ ամպը մի քիչ դիրքերը զիջում է արեւին, բայց միաժամանակ ժպտում է: Ժպտում է՝արեւի ճաճանչներից կուրացող աչքերը բացուխուփ անելով…

Ես գիտեմ, որ ապրել չի նշանակում միայն վայելել, տեսնել գեղեցիկը, ունենալ ամենալավը, լինել հրաշալի վայրերում, լսել բարի լուրեր… Կյանքը միայն պայծառ գույների խաղ չէ: Կյանքը պայքար է՝ լի տառապանքով, ցավով, լինել-կայանալու մոլուցքով, կորուստներով, հոգսերով, նպատակին հասնելու անհագ ցանկությամբ…

Իմ Խնձորեսկն ունի մեծաթիվ խնդիրներ: Որոշ խնդիրներ լուծելի են, որոշները՝ դժվար լուծելի կամ անլուծելի: Ի՞նչ արած, կյանք է: Պետք է իրատես լինել: Խնդիրները թեեւ շատ են ու բազմազան, սակայն ես՝ որպես բնակիչ, պարտավոր եմ եւ պե՛տք է իմ խելքը, ուժը, եռանդը ներդնեմ գյուղիս բարեկարգման, ծաղկման, զարգացման համար: Թեկուզ մի ծառ տնկեմ, առվի ճամփան բացեմ, փողոցն անցնող փոքրիկին օգնեմ, ծերերին սրտաբաց բարեւեմ եւ քեֆ ու հալ հարցնեմ…

…Գյուղս ջրի կարիք ունի: Այս հարցը ողջ գյուղին է հուզում: Գյուղը մեծ է, իսկ ջուրը չի բավարարում: Գյուղացին առանց ջուր ի՞նչ պիտի անի: Մեր տանն էլ ենք հաճախ բախվում այդ խնդրին. տնտեսություն է, ջուրն անհրաժեշտություն է: Բայց ես կարծես ելքը գտել եմ. պետք է խնայել ջուրը. այն անսպառ չէ: Այո՛, պետք է անհրաժեշտ քանակությամբ ջուր վերցնելուց հետո փակել ծորակը. ինչու՞ ջուրն անիմաստ գնա կորչի: Մի բաժակ ջուրը կարող է անգամ «անապատի» մի փոքրիկ հատվածն օազիս դարձնել…

Գյուղիս խնդիրներից մեկն էլ ճանապարհների կիսաքանդ վիճակն է: Հատկապես անմխիթար է դպրոց տանող ճանապարհներից մեկը: Աշակերտները հաճախ են դժգոհում այդ ճանապարհից: Ես չեմ տրտնջում. մտածում եմ, որ եթե յուրաքանչյուրս մտահոգվենք մեր գյուղի բարեկարգությամբ, մի օր այդ խնդիրը կլուծվի, ինչու՞ չէ, մեր իսկ ձեռքերով: Իսկ դրա համար նոր սերունդը պետք է լա՛վ սովորի, բազմակողմանի գիտելիք ունենա, ապրի գյուղի հոգսերով, լինի սրտացավ եւ նպատակասլաց:

Կյանքը կանգ չի առնում, հետեւաբար կյանքն ընթացքի մեջ պահողը սերունդներն են, որ փոխարինում են մեկը մյուսին: Ես չեմ կարող եւ չե՛մ ուզում մի կողմ քաշվել ու սպասել, որ ուրիշները լուծեն իմ գյուղի խնդիրները: Չէ՞ որ ես էլ եմ այս գյուղի բնակիչ: Եթե ես գյուղի ձեռքբերումներն իմն եմ համարում եւ հպարտանում դրանցով, ուրեմն պետք է նաեւ իմը համարեմ նրա հոգսերը, մտածեմ նրա վաղվա օրվա մասին:

Ես սիրում եմ իմ գյուղը եւ նրա կողքին կլինեմ թե՛ նեղության, թե՛ լիության մեջ եղած ժամանակ…

…Գյուղս ջրի կարիք ունի: Այս հարցը ողջ գյուղին է հուզում: Գյուղը մեծ է, իսկ ջուրը չի բավարարում: Գյուղացին առանց ջուր ի՞նչ պիտի անի: Մեր տանն էլ ենք հաճախ բախվում այդ խնդրին. տնտեսություն է, ջուրն անհրաժեշտություն է:

Ø²ÎºÜ²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

Խնձորեսկ. համարի աղբյուրագիտական հենքը

I. Սկզբնաղբյուրներ

1. Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, «Սովետական գրող», Երեւան, 1986 թ.
2. Ստեփանոս Օրբելյան, Ժամանակագրութիւն (Ա. Աբրահամյանի հրատարակությամբ), Երեւան, 1942 թ.
3. Գրիչ Մարտիրոս, Խնձորեք, երկիրս Ծակեձորու, 1682 թ.
4. Գրիչ Մարտիրոս, Ավետարան, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԷ դար, հատոր Գ, էջ 601
5. Ղեւոնդ Ալիշան, Սիսական. տեղագրութիւն Սիւնեաց Աշխարհի, Վենետիկ, 1893 թ., (վերահրատարակել է՝ «Հայագիտակ», Երեւան, 2009 թ.)
6. Ղուկաս Սեբաստացի, «Դաւիթ Բէգ. Ընտիր պատմութիւն Դաւիթ Բէգին, եւ պատերազմ Հայոցն Խափանու, որք եղեն ընդդէմ թուրքաց իր մերում ժամանակի, այն է յամի Տեառն 1722, եւ Հայոց 1171։ Հրատարակութեամբ ի լոյս ընծայեաց հանդերձ յաւելուածովք Աբգար Ստեփաննոսեան Գուլամիրեանց», Վաղարշապատ, 1871, էջ 68-72։
7. Աբրահամ Կրետացի, Պատմագրութիւն անցիցն իւրոց եւ Նատր-Շահին պարսից, 1796 թ., Կալ-կաթա
8. Վաղեմի Էհզար (Հովսեփ Ուսուբօղլի, Սարգիս Ուսուբօղլի, Սարգիս Հովսեփի Պետրոսյանց), Պատմական փշրանք (Մէլիք Բաբայի քստմնելի արարքը 1729 թիականին Օսմանցոց տիրապետութեան օրով Սիւնեաց աշխարհում), Բագու, 1910։

II. Լրատվամիջոցներ

1. «Սյունյաց երկիր», 28 մայիսի 2011 թ., N10(229), Գորիս քաղաքի հիմնադրման 141-րդ տարեդարձին նվիրված հատուկ համար
2. «Սյունյաց երկիր», 15 հունիսի 2012 թ., N15(256), Ճոճվող կամրջին նվիրված համար
3. «Սյունյաց երկիր», 3 օգոստոսի 2017 թ., N27(445)
4. «Սյունյաց երկիր», 10 հոկտեմբերի 2017 թ., N33(451)
5. «Սյունյաց երկիր», 1 հոկտեմբերի 2015 թ., N25(368), Սուրեն Այվազյանին նվիրված համար
6. «Սյունյաց երկիր», 20 սեպտեմբերի 2014 թ., N23(331), Արկադի Ծատուրյանին նվիրված համար
7. «Սյունյաց երկիր», 22 նոյեմբերի 2014 թ., N30(338), Վազգեն Բաղդագուլյանի մասին ակնարկ
8. «Սյունյաց երկիր», 22 ապրիլի 2014 թ., N8(316),
9. Սյունիք, Հայագիտական հանդես, 2017 թ. N1(9) եւ N2(10)
10. «Զանգեզուր» թերթ, N14, 31 օգոստոսի 1996 թ., Ալվարդ Մեսրոպյան, «... Որ ծոցվորվեն աղջիկները Խնձորեսկի»
11. «Զանգեզուր» թերթ, N28, 22 նոյեմբերի 1994 թ., Ալվարդ Մեսրոպյան, «Կուրբան թափայի» գրավումը
12. «Զանգեզուր» թերթ, N25, 10 հունիսի 1993 թ., Սուսաննա Շահնազարյան, Լքված հեքիաթների գյուղը
13. «Զանգեզուր» թերթ, N35, 23 սեպտեմբերի 1993 թ., Խոսք հիշատակի. Սանասար Խաչատուրի Բեգլարյան
14. «Զանգեզուր» թերթ, N38-39, 14 հոկտեմբերի 1993 թ., Վազգեն Սյունեցյան, Հերոսի մայրը (զոհված ազատամարտիկ Սանասար Բեգլարյանի հիշատակին)
15. «Զանգեզուր» թերթ, N15, 22 փետրվարի 1992 թ., Սամվել Ալեքսանյան, Կրակագծում (ռեպորտաժ Խնձորեսկից եւ Ներքին Խնձորեսկից)
16. «Զանգեզուր» թերթ, N16, 26 փետրվարի 1992 թ., Վազգեն Բաղդագուլյան, Սեփականաշնորհում խնձորեսկյան ձեւով կամ կողոպուտ օրը ցերեկով
17. «Զանգեզուր» թերթ, N 20, 11 մարտի 1992 թ., Գր. Գալստյան, Ս. Դաղունց, Փաստերը հակառակն են վկայում
18. «Զանգեզուր» թերթ, N30, 22 ապրիլի 1992 թ., Խնձորեսկցիները մտահոգվում են... Եվ կոչ անում
19. «Զանգեզուր» թերթ, N30, 22 ապրիլի 1992 թ., Խնձորեսկը ենթարկվել է զանգվածային հրետակոծության
20. «Զանգեզուր» թերթ, N40, 27 մայիսի 1992 թ., Սուսաննա Շահնազարյան, Քաջազուն տղերքը
21. «Զանգեզուր» թերթ, N44, 13 հունիսի 1992 թ., Հանդիպում սահմանագծում
22. «Զանգեզուր» թերթ, N45, 17 հունիսի 1992 թ., Սուսաննա Շահնազարյան, Օգնության հասցե՝ Ներքին Խնձորեսկ
23. «Զանգեզուր» թերթ, N46, 20 հունիսի 1992 թ., Վազգեն Բաղդագուլյան, Ճշմարտությանը նայենք ուղիղ աչքերով
24. «Զանգեզուր» թերթ, N61, 12 օգոստոսի 1992 թ., 8 օգոստոսի. հակառակորդը կործանիչ հրթիռներ է արձակում Գորիսի ուղղությամբ
25. «Զանգեզուր» թերթ, N64, 22 օգոստոսի 1992 թ., Հինգ զոհ, ութ վիրավոր... Ավերածություններ
26. «Զանգեզուր» թերթ, N83, 28 հոկտեմբերի 1992 թ., Նիկոլայ Բաբաջանյան, Մտահոգություն

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

27. «Զանգեզուր» թերթ, N56, 22 մայիսի 1991 թ., Սամվել Ալեքսանյան, Բռնագաղթ
28. «Զանգեզուր» թերթ, N29, 8 մարտի 1990 թ., Հիմնվեց «Խնձորեսկ» բարեգործական-հայրենակցական միությունը
29. «Զանգեզուր» թերթ, N34, 20 մարտի 1990 թ., Պատմության ուսուցիչը՝ դեպուտատության թեկնածու
30. «Զանգեզուր» թերթ, N43, 10 ապրիլի 1990 թ., Գորիսի միջշրջանային դատախազությունից եւ ներքին գործերի բաժնից հաղորդում են
31. «Զանգեզուր» թերթ, N51, 28 ապրիլի 1990 թ., Տնօրենի ընտրություն Խնձորեսկում (տնտեսությունը փակուղուց դուրս բերելու հավատով)
32. «Զանգեզուր» թերթ, N128, 27 հոկտեմբերի 1990 թ., Վազգեն Բաղդագյուլյան, Իմ լեռնաշխարհը
33. «Զանգեզուր» թերթ, N130, 1 նոյեմբերի 1990 թ., Սամվել Ալեքսանյան, Ադրբեջանական վանդալիզմը գործողության մեջ (ռեպորտաժ արտակարգ պատահարի վայրից)
34. «Զանգեզուր» թերթ, N144, 8 դեկտեմբերի 1990 թ., Արկադի Ծատուրյան, Ներքին Խնձորեսկ. կա ու ապրում է
35. «Զանգեզուր» թերթ, N40, 1 սեպտեմբերի 1989 թ., Օրհնվի ծնունդդ, Մխիթարաշեն՝ Սյունյաց աշխարհի նորօրյա ոստան:

III. Բառարաններ եւ հանրագիտարաններ

1. Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան չորս հատորով, երկրորդ հատոր, (Դ-Կ), 1988 թ.
2. Էդուարդ Զոհրաբյան, Համլետ Միրզոյան, Գորիսի հանրագիտարան, 2008 թ.
3. Շչորս Դավթյան, Մարտին Զիլֆուղարյան, Գորիս. ականավոր գործիչներ, նշանավոր դեմքեր, արժանավոր զավակներ, 2003 թ.
4. Սուքիաս Էփրիկյան, Պատկերազարդ բնաշխարհիկ բառարան
5. Վիքիպեդիա (ազատ հանրագիտարան)
6. Հայկական սովետական հանրագիտարան, 5-րդ հատոր, 1979 թ. Երեւան
7. Մարտին Զիլֆուղարյան, Էդուարդ Զոհրաբյան, Գրական Սյունիք. Գորիս, 2006 թ.:

IV. Գեղանկարներ

1. Էդուարդ Իսաբեկյան
2. «Խնձորեսկ» (1961 թ., կտավ, յուղաներկ, 139.5x155)
3. «Խնձորեսկ» (1962 թ., կտավ, յուղաներկ, 140x150)
4. «Խնձորեսկցի Մինա Բիբին» (1962 թ., կտավ, յուղաներկ, 100x70)
5. Արփենիկ Նալբանդյան
6. «Խնձորեսկ» (1962 թ., կտավ, յուղաներկ, 80x70)
7. «Խնձորեսկ. էտյուդ» (1962 թ., ստվ., յուղաներկ, 50x34.5)
8. «Խնձորեսկ» (1962 թ., կտավ, յուղաներկ, 100x69.5)
9. «Խնձորեսկի երեխաները» (1962 թ., կտավ, յուղաներկ, 68x67.5)
10. Հենրիկ Սիրավյան
11. Իմ հայրենի գյուղ (երկու օրինակ)
12. Մխիթար սպարապետի բերդը, 1983 թ.
13. Մխիթար սպարապետի բերդը, 1969 թ.
14. Քնարիկ Վարդանյան, Խնձորեսկ գյուղի թռչնաբուծական ֆերմայի առաջավոր վարիչ Մ. Սարդարյանը
15. Միքայել Հովհաննիսյան, «Խնձորեսկ», 1980 թ., կտավ, յուղաներկ, 90x70
16. Անհայտ հեղինակ, «Խնձորեսկ», 1974 թ., կտավ, յուղաներկ, 50x64.5
17. Անհայտ հեղինակ, Ամրոց Խնձորեսկում («Իմ Հայաստան նկարաշարքից»), 1973 թ.
18. Պարսամ Սիմոնյան
19. Խնձորեսկ, 1975 թ., թուղթ, գուաշ, յուղաներկ, 27x37
20. Խնձորեսկ, 1975 թ., թուղթ, գուաշ, յուղաներկ, 25.5x33.7
21. Խնձորեսկ, 1975 թ., թուղթ, գուաշ, յուղաներկ, 24.5x35.2
22. Խնձորեսկ, 1975 թ., թուղթ, գուաշ, յուղաներկ, 26.5x32.5
23. Ալվարդ Սարդարյան, Խնձորեսկ. նկարների շարք
24. Սեդրակ Առաքելյան, Աղբյուրի մոտ, 1928 թ.
25. Ռազմիկ Արզումանյան, Խնձորեսկ, 1983 թ.
26. Սուրեն Սաֆարյան, Զանգեզուրցի կնոջ պարը («Армянский костюм» գրքից, 1983 թ.)
27. Եվգենի Լանսերե, Գյուղական ընտանիք Զանգեզուրից, 1926 թ.:

V. Հին Խնձորեսկի լուսանկարներ (մինչեւ գյուղի տեղափոխումը)

1. Ստեփան Լիսիցյանի «Զանգեզուրի հայերը» գրքից
2. Խնձորեսկի պատմության թանգարանի լուսանկարները
3. Գուրոսի (Գուրգեն Գեւորգի Պարոնյան-Հովսեփյան) լուսանկարները (տրամադրել է ճարտարապետ Ստեփան Նալբանդյանը)
4. Լեւոն Դավթյանի լուսանկարները
5. Прокудин-Горский Сергей Михайлович (ռուս ֆոտոլրագրող)
6. Մասնավոր հավաքածուներ:

VI. Պատմական գրականություն

7. Լեո, Երկերի ժողովածու, 10 հատորով, 3-րդ հատոր, գիրք երկրորդ, 1973 թ.
8. Ա-ԴՈ (Հովհաննես Գրիգորի Տեր-Մարտիրոսյան), Հայ-թուրքական ընդհարումը Կովկասում, Թիֆլիս, 1907 թ.
9. Ստեփան Լիսիցյան, Զանգեզուրի հայերը, 1969 թ.
10. Էդիկ Զոհրաբյան, Խնձորեսկ, պատմական ակնարկ, 2003 թ.
11. Սերգեյ Հախվերդյան, Գորիսի պատմություն, Գորիս-1996 թ.
12. Գրիգոր Գրիգորյան եւ Սերգեյ Հախվերդյան, Սյունիքի պատմություն, 2001 թ.

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

13. Սերգեյ Հախվերդյան, Գորիսի ամփոփ պատմություն, Երեւան 2005
14. Աշոտ Հովհաննիսյան, Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, Գիրք երկրորդ, Երեւան 1959
15. Երվանդ Լալայան, Ազգագրական հանդես, Երրորդ տարի, Դ գիրք, 1898 թ.
16. Կլիմենտ Հարությունյան, Սյունիքի զավակների մասնակցությունը Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-45 թթ.), 2017 թ.
17. Քրիստափոր Պետրոսյան, Լեռնաշխարհի վերածնունդը, 1973 թ.
18. Зелинский С.П., "Зангезурский уезд"
19. Հրաչիկ Սիմոնյան, Անդրանիկի ժամանակը, Բ հատոր, Երեւան 1996 թ.
20. Բակուր Կարապետյան, Հարյուր տարվա երկխոսություն, Երեւան 1990
21. Սուրեն Ղրդիլյան, Անմեղները չվերադարձան, «Նորք» հանդես, 1989 թ., N5
22. Միքայէլ Չամչեանց, Պատմութիւն Հայոց: Ի սկզբանէ աշխարհի մինեւ ցամ Տեառն 1784: Հտ. Գ., Վենետիկ 1786
23. Գրիշա Սմբատյան, Սյունիքը փորձության մեջ. հայ-թաթարական բախումները, Երեւան 2017
24. Արամ Սիմոնյան, Զանգեզուրի գոյամարտը 1917-1921 թթ., Երեւան-2017
25. Հայ ժողովրդի պատմություն, բազմահատորյակ, հատոր 4, Երեւան 1972 թ.
26. Սերո Խանզադյան, Հայրենապատում, Գիրք Ա, էջ 349
27. Խնձորեսկ (պատմաաշխարհագրական համառոտ ակնարկ), Երեւան 2014 թ.
28. Сборник материалов для описания местностей и племен Елисаветпольский губернии
    - 1892 г., Тифлис, Н. Григоров, Село Татев
    - 1893 г., Тифлис, Епрем Мелик-Шахназарян, Из поверий, предрассудков и народных примет армян Зангезурской уезда
    - 1894 г., Тифлис, Епрем Мелик-Шахназарян, Свадьбы зангезурских армян
    - 1904 г., Тифлис, Н. Ширакуни, Зангезурский уезд Елисаветпольский губернии

VII. Հնագիտական նյութեր եւ ուսումնասիրություններ

1. Դիվան հայ վիմագրության, երկրորդ հատոր, 1960 թ.
2. Հ. Ավետիսյան, Ա. Գնունի, Ա. Բոբոխյան, Գ. Սարգսյան, Բրոնզ-երկաթեդարյան Սյունիքի սրբազան լանդշաֆտը, 2015 թ.
3. Հնագիտական աշխատանքները Հայաստանի նորակառույցներում (1986-87 թթ. պեղումների արդյունքները), I, Երեւան 1993
4. Էդուարդ Սարգսյան, Քարանձավները բացում են իրենց գաղտնիքները, Երեւան 1989 թ.
5. Նուբար Պապուխյան, Սյունիքի ժողովրդական ճարտարապետությունը, 1972 թ.

VIII. Գեղարվեստական ֆիլմեր

1. «Զանգեզուր»
2. «Լուսաբացից առաջ»
3. «Հյուսիսային ծիածան»

IX. Գեղարվեստական գրականություն

1. Րաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատոր յոթերորդ, Դավիթ Բեկ, պատմական վեպ, Երեւան, 1985 թ.
2. Սուրեն Այվազյան, Խնձորեսկ, վեպ, 1982 թ.
3. Սուրեն Այվազյան, Խորաձորցիք,
4. Սուրեն Այվազյան, Փրթոսի ընկուզենին, («Խիղճը» ժողովածու)
5. Արկադի Ծատուրյան, Ծուխ ծխանի, 2007 թ.
6. Արկադի Ծատուրյան, Ներքին Խնձորեսկ, 2012 թ.
7. Շողիկ Սաֆյան, «Հին Խնձորեսկ, իմ Խնձորեսկ», բանաստեղծություններ, Երեւան 1998
8. Գարեգին Սեւունց, Հիշողություն
9. Գարեգին Սեւունց, Աշուղի աղբյուրը
10. Վախթանգ Անանյան, Անմայր երեխաները
11. Վարդգես Պետրոսյան, Հայկական էսքիզներ
12. Կիմ Բակշի, Յոթ գարունների երկրում (երկնքից երեք խնձոր ընկավ), Գիրք երրորդ, Երեւան, 1983
13. Սերո Խանզադյան, Մխիթար սպարապետ

X. Համացանց եւ տեսանյութեր

1. Խնձորեսկ, Хндзореск, Khndzores, ֆեյսբուքյան էջ

XI. Գրականություն՝ նվիրված արվեստի գործիչներին

1. Տաթեւիկ Սազանդարյան, Երեւան 1984 թ.
2. Շչորս Դավթյան, Աշոտ Սաթյան (Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ), 2007 թ.

XII. Գիտական այլ գրականություն

1. Ալեքսանդր Մարգարյան, Ստուգաբանություն, Երեւանի պետական համալսարան, 2015

XIII. Խնձորեսկցի ստեղծագործողները գյուղի մասին

1. Արկադի Ծատուրյան, Անտիպներ
2. Հակոբ Մանվելյան, Քաջերի օրրան Խնձորեսկ, 2013 թ.
3. Ժորա Շահնուբարյան, Խնձորեսկ. մեր օջախ, Երեւան 2018
4. Ռուբեն Բեգլարյան, Խնձորեսկի պատմություն, Անտիպ, 1975 թ.
5. Վանյա Դանիելյան, Հոգու կանչ, Երեւան 2009 թ.

XIV. Պետական մարմինների ֆոնդային հավաքածուներ (Հայաստանի ազգային արխիվ, Հայաստանի պատմության թանգարան, Գորիսի երկրագիտական թանգարան, Խնձորեսկի պատմության թանգարան)

Պատñ ³ ë ï »ó ê ³ Ù í »É ²É»ùë ³ ÝÛ ³ ÝÁ

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

Խնձորեսկն Ազգային արխիվի հավաքածուներում

1. Տեղեկություն Խնձորեսկ գյուղի վանքի, եկեղեցու, քահանաների մասին	1834 թ.
2. Խնձորեսկ գյուղի Սբ Հռիփսիմե եկեղեցու ունեցվածքի ցուցակ	1838 թ.
3. Խնձորեսկ գյուղի Սբ Հռիփսիմե եկեղեցու ունեցվածքի ցուցակ	1840 թ.
4. 1842 թ. մահացած կուսակրոն քահանաների ցուցակ. Խնձորեսկի Տեր Գասպար	1842 թ.
5. Ցուցակ՝ Խնձորեսկի Սբ Հռիփսիմե եկեղեցու ունեցվածքի մասին	1844 թ.
6. Տաթեւի ավագ ս. Նշան եկեղեցուն նվիրատվություն կատարած գյուղերի ցուցակ	1845 թ.
7. Խնձորեկցի Տեր Սարգիս-քահանա Ջավահիրյանցի գրությունը իր մասին	1845 թ.
8. Խնձորեսկ գյուղացի Խուրշուդ Քոչարյանի խնդրագիրը սինոդին՝ իրեն կրկնամուսնության թույլտվություն տալու մասին	10 մայիսի 1849 թ., Խնձորեսկ
9. Ներսես կաթողիկոսի կոնդակը Խուրշուդ Քոչարյանին՝ կրկնամուսնության թույլտվություն չտալու մասին	հունիս 1852 թ., Թիֆլիս
10. Մակար եպիսկոպոսի գրությունը Էջմիածնի սինոդին՝ խնձորեսկցի քարտաշ Դանիելին Տաթեւի վանքի խախտված որմնաքարերը վերանորոգելու համար հրավիրելու մասին	14 հուլիսի 1858 թ., Տաթեւի վանք
11. Խնձորեսկի գյուղացիների կողմից Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի նվիրատվությունների տրամադրման ցուցակ	1863 թ.
12. Սինոդի արձանագրությունը՝ Մարտիրոս Խաչատուրի Գյուլաբյանցին Խնձորեսկ գյուղի քահանա ձեռնադրելու թույլտվության մասին	1864 թ.
13. Խնձորեսկ գյուղի հասարակության խնդրագիրը Տաթեւի հոգեւոր կառավարությանը՝ Մարտիրոս Տեր Սարգսյանցին քահանա ձեռնադրելու մասին	25 փետրվարի 1871 թ., Խնձորեսկ
14. Վկայական՝ խնձորեսկցի Մարտիրոս Տեր Սարգսյանցին քահանա ձեռնադրելու մասին	4 մարտի 1871 թ.
15. Կովկասի Արքունի պալատի գրությունը Էջմիածնի սինոդին՝ Խնձորեսկի բնակիչ Հովհաննես Բեգլարյանին հոգեւոր կոչումից արձակելու վկայագիր տալու մասին	29 նոյեմբերի 1871 թ., Թիֆլիս
16. Տաթեւի հոգեւոր կառավարության գրությունը Էջմիածնի սինոդին՝ խնձորեսկցի Սիմեոն Հովակիմյանի հոգեւոր դասին պատկանելու մասին	25 հունվարի 1872 թ., Տաթեւի վանք
17. Փաստաթղթեր Խնձորեսկ գյուղի բնակիչներ Բաղշի եւ Մելքոն Բաղդասարյաններին հոգեւոր կոչում տալու մասին	1876-1881 թթ.
18. Խնձորեսկ գյուղի ժողովրդականների խնդրագիրը Տաթեւի հոգեւոր կառավարությանը՝ տիրացու Աղաջան Ղազարյանին քահանա ձեռնադրելու մասին	27 փետր. 1877 թ., Խնձորեսկ
19. Արձակման թուղթ՝ Խնձորեսկ գյուղի բնակիչ Աղաջան Ղազարյանին հարկատվությունից ազատելու մասին	27 փետր. 1877 թ., Խնձորեսկ
20. Խնձորեսկ գյուղի ժողովրդականների խնդրագիրը Տաթեւի հոգեւոր կառավարությանը՝ տիրացու Բաղամ Մասուրյանցին քահանա ձեռնադրելու մասին	31 հունվարի 1877 թ., Խնձորեսկ
21. Խնձորեսկ գյուղի տիրացու Հարություն Հակոբյանի խնդրագիրը Էջմիածնի սինոդին՝ իրեն հոգեւորականության շարքերն ընդունելու մասին	20 սեպտ. 1878 թ., Խնձորեսկ
22. Սինոդի արձանագրությունը գյուղի 1887 թ. պտղագնի մասին	1888 թ.
23. Սինոդի արձանագրությունը 12 ռուբլի հոգեբաժնի տնօրինման մասին	1888 թ.
24. Խնձորեսկի բնակիչ եւ սբ Հռիփսիմե եկեղեցու երեցփոխ Աղաջան Համբարձումյանի գրությունը Երեւանի վիճակային կոնսիստորիային՝ տեղի քահանաների անօրինականությունների մասին	18 դեկտեմբերի 1889 թ., Խնձորեսկ
25. Խնձորեսկցիների համախոսական վճիռը Երեւանի եկեղեցական-ծխական դպրոցների տեսչին՝ իրենց գյուղում եկեղեցական ծխական դպրոց բացելու թույլտվության մասին	24 հունիսի 1891 թ., Խնձորեսկ

Ø²ÎºÜ²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

26. Տաթեւի վիճակի գյուղերի 1891 թ. ծնվածների եւ մահացածների տեղեկագիր	1891 թ.
27. Փաստաթղթեր Խնձորեսկ գյուղի բնակիչ Հովսեփ Տեր-Մովսիսյանին գյուղի քահանա ձեռնադրելու մասին	1891-1893 թթ.
28. Խնձորեսկ գյուղի ավագ ուսուցիչ Արշակ Նավասարդյանի գրությունը Երեւանի թեմի եկեղեցական-ծխական դպրոցների տեսչին՝ ուսումնական գործընթացը կազմակերպելու մասին	10 դեկտ. 1893 թ., Խնձորեսկ
29. Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցական-ծխական միդասյան տղայոց դպրոցի ուսուցիչների տեղեկագիր	1894 թ.
30. Խնձորեսկ գյուղի ավագ ուսուցիչ Արշակ Նավասարդյանի գրությունը Երեւանի թեմի եկեղեցական-ծխական դպրոցների տեսչին՝ ուսումնարանի ունեցած գրքերի ցուցակն ուղարկելու մասին	23 ապրիլի 1894 թ., Խնձորեսկ
31. Խնձորեսկի հայոց եկեղեցական ծխական ուսումնարանի հոգաբարձության գրությունը Երեւանի թեմի եկեղեցական-ծխական դպրոցների տեսչին՝ տեղի ուսումնարանի եւ ուսուցիչների մասին	2 դեկտ. 1894 թ., Խնձորեսկ
32. Խնձորեսկի հայոց եկեղեցական ծխական ուսումնարանի 1894/1895 ուս. տարվա ծրագիր	9 հունիսի 1895 թ., Խնձորեսկ
33. Խնձորեսկի հայոց եկեղեցական ծխական ուսումնարանի 1894/1895 ուս. տարվա վիճակագրական տեղեկություններ	
34. Տաթեւի վիճակի գյուղերի, ծխերի, եկեղեցիների 1895 թ. տեղեկագիր	1895 թ.
35. Գորիսի հայոց եկեղեցական-ծխական դպրոցի ավագ ուսուցիչ Գեղեոն Տեր Մինասյանի գրությունը Երեւանի թեմի եկեղեցական-ծխական դպրոցների տեսչին՝ շրջակա գյուղերի դպրոցներում անցկացված քննությունների մասին	12 հունիսի 1895 թ., Գորիս
36. Տեղեկություններ Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցու, բնակչության թվաքանակի, դպրոցի, աշակերտների ու ուսուցիչների թվաքանակի մասին	1896 թ.
37. Տեղեկություններ գյուղի հոգեւորականների մասին՝ ըստ նրանց ունեցած հոգեւոր կոչման	1896 թ.
38. Տեղեկություն գյուղի ծնելիության, մահացության ցուցանիշների, պսակադրությունների թվաքանակի մասին	1896 թ.
39. Տաթեւի վիճակի գյուղերի 1896 թ.տեղեկագիր	1896 թ.
40. Խնձորեսկ գյուղի սբ Հռիփսիմե եւ սբ Թադեոս եկեղեցիների ծխականների խնդրագիրը Երեւանի թեմի եկեղեցական-ծխական դպրոցների տեսչին՝ տեղի դպրոցը վերաբացելու մասին (հետեւում է խնձորեսկցիների ստորագրությունը)	[1896 թ.], Խնձորեսկ
41. Խնձորեսկի հայոց եկեղեցական-ծխական երկդասյան ուսումնարանի հոգաբարձության գրությունը Երեւանի թեմի եկեղեցական-ծխական դպրոցների տեսչին՝ ուսումնարանի փակման եւ ուսուցիչների աշխատավարձի մասին	1896 թ., Խնձորեսկ
42. Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցական ծխական դպրոցի ունեցվածքի ցուցակ	1 փետրվարի 1896 թ.
43. Խնձորեսկի հայոց եկեղեցական-ծխական երկդասյան ուսումնարանի ավագ ուսուցիչ Արշակ Նավասարդյանի գրությունը Երեւանի թեմի եկեղեցական-ծխական դպրոցների տեսչին՝ սբ Հռիփսիմե եկեղեցու դրամագլխից իրենց աշխատավարձը վճարելու մասին	12 փետրվ. 1896 թ., Խնձորեսկ
44. Մկրտիչ կաթողիկոսի հրամանով կազմված Սյունյաց վիճակի գյուղերի ուրվագիծ-տեղեկագիր	12 հուլիսի 1897 թ., Տաթեւ
45. Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցական ծառայողների 1897 թ. ցուցակ	
46. Խնձորեսկի սբ Թադեոս եկեղեցու կողմից Զանգեզուրի գործակալ Խոսրով վարդապետ Փիլթակյանցին տրված մաշտոցների եւ սաղավարտի ստացագիր	3 հունվարի 1897 թ.
47. Աղաջան Տեր-Գալստյանցին Զանգեզուրի գավառի Խնձորեսկ գյուղի քահանա ձեռնադրման մասին:	1899-1900 թ.
48. Զանգեզուրի գործակալության գյուղերից ստացված հոգեբաժնի անդորրագրեր	1902 թ.
49. Երեւանի կոնսիստորիայի գրությունը Սինոդին՝ գյուղի բնակիչ Թեւոս-Տիգրան Միրզա-Ղահրամանյան Սազանդարյանցին հարկերից ազատելու մասին	1903 թ.
50. Սինոդի որոշումը՝ Թեւոս Սազանդարյանին Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցու սպասավոր նշանակելու մասին	1904 թ.
51. Տիգրան Սազանդարյանի գրությունը Տաթեւի վիճակի առաջնորդին՝ ընդմիշտ Խնձորեսկ գյուղում մնալու եւ եկեղեցու սպասավոր լինելու խոստման մասին	1904 թ.

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

52. Խնձորեսկի բնակիչ Բաղդասար Հայրապետյանցի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ Հովսեփ քահանա Տեր-Հարությունյանի մահվան ծիսակատարություն կատարելուց հրաժարվելու մասին	1906 թ.
53. Վ. Թումանյանի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ հայ-թաթարական կռիվների, հայկական ինքնապաշտպանական խմբերի եւ խնձորեսկցիների միջեւ բախումների վերաբերյալ լուրերի կեղծ լինելու մասին	1906 թ.
54. Սազանդարյանի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ հայ-թուրքական բախումների ընթացքում Խնձորեսկում տեղի ունեցած դեպքերի մասին	1906 թ.
55. Խաչատուրովի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ հայ-թաթարական բախումների ընթացքում Խնձորեսկում տեղի ունեցած իրադարձությունների, թուրքերի կողմից կատարված դաժան սպանությունների մասին	1906 թ.
56. Խնձորեսկ գյուղի բնակիչ Վաղերիոս Ղահրամանի Սազանդարյանցի գրությունը Պետերբուրգի հայոց եկեղեցական խորհրդին՝ ուսումը շարունակելու համար իրեն ֆինանսապես օժանդակելու խնդրանքի մասին	1906 թ.
57. Գյուղի բնակիչների պարտավորագիրը՝ Թիֆլիսի կենտրոնական հանձնաժողովից ստացած սերմացուի եւ աշնանը այն վերադարձնելու պարտավորության մասին	1907 թ.
58. Զանգեզուրի գավառի Խնձորեսկ գյուղի բնակիչ Մուրադ Վանեցյանի ամուսնալուծության մասին	1907-1908 թթ.
59. Տեղեկագիր սերմացուի կարիք ունեցող բնակիչների թվի մասին. նշվում է նաեւ գյուղի ամբողջ բնակչության թվաքանակը	1908 թ.
60. Բերթողի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ «Հրեշ Մարտիրոսը Խնձորեսկում» հոդվածը տպելու խնդրանքի մասին	1908 թ.
61. Երեւանի թեմի հայոց եկեղեցական-ծխական դպրոցների 1908-1909 ուս. տարվա ցուցակ	1908-1909 թթ., Երեւան
62. Հովհաննես Բաբայանի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ խնձորեսկցի լինելու համար իրեն գործի չընդունելու մասին	1909 թ.
63. Խաչատուրովի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ Խնձորեսկ գյուղում ավազակների կատարած գողության մասին	1909 թ.
64. Տեղեկագիր՝ Խնձորեսկ գյուղի դպրոցի մասին. նշվում է դպրոցի տիպը, վերաբացման թվականը, աշակերտների թվաքանակը, ուսուցիչների ու հոգաբարձուների անունները, եկամուտների ու ծախսերի մասին (1909-1910 ուս. տարի)	
65. Խնձորեսկ գյուղի բնակիչ Յ. Մելքումյանի գրությունը կաթողիկոսական դիվանին՝ իրեն ճեմարանի վերակացուի թափուր պաշտոնում ընդունելու խնդրանքի մասին	1910 թ.
66. Տաթեւի Հայ-Առաքելական հոգեւոր վարչության կողմից տրված Գեդեոն Տեր-Մարտիրոսյանի ծննդյան վկայականը	1910 թ.
67. Տեղեկություն՝ Խնձորեսկ գյուղի քահանաների եւ նրանց նշանակման թվականների մասին	1911 թ.
68. Երեւանի թեմի հայոց եկեղեցական-ծխական դպրոցների տեղեկագիր	1911 թ., Երեւան
69. Տեղեկություն Խնձորեսկ գյուղի մասին	5 հոկտեմբերի 1911 թ., Գորիս
70. Տեղեկագիր՝ Խնձորեսկ գյուղի դպրոցի մասին. նշվում է դպրոցի հիմնադրման ու վերաբացման թվականների, գյուղի բնակչության թվաքանակի, աշակերտների թվաքանակի, ուսուցիչների ու հոգաբարձուների անունները, եկամուտների ու ծախսերի մասին (1911-1912 ուստարի)	
71. Զանգեզուրի գավառային վարչության տված վկայականը՝ Հարություն Տեր-Մարտիրոսյանին սոցիալական ծանր վիճակում գտնվելու մասին	1912 թ.
72. Զանգեզուրի գավառի գյուղերի ցուցակ. նշվում է նաեւ Խինզիրակ գյուղը (ծխերի եւ բնակչության թվաքանակ, հոգեւորականների անուններ)	1912 թ.
73. Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցական-ծխական դպրոցի հոգաբարձության գրությունը Սինոդին՝ դպրոցի անմխիթար դրության մասին	1912 թ.
74. Խորեն Մուրադբեկյանի գրությունը կաթողիկոսին՝ եկեղեցական եւ պետական դպրոցներ ունենալու հարցում բնակչության մեջ առկա հակասության, եկեղեցական դպրոցի շենքում պետական դպրոցը տեղավորելու ցանկության մասին	1912 թ.

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

75. Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցական-ծխական դպրոցի հոգաբարձության գրությունը Սինոդին՝ եկեղեցական դպրոցի շենքը պետականին հատկացնելու մասին	1912 թ.
76. Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածնի դիվանի գրություն Խորեն Մուրադբեկյանին՝ Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցական-ծխական դպրոցի շենքը պետականին տրամադրելու վերաբերյալ կաթողիկոսի կարգադրության մասին	1912 թ.
77. Տաթեւի հաջորդության գյուղերի ծխերի տեղեկագիր	[1912 թ.]
78. Զանգեզուրի շրջանի եկեղեցական-ծխական դպրոցների 1912-1913 ուս. տարվա տեղեկագիր	
79. Խնձորեսկ գյուղի հայոց եկեղեցական-ծխական երկսեռ դպրոցի 1912-1913 ուս. տարվա տեղեկագիր	
80. Տեղեկագիր՝ Խնձորեսկ գյուղի դպրոցի մասին. Նշվում է գյուղի բնակչության թվաքանակի, աշակերտների թվաքանակի, գրադարանի եւ դպրոցական սեփական շենքի առկայության, ուսուցիչների ու հոգաբարձուների անունները, եկամուտների ու ծախսերի մասին (1912-1913 ուստարի)	
81. Խնձորեսկի քահանա Հարություն Տեր-Մարտիրոսյանի գրությունները Պետերբուրգի հայոց եկեղեցական խորհրդին՝ իր որդուն Լազարյան ճեմարան ընդունելու խնդրանքի մասին	1913 թ.
82. Զանգեզուրի շրջանի եկեղեցական-ծխական դպրոցների 1913 թ. տեղեկագիր	
83. Տաթեւի հոգեւոր կառավարության 1913 թ. քահանայական ցուցակներ	
84. Խնձորեսկ գյուղի հայոց եկեղեցական-ծխական երկսեռ դպրոցի 1913-1914 ուս. տարվա տեղեկագիր	
85. Սիսիանի, Զանգեզուրի եւ Ղափանի շրջանների 1913/1914 ուս. տարվա դպրոցական տեղեկագիր	
86. Զանգեզուրի շրջանի եկեղեցական-ծխական դպրոցների ուսուցիչների 1913/1914 ուս. տարվա տեղեկագիր	
87. Տեղեկագիր՝ Խնձորեսկ գյուղի դպրոցի մասին. Նշվում է աշակերտների թվաքանակը, գրադարանի եւ դպրոցական սեփական շենքի առկայության, ուսուցիչների ու հոգաբարձուների անուններն ու աշխատավարձերի չափը, եկամուտների ու ծախսերի մասին (1913-1914 ուստարի)	
88. Փաստաթղթեր խնձորեսկցի Արամ Տեր-Հարությունյանին ճեմարանից ազատելու խնդրի մասին	1914 թ.
89. Նամակ «Մշակի» խմբագրությանը՝ տանուտեր Խաչատուր Մարտիրոսյանի կողմից գները թանկացնելու մասին	1914 թ.
90. Տեղեկություն՝ գյուղի հոգեւորականների եւ նրանց հոգեւոր կոչման մասին	1914 թ.
91. Տեղեկություն՝ Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցիների անվանումների եւ նրանց եկամուտների ու ծախսերի մասին	1914 թ.
92. Տաթեւի վիճակի Զանգեզուրի հայ հասարակության խնդրագիրը Գեւորգ Ե կաթողիկոսին՝ Տաթեւի վիճակն առանձին թեմի վերածելու եւ տեղում դպրոցներ հիմնելու մասին (հետեւում է նաեւ խնձորեսկցիների ստորագրությունը)	1 մայիսի 1914 թ., Գորիս
93. Երեւանի թեմի եկեղեցական-ծխական դպրոցների, ուսուցիչների, աշակերտների, հոգաբարձուների ցանկը եւ դպրոցների ուսումնական ու տնտեսական գործունեության 1914-1915 ուս. տարվա տեղեկագիրը	1914-1915 թթ.
94. Գորիս գավառի ղեկավարի տված վկայականը՝ Դադաշ-Թեւոս Կագրամանի Սազանդարյանի Խինզիրակ գյուղում գրանցված լինելու մասին	1915 թ.
95. Տեղեկություն՝ Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցիների թվի, բնակչության թվաքանակի՝ ըստ սեռերի, մասին	1915 թ.
96. Երեւանի թեմի հայկական գյուղերի պաշտոնական եւ տեղական անունների այբբենական ցանկ	1915 թ.
97. Տեղեկագիր՝ Խնձորեսկ գյուղի դպրոցի մասին. Նշվում է աշակերտների թվաքանակը, գրադարանի եւ դպրոցական սեփական շենքի առկայության, ուսուցիչների ու հոգաբարձուների անունները, եկամուտների ու ծախսերի մասին (1915-1916 ուստարի)	
98. Տեղեկություն՝ Խնձորեսկ գյուղի դպրոցի, աշակերտների ու ուսուցիչների թվաքանակի մասին	1916 թ.
99. Խորեն եպիսկոպոսի գրությունը Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գեւորգ 5-րդին՝ Խնձորեսկ գյուղի ծխական դպրոցը պետականի վերածելու մտայնության, ծխական դպրոցի պահպանման գործում Հարություն քահանա Տեր-Մարտիրոսյանի դերակատարման եւ նրան քահանայական լանջախաչով պարգեւատրելու միջնորդության մասին	1916 թ.

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

100. Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցական-ծխական երկսեռ քառամյա դպրոցի 1916-1917 ուս. տարվա տարեսկզբի տեղեկագիր	29 նոյմբ. 1916 թ.
101. Զանգեզուրի շրջանի Խնձորեսկ ավանի հայոց եկեղեցական-ծխական դպրոցի 1915-1916 ուս. տարվա ընդհանուր տեղեկագիր	12 հունիսի 1916 թ., Խնձորեսկ
102. Զանգեզուրի շրջանի եկեղեցական-ծխական դպրոցների 1916-1917 ուս. տարվա տեղեկագիր	
103. Խնձորեսկ գյուղի եկեղեցական-ծխական երկսեռ քառամյա դպրոցի 1916-1917 ուս. տարվա տարեկան տեղեկագիր	23 մայիսի 1917 թ.
104. Գեւորգ Ե կաթողիկոսի գրությունը Հարություն քահանա Տեր-Մարտիրոսյանին՝ նրան քահանայական լանջախաչով պարգեւատրելու մասին	1917 թ.
105. Գորիս գավառի ղեկավարի տված վկայականը՝ Տիգրան Միրզոյի Սազանդարյանի սոցիալապես վատ վիճակում գտնվելու մասին	1917 թ.
106. Խինզիրակ (Խնձորեսկ) գյուղի եկեղեցու չափաբերական մատյանի համաձայն տրված քաղվածք՝ Սամուել Տիգրանի Սազանդարյանի ծննդյան մասին	1917 թ.
107. Լեւոն Խուրշուդյանի գրությունը Պետրոգրադի հայոց եկեղեցական խորհրդին՝ իր որդուն Լազարյան ճեմարանի թոշակավորների մեջ ընդգրկելու խնդրանքի մասին	1917 թ.
108. Խնձորեսկ գյուղի բնակիչ Տիգրան Սազանդարյանի գրությունը Պետրոգրադի հայոց եկեղեցական խորհրդին՝ իր որդուն Լազարյան ճեմարան ընդունելու խնդրանքի մասին	1917 թ.
109. Երեւանի թեմի Զանգեզուրի շրջանի եկեղեցական-ծխական դպրոցների 1917-1918 ուս. տարվա տեղեկագիր	1918 թ.
110. Անվանացուցակ՝ Խնձորեսկ գյուղի եւ շրջանի գյուղկոմունիստների եւ համակրողների	1919 թ.
111. Տեղեկություն ՝ Խնձորեսկ գյուղի դպրոցի մասին	1920 թ.
112. Դրոյի գրությունը Սիլիկովին՝ զինամթերքի եւ մարդկանց պակասի պատճառով թշնամու կողմից Դիգի եւ Խնձորեսկի բարձունքները գրավելու մասին	1920 թ.
113. Գ. Նժդեհի նամակները մարտական ընկերներին՝ Գորիսը վերագրավելու անհրաժեշտության մասին	1920 թ.
114. Սիլանյանի գրությունը Խնձորեսկի կազմակերպությանը՝ Գորիսի կենտրոնական կոմիտեի անմխիթար վիճակի եւ առաջարկով հանդես գալու մասին	29 փետրվարի 1920 թ.
115. Զանգեզուրի կոմիտեի անդամ Սիլանյանի գրությունը Խնձորեսկի կոմիտեի նախագահին՝ կայանալիք ժողովի եւ իր՝ կազմակերպական գործերով շրջակա գյուղեր մեկնելու մասին	11 ապրիլի 1920 թ.
116. Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության Զանգեզուրի շրջանի Տեղ գյուղի կազմակերպության գրությունը Խնձորեսկի կազմակերպությանը՝ Ղարաբաղից Շմավոն Շահնազարյանի ժամանման եւ Խնձորեսկի ներկայացուցչին փութով ուղարկել հրահանգելու մասին	27 մայիսի 1920 թ.
117. Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության Տեղ գյուղի կազմակերպության գրությունը Խնձորեսկի կազմակերպությանը՝ իրենց գյուղում ապստամբություն կազմակերպելու անհնարինության եւ կուսակցական ընկերների հետապնդումների մասին	28 մայիսի 1920 թ.
118. Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության Զանգեզուրի շրջանի Ալիղուլիշեն գյուղի կազմակերպության գրությունը Խնձորեսկի կոմիտեին՝ տեղում իշխանությունն իրենց ձեռքում գտնվելու, կենտրոնական կոմիտեի վայրն իրենց անհայտ լինելու, վերջինիս կարգադրության համաձայն՝ Խնձորեսկի միջոցով կենտկոմի հետ կապ հաստատելու եւ կոմիտեին՝ կենտկոմի հետ կապ ունենալու վերաբերյալ հարց ուղղելու մասին	29 մայիսի 1920 թ.
119. Բադամ Բարաթյանի խնդրագիրը Խնձորեսկի կազմակերպությանը՝ կուսակցության կողմից հալածվելու, իրեն քննության կանչելու եւ իր խնդրին լուծում տալու հարցերի մասին	8 սեպտեմբերի 1920 թ.
120. Խնձորեսկի կոմունիստ եւ համակիր մի շարք անձանց գրությունը Խնձորեսկի շրջանային կոմունիստական կազմակերպության կոմիտեին՝ գյուղում ընտրված կոմբջջի՝ իր կոչմանը չհամապատասխանելու, ընդհանուր կուսակցական ժողով հրավիրելու եւ նոր կուսբջիջ ընտրելու խնդիրների մասին	1 հոկտեմբերի 1920 թ.
121. Կոմունիստական կուսակցության Զանգեզուրի կազմակերպության Խնձորեսկի շրջանային կոնֆերանսի արձանագրությունը՝ սադրիչ լուրերի դեմ մշտապես միահամուռ պայքար մղելու անհրաժեշտության, պայքարի միջոցների, շրջանի բոլոր գյուղերի պարենավորման ծանր դրության եւ արված առաջարկության մասին	5 հոկտեմբերի 1920 թ.

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

122. Զանգեզուրի գավառամասի հեղկոմի վարչական բաժնի զեկուցագիրը խորհրդային իշխանության նկատմամբ բնակչության ունեցած վերաբերմունքի եւ Խնձորեսկում գյուղական գործկոմի շտատի փոքրաքանակ լինելու եւ գյուղում կոմունիստներ չլինելու մասին:	1921 թ.
123. Զանգեզուրի գործկոմի լուսբաժնի դպրոցական ենթաբաժնի տարեկան տեղեկագրում Խնձորեսկում փործնական դասերի անցկացման մասին	1921 թ.
124. Խնձորեսկ գյուղի ատենակալների անվանացանկը	1921 թ.
125. Զանգեզուրի գավմասի Խնձորեսկի գյուղիեղկոմի աշխատավարձի ցուցակը:	1921 թ.
126. Զանգեզուրի գավմասի Խնձորեսկի գյուղիեղկոմի անդամերի անվանացանկը:	1921 թ.
127. Խնձորեսկի գյուղացիների դիմումները գյուղիեղկոմին՝ տնտեսական հարցերի վերաբերյալ	1921 թ.
128. Ղուբաթլուի շրջանի թուրքերի կողմից տուժած Խնձորեսկի գյուղացիների անվանացանկը	1921 թ.
129. Ցուցակ՝ Զանգեզուրի գավառի մանկատանը ապրող խնձորեսկցի որբերի, նրանց մի մասին գյուղ վերադարձի մասին:	1921 թ.
130. Զանգեզուրի գավմասի վարչության քարտուղարի գրությունը Խնձորեսկի հեղկոմին՝ իր առջեւ դրված պարտականությունները չկատարելու տեղեկությունների մասին	1921 թ.
131. Զանգեզուրի գավմասի 2-րդ շրջանի պարենտուրքի հանձնաժողովի ծառայողացուցակ	1921 թ.
132. Խնձորեսկ գյուղի ուսուցիչների անվանացուցակ:	1921 թ.
133. Հրաման Զանգեզուրի գավառային բանվորա-գյուղացիական միլիցիայի վարչության կողմից՝ Խնձորեսկ գյուղի բնակիչ Մակար Աղաբաբյանին երկրորդ շրջանի ոստիկանության կապերի պաշտոնում նշանակման մասին:	1921 թ.
134. Զանգեզուրի գավմասի վարչական բաժնի ծառայողների անվանացանկ, որոնք տեղացի չեն եղել	1921 թ.
135. ՀԽՍՀ Զանգեզուրի 2-րդ գավմասի հեղկոմի շրջաբերականը՝ Խնձորեսկում հեռախոսային կապի կարգավորման անհրաժեշտության վերաբերյալ	1921 թ.
136. ՀԽՍՀ Զանգեզուրի 2-րդ գավմասի հեղկոմի շրջաբերականը Խնձորեսկի հեղկոմին՝ գյուղերի զինաթափման անհրաժեշտության մասին:	1921 թ.
137. ՀԽՍՀ Զանգեզուրի 2-րդ գավմասի հեղկոմի շրջաբերականը Խնձորեսկի հեղկոմին՝ պարենավորման տուրքի գանձման վերաբերյալ	1921 թ.
138. Տվյալներ՝ Խնձորսկ գյուղի ‹‹Անապատ›› կոչվող վայրը Զանգեզուրի սպայատեղի լինելու, գյուղի դպրոցի պատին կատարված գնդակահարությունների մասին:	1921 թ.
139. Զանգեզուրի գավհեղկոմի դպրոցական ենթաբաժնի զեկուցագիրը՝ տարբեր վայրերում ուսուցիչների նշանակման մասին	1921 թ.
140. Ցուցակ՝ Զանգեզուրի դպրոցների շարժական գույքի մասին,	1921 թ.
141. Անվանացանկ՝ ՀԽՍՀ Զանգեզուրի 2-րդ գավմասում ապրող ուսուցիչների վերաբերյալ	1921 թ.
142. Անվանացանկ՝ ՀԽՍՀ Զանգեզուրի դպրոցական ենթաբաժնի եւ աշխատակիցների վերաբերյալ:	1921 թ.
143. Սյունյաց թեմի առաջնորդ եւ Տաթեւի վանքի վանահայր Արտակ ծայրագույն վարդապետի գրությունը ՀՕԿ-ին՝ մորեխի հասցրած վնասների չափերի մասին	1922 թ.
144. Ցուցակ՝ 2-րդ շրջանի գյուղերից եւ Զանգեզուրի գյուղերից գաղթած բնակչության թվաքանակը	1922 թ.
145. Զանգեզուրի գավառամասի գյուղերի ներկայացուցիչների գրությունը Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի սինոդին՝ Սարգիս վարդապետ տեր Քասպարյանի բարեխնամ գործունեության մասին:	1922 թ.
146. Ցուցակ՝ Խնձորեսկ գյուղի ծխերի քանակի:	1922 թ.
147. ՀԽՍՀ Զանգեզուրի գավմասի հեղկոմի շրջաբերականը Խնձորեսկի հեղկոմին՝ Ծեր գյուղի խոտհարքի մասնակցության համար գյուղի հեղկոմի կազմի ներկայացման մասին	1922 թ.
148. Խնձորեսկի գործկոմի զեկուցագիրը II Շրջանային Գործկոմին՝ գյուղի քաղաքական-տնտեսական դրության մասին	22 դեկտ. 1922 թ., Խնձորեսկ
149. Հայաստանի Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեին կից Զանգեզուրի սովյալների օգնության անկետային թերթ	24 հուլիսի 1922 թ., Խնձորեսկ
150. Խնձորեսկի խորհրդի անդամ Ալեքսան Սայիլյանցին տրված II շրջանի օգնության եռյակի անդամի մանդատ	31 հուլիսի 1922 թ., Խնձորեսկ

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

151. Խնձորեսկ գյուղի ծխերի ցուցակ	1922 թ.
152. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի նիստի արձանագրությունը մի շարք հարցերի մասին	15 փետրվարի 1925 թ., Խնձորեսկ
153. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի նիստի արձանագրությունը ընթացիկ հարցերի մասին	3 մայիսի 1925 թ., Խնձորեսկ
154. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի նիստի արձանագրությունը դպրոցի վերանորոգության հարցի մասին	21 հունիսի 1925 թ., Խնձորեսկ
155. Խնձորեսկի փոխադարձ օգնության ընկերության պրեզիդիումի ժողովի արձանագրությունը լքյալ տների հարցի մասին	6 հուլիսի 1925 թ., Խնձորեսկ
156. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի նիստի արձանագրությունը ոչխարատերերի կողմից խորհրդի որոշումները խախտելու հարցի մասին	18 օգոստոսի 1925 թ., Խնձորեսկ
157. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի նիստի արձանագրությունը դպրոցի վերանորոգության հարցի մասին	28 սեպտեմբերի 1925 թ., Խնձորեսկ
158. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի նիստի արձանագրությունը ընթացիկ հարցերի մասին	6 նոյեմբերի 1925 թ., Խնձորեսկ
159. Դպրոցների համամիութենական հաշվառման տեղեկագիրը՝ Խնձորեսկ գյուղի դպրոցի մասին. հիմնադրում, կարգավիճակը, տիպը, աշակերտների թվաքանակը՝ ըստ դասարանների, ուսուցիչների անվանացանկ, շենքի վերաբերյալ տվյալներ եւ այլնի մասին	1927 թ.
160. Կ. Քասմաճյանի կազմած Խորհրդային Հայաստանի քարտեզը:	1927 թ.
161. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի նիստի արձանագրությունը 1927 թ. ընտրողական հանձնաժողովի ընտրության հարցի մասին	20 հունվարի 1927 թ., Խնձորեսկ
162. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի նիստի արձանագրությունը ընթացիկ հարցերի մասին	6 մարտի 1927 թ., Խնձորեսկ
163. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի 1927 թ. հունվար, փետրվար եւ մարտ ամիսների զեկուցագիրը Զանգեզուրի Գավ. Քաղ. Շրջ. Գործկոմին՝ գյուղում կատարված աշխատանքների մասին	7 ապրիլի 1927 թ., Խնձորեսկ
164. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի 1-ին եռամսյակի տեղեկագիրը	14 ապրիլի 1927 թ., Խնձորեսկ
165. Տեղեկագիր Խնձորեսկի գյուղխորհրդի կին անդամների մասին	7 ապրիլի 1927 թ., Խնձորեսկ
166. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի 2-րդ եռամսյակի կատարվելիք աշխատանքների ծրագիր	1927 թ., Խնձորեսկ
167. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի վեցամսյա զեկուցագիրը տնտեսական, հասարակական եւ քաղաքական գործունեության մասին	1927 թ.
168. Տեղեկագիր Խնձորեսկի գյուղխորհրդի, գյուղնախագահության եւ սեկցիաների գործունեության մասին	30 հունիսի 1927 թ., Խնձորեսկ
169. Խնձորեսկ գյուղի կատարածու լինելու իրավունքից զրկված լինելու անձանց ցուցակ	1927 թ.
170. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի եռամսյա զեկուցագիրը Զանգեզուրի Գավ. Քաղ. Գործկոմին՝ գյուղի տնտեսական գործունեության մասին	2 հունվարի 1927 թ., Խնձորեսկ
171. Տեղեկագիր Խնձորեսկի գյուղխորհրդի կին անդամների ընտրության մասին	1927 թ.
172. Տեղեկագիր Խնձորեսկ գյուղի ջրի մասին	1927 թ.
173. Հարցաթերթ Խնձորեսկի գյուղխորհրդի գործունեության եւ գյուղի դրության մասին 1927 թ. ընթացքում	մայիս, 1927 թ.
174. Խնձորեսկ գյուղի ժող. ատենակալների ցուցակ	1928 թ., Խնձորեսկ
175. Խնձորեսկի գյուղական վայրերում կիրառված զանազան ինքնատուրքադրամների տեղեկագիր	1928 թ.
176. Ցուցակ՝ Խնձորեսկ գյուղի ջրաղացների դրության մասին	25 մարտի 1928 թ., Խնձորեսկ
177. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի 1928 թ. հունվար, փետրվար եւ մարտ ամիսների զեկուցագիրը Զանգեզուրի Գավ. Քաղ. Շրջ. Գործկոմին՝ գյուղում կատարված աշխատանքների մասին	1928 թ.

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

178. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի ծրագիրը Քաղ. Գավ. Գործկոմին՝ 1928 թ. ապրիլ, մայիս եւ հունիս ամիսներին սպասվող աշխատանքների մասին	1928 թ.
179. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի տեղեկագիրը Քաղ. Գավառակ. Գործկոմին՝ գյուղ. դատական սեկցիայի տարած գործունեության մասին	21 մայիսի 1928 թ., Խնձորեսկ
180. Խնձորեսկ գյուղի գարնանացանքսերի տարածությունների 1927 եւ 1928 թթ. տեղեկագիր	24 մայիսի 1928 թ., Խնձորեսկ
181. Խնձորեսկ գյուղի ջրաղացների եւ ջրից օգտվող ձեռնարկությունների ցուցակ	31 հուլիսի 1928 թ., Խնձորեսկ
182. Խնձորեսկի գյուղխորհրդին զեկուցագիրը Զանգեզուրի Գավ. Քաղ. Շրջ. Գավառակային Գործկոմին՝ 1928 թ. իրականացված աշխատանքների մասին	30 դեկտ. 1928 թ., Խնձորեսկ
183. Զանգեզուրի գավառային գործադիր կոմիտեի նիստի արձանագրությունը՝ Խնձորեսկի եւ հարակից գյուղերի էլեկտրաֆիկացման համար նոր էլեկտրակայանի կառուցման մասին	1929 թ.
184. Ժողտնտգերխորհի գրությունը Ժողկոմխորհին Խնձորեսկի եւ հարակից գյուղերի էլեկտրաֆիկացման հարցում առարկություններ չունենալու մասին	1929 թ.
185. Խնձորեսկի գյուղացիների համախոսականը գյուղի եկեղեցիները մշակութային ասպարեզում օգտագործման տալու մասին	20 մարտի 1929 թ.
186. Խնձորեսկ գյուղի բատրակ պահողների ցուցակ	2 ապրիլի 1929 թ., Խնձորեսկ
187. Խնձորեսկ գյուղի ջրաղացատերերի ցուցակ	14 ապրիլի 1929 թ., Խնձորեսկ
188. Տեղեկատու՝ դաշտապահների, տավարածների եւ հորթարածների մասին	12 մայիսի 1929 թ., Խնձորեսկ
189. Խնձորեսկ գյուղի հողաշինարարական ծախսերի մասնակցող տնտեսությունների ցուցակ	25 դեկտեմբերի 1929 թ., Խնձորեսկ
190. Խնձորեսկ գյուղի չքավոր, խուլ ու համր գյուղացիների ցուցակ	1 հունվարի 1930 թ., Խնձորեսկ
191. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի գրությունը Քաղ. Գավառակային Գործկոմին՝ գյուղում առկա հիվանդների եւ բժշկի անհրաժեշտության մասին	5 մարտի 1930 թ., Խնձորեսկ
192. Խնձորեսկի գյուղխորհրդի գրությունը Քաղ. Գավառակային Գործկոմին՝ գյուղում առկա հացի խնդրի մասին	9 ապրիլի 1930 թ., Խնձորեսկ
193. Խնձորեսկ գյուղի բատրակների, հովիվ տավարածների եւ դաշտացանների ցուցակ	26 հունիսի 1930 թ., Խնձորեսկ
194. Խնձորեսկ գյուղի կոմունիստական բջջի 1930 թ. դեկտեմբերի 17-ին կայացած նիստի արձանագրության քաղվածքը՝ Մաթեւոս Ասծատրյանին Տեղի գյուղխորհրդի նախագահի պաշտոնում նշանակելու որոշման եւ միջնորդության խնդրով շրջանային կոմիտեին դիմելու մասին	20 դեկտեմբերի 1930 թ.
195. Տեղեկանք՝ Խնձորեսկ գյուղի կոլխոզի դրության մասին	1930 թ.
196. Ժողկոմխորհի 1931 թ. մայիսի 17-ի Գորիսի շրջանի գյուղերի վերականգնման առթիվ կայացած խորհրդակցության արձանագրությունը, որտեղ նշվում է Խնձորեսկի մեկ առանձին գյուղ մնալու մասին:	
197. Գորիսի շրջանում երկրաշարժից տուժած դպրոցական շենքերի վերաբերյալ կազմված արձանագրությունը, որտեղ նշվում է նաեւ Խնձորեսկի դպրոցի կրած վնասների մասին	1931 թ.
198. Ս. Օհանջանյանի գրությունը Գորիսի շրջանի երկրաշարժի արտակարգ եռյակին՝ երկրաշարժի հետեւանքները վերացնելուն միտված քայլերի, Տաթեւում, Խնձորեսկում եւ Խանածախում նոր մշտական բժշկակայան հիմնելու անհրաժեշտության, երկրաշարժից խիստ տուժած, ինչպես նաեւ մեծ ու կոլխոզ ունեցող 13 գյուղերի շարքում Խնձորեսկում եւս մանկական մսուր կազմակերպելու եւ այնտեղ աշխատող անձնակազմ պատրաստելու առաջնահերթությունների մասին	մայիս, 1931 թ.
199. Կենտկոմի արտակարգ հանձնաժողովի նիստի արձանագրությունը՝ Գորիսի շրջանում տեղի ունեցած երկրաշարժից տուժած ազգաբնակչությանն օգնություն ցուցաբերելու նպատակով մի շարք գյուղերի թվում նաեւ Խնձորեսկում բժշկական կայան բացելու եւ ձեռնարկվելիք մի շարք միջոցառումների անհրաժեշտության մասին	1 մայիսի 1931 թ.

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

200. Սոցկուլտբաժվար Ս. Օհանջանյանի գրությունը Գորիսի շրջանի երկրաշարժի արտակարգ եռյակին՝ Գորիսի շրջանում տեղի ունեցած երկրաշարժի պատճառած վնասների, անհրաժեշտ միջոցառումներ ձեռնարկելու, Խնձորեսկի խրճիթ-ընթերցարանի եւ մանկապարտեզի մասնավոր շենքերի՝ ճեղքվածքներ ստանալու, դրանց վերանորոգման կամ նոր շենքեր կառուցելու եւ այլ խնդիրների մասին	7 մայիսի 1931 թ.
201. Խնձորեսկ գյուղխորհրդի նախագահ Մ. Ասծատուրյանի դիմումը Գորիսի շրջանային կուսկոմիտեին՝ իր հիվանդության, այլեւս աշխատել չկարողանալու եւ իրեն աշխատանքից ազատելու խնդրի մասին	3 հուլիսի 1931 թ.
202. Խնձորեսկ գյուղի կուսբջջին ուղղված գրություն՝ շերամապահության ծրագրում կրճատում չխրախուսելու եւ դրա հետ կապված որոշ հրահանգներ տալու մասին	2 ապրիլի 1932 թ.
203. ՀԿԿ (բ) Խնձորեսկի կոմունիստական բջջի 1932 թ. ապրիլի 4-ի նիստի արձանագրության քաղվածքը՝ նկատի առնելով գյուղում որոշ պայմանների բացակայության հանգամանքը՝ շերամապահության ծրագրի կրճատման խնդրով կրկին շրջկոմին դիմելու մասին	7 ապրիլի 1932 թ.
204. Հանձնված շերամի զանգվածն արտացոլող տեղեկանք՝ ըստ Գորիսի շրջանի գյուղերի	13 մայիսի 1932 թ.
205. Խնձորեսկի կուսակցական բջջի արտակարգ դռնփակ նիստի արձանագրության քաղվածքը՝ կուսբջջի քարտուղար Ա. Մայսուրյանի՝ աշխատանքից ազատման եւ նրա պաշտոնում Միրաք Համբարձումյանի նշանակման մասին	26 մայիսի 1932 թ.
206. Խնձորեսկի կուսակցական բջջի արտակարգ դռնփակ նիստի արձանագրության քաղվածքը՝ կուսակցական ներքին լարված մթնոլորտի, կուսակցականներից մեկի վտարման, շրջանի՝ արդյունաբերության մեջ ունեցած հաջողությունների ու թերացումների եւ առավել եռանդուն կուսակցական գործունեություն ծավալելու անհրաժեշտության մասին	10 դեկտեմբերի 1932 թ.
207. Համառոտ բացատրագիր՝ Զանգեզուրի վերակառուցման կոմիտեի կողմից կատարվող շինանարարական աշխատանքների մասին. նշվում է Գորիսի շրջանում, այդ թվում Խնձորեսկ գյուղում, կատարվող շինարարական աշխատանքների մասին	1933 թ.
208. Գյուղերի ցուցակ, որոնցում լիմիտավորման վերացումից հետո պետք է կատարվի հացի վաճառք. նշվում է նաեւ Խնձորեսկը	1935 թ.
209. Գորիսի շրջանի պատմական հուշարձանների ցուցակ	1940 թ.
210. Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին (1941-45 թթ.) Գորիսի շրջանից բանակ զորակոչվածների ցուցակ ըստ գյուղերի (մոտավոր)	
211. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Եկեղեցի «Սուրբ Հռիփսիմե»	1942 թ., 1959 թ.
212. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Եկեղեցի (1942 թ., 1959 թ.)։ Առկա է նաեւ լուսանկարը	
213. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Ամրոց	1942 թ., 1953 թ.
214. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Եկեղեցի (1942 թ., 1959 թ.)։ Առկա է նաեւ լուսանկարը	
215. Քաղվածք Գորիսի ծիաբուծական գործարանին վարելահողեր հատկացնելու մասին	21 հունիսի 1944 թ., Երեւան
216. Խնձորեսկ գյուղի «Լեն-ուղի» կոլխոզի ընդհանուր ժողովի արձանագրության քաղվածքը՝ Գորիսի ծիաբուծական գործարանին վարելահող հատկացնելու մասին	25 մայիսի 1944 թ.
217. Գյուղի բնակիչների դիմումը Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գեւորգ Չորեքչյանին՝ եկեղեցին վերաբացելու թույլտվություն տալու մասին	1946 թ.
218. Խնձորեսկ եւ հարակից գյուղերի հավատացյալների գրությունը Գերագույն հոգեւոր խորհրդին՝ կրոնական կարիքների համար մի եկեղեցու շենք հատկացնելու խնդրանքի մասին	1947 թ.
219. Քաղվածք Խնձորեսկ գյուղը ջրով ապահովելու եւ բարեկարգելու միջոցառումների մասին	27 հունվարի 1951 թ.
220. ՀՍՍՌ Մինիստրների Սովետի գործերի կառավարիչ Ա. Հովակիմյանի գրությունը տարբեր գերատեսչությունների ղեկավարներին՝ Խնձորեսկ գյուղի տեղափոխման հարցի մասին	7 սեպտեմբերի 1951 թ., Երեւան
221. Վիճակագրական տեղեկագիր՝ Խնձորեսկ գյուղի բնակչության՝ ըստ սեռերի, թվաքանակի մասին	1952 թ.
222. Զանգեզուրի պատմական հուշարձանների ցուցակ	[1954 թ.]
223. Խնձորեսկ գյուղի սբ Հռիփսիմե եկեղեցու վրայի վիմական արձանագրությունը (թարգմանված է աշխարհաբար)	1956 թ.

Ø²ÎºÜ²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

224. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Եկեղեցի Անապատ եւ պարիսպ	1959 թ.
225. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Գերեզմանոց	1959 թ.
226. Տեղեկագիր՝ Խնձորեսկ գյուղի դպրոցի մասին. աշակերտների եւ ուսուցիչների թվաքանակ, շենքի վիճակի եւ այլնի մասին	1961 թ.
227. Հին Խնձորեսկի եւ նրա տարածքում գտնվող պատմական հուշարձանների ստուգման ակտ	23 հունվարի 1963 թ.
228. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Աղբյուր-հուշարձան «Կլազին նով»	1970 թ.
229. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Աղբյուր-հուշարձան «Ինը մանուկ»	1970 թ.
230. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Աղբյուր-հուշարձան «Ղանդունց նով»: Առկա է նաեւ լուսանկարը:	1970 թ.
231. Պատմամշակութային հուշարձանների հաշվառման քարտեր. Աղբյուր-հուշարձան «Ակն Աղբյուր»: Առկա է նաեւ լուսանկարը:	1970 թ.
232. Գորիսի շրջանային ավագ տեսուչ Ն. Իսախանյանի գրությունը ՀԽՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր պատմության եւ մշակույթի հուշարձանների պահպանության եւ օգտագործման գլխավոր վարչության պետ Լ. Բարսեղյանին՝ Գորիսի շրջանի 23 գյուղերի տարածքում գտնվող հին պատմական արժեք ներկայացնող գերեզմանների պահպանման անհրաժեշտության մասին	1989 թ.
233. Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցու լուսանկարը	
234. Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցու վրա արված արձանագրության լուսանկարը	
235. Ավերված Անապատ եկեղեցու՝ բնության հետ միաձուլված լուսանկարը	
236. Տապանաքարերի լուսանկարներ	
237. Հատված Պոտուրյանի հանրագիտարանից՝ Խնձորեսկ գյուղի մասին: Տալիս է գյուղի տեղադրությունը (Սյունյաց Հաբանդ գավառ), բերդի նկարագրությունը (նշում է նաեւ Դավիթ Բեկի եւ Մխիթար սպարապետի մասին), խոսում գյուղում եղած եկեղեցիների ու մատուռների, Մխիթար սպարապետի գերեզմանի, բնակչության զբաղմունքների մասին:	
238. Տեղեկություն՝ Խնձորեսկ գյուղի Սբ Թադեոս եկեղեցու երկդասյան դպրոցի մասին	
239. Բաղիրյանի գրությունը «Մշակի» խմբագրին՝ Խնձորեսկում տեղի ունեցող տհաճ դեպքերի մասին	
240. Մ. Հովիվյանցի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ ստիպողական ամուսնության, աշխատավորների շահագործման	
241. Նամակ «Մշակի» խմբագրությանը՝ տանուտեր Շահզատյանցի բռնապետ լինելու եւ զորքի միջոցով իր իշխանությունը պահելու փորձի մասին	
242. Բիրթոսի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ Խնձորեսկի դպրոցի փակման բացասական հետեւանքների մասին	
243. Բիրթոսի գրությունը «Մշակի» խմբագրությանը՝ Խնձորեսկի դպրոցի հոգաբարձուների ընտրության դեմ բողոքելու մասին	
244. Քարտեզ՝ Ձանգեզուրի գավառ	
245. Խնձորեսկ գյուղի համայնապատկերներ	
246. Խնձորեսկ գյուղի բնակչի անձնագիր	
247. Խնձորեսկ գյուղի 1863 թ. մարդահամար	
248. Խնձորեսկ գյուղի 1874 թ. մարդահամար	
249. Խնձորեսկ գյուղի 1842 թ. մարդահամար	
250. Խնձորեսկ գյուղի 1849 թ. մարդահամար	
251. Խնձորեսկ գյուղի 1886 թ. մարդահամար	

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

Առաջին հիշատակությունը գրավոր աղբյուրներում

Ստեփանոս Օրբելյան

Հեղինակ՝ Տիգրան Սարգսյան, 1990-2000-ական թթ., յուղաներկ, կտավ: Ն. Ադոնցի անվ. Սիսիանի պատմության թանգարան:

Ստեփանոս Օրբելյան
«ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ»,
Երեւան, «Սովետական գրող», 1986, ֆորմատը 84x108, տպաքանակը՝ 20000

Խնձորեսկի մասին առաջին գրավոր հիշատակությունը պատկանում է Ստեփանոս Օրբելյանին (13-րդ դարի երկրորդ կեսի եւ 14-րդ դարի 1-ին տարիների գործիչ):

Նրա հեղինակած «Սյունիքի պատմություն» կոթողային գործից ենք իմանում Խնձորեսկ գյուղի մասին:

Պատմության մեջ տեղ է գտել «Սյունիքի տասներկու գավառների եկեղեցու հարկացուցակն ըստ հին սահմանածի» բաժինը:

Հաբանդ գավառի ցուցակում է հիշատակվում Խնձորեսկը՝ 10 չափ հարկով: Ընդ որում՝ գրքի Մոսկովյան հրատարակությունն ունի Խնձորեակ, Փարիզյանը՝ Խնձորեսկ, N6271 ձեռագիրը՝ Խնձորեսկ ձեւը:

Ø²Î°Ü²¶ÆÎàõÂÚàõÜ

ԳՐՔԵՐ ԽՆՁՈՐԵՍԿԻ ՄԱՍԻՆ

«ԽՆՁՈՐԵՍԿ», Սուրեն Այվազյան, *«Սովետական գրող» հրատարակչություն: Երեւան, 1982, ֆորմատ 84x108, տպաքանակը՝ 15000*

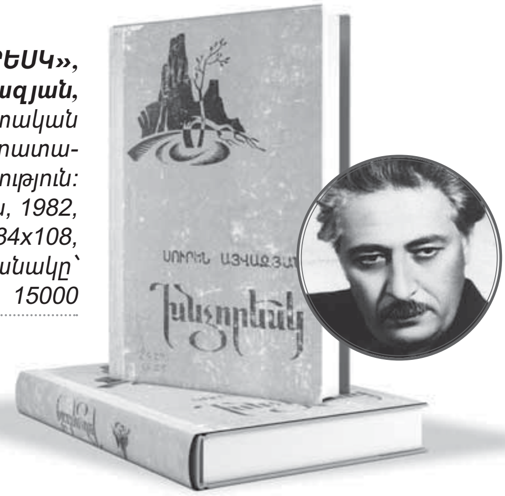

«ՔԱՐԵՐԻ ՕՐՐԱՆ ԽՆՁՈՐԵՍԿ», Հակոբ Մանվելյան, *2013 թ. Գորիս*

«ՀՈԳՈՒ ԿԱՆՉԸ», Վանյա Դանիելյան, *պատմվածքներ, երգեր, բանաստեղծություններ: Երեւան, «ՎՄՎ-Պրինտ», չափսը՝ 60x84*

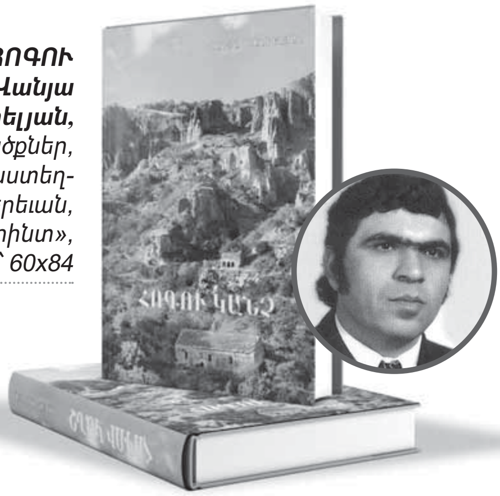

«ՆԵՐՔԻՆ ԽՆՁՈՐԵՍԿ», Արկադի Ծատուրյան, *Երեւան, Գրիգոր Տաթեւացի, 2012*

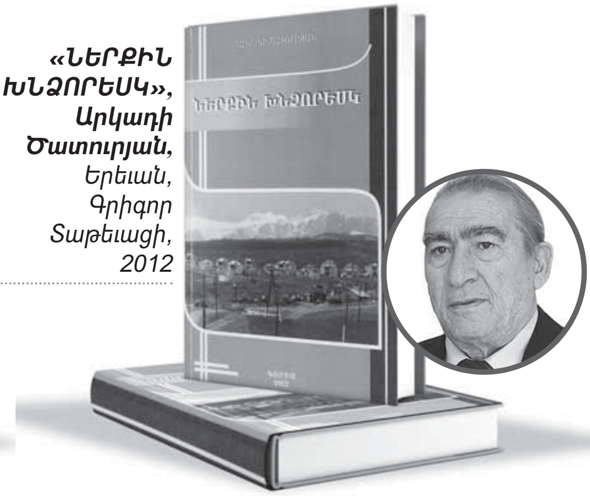

«ԵՐԱԶԱՆՔՍ՝ ԽՆՁՈՐԵՍԿ», Մուշեղ Չալոյան, *Երեւան, «Տիգրան Մեծ», 2015*

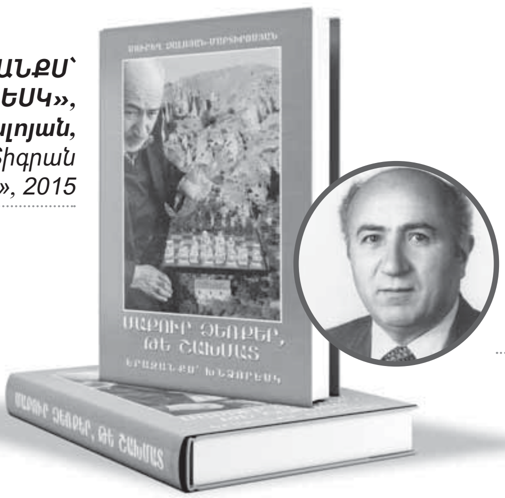

«ԽՆՁՈՐԵՍԿ», Էդուարդ Զոհրաբյան, *«ՎՄՎ-Պրինտ» հրատարակչություն, Երեւան 2003, չափսը 60x84: Տպաքանակը՝ 500*

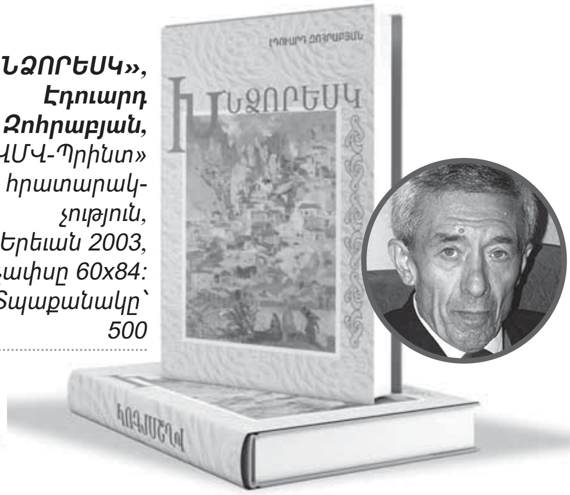

ÊØ´²¶Ð²Î²Ü

3

Ամենանորը դու նորերի մեջ եւ հների մեջ ամենահինը

Ն աեւ փորձել ենք անցյալի օրինակներով ցույց տալ, որ սյունեցին, հարկ եղած դեպքում, պատրաստ է իր կյանքի գնով տեր կանգնել հող հայրենիին, հայոց արժանապատվությանը:

Մեր ժամանակակիցներին ու հատկապես աճող սերնդին հաղորդակից դարձնել հայոց ազգային ու քրիստոնեական արժեքներին, որոնք անսակարկելի են:

Ահազանգ հնչեցնել առ այն, որ դարերի խորքից եկող մեր պատմամշակութային արժեքների զգալի մասն այլեւս կորցրել ենք, իսկ մի մասն էլ անհետանալու վտանգի առաջ է կանգնած:

Անշուշտ, լրագրային մեկ համարով (որքան էլ ծավալուն լինի այն) հնարավոր չէր ամբողջապես ու լիարժեքորեն ներկայացնել բոլոր շոշափված հարցերը:

Համոզված ենք, միաժամանակ, որ այս ձեռնարկումից հետո կգտնվեն ստեղծագործական ուրիշ կոլեկտիվներ, հեղինակներ, որոնք նոր խոսքով կհարստացնեն Խնձորեսկի մասին արդեն ասվածը:

Խոստովանենք՝ թերթի սույն համարի առջեւ դրված խնդիրները չէին լուծվի պատշաճորեն, եթե չունենայինք գյուղի պատմությանն ու գյուղի եզերքի ամեն մի անկյանը քաջատեղյակ Ժորա Ալեքսանյանի եւ Յուրիկ Թունյանի, մեր օրերի ու մեր տարածաշրջանի բարքերի նախանձախնդիր բանահավաք, ճանաչված գրող Արկադի Ծատուրյանի, տարածաշրջանի պատմության գիտակ, Խնձորեսկի պատմության անխոնջ մշակ, սյունիքյան մտավորականության երեւելի ներկայացուցիչ Գրիշա Հարությունյանի, գյուղի մշակույթի կենտրոնի տնօրեն, գյուղի երաժշտական համբավավոր գերդաստաններից մեկի արժանավոր շառավիղ Ջիվան Գեւորգյանի բարի կամեցողությունն ու սիրահոժար աջակցությունը:

Համարի նյութերը նախապատրաստելու ընթացքում բազմաթիվ հարցերում ստացանք Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտի (Մատենադարանի), Հայաստանի ազգային գրադարանի, Հայաստանի ազգային արխիվի, Գորիսի պետական համալսարանի, Հայաստանի ազգային պատկերասրահի, Մարտիրոս Սարյանի տուն-թանգարանի, ինչպես նաեւ գեղանկարիչներ Էդուարդ Իսաբեկյանի, Արփինե Նալբանդյանի, Հենրիկ Սիրավյանի մերձավորների ու հարազատների աջակցությունը, որի համար մեր սրտաբուխ երախտագիտությունն ենք փոխանցում բոլոր կոլեկտիվներին եւ առանձին-առանձին յուրաքանչյուր անհատի:

Ինչպես նախորդ թեմատիկ համարները հրատարակելիս, այնպես էլ այս անգամ մեզ հետ էր Սյունյաց աշխարհի մերօրյա բանաստեղծ, «Սյունյաց երկրի» գեղարվեստական խորհրդի նախագահ Տիգրան Գրիգորյանը, որի ներկայությունը հավելյալ զորություն բերեց խմբագրությանը:

Իսկ խմբագրականի վերնագրի, ինչպես եւ համարի գլխագրի սահյանական ձեւակերպումը ծնվեց ամենավերջում, երբ ամիսների համառ ու հետեւողական աշխատանքի շնորհիվ ծանոթացանք Խնձորեսկի անցյալին ու ներկային, երբ հանգամանորեն ծանոթացանք գյուղի քար ու քարափի հետ ու նրա ամբողջական պատմությանը:

ԱՐԿԱԴԻ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ

ՏԻԳՐԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԳՐԻՇԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՋԻՎԱՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՅՈՒՐԻԿ ԹՈՒՆՅԱՆ

ԺՈՐԱ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

ÊØ´²¶Ð²Î²ÜÆ Ð²ìºÈì²Ì

Սյունյաց Երկիր

հատուկ համարները՝ նվիրված Խնձորեսկին եւ խնձորեսկցիներին

5 ÐàÎîºØ´ºðÆ 2015Ã., № 25 (368)

18 êºäîºØ´ºðÆ 2014Ã., № 23 (331)

15 ÐàôÜÆêÆ 2012Ã., № 15 (256)

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Սյունիքը շարունակում է հուսալի թիկունք լինել հերոսական Արցախին

№60369 զորամասի մարտական ուղին

Ինչպես ամեն մի զորամաս, որ մասնակցել է մերօրյա ազատամարտին, Գորիսում տեղակայված զորամասը եւս մարտական փառավոր ուղի է անցել: Արցախյան պատերազմի ծանր օրերին` 1993 թվականի հունվարի 25-ին, ՀՀ պաշտպանության նախարարի թիվ 1 հրամանով Գորիսի պարեկային վաշտի եւ Գորիսի տարածաշրջանի ինքնապաշտ-

պանական ջոկատներից կազմված պայմանագրային գումարտակի հիման վրա կազմավորվեց ՀՀ զինված ուժերի 110-րդ առանձին մոտոհրաձգային գունդը. տեղակայման վայրը` քաղաք Գորիս: Սկսվեց մի ժամանակաշրջան, երբ ռազմաճակատում հայ մարտիկի քաջությամբ էր պայմանավորված մեր պետության ապագան: Մարտիկը պաշտպանեց երկիրը, իսկ պետությունը կարողացավ հզորանալ այնքան, որ ստեղծեց ազգային բանակը, որը մեր անկախության ամենամեծ նվաճումն է:

1993 թվականի փետրվարի 23-ին ՀՀ պաշտպանության նախարարի թիվ 58 հրամանով գնդի եւ Լուսակերտի 2-րդ մոտոհրաձգային գնդի հիմքի վրա ստեղծվեց երկրորդ ԱՄՀ բրիգադը: Կազմավորման օրվանից մինչեւ հրադադարն ընկած ժամանակահատվածում բրիգադն ակտիվորեն մասնակցեց Գորիսի սահմանամերձ Շուռնուխ, Կոռնիձոր, Տեղ, Խնձորեսկ, Խնածախ, Խոզնավար, Հարթաշեն գյուղերի ինքնապաշտպանությանը, Լաչինի մարդասիրական միջանցքի, Լեռնային Ղարաբաղի հայկական բնակավայրի ազատագրման համար մղվող մարտերին, ինչին գործուն մասնակցություն են

XXI ¸²ð²êîÆ½´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆîì²Ì Ìð²¶Ðºð

Հունիսի 29-ին «Սյունյաց երկրի» ստեղծագործական խումբն այցելեց մարզում տեղակայված զորամասերից մեկը (հրամանատար՝ փոխգնդապետ Հովիկ Գաբրիելյան): Այն, ինչին ականատես եղանք զորամասում, հայի մեր հպարտությանը մի նոր շերտ հավելեց:

Որքա՜ն ճիշտ է Արցախի բանաստեղծ Վարդան Հակոբյանը, երբ աշխարհով մեկ հայտարարում է. «Աստված է վկա, Արցախին հաղթող չի եղել, չկա»:

Սամվել Ալեքսանյան

Այսօր էլ զորամասի մարտիկներն ու սպաները պատվախնդրորեն կատարում են հայրենիքի սահմանները պաշտպանելու գործը՝ հստակ գիտակցելով, որ մեր պետության անկախությունն սկսվում եւ ավարտվում է երկրի սահմանները պաշտպանող խրամատներից:

ունեցել բրիգադի բոլոր ստորաբաժանումները:

Բրիգադի զինծառայողները պաշտպանեցին Հայաստանի Հանրապետության սահմանները, իսկ երբ խաղաղ բնակավայրերի հրետակոծումը կանխելու համար հարկ եղավ նվաճել ռազմավարական նշանակություն ունեցող դիրքեր, բրիգադն անցավ հակահարձակման եւ փայլուն իրականացված օպերացիաների շնորհիվ կարողացավ հակառակորդին դուրս շպրտել մեր հայրենիքի պատմական տարածքից: Հորադիզի, Ֆիզուլու, Խուդափերին-Վերսալուի մարտերը փառքով օծեցին Գորիսի բրիգադի մարտիկների անունները: Մարտական գործողությունների ժամանակ բրիգադը տվեց 164 զոհ եւ 437 վիրավոր: 11 զինվոր համարվում է անհայտ կորած:

Մարտադաշտում դրսեւորված արիության, խիզախության ու անձնազոհության համար բրիգադի բազմաթիվ սպաներ ու զինվորներ արժանացել են պետական ու կառավարական տարբեր պարգեւների: Առաջին աստիճանի «Մարտական խաչ» շքանշանով պարգեւատրվել է հինգ զինծառայող, որոնցից 12-ը՝ հետմահու, «Մարտական ծառայության» մեդալով պարգեւատրվել է 14 զինծառայող: Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության գերատեսչական մեդալով պարգեւատրվել է 94 զինծառայող:

1995 թվականի սեպտեմբերի 18-ին բրիգադը ստացավ մարտական դրոշ՝ որպես զինվորական պատվի, փառքի եւ արիության խորհրդանիշ:

2000 թվականի հուլիսի 21-ին ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամանով բրիգադը վերակազմավորվեց 2-րդ ԱՄՀԳ-ի:

15-րդ տարեդարձի կապակցությամբ գունդը պարգեւատրվել է «Վարդան Մամիկոնյան» շքանշանով:

ՀՀ նախագահի հրամանագրով՝ ՀՀ զինված ուժերի կազմավորման 15-րդ տարեդարձի կապակցությամբ՝ բանակաշինության գործում ունեցած ձեռքբերումների, ինչպես նաեւ հայրենիքի սահմանները պաշտպանելիս ցուցաբերած խիզախության համար գունդը պարգեւատրվել է «Վարդան Մամիկոնյան» շքանշանով:

Բրիգադի քուրայով անցել են Յուրի Խաչատուրովը, հանրապետության երբեմնի գլխավոր զինկոմ Կամո Քոչունցը, ՀՀ զինված ուժերի բանակային կորպուսի հրամա-

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎÌì²Ì Ìð²¶ðºð

Գնդի մարտական հաջողությունները կանխորոշել եւ այսօր էլ մեր բանակի հզորացմանը նպաստել են բազմաթիվ նշանավոր զորահրամանատարներ.

- ★ գեներալ-մայոր ● Վալերի Նարիմանի Գրիգորյան ● (25.09.94 թ.-14.03.94 թ.),
- ★ գնդապետ ● Սերգեյ Զավենի Գրիգորյան ● (25.01.93 թ.-25.03.93 թ.), (14.03.94 թ.-24.09.94 թ.),
- ★ գեներալ-լեյտենանտ ● Յուրի Գրիգորի Խաչատուրով ● (24.09.94 թ.-11.03.96 թ.),
- ★ գնդապետ ● Սուրեն Ցոլակի Գեւորգյան ● (11.03.96 թ.-11.04.98 թ.),
- ★ գնդապետ ● Տիգրան Հրաչիկի Քեշիշյան ● (11.04.98 թ.-15.02.99 թ.),
- ★ գնդապետ ● Աշոտ Վռամի Միքայելյան ● (15.02.99 թ.-12.10.2000 թ.),
- ★ գնդապետ ● Մելիքսեթ Արամի Պողոսյան ● (12.10.2000 թ.-16.07.2007 թ.),
- ★ փոխգնդապետ ● Արտակ Էմիլի Բուդաղյան ● (16.07.2007 թ.-2010 թ. հունիս):

նատարներ Վալերի Գրիգորյանը, Հայկազ Բաղմանյանը, Իջեւանի զինկոմ Սերգեյ Գրիգորյանը, Գորիսի զինկոմ Մելիքսեթ Պողոսյանը, ՕՎ պետի տեղակալ Ալբերտ Բաղդասարյանը, բանակի կորպուսի հրամանատարի տեղակալ Նիկոլ Առուստամյանը, Ալբերտ Բաբայանը, Սամվել Սարգսյանը, Ալեքսանդր Ցականյանը, բարձրաստիճան սպաներ Հայկ Կարապետյանը, Ռեմիկ Մարդանյան, Արիս Բրուտյանը, Վանիկ Մանուկյանը, Ռաֆիկ Բեկլարյանը, Հակոբ Հարությունյանը, Միքայել Միքայելյանը, Հակոբ Հարությունյանը:

2007 եւ 2008 ուսումնական տարվա արդյունքներով լավագույն մոտոհրաձգային գունդ է ճանաչվել 60369 զորամասը եւ պարգեւատրվել պատվո դրոշով:

Այսօր էլ զորամասի մարտիկներն ու սպաները պատվախնդրորեն կատարում են հայրենիքի սահմանները պաշտպանելու գործը՝ հստակ գիտակցելով, որ մեր պետության անկախությունն սկսվում եւ ավարտվում է երկրի սահմանները պաշտպանող խրամատներից:

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Ջուլհակյաններ. մեկը Խնձորեսկի գերդաստաններից

ԱԼՎԱՐԴ
ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ

Սա Խնձորեսկն է: Սա այն բնակավայրն է, ուր ժամանակն ու մարդը ձեռք-ձեռք տված պատմություն են հյուսում: Սա այն բնակավայրն է, ուր հնի ու նորի պայքար չկա, այլ՝ մեկը մյուսի տրամաբանական շարունակությունն են, եւ հինն ու նորը միաձուլված իրար՝ ասք են հյուսում խնձորեսկցու մասին: Իսկ խնձորեսկցուն չես կարող շփոթել ուրիշների հետ՝ նա համառ է, տքնաջան, նա ժայռերի հետ է կռվում եւ մարդու կերպի մասին լեգենդ հյուսում:
Սա Խնձորեսկն է: Այստեղ բնավորվել՝ նշանակում է լինել ուժեղ, հաստատակամ, պարզապես լինել անհատականություն:
Իսկ խնձորեսկցու սերը հարենիքի, հայրենի հողի հանդեպ մոլուցք է: Եվ մոլուցքը ժամանակն էլ կարող է շրջել իր կողմը: Եվ մնալ... Մնալ ու ամենեցուն եւ, ամենուր ասել՝ մարդ արարած, արարիր, դա է քո առաքելությունն այս աշխարհում, քանզի ինչպես հանճարեղ Հովհաննես Թումանյանն է ասել՝ այս աշխարհում ամեն ինչ անցողիկ է, մնայունը գործն է : Իսկ խնձորեսկցին իր առաքելությունն այս աշխարհում համարում է հարազատ ծննդավայրի բարգավաճման պատին սեփական քարն ունենալը:

Գերդաստանի ավագը՝ Սլավիկ Ջուլհակյան

Ամեն մարդ իր կյանքի նավապետն է: Ու թե ինչ ընթացք կունենա նրա կյանքը, կախված է նրա իմտությունից, գործելակերպից, սեփական տիրույթի սահմաններն ուրվագծելուց, սեփական բարոյական կոդեքսը ստեղծելուց: Իսկ բարոյական կոդեքսը յուրաքանչյուր մարդ յուրովի է ստեղծում՝ հենման կետ ունենալով աշխարհընկալման սեփական տեսանկյունը, գլխավորը երկրորդականից ջոկելու, ժամանակի գլխավոր պահանջն ու պահանջարկն արագորեն ընկալելու եւ դրան համապատասխան գործիքակազմ ընտրելու միջոցով: Եվ Սլավիկ Ջուլհակյան մարդը հենց այն գլխից իր համար չափանիշներ ընտրեց, նպատակներ դրեց, կյանքի իր տեսլականն ունեցավ: Եվ որպեսզի այդ ամենը սոսկ երազանք չմնա, նա զոր ու գիշեր աշխատեց-տքնեց՝ միշտ հույսն իր վրա դնելով: Նա իր եռանդով, աշխատասիրությամբ վարակեց ոչ միայն իր ընտանիքի անդամներին, այլեւ շատ-շատերին, ու Սլավիկին գյուղում որպես դրական կերպար օրինակ էին բերում, իրենց որդիներին հորդորում նմանվել Սլավիկին:

Իսկ Սլավիկի մանկությունը հեշտ չի անցել

«Մինչեւ հիմա հիշում եմ հորս հազար տեղից պատառոտված-կարկատված տրեխները, թաց գուլպաները», – պատմում է Սլավիկ Ջուլհակյանը:

Նա ծնվել-մեծացել է Խնձորեսկում:

Մեր կողմերում՝ Սյունիքում, գուցե թե չհանդիպենք Ջուլհակյան ազգանվան...

– Ապուպապերս ջուլհակությամբ են զբաղվել, – ասում է Սլավիկը, – դրա համար էլ մեր գերդաստանը Ջուլհակյան ազգանունն է կրում:

– Ծնողներդ նույնպե՞ս ջուլհակներ են եղել:

– Ոչ, հայրս՝ Սիմոնը, հովիվ էր, մայրս՝ →

XXI ¸²ð²êÎÆ½´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Աշխենը, տնային տնտեսուհի: Նրանք մեծացրել- դաստիարակել են յոթ երեխա: Չորս եղբայր ենք, ունեցել ենք երեք քույր: Բոլորս էլ հին գյուղում ենք ծնվել... 1968 թվականին եմ տեղափոխվել նոր գյուղատեղ՝ այս տունը կառուցել:

Հովիվ Սիմոնի տանը միշտ դրական էներգիան է իշխել, նրա ընտանիքն ապրել է հայ մարդուն հարիր արժեհամակարգով:

– Ինչպես ասացի, հայրս հովիվ էր, տարին կլոր աշխատանքի մեջ էր, հաճախ էր տուն գալիս թրջված գուլպաներով: Եվ մինչեւ հիմա աչքիս առաջ են հորս հազար տեղից պատառոտված-կարկատված տրեխները, թաց գուլպաները: Երբ նա թրջված տուն էր մտնում, այդ պահերին հոգիս ցավում էր, հոգիս ծառս էր լինում, ինչ անեի, այ, երբ մեծանամ... Ու մեծացա, ու էլի աչքիս առջեւ... Ցավ ապրելով ոչինչ չի ստացվի, Սլավիկ տղա, միշտ հիշիր, կախարդական փայտիկը քո ուղեղն է, աշխատեցրու: Հորդ տրեխներն ու թաց գուլպաները հիշելով եւ ցավ ապրելով ոչնչի չես կարող հասնել, ուղեղդ աշխատեցրու: Եվ հորս հազար տեղից պատառոտված-կարկատված տրեխները, թաց գուլպաները պատճառ դարձան, որ, դեռ պատանի, ուրույն ճանապարհի անցնեմ: Ու ինքս ինձ երդվեցի՝ այն դժվարությունը, որ ապրել եմ, իմ երեխաները չպետք է ապրեն: Ես պետք է ձեռնոց նետեմ աղքատությանը: Սկսեցի վարորդություն անել: Գործերս լավ էին ընթանում...

Հետո Հայաստան աշխարհում անկախության դրոշը ծածանվեց

Նոր հորիզոններ բացվեցին աշխատելուտքնելու համար, – ասում է Սլավիկը, – կարի արտադրամաս բացեցի, կանացի խալաթներ, ձեռնոցներ եւ այլ տեսականի էինք արտադրում:

Սլավիկը դժգոհ չէր: Գյուղում աշխատատեղ էր բացել, կանայք գործ ունեին, աշխատավարձ էին ստանում, հոգում իրենց տան կարիքների մի մասը: Բայց... Տեղում դոփելը հարիր չէր Սլավիկին: Հարկավոր էր ընդլայնել արտադրությունը: Այդ դեպքում էլ առաջ էր գալիս իրացման խնդիրը: Այսինքն՝ արտադրության ընդլայնմանը զուգընթաց պետք էր մտածել նոր, մեծ շուկաների մասին: Մի օր մի լույս կբացվի՝ ինքն իրեն հույս էր տալիս Սլավիկը:

Գերդաստանի ավագը՝ Սլավիկ Ջուխակյանը

...Սլավիկին գյուղում որպես դրական կերպար օրինակ էին բերում, իրենց որդիներին հորդորում նմանվել Սլավիկին...

Եվ...լույսը բացվեց

Ու մեղավորը «Նիվա» մակնիշի մեքենան էր: Մի օր համագյուղացի Ռաֆիկ Ղալդունցը թե՝ Սլավիկ, մեքենաների լավն ու վատը հեռվից էլ ես ջոկում: Ինձ մի հատ «Նիվա» մակնիշի մեքենա է պետք: Սլավիկը Ռաֆիկի խոսքն ականջի հետեւ չգցեց, առանց օր կորցնելու ձեռնամուխ եղավ այդ գործին: Եվ Ռաֆիկն ընտիր մեքենա ունեցավ: Գոհ ու շնորհակալ Ռաֆիկն անընդհատ ասում էր՝ Սլավիկ, մի բան էլ դու ասա, ես անեմ քեզ համար:

– Ինչ ասեի: Էնքան ասեց, որ սկսեցի այդ ուղղությամբ մտածել: Հիշեցի, որ արտադրանքի իրացման հետ կապված խնդիր ունեմ: Խնդիրս իմանալուն պես զանգեցի Սուրգուտ՝ Ռազմիկ Ղալդունցին: Վերջինս էլ թե՝ մի նեղացեք, այստեղ եվրոպաների արտադրանք են հագնում, գյուղում արտադրվածն ի՞նչ պիտի լինի, որ այստեղի մարդկանց հետաքրքրի: Սակայն դա չի խանգարում, դե, որ զանգել եք, մի բան կանեմ, ինչքան արտադրանք ունեք՝ ուղարկեք:

Եվ Սլավիկը բեռնատար մեքենան բարձեց ու Սենիկ տղային ասաց՝ տար Սուրգուտ, քեզ այնտեղ սպասում են:

Տարավ ու....

Այն ճակատագրական եղավ Սենիկի համար: Սենիկը զգաց, որ բիզնեսի աշխարհում թեւերը բացվում են, որ այդ աշխարհում կարող է հստակ քայլել, զգաց, որ այդ աշխարհում ուղեղն այլ կերպ է աշխատում, զգաց, որ կարող

XXI ¸²Ð²êÎÆ¼´ ºÌ ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎÌ²Ì ÌÐ²¶Ðºð

է ձեռքը ժամանակի զարկերակի վրա պահել, ժամանակի շունչը զգալ, պահը որսալ եւ պահի թելադրանքին ու ոգուն համապատասխան ճիշտ դիրք ընտրել ու հաջողությամբ ընթանալ ընտրած ճանապարհով:

– Եթե շատերը թուղթ ու գրիչ կամ համրիչ կամ համակարգիչ են օգտագործում ինչ-որ պլաններ, նախագծեր, հաշվումներ կատարելու համար, Սենիկը դրանց պետքը չունի, նա մի ակնթարթում այդ ամենն օդում է կատարում,-ասում է մայրը՝ Թամարան:

Սլավիկն իր ճիպոտն իր քոլից է կտրել

Թամարան էլ Խնձորեսկից է:

Փորձում եմ մտնել Սլավիկի եւ Թամարայի մատի ու մատանու արանքը:

– Համագյուղացի հինգ ընկերով սովորում էինք Սիսիանի արհեստագործական ուսումնարանում: Մի օր որոշեցինք նամակ գրել համագյուղացի այն աղջիկներին, ում հեռվից-հեռու համակրում էինք: Որոշեցինք ու գրեցինք: Ես էլ Թամարային գրեցի...

– Միայն ես ու Սլավիկն արժանացանք մեկ-մեկու, - ասում է Թամարան:

– Սլավիկի առաջարկը շո՞ւտ ընդունեցիր, թե՞...

– Չէ, դե աղջիկ եմ, չէ, մի լավ նազ ու տուզ արի, հազար անգամ մերժեցի: Համ մերժում էի, համ էլ մտածում՝ էլի՞ կգա:

Սլավիկը համառ երիտասարդ էր, շատ համառ: Այնքան գնաց-եկավ, որ... Թամարային դուր եկան նրա համառությունը, նպատակասլացությունը, ամեն գնով նպատակին հասնելու ձգտումը: Եվ... Նրանք ամուսնացան, չորս զավակ ունեցան՝ Սենիկը, Արգամը, Սասունը, Արմանը: Տղաներից երեքը, բացի Սենիկից, հոր նման իրենց ճիպոտն իրենց քոլից կտրեցին: Նրանց կանայք Խնձորեսկից են, իսկ Սենիկն էլ... Մոսկվայի օդանավակայանում պատահականորեն հանդիպեց արտաշատցի Մերիին եւ... սեր՝ առաջին հայացքից՝ ինչպես ֆիլմերում: Ամուսնացան, հիմա լավ ընտանիք ու երեխաներ ունեն:

Կյանքը Սլավիկին նաեւ...

Թամարան հիվանդացավ, Սլավիկը նրան տարավ Երեւանի «Էրեբունի» հիվանդանոց: Դա տարիներ առաջ էր: Բժիշկը քննեց-զննեց հիվանդին, հետո առանձնանալով Սլավիկի հետ, հարցրեց՝ դու պի՞նդ տղամարդ ես: Այո, պատասխանեց Սլավիկը: Ի՞նչ կա, բժիշկ, ինձ ճշմարտությունն ասացեք: Ես պատրաստ եմ ամեն ինչի: «Ձեր կինը ոչ միայն չի բուժվի, այլեւ մի երկու տարվա կյանք ունի». դա էլ բժշկի կանխատեսումն էր:

Սլավիկ Ջուլհակյանի կինը՝ Թամարա Ջուլհակյանը

Սլավիկը, սակայն, ընկճվող տղամարդ չէր: Նա պարտվող մարդու տեսակ չէ, այլ... Նա կնոջը մի քանի անգամ տարավ Մոսկվայի հիվանդանոցներ: Ամեն արդիական բուժմիջոցների դիմեց՝ Թամարայի կյանքի որակը բարելավելու համար: Եվ, բարեբախտաբար, Թամարան, Սլավիկի ջանքերի շնորհիվ, ապրեց ու այսօր շրջապատված է տղաների, հարսների, թոռների հոգատարությամբ: Ու ես հիշեցի Սլավիկի խոսքը. երբ մտանք Ջուլհակյանների տուն, մեծ պատշգամբի մի մեծ հատվածում տարբեր տեսակի ծաղիկներ էին աճեցված: Ի պատասխան մեր զարմացական հայացքների, նա պատասխանեց՝ կինս չի կարող բնության գիրկը գնալ, ես էլ բնությունը մոտեցրել եմ նրան..

Ժամանակը, եղելությունները, դեպքերը...

Պատանեկան մաքուր սերը ժամանակի ընթացքում ճաքեր չտվեց, այլ աշխարհի հարափոփոխ գույների մեջ այն ավելի մաքրագործվեց եւ դարձավ ընտանիքի ամրության սյունը: Եվ ընտանիքն այսօր Ջուհակյան- ➔

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

ների գերդաստանի պատմության մեջ իր էջն է գրում, ու օջախի ծուխն է ծխում: Եվ ծնողներից երեխաները ժառանգել են սեր՝ ամենատարբեր առումներով, բարություն, հանդուրժողականություն, համբերատարություն, կամեցողություն, ազգասիրություն: Հայրն իր երեխաներին սովորեցրել է նաեւ եղբայրության չգրված օրենքները՝ եթե մեջք-մեջքի տաք, սարեր շուռ կտաք: Այդպես էլ Սլավիկի տղաները գործում են կյանքում:

– Տղաներիս միշտ բռանս մեջ եմ պահել, խիստ եմ եղել նրանց հանդեպ, – ասում է Սլավիկը, - հիմա էլ, թեեւ նրանք ամուսնացած են, ընտանիք ունեն, թե պետք է՝ նախատում եմ: Մեկ էլ տեսար փողը, փառքը, պատիվը նրանց փոխեցին, շեղեցին ճանապարհից, թեեւ գիտեմ, որ դա հնարավոր չէ, նրանք իմ տված դասերը լավ են յուրացրել:

Սենիկին ի՞նչը ձգեց-բերեց Հայաստան՝ այս աղքատ-պատերազմող երկիրը, ուր բիզնեսի զարգացման ռիսկերը շատ են:

– Նա ռիսկերից վախեցող չի: Սենիկը լավ գիտի, թե որը որից հետո պետք է անել եւ ինչպես, որ արդյունք լինի: Ասում են՝ մարդ կյանքում հաջողության հասնելու համար երեք անգամ շանս է ունենում: Եվ որպեսզի շանսը ձեռքից բաց չթողնես, ուղեղով պիտի մտածես: Իսկ Սենիկի ուղեղն ուրիշ է: Բացի դրանից, նա ազգասեր տղա է, ուզում է աղքատ Հայաստանում գործ դնել, գործ անել, որ բազմաթիվ ընտանիքներ կարողանան հացի խնդիր լուծել, լավ ապրել: Ներդրումները, որ նա կատարում է այստեղ, կարող էր կատարել արտասահմանում, ուր շատ արդյունքների կհասներ, բայց գերադասեց հայրենիքում եւս բիզնես դնել, որ աղքատության մակարդակն այստեղ իջնի հայրենիքում իջնի, որ հայը չքռնի օտար ամայի ճամփեքը...

Զուլհակյանների համար բարձր նշաձող սահմանելը կենսակերպ է

Սենիկը «Գորիս» հյուրանոցի սեփականատերն է : Նա հիմնովին փոխել է հյուրանոցը, նոր դիզայն, նոր կահավորանք, այն հինգ աստղանի հյուրանոց է : Հյուրանոցը Սենիկի կողմից հայրենիքում ձեռնարկած միակ գործը չէ: Նա որոշել է Հին Խնձորեսկում ապակե կամուրջ կառուցել, Հին Խնձորեսկը գնացք էլ կունենա: Գյուղի դպրոցի կողքից գնացքն իջնելու է Հին Խնձորեսկ: Նախագծերը պատրաստ են, շինարարության մեկնարկն էլ հեռու չէ: Բացի դրանից, Գորիս-Ստեփանակերտ ավտոմայրուղու Խնձորեսկի խաչմերուկի մոտ գտնվող հատվածում կկառուցվի տրիկոտաժի ֆաբրիկա, շուկա, գազի, դիզվառելիքի, բենզինի լցակայաններ եւ այլն: Սա նշանակում է, որ առաջիկայում բազմաթիվ աշխատատեղեր կբացվեն մեր տարածաշրջանում:

Ու դա նշանակում է նաեւ, որ, Զուլհակյանները որդիական, քաղաքացիական պատասխանատվություն են կրում հայրենիքի, ծննդավայրի նկատմամբ:

Նրանք անմասն չեն նաեւ բարեգործական ձեռնարկումներից ու...

Զուլհակյանների ընտանիքի չգրված օրենքներից մեկն էլ բարեգործությունն է:

– Խնձորեսկում տասներկու փողոց ենք խճապատել: Սպիտակի երկրաշարժի ժամանակ տասը վրան եւ ուտելիք եմ տարել աղետի գոտի, Արցախյան առաջին պատերազմի ժամանակ սննդամթերք եմ հասցրել կռվող տղերքին, ապրիլյան պատերազմի ժամանակ տասներկու գեներատոր եմ նվիրել բանակին, ներքնաշորեր, կացիններ եւ այլն, – ասում է Սլավիկը:

Եվ, այդուհանդերձ, հարկ եղած դեպքում Զուլհակյանները զենք են վերցնում ու հայրենի եզերքի պաշտպանների շարքում կանգնում:

Այս գերդաստանի զավակները մասնակցել են Արցախյան պատերազմին. Սերժիկ Հայրյանը (Սլավիկի եղբայրը), որ մի պահ նաեւ Ներքին Խնձորեսկի ինքնապաշտպանական ջոկատի հրամանատարն էր, վիրավորվեց մարտական գործողությունների ժամանակ եւ հաշմանդամ դարձավ:

Իսկ Սերժիկի որդին՝ Սեյրան Հայրյանը, նահատակվեց Արցախյան հերոսամարտում:

Սա է Խնձորեսկը

Զուլհակյաններով կարելի է պատկերացում կազմել Խնձորեսկի, խնձորեսկցու մասին: Սա է Խնձորեսկը: Այստեղ պատմությունը դադար չունի, այստեղ պատմության անիվը հավերժական շարժիչի է նման: Այստեղ գյուղի պատմությունը գրվում է ամեն սերնդի կողմից:

Սա է Խնձորեսկը: Ամեն սերունդ ասես ժամանակի հետ մրցապայքարի է ելել՝ իր պատմությունն ունենալու՝ իրական, կոնկրետ գործերով, իր Խնձորեսկը ճանաչելի դարձնելու բոլոր ժամանակներում եւ աշխարհի բոլոր ծագերում: Եվ փաստերը շատ են: Եվ փաստերն այդ օր-օրի ավելի են շատանում: Հեռուն չգնանք, հիշենք Արցախյան պատերազմը, Խնձորեսկ տան զավակները մի բռունցք դարձած՝ ջոկատ կազմեցին եւ պաշտպանեցին հայրենիքի սահմանները, նույնը կրկնվեց Ապրիլյանի ժամանակ: Նույնը կկրկնվի, եթե, Աստված մի արասցե, ոսոխը հանդգնի հայոց թոնիրներից ելնող ծուխը պղտորել, այլ ընթացք տալ հայոց պատմությանը: Նրանք առյուծի պես կմռնչան ու...

Սա է Խնձորեսկը: Եվ այս տանը Զուլհակյաններ շատ կան: Այս տան ամեն օջախում Սանոյի, Սարիբեկի, Սերյոժայի, մյուս կռվող տղերքի նման տղերք կան: Ամեն օջախ Ժորայի նման տղա ունի, որ կարող է ճոճվող կամուրջ կառուցել Հին Խնձորեսկում՝ զարմացնելով-հիացնելով բոլորին: Այսօր էլ Սենիկը պիտի զարմացնի արար աշխարհին՝ իր նորօրյա ձեռնարկումներով:

Այս տանն են ծնվել Տաթեւիկ Սազանդարյանը, Արամ եւ Աշոտ Սաթյանները, Սուրեն Այվազյանը, Գարեգին Սեւունցը: Ու դեռ ինչքան մտավորականներ ու սպաներ պիտի ծնվեն այս տանը: Կծնվեն, որովհետեւ բարեբեր է այս հողը...

Սա է Խնձորեսկը: Այս տան սերունդների երգը չի լռում, այս տան սերունդների արարման երգը ծոն է՝ նվիրված գյուղի լինելիությանը: Եվ գյուղը ժամանակի հոլովույթի յուրաքանչյուր ակնթարթում նոր զարգացումներ պիտի արձանագրի, քանզի նրա որդիները միասնական են, անշահախնդիր եւ հպարտությամբ են արար աշխարհին ասում՝ ես Խնձորեսկից եմ, ես խնձորեսկցի եմ: Իսկ դա նրանց անունն է, ազգանունը...

XXI ¸²ð²êÎÆ½´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Խնձորեսկը նաեւ խնդիրներ ունի

Հարցազրույց Սամվել Մաքունցի հետ, ով Գորիս համայնքի ավագանու անդամ է եւ 1984-1990 թթ. եղել է Խնձորեսկ ու Ներքին Խնձորեսկ գյուղերի գյուղխորհրդի գործկոմի նախագահ

Խնձորեսկը Գորիսի տարածաշրջանի խոշոր բնակավայրերից է: Այդպես էր նաեւ ԽՍՀՄ ժամանակ: Խնձորեսկն ուներ զարգացած գյուղատնտեսություն եւ տալիս էր Գորիսի շրջանի գյուղատնտեսական արտադրանքի մոտ 30 տոկոսը (Գորիսի շրջանն ուներ 24 գյուղ): Իշխող ճյուղերից էին անասնապահությունը, դաշտավարությունը: Եվ օրինաչափ է, որ խորհրդային տարիներին գյուղը Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսներ է տվել: Նրանցից Արամայիս Հայրյանը, օրինակ, ամեն մի ֆուրաժային կովի կաթնատվությունը հասցրել էր 5000 լիտրի: Արամայիսը եղել է նաեւ ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր:

Հայաստանի անկախացումից հետո, ինչպես ամենուր, լուծարվեց գյուղի պետական տնտեսությունը, եւ հողը, անասունը, արոտավայրերը, խոտհարքները բաժանվեցին գյուղացիներին:

Պետությունից նպաստ ստանալու միտումը չշրջանցեց խնձորեսկցիներին: Որոշ գյուղացիներ, հանուն նպաստի, իրենց ոչխարները, կովերը վաճառեցին կամ մորթեցին: Սակայն նմանների թիվը Խնձորեսկում մեծ չէր: Նրանց ստվար մասն իրենց հույսն իրենց անասունների վրա դրեց եւ՝ եկավ սովը, փրկեց կովը. ապուպապերից լսած այս խոսքերն իրենց ականջին օղ արեցին ու սկսեցին լրջորեն զբաղվել անասնապահությամբ: Բնականաբար, նրանք չանտեսեցին անասնապահությունը զոոտեխնիկայի կանոններին համապատասխան կազմակերպելու գործընթացը, քանի որ, ոչ մի անասուն ապահովագրված չէ հիվանդություններից: Իսկ դա արդյունք տվեց. գյուղում սկսեց ավելանալ խոշոր եղջերավոր անասունների թիվը...

Խնձորեսկում կառուցվելու է 3 կապտաժ՝ 30-40 քմ ծավալով, 200 խմ տարողությամբ օրվա կարգավորիչ ջրամբար եւ 200 խմ տարողությամբ քլորակայան, կառուցվելու է 0,2 կմ խողովակաշար: Ծրագրի ընդհանուր արժեքը կազմում է **63,206,600֏**:

Զրուցակիցս՝ Սամվել Մաքունցը, ով Գորիս համայնքի ավագանու անդամ է եւ 1984-1990 թթ. եղել է Խնձորեսկ ու Ներքին Խնձորեսկ գյուղերի գյուղխորհրդի գործկոմի նախագահը, ասում է.

– Խնձորեսկցիները կարճ ժամանակամիջոցում համոզվեցին, որ խոշոր եղջերավոր անասուններ պահելը շահավետ է եւ այն իրենց տուն ու տեղը կարող է պահել, դրա համար էլ զարկ տվեցին այդ ճյուղի զարգացմանը: Եվ այսօր, եթե համեմատելու լինենք ԽՍՀՄ ժամանակվա Խնձորեսկի հետ, Խնձորեսկն ավելի շատ խոշոր եղջերավոր անասուն ունի: Այս սեզոնին գյուղացիները գյուղի պանրի արտադրամասերին հանձնում են օրական 10 տոննա կաթ՝ լիտրը՝ 110 դրամով: Այսինքն՝ խոշորի գլխաքանակի ավելացումն անիմաստ չէր. կաթի պահանջարկը կա եւ այն էլ՝ միշտ:

Թվաքանակի աճ է արձանագրվել նաեւ մանր եղջերավոր անասունների գծով: Խնձորեսկցին անմիջապես զգաց, որ այսօր ոչխարաբուծությունը նույնպես կարող է նպաստել իրենց տնտեսության բարգավաճմանը: Ուստի սկսեց նաեւ ոչխարներ պահել: Խնձորեսկում կան մարդիկ, ովքեր հիմա պահում

➔

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

են 100-ից մինչեւ 1000 գլուխ ոչխար: Դա օրինաչափ է. գառներին լավ էլ գին են տալիս...

Ինչպես ամենուր, այստեղ էլ խնդիր է ոչխարի բրդի իրացումը:

– Միայն 2019-ին 20 տոննա բուրդ ենք թափել, – ասում է Սամվել Մաքունցը, – գնող չկա, բրդի պահանջարկ չկա: Վաղուց էր, երբ բուրդը գին ուներ, պահանջարկ ուներ, հիմա ժամանակները փոխվել են:

Նորօրյա ժամանակները լուսանցքում թողեցին շատ բաներ, ու նաեւ... Ժամանակը սրբագրումներ կատարեց խնձորեսկցու կենցաղում: Եթե մի քանի տարի առաջ տնային տնտեսուհիները 20-25 զույգ վերմակ ու ներքնակ էին պատրաստում, եւ ամեն տան հարստության չափանիշը վերմակ-ներքնակի հսկա «ծալքն» էր (ժողովուրդը ծալք է անվանում անկողնու վրա մինչեւ առաստաղ հասնող վերմակ-ներքնակների հսկա «դեզը»), հիմա դրանք իսկական գլխացավանք են դարձել տնային տնտեսուհիների համար, եւ նրանք մնացել են շվարած՝ ում նվիրեն իրենց աչքի փուշ դարձած վերմակ-ներքնակները: Իսկ նոր սերունդն էլ իրենց մայրերի, կեսուրների օրինակով չեն շարժվում եւ խիստ սահմանափակել են վերմակ-ներքնակների թիվը, էլ չենք ասում, որ հիմա ուղտի բրդի, սինտեպոնե վերմակ-ներքնակներն են «մոդայիկ» դարձել:

Խնձորեսկն արդեն ունի իր բարեկարգված հրապարակը:

Խնձորեսկը նաեւ հոգսեր ունի: Եվ միայն բրդի իրացման հետ կապված խնդիրը չէ, խմելու ջրի խնդիրներն են, որ անհանգստացնում են մարդկանց:

Հոգսերի հոգսը ոռոգման ջրի խնդիրն է:

Կուրաթի գետից երկու պոմպակայանի միջոցով երկու ջրագծով ոռոգման ջուրը մղվում էր Խնձորեսկի վերին եւ ներքին թաղամասերը, որը լիովին բավարարում էր: Սակայն ներքին թաղամաս մտնող ջրագծից 500 մետր խողովակաշարը շարքից դուրս եկավ, որն էլ ոռոգման ջրի դեֆիցիտի պատճառ դարձավ: Այժմ ամբողջ բնակավայրն օգտվում է մեկ ջրագծից, որն էլ, բնականաբար, չի կարող բավարարել ոռոգման ջրի հանդեպ եղած պահանջարկը:

Խմելու ջրի ոլորտում էլ հուզող խնդիր կա: Խմելու ջուրը խողովակաշարով մտնում է Խնձորեսկ՝ բնակավայրի վերեւում գտնվող սարերի աղբյուրներից, այն էլ՝ վայրկյանում չորս լիտր:

Գորիսի համայնքապետարանի կայքից տեղեկանում ենք, որ համայնքապետարանը սուբվենցիայի շրջանակներում Խնձորեսկում կառուցելու է 3 հատ կապտաժ՝ 30-40 քմ ծավալով, 200 խմ տարողությամբ օրվա կարգավորիչ ջրամբար եւ 200 խմ տարողությամբ քլորակայան,

Խնձորեսկը շուտով կունենա իր հրապարակը: Այսինքն՝ ունի, այն պարզապես բարեկարգման խնդիր ուներ, եւ այս օրերին հրապարակում շինարարական-բարեկարգման աշխատանքներ են ծավալվել:

կառուցվելու է 0,2 կմ խողովակաշար: Ծրագրի ընդհանուր արժեքը կազմում է 63.206.600 ՀՀ դրամ: Նախագծանախահաշվային աշխատանքներն ավարտված են:

Ցավալիորեն պետք է արձանագրել, որ արտագաղթը Խնձորեսկի կողքով նույնպես անտարբեր չանցավ. 30 տան այսօր լույս չի վառում, 30 տան դուռ փակ է, 30 տան երդիկից ծուխ չի ելնում, 30 տան բակերում հավերի կչկչոց չկա, մանուկների ճիչ ու վազվզոց չկա...

– ԽՍՀՄ ժամանակ Խնձորեսկից նույնիսկ արտագնա աշխատանքի մեկնողներ չեն եղել, – ասում է Սամվել Մաքունցը, – իսկ հիմա արտագաղթածներ ունենք: 30 տարվա մեջ բնակիչների թիվը պակասել է 300-ով, եթե ԽՍՀՄ ժամանակ գյուղի դպրոցում սովորում էր 560 աշակերտ, հիմա՝ 290: Գիտեմ, այս միտումը նկատվում է նաեւ քաղաքի դպրոցներում: Դպրոցում տղամարդ ուսուցիչների թիվն էլ շեշտակիորեն պակասել է, Խնձորեսկը հիմա համարյա ինտելիգենցիա չունի. այս երեւույթը հղի է անցանկալի հետեւանքներով: Երիտասարդները գնում են քաղաք սովորելու եւ հետ չեն դառնում, գյուղում ի՞նչ պիտի անեն, գյուղը նրանց չի ձգում, չի հետաքրքրում...

Կար ժամանակ, երբ Խնձորեսկում գործում էին Գորիսի «Գամմա» գործարանի եւ տրիկոտաժի ֆաբրիկայի մասնաճյուղերը: Գյուղի ազատ աշխատուժը ներգրավված էր արդյունաբերական այդ մասնաճյուղերում, իսկ հիմա նրանք պարապությունից չգիտեն՝ ինչ անեն կամ իրենց ընտանիքն ինչպես պահեն:

Համայնքների խոշորացումն էլ մի կողմից հարվածեց Խնձորեսկին: Համայնքի գրադարանում, թանգարանում, ակումբում, գյուղապետարանում մարդիկ էին աշխատում եւ դրանով իրենց տուն-տեղը պահում: Խոշորացումից հետո ամենուր մարդիկ կրճատվեցին-մնացին առանց աշխատանքի՝ ստվարացնելով գործազուրկների շարքերը:

Խոշորացման վերաբերյալ իրենց դժգոհությունը խնձորեսկցիներն արտահայտում են կառավարությանը հասցեագրած իրենց բազմաթիվ նամակներում, որոնք անպատասխան են:

– Խնձորեսկին հուզող խնդիրները ժամանակավոր են, դրանք լուծում կստանան ժամանակի ընթացքում, – ասում են խնձորեսկցիները, – դու ասա՝ մարդը մարդ մնա:

Եվ որպեսզի մարդը մարդ մնա, մարդուց մարդահոտ գա, խնձորեսկցիները տեր են կանգնում իրենց ավանդույթներին, իրենց արմատներին. դրանք հայրենիքը, հայրենի եզերքը պահող կախարդական փայտիկի հզորություն ունեն...

ԱԼՎԱՐԴ ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Ճոճվող կամուրջը լրացրեց Հին Խնձորեսկի հեքիաթը

Կամրջի կառուցման մտահղացումը Ժորա Ալեքսանյանինն է: Նա այդ մասին բարձրաձայնել է դեռեւս մի քանի տարի առաջ՝ տեսնելով տարբեր երկրներից ժամանած զբոսաշրջիկների հախուռն այցելությունները Զանգեզուր, ինչպես նաեւ Խնձորեսկ: Տաթեւի ճոպանուղու կառուցումից հետո նրա որոշումը դարձել է ավելի հաստատուն ու վճռական:

Նախ ձեռք են բերվել ճոպանները, որոնք իրենց ամրությամբ ու դիմացկունությամբ չեն զիջում Տաթեւի վագոնատար-ուղեւորատար ճոպաններին: Այսինքն՝ դեռ էն գլխից ապահովվել է երաշխավորված անվտանգությունը: Կամուրջը հսկա ձորի մի ափից մյուսը ձգվում է ավելի քան 160մ: Բարձրությունն ամենախոր տեղում 63 մետր է: Ընդհանուր քաշը մոտ 14 տոննա է: Ունի մետր ու կես լայնությամբ հատակ, որի վրայով մարդը հանգիստ կարող է քայլել մի ափից մյուս ափը: Կամրջի բանուկ զանգվածը կախված է ամուր ու ձիգ ճոպաններից (կախովի կամուրջ), այդ պատճառով էլ քայլելիս կամուրջը հաճելիորեն օրորվում-ճոճվում է: Ժողովուրդն →

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Խնձորեսկի ճոճվող կամուրջը կառուցվել է 2012 թ.: Երկարությունը՝ 160մ, լայնությունը՝ 1.5 մ, բարձրությունը՝ 63 մ, քաշը՝ 14 տ: Կամուրջը միաժամանակ կարող է սպասարկել մոտ 700 մարդու:

Կամուրջը կառուցվել է խնձորեսկցի գործարար Ժորա Ալեքսանյանի նախաձեռնությամբ եւ միջոցներով:

արդեն տվել է նրա իսկական անունը՝ ճոճվող կամուրջ:

Կառույցն ինքնին տեսարժան է, գեղեցիկ ու հետաքրքիր, իր տեսակի ու չափի մեջ՝ եզակի: Նման կամուրջներ առաջներում էլ են եղել, որոնք օգտագործվել են գետանցումների ժամանակ եւ կոչվել են «Մազե կամուրջներ»: Խնձորեսկի ճոճվող կամուրջն ունի նաեւ գործնական նշանակություն: Տարիներ շարունակ զբոսաշրջիկները գյուղը միայն մի կողմից տեսնելու հնարավորություն են ունեցել: Ճոճվող կամուրջն իրար հետ կապել է գյուղի արեւելյան եւ արեւմտյան ափերը եւ զբոսաշրջիկներին հնարավորություն տվել միանգամից տեսնել ամբողջ գյուղը: Այսօր զբոսաշրջիկը ոչ միայն կարող է քայլել ձորի մի ափից մյուսը, այլեւ վիթխարի բարձրությունից կարող է տեսնել Հին Խնձորեսկի ամբողջ համայնապատկերը:

Մինչեւ կամրջի կառուցումը հատկապես գյուղի արեւելյան հատվածի շատ մասեր, որտեղ կան տեսարժան շինություններ, աղբյուրներ, անձավներ, թառեր ու քարատակեր, մնում էին զբոսաշրջիկների տեսադաշտից դուրս: Այժմ այդ ամենն ուղղակի կիայտնվի զբոսաշրջիկի ոտքերի տակ:

Կամրջի գոյությունը, անշուշտ, ավելի կմեծացնի մարդկանց հետաքրքրությունը հին գյուղի նկատմամբ:

Մի կողմից էլ գյուղի (հատկապես արեւելյան ափի) քերծոտ սահանքերում ժայռատանիք այր-հյուրանոցներ ունենալու հեռանկարը դառնում է բավական իրական:

Զբոսաշրջիկի համար հետաքրքիր կլինի գիշերել քերծի տներում, ուտել մեր նախնիների թոնրատներում թխված լավաշը, թոնրաճաշ ուտել, պառկել սեւօճորք քարայրներում դրված թախտ-մահճակալների վրա: Կամրջի կառուցումից հետո այն այսօր իրական է հնչում եւ դրա բոլոր նախադրյալները կան: Սկիզբը դրված է արդեն: Մնում է իրական դարձնել հին գյուղի հեքիաթը:

Հին Խնձորեսկը մեզնից շատերի հայրերի ու մայրերի, պապիկների ու տատիկների գյուղն է եղել: Մեր կարոտը դեռ չի մարել նրա նկատմամբ: Մեծագործություն է նոր կյանքով ապրեցնել մեր նախնիների բնակավայրը: Չէ՞ որ այսօր ապրել նաեւ նշանակում է լրացնելով շարունակել մեռածների կյանքը:

Խնձորեսկի պատմությունը հին է ու հարուստ: Աշխարհագրական ուրույն տեղանք ունեցող այս զարմանահրաշ վայրը բոլոր հիմքերն ունի դառնալու Հայաստանի զբոսաշրջության աշխույժ ու շահութաբեր կենտրոններից մեկը:

Իհարկե, Սյունիքի շատ գյուղերի, բնակատեղիների պատմությունը մոռացության տալ չի կարելի, այդ թվում նաեւ Խնձորեսկի պատմությունը: Այդ պատմությունը նորովի հնչեցնելու հեղինակները մենք պետք է լինենք, այսօրվա ու գալիք սերունդները: Մենք պիտի տեր կանգնենք մեր նախնիների թողած ժառանգությանը: Խնձորեսկի ճոճվող կամուրջը դրա վառ օրինակներից մեկն է:

Փառք ու պատիվ այն ձեռքերին, որ կառուցել է այն:

ԱՐԿԱԴԻ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ

«Սյունյաց երկիր», 15 հունիսի 2012 թ.

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎÌ²Ì Ìð²¶ðºð

Հին Խնձորեսկի վերականգնման աննախադեպ ծրագիր

ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

ՀՀ վաստակավոր ճարտարապետ, պետական մրցանակի դափնեկիր Արտակ Ղուլյանը հիմնականում զբաղվում է գիտական եւ նախագծային գործունեությամբ, որոնք առնչվում են միջնադարյան Հայաստանի ճարտարապետական ժառանգության տարբեր խնդիրներին: Նա նաեւ ատենախոսություն է պաշտպանել եւ հրատարակել, որ վերաբերում է Արցախի եւ Սյունիքի մելիքական ապարանքների 15-18-րդ դարերի ճարտարապետությանը: Այդտեղ անդրադարձ կա Խնձորեսկի մելիք Փարամազյանների ապարանքին, որ արխիվային նյութերով, որքան հնարավոր է, ներկայացված է: Արտակ Ղուլյանը զբաղվել է նաեւ ժողովրդական ճարտարապետությամբ, հատկապես, Արցախի, Սյունիքի բնակելի տներով, պատմական բնակավայրերով եւ այլն: Մեր զրույցը Արտակ Ղուլյանի հետ Խնձորեսկի ճարտարապետական ժառանգության մասին է:

-Պարոն Ղուլյան, նախ կուզեինք բնութագրել Խնձորեսկի ճարտարապետական ժառանգությունը, խոսքը, անշուշտ, Հին Խնձորեսկի մասին է:

- Հին Խնձորեսկը, իհարկե, բացառիկ հուշարձան է, ամբողջ գյուղին է խոսքը վերաբերում՝ բնապատմական լանդշաֆտով, կառուցապատման մնացորդներով: Անկեղծ ասած՝ մինչեւ այս վերջին տարիները, երբ Սենիկ Զուլհակյանի նախաձեռնությամբ սկսեցի զբաղվել, հետաքրքրվել, ուսումնասիրել, չէի պատկերացնում, որ այդքան շատ պահպանված հուշարձաններ, շենքեր կան, քանի որ մասնագիտական գրականության մեջ սովորաբար հրատարակվում են Հին Խնձորեսկի արխիվային լուսանկարները եւ ասում, որ ոչնչացվել է, գյուղը տեղափոխվել է, ուղղակի ոչինչ չի պահպանվել: Պատճառն այն է, որ ամբողջ տարածքը, բնականաբար, անտառապատվել է, եւ բուսականությունը, անտառը խանգարում են, որ այդ շենքերը երեւան: Բայց իրականում Խնձորեսկի բոլոր թաղերը, որոնք բաժանված են ձորակներով, ունեն բազմաթիվ աղբյուրներ, շենքեր, որ, կարելի է ասել, բավականին լավ են պահպանված՝ հնագիտական, ճարտարապետական առումով, եւ հիմնականում գտնվում են փլատակների կամ հողածածկույթի տակ, այսինքն՝ Խնձորեսկում ունենք 17-18-րդ դարերի եւ ավելի վաղ ժամանակաշրջանի անապատ, վանք, եկեղեցիներ, աղբյուրներ, ջրաղացներ, հիվանդանոց, բնակելի տներ եւ այլն, ասել է թե՝ մի ամբողջ բնակավայր, որի մնացորդները պահպանվել են ու մինչեւ հիմա ոչ միայն չեն ուսումնասիրվել զուտ գիտական առումով, այլեւ ոչ մի գործնական քայլ չի արվել, որ այդտեղ հուշարձանները մասնակիորեն մաքրվեն, վերականգնվեն կամ միջոցառումներ ձեռնարկվեն պահպանության համար: Այդ իմաստով Խնձորեսկը Սյունիքի հին, լքված բնակավայրերի շարքում իր չափերով, պահպանվածությամբ, իրոք, բացառիկ է ուրույն բնությամբ, ու շատ մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում եւ որպես ճարտարապետական ժառանգություն, եւ որպես զբոսաշրջության մեծ ներուժ ունեցող կենտրոն, եւ մեր ժողովրդի մշակութային ժառանգության կարեւոր մի ոլորտ:

- Նաեւ ուզում ենք իմանալ, թե ճարտարապետական այդ ժառանգության մեջ քարանձավներն ինչ տեղ եւ նշանակություն ունեն, ասում են՝ աշխարհում նախադեպը չունեցող քարանձավային միջավայր է:

- Քարանձավները հին դարերից սկսած՝ բոլոր այն տարածաշրջաններում, որտեղ նման ժայռային գոյացություններ կան, օգտագործվել են:

Եվ հայկական լեռնաշխարհում, այսպես ասած, նույնպես հայտնի են քարանձավային քաղաքներ, ինչպես մեր հարեւան Կապադովկիայում՝ Թուրքիայում, բայց Խնձորեսկն առանձնահատուկ է նրանով, որ իր տեսակով, իր լանդշաֆտով տարբերվում է նրանցից, եւ քարանձավներն օգտագործվել են ոչ միայն որպես բնակավայր կամ բնակելի տների օժանդակ կառույցներ, այլ նաեւ քարանձավներին կցել են նոր կառույցներ կամ քարանձավները շարունակություն են ստացել մարդու արհեստական գործունեության շնորհիվ, եւ բնական քարանձավն ու ճարտարապետությունը հիմա դժվար է տարանջատել իրարից, դժվար է ասել, թե որն է եղել բնական քարանձավ եւ որն է մարդու ձեռքով հարմարեցվել: Հիմա, երբ դիտարկում ենք, այնտեղ կան բազմաբաժին բնակարաններ (մենք այդպես ենք անվանում)՝ հատուկ պատրաստված խորշերով՝ որպես ննջարան կամ կենցա- →

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

ԱՐՏԱԿ ՂՈՒԼՅԱՆ - (դեկտեմբերի 28, 1958, Գյուլիստան, Գերանբոյի շրջան, ԱԽՍՀ, ԽՍՀՄ): Հայ ճարտարապետ, ճարտարապետության թեկնածու, դոցենտ, ՀՀ վաստակավոր ճարտարապետ (2013), ՀՀ պետական մրցանակի դափնեկիր, Ճարտարապետության միջազգային ակադեմիայի պրոֆեսոր:

↘ դային առարկաների պահարան, որոնք, իհարկե, ստեղծվել են մարդու կողմից: Այդ իմաստով կարելի է ասել, որ Խնձորեսկում կան քարանձավային բնակելի տների համալիրներ, որոնք միահյուսված են հետագայում կառուցված եւ դրանց կցված ժողովրդական տների հետ: Այդ ամբողջ տարածքում, որքան նկատել եմ, մյուս բնակավայրերում եւս, կան քարանձավներ, բայց ոչ այն ծավալների, որպիսին կան Գորիսում, այլուր: Խնձորեսկինն առանձնահատուկ է նրանով, որ առանձին թաղեր ուղղակի հնագույն ժամանակներից օգտագործվել են պաշտպանական նպատակներով: Առհասարակ Արցախ-Սյունիքին շատ բնորոշ է այն, որ բնակչությունը կարողացել է դարեր շարունակ չարտագաղթել, մնալ տեղում՝ օգտագործելով բնական ամրությունները, պաշտպանվել՝ բնակավայրը վերածելով մի ամրոցի:

– Իսկ քարանձավները ո՞ր դարերից են գալիս, ո՞ր ժամանակներից:

– Քարանձավագիտությունն առանձին գիտաճյուղ է, դժվար թե ես կարողանամ հստակորեն ասել՝ մինչեւ որ այդտեղ պեղումներ կամ մաքրման աշխատանքներ չկատարվեն, որոնց շնորհիվ հնագիտական շերտեր կբացվեն, եւ շատ հնարավոր է պարզվի՝ մեզ հայտնի 17-18 րդ դարերի քարանձավներն օգտագործվել են ավելի վաղ շրջաններից, ու հաստատ դա այդպես է եղել: Տվյալ դեպքում մեզ հետաքրքրում է, որ այդ քարանձավները կան, լավ են պահպանվել, բայց այսօր այնպիսի իրավիճակ է, որ դրանց չհետեւելու եւ չօգտագործվելու դեպքում կարող է աստիճանաբար կորցնենք:

– Դուք նաեւ մելիք Փարամազի ապարանքի վերականգնման նախագիծն եք արել, այդպե՞ս է:

– Գրքերում եղած արխիվային նյութերի լուսանկարների հիման վրա փորձել եմ սխեմատիկ վերականգնել մելիք Փարամազի ապարանքը, նաեւ ճշտել, թե ինչով է նմանվում կամ առանձնանում Սյունիքի կամ Արցախի

Խնձորեսկինն առանձնահատուկ է նրանով, որ առանձին թաղեր ուղղակի հնագույն ժամանակներից օգտագործվել են պաշտպանական նպատակներով

մյուս նմանատիպ ապարանքների հորինվածքներից: Օրինակ՝ Խանածախում կամ Քաշաթաղում եղած ապարանքները մի այլ տիպի են, դա էլ մի ուրիշ տիպի է՝ քարաշեն գլխատներ ունեն, ինչպես Տեղ գյուղինը:

– Հիմա կարո՞ղ ենք խոսել Սենիկ Ջուլիակյանի ծրագրերի մասին, ում առաջարկությամբ Դուք Հին Խնձորեսկի վերականգնման նախագծեր եք անում: Ի՞նչ եք նախագծում, ինչքա՞ն ժամանակում, ինչպե՞ս, որովհետեւ Հին Խնձորեսկը հսկայական տարածք է զբաղեցնում...

– Այո, Հին Խնձորեսկը շատ մեծ տարածք է ընդգրկում եւ բավականին երկար ժամանակ է պահանջվում՝ ուսումնասիրելու համար: Հիմա այդ աշխատանքներն ենք կատարում: Սենիկ Ջուլիակյանի նախաձեռնությամբ եւ միջոցով ամբողջ տարածքի տեղահանույթ է կատարվում, մի քանի անգամ այդ թաղամասերը շրջել ենք, որպեսզի կարողանանք (այդպես է կոչվում) Խնձորեսկի պատմամշակութային հիմնավորման առաջարկ-նախագիծ կազմել, որի մեջ կներառվեն ճանապարհները, արահետները, լուսավորությունը... Նպատակն է՝ նաեւ պայմաններ ստեղծել զբոսաշրջության զարգացման համար: Այդտեղ կան ոչ միայն տներ, այլեւ ամբողջական թաղամասեր: Բազմաթիվ տներ բավականին պահպանված են, բայց, ինչպես վերը նշեցի, անտառն այնքան է խտացել, որ մաքրման լուրջ աշխատանքներ պիտի արվեն...

– Այսինքն, հիմա Դուք, նախեւառաջ, պատմական հիմնավորում եք պատրաս-

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

տում. ճի՞շտ ենք հասկացել Ձեզ:

– Այո՛, պատմական հիմնավորումները եւ գործողությունների ծրագիրն ենք պատրաստում, այնպես, ինչպես քաղաքի գլխավոր հատակագիծն է սովորաբար մշակվում: Խնձորեսկի ընդհանուր պահպանվածության վիճակի, պատմական հուշարձանների առկայության մասին նախագիծ պիտի մշակվի, որի հիման վրա կորոշենք նրանց վերականգնման առաջնահերթությունները՝ քանի աղբյուր, քանի բնակելի տուն, քանի ձիթհան վերականգնել եւ այլն: Մելիք Փարամազի ապարանք անվանվող շինությանը դժվար է մոտենալ. նախ պետք է դրա շուրջը մաքրել, հետո պեղել եւ այդպես շարունակ: Այդ ամենը պիտի անել՝ նաեւ Խնձորեսկի ժողովրդական տների արխիվային լուսանկարներն օգտագործելով:

– Դուք իրատեսակա՞ն եք համարում այդ ծրագիրը:

– Այդ մասին խոսել եմ պարոն Ջուլհակյանի հետ... Առայժմ իրողությունը հետեւյալն է՝ կա Սենիկ Ջուլհակյան ներդնող՝ կապված ֆունիկլյորի գծի կառուցման հետ, որի նպատակն է նաեւ ապահովել զբոսաշրջիկների մեծ հոսք, ինչից գոյացած շահույթը եւս կօգնի ամբողջական ծրագիրն իրականացնելու համար:

– Դուք համագործակցո՞ւմ եք պետական պատկան մարմինների հետ, նկատի ունենք հուշարձանների պահպանության, մշակույթի մարմինները, որովհետեւ Հին Խնձորեսկի տարածքը գտնվում է պետական հոգածության ներքո:

– Հիմա այդ ամբողջ տարածքի սահմանները ճշտվում են: Մշակույթի նախարարության իրավասության ներքո գտնվող այդ տարածքը երկարաժամկետ վարձակալությամբ տրվում է կոնկրետ նպատակով. կարգավորման, կառուցապատման ռեժիմ է կոչվում, նաեւ կորոշարկվի, թե այդ տարածքում ինչ կարելի է անել եւ ինչ չի կարելի անել, այսինքն՝ այնտեղ, որտեղ կան պատմական հուշարձաններ, շատ միջամտություններ չենք կարող անել:

– Կարո՞ղ ենք որոշակիորեն ասել, թե երբ կավարտվեն փաստաթղթերի պատրաստման աշխատանքները, եւ երբ կմեկնարկեն գործնական աշխատանքները:

– Փաստաթղթերը համարյա պատրաստ են, սահմանները գծված են, մի քանի անգամ ճշտվել են պահպանության գոտիները, պետական համապատասխան հանձնաժողովում քննարկվել է հարցը, եւ այժմ Սենիկ Ջուլհակյանի հետ նախաձեռնել ենք մի նախագիծ՝ զբոսաշրջության մի հանգրվան կառուցել, որ մեքենաների կայանատեղի լինի, սպասարկման պայմաններ լինեն, ինչպես Տաթեւի ճոպանուղու դեպքում: Այդտեղ նաեւ հյուրատներ կկառուցվեն...

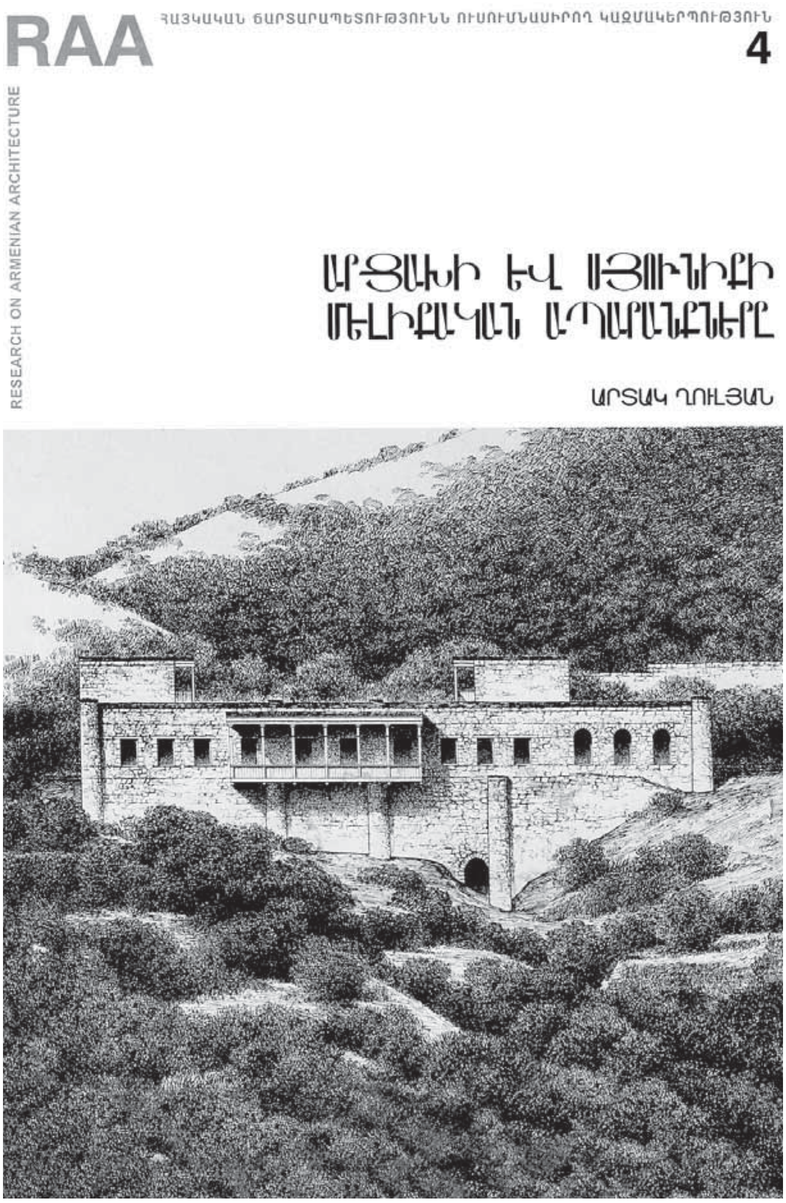

– Ձեր ծրագրերը, հիմնավորումները պետական մարմինների կողմից պիտի հաստատվե՞ն, թե՞ ոչ: Չէ՞ որ խոսքը պատմամշակութային միջավայրի մասին է:

– Անշուշտ, մենք անընդհատ կապի մեջ ենք մշակույթի նախարարության հուշարձանների պահպանության գործակալության հետ, ծագող հարցերն այնտեղ ճշտում ենք, նախագծերը համաձայնեցնում ենք գիտամեթոդական խորհրդի, փորձագիտական հանձնաժողովի հետ. այդ երկու խորհուրդների անդամ եմ, եւ մեր բոլոր քայլերի մասին, որ մինչեւ հիմա արել ենք, նրանք տեղյակ են, ընդհանուր ներդրումային ծրագրին իրենց համաձայնությունը տվել են...

> *Մելիք Փարամազի ապարանք անվանվող շինությանը դժվար է մոտենալ. նախ պետք է դրա շուրջը մաքրել, հետո պեղել եւ այդպես շարունակ...*

XXI ¸²ð²êÎÆ½´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

2

ՍԵՆԻԿ ՋՈՒԼՀԱԿՅԱՆ.

«Հայը, միայն հայը՝ աշխարհի որ ծայրում էլ լինի, կարող է կորցնել քունն ու հանգստությունը, երբ հիշում է օգնության կարոտ հայրենիքը, նրա եկեղեցու քանդվող պատը»

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԲԱԲԱՋԱՆՅԱՆ

Ø սան կիլոմետր շառավղով՝ Հին Խնձորեսկի պատմամշակութային տարածքում ենք, նրա քարաժայռ-տներում, խորացանք՝ քարանձավներ, մինչեւ՝ ենթադրյալ այծագրերը, հնագույն խնձորեսկցու պանրագործարան, հնձան, «Ինը մանուկ» աղբյուր-սրբատեղի...

Ամեն քար ու թուփ այստեղ պատմամշակութային արժեք է՝ վերականգնման եւ խորն ուսումնասիրման կարոտ:

Տարիներ շարունակ արտերկրում բնակվող, խնձորեսկցի գործարար Սենիկ Ջուլհակյանը, ով տարբեր բիզնեսներ ունի Եվրոպայում, Ռուսաստանի Դաշնությունում, Ղազախստանում, կարծես թե՝ այս անգամ ավելի երկարատեւ ժամանակով, որոշել է արարել հայրենիքում, մասամբ վերականգնել Հին Խնձորեսկը, նրա պատմամշակութային վայրերը կապել երթուղային կամուրջներով. կանգառ-հյուրատներ, թանգարան, հին հիվանդանոց, պատմամշակութային գտածոների, ժողովրդական եւ բժշկական հին գործիքների ցուցադրություն...

Գործարարի բիզնես-ծրագիրը բազմաճյուղ է, ընդգրկուն՝ Գորիսն ու Երեւանն էլ ներառած:

Առաջնահերթ խնդիրը մնում է հայրենի հին գյուղի վերականգնումը, տարիների ընթացքում էռոզիայի ենթարկված պատմական տարածքի քարանձավների բացումն ու հնությունների ուսումնասիրումը, ապացուցելը, որ Խնձորեսկը, այսպիսով՝ ողջ Սյունիքը, հազարավոր տարիների պատմություն ունեն...

Նա վստահ է, որ հինգ տարի հետո Հին Խնձորեսկն իր ճանաչելիությամբ կդառնա աշխարհի առաջնակարգ տուրիստական հանգրվան, ռեկորդ կսահմանի իր ինքնատիպ կառուցվածքներով, պատմությամբ ու մշակույթով:

Հարցազրույցում գործարարը կներկայացնի իր ծրագրերը, կատարված մեծածավալ աշխատանքները, նրանց հաջորդական փուլերը, եւ թե՝ ինչպես որոշեց վերադառնալ հայրենիք, տնտեսության տարբեր ոլորտներում մի քանի տասնյակ միլիոն դոլարի հասնող ներդրումներ կատարել:

Զրույցում գործարարն իր եւ ուրիշների փորձից՝ կառաջարկի ելքեր՝ երկրի տնտեսական զարգացման եւ մշակութային ժառանգության պահպանման ուղղությամբ:

– ä արոն Ջուլհակյան, սկսենք նրանից, թե ինչպե՞ս առեւտրական կապեր հաստատեցիք չեխական բոհեմայի ներկայացուցչության հետ:

Ինչպիսի՞ աշխատանքներ են մինչ այժմ կատարվել:

– 1998 թվականին Մոսկվայում՝ Չեխիայի դեսպանատանը միջոցառում էր, որին մասնակցում էի նաեւ ես:

Միջանկյալ ասեմ, որ աշխարհի երկրներում՝ Չեխիայի յուրաքանչյուր դեսպանի առաջին տեղակալ, միաժամանակ, փոխդեսպան է՝ տնտեսության գծով, նա

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

դիվանագիտական առաքելությանը զուգընթաց մտահոգ է նաեւ իր պետության տնտեսությամբ, նրա զարգացմամբ:

Սա ինձ համար կարեւոր եւ առաջին նախապայման էր՝ Չեխիայի հանդեպ լուրջ վերաբերմունք ունենալու գործում:

Միջոցառմանն ինձ էլ շքանշանով պարգեւատրեցին, առաջին փոխդեսպանը մոտեցավ եւ շնորհավորեց՝ հայերեն լեզվով մեկ-երկու բառ ասելով: Հարգանքս էլ ավելի մեծացավ:

Ինձ շատ հետաքրքրեց՝ որտեղի՞ց նա գիտե հայերեն: Պարզվեց՝ փոխդեսպանի կինն արցախցի հայուհի է, միասին են սովորել Մոսկվայի Միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտում, այնուհետ՝ ավարտել ու ամուսնացել:

Ծանոթացրեց երկու թխաչ որդիներին՝ ասելով. «Տիպիկ հայեր են, նայեք, չեխական ոչինչ չկա»:

Այս փոքրիկ, բայց անկեղծ դրվագն էլ իր հերթին առիթ հանդիսացավ, որպեսզի մտերմանամ այդ մարդու հետ, ընդունեմ նրա առաջարկը՝ Չեխիայում ներդրումներ անելու:

1999-ին նրա հրավերով մեկնեցի Չեխիա՝ ողջ կապիտալս ուղղելով այնտեղ: Կարճ ժամանակ անց ապակեգործական ընկերությունում դարձա համասեփականատեր:

Այսօր 700 եւ ավելի մարդ է աշխատում այդ գործարանում:

– Եթե կարելի է՝ պատմեք Ձեր ընտանիքի մասին, նաեւ՝ ինչպե՞ս որոշեցիք վերադառնալ հայրենիք ու այստեղ մեծածավալ աշխատանքներ ձեռնարկել:

– Ընտանեկան դրությանս մասին հետեւյալն ասեմ. ուշ եմ ամուսնացել, ինչը լուրջ պատճառ է ունեցել:

1994 թ. ապրիլի 22-ին Արցախյան պատերազմում ավագ եղբայրս զոհվեց: Իմ առջեւ խնդիր դրեցի՝ չամուսնանալ, մինչեւ նրա որբ մնացած վեց ամսական որդին իմ խնամքով ու դաստիարակությամբ չդառնա տասը տարեկան:

Երեսուն տարեկան էի, երբ առաջին անգամ Մոսկվայի Դոմոդեդովոյի օդակայանում հանդիպեցի ապագա կնոջս: Ես վերադարձել էի Չինաստանից եւ թռչում էի Չեխիա, իսկ նա՝ Մոսկվայում հաջողությամբ հանձնած ընդունելության քննություններից հետո՝ Երեւան, այնտեղից էլ՝ Արտաշատ:

Չեխիա թռիչքիս տոմսը հետ վերադարձրի, հետեւեցի 16-ամյա աղջկան, ով հոր եւ հորեղբոր հետ էր:

Հավանաբար, ինչպես ասում են, սեր՝ առաջին հայացքից էր:

Դժվարությամբ, երիտասարդ աղջկա «խելքն ուտելով», մեկուկես տարի անց՝ մենք ամուսնացանք:

Հայրենի գյուղս կանչում էր ինձ, ես պետք է հարսանիքս այստեղ կազմակերպեի:

Այդպես էլ արեցինք, եկանք Խնձորեսկ եւ երեք օր շարունակ՝ հին խնձորեսկցու պես պապիս ընդարձակ բակում նշեցինք մեր հարսանիքը:

Երեք օր շարունակ Հին Խնձորեսկի ձորերը լցրեցինք ուրախությամբ, հերոսների հոգին վեր բարձրացան:

Պատգամ արեցի՝ ուր էլ լինեմ՝ երեխեքիցս մեկը-երկուսը պետք է ծնվեն այստեղ: Եվ փոքրս ծնվեց Գորիսի հիվանդանոցում:

Մեկ զավակս ծնվեց ԱՄՆ-ում, երկուսը՝ Պրահայում, չորրորդին եկանք Հայաստան, հայրենի քաղաք ու գյուղ:

Փոքրիկս հեղափոխության տարիքին է, դեռ որդի էլ պիտի ունենամ, կնքեմ պապիս երազած անունով՝ Սիմոն-Խաչատուր:

Օտար ափերում տեսնում էի՝ ինչպես է հայ սերունդը խառնվում, մոռանում լեզուն, հայրենիքը, սիրտս ցավում էր:

Ամուսնության առաջին օրից իմ առջեւ պայման էի դրել. զավակներս պետք է հայ մնան, ես պետք է վերադառնամ հայրենիք, իմ հողն ու ջուրը պետք է նրանց հայ պահեն, որովհետեւ, եթե նույնիսկ այսօր նրանք չձուլվեն, վաղը նրանց զավակներն են ձուլվելու, կորցնելու հայի տեսակը:

Ամուսնության առաջին օրից իմ առջեւ պայման էի դրել. զավակներս պետք է հայ մնան, ես պետք է վերադառնամ հայրենիք, իմ հողն ու ջուրը պետք է նրանց հայ պահեն, որովհետեւ, եթե նույնիսկ այսօր նրանք չձուլվեն, վաղը նրանց զավակներն են ձուլվելու, կորցնելու հայի տեսակը:

Այսօր զավակներս խոսում են մաքուր հայերեն. արտերկրում ապրած ու աշխատած ծնողի համար դրանից բարձր հպարտություն չկա:

Սա գիտակցեցի ողջ ուժով, ու որոշումս ամրապնդվեց. ես պետք է ողջ կապիտալս ներդնեի հայրենիքում, որտեղ հայեցի են մեծանալու իմ զավակները, բոլորիս զավակները:

Սա էր վերադարձիս կարեւոր պատճառներից մեկը:

Պետք է շենացնենք մեր եկիրը...

– Պարոն Զուլիակյան, իսկ ի՞նչը պատճառ հանդիսացավ, որ որոշեցիք իրականացնել Հին Խնձորեսկում լայնածավալ աշխատանքներ, բազմաճյուղ ծրագիր:

– Սիմոն պապս էր, ով իր վերջին, այսպես ասած, պատգամով հորդորեց՝ չմոռանալ հայրենի գյուղիս առջեւ ունեցած պարտքս՝ ուղղակի, թե՝ անուղղակի:

Կներեք, եթե փոքր-ինչ չարաշահեմ ձեր համբերությունը եւ մի քիչ հեռվից սկսեմ:

Պապիս անունը սկզբում եղել է Խաչատուր, հետո է նրա հայրը փոխել՝ դարձրել Սիմոն: Դա էլ իր պատմությունն ունի. խորհրդային կարգեր էին, «խաչ»-ով սկսվող բառերը դատապարտելի էին...

➔

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Ասեմ, որ պապիս մայրը՝ Մարիամը, հանկարծամահ է եղել այդպիսի վախ-սպառնալիքից, երբ 1937-ին պապիս ու նրա եղբորը կանչել են Գորիսի ներքին գործերից:

Պատճառն այսօր շատ ծիծաղելի կարող է թվալ. նրանք մի քանի ոչխար ունեին, որի պատճառով կանչել էին, կարող էին ձերբակալել, քշել Սիբիր կամ գնդակահարել:

Երբ ձիերը վերադարձել են գյուղ՝ առանց հեծյալների, անմիջապես կանգ է առել Մարիամ մեծ տատիս սիրտը:

Հաջորդ օրը պապիս ու նրա եղբորը բաց են թողել, բայց նրանց մայրն արդեն չկար...

Այստեղ ծնված միջնեկ աղջկաս կոչել եմ մեծ տատիս անունով՝ Մարիամ-Գաբրիելա: Մեծ տատս իրոք հրեշտակ էր:

Միջանկյալ ասեմ, որ մեռնող Սիմոն պապս պատվիրանի պես խոսք էր թողել ինձ, երբ դեռ ինը տարեկան էի, եւ ծնողներս մտածում էին, որ իրավաբան պետք է դառնամ:

Նա շատ էր սիրում ինձ: Գյուղի հովիվն էր, միաժամանակ՝ խելացի, կարդացած մարդ:

Պապս է առաջին անգամ ինձ մտերմացրել գրքին ու ընթերցանությանը:

Նրա առաջարկով եմ կարդացել Հյուգոյի «Թշվառները», «Փարիզի Աստվածամոր տաճարը» եւ այլ գրքեր:

Մշակույթի նախարարությունում Հին Խնձորեսկը՝ որպես պատմամշակութային հողատարածք, գրանցված էր ընդամենը 55 հա, մինչդեռ նա ընդգրկում է ավելի քան 122,8 հա տարածք...

Մոլեռանդ հավատացյալ չեմ, բայց աստվածավախ եմ:

Տանը բոլորը հավատացած էին, որ դատախազ եմ դառնալու, քանի որ այդպես էին ուզում հայրս ու հորեղբայրս:

Պապիս մահից օրեր առաջ էր: Նա անկողնում պառկած էր, հանկարծ ինձ խնդրեց՝ բարձն ուղղել:

Ուղղեցի եւ նկատեցի, որ բարձի տակ գիրք կա. քրքրված «Կտակարանն» էր: Ձեռքս էի առել ու շփոթված նայում էի պապիս. ինչո՞ւ նա այդ գիրքը ցույց չէր տվել ինձ, չէր առաջարկել կարդալ:

Կարծես պապս հասկացավ մտքերս, ասաց.

– Բալիկ, այս գիրքը քեզ կխանգարի, եթե ուզում ես «պրոկուրոր» դառնալ:

Զարմացա. միթե այդքան վատ բան է «պրո-

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

կուրոր» դառնալը:

Խորհրդային կարգերի ժամանակ այդպիսի բաներ թույլատրելի չէին, պապս գիտեր, որ դա անհնար է լինելու, բայց իր դասը՝ մեռնելիս էլ տվեց:

Մի բան էլ ասաց, որը մինչեւ օրս չեմ կարող մոռանալ:

Պապս հիշեց Մխիթար սպարապետին, ում գլուխը թաղված է Թավրիզում, մարմինը՝ Խնձորեսկում, ասաց.

– *Մխիթարի հոգին հանգիստ չի, բալիկ, խոստացիր, որ նրա գլուխը Թավրիզից կբերես եւ մարմնի մոտ կդնես, որպեսզի նրա հոգին ի վերջո հանգստանա...*

Անցան տարիներ, պապիս պատվիրանը հանգիստ չէր տալիս ինձ:

1995 թվականն էր, Մոսկվայում պատահմամբ տեսա մի բարի, ալեհեր հոգեւորականի, ով առաջարկեց կնքել ինձ:

Հաջորդ օրը կնքվեցի:

Կնքվելն ինձ շատ փորձանքներից հետագայում փրկեց, նույնիսկ՝ առկա մահից, երբ վրաերթի էի ենթարկվել, եւ պարանոցիս խաչը փռվել էր կողքիս, ծյան վրա:

Հաճախ էի սկսել մտածել այն մասին, որ օտար ափերում բիզնեսներ եմ ստեղծում, փող աշխատում, զարգացնում նրանց տնտեսությունը, մինչդեռ երկրիս տնտեսությունը շարունակում է տեղապտույտ տալ...

Ուշքումիտքս հայրենիքն էր, պապիս անսովոր պատգամը, որն իբրեւ բարի գործ անել էի հասկացել. ուր էլ գնամ՝ Խնձորեսկը չմոռանամ:

Որոշել եմ հայրենի գյուղիս համար այնպիսի մեծ գործեր անել, որ պապիս հոգին էլ հանգիստ լինի, իմ հոգին էլ, քանի որ ես էլ ինձ պարտք ու պարտավորված էի զգում:

– **Պարոն Ջուլհակյան, պատմեք Ձեր բազմաճյուղ ծրագրի մասին եւ, եթե կարելի է, սկսեք Հին Խնձորեսկի ծրագրից:**

Ի՞նչ է այն իրենից ներկայացնում:

– Արդեն հինգ տարի է, ինչ քննում, ուսումնասիրում եմ Հին Խնձորեսկի ծրագիրը:

Խնդիրս միայն Մխիթար սպարապետի փառքը վեր հանելը չէ, այլ՝ ողջ գյուղի, որովհետեւ գյուղը հերոսական գյուղ է, ապացույցը՝ Արցախյան պատերազմը:

Հին ու նոր հերոսների հոգիները, երկու գյուղի մշակույթն ու ոգին, բոլոր հազարամյակները պետք է միավորվեն, կամրջվեն երկաթուղային կամուրջներով եւ ներկայացվեն աշխարհին:

Սա է նպատակս: Դա կնպաստի նաեւ գյուղի տնտեսության զարգացմանը, աշխատատեղեր կբացվեն, երիտասարդները չեն հեռանա գյուղից, կկապվեն, կսիրեն նրան, հայեցի սերունդներ կծնվեն:

Աշխարհի յուրաքանչյուր հայ գործարար, ավելին չէ՝ հիսուն հոգի, եթե ներդրումներ կատարի հայրենիքում, 400-ից ավելի աշխատատեղ ստեղծի, ինչպես ես, որը շուտով կհասնի հազարի, ապա, կարճ ժամանակում կունենանք 50 000 աշխատատեղ...

Հաճախ եմ մտածել Գառնիի հեթանոսական տաճարի մասին: Մի ողջ Գառնի գյուղ այսօր ապրում է իր տաճար այցելող զբոսաշրջիկների բերած եկամուտով, ինչու՞ իմ գյուղն էլ չապրի իր Հին Խնձորեսկի փառքի ու գեղեցկության վեր հառնմամբ:

Արդեն գնել եմ հին գյուղի ջրաղացի հրապարակը:

Հին Խնձորեսկի վերակառուցման ծրագիրը մեծ ծավալ է ունենալու՝ ընդգրկելով նաեւ մշակութային ուսումնասիրությունները, «Կարփի» տարածքում «Ժայռ» համալիրի կառուցումը, որի բացումը կիրականացնենք 2020 թ. ամռանը:

– **Կա՞ արդեն կառավարության որոշումը, քանի՞ հա տարածք է հատկացվել այդ նպատակով:**

– Պարզվում է՝ մշակույթի նախարարությունում Հին Խնձորեսկը, որպես պատմամշակութային հողատարածք, գրանցված էր ընդամենը 55 հա, մինչդեռ նա ընդգրկում է ավելի քան 122,8 հա տարածք, որը հայտնի դարձավ միայն իմ ուժերով՝ այդտեղ 28 միլիոն դրամ ներդնելուց հետո:

Այժմ գործընթացը հերթական փուլ է մտել, օրեր առաջ փոխվարչապետ Տիգրան Ավինյանի գրասենյակում քննարկումներ են անցկացվել, շուտով կլինի նաեւ որոշումը, ըստ որի՝ Հին Խնձորեսկի ողջ տարածքը կտրվի պահպանողական պարտավորագրով:

Այն պատմամշակութային արժեք է, ուստի թույլատրելի չէ գնելը կամ վարձակալելը:

Պարտավորագրում պարտավորվում եմ ստանձնել տարածքի պահպանման ողջ գործառույթը, քանի որ պետությունն այդ ֆինանսական հնարավորությունը չունի:

Սա է պարտավորագրի բուն էությունը:

Այլեւս ուշացնել պետք չէ, հին գյուղն արդեն գրեթե վեր է ածվել գոմերի, ենթարկվել էռոզիայի, ինչը զբոսաշրջիկներին վանում է: Փնթի, անկազմակերպ միջավայրը, խոստովանենք, ոչ մեկին չէ հաճելի:

Իրականում, Հին Խնձորեսկի պահպանման ծրագրի որոշումը եղել է 2017 թ. դեկտեմբերի 7-ին, նոր իշխանություններն էլ արագ դիրքորոշում ցուցաբերեցին, եւ 2020 թ. ապրիլի 2-ին ընդունվեց կառավարության որոշումը *«Որպես նվիրաբերություն գույք ընդունելու եւ ամրացնելու մասին»:* Ըստ այդ որոշման՝ Գորիս համայնքի Խնձորեսկ գյուղի Հին Խնձորեսկ գյուղատեղիի տարածքը (71.7 հա ընդհանուր մակերեսով) ընդունվել է որպես նվիրատվություն եւ ամրացվել ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի նախարարությանը՝ որպես պատմամշակութային հուշարձանի տարածք:

➔

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Ծրագրի իրականացման ծավալը կազմում է 31 միլիոն դոլար՝ ներառելով հյուրանոցային համալիրն ու «Կարփի» տարածքը:

Հին Խնձորեսկի ծրագրով արդեն ներ է դրվել յոթ միլիոն դոլար, աշխատանքները սկսված են:

Բուն նպատակն է՝ վեր հանել հին գյուղի պատմամշակութային արժեքները, ունենալ արդիական բոլոր միջոցները՝ զբոսաշրջության պոտենցիալն այստեղ ուղղելու, աշխարհին՝ մեր հնադարյա պատմությունն ու մշակույթը ճանաչելի դարձնելու համար:

Մեր նպատակներից առանձնակի նշեմ Հին Խնձորեսկի պատմամշակութային արժեքների պահպանությունը:

Ժամանակի ընթացքում հին գյուղը հողմնահարվել է, էռոզիայի ենթարկվել, փլուզումներ են եղել, արմատակալած ծառերը քանդել են հողը, շինությունների մնացորդները:

Բնական էռոզիայի արդյունքում, եթե այսօր չկանխենք, հիսուն տարի հետո դրանցից ոչ մեկի հետքը չենք ունենա:

Գերխնդիր եմ դրել իմ առջեւ՝ պեղումներ անել, վերականգնել պատմամշակութային արժեքները:

Եթե դարերով մեր մշակութային արժեքները եկել, հասել են մեզ, ապա մենք իրավունք չունենք նրանց կորցնելու, Աստված ինձ չի ների, որ, ունենալով ֆինանսական հնարավորություն, դրանք երբեւէ անցնեն հողի տակ.

Պեղումների արդյունքում արդեն գտել ենք երկու ծիթհան, շատ այլ նմուշներ են հայտնաբերվել, այդտեղ նաեւ հազարապետ Գեորգին է թաղված:

Հետագա բոլոր պեղումները պրոֆեսիոնալ կառույցներն են իրականացնելու, մասնակցելու են պատմաբաններ, հնագետներ:

Նորից ասեմ՝ ողջ խնդիրս Հին Խնձորեսկի պատմությունը վեր հանելն է:

Արդեն գտել ենք վաղ միջնադարի գերեզմանոց, գերեզմանաքարեր:

Ինչքան դեռ կամ, ապրում եմ, հնարավորինս կշարունակվեն ուսումնասիրությունները. վստահ եմ, կհասնենք մինչեւ նախնադար:

Գործս ինքնանպատակ չէ, չեմ հոգնի կրկնել. սա խթան կհանդիսանա, որ մեր երեխաները կապվեն գյուղի հետ, ճանաչեն ու սիրեն նրա պատմությունը, հպարտանան նրանով:

Իսկ ընթացքում, հավատացած եմ, բոլոր սրտացավ հայերը կմիանան իմ նախագծին՝ ամենքն իր գործով, խորհրդով, բարի կամեցողությամբ:

– Պարոն Ջուլհակյան, փոքր-ինչ մանրամասնեք. ինչպիսի՞ն է լինելու տեսարանային կոլաժը՝ ըստ գծագրի, արդեն պատրաստի՝ տեսաերիզի:

Հին Խնձորեսկի վերակառուցման ծրագիրը մեծ ծավալ է ունենալու՝ ընդգրկելով նաեւ մշակութային ուսումնասիրությունները, «Քարդաշտ» տարածքի կառուցապատումը, որի մասին ավելի ուշ կխոսեմ, եւ որի հողային աշխատանքներն արդեն ավարտվել են:

Ծրագրի իրականաման ծավալը կազմում է

31 000 000$

ներառելով հյուրանոցային համալիրն ու «Քարդաշտ» տարածքը:

– Զբոսաշրջիկները հինգ կանգառով կիջնեն ձոր:

Ոտքով քայլել սիրողների համար կկառուցվեն քայլուղիներ՝ շուրջ 20 կմ երկարությամբ, կլինեն նաեւ արահետներ:

Երկաթուղային կանգառները զբոսաշրջիկին հնարավորություն կտան հաղորդակցվելու ողջ գյուղին, ցանկացած կանգառում՝ իջնելու, տարածքը դիտելու, սննդի, թե այլ կարիքները հոգալու եւ նորից, ցանկության դեպքում, շարունակելու արշավը:

Զբոսաշրջիկը մտնելով Հին Խնձորեսկ՝ կնստի երթուղային տրանսպորտ, կհանգրվանի Սբ Թադեւոս եկեղեցու կանգառում, այնուհետ կհասնի գյուղի հին հիվանդանոցի մոտ գտնվող կանգառ, որտեղ կցուցադրվեն բժշկական հին գործիքներ, ժողովրդական բժշկության նմուշներ:

Ի դեպ, երթուղային տրանսպորտում միանգամից կարող է նստել 50 մարդ, 25 հոգի էլ՝ կանգնել:

Սա ջրաղացի հրապարակն է, այնուհետ՝ պանրի գործարանի եւ գինու մառանի կանգառը:

Այդտեղ զբոսաշրջիկը հնարավորություն կունենա ծանոթանալ Ուղտասարի ժայռապատկերներին համահունչ կենդանակերպերի, այծագրերի նմուշների, որը վերջերս ենք հայտնաբերել:

Հասանք վերջին կանգառ՝ գյուղի հրապարակ, որը միանգամից կընդունի հազարավոր զբոսաշրջիկներ:

Այստեղ կլինեն սննդի կետեր, կենցաղային, սանհանգույցի եւ այլ օբյեկտներ, կմատուցվի ազգային սնունդ՝ խաշիլ, շփոթ...

Իսկ այդ ամենի թագն ու պսակը, ինչպես ասացի, կլինի Մելիք Բարխուդարի տունը, որը, կառուցողական աշխատանքներից հետո կվերածվի թանգարանի:

Սա կոչվելու է Հին Խնձորեսկի երկաթուղի. վստահ եմ, աշխարհում կդառնա ռեկորդակիր:

Աշխատանքները կատարելու են շվեյցարացիները՝ Տաթեւի ճոպանուղու նախագծող-կառուցողները, կընդգրկվեն աշխարհահռչակ կոնցեռններ:

– Երբ կսկսվեն ու կավարտվեն երկաթուղու աշխատանքները:

– Շինարարությունը կսկսվի առաջիկայում՝ կառավարության որոշումը ստանալուց անմիջապես հետո:

Պայմանագրի համաձայն՝ երկաթուղին վերջնական պատրաստ կլինի 2023 թվականի հունիսի մեկին:

2023-ի մայիսին շվեյցարացիները կավարտեն մոնտաժային աշխատանքները, իսկ հունի-

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

սին կնշենք կառույցի բացումը:

Գյուղի պատմամշակութային արժեքների վերականգնումն ավելի տեւական ժամանակ կպահանջի:

Դա արդեն կառուցել չէ, այլ՝ գիտական ու հոգեւոր ոլորտ, որը մանրակրկիտ ուսումնասիրման կարիք կունենա:

Հարկ կլինի չափազանց ուշադիր լինել, որպեսզի ոչ մի պատմամշակութային արժեք չվնասվի, որովհետեւ, նորից ասեմ, եթե դարերով նրանք եկել, հասել են մեզ, ապա իրավունք չունենք դրանք խեղելու կամ՝ պատմությունն աղավաղելու, փոխելու:

Այդտեղ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի մասնագետներ են աշխատելու, որոնց յուրաքանչյուր ժամն ու րոպեն կարեւորվելու են:

– Պարոն Ջուլհակյան, տեղյակ ենք, որ 2018-ին Հին Խնձորեկում մշակութային մեծ միջոցառում եք իրականացրել:

Համառոտ՝ այդ մասին:

Կխնդրեի անդրադառնալ նաեւ ծրագրի հաջորդ ճյուղին՝ Գորիսի հին թատրոնի շենքի, նրա հիմքերի վրա կառուցվող թանգարանին:

– Նորից մի քիչ հեռվից պետք է սկսեմ՝ թանգարանի կառուցումից:

Հին գորիսեցիներն ու նրանց ժառանգները հիշում են, որ այսօրվա «Գորիս» հյուրանոցային համալիրի տարածքում եղել է մի բացառիկ գեղեցիկ, իսկական ճարտարապետական կոթող՝ թատրոնի շենքը:

Ժամանակին այդտեղ հյուրախաղերով հանդես են եկել հայ բեմի երախտավորները՝ Հրաչյա Ներսիսյանը, Ավետ Ավետյանը, Գուրգեն Ջանիբեկյանը, Երվանդ Մանարյանը, այլք...

Մինչեւ 60-70-ականները բեմադրվել են հայ եւ համաշխարհային դրամատուրգների ստեղծագործություններ:

Այդտեղ ներկայացվել են Շեքսպիրի «Օթելլոն», Փափազյանի «Ժայռը»...

Հարուստ մշակութային կյանքով է ապրել գորիսեցին:

Ցավոք, հետագայում այն քանդվել եւ նույն տարածքում կառուցվել է բազմահարկ հյուրանոց, որն այսօր վերակառուցել, վերանորոգել եմ, դարձրել հյուրանոցային ժամանակակից համալիր:

Սակայն ինձ շարունակում էր մտահոգել հին թատրոնի շենքի ճակատագիրը. ինչպե՞ս կարելի է նրա փառքը վեր հանել, ինչի՞ց սկսել, երբ ողջ շենքն է հողին հավասարեցված:

Եվ ահա, ելքը գտա. որոշեցի բացել նրա հիմքերը, գուցե այսպես հնարավոր լիներ նրան հիշեցնող մի կառույց-թանգարան ստեղծել, որը սերունդներին կպատմեր հին Գորիսի պատմամշակութային կյանքի, նրա թատերական փառավոր անցյալի մասին:

Հին ու նոր հերոսների հոգիները, երկու գյուղի մշակույթն ու ոգին, բոլոր հազարամյակները պետք է միավորվեն, կամրջվեն երկաթուղային յոթ կամրջով եւ ներկայացվեն աշխարհին...

Սկսեցինք հիմքերի բացման շինարարական աշխատանքները, որոնց զուգահեռ ծանոթացա թատերագետ Երվանդ Ղազանչյանի, նրա որդու՝ Հակոբի հետ, ով թատերագետների միության նախագահն է:

Երվանդ Ղազանչյանն ու նրա կինը՝ Գալյա Նովենցը, Կապանի թատրոնի հիմնադիրներից են, հաճախ են Գորիսով անցնելիս կանգ առել նրա թատրոնում, խաղացել:

Թատրոնի շենքի հիմքերը բացելիս՝ մի շատ հետաքրքիր, աստվածահաճո երեւույթի ականատես եղա. շենքի արտաքին քարերն ամբողջությամբ պահպանված էին, կոմունիստները չէին նետել դրանք, շարել էին հողի տակ՝ «տրամբովկա» արել, նորից հող լցրել վրան:

Սա խոսում է այն մասին, որ նրանք, այնուամենայնիվ, գիտակցել են այդ քարերի ճարտարապետական եւ ազգային արժեքը, չեն փչացրել, ո՞վ գիտե, գուցե մտածել են, որ դեռ պետք են գալու դրանք:

Եվ, իրոք, պետք եկան, ծնվեց գաղափարը. երբեմնի թատրոնի շենքի հիմքերի վրա նույն այդ քարերով պետք է կառուցել ազգագրական, պատմական, մշակութային թանգարան:

Պեղումներն ավարտված են, հիմքերը պահպանել ենք, դուրս ենք հանել թատրոնի շենքի հին քարերն ու հենց նրանցով էլ թանգարանը կառուցել:

Պետք է ասել՝ թանգարանի 70 տոկոսը կառուցված է այդ քարերով:

Պատերը շարելիս նկատել ենք, որ քարերը կարող են չհերիքել, իսկ նոր քարերով չէինք ցանկանում շարունակել:

Գորիսում՝ Շահումյան փողոցում, գտա մեկ անբնակ տուն՝ 1871 թվականին կառուցված:

Տերերից գնեցի այդ տունը, մոդելավորում կատարեցինք եւ նրա պատերի քարերն անխաթար տեղափոխեցինք թանգարանի շինհրապարակ, նրանցով վերականգնեցինք մեկ հարկը:

Թանգարանն ունի 570 քմ տարածք: Ամենայն հավանականությամբ՝ 2020-ին կլինի նրա բացումը, Գորիսը կունենա եւս մեկ թանգարան, որը կարելի է անվանել Սյունիքի պատմության, արվեստի եւ ազգագրության թանգարան:

Հպարտ եմ, որ մեզ հաջողվել է գտնել նորագույն պատմության ամենահին թատրոնի հիմքերը:

Այդ օրերին էլ Երվանդ Ղազանչյանին ու որդուն հրավիրեցի Գորիս: Եկան, իրենց աչքով տեսան գտնված քարերը, ոգեւորվեցին նախագծով:

➔

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎÌ²Ì Ìð²¶ðºð

Առջեւում «Արտավազդ» ամենամյա թատերական մրցանակաբաշխությունն էր. դա 2018-ի գարնանն էր: Ինձ էլ հրավիրեցին Երեւան՝ մասնակցելու, շքանշանով պարգեւատրվելու:

Լուրջ ու կատակ ասացի՝ եթե «Արտավազդ» մրցանակաբաշխությունը չբերեք եւ այս տարի նրա մի մասը չանցկացնեք Հին Խնձորեսկում, մենք այլեւս ընկերներ չենք:

Հարցը քննարկվեց մասնակից թատերագետների, արվեստագետների շրջանում, խորհրդակցեցին միմյանց հետ. առաջարկս դրական արձագանք գտավ:

Մի քանի օրով դադարեցրի շինարարությունը, հոգացի բոլոր հրավիրյալների ծախսերը եւ, ահա, մրցանակաբաշխության շրջանակում միջոցառման մեծագույն մասը տեղափոխվեց Գորիս, Հին Խնձորեսկ:

Երեք օր շարունակ հին գյուղի ձորերը դղրդում էին լավագույն թատերական ներկայացումներից, երգից ու պարից, ասմունքից:

Կենդանացել էր հին գյուղը, նրա հերոսական ոգին, ասես, հարություն էր առել:

«Արտավազդ» թատերական մրցանակաբաշխության դափնեկիրներից մեկն էլ ես դարձա:

Ամենամեծ հպարտությունն ու ուրախությունն այն էր, որ իմ որդին, մեր երեխաներն այդ օրը հայեցի անմոռանալի դաս ու դաստիարակություն ստացան:

Որդուս հարսանիքին որոշել եմ այդ հրաշալի միջոցառման տեսագրությունը ցուցադրել, որպեսզի երբեք չմոռանա իր գյուղը, սիրի ու պահպանի իր լեզուն, մշակույթն ու ավանդները եւ դրանք սրբորեն փոխանցի իր ժառանգներին:

Չարենցի «Ես իմ անուշ Հայաստանի» բանաստեղծությունը, որ հնչեց Հին Խնձորեսկի թաղերում ու ձորերում, հավերժաբար հաճ է պահելու սերունդներին:

Միջոցառումը կարեւոր էր նաեւ նրանով, որ մեծագույն ճանաչելիություն բերեց հին գյուղին. չէ՞ որ մրցանակաբաշխությանը մասնակցում էին աշխարհի լավագույն հայ դերասաններն ու թատերագետները:

Այսօր արդեն տեսնում եմ՝ աշխարհասփյուռ արվեստագետ հասարակությունը ճանաչում է Գորիսը, Հին Խնձորեսկը, հետաքրքրված է նրանց մշակույթով:

Հին Խնձորեսկի պեղումներից հայտնաբերել ենք մեծանուն օպերային երգչուհի Տաթեւիկ Սազանդարյանի հայրական տան պատերից մեկը:

Որոնումները դեռ շարունակվում են, հուսով եմ, կկարողանանք ամբողջությամբ վերականգնել մեր մեծ հայրենակցուհու տունը եւ այն դարձնել հուշարձան՝ սերունդների համար:

Իրականում, Հին Խնձորեսկի պահպանման ծրագրի որոշումը եղել է նախկին կառավարության օրոք՝ 2017 թ. դեկտեմբերի 7-ին, նոր իշխանություններն էլ ավելի արագ դիրքորոշում ցուցաբերեցին:

Այդ բացված մի հատիկ պատի կողքին առաջինը կանգնել է Տիգրան Հեքեքյանը, հնչել է Կոմիտասի «Սուրբ-սուրբը»:

– Հավանաբար լրացուցիչ ծախսերն անխուսափելի են... Ի՞նչ կասեք այդ մասին:

– Այո, անխուսափելի, բայց եւ կարեւոր ծախսեր են, առանց դրանց՝ ծրագրիս շաղախն ամուր չի լինի:

Մինչ այս պահը թատրոնի շենքի հիմքերի վրա կառուցված թանգարանի ծախսը կազմել է 100 միլիոն դրամ, եւ դեռ շարունակվում են աշխատանքները:

Ընդհանրապես, ողջ ծրագրի համար, նախքան հեղափոխությունը, դիմել էի մշակույթի նախարարություն: Մտածում էի՝ թող օգնեն, իրենք էլ մտահոգվեն, քանի որ տարվելիք աշխատանքները միտված են պատմամշակութային արժեքների վերհանմանը, հիմքեր բացելուն եւ պեղումներ անելուն:

Հեղափոխությունից հետո, մանավանդ, երբ արգելքներ չեղան, որոշեցի միայն սեփական միջոցներով հոգալ ծրագրի իրականացումը, նոր իշխանությունն էլ թող իր մյուս կարեւոր խնդիրներով զբաղվի:

– Պարոն Ջուլհակյան, ասացիք, որ ծրագրի կարեւոր բաղադրիչ է նաեւ «Ժայռ» համալիրի կառուցումը:

Պատմեք, խնդրեմ, նրա մասին, դա ի՞նչ տարածք է:

– Ասեմ, որ այն Խնձորեսկ գյուղի տարածք է, կարծում եմ քարերի դաշնությունն է անվան իմաստը՝ «Քարդաշտ»:

Արդեն տեւական ժամանակ է, ինչ այդտեղ սկսել ենք աշխատանքներ կատարել, եւ կարճ ժամանակում կավարտենք համալիրի կառուցումը: Կարծում եմ՝ առաջիկա հուլիսին կկատարենք համալիրի բացումը:

Նախատեսել եմ կառուցել արագ սննդի կենտրոն՝ Իտալիայից բերված տեխնոլոգիաներով: Վայրը կունենա գազալցակայան եւ բենզալցակայան, նաեւ՝ կարի արտադրամաս: Կբացվի 200-300 աշխատատեղ:

Միտք ունեմ տարածքում ստեղծել նաեւ գյուղատնտեսական-ֆերմերային շուկա, որտեղ հարակից գյուղերի մարդիկ իրենց արտադրած բնամթերքը կբերեն եւ անվճար հատկացվող տեղերում կվաճառեն:

– Իսկ հիմա՝ ծրագիրն ամբողջացնենք. այդ ամենի մեջ ի՞նչ դեր ու տեղ է զբաղեցնում Խնձորեսկի՝ արդեն հայտնի դարձած ճոճվող կամուրջը:

– Բոլորիս քաջածանոթ ճոճվող կամուրջը, նրա դերն ու նշանակությունը, ինչպես նաեւ՝ նախաձեռնող-կառուցողի աշխատանքը պետք է հավուր պատշաճի գնահատենք: →

Մեր հսկա պապերն ու մեր հայրերը՝ գյուղի տերերը...

Հովհաննես Թումանյան

Ավանդապահ ու երկրաշեն այս մարդկանցից է սերվել համարի հովանավոր Սենիկ Ջուլհակյանի հայրենանվեր ոգին

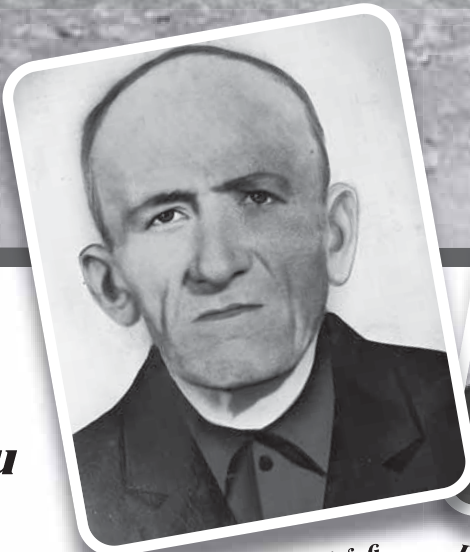

Սիմոն Ջուլհակյան

Աշխեն Ջուլհակյան

Բագրատ Գյուլամբարյան

Արուսյակ Գյուլամբարյան

XXI ¸²ð²êÎÆ½´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Ընդհանրապես, յուրաքանչյուր մարդու ներդրում, ինչը պատիվ եւ ճանաչելիություն է բերել Խնձորեսկին, ողջ Գորիսին, անգնահատելի է, գին չունի:

Ճոճվող կամրջի նախաձեռնող-կառուցող Ժորա Ալեքսանյանն այս առումով, իրոք, մեծ եւ հայրենասիրական գործ է կատարել:

Կառավարությանը ներկայացված իմ նախագծում պարտավորվել եմ ճոճվող կամրջին անհատույց տրամադրել 100 հազար դոլար՝ ուղղված նրա արդիականացմանը, ամրացմանը՝ դարձնելով տեխնիկական բարձրագույն չափանիշներին համահունչ:

Հին Խնձորեսկն ունեցել է յոթ թաղամաս, նրանցից մեկի երկու ափը ճոճվող կամրջով միմյանց հետ կապել է Ժորա Ալեքսանյանը, մնացած թաղամասներն էլ ճոճվող կամուրջներով իրար հետ կկապվեն մեր ծրագրի շրջանակում:

Այսպիսով՝ յոթ կամուրջն աննախադեպ գեղեցիկ, իրար հետ տրամաբանորեն միահյուսված գլուխգործոց է լինելու:

«Ինը մանուկ» աղբյուր-սրբատեղի ձորի վրա նախատեսել եմ կառուցել ապակե կամուրջ:

Հին գյուղի ափերը, իհարկե, միշտ էլ կապված են եղել իրար հետ՝ Ղանդունց նովի կողքով, բայց քանի որ արդեն զբոսաշրջության հանգրվան է դիտվում՝ զբոսաշրջիկները, այդտեղ այցելողները կունենան մարդու համար նախատեսված բոլոր անհրաժեշտ, հուսալի եւ գեղեցիկ պայմանները՝ գյուղի մասին ամբողջական տպավորություն ստանալու, արշավը հաճելի եւ օգտակար անցկացնելու համար:

– Պարոն Ջուլհակյան, Հայաստանում Ձեզ ճանաչում են որպես գործարար մարդ, եւ գործարարության մեկ հասցեն էլ մայրաքաղաքն է:

Մի քանի խոսք՝ Ձեր մայրաքաղաքային բիզնես գործունեության մասին:

– Երեւանում վերականգնել եմ նախկին միութենական նշանակության չորս ինստիտուտներից մեկը՝ «Հայհիդրոէներգանախագիծ» ինստիտուտը, որ եղել է ամբողջ Կովկասի մայր ինստիտուտն այդ ոլորտում:

Այդ ինստիտուտի խնդիրների հետ ծանոթ էի վաղուց եւ որոշել էի այն վերականգնել:

Շատերն էին տարակուսում, ինձ հարց տալիս՝ գիտությունը եկամտաբեր չէ, ինչու՞ եմ ներդրումներ անում:

Նույնիսկ նախկին կառավարությունն ինձ հրավիրեց զրույցի ու հարցրեց, թե արդյո՞ք լավ եմ մտածել:

Այն ժամանակ էլ եմ ասել, հիմա էլ ասեմ. իմ, քո, բոլորիս երեխաների համար եմ անում, վաղը նրանք են շփվելու գիտնականների հետ, նրանցից են գիտելիք ստանալու:

Հայը, միայն հայը՝ աշխարհի որ ծայրում էլ լինի, կարող է կորցնել քունն ու հանգստությունը, երբ հիշում է օգնության կարոտ հայրենիքը, նրա եկեղեցու քանդվող պատը: Եթե գործարար ես եւ ունես այդ հնարավորությունը՝ հայրենիք վերադառնալու, կառուցելու, փրկելու թեկուզ մեկ շինություն, վերականգնելու մեկ պատմամշակութային արժեք, ուրեմն դու ճիշտ ուղղության վրա ես, ճշմարիտ հայ ես, կգտնես անպայման հոգուդ խաղաղությունը...

Դաստիարակությունն ու կրթությունն ամենամեծ բիզնեսն եմ համարել ու չեմ ափսոսում, որ անհատույց ներդրումներ եմ արել, վերականգնել ողջ ինստիտուտը, որտեղ հարյուրից ավելի մարդ է ներկայումս աշխատում:

Ջրային ռեսուրսները շատ կարեւոր են մեր պետության համար: Ճիշտ է, նավթ ու գազ չունենք, բայց ունենք քաղցրահամ ջրերի մեծ պաշար, եւ նրանց ճիշտ ուղղորդումը շատ կարեւոր է, գրեթե՝ ազգային հարց:

Վստահ եմ, առաջիկա քսան-երեսուն տարում ջուրը նավթից, գազից էլ թանկ է լինելու:

Ահա, թե ինչու եմ վերականգնել այդ ինստիտուտը՝ այսօրվա ու վաղվա համար:

Ուրախ եմ, որ հեղափոխությունից հետո ինձ հաջողվեց Հայաստանում բացել չեխական բոհեմայի մասնաճյուղը, ինչը նախկինում, կարծես, չէր հաջողվում, արհեստական խոչընդոտները շատ էին:

Չեխ գործընկերներս բնակչության գնողունակության տեսակետից ելնելով մինչ այդ առաջարկում էին մասնաճյուղ բացել Եկատերինբուրգում, Տյումենում, Նովոսիբիրսկում, որոնք մի քանի միլիոնանոց քաղաքներ են, նրանց ասելով՝ կարող են մի քանի Հայաստան ներառել իրենց մեջ:

Բայց հեղափոխությունից հետո իրենք էլ ինձ պես ոգեւորվեցին, մեր կառավարությունն էլ իմ նախաձեռնությամբ ոգեւորվեց, ու Երեւանի Հյուսիսային պողոտայում՝ Պուշկին -Տերյան խաչմերուկում, 1755 քմ տարածք գնեցի:

Այս պահին այնտեղ շինարարություն է ընթանում, եւս 1000 քմ վերնահարկ ենք սկսել կառուցել, որպեսզի Չեխիայի բոհեմայի կենտրոնի հյուրերը գործնական այցերին բնակարանի խնդիր չունենան:

– Եվս մեկ հարց. 2019 թ. մայիսի 27-ին Դուք մասնակցում էիք Սյունիքում կազմա-

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Ուղլեցի ձմեռանոցի բերդը

կերպված «Իմ քայլը» բիզնես համաժողովին:

Ձեր մասնակցության եւ տպավորության մասին:

– Ես, առհասարակ, խնդիր ունեմ Սյունիքը, այստեղ կատարված աշխատանքները ներկայացնել ոչ միայն մեր հարգաժան վարչապետին, այլեւ ողջ աշխարհին:

Դա իմ ծրագրի առաջին փուլն էր, շնորհակալ եմ մեր քաղաքական իշխանություններին, որ եկան, լսեցին, ճանաչեցին, ընթացք տվեցին նաեւ իմ գործունեությանը, որի արդյունքը եղավ վարչապետի հետ արդյունավետ հանդիպումը:

...մենք էլ պետք է վատատեսությունը թողնենք մի կողմ եւ լույս որոնենք ամենուր՝ տնտեսության մեջ, քաղաքացիական հասարակության մեջ, դադարենք իրար փնովել, իրար քրքրել: Առաջարկս մեկն է. եկեք թեւներս, այ այսպես, քշտենք ու լուռումունջ աշխատենք...

Շնորհակալ եմ նաեւ «Սյունյաց երկիր» թերթի աշխատակազմին, նրա խմբագրին՝ հին ու նոր Խնձորեսկի պատմությանն ու մշակույթին նվիրված՝ գրքին համարժեք, առանձին, հատուկ համար թողարկելու համար, որի հաջորդական փուլերը կլինեն այդ հատուկ համարի շնորհանդեսները Մոսկվայի հայկական եկեղեցու թանգարանում, Մխիթարյան միաբանությունում, ԱՄՆ-ում՝ տեղի հայության մասնակցությամբ:

Լոս Անջելեսի «Կոդակ» տասը հազարանոց դահլիճի տնօրինության հետ արդեն ունեմ այն վարձակալելու նախնական պայմանավորվածություն՝ առաջիկայում ներկայացնելու «Հուսո աստղ» կամ «Մխիթար սպարապետ» կինոֆիլմը, այնուհետ կազմակերպելու՝ Խնձորեսկի մասին տպագրված «Սյունյաց երկրի» համարի շնորհանդեսը:

– Եվ վերջին հարցը. գաղտնիք չէ, որ մենք խնդիր ունենք հայաստանյան ներդրումների ոլորտում, ներդրումային գործընթացը, ըստ էության, տեղից չի շարժվում:

Ի՞նչն է պատճառը, եւ ո՞րն է Ձեր դիտարկումը՝ աշխարհի բիզնես-միջավայրին ծանոթ մարդու հայացքով:

– Ես հիմա մի բան կասեմ...

➔

XXI ¸²ð²êÎÆ¼´ ºì ²ä²¶²ÚÆÜ ØÆÎì²Ì Ìð²¶ðºð

Հրեաներն էլ մեզ պես ցեղասպանություն են ապրել ու ոչ պակաս դաժան: Բայց նրանք բացարձակ զերոյից սկսեցին կաթիլ-կաթիլ պետություն ստեղծել, գրեթե չոր անապատում, թշնամի երկրներով շրջապատված:

Այսօր նրանք ունեն հզոր պետություն, որն իր տնտեսությամբ տասնյակ անգամ գերազանցում է շատ ու շատ երկրների տնտեսությանը, այդ թվում՝ Հայաստանին:

Եվ այս ամենը՝ հիսուն տարում:

Երբ Լիտվայում, որտեղ հրեաների ամենամեծ ցեղասպանությունն է իրականացվել, Իսրայելի նախկին նախագահ Շիմոն Պերեսին հարցրին, թե ո՞րն է ցեղասպանություն ապրած ժողովրդի՝ հզոր պետություն ստեղծելու գաղտնիքը, նա ասաց. *«Մենք կարողացանք հաղթահարել մեր վատատեսությունը եւ յուրաքանչյուր մութ անկյունում փնտրել արեւի շող»:*

Մենք էլ պետք է վատատեսությունը թողնենք մի կողմ եւ լույս որոնենք ամենուր՝ տնտեսության մեջ, քաղաքացիական հասարակության մեջ, դադարենք իրար փնովել, իրար քրքրել:

Առաջարկս մեկն է. եկեք թեւներս, այ այսպես, քշտենք ու լուռումունջ աշխատենք:

Սա ասել եմ նաեւ վարչապետի հետ հանդիպման ժամանակ:

Իմ փորձով համոզվել եմ. վարչապետն ու աշխատակազմը ոչ մի արհեստական խոչընդոտ չեն հարուցում դրսից ներդնողի, ցանկացած լավ ծրագրի առջեւ:

Մինչ այս պահն արդեն 23 միլիոն դոլար ներդրում եմ արել՝ կոպեկ-կոպեկ հաշված, եւ դա ընդամենը երեւացող ներդրումներն են՝ փաստաթղթային, առանց փաստաթղթերի էլ, վերեւում ասացի, երեք-չորս միլիոն դոլարի ներդրում եմ ունեցել, որը դարձյալ կորած չեմ համարում:

Բիզնեսում այդպես էլ է պատահում, որովհետեւ գիտակցում ես, որ դա էլ մեզ համար է, մեր երկրի ու մեր երեխաների համար է, ինչը վեր է ցանկացած շահույթից:

Քիչ խոսենք՝ շատ աշխատենք, սա է իմ սկզբունքը...

Վստահաբար ասում եմ. աշխարհի յուրաքանչյուր հայ գործարար, ավելին չէ՝ հիսուն հոգի, եթե ներդրումներ կատարի հայրենիքում, 400-ից ավել աշխատատեղ ստեղծի, ինչպես ես, որը շուտով կհասնի հազարի, ապա, կարճ ժամանակում կունենանք հիսուն հազար աշխատատեղ, երկիրը կծաղկի, օտարերկրացի գործարարներն էլ կձգտեն ներդրումներ կատարել:

Այն ժամանակ արդեն մարդիկ հոգեպես խաղաղ կլինեն, զբաղված, ժամանակ չեն ունենա իրար բզկտելու, մեկը մյուսին նախանձելու...

Մենք պետք է հաղթահարենք մեր վատատեսությունը եւ յուրաքանչյուր անկյունում փնտրենք արեւի շող...

Արտագաղթն էլ անհամեմատ կդադարի, բարոյական մթնոլորտն էլ կառողջանա, արդարությունն ու խաղաղությունն էլ իրենց ոտքով կգան ու մեր դուռը կթակեն, հակառակորդն էլ չի համարձակվի պատերազմով սպառնալ:

Ուրիշ բան ասեմ. մեր գրասենյակը Պրահայի կենտրոնում է, շրջում ու տեսնում եմ՝ մարդիկ այնքան հանգիստ են, ինքնավստահ, միմյանց հանդեպ՝ ջերմ, այնտեղ հոգիս խաղաղվում է... Կուզենայի այդ իրավիճակը թագավորեր նաեւ մեզանում:

Չմտածեք, թե այնտեղ խնդիրներ չկան, նույնը՝ Եվրոպայում, աշխարհի ամենազարգացած եւ իրավական կոչվող երկրում էլ խնդիրներ կան, բայց մարդկանց սոցիալական վիճակն անհամեմատ բարձր է, լավատես են, գնողունակ, որովհետեւ հզոր տնտեսություն ունեն, եւ դրանով ամեն ինչ ասված է:

Այդ խաղաղությունն ու հոգեկան հանգստությունն ինձ էլ են գրավում, բայց ընդամենը՝ երեք-չորս օր, նորից սկսվում են իմ մտածմունքներն ու հոգու խռովքը, նորից խանգարվում է քունս, երբ հիշում եմ գյուղիս եկեղեցու քանդվող պատը, եւ՝ թե ինչպես է այս պահին ջուրը լցվում այնտեղ, ինչպես են ծառերի արմատները մխրճվում շինության մեջ, փլուզում հիմքերը:

Ու մտածում եմ. գուցե մեր անհաջողություններն նրանից են, որ քանդվու՞մ են եկեղեցու պատերը...

Իսկ չեխերն այդպիսի ցավ ու մտահոգություն չունեն, նրանց մեծ մասը նույնիսկ կարգին հավատացյալ էլ չեն, բայց ապրում են խաղաղ հոգով, ինքնաբավ...Ինչպե՞ս են կարողանում:

Սա փողով չես կարող գնել, որքան էլ հարուստ լինես:

Հայը, միայն հայը՝ աշխարհի որ ծայրում էլ լինի, կարող է կորցնել քունն ու հանգստությունը, երբ հիշում է օգնության կարոտ հայրենիքը, նրա եկեղեցու քանդվող պատը:

Եթե գործարար ես եւ ունես այդ հնարավորությունը՝ հայրենիք վերադառնալու, կառուցելու, փրկելու թեկուզ մեկ շինություն, վերականգնելու մեկ պատմամշակութային արժեք, ուրեմն դու ճիշտ ուղղության վրա ես, ճշմարիտ հայ ես, կգտնես անպայման հոգուդ խաղաղությունը...

XXI ԴԱՐԱՍԿԻԶԲ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻՆ ՄԻՏՎԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐ

Սենիկ Զուլհակյանի ընտանիքը

Զուլհակյանների գերդաստանն այսօր

XXI ԴԱՐԱՍԿԻԶԲ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻՆ ՄԻՏՎԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐ

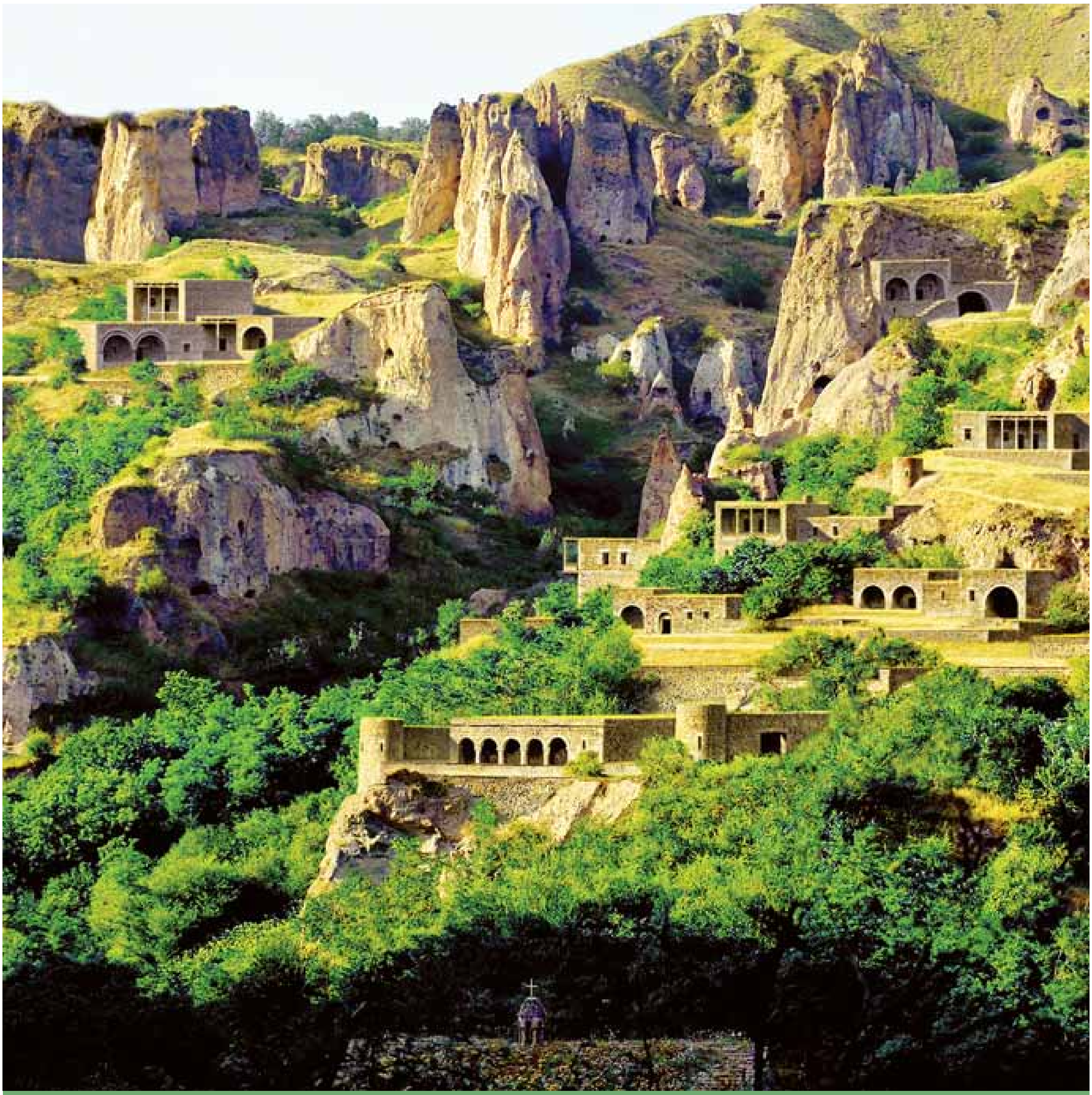

Արտակ Ղուլյանի գրառումն իր ֆեյսբուքյան էջում. « Ահա ձեզ մի կտոր հին հայկական գյուղ... Խնձորեսկ... Կարելի է վերականգնել հենց այսքանը՝ Մխիթար սպարապետի ապարանք-թանգարանով եւ հյուրատներով:
Հիշեցնեմ, որ Խնձորեսկը 18-րդ դարի սկզբի հայ ազգային ազատագրական պայքարի կարեւոր կենտրոններից էր:
Չեմ հորինել՝ ընդամենը մոռացել եմ ամեն ինչ ու մի պահ տեղափոխվելով մելիքական դարաշրջան՝ մտել եմ սյունեցի վարպետի դերի մեջ:
Կուզենայիք չէ՞ մի քանի օր հանգստանալ այս հյուրատներում՝ հնօրյա կահ-կարասիով, բուխարիով, թոնրատնով ու մառան-սառնարանով:
Իսկ մեր երկրի հյուրերը՞...
Տեսնում ե՞ք՝ ինչքան քիչ բան է պետք՝ լավ բան անելու համար...»:

XXI ԴԱՐԱՍԿԻԶԲ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻՆ ՄԻՏՎԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐ

«Գորիս» հյուրանոց

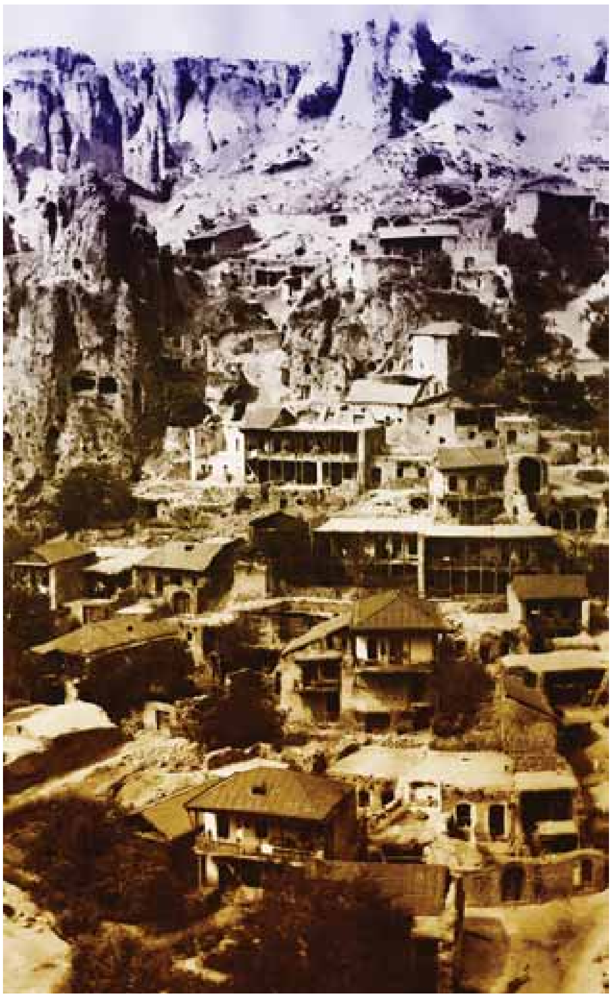

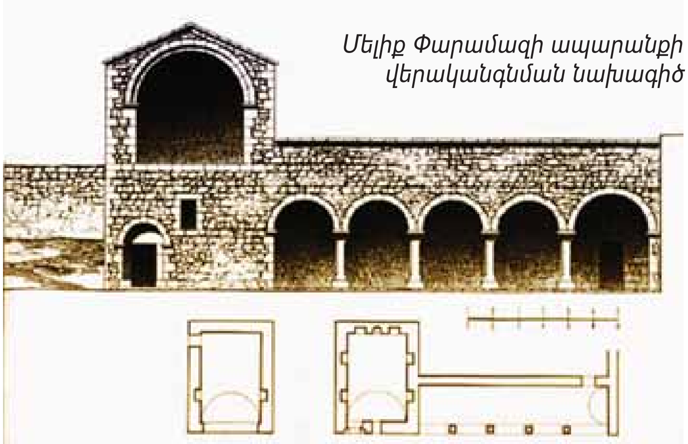
Մելիք Փարամազի ապարանքի վերականգնման նախագիծ

Մելիք Փարամազի ամարաթի ավերակները

XXI ԴԱՐԱՍԿԻԶԲ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻՆ ՄԻՏՎԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐ

Հին Խնձորեսկ

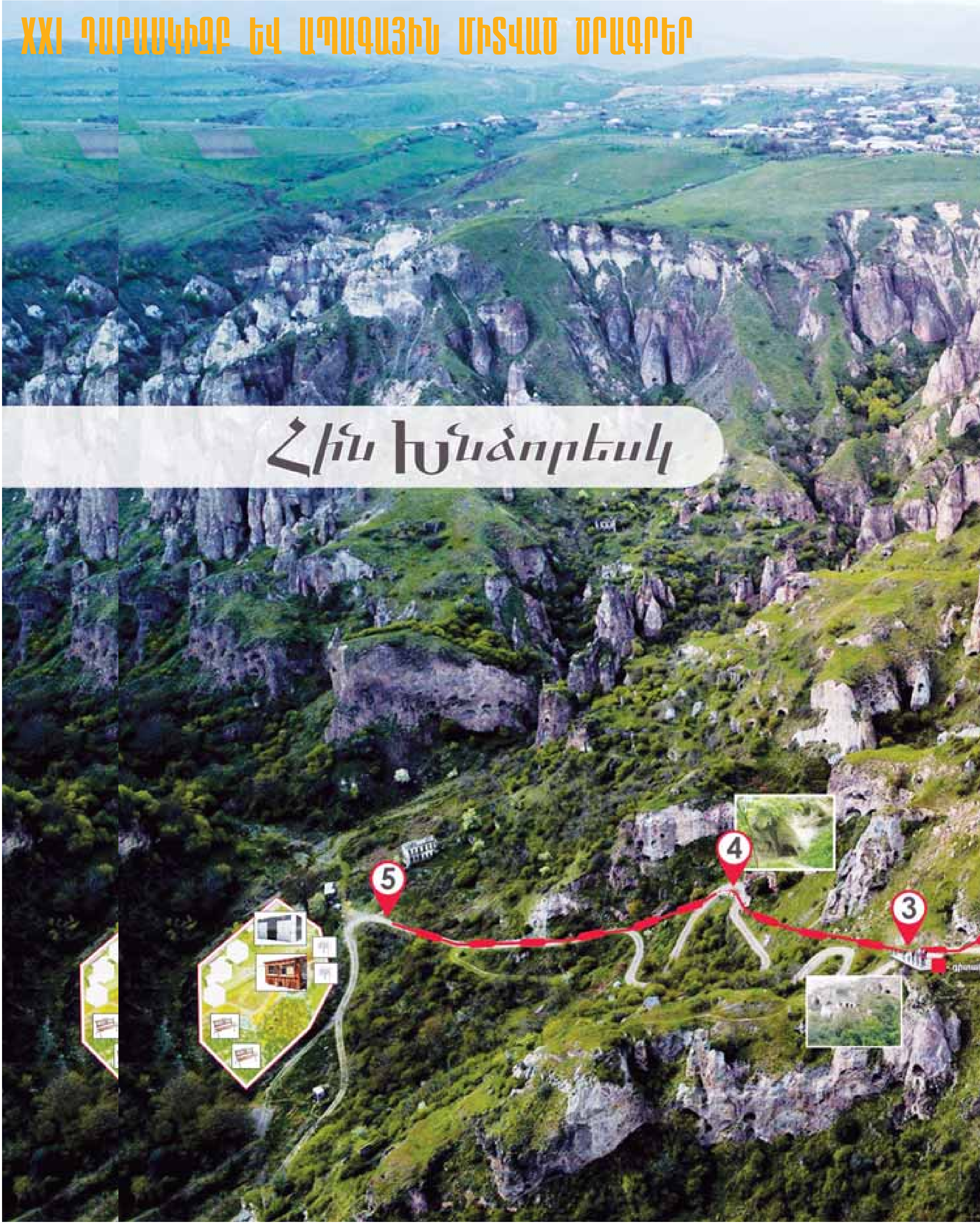

ՃՈՊԱՆՈՒՂԻ - էլեկտրական երկաթուղի

ՃՈՊԱՆՈՒՂՈՒ ԿԱՆԳԱՌ

XXI ԴԱՐԱՍԿԻԶԲ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻՆ ՄԻՏՎԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐ

- դիտակետ
- դիտաաշտարակ

XXI ԴԱՐԱՍԿԻԶԲ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻՆ ՄԻՏՎԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐ

1. Առաջին կանգառ / **ԽՆՁՈՐԵՍԿ,** **Հին ջրաղացի հրապարակ եւ դիտակետ**
2. Երկրորդ կանգառ / **ՍԲ ԹԱԴԵՎՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ**
3. Երրորդ կանգառ / **ՀԻՆ ՀԻՎԱՆԴԱՆՈՑ, ԴԻՏԱԿԵՏ**
4. Չորրորդ կանգառ / **ՊԱՆՐԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆ ԵՎ ԳԻՆՈՒ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՄԱՌԱՆ**
5. Հինգերորդ կանգառ / **ԱԿՆԱՂԲՅՈՒՐ**

XXI ԴԱՐԱՍԿԻԶԲ ԵՎ ԱՊԱԳԱՅԻՆ ՄԻՏՎԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐ

Անհիշելի ժամանակներից պահպանված քարանձավ, որտեղ գործել է Հին Խնձորեսկի պանրագործարանը

ՃՈՃՎՈՂ ԿԱՄՈՒՐՋ

Խնձորեսկի ճոճվող կամուրջը կառուցվել է 2012 թվականին: Երկարությունը՝ 160մ, լայնությունը՝ 1.5 մ, բարձրությունը՝ 63 մ, քաշը՝ 14 տ: Կամուրջը միաժամանակ կարող է սպասարկել մոտ 700 մարդու: Շինարարական աշխատանքները սկսել են 2011 թ. մայիսին: Կամուրջը միմյանց հետ կապում է Հին Խնձորեսկի երկու ափը: Կամրջից բացվում է տեսարան դեպի Հին Խնձորեսկի ավերակները: Կամրջից երեւում է Անապատի եկեղեցին, որի բակում թաղված են Մխիթար սպարապետը, դյուցազն Մելիք Բարխուդարը (48 տարի թշնամիների դեմ քաջաբար կռվելուց հետո պատահաբար սպանված) ու 18-րդ դարասկզբի Սյունիքի ազգային-ազատագրական պայքարի շատ երեւելիներ: Կամրջի մյուս ծայրում քարանձավային քաղաքն է՝ իր բազմաթիվ տուն-քարանձավներով: Կամուրջը կառուցվել է խնձորեսկցի գործարար Ժորա Ալեքսանյանի նախաձեռնությամբ եւ միջոցներով:

ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՎԱՅՐԵՐ

XVIII դարասկզբի ազատագրական պատերազմի նախատակների պանթեոնը Խնձորեսկում

Մելիք Բարխուդարի տապանաքարը Անապատի գերեզմանոցում՝ Մխիթարի գերեզմանից քիչ հեռու

Մելիք Բարխուդարի տապանաքարին կարդում ենք.

*ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ Ի ՀԱՆԳԻՍՏԵԱՆ,
ԻՋԵՂ ՄԱՐՄՆՕՎ Ի ԳԵՐԵԶՄԱՆ,
ՍԱ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐ ԵՒ ՄԵԾ ԻՇԽԱՆ,
ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԵՑ ՕՐ ՀԱՄԲԱՐՁՄԱՆ,
ՈՐ Է Ի ԳԵՂՋԷՆ Ի ՏԵՂՈՒ ԱՅՆ,
ՕՎ ՈՔ ԱՌՆԷ ՁՍԱՅ ՅԻՇՄԱՆ,
ԱՐՔԱՅՈՒԹԵԱՆ ԼԻՆԻ ԱՐԺԱՆ, Ի
ԹՎԻՆ ՀԱՅՈՑ : ՌՃՂԷ :*

Մխիթարի տապանաքարը Անապատի գերեզմանոցում

Թե ինչպես հողի տակից հանվեց Մխիթար սպարապետի տապանաքարը

1880 թվին ես Խնձորէսկ գիւղում հողի տակից հանեցի Մխիթար սպարապետի գերեզմանաքարը:

Սպարապետի գերեզմանաքարը գտնելուց յետոյ իմ սիրտը ինքնըստիքեան մի ներքին ստիպողական տաք հետաքրքրութեան ենթարկւեց, այնպէս որ այդ հետաքրքրութիւնը, կարծես ուժով ինձ դրդեց ասելով- գնայ ծեր գիւղի ծեր մարդիկներիցը հարցրու եւ իմացիր այդ վաղամեռ հերոսի անմահ գործերը...

ՎԱՂԵՄԻ ԷՅՋԱՐ
(Ուսուբ օղլի, Սարգիս Հովսեփի Պետրոսյան, «Պատմական փշրանքներ», էջ 129)

Մխիթարի տապանաքարին կարդում ենք.

*ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ Ի ՀԱՆԳԻՍՏԵԱՆ,
ԻՋԵԱԼ ՄԱՐՄՆՈՎ Ի ԳԵՐԵԶՄԱՆ,
ՍԱՅ ՄԽԻԹԱՐ ՄԵԾ ԱՆՈՒՎԱՆ,
ՍՈՐԱ ՕՆԷՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ, ՍԱՅ
ԲԷՄՈՒՐԱՏ ԳՆԱՑ ՋԻՎԱՆ, ՈՐ
ԷՐ ԵՐԿՐԷՆ ՍԱՅ ԿԱՆՃՈՒՎ ԷՐ.
ՆԱՀԱՏԱԿԵՑԱՆ ԹՎ. : ՌՃՀՁ:*

ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՎԱՅՐԵՐ

Մեծ հայրենականում եւ Արցախյան հերոսամարտում նահատակված խնձորեսկցիների հիշատակը՝ հավերժացված

Մեծ հայրենականում զոհված խնձորեսկցիների հիշատակը հավերժացնող հուշարձանը կառուցվել է 1966 թվականին: 2011 թվականին հուշարձանի մոտ, համագյուղացի Արմեն Գիլավյանի նախաձեռնությամբ ու միջոցներով, յոթ խաչքար է կանգնեցվել ի հիշատակ Արցախյան ազատամարտում նահատակված յոթ խնձորեսկցիների:

ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՎԱՅՐԵՐ

Արցախյան պատերազմում զոհված խնձորեսկցիների հիշատակը՝ **հավերժացված**

Հին գյուղի դիմաց՝ Կայծակնահարի լանջին, կանգնեցվել է խաչքար՝ ի հիշատակ Արցախյան ազատամարտում զոհված խնձորեսկցիների:
Այնուհետեւ խաչքարի շուրջ ստեղծվել է հանգստի գոտի: Նախաձեռնության հեղինակը համագյուղացի Ռազմիկ Ղալդունցն է:
Համալիրի բացումը տեղի է ունեցել 2004-ին:
Հուշահամալիրում տեղադրված՝ նահատակ խնձորեսկցիների հիշատակը հավերժացնող խաչքարն օրհնել է Գորիսի հոգեւոր հովիվ Տեր Մարտիրոս քահանա Ավետիսյանը:
Հանդիսությանը ելույթ են ունեցել Սյունիքի մարզպետ Սուրեն Խաչատրյանը, համագյուղացի գեներալ-մայոր Կամո Քոչունցը, Արկադի Ծատուրյանը, գյուղի կրթօջախի սան Մանե Բալոյանը, գյուղապետ Սերյոժա Հայրապետյանը, ԵԿՄ փոխնախագահ Խաչիկ Մկրտչյանը, «Արցախի մայրություն» ՀԿ նախագահ Հասմիկ Միքայելյանը:
Հուշահամալիրը կառուցվել է ճարտարապետ Սեւադա Զաքարյանի նախագծով, համայնքի ղեկավար Սերյոժա Հայրապետյանի, երախտապարտ խնձորեսկցիների գործուն օժանդակությամբ:

ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՎԱՅՐԵՐ

ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԽԱՉՔԱՐԵՐ **ԿՈՒՐԱԹՈՒՄ՝**

Չրնգանի ձորի սկզբնամասում

ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՎԱՅՐԵՐ

Հին եկեղեցին կամ **Քարանձավի** եկեղեցին

...Մի գետնափոր եկեղեցի դեռեւ կանգուն մնացել է գյուղից դուրս, դեպի արեւելք, մի քերծի մեջ, ուր կան նաեւ գերեզմաններ՝ առանց տապանագրերի:

ԵՐՎԱՆԴ ԼԱԼԱՅԱՆ

Գտնվում է Հին Խնձորեսկի արեւելյան կողմում՝ Փրթոսի թաղամասից հարավ-արեւելք: Անունը հայտնի չէ: Մերձակայքում կան մի քանի խաչքարեր, որոնց վրա որեւէ գրառում չկա: Դատելով այդ խաչքարերի կերպից, կարելի է ենթադրել, որ 7-8-րդ դարերի խաչքարեր են:
Եկեղեցու մեջ մի խաչքար է, որի վրա երկու բառից կազմված գրություն է՝ առաջին մասն անհասկանալի է՝ վերջին երկու-երեք տառի անընթեռնելիության պատճառով (սկիզբը՝ ԵԱԾԱ...), իսկ վերջին բառը՝ ԱՆԿԱՆ: Խաչքարը թվագրված է՝ չԼԳ, ասել է թե՝ 1284 թ.:
Հին եկեղեցուց մի քանի մետր հեռու՝ դեպի արեւելք, բարձունքի վրա կա հին գերեզմանատուն:

Հին Խնձորեսկում եղել են նաեւ Սուրբ Մինաս եւ Սուրբ Նահատակ մատուռները (վերջինս՝ Կզկահատ թաղամասում), որ ուխտատեղիներ են համարվել դարեր շարունակ, սակայն մեզ չհաջողվեց գտնել Սուրբ Նահատակը:

«ՍՅՈՒՆՅԱՑ ԵՐԿԻՐ»

Քերծի մեջ փորված **եկեղեցին**

Այդ սրբավայրի մասին տեղեկություն է հաղորդում 19-րդ դարավերջին Հին Խնձորեսկ այցելած Երվանդ Լալայանը: Ըստ բանահավաքի՝ «Գյուղի գրեթե կենտրոնում, նոյնպես քիրծի մէջ, փորուած է եղել մի փոքրիկ եկեղեցի, որ այժմ բոլորովին քանդուած է»:
Քերծի մեջ փորված եկեղեցու տեղն ամիսներ շարունակ չէինք գտնում: Միայն 2020 թ. մարտի 31-ին հաջողվեց գտնել գյուղի այդ սրբավայրը:
Քարանձավը կիսափլված վիճակում է: Ներսում պահպանվել է մի խաչքար՝ եղծված գրությամբ: Փլված է նաեւ քարանձավի երբեմնի գավիթը, որի արեւմտյան եւ հարավային պատի հետքերն ավելի ընդգծված են երեւում: Գավիթի հյուսիսային կողմից երեւում է դռան տեղը: Պահպանվել է դռան բարավորը՝ արձանագրությամբ:
Քերծի եկեղեցին գտնվում է Սպիտակ գոմից դեպի արեւելք՝ բարձունքի վրա՝ Թելուցն սըռի վերին հատվածում, Ներքին եւ Վերին թաղերի միջնամասում:

ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՎԱՅՐԵՐ

Ուղլեցի ճմեռանոցի ժայռափոր եկեղեցին, որ կկոչվի **Սուրբ Մարիամ** անունով

Հունիսի 23-ի օրը «Սյունյաց երկրի» ստեղծագործական խումբն այցելեց Հին Խնձորեսկից մոտ 10 կմ հարավ (դեպի Որոտան գետ) գտնվող ժայռափոր եկեղեցի:

Վաղնջական ժամանակներից այդ տարածքը եղել է Խնձորեսկի ճմեռանոցը. վայրը գյուղացիները կոչել եւ կոչում են Ուղլեցի:

Բայց ուշ միջնադարում այդտեղ բնակվեցին ազերի թուրքեր՝ վայրը կոչելով Ալիողլիշաղ, ինչի մասին վկայում է նաեւ Ղեւոնդ Ալիշանը:

Ուղլեցիում ականատես եղանք անձեռակերտ հսկա հուշարձանախմբի՝ անթիվ-անհամար քարանձավներով, որի ներքեւի մասում ժայռափոր եկեղեցին է՝ հողաշեն բեմով:

Ազերիները ժամանակին ջարդուփշուր են արել եկեղեցու եւ մերձակայքի խաչքարերը, որոնց բեկորները պահպանվում են:

Հենց եկեղեցում խորհուրդ արեցինք ու որոշեցինք անուն առաջարկել Աստծո մոռացված այդ տաճարին:

Եվ առաջարկություն ներկայացրինք Սյունյաց թեմի առաջնորդական տեղապահ Տեր Մակար վարդապետ Հակոբյանին՝ ժայռափոր եկեղեցին կոչել Սուրբ Մարիամ, ով էլ բարեհաճությամբ հավանություն տվեց հավատավորներիս մտահղացմանը՝ խոստանալով առաջիկայում այցելել մարդու ոտքի կարոտ, աղոթքի ու պատարագի կարոտ այդ եկեղեցի ու այնտեղ (դարերի լռությունից հետո) պատարագ կազմակերպել ու կատարել օծման եւ անվանակոչության արարողություն:

Ուղլեցու ժայռափոր եկեղեցի այցելեցինք Խնձորեսկ-Կուբաթլի ճանապարհով, Հարամի հարթավայրի վերջնամասից թեքվեցինք աջ ու ոչ անհայտ Թալակի ձորով իջանք նախ՝ Աղջկա բերդ, ապա՝ Ուղլեցի:

ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՎԱՅՐԵՐ

Խնձորեսկի Անապատի եկեղեցին

Ըստ Երվանդ Լալայանի՝ «Մինչեւ 1896 թ. այս եկեղեցին բոլորովին կանգուն էր, միայն այդ թուին գյուղացիները քանդեցին եւ նրա սրբատաշ քարերով նրա գաւթում երկու մեծ սենեակներից բաղկացած Հայոց եկեղեցական ծխական դպրոցի շէնքերով կառուցին...»:
«Դիվան հայ վիմագրության» գրքի հեղինակ Սեդրակ Բարխուդարյանի տեսակետը, որ դա Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցին է, իրականությանը չի համապատասխանում:
Եկեղեցու անունը գրավոր աղբյուրներում չհաջողվեց գտնել: Միաժամանակ, Անապատ անվանումը թույլ է տալիս ենթադրել, որ այդ վայրում ժամանակին անապատ է եղել (հարանց կամ կուսանաց): Եվ անապատը հիմնվել է 1663 թ., երբ Հարանց մեծ անապատի (Սյունյաց մեծ անապատի) հովանու ներքո անապատներ էին հիմնվում հայոց մեջ:
Հիմնադիրը Տեր Բարսեղն էր, ով նույնպես հանգչում է Անապատի բակի գերեզմանում:

ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ ՎԱՅՐԵՐ

Խնձորեսկի Սուրբ Թադեոս եկեղեցին

Գտնվում է գյուղի հյուսիսային մասում (Փրթոսի թաղամասում): Ըստ Երվանդ Լալայանի՝ համեմատաբար նոր է: Շրջանառվում է վարկած, թե Սուրբ Թադեոսի ճարտարապետությունն ունի Ռուս ուղղափառ եկեղեցուն բնորոշ լուծումներ:

Խնձորեսկի Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցին

Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցին կառուցվել է 1663թ., պահպանվել է եկեղեցին եւ գերեզմանոցը շրջապատող ավերված պարսպապատի մի հատվածը: Եկեղեցու դռան կամարակապ քարի վրա գրված է՝

ԹՎ. : ՌՃԺ:: ԵԻ: Բ: ԷՐ I
ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ
ՀՌԻՓՍԻՄԱ ԵԿԵՂԵՑԻՍ.
ԵՍ ԳԻՉՈՒ ՈՐԴԻ
ԹՈՒԹԱԿՍ ՇԻՆԵԼ ՏՈՒԻ
ՍԲ ԵԿԵՂԵՑԻՍ Ի ՀԱԼԱԼ
ԱՐԴԵԱՆՑ ԻՄՈՑ.
ՅԻՇԵՑԷՔ ԶԻՍ Ի ՔՍ:

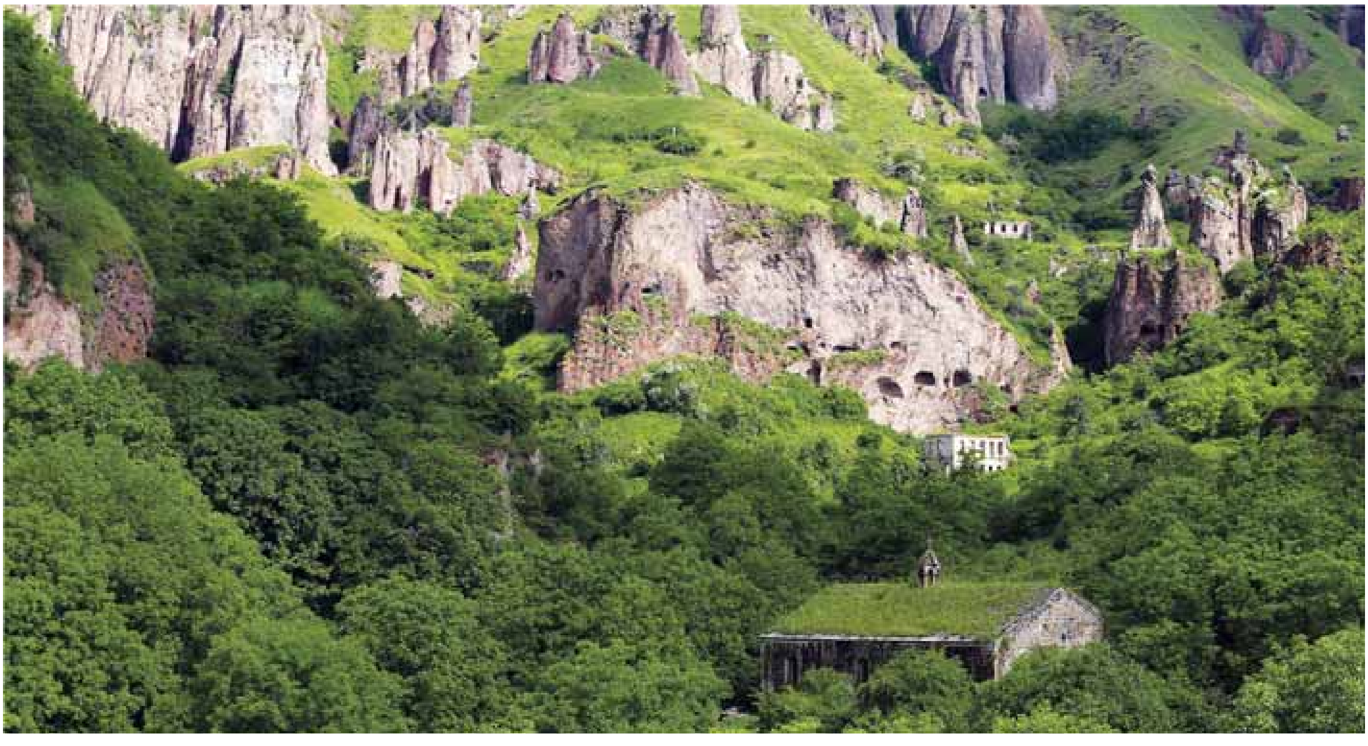

Հիմն Խնձորեսկի

[illegible]
Փառքդ անմար, հավերժ անմար,
Իմ թանգարան յոթնակամար:

Տաղանդների օրրան,
Օջախ հայոց երգի,
Ողջ հայության մի պատառ հող
Ու քաջանց տուն Սյունիքի:

Իմ սիրասուն, հավատի սյուն,
Իմ հնաբույր, իմ խնկաբույր
Պապենական իմ ակնաղբյուր,
Անմահների արծվաբույն Խնձորեսկ:

Տաղանդների օրրան,
Օջախ հայոց երգի,
Ողջ հայության մի պատառ հող
Ու քաջանց տուն Սյունիքի:

Տաղանդների օրրան,
Օջախ հայոց երգի,
Դու Սաքյանի, Տաթեւիկի,
Այվազյանի երկիր:

Արկադի Ծատուրյան

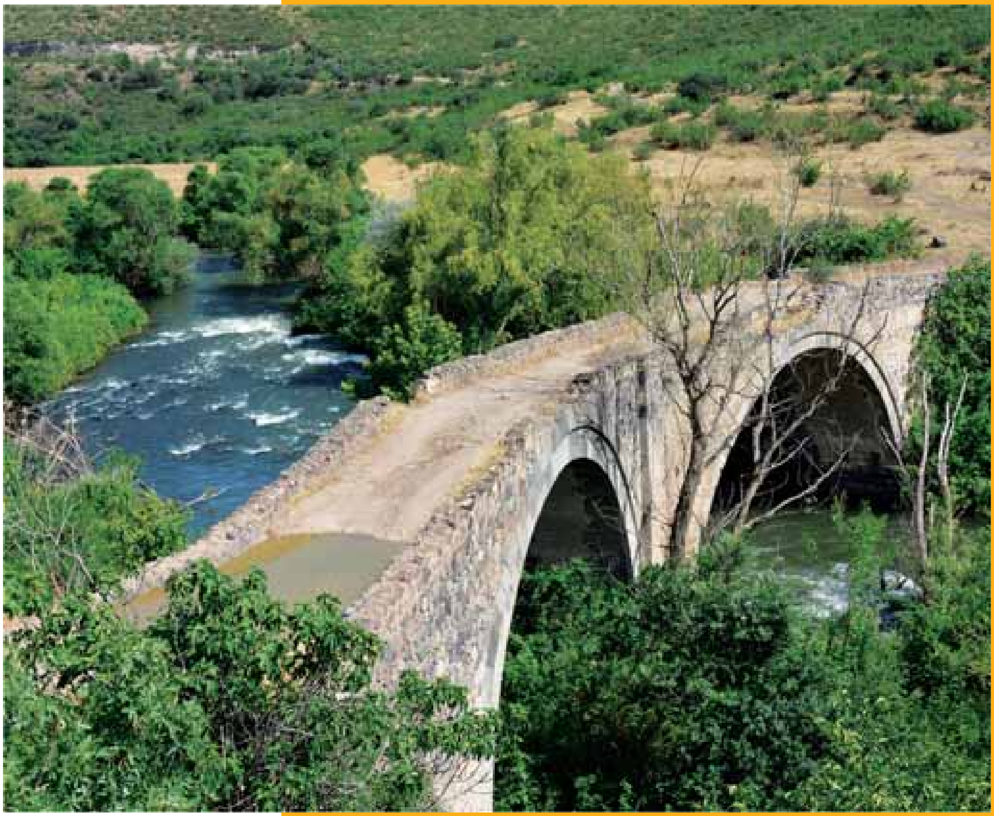

Այստեղ` Լալազարի կամրջի մոտ է Խնձորեսկի հարավային սահմանը: Այն կառուցել է խնձորեսկցի Լալազար Փանդունցը (Հովակիմ Լալազարյանը) 1860-ական թվականներին` Խնձորեսկից 12-13 կմ հարավ, Որոտան գետի վրա: Կամրջի արեւելյան պատին քանդակված արձանագրությունը, որ յուրօրինակ անձնագիր էր կառույցի, ազերի վանդալները քերել եւ վերացրել են 1980-ականների վերջին: